VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

KARL MARX

ÉS

FRIEDRICH ENGELS

MŰVEI

32. KÖTET

LEVELEK 1868–1870

BUDAPEST 1974

KARL MARX

ÉS

FRIEDRICH ENGELS

MŰVEI

32. KÖTET

LEVELEK 1868–1870

BUDAPEST 1974

Marx és Engels Műveinek magyar kiadása
az MSZMP Központi Bizottságának
határozata alapján jelenik meg

ISBN 963 09 0129 3

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Előszó a harminckettedik kötethez

Marx és Engels műveinek 32. kötete egymáshoz és másokhoz 1868 januárja és 1870 július közepe között írt leveleiket tartalmazza.

A XIX. század hatvanas éveinek végén a gazdasági és társadalmi ellentmondások fejlődésével Európában és az Egyesült Államokban szorosan összekapcsolódott a nemzetközi munkásmozgalom további fellendülése. Miközben Franciaország és Poroszország uralkodó osztályai háborút készítettek elő a két ország között, a szervezett munkásmozgalom következetesen védelmezte a békét és a népek nemzeti érdekeit. A spanyol polgári forradalom, az ír nép nemzeti felszabadító harca, a francia néptömegek küzdelme III. Napóleon rendszere ellen és más forradalmi események Európa több országában kiélezték a bel- és külpolitikai helyzetet.

A hatvanas évek végén a Nemzetközi Munkásszövetség fejlődése új szakaszba lépett. Az Internacionálé hatására nemzetközi méretekben folytatódott a tudományos kommunizmusnak a proletariátus elemi osztálymozgalmával való egyesülése, és a legfejlettebb országokban létrejöttek az önálló proletárpártok megalapításának előfeltételei.

Az első nemzeti keretek között megszervezett, marxista alapon nyugvó munkáspárt Németországban jött létre. Az 1869 augusztusában Eisenachban megalakult Szociáldemokrata Munkáspárt példájára támaszkodhatott Marx és Engels a további nemzeti proletárpártok létrehozásánál.

Marx és Engels ebben az időben is folytatta a tudományos kommunizmus elméletének kidolgozását és harcolt az európai munkásmozgalom szocialista taktikájának és programjának érvényrejuttatásáért. Ekkor az Internacionálében az ortodox proudhonizmus már háttérbe szorult, de újabb ellenfél támadt, a bakunyinizmus, amely az Internacionálé egységének megbontására törekedett.

A „Tőke" első kötetének megjelenése után Marx tovább dolgozott fő művének második és harmadik könyvén. Tudományos tevékenységében azonban súlyosan akadályozták betegségek. Amikor 1868 áprilisában újra megkezdte a munkát a „Tőke" kéziratán, elhatározta, hogy a második könyv vázlatát átdolgozza és kibővíti. A többi között a tőke forgalmának proble-

máiról folytatott kiegészítő vizsgálatokat. Ezeket a kérdéseket leveleiben megtárgyalta Engelsszel. A harmadik könyv problémáival foglalkozó levelek sok elméleti kérdés megértését könnyítik meg. 1868 április 30-i levelében Marx tömören és világosan kifejti a harmadik könyv fő tartalmát.

Ezekben az években Marx tovább dolgozott a földjáradék elméletén. Új statisztikai és más anyagokon tanulmányozta a mezőgazdaság és az agrárviszonyok fejlődését a különböző országokban. Marx és Engels több levélben bírálták a németországi, oroszországi stb. közösségi földtulajdon és magántulajdon keletkezésére és fejlődésére vonatkozó hibás nézeteket. Rámutattak, egyebek között, Carey amerikai vulgáris közgazdász járadékelméletének tudománytalan voltára és a ricardoi járadékelmélet hibáira is; egyszersmind kifejtették saját nézeteiket a földjáradék keletkezéséről, valamint a földtulajdonviszonyokról és a mezőgazdaság fejlődéséről különböző országokban. Ezek a levelek kiegészítik a „Tőke" harmadik kötetének megfelelő szakaszát.

A földjáradékkal kapcsolatban Marx fokozott érdeklődéssel fordult Oroszország felé, különösen azután, hogy 1869 őszén megkapta Flerovszkij „A munkásosztály helyzete Oroszországban" c. könyvét. Ekkor elhatározta, hogy könyvének a járadékelmélettel foglalkozó részét lényegesen kiegészíti az oroszországi agrárviszonyok adataival. A „Tőke" harmadik kötetéhez írott előszavában Engels hangsúlyozza, hogy Marx szándéka szerint „a földjáradékról szóló szakaszban Oroszországnak ugyanazt a szerepet kellett volna játszania, mint amelyet az első könyvben az ipari bérmunkánál Anglia játszott".

Marx és Engels ezekben az években tovább fáradoztak azon, hogy a „Tőke" első kötetét terjesszék, más nyelvekre lefordíttassák és eszméit propagálják. Engels 1868-ban egész sor ismertetést írt német lapok számára (lásd Marx és Engels Művei, 16. köt.). Marx nagy örömmel fogadta azt a hírt, hogy a „Tőke" első kötetét orosz nyelvre akarják fordítani (v. ö. 554–555. old.), és Charles Keller francia szocialista a mű francia fordításán dolgozik. — Marx és Engels fontosnak tartották gazdasági tanaik terjesztését a munkások között. Ezt a célt szolgálta Marx előadása a munkabérről, amelyet londoni német munkásoknak tartott (v. ö. 88. old.), és ennek érdekében szorgalmazta Engels egy népszerű brosúra megírását a „Tőke" első kötetéről (v. ö. Engels 1868 szept. 16-i levelét Marxhoz, 143. old.).

Fontosak a kötetnek azok a levelei, amelyekben Marx és Engels a polgári közgazdászoknak a „Tőke" első kötetével foglalkozó megnyilatkozásait elemzik; a polgári elméletek bírálata mellett ezek a levelek a marxi gazdasági tanok további kifejtését is magukban foglalják (lásd pl. Marx

1868 jan. 8-i levelét Engelshez és 1868 márc. 6-i, júl. 11-i és okt. 12-i levelét Kugelmannhoz).

Marx és Engels 1868 őszén elolvasták Joseph Dietzgen kéziratát a szellemi munkáról és értékelték e munkásfilozófusnak a materialista ismeretelmélet terén tett felfedezéseit.

Sok irányú érdeklődésükről tanúskodik az is, hogy állandóan figyelemmel kísérték a természettudományok fejlődését, materialista módon általánosították az új természettudományos felfedezéseket és állást foglaltak ezek metafizikus és idealista értelmezése ellen (v. ö. például Marx 1868 jan. 3-i levelét Engelshez és 1870 jún. 27-i levelét Kugelmannhoz). Marx a Lafargue családhoz írt leveleiben bírálta a darwinizmusnak a társadalomra való mechanikus alkalmazását és Gobineau fajelméleti nézeteit (v. ö. 1869 febr. 15-i és 1870 márc. 5-i leveleit).

Marx és Engels tudományos-elméleti tevékenységük mellett nagyszabású gyakorlati munkát végeztek a Nemzetközi Munkásszövetségben. Ezekben az években az Internacionálé rohamosan erősödött és nagy gazdasági és politikai harcokat vívott. A nemzetközi szolidaritás különösen ebben az időben fontos tényező lett a munkásosztály gazdasági harcában, a különböző országokban folyó sztrájkmozgalomban, amelyet az Internacionálé Főtanácsa erőteljesen támogatott. A sztrájkolókkal való szolidaritási akciók jelentős szerepet játszottak az egyes országok munkásmozgalmában levő nemzeti korlátoltságok kiküszöbölésében és nagy mértékben növelték a Nemzetközi Munkásszövetség tekintélyét és népszerűségét.

Elméleti és politikai szempontból igen érdekesek az Internacionálé kongresszusaival (Brüsszel 1868, Bázel 1869) foglalkozó levelek. A brüsszeli kongresszus határozatot hozott arról, hogy a földet, a bányákat, a vasutakat stb. magántulajdonból társadalmi tulajdonba kell venni. Ez a határozat a szocialista elvek győzelme volt a kispolgári reformizmus felett, a jobboldali proudhonisták veresége, s utat nyitott a marxizmus további terjedésének.

A föld társadalmasításának követelését Marx és Engels összekapcsolták a proletariátus falusi szövetségeseinek kérdésével. Ebből a szempontból értékelték a bázeli kongresszusnak azt a határozatát, amely a föld közös tulajdonba vételét mondta ki. Hangsúlyozták, hogy a proletariátus viszonya különböző a nagy- és a kis földtulajdonhoz. Engels meghatározta a munkásosztály viszonyát a parasztság különböző rétegeihez. (Lásd például Marx 1869 okt. 30-i levelét Engelshez és Engels nov. 1-i levelét Marxhoz.) Lenin ezekből a tételekből kiindulva dolgozta ki az agrárkérdésről és a munkás-paraszt szövetségről mint a proletárdiktatúra legfőbb feltételéről

szóló tanítását. – Marx, bár ő maga nem utazhatott el a kongresszusokra, megfeszített tudományos munkája és gyakori betegeskedése ellenére tevékenyen részt vett előkészítésükben. Ő fogalmazta meg a Főtanács kongresszusi beszámolóit és taktikai útmutatásokat adott a Főtanács küldötteinek, Eccariusnak és Lessnernek. A háborús veszéllyel kapcsolatban óvta a brüsszeli kongresszust az üres deklamációktól. „Az erről hozandó határozatnak nézetem szerint – írta – egyszerűen úgy kellene hangzania, hogy a munkásosztály még nem eléggé szervezett ahhoz, hogy szava döntő súllyal essék latba, de a kongresszus a munkásosztály nevében tiltakozik és megbélyegzi a háború előkészítőit; hogy egy Franciaország és Németország közötti háború polgárháború, vészt hozó mindkét országra és vészt hozó egész Európára..." (Lásd 546. old.)

A levelek részletesen beszámolnak a Főtanács harcáról a bakunyinisták ellen, akiknek szervezete az „Alliance de la Démocratie Socialiste" volt. Marx és Engels feltárták a bakunyinisták munkásellenes céljait és leleplezték titkos aknamunkájukat.

A bakunyinisták elleni küzdelem a proletár osztályharc elméletének és taktikájának alapkérdéseit érintette. A bakunyinizmus mint kispolgári szekta-ideológia a múlt század hatvanas éveinek végén főleg néhány iparilag kevéssé fejlett országban, eleinte Svájcban, később Olaszországban és Spanyolországban tett szert befolyásra a munkásmozgalomban. Szektás és kalandor politikájával igyekezett eltéríteni a proletariátust a politikai tömegharctól és a forradalmi pártok megalakításától, s álforradalmi frázisai ellenére a munkásmozgalom ellenségeinek kezére játszott.

A kötet több leveléből megismerkedünk a főtanácsi határozatok és körlevelek keletkezésének történetével. Különös jelentősége van ebből a szempontból Marx 1869 március 5-i levelének Engelshez, amely tömören megfogalmazza a Főtanácsnak az Alliance-szal kapcsolatos elvi álláspontját. (V. ö. ezzel kapcsolatban Marx és Engels Művei, 16. köt., 339–340. old.) Marx kimutatja, hogy Bakunyin elve, az örökösödési jog megszüntetésének követelése a tőkés tulajdon fennmaradása esetén elméletileg idealista, gyakorlatilag szektás, csak arra jó, hogy a kispolgárságot a reakció felé kergesse. (Lásd Marx 1870 ápr. 19-i levelét Lafargue-hoz.)

Nagy szerep jut a kötet leveleiben a német munkásmozgalom kérdéseinek. A német forradalmi munkáspárt létrejötte szervesen összefüggött a nemzeti kérdés megoldásával. Poroszország 1866-os győzelmével Ausztria fölött lényegében eldőlt Németországnak felülről, antidemokratikus úton, porosz vezetéssel való egyesítése. Az adott körülmények között Marx és Engels a német proletariátus feladatát abban jelölték meg, hogy az új felté-

teleket ki kell használni a munkások nemzeti méretű összefogására és egyszersmind a reakciós poroszság és a militarizmus elleni harc fokozására.

A hatvanas évek végén az Internacionálé eszméi Wilhelm Liebknecht, August Bebel és híveik tevékenysége révén nagy visszhangra találtak Németországban. Marx és Engels igyekeztek elméleti és taktikai kérdésekben helyes orientációt adni a német munkásmozgalom vezetőinek, és mindig hangsúlyozták annak szükségességét, hogy a német párt végérvényesen különváljon a kispolgári Néppárttól és önálló proletárpárttá szerveződjék. A kötet több levelében bírálják Liebknecht vulgáris demokrata nézeteit, elméleti bizonytalanságát.

Marx Schweitzerhez írt 1868 okt. 13-i levelében elismeri Lassalle-nak bizonyos pozitív szerepét: azt, hogy segített kiszakítani a német munkásosztályt a liberális burzsoázia befolyása alól; de rámutatott arra, hogy Lassalle kezdettől fogva opportunista tendenciát vitt be a munkásmozgalomba: alárendelte a mozgalmat a reakciós bismarcki politikának.

1868-ban az Internacionálé szekciói és tagjai egyre nagyobb befolyásra tettek szert a Német Munkásegyletek Szövetségében, az Általános Német Munkásegyletben és a szakszervezetekben. A haladó munkások a gyakorlatban egyre inkább meggyőződtek a lassalleánus dogmák tarthatatlanságáról, bár ezek befolyása az Általános Német Munkásegyletben még érvényesült. Johann Baptist von Schweitzer, az Általános Német Munkásegylet elnöke taktikai fogásokkal igyekezett megőrizni pozícióját. 1868 elején például újra kereste a kapcsolatot Marxszal és Engelsszel (v. ö. 73., 77., 152. old.); a „Sozialdemokrat" c. lapban részletes recenziót írt a „Tőké"-ről.

A német munkásmozgalom fejlődése szempontjából döntő jelentőségű volt a Német Munkásegyletek Szövetségének 1868 szeptemberében Nürnbergben tartott kongresszusa, amely állást foglalt az Internacionálé mellett, a militarizmus ellen, és elhatározta szakszervezetek megalakítását. A proletár erők harcában igen hasznosnak bizonyult Wilhelm Eichhoffnak az Internacionáléról írott brosúrája, amelynek megfogalmazásában Marx részt vett.

Marx és Engels elítélték Schweitzer szakadár tevékenységét, azt a törekvését, hogy a szakszervezetek osztálymozgalmát alárendelje a lassalleánus szektarianizmusnak. Amikor az Általános Német Munkásegylet haladó elemei egyre inkább közeledtek a német munkásmozgalom Liebknecht és Bebel által vezetett irányzatához, Schweitzer 1869 márciusában taktikai meggondolásból bejelentette az Internacionáléhoz való csatlakozást. Néhány hónappal később azonban az ortodox lassalleanizmus jegyében egyesítette az Általános Német Munkásegyletet egy Hatzfeld grófné befolyása

alatt álló szakadár csoporttal és helyreállította a korábban már megnyirbált diktatúráját. Az Egylet legjobb erői azonban, mint például Wilhelm Bracke és Julius Bremer, elfordultak tőle és csatlakoztak a Bebel és Liebknecht vezette irányzathoz.

Az eisenachi kongresszuson, 1869 augusztusában megalakult a Szociáldemokrata Munkáspárt, amely határozottan szakított a lassalleanizmussal és marxista elméleti és gyakorlati alapokra helyezkedett. Az új párt ideológiai megszilárdulását elősegítette az Internacionálé bázeli kongresszusa. Engels „A német parasztháború" c. művének új kiadásához írott előszavában rámutatott arra, hogy a földkérdésről hozott bázeli határozat *„éppen Németországra vonatkozóan fölöttébb időszerű"* volt. (Lásd Marx és Engels Művei. 16. köt., 387. old.) Engels feltárta a kis- és középparasztok szövetségesekül való megnyerésének lehetőségét és hangsúlyozta, hogy a mezőgazdasági munkások bevonása a proletárosztályharcba „a német munkásmozgalom legközelebbi, legsürgősebb feladata" (uo., 388. old.).

Bebel és Liebknecht eredményesen kihasználták az általános választójogot, amelyet Bismarck diktatúrájának álcázására bevezetett. Ők voltak az Internacionálé első parlamenti képviselői. Marx és Engels állandóan figyelemmel kísérték munkájukat és segítették őket a forradalmi parlamenti taktika kidolgozásában.

Franciaországban ezekben az években kiéleződött a bonapartista rendszer politikai válsága; a munkásosztály forradalmasodása sztrájkharcokban és politikai akciókban jutott kifejezésre. Marx és Engels állandó kapcsolatban álltak az Internacionálé francia vezetőivel, Eugène Dupont-nal és Paul Lafargue-gal, ideológiai és taktikai tanácsokkal segítve tevékenységüket. Óvták őket a szektás hibáktól, a proudhonizmus és a bakunyinizmus befolyásától (lásd pl. Marx 1870 ápr. 19-i levelét Lafargue-hoz).

III. Napóleon kormánya megpróbálta elnyomni a forradalmi mozgalmat és puccskísérletek provokálásával ürügyet teremteni az erőszakos leszámolásra. Marx és Engels felismerték e szándékokat és leleplezték a francia rendőrség mesterkedéseit (v. ö. 485. és 489. old.). Marx élesen elítélte a londoni úgynevezett Francia Szekció kispolgári elemeinek III. Napóleon meggyilkolására szőtt kalandor terveit, amelyekkel ürügyet szolgáltattak a francia és a belga rendőrségnek az Internacionálé tagjai üldözésére.

Marx és Engels számos levélben foglalkozik az angol munkásmozgalom fejlődésével. Az 1867-es választójogi reform utáni első választásokon a munkásjelöltek megbuktak, ami törvényszerű következménye volt a polgári-reformista erők megnövekedett befolyásának és a baloldali erők elszigetelődésének. A liberális burzsoázia ugyanis az önálló munkásmozgalomtól való

félelmében közvetve vagy közvetlenül megvásárolta a munkások vezetőinek egy részét. A bázeli kongresszus határozatainak eredményeképpen viszont (a Főtanács kezdeményezésére) megalakult a Land and Labour League (Föld- és Munkaliga), amellyel „a munkáspárt egészen elkülöníti magát a burzsoáziától; kiindulópontja a föld nacionalizálása" (lásd 372. old.).

Számos levélből kitűnik, hogy Marx és Engels az angliai forradalom sorsát elválaszthatatlannak tekintették az ír nép nemzeti felszabadulásától. Ezekben az években az ír nemzeti felszabadító mozgalom fellendült és az angol politikai életben is nagy szerepet játszott. Az Internacionálé Főtanácsa Marx indítványára behatóan megvitatta az ír kérdést (v. ö. például 380., 384., 396. és 399. old.). Minthogy Marx időközben súlyosan megbetegedett, a Főtanács nem jutott el az ír kérdésben tervezett határozatok meghozataláig, de a marxi álláspontot kifejezte a Főtanács több dokumentuma, így elsősorban a „Bizalmas közlés" (lásd 16. köt. 403–405. old.) és különböző országok munkásvezetőihez írott levelek.

Marx alapgondolata az volt, hogy az ír nép gyarmati elnyomásának megszüntetése, önrendelkezési jogának biztosítása a feltétele annak, hogy a proletariátus magában Angliában felszabadulhasson. Anglia az a tőkésország, amelyben a proletár forradalom objektív feltételei leginkább megértek. Ezért a Nemzetközi Munkásszövetség legfontosabb célja az angliai társadalmi forradalom meggyorsítása volt. Ennek eszköze pedig „Írország függetlenségének kivívása" (lásd 656. old.). Írország felszabadítását tehát elsősorban az angol munkásosztály érdekei követelik meg. „Az ír történelemből látható – írta Engels Marxnak 1869 október 24-én –, micsoda balszerencse egy népre nézve, ha egy másikat leigázott." (Lásd 370. old.) Marx pedig, túlmutatva Anglián és Írországon, ezt írta Paul és Laura Lafargue-nak: „Hogy meggyorsítsuk a társadalmi fejlődést Európában, elő kell mozdítani a hivatalos Anglia katasztrófáját. Ehhez Írországban kell támadni Angliát. Ez a leggyengébb pontja." (Lásd 643. old.) – Lenin azt a gondolatot, hogy az elnyomó nemzet proletariátusának saját szabadsága érdekében harcolnia kell a nemzeti elnyomás ellen, az internacionalizmus és a szocializmus alapelvének nevezte.

A féni mozgalom polgári vezetőinek következetlensége és nacionalista korlátoltsága gyakran bírálatra késztette Marxot és Engelst. Rámutattak arra, hogy ezek a hibák nemcsak tájékozatlanságra, ideológiai elmaradottságra vezethetők vissza, hanem az ír burzsoáknak arra a törekvésére is, hogy „uralmukat a paraszt fölött fenntartsák". (Lásd 401. old.)

Marx és Engels álláspontjuk megalapozására behatóan tanulmányozták az ír nép történetét. Engels könyvet akart írni Írországról, amely felölelte

volna az ország egész történetét az őskortól napjaikig. Ez a munka a német–francia háború és a párizsi forradalmi események miatt befejezetlen maradt.

A levelezés képet ad arról is, hogy Marx hogyan harcolt az amerikai munkásmozgalom különböző származású munkásainak internacionalista egységéért, a bevándorolt ír, német és angol dolgozók testvéri kapcsolatáért (v. ö. például Marx 1870 ápr. 9-i levelét Sigfrid Meyerhez és August Vogthoz, 657. old.).

Az érlelődő oroszországi forradalom állandóan foglalkoztatta Marxot és Engelst. Marx 1868 október 7-i levelével, amelyet Nyikolaj Danyielszonhoz a „Tőke" első kötetének orosz nyelvű kiadásáról írt, megkezdődött Marx és Engels rendszeres levelezése az orosz forradalmi demokratákkal. Marx a genfi orosz emigráns szekció kérésére vállalta, hogy állandó képviselője lesz a Főtanácsban.

Az oroszországi gazdasági és társadalmi viszonyok fejlődésének tanulmányozása alapján Marx arra a következtetésre jutott, hogy Oroszországban küszöbön áll egy „rettenetes szociális forradalom" (lásd 644. old.).

A kötet levelei értékes adatokat tartalmaznak Marx és Engels életének eseményeiről, kettőjük barátságáról. Engels 1870-ben végleg felhagyott kereskedői tevékenységével és Manchesterből Londonba költözött, miután biztosítani tudta a maga és a Marx család megélhetését. – A levelekből megismerhetjük a munkásmozgalom más vezetőit és harcosait, haladó tudósokat, Marx és Engels barátait is.

*

A levelek közlésénél az előző kötetek szerkesztési elveit követtük, amelyeket a 27. kötet előszavában (VII–IX. old.) ismertettünk.

Első rész

Marx és Engels egymáshoz írott levelei

1868 január — 1870 július

1868

1

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 jan. 3.

Kedves Fred,

Boldog Újévet!

Csak három napja vagyok megint „ülőképes", addig fekve görnyedeztem. A roham cudar volt. Ezt abból is láthatod, hogy három hete – nem dohányoztam! A fejem még szédeleg. Néhány nap múlva remélhetőleg ismét tetterős leszek.[1]

Az arzént teljességgel ellenzem.

Mellékelem a *„Beobachter"-t*[2] (Lessner csórta el nekem a *Munkásegyletből*[3]).

Siebeltől nincs újabb levelem, csak ez a nekem szóló*, amelyet mellékelek.

A „Barmer"-ral[4] Meissner mindenesetre megpróbálkozhat. Ártani nem árthat. Ha Meissnernek elküldöd a kivágásokat, csak úgy beszélj róluk, hogy a kezedbe kerültek, de ne világosítsd fel a „mi" tényekedésünkről ebben.[5] Figyelmeztesd a „Zukunft"-ban megjelent legutóbbi dolgokra is.[6]

Schorlemmertől szeretném megtudni, melyik most a legújabb és legjobb (német) könyv az agrokémiáról? Továbbá, hogyan áll most az ásványi trágya és a nitrogéntrágya hívei közti vita? (Azóta, hogy legutóbb foglalkoztam ezzel, mindenféle új dolog jelent meg Németországban.) Tud-e valamit az újabb németekről, akik Liebig talajkimerülési elmélete *ellen* írtak? Ismeri-e Fraas müncheni agronómus (müncheni egyetemi tanár) iszapolási elméletét?[7] A földjáradékról szóló fejezethez[8] legalább bizonyos fokig ismernem kell a kérdés legújabb állását. Mivel Schorlemmer szakember,

* *V. ö. 519. old. – Szerk.*

bizonyára útba tud igazítani. Mellékelten két Urquhart-féle dolog és egy „Courrier" (Cluseret cikke miatt).[9]

Újévi üdvözleteimet küldöm Mrs. Burnsnek, Moore-nak és Schorlemmernek.

Szerecsened

[Eleanor Marx utóirata]

Rossz fiú, miért nem válaszolt a leveleimre? — Gondolom, a sündisznóval együtt megint dáridózott.

Alberich,
az ádáz törpe.

Boldog Újévet.

2

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 jan. 6.

Kedves Szerecsen,

Ha az arzént nem akarod, akkor hát csinálj valami mást, *így* ez nem mehet tovább. Konzultáltál az utóbbi időben Allennel vagy egy másik orvossal? Gumpertet a napokban nem találtam otthon, de az első adandó alkalommal beszélni fogok vele.

A „Beobachter"-t és a két Urquhart-féle dolgot nem küldted el. Viszont Kugelmann ma megküldte nekem a „Beobachter"-t és a württembergi „Staatsanzeiger"-t[10] (az utóbbit elküldöm neked, s ha visszakaptam, Meissnernek továbbítom, hacsak te nem küldöd el közvetlenül). Pompás, hogy ez a két lap ráharapott. Most majd készítek valamit Kugelmann-nak a „Schwäbischer Merkur" részére[11] is.

Schorlemmer összeállítja neked a tájékoztatást a legutóbbi évi beszámolókból. Fraas könyvét[7] nem ismerte.

Párizsban felbukkant egy természetbúvár, aki a *Chmoulevitch* (Smulfi!) névre hallgat. Hiszen ez még Okos Efraimon is túltesz.[12]

A 66-os háborúról kiadott hivatalos osztrák vezérkari jelentés[13] első füzetében előbb bebizonyítják, hogy Ausztria katonai szervezete nem volt berendezkedve Poroszországgal és Itáliával folytatandó egyidejű háborúra, majd a következő naiv passzus következik: ilyen körülmények között minden bizonnyal az állam külpolitikájának dolga lett volna, hogy az államot egy ilyen háborútól megóvja!

A *porosz* második füzetből[14] egészen világosan kitűnik, hogy 28-án és még inkább 29-én[15] este Benedeknek módjában állt a trónörökös* különálló hadoszlopait túlerővel megtámadni, és *szinte abszolúte bizonyosra vehette*, hogy visszaveti a hegyek közé és elveszi a lövegeit. A szamár ezt nem tette meg és elvesztette a hadjáratot.

Üdvözöl

barátod

F. E.

---

* Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

3

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 jan. 7.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten visszaküldöm a *Dühringet*[16] és a „Beobachter"-t. Az előbbi felettébb mulatságos. Az egész cikk merő zavarodottság és félelem. Látszik, hogy a derék vulgáris közgazdász találva érzi magát és semmi egyebet nem tud mondani, mint hogy az első kötetről csak akkor lehet véleményt alkotni, ha a harmadik már megjelent, hogy a munkaidő által való értékmeghatározás vitatott kérdés, és hogy vannak emberek, akik szerény kétellyel fogadják a munkának termelési költségei által való értékmeghatározását. Mint látod, ennek a fajtának még korántsem voltál elég tudományos, nem cáfoltad meg a nagy Macleodot a döntő pontban! Amellett minden sorban ott a szorongás, hogy úgy bánsz majd vele is, mint Roscherral.[17] A fickó örült, amikor elkészült a dologgal, de bizonyára mégis nehéz szívvel adta postára.

Kugelmannt és Wilhelmkét holnap visszaküldöm. Ha Seubert alezredes levelének másolatában található olyasmi, amit egy további sváb cikkhez használhatok, küldd el nekem.[11]

Bécsnek is csinálhatnék valamit. Richtert talán ki lehetne kérdezni* az „Internationale Revue"-ről[18], bizonyára ismeri az ottani viszonyokat.

Wilhelmke lapja[19] igazán szép – minden kész, csak kaució nincsen, s így nem jelenhet meg! Egyébként ha Wilhelm Bécsbe menne[20], akkor kezdenének csak igazán lármázni arról, hogy osztrák ügynök.

Hogy áll a dolog Beesly, Lewes és Tsaival és a „Fortnightly Review"-val?[21]

Sok üdvözlet a hölgyeknek és a doctor amorosusnak**.

Barátod
F. E.

---

* *V. ö. 10. old. – Szerk.*

** – Szerelmes doktornak[22] – *Szerk.*

4

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 jan. 8.

Kedves Fred,

A „Staatsanzeiger"-t és a „Beobachter"-t én is megkaptam Kugelmanntól. A te „Staatsanzeiger"-edet ma visszaküldöm neked. Úgyszintén a Kugelmann által megküldött másolatot az alezredes leveléről[11], aki az egész dolgot közvetítette. Württemberg most már kellően el van látva. Nézetem szerint – különös tekintettel az eladásra – most *Ausztria* a legfontosabb. Nota bene, csak ha van türelmed még több receptet[23] írni. Jennyke, aki szakértő ezen a téren, azt állítja, hogy nagy drámai, ill. komikusi tehetséget fejtettél ki ebben a „különböző" álláspontokról és különböző jellemmaszkokban lebonyolított akcióban.

Wilhelmkének a napokban, mihelyt egészen lábra álltam – még mindig kissé bágyadt vagyok és az írásra nemigen alkalmas –, némileg ellátom a baját. Főleg azért, mert nézetemet azonosítja a sajátlagosan wilhelmi nézettel.

Dühringnek (magántanár a berlini egyetemen) a dolga[16] nagyon tisztességes, annál is inkább, mert mesterének, „Careynek" annyira nekimentem. Egyet-mást nyilván félreértett Dühring. A legmókásabb azonban, hogy egy sorba állít engem Steinnel, mert dialektikát művelek. Stein pedig néhány hegeli kategóriába burkolt merev trichotomiákban gondolkodás nélkül a legtriviálisabb dolgokat hordja össze.[24]

Megkaptad már Borkheim „*Gyöngyszemét*"[25]?

Úgy látszik, hogy a hivatásos poézis csupán a legszárazabb prózaiság maszkja. Pl. itt van a Freiligrath család. Kate Párizsba (nászútra) utazik az ifjú Kröker gabonauzsorással. De minthogy e nemes férfiúnak egyúttal „üzleteket" is kell intéznie, két-három napra *egyedül* hagyja a hölgyet az egyik nagy párizsi hotelban. Kate és az egész család ezt rendben levőnek találja. Sőt, Kate elragadtatással írja, hogy a hotelban „mademoiselle"-nek* szó-

* – „kisasszonynak" – *Szerk.*

lítják (az után, hogy ugyanott együtt éjszakázott Krökerrel), és hogy minden pincér, meg még a portás is barátságosan „biccent" feléje. Sőt mi több: Kröker (miután lebonyolította vidéki üzleti kirándulását) Párizsból egyenesen Londonba tér vissza Kate-tel, s az egész család el van ragadtatva, hogy a „mézeshetek" most 6 hónappal elhalasztódnak, mivel az üzlet „mindennél előbbre való". Hiszen egy poétának csak szóvirág a mézeshetek is, és az „üdvlövésekre" sor kerülhet a szülés előtt vagy után is (a tényeket a Freiligrath-fiúk* mesélték el nálam), akár elölről, akár hátulról. Úgy látszik, Kate még Claurent is olvasta, mert önmagáról – Párizsból – mint „szalmaözvegyről" ír.

A jenkik jól megtáncoltatják majd John Bullt[26]. Mit szólsz az oroszok legutóbbi rodomontádáihoz[27]?

Alberich törpe** nagyon el volt ragadtatva leveledtől. Éppen a tornaiskolába indult, ahol nagy dolgokat művel.

Üdvözöl

barátod
K. M.

* Wolfgang és Otto Freiligrath. – *Szerk.*
** Eleanor Marx. – *Szerk.*

5

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 jan. 8.

Kedves Fred,

Dühringgel kapcsolatban.[16] Tőle már az is nagy dolog, hogy az „*eredeti felhalmozásról*" szóló szakaszt[28] csaknem pozitíve elfogadja. Fiatal még. Mint Carey híve, teljesen szembenáll a free-traderekkel*. Azonkívül *magántanár*, tehát éppenséggel nem búsul azon, hogy Roscher *professzor*, aki valamennyiük elől elzárja az utat, kap néhány rúgást.[17] Nekem egyvalami nagyon szemet szúrt a recenziójában. Nevezetesen: amíg a munkaidő által való értékmeghatározás, mint magánál Ricardónál, „meghatározatlan", addig nem nyugtalanítja ezeket az embereket. De mihelyt exakt módon a munkanappal és annak változásaival hozzák kapcsolatba, a kérdés új, egészen kellemetlen színben tűnik fel előttük. Azt hiszem, Dühringet Roscher elleni kajánság is sarkallta, hogy egyáltalán írjon a könyvről. Mindenesetre nagyon is kiszagolható attól való szorongása, hogy ő is Roscher sorsára jut. Furcsa, hogy a fickó nem érzi a könyvből a három alapvetően új elemet: 1. hogy ellentétben *minden* korábbi gazdaságtannal, amely az értéktöbblet különös részeit és azok fix formáit: a járadékot, a profitot, a kamatot *eleve* mint adott dolgokat kezeli, én mindenekelőtt az értéktöbblet általános formáját tárgyalom, amelyben mindez még szétválasztatlanul, úgyszólván oldott állapotban van meg;

2. hogy kivétel nélkül valamennyi közgazdász figyelmét elkerülte az az egyszerű tény, hogy ha az áru kettős valami, használati érték és csereérték, akkor az áruban megtestesült munkának is kettős jellegűnek kell lennie, míg annak az elemzésnek, mely pusztán a sans phrase munkát** veszi tekintetbe – mint például Smithnél, Ricardónál és másoknál –, mindenütt megmagyarázhatatlan dolgokba kell ütköznie. Valójában ez a kritikai felfogás egész titka;

---

* – szabadkereskedőkkel[29] – *Szerk.*

** a minden további nélküli munkát, egyszerűen a munkát – *Szerk.*

3. hogy elsőnek ábrázolom a munkabért úgy, mint egy mögötte rejlő viszony irracionális megjelenési formáját, és ezt pontosan ki is mutatom a munkabér mindkét formáján, az időbéren és a darabbéren. (Segítségemre volt az, hogy a magasabb matematikában gyakoriak az ilyen formulák.)

Ami Dühring úrnak az értékmeghatározás ellen tett szerény ellenvetéseit illeti, a második kötetnél csodálkozni fog, hogy az értékmeghatározás a polgári társadalomban milyen kevéssé érvényes „közvetlenül". Valójában *egyetlen* társadalmi *forma sem* akadályozhatja meg, hogy ilyen vagy olyan módon ne a társadalom rendelkezésére álló munkaidő szabályozza a termelést. De ameddig ez a szabályozás nem a társadalomnak a munkaideje felett gyakorolt közvetlen, tudatos ellenőrzése útján megy végbe – ami csak köztulajdon esetén lehetséges –, hanem az áruk árainak mozgása útján, addig a dolog annál marad, amit te már a „Deutsch-Französische Jahrbücher"-ben[30] igen találóan megmondtál.

*Béccsel kapcsolatban.** Küldök neked különböző bécsi lapokat (ezek közül a *„Neues Wiener Tagblatt"-ot*[31], amely Borkheimé, küldd vissza, a többit őrizd meg); két dolgot fogsz látni belőlük: először, hogy mennyire fontos e pillanatban Bécs mint felvevőhely, mert ott most új élet van,[32] másodszor, hogy a dolgot ott hogyan kell tárgyalni. Képtelen vagyok megtalálni Richter professzor címét. Talán nálad van Liebknechtnek az a levele, amelyben megadta.[33] Ha nincs meg, írjál neki, hogy küldje meg neked, s akkor küldj cikkeket *közvetlenül Richternek*, nem pedig Liebknechten keresztül.

Úgy látom ugyanis, hogy Wilhelmke korántsem teljesen jóhiszemű. Neki (akire annyi időt kellett szánnom, hogy jóvátegyem szamárságait az augsburgi „Allgemeine"-ban[34] stb.) eddig *nem volt ideje* arra, hogy legalább a könyvem címét vagy az én nevemet nyilvánosan *megemlítse*! Nem veszi észre a *„Zukunft"-beli* ügyet,[6] csakhogy ne álljon elő olyan zavaró helyzet, amelynek az ő önálló nagysága kárát vallaná. Arra sem volt ideje, hogy a barátja, Bebel közvetlen ellenőrzése alatt megjelenő munkáslapban („Deutsche Arbeiterhalle", Mannheim)[35] egy árva szót szóljon! Egyszóval biztosan nem Wilhelmkén múlott, hogy könyvemet nem hallgatták teljesen agyon. Először nem olvasta (holott Jennykének írt levelében kigúnyolja Richtert, aki azt hiszi, meg kell értenie egy könyvet ahhoz, hogy reklámot csináljon neki), s másodszor, miután elolvasta, vagy azt állítja, hogy elolvasta, nincs ideje, holott arra van ideje, hogy hetenként kétszer írjon levelet Borkheimnak, amióta szubvenciót szereztem neki Borkheimtól; holott nem küldi el a rész-

* *V. ö. 6. old. – Szerk.*

vényeket Strohn pénzéért, amit én küldtem el neki és amit az én közvetítésemmel kapott [36], hanem ehelyett Strohn címét kéri, hogy a hátam mögött közvetlenül vele is intrikálhasson és elárasztthassa őt levelekkel, mint Borkheimot! Egy szó mint száz, Wilhelmke fontoskodni akar, s főként a közönség figyelme ne terelődjék el a Wilhelmkével való foglalkozásról. Féligmeddig úgy kell most tennünk, mintha ezt nem vennők észre, de mégis óvatosan kell bánnunk vele. Ami ausztriai megbízatását illeti, csak akkor hihetjük el, ha megérkezett.* S másodszor, ha sor kerül rá, nem beszéljük le róla, hanem, *ha szükséges*, csak kijelentjük neki azt, amit én már kijelentettem, amikor belépett a Brass-féle „Norddeutsché"-ba[37], hogy ha ismét kompromittálja magát, szükség esetén *nyilvánosan dezavuálni* fogjuk. Ezt tanúk előtt mondtam neki, amikor annak idején elvonult Berlinbe.

Azt hiszem, *közvetlenül* is küldhetsz cikkeket a mellékelt *„Neue Freie Presse"-nek* (Bécs). Mostani társtulajdonosa, dr. *Max Friedländer* (Lassalle rokona és halálos ellensége) volt az, akinek hosszabb ideig tudósításokat küldtem a régi bécsi *„Presse"* és az *„Oderzeitung"*[38] számára.

Végül ami az *„Internationale Revue"-t* illeti, Fox (akit egy angol lap küldött Bécsbe látogatóba és kapcsolatok teremtésére) néhány nappal ezelőtt Bécsből ajánlólevelet kért tőlem Arnold Hilberghez. Ezt elküldtem neki és nevezett Hilbergnek egyúttal azt mondtam ebben a levélben, hogy a körülmények akadályoztak bennünket az írásban, ebben az évben majd csinálunk valamit stb.

„Fortnightly Review". *Beesly* professzor, egyik tagja a triumvirátusnak, mely e lapot titokban irányítja, azt mondta kebelbarátjának, Lafargue-nak (akit állandóan vendégül lát ebédre), hogy morálisan biztos benne (teljesen tőle függ!), hogy a recenziót[21] el fogják fogadni! Lafargue neki magának adná oda.

Pyat-val kapcsolatban. A mai *„Times"-ban* látni fogod a francia demokraták (4 héttel ezelőtt megjelent) üzenetét a fénizmusról, amelyet Pyat küldött be a lapnak.[39] A dolog így áll: a francia kormány vizsgálatot indított (előtte *házkutatást tartott* párizsi levelezőinknél) a Nemzetközi Szövetség mint société illicite** ellen; dettó valószínűleg elküldte az angol kormánynak a mi Dupont-unk által a fénizmusról írt leveleket.[40] Pyat úr, aki folyvást azt híresztelte „Szövetségünkről", hogy nem-forradalmi, hogy bonapartista stb., fél a dolgok ilyetén fordulatától és még gyorsan azt a látszatot igyekszik kelteni, mintha *neki* valami köze lenne a dologhoz és „serénykedne" benne.

---

* *V. ö. 6. old.* – *Szerk.*

** – tiltott, törvényellenes társaság – *Szerk.*

*Benedekkel kapcsolatban.** Megkaphatom a füzetet néhány napra? Te immár kétszer bizonyultál prófétának, először taktikainak (a Szevasztopol-ügyben) és másodszor stratégiainak (a porosz–osztrák ügyben).[41] De hogy milyen ostobaságokra képesek az emberek, azt még az értelmesek értelme sem láthatja előre.

A karbunkulusokkal kapcsolatban. Megkérdeztem az orvosokat. Semmi új. Mindaz, amit ezek az urak mondanak, oda lyukad ki, hogy *tőkepénzesnek* kellene lenni ahhoz, hogy az ember az ő előírásaiknak megfelelően éljen, nem pedig szegénynek, mint a templom egere, amilyen én vagyok. Ha látod Gumpertet, megmondhatod neki, hogy én (mind e pillanatig, amikor írok) szúró bizsergést érzek a testemben, azaz a véremben. Úgy tűnik, hogy még az idén sem vagyok egészen túl a dolgon.

Hódolatom Mrs. Burnsnek.

Üdvözlet.

Szerecsened

* *V. ö. 5. old. – Szerk.*

6

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 18]68 január 10.

Kedves Szerecsen,

Ma részletesen akartam írni neked, de egy szerbnek és egy havasalföldinek a közbejötte, akik órák hosszat feltartottak, keresztülhúzta a terveimet. Ráadásul tegnap meglátogatott Amand Goegg, az ex-diktátor, aki a nevetséges Békeliga[42] ügyében utazik, és elrontotta az estémet. Szerencsére véletlenül megjelent Schorlemmer is, aki csak ámult és bámult ezen az ásatag darab föderális köztársaságin; nem hitte, hogy ilyesmi lehetséges. Az ostoba barom ugyanazoknak a frázisoknak gondolattalan ismételgetése által még tízszerte ostobább lett és egyetlen ponton sem érintkezik már a józan emberi értelem világával (a tulajdonképpeni gondolkodásról nem is szólva). Az effajták számára Svájcot és a badeni kantont kivéve még mindig semmi sincs a világon. De hamar megbizonyosodott arról, hogy mennyire igazad volt az első válaszodban, amikor ő felszólított a támogatásra: hogy minél távolabb lakunk egymástól és minél kevesebb dolgunk van egymással, annál jobban jövünk ki egymással. Elismerte, hogy Blind *gyáván* viselkedett a Vogt-ügyben[43], de szerinte mégiscsak derék fickó, sőt azzal fenyegetődzött, hogy ki akar békíteni téged Blinddel! Vogt, mondja, nem politikus, de végtelenül jó, derék fickó, aki csak úgy belefirkál a vakvilágba és nem fontolja meg, hogy mit – ha mi ketten egy órát együtt töltenénk vele, összebratyiznánk –; hogy bonapartista, azt elismeri, de nem megfizetett. Mire én: *minden* bonapartistát megfizetnek, meg nem fizetett bonapartista nincsen, és ha *egyetlen* egyet tud mutatni nekem, akit nem fizetnek meg, akkor elfogadom annak a *lehetőségét*, hogy Vogtot nem fizetik meg, máskülönben nem. Ez meghökkentette, de végül felfedezett egyet – *Ludwig Bambergert*! Egyébként, mondta, Vogtnak mindig nagyon rosszul ment a sora, a felesége egy parasztlány a berni felföldről, akit *erényességből* vett el, miután gyereket csinált neki. A ravaszdi Vogt szemlátomást jól rászedte ezt a szamarat. De amikor Schorlemmer és én kijelentettük, hogy Vogt mint természetkutató sem nyújtott semmit, akkor látnod kellett volna, milyen dühös volt: hát nem *népszerűsített*? Hát ez nem érdem?

Bécs számára, most, mihelyt némi lehetőségem lesz rá, csinálok majd valamit. Továbbá a „Fortnightly" számára is,[21] de előbb tudni kellene, hogy írhatok-e belőle egy nagyobb cikket, vagy pedig csak egy rövid közleményt, amilyenek hátul találhatók a „Fortnightly"-ban. Erről kellene faggatni Beeslyt* – a rövid közlemény *szinte hiábavaló* lenne, s maga Beesly sem tudna meg belőle semmit a könyvről.

Wilhelmkétől ezekben a napokban fogom számonkérni a nekem tett ígéretek teljesítését; majd még ráncba szedjük ezt az emberkét. Richter címe megvan nekem.

Mellékelten visszaküldöm Liebknechtet, Kugelmannt és Siebelt.

Szívélyes üdvözlettel

barátod
F. E.

* *V. ö. 11. old. – Szerk.*

7

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 jan. 11.

Kedves Fred,

A „Piperkőc"[44] sokáig nyüzsgött itt Londonban. Volt Borkheimnál is, ahol ugyanazokkal a szólamokkal élt, mint nálad, csak nagyobb sikerrel, mert hízelegni tudott Borkheimunk hiúságának. De az után, hogy az utóbbiból pénzt sajtolt ki 10 részvényért és bekebelezte a különböző borait, többé nem mutatkozott nála. További londoni tevékenységének megértéséhez elöljáróban a következőket. *Cremert*, mint tudod, régóta megfosztották a Nemzetközi Tanács[45] titkári tisztjétől: efölötti mérgében régen lemondott a tanácsi tagságáról és a legutóbbi kongresszus nem is választotta meg újra. *Odger* urat újraválasztották. Az én javaslatomra viszont eltörölték az (éves) elnöki tisztséget,[46] s ehelyett ülésenként kell elnököt választani. Feldühödve ezen, Odger elvileg távol tartja magát tőlünk. Jó! „Piperkőc" úr Le Lubez útján odadörgölődzött Odgerhez (aki bevitte őt a London Trades Councilba[47]) és Cremerhez. Londoni Bizottságot neveztek ki, Beales lett az elnök stb. Egyszóval a Nemzetközi Munkásszövetség *ellen* irányuló história. (Az alakuló ülésre Piperkőc a nemes Blindet is elvitte.) A fickóknak volt képük, hogy a múlt héten meghívjanak a második ülésükre. Eccarius denunciálja (egy nagyon rosszul megírt cikkben a „*Bee-Hive*" *múlt* szombati számában) Piperkőcöt és Társait.[48]

Levetkőzött állapotban, alkoholos borogatásokkal írok neked. Ugyanis *tegnapelőtt* mentem el első ízben hazulról, éspedig a British Museumba, minthogy még nem tudok írni. De tegnap újabb kiütés keletkezett a bal mellem alatt. Az alkoholos kezelés, amelyet Párizsban Nélaton még a legnagyobb karbunkulusoknál is alkalmazott, *személyes tapasztalatom szerint* (a vágáson vagy a lancetta alkalmazásán kívül, aszerint, hogy milyen esetről van szó) kimagaslóan a leggyorsabb és a legkellemesebb a páciensek számára. Kellemetlen csak az, hogy ezt állandóan csinálni kell az alkohol gyors elpárolgása miatt.

A Museumban, ahol katalógusok átlapozásán kívül semmit sem csinál-

tam, felfedeztem, hogy *Dühring* nagy filozófus. Írt ugyanis egy „*Természetes dialektikát*"[49] Hegel „természetellenes" dialektikájával szemben. Hinc illae lacrimae*. A németországi urak (teológus reakciósokon kívül) Hegel dialektikáját „döglött kutyának"[51] hiszik. Feuerbachnak e tekintetben sok minden terheli a lelkiismeretét.

A francia kormány üldözést indított a Nemzetközi Munkásszövetség párizsi bizottsága (mint société illicite**) ellen. Ez nagyon kapóra jön nekem, mert meggátolta és félbeszakította e szamarakat abban, hogy megvitassák az *1868-as kongresszusra* már elkészített programjukat.[52] Dupont bizonyára egy és más elővigyázatlan dolgot írt a féniekről[53] párizsi levelezőinek, amit Bonaparte, aki most bánatosan búsik az angol kormány fenekébe, visszaexpediált a Downing Streetre[54].

Jellemző, hogy sorban kinyomatják – az osztrák kormány közvetlen vagy közvetett közreműködésével – Prokesch-Osten, Gentz és Münster gróf leleplezéseit. Urquhart a maga immár állandósuló tájékozatlanságában csak az elsőt ismeri. Az is nagyon jellemző Urquhart „totalitására", hogy nem ismeri Moltke 1828-as török háborúját stb.[55], amely éppenséggel pompás anyagot szolgáltatott volna neki. Egyébként Moltke abban az időben, amikor Berlinben voltam (Lassalle-nál),[56] még kimondottan oroszellenesnek számított, persze a porosz királyi határokon belül.

Ha alkalmilag írsz Borkheimnak, kérd meg, hogy betekintésre adja oda neked a *két kis orosz pamfletot*, amelyekről *beszéltem volt* neked. Főleg azt szeretném, ha a jobbágyfelszabadításról szólót látnád, hogy a kvintesszenciáját velem közöld.

A mellékelt „*Courrier français*"*-ből* láthatod, hogy a francia kormányzat egyenest polémiába kezdett Cluseret tábornokkal.[9]

Nagyon örülnék, ha e hó 16-án pamutfonal-gombolyagokat küldhetnél Tussykának. Ez ugyanis a születésnapja, és a kis csibész szeret minden kínai formalitást.

Hogy az angol kormány üldözi az „*Irishman*"*-t*, annak nagyon örülök. A lap valójában ugyanis nem féni-párti, hanem csak a repealt akarja.[57] Micsoda ökrök ezek a John Bullok[26]!

Hódolatom Mrs. Lizzynek. Üdvözlet.

Szerecsened

Mellékelten egy adag „új nyelvtudomány" a „*Hermann*"*-ból*[58].

---

* – Íme, ettől e könnyek[50] – *Szerk.*

** – tiltott, törvényellenes társaság – *Szerk.*

8

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 jan. 16.

Kedves Szerecsen,

Most veszem észre, hogy összes leveleidet (beleértve fölöttébb tisztelt titkárod* legutóbbi levelét is, amelyért külön köszönetet mondok) otthon hagytam egy másik kabátom zsebében, s ezért fejből kell válaszolnom.

A „Courrier français"-ket tegnap megkaptad, a „Wiener Tagblatt"-ot szintén.

A porosz jelentést[14] elküldöm neked, külön magyarázattal. Helyesebben csak a június 28-i esti felállás ott felrajzolt vázlatát kell megnézned és máris meggyőződhetsz arról, hogy Benedek a 2 négyzetmérföldnyi területen 6 hadtestet vont össze (a lovasságot nem számítva), a trónörökös** pedig csak az 5. hadtestet és a 6. hadtest 1 dandárját állította velük szembe. Ha Benedek 29-én megindul Steinmetz (5. hadtest) ellen, akkor őt a hegyeken át visszaveti a 6. hadtesthez, és 30-án Benedek legalább 4 hadtesttel egészen nyugodtan megtámadhatja és visszadobhatja a gárdistákat és az 1. hadtestet; ezek után pedig az elővigyázatos Frigyes Károly nagyon óvakodott volna, hogy túlságosan merészen előrenyomuljon. Frigyes Károlynak 5 hadteste volt és legalább 6 állt vele szemben; de bizonyos, hogy kiadták volna a visszavonulási parancsot, mihelyt a trónörökös 3 különálló hadoszlopát megverik, s ezzel a hadjárat egészen más jelleget ölt. Hogy a poroszok az osztrákokat némi elővigyázattal végül mégis megverték volna, az már a számarányokból is kitűnik. De akkor a porosz zsiványok kénytelenek lettek volna tetves rendszerüket sutba dobni, s nem a hadsereg-átszervezés és Bismarck aratja a győzelmet, hanem a nép.

Cluseret (aki persze Londonban is a fénit[53] játszotta) a maga milíciatervével még esztelenebb, mint a németek. Az amerikai háború – milícia mindkét oldalon – csak azt bizonyítja, hogy a milíciarendszer egészen

---

* Laura Marx. – *Szerk.*

** Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

hallatlan pénz- és emberáldozatokat követel, éppen azért, mert a szervezet csak papíron van meg. Hogyan jártak volna a jenkik, ha a déli milicisták helyett néhány százezer főnyi állandó hadsereggel kerülnek szembe? Mielőtt még az Észak megszervezi erőit, ezek már New Yorkban és Bostonban lettek volna, majd a demokraták segítségével ők diktálják a békét, s akkor a Nyugat játszhatná a szecessziót[59]. Mulatságos a fickó, amikor azt mondja: a fődolog, hogy legyenek jó tisztek, és a katonák bízzanak a tisztjeikben, holott éppen ez a kettő elérhetetlen a milíciarendszerben! A milíciarendszerben mindenütt az imponál az embereknek, hogy egyszerre nagy tömeget lehet összegyűjteni, és hogy viszonylag könnyű a katonákat kiképezni, különösen az ellenség előtt. Az utóbbi azonban korántsem új, az öreg Napóleon is harcba tudott vetni háromhónapos újoncokból alakított ezredeket az ellenség ellen; ehhez azonban jó káderek kellenek, ez viszont éppenséggel valami mást követel meg, mint a svájci – amerikai milíciarendszer. A jenkiknek a háború végén még igen fogyatékosak voltak a kádereik. A hátultöltő puska bevezetése óta azután végképp befellegzett a tiszta milíciának. Ezzel nem azt mondom, hogy bármely ésszerű katonai szervezetnek nem valahol a porosz és a svájci rendszer között a helye – de hogy hol, az a mindenkori körülményektől függ. Csak egy kommunista módon berendezett és *nevelt* társadalom közelítheti meg a milíciarendszert, s ez is csak aszimptotikusan.

A bécsi lapok miatt némiképp zavarban vagyok*; a „Neue Freie Pressé"-t időnként látom ugyan, de az egész terep túlságosan is idegen nekem. Milyen elképzeléseid vannak erről, úgyszintén a „Fortnightly"-t illetően[21]? A dolog megéri, hogy alaposan megfontoljuk.

Remélhetőleg ismét *ülsz* és nincsenek újabb vulkanikus kitöréseid. Gumpert nevet rajta, hogy nem szimpatizálsz az arzénnal, azt mondja, hogy az éppenséggel *felélénkítene*, és meg van győződve arról, hogy nincsen számodra jobb szer. De ha végképp nem akarod, akkor savakat kellene szedned, mégpedig tartósan, s így mellékelten még egyszer felírta neked a már korábban elrendelt királyvizet, amit majd bizonyára be fogsz venni.

Szívélyes üdvözlet a feleségednek és a lányoknak, dettó Lafargue-nak.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 6., 10–11. old. – Szerk.*

Alberichnek, az erős manókának* ezennel a legnagyobb tisztelettel gratulálok a születésnapjára, s e pillanatban egy pohár sört ürítek az egészségére. A pamutot a gyárban felejtették nekem, úgyhogy csak holnap küldhetem.

* Eleanor Marx. – *Szerk.*

9

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 jan. 23.

Kedves Szerecsen,

A csatolt firkálmányból[60] láthatod, hogy Wilhelmke mit *nem* csinált. A napokban kellőképpen megmosom a fejét. Jó kis ötlet, hogy mi „használjuk ki" azt a pozíciót, amelyet ő Szászországban helyileg kivívott magának, tehát testi valóságunkban álljunk ki mellette! Lapocskáját[19] ma megkaptam, még nem tudtam megnézni.

Remélhetőleg végre elkészültél ezzel a nyakas karbunkulussal. De talán végre mégiscsak belátod, hogy ebben a dologban a puszta nemtörődés tovább nem megy, s hogy legalábbis erős mindennapi mozgásra van szükség a szabad levegőn és az éjszakai munkáról való rendszeres „lemondásra" (mihelyt az előbbi ismét lehetséges), hogy egyáltalán megint munkaképessé tedd magadat. *Így* sohasem fog létrejönni a második kötet[61].

Mellékelten a részvények Strohn számára.

A bécsi cikkek miatt igazán zavarban vagyok. A „Neue Freie Pressé"-n és a „Wiener Tagblatt"-on kívül a *nevét* egyetlen lapnak sem tudom, amely Richternek rendelkezésére áll, s minthogy szinte egyáltalán nem ismerem a közönséget, fogalmam sincs, hogy *hol* fogjam meg a dolgot, pedig hát ez a legfontosabb. Laura azt írja*, *tanítani* kell az embereket, ez mind nagyon szép, de a megfelelőt kiragadni, éppen ebben van a nehézség. Most még egyszer átnézem az egész könyvet, hogy ezt tisztázzam magamban, s ehhez a te véleményed nagyon kívánatos volna nekem.

Az is szép kívánság Wilhelmkétől, hogy neki és olvasóinak, csak úgy, lapocskája egy oldalán, és ebből a könyvből, egyszer és mindenkorra világítsam meg, mi a tulajdonképpeni különbség Marx és Lassalle között. Ez a kívánság adta nekem az ötletet, hogy nem lenne-e jó a munkások számára egy kb. 6 íves kis népszerű brosúrát csinálni: *Marx és Lassalle; ebben* a terjedelemben ezt meg lehetne csinálni és a munkásoknak szükséges po-

* *V. ö. 680. old. – Szerk.*

zitív tételeket is kifejteni. A dolgot potom áron kellene adni, s azonnal rákényszerítené a lassalleánusokat, hogy színt valljanak. Ehhez azonban idő kellene[62].

Hogy Borkheim orosz pamfletjait* átbiflázzam, azt nem kívánhatod tőlem – legalábbis e pillanatban nem. Sok dolgom van az üzletben, későn érek haza, úgyhogy 8 óra előtt semmihez sem jutok, s ráadásul nagyon rendszeres életmódot kell folytatnom, minthogy egy idő óta, ami még soha életemben nem fordult elő velem, rosszul alszom és ennek folytán reggel sokszor teljesen agyon vagyok csapva. Ehhez járulnak az időnként még mindig elkerülhetetlen akadályoztatások és az *abszolút* szükségesség, hogy testmozgást végezzek az alvásom rendbehozása végett. Mindegyik orosz brosúra 8–14 napomat zabálná fel, minthogy újra bele kellene dolgoznom magamat, a szótárak pedig rosszak. Nem éri meg a fáradságot.

A „Fortnightly" ügyében legközelebb.[21] Még rágódom rajta. A pénzelméletet – bármily fontos is Anglia számára – az első cikkben alighanem csak felületesen érinthetem; különben az egész cikket betöltené. Ha aztán egy második is elhelyezhető, akkor még mindig rátérhetek. Mit tartasz erről?

Szívélyes üdvözlet a feleségednek és a lányoknak, meg Lafargue-nak.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 16. old. – Szerk.*

10

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 jan. 25.

Kedves Fred,

Tegnap első ízben újból kimentem, s egy-két nap alatt a heg begyógyul. Persze még gyenge és bágyadt vagyok ez után az erős roham után.

Remélem, a te rosszulléted csak a lumpolás hetének időleges következménye. De semmiképp sem szabad sem az én kedvemért, sem más valaki vagy valami miatt elhanyagolnod az egészségedet.

A múlt heti „*Saturday Review*"-*ban* megjelent a könyvemről egy cikkecske.[63] Még nem láttam és nem is tudom, ki írta. Borkheim értesített róla.

Ami *Liebknechtet* illeti, *nem* kell *tovább unszolni*. Ez az ifjonc – mint már korábban Londonban is megmutatta – nagyon szereti a „protektort" játszani. Ezt mutatja neked küldött legutóbbi levele is.[60] Nagyon fontosnak véli magát, s szükség esetén elvégezzük a magunk dolgát nélküle és ellenére. Micsoda nagylelkűség, hogy lenyomatja az előszót, amit hónapokkal előbb szinte az összes lapok kinyomattak![64] S az, hogy az ő szorgalmazására elküldtem könyvem egy-egy példányát Contzennak és a „Volkszeitung"[65] szerkesztőjének! Hűvösen kezelni őt, az lesz a legjobb. Egyébként azt hiszem, hogy még 15 oldalt sem olvasott el a könyvből. Annak idején egy év leforgása alatt sem olvasta el a „Vogt úr"-at[66], ami pedig nem volt túl nehéz olvasmány. Az ő mottója: tanítani, de nem tanulni.

Ami a „lassalleánusokat" illeti, csak a második kötetben tárgyalom a trade unionokat, a szövetkezeti társaságokat stb. Ezért azt hiszem, hogy „Lassalle"-ra vonatkozóan *most* már csak akkor kell fellépni, ha erre közvetlen alkalom kínálkozik.

Hogy a bécsieket hogyan kell megdolgozni, arról legközelebb írok neked, amikor megint rendben lesz a koponyám.

Kugelmann és Kertbeny mellékelt leveleit[67] légy szíves visszaküldeni. Még nem válaszoltam. A nagy Coppel még nincs itt.

Mostani állapotomban a javamra válna, ha juttatnál nekem egy küldeményt a zamatos bordói borodból (és némi rajnait vagy moselit is).

A lengyel Card írt Genfből, ajánlkozott francia fordítónak, úgy látszik, van könyvkiadója Genfben. A feleségemmel elküldettem a levelét Schilynek, hogy Párizsban felhasználhassa a dolog előbbrevitelére. Card egyáltalán nem megfelelő, csak arra jó, hogy vele megijesszük Mosest.[68]

Még két-három hétig abszolúte semmit sem fogok dolgozni (azaz *írni)*, legfeljebb olvasni, s mihelyt a sebek teljesen begyógyultak, nagyon sokat fogok mászkálni (egyelőre – azt hiszem, csak egy vagy két napig – a járásnál még dörzsölődik és irritálódik az a kényes hely). Rémes lenne, ha még egy harmadik szörnyeteg is kitörne.

És most üdvözöllek, kedves fiú.

Barátod
K. Marx

11

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 febr. 1.

Kedves Fred,

Remélem, nem betegeskedsz te is, hogy ezen a héten nem írtál nekem és Kugelmann és Kertbeny leveleit[67] (amelyekre válaszolnom kell) nem küldted vissza. Múlt kedden elmentem a Museumba és sétálni. Szerdán támadt egy újabb kiütés. Kisebb, és nem akadályoz az ülésben, mert a bal ágyék felső részén van. De a járás ártalmas, mert a dörzsölődés elősegítheti a gyulladást. Azt hiszem, ez a szörnyeteg kimúlik ezen a héten. De hogy semmi sem jön utána, azt a számtalan csalódás után alig merem remélni. Az ördög vinné el ezt a ganajt.

Mellékelten Schily levele. Eszerint Párizsban rohadtul állnak az ügyek, mint minden, ami Mosesszal összefügg. Azt hiszem, Reclus sem az igazi.[68] A genfi lengyelről* persze szó sem lehet. Mihelyt meglesz a cikked a „Fortnightly" számára[21], Lafargue megfranciásítaná a „*Courrier français*" céljaira.

A mellékelt bécsi kivágásokból, amelyeket Fox küldött meg nekem Bécsből, látható, mennyire felment ott Lassalle és Delitzsch** csillaga. S egyúttal az is, hogy Bernhard Becker, ez a semmirekellő kutya, nagy emberként bukkan fel ott. Most „nagynémet",[69] azelőtt bismarckista volt.

Ha van még egy példányod a „Frankfurter Börsenzeitung"-beli cikkedből[70], akkor küldd el nekem.

Üdvözöl

barátod
K. M.

A Freiligrath-koldulás[71] halad, eddig már több mint 32 000 tallér jött össze.

---

* Card. – *Szerk.*

** Schulze-Delitzsch. – *Szerk.*

12

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 febr. 2.

Kedves Szerecsen,

Hallgatásom oka az volt, hogy levelemmel együtt a bor elküldését is jelezni akartam. De a fickó, aki nekem a bort csomagolja, balesetet szenvedett és legalább két hétig fekvő beteg lesz, úgyhogy eddig még nem juthattam hozzá; hacsak lehet, magam becsomagolom holnap. Igen jó 1863-as bordói és 1857-es rajnai bort kapsz; moseli borból már csak néhány palackom maradt, s azok a Mornington Streeten vannak, ahol nem csomagoltathatom be őket.

Aztán futkostam a „Saturday Review" után is és nagy nehezen elcsíptem a cikkecskét.[63] Ha te nem láttad, küldhetek másolatot – nem sokat ér, de mégis jó jel.

Most az évzárlatból és az újjáéledő üzletből fakadó erős elfoglaltságon kívül még a Schiller Intézet elnökeként is mérhetetlenül sok a szaladgálni valóm, minthogy az építési alap ügyének két héten belül el kell dőlnie, s addig minden munka rám szakad.[72] Mindazonáltal mégis hozzáfogok majd a „Fortnightly"-históriához.[21] Bármilyen fontos és érdekes is Anglia számára a pénzről szóló rész, mégis célszerűnek tartom, ha ezt ezúttal háttérbe szorítom, elterelné a figyelmet a fődologról és hosszas fejtegetést kívánna, hogy az angolok egyáltalán megértsék, hogy az *egyszerű pénzről mint olyanról* van szó, jóllehet megszokták, hogy csak a hitelpénzzel stb. való összebonyolódásában képzeljék el. Mi a véleményed erről?

Kertbeny ötlete, hogy a portréd megjelenjék a lipcsei „Illustrierte"-ban, *egészen pompás.*[73] Az effajta reklám szíven találja a filisztert. Szóval adj oda neki mindent, ami ehhez kell. Ez az ember különben is használható, nagyon készséges, és szükséglet számára, hogy szorgosan beavatkozzék mindenütt és mindenbe. Hiú, de magyarnak nem buta. Annak idején nagyon helyesen ítélte meg az ausztriai németeket.

A lengyel Card az aláírásával valóban megoldhatatlan rejtvény elé állított engem. Cwi. . . chiewicz, – sem ismereteim a kézírások terén, sem filológiám

nem elegendők ennek a megfejtésére.[74] Persze sohasem fog megfelelni mint fordító, s amit Schily ír,* az *nagyon* rohadt. Ha egyedül Reclus 3–4000 frankot akar, és Moses, aki a főmunkát akarja elvégezni, szintén igényt tart a maga részére, neked pedig kifizetik a szerzői jogokat, honnan lehet így kiadóra szert tenni? S ezekre az emberekre hagyni az „összetömörítést" és a „franciásítást"? Mosesre, aki inkább képes lenne arra, hogy az abszolút értéktöbblet képződéséről szóló fejezetet 20 kötetté hígítsa, semhogy egyetlen oldalát egy sornyival tömörebbé tegye? Ezt azonban csak magadnak köszönheted; ha az ember a német tudomány számára szigorúan dialektikusan ír, akkor utóbb a fordításoknál, különösen a franciáknál, ádáz kezekbe kerül.[68]

A „Frankfurter Börsenzeitung"-ot,[70] mint minden egyebet is, elküldtem Meissnernek, akiről azóta semmit sem hallottam. Írtam neki, hogy állítson össze a különböző cikkekből egy hirdetést.

Liebknecht lapocskája[19] sehogy se tetszik nekem. Merő rejtett délnémet föderalizmus. A svájci és a porosz katonai históriáról szóló cikket az „États-Unis d'Europe"-ban[75] megjelent (K.) *Grün*-cikkek alapján dolgozták fel,[76] szinte minden szó helytelen. Emellett semmi sincs a lapocskában, s miközben nagyra van hannoveri partikularistákkal és délnémet mesterlegényekkel, megtámadja a berlini „Zukunft" embereit, akik pedig, tudja az ördög, legalább olyan jók, mint ez a csőcselék. Egyébként csak három számot kaptam meg.

Hogy a poroszok milyen kevéssé bíznak abban, hogy az új tartományokban[77] nem lesz lázadás, az kiderül az új csapatelosztásból és a hadsereg új szervezetéből. Pl. Vesztfáliában, ill. Weselben 3 hannoveri gyalogos- és 2 lovasezred, míg Hannoverben csak 2 hannoveri gyalogos- és 3 lovasezred áll, de Vesztfáliában ezenkívül még 4 gyalogos- és 2 lovasezred állomásozik. Schleswig-Holsteinban, egy kivételével, ott vannak ugyan a helyi ezredek, de mellettük 2 gyalogos- és 2 lovasezred a régi tartományokból. Bár Hessenben névlegesen 3 hesseni gyalogosezred áll, de abból a 82. (2. hesseni) ezred vesztfáliaiakból van összeállítva! Emellett a nassauiakat Hessenbe, a hessenieket Nassauba irányították, s mindkettőnek egyes részeit óporosz ezredekkel együtt Mainzba. Végül pedig Frankfurtot pomerániai gyalogsággal és rajnai lovassággal tartják rendben.

Úgy látszik, hogy a nagy Borchardt most közeledik életpályája céljához. Tudod, hogy papi hajlandóságát a szép Steinthalnétól már évekkel ezelőtt a még szebb Schwabéné felé fordította és őt a gyenge egészsége miatt

* *V. ö. 23., 24. old. – Szerk.*

évente németországi fürdőhelyekre kísérte, majd érte is ment, míg a férjnek az asszony egészségére való tekintettel otthon kellett maradnia. Így Borchardt, mint Schwabe nekem és Knowlesnak valamelyik nap elmesélte, magával vitte az asszonyt „Königsbergbe a koronázásra", – mire én persze megkérdeztem: „*kinek* a koronázására?" Bár teljes félórán át gúnyolódtam a felszarvazott barmon a koronázás miatt, a kövér Knowles pedig hangosan felnevetett, az állat mégsem vett észre semmit. Most azonban, annak utána, hogy a papi orvos évek óta távol tartotta a férjet beteg feleségétől, egyszer csak kiderül, hogy a beteg asszony terhes és április táján várja lebetegedését. Ráadásul a főpap fura módon valamilyen elővigyázatlanságot vagy oktalanságot követhetett el, elég az hozzá, a felszarvazott baromnak hirtelen világosság gyúl az agyában, feladja az itteni házát, elköltözik Berlinbe, eladja a vadászkutyáit, bár még az egész vadászati szezonban itt marad, lemond a klubtagságáról és annyira hadilábon áll a főpappal, hogy amikor az itt gyűjtést szervez a keletporoszok számára és 700 £-et küld a „Zukunft"-nak, a felszarvazott barom a porosz konzul karjába veti magát és vele együtt kb. 350 £-et összehoz a hivatalos bizottság számára. Most aztán sokat pletykálnak erről a nyárspolgárok körében, és, bár a fenti históriáról csak egészen titokban pusmognak, a főpap helyzete mégis igen megrendült, és sokan tiszteletlenül merészelnek szólni róla. A külseje sem olyan kedélyes és elegáns már. Kíváncsi vagyok, hogy ez hogyan folytatódik. (Nota bene. A históriában szereplő *nevek maradjanak köztünk*.)

Szívélyesen üdvözlöm a hölgyeket és Lafargue-ot.

Barátod

F. E.

13

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 febr. 4.

Kedves Fred,

Hálás köszönet az „orvosságos palackokért".

A bal karom alatt és a bal ágyékomon még mindig hervadozik két bimbó. De már nem zavarnak a járásban. S általában is jobban érzem magamat.

Teljesen osztozom nézetedben, hogy egyelőre ne bocsátkozz bele mélyebben a pénzelméletbe, hanem csak jelezd, hogy a dolgot új módon tárgyalom.*

Mellékelem, amit Bécsből kaptam Foxtól (légy szíves, küldd vissza nekem). Láthatod, milyen hatást váltott ki a „Börsenzeitung"-beli cikked.[70] Talán a legjobb, ha Bécset önmagára bízzuk. Elég, hogy ott már a könyvemre irányult a figyelem. Minden, ami ott végbemegy, nagyon éretlen. Ha meggondoljuk, hogy a császárállam egészében még mennyire túlsúlyban van a mezőgazdaság, akkor komikus e bukfencek látványa. Ami Bécsben uralkodik, az a pénzügy és nem a nagyipar. De erjesztőként nem árt ez a spektákulum.

Kugelmann elküldte nekem *Dühring „Verkleinerer Carey's"-ét*. Igazam volt abban, hogy engem csak azért említett, hogy a többieket bosszantsa.** Nagyon feltűnő, hogy ez a berliniesen pöffeszkedő Dühring mennyire goromba hangon ír Millről, Roscherről stb., miközben velem mégiscsak félénk elővigyázatossággal bánik! Szerinte Careyn kívül List a XIX. század legnagyobb lángelméje. Egy másik brosúrában, „Kapital und Arbeit", amelyet ma láttam a Museumban, *„szidja"* Lassalle-t. A napokban elküldöm neked a könyvét betekintésre.

Végül mégsem lesz háború ebben az évben. A fickók valamennyien félnek a belső állapotoktól. De az oroszok nem fognak fukarkodni az izgatás eszközeivel. Megfeneklenek, ha nem sikerül egymásnak ugrasztaniok Németországot és Franciaországot.

---

* *V. ö. 21., 25. old. – Szerk.*

** *V. ö. 9. old. – Szerk.*

Coppel itt volt vasárnap és szerdán újra eljön. A hannoveri király* pénzügyeinek rendezésére tartózkodik itt. Ügyes fickó. Kugelmann ezt a Rothschild-rokont *rákényszerítette könyvem tanulmányozására.*

Schorlemmer levelében kevés új van számomra.** De azért köszönöm.

Üdvözlet

Szerecsened

Az újságkivágásokat csak holnap küldhetem el, mert a posta ma már nem vesz fel nyomtatványokat.

* V. György. – *Szerk.*

** *V. ö. 3., 5. old.* – *Szerk.*

14

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 7, Southgate
1868 febr. 11.

Memorandum Engelstől Szerecsen Úrnak[78]

Megkaptam leveledet és tisztelt titkárod* levelét és mellékelten visszaküldöm a bécsi kivágásokat és Meyer levelét. Micsoda szörnyű szerencsétlenség érte Weydemeyeréket![79] Úgy gondolom, hogy a „Debatté"-nak[80] (Richter útján) cikket kell küldeni és addig ütni a vasat, amíg meleg. Még ezen a héten elmegy.[81] A „Frankfurter Börsenzeitung" *„szakmai kritikája"* fölöttébb mulatságos! Jellemző, hogy ezek a bécsi literátorok – csupa minden hájjal megkent zsidó –, akik nagyon is tudják, merről fúj a szél, az Ausztrián kívüli német sajtót bona fidének** tartják.

Dühring nagyon szórakoztat. A Roscher, Mill stb. elleni kirohanások persze fogára valók voltak – de mennyire különbözik a recenzió zavart hangja a brosúra e pökhendi jellegétől![82]

Én sem hiszek a háborúban, már csak azért sem, mert a Békeliga[42] elkerülhetetlennek mondja; Sadowa[83] mindenképpen lehetetlenné tette Bonaparte-nak, hogy nagyszabású szövetségek nélkül háborút kezdjen Németországgal. S minthogy *legjobb esetben* is csak Ausztriát nyerheti meg (Anglia, mint mindig, vagy kevésbé mint valaha számítana katonailag), Poroszország és Oroszország pedig ellene volna, a dolog igen kétes. Itália sem nyújt semmit, s ráadásul ott Bonaparte maga rontotta el a dolgát. Földhöz van vágva. Még a nagy Karl Schurz, az ex-studiosus*** Fingtábornok [General Furz] is megsúgta ezt titokban Bismarcknak.[84]

Mindjárt 7 óra, s még nem ettem. Előbb még haza kell szaladnom, mára tehát elég.

Barátod
F. E.

---

* Laura Marx. – *Szerk.*

** – jóhiszeműnek – *Szerk.*

*** – buzgó, szorgalmas, tudós valamiben; egyetemi (főiskolai) hallgató. – *Szerk.*

15

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 febr. 15.

Kedves Fred,

Tegnap óta kénytelen vagyok megint itthon ülni, mert a bal hónaljam alatti szörnyeteg rosszindulatúan fejlődik. Úgy látszik, hogy ez a disznóság sohasem múlik el.

Bordeaux-ból minden iratot megkaptam a házasságkötéshez.[85] Nagy gondjaim vannak emiatt. Április 1-re van kitűzve, és még semmi sincs rendben Laura dolgaiból. Mégsem ereszthetjük el mint egy koldust. Írtam Hollandiába,[86] de semmi válasz!

Csak ezt a néhány sort írom, mert ma kényelmetlen nekem az író testhelyzet.

Kaptál újabb példányokat a fontos Wilhelmke lapjából[19]? A két első szám óta nem láttam és nem hallottam róla.

Üdvözöl

barátod

K. M.

16

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 febr. 20.

Kedves Fred,

Levelemmel együtt küldök egy érdekes kivágást a „Wiener Blatt"-ból[31], Fox útján kaptam.

Borkheim ideadta nekem Liebknecht hozzá intézett levelét, amelyet azonban postafordultával vissza kellett küldenem. Ebből a következő kivonat:

„Mondd meg Marxnak, hogy dr. Contzen egy terjedelmes bírálaton dolgozik és egy előadásban a művet *tisztán tudományos* szempontból már a legdicsérőbb szavakkal említette. És még mondd meg Marxnak, vegye rá Engelst, hogy írjon egy cikket »A tőké«-ről a most 1300 példányban egész Németországban egyaránt terjesztett lapunk[19] számára. Nekem magamnak *most nincs időm* az ilyen munkához."

Ha szerinted megéri a fáradságot, hogy a lapnak valamit küldjünk, akkor jó lenne a cikket ezúttal hosszabbra csinálni (kivonatokkal), még ha több számon át folytatódna is.[87] Borkheim – ha nincs meg neked a lap – bizonyára elküldi neked levonatban ott megjelent cikkét az „orosz menekültekről".[88]

Dr. Contzen, mellesleg szólva, maga is kiad (vagy kiadott) egy közgazdasági folyóiratot Roscher patronátusa alatt.

Ami az egészségemet illeti, napról napra változik.

Üdvözöl

barátod

K. M.

17

Engels Marxhoz

Londonba[89]

Manchester, 7. Southgate,
1868 febr. 20.

Kedves Szerecsen,

Ezen a héten egyáltalán nem szabad számolnod velem. Olyan borzasztóan sok a dolgom az üzletben a gyapotárak hirtelen emelkedése miatt, hogy reggeltől este 7 óráig ki se lépek az irodából, és este 8 előtt nem jutok az ebédemhez. Hogy ezek után még mire képes az ember, azt elképzelheted. Remélem, az átkozott karbunkulus megadta magát. Szívélyes üdvözlet a feleségednek, a lányoknak és Lafargue-nak.

Barátod
F. E.

18

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 18]68 március 1.

Kedves Szerecsen,

Az egész múlt héten reggeltől estig úgy agyondolgoztam magamat a kereskedelemben, hogy abszolúte használhatatlan voltam. Ennek most, úgy gondolom, vége, és ezen a héten bizonyára megint a rendes kerékvágásba kerülök.

Mellékelten Meissner levele. Vázlata persze teljesen hasznavehetetlen; meglátom, nem tudok-e valami jobbat összefuserálni számára. Most sajnálom, hogy a cikkeket elküldtem neki*, összeállíthattam volna valamit belőlük.

Wilhelmkének majd csinálok valamit.[87] Szó szerinti kivonatokkal bajosan megy, de néhány főpontot némiképpen hosszabb lére lehet ereszteni a közönsége számára. A lapocskából[19] én is csak három számot láttam, s ezeket Gustav Struve is szerkeszthette volna. Amióta Wilhelmke magára van hagyva, tősgyökeres délnémet föderatív-republikanizmusa (mert komoly ember ő) megint teljes dicsfényében előtört. A fickó még Karl Grünt is kinyomatja![76]

Mi van a karbunkulusoddal? Remélhetőleg ez végre az utolsó.

Goegg úr makacsul küldi nekem az „États-Unis d'Europe"-ot (a fickó azt akarja, hogy szerezzek neki egy ügynökséget, innen ez a ragaszkodás). Minthogy a lap egyidejűleg és azonos szöveggel jelenik meg németül és franciául, talán nem is lenne olyan rossz meghirdetni benne a könyvedet, és Goegg megígérte nekem, hogy tőled vagy tőlem származó cikkeket elhelyez ott. Mi a véleményed erről?

Legszívélyesebben üdvözlöm a feleségedet, a lányokat és Lafargue-ot.

Barátod
F. E.

---

* *V. ö. 26. old. – Szerk.*

19

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 március 4.

Kedves Fred,

A mellékelt firkálmányból láthatod, hogy ha holnapután ig nem fizetek 7 £ 5 shillinget, az „ingóságaimat" lefoglalják.

A karbunkulus-vircsaft most már a bal karom alatti maradványra csökkent, amely alighanem hamarosan elvirágzik.

Hogy ma csak e sorokat írom neked, annak oka egy szörnyű fejfájás.

Csupán azt akadályozd meg, hogy Meissner valami hülyeséget írjon a saját szakállára. Bárcsak visszaküldte volna a szamár az újságanyagot.

Mellékelem S. Meyer firkálmányát, légy szíves visszaküldeni.

Üdvözöl

barátod

K. M.

20

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 március 6.

Kedves Fred,

Hálás köszönet a 10 £-ért.

A Meissner által megígért „Sozialdemokrat"-ok[90] nem érkeztek meg. A dolog mutatja, hogy egyáltalán nem pontos. Így pl. a Párizsnak szánt példányok sem mentek el. Ott az érdemes Moses addig teketóriázott,[91] amíg a „*Courrier français*" most végül bejelentette, hogy a sok bírság stb. miatt hamarosan egészen le fog tűnni a színről.

Eichhoff szellemi termékeit nem láttam, s egyáltalán nagyon régen a „Zukunft"-ot sem.[92] Minthogy Eichhoff fivére könyvkereskedő és speciálisan közgazdasági művekkel foglalkozik (ő a kiadója dr. Dühring néhány művének), ez már elégséges ok Eichhoffnak, hogy ugyanerről a tárgyról előadásokat tartson.

A koponyám nagyon megviselt állapotban van. Dehát ez bizonyára lassan-lassan „eltűnik", mihelyt a karbunkulusság utolsó nyomai is elpárologtak.

Tegnap megint írtam Hollandiába,[86] mert a dolog égetővé válik. Az öreg Lafargue gondoskodott Bordeaux-ban a szükséges kihirdetésekről stb. és az összes iratokat elküldte. Most arra számít, hogy a jövő hó elején itt megtörténik a házasságkötés és az ifjú pár Párizsba megy, ahová később ő is elutazik. De mi még nem kockáztattuk meg a kihirdetéshez szükséges lépéseket, mert a feleségem még nem tudta Laurának legalább a legszükségesebb holmikat előteremteni. A derék Freiligrathnak mindez nagyon kényelmesen megvolt, de azért „nemes" ő.

Ha végre rendeződik ez az ügy, nagy könnyebbség lesz az egész háztartásnak, hiszen Lafargue úgyszólván nálunk lakik, ami mégiscsak érezhetően megnöveli a kiadásokat.

Ami a „kritikákat" illeti, úgy vélem, hogy miután elláttad Liebknechtet,[87] hagyd futni a németeket és csak az angolokkal foglalkozz. Először is egy angol kritika visszahatása Németországban súlyosabban esik a latba, mint megfordítva, s másodszor mégiscsak ez az egyetlen ország, ahol végül is pénzt lehet csinálni a dologból.

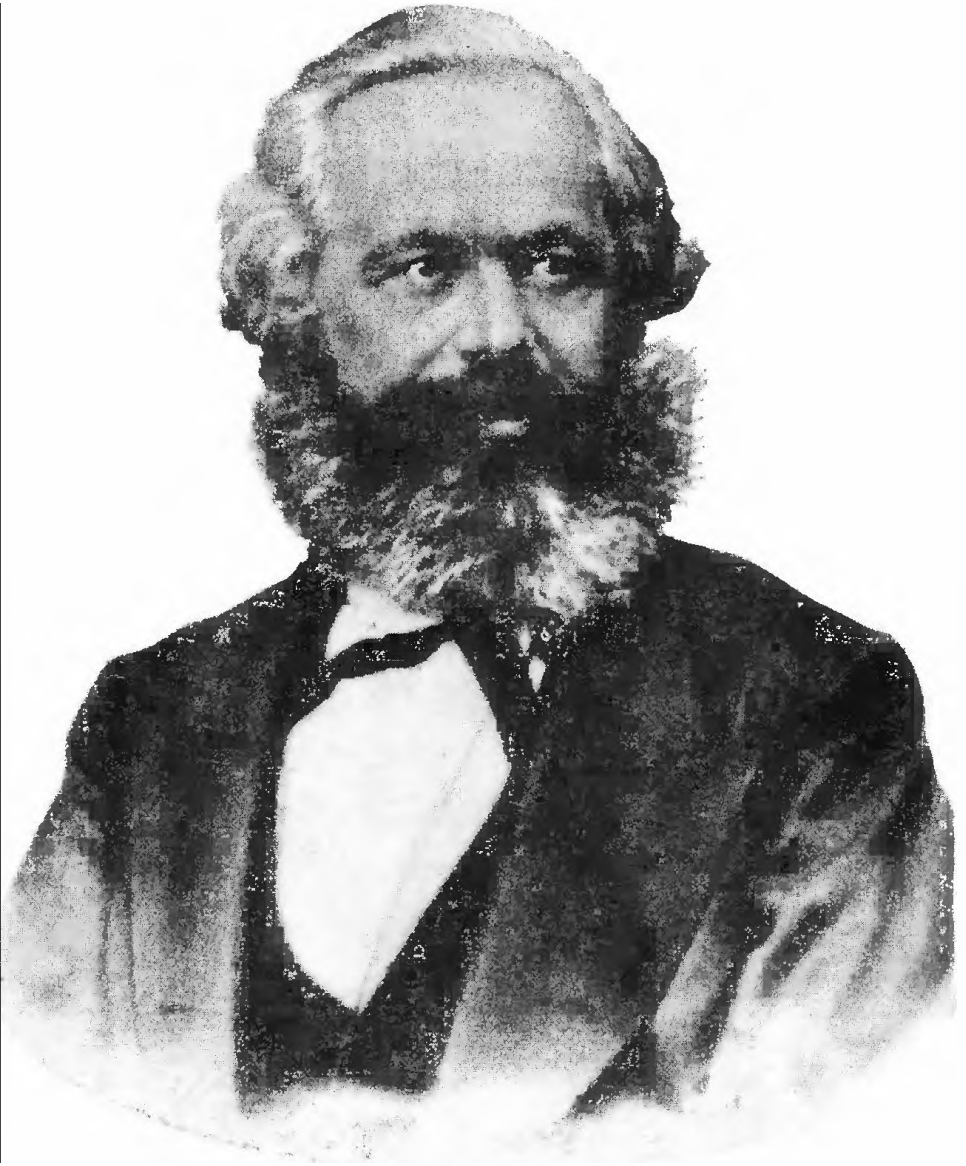

Karl Marx
(1867)

Macleod úrnak mégiscsak sikerült elérnie a bankokról szóló tetves és pedáns-skolasztikus könyvének második kiadását. Nagyon pöffeszkedő szamár ez, minden banális tautológiát 1. algebrai formába önt és 2. geometriailag megkonstruál. Egy alkalmi rúgást már kapott tőlem a Dunckernál megjelent füzetben.[93] „Nagy" felfedezése a következő: hitel *az* tőke.

Üdvözöl

barátod
K. M.

21

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]68 március 10.

Kedves Szerecsen,

Ne felejtsd el visszaküldeni nekem a Meissner-féle dolgokat,* hiszen máskülönben nem tudok válaszolni neki.

Ha a hollandok[86] nem írnak hamarosan, meglátom, hogy én mit tehetek, valamit majd csak elő lehet teremteni.

A kereskedelmi vihar kezd lecsillapulni, s így esténként is megint hozzájutok a munkához. Amit a „Fortnightly"-ről mondasz, teljesen helytálló, ami ott megjelenik, az azután Németországban újra értékesíthető. A lehető leggyorsabban kell a dolgot intézni.[21] Megérted azonban, hogy esténként nem sokra megy az ember, ha csak este $^1/_2$ 8–8 órakor jut ebédhez.

Eichhoffocskát mellékelem, – meglátod, hogy a fivérén kívül más „okocskái" is vannak még arra, hogy közgazdaságtani előadásokat tartson.[92]

Az oroszok tehát megint elnapolták a törökországi históriát.[94] Amíg nincsenek vasutaik, egyáltalán nem tudom elhinni, hogy bármilyen komoly akciót csakugyan komolyan gondolnak. Amellett irtózatos éhínség van náluk belföldön.

A bismarcki dicsőség stb. költségei kezdenek megmutatkozni. 1864 – Poroszország lakossága 19 250 000 fő. 1867 – 19 668 000 a régi tartományokban. Az eddigi növekedési arány szerint – 250 000 fő évenként – 20 milliónak kellett volna lennie. A növekedés aránya tehát a *felére* csökkent. A münsteri, mindeni és koblenzi (stb.) közigazgatási kerületekben a lakosság száma pozitíve csökkent. A legnagyobb a gyarapodás Berlinben és Düsseldorf közigazgatási kerületben.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 34. old. – Szerk.*

22

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 március 13.

Kedves Szerecsen,

A Meissner-válaszhoz még kellene nekem von Eynern levele. Ma össze akartam állítani egy hirdetést*, de közben megzavartak.

Mellékelve egy bécsi levél.[95] Írtam Wilhelmkének, hogy tudakozódjék. Azt hiszem, általánosságban elfogadom, de megmondom, hogy a dolognak titokban kell maradnia, „nehogy a bécsi sajtóval való egyéb kapcsolataimat zavarja".

Ugyancsak küldtem Wilhelmkének két cikket a könyvedről,[87] egészen népszerűt a munkások számára (úgyhogy még Wilhelm is megérti majd).

Egyúttal bepaukoltam neki, hogy hogyan kezelje a Reichstagban az új ipartörvényt (amelyben gyári törvényhozás is van). Ez jó alkalom a könyv propagálására, s meg vagyok győződve arról, hogy erre nagyonis sor kerül, hiszen még a hivatalos közgazdászoknak is belőle kell anyagot meríteniök.[96]

Tegnap óta megint munkaképes vagyok, – egyrészt este korábban kerülök haza, másrészt rájöttem, hogy két hétig olyan sört ittam, amely valószínűleg cocculus indicusszal** volt megmérgezve, s ez estére teljesen narkotizált. Tegnap más hordóból ittam – véletlenül –, éreztem a különbséget és felfedeztem az okot, amelyet pedig emésztési zavaroknak tulajdonítottam.

Mi van a karbunkulusokkal?

Barátod
F. E.

* *V. ö. 34. old. – Szerk.*
** – anamirta bogyóval – *Szerk.*

23

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 március* 14.

Kedves Fred,

A hét eleje óta karbunkulusaim voltak a jobb lágyékon (még nem szűntek meg teljesen). Ennek – s a belőle következő nehézkes járásnak – ellenére látogattam a Museumot, mert ez az állandó bezártság és *fekvés* otthon (a dolog most már, persze némi megszakításokkal, több mint 4 hónapja tart) megőrjítene. Mindezzel együtt meg vagyok győződve arról, hogy a mostani bimbók már csak a végső utófájások. A Museumban – mellesleg – egyebek közt az öreg Maurer (az öreg bajor államtanácsos, aki már szerepet játszott mint Görögország egyik régense, és az oroszokat az elsők között, jóval Urquhart előtt, leleplezte) legújabb írásait bifláztam a *német mark-, falu stb. berendezkedésről*[97]. Részletesen kimutatja, hogy a föld magántulajdona csak később keletkezett stb. Azt az ostoba vesztfáliai junkernézetet (Möser stb.), amely szerint a németek külön-külön telepedtek le, és csak azután alkottak falvakat, gaukat stb., tökéletesen megcáfolja. Érdekes éppen most, hogy Németországban helyenként a XVIII., sőt a XIX. századig fennmaradt a föld meghatározott időközökben (Németországban eleinte évente) való újraelosztásának *orosz* módja. Az az általam megfogalmazott nézet, hogy mindenütt Európában az ázsiai, illetve indiai tulajdonformák alkotják a kezdetet,[98] itt (bár Maurer mit sem tud róla) újabb bizonyítékra lel. Az oroszok azonban az eredetiségre való igényük utolsó nyomát is elvesztik, még e tekintetben is. Ami megmarad számukra, az az, hogy még ma is olyan formákban csücsülnek, amelyeket szomszédaik rég levetettek. Az öreg Maurer igazi német tudákossággal írta könyveit (1854-ben és 1856-ban stb.), de egyszersmind abban a kedélyesebb és olvasmányosabb modorban, amely a délnémeteket az északnémetektől megkülönbözteti (Maurer heidelbergi, de a dolog még inkább áll a bajorokra és tiroliakra, mint pl. Fallmerayerra, Fraasra stb.). Az öreg Grimmet is („Rechtsaltertümer" stb.) itt-ott erősen

* *A kéziratban :* nov. – *Szerk.*

megfeddi, ti. re, non verbis*. Azonkívül megnéztem Fraas stb. dolgait a mezőgazdaságról.

Mellesleg, vissza kell küldened nekem a Dühringet[99] és egyúttal könyvem korrektúra-íveit. Dühringből láthattad, miben áll Carey nagy felfedezése, tudniillik abban, hogy az emberiség a földművelésben a rosszabb talajról egyre jobb talajra tér át. Részint, mert a művelés a vízben szegény dombokról stb. a mélyen fekvő, vízben gazdag vidékekre száll alá. Főleg azonban azért, mert Carey úr a legtermékenyebb talajon *mocsarakat* és hasonlókat ért, amelyeket előbb *át* kell *fabrikálni* talajjá. Végül pedig azért, mert az angol gyarmatosítás Amerikában a tetves New Englandben kezdődött, amely – nevezetesen Massachusetts – Carey mintaországa.

Köszönöm, hogy annyit fáradoztál az átkozott könyvvel. Eynern levelét nem találom, de elég, ha Meissnernek megírod, hogy elküldted nekem. Némi módosítással én is ugyanolyan levelet kaptam Bécsből.[95] Mellékelten küldöm a kivágásokat Lassalle-ról, amelyeket Foxtól kaptam. A fő gazemberen, B. Beckeren kívül Bécsben tartózkodik Reusche; ez a hóhányó Hatzfeld-pénzen van ott (mint barátunk, J. Ph. Becker, Borkheimnak írja) – tőle származik a mellékelt bécsi cikk Lassalle életrajzával –, hogy Itziget Isten fiaként, a vén némbert pedig Istenanyaként dicsőítse.

Hollandiából[86] még mindig semmi hírem, s az esküvőt április 8-án kellene megtartani (nagy nehezen értem el Lafargue-nál, hogy addig elhalasszuk). Ezenkívül e hó 17-én (jövő kedden) kb. 5 £-et kell fizetnem vízért és gázért (ez is utolsó felszólítás). Ami a hollandokat illeti, úgy látom, hogy semmit sem csikarok ki belőlük, amíg – előzetes értesítés nélkül – személyesen meg nem rohanom őket. De erről éppen most még szó sem lehet.

Olvastál arról a botrányról (nekem Borkheim számolt be róla), amely Dühring és Wagener „titkos tanácsos" között támadt? Az előbbi azzal vádolta az utóbbit, hogy elcsórta a kéziratát vagy mit tudom én micsodát a munkások szövetkezéséről.[100]

Üdvözöl

barátod
K. M.

Maurernál láttam meg, hogy a „germán" tulajdon történetéről és fejlődéséről stb. alkotott nézetekben a fordulat a *dánoktól* indul ki, akik egyáltalán úgy látszik minden vonatkozásban foglalatoskodnak régészettel. De bár

* – a lényeget, nem a szavakat illetően – *Szerk.*

így ösztönzést adnak, egy s más mindig hibádzik náluk. Mégiscsak hiányzik a helyes kritikai ösztön és mindenekelőtt a mérték. Nagyon feltűnt nekem, hogy Maurer, aki gyakran hivatkozik mint példára Afrikára, Mexikóra stb., a keltákról abszolúte semmit sem tud, és ezért a köztulajdon kifejlesztését is Franciaországban teljesen a germán hódítóknak tulajdonítja. „Mintha", mondaná Bruno úr*, „mintha" nem is maradt volna fenn a XI. századból egy teljesen kommunisztikus kelta (Wales) törvénykönyv[101], és „mintha" a franciák éppen az utóbbi években helyenként nem ástak volna ki kelta formájú ősi közösségeket! Mintha! A dolog azonban egészen egyszerű. Az öreg Maurer német és ókori római viszonyokon kívül csak keleti (görög-török) viszonyokat tanulmányozott.

* Bruno Bauer. – *Szerk.*

24

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 március 16.

Kedves Fred,

Mellékelten egy fiatal bielefeldi gyáros levele, amelyet Kugelmanntól kaptam.[102] Főleg azon az ötletén mulattam, hogy azelőtt bizonyosan én magam is varrógépeket alkalmazó gyáros voltam. Ha tudnák az emberek, hogy mindezekről a dolgokról milyen keveset tudok.

Elkerülhetetlen az a kérdés is: mi legyen most? A fickók mind csodatevő kúrák receptjét kívánják, a meglehetősen kézzelfogható módon már jelzett tűz- és vaskúrákat pedig nem látják meg.

Furcsa, hogy ez a Dollfus (Elzász) micsoda hamis hírnevet vívott ki magának! Ez a szélhámos, aki mélyen alatta marad az olyan angoloknak mint Briggs stb., a munkásaival kötött szerződéseit – olyan szerződéseket, amilyenekbe csak lezüllött csőcselék mehetett bele – úgy szabta meg, hogy a munkások ténylegesen az ő jobbágykolóniáját alkotják, akikkel ténylegesen *„mint jobbágyokkal"* jól bánik, s emellett olyan takarosan kizsákmányolja őket, mint senki a világon. A barom a múltkoriban ezért nyújtotta be a törvényhozó testületben a sajtótörvényhez azt a visszataszító §-t, hogy a „magánéletet fallal kell körülkeríteni".[103] Néhol ugyanis megvilágították filantropikus bűvészmutatványait.

Az a mód, ahogyan az angolok Írországban most politikai foglyaikkal bánnak, vagy akár csupán gyanúsítottakkal, vagy csupán egyszerű börtönre ítéltekkel (mint Pigott az „Irishman"-től és Sullivan a „News"-tól),[104] az csakugyan túlszárnyal mindent, amit a kontinensen – Oroszországot kivéve – művelnek. Kutyák ezek!

Üdvözöl

barátod
K. M.

25

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 március 17.

Kedves Szerecsen,

Tegnap este a pénztáros elrohant, még mielőtt elkérhettem volna tőle az 5 £-et a gázszámládra stb., és még kölcsönvenni se tudtam sehol egy bankjegyet, – itt küldöm mellékelve, s remélem, ez a késedelem nem okozott neked komoly kellemetlenségeket. További pénz a napokban megy, mihelyt a saját ügyeimben valamivel tisztábban látok. Berendezkedett Lafargue valahol egy házban stb., hiszen mégsem viheti a feleségét a bútorozott szobájába?

Az íveket* és a Dühringet[99] elküldöm neked; ma reggel elfelejtettem magamhoz venni a holmit. Sietek.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 41. old. – Szerk.*

26

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 március 18.

Kedves Fred,

Az 5 £-et hálás köszönettel megkaptam.

Laura és Lafargue előbb Párizsba utaznak (házasságkötésük után), aztán itt bérelnek lakást (esetleg a Heathen*, ha kapható), és Lafargue utolsó vizsgája után (a többit már letette a Bartholomew's Hospitalben[105]) megint egy időre Franciaországba mennek, majd onnan Amerikába, ahol az öreg Lafargue-nak saját háza van.

Honnan származik a higid, hid, hiwisc szó[106] (hida autem Anglice vocatur terra unius aratri culturae sufficiens**). Továbbá a német *wiffa* szó. (Qui signum, quod propter defensionem terrae*** (vagyis a föld bekerítettnek nyilvánítása végett, ahol tehát a jel szolgál valóságos kerítés helyett) ponitur, quod signum *wiffam* vocamus°).

Üdvözöl

barátod
K. M.

---

* Hampstead Heath. – *Szerk.*

** – hidának nevezik pedig angolul az egy ekével kellően megművelhető földet – *Szerk.*

*** – A jelet, amelyet a föld megvédése végett – *Szerk.*

° – helyeznek el, e jelet *wiffának* nevezzük. – *Szerk.*

27

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 március 19.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten 40 £ két darab húszas bankjegyben, ez remélhetőleg a legégetőbbre elég lesz. Hogy Löhrchen Amerikába megy nászútra, erre nem számítottam. Tehát április 8-án lesz az esküvő, ez szerda; ha pénteken, szombaton, vagy hétfőn lenne, könnyen odamehetnék.

Az öreg Maurer dolgai nagyon takarosak;* mégiscsak furcsa, hogy mennyi anyag létezik már ezekről a dolgokról és milyen keveset tudtak csinálni belőle a professzor urak.

Az angolszász szót** megpróbálom megtalálni, de mivel itt nem áll rendelkezésemre angolszász szótár, más forrásokkal kell elboldogulnom, s ezek a sajátlagosan angolszász szókincs nagysága miatt igen kétesek. Mindenekelőtt a pontos helyesírást kellene megállapítani. Ami a wiffát illeti, kérdem: hol fordul ez elő, hogy tudjam, alnémet vagy felnémet hangeltolódása van-e. Ha felnémet, akkor Graff „Althochdeutscher Sprachschatz"-ával, Schmeller „Bayerisches Wörterbuch"-jával vagy Stalder svájci szótárával kell egybevetned. Nem fordul elő Grimm „Rechtsaltertümer"-jében?

A peches itteni Schiller Intézet átkozott históriája,[72] amelybe annak idején Gumpert lovalt bele, majd utána semmi egyebet nem csinált, most végre válsághoz közeledik; szerdáig eldől a dolog. Ezekben a napokban – minthogy elköteleztem magamat – nagy erőfeszítést kell tennem; ezért aligha marad időm arra, hogy az angol cikket[21] közben kidolgozzam. Jövő hét közepétől nyugtom lesz, s akkor ez majd akadálytalanul megy. Ami az itteni históriát illeti, minden kilátásom megvan arra – és minden csakis tőlem függ –, hogy szerencsésen véghez viszem az ügyet, Borchardt és különböző egyéb német klikkek ellenére. Minthogy már 4 éve benne vagyok ebben a históriában és a siker vagy a vereség az én fejemre száll, hát meg *kell* tennem.

---

* *V. ö. 40. old. – Szerk.*
** *V. ö. 45. old. – Szerk.*

Mivel karbunkulusokról egy szót sem szólsz, feltételezem, hogy minden elvirágzóban van és nincsenek új hajtások.

Leglelkiismeretesebb olvasója könyvednek[107] itt Sam Moore; 600 oldalon csakugyan alaposan átrágta magát, s rendületlenül tovább biflázza.

Legszívélyesebb üdvözleteim.

Barátod
F. E.

A „Times" szerint tehát Plon-Plon iktatná be az orosz–porosz–francia szövetséget.[108] Úgy látszik, hogy ez a Bonaparte napról napra rosszabbul áll. A buta poroszok az annektált területeken[77] folyvást letartóztatásokat és házkutatásokat eszközölnek. Az íveket* meg a Dühringet[99] ma vagy holnap elküldöm.

* *V. ö. 41., 44. old. – Szerk.*

28

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] Museum, 1868 március 23.
Sebtében.

Kedves Fred,

Azt hittem, Laura jelzi neked a 40 £ vételét. Ő viszont azt állítja, hogy nem bíztam meg ezzel. Innen a félreértés.

Az egész elmúlt héten sok vérrózsa támadt rajtam; különösen nyakas és nehezen kiirtható volt az a vacak a bal hónaljam alatt. Mégis általánosságban sokkal jobban érzem magamat, ténylegesen lábadozónak, és biztos vagyok abban, hogy a dolog már a vége felé jár.

Egyidejűleg elküldöm neked Schweitzert,[109] légy szíves felhasználás után visszaszármaztatni. Meissnertől jött néhány sor, amelyben azt a butaságot közli velem, hogy jelezte Schweitzernek, ne folytassa a kivonatok közlését*, amíg *én* nem nyilatkozom erről! Micsoda ostobaság! Igyekeztem ezt rögtön helyrehozni. Bármik legyenek is Schweitzer mellékindokai (pl., hogy boszszantsa az öreg Hatzfeldnét stb.), egyet meg kell hagyni neki: itt-ott hibázik ugyan, de átbiflázta a dolgot és tudja, hol vannak a súlypontok. Ez az „elvetemült tudat" még mindig használhatóbb, mint egy Heinzen „becsületes tudata", vagy egy Wilhelmke „nemes tudata"! Hegel elfelejtette a *lustaságot* mint a „nemes tudat"[110] lényeges elemét felsorolni.

Különböző dolgokról a legközelebbi levélben.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 534. old. – Szerk.*

29

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 március 25.

Kedves Fred,

Tegnap a Museumból akartam neked írni, de hirtelen olyannyira rosszul lettem, hogy a nagyon érdekes könyvet, amit a kezemben tartottam, kénytelen voltam összecsukni. Mintha fekete fátyol borult volna a szememre. Ehhez szörnyű fejfájás és szívszorongás. Hazabaktattam tehát. A levegő és a fény jót tett, és otthon aludtam egyet. Állapotom olyan, hogy tulajdonképpen egy időre minden munkával és gondolkodással fel kellene hagynom; de ez *nehezemre esne, még ha megvolnának is az eszközeim a csavargáshoz.*

Maurerral kapcsolatban: a könyvei rendkívül jelentősek. Nemcsak az őskor, hanem a szabad birodalmi városoknak, az immunitást élvező földesuraknak, a közhatalomnak, a szabad parasztság és a jobbágyi függés közötti harcnak az egész későbbi fejlődése is teljesen új alakot ölt bennük.

Az emberi történelemben ugyanaz a helyzet, mint a paleontológiában. Még a legjelentékenyebb elmék sem látnak meg elveik miatt, az ítélőképesség valamilyen vakságából olyan dolgokat, amelyek az orruk előtt vannak. Később, amikor eljött az ideje, csodálkoznak, hogy annak, amit azelőtt nem láttak, még mindenütt mutatkoznak a nyomai. A francia forradalom és a vele összefüggő felvilágosodás ellen az első reakció természetesen az volt, hogy mindent középkoriasan, romantikusan láttak, és ettől még az olyan emberek sem mentesek, mint Grimm. A második reakció – és ez megfelel a szocialista iránynak, jóllehet ezeknek a tudósoknak sejtelmük sincs arról, hogy összefüggésben vannak vele – az, hogy a középkoron túlmenve, minden nép őskorát vizsgálják. Akkor aztán meglepi őket, hogy a legősibben a legújabbat találják, még egyenlősítőket is, olyan fokon, amelytől Proudhon borzongana.

Hogy mennyire rabságban tart mindnyájunkat az ítélőképességnek ez a vaksága: éppen az *én* vidékemen, a *Hunsrückön* az ónémet rendszer a *legutóbbi* évekig fennmaradt. Most emlékszem vissza, hogy apám *mint ügyvéd* beszélt nekem róla! Másik bizonyíték: miként a geológusok, még a legjobbak

is, pl. Cuvier, bizonyos tényeket egészen fonákul értelmeztek, ugyanúgy olyan kaliberű filológusok, mint Grimm, hibásan *fordították* a legegyszerűbb latin mondatokat, azért, mert Mösernek (aki, emlékszem, el volt ragadtatva attól, hogy a németeknél a „szabadság" sohasem létezett, de az igen, hogy „a levegőmet szívod — jobbágyom vagy"[111]) és másoknak a hatása alatt voltak. Pl. Tacitusnak azt az ismert passzusát, hogy „*arva per annos* mutant et *superest ager*",[112] ami azt jelenti, hogy a földeket (arva) váltogatják (sorshúzással, innen ered a *sortes* is később az összes Leges Barbarorumban[113]), és megmarad a közös föld (ager, mint ager publicus, ellentétben az arvával), Grimm és mások így fordítják: minden évben új szántóföldeket művelnek meg, és még mindig marad (megműveletlen) föld!

Ugyanígy az a passzus, hogy „colunt *discreti ac diversi*"*, szerintük azt bizonyítja, hogy a németek kezdettől fogva, mint a vesztfáliai junkerok, külön tanyákon gazdálkodtak. De *ugyanezen* a helyen így folytatódik: „*Vicos locant* non in nostrum morem *connexis* et *cohaerentibus aedificiis*: suum quisque locum *spatio circumdat*"**, és ilyen germán ősfalvak a leírt formában még itt-ott léteznek Dániában. Skandináviának természetesen ugyanolyan fontossá kellett válnia a német jogtudomány és gazdaságtan szempontjából, mint a német mitológia szempontjából. És ebből kiindulva tudtuk csak újra kibetűzni múltunkat. Egyébként még Grimm meg a többiek is azt látják Caesarnál,[114] hogy a németek mindig nemzetségi közösségekben, nem pedig egyénileg telepedtek le: gentibus cognationibusque... qui uno coierunt"***.

De mit szólna az öreg Hegel, ha megtudná odaát, hogy az *általános* [das *Allgemeine*] a németeknél és az északiaknál nem egyebet jelent, mint közös földet, a *különös* [das *Sundre*, *Besondre*] pedig nem más, mint a közös földből kihasított külön tulajdon [Sondereigen]? Hiszen itt a logikai kategóriák mégiscsak átkozottul „a mi érintkezésünkből" származnak.

Nagyon érdekes Fraastól (1847): „*Klima und Pflanzenwelt in der Zeit, eine Geschichte beider*", tudniillik annak a bizonyítására, hogy az éghajlat és a növényzet a *történelmi* időben változik. Fraas darwinista Darwin előtt, és maguknak a *fajoknak* a keletkezését is a történelmi időkből származtatja. De egyúttal agronómus. Azt állítja, hogy a kultúrával — fokának megfelelően — a parasztoknak oly kedves „nedvesség" veszendőbe megy (ezért is

---

* — „elkülönülve, különválasztva művelik [a földet]" — *Szerk.*

** — „*Falvakat* nem a mi szokásunk szerint, *összefüggő* és *egymást érő épületekkel létesítenek*; mindegyik *szabad térrel veszi körül* a maga helyét" — *Szerk.*

*** — „nemzetségenként és nagycsaládonként, amelyek együtt telepedtek le" — *Szerk.*

húzódnak a növények Délről Északnak) és végül sztyepp képződik. A kultúra első hatása hasznos, végül azonban az erdőirtás stb. folytán pusztító. Ez az ember ugyanolyan nagytudású filológus (*görög* könyveket írt), mint amilyen nagytudású vegyész, agronómus stb. A végeredmény az, hogy a kultúra, ha ösztönösen halad előre, és nem *uralkodnak* rajta *tudatosan* (eddig ő mint polgár természetesen nem jut el), sivatagokat hagy maga után, Perzsia, Mezopotámia stb., Görögország. Tehát itt is – öntudatlanul – szocialista tendencia!

Ez a Fraas is érdekes figurája a németségnek. Előbb dr. med., aztán tanfelügyelő és kémia- és technológia-tanár. Most a bajor állategészségügy vezetője, egyetemi tanár, az állami agronómiai kísérletek vezetője stb. Utolsó dolgain már meglátszik a magas kora, de még mindig stramm fiú. Sokat járkált Görögországban, Kisázsiában, Egyiptomban! Mezőgazdaság-története is fontos. Fourier-t „jámbor és humanista szocialistának" nevezi. Az albánokról stb. azt mondja: „mindenféle gyalázatos fajtalankodás és erőszaktevés".[115]

Pontosan utána kell nézni annak, ami új és legújabb a földművelésről. A *fizikai* iskola szemben áll a *kémiaival*.

Ne felejtsd el visszaküldeni nekem a Kugelmann-féle gyáros* levelét. Semminek sem örülök annyira, mint hogy téged itt láthatlak majd.

Barátod
K. M.

Apropó. Edgar** ültetvényeskalapja előkerült, ezúttal elviheted Mrs. Lizzynek.

* Gustav Meyer *(v. ö. 43. old.)* – *Szerk.*
** Edgar von Westphalen. – *Szerk.*

30

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]68 március 29.

Kedves Szerecsen,

Sajnos, keddig már nem készülök el a „Fortnightly"-cikkel[21]. Az átkozott Schiller Intézet-história* egész héten feszültségben tartott, míg végre tegnap tisztába raktam a dolgot. Ha nem sikerült volna nekem – és főhadsegédem egynémely ostobasága újra kétségessé tett mindent –, akkor szörnyen blamálom magamat, nevetségessé válok egész Manchester előtt; s üzleti dolgokban „palira vétetni", az itt természetesen a legrosszabb, ami valakivel megtörténhet. Most nagy a diadal, s ez a kívánt alkalmat nyújtja nekem, hogy tisztességgel visszavonuljak a dologban való hivatalos részvételtől; most majd amúgy is elegen fognak előtérbe tolakodni. Kétszeresen bosszantó, hogy ez a história lehetetlenné teszi nekem a cikk befejezését; máskülönben viszont nagyon el kellett volna hamarkodnom, pedig itt sok múlik a minőségen.

Schorlemmernek nagyon szép felfedezése van: a C_nH_{2n+2} szénhidrogénsor *forrpontjainak törvénye*, mégpedig a négy izomer sorból háromra vonatkozólag, a negyedikből még kevés van előállítva.[116]

Szerdán este 9 órakor érkezem meg hozzád, ha lehet, még hamarabb.

Honnan a csudából jöhetett a mellékelt cikk? Derülésedre Bismarcknak egy levelét is mellékelem.

Szívélyes üdvözlettel

barátod
F. E.

Wiffáról nem találok semmit. Viszont ami a higid, hiwisc, hida szavakat illeti, két, ha ugyan nem három különböző szót keversz össze.**

---

* *V. ö. 25. és 46. old. – Szerk.*
** *V. ö. 45. old. – Szerk.*

Friedrich Engels a hatvanas években

Az angolszász hiwisce, az ószász és ófelnémet hiwiski, az ófríz hiskthe, az óskandináv hyski, az újészakfríz hiske = família.

Higid az angolszász hegjan melléknévi igeneve lehet, ez az ige annyit jelent mint bekeríteni.

Hogy ebből származik-e a hide szó, amely mint földmérték helyileg még ma is előfordul, vagy pedig a hide cutis – az angolszász hyde – kifejezéssel függ-e össze, azt angolszász szótár nélkül nem tudom megállapítani.

31

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]68 április 10.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten levelek Wilhelmkétől és Siebeltől, az előbbit kérem nekem visszaküldeni. Szegény Siebel úgy látszik igen rosszul van. Körülbelül 10 nap múlva találkozom vele.

Továbbá egy hirdetmény vázlata Meissner számára*; mi a véleményed róla? Eddig nem volt sürgős, mert a húsvéti vásár miatt úgysem hirdethetett.

Wilhelmke lapocskájának[19] a 4–14. számait tegnap elküldtem neked. Szörnyű buta dolog. Egy fickó, aki olyan sokáig élt Angliában, s akinek megvan a te könyved[107] és az enyém[117], igazán képes lehetne arra, hogy valami egészen mást is csináljon a munkások által szolgáltatott anyagból, mint hogy egyszerűen teljes terjedelmében regisztrálja. A lap egész föderalista-struveista jellegét tekintve komikusan hat néhány nekünk szánt antiföderalista passzus.

Visszatértemkor[118] itt olyan halom munka várt rám, hogy csak tegnap találkozhattam Gumperttal. Mellékelten a recept: az első 4–5 napon csak kétszer napjában, később háromszor kell bevenned, mindenkor 1 $^1/_2$–2 órával étkezés után. Emellett jól kell élned és sokat mozognod. Gumpert nevet azon az állításodon, hogy az arzén elbutít.

A parlamenti szólásszabadságról való szavazásnak az a magyarázata, hogy Bismarck előzetesen kijelentette, Poroszországra nézve, a békesség kedvéért, e pontban engedni fog. Tehát ez még csak nem is a filiszterek kurázsijának bizonyítéka, mint mi gondoltuk!

Amit Wilhelm az amerikai szerződésről mond, persze elejétől végig hülyeség.[119]

Sajnos Tussynak egy halálhírt kell jelentenem. Szegény sündisznó egy kerek lyukat rágott ki magának az ágytakarójában, a fejét beledugta és any-

* *V. ö. 26., 34. old. – Szerk.*

nyira belecsavarodott, hogy tegnap reggel megfulladva találtatott. Béke poraira és több szerencsét a rákövetkezőnek.

Három napi távollétem alatt a liverpooli fickók nem kevesebb, mint 3 pennyvel tornászták fel a gyapot árát, 10 pennyről 13-ra. Ezért a sok munka. Szerencsére közbejönnek az ünnepnapok, amelyeket felhasználok, hogy a Beesly-cikkhez[21] a kivonatokat elkészítsem. Mindjárt hozzá is fogok, ezért mára befejezem. Szívélyes üdvözleteimet küldöm a feleségednek és a lányoknak.

Barátod
F. E.

Az esküvő tiszteletére nagy ünnepséget rendeztünk itt; a kutyák zöld nyakörvet kaptak, teazsúron láttunk vendégül hat gyereket. Lafargue üvegtartálya szolgált puncsostál gyanánt, a szegény sündisznót pedig utoljára még leitattuk.

32

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 április 11.

Kedves Fred,

Mindenekelőtt általános részvétünket, és különösen Tussykáét fejezzük ki az igen tiszteletreméltó sündisznó elhunyta alkalmából.

Jó, hogy az ópiumrecept ma megjött. A karom alatti históriák elutazásod óta nagyon terhesek lettek.

Az ifjú párról, amely most Párizsban van, igen kielégítőek a hírek. Nyilván fölöttébb jól érzik magukat. Lafargue elküldte nekem Horn pamfletjét[120] és még egy másikat is a francia pénzügyekről. Az utóbbi együgyű, az előbbit a napokban elküldöm neked. Írtam Lafargue-nak*, ha „ilyen kritikus helyzetben" időt talál arra, hogy rám gondoljon és nekem nyomtatványokat küldjön, ez már messzemenően bizonyítja, „hogy jobb fajhoz kell tartoznia, mint az európai". Mindig „ugratjuk" egymást.

Az *„Histoire du Crédit mobilier"-t*[121] átolvastam. Ami a dolog tulajdonképpeni lényegét illeti, arról én valóban már évekkel ezelőtt jobbat írtam a *„Tribune"-ba.*[122] A szerző ismeri az üzletet. Maga is párizsi bankár. De valójában nincs más anyaga, mint a *hivatalos*, maga a Crédit által a beszámolóiban szolgáltatott és a tőzsdei jegyzésekben nyilvántartott tények. A titkos anyagot csak *bírósági úton* lehetne megszerezni. Ami engem mindenekelőtt meghökkent, az a következő: a tulajdonképpeni trükkök mind tőzsdei üzérkedésbe torkollnak,** s ezen a területen, bármilyen is az álca, alapjában véve *nincsen új Law óta!* Sem a csatornán innen, sem azon túl. Ezekben a dolgokban a gyakorlat az érdekes, nem az elmélet.

Mellékelem neked Kugelmann levelét (visszaküldendő). Elutazásod után írtam neki.*** De minthogy az írás most nehezemre esik a bal karom miatt, elküldtem neki Freiligrath hozzám intézett levelét – hogy Kugel-

---

* *V. ö. 532. old. – Szerk.*

** *V. ö. 58. old. – Szerk.*

*** *V. ö. 530. old. – Szerk.*

mann kellő mennyiségű írásbeliséget kapjon. Azt is mondtam neki, egy korábbi kérdésére, hogy néhány napra minden körülmények között felkeresem. Csakhogy „téved" a dátumban. Nincs még oly közel.

Ne felejtsd el Schweitzert[109] *a következő postával* elküldeni nekem.

A mai „Times"-ból (távirati jelentés) meglátod, hogy Genfben teljes sikert vívtunk ki,[123] a munkaidő 12 óráról 11-re csökkentve, a munkabér 10 %-kal felemelve. A dolog így folyt le. Alighogy elmentél, megjelent itt a genfi küldött*. Az a tény, hogy a munkások *küldötteket* menesztettek Londonba, a szörnyű Féme-törvényszékhez, *döntő volt*, akárcsak korábban a bronzmunkások párizsi sztrájkjában.[124] A munkáltatók hisznek a londoni hatalomban és hadipénztárban. Ez meg kellene hogy mutassa a munkásoknak Angliában és a kontinensen, hogy milyen hatalomra lelnének bennünk, ha valóban rendelkezésre bocsátanák a szükséges eszközöket stb.

Mellékelten visszaküldöm Wilhelmet, Siebelt. A vázlatod** nem a te könnyed stílusodban van írva. Ma különösen nagy fájdalmaim vannak a bal karomban. Mihelyt ez elmúlik, visszaküldöm a vázlatot esetleges javításaimmal együtt.

A gyerekek szívélyesen üdvözölnek. Csakugyan, már az ő kedvükért is szeretném, ha Manchester helyett Londonban laknál.

Hódolatom Mrs. Burnsnek.

Barátod
K. M.

* François Graglia. – *Szerk.*
** *V. ö. 54. old.* – *Szerk.*

33

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 április 17.

Kedves Szerecsen,

A Hornt[120] „várva maradok", ahogy kereskedői nyelven mondják.

Hogy a tőzsdei üzérkedésről elméletileg semmi érdekes és semmi új nem mondható, az biztos. Minden szemfényvesztéssel párosult csalásra lyukad ki, és itt éppenséggel semmi sem változhat, csak a modor.* A Crédit mobilier történetének titkos anyaga egyébként, még ha a bíróságok nem is avatkoznak be, a császárság bukásakor magától napfényre kerülhet és valószínűleg kerül is.

A dicső genfi győzelemről már szombat reggel olvastam az újságokban. A dolog annál szebb, minthogy a buta filiszterek a Nemzetközi Munkásszövetséget[40] tették meg a história tulajdonképpeni emelőjévé és hordozójává, és most az egész dicsőség reá száll. Hogy az ügyben a közvetítők Camperio rendőrfőnök úr és a nemes-komoly *Amand Goegg* voltak, azt bizonyára láttad. Ez Amand urat majd újabb respektussal tölti el hatalmunk iránt. Egyébként szeretném tudni, hogy a Nemzetközi Munkásszövetséget – e história után – még meddig hagyják háborítatlanul *Németországban*.

Mellesleg a munkásügyek pompásan haladnak. Először Belgium[125], aztán Genf[123], most Bologna[126] – csak azon csodálkozom, hogy ezt még nem varrták az Internacionálé nyakába –, sehol sem marad abba többé.

A Schweitzert[109] bizonyára megkaptad már.

Az irodában felejtettem, de holnap elküldöm neked: 1. egy újabb számát Wilhelm lapocskájának[19], 2. Eichhoff további jeremiádáját[92], 3. a „Zukunft" egy szerkesztőségi nyilatkozatát a Vogtra vonatkozó furcsa cikkről, amiből láthatod, hogy ezek micsoda szarházi fickók.

Könyved kivonatolása a szűkre szabott időmben több dolgot ad, mint gondoltam, hiszen végtére, ha az ember ezt a munkát egyszer már megcsinálja, akkor rendesen is kell csinálnia, s nemcsak erre a speciális célra.[127]

---

* *V. ö. 56. old. – Szerk.*

Úgy gondolom, hogy a jövő héten több időm lesz, szünet van a kereskedelemben, s ha délután 4 és 5 óra között szabadulhatok, akkor az egész estének más munkajellege van.

Mellékelten visszaküldöm Kugelmannt. Nagyon érdekelt kísérlete a méhpolip hasítással és átkötött szivaccsal történő eltávolítására, ezt alkalomadtán szóbelileg részletesebben el kell mondania. De az a kísérlete, hogy e polip segítségével Virchowból kommunistát csináljon, nagyon hasonlít egy méhen kívüli terhességhez. Még ha Virchownak volnának ismeretei és elméleti érdeklődése a politika, ill. a közgazdaságtan terén, akkor is ez a derék polgár túlontúl elkötelezett.[128]

Egyébként mielőtt a kontinensre utazol, előbb idejössz, ebben megegyeztünk, s magaddal hozod Tussyt, mint megígérted.[129]

A karod csak megnyugodott már végre? Hogy Kugelmann javasolja az arzént, az bizonyára szintén eloszlatja esetleges félelmeidet. Schorlemmer annak idején igen nagy adagokban szedte és soha a legcsekélyebb hátrányát nem érezte.

Szívélyes üdvözlet a hölgyeknek.

Barátod
F. E.

34

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 április 18.

Kedves Fred,

Mindmáig parlagon hevertem és nem hagyhattam el a házat. A karom annyira gyulladásba jött, s emellett olyan erős volt a gennyezés, hogy semmit nem tudtam elviselni rajta és a mozgás is zavart. A gennyezés ma reggel teljesen megszűnt, a puszta sebek viszont gyorsan begyógyulnak. Ma ismét elmegyek hazulról. Remélem, hogy most az arzén segítségével véget ér ez a szörnyűség.

A mellékelt bécsi ügyeket Fox küldte, a ceruzajelölések is tőle származnak.

Kedden 5 £-et kell fizetnem Tussyért az iskolának és 1 £ 5 shillinget a tornaiskolának. Ha ezt *postafordultával* el tudnád küldeni, a gyerek miatt nagyon örülnék neki.

Az elutazásnak még hosszú sora van. Kugelmann túl gyors a végkövetkeztetéseiben. Csak annyit írtam neki, hogy valamikor majd megyek.*

Becker mellékelt felhívásából[130] megint kitűnik, hogy mekkora a fegyelem hiánya. Beszüntettük a gyűjtéseket a londoni trade unionoknál, ugyanezt tették a párizsiak is, mert *csak most* tudatják velünk, hogy még további pénz kell. Ha Genfből még aznap sürgönyöznek, akkor minden rendben lett volna.

Üdvözöl

barátod
K. M.

---

* *V. ö. 531. old. – Szerk.*

35

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 április 20.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten két darab ötfontos az iskolamesterek kielégítésére.

A genfi hanyagság nagyon rávall ezekre az emberekre.[130] Egyébként is naiv feltételezés, hogy a sztrájk befejezte után a világ még segítsen a genfieknek a sztrájk alatt keletkezett adósságaik kifizetésében. Ilyesmit errefelé sohasem tapasztaltam. Itt csak addig kérnek támogatást, amíg a sztrájk tart.

A bécsi lap[131] a jelek szerint egy gazdasági célok által megszabott szándékos konfúziónak hódol, amely szemlátomást a spontán naiv-tehetetlen konfúzióra van ráoltva. De végül mégiscsak mindig egy határozottan polgári irányzatba ütközik az ember – a lap a munkásgyűlésekről már nem is *beszámolókat* közöl, hanem *kioktatást*.

Szívélyes üdvözlettel

barátod

F. E.

36

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 április 21.

Kedves Fred,

Hálás köszönetet a 10 £-ért.

Tegnap újra sétáltam, s éppen most jön Jennyke, hogy megint kizavarjon azzal az ürüggyel, hogy te bíztad meg az én ellenőrzésemmel.

A karom ismét rendben van, már csak viszket a gyógyulás helye. Azt a furcsa megfigyelést tettem most már évek óta, hogy a vizelet, amely szokásos állapotomban meszet vagy mit választ ki, egészen tiszta lesz, amikor karbunkulusaim vannak. És csakugyan, most újra megjelent az ásványi üledék. Gumpert talán tud erről felvilágosítást adni.

Apropó. Wilhelm most nekem is megküldi lapocskáját[19]. Milyen elvhű e férfiútól, hogy az én „Vogt úr"-amat[66] *„érdemdús* könyvnek" nevezi ahelyett, hogy megmondaná, sok a rossz vicc benne. Aztán: a poroszok üldözik a hannoveriakat, akik „királyukhoz hűek" voltak! Aztán Edgar Bauernak a délnémet sajtó korruptságára vonatkozó megjegyzésével szemben azt mondja, hogy ha ez így folytatódik, az *„összes"* tiszteletreméltó ember (parlagi junkerok, papok, demokraták, a hesseni választófejedelem* stb.) összefognak Poroszország ellen.[132] Szegény Wilhelm!

Blind megint véghez vitte nagy húzásainak egyikét. Egy szervilis levéllel kicsikart Juárezből egy választ, amely ma megjelent a *„Courrier français"-ban* is. Ideje már, hogy a fejére üssünk ennek a paprikajancsinak a bohóckodásaiért.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* III. Lajos. – *Szerk.*

37

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 április 22.

Kedves Fred,

Megint elkezdtem dolgozni, és a munka jól megy. Csak kénytelen vagyok korlátozni a munka*időt*, mert körülbelül 3 óra múltán a fejem zúgni és szúrni kezd. Most egy „apróságot" akarok veled röviden közölni, amely csak úgy *eszembe jutott*, amikor nézegettem kéziratomnak a profitrátáról szóló részét.[133] Általa egyszerűen megoldódik az egyik legnehezebb kérdés. Arról van szó ugyanis, hogyan történhet meg, hogy a pénz, illetve az arany értékének süllyedésekor *a profitráta* emelkedik és a pénzérték emelkedésekor esik.

Tegyük fel, hogy a pénz értéke $^1/_{10}$-ével esik. Akkor az áruk ára, egyébként változatlan körülmények között, $^1/_{10}$-ével emelkedik.

Ha ellenben a pénz értéke $^1/_{10}$-ével növekszik, akkor az áruk ára, egyébként változatlan körülmények között, $^1/_{10}$-ével esik.

A pénzérték esésekor a munka ára, ha nem emelkedik ugyanabban az arányban, akkor *esik*, az értéktöbblet rátája viszont – és ennélfogva, minden egyéb körülmény változatlan lévén, a profitráta – emelkedik. Az utóbbinak ez az emelkedése – amíg a pénzérték lefelé való ingadozása tart – pusztán a munkabér süllyedésének tulajdonítható, ez a süllyedés pedig annak a körülménynek, hogy a munkabér változása csak lassan alkalmazkodik a pénzérték változásához. (Így volt ez a XVI. század végén és a XVII. században.) Fordított esetben, ha a pénzérték emelkedésekor a munkabér nem esik ugyanabban az arányban, akkor az értéktöbblet rátája – és ennélfogva, caeteris paribus*, a profitráta – esik.

Ez a két mozgás, a profitráta emelkedése a pénzérték süllyedésekor és süllyedése annak emelkedésekor, *ilyen körülmények között* egyaránt csak annak a ténynek tulajdonítható, hogy a munka ára még nem egyenlítődött ki az új pénzértékkel. Ezek a jelenségek (magyarázatuk rég ismeretes) a munkaár és a pénzérték kiegyenlítődése után megszűnnek.

---

* – egyébként változatlan körülmények között – *Szerk.*

Itt kezdődik a nehézség. Az úgynevezett elméleti emberek azt mondják: mihelyt a munkaár megfelel az új pénzértéknek, pl. a pénzérték esésekor emelkedett, mindkettő, a profit is, meg a munkabér is, annyival több pénzben fejeződik ki. *Arányuk tehát ugyanaz marad.* Tehát nem történhetik változás a profitrátában. Erre az árak történetével foglalkozó szakemberek tényekkel válaszolnak. Magyarázataik puszta szólamok. Az egész nehézség az *értéktöbblet rátájának* és a *profitrátának* az összecserélésén alapszik. Tegyük fel, hogy az értéktöbblet rátája *ugyanaz* marad, pl. 100 %, akkor a pénzértéknek $^1/_{10}$-del való esésekor a 100 £ munkabér (mondjuk 100 ember bére) 110-re emelkedik, és az értéktöbblet szintén 110-re. A munka ugyanazon összmennyisége, amely azelőtt 200 £-ben fejeződött ki, most 220 £-ben fejeződik ki. Ha tehát a munka ára kiegyenlítődött a pénzértékkel, akkor az *értéktöbblet rátája* nem növekedhetik és nem csökkenhet, bárhogyan változott is a pénzérték. Tegyük fel azonban, hogy az *állandó* tőkerész elemeinek vagy egyes elemeinek az értéke süllyed annak a munkának növekvő termelékenysége következtében, amelynek termékei ezek az elemek. Ha értékük esése nagyobb, mint a pénz értékesése, akkor áruk süllyedni fog, a süllyedt pénzérték ellenére. Ha értékesésük csupán megfelelne a pénz értékesésének, akkor áruk változatlan maradna. Az utóbbi esetet fogadjuk el.

Tehát pl. egy különös iparág 500-nyi tőkéjének összetétele legyen $400\,c+100\,v$ (úgy gondolom, a második kötetben[61] $\frac{c}{400}$ stb. helyett $400\,c$-t stb. írok, mivel ez kevésbé körülményes. Mi a véleményed erről?), akkor 100 %-os *értéktöbbletráta esetén:* $400\,c+100\,v\,||\,+100\,m = \frac{100}{500} = 20$ %-os *profitrátánk* van. Ha a pénzérték $^1/_{10}$-ével esik, akkor ennek következtében a munkabér 110-re emelkedik, ugyanígy az értéktöbblet. Ha az *állandó* tőke pénzára ugyanaz marad, mert alkotórészeinek értéke a munka megnövekedett termelékenysége következtében $^1/_{10}$-ével süllyed, akkor most: $400\,c+110\,v\,||\,+110\,m$, vagyis $\frac{110}{510} = 21\,^{29}/_{50}$ % a profitráta, amely tehát kb. $1\,^1/_2$ %-kal emelkedett, miközben az értéktöbblet rátája, $\frac{110\,m}{110\,v}$, továbbra is 100 %.

A *profitráta emelkedése* nagyobb lenne, ha az állandó tőke értéke gyorsabban süllyedne, mint a pénzérték, és kisebb, ha lassabban. De tart ez az emelkedés mindaddig, amíg az állandó tőke értékében bármilyen esés megy végbe, s ennélfogva a termelési eszközök ugyanazon tömege nem kerül 440 £-be a korábbi 400 helyett.

Az azonban, hogy, sajátosan a tulajdonképpeni iparban, a munka terme-

lékenységének lökést ad a süllyedő pénzérték, a pénzárak puszta megduzzadása és a megszaporodott pénztömeg utáni általános nemzetközi hajtóvadászat – történelmi tény, és sajátosan kimutatható 1850 és 1860 között.

Hasonló módon fejtendő ki a fordított eset.

Hogy mennyire hat mármost az *általános profitrátára* az egyik esetben a profitráta emelkedése süllyedő pénzérték mellett, a másik esetben pedig a profitráta süllyedése emelkedő pénzérték mellett, az részint azoknak a különös termelési ágaknak a *viszonylagos terjedelmétől* függ, amelyekben a változás végbemegy, részint a változás *tartamától*, hiszen időre van szükség, hogy a profitrátának különös iparágakban végbemenő emelkedése, ill. esése megfertőzze a többi iparágat. Ha az ingadozás viszonylag csak rövid ideig tart, akkor helyi jellegű marad.

Megküldöm neked a „*Courrier*"-*t* és a „*Nain Jaune*"-*t*[134], Lafargue-tól kaptam.

Üdvözöl

barátod

K. M.

38

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 április 26.

Kedves Szerecsen,

A profitrátáról és pénzértékről szóló história nagyon takaros és nagyon világos. Csak az nem világos előttem, hogyan foghatod fel $\frac{m}{c+v}$ -t *profitrátaként*, hiszen *m* nem kizárólag az ipari tőkés zsebébe vándorol, aki termeli, hanem meg kell osztania a kereskedővel stb.; hacsak nem veszed itt egybe az egész üzletágat, nem törődve azzal, hogyan oszlik meg *m* a gyáros, a nagykereskedő, a kiskereskedő stb. közt. Egyáltalában nagyon kíváncsi vagyok, hogyan fejted ki ezt a pontot.

Wilhelmke, mint bizonyára láttad, most a *nemes Jakobus Venedeyt* is ünnepli! S ők ketten éppúgy hasonlítanak is egymásra, mint egyik szamár a másikra. Nekem most elegem van ebből, nem írok neki többé, blamálja magát a saját szakállára.

$400\,c + 100\,v + 100\,m$ – ez az írásmód teljesen megfelelő, ugyanúgy, mint 400 £ 3 sh. 4 d.

Láttad, hogy megszűnőben van a kedélyes viszony a derék Bismarck és az ő Reichstagjának tagjai között; az utóbbiak jogilag felelőssé akarják tenni az államadósságigazgatási hivatalnokokat, s ezt persze Nagy Ottó* nem tűrheti. Ezért aztán nem is teremt nekik semmiféle flottát sem.[135]

Hogy megfelelő kifejezést kapjon a másnaposság, amelyben a szép Vilmos** leledzik, amiért rokonától, Györgytől*** elkobozta országát és vagyonát, a György király vagyonának igazgatására létesült porosz bizottság von *Kotze* tábornokból és *Sauerhering* kormánytanácsosból áll (szó szerint[136]).

Hogy Jenny igen kötelességtudóan elcipel téged sétálni, az nagyon szép tőle, remélem, nem hagyja, hogy a munka ürügyével leplezett testi lusta-

* Bismarck. – *Szerk.*

** I. Vilmos. – *Szerk.*

*** V. György. – *Szerk.*

ságod elriassza; ilyen szép időben szégyen lenne, ha otthon kuksolnál. Újabb karbunkulus-jelek remélem nem mutatkoztak.

A vámparlamentben[137] a vén Rothschild közvetlenül Wilhelmke mellett ül, s mögöttük a „Néppártnak"[138] nevezett egész szamárcsorda.

Nem tudnál az ásványi anyagból* valamennyit összegyűjteni és elemzésre ideküldeni? Gumpertot még nem láttam.

A nők választójogáért tartott legutóbbi itteni gyűlésen persze az egész Borchardt család, férfiak és nők egyaránt megjelent (csupán Borchardt-mama nem). Gumpertnak csinos perpatvara van Borchardttal, aki nemcsak az orvosi szakmai etika, hanem *mindenfajta etika* megsértésével vádolta meg őt (mert Gumpert egy baráti családban, ahol Borchardt az orvos, s egy gyermek skarlátban meghalt, csodálkozásának és aggályainak adott kifejezést, amiért Borchardt megengedte a család többi gyermekének és a pajtásoknak, hogy megnézzék a holttestet – Borchardtnak „oka" van arra, hogy a skarlátot nem fertőző betegségnek nyilvánítsa) – és Gumpert az esetet az itteni orvosi társulat elé vitte, de ezzel sokat nem nyer, mert a bizottság csupa szamárból áll, amit persze korábban kellett volna meggondolnia.

Mikor jön vissza az ifjú házaspár és találtatok-e lakást?

Szívélyes üdvözlet mindenkinek.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 62. old. – Szerk.*

39

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 április 30.

Kedves Fred,

A tárgyalt esetben közömbös, hogy az *m* (az értéktöbblet) *mennyiségileg* nagyobb vagy kisebb-e, mint a magában a termelési ágban létrehozott értéktöbblet. Pl., ha $\frac{100\,m}{400\,c+100\,v} = 20\,\%$, és ez a pénzérték $^1/_{10}$-nyi esése következtében $= \frac{110\,m}{400\,c+110\,v}$ lesz (előfeltételezve, hogy az állandó tőke értéke süllyed), akkor közömbös, hogy a tőkés termelő csak a felét zsebeli-e be a maga termelte értéktöbbletnek. Mert számára a profitráta akkor $= \frac{55\,m}{400\,c+110\,v}$ lesz, nagyobb, mint az iménti $\frac{50\,m}{400\,c+100\,v}$. Az *m*-et itt azért tartom meg, hogy magában a kifejezésben *minőségileg* megmutassam, honnan származik a profit.

De helyénvaló, hogy megismerd a profitráta kifejtésének módszerét. Ezért a *legáltalánosabb* vonásokban megadom a menetét. A *II. könyvben*[61], mint tudod, a tőke *forgalmi folyamatát* ábrázolom, az I. könyvben kifejtett előfeltételek között. Tehát azokat az új formameghatározásokat, amelyek a forgalmi folyamatból fakadnak, mint: álló- és forgótőke, a tőke megtérülése stb. Végül pedig az I. könyvben beérjük annak feltételezésével, hogy ha az értékesítési folyamatban 100 £-ből 110 lesz, ez a piacon *készen találja* azokat az elemeket, amelyekre újból átváltódik. Most azonban megvizsgáljuk ennek a készentalálásnak a feltételeit, tehát a különböző tőkék, tőkerészek és a jövedelem (= *m*) társadalmi egymásbafonódását.

A III. könyvben jutunk el aztán ahhoz, hogy az értéktöbblet a maga különböző formáivá és egymástól különvált alkotórészeivé változik.

I. A *profit* számunkra eleinte csupán az *értéktöbbletnek más elnevezése* vagy más kategóriája. Mivel a munkabér formája révén az egész munka mint megfizetett jelenik meg, szükségképpen az a látszat, hogy meg nem fizetett része nem a munkából, hanem a tőkéből, és nem annak változó

részéből, hanem az össztőkéből fakad. Ezáltal az *értéktöbblet* a *profit* formáját ölti anélkül, hogy *mennyiségi* különbség lenne kettőjük között. Ez csupán illuzórikus megjelenési formája az értéktöbbletnek.

Továbbá az áru termelése során elfogyasztott tőkerész (a termeléséhez előlegezett tőke, állandó és változó, *mínusz* az *állótőkének* bár alkalmazott, de el nem fogyasztott része) most az áru *költségáraként* jelenik meg, mivel a tőkés számára az áruértéknek az a része, amely *neki* költséget okoz: az *áru* költségára, viszont a benne foglalt meg nem fizetett munka az ő nézőpontjából nem kerül bele az *áru* költségárába. Az értéktöbblet = profit most mint az *áru eladási árának az áru költségára feletti többlete* jelenik meg. Ha tehát az áru értékét W-nek [Wert], költségárát K-nak [Kostpreis] nevezzük, akkor $W = K + m$, tehát $W - m = K$, tehát W nagyobb, mint K. A költségár új kategóriájára igen nagy szükség van a későbbi kifejtés részleteiben. Eleve kitűnik, hogy a tőkés nyereséggel adhatja el az árut *értéke alatt* (hacsak költségára *felett* adja el), és ez az *alaptörvény*, amely érthetővé teszi a konkurrencia előidézte kiegyenlítődéseket.

Míg tehát a profit az értéktöbblettől eleinte csak *formálisan*, ezzel szemben a *profitráta* az *értéktöbblet rátájától* azonnal reálisan különbözik, mert az egyik esetben $\frac{m}{v}$-ről, a másikban $\frac{m}{c+v}$-ről van szó, amiből eleve következik, mivel $\frac{m}{v}$ nagyobb, mint $\frac{m}{c+v}$, hogy a profitráta kisebb, mint az értéktöbblet rátája, kivéve, ha $c = 0$.

A II. könyvben kifejtettek figyelembevételéből azonban az következik, hogy a profitrátát nem egy tetszőleges, pl. heti árutermék alapján kell kiszámítanunk, hanem $\frac{m}{c+v}$ itt az *év folyamán* termelt értéktöbbletet jelenti az év folyamán *előlegezett* (ez megkülönböztetendő a *megtérülttől*) tőkéhez való viszonyában. $\frac{m}{c+v}$ itt tehát *évi profitráta.*

Azután mindenekelőtt azt vizsgáljuk meg, hogyan módosítja a *profitrátát* az *értéktöbblet változatlan rátája* mellett a tőke különböző *megtérülése* (amely részint a forgó tőkealkotórészeknek az álló tőkealkotórészekhez való viszonyától, részint a forgótőke évenkénti megtérüléseinek számától stb. stb. függ).

Ha azonban a megtérülés előfeltételezve van és $\frac{m}{c+v}$ mint évi profitráta adott, akkor azt vizsgáljuk meg, hogyan változhatik a profitráta függetlenül az értéktöbblet rátájának változásaitól, sőt annak tömegétől is.

Minthogy m, az értéktöbblet tömege, = az *értéktöbblet rátája szorozva a változó tőkével*, ezért – ha az értéktöbblet rátáját r-nek nevezzük és a pro-

fitrátát p'-nek, $p' = \frac{r \cdot v}{c+v}$. Itt négy nagyságunk van, p', r, v, c, amelyek közül mindig hárommal dolgozhatunk, a negyedik nagyságot mint ismeretlent keresve. Ebből kiszámítható a profitráta mozgásának minden lehetséges esete, amennyiben ez különbözik az értéktöbblet rátájának mozgásától, és, bizonyos fokig, még az értéktöbblet tömegétől is. Ez minden eddigi közgazdász számára természetesen *megmagyarázhatatlan* volt.

Az így felfedezett törvények, amelyek igen fontosak pl. ahhoz, hogy megértsük a nyersanyag árának a profitrátára való befolyását, helytállóak maradnak, *bárhogyan* oszlik is el később az értéktöbblet a termelő stb. között. Ez az eloszlás csak a *megjelenési formát* változtathatja meg. Azonfelül ezek a törvények *közvetlenül* alkalmazhatók maradnak, ha $\frac{m}{c+v}$-t mint a társadalmilag termelt értéktöbbletnek a társadalmi tőkéhez való viszonyát kezeljük.

II. Amit az I-ben akár egy bizonyos termelési ág tőkéjének, akár a társadalmi tőkének a *mozgásaiként* kezeltünk – amely mozgások folytán a tőke összetétele stb. megváltozik –, azt most a *különböző termelési ágakba befektetett tőketömegek különbségeiként* fogjuk fel.

Ebből az következik, hogy az *értéktöbblet rátáját*, azaz a munka kizsákmányolását *egyenlőnek* előfeltételezve, az értéktermelés, s ennélfogva az értéktöbblet termelése, s ennélfogva a *profitráta* különböző termelési ágakban *különböző*. E különböző profitrátákból azonban a konkurrencia egy közepes vagy általános profitrátát alakít ki. Ez, abszolút kifejezésére visszavezetve, nem lehet egyéb, mint a *tőkésosztály* által (évente) termelt *értéktöbblet* viszonya a *társadalmi* terjedelmében vett előlegezett tőkéhez. Pl., ha a társadalmi tőke = 400 c+100 v, az általa évenként termelt értéktöbblet pedig = 100 m, akkor a társadalmi tőke összetétele = 80 c+20 v, a terméké pedig (százalékosan) = 80 c+20 v|| +20 m = 20% profitráta. Ez az *általános profitráta*.

Amire a különböző termelési szférákban tartózkodó és különböző összetételű tőketömegek közötti konkurrencia törekszik, az a *kapitalista kommunizmus*, tudniillik hogy az *egyes termelési szférákhoz tartozó tőketömegek* abban az arányban kaparintsák meg az összértéktöbbletből megfelelő hányadát, amelyben részei a társadalmi össztőkének.

Mármost ez csak akkor érhető el, ha minden egyes termelési szférában (a fenti előfeltétellel, hogy az össztőke = 80 c+20 v, a társadalmi profitráta pedig = $\frac{20\,m}{80\,c+20\,v}$) az évi áruterméket a *költségáron* + 20% *profittal az előlegezett tőkeértékre* adják el (közömbös, hogy az előlegezett állótőké-

ből mennyi kerül vagy nem kerül bele az évi költségárba). Ehhez azonban az áruk *ármeghatározásának el* kell *térnie értéküktől*. Az áruk ára – *K (költségár)* + 20 % *az előlegezett tőkére* – csak azokban a termelési ágakban esik egybe *értékükkel*, ahol a tőke százalékos összetétele 80 *c*+20 *v*. Ahol az összetétel magasabb (pl. 90 *c*+10 *v*), ott ez az ár értékük *felett*, ahol az összetétel alacsonyabb (pl. 70 *c*+30 *v*), ott értékük *alatt* áll.

Az így kiegyenlítődött ár, amely a társadalmi értéktöbbletet a tőketömegek között nagyságuk arányában egyenlően osztja el, az áruk *termelési ára*, az a középpont, amely körül a piaci árak ingadoznak.

Azok a termelési ágak, amelyekben természetes *monopólium* van, e kiegyenlítődési folyamatból ki vannak rekesztve, még ha profitrátájuk magasabb is a társadalminál. Ez később fontos a *földjáradék* kifejtéséhez.[139]

E fejezetben[140] mármost továbbmenően ki kell fejteni a különböző tőkebefektetések közt érvényesülő különböző *kiegyenlítődési okokat*, amelyek a vulgáris közgazdász számára a profit megannyi *keletkezési okaként* jelennek meg.

Továbbá: a *megváltozott megjelenési formát*, amelyet az értékre és az értéktöbbletre vonatkozó, továbbra is érvényes és korábban kifejtett törvények most, az *értékeknek termelési árakká való átváltozása után* öltenek.

III. *A profitrátának a társadalom haladásával együttjáró süllyedő tendenciája.* Ez már abból következik, amit az I. könyvben kifejtettem *a társadalmi termelőerő fejlődésével a tőke összetételében végbemenő változásról.*[141] Ez egyike a legnagyobb diadaloknak minden eddigi gazdaságtan szamárhídján.

IV. Eddig csak a *termelőtőkéről* volt szó.[142] Most módosulás áll be a *kereskedőtőke* révén.

Az eddigi előfeltételezés szerint a társadalom *termelőtőkéje* = 500 (millió vagy milliárd, nem lényeges). Mégpedig: 400 *c*+100 *v* ‖ +100 *m*. Az általános profitráta, *p'*, = 20 %. Tegyük fel mármost, hogy a kereskedőtőke = 100.

Akkor a 100 *m*-et 500 helyett 600 után kell számítani. Az általános profitráta ezért lecsökken 20 %-ról 16 $^2/_3$ %-ra. A *termelési ár* (az egyszerűség kedvéért itt feltételezzük, hogy az egész 400 *c* belekerül az évenként termelt árutömeg *költségárába*, tehát az állótőkét teljesen beszámítjuk) most = 583 $^1/_3$. A kereskedő 600-ért ad el, és ezért, ha eltekintünk tőkéjének álló alkotórészétől, a maga 100-a után 16 $^2/_3$ %-ot realizál, annyit, amennyit a termelőtőkések, vagy, más szóval, a társadalmi értéktöbblet $^1/_6$-át sajátítja el. Az áruk – tömegükben és társadalmi méretükben – *értékükön* keltek el. 100 £-je (az álló alkotórésztől eltekintve) csak forgó pénztőkeként szolgálja a kereskedőt. Az, amennyivel többet vág zsebre, vagy egyszerű

becsapás, vagy az áruárak ingadozásával való spekuláció, vagy, a tulajdonképpeni kiskereskedőnél, munkabér, habár tetves improduktív munkáért, a profit formájában.

V. Most a profitot visszavezettük arra a formára, amelyben gyakorlatilag adottan megjelenik, előfeltételezésünk szerint 16 $^2/_3$-ra. *Mármost e profit széthasadása vállalkozói nyereségre és kamatra. A kamatozó tőke. A hitelügy.*

VI. *A többletprofit átváltozása földjáradékká.*

VII. Végül elérkeztünk a *megjelenési formákhoz*, amelyek a vulgáris közgazdász számára *kiindulópontul* szolgálnak: a földből fakadó földjáradékhoz, a tőkéből fakadó profithoz (kamathoz), a munkából fakadó munkabérhez. A mi álláspontunkról azonban most másképp fest a dolog. A látszólagos mozgás magyarázatot kap. Továbbá megdől az az A. Smith-féle, minden eddigi gazdaságtan *alappillérévé* vált ostobaság, hogy az áruk ára e három jövedelemből, tehát csak változó tőkéből (munkabér) és értéktöbbletből (földjáradék, profit, kamat) áll. Az összmozgás ebben a megjelenő formában. Végül, mivel e három (munkabér, földjáradék, profit (kamat)) a jövedelmi forrása a három osztálynak, a földtulajdonosok, a tőkések és a bérmunkások osztályának – az *osztályharc* mint végkövetkezmény, amelyben az egész vacak mozgása és feloldódása feloldódik.

Az ifjú pár, a szerelemtől igen betegen, a múlt héten visszaérkezett. Lakásuk a Primrose Hill[143] mellett van, ahová ma este beköltöztek.

Mellékelten levelek Kugelmanntól stb. Schilynek elküldtem, amit kívánt,[144] de nem azon a gyermeteg módon, ahogyan kérte. Néhány nap múlva 50 éves leszek. Ha ama porosz hadnagy így szólt hozzád: „már húsz éve szolgálatban és még mindig hadnagy", akkor én azt mondhatom: fél évszázad a vállamon és még mindig pauper! Milyen igaza volt Anyámnak! „Ha Karell tőkét szerzett volna, ahelyett hogy stb.!"

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Karbunkulusoknak csak egészen kicsi nyoma van a jobb lágyékon, de bizonyára nyomtalanul elmúlik.

Ernest Jones blamálta magát azzal, hogy lagymatag és nisi prius[145] módon védelmezte Burke-öt. Burke legalább azzal diadalt aratott, hogy Bramwellt, a vén szamarat rákényszerítette a színlelt mérséklet elvetésére és arra, hogy szabadjára eressze aljas kutyalelkét.

40

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 május 4.

Kedves Fred,

Ma reggel a mellékelt levelet és kivágást kaptam Schweitzertől[146]. Mivel az egyik iparilag legfejlettebb kerület munkásképviselőjeként fordul hozzám, természetesen válaszolnom kell.

Az a véleményem, hogy a németek el tudják viselni a nyersvas védővámjának leszállítását, és hogy a gyárosok egyéb cikkeknél is túlságba viszik az üvöltözést. Ez a véleményem a semleges piacokra irányuló angol és német kivitel összehasonlításán alapszik. Példaképpen csatolok egy cédulát a Belgiumba irányuló kivitelről.*

Egyúttal azonban, véleményem szerint, most arról van szó, hogy ezt a kérdést pártérdekből kihasználjuk, és ugyanakkor ne nyújtsunk az angoloknak semmi néven nevezendő újabb könnyítést.

Tehát ez lenne az indítványom:

1. *Semmi vámleszállítás*, amíg parlamenti vizsgálatot nem folytatnak a német vasbányászat és vasgyártás állapotával kapcsolatban. De ezt a vizsgálatot ne korlátozzák – ahogy a burzsoá urak akarják – pusztán kereskedelmi kamarákra és „szakértőkre", hanem egyidejűleg terjesszék ki az említett ágakban foglalkoztatott *munkások viszonyaira* is, annál is inkább, mivel a gyáros urak csupán a munkások „védelme" miatt „kívánják" a védővámokat, s azonkívül felfedezték, hogy „*a vas értéke*" csupán „*munkabérből* és fuvardíjból" áll.

2. *Semmi vámleszállítás*, amíg meg nem vizsgálják, hogy a *vasutak* mennyire visszaélnek monopóliumukkal, és amíg fuvar- (és személy-) tarifáikat törvényhozási úton nem szabályozzák.

Postafordultával szeretném megtudni véleményedet, s ugyancsak postafordultával szeretném visszakapni a mellékleteket.

---

* *Lásd a faksziмilét a 75. oldalon és a szöveg fordítását a 76. oldalon. – Szerk.*

Kedves dolog, hogy szülőfölded kereskedelmi kamarája a Nemzetközi Munkásszövetség növekvő hatalmán és veszélyességén jajveszékel.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Marx feljegyzése a Belgiumba irányuló exportról

		1865	1866	1867
Kleyn.				
Steenkolen				
Steenkolen, Bruine Kolen	from Duitschland	161,496,550 g	199,994,195	213,699,319
	France	116,370,244	135,353,679	96,761,094
	Total	37,569,116	32,509,243	26,833,249
Ligt Kolen.	from the Kingdom	23,721,904	29,450,976	50,722,336
Ijzer				
Ijzer, Ijzerwerktuigen	Total	1,599,576	1,579,999	2,136,652
	do. Kingdom	665,140	578,984	1,005,674
	Duitschl.	312,954	297,241	463,965
Ijzer Ware	Total	501,386	710,338	1,064,038
	Duitschl.	32,631	226,993	472,744 +
	W. Kingdom	442,167	449,260	350,644 −
	France	26,979	26,075	248,198
Ijzer, Ijzerwerktuigen Ware	Total		7,320,429	2,484,240
	W. Kingdom		2,463,251	1,764,007 −
	Duitschland		697,295	905,155 +
Staal verenigd	Total		1,391,693	914,633
	W. Kingdom		701,254	548,396
Machienes of werktuigen	Total	940,765	995,591	1,307,909
	Duitschl.	315,115	305,909	755,348 +
	W. Kingdom	492,164	455,063	331,712 −
Machienes of Deel daer van	Total	330,785	334,764	389,325
	Duitschland	19,931	15,901	46,145
	W. Kingdom	39,893	45,219	59,946
Meetkundige Machienes	Total	4,963,076	5,484,499	5,114,905
	W. Kingdom	3,081,942	3,888,891	3,859,729 −
	France	1,322,199	1,652,887	1,699,102 +
				1866 / 1867
Total Value Machienes of Cotton		1865		247,967
		208,905	208,964	

Belgium importja az 1865., 1866., 1867. évben (évenként december 31-ig)
(kg-ban)

		1865	*1866*	*1867*	
Vas, érc és vasreszelék	a Vámegylettől	161 496 808	155 584 195	213 049 319	
	Franciaországból	138 370 214	130 382 679	96 761 074	
Nyersvas és ócskavas	összesen	24 864 110	32 508 242	56 233 219	
	az Egyesült Királyságból	23 421 806	28 450 976	50 722 330	
Vassín, lemez stb.	összesen	1 555 576	1 579 999	2 136 652	
	az Egyesült Királyságból	668 140	698 984	1 008 674	
	Hollandiából	312 984	237 241	403 468	
Vashuzal	összesen	501 380	710 335	1 108 038	
	a Vámegylettől	32 631	226 993	472 714	+
	az Egyesült Királyságból	442 107	445 265	350 064	−
	Franciaországból	26 979	36 075	284 348	
Acél, rúd, lemez és huzal	összesen		4 320 429	2 484 240	
	az Egyesült Királyságból		3 468 280	1 453 007	−
	a Vámegylettől		697 295	905 108	+
Kovácsolt acél	összesen		1 257 973	914 633	
	az Egyesült Királyságból		761 234	548 396	
Fémáru kovácsolt vasból	összesen	940 763	994 581	1 307 407	
	a Vámegylettől	256 138	305 909	385 148	+
	az Egyesült Királyságból	283 164	285 001	331 732	−
Fémáru öntöttvasból	összesen	290 715	274 784	385 325	
	a Vámegylettől	18 931	13 901	26 145	
	az Egyesült Királyságból*	37 853	45 239	59 946	
Gépek és gépi berendezés	összesen	4 908 078	5 437 599	5 114 905	
	az Egyesült Királyságból	3 081 942	3 888 891	2 859 729	−
	Franciaországból	1 322 155	1 052 857	1 699 102	+

* A rovat kiegészítendő:

Fémáru öntöttvasból Franciaországból 1865 1866 1867

238 905 205 264 247 527 – *Marx jegyzete.*

41

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 május 6.

Kedves Szerecsen,

Mindenesetre gratulálok a fél évszázadhoz, amelytől egyébként már engem is csak rövid idő választ el. Micsoda ifjonti enthuziaszták voltunk 25 évvel ezelőtt, amikor azzal dicsekedtünk, hogy eddigre rég lefejeztek bennünket.

Csatolva visszaküldöm Kugelmannt, Büchnert, Schilyt, Reclus-t,[144] Schweitzert[146] és az „Elberfelder Zeitung"-ot[147], továbbá még valamit a könyvedről, amit Siebel felesége küldött meg nekem[148]; ő maga úgy látszik már képtelen írni, Barmenban van és Godesbergbe megy.

A profithistória nagyon szép,* de még jobban át kell gondolnom, hogy minden tekintetben felfogjam a jelentőségét.

Schweitzerrel kapcsolatban. Ez a bitang az egész dolgot csak alkalomnak használja fel arra, hogy megint lépre csaljon bennünket. Természetesen nincs abban semmi, ha ezúttal felvilágosítást adsz neki, de principiis obsta!**, vigyázz, nehogy a fickó, miután megkapta a kisujjadat, az egész kezedet megragadja. Ami a dolog lényegét illeti, egyáltalán nem kételkedem abban, hogy a német vasipar meg tud lenni a védővám nélkül, még inkább el tudja tehát viselni a nyersvas vámjának mázsánként $7\,^1/_2$ garasról 5 garasra (tonnánként 15-ről 10 shillingre) való leszállítását, és éppígy a többi leszállítást is. A vaskivitel évről évre növekszik, mégpedig nemcsak Belgiumba. Csak egyes, az ötvenes évek veszett spekulációja közepette keletkezett, a széntől távol eső, és egyébként is ércben szegény, rossz bányákra alapozott vaskohók mennének tönkre. De ezek már csaknem mind *csődbe jutottak*, és egy közeli vasút hasznosabb lenne számukra minden védővámnál, ha egyáltalán lábraállnának valaha. (Engelskirchenben van egy ilyesféle, 500 lépésre a fivéreim gyárától – a szenet Siegburgból, $2\,^1/_2$ német mérföldön

* *V. ö. 68–72. old. – Szerk.*

** – állj ellent kezdetben![149] – *Szerk.*

át tengelyen kell szállítani – nem csoda, ha leáll. Az *effajta* üzem kiált védővámért, és az ilyenre hivatkoznak, amikor azt akarják bebizonyítani, hogy a védővámra szükség van.)

Az Elberfeld-Barmeni Kereskedelmi Kamara a lehető legrondább védővámos intézmény, és *közismert* erről. Emellett a környék fő ipara *exportra* van beállítva! De mindig van ott egy csomó hanyatló szakma, s ezért a jajveszékelés.

Különben a vizsgálatra vonatkozó terved egész jó, és nagyon tetszik nekem. Ami a vasutakat illeti, a fuvardíjtételek Németországban *olcsóbbak*, mint másutt, és ez nem is lehet másként, mivel Németországban a teherforgalom a *legfontosabb*. Még jobban le lehetne őket nyomni, és ehhez a kormányoknak meg is van a hatalmuk, de a legszükségesebb a nagyobb központosítás és az igazgatás meg a fuvardíjtételek egységesítése, ez pedig az alkotmány szerint már a Reichstagra tartozik. Vasgyárosainknak a magas fuvardíjak miatti lármázása tehát egészében alaptalan.

Liebknecht elküldi nekem az ipartörvényt, megígértem neki, hogy néhány kritikai megjegyzést fűzök hozzá.[96] Haladás a IV. Frigyes Vilmos alatti visszalépéshez képest, de micsoda bürokratikus zagyvalék! Mulattatásodra elküldöm neked is.

Tegnap megjelent az elmaradhatatlan Leibel Choras és megakadályozott az írásban. Kikérdeztem a moldvai zsidóüldözésekről; jajveszékelt valamit, de úgy látszik, nem is annyira vészes: mink el kell hogy tűrjük, nekünk zsidóknak nincs meg a hatalmunk; szívesen élne orosz vagy osztrák fennhatóság alatt, de eszébe sem jut elmenni. A Hohenzollern, mondja, egy buta ifjonc, a kormányt pedig az „írnokok" (lezüllött bojárok, akik a bürokratát játsszák) tartják kézben, s ez sanyargatja annyira a zsidókat.

Sokszor üdvözlöm a feleségedet, a lányokat és monsieur meg madame Lafargue-ot.

Barátod
F. E.

42

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 május 7.

Kedves Fred,

Hálás köszönet a széljegyzeteidért. Belefoglaltam, ahol szükséges volt, Schweitzernek küldött levelembe, amely olyan hűvös hangú, hogy nem teszi „kirakatba".[146]

Most más felvilágosítást kérnék tőled. De elodázhatod, ha félbeszakítaná a „*Fortnightly*"*-nak* készülő munkát,[21] amely sürgős.

Arról van szó, hogy a II. kötet példáiban az I. kötetben megadottakhoz szeretnék kapcsolódni.

Hogy a 186. oldalon[150] a ti gyáratokról közölt adatokat[151] – amelyek az értéktöbblet rátájának illusztrálására teljesen elegendők – a *profitrátához* felhasználhassam, kellenének:

1. A hiányzó adatok a *gyárépületekre* előlegezett tőkével és a tőke törlesztésének százaléktételével kapcsolatban. Ugyanez a raktárra vonatkozóan. Mindkettőről add meg a *bérleti díjat*, ha fizettek ilyet. Az irodaköltségeket és a raktári személyzetre fordított kiadásokat is.

A *gőzgépre* vonatkozólag nincs megadva, hogy milyen *százaléktételben* számítjátok a heti kopást, tehát nem világlik ki a gőzgépre előlegezett tőke sem.

2. *Ez a tulajdonképpeni kérdés.* Hogyan számítjátok a *forgó tőkerész* (azaz nyersanyag, segédanyagok, munkabér) *megtérülését*? Mekkora tehát az *előlegezett forgótőke*? Szeretném, ha erre – nevezetesen az előlegezett forgótőke megtérülésének kiszámítására – *részletes* választ, ill. illusztrációt kapnék.

A bolondos Urquhartot szórakoztatásodra elküldöm neked holnap.

Üdvözöl

barátod
K. M.

43

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 május 10.

Kedves Szerecsen,

A gyárra vonatkozó felvilágosítást akkoriban közvetlenül Henry Ermentől kaptad – G. Ermen fonodájáról van szó, amelyhez semmi közöm nincs,[151] és amelyről a fiatal Ermeneknek szigorúan tilos bármit is elmondaniok nekem. Ha írsz Henry Ermennek, Bridgewater Mill, Pendlebury (**magánlevélben**), bizonyára közölni fogja veled azt, amit kívánsz, de meg kell mondanod neki, hogy az *1860-as* adatokat adja meg neked, mert azóta sokat építkeztek. Hozzávetőlegesen közölhetem veled, hogy egy 10 000 orsót befogadó gyárépület, a telekárat beleértve, 4–5000 £-be kerül (az adott esetben talán valamivel olcsóbbnak vehető, mivel csak egy földszintes barakkról volt szó, a föld pedig ott fent, ha nem tartalmaz szenet, szinte semmibe sem kerül). Az épület kopásának rátája (5–600 £ mint telekár levonandó) $7\,^1/_2\,\%$, *beleértve a kamatokat*. 3600 £ esetén tehát 18 £ földjáradék (évi $3\,\%$)+($7\,^1/_2\,\%$ a 3000 után =) 225 = 243 £ az épület bérleti díja.

Raktára ennek a gyárnak nincs, mivel G. Ermen csak általunk, ill. nekünk ad el, vagy ügynök útján másoknak, s ezért $2\,\%$ jutalékot fizet a forgalom után. Ezt 13 000 £-re becsülve, 260 £ helyettesíti tehát a raktárköltségeket.

Ami a forgótőke megtérülésének kiszámítását illeti, nemigen tudom, mit értesz ezen. Mi csak az *összmegtérülést*, azaz az évi eladások összegét számítjuk ki. Ha jól értelek, azt akarod tudni, hányszor térül meg a forgó tőkerész évenként, vagy más szóval, mennyi forgótőke van *működésben*. Ez azonban csaknem minden esetben más. Egy prosperáló fonógyárosnak majdnem mindig (azaz kivéve azt az időt, amikor terjeszkedik, ill. a közvetlen azutáni időszakot) van valami fölös tőkéje, amelyet egyebütt fektet be, időnként azonban arra fordít, hogy olcsón ellássa magát gyapottal stb. Vagy pedig hitelt használ fel, ha teheti és érdemes. Feltehető, hogy egy fonógyáros, aki 10 000 £-et fektet gépekbe (az *épülettől* eltekintünk, hiszen azt bérelheti, és többnyire így is tesz), kijön az állótőke $^1/_5$–$^1/_4$-ére rúgó forgótőkével,

hogy tehát 10 000 £ álló, gépekbe fektetett tőkéhez elegendő 2000–2500 £ forgótőke. Ezek az itteni *átlag*számok.

Itt eltekintek a gőzgépektől. Erre vonatkozólag H. Ermen nyilván a hasára ütve, teljesen képtelen dolgokat írt neked. A gőzgép heti kopása 20 £, tehát 1040 £ évenként! A kopás $12\,^1/_2\,^0/_0$-os rátája esetén a gőzgép költsége 8320 £, ami képtelenség. Az egész gép nem kerülhetett többe 1500–2000 £-nél, és az a tény, hogy G. Ermen az egész gépet két év alatt akarta leírni, jellemző lenne ugyan rá, de kereskedő mégsem tesz ilyet. Efelől is megkérdezheted. De félek, hogy Gottfried úr ezeket az öreg főkönyveket rég saját őrizetébe vette, s akkor már Henry Ermen sem tud segíteni neked.

Schorlemmer valószínűleg szerdán vagy csütörtökön meglátogat téged. A Royal Society[152] meghívta, hogy csütörtökön maga olvassa fel értekezését a $C_n H_{2n+2}$ forrpontjairól és vegyen részt a vitában.[116] Minthogy ott a főkémikus Frankland, akit Schorlemmer minden munkájában megtámadott, ez nagy diadal; még néhány ilyen meghívás és Schorlemmer befutott ember. Nagyon örülök ennek a fickó miatt, aki egészében szánalmas itteni pozícióját csak azért tartotta meg, mert ez rendelkezésre bocsátja a laboratóriumot és vele az elméleti munka eszközeit. Hosszú idő óta valóban egyike a legjobbaknak, akiket megismertem; annyira teljesen mentes az előítéletektől, hogy ez szinte veleszületettnek tűnik, pedig bizonyára sok gondolkodáson alapul. Emellett a bámulatos szerénység. Egyébként megint egy csinos felfedezést tett. Könyvének 264. és 297. oldalán megtalálhatod, hogy a propilalkohol és az *izo*propilalkohol két izomer vegyület.[153] A propilalkohol eddig nem volt tisztán előállítható, úgyhogy az oroszok már megkockáztatták azt az állítást, hogy nem is létezik, hanem csupán az *izo*propilalkohol. Erre múlt ősszel Schorlemmer azt válaszolta nekik a természettudósok ülésén: jövő őszig ő előállítja, és csakugyan meg is tette.

A héten végre nincsenek már értekezleteim és hasonlók, s nekidurálhatom magamat a „Fortnightly"-nak[21]. Még mindig nem tudom azonban, *hogyan* kezdjem. Az világos, hogy a pénznek tőkévé való átváltozásával kezdem, de a *hogyan* még homályos előttem. Mi a véleményed erről?

Szívélyes üdvözlettel

barátod

F. E.

44

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]68 május 15.

Kedves Szerecsen,

Bizonyára hallottad már, hogy Siebel e hó 9-én meghalt. Anyám írja nekem, hogy kevéssel a halála előtt azt mondta a feleségének, feküdjön ágyba, amit az asszony meg is tett, majd amikor egyszer csak nem hallotta többé Siebel lélegzését, felugrott és halva találta. Két gyászjelentést küldök neked a feleségétől, kérlek, hogy az egyiket küldd el Freiligrathnak.

Mellékelten 6 lenyomat Lupus fényképéről.

Küldök neked továbbá valamit Kobes[154] mostani tevékenységéről.

Olvastál az Ebergényi-perről[155]? Chorinsky levelei tényleg példátlanok. Látszik, hogy az osztrákok még mindig a maguk 1789-e előtt állanak. A „Zukunft" vonatkozó számát ma este elküldöm neked. Ebergényi bárónő „szigorított börtönében" állítólag tömegestől fogadja a látogatókat, cigarettával a szájában, és roppant vidám.

Szívélyes üdvözlet

barátod
F. E.

Apropó! A „Fortnightly"-ban *minden* cikk *aláírással* van ellátva. Ha ez *szabály*, akkor igen kínos lenne, mert akkor könnyen átlátni a dolgon. Mindenesetre tudnom kellene, hogy alá *kell-e* írni a cikket – mert ez sokat változtatna a fogalmazáson –, mégpedig nyomban, mert most ott tartok, hogy elkezdhetem. Mi a válaszod a kérdéseimre ebben a vonatkozásban?[21]

45

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 május 16.

Kedves Fred,

Egyheti hallgatásomat Schorlemmer talán már megmagyarázta neked. Két karbunkulus a herezacskón talán még magát Sullát is bosszantotta volna. Hogy ezt az embert, Palmerstonon is túltevő temperamentuma ellenére, mennyire befolyásolta mitikus, de mindenesetre undok betegsége, már abból is kitűnik, hogy 10 nappal a halála előtt még elfogatta az egyik szomszédos város decurióját, s egy nappal a kimúlása előtt a maga lakásán megfojtatta.[156]

Ráadásul mindenféle gondom van. Pl. e hó 28-án esedékes egy 15 £-es váltóm a mészárosnál stb. Sürgető leveleimre semmi válasz Hollandiából[86].

Végül azzal az illúzióval kecsegtettem magamat, hogy ilyenkorra már lesz egy második kiadás[107], tehát pénzt látok az elsőből. De gazda nélkül – nem a „közgazdát" értem, hanem általában a németeket – csináltam a számítást.

Szegény Siebel! Bizonyos fokig ő maga okozta korai halálát. De mindent egybevetve, derék fickó volt. Balszerencsénk van – Daniels, Wolff, Schramm, Weydemeyer, Siebel, Weerth! Az élő halottakról nem is szólva.

Ami a „*Fortnightly Review*"-t illeti,[21] ezt a pontot régen megfontoltam és Lafargue-gal (tulajdonképpen ő tárgyal Beeslyvel) régen megegyeztem, hogy te bármiféle fedőnéven szerepelhetsz, csak közölnöd kell velünk.* Maga Beesly nem tudja meg a szerző kilétét. De ez egészen közömbös is neki. Egyebektől eltekintve, nagyon csökkentené a dolog hatását Németországban, ha a te neveddel jelenne meg.

Legutóbbi leveled** egyik pontjában tévedtél. A 186. oldalon felhasznált jegyzeteket[150] te magad írtad be egyszer késő este a jegyzetfüzetembe, amely

---

* *V. ö. 82. old. – Szerk.*

** *V. ö. 80. old. – Szerk.*

még megvan. Az orosz Ermen* megjegyzései viszont főképpen technikai dolgokra vonatkoztak.[151]

Egyébként a legfontosabb persze az volt nekem, hogy tudjam, mekkora az *előlegezett*, azaz a nyersanyagra stb. és munkabérre előlegezett forgótőke, megkülönböztetve a *megtérült* forgótőkétől. Adatom van elég, részben gyárosoktól, ezeket vagy a vizsgálóbiztosoknak[157], vagy egyes közgazdászoknak szolgáltatták. De mindenütt csak az évi számítás szerepel. A feneség az, hogy a politikai gazdaságtanban a gyakorlatilag érdekes és az elméletileg szükséges igen messze esik egymástól, s így aztán az ember még a szükséges anyagot sem találja készen, mint más tudományokban.

Eichhofftól kaptam kivágásokat berlini újságokból, s viszonzásul ittenieket küldtem neki. Két levelet is váltottunk egymással. De most a mellékeltből kitűnik, amit Borkheim már legutóbbi berlini látogatásakor félig-meddig kiszimatolt, hogy Eichhoff engedményeket tett Stieber tekintetében. Valószínűleg merő ostobaságból. Ezért vetette rá magát a politikai gazdaságtanra, mint semleges területre. Úgy látszik egyébként, hogy mégis kényelmetlenül érzi magát, és azt mondta Borkheimnak, hogy miután kellően átbiflázta a gazdaságtant, körülbelül hat hónap múlva, felcseréli Berlint Bécscsel.

Az „Essener Zeitung"-ban[158] a Nemzetközi Munkásszövetség[40] fellengző denunciálása.

Olvastad Failly harcias beszédét, amelyet Châlons parancsnokságának átvételekor mondott? Újból áttanulmányoztam a császárság pénzügyeit. S ebből csak az tűnik előttem világosnak, hogy Badinguet-nak[159] *muszáj* háborút csinálnia.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* Anton Ermen. – *Szerk.*

46

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]68 május 22.

Kedves Szerecsen,

Schorlemmer csak *egy* karbunkulusról beszélt nekem, de kettő egyszerre, méghozzá az illető helyen, ahol persze minden páros, ez igazán sok. Remélem elmúltak, és az arzén megakadályozza a továbbiakat.

A pénzt a váltóra elküldöm neked.

Hallottál valamit Meissnerről? Ha nem, akkor itt lenne az ideje megérdeklődni, hogyan ment az eladás, amiről neked mint üzlettársnak a húsvéti vásár után elszámolással tartozik. Ekkor visszatérhetnél a Meissner által kívánt **hirdetésre** is, ez az ember még mindig várja a választ tőlem.*

A „Fortnightly"-cikket tehát úgy kell csinálni, mintha egy *angol* írná – így értettelek. Egyébként még mindig nem tudok túljutni a kezdeten. Átkozottul nehéz a dialektikus módszert a folyóiratolvasó angoloknak világossá tenni, az $\acute{A}$–*P*–$\acute{A}$ stb. egyenlettel pedig mégsem állhatok ez elé a csürhe elé.[21]

A legutóbbi levelemben megvannak most már azok az adatok, amelyekre szükséged van?** Ha nem, akkor fogalmazd meg a kérdéseidet, s meglátom, mit tehetek.

Schorlemmer azt mondja, megemlítetted, hogy hamarosan idejössz, ami nagyon kívánatos lenne. A levegőváltozás többet használ majd neked, mint minden egyéb. Ezen a héten és a jövő hét elején a házunk forradalomban van nagytakarítás és meszelés miatt, de ha a jövő hét végén jöhetnél, az nagyon jó lenne; tudod, hogy pünkösd hetében mindig különösen sok időm van. Ne felejtsd el, hogy megígérted, magaddal hozod Tussyt.

Eichhoff végre befejezte a válságokról szóló előadásait.[92] Mint várható volt, a berlini jelzálogválság alkotta az egésznek a magvát és betetőzését. Úgy látszik azonban, hogy a szegény ördög végül még a „Zukunft" ripor-

* *V. ö. 3. old. – Szerk.*

** *V. ö. 80-81. old. – Szerk.*

terét is annyira untatta, hogy csak egészen röviden és érthetetlenül számol be róla.

Liebknecht ezúttal nagy hülyeséget csinált. Először is teljesen azonosította magát a délnémet föderalistákkal, ultramontánokkal stb. azzal, hogy aláírta tiltakozásukat, és mindig együtt szavaz velük, azután meg a szónokolgatásban annyira kimerült már minden termékenysége, hogy a nagyhangú Lasker – joggal – azt mondhatta neki, ugyanazt szónokolta el még egyszer, amit hetek óta minden népgyűlésen szokott.[160] A ravasz Schweitzer, aki merő munkásképviseletre szorítkozik, teljesen elhomályosította Liebknechtet.

S a lapocska is,[19] mint bizonyára láttad, véghez viszi a lehetetlent: tovább butul.

Mellékelten Borkheim vissza.

Barátod

F. E.

47

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 május 23.

Kedves Fred,

Azt hiszem, téves úton jársz azzal az aggályoddal, hogy olyan egyszerű formulákat, mint *P–Á–P* stb. nem lehet az angol folyóiratolvasó filiszter elé tálalni.* Ellenkezőleg. Ha neked kellett volna, mint nekem, Lalor, Spencer Herbert, Macleod stb. urak közgazdasági cikkeit olvasni a „Westminster Review"-ban[161] stb., akkor látnád, hogy valamennyien már annyira torkig vannak a gazdaságtani közhelyekkel – és azt is tudják, hogy olvasóik torkig vannak velük –, hogy álfilozófiai vagy áltudományos zsargonnal próbálják kotyvalékukat fűszerezni. Ez az áljelleg semmiképpen sem teszi a dolgot (amely önmagában = 0) könnyen érthetővé. Fordítva. Művészetük éppen abban áll, hogy az olvasót addig traktálják misztifikációkkal, és annyi fejtörésre késztetik, amíg az végül megnyugvással fedezi fel, hogy ezek a súlyos szavak csak közhelyek maskarái. Ráadásul a „Fortnightly" meg a „Westminster Review" olvasói egyaránt azzal hízelegnek maguknak, hogy ők Anglia (és persze az egész világ) legnagyobb koponyái. Egyébként ha láttad volna, mit merészel Mr. *James Hutchinson Stirling* nemcsak könyvekben, hanem folyóiratokban is feltálalni a közönségnek „The Secret of Hegel"[162] gyanánt – maga Hegel sem értené meg –, akkor belátnád – hiszen J. H. Stirling úr nagy gondolkodó hírében áll –, hogy valóban túlságosan feszélyezed magadat. *Újat* kívánnak az emberek, újat formában és tartalomban.

Nézetem szerint, minthogy a második fejezettel[163] akarod kezdeni (de el ne felejtsd közben valahol figyelmeztetni az olvasót arra, hogy az első fejezet az érték- és a pénznyavalyát *új* módon ábrázolja[164]), a következőt kellene bevezetésül felhasználni, természetesen a neked megfelelő formában.

Th. Tooke a currencyról folytatott vizsgálataiban kiemeli, hogy a pénz,

* *V. ö. 85. old. – Szerk.*

amikor tőkeként funkcionál, visszaáramlik kiindulópontjához (reflux of money to its point of issue), puszta currency-funkciójában viszont nem áramlik vissza.[165] Ez a megkülönböztetés, amelyet többek között Sir James Steuart már jóval Tooke előtt megtett,[166] az utóbbinál csak arra szolgál, hogy vitassa azt az állítólagos befolyást, amelyet a hitelpénz (bankjegyek stb.) kibocsátása a currency-elv[167] hirdetői szerint az áruárakra gyakorol. Szerzőnk, ellenkezőleg, a tőkeként funkcionáló („serve in the *function of capital*", *A. Smith*[168]) pénznek ezt a sajátos forgalmi formáját kiindulóponttá teszi magának a tőkének a természetére vonatkozó vizsgálódásában és mindenekelőtt azon kérdés megválaszolásában, hogyan változik át a pénz, az értéknek ez az önálló formája tőkévé? („Conversion into capital" a hivatalos kifejezés.)

Az üzletemberek minden fajtájának, mondja Turgot,[169] „közös vonása az, hogy azért *vesznek, hogy eladjanak*... *vételeik előlegek*, amelyek *visszaáramlanak* hozzájuk." *Venni, hogy eladjanak*, valóban ez az az ügylet, amelyben a pénz tőkeként funkcionál, és amely feltétele a kiindulóponthoz való visszaáramlásának, ellentétben a *vétel céljából való eladással*, amelyben a pénznek puszta currencyként *kell* funkcionálnia. Az eladás és a vétel műveleteinek különböző sorrendje a pénzre két különböző forgalmi mozgást kényszerít rá. Ami emögött rejtőzik, az magának a pénzformában jelentkező *értéknek* a különböző viselkedése. Hogy ezt szemléltesse, a szerző a két különböző forgalmi mozgás jelölésére a következő formulákat adja meg stb. stb.

Azt hiszem, saját magadnak és az olvasónak megkönnyíted az ügyet azzal, ha a formulákat felhasználod.

Leveled többi pontjára később válaszolok. A karbunkulusokból már csak egy van meg, annak is hamarosan vége. Múlt szerdán előadást tartottam (kb. ötnegyed órásat) a munkabérről (sajátlag a *formájáról*) mintegy 100 válogatott német munkás előtt.[170] Ezen a napon nagyon rosszul éreztem magamat, és azt tanácsolták nekem, táviratozzak, hogy nem tudok elmenni. De nem lehetett, mivel az emberek egy része London igen távoli pontjairól jött össze. Tehát odamentem. Az egész nagyon jól sikerült, és az előadás után jobban éreztem magamat, mint előtte.

Lafargue-nak, a háziorvosomnak annyi engedményt tettem, hogy *még nem* mentem el újra a Museumba. Ám az utóbbi hetekben talán kicsit túl sokat töprengtem otthon.

A *jövő* hét végén (mondjuk szombaton) megyek Manchesterbe Tussykával, ha lehet. De ehhez el kell küldened nekem az útiköltséget és néhány shillinget, amit a feleségemnél hagyok.

Tussyka természetesen majdnem mindennap emlékeztetett engem a dologra.

Csatoltan újabb Liebknechtiáda.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

48

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]68 május 25.

Kedves Szerecsen,

Pénteken kell jönnöd, mert nekem szabad a szombat délutánom, a házban pedig addigra úgyis mindennel készen leszünk.

Mellékelek egy fél 20 £-es és egy fél 5 £-es bankjegyet, mindkettő másik fele egy másik borítékban megy. Tehát péntekig tudasd velem, hogy melyik vonattal jöttök. A Kings Crossról az új (közép-angliai) vonalon utazhatsz, amely Derbyshire legszebb részén visz keresztül.

9.10 Londonból – 2.15 Manchesterben
11.30 Londonból – 5.45 Manchesterben
3.00 Londonból – 8.05 Manchesterben

Barátod
F. E.

49

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 május 27.

Kedves Fred,
Köszönet a 25 £-ért.
Indulás: pénteken a Kings Crossról 11.30-kor.
Üdvözlet.

Barátod
K. M.

50

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 június 20

Kedves Fred,

Nyomban Londonba való visszatértemkor[171] – az utunk pompás volt – egész halom sürgető és fenyegető levelet találtam. Azzal az ürüggyel hárították el az embereket, hogy „úton" vagyok. De úgy tűnik, mintha a villamos távíró hirdette volna meg a fickóknak hazaérkeztemet. Si licet parva componere magnis*, az öreg Niebuhr (a történész apja) elbeszéli, hogy a sziléziai háború tényei pusztán a népajak távközlése révén milyen gyorsan jutottak el Európából Ázsiába. S hitelezők között ez a természetadta távközlés úgy látszik még akutabban működik. A sürgetések között vannak olyanok, amelyek már csak *alig* egy heti haladékot adnak; de a legkomiszabb a mellékelt, *kedden* fizetendő firka, mert ha hivatalosan elzárják a gázt, akkor teljesen tarthatatlanná válna a helyzet.

Múlt kedden ülése volt az Internacionálének. Közben olyan iratok kerültek a kezembe, amelyek a kongresszusra vonatkozó határozatok visszavonását elkerülhetetlenné tették.[173] Először is Bara igazságügyminiszter nyilatkozata, hogy a kongresszus *nem ülhet össze* Brüsszelben. Másodszor: a brüsszeli és a verviers-i bizottságok nyomtatott kiáltványa, amelyben odavetik a kesztyűt a miniszternek. *Harmadszor:* De Paepe és Vandenhouten levelei, hogy a kongresszus áthelyezésével tönkretennénk a Szövetséget Belgiumban. A kormánynak tett engedményként értelmeznék stb.

Nem is szólok a most itt-tartózkodó Vésinier, továbbá Pyat stb. tetves intrikáiról. Ők természetesen azt híresztelik, hogy Bonaparte diktátuma szerint dolgozunk.

Azt hitték, hogy ezen a legutóbbi ülésen nagy botrányra számíthatnak, ezért vendégeket küldtek hozzánk. Nagyon csalódottak voltak, amikor én, miután az ügyiratokat stb. felolvastam, azokra hivatkozva visszavontam határozataimat. Így fordítottam meg a dolgot: az idegenek elleni törvény

* Ha szabad a kicsiket a nagyokhoz hasonlítani[172] – *Szerk.*

korántsem volt az Internacionálé elleni speciális fenyegetés. *Általános* fenyegetés volt. De az Internacionálé *engedményt* tett volna a belga kormánynak, ha e törvény hatálya alatt Brüsszelt választja színhelyül. Most megfordítva áll a dolog. Most, miután a belga kormány közvetlenül megfenyegetett és provokált bennünket, akkor tennénk neki engedményt, ha a kongresszust áthelyeznénk Brüsszelből stb. Egyúttal igen nyersen élcelődtem azon, hogy határozataim támadói (Odger stb.) milyen hősies hangot ütöttek meg, mielőtt tudomásukra jutottak a megváltozott körülmények. Egyetlen veszély fenyegethetett, az olcsó mártíromság és a nevetségesség veszélye. Mrs. Law többször odakiáltotta nekem: „halljuk, halljuk", és tetszését az asztal ütögetésével is nyilvánította. Mindenesetre sikerült elérnem, hogy a nevetők Odger stb. ellen fordultak, és a határozatok visszavonása nem keltette az ő sikerük látszatát.

A hőségtől nagyon utálkozom. Megcsináltatom majd Gumpert orvosságát, mert több egymás utáni napon „öklendeztem" (Blindné stílusa), noha példásan megtartóztattam magamat ételtől-italtól.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Apropó. Tussyka majdnem bajt csinált idehaza a manchesteri otthon ditirambikus magasztalásával és azzal a nyíltan kifejezett óhajával, hogy minél hamarabb visszatérjen oda.

51

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 június 22.

Kedves Szerecsen,

Sebtében csatolok 10 £-et egy bankjegyben. Holnap küldök neked még egyszer 10 £-et, ami feltehetően segít majd a legsürgősebb és legsürgetőbb bajokon.

A cikk gyorsan halad és e héten bizonyosan elkészül,[21] ámbár mennyiségével sokkal jobban meg vagyok elégedve, mint minőségével. Alighanem egy második cikk zárja majd le az egészet. Hogyan vélekednél arról, ha Lafargue árná alá?

Holnap többet.

Barátod

F. E.

52

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 június 23.

Kedves Fred,

Hálás köszönet a 10 £-ért.

Sajnos Tussyka és Jennyke nagyon rosszul érzik magukat – torokgyulladás és hányás. Ha ma nem javul a dolog, kénytelen leszek orvost hívni. Allen barátunk egy hete hirtelen megbénult, úgyhogy nem hagyhatja el a lakását.

Vésinier piszkálódik itt a Francia Szekcióban[174] Dupont és Jung ellen: mindkettőjüket „bonapartistáknak" kiáltja ki. Távollétemben részt vett a Főtanács egyik ülésén (amihez nincs joga) és meseszerű beszámolót írt a „Cigale"-ba (brüsszeli lap).[175] Éppen a kongresszus helyéről folyt a vita.

Lafargue semmiképpen sem lehet az aláíró*, mert francia, azonkívül pedig a vőm. Írd alá mint A. Williams vagy ilyesmi. A legjobb lenne, ha Sam Moore írná alá.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Tegnap véletlenül egy szép részre bukkantam A. Smithnél[176]. Miután kijelenti, hogy a munka az önköltség stb., és habár állandó ellentmondásokkal, de *megközelítően* helyeset mondott; miután kijelenti még: „Azt gondolhatná talán valaki, hogy a tőkeprofit csupán más elnevezése egy különös fajta munka, a felügyeleti és igazgatási munka bérének. A profit azonban teljesen különböző a munkabértől, egészen más elvek szabályozzák, és nem áll semmiféle arányban emez állítólagos felügyeleti és igazgatási munka mennyiségével, nehéz vagy leleményes voltával," hirtelen átcsap, s bért, profitot, járadékot mint a „természetes ár" (nála = érték) „alkotórészeit" akarja kifejteni. Itt egyebek között a következő gyönyörűség található:

* *V. ö. 94. old. – Szerk.*

„Amikor valamely áru ára sem nem több, sem nem kevesebb, mint amennyi elég a föld járadékának, a munka bérének és az előállításában, kikészítésében és piacravitelében alkalmazott tőke profitjának természetes rátáik szerinti megfizetéséhez, akkor az áru azért kelt el, ami természetes árának nevezhető. Az áru akkor *pontosan annyiért* kelt el, *amennyit ér*, vagyis *amennyibe valóban kerül annak a személynek*, aki piacra viszi; mert, bár a köznyelvben *valamely áru önköltsége nem foglalja magában* annak a személynek a *profitját*, akinek azt el kell adnia, mégis, ha olyan áron adja el, amely nem nyújtja neki a *szomszédságában szokásos profitrátát*, akkor nyilvánvalóan *veszít* az üzleten; hiszen tőkéjének valami más módon való alkalmazása révén elérhette volna azt a profitot." (A profit létezése a „szomszédságban" mint a profit magyarázatának alapja!) „*Azonkívül*, profitja az *ő jövedelme*, létfenntartásának tulajdonképpeni alapja. Mint ahogy a javak előállítása és piacravitele folyamán előlegezi munkásainak bérüket, illetve létfenntartási eszközeiket, ugyanúgy *előlegezi önmagának* saját létfenntartási eszközeit; ez általában ahhoz a *profithoz* van mérve, amelyet ésszerűen várhat javai eladásából. Ezért, ha azok nem hozzák meg számára e profitot, akkor *nem fizetik vissza azt, amibe — teljes joggal mondhatjuk — kerültek neki.*" Ez a második eljárás a profitnak az önköltségbe való belepréselésére — azért, mert már előtte felfalták — valóban szép.

Ugyanaz az ember, akinél a vizelés és a nemzés szerve szellemileg is egybeesik, előzőleg ezt mondta:

„Mihelyt tőke halmozódott fel egyes személyek kezében... *az az érték, amelyet a munkások* az anyagokhoz *hozzátesznek... két részre oldódik fel*, az egyik a bérüket fizeti meg, a másik *munkáltatójuk profitját* az anyagok és bérek általa előlegezett teljes összegére."

53

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 június 24.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten két ötfontos – S/K 60 115 és 60 116. Tegnap olyan zűrzavarom volt a Schiller Intézet építkezése miatt,[72] hogy elmentem a raktárból anélkül, hogy elküldtem volna neked a pénzt, és csak akkor jutottam nyugalomhoz, amikor már késő volt. Ma ismét mindenféle akadályoz abban, hogy részletesebben írjak neked, ha nem akarom feláldozni azt az időt, amely ma este a cikk[21] javára fordítandó; tegnap amúgy sem történt ez ügyben semmi.

A torokgyulladásokkal vigyázz. Bár ez most járványos és többnyire ártalmatlan, de amióta itt járványossá lett a diftéria, mégis jobb gyorsan orvost hívni, hogy az ember tudja, hányadán áll.

Barátod

F. E.

54

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1868] június 24.

Kedves Fred,

Sajnos a két lány betegsége skarlátnak bizonyult, s főleg Tussykánál igen rosszindulatú formában.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

55

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 június 25.

Kedves Szerecsen,

Még sohasem ijedtünk meg annyira, mint ma reggel, amikor hírt kaptunk tőled, hogy a lányaidnak skarlátjuk van. Egész nap a fejemben motoszkál a dolog; remélem, minden jól megy majd, *itt*, mint egy orvosi jelentésből látom, az összes ilyen esetek az idén rendkívül jóindulatú lefolyásúak voltak. Miféle orvosod van, – az ilyesmivel nem lehet tréfálni; *rendelkezz az eszközeimmel*, írj vagy sürgönyözz, ha valami kell, s ha egy mód van rá, azonnal megkapod.

Tegnap küldtem neked két ötfontos bankjegyet, S/K 60 115 és 60 116, *nem ajánlott* levélben.

Tudasd velem sűrűn, mi a helyzet. Lizzie szörnyen megdöbbent, amikor felolvastam neki a dolgot; egészen rendkívülien vonzódik Tussyhoz és egész nap róla beszél. És akkor még a mi kedves Jennykénknek is meg kellett kapnia a betegséget. Valóban roppant pecked van.

Ilyen körülmények között nincs is kedvem más egyébről írni, hiszen úgysem érdekelne téged, amíg ez az állapot tart. Csatolok néhány sort Tussynak, az ő szórakoztatására és Lizzie parancsára. Nehogy hír nélkül hagyjál bennünket.

Barátod

F. E.

56

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 június 26.

Kedves Fred,

Hálás köszönet a 10 £-ért.

A gyerekek dolga viszonylag *jól* áll. (Tussyka nagyon megörült a levelednek.) Orvosunk a szomszédunk, az ír dr. Korklow, aki itt a környéken különösen mint skarlátdoktor ismeretes (az iskolában is, ahová a gyerekeim jártak). Szükség esetén, azaz mihelyt a legcsekélyebb kétes fordulat állna be, Lafargue hoz egy doktort a kórházából. Eddig nem kellett.

Örülnék neki, ha még valami pénzt küldenél, mert a 20 £ legnagyobb része elengedhetetlen a legsürgősebb kis adósságok apránkénti kiegyenlítésére.

Lafargue megmondta Beeslynek, hogy egy cikk hamarosan elkészül.[21] Beesly azt mondja, hogy idejekorán kell megérkeznie, hogy még belekerüljön az *augusztusi* számba.

A fejem persze kóválygó. Mivel semmi komolyat nem tudok csinálni, rendbe teszem azt a dolgot Eichhoff számára.[177] Holnap elmegy.

Üdvözlet.

Szerecsened (verte)*

Jennyke azt mondta Tussynak, hogy a régebbi magasabb rendű kínai lényből most elszigetelt (ír) lény lett belőle, s ezért nem is tanúsítja már a kellő respektust a császár** iránt. Mire Tussy: Azelőtt egy emberen csüngtem, most pedig egy népen.

---

* *fordíts – Szerk.*

** Jenny. – *Szerk.*

57

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 június 26.

Kedves Szerecsen,

Tegnap este, az után, hogy neked írtam, még elmentem Gumperthoz, hogy a skarlátról kikérdezzem, de a házát úgy megszállta a páciensek sokasága, hogy nemigen tudtam a közelébe férkőzni, tehát ma újból megkerestem és megkérdeztem, hogy nem tud-e orvost javasolni, minthogy Allen beteg. Úgy vélte, hogy a fődolog itt egy olyan ember, aki, ha nem is túlzottan rátermett, de közel lakik, kritikus időkben naponta három-négyszer elmegy és mindig odahívható. Úgy gondolja, Lafargue egészen jól tudja kezelni ezt az esetet, s ha más orvost akarnál, leginkább Allen ajánlhatna neked valakit a környéked orvosai közül. Máskülönben fő a *friss levegő*, mégpedig sok; ő maga rendszerint ecetes-vizes lemosást ír elő és a ház fertőtlenítését klórmésszel; de mindezt a távolból nem lehet elrendelni. Gyógyszerek viszont nem sokat érnek az ilyen akut betegségeknél.

A második tíz fontot – két ötfontos bankjegyben, amelyet tegnapelőtt küldtem neked – bizonyára megkaptad. Mellékelve további öt font – S/K 46 795, és a jövő héten megint küldök neked valamit.

Gumpert egyébként nagyon megnyugtatott és megerősítette, hogy idén ez a betegség kivételesen enyhe formában jelentkezik.

Lizzie aggódik, hogy azt hihetitek, Tussy innen vitte magával a betegség csíráját, s a lelkemre kötötte, írjam meg neked feltétlenül, hogy itt mindenki teljesen egészséges.

Szívből üdvözlöm a feleségedet, a két pácienst, Laurát és Lafargue-ot.

Barátod
F. E.

58

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 június 27.

Kedves Fred,

Az 5 £-et köszönettel megkaptam.

A gyerekek *nagyon szépen* javulnak. A gennyedés és a torokdagadás annyit javult, hogy a doktor ma kiadós ebédet rendelt nekik (eddig csak portói bort és húslevest kaptak). Nagy élvezettel fogyasztották el az ebédet. *Levegőt* Korklow eleve elrendelt. Klórmész helyett másik (újabb) fertőtlenítő szert írt elő, mert az előbbit károsnak tartja a tüdőre. Szerencsére a házunk úgy épült, s különösen a gyerekek szobái úgy fekszenek, hogy a legkülönbözőbb oldalakról igen bőséges léghuzatot kapnak.

Mondd meg Mrs. Lizzynek (akit Tussy szeretettel üdvözöltet), hogy mi itt egy pillanatig sem tettük felelőssé Manchestert. A skarlát és a kanyaró most járványos Londonban. Tussy valószínűleg Frankland professzor lányától fertőződött meg.

Add át Lizzynek legszívélyesebb üdvözleteimet.

Szerecsened

Ma furcsa egy ügyiratot kaptam. Megidéztek jövő szerdára a St. Pancras-i elöljárósághoz, indokoljam meg, hogy ingóságaimat miért nem lehet lefoglalni. Tudniillik az átkozott egyházközség, akár tetszett, akár nem, megválasztott „constable of the vestry of St. Pancras"-nek[178], én pedig Manchesterbe mentem, ahelyett hogy átvettem volna a hivatalt és letettem volna a megfelelő hivatali esküt. Dr. Korklow, akinek ma megmutattam az idézést, azt mondta, hogy ez olyan megtiszteltetés, amelyet a St. Pancras-i filiszterek nagyra értékelnek. Mondjam meg nekik, hogy külföldi vagyok, és tehetnek nekem egy szívességet.

59

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 június 28.

Kedves Szerecsen,

Tegnapi leveleddel mindnyájunk szívéről nagy követ vettél le. Tegnapelőtt, és még tegnap is, mindenki egészen nyomott volt itt nálunk, ma ismét virgoncak, és én is egész másképpen érzem magamat.

A cikk elkészült.[21] Igazad van, Sam* az, akinek alá kell írnia. Ma megmondom neki és egyúttal odaadom a cikket átnézésre és az esetleges germanizmusok észrevételezésére. Csak azt tudasd velem postafordultával, hogy néhány napig, mondjuk szerda estig, itt-tarthatom-e még a cikket, ha nem, hétfőn elküldhetem. A második és befejező cikk (az első az *abszolút* értéktöbblet végéig terjed) akkor szintén elkészülhet e hó végéig, mert előbb aligha megyek el innen, úgyhogy a két cikk közvetlenül követi egymást. Legelőbb a „Zukunft"-nak küldöm el a porosz katonai nomenklatúráról szóló cikket.[179]

Üdvözlégy, ô connétable de Saint Pancrace![178] Aztán szerezz be magadnak méltó felszerelést, vörös háziköntöst, fehér hálósipkát, letaposott sarkú papucsot, fehér alsónadrágot, hosszú agyagpipát és egy korsó portert. Lafargue mint apródod maga találhat ki magának egyenruhát. Látod, a pongráci filiszter ragaszkodik ahhoz, hogy feláldozd magadat a közért. S ezzel az évek óta tartó, megható, semmitől vissza nem riadó ragaszkodással te folytonosan a „tehet nekem..." hideg tagadását szegeznéd szembe? Ámde „ilyenek a kommunisták".

Szívből üdvözlöm Jennykét, mondd meg neki, hogy ha már láza volt, szívesen hallgattam volna, amikor félrebeszél; bizonyára több értelem és poézis volt benne, mint amennyi a kövér Freiligrathtól valaha is kitelik. Dettó szívélyes üdvözlet a feleségednek és a két Lafargue-nak.

Barátod
F. E.

* Samuel Moore. – *Szerk.*

60

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 június 29.

Kedves Fred,

Szívélyes üdvözlet Tussytól és Jennykétől. A doktor nagyon meg van elégedve, noha szegény Jenny álmatlanságban szenved és mellesleg köhög is. Ma azt mondta a doktor, mihelyt a gyerekek túl vannak a betegségen, azonnal el kell menniök Londonból és a tengerhez kell küldeni őket. (Talán meg lehet ezt csinálni Lizzie-vel együtt?)

Mellékelten *„Elberfelder Zeitung"-ok*, amelyeket ma kaptam Németországból. Szerzőként és feladóként a borítékon *dr. Fr. Schnacke* szerepel, akinek nevére 1848-ból emlékszem, személyesen azonban nem ismerem. Nagyon zavarosak a cikkei.

Ha a cikket[21] e hét végéig elküldöd nekem, az még jókor van.

Nagyon fáradt vagyok, mert a legutóbbi idők izgalmai teljesen elvitték az álmomat.

Salut*.

Barátod
K. M.

Ma levél jött Kugelmanntól.[180] Négy oldal a skarlát kezeléséről. Dietzgen Pétervárról pünkösdkor elkísérte rajnai utazásán.

* Üdvözlet – *Szerk.*

61

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1868] július 2.

Kedves Fred,

Legelőbb is hálás köszönet a cikkért.[21]

És másodszor a két darab fél ötfontosért. Ugyanakkor sürgető levelet kaptam a háziúrtól, akinek holnap (a második féldarabok megérkeztekor) először is a március 25-én lejárt negyedév hátralékát fizetem ki.

Csatoltan Eichhoff levele. Meissner dolga lett volna, hogy a Faucher-féle iromány[181] elküldje nekem. Jó, hogy a fickók kezdenek hangot adni bosszúságuknak.

A gyerekek szépen javulnak. Persze nagyon gyengék. Tussyka torka még kicsit gennyes is. A doktor egészében igen elégedett. Hogy mikor tartanak majd ott, hogy kimehessenek a szabadba, azt a doktor csak néhány nap múlva tudja megmondani.

Tegnap egy ceruzát vásároltam és aranyozott orosz betűket találtam rajta. Русский Графит*. De az orosz mögött úgy látszik egy Theodor Stal (Schtal) nevű német rejtőzik, nevezetesen: Теодоръ Шталь. Ez az első alkalom, hogy itt a kiskereskedelemben ilyesmit találok. Borkheim árulást lát majd mögötte.

Szívélyes üdvözlet Lizzynek és a kicsikének**.

Barátod
K. M.

---

* Orosz grafit. – *Szerk.*

** Mary Ellen Burns. – *Szerk.*

62

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1868 július 2.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten a két ötfontos bankjegy második fele, – S/K 11 185, Manchester, 1867 jan. 14., S/K 79 542, Manchester, 1867 jan. 12.

Borkheimnak megírtam, hogy szerezzen be magának egy új orosz könyvet: „Zemlja i Volja", Föld és Szabadság, amelyben egy német-orosz földbirtokos[182] kimutatja, hogy a parasztok felszabadítása óta az orosz parasztot a *községi tulajdon tönkrejuttatja*, és az orosz földművelést – kis- és nagyüzeműt – szintén. A könyv állítólag sok statisztikai kimutatást tartalmaz. A csereérték már túlságosan mélyen behatolt ezekbe az őseredeti közösségekbe, semhogy a dolog, a jobbágyság eltörlése után, még tarthatónak tűnhetne.

Remélem, holnap megint jó híreket kapok tőled. Addig is szívélyesen üdvözlöm a pácienseket, a feleségedet és Lafargue-ékat.

Barátod

F. E.

63

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 július 4.

Kedves Fred,

Igazolom, hogy megkaptam (tegnap) a két második féldarab bankjegyet. Ugyancsak köszönöm Schorlemmer két könyvecskéjét.[183]

A gyerekek szépen javulnak. Tegnap a nap egy részében már fent voltak, sőt Jennyke le is jött a nappali szobába. A doktor már csak másodnaponként jön. Ezért tegnap nem volt itt, s csak mára várom.

A mai „*Hermann*"-*ban* a kölni Freiligrath-fogadtatás. Serlegek stb. Mindennél szebb az a quid pro quo*, hogy Freiligrath kilencszer változtatott lakhelyet, utalva arra, hogy ennek a helycserének politikai indoka volt!

Orsini fivére** ismét itt van. Azzal vádolják, hogy elárulta a fénieket, akiknek ügynöke volt. Vádlója Nagle ezredes és a francia szállásadónője, akinél akkoriban (a féniek mozgolódása idején és az Egyesült Államokba való elutazása előtt) itt lakott. Módszerei, amelyekkel tisztára akarja mosni magát, Bangyára emlékeztetnek, s a lehető leghamarabb el fog takarodni Londonból.

Beust akcióját a csehekkel kapcsolatban nem látom világosan.

Üdvözlet.

Szerecsened

---

* – felcserélés; összecserélés – *Szerk.*

** Cesare Orsini. – *Szerk.*

64

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 július 7.

Kedves Fred,

A gyerekek szépen javulnak. Tegnap töltöttek első ízben egy fél órát a szabadban. A hámlás még nagyon erős. Csak akkor utazhatnak el, ha ennek vége.

Az utóbbi napokban rendkívül keményen sürget engem a pék, a sajtkereskedő, az adóvégrehajtó, isten és ördög.

Emlékszel, hogy az itteni Német Munkás Művelődési Egylet[3] mintegy 18 éve megünnepli a júniusi felkelést[184]. Csak az utóbbi években vesznek részt benne a franciák (az itteni társaságuk most az Internacionálé Francia Szekciójaként[174] létezik). A régi vezérek pedig, úgy értem, a kis nagyemberek, mindig távol tartották magukat.

Mármost az idén a nyilvános gyűlésen[185] megjelent Pyat úr, s felolvasott egy üzenetet, amely állítólag a Párizsi Kommüntől származik (ez *eufemisztikus* kifejezés ugyanezen Pyat-ra, aki e tekintetben csöppet sem marad el Blind mögött), s amely Bonaparte meggyilkolását prédikálja, mint évekkel ezelőtt Pyat „Lettre aux étudiants"-ja. A Francia Szekció, más hangoskodók által megerősítve, megéljenezte ezt. Vésinier kinyomatta a „Cigale" és az „Espiègle"[186] c. belga lapokban, s úgy tüntette fel, hogy Pyat szabja meg az „Internacionálé" irányvonalát.

Erre levelet kapunk a brüsszeli bizottságtól, amely éppen most, nehezítő körülmények között (Charleroi-ügy[125]), nagy propagandát fejt ki. Tartalma: ez a demonstráció az egész Társaság létét fenyegeti a kontinensen. Hát sose jut túl a Francia Szekció a régi demagóg szólamokon stb. stb.? Gondoljuk meg, hogy ugyanakkor Párizsban leültették az embereinket.[187] *Mi* tegnap (Brüsszelben nyomtatandó) nyilatkozatot bocsátottunk ki, amely cáfolja, hogy az Internacionálé bármilyen kapcsolatban állna nevezett Pyat-val.[188]

Valóban, ezt az egész ügyet olyan intrikának tekintem, amely (persze a Francia Szekció roppant butaság-hátterére támaszkodva) a régi pártoktól, az 1848-as republikánus szamaraktól, nevezetesen azoktól a kis nagyem-

berektől indult ki, akik őket Londonban képviselik. Társaságunk szálka a szemükben. Miután hasztalanul próbálkoztak ellene dolgozni, természetesen a legkézenfekvőbb dolog, hogy kompromittálják. Pyat teljességgel az a fickó, aki ezt jószívvel meg is teszi. Az okosabbak tehát őt tolják előtérbe.

Nincs komikusabb, mint ez az 1848 előtti sanda melodrámaíró és „Charivari"-munkatárs[189], ez az 1848-as bankett-szónok, aki most megjátssza a Brutust, de biztos távolságból!

Az itteni Francia Szekciót, ha nem hagyja abba szamárságait, ki kell majd hajítani az Internacionáléból. Nem engedhetjük meg ötven szellemi tökfilkónak, akik köré ilyen nyilvános alkalmakkor különféle nemzetiségű ordítozók csoportosulnak, hogy veszélyeztesse a Nemzetközi Szövetséget egy olyan pillanatban, amikor a kontinensen uralkodó viszonyok folytán komoly hatalommá kezd válni.*

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 567–568. old. – Szerk.*

65

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 július 10.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten 2 ötfontos – S/K 93 518 és 93 519, Manchester, 1867 január 14 – a sajtkereskedő és más manicheusok[190] lecsillapítására.

Jó híreid a páciensekről itt általános nagy örömet keltettek.

A Francia Szekciót[174] remélhetőleg csakugyan elcsendesítitek. Ebben a nációban úgy látszik megint kellő konfúzió uralkodik ahhoz, hogy egy esetleges forradalmat ismét biztosan kátyúba vigyen. Akárhová tekint az ember e fickók körében, mindenütt ott a butaság.

Pyat-val kapcsolatban nem szabad megfeledkezni Blindről sem. Azt hiszem, meséltem neked, hogy a bradfordi Schiller Egylet (azaz dr. Bronner) az itteni Schiller Intézethez[72] fordult, hogy ott, itt és Liverpoolban megszervezzék „Angliában élő híres németek előadásait". Rögtön megmondtam ezeknek az embereknek, hogy az egész Karl Blind körül forog, felőlem azonban – fenntartással – menjenek bele a tervbe, hogy maguk győződjenek meg erről. Múlt héten tehát jött egy levél Bradfordból további közlésekkel. Goldstücker professzorhoz, Max Müllerhez, *K. Blindhez* és *A. Rugéhoz* fordultak! Az *előbbi* kettő csak fenntartással fogadta el a meghívást – ha idejük és egészségük engedi –, az utóbbi kettő azonban nyomban és feltétel nélkül, s Ruge mindjárt meg is kérdezte, hogy történelmi vagy filozófiai téma részesül-e előnyben. Egyszóval, a bomba robbant, s az urak megkapták a választ, miszerint Goldstücker és Max Müller teljesen megfelelnének itt, Blindről és Rugéról azonban szó sem lehet. Ezzel a kísérlet vízbe esett.

Beust az utóbbi időben nekem is újra gyanúsabb lett. Az oroszok komoly kísérlete, hogy idén tavasszal robbanásra vigyék a keleti históriát, noha a vasútjuk még nincsen készen, nyilván csak azzal magyarázható, hogy ki akarták használni az időt, amíg az osztrákoknak egy Palmerston-szerű miniszterelnökük van. Az egyik verzió szerint Beust egyébként azt mondta a cseheknek, hogy birtokában vannak tervek, amelyekben Poroszország és

Oroszország megállapodott Ausztria felbomlása esetére, s ezek szerint Csehország nem kerül az oroszokhoz, hanem az oroszok fel fogják áldozni.

Elolvastam az 1866-os porosz háború végét (majnai hadjárat).[191] Eszerint a délnémetek még butábbak voltak, mint hittük és tudtuk; egyébként a hiba egyenletesebben oszlik meg, úgyhogy a bajorországi Nagy Károly* legalább ugyanakkora szamárnak tűnik, mint a hesseni Nagy Sándor**.

Szívélyes üdvözlet a feleségednek, a lányoknak és Lafargue-éknak.

Barátod
F. E.

* Károly Tivadar Miksa Ágost. – *Szerk.*
** Sándor Lajos György. – *Szerk.*

66

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 július 11.

Kedves Fred,

A 10 £-et hálás köszönettel megkaptam. Azonnal kifizettem 3 £ 5 shillinget adóra, 3 £-et a sajtkereskedőnek (akinek egyébként hetek óta készpénzben fizetek, mert már semmit sem szállít hitelbe, akárcsak a teakereskedő), és 1 £ 10 shillinget a patikusnak. A péknek kb. 17 £-gel tartozom, s ez az ember, aki mindig nagyon barátságos velünk, most erősen megszorult. Szörnyű, hogy ennyire rádnehezedem. Csak tudnék valamilyen *közvetlen* kiutat találni!

A gyerekek nagyjából jól vannak, noha Jennyke még igen gyenge. A házunkban uralkodó klíma nem éppen lábadozók számára való. Amellett a feleségem sincs valami jól, és ezért indokolatlanul ingerlékeny.

Csatoltan:

1. *Kugelmann:* rögtön válaszoltam neki, *nehogy* a Mannequin Pisse Fauchernak elküldje szándékolt levelét.[192]

2. Az érdemdús Faucher bírálata:[181] egy másik a „Literarisches Zentralblatt"-ból.[193] Mindkettő visszaküldendő nekem.

3. Dietzgen levele, aki egy cikket írt a könyvemről.[194]

A Mannequin Pisse Faucher bohózatának humoros voltát – Faucher ugyanis engem Bastiat tanítványává avat – aligha foghatod fel a maga teljességében. Bastiat ugyanis ezt mondja „Harmóniái"-ban[195]: „Ha neki valaki a munkaidővel való értékmeghatározásból megmagyarázza, miért nincs a levegőnek *semmilyen* értéke sem, a *gyémántnak* viszont miért *magas* az értéke, akkor tűzbe veti a könyvét." Mivel pedig én ezt az elképesztő mutatványt most véghezvittem, Fauchernak ki kell mutatnia, hogy valójában elfogadom Bastiat-t, akinek kijelentése szerint az értéknek „semmilyen mértéke" nem létezik.

Bastiat úr a gyémánt értékét a következő hamisítatlan vigéctársalgás formájában vezeti le:

„Uram, engedje át nekem a gyémántját. – Uram, szívesen: cserébe en-

gedje át nekem egész évi munkáját." Az üzletfél, ahelyett, hogy most így válaszolna: „Kedvesem, Ön nagyon jól tudja, hogy ha munkára volnék kárhoztatva, egyebet vennék, nem pedig gyémántokat", ezt mondja: „De uram, Önnek egy perc áldozatába sem került a gyémánt megszerzése. – Rendben van, uram, igyekezzék Ön is szerezni magának egy hasonló percet. – Dehát igazság szerint *egyenlő munkát* kell cserélnünk. – Nem, igazság szerint Ön értékeli az Ön szolgálatait, és én az enyémeket. Én nem kényszerítem Önt: miért kényszerítene Ön engem? Adjon nekem egy teljes évet, vagy keressen saját maga gyémántot. – De hisz az tíz évi keserves keresgélésbe kerülne nekem, nem számítva a végén a valószínű csalódást. Okosabbnak, hasznosabbnak vélem, ha másként használom fel ezt a tíz évet. – Pontosan ezért gondolom, hogy még *szolgálatot* teszek Önnek, amikor csak egy évet kérek. Megtakarítok Önnek kilencet; éppen ezért tulajdonítok e *szolgálatnak* nagy *értéket*."

Hát nem tipikus borügynök?

Egyébként – s ezt a német bastiatisták nem tudják – e szerencsétlen szólam, mely szerint az áruk értékét nem az a munka határozza meg, amibe kerülnek, hanem az, amit a vevőnek *megtakarítanak* (gyerekes frázis, hogy valamit locsogjanak a cserének a munka megosztásával való összefüggéséről), éppoly kevéssé Bastiat felfedezése, mint Bastiat-nak bármelyik másik borügynök-kategóriája.

A vén szamár Schmalz, a porosz demagógvadász ezt mondja (német kiadás 1818, *francia* 1826)[196]: „Mások munkája általában sohasem termel számunkra mást, mint *időmegtakarítást*, és ez az időmegtakarítás az, ami a munka *értékét* és *árát* alkotja. Az asztalos például, aki nekem asztalt csinál, és a szolga, aki leveleimet a postára viszi, aki kiporolja a ruhámat, vagy összekeresi számomra a holmikat, amelyekre szükségem van, teljesen azonos természetű *szolgálatot* tesz nekem: mindkettő *megtakarítja* nekem azt az időt, amelyet saját magamnak kellett volna e foglalatosságokra fordítanom, s azt is, amelyet az ezekhez megkívánt képesség és készség megszerzésének kellett volna szentelnem."

Az öreg Schmalz a fiziokraták epigonja volt. A fentieket az A. Smith-féle termelő és nem-termelő munka[168] ellen polemizálva mondja, és a fiziokraták alaptételéből indul ki, hogy csak a mezőgazdaság termel valóságos értéket. Schmalz ezt a kacatot *Garnier-nál* találta[197]. Másrészt hasonlók fordulnak elő *Ganilh-nál*,[198] a merkantilisták epigonjánál. Nála ugyancsak abban a polémiában, amely A. Smith e megkülönböztetése ellen irányul. Tehát Bastiat lemásolja két olyan álláspont epigonjainak polémiáját, amelyeknek még a legcsekélyebb fogalmuk sincs az értékről! És ez a legújabb felfedezés Német-

országban! Kár, hogy nem létezik olyan lap, ahol le lehetne leplezni Bastiat-nak ezeket a plágiumait.[199]

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

67

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]68 július* 14.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten ismét két ötös.

S/K 92 566 és 93 517, Manchester, [18]67 január 14.

Nem tudom, elkészülök-e a cikkel. Vasárnap evés közben megpattant egy kis ér a bal szemem kötőhártyáján, s azóta a szemem nagyon érzékeny, úgyhogy világítás mellett most teljesen képtelen vagyok írni; azt hiszem azonban, hogy hamarosan elmúlik.

Ne felejts el a „Fortnightly"-cikkből[21] 40–50 *különlenyomatot* rendelni, hogy terjeszthessük őket.

Szívélyesen üdvözöl

barátod
F. E.

* *A kéziratban:* január. – *Szerk.*

68

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]68 július 21.

Kedves Szerecsen,

A 10 £ megérkezését Tussy leveléből következtettem ki, valamint azt is, hogy a két páciens most minden bizonnyal ott tart, hogy legjobb minél előbb a tengerpartra küldeni őket. Nehogy ez elhúzódjon, mellékelten küldök neked 25 £-et (egy húszast és egy ötöst). Hogy én mikor szabadulok el innen, az még bizonytalan, s ezért jobb lesz, ha egyelőre elejtjük a kombinált tengerparti művelettel való kísérletezést, nehogy a lányok egészsége megszenvedje.

Azt hiszem, a minap azt mondtad, hogy Borkheim bizonyára hajlandó lett volna előlegezni a 150 £-et, ha ő maga is nem szenvedne pillanatnyi pénzszűkében. Vajon most nem tudná megtenni, vagy legalábbis 100 £ erejéig? Merő őrültség lenne a nyomorult társaságnak a legragyogóbb biztosítékok mellett évi 20 % kamatot ajándékként odadobni. Ha Borkheim akár csak 100 £-et szerezhetne nekünk, amiből 50 £ szükség esetén már 1869 januárjában vagy februárjában, a maradék pedig 1869 július 10–20-án fizethető vissza (a legjobb lenne persze, ha *az egészet* csak jövő év júliusában kellene megfizetni), akkor mindent könnyen elrendezhetnénk. Borkheimnak ugyanis csak arra kellene kötelezettséget vállalnia, hogy szeptemberben 100 £-et fizet a kölcsönre, úgyhogy nekem csupán a *maradékot* kellene neki megküldenem. Ezáltal felszabadulna 100 £-em, s ezt így már most elküldhetném neked. Ha ezirányban nem történik semmi, akkor megérted, hogy a kezem nagyon meg van kötve, amíg a fejem fölé nehezedik a 175 £-nyi súlyos teher, s különösen, amíg nem tudom, hogyan zárul a mérleg, ami alighanem még 3–4 hétig eltarthat.

Fontold meg ezt a Borkheim-históriát, nem lehetne-e itt valamit tenni, akkor legalább egyelőre kint lennénk minden bajból és megint időt nyernénk.

A brosúrákat és folyóiratokat tegnap visszaküldtem neked. Ki ez a fülledt dr. Boruttau[200], aki a nemi szerelem iránti oly érzékeny szervének adja tanújelét?

Jones a legnagyobb bajban van, hogy Manchesterért vagy Dewsburyért álljon-e ki.[201] A dewsburyek megkeresést küldtek neki 2000 választó aláírásával; ő 1000-rel többet kíván, mert ott 6000 választó lesz. De most *itt* Manchesterben szorongatják, hogy elfogadja-e a jelölést vagy sem.

Szívélyes üdvözlettel

barátod
F. E.

69

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 július 23.

Kedves Fred,

Hálás köszönet a 25 £-ért. A gyerekek valószínűleg a jövő héten mennek a tengerhez Mr. és Mrs. Lafargue-gal. Lafargue tegnap óta „member of the royal college of surgeons"* és szabadalmat kapott emberek és állatok ölésére. Utána, 4–5 hét múlva, Párizsba megy. Nagy zavarban vagyunk ezáltal, mert a feleségemnek még legalább 20 £-ért fehérneműt kell beszereznie Laura számára.

Úgy látom, hogy Borkheimmal nem lehet üzletet kötni. Tegnap beszélt nekem a nála uralkodó „pénzhiányról" stb. A hollandok, akik közül tulajdonképpen csak August Philipset használhatom, utazgatnak. De majd töröm a fejemet, hogyan és hol lehet kölcsönt felhajtani, mert ez *elengedhetetlen*. A 20 %-ra való kölcsönzés szokása tényleg csak olyan társaságoknál fordulhat elő, mint annál is, amelyet Borkheim vesz igénybe, ahol az előlegezett tőke kárbavész, ha az ember a fizetési határidő előtt megdöglik.

A fülledtfarkú dr. Boruttauról semmi mást nem tudok, mint azt, hogy lassalleanizmusban (Schweitzer-frakció) is „utazik". A legkomikusabb egy Moszkvában élő együttérző lélekhez intézett ajánlásának[200] „franciasága".

Nyilván láttad, hogy az Általános Német Munkásegylet[202] programjában könyvem az egyik vitapont[203].

Elküldtem neked Dühring firkáját, amelyet a hőség ellenére elolvashatsz, ill. benyomásaidat róla közölheted velem, hiszen bizonyára nem megerőltető. Persze annál unalmasabb.

Beesly professzorral múlt héten találkoztam Lafargue-nál. Beesly távol volt, amikor a cikked befutott. Nyomban a visszatérése után átvette és elküldte Henry Morleynak** (a „Fortnightly Review" főszerkesztőjének) Skóciába, ahonnan még nem kaptunk újabb híreket.[21]

---

* – „a seborvosok királyi kollégiumának tagja" – *Szerk.*

** John Morley. – *Szerk.*

Hogy vagytok ebben a hőségben? Én teljesen gondolkodásképtelen vagyok tőle, s Gumpert gyógyszere nélkül ki se bírnám.

Üdvözöl

barátod

K. M.

70

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 július 29.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten visszaküldöm Liebknechtet.[204] Micsoda suta história ez Schweitzerrel. *Ismerjen el* 1. téged, 2. a Nemzetközi Munkásszövetséget[40]! Wilhelmke úgy látszik megint képtelen volt leküzdeni a butaságokra való hajlamát. Láthatod egyébként, hogy Schweitzer mégiscsak hencegett a leveleiddel.*

Ami Liebknechtnek a Nürnberggel és a svájci munkásokkal kapcsolatos ígéreteit illeti, előbb megvárom a betartásukat és aztán nyilvánítok véleményt.

Mellékelem most Kugelmann levelét.[205] A Keil-féle dolog nagyon pompás, ha tudniillik Kertbeny nem füllent kissé. Mindenesetre nekiültem és a legnagyobb sietségben összefirkantottam a mellékelt iromány — minél Beta-szerűbb formában, ahogyan e kocalaphoz[206] illik —, s kérem hozzá postafordultával megjegyzéseidet, hogy minden további nélkül elküldhessük, és addig üssük a vasat, amíg meleg. Ezt a fajta kóklerságot éppúgy nem szabad lebecsülnünk, mint a Siebel közvetítette fogásokat. S mennyire bosszankodnak majd a Kinkelek, Freiligrathok, Blindek stb.; a filiszter azonban, mint tudod, hisz a maga „Gartenlaubé"-jában, Meissnernek pedig nagyon fog imponálni. A feleségedet is nagyon szórakoztatja majd, — azt hiszem, legjobb, ha egyelőre titokban tartod az esetleges csalódás miatt, s csak a kész lappal leped meg.

Jó, hogy a cikk késedelmet szenvedett Beesly távolléte miatt, ezáltal időt nyerek a második számára.[21] Szememet az éjszakai munka még mindig hamar megviseli, s utána egész nap fáj.

Szívélyes üdvözlet a feleségednek, a lányoknak, Lafargue-nak és nejének. Sietek.

Barátod
F. E.

---

* *V. ö. 79. old. — Szerk.*

71

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 július 29.

Kedves Fred,

Remélem, ez a história a szemeddel nem komoly. Véredények megpattanása néha előfordul, mindenfajta különösebb utókövetkezmény nélkül. Konzultáltál erről Gumperttal?

Sajnos a házam népe csak a jövő héten jut a tenger mellé. Mégpedig a *Lafargue család* hibájából, mert velük akartak tartani és együtt lakást stb. bérelni. A Lafargue kórházában uralkodó viszonyok miatt (már hetek óta házi sebészként operál ott) a dolog minden átkozódásom, szitkozódásom és közbeordítozásom ellenére napról napra húzódott-halasztódott egészen a jövő hét elejéig, amikor majd a feleségem is elmegy a többiekkel, természetesen figyelembe véve Laura szempontját is, hogy hamarosan egészen búcsút vesz a családtól stb. Tussy (akit fölöttébb elragadtatott leveled, azt hiszem, mind a 6 leveledet betéve tudja) megint nagyon jó erőben van. Nem úgy Jennyke, aki mindenféle gondokkal stb. is gyötrődik. Ha fogalmam volna arról, hogy a kontinensen éppen most hol lehet biztosan egy kölcsönre szert tenni (különösen, minthogy szükség esetén megkapnám a te kezességedet), átmennék és Jennykét magammal vinném. De talán leginkább ez az az időszaka az évnek, amikor senkit se találni otthon.

Itt mindenféle botrány történt Pyat-val, a Francia Szekcióval[174] és a Főtanáccsal kapcsolatban. Erről holnap.* Itt csak ennyit: Schweitzer az *Általános Német Munkásegylet* hamburgi kongresszusának második programjába felvett egy pontot a *Nemzetközi Munkásszövetségről* és egy másikat a *könyvemről*. A programot közölte a többi között a „*Zukunft*" is.[203] Másrészt *A. Bebel* a Nürnbergben ülésezni szándékozó munkásegylet elnökeként meghívót küldött a Főtanácsnak.[207] Azt kérik, menesszünk küldöttet (Eccarius fog elmenni). A Nemzetközi Munkásszövetséghez való csatlakozás és programunk elfogadása már *biztosítva* van. Végül meghívást kaptunk

* *V. ö. 124–125. old. – Szerk.*

Bécsből, ahol osztrák munkástestvériség-ünnepet ülnek, szintén szeptember elején.[208] A Bécsben tartózkodó Foxnak meghatalmazást küldtünk, hogy ott képviseljen bennünket. – A Wilhelmke és Schweitzer közötti magántárgyalásokról nem tudok egyebet, mint amennyit az előbbi megírt. Tudom viszont más forrásból, hogy amilyen mértékben diszkreditálta magát Wilhelmke a munkások előtt a délnémet kisállamosdival való túl bensőséges kapcsolata révén, növekedett meg Schweitzer befolyása, aki ravasz kutya. Bizonyára *ezért* látta Wilhelm szükségesnek, hogy egyfajta kartell-egyezményt kössön Schweitzerrel, aki jelenleg ül s azonkívül volt olyan ügyes, hogy a porosz bíróság által „felségsértésért" megfosztassa magát a nemesi címtől. Mármost ami engem illet – tudniillik mint a Főtanács tagját –, pártatlannak kell lennem a különböző *szervezett* munkáscsoportok között. Az ő dolguk és nem az enyém, hogy ki a vezetőjük. Mint Németország ügyeivel megbízott titkárnak, mindegyiküknek felelnem kell, akik hivatalos pozíciójukban mint munkáscsoportok elnökei stb. hozzám fordulnak. Ebben az értelemben írtam Schweitzernek is (mindig szem előtt tartva, hogy esetleg kinyomtatásra kerül az egész levelezés).[209] De az itteni öreg, 1848-as demokrácia intrikáival szemben már legfőbb ideje volt, hogy a németországi német munkások körében való befolyásra hivatkozhassunk.

Hogy neked szegénynek, amikor fáj a szemed, éppenséggel még a „Gartenlaubé"-t* is meg kell öntöznöd – méghozzá ebben az időjárásban –, ez csakugyan égbekiáltó.

Megjegyzéseim[210] a következőkre szorítkoznak:

Második oldal, (1x)-szel jelölt rész. A tény ugyanis ez volt! A kormány a városi cenzor helyett egy külön fickót küldött a nyakunkra Berlinből (von St. Paul urat stb.). Amikor ez sem segített, ehhez a cenzúrához másodfokon még a kölni kormányprezidens cenzúrája is hozzájött. Végül a megvadult berlini kabinet egy kiáltványfélét bocsátott ki ellenünk, amelyben a világ elé tárta összes vétkeinket, s amely annak bejelentésével zárult, hogy a negyedév végén becsukják a boltunkat. Én visszaléptem, mert a részvényesek – jóllehet, mint később kiderült, hiába – még tárgyalni próbáltak a porosz kormánnyal.

Harmadik oldal (2x). A filiszterek számára talán helyes lenne itt hozzáfűzni, hogy az ideiglenes kormány írásban meghívott, térjek vissza Franciaországba.

Dettó harmadik oldal (3x). A demokrata filiszterek számára jó lenne hozzá-

* – „Kerti lugas"-t – *Szerk.*

fűzni, hogy a poroszok par ordre du Mouphti* kergettek el, miután hiába kísérleteztek a bírósági úttal.

Végül, nem volna jobb az „Egy német nemzetgazdász" cím helyett az „Egy német szocialista"? Mindkettő „undorító", de az előbbi még inkább.

Holnap egy s más továbbit az itteni dolgokról.

Üdvözlet.

Szerecsened

* – a mufti parancsára; legfelsőbb parancsra – *Szerk.*

72

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 augusztus 4.

Kedves Fred,

Mi van a szemeddel?

Az Eichhoff-dolgot[177] bizonyára megkaptad. A „Zukunft" „gazdasági leveleket" közöl, amelyek dicshimnuszokat zengenek a könyvemről.[107] Valójában e leveleket nagyrészt a könyvemből írták ki. A „*Sozialdemokrat*"-*ban* az elnökség felszólítja az Általános Német Munkásegylet vezetőségét, hogy küldjön nekem tiszteletbeli meghívást az augusztus végén tartandó hamburgi kongresszusra.[211]

Néhány nappal ezelőtt írtam Meissnernek*, hogy végre megtudjam, mit és hogyan.

Kugelmann írt nekem néhány sort, miszerint a hannoveri kereskedelmi kamara és a politechnikai iskola több példányt rendelt a könyvemből.

Közben pedig a politikai gazdaságtannál sokkal inkább gyötör engem a magángazdaságtan, vagy, mint az angolok mondják, házi gazdaságtan. A háziuram sürget, s a kellemetlen az, hogy egy ideig Londonban tartózkodik. Dettó kénytelen voltam különböző kisebb váltókat aláírni stb.

A disznó Francia Szekció[174] szép kis botrányt csinált nekünk. A pyatisták megrovásban részesítették a Főtanácsot a „Cigale"-ban. Eszközük a hírhedt Vésinier. Egyszerűen napirendre tértünk e bizalmatlansági szavazat fölött. Erre következett a Francia Szekció ülése, ahol verekedésre került sor. Dupont, Jung, Lafargue, Johannard, Lassassie és mások kiléptek ebből a csibészbandából. E söpredék most talán mindössze 15 főt számlál, jóllehet velünk szemben ők a „népszuverenitást" képviselik. Mi vagyunk az „ámítgatók", „a becsvágyók" stb. Eltekintve a kis botránytól, amelyet ezek a Spiegelbergerek[212] a belga zuglapban rendeznek, természetesen sehol sincsenek. Mi sem komikusabb, mint ez a jakobinus klubot[213] játszó csőcselék.

Apropó. Moses cikke[91] végül mégis felbukkant, nevezetesen Massolnál,

---

* *V. ö. 85. old. – Szerk.*

aki hamarosan kinyomatja „Morale indépendante"-jában[214], miután ez politikai folyóirattá vedlett át; Reclus szintén nekidurálja magát „*Coopération*"-*jában*,[215] minekutána ez dettó politikai lapként bontakozott ki gubójából.

A feleségem hétfőn előrement Ramsgate-be, szállást csinálni. A banda holnap követi.

Lafargue csak holnap lesz szabad. Közben a St. Bartholomew-kórház sebészének asszisztenseként operált mint az őrült. Tegnap pl. reggel 9-től este 11-ig. Jaj annak a hímnemű vagy nőnemű corpus vilének*, amelyen ő begyakorolja magát.

Tussy szívélyesen üdvözöltet téged és Lizzyt. A gyerek mindenkinek, aki hajlandó meghallgatni, kijelenti, hogy kész kivándorolni Manchesterbe. Közben itt incselkedve „the poor neglected nation"-nek** becézzük.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Hogy különbözteted meg fordításban a gravel*** szót a sandtől° és a flinttől°°? És a peatet°°° a bogtól+? Egyébként ezenkívül még vagy hat különböző – többé vagy kevésbé eltérő árnyalatú – elnevezése fordul elő a tőzeges talajnak a „poor neglected country"-ban++.

Végül, hogyan bírsz élni ebben a hőségben? Én a legszívesebben egy fán lógnék a levegőben.

Ui. Most, amikor a németek tömegestül csatlakoznak majd a Nemzetközi Munkásszövetséghez, tehát a Társaság egyelőre legalább a főbb területeket átfogja – habár mindenütt még gyéren –, az a tervem, hogy a jövő évre át kell helyezni a *Főtanácsot* Genfbe, s mi itt csak brit tanácsként működjünk. Bölcs rendszabálynak vélem, ha a javaslat tőlünk indul ki. Egyúttal megmutatja a párizsi stb. szamaraknak, hogy mi korántsem féltjük ezt a kellemes diktatúrát. Mit szólsz ehhez?

---

* – gyarló testnek – *Szerk.*
** – „szegény elhanyagolt nációnak" *(V. ö. 100. old.)* – *Szerk.*
*** – durva homok – *Szerk.*
° – homoktól – *Szerk.*
°° – kvarckavicstól – *Szerk.*
°°° – tőzeglápot – *Szerk.*
+ – ingoványtól – *Szerk.*
++ – „szegény elhanyagolt ország"-ban[216]. – *Szerk.*

73

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1868 aug. 6.

Kedves Szerecsen,

Hogy mit csinálok ebben a hőségben? Elepedek és iszom. Ma esik, a levegő fülledt és nedvességgel telített, ezért kétszeresen utálatos, az izzadság nem párolog el és az ember mindenütt nyirkos.

Lizzie-t és Mary Ellent múlt pénteken elvittem Bridlington Quaybe és hétfőn jöttem vissza; holnap Moore-ral újra odamegyek, kivenném a szabadságomat és egy hétig ottmaradnék, de Charlesnak köszvénye van és teljesen kikészült, s így még az ő munkáját is el kell végeznem a sajátom mellett, elutazásról tehát szó sincs.

Eichhoff brosúrája[177] azt bizonyítja, amit alig tételeztem fel róla, hogy képes tényeket objektívan előadni. Persze te nagyon meg is könnyítetted a dolgát. Nagyon jól fog hatni. Ami mármost a Genfbe való áthelyezést illeti, ez a Központi Vezetőségnek Kölnbe való áthelyezésére emlékeztet engem.[217] Ezt a sakkhúzást **nagyon** megfontolnám. Először is, megéri-e az a néhány szamár, hogy miattuk ezt a lépést megtegyétek és olyan emberekre ruházzátok át az ügyet, akikben ugyan sok a jóakarat és bizonyára az ösztön is, de mégsincs meg bennük a képesség arra, hogy egy ilyen mozgalmat vezessenek? Másodszor, ki kezeskedik azért, hogy ha a költözködés egyszer elkezdődik és a szent respektust London iránt, amely még mindig az emigráció Medinája, felváltja a Genf iránti igen kétes respektus, nem viszik-e keresztül a proudhonisták, már csak a nemzetközi udvariasság jegyében is, hogy a dolgot egyszer Brüsszelbe vagy Párizsba is áthelyezzék? Végül: efféle centrumokat sohasem szabad olyan pontokon elhelyezni, ahonnan *kiutasíthatják* őket, amíg van olyan hely, amely mentes ettől a veszélytől.

Minél nagyobb szabásúvá válik a dolog, annál fontosabb, hogy *te* tartsd a kezedben, és most, amikor az ügy Németországban is hatni kezd, nem hiszem, hogy Becker képes az irányítására.

Az életrajzi dolgot pénteken Yorkból elküldtem Kugelmann-nak.[205] Hogy most egyúttal francia lapokban is megjelenik valami a könyvedről[107],

az nagyon jó. Nota bene, küldess magadnak legalább 20–30 különlenyomatot a „Fortnightly"-cikkemből[21] (ezt persze megfizetjük, ha kell), nagyon jól tudjuk majd használni. Akárhogy is, az agyonhallgatásnak most vége, és a könyv, ha lassan is, de most már biztosan utat tör magának.

Gravel = *kavics*. Az ír tőzeges talaj árnyalataira nincsen kifejezésem, ezt egy keletfríztől kell megkérdezned.

Borkheim már emlékeztetett engem a „lejárat napjára".

Szívélyes üdvözlet az egész fürdőző társaságnak.

Barátod

F. E.

74

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 augusztus 10.

Kedves Fred,

Mellékelten J. Morleynak, a „Fortnightly" főszerkesztőjének a levele. Beesly minden tőle telhetőt megtett, de Morley úr nem találta a dolgot a szája íze szerint valónak.[21] Oda se neki!

A család szerencsére a tengernél van, mindnyájuknak nagy szükségük volt erre.

Amit a Központi Tanácsnak Genfbe való áthelyezéséről mondasz, igen helyes. Továbbra is lehetséges, hogy Brüsszelben – ellenünkre és ellenünk – változást javasolnak, hogy dokumentálják hősi ellenállásukat a tekintélyi elvvel szemben. Ez esetben küldötteinknek legalább Genfre kell szavazniok, mert ez a kisebbik rossz.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

75

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1868 aug. 12.

Kedves Szerecsen,

Megérné a fáradságot jobban a mélyére nézni Morley úr indítékainak,[21] ha másért nem is, hát csak annak megállapításáért, hogy itt is virul az a kicsinyes, tetves klikkszellem, amelyről azt szoktuk feltételezni, hogy csak Németországban létezik. Ha Morley Beesly befolyása ellenére visszautasította a dolgot, akkor *oka* van rá. Lelkük mélyéig burzsoák, és Mr. Morleynak a világon minden oka megvan annak megakadályozására, hogy olyasmik, mint az általad kifejtett dolgok, nyilvánosságot kapjanak. Ezek nem *izmusok*; ez fejbekólintja őt, és ebből ered a helyhiány. Mégsem félek, hogy nem sikerül majd a könyvet[107] az angol közönség elé vinnünk, de a legkönnyebb és legegyszerűbb utat elvágták, és keresnünk kell, amíg újat nem találunk. Közben a francia cikkek* mégis megteszik a magukét, és jó lenne ezeket a „Fortnightly" urainak az orra alá dörgölni; nagyon csinos lenne, ha Morley urat mégis rákényszerítenénk, hogy elfogadja a dolgot.

Holnapután valószínűleg 10 napra Bridlington Quaybe megyek (cím: Mr. *Burns*, 3 Burlington Place, Bridlington Quay, Yorkshire), minthogy Charles ismét talpra állt; de lehet, hogy még valami közbejön, ez esetben írok neked. Moore-ral péntektől hétfőig ott voltam; egész érdekes geológiai tanulmányokat végeztünk.

Szívélyes üdvözlet Lizzie-től.

Barátod
F. E.

---

* *V. ö. 124–125. old. – Szerk.*

76

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 augusztus 13.

Kedves Fred,

Remélem, hogy soraim még elérnek elutazásod előtt, mert periculum in mora*.

Először is pénzt kell küldenem Ramsgate-be, hogy még egy hétig ottmaradhassanak. Minthogy az elutazás hetekkel elhúzódott legutóbbi küldeményed óta, kisebb házi adósságokat törlesztettünk, másrészt a feleségemnek órákat és egyebeket kellett kiváltania a zálogházból, hogy respektábilisan jelenhessenek meg a fürdőhelyen.

Másodszor az egyik szatócsot, akinek 6 £ és néhány shilling jár, még ezen a héten ki kell fizetni, mert a fickó bezárja a boltját.

Harmadszor már két figyelmeztetést kaptam állami adó ügyben (kb. 8 £). A helyi adókat, mint tudod, kifizettük. Ezt a tételt abszolúte nem halogathatom.

Két másik sürgős tételre – a háziúrnak, aki szerencsétlenségemre most Londonban van, és egy 12 £-es váltóra, amely e hó 25-én fizetendő – talán még idejekorán megkapom a pénzt Németországból.

Rokonaimnak, August és Karl Philipsnek írtam Amszterdamba és Aachenba, hogy megtudjam, visszajöttek-e. Merő pénzpocsékolás lenne a kölcsön kedvéért a kontinensre utazni, amíg nem biztos, hogy ezek az emberek ott vannak.

8 napja nem hunytam le a szememet, s a kiváló Gaudissart-Borkheim[219], aki tegnapelőtt búcsúzóul meglátogatott, azt mondta, szabaduljak már meg a sárgaságtól. Szórakoztatásomra arról az 1000 £-ről mesélt nekem, amelyet Oppenheimból próbál kicsikarni.

A legnagyobb sietségben.

Barátod
K. M.

---

* – veszély a késedelemben[218] – *Szerk.*

77

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, kb. 1868 augusztus 14.]

Kedves Szerecsen,

Holnap küldök neked pénzt, pénztárosunknak ma délután nincs több bankjegye. Csak ne feszélyezd magad a „nyomás" miatt, azt szeretném csak, ha több kinyomni való lenne, de gondold meg azt is, hogy 6 hét múlva ki kell fizetnünk a 150 £-et kamatokkal együtt, s Borkheim azt mondja, a kamatokkal felmegy 165 £-re!! Azt hiszem, el kell határoznod magadat a hollandiai utazásra, *ilyen* kamatokkal nem „engedhetjük meg magunknak" a kölcsönvételt.

Faucher nagyon megnevettetett.[181] Hamisítatlanul mutatja a fickó nemes pimaszságát. A vállveregető bevezetés, majd a bírálata (és minő!) egy egészen elemi dolognak, amelyben te a *közgazdászok* nézeteit fejted ki, tehát csak összegezel – a te saját dolgaidhoz bölcsen óvakodik hozzányúlni. Nagyon jó az a beismerése is, hogy a mostani nemzedék, Fauchert beleértve, sem Jákobról, sem Józsefről nem tud semmit, vagyis a te ítéletedet igazolja, hogy „valóban semmit sem tanult"[220]. Egyébként a fickó szemtelensége komikus. Egyenesen feltételezi, hogy közönsége semmit sem tud, semmit sem akar tanulni, de még olvasni sem, csupán az ilyen Faucher-féle vackot. És amellett igaza van.

Szívélyesen üdvözöl

barátod

F. E.

78

Marx Engelshez

Bridlington Quaybe

London, 1868 augusztus 21.

Kedves Fred,

A feleségem tegnap hazajött Ramsgate-ből, de a gyerekek még ottmaradtak. Minthogy körülbelül egy hete epét hányok, s azonkívül a kolera is kifejlődőben van itt, a feleségem ragaszkodik ahhoz, hogy legalább 2–3 napra én is a tenger mellé menjek, Ramsgate-be. Így hát ma elutazom.[221]

A 25 £-et hálás köszönettel megkaptam: a 12 £-ről szóló váltó, mint ma megbizonyosodtam, augusztus 28-án esedékes. Eddig még semmit sem kaptam a kontinensről.

Az életbiztosítási pénzt legjobb, ha nekem magamnak küldöd el az esedékesség napján, amikor majd kifizetem ezeket az embereket. Ugyanis vissza kell adniok az általam aláírt adóslevelet. A Schyler útján való intézés csakugyan kompromittálna engem.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

79

Engels Marxhoz

Londonba

Bridlington Quay, 1868 aug. 22.

Kedves Szerecsen,

Hálás köszönet a „Lanterne"-ért és a B. Beckerért.[222] Minél közelebbről szemlélheti az ember a Lassalle-tragikomédia részleteit, annál jobban kidomborodik a komikus oldal. Ez az ember az elfojthatatlan önszemlélődésen, a szüntelen önvizsgálgatáson ment tönkre. Az örök refrain: „Milyennek látom magamat?" Szegény Itzig báró! Komikus abban a fennkölt pillanatban, amikor alteregóját*, Rüstowot megbízza azzal, hogy szükség esetén per procura** háljon a szép Helénával*** – tudta jól, hogy milyen kevés ebben a veszély –, s komikus akkor is, amikor a havasalföldi° szétlövi a nemiszerveit. Szegény Itzig! Hogy egy havasalföldi [Wallache] lője az embert „heréltté" [„Wallach"]! Neked már az is mindig olyan komikus volt, hogy a *száját* betömték és most még *ez* is.

Seiler! Ez jut eszébe az embernek az egész históriáról. Sebastian Seiler, e tragikomédia egyetlen méltó történetírója, – fel fogja kötni magát, hogy ezt a szép kis látványt elmulasztotta. Közben egészen szívderítő, hogy „Lassalle végrendelet szerinti utóda"[223] Lassalle-t arisztokratának, árulónak és disznó fráternak nyilvánítja s kénytelen magáévá tenni mindazt, amit mi annak idején *őellene* és Schweitzer ellen kinyomattunk.[224] Szarháziak.

Szerdán vagy csütörtökön megyek innen vissza Manchesterbe, azután – valószínűleg Ostendében – egy hétre meglátogatom anyámat. Még levelet várok tőle, addig nem is tudom, mihez tartsam magamat.

A biztosító társaság kölcsönére járó pénzt természetesen *csakis neked* küldtem volna el, ha te eleve nem hárítod el magadtól mindig és nem tolod

* – másik énjét; hasonmását – *Szerk.*
** – helyetteséként – *Szerk.*
*** Helene von Dönniges. – *Szerk.*
° Racowiţa. – *Szerk.*

át Borkheimra az egész dolgot, úgyhogy előbb hozzá kellett fordulnom, hogy egyáltalán megtudjam, mennyit kell fizetni. *Ezt* persze csak azzal az egyidejű megjegyzéssel tehettem, hogy az összeget neki fogom elküldeni, hiszen ő volt a kezes a pénzért. Hogy a szamár Schylernek küldjem a pénzt, az sohasem jutott volna eszembe, mint már meg is írtam neked. De azt hiszem, addig még találkozunk Londonban, a jövő hét végén.

Barátod

F. E.

80

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 aug. 26.

Kedves Fred,

Még mindig semmi „szállítmány" Németországból. Persze bolondság fél ígéretekre egészen számítani. De a vízbefuló minden szalmaszálba belekapaszkodik. Pénteken esedékes a 12 £-es váltó, amelyről írtam neked. Minthogy máig semmi sem futott be, az imént voltam – nehogy otthon óvatoljanak – a pékemnél, aki azt mondta nekem, *„talán"*, de csak néhány napra, a pénzt holnap estére megszerezheti nekem. Egyúttal a mellékelt firkát kaptam a háziuramtól. Éppen most minden rámzúdul. Meg kell őrülni.

Hozd vagy küldd vissza nekem Becker iromány át[222]. A Lassalle-lal szemben felhozott elméleti-politikai gazdaságtani ellenvetéseit a katonai kérdésről szóló pamfletedből[225] másolta ki.

Ez a Becker nagy szolgálatot tett nekünk a Seileriádájával.* Megérdemli, hogy Lassalle „végrendelet szerinti utóda" legyen.

A meghívást, amelyet az Általános Német Munkásegylet kongresszusára (augusztus 22–25-ére, Hamburgba) kaptam,[226] Schweitzer írta alá mint elnök és húsznál több munkás Németország különböző gaujaiból (*elnökségi* tagok). Válaszomban[227] tekintettel kellett lennem az utóbbiakra. Meg nem jelenésemet a Nemzetközi Munkásszövetség Központi Tanácsában folyó munkával magyarázom és örömmel állapítom meg, hogy kongresszusi *programjukban* kiemelve látom minden „komoly" munkásmozgalom kiindulópontjait – agitációt a teljes politikai szabadságért, a munkanap szabályozásáért és a munkásosztály nemzetközi együttműködéséért. Azaz más szóval, gratulálok nekik ahhoz, hogy feladták *Lassalle programját*. Meglátjuk, megértik-e a tréfát. Schweitzer, az egyetlen koponya az egész Lassalle-bandában, biztosan kiérzi. Hogy azonban tanácsosnak tartja-e majd, hogy ki is mutassa, vagy ostobának tetteti-e magát, azt majd meglátjuk.

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 133. old. – Szerk.*

81

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 aug. 28.

Kedves Szerecsen,

25-i leveledet itt találtam, s mint tegnap megígértem, két ötöst és egy tízest csatolok, ezzel a háziúrnak a továbbiakig alighanem be kell érnie.

Minden nap várok levelet anyámtól, hogy megérkezett-e Ostendébe, s akkor nyomban odamegyek; Londonban mindenesetre látlak majd, de hogy odautaztamban egy napot maradhatok-e, az kétséges.

Sietek.

Barátod

F. E.

82

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 aug. 29.

Kedves Fred,

A 20 £-et hálás köszönettel megkaptam.

Tussynak ma nagy ijedtsége volt. Holtan találta Dickyt a kalitkában, pedig tegnap még egészen vidáman dalolt. Teljes tiszteletadással temettük el.

Dupont mandátumot kapott Nápolyból, hogy az ottani szekciót képviselje.[228] A mentanai eset óta,[229] mint ezt az itáliai jelentésekből[230] látjuk, ott belpolitikailag általános reakció következett be, és különösen a munkások gyülekezési és egyesülési szabadságát szinte megsemmisítették.

Párizsban a régi embereink szerencsére *ülnek*. Az ottani bizottság egy delegátust küld Brüsszelbe: viszont a különböző szakmai egyesületek nyolc-kilencet.[231] Embereink a börtönből azt írták nekünk, hogy „politikailag kompromittáljuk" ezeket a szakmai egyesületi embereket, nehogy visszakozhassanak. Hogy a párizsi rendőrség miféle eszközökhöz folyamodik, azt láthatod abból, hogy különböző leültetett emberek feleségeinél megjelent egy úr – azt mondta magáról, hogy ő „Eugène Dupont" Londonból –, hogy kikérdezze őket. Rendőrügynök volt, de a komédiája mindenütt félresikeredett. Eccarius ma mint a mi küldöttünk Nürnbergbe utazott.[232] Onnan Brüsszelbe megy. Mindkét esetben tudósítója a „*Times*"-*nak*.

A Pyat és Vésinier urak vezetése alatt álló ún. Francia Szekció[174] egy küldöttet meneszt Brüsszelbe, hogy – horribile dictu* – a vádlottak padjára ültessen bennünket!

Apropó. Ha Moore még ott van, mondd meg neki, hogy jó lenne, ha a szokásos hozzájárulását a Nemzetközi Munkásszövetség számára még *keddig* kifizethetné nekem. Gyengén vagyunk képviselve Brüsszelben, s minden shillinget, amit fel tudunk hajtani, arra használunk most, hogy

* – szörnyű kimondani – *Szerk.*

egy taggal többet küldjünk oda. Jövő kedden lesz az utolsó ülésünk ebben az évben a kongresszus előtt.[233]

Üdvözöl

barátod

K. M.

83

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 szeptember 1.

Kedves Szerecsen,

Csatoltan az 5£, Moore hozzájárulása az Internacionálénak; kérlek, gondoskodj arról, hogy megkapjam számára a nyugtát.

Gyötrődve várok levelet anyámtól, amelyben közli velem Ostendébe való megérkeztét és címét, hogy néhány napra odamenjek,[234] és se nem látok, se nem hallok. Ha holnapután nem jön hír, akkor bajosan lesz a dologból valami, mert a derék Gottfried jövő héten el akar távozni. Mihelyt hírt kaptam, megsürgönyzöm neked küszöbönálló megérkezésemet Londonba.

A Lassalle-svindlit[222] magammal hozom, vagy pedig Schorlemmer elküldi neked, mihelyt elolvasta, mert most nála van.

Jones itt szabadtéri gyűléseket tart a munkások számára, de olyan szelíden lép fel, hogy ezt vetélytársa, Henry már a szemére vetette. Szombat este Gladstone-t a „**dolgozó** *osztályok* nagy vezérének" nevezte! Én magam hallottam. Jones megint *túlzásba* viszi a ravaszságot.

Barátod

F. E.

84

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 szept. 9.

Kedves Fred,

A 167£-et kifizettem szeptember 8-án, a nyugtát megkaptam, az adóslevelet visszakaptam.

Mellékelten küldöm neked a „*Times*"-t és a „*Daily News*"[235] két számát a *Nemzetközi Munkásszövetség kongresszusáról.*[236] A két „*Daily News*"-t *postafordultával* vissza kell küldened.

Láthatod a „*Times*" első vezércikkéből, milyen jó politika volt, hogy csakis ennek a lapnak küldtük el beszámolónkat, néhány erre vonatkozó szó kíséretében.[237]

A legnagyobb sietségben.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

85

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 szept. 12.

Kedves Fred,

Szerencsére ma befejeződik a kongresszus[236] és csütörtökig – addig vannak híreink – még csak elviselhetően kompromittálta magát. De folyvást félni kell a blamázstól, mert a belgák alkotják a roppant többséget. Tolain úr és más párizsiak át akarják helyeztetni a Főtanácsot Brüsszelbe. Igen féltékenyek Londonra. Nagy haladás, hogy a proudhonista „derék belgák" és franciák, akik Genfben (1866)[238] és Lausanne-ban (1867)[239] dogmatikusan szónokoltak a trade unionok stb. ellen, most a legfanatikusabban mellettük vannak. A „derék belgák", bármennyit hencegtek is, semmiről sem gondoskodtak. A „Daily News" tudósítója pl. három napig hasztalan kereste az esetleges üléstermet, míg véletlenül nem találkozott Junggal és Stepneyvel. A helyiségeket csakugyan nem bérelték ki előre, s a „derék belgák" át akarták hárítani a költségeket (többek között az ő 250 résztvevőjükért) a londoni Főtanácsra, amelynek ők és a franciák mintegy 3000 franc-nal tartoznak. A költségeket most a küldöttek közötti magángyűjtéssel teremtik elő.

Nagyon benne vagyok a pácban. Laura megbetegedett az ittléte óta[234] és a feleségem kénytelen volt 10 £-et kölcsönkérni tőle, hogy csak a különkiadásokat fedezhesse, mert nekünk egy vasunk sincs.

Hollandiából[86] nincs hírem, és ezért a hallgatást szándékosnak kell tekintenem. Csakugyan nem tudom, mihez kezdjek.

Apropó. Szerencse volt, hogy a convicts* szót victimsre** változtattuk.[240] Shaw visszaérkezésekor – őt küldtük el Moore költségén*** – ez utóbbi megkapja a nyugtáját.

Üdvözöl

barátod

K. M.

---

* – elítéltek – *Szerk.*

** – vértanúkra – *Szerk.*

*** *V. ö. 137–138. old.* – *Szerk.*

86

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 szept. 16.

Kedves Szerecsen,

Csak röviden és rosszul tudok írni, reumás a jobb kezem és már egész délután írtam.

Mellékelten egy tíz fontos bankjegy. Ha Borkheim visszajön, egyszerűen rá kell kényszerítened valamilyen lépésre, ha különben nincs mit tenni. Megérted, hogy most magam is meglehetősen megszorultam. Írtál már egyszer *Meissnernek* az elszámolás végett? Azzal a bombázással, amelyet a munkások most mindenfelől véghezvisznek, most majd hamarosan megszűnik az agyonhallgatás, és a második kiadás[107] már nem sokáig várat magára. **Most itt az ideje,** hogy újra meghirdettessük a könyvet. Gondolj ki egy hirdetményt, én elküldöm Meissnernek, akinek úgyis tartozom még válasszal. De ne halogasd. El kellene küldeni továbbá Meissnernek a „Times"-t a németek brüsszeli határozatával, a tegnapi „Demokratisches Wochenblatt"-ot stb.,[241] ezt az embert melegen kell tartani. Ha még nem küldted el, akkor küldd (én a „Times" e számát itt már nem tudom megszerezni). S akkor lassanként a csereérték is befolyik majd hozzád.

A „Times"-ban Eccarius tudósításában megjelent dolgok itt nagy hasznodra lesznek, és Mr. Morley nagyot néz majd.* Az itteni lapok is meglehetősen teljes kivonatokat hoznak a beszámolóból (de leginkább a „Daily News").

A kongresszus egész jól folyt le. A módszer, hogy a fecsegést nyilvánosan, a fontos dolgokat pedig csendben intézzük, ragyogóan bevált. Tehát a Tanács mégis Londonban marad, s a proudhonistáknak megint csak az az elégtételük van, hogy határozatba hozták, *ők* proudhonisták, de senki más.

A „Zukunft"-nak a Lloyddal stb. foglalkozó számát, amelyben téged

---

* *V. ö. 128., 129. old. – Szerk.*

kétszer is megemlítenek, szintén el kellene küldeni Meissnernek. Mindezt elintézhetem, ha akarod.

Moses Hessen nagyon jól szórakoztam.[242]

Most azonban a kérdés ez: nem válik-e égető szükségletté könyved tartalmának népszerű rövid kifejtése *munkások számára*? Ha nem csináljuk meg, jön majd valamilyen Moses, aki megcsinálja és tönkrejavítja. Mi a véleményed erről?

Csatoltan visszaküldöm Eichhoffot is.[177]

Az ember ki sem teheti a lábát anélkül, hogy butaságokat ne csinálnának. Mialatt távol voltam, a Schiller Intézet[72] bizottságában ülő fickók a bradfordiak kezdeményezésére meghívták a disznó Vogtot, hogy itt előadást tartson. Természetesen azonnal bejelentettem, hogy kilépek,[243] „mert máskülönben közvetve bizalmat szavaznék annak az embernek, akiről véleményem szerint bebizonyult, hogy 1859-ben fizetett bonapartista ügynök volt". Ez a disznó holnap érkezik.

Barátod

F. E.

87

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 szept. 16.

Kedves Engels,

Köszönet a 10£-ért. A levél végén részletesebben írok a pénzdologról. Előbb az „általánosról".

Jónak bizonyult az a politika, hogy csakis a „*Times*"-*nak* küldtük el a beszámolót.[237] A mélységesen felháborodott Levy[244] kivételével az összes londoni lapokat szólásra kényszerítette. Eccarius nürnbergi tudósításait a „*Times*" nem fogadta el. Csak akkor harapott rá a dologra, amikor megkapta az én beszámolómat. A tegnapi „*Morning Advertiser*"[245] (Blind bánatára) első vezércikket közölt az *Internacionálé* mellett és a „*Times*" ellen. A „*Star*" „*sikernek*" nevezi a kongresszust[236]. A „*Standard*",[246] amely eleinte támadott bennünket, tegnapi vezércikkében csúszik-mászik a munkásosztály előtt. Elagyabugyálja a tőkéseket és most még grimaszokat is fog vágni a földkérdés miatt. A „*Journal des Débats*"[247] sajnálkozik, hogy az angolok, a németek és a belgák, mint a földről szóló határozat mutatja,[248] a „kommunista szektához" tartoznak, s hogy másrészt a franciák egyre újra ismétlik „Proudhon nevetséges szónoklatait".

Eccariusszal nagyon elégedetlenek, és jövő kedden egy számára jótékony vihar tör majd ki.[249] A vádpontok a következők:

Szinte *egyáltalán nem vett részt* a kongresszuson, utólag pedig a „*Times*"-*ban* mint vezető elmét tünteti fel magát. Ugyanott magántulajdonként elsajátította magának a *Főtanács javaslatait*, úgyszintén az ezekért kapott tapsot, mint ami őt illeti meg. *A mások* beszédeit lehetőleg elhallgatta, s hogy a „*Times*"-*nak* hízelegjen, Dupont záróbeszédét *meghamisította*. Lessner ezenkívül sérelmezi, hogy Eccarius nem említette meg a „Times"-ban, hogy ő (Lessner) felolvasott a könyvemből,[250] úgyszintén a könyvemről szóló határozatot[241] csak nagy nyomásra foglalta bele tudósításába, végül pedig meghamisította a német határozatot a háborúról[251]. Eccarius azt írja, hogy egy európai háború polgárháború, s nem azt, ahogyan a német határozat szól, hogy „a Franciaország és Németország közötti

háború polgárháború lenne *Oroszország javára*". Ez utóbbit Eccarius teljesen elhagyja. Ehelyett a németek és az angolok szájába adja azt a belga hülyeséget, hogy *sztrájkolni* kell a háború ellen.

Másrészt Eccarius érdemeket szerzett a beszámolóival. A história lényege az, hogy kijelentik majd neki, a jövőben csak *riporterként* szerepeljen, s a Tanács fizesse az útiköltségeit, a „*Times*" pedig a cikkeit. De *soha többé* nem fogják *küldöttnek* kinevezni. Így megakadályozzák a frakciók közötti konfliktust.

Lessner azt mondja, az, hogy ennyit elértünk, jóllehet oly kis számban voltunk képviselve a kongresszuson, amely szinte teljesen belga volt (hozzáadva franciákat), annak a körülménynek köszönhető, hogy a belga munkások, brüsszeli *vezetőik* ellenére, minden döntő pontban Londonnal szavaztak együtt. Szerinte Moses tartotta a legjobb beszédet a proudhonisták ellen.[242] Tolain olyan dühös volt, hogy nem jelent meg a banketten. Nemcsak hogy a Központi Tanács ittmaradása mellett döntöttek, hanem a tagok általunk *megtisztogatott* listáját is elfogadták. Vésinier-nek 4 héten belül bizonyítékokat kell egy brüsszeli bizottság elé terjesztenie, hogy alátámassza Tolain elleni gyanúsítását.[252] Ha bizonyítékai *semmisek* (és csakugyan semmisek), a kongresszus feltételesen máris *kizárta* a Szövetségből mint rágalmazót. A Francia Szekció[174] küldötte vádiratot terjesztett elő a Főtanács ellen, benne többek között azzal az igen szerény kívánsággal, hogy a Főtanács francia tagját a Francia Szekció nevezze ki. Efölött egyszerűen napirendre tértek (egészen úgy, ahogyan mi a Főtanácsban e fickók sérelmeit kezeltük).

Liebknecht Nürnbergben[232] egy teljesen haszontalan (sőt *szabályzatellenes*) butaságot követett el, amikor Becker zavaros locsifecsijét a *Nemzetközi Munkásszövetség programja* gyanánt rákényszerítette az emberekre.[253] Sonnemann joggal jegyezte meg, hogy ez egy quid pro quo* volt. De Wilhelm úr *demokratikus salátát* akart a „*Néppárt*"[138] számára!

Meissner pár sort írt néhány héttel ezelőtt. Azt írja, csak néhány hét múlva tud elszámolni. Úgy tűnik neki, hogy eddig még *semmi profit* nem mutatkozott. Ma elküldöm neki a „*Times*"-t és Liebknechtet**, meg a „Zukunft"-ot. A *hirdetményt* neked kell megcsinálnod. Nem tudom a saját könyvemet meghirdetni. Az is nagyon jó lenne, ha te magad megírnál egy kis népszerű, közérthető brosúrát. Remélhetőleg most kelendő a dolog!

Ami a pénzügyeket illeti, így persze tovább nem folytathatom. Ez

---

* – felcserélés; összecserélés – *Szerk.*

** – *V. ö. 142. old.* – *Szerk.*

minden munkát lehetetlenné tesz. A legjobbnak látnám, ha te írnál Borkheimnak, és megkérdeznéd, hogy nem lehetne-e valamiképpen pénzt felhajtani nekem, mert a *Loan Societynek*[254] és más felhalmozódott adósságoknak a *visszafizetése után* most nagyon meg vagyok szorulva a különkiadások miatt, a többi között a hamarosan Párizsba költöző Laura kelengyéjével kapcsolatban. (És ez valóban *súlyosbító* körülmény!) Kellőképpen tanulmányoztam Borkheimot, hogy tudjam, feltétlenül elhiszi, hogy nekem bizonyos határok között rendezett jövedelmem van, de mivel még nem folytak be jövedelmeim a könyvből stb., most különösen nehéz helyzetben vagyok. Azt kell hinnie, hogy te a hátam mögött írsz neki. Természetesen kezességet kell nyújtanod neki, illetve meg kell ígérned.

Nagyon jó, hogy *Vogt* éppen akkor van Angliában, amikor az Internacionálé oly nagy feltűnést kelt. *Ő* aztán tudja, mi a dörgés.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

88

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 szept. 18.

Kedves Szerecsen,

Azt hiszem, Eccarius tervezett kizárását a kongresszusról nem tudjátok majd keresztülvinni, küldöttként is nélkülözhetetlen lesz. De máskülönben nagyon jó, hogy nem nézitek el neki egykönnyen a dolgot és hogy akad, aki megmossa a fejét, ahogy Lafargue mondani szokta.

Ami a könyvedről[107] szóló hirdetményt (hirdetést) illeti, abszurdum azt állítani, hogy te nem tudnád magad megcsinálni. Egyszer már akartad is, amikor küldtem neked egyet, és nem tetszett.* Szíveskedjél tehát visszatérni e tárgyra és elküldeni nekem az annak idején megígért hirdetményt. Aztán én majd eljuttatom Meissnerhez. De valamivel támogatnunk kell ezt az embert, nehogy ellankadjon a jóindulata.

A pénz dolgában szívesen írok Borkheimnak, mihelyt jelzed nekem, hogy visszatért. De e dolog kapcsán tudatnod kell velem, hogy akkoriban hogyan bonyolódott le az a kölcsön. Mekkora összegre kötöttél életbiztosítást, milyen biztosítási díjjal, és érvényben van-e még a kötvény? Még mindig lehetséges volna ugyanis vagy ugyanezen társaság révén újabb kölcsönt, vagy pedig magára a kötvényre előleget kapni. De hogy hajtsak fel neked pénzt, ha mindezeket a dolgokat teljesen homályban tartod előttem? Ha Gottfried Ermennel, aki október vége előtt aligha jön vissza, meg tudok egyezni, akkor azonnal felszabadíthatok valamit, de minden ettől függ. Ha *nem* egyezem meg vele, akkor a saját pozícióm igen bizonytalanná válik. De az év végéig is elhúzódhat, amíg ez eldől, és addig még $3^1/_2$ hónap van hátra.

A szép Vilmos** hetyke lett, amióta Bismarckja elhagyta.[255] Egyre nyilvánvalóbb a háborúba való belehajszolódás. Mindazonáltal azt hiszem, ebben az évben most már késő van. A lóvásárlások és a tulajdonképpeni

* *V. ö. 57. old. – Szerk.*

** I. Vilmos. – *Szerk.*

mozgósítás Franciaországban még mindig több időt követel, mint Poroszországban, s minden előkészület és hetvenkedés ellenére nem hiszem, hogy a franciáknak ehhez hat hétnél kevesebb kellene. Az a körülmény, hogy a franciák nem érhetik be belföldi lovakkal, arra kényszeríti őket, hogy a tulajdonképpeni mozgósítás bekövetkeztét, tehát most a nekirontás elhatározott szándékát nagy külföldi lóvásárlásokkal jelezzék, amelyek nyomban nyilvánosságra kerülnek. A háborúhoz szükséges lovak *teljes* száma korántsem szerezhető be most sem. Tehát 5–6 heti haladékot Louis barátunk* kénytelen adni, s akkor már október vége lesz, téli hadjáratot pedig, kivált a mostani roppant tömegekkel, bizonyosan csak végszükség esetén indítanak. Ha tehát nem jönnek közbe egészen különleges indokok, akkor március–áprilisig meglehetős biztonságban élhetünk, addig viszont még egy s más történhet.

Ráadásul Louis még korántsem *rendelkezik* annyi emberrel, amennyire szüksége van. Sorkatonaságát bajosan viheti 650 000 fő fölé (zsandárság, garde municipale és egy csomó más rendőri alakulat is szerepel a hadsereglajstromban), és a garde mobile[256] nagyrészt még csak papíron sem létezik. Amíg egy átalakított katonai rendszer bedolgozza magát, az legalább 6-7 év, s az övé még csak egy éves. Nem hiszem, hogy Louis már most kívánná a háborút, ha elkerülheti, mert minden hónap haladék az *ő* haderőit fokozottabban erősíti, mint a poroszokét.

Remélem, Laura jól van már. Szívélyes üdvözlet.

Barátod
F. E.

* III. Napóleon. – *Szerk.*

89

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 szept. 19.

Kedves Fred,

Csatoltan egy levél Schweitzertől,[257] dettó egy levél Essenből, s egyúttal a „Sozialdemokrat" hat száma. Az egész holmit *keddig* vissza kell kapnom. Mit válaszoljak a ravasz Schweitzernek? Mint az *Általános Német Munkásegylet kongresszusának* vitáiból[203] (a „Sozialdemokrat"-ban) láthatod, az „igazi" lassalleánusok megneszelték, hogy elnök uruk a szakszervezetek alapítására és sztrájkok szabályozására összehívandó esetleges kongresszussal[258] elevez a lassalle-i vizekről. Csak miután azzal fenyegetőzött, hogy lemond tisztéről, kapott engedélyt arra, hogy a Német Munkásegylettől függetlenül megkezdhesse ezt az agitációt. Célja természetesen az, hogy Liebknechtnek stb. elébe vágjon. Azonkívül átlátta, hogy ha Németországban kifejlődik egy a szakszervezetekre alapozott *valóságos* munkásszervezet, akkor az ő mesterséges szektásegylete csakhamar letűnne a színről. Amit most egy vezércikkben (104. sz.) a lassalle-i találmány summájaként jelöl meg: „Állami hitel termelő társulások alapítására", azt betű szerint kimásolta a Buchez vezette francia *katolikus* szocializmus[259] programjából, a Lajos Fülöp korabeli „*Atelier*"-*ből*[260]. Diplomatikusan kell válaszolnom és szeretném tudni a véleményedet.

A „*Vogt*"-*ból*[66] már egy példány sincs itt. De tegnap írtam Liebknechtnek[261] és kategorikus felvilágosítást kértem tőle a rendelkezésére bocsátott (mintegy 150) példányról.

Jövő kedden, a Főtanács első ülésén, vihar lesz. Dupont is nagyon dühös Eccariusra, mert úgyszólván egyáltalán nem vett részt a kongresszuson. Igyekezni fogok Eccariust „pozitív" lépésektől megvédeni,* de ezúttal nem léphetek fel olyan pártosan mellette, mint múlt évben Foxszal, Carterral stb. szemben tettem.[262]

Egy bordeaux-i kereskedő, Lafargue barátja, aki angolul is beszél,

* *V. ö. 144–145. old. – Szerk.*

Svédországból és Dániából jövet átutazott itt. Azt mondta Lafargue-nak, hogy az ottani felsőbb körökben sokat beszélnek a könyvemről[107], amit nem tartok túl valószínűnek.

Laurácska valamivel jobban van. Bántalmai bizonyos természetes fejlődési folyamatokkal vannak összefüggésben. Október elején akarnak elutazni, s ez a rossz, mert kelengyéjéből a fehérnemű körül még baj van.

Az illusztris Gaudissart[219] ma visszatért.

A kölcsönnel így megy a dolog: pénzt veszel fel bizonyos határidőre. Ha az esedékesség előtt meghalsz, az összeg *nem* fizetendő vissza. Ellenkező esetben pedig határidőkor visszafizetés a megállapított kamatokkal. Ezzel az ügyletnek *vége*. Nincs tehát életbiztosítás. Kötvényt sem kapsz, hanem pénzt, amelyért adóslevelet állítasz ki. Ezt természetesen visszaadták nekem. Éppen ez a sajátos forma teszi a históriát ilyen drágává. Bizonyosan ez a legrosszabb és legdrágább módja a pénzfelvételnek.

Az egyetlen körülmény, amely nézetem szerint Bonaparte-nak kedvezne egy későre kitolt hadjáratban, hogy Oroszország akkor inkább meg van bénulva, legalábbis katonai akció dolgában. Egy biztos. Egész Franciaországban hisznek a küszöbönálló háborúban.

A hirdetménnyel* előbb meglátom, hogy Meissner mit válaszol, érdeklődtem nála efelől.

Hogy zajlott le a dolog a kövér Vogttal?**

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Az „*Opinion nationale*"[263] a brüsszeli kongresszusról szóló beszámolójában a többi között ezt írja:

„Meg kell itt említenem a Szövetség általános jelentését, amelyet a londoni Tanács szerkesztett. *Megemlíteni*, s ez csakugyan az egyetlen szó, amelyet alkalmazhatok, mert nem vagyok eléggé jártas a jogban, hogy kiválasszam és kirostáljam a franciaországi törvények által inkriminálható mondatokat, ilyen pedig bizonyára akad egynéhány." Majd a „francia kormányra" vonatkozó passzusokról beszél. „A bírálat itt olykor éles és gyakran ironikus. Ismétlem, hogy nem alkothatok ítéletet; be kell azonban vallanom, hogy a közönség kevésbé volt félénk, mint az önök tudósítója;

* *V. ö. 147. old. – Szerk.*
** *V. ö. 143. old. – Szerk.*

tapsviharral fogadta mindazokat a passzusokat, amelyeknek idézésétől én tartózkodom."

Franciaországból 12 tudósító volt jelen.

Az „*Émancipation*" és a „*Journal de Bruxelles*"[264] ugyanúgy támadta a kongresszust, mint 20 évvel ezelőtt bennünket.

Volt ott egy orosz, újságírói minőségben. Azt mondta, elküldi majd a kongresszussal foglalkozó orosz lapokat a Főtanácsnak.

90

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 szept. 21.

Kedves Szerecsen,

Csatoltan vissza a Schweitzer-dolog.[257] Ez az ember mégiscsak ökör, ha azt hiszi, hogy megvesztegethet téged egy ilyen levéllel. Azzal, hogy megtesz „Európa" fejévé általában, finoman értésedre adja, hogy a te birodalmad éppen ezért egyetlen speciális országban sincsen különösen, tehát voltaképpen nem e világról való. Pápává nevez ki, hogy te viszont felkend őt Németország császárává, ezzel szemben Wilhelmbe rúgj egyet. Mindenesetre sokat ér, hogy *ez* a levél a kezedben van.

Azt hiszem, mindenekelőtt arra kell figyelmeztetned majd a jóembert, hogy munkáskongresszusának[258] csak akkor van értelme, ha *valóságos* munkáskongresszus, nem pedig az ő hamburgi kongresszusának[203] puszta utánzata; vagyis ha Schweitzer gondoskodik arról, hogy mások is képviselve legyenek, nemcsak a lassalleánus elemek. Eddig nem így fest a dolog, és Schweitzer a jelek szerint nem is tett lépéseket ez irányban. Hogy Wilhelmmel és másokkal „meg tud-e barátkozni" vagy sem, az teljesen közömbös, egy ilyen ügyben együtt kell haladnia velük. Azután, ami a szervezeti szabályzatot illeti, megírhatnád neki, nem annyira az a fontos, hogy mi állna benne, hanem inkább az, hogyan alkalmaznák.

A fickónak nyilvánvalóan az a szándéka, hogy kiszorítsa Wilhelmkét, Bebelt és társaikat, és ebben egy tőled származó írásra hivatkozhasson. Bizonyára nagyon fontos neki a dolog, különben soha meg nem írta volna neked ezt a levelet, amely örökre teljesen kiszolgáltatja őt neked. Ezenkívül igazad van, látja, hogy a néhány lassalle-i frázissal már nem lehet boldogulni és tovább kell mennie.

Ha nem tévedek, a „Brumaire tizennyolcadiká"-ból[265] is adtál példányokat Wilhelmkének. Ebből is ide kellene juttatni néhányat, nekem már egy példányom sincs.

Gaudissart-nak[219] írok.

A spanyol história[266] véget vethetne az egész háborús kardcsörtetésnek.

Az ártatlan Izabella volt az egyetlen biztos szövetségese Louis-nak*, s ha Spanyolországban győz egy forradalom, akkor az egész konstelláció más jelleget kap. A dolog nyilván igen hamar elválik; azt hiszem, az ártatlant ledöntötték.

Barátod
F. E.

* III. Napóleon. – *Szerk.*

91

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 szept. 23.

Kedves Fred,

A mellékletből láthatod, hogy Liebknecht ugyanúgy az én közreműködésemmel akarja félreállítani Schweitzert, mint Schweitzer Liebknechtet.[267] Azt feleltem Wilhelmnek: csak nem elhamarkodni semmit! Ha tapintatosan jár el, Schweitzer magától fog szerényebb „méretekre" áttérni, vagy pedig önmagát teszi tönkre. Az Általános Német Munkásegylet feloszlatásával a lassalleanizmus mint olyan szörnyű véget ér[268], habár egy ideig még eltengetheti szektaéletét.[269]

Mellékelem Schweitzernek a „Sozialdemokrat"-ban megjelent beszámolóját a katasztrófáról.[270]

Teljesen egy véleményen vagyok veled abban, hogy a spanyol forradalom (ugyanolyan jelentőségű, mint az 1848-as nápolyi forradalom[271]) az európai történelemnek új fordulatot ad, s kiváltképpen mint deus ex machina[272] kettévágja az utálatos német–francia háború gordiuszi csomóját.

Éppen most érkezett Strohn a kontinensről. Tehát legközelebb.

Szerecsened

A „*Times*" Eccariusnak két és fél guinea-t fizetett hasábonként*, nagy dicséretben és előnyös ajánlatokban részesítette. Küldd vissza nekem Wilhelmet.

* *V. ö. 1 44. old. – Szerk.*

92

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 szept. 24.

Kedves Szerecsen,

Tehát *ezért* írta Schweitzer a csúszó-mászó levelét!* A fickó nyilvánvalóan már tudta, hogy mi vár rá, amikor írt neked. Egyfelől bizonyára nem nagyon kellemetlen neki, hogy szegre akaszthatja a szigorú lassalleánus hagyományt, de a fő dolgot tekintve biztosan végzetes számára a „feszes" szervezet és a diktátoroskodás elvesztése. A lassalle-i szekta felvágásának, mintha *ő* lenne „a Párt" Németországban, persze vége, és a szekta lassanként kimúlik; utóvonaglásai legtovább a bergi vidéken, a szekták e valódi hazájában fognak tartani.

Egyébként, mint Wilhelm helyesen sejti, az ő egyleteit[273] is szorongatni fogják. Annál jobb. E fickók kispolgári-néppárti-föderalista hóbortja szintén nem ér semmit. És jó, hogy a kormány alaposan felhecceli a munkásokat, látván, hogy nem használhatja fel őket a burzsoák ellen. Valamilyen forma majd csak akad.

Hanem hogy ez a Wilhelm micsoda bajtárs! Még nincs 4 hónapja, hogy Schweitzerrel „bizonyos fajta szövetséget" kötött,[204] s ma megint hajbakapnak és Schweitzer túl megbízhatatlan neki. Hiszen ezt előbb is tudta, – de hát azok a pompás fiúk, akiket „felügyeletére mellé rendelt"!

S miféle kiáltványt kellene mindenfelé kibocsátanod?[267] És szép szóvirágok legyenek benne „személyekről", s Wilhelm ezeket Baptist** ellen, Baptist pedig Wilhelm ellen értelmezheti! Akibe egyszer beleivódott a délnémet demokrata, az soha többé nem szabadul tőle. Az ember azt hihetné, hogy Wilhelm Struvének ír.

Schlöffel (az idősebb) megint felbukkant *Sziléziában*. Néhány furcsaságot a „Zukunft"-ból mellékelek a visszaküldendő „Sozialdemokrat"-okhoz.

Mentél volna csak el Nürnbergbe! Ott kárpótlásban lett volna részed,

---

* *V. ö. 149., 152. old. – Szerk.*

** Schweitzer. – *Szerk.*

hogy utána megint elölről kezdhesd a szenvedéseket. A fickó még mindig nem képes megkülönböztetni téged Struvétól, én mondom neked.

Wilhelm most az Általános Német Munkásegylet feloszlatása alkalmából[269] kinyomathatná a megfelelő részeket brosúrámból[225], amelyben mindezt előre megmondtam a lassalleánus uraknak. Mit szólsz ehhez? Megcsinálhatnám neki ezt a holmit, mert van itt még néhány példányom.[274]

Barátod

F. E.

93

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 szept. 25.*

Kedves Fred,

Tudnál nekem szombat reggelig 5 £-et küldeni? Az egyik kereskedő az imént volt nálam és azt mondja, hogy csőd előtt áll és nagy költségei lesznek, ha szombatig nem hajt fel bizonyos összeget az adósaitól.

Barátod
K. M.

* *Feltehetően szeptember 24., csütörtök. – Szerk.*

94

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 szept. 25.

Kedves Fred,

Mindenképpen csináld meg a dolgot Liebknechtnek[274], amilyen gyorsan csak lehet. Hiszen különben a fickó maga csinálja meg, s biztos lehetsz benne, hogy *rosszul*. Jónak látnám, ha utalnál arra is, hogy Bernhard Beckernek (aki olyan förtelmesen szidalmazott bennünket, amikor még az „emberiség elnöke" volt[275]) a nyavalyás pamfletjában[222] mi volt az, amit a te pamfletodból[225] lopott és keserves tapasztalat után elismert. A pamfletot azonnal megkaphatod, ha mindjárt írsz Strohnnak, aki magával vitte Bradfordba.

Eljött az ideje, hogy ennek a „lassalleanizmusnak" megadjuk a „kezdeti" rúgásokat. És egyáltalán nem kell hagyni, hogy B. Becker nyavalyás pamfletját agyonhallgassák.[276]

A „felhívás", amelyről a tüzes Wilhelmke beszél,[267] a következő: én (ti. a Nemzetközi Szövetség nevében, mint annak Németország ügyeivel megbízott titkára) természetesen adjak meg a német munkásoknak néhány általános irányvonalat, minthogy hozzánk való viszonyuk a különböző kongresszusi határozatok következtében megváltozott. De semmiféle elsietett kapkodásra nincs szükség. Mindezekben a dolgokban „lassan járj, tovább érsz", s Wilhelmkénk tudvalevően hat-hét éve elég „lassan" járt.

Ami Schweitzert illeti, volt olyasféle megérzésem, hogy valami fordulópont ködlik valahol. Jóllehet válaszlevelem* – (amelyben főként a szektamozgalom és a valóságos osztálymozgalom feltételeinek különbségéről oktattam ki iskolamesteres tartózkodással) – már néhány napja készen volt, mégis visszatartottam. És csak most fogok neki válaszolni, miután megmutatkozik, milyen eredménnyel zárul ez az új kísérlet, az ő szakszervezetalakító kongresszusa Berlinben.[258] Egy tapasztalatot mindenesetre szerzett nálam Schweitzer: levelei megválaszolásának ideje mindig fordított arányban áll azok „meleg érzületével".

---

* *V. ö. 556. old. – Szerk.*

Wilhelmnek már csak egy példánya van a „Brumaire tizennyolcadikájá"-ból[265].

Hogy folytak le *Vogt* előadásai a Schiller Intézetben[72]?

Barátod
K. M.

Blanqui a brüsszeli kongresszuson állandóan jelen volt.

Az 1857-es válságról kiadott Kékkönyvben[277] azt kérdezi *Cardwell*, a vizsgálóbizottság elnöke – a peelista[278] vénasszonyok klikkjének legvisszataszítóbb kofája – *Dixontól* (egy csődbement liverpooli bank ügyvezető igazgatójától), vajon a bank részvényesei nagyrészt nőkből, papokból és egyéb olyan személyekből álltak-e, akiknek semmi áttekintésük nincsen a bankügyről? Szó sincs róla, feleli Dixon, többnyire „*kereskedő emberek*" voltak, de, teszi hozzá fölöttébb ravaszul:

„A többségük üzletember, kereskedő ember; de *igen* kérdéses, hogy mennyiben tekinthetjük ítéletalkotásra kompetensnek a kereskedőket *más ügyekben, mint ami a sajátjuk.*" Hát nem bájos?

Apropó! Moore küldje el nekem a kölcsönkönyvtárából Foster „On Exchange"-jét, mert itt nincs meg a könyvtárban. Mindjárt visszaküldöm.

95

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 szept. 25.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten a kívánt öt font egy bankjegyben.

Úgy látszik, jól megy a spanyolországi história,[266] minthogy a kormánynak olyan kevés a kedvező jelentenivalója. Mindamellett meglepő, hogy még nem vágták el a külfölddel való távirati összeköttetést. Ez azt bizonyítja, hogy az ártatlan* igen könnyen *elmehetne* Madridba, ha akarna.

Barátod
F. E.

* II. Izabella. – *Szerk.*

96

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 szept. 26.

Kedves Fred,

Nagyon köszönöm az 5 £-et. Ezek a tetves kis szatócsok siralmas egy osztály. A feleségem rögtön a sürgető hitelező otthonába vitte a pénzt. Ő maga egyelőre „elszelelt" (egyébként a maga módján egészen tiszteletreméltó fickó): a felesége könnyezve vette át számára a pénzt. E szatócsok nagy, sőt legnagyobb része végigcsinálja a proletariátus minden nyomorúságát, hozzá még ott van a „félelem" és a „tiszteletreméltóság béklyója" is, a jobb munkások kárpótlást nyújtó önérzete nélkül.

Apropó. Az eddigi viszálykodás a trade union-beli tekintélyek között, amely évek óta valóban megbénította őket, végre elsimult. A London Trades Council (Odger és Tsai), a London Werkingmen's Association (Potter és Tsai) és az Amalgamated Trades Unions (székhelyük, amely évente változik, most azt hiszem Sheffield) végre *közös cselekvésben* egyeztek meg.[279] A trade unionok elleni burzsoá hadjáratnak ez az eredménye.

Visszaküldöm neked Schweitzer legutóbbi számait[90], mert talán szükséged van rájuk a Wilhelmnek írandó cikkhez[274]. Tartsd őket Manchesterben, de úgy, hogy szükség esetén fellelhetők legyenek. Nem hiszem, hogy Schweitzernek sejtelme volt a küszöbönálló csapásról. Ha így lett volna, akkor aligha locsog olyan diadalmasan a „feszes szervezetről". Azt hiszem, hogy a Nemzetközi Munkásszövetség késztette a porosz kormányt erre a döntő csapásra. Ami viszont Schweitzer nekem írt „meleg hangú testvéri" levelét illeti, ez egyszerűen abból a félelméből magyarázható, hogy én most, a nürnbergi határozat[232] után, nyíltan Wilhelm mellett és őellene foglalok állást. Egy ilyen polémia a hamburgi affér után[203] (a jóember azt írta nekem, ugyan jöjjek már személyesen Hamburgba, „hogy a megérdemelt babért a fejemre helyezzék"!) mégiscsak kellemetlen lenne.

A német munkásosztály számára az a legszükségesebb, hogy hagyjon fel a magas felsőbbség engedélyével történő agitálással. Az ilyen bürokratikusan trenírozott fajzatnak végig kell járnia az „önsegélyezés" iskoláját. Más-

részt feltétlenül megvan az az előnyük, hogy a mozgalmat egy sokkal fejlettebb kor viszonyai között kezdték el, mint az angolok, és – németek lévén – általánosításra képes fej ül a nyakukon. Eccarius nem győzi eléggé dicsérni azt a parlamentáris illemet és tapintatot – főként a Brüsszelben látott franciákhoz hasonlítva[236] –, amely a nürnbergi kongresszuson uralkodott.

Spanyolországban még kétes a helyzet; mégis úgy tűnik nekem, hogy a mozgalom legfeljebb rövid időre fojtható el.[266] Egyet nem értek, tudniillik azt, hogy a vezetők nem vártak, amíg az „ártatlan hölgy"* elhagyja Spanyolországot és látogatóba megy Bonaparte-hoz. Vajon ez utóbbinak a keze nem volt benne ebben a játékban?

Üdvözöl

barátod
K. M.

Schweitzer ténykedésének egyik legnevetségesebbb vonása – de erre feltétlenül rákényszerült hadseregének előítéletei miatt is mint az Általános Német Munkásegylet elnöke –, hogy állandóan in verba magistri** esküszik, és hogy minden új engedménynél, amelyet a valóságos munkásmozgalom szükségleteinek tesz, aggályosan bizonygatja, hogy ez *nem* mond ellent az egyedül üdvözítő lassalle-i hitvallás dogmáinak. A hamburgi kongresszus ösztönösen és nagyon helyesen megérezte, hogy az Általános Német Munkásegyletet, mint a lassalleánus szekta sajátos szervezetét, a valóságos munkásmozgalom, a szakszervezetek stb. révén veszélyeztetné, és ha ezekben hivatalosan részt venne, elvesztené azt a különlegességét, amely számára becsületbeli kérdés volt és létjogosultságát megadta.

* II. Izabella. – *Szerk.*
** a mester szavaira[280] – *Szerk.*

97

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 szept. 29.

Kedves Fred,

Csatolva mellékelem Eichhoff levelét[281], 2 „Sozialdemokrat"-tal és egy „Staatsbürgerzeitung"-gal[282] együtt.

Láthatod belőle, hogy a „részeges" Schulze-Delitzschnek sikerült pillanatnyi jelentőséggel felruháznia Schweitzer színpadi mutatványát, hogy Schweitzer egész kongresszusa (12 fő kivételével) *csakis* lassalleánusokból áll, és hogy Schweitzer azt hiszi, az Általános Német Munkásegylet fölötti diktatúráját igen egyszerű módon felválthatja a német munkásosztály fölötti diktatúra. Nagyon naiv ez.

Számunkra az egyedüli gyakorlati kérdés ez: adjak-e ki vagy ne adjak ki *már most* egy felhívást? A Főtanácsnak, helyzete folytán, a pártatlant kell játszania. Nem lenne-e tehát jobb még megvárni, amíg 1. a Schweitzer-féle játék eredményeinek semmissége inkább megmutatkozik, és 2. Liebknecht és Tsai valóban megszerveztek valamit?

Úgy látom, hogy a Főtanács hatalma nagymértékben attól függ, hogy idő előtt és a siker biztos tudata nélkül sohase kösse meg a kezét, hanem inkább orosz diplomáciát folytasson műveleteiben.

Ha te is ezen a nézeten vagy (és 2-3 napon belül nyilatkoznod kell), akkor Wilhelmnek és Eichhoffnak egyszerűen megírhatom, hogy a Főtanács többsége mindennemű nyilvános felhívás ellen foglalt állást, amíg a Nemzetközi Munkásszövetséghez csatlakozott elemek a szervezetükkel nem nyújtanak támaszt neki.

Barátod
K. M.

Időközben a lassalleanizmust, amely már a végét járja, szép csendben még jobban alááshatjuk, mint pl. már a te cikked[274] által is.

98

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 szept. 30.

Kedves Szerecsen,

Miután te mint Németország ügyeivel megbízott titkár már összeköttetésbe léptél Schweitzerrel, nem látom be, mi egyebet tehetnél, mint hogy – legalábbis a nyilvánosság előtt – a teljes semlegesség álláspontjára helyezkedsz Schweitzer és Wilhelmke között. Tudomásom szerint a lassalleánusok Hamburgban elfogadták a programotokat,[203] többet tehát nem lehet kívánni. Rá kell hát hagyni Schweitzerre, hogy tönkre tegye önmagát; más volna, ha mi magunk Németországban lennénk.

Már az előző „Sozialdemokrat"-ból láttam, hogy Schweitzer a „feszes szervezetet" a szakszervezetekbe is át akarja vinni; meg kell várni mármost, hogy ez sikerül-e neki, amit nem hiszek.* A szakszervezeti ügyek pénzügyek, s ott a diktatúra magától megszűnik. És olyan egyszerűen mégsem megy a behelyettesítés, mint a jóember hiszi.

A Tanácsnak csak akkor lehet és szabad valamelyik oldalon állást foglalnia, ha őt magát közvetlenül vagy közvetve megtámadják, vagy ha a Szövetség alapelveit megsértik. Így járt el annak idején a párizsiakkal is.

Mellesleg: mit tud mindmáig Wilhelmke szervezete, mik a következményei a nürnbergi határozatnak[232]? Valóban csatlakoztak-e egyletek, fizettek-e hozzájárulást stb.? Mit sem tudok erről. És mit szándékozik tenni Wilhelm Schweitzer sztrájk-szervezetével kapcsolatban[258]? Mit akar még megszervezni? Mindez még nagyon homályos előttem.

Továbbá: milyen gyakorlati hatása volna, ha te és a Főtanács proklamációt adnátok ki a lassalleánusok ellen? Azt hiszem, nagyon csekély, legfeljebb annyi, hogy a szekta mint olyan annál szorosabban összetartana. S mit lehet a szemükre vetni? Azt, hogy nem W. Liebknechtnek rendelik alá magukat? Amíg a fickók bíznak Schweitzerben, és amíg Liebknecht és

* *V. ö. 149. old. – Szerk.*

Schweitzer veszekszenek, addig minden prédikáció az egységről merő balgaság.

Irodalmilag megtámadni a Lassalle-féle limlomot, az valami egészen más. De ha őt úgyszólván kiátkozzuk, ezzel csak megint megszilárdíthatjuk a máskülönben szétesőszektát.

Schweitzernek alkalmilag mondanék egyet s mást diktátori igényeiről, ha egyáltalában írsz neki. Hiszen előbb meg akarta küldeni neked a javaslatokat.

Apropó. *Eichhoff* levele *nem volt mellékelve.*

Vogt.[283] Erről nem írhattam neked, mert Schorlemmer a tavaknál volt, és én magam persze nem kérdezősködtem. Tegnap egyelőre annyit már megtudtam, hogy az előadás nem fedezte a költségeket, hogy Vogt, noha egy év óta folyvást ugyanazt az előadást tartja, mégis nagyon akadozva és zavarosan beszélt, gyakran ismételte önmagát stb. Az előadás után néhányan beültek vele az étterembe, de ott a derék Vogtot Steinthal unitárius lelkész (Weerth [főnökének] fivére), Kalisch, egy unalmas öreg nyelvtanár és még egy fickó úgy sarokba szorították a majomperre vonatkozó kérdéseikkel, hogy se látott, se hallott, és hamarosan eliszkolt. Egyáltalán, úgy mondják, itt igen feszélyezve és kényelmetlenül érezte magát, míg Bradfordban nagyon ünnepelték és vidám volt. Davissonnak tett néhány kijelentést, amelyek azt utólag arra a megjegyzésre késztették, hogy ezek szerint Vogt csak egészen nyomorult, mindenre képes fickó lehet. Közelebbit még hallani fogok. Mindenesetre *ez* ide többé nem jön.

Barátod
F. E.

Borkheimtól valószínűleg hallasz in re nervi rerum[284], ellenkező esetben tőlem.

99

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 okt. 2.

Kedves Szerecsen,

Borkheim pompásan intézte a dolgát. Múlt hónap végén esedékessé vált egy 72 £-es tétel a borért, amelyet Charles, Gumpert és én vettünk tőle. De csak e hó elején tudtam a pénzt előteremteni. Tegnap tehát elküldtem neki és megkérdeztem tőle, nem tudna-e 100 £-et számodra felhajtani, vagy pedig a bor árát még februárig hitelezni. Az utóbbit tette és őmaga előlegezte a hiányzó 28 £-et. Azt hiszem, ezzel, legalábbis egy időre, nyugtunk van.

De most aztán igyekezz a második kötettel[61], és mozogj egy kicsit a májad kedvéért.

A spanyol história[266] eddig ragyogóan folyt le. A „dinasztia" már az ártatlan hölgy* vaginájában elpusztult. Tehát dinasztia-csere és legalábbis választott király, hozzá alkotmányozó nemzetgyűlés. Mindez egész szép Mr. Bonaparte határa mentén. Még jobb is lehet.

A schweitzeriádát** ma este visszaküldöm, tegnap véletlenül elfelejtettem. A modor, ahogyan magának és Fritzschének néhány szép kis posztocskát akar teremteni, pompás. Ráadásul az egész históriának nincs gyakorlati értéke. Három különböző eredetű független hatalom az „Egyletben"! 1. A bizottság, amelyet a *szakmák* választanak meg; 2. az elnökség, amelyet általános szavazati joggal választanak; 3. a kongresszus, amelyet a *helységek* választanak. Tehát mindenütt összeütközés – és ez segítse elő a „gyors akciót". Persze, az általános szavazati joggal megválasztottnak mint általános bizalmat élvező személynek a helyzete a legjobb. Gyermekded, hogy Lassalle képes volt ezeket a butaságokat átvenni a francia alkotmányból[285], és Schweitzer örökké és mindenhol alkalmazandó sablonoknak tartani őket.

---

* II. Izabella. – *Szerk.*

** *V. ö. 163. old.* – *Szerk.*

Ámde az egész dolog semmibe torkollik, amíg csak lassalleánusok vesznek részt benne, mihelyt pedig mások is részt vesznek, oda az egész.

Bezárják a postát.

Barátod
F. E.

Csatolom az ünnepélyes nyugtát, amelyet az illusztris Gaudissart[219] átvett tőled, bebizonyítandó, hogy ő komoly üzletember.

100

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 október 4.

Kedves Fred,

A csomagban, amelyet egyidejűleg fogsz megkapni, a következők vannak:

1. *Eichhoff* két levele, az *elfelejtett*[281] és egy *ma érkezett*[286];
2. Liebknecht levele[287];
3. Borkheim levele[288];
4. J. Dietzgen kézirata[289] és levele;
5. az orosz Danyielszon levele Pétervárról[290];
6. Lessner levele.

Nos, minthogy a levelek többsége (a kézirat kivételével vissza kell küldened őket) éppen az imént jött meg, sebtében a következőket:

Ad 5. Természetesen rendkívül örülök, hogy hallom, a könyvem *orosz* fordításban megjelenik Péterváron. Nyomban elküldöm ezeknek az embereknek, amit kívánnak (amennyire módomban áll), mihelyt te visszaküldted a levelet.

Ad 4. Olvasd át a kéziratot. Nézetem szerint J. Dietzgen a legjobban teszi, ha összes gondolatait 2 *nyomtatott ívben* összefoglalja és a maga nevében, mint tímár nyomatja ki. Ha a szándékolt terjedelemben jelenteti meg, akkor blamálja magát a dialektikus kifejtés hiányossága és az önismétlések miatt. Írd meg a nézetedet, miután elolvastad.

Ad 3. Gaudissart[219] levelének megértéséhez röviden a következőt: írni akart a pánszláv demokratikus mozgalomról, én odaadtam neki ehhez a „Neue Rheinische Zeitung"-ból Bakunyinról írt cikkeidet.[291] Terve, hogy *veled*együtt jelenjék meg a közönség előtt, fantasztikus, de a dolog nem sürgős, hiszen ő a maga 25 ívét még korántsem fabrikálta össze.

Másodszor, óvásom ellenére Borkheim fenntartott bizonyos levélbeli kapcsolatot dr. Szarházyval, alias* Elard Biscamppal. Most, miután az utóbbi ellenem és az Internacionálé ellen közvetlen támadást intézett a „*Weserzei-*

* – másképpen; más néven – *Szerk.*

tung-ban[292] és az *Augsburgiban*, mint látod, az a szándéka, hogy Biscamppal való legutóbbi levélváltását Liebknechtnél közzétegye. Ez a derék Gaudissart! E levelekben az *én* patrónusomként lép fel és hagyja, hogy Biscamp *neki* hízelegjen. Postafordultával megírtam neki, hogy kézzel-lábbal tiltakoznom kell az ilyesmi ellen. A nagyobb biztonság kedvéért azonban írtam *Liebknechtnek*, hogy **semmilyen körülmények között** *nem szabad kinyomatnia* a Borkheim–Biscamp levelezést.

Ad 1. és 2. Küldtem Liebknechtnek a politikai szemléje számára egy karcolatot *M. Hirschről* (az Internacionáléval kapcsolatban[293]), egyúttal némileg elláttam a baját Biscampnak is, mint a „*Weserzeitung*" és az *Augsburgi* tudósítójának.

Ad 6. A 100 £-et (ebből körülbelül 35-öt Laura számára) a legsürgősebb dolgok kiegyenlítésére adtam ki, s csak annyit tartottam meg, hogy ne maradjon teljesen üres a zsebem. Még körülbelül 100 £ adósságom van, s legközelebb felsorolom ezeket egy cédulán, hogy lásd, semmiféle haszontalan kiadásaim nem voltak. Ámde ma a mellékelt firkát kaptam Lessnertől. A felesége halálosan beteg, s nagyon szeretném, ha lehetővé tennéd, hogy valami pénzt adjak neki.

A legnagyobb sietségben.

Barátod
K. M.

101

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 okt. 6.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten Lessner levele, elszámolás és öt font. Igyekezni fogok, hogy legalább *ezt* a számlát lassacskán kiegyenlítsük.

A többi dolgot még alig tudtam átnézni, ma olyan szörnyen elfoglalt voltam. Holnap visszaküldöm neked a leveleket.

Szívélyes üdvözlet a feleségednek és a lányoknak, úgyszintén Lafargue-nak.

Barátod
F. E.

102

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 okt. 8.

Kedves Szerecsen,

Ezekben a napokban borzasztóan agyonfárasztottak kereskedelmi ügyekkel, ezért csak ma tudom visszaküldeni a leveleket.

Schweitzerrel sajátságosan áll a dolog. A fickó ravaszabb és aktívabb, mint összes ellenfelei együttvéve, habár ezúttal kétségtelenül *túl* ravasz volt – *a „Kölnische Zeitung"*[294] szerint a most lezajló valódi munkásgyűlések mindenütt visszautasítják a „kongresszus"[258] által rájuk oktrojált elnököket, és ezek a maguk választotta fickók, fel egészen Schweitzerig, észre fogják venni, hogy mihelyt komoly dolgokra kerül sor, ezek a fortélyok és kísérletek, amelyekkel a valóságos mozgalomra vezetőként rá akarják oktrojálni szektájukat, már nem érnek semmit.

Mint Németország ügyeivel megbízott titkárnak természetesen érintkeznie kell majd az esetleg alakuló szövetségekkel, amíg az egyes szakmákban ellen-szövetségek nem alakulnak, amikor aztán választani kellene a kettő között – vagy mindkettő csatlakozhatna? Erre bizonyára lesznek angliai precedenseitek. Fontos csak az, hogy Schweitzer és emberei állandóan emlékeztetve legyenek arra, hogy a *Németország ügyeivel megbízott titkárral*, nem pedig *Karl Marxszal* leveleznek, és erről te majd gondoskodsz.

Az orosz fordítás[290] igen örvendetes; mihelyt a dolog némileg tovább haladt, hírt kell adni róla az újságokban.

Dietzgen kéziratát[289] még nem tudtam megnézni.

Gaudissart[219] egyre mulatságosabb lesz. A 30 ív egyelőre nem veszélyes; minthogy egyidejűleg 4 nyelven kellene megjelennie, alighanem eltart még vagy száz évig. De zsidó lévén nem képes mellőzni a csalafintáskodást, s úgy kell neki, ha most Biscamp miatt megégeti a körmét.

Wilhelmke szintén megéri a pénzét. Ami a svábokat illeti, úgy látszik, hogy tehát *pénz*kérdések kötik őt és embereit a föderalistákhoz. Ennek közelebbről utána kellene nézni, később mindez a mi nyakunkba szakad. Figyelmeztettem őt, hogy abban a pillanatban, amikor a forradalmi akció közeleg,

teljességgel pártunk érdekei *ellen* van, ha embereink a Nagy-Poroszország és az osztrák-föderalisztikus Nagy-Németország közötti, önmagában is hazug ellentéthez túl szorosan odakötik magukat az egyik párt oldalán. A szerencsétlen barom még mindig képtelen belátni, hogy az egész ellentét s annak mindkét oldala merő bornírtság; azt gondoltam, a spanyol forradalom[266] valamelyes világosságot gyújt majd benne, de ennek nyoma sincs.

Közelebbit a Schweitzer-kongresszus lefolyásáról és utóhatásáról még nem láttam, mivel a „Zukunft"-ot csak későn kapom meg.

Szívélyes üdvözlettel

barátod

F. E.

103

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 okt. 10.

Kedves Fred,

Köszönet az 5£-ért. Lessnernek 8£-et adtam. Elszámolásában egyébként elég nagy hiba van, ezt azonban már a feleségem közbelépése előtt helyesbítette.

Mellékelten Schweitzer levele és a „Sozialdemokrat" egy száma,[295] amelyet levelében küldött meg nekem. Keddig vissza kell küldened nekem a levelet, a tanácsoddal együtt. A húzás-halasztás nem megy tovább. Hogy pontosan tudd, hogyan állnak a dolgok, a következőt:

Liebknechtnek egyelőre megírtam, hogy nem tehetek lépéseket, Schweitzer eddig semmilyen hivatalos alapot nem szolgáltatott a közbelépésemre, amely a lassalleanizmust csak megszilárdíthatná stb.

Ami Schweitzert illeti, neki még nem válaszoltam előző levelére*, amelynek elküldését most valószínűleg a pokolba kívánja. Mivel az ő szakszervezeti kongresszusa[258] olyan közel volt, jobbnak láttam kivárni „a dolgok lefolyását" és megfigyelni, hogyan jár el. Most persze meg kell törnöm a hallgatást.

Ami Schweitzer levelét illeti, világos, hogy nem egészen jól érzi magát a bőrében. A „nyílt háborúval" való fenyegetése ostoba, ámbár a mondat „szemlátomást" csak Liebknecht és Tsai ellen irányul. Állítása, hogy a másik kezdte, semmiképp sem felel meg a valóságnak. Állítólagos azonosulása a Nemzetközi Munkásszövetséggel bizonyos ellentmondásban van a nürnbergi ügy után a „Sozialdemokrat"-ban megjelent célozgatásaival, miszerint az ő egylete „nem" csatlakozott az Internacionáléhoz. De mindenekelőtt az tűnik ki az egész levélből, hogy Schweitzer még nem tud elszakadni attól a rögeszméjétől, hogy neki „saját munkásmozgalma" van. Másrészt az összes mostani munkásvezetők között Németországban feltétlenül ő a legintelligensebb és a legenergikusabb, míg Liebknechtet való-

* *V. ö. 152. old. – Szerk.*

jában csak Schweitzer kényszerítette rá, hogy eszébe jusson, létezik a kispolgári demokrata mozgalomtól független munkásmozgalom.

A tervem az, hogy semmiféle diplomáciát nem alkalmazok, hanem tiszta vizet öntök a pohárba Schweitzernek, hogy mi a véleményem az ő ügyködéséről, és megvilágítom előtte, hogy választania kell a „szekta" és az „osztály" között. Ha a „nürnbergi többséggel"[232] *ésszerű* egyezségre akar jutni, akkor én mint „Németország ügyeivel megbízott titkár" hajlandó vagyok általam ésszerűnek tartott feltételek között segédkezni ebben. Ha ezt nem akarja, akkor csak annyit ígérhetek meg, hogy az ő agitációjával szemben megőrzöm a szükséges objektív pártatlanságot. Azt azonban nem ígérhetem meg, hogy, mihelyt hasznosnak vélem, magánemberként nem rontok neki nyilvánosan a Lassalle-féle babonáknak.*

Szép és hamisítatlanul lassalle-i elképzelése Schweitzernek, hogy „két szervezet csak árthat", s minthogy ő megelőzte a többieket, azoknak – ha nem is jogilag, de erkölcsileg – úgyszólván kötelességük benne „feloldódni".

Odger úr, mint tudod, Chelsea-ben jelölteti magát, azt hiszem, sikerre való kilátás nélkül. Odger az egész elmúlt esztendőben haragosdit játszott velünk, amióta javaslatomra egyszer s mindenkorra megszüntették „az Internacionálé *elnökét*" és ezzel Odger „elnököt" is[46]. Most megköszöni, hogy a brüsszeli kongresszus újra megválasztotta, s azt óhajtja, hogy írjunk választási bizottságának, s ezzel támogassuk megválasztását. Csak azért teljesítjük kívánságát, mert ez a lépés használ az Internacionálénak és jó ajánlólevél számára a londoni munkások szemében.[296]

Amikor legutóbb itt voltál, láttad az 1844–1845-ös írországi agrárviszonyokról kiadott Kékkönyvet[277]. Véletlenül a kezembe került egy kis antikváriumban az írországi földbérleti jogról szóló 1867-es jelentés a tanúvallomásokkal (Lordok Háza). Ez igazi talált kincs volt. Miközben a közgazdász urak merőben dogmatikus vitaként kezelik azt a kérdést, hogy a földjáradék természetes talajkülönbségekért teljesített fizetés-e, vagy pedig puszta kamat a földbe fektetett tőke után, itt gyakorlati élethalálharc dúl előttünk farmer és földtulajdonos között akörül, hogy *mennyire kell* a járadéknak magában foglalnia a talajkülönbségért teljesített fizetésen *kívül* ama tőke kamatait *is*, amelyet nem a földtulajdonos, hanem a bérlő fektetett be a földbe. Csakis azáltal, hogy az egymással összeütköző dogmák helyébe a rejtett hátterüket alkotó, egymással összeütköző tényeket és valóságos

* *V. ö. 559. old. – Szerk.*

ellentéteket állítjuk, változtatható a politikai gazdaságtan pozitív tudománnyá.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

104

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 okt. 12.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten köszönettel visszaküldöm a schweitzeriádát.[295] Teljesen egyetértek veled az eset terápiáját illetően. De Schweitzer aligha akar majd megválni a „saját munkásmozgalmától"*. Ambíciója meghaladja erőit, vagy, ahogy az olaszok mondják, vuol petare più alto del culo**, s ezen a belső ellentmondáson tönkre fogja tenni magát.

A szervezeti szabályzat[297] nézetem szerint erre a célra *abszurd*, de ez végül is közömbös.

Nehogy elhagyd a zárómondatot – a Lassalle-féle babonák elleni támadásról*** –, ez hatni fog a fickóra, hiszen ő tudja, hogy ez az egész kacat kóklerság.

A városban nem jutottam hozzá, hogy írjak neked, és most mindjárt 8 óra, amikor itt kint a posta bezár, úgyhogy többet nem fűzhetek hozzá.

Lizzie képe förtelmes, de mégis a legkevésbé rossz az ötből.

Barátod
F. E.

---

* *V. ö. 173. old. – Szerk.*

** – magasabbról akar szellenteni, mint a feneke van – *Szerk.*

*** *V. ö. 174. old. – Szerk.*

105

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 okt. 14.

Kedves Szerecsen,

A „Kölnische Zeitung"-ban ma az áll,[298] hogy az esseni munkások (szénbányászok), akiknek sztrájkja éppen most ért szerencsés véget[299], fellázadtak a Schweitzer-vircsaft és annak hívei, a helyi nagyságok ellen, és *szigorú elszámolást* követelnek a *sztrájk-pénzekről*. Amilyen gyanús a forrás, olyan jellemző a tünet. A pénzkérdésen megbukik ez az egész agitáció; a lassalleánus vezetők ezen a ponton túl nagy svihákok.

Továbbá, hogy Gladbachban a pamut*gyárosok* belátták, hogy a munkaidő túl hosszú és saját kebelükön belül szövetkeztek, hogy a 13 órás időt egyelőre 12-re csökkentsék (ez az október 12-i számban olvasható). Láthatod, milyen gyakorlati hatással van a könyved[107] a burzsoáziára.

Már megint milyen ostoba Wilhelm lapocskájának[19] e heti száma! A Hirschről szóló dolgodat[293] félreteszi, hogy helyette egy zagyva cikket hozzon, amely oda lyukad ki, hogy a polgári társadalmat, vagy, mint a cikk mondja, „*a* társadalmit" „*a* politikai" határozza meg és nem fordítva.[300] Naturam si furca expellas stb.[301] Szinte mindegyik cikkben hemzsegnek a hülyeségek.

Róka Ernest* dolga itt most biztosnak látszik, ha bízni lehet abban az ünneplésben, amelyben a három liberális jelölt közül elsősorban éppen őt részesítik mindenütt. Ha a dolog jól megy, nem a ravaszságának és nem is az őszinteségének, hanem csakis a tömegek ösztönének köszönheti sikerét. A toryk nem találnak jelöltet, állítólag a Hoare-ok (londoni bankárok) egyikét akarják itt jelöltetni; de ennek a férfiúnak sok kidobnivaló pénze lehet, ha ebbe belebocsátkozik.

Berlinben a múlt nyári nagy hőség miatt több középiskolában teljesen megszüntették a délutáni oktatást, a délelőtti órákat pedig eggyel megtol-

* Ernest Jones. – *Szerk.*

dották. Az eredmény egészen váratlan volt, a fiúk roppant gyorsan haladtak, és a dolgot most próbaképpen ki akarják terjeszteni.

Spanyolországban úgy látszik gyors a tábornokuralom[266] kopása. A jezsuita-rend feloszlatása és a kolostorok részleges bezárása sokáig váratott magára és a jelek szerint részben csak a pénzszűke kényszerítette ki; ezzel szemben a tiszt és altiszt urak jutalmazása, amiért átálltak a felkelők oldalára, elég gyorsan megtörtént. Valószínűleg a nép lefegyverzése is már csak idő kérdése. Viszont egy ilyen mozgalom esetén már nem elegendők azok a kis műfogások, amelyekkel egy tábornok az egyik puccs után Izabella miniszterévé küzdhette fel magát.

Szívélyesen üdvözöl

barátod

F. E.

106

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 okt. 15.

Holnap vagy holnapután utazik el a Lafargue-család Párizsba. Ez nagyon csökkenti majd háztartási kiadásainkat.

Írtam A. Frank és Tsának Párizsba. Minthogy tudom, hogy Anti-Proudhonomból[302] még *az utóbbi hetekben* is eladott példányokat, a levélben felszólítottam, hogy számoljon el az egész ügyről, emlékeztetve Frank urat arra, hogy ő és Vogler csak az eladással megbízott ügynökeim voltak, hiszen én fizettem az összes nyomdaköltségeket. Néhány nappal ezelőtt a következő választ kaptam erre:[303] „Uram, van szerencsém értesíteni Önt, hogy 1865 október 21-én tartozások és követelések *nélkül* visszavásároltam az A. Frank céget. – Ebben az időpontban a »*Filozófia nyomorúsága*« c. brosúrájának 92 példánya volt raktáron, amelyeket Önnek rendelkezésére bocsátok. – Ami az Ön esetleges járandóságát illeti, vagy Vogler úrhoz vagy pedig elődöm hagyatéki gondnokához, Bassot úrhoz – 58 rue de Bondy, Párizs stb. – kell fordulnia. *F. Vieweg*, az A. Frank cég jelenlegi tulajdonosa."

Mármost felhatalmazást fogok adni Lafargue-nak, hogy hozza el a 92 példányt, ezeket majd eladja barátai körében. A többi miatt (1500 példány volt) Schilynek adok meghatalmazást, hogy pereljen. Nem tudom, hogy Vogler hol a csudában van, de hajdani társának, Sheenek van még egy könyvkereskedése Brüsszelben, ahol rendelkezésemre áll egy csomó, a Szövetségünkhöz tartozó fiatal ügyvéd. Szép lenne, ha néhány garast mégiscsak ki tudnék szorítani a dologból.

Mellékelten egy csomag „Sozialdemokrat", erről (a szakszervezeti históriákat illetően) légy szíves, írj nekem néhány széljegyzetet, mert nem volt időm átolvasni ezt a holmit. Schweitzernek elment a levél.* Mellékelem a „*Lanterne*" utolsó számát és a Plon-Plonról szóló brosúrát[304] is, ezt állítólag Charras írta.

---

* *V. ö. 556–559. old. – Szerk.*

Apropó. Találkoztam Beeslyvel. Morley segédszerkesztője (a tudományos rovat szerkesztője) kijelentette, hogy a kifejtés megcáfolhatatlan. De a cikk[21] túl „száraz" egy folyóirat számára. Beesly felkért, hogy népszerűsítsem a dolgot anélkül, hogy feláldoznám a tudományos szempontokat. Ez meglehetősen nehéz. De meg fogom próbálni. Mindenekelőtt azonban egy hosszabb bevezetést kíván, benne személyi vonatkozásokat a múltamról és valamit a könyv németországi hatásáról. Ezt persze neked kell megcsinálnod. De ráér, amíg a cikk fő részét elküldöm neked. Az egész vacak aztán a „Westminster Review"-ba kerülne.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Olvastad *A. Slade „Turkey and the Crimean War"-ját?* Úgy látszik, hogy a „bosh"* török szó, mert Slade azt mondja: „bosh lakerdeh" (üres szavak).

* – „hülyeség; üres szóbeszéd" – *Szerk.*

107

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 okt. 22.

Kedves Szerecsen,

A kis orosz Ermen*, akinek sorsfordulójáról a mellékelt cetliből értesülsz, azzal az ürüggyel, hogy most megállapodott férfiúvá kell válnia, irodánkat egy hete megszállva tartotta, és sohasem jött ki másként, mint alaposan becsípve, úgy ment a menyasszonyához. Minthogy az egész iroda kocsmává változott át, gondolni sem lehetett a munkára, és ezért jutok csak most hozzá, hogy írjak neked.

A „Sozialdemokrat"-okból még nem tudtam elolvasni a kongresszusi tárgyalásokat, s nagyon unalmasak is.[305] Egyébként azonban Schweitzer azt mutatja, hogy nagyon komolyan veszi szektáját. Az Általános Német Munkásegylet nemcsak újjáalakult,[269] berlini székhellyel és új szervezeti szabályzattal, amelyben a régivel szemben csak az egyesülési törvényt[306] tekintetbe vevő változások vannak, hanem minden egyes részletből is kitűnik, hogy az Általános Német Munkásegyletnek az új szakszervezetekben ugyanazt a szerepet szánják (csak nyilvánosan), mint amit a mi régi titkos Szövetségünk[307] játszott a nyilvános egyletekben. A szakszervezetek alkossák csak az exoterikus pártját az egyedül üdvözítő lassalleánus egyháznak, de egyedül üdvözítő ez marad. Ha Eichhoff Berlinben különegyletet alakít,[308] akkor kegyesen toleranciát tanúsítanak iránta, feltéve, hogy egylete „barátian" viselkedik az Általános Német Munkásegylet irányában. De továbbra is Schweitzer és az ő Egylete „*a* Párt", a többiek pedig jöhetnek és csatlakozhatnak, vagy pedig eretnekek és dissenterek[309] maradnak.

Egyébként a fickó az általános politikai helyzet megítélésében és a többi párthoz való állásfoglalásában sokkal világosabb, a kifejtésben pedig ügyesebb, mint a többi mind. Azt mondja, hogy „valamennyi régi párt velünk szemben egyetlen reakciós tömeg, s a köztük levő különbségek számunkra alig esnek latba". Felismeri ugyan, hogy 1866 és következményei tönkre-

* Anton Ermen. – *Szerk.*

teszik a pöttömkirályságosdit, aláássák a legitimitás elvét, megrendítik a reakciót és megmozgatták a népet, de – most – az egyéb következményeknek, az adóprésnek stb. nekitámad, és Bismarckkal szemben – mint a berliniek mondják – sokkal „korrektabban" viselkedik, mint pl. Liebknecht az exfejedelmek irányában. Bizonyára láttad, hogy Liebknecht a hesseni választófejedelmet* – rég ismert dolgokban – mint történelmi tekintélyt idézi, s a legutóbbi számban közli egy hűséges hannoverinak a Welfek után vinnyogó sorait.[310] Jó lenne, ha ez utóbbi pontban egyszer tiszta vizet öntenél Wilhelm poharába; mégiscsak sok, hogy elvárja tőlünk egy olyan lap támogatását, amelyben efféle disznóságokat enged meg magának.

Az Anti-Proudhonokat[302] legalább részben küldesd Londonba, ez a néhány utolsó példány *pótolhatatlan*. Nekem magamnak sincs belőle. Viewegtől elszámolást kellene kérni az 1865 óta eladott példányokról. Egyébként biztosan jó, hogy a dolognak, bár csak most, utánanézel. Még megvan a lehetőség arra, hogy valami csurran-cseppen belőle.

Nagyon jó ez a „Westminster"-dolog**. El ne szalaszd az időpontot, hogy a cikk még bekerülhessen a januári számba, küldd el tehát, amint lehet, hogy a magam részét megcsinálhassam. Nagyon jó, hogy ezek a fickók egy új tudományos fejtegetés egyszerű előadását nem használhatják a maguk „esszéi"-nek a frazeológiája nélkül, amely nemcsak homályosabbá, hanem még *szárazabbá* is teszi a dolgot. De megkérdezném Beesley úrtól azt is, hogy hány ív áll rendelkezésre. Amit neked küldtem, a „Fortnightly"-ban egy ív lett volna, de a „Westminster"-ben kb. $1^1/_2$. Aszerint, hogy mennyi a hely – s mivel itt csak egy cikkre van lehetőség –, meg kellene fontolni, ne hagyjuk-e ki belőle teljesen a könyv egyes részeit és melyeket – nem hiszem pl., hogy bele tudjuk venni a felhalmozásról szóló fejezetet[311] anélkül, hogy túlságosan összezsúfolnánk a fő dolgot.

Darwin „domestication"-jának[312] az első kötetét elolvastam. Új csak a részletekben van, s ott sem sok a fontos.

Szívélyes üdvözlet.

Barátod
F. E.

---

* III. Lajos. – *Szerk.*
** *V. ö. 180. old.* – *Szerk.*

108

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 okt. 24

Kedves Fred,

Mellékelten

1. *Kugelmann levele.* Benne egynémely érdekesség.[313] Mindenesetre közlöm vele, hogy a jövőre nézve *megtiltom* neki nagyrabecsülésének összes excentrikusan tiszteletteljes kitöréseit.

2. *Liebknecht levele.*[314] Ez a barom úgy látszik teljesen megbolondult. Hetekkel ezelőtt azt írta nekem, hogy rendelkezésemre bocsát „*Vogt*"[66]-példányokat. Ez Liebknechtnél, mint mindig, azt jelenti, hogy a dolog ennyiben marad. Szó sem esik róla többé. Ehelyett egy csomó ostoba javaslat. Erélyesen válaszoljak Fauchernak, mert Liebknecht *nem* tud neki válaszolni, s mert Fauchernak akadnak bámulói egyes lipcsei sörözőkben. „Egyelőre" és nem szívesen eltekint a Schweitzer elleni támadásoktól. Mintha, éppen megfordítva, nem ő kért volna fel engem, hogy legyek szíves az ő kedvéért „egyelőre" megtámadni Schweitzert. Bocsássak a rendelkezésére „szemelvényeket" Miquel velem folytatott *magánlevelezéséből*, mert ő „veszélyesnek" véli Miquelt. Küldjem el neki Freiligrath Kinkel elleni versét,[315] hogy Freiligrathot Kinkel rovására restaurálja. Végül bizonyos Stromeyert – (Strohnra gondol) –, aki Bradfordban él, szerezzem meg ügynöknek az Ernst Stehfest et Co. (fonó- és szövő-egyesülés), Crimmitschau számára. És még? Szerencsére ezúttal nem tisztel meg ismét azzal, hogy egy lipcsei állítólagos fogyasztási szövetkezet számára *vásároljak* itt a Cityben angol mustárfajtákat, s *teremtsek „kapcsolatokat" a céggel.* Az egész üzlet eredménye – a mustár és az üzleti információk ellenében – ennyi volt: *A mustár pompás! !* Ez csakugyan az, amit az angol közgazdászok sajátképpeni *„fogyasztói keresletnek"* neveznek.

Borkheim, akinél a russzofóbia (ezt én oltottam belé mint legenyhébb betegséget fölös életerőinek a levezetésére) veszedelmes méreteket ölt, most összekülönbözött az öreg Philipp Beckerrel, mert az jó viszonyban van Bakunyinnal és azt írta Borkheimnak, ne támadja Bakunyint a levelei-

ben. Borkheim veszedelmes moszkovita összeesküvést lát ebben. Azt hiszi, hogy Wilhelm hetilapjában megjelent „mesteri kirohanásai"[88] reszketésre késztetik Bizáncot[316], tehát Bakunyint is. Beckerhez intézett harcias levelében szokott tapintatosságával kijelentette, hogy továbbra is megőrzi iránta való barátságát és folytatja a (mellesleg szólván igen jelentéktelen) anyagi támogatását, de – a politika mostantól kezdve kizárandó a levelezésükből!

Az úgynevezett Francia Szekció[174] 12 semmirekellője múlt kedden, Pyat elnökletével, az ő egyik melodrámai forradalmi dörgedelmének felolvasásával egybekötve, megint nyilvános gyűlést tartott Londonban.[317] Hozzá nagy falragaszok a következő szöveggel:

Francia Köztársaság

A Nemzetközi Szövetség Francia Szekciója stb. stb. Aztán *Félix Pyat*, óriási betűkkel. A vitapontok sorában egyebek között a következők, *franciául*: 3. Szavazás a kiáltványhoz való csatlakozásról (a Holdban létező Párizsi Kommün kiáltványáról van szó, amelyet Pyat olvas fel és ő maga fabrikált) és tiltakozás a *Nemzetközi Szövetség legutóbbi* brüsszeli *kongresszusán* politikai kérdésekben megnyilvánult közömbösség ellen.

Alatta pedig angolul ez állt (és *röpcédulaként* terjesztették is): *Minden nemzet demokratáit* meghívjuk stb. „Annak **eldöntésére,** hogy a Nemzetközi Munkásszövetség *politikai szövetség* legyen-e."

Múlt kedden felhatalmazást kaptam arra, hogy amennyiben a londoni napilapok ezt mint a mi megnyilvánulásunkat kezelnék vagy említenék, azonnal nyilvánosan dezavuáljam a fickókat. Szerencsére senki sem vett róluk tudomást.

Ma este pedig albizottsági ülés van, ahol tanúkat hallgatnak ki arról, hogy e tucatnyi ember közül az egyik régebben emberkufár és bordélyos volt, a másik kártyás, a harmadik a munkáltatók spiclije az itteni szabósztrájkban[318] stb. stb. A szervezeti szabályzat „erkölcsi paragrafusa" alapján ezeknek az uraknak valószínűleg kiteszik a szűrét. Természetesen kétszeresen bosszantja őket, ha az ilyen fickók esetében, mint ők, a politika teljesen kimarad a játékból.

Üdvözlet Mrs. Burnsnek, Jollymayernek* és King Colenak**.

Barátod
K. M.

---

* Karl Schorlemmer. – *Szerk.*
** Samuel Moore. – *Szerk.*

109

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 okt. 28.

Kedves Szerecsen,

Nagy sietve visszaküldöm a Kugelmann-[313] és a Wilhelm-féle[314] mellékleteket. Gratulálok a professzorsághoz. Wilhelm levele csakugyan mulatságos. Az instrukcióknak micsoda zagyvaléka, hadd legyen neked is valami dolgod. Strohnnak is gratulálok az ügynökséghez a Stehfest-históriában*, amelynek kereskedelmi állóképességéről [Stehfestigkeit] korántsem vagyok meggyőződve.

Lizzie a barátnőjével, Mrs. Chorltonnal (a kövérrel) elugrott Lincolnshire-be, a barátnő rokonaihoz, és csak pénteken vagy szombaton jön vissza. Persze éppen ilyenkor kellett megbetegednie a szolgálónknak is, de Ellen kisegít bennünket.

Szívélyes üdvözlet mindenkinek.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 183. old. – Szerk.*

110

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 nov. 4.

Kedves Fred,

Pénteken vízdíjat kell fizetnem, továbbá Tussy újrabeíratását Winterbottomhoz (torna) stb. Ezért örülnék, ha holnapután ig néhány fontot küldhetnél.

Mi van az orosz kéziratával?[289] Nézd már meg és írd aztán meg nekem a véleményedet. A szegény fickó biztosan aggódva várja válaszomat.

Pyat-nak végre sikerült a nagy dobás. Felhajtotta a *maga* németjét –Weber* urat Pfalzból.

A legnagyobb sietségben.

Barátod
K. M.

Mellékelten Eichhoff levelei.[319] Azt hiszi, hogy Schweitzer denunciálta őt itt. Semmi hasonló nem történt. Őt (de erről nem kell tudnia) *Borkheim* denunciálta. És hogy őt lerázza ebben a pontban, s egyúttal a gyanú tisztázása végett is, amelyet Eichhoffnak Bismarckra való célzása (a Wilhelm hetilapjában[19] ismertetett beszédében) csakugyan kelthetett, írtam Eichhoffnak, hogy itt a Főtanácsnál denunciálták, és küldje el nekem igazolását.

* Joseph Valentin Weber. – *Szerk.*

111

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 nov. 4.

Kedves Szerecsen,

Meg kell bocsátanod, ha most nem sokat írok neked. Hosszabb ideje utálatos reumám van nemcsak a jobb karomban, hanem a jobb kezem 3 első ujjában is, úgyhogy az írás egy idő után igen terhessé és este szinte lehetetlenné válik. Remélem, elmúlik a dolog, alkoholt használok ellene, ti. külsőleg.

Ha a spanyolok most, Wilhelmke felhívása[320] után sem tudják, hányadán vannak, akkor kár rájuk szót vesztegetni. Egység a polgár és a munkás között – de a polgárnak be is *kell* ám látnia, hogy egyben-másban engednie kell a munkásnak –, csak semmi júniusi csata, mert arra december 2-a[321] következik –, ez csakugyan a zavarosság teteje. Ha mármost a polgár nem *akar* „belátással" lenni, akkor a munkás lássa be, hogy *neki* kell engednie a polgárnak. Ez lehet a dolog egyetlen feltételezhető értelme. Amellett milyen nevetséges, hogy a spanyol viszonyokat, tekintve az óriási egyházi és világi lumpenproletariátust, ráhúzza akár csak a *szászországi* kaptafára is. A parasztról persze szó sem esik.

Sokszor üdvözöl

barátod
F. E.

Moore azt mondja nekem, hogy Bécsben csaknem minden gyári munkás Morvaországból és Csehországból származik, legnagyobb részük *cseh*. Ez egyben-másban megmagyarázza az ottani mozgalmat. Az igazi bécsi nem megy gyárba, kocsis lesz, háziszolga vagy ilyesmi.

112

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 nov. 6.

Kedves Szerecsen,

Csatoltan visszaküldöm Eichhoffot[319] és a Dietzgen-kéziratot[289]. Az utóbbit a rendcsináló fehérnépre való tekintettel *biztos* helyre tettem, ott aztán egészen megfeledkeztem róla.

Nehéz egészen határozott ítéletet formálni a dologról; ez az ember nem ösztönös filozófus, és amellett csak félig-meddig autodidakta. Forrásai (pl. Feuerbach, a te könyved[107], és különféle népszerű természettudományos ponyvák) részben a terminológiájából rögtön felismerhetők, de nem lehet megállapítani, mi mindent olvasott még azonkívül. A terminológia természetesen még nagyon zavaros, innen ered a szabatosság hiánya és a gyakori ismétlés más kifejezésekkel. Dialektika is van benne, de inkább sziporkák alakjában, mint összefüggően. A magán-való dolognak gondolati dologként való kifejtése nagyon takaros, sőt zseniális lenne, ha az ember *biztos* volna abban, hogy *ő maga* találta ki. Szellem sok van benne és a nyelvtani hiányosságok ellenére jelentős stiláris tehetség. Egészében pedig figyelemreméltó az ösztöne, hogy ilyen hézagos előtanulmányokkal ennyi helyes dolgot sütött ki.

Az ismétlések, mint mondtam, részben a hiányos terminológiából következnek, részben a logikai iskolában való járatlanságból. Nehéz lesz valamennyit kiküszöbölni. Ha ez az ember mindenképpen ki akarja nyomatni a dolgait, akkor nem tudom, hogy a két ívre való korlátozás volna-e a legjobb számára, mindenesetre pokoli munka lenne neki, mert nincs tudatában ismétléseinek; aztán meg azt sem tudom, hogy 2 ív felkeltené-e valamennyire is a figyelmet. 6–8 ív már inkább. És folyóiratban úgysem tudja elhelyezni.

Borkheim írja, egyetértek-e azzal, hogy *ő* újranyomatja a „Neue Rheinische Zeitung"-beli Bakunyin-cikkeimet[291] Liebknecht lapocskájában[19], s egyúttal megjegyzi, hogy ez a cikk „*neki*, az *ő* keretébe pompásan beleillik".[322] Azt feleltem neki, hogy szándékunkban volt korábbi cikkeinket

stb. közösen kiadni és már tárgyaltunk is egy könyvkereskedővel, de én nem tudom, hogy a dolog most hogyan áll, ezért írtam neked emiatt. Egyébként nem tudom pontosan, melyik cikkre gondol, több is van, ő pedig egyről beszél. Máskülönben ismételgeti meséit Bakunyinról, Eichhoffról stb.

Eichhoff derekas védekezésén nevetnem kellett.

Szívélyes üdvözlet.

Barátod

F. E.

113

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868* nov. 7.

Kedves Fred,

Köszönet az 5 £-ért.

Én (és egész házam népe) nagyon aggódunk a felétek dühöngő tífusz miatt. Nagyon ragályos. Számolj be hamarosan a dolgok állásáról.

Az átkozott Borkheimot, akivel ma találkozom, lehetetlen lesz megakadályoznom abban, hogy kinyomassa két cikkedet[291] (Bakunyinnak a szlávokhoz intézett felhívásáról szólókat). Csak azt mondom majd neki, hogy te Bakunyin régi közeli barátja vagy, tehát a dolgot semmiesetre sem szabad Bakunyinra nézve sértő összefüggésben közölni. Borkheim egészen komolyan veszi önmagát és csakugyan azt hiszi, hogy politikai küldetést kell teljesítenie. Lefordítja nekem a főbb részeket az agrárviszonyok felbomlásáról szóló orosz könyvből,[182] azonkívül ideadta nekem egy Schédo-Ferroti nevű orosz ezzel foglalkozó francia nyelvű írását. Az utóbbi nagyot téved – egyáltalában teljesen felületes fickó –, amikor azt mondja, hogy az orosz földközösség létrejötte csak annak a folyománya, hogy a parasztoknak tilos volt otthagyniok a földet. Az egész dolog tökéletesen, *a legapróbb vonásokig*, azonos az *ősgermán* földközösséggel. Az oroszoknál ehhez még hozzájárul (és ez megtalálható az *indiai közösségek egy részénél* is, Pandzsabban nem, de délen igen) 1. a községi vezetőség *nem-demokratikus*, hanem *patriarchális* jellege és 2. az állami adók befizetéséért stb. való *együttes felelősség*. A 2. pontból következik, hogy minél szorgalmasabb az orosz paraszt, annál jobban kizsákmányolja az állam, nemcsak adókkal, hanem természetbeni szolgáltatásokkal, lóállítással stb. is, amit az állandó csapatátvonulások alkalmából, állami futárok számára stb. kell teljesítenie. Az egész vacak dögrováson van.

Dietzgen fejtegetéseit ott, ahol Feuerbach stb., egyszóval a forrásai nem kukucskálnak ki, teljesen az ő önálló munkájának tartom.[289] Egyébként

---

* *A kéziratban:* 1867. – *Szerk.*

mindenben egyetértek azzal, amit mondasz. Az ismétlésekről majd megemlítek neki egyet-mást. Nagy baja, hogy éppen Hegelt *nem* tanulmányozta.

A nagy Weber* – a „Német forradalmi- agitációs- stb. Egylet" nevében – gyűlést tartott, együtt a Pyat vezette francia kispolgárokkal és más léhűtőkkel, ahol a jenkiket egy üzenetben[323] kioktatják, hogy interveniáljanak a spanyol köztársaság *mellett*.

Négerünknek, Paul Lafargue-nak olyan peche van, hogy a franciák egyáltalán nem ismerik el az angol diplomáját, és 5 újabb vizsga vesszőfutását akarják rákényszeríteni, míg ő legfeljebb egyre vagy kettőre számított. Mrs. Laura üdvözöltet.

Salut**.

Barátod
K. M.

* Joseph Valentin Weber. – *Szerk.*
** – Üdvözlet – *Szerk.*

114

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1868] nov. 8.

Második levél.

Utóirat.

Éppen most jövök Borkheimtól. Várakozásom ellenére sikerült elérnem, hogy a két cikkedet[291] *nem* nyomatja ki a saját védnöksége alatt.

Barátod

K. M.

115

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]68 nov. 10.

Kedves Szerecsen,

Hálás köszönet, hogy elintézted a dolgot Borkheimmal. Hogy ez a fickó micsoda „dilinós", láthatod a mellékelt levélből, amelyet nekem írt.[324]

Sarah betegsége nagyon kedvező lefolyású, egyszerű tifoid láz, köznyelven gasztrikus láz; Gumpert nem számol több visszaeséssel, s e hét végéig bizonyára felépül. A ragály ellen, bár Gumpert ezt sem tartja veszélyesnek, fertőtlenítéssel lehet védekezni.

Lizzie Lincolnshire-ben volt, afféle patriarchális mezőgazdasági munkásoknál, akik jól bírják magukat – kertjük és burgonyaföldjük van, joguk a tarlózásra, ami jól jövedelmez, s a bérük is tűrhető. Emellett azonban egyre inkább terjed a bandarendszer; Lizzie *szó szerint* úgy írta le, ahogyan te a könyvedben[325] ábrázoltad. Ezek a földdel rendelkező patriarchális mezőgazdasági munkások persze eltűnőben levő maradványok, s gyerekeiket már most a bandába küldik, ők maguk pedig gyermekmegőrzőket létesítenek a szomszédos bandákban dolgozó asszonyok kisbabái számára.

A Jacob Grimm-féle spanyol románcokban[326] előfordul egy olyan is, ahol a Haimonfiak[327] egyikének, Reinoltnak (Rinaldo) a fia, Conde Claros de Montalban, szerelmi viszonyt folytat az infánsnővel, Nagy Károly leányával: a gróf a kertben a sűrűbe vezeti, ott letelepednek:

„de la cintura en arriba" (felfelé) „muchos abrazos se dan,
de la cintura en abajo como hombre y mujer se han."*

Az öreg Jacob csupa ilyen naivságot keresett össze magának.

Sok üdvözlettel

barátod
F. E.

* „öveiknek felette csókot egymásnak számtalant adának, öveiknek alatta férfi- és nőként egymásra találnak" – *Szerk.*

116

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]68 nov. 13.

Kedves Szerecsen,

A múltkor tulajdonképpen szégyelltem magamat a nyomorúságos 5 £ elküldéséért, de akkor valóban nemigen tudtam többet legombolni, ma további 5 £-et mellékelek; hogy puszta 5 £ rajtad nem segít, azt magam is tudtam.

Ernest Jones barátunk most megkapja a magáét, amiért Bright és Gladstone alázatos szolgájává lett és teljesen azonosította magát itt Bazleyvel és Jacob Brighttal. Ma délután két nagy plakát díszeleg mindenfelé a falakon, egy fekete és egy vörös, ezeken közlik a „Democrat"-ben (ez mi?) nemrég utánnyomott részt a „People's Paper"-ből[328], amelyben Jones az arisztokrácia szidalmazását és az ellene való uszítást mint burzsoá cselfogást elveti, proklamálja a munka harcát a tőke ellen, lehordja a manchesteri liberálisokat[329] mint a munkások legádázabb ellenségeit, de a *régi* stílusában, tudod. Ez a dolog, ennyire a választások küszöbén, megbuktathatja őt.

Megvan neked Ténot „Paris en Décembre 1851"-je, és el tudod nekem küldeni? Ha nincs meg, rendeld meg számomra. Otthon minden rendben. Sok üdvözlet.

Barátod
F. E.

117

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 nov. 14.

Kedves Fred!

Hálás köszönet az 5 £-ért.

Néhány napja ismét mutatkoztak nálam karbunkulusok. Minthogy ez a rondaság mindig ez idő tájt kezdődik, azonnal elkezdtem megint *arzént* szedni. Ez nyilván elvágja a továbbfejlődés útját.

Mellékelten (ill. *párhuzamosan*) küldök neked Lafargue-tól kapott mulatságos kivágásokat a párizsi sajtóból. Vissza kell küldened, mert Jennyke gyűjti ezeket.

Csatoltan egy csinos kivágás a „*Figaro*"-ból is, a közgazdasági népi ülésekről,[330] melyeknek vezetője az általában *I. E. Horn* néven ismert A. Einhorn rabbi. Ez a (különben a *tőzsdeüzérkedésben** gyakorlatilag járatos) barom nemrégiben közzétett egy könyvet a *bankokról*,[331] amelyről még az „*Economist*"[332] is azt mondta (jóllehet a „*Times*" ünnepélyesen megtárgyalta a dolgot), hogy nyilvánvalóan csak gyermekeknek íródott.

Apropó „*Economist*": elcsodálkozol, ha meghallod, hogy – *Thornton* „*Fortnightly Review*"-beli példáját követve – az „*Economist*" szó szerint kijelentette:[333] „*A keresletnek és kínálatnak*, az e szavaknak eddig tulajdonított *bárminemű értelemben, nincs* »**törvénye**«, a piaci árak sem ténylegesen, sem tendenciájukban nem igazodnak ahhoz a szabályhoz, amely a szokásos feltevés szerint kormányozza őket."

A nagy *Büchner* elküldte nekem „*Sechs Vorlesungen etc. über die Darwinsche Theorie* etc." c. könyvét. A könyv még nem jelent meg, amikor Kugelmann-nál voltam.[334] És ő (Büchner) most már a *második kiadást* küldi meg nekem! Gyönyörű, ahogy az ilyen könyvek készülnek. Büchner pl. azt mondja (és mindenki, aki a Lange-féle zagyvalékot[335] olvasta, enélkül is tudja), hogy a *materialista filozófiáról szóló fejezetét* nagyrészt az említett Langéból írta ki. S ugyanez a Büchner részvételjesen tekint le *Arisz-*

* *V. ö. 58. old. – Szerk.*

totelészre, akit nyilván csak hallomásból ismer! De amin aztán különösen jót mulattam, az a következő passzus *Cabanis* művével (1798) kapcsolatban:

„*Az ember szinte azt hihetné, hogy Karl Vogtot hallja*, amikor" (Cabanisnál) „olyan kitételeket olvas, mint a következők: »Az agy a gondolkodásra van hivatva, ahogy a gyomor az emésztésre vagy a máj az epe kiválasztására a vérből« stb."[336]

Büchner szemlátomást azt hiszi, hogy Cabanis lemásolta K. Vogtot. Hogy a megfordított folyamatot csak feltételezze is, ez meghaladja az igen tisztelt Büchner kritikai tehetségét. S úgy látszik, magával Cabanisszal is csak Lange révén ismerkedett meg! Ezek aztán a komoly tudósok!

Párizsban kísértetjárás van. A Baudin-ügy komolyan emlékeztet a Lajos Fülöp alatti bankett-mozgalomra.[337] Csakhogy most nincs nemzetőrség, és Bugeaud (amennyiben brutalitásra kerül sor) most már az első napon készenlétben áll, míg februárban csak az utolsón bízták meg, mégpedig egy olyan pillanatban, amikor *semmilyen* minisztérium, tehát az akkori körülmények között *semmilyen kormány* nem létezett. Azonkívül semmire se nem jó a barikádépítés. Eltekintve Weber-Pyat átokleveleitől, nem látom, hogyan járhat sikerrel egy forradalom Párizsban, hacsak a hadseregben nem következik be árulás és átpártolás vagy szakadás.

Új bolhát ültettem az urquhartisták fülébe (amikor *Collet* a családommal együtt meghívott magához a múlt hét vasárnapján; én magam személyesen évek óta nem láttam őt), és erről most Collet és Urquhart között *komoly* vita folyik, nevezetesen, hogy *Peel 1844-es Banktörvénye*[338] lehetővé teszi az orosz kormánynak, hogy bizonyos pénzpiaci helyzetben csődbe kényszerítse az Angol Bankot. Collettal szembeni diplomatikus magatartásom ellenére sem tudtam nyugodtan elviselni *Írországról* való fecsegését, s a leghatározottabban a fejéhez vágtam nézeteimet erről a kérdésről.

Tussy magánórán van a tornaiskolában. Üdvözölteti Mrs. Burnst.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Karl Marx leányával, Jennyvel

118

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 nov. 14.

Második levél. Ui.

Kedves Fred,

A gyakorlat jobb minden elméletnél, s ezért megkérlek, hogy *egész pontosan* (példákon bemutatva) írd le nekem üzleti módszereteket a bankárt stb. illetően.

Tehát 1. Mi a *módszer a bevásárlás esetén (gyapot* stb.). *Csak a tevékenység pénzügyi oldalára* való tekintettel; *váltók*; lejáratuk ideje stb.

2. *Eladás* esetén. Váltó-viszony vevőitekkel és londoni üzletfeletekkel.

3. Manchesteri bankárotokat érintő *viszony* és műveletek (folyószámla stb.).

Barátod
K. M.

Minthogy a második kötet nagyrészt túlságosan elméleti, a hitelről szóló fejezetet[339] fel fogom használni a szédelgés és a kereskedelmi erkölcs ténybeli leleplezésére.

119

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 nov.* 18.

Kedves Fred,

A háziúr (sajnos ez idő szerint Londonban lakik) a múltkoriban a csatolt levelet írta nekem. Tegnap felkeresett, de persze nem engedték be, azt állítva, hogy elmentem. A feneség az, hogy az Overend-ügy[340] folytán ez az ember a házbérből él; ezenfelül váltót nem fogad el. Különben nem sürgetne ennyire a házbér miatt, minthogy csak egy negyedévvel tartozom neki. Lessner is szorongat – a felesége reménytelenül beteg – a hátralevő tartozásom miatt. Általában rossz a helyzet.

Tegnap este a Központi Tanácsban az angolok elkésetten, de egyhangúlag elismerték, hogy *szó szerint* előre megmondtam nekik a választások számomra szórakoztató kimenetelét, a Reformliga[341] hibás politikájának bírálatával együtt. A mostani alsóház a legrosszabb a Pam** kommandója alatt végbement választások óta. Sohasem volt a pénzeszsákoknak ilyen kizárólagos túlsúlya. E. Jones nagyon is megérdemelte, hogy megbukjon. Ami Bradlaugh-t illeti, túlságosan lassalle-ian hencegett. Híveinek legutóbbi vasárnapi ülésén a Cleveland Hallban ilyen tartalmú plakátot függesztettek ki: Üdvözlet a nagy *képrombolónak*, a népmegváltónak. Soká éljen Mr. *Bradlaugh*, St. Stephens rettenthetetlen embere![342]

Franciaországban, Lafargue legutóbbi levelei szerint is, nagyon komoly a helyzet. A kormány szeretné az utcára kényszeríteni az embereket, hogy aztán a hátultöltő puska és a huzagolt csövű ágyú „csodát műveljen"! Látsz te bármiféle esélyt egy utcai összetűzés sikerére? A hadsereg átállását anélkül, hogy előzetesen elpáholják, alig tartom hihetőnek.

Büchner tákolmánya[336] annyiban érdekel, hogy idézi a darwinizmus területén végzett legtöbb német kutatást – Jäger professzort (Bécs) és Haeckel professzort[343]. Eszerint elvetik a sejtet mint ősformát, ezzel szemben

---

* *A kéziratban*: okt. – *Szerk.*

** Palmerston. – *Szerk.*

az alaktalan, de összehúzódásra képes fehérjecsomócskákat tartják a kiindulópontnak. Ezt a hipotézist később megerősítették kanadai felfedezések (és későbbi bajorországiak és néhány más helyről valók is). Az ősformát természetesen addig a pontig kell lefelé követni, amelyen vegyileg előállítható. S úgy látszik, ennek már a nyomán vannak.

Hogy Büchner milyen lelkiismeretesen ismerkedett meg az angol dolgokkal, az többek között abban is megmutatkozik, hogy Owent Darwin követői közé sorolja.

Abban az élvezetben volt részem, hogy Borkheim hozzád intézett levelét[324], amelyet elküldtél nekem, másodszor is hallhattam az ő saját felolvasásában. Ez a dilinós most Eichhoffot vádolja „fontoskodással" (!) és azzal, hogy „hosszú leveleket ír". Micsoda önismeret!

Az írországi választásokkal kapcsolatban az egyetlen érdekes pont *Dungarvan*, ahol az elpártolt O'Donovan védőszárnya alatt (dettó a papok védőszárnya alatt) *Barry* lép fel. Általános a felzúdulás ellene az ír nacionalisták között, mert ez a gazember mint a kormány ügyésze a féniek elleni első per folyamán Dublinben olyan rágalmakkal hozakodott elő (akárcsak a „*Constitutionne*"[344] a júniusi felkelők ellen[345]), hogy még a londoni lapok is lehordták.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Azt hiszem, Dilinós* Bordeaux-ba ment! Ilyen üzleti utakra csakugyan szüksége van ahhoz, hogy agylázát enyhítse.

* Borkheim. – *Szerk.*

120

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 nov. 18.

Kedves Szerecsen,

Mit szólsz a választásokhoz a gyári kerületekben? A proletariátus megint egyszer szörnyen blamálta magát. Manchester és Salford 3 toryt küld 2 liberális ellenében, s köztük ráadásul a se hús, se hal Bazleyt. Bolton, Preston, Blackburn stb. szinte csupa toryt választott. Milner Gibson úgy látszik megbukott Ashtonban. Ernest Jones a nagy éljenzés ellenére nincs sehol. A proletariátus mindenütt a hivatalos pártok uszálya, s ha valamelyik párt erősödött az új szavazók révén, akkor az a toryk pártja. A kisvárosok, a half rotten boroughs[346] megmentik a polgári liberalizmust, és a szerepek fel fognak cserélődni: a toryk lesznek majd amellett, hogy a nagyvárosok több képviselőt kapjanak, a liberálisok pedig az egyenlőtlen képviseletet pártolják majd.

Itt a választók száma 24 000-ről nem egészen 48 000-re emelkedett, a toryk szavazatai 6000-ről 14–15 000-re. A liberálisok sokat veszítettek, és Henry úr sokat ártott, de nem tagadható, hogy a munkásszavazatok többlete a toryknak az egyszerű százalékaránynál többet hozott, javította relatív helyzetüket. Egészében jó ez. Ahogy most látszik, Gladstone *csekély* többséget kap, s kénytelen továbblépni, a reformbillt megreformálni; nagy többséggel mindent a jóistenre hagyott volna, mint mindig.

De ez azért mégis iszonyú szegénységi bizonyítvány az angol proletariátusnak. *A papság* váratlan hatalomnak bizonyult, s ugyanígy kiderült a tiszteletreméltóság előtti csúszás-mászás. Egyetlenegy munkásjelöltnek sem volt akár a legcsekélyebb esélye a sikerre; de mylord Tom Noddy* vagy bármelyik parvenü sznob játszva megkapja a munkások szavazatát.

A liberális burzsoák sírása-rívása nagyon elszórakoztatna, ha ez a mellé-

* – tökfilkó, fajankó; mamlasz – *Szerk.*

kes tapasztalat elmaradt volna. Hogy igazából felviduljak, tegnap tökrészegre leitattam Borchardt vejét, aki igen kötelességtudóan gürcölt a liberálisok érdekében.

Barátod
F. E.

121

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 nov. 20.

Kedves Szerecsen,

Vasárnap küldök neked némi pénzt, úgyhogy hétfő reggel megkapod. Pénztárosunk butaságának köszönheted, hogy nem érkezik meg már ma. Húsz fontot küldök.

Katonai szempontból a párizsi fickóknak a legcsekélyebb esélyük sincs a sikerre, ha most nekirontanak. Ebből a bonapartizmusból nem lehet egykönnyen kikecmeregni. Katonai lázadás nélkül itt semmire se mennek. Nézetem szerint csak akkor lehet egy rajtaütést megkockáztatni, ha legalább a garde mobile[256] megint a nép és a hadsereg között áll. Hogy Bonaparte *óhajtja* ezt a kísérletet, az bizonyos és szemmel látható, a forradalmárok pedig szamarak lennének, ha megtennék neki ezt a szívességet. Ráadásul még 1. az új puskák nagyon könnyen használhatatlanná tehetők (a tű eltávolításával) és 2. még ha használható állapotban kerülnek is a felkelők kezébe, semmit sem érnek, amíg nincs hozzá speciális muníció, amelyet nem *készíthetnek* maguknak, mint a régi patronokat. De miért is rontanának neki éppen most? *Ennek* az állapotnak a fennmaradása minden nappal többet árt Bonaparte-nak, és nincs is különleges indítéka a nekirontásnak. Bonaparte óvakodni is fog attól, hogy *ilyet* szolgáltasson, pedig a forradalmárok szempontjából csakis ez volna megfelelő.

A lancashire-i választások titka, hogy az angol munkások gyűlölik az *íreket*. Az átkozott Murphy a toryk útját egyengette. De az ír államegyháznak mégiscsak befellegzett. Különben éppen az következett be, amit megmondtam. A „Manchester Herald" máris kijelentette, hogy ha a toryk *látszólag* kisebbségbe kerülnek is, valójában akkor is többségben vannak, mert a nép többségét képviselik.

Ha hétfőn reggel nem kapod meg a 20 £-et, sürgönyözz rögtön. Vasárnap nem tudom ajánlottként feladni és azt sem tartom biztonságosnak,

hogy egy ajánlott levél szombat estétől hétfő reggelig a posta kezében legyen.
Sok üdvözlettel

barátod
F. E.

Küldd vissza nekem Dilinós* levelét,[324] mégiscsak be kell bizonyítanom neki, hogy miféle nyelvi hibákat csinál.

* Borkheim. — *Szerk.*

122

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 nov. 23.

Kedves Fred,

A küldemény első fele ma reggel megérkezett.

Mellékelten két levél, az egyik Collettól[347] és a másik Jonestól[348].

Ami *Colletet* illeti, megégettem a körmömet ezekkel az átkozott urquhartistákkal.* Tudod – legalábbis azt hiszem, megírtam neked –, hogy csak mert kedvem tellett a gonoszkodásban, újabb bolhákat ültettem a fülükbe az 1844-es Peel-törvényről[338] és annak Oroszországra hasznos hatásáról. (Bizonyos határokon belül egyébként helytálló a dolog.) Most Urquhart e levelek egyikét, *aláírásommal* ellátva, ki akarja nyomatni legközelebbi „Diplomatic Review"-jában. Ha megtagadnám az „aláírásomat", bizalmatlanságot keltenék bennük. Kelepcében vagyok tehát. Vigasz, hogy az ördög sem olvassa a „Diplomatic Review"-t (egy szűk klikket kivéve). Egyébként az urquhartisták is megégetik a körmüket. Hogy nagyobb súlyt adjanak a dolognak, nyilván mint „*A tőke*" szerzőjére akarnak rám hivatkozni, pedig ez, ha ismernék, szörnyűség lenne a szemükben.[349]

Ami Ernest Jonest illeti, úgy találom, hogy rendkívül arcátlan. *Én* lépjek fel az ő választási korteseként (Greenwich számára)! Azt feleltem neki, úgy látom, hogy a legcsekélyebb kilátása sincs sikerre, mert:

1. Baxter Langley a helyi jelölt, és sem Mill, sem Beales nem jelöltetheti magát az ő engedélye *nélkül*.

2. Az Internacionálé Főtanácsa nem elegyedik bele választási ügyekbe. B. Langley *ellen* pedig semmiképpen sem léphetünk fel, mert – s ez tény – B. Langley és az ő Vasárnapi Ligája[350] a brüsszeli kongresszus[236] után barátsági egyezményt kötött velünk. (Üléseinket csakugyan az *ő* helyiségükben tartjuk.)

3. Ő (Jones) jelenleg *népszerűtlen* Londonban (és ez való igaz). A

* *V. ö. 196. old. – Szerk.*

„Reynolds's"-ban[351] megjelent cikkek: „Traitors in the Camp"* stb. ártottak neki.

Az imént kaptam az itteni Munkás Művelődési Egylet titkárának mellékelt levelét.[352] Kiderül belőle, hogy a Párizsból és Németországból importált lassalleánusok, akik titkos összeköttetésben állnak Schweitzerrel, felhasználták Lessnernek a felesége betegsége miatti távollétét arra, hogy az itteniektől egy bizalmi szavazatot csaljanak ki *Schweitzernek*, a nürnbergiek ellen. Ezért természetesen engem mint az Egylet ismert tagját tennének felelőssé – s úgy látom, ez a célja az egész műveletnek. Nyomban megírom tehát Speyernek, részletezve az okokat, hogy ilyen körülmények között be kell jelentenem *kilépésemet* az Egyletből.[353]

Barátod
K. M.

Az átkozott Schweitzer mégiscsak túl fiatal ahhoz, hogy így rászedjen engem.

* – „Árulók a táborban" – *Szerk.*

123

Engels Marxhoz

Londonba

V/J 71 968 – Manchester, 1868 január 7., 10 £.
T/N 14 065 – London, 1868 február 26., 10 £.
Ezek második felek.
Az elsők az előző postával elmentek.

[Manchester, 1868] nov. 23.

Kedves Szerecsen,

Fentieket csak ma tudom elküldeni, de egyúttal azt a kellemes hírt közölhetem, hogy a kartonos Gottfrieddal folytatott mai tárgyalásom szerint *valószínűleg* sikerülni fog néhány évre meghosszabbítanom vele való szerződésemet. Ha minden jól megy, három évre szándékozom meghosszabbítani, amiből az utolsóban nem lennék köteles dolgozni. Ha sikerül ez a história – s legkésőbb február végéig jószerével el kell dőlnie –, akkor túl vagyunk a nehezén, és akkor a 100 £ adósságodat minden további nélkül kifizethetem és egyáltalában, elrendezhetjük a dolgot rendesen és szolidan, hogy az adósságnak ez a nyomása, legalább a szerződés idejére, ne térjen vissza többé.

Lizzie tegnap hirtelen nagyon rosszul lett; először valami súlyosabb dologra gondoltam, de sokat aludt és ezáltal lényegesen jobban lett. Vértólulások voltak a fejében. Tussy levelének nagyon örült, s mihelyt jól lesz, válaszolni fog rá.

Az igen tisztelt Büchner csodálatos őstömege még nagyon rejtélyes előttem. Nem tudnád a könyvet[336] egyszer ideküldeni?

Mi van Ténot „Paris le 2 décembre"-jával?

Szívélyes üdvözlet.

Barátod
F. E.

124

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 nov. 25.

Kedves Szerecsen,

Csatoltan visszaküldöm a leveleket. Jones csakugyan arcátlan, s minden tekintetben gazda nélkül csinálta a számítást.* Bajosan fog egy másik zugot találni, amely megválasztja. Olyan kaliberű liberális, mint ő, van elég, sőt több mint elég, amióta ő azonosítja magát ezzel a fajtával. Még a nagy dr. Borchardt is megmondta neki (ha ugyanis hinni lehet dr. Borchardtnak), hogy hogyan tudta ennyire azonosítani magát Brighttal és Gladstone-nal, hiszen 5 év múlva úgyis meg kell majd támadnia őket.

Különben itt semmi újság. Végre rávettem Lizzie-t, hogy kezeltesse magát Gumperttal, eddig nem volt hajlandó és azt mondta, semmi baja sincs. Gumpert valószínűleg ma ott volt Lizzie-nél. Egyébként ma jobban érezte magát.

Barátod
F. E.

A Büchnert[336] köszönettel megkaptam.

* *V. ö. 204. old. – Szerk.*

125

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 nov. 29.

Kedves Szerecsen,

Fontold meg a választ az itt foglalt kérdésekre *egészen pontosan* és felelj nekem postafordultával úgy, hogy válaszodat kedd reggel megkapjam.

1. Mennyi pénzre van szükséged, hogy *minden* adósságodat kifizesd, vagyis teljesen tiszta lappal indulhass?

2. Fedezni tudod-e évi 350 £-ből a *szokásos*, rendszeres szükségleteidet (a betegségből és előre nem látott eseményekből fakadó extrakiadásokat nem számítva), azaz úgy, hogy emellett nem kell adósságokat csinálnod. Ha nem, akkor jelöld meg nekem az ehhez szükséges összeget. Mindezt annak előfeltételezésével, hogy a régi adósságok előzetesen mind rendezve vannak. Ez természetesen a fő kérdés.

Tárgyalásaim Gottfried Ermennel ugyanis olyan fordulatot vettek, hogy ő szerződésem lejártakor – június 30-án – *végkielégíteni* akar engem, azaz felkínál egy pénzösszeget, ha kötelezem magamat arra, hogy 5 évig nem kezdek konkurrens vállalkozásba és neki megengedem, hogy a céget tovább vezesse. Pontosan ez az, amit ennél az úrnál el akartam érni. Minthogy azonban az utóbbi években a mérlegek rosszul zárultak, kérdéses számomra, hogy ez az ajánlat olyan helyzetbe hoz-e bennünket, hogy több évig pénzgondok nélkül éljünk, még azt a valószínű esetet is előfeltételezve, hogy mindenféle esemény folytán visszaköltözünk a kontinensre, ill. extrakiadásokra kényszerülünk. Az összeg, amelyet Gottfried Ermen nekem felajánlott (s amelyről, még jóval mielőtt felajánlotta, eldöntöttem, hogy esetleg kizárólag a neked szükséges támogatás fedezésére fordítom), lehetővé tenné nekem, hogy évi 350 £-et 5—6 évig *biztosan* juttassak neked, sőt, rendkívüli esetekben még valamivel többet is. De bizonyára megérted, hogy minden intézkedésemet felborítaná, ha időről időre megint felhalmozódna bizonyos összegű adósság, amelyet a további tőkéből kellene törleszteni. Éppen, mert azon kell alapulnia, hogy létfenntartási költségeinket nem csupán *jövedelemből*, hanem – eleve – részben *tőkéből* is kell fedeznünk,

éppen ezért számításom némileg komplikált és nagyon pontosan betartandó, mert különben zátonyra futunk.

Válaszodtól – s kérlek, hogy ebben nyíltan ecseteld a dolgokat, ahogy *valóságosan vannak* – függ majd, hogyan járok el a továbbiakban Gottfried Ermennel szemben. Tehát magad állapítsd meg az összeget, amelyre évenként rendszeresen szükséged van, és meglátjuk, mit tehetünk.

Hogy az említett 5—6 év után mi történik majd, azt persze még én magam sem látom világosan. Ha minden úgy marad, mint most, akkor természetesen nem lennék képes arra, hogy neked évi 350 £-et vagy éppenséggel többet juttassak, de legalább 150 £-et akkor is. Addig viszont még egy és más megváltozhat, és irodalmi tevékenységed is jövedelmezhet majd valamit neked.

Szívélyes üdvözlet a feleségednek és a lányoknak. A mellékelt fotókból küldj egyet Laurának.

Barátod

F. E.

126

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 nov. 30.

Kedves Fred,

Teljesen lenyűgöz túlságosan nagy jóságod.

A feleségemet megkértem, mutassa meg nekem az összes számlákat, és az adósság összege sokkal nagyobb, mint gondoltam, 210 £ (ebből kb. 75 £ zálogház és kamatok). Ebbe még nincs beleszámítva a doktor számlája a skarlát gyógyításáért, mert még nem küldte el.

Az utóbbi években 350 £-nél többre volt szükségünk, de ez az összeg teljesen elegendő, mert 1. az utóbbi években Lafargue is itt élt nálunk, és a házban való jelenléte nagyon megnövelte a kiadásokat; 2. minthogy hitelbe vásároltunk, mindent túl drágán fizettünk meg. Csak az adósság teljes letörlesztése után lennék képes szigorú rendet érvényesíteni az ügyek intézésében.

Hogy milyen kellemetlenné váltak nálunk az állapotok az utóbbi hónapokban, azt abból láthatod, hogy Jennyke – a hátam mögött – *óraadásra* szerződött egy angol családhoz. A dolog csak 1869 januárjában kezdődik. Utólag hozzájárultam a históriához azzal a feltétellel (a ház asszonya, dr. Monroe felesége, evégett felkereste a feleségemet), hogy a szerződés *csak egy hónapra kötelező*, és a hónap leteltével bármelyik félnek *joga van felmondani*. Bármily keserves nekem a dolog (a gyereknek szinte egész nap kisgyerekeket kell tanítania) – s ezt nem is kell mondanom neked –, mégis belementem ezzel a kikötéssel, mert mindenekelőtt jónak láttam, hogy Jennykét valamiféle elfoglaltság lekösse, és főleg, hogy az itthoni négy fal közül kikerüljön. A feleségem évek óta – ez a körülményekből megmagyarázható, de attól még nem kellemesebb – teljesen elvesztette a lelki egyensúlyát és sirámaival, ingerlékenységével, rosszkedvével halálra gyötri a gyerekeket, habár nincs a világon gyerek, aki mindezt derűsebben elviselné. Ámde sunt certi denique fines*. Persze nem kellemes erről írnom

* – végtére is mindennek megvan a határa[354] – *Szerk.*

neked. Elmondani könnyebb az ilyesmit. De szükséges volt ahhoz, hogy megmagyarázzam, miért nem tettem egyszerűen semmissé Jennyke lépését.

Barátod
K. M.

127

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [18]68 dec. 5.

Kedves Fred,

Mellékelten:

1. Schweitzer levele,[355]
2. lugaui bányamunkásoké,[356]
3. az orosz Szerno-Szolovjevicsé (a Goegg elleni pamflet szerzőjéé)[357].

Schweitzer tehát elhatározta, hogy a németországi szabók királya lesz! Szerencsés utat. *Egy* pontban igaza van — Wilhelm alkalmatlansága! Az a követelése, hogy a nürnbergiek kötelezően — hazaárulás terhe mellett — vessék alá magukat az ő vezérségének, csakugyan igen arcátlan.

Wilhelm napról napra butább. Micsoda ocsmány lap![19] A lugaui levélből kitűnik, hogy eddig *semmit* sem tett az Internacionálé dolgában. Amellett szép csínyeket művel velünk. A maga „kedélyes" módján kijelenti, hogy a *Nemzetközi Munkásszövetség semmibe* sem kerül, tehát mindenki csatlakozhat *fizetség nélkül.* Becker Svájcból panaszkodik erre az ízetlenségre.[358]

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

128

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 dec. 6.

Kedves Fred,

Tudnál nekem szerdáig (holnaputánig) 3 £-et küldeni, mert a gáz stb. kifizetése esedékes, és addigra ígértem, hogy fizetek.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Tehát Lowe és Bright egy kompánia![359]

129

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]68 dec. 8.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten öt font, meg a lugaui[356] és a Schweitzer-féle[355] levelek visszsza. Hogy Schweitzerrel idáig jut a dolog, az a korábbi gyakorlatból meglehetősen világos volt előttem. Ez a jóember nem volt hajlandó feladni a „feszes" szervezetet, élén a névleges szabókirállyal, és számára csak az volt a fontos, hogy a derék Wilhelm alárendeli-e magát neki vagy sem. Hogy Wilhelmet helyesen értékeli, azt éppenséggel nem veszem zokon tőle, de elfelejti, hogy ő maga, jóval több ésszel, a maga módján éppen olyan kis szarházi mint Wilhelm. Kellemetlenül cseng abban való bizakodása is, hogy rendszeresen szabadságolják a börtönből; nem kellett volna, hogy ezt *neked* megírja, azok után, hogy már olyan gyakran és éppen a bismarcki korszakában olyan eredményesen alkalmazta ezt.

A lugauiak levele a becsületükre válik. Ez a szamár Liebknecht több mint 20 cikkben tárgyalta e munkások helyzetét a lapocskájában[19], *és* csak *itt* látja az ember világosan, hogy hol a gyalázat. Egyébként Moore azt mondja, hogy hasonló – csak nem ilyen bürokratikusan bonyolult – viszonyok uralkodnak az angol szénbányákban.

Szerno-Szolovjevics levelét[357] *nem* mellékelted.

Sietek.

Barátod
F. E.

Ma fél egytől öt óráig folyton jöttek hozzám az irodában.

130

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 december 9.

Kedves Fred,

Hálás köszönet az 5 £-ért.

Elfelejtettem az oroszt[357] mellékelni. Most küldöm. Ezenkívül *Sigfrid Meyert.*[360] (Ez a *Drury*, akiről beszél, kétes egy alak; azelőtt Londonban volt és be akart furakodni a Központi Tanácsba. S. Meyernek imponált a New York-i nyilvános fellépésével. Meyer azt írta nekünk, ugyan nevezzük már ki Druryt megbízottunknak. Azt válaszoltam neki,* hogy Drury úr már Cremer, Huleck stb. révén is „ajánlkozott" nekünk erre a célra. *Nem* akartuk.)

Végül „Dilinós" visszatérését közlő levele.[361] Ez a levél nagyon jellemző rá. Schily elvitte őt Lafargue és Tsaihoz. Tudod, hogy Párizsban csak a negyedév kezdetén lehet beköltözni. Lafargue és Laura tehát, mintegy két héttel ezelőttig (amikor lakást találtak, és elküldtük nekik ládáikat és málháikat), egy magasan levő *bútorozott szobában* laktak. Az első, amit Borkheim mondott, amikor Schilyvel együtt meglátogatta őket: „Nahát, itt kifulladok. Többször nem szeretnék ilyen magasra felmászni!" És most meg a *nekem* küldött széljegyzetei! Egyébként megtartotta „nem-felmászási" ígéretét. Lafargue ugyanis megvette *Ténot* könyvét, de mivel a postai szállítás Londonba drága, Borkheimnak kellett volna idehoznia Bordeaux-ból való visszatértekor. De többé nem látták.

Ebből az alkalomból egy másik anekdota jut eszembe Borkheimről. Kevéssel mielőtt Lafargue elutazott, Borkheim meghívta őt és a családomat vacsorára (Laura nem ment el). Miután az „urak" visszavonultak Borkheim dolgozószobájába – *Lafargue, Borkheim és én* voltunk az urak –, Borkheim mindenféle pletykát mesélt, amit ez vagy amaz rólam állítólag mondott vagy kinyomatott. Egy ideig hagytam beszélni, miközben Lafargue bosszúsan ide-oda hintázott a székén. Végül félbeszakítottam és

* *V. ö. 548–549. old.* – *Szerk.*

ezt mondtam neki: egyáltalán furcsa, hogy mi mindent pletykálnak a világon. Erről a legtöbbet Engels és én mesélhetnénk, hiszen valóságos archívumunk van a menekültekről. Pl. amikor ő – Borkheim – Svájcból Angliába jött, értesítést kaptunk, hogy ő X porosz gróf* ügynöke (a névre éppen most nem emlékszem), aki maga is porosz kém, s ez a gróf küldte őt Svájcba is stb. Borkheim felpattant, mintha puskából lőtték volna ki. „Sohasem hitte volna, hogy Londonban bárki bármit tud erről a históriáról stb." Majd széltében-hosszában mesélni kezdte az egész históriát és izgalmában túl sok tüzes vizet és leginkább brandyt szívott magába. Ebben a túlfeszített állapotban tértünk aztán vissza a hölgyekhez teára, s Borkheim rögtön kitálalta, hogy én élete legfurcsább meglepetésében részesítettem. Eztán háromszor egymás után elmondta ugyanazt a históriát, a felesége nagy bosszúságára, mert abban mindenféle fehérnépnek is volt szerepe. Később még kétszer írt nekem: bizonyára tréfáltam, bizonyára egyszer ő maga mondta el a róla terjesztett pletykát stb. De én komoly maradtam. (Mi Schily révén szereztünk tudomást róla, egyik párizsi leveléből, a Vogt-ügy idején.) A bűnös csak bűnhődjék!

Apropó! Hosszú ideig nagyon rejtélyes maradt előttem, hogy az angolok a 3 évi gyapotéhség[362] idején honnan vették mindazt a gyapotot, amely még a csökkentett termeléshez is kellett? A hivatalos statisztikából lehetetlen volt ezt tisztázni. Az Indiából stb. érkező egész behozatal ellenére roppant hiány mutatkozott, ha tekintetbe vesszük a kivitelt a kontinensre (sőt olykor New Englandbe). Semmi vagy szinte semmi nem maradt a hazai fogyasztásra. A megoldás egyszerű. Most kimutatták (neked ez talán már ismert tény, de nekem új), hogy az angoloknak a polgárháború kitörésekor írd és mondd mintegy *három évi készletük* volt (persze a csökkentett termeléshez). Jó kis krach lett volna tehát, ha a polgárháború *nem* tör ki!

A fonal- és szövöttáru *exportja 1862-ben, 1863-ban* és *1864-ben* 1 208 320 000** font volt (fonalra átszámítva) és a készlet *(import)* (megfelelő súlyú fonalra átszámítva) 1 187 369 000 font.[363] Az első adatnál valószínűleg nem vették figyelembe a szövöttárukban levő baritföld-többletet. Mindazonáltal körülbelül kijön az az eredmény, hogy az egész belföldi igényt a meglevő készletekből elégítették ki.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

---

* Heinemann. – *Szerk.*

** *A kéziratban:* 1 208 920 000. – *Szerk.*

131

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 dec. 10.

Kedves Fred,

A mellékelt levelet rögtön elolvasás után vissza kell küldened, mert vissza kell származtatnom Kugelmannhoz.

Kugelmann (akinek levelében egyébiránt semmi különös nincsen, és ezt nem is küldöm el, mert válaszolni akarok neki) a levél „szerzőjéről", dr. Freundról ezt írja:[364]

„Egy nagyon intelligens kollégában, aki magántanár Boroszlóban, reményteljes tanítványt szereztem Önnek a minap Drezdában. Elmesélte nekem, hogy a munkáskérdésről egy kis művet írt. Javasoltam neki, hogy tanulmányozza az Ön könyvét[107], mielőtt munkáját megjelenteti. Saját elmélkedései révén malthusi eszmékre jutott. – Kérem, hogy a mellékelt levelet *igen hamar* küldje vissza, mert arra még válaszolnom kell. – Freund most egy *korszakalkotó munkával* foglalkozik, amely a normális és a patológiás medence fejlődésével függ össze különösen, és a csontvázéval általában. Drezdában előadást tartott erről, s ez szenzációt keltett. A professzor és titkos tanácsos urak méltóságteljes előkelősködéssel fogadták zseniális felfedezéseit, ami bosszantott engem. Szekciónk ülésének végén szót kértem, hogy Freund teljesítményeit dicsérőleg kiemeljem, és felszólítottam a velem egyetértőket, hogy álljanak fel. Az egész szekció felállt, de – voltak annyira galádok, hogy ezt az ovációt kihagyták az ülés jegyzőkönyvéből. Amikor a jegyzőkönyvbe vételt reklamálni akartam, maga Freund közbelépett, hogy nem óhajtja. Azt hiszem, most már bánja. Ennyit levelének megértéséhez. Ha műve megjelenik, Engelsnek mindenképpen át kell bifláznia." (Úgy látszik, neked mindent bifláznod kell.)

Barátod

K. M.

132

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1868 dec. 11.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten visszaküldök neked sebtében két levelet, amennyi a kopertába belefér; az irodában akartam neked írni, de feltartottak, s itt kint most mindjárt bezárják a postát.

Dilinós* fölöttébb szeretetreméltó és tapintatos. Úgy látszik ez a jóember azt hiszi, hogy mindenütt alkalmaznia kell a sznob-mércét. Ha látod őt, kérdezd csak meg tőle, hogy rokonságban van-e *Hersch Kriminand* úrral és hogy hol lakik ez az ember. (Ez az ember *létezik* és betű szerint így írja a nevét, Lembergben lakik.) Akkor megkérdezheted tőle, *hogy hívják* Lemberget? Lengyelül Lwow, kis- és nagyoroszul Львов azaz Ljwow vagyis Löwenstadt [Oroszlánváros] a lev – Löwe [oroszlán] szóból. A zsidó ezt Löwenbergnek [Oroszlánhegynek] fordítja, rövidítve *Lem*bergnek.

Itt a legszebb válság van, mégpedig ezúttal *tiszta* (noha csak relatív) túltermelés. A fonodatulajdonosok és gyárosok majdnem két év óta az itt eladhatatlan árut a saját számlájukra bizományba adták Indiába és Kínába, s a túltelített piacokat így kétszeresen túltelítették. Ez most nem megy tovább, és sorra csődbe jutnak. Egyik első áldozatként elbukott barátunk, a kövér *Knowles*, nem annyira a bizományba adás miatt, hanem általános testi gyengeségben – a négy fivér ugyanis *tisztára felfalta* a pénzt.

Azért nevezem a túltermelést *relatívnak*, mert csak a még mindig magas gyapotárak révén válik túltermeléssé. Két penny különbség elég lenne és elég is lesz ahhoz, hogy az egész elfekvő limlomot felszívják. A Middling Orleans gyapot ma 11 penny, a háború előtt $6\,^1/_2$, 7, 8 penny volt, az idénytől függően. Tehát még mindig 60–80 $^0/_0$-kal magasabb a régebbi áraknál.

Amit az 1860–61-es gyapotról mondasz, az nem olyan vészes.** 1860-ban

---

* Borkheim. – *Szerk.*

** *V. ö. 216. old.* – *Szerk.*

a termés nagyobb volt, mint valaha, és a készlet a háború kitörésekor meghaladott minden addigit. Ebből éltünk 1861-ben, sőt még 1862-ben is, és a legmagasabb árak csak 1863-ban jelentkeztek. De ez más dolgoktól is függött – a déli kikötők tényleges blokádjától stb. stb. Három évi készletről azonban sohasem volt szó, ez roppant túlzás. Ha akarod, összeállíthatom neked a dolgot a hivatalos jelentés (vagyis a liverpooli Tőzsdebizományosok Szövetségének jelentése) alapján, és mindenképpen megteszem, mielőtt búcsút veszek a kereskedelemtől. Egyébként sok mindent megtalálsz *Wattsnál.*[365]

Minden nap várom, hogy megkapjam a Gottfried Ermennel kötendő szerződés tervezetét.

Barátod
F. E.

133

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868* dec. 12.

Kedves Fred,

Bizonyára láttad, hogy a gyapotra vonatkozó becslés az 1862-es, 1863-as, 1864-es export és import összehasonlításán alapszik. Ezért a *végkövetkeztetés* az *1862 január 1-én* az *Egyesült Királyságban* meglévő *nyersgyapot- + gyapotáru-készletről* (azt hiszem, ez utóbbit kifelejtettem neked írt levelemből**) teljesen a premisszák helyességétől függ. Az adatok az *Ellison and Haywood* cég jelentésén alapulnak. A csupasz számok a következők:[363]

A gyapot statisztikája az Egyesült Királyságban 1862-ben, 1863-ban, 1864-ben

	1862	1863	1864	3 évre
		Import		
Importált gyapot	533 176	691 847	896 770 ezer fontokban***	
Exportált gyapot	216 963	260 934	247 194	
Fogyasztásra kész	316 213	430 913	649 576	
Fonodai hulladék	53 756	64 637	90 940	
Megfelel termelt fonalban	262 457	366 276	558 636	
Összesen				1 187 369

* *A kéziratban:* 1866. – *Szerk.*

** *V. ö. 216. old.* – *Szerk.*

*** Egy angol font = 453,6 gramm. – *Szerk.*

		Export		
Fonal	88 554	70 678	71 951*	
Darabáru stb.	324 128	321 561	332 048	
Összesen	412 682	392 239	403 999**	1 208 320***

Az arzén hatása pompás. Tudod, hogy mintegy 6 héttel ezelőtt valami karbunkulusfélét éreztem, s azóta újrakezdtem az arzén vedelését és még mindig folytatom. Csakugyan nem is lett belőle egyéb, mint állandó kisebb kezdemények, amelyek azonban éppúgy állandóan el is tűnnek. Évek óta mindig októberben kezdődött a dolog és januárban virágzott ki teljesen. Úgy látszik tehát, hogy az idén megúszom, s a betegségnek csak annyi *nyoma* jelent és jelenik meg újra, amennyi szükséges volt ahhoz, hogy rászánjam magam az arzén vedelésére.

Huxley a legutóbbi edinburghi beszédében[366] megint materialistábbszellemben nyilatkozott meg, mint az utóbbi években, de viszont újabb hátsó ajtót is hagyott nyitva. Amíg valóságosan megfigyelünk és gondolkodunk, sohasem kerülhetünk ki a materializmusból. De mindez az ok és az okozat kapcsolatára érvényes, és „nagy honfitársatok, Hume" már bebizonyította, hogy ezeknek a kategóriáknak semmi közük a magán-valódolgokhoz. Tehát jogotokban áll azt hinni, amit akartok. Q.e.d.°

Üdvözöl

barátod
K. M.

* *A kéziratban:* 171 951. – *Szerk.*

** *A kéziratban és az „Economist"-ban:* 403 399. – *Szerk.*

*** *A kéziratban és az „Economist"-ban:* 1 208 920. – *Szerk.*

° – Quod erat demonstrandum (Ez az, amit be kellett bizonyítani). – *Szerk.*

134

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 dec. 13.

Kedves Szerecsen,

Ha belefér a borítékba, visszaküldöm Meyert[360] és Szernót[357], máskülönben holnap az irodából, ahol nagyobb borítékjaim vannak.

Meyernél nagyon szórakoztam a csehek és a kínaiak összehasonlításán. Egyébként mégis kissé elegem van az ő Jakob Grimmet utánzó stílusából: mesteri módja ez annak, hogy titokzatos körülírásokkal minél kevesebbet és a keveset is homályosan mondja.

Szerno, orosz létére, feltűnően rossz franciasággal ír, brosúrájában nyilván jócskán segítettek neki. Ha Dilinós* tudná, hogy te egy orosszal levelezel! Akkor azt felelheted neki 1., hogy a Szerno név, hímneműként, a nagyoroszban nem lehetséges, mert ott az o a semleges nem végződése, viszont a kisoroszban nagyon gyakori a férfinevek o végződése, ez az ember tehát korántsem moszkovita, hanem rutén – malorossz**; 2., hogy született tagja a *Kénesbandának*[367]: szernij – серный – azt jelenti, hogy kénes, a szera – kén – szóból; Szolovjevics pedig azt jelenti, hogy a fülemüle fia. Kíváncsi vagyok ezeknek az embereknek a lapocskájára,[368] nevezetesen, hogy *ő*, Szerno, miféle tudományt fejt majd ki, hiszen annyira szidja a franciák tudatlanságát. Ámde az ilyen francia sajtóorgánum mindig nagyon jó, sokkal jobb, mint a belgák proudhonista lapjai.

A história a Dilinóssal*** nagyon takaros.

Most értem csak, hogy mire gondoltál a gyapotüggyel kapcsolatban°; hogy ez a fonal- és szövetkészletekre is vonatkozik, azt csakugyan kihagytad. De akkor meg kell jegyeznem, hogy a dolog ésszerű magyarázatához *1861-et* is be kell venned, amikor fokozatosan átjött az 1860-as négymilliós

---

* Borkheim. – *Szerk.*

** – kisorosz (ukrán) – *Szerk.*

*** *V. ö. 215–216. old.* – *Szerk.*

° *V. ö. 216., 220–221. old.* – *Szerk.*

óriástermés. Hogy Ellison & Haywood ezt hogyan hagyhatta ki, érthetetlen számomra, hacsak ezek az emberek nem követtek bizonyos üzleti célt a statisztikájukkal. Az 1860-as nagy amerikai termés, amely 61-ben érkezett Angliába a papírblokád[369] idején, a bázisa az egész későbbi termelésnek. Utána fogok nézni, hogy erről, legalábbis a nyersgyapotra vonatkozólag, megküldjem neked, ami kell. Természetesen ez mit sem változtat azon, hogy az amerikai háború nélkül 1861–62-ben feltétlenül egészen óriási krach következett volna be, mégpedig ezúttal tiszta, hamisítatlan és leplezetlen túltermelésből kifolyólag.

A kínai agyaggal csak 1863–64 *óta* súlyosbítják a gyapotot (ez a Kína Derbyshire-ben és Staffordshire-ben található és finom fazekasagyagról van szó; „china-nak"* itt a porcelánt nevezik). Több évig ez aránylag keveseknek a titka volt. Nemrégiben emiatt 1060 £ kártérítéssel sújtottak valakit; remélem, mihelyt kint vagyok az üzletből, Gottfrieddal is elbánnak a zsírkő miatt, amelyet gyapotfonalnak ad el. Tussy bízvást szidhatja a fonalat, ha annak 25–30%-a zsírkővel édesített savanyú tésztából áll.

Nagyon örülök, hogy az arzén ennyire hatott és még hat.

Szeretném, ha már tisztázódna a Gottfried Ermen-féle disznóság.** Nem bízhatom meg ebben a kutyában és az összes elővigyázatossági rendszabályokat be kell tartanom. Eddig még a szerződés-tervezetet sem kaptam meg; ő az ügyvédjét okolja ezért, de én őt magát, hogy még mindig azon spekulál, miben akadékoskodhatna még nekem. Szerencsére a kezemben van egy levele, amelyben *ő maga* teszi meg a szóban forgó ajánlatot, s az ügyvédnek alapként adott memorandumot magam fogalmaztam. De már most észreveszem, hogy azon igyekszik, vegyek ki pénzt az üzletből, *mielőtt* teljesen tisztázom vele a dolgot – akkor a markában lennék, és megnyomorgathatna. Ám mihelyt megkapom a tervezetet és úgy látom, hogy tisztességesen van megfogalmazva, küldök neked annyit, hogy az adósságokat kifizethesd és valami készpénzed is maradjon, újévtől pedig érvénybe lép az új megállapodás. Lehetőleg magam megyek néhány napra hozzád, de erről Dilinósnak és Tsainak mit sem szabad tudniok.

Szívélyes üdvözlet a feleségednek és a lányoknak.

Barátod
F. E.

---

* – „kínainak" – *Szerk.*

** *V. ö. 208. old.* – *Szerk.*

135

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 dec. 14.

Kedves Fred,

Szombaton este megérkezett Ténot („Paris" és „Provinces") és a Baudin-per tárgyalásai[370]. Ma elküldöm neked Ténot-t („Paris") és Baudint. A másik Ténot-t („Provinces") néhány nap múlva kapod. Az egész históriát visszahozhatod magaddal, mert rajtam kívül a családból még senki sem olvasta a dolgokat.

A Ténot-ban („Paris") – a „Provinces"-t még nem olvastam – néhány részlet kivételével kevés újat találtam. A hallatlan szenzáció, amelyet a könyv Párizsban és egyáltalában Franciaországban keltett, nagyon érdekes tényt bizonyít – tudniillik azt, hogy a Badinguet[159] uralma alatt felnőtt nemzedék abszolúte semmit sem tudott annak a rezsimnek a történetéről, amelyben él. A fickók most dörgölik a szemüket, s mintha az égből potyogtak volna le. Ha szabad parva componere magnis*, mi a magunk módján nem ugyanígy jártunk? Németországban most mint furcsa újdonság terjed, hogy Lassalle csak egyike a mi üstököseinknek, és hogy *ő nem fedezte fel* az „osztályharcot".

Gambetta beszédében – ő most a hős Franciaországban – semmi különöset nem találok. Modora döbbenetesen emlékeztet engem Michel de Bourges** modorára. Ez a Michel is politikai perrel tett szert hírnévre. Néhány hónappal a februári forradalom előtt kijelentette, hogy feladta hitét a „demokráciában", mert az mindig „demagógiába" csap át. Ami persze nem gátolta abban, hogy február *után* mint régi republikánus csillogjon és Bonaparte-nak, nolens vagy volens*** pompás szolgálatot tegyen, különösen a quaestor-kérdésben[371]. Többé vagy kevésbé „Plon-Plon"-nal, a republikánussal is kapcsolatban állt.

---

* a kicsiket a nagyokhoz hasonlítani[172] – *Szerk.*

** Louis Chrysostome Michel. – *Szerk.*

*** – akarva vagy nem akarva – *Szerk.*

Igazi élvezettel olvastam újra teljes terjedelmükben a „mérsékelt republikánusoknak", azaz a törvényhozó nemzetgyűlésben ülőknek a 10. kerületi elöljáróságon tartott tárgyalásait.[372] Nem hiszem, hogy az egész világtörténelemben akad ehhez fogható tragikomédia, legalábbis nem ilyen tiszta kivitelben. Ehhez képest a frankfurti, ill. a stuttgarti parlament semmi. Egyedül a franciák értenek az efféle színpadi rendezéshez, legyen szó akár egy konventről, akár egy abszolút gazfickókból álló csonkaparlamentről.[373]

Ami a gyapotot illeti, megvannak nekem a Board of Trade[374] jelentéseiből a behozatali és kiviteli lajstromok 1861-ről stb. Az egyetlen tény, amely foglalkoztatott, az a mindenképpen hallatlan dolog, hogy három évig semmit sem gyártottak a belföld számára (úgy értem, hogy a három év alatt *újonnan importált* nyersanyagból, vagy pedig csak a *készletek pótlására*).

Az itteni Asher-féle könyvkereskedésből (a berlini Unter den Lindenen levő cég fiókja) írtak nekem, hogy Berlinben szükségük van a „*Vogt úr*"[66] néhány példányára. Mármost az átkozott Wilhelm, mint tudod, hónapokkal ezelőtti igen sürgető levelemre semmit sem válaszolt azon kívül, hogy a neki átadott 300 példányt elkótyavetyélte, de Berlinben még van néhány. Ma ismét megsürgetem.

Tussyka nagyon el van ragadtatva attól a kilátástól, hogy itt leszel nálunk, és ugyanígy az egész család. Tussy azonban fanatikus híved neked, Mrs. Lizzie-nek és a „convicted" nationnek*. De meg kell írnod, mikor jössz.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Balzac „Le Curé de Village"-ában a következő áll:

„Ha az ipari termék nem volna *értékben* a *kétszerese* pénzben kifejezett *előállítási árának*, a kereskedelem nem létezne." Mit szólsz ehhez?

Dilinós, minthogy ő fedezte fel Szernót, őt nem kezeli olyan nagy szigorral. Csak azon csodálkozik, hogy Szerno nem hozzá, hanem énhozzám fordult.

* – „elítélt" népnek[216] – *Szerk.*

136

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1868 dec. 15.
Este, éjfél után

Kedves Fred,

Kérlek, hogy a mellékelt dokumentumot[375] – ízetlensége ellenére – *komolyan* tanulmányozd át, írd meg nekem *széljegyzeteidet franciául*, és magát az iratot **legkésőbb szombatig küldd vissza nekem!**

Bakunyin úr – ő áll a história hátterében – oly kegyes, hogy a munkásmozgalmat *orosz* vezetés alá akarja helyezni.

Ez a szemét két hónapja áll fenn. Csak ma este közölte az öreg Becker levélben a Főtanáccsal. Dilinósnak ezúttal igaza van. Ez a társaság hivatott arra – mint az öreg Becker írja –, hogy a Szövetségünkből hiányzó „*idealizmust*" pótolja. Az orosz idealizmus!

Ma este Főtanácsunkban, főleg a franciák körében, nagy volt a dühöngés az irat miatt. Én régóta tudtam erről a szemétről. Halvaszületettnek tartottam, s az öreg Beckerre való tekintettel hagyni akartam, hadd múljék ki nyugodtan.

De a dolog komolyabbá vált, mint gondoltam. S tovább már nem engedhető meg, hogy tekintettel legyünk az öreg Beckerre. A Tanács ma este határozatot hozott, hogy *nyilvánosan* – Párizsban, New Yorkban, Németországban és Svájcban – megtagadja ezt a betolakodott társaságot. A megtagadási dekrétum megfogalmazásával (jövő keddig) engem bíztak meg. Az öreg Becker miatt sajnálom az egész dolgot. De Szövetségünk nem követhet el öngyilkosságot az öreg Becker kedvéért.

Barátod
K. M.

Strohn Düsseldorfból írja nekem, hogy fivére, Eugen, váratlanul meghalt Hamburgban.

El tudod küldeni nekem a „Guardian"-t,[376] amelyben a manchesteri stb. gyapotcsődökről van szó?

137

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]68 dec. 18.

Kedves Szerecsen,

Hálásan köszönöm a Ténot-t és a Baudin-pert.* Mihelyt az utóbbit elolvastam, mindkettőt visszaküldöm. A „Province"-t ott-tarthatod, mindkettőt megrendeltem magamnak a könyvkereskedőnél, mert az ilyesmi mégiscsak meg kell hogy legyen az embernek. A forradalmi, ill. ellenforradalmi kauzalitás elfelejtése szükségszerű következménye minden győztes reakciónak; Németországban a fiatalabb nemzedék abszolúte semmi mást nem tud 48-ról, mint a „Kreuzzeitung"[377] sirámait, amelyeket 49–52-ben az összes lapok utánabömböltek, a történelem ott 47 végével hirtelen megszakad. – A tizedik kerületi elöljáróságon lezajlott tárgyalások valóban csudaszépek, ilyen teljességben még sohasem olvastam ezeket.[372]

E. Strohn halálhírét véletlenül olvastam a „Kölnische Zeitung"-ban. Ízületi reumában halt meg.

A genfi ügyirat[375] igen naiv. Az öreg Becker sohasem tudott felhagyni a klikkagitálással; ahol ketten vagy hárman összejönnek, neki köztük kell lennie; de ha idejekorán figyelmezteted, bizonyára visszavonult volna. Most majd elcsodálkozik, milyen rossz hatással jártak jó szándékú törekvései. Hogy az Internacionálé ebbe a svindlibe nem mehet bele, az napnál világosabb. Két Főtanács lenne, sőt, két kongresszus is; ez állam az államban, és az első pillanattól fogva kirobbanna a konfliktus a londoni gyakorlati Tanács és a genfi elméleti, „idealista" Tanács között. Nem létezhet (hivatásánál fogva) nemzetközi testület az Internacionálében, ugyanúgy, ahogy nem létezhet két Főtanács sem. Egyébiránt ki jogosít fel benneteket arra, hogy elismerjetek egy megbízók nélküli úgynevezett központi irodát, amelynek egyazon nemzetiséghez tartozó tagjai maguk alakítják meg (a szabályzat 3. §-a kihagyja a „*maguk*" szót, és nem ok nélkül!) országuk nemzeti irodáját! Ezek az urak, minthogy más megbízóik nincsenek mint önmaguk, azt akar-

* *V. ö. 224. old. – Szerk.*

ják, hogy az Internacionálé adjon nekik megbízást. Ha az Internacionálé erre nem hajlandó, ki ismerné el a „Kezdeményező Csoportot", más szóval a „Központi Irodát" mint képviselőjét? Az Internacionálé Központi Tanácsa legalább három egymást követő választáson ment át, s mindenki tudja, hogy számtalan munkást képvisel; de kit képviselnek ezek a „kezdeményezők"?

De még ha hajlandók vagyunk is eltekinteni a választási formalitástól, mit képviselnek azok a nevek, amelyekből ez a Kezdeményező Csoport áll? Mit képvisel az a csoport, amely „a politikai és filozófiai stb. kérdések tanulmányozásának speciális missziójára" tart igényt? Nem kétséges, hogy a tudományt képviselnék. De találunk-e közöttük olyan embereket, akikről köztudomású, hogy egész életükben ezeket a kérdéseket tanulmányozták? Ellenkezőleg. Nincs egy név sem közöttük, amelynek viselője mindeddig akár csak igényt mert volna tartani arra, hogy a tudomány emberének tekintsék. S ha nincs mandátumuk a szociális demokrácia képviseletére, még sokkalta kevésbé van mandátumuk arra, hogy a tudományt képviseljék.[378]

A többit már elmondtad megjegyzéseidben. Én is, akárcsak te, merő halvaszületett genfi lokális képződménynek tartom a dolgot. Csak akkor lenne életképes, ha túl hevesen lépnétek fel ellene, s így jelentőséggel ruháznátok fel. Azt hiszem, a legjobb volna nyugodtan, de szilárdan visszautasítani ezeknek az embereknek azt az igényét, hogy belopakodjanak az Internacionáléba; egyébként pedig azt kell mondani nekik, hogy mivel speciális területet választottak maguknak, megvárjuk, mit tudnak belőle kihozni; továbbá azt is meg kell mondani nekik, hogy ez idő szerint semmi sem áll útjában annak, hogy az egyik szövetség tagjai a másiknak is tagjai legyenek. Mivel a fickóknak semmiképp nincs más működési terepük, mint a *fecsegés*, elég hamar kölcsönösen halálra untatják majd egymást, és mivel várható, hogy kívülről nem tódulnak hozzájuk az emberek (*ilyen* feltételek mellett), az egész vacak bizonyosan hamar szétesik. De ha hevesen lépsz fel ez ellen az orosz intrika ellen, akkor a mesterlegények körében (kiváltképp Svájcban) igen nagy számban található érzületi filisztert fölöslegesen felingerled és ártasz az Internacionálénak. Egy orosszal (és itt négy van belőlük*, a nőket nem számítva), egy orosszal szemben az ember sohase veszítse el a hidegvérét.

Az elméleti programnál szánalmasabbat még soha nem olvastam. Szibéria, a hasa és az ifjú lengyel nő tökéletes ökörré tették Bakunyint.

* Bakunyin, Zsukovszkij, Elpigyin és Alekszejev. – *Szerk.*

Utazásomból újév előtt aligha lesz valami, az átkozott szerződés-tervezet* még mindig nincs készen.

Szívélyes üdvözlet.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 208. old. – Szerk.*

138

Marx Engelshez

Manchesterbe[360]

London, [18]68 dec. 19.

Kedves Fred,

Köszönet a széljegyzeteidért![378] Azon az estén, amikor írtam neked, izgatott voltam. De másnap reggelre már bekövetkezett a reakció és elhatároztam, hogy diplomatikusan kezelem a dolgot, teljesen a te tanácsod szellemében.

Ténot „Province"-e sokkal jobb. Számos részlet van benne, ami új számunkra. Ha a párizsiak egy vagy két nappal tovább kitartanak, a császárságnak befellegzett volna. A falusi nép körében sokkal nagyobb volt a (republikánus) mozgalom, mint tudtuk.

Mellékelten a *„Réveil"*,[379] Ledru-Rollin sajtószerve. Delescluze a gonosz szelleme, régivágású republikánus, szamár. Ő az a biztosa az ideiglenes kormánynak, aki a belgákat a Risquons Tout-i kelepcébe vitte.[380] Tehát áruló vagy ős-szamár. Valószínűleg ez utóbbi.

A munkások R. Johnson tiszteletére bankettet akartak szervezni, ezt a szamárságot *mi* akadályoztuk meg.[381] Conningsby, akitől a kezdeményezés kiindult, semmirekellő. Ez az alak kéjutazáson volt az Egyesült Államokban, és Seward megfizette, hogy Londonban ilyen fogadtatást készítsen elő R. Johnsonnak. Ez ugyanaz a munkás, aki évekkel ezelőtt azt írta a *„Times"-nak*, hogy a munkások politikailag elégedettek és nem kívánják a választójogot.

Nagyon jól jönne, ha küldhetnél nekem néhány £-et a most kezdődő hétre, amikor karácsony van.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

139

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1868 dec. 23.

Kedves Fred,

Most csak értesítelek – mivel mindjárt a Citybe megyek – csodálatos karácsonyi ajándékod megérkezéséről. Elképzelheted, micsoda ujjongás volt nálunk.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

1869

140

Marx Engelshez
Manchesterbe

[London,] 1869 január 1.

Kedves Fred,

Boldog Újévet!

Lafargue mellékelt leveléből láthatod, hogy egy külön újévi ajándékot kaptam – a nagyapai méltóságot.

A mellékelt, *Párizsban* nyomtatott 2 újságpéldányból – „*Cloche*" és „*Diable à quatre*" – láthatod, milyen hetyke hang uralkodik ott. Hasonlítsuk csak hozzá a poroszországi ellenzék nyelvezetét. Ez a kis sajtó[382] – és az emberei közé tartozott maga Rochefort is – a legsajátabb terméke volt a Bonaparte-rezsimnek. Most a legveszélyesebb fegyver ellene.

A csatolt „*Vorboté*"-*ból* láthatod a bázeli botrányt.[383] Ezeknek az átkozott fickóknak – ottani szóvivőinkre gondolok – sajátos tehetségük van ahhoz, hogy a *Nemzetközi Munkásszövetséget* tegyék felelőssé minden helyi perpatvarért munkáltatók és munkások között. Amellett elmulasztják, hogy *bármilyen intézkedést* tegyenek háború esetére, pl. szakszervezeteket alakítsanak. Hanem annál hangosabban ordítoznak. A kantonkormányocska beavatkozik. Így válik fontossá a legkisebb esemény is. Aztán jön a felhívás a Nemzetközi Munkásszövetséghez általában és a londoni Főtanácshoz különösen, hogy a legrövidebb határidőn belül fizesse meg a svájci háborúzás költségeit. És aztán azt írja az „öreg" Becker, hogy ne „kompromittáljuk" magunkat újra, mint a genfi ügyben stb. De erről és az orosz–nemzetközi közjátékról legközelebb.

Az egész család újévi jókívánságait küldi. Tussy szerint szegény Fred alighanem siralmasan érzi magát az évnek ebben az időszakában.

Addio*.

Barátod
K. M.

---

* – Isten veled – *Szerk.*

141

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1869 jan. 3.

Caro Moro*,

Boldog újévet! és a legjobb szerencsekívánataimat a párizsi újévi ajándékhoz**. Azt hiszem, te meg a feleséged már egymásra sem tudtok nézni anélkül, hogy ne nevessetek ezen az új méltóságon.

A bázeli história[383] még nem egészen világos előttem a „Vorboté"-ból, mohón várom tehát az ígért kiegészítéseket, éppúgy a bakunyiniáda további menetét. Bakunyin beszédei a „Kolokol"-ban nagyon ostobák.[384] Mintha a fickó időtlen idők óta semmit sem tanult volna. Hogy Herzennel még mindig egy gyékényen árul, ez érdekes, s ezt innen tudtam meg. Herzen tehát most nyakig ül a pácban, különben nem adná fel a „Колоколъ"-t.[385] Egyébként a fickó most sajátságos, egészen szörnyű franciasággal ír, – s amellett ez az ember egy franciául beszélő országban él! Bakunyin franciasága sokkal jobb.

Köszönet a „Cloche"-ért és a „Diable à 4"-ért, hetykeségük csakugyan nagy. Néhány orléanista millió, amelyet most odadobnának a generálisok közé, nagyon jól jönne.

Szívélyes üdvözleteim és jókívánságaim az egész családnak.

Barátod
F. E.

---

* – Kedves Szerecsen – *Szerk.*
** *V. ö. 232. old.* – *Szerk.*

142

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1869 jan. 13.

Kedves Fred,

Köszönet a „Zukunft"-okért. (Thesmar és Georgios Jung!)

Napról napra halogattam, hogy írjak neked, mert egy száraz nátha a szememet, a fülemet, az orromat és az egész fejemet mintegy két hete valóságos ostrom alatt tartja. Minthogy azonban ebben az átkozott ködös időben még semmi kilátás sincs arra, hogy egyhamar megszabaduljak a bajtól, nem akarok tovább várni. Nálatok Manchesterben is ilyen szép az idő? Nem csoda, hogy itt most virágkorát éli az öngyilkosság. Csak az ír mondja, még a Seven Dialsben[386] is, hogy „inkább más valakin követne el öngyilkosságot, mint saját magán".

Jelentkezett-e nálad egy Emmerichből való, Th. von Gimborn nevű ifjú gyárospalánta? Nem egészen világos előttem, hogy mit akar. Először azt mondta nekem, hogy bizonyos időre, mondjuk egy fél évre mint technikus vagy akár mint közönséges munkás be akar lépni egy gyárba, hogy az angol gyári munka szervezetét stb. tanulmányozza. Most már csak kétheti tartózkodásról van szó egy mezőgazdasági gépgyárban. Végülis lehet, hogy Gimborn csak angol gyári titkokat akar kilesni? Ez nem egykönnyen sikerül majd neki.

Most rövid beszámoló az „internacionális eseményekről".

a) *Alliance Internationale de la Démocratie Socialiste*":[387] 1868 december 22., a Főtanács egyhangú határozata,[388] amely így szól: 1. az Alliance stb. szabályzatának mindazon cikkeit, amelyek a Nemzetközi Munkásszövetséghez való kapcsolatai felől rendelkeznek, semmisnek és érvénytelennek nyilvánítja; az Alliance stb.-t nem fogadja el a Nemzetközi Munkásszövetség ágazatának. Az (általam szerkesztett) ítélet indokolása teljesen jogi formájú, kimutatja, hogy a tervbe vett Alliance szabályzata ellentétben áll a mi szabályzatunkkal stb. Egy utolsó indoklás, amelyből az öreg Beckernek különösen be kellene látnia a szamárságát, az, hogy a kérdést már előre el-

döntötte a brüsszeli kongresszus[236] a *Béke- és Szabadságligával*[42] kapcsolatban. Ennek a Ligának, amely el akarta ismertetni magát a Nemzetközi Munkásszövetséggel, a kongresszus kijelentette: minthogy a Ligának, állítása szerint, alapelvei és célja ugyanaz, mint a Nemzetközi Munkásszövetségnek, nincsen semmiféle „létjogosultsága", és, jegyzi meg végül az indokolás, „a Genfi Kezdeményező Csoport több tagja" maga is ebben az értelemben szavazott Brüsszelben.

Közben leveleket kaptunk Brüsszelből, Rouenból, Lyonból stb., amelyek feltétlen egyetértést nyilvánítanak a Főtanács határozatával. Egyetlen szót sem emeltek a Genfi Kezdeményező Csoport mellett. Hogy ez a csoport nem egészen becsületesen járt el, már abból is nyilvánvaló, hogy megalapításáról és tényked[é]séről csak akkor értesített minket, *miután* előzőleg a brüsszelieket stb. megnyerni próbálta. Én a dolgot elintézettnek tekintem, jóllehet Genfből még nem kaptunk választ „ítéletünkre". A kísérlet mindenesetre megbukott.

b) *Bakunyint illetően:*

Mellékelt levelének[389] megértéséhez a következőket kell tudnod: először is ezt a levelet keresztezte az „Alliance"-ra vonatkozó „üzenetünk". Bakunyin tehát még abban a kellemes tévhitben ringatja magát, hogy nyugodtan ráhagyjuk a dolgokat. Továbbá: az orosz Szerno a Borkheimmal folytatott korábbi levelezésében határozottan Bakunyin *ellen* volt. Az *én* válaszomban, amelyet Szernónak küldtem, arra kívántam ezt az ifjút felhasználni, hogy informáljon Bakunyinról. De mivel egyik oroszban sem bízom, ezt ebben a formában tettem meg: „Mit csinál Bakunyin, régi barátom (*nem tudom, hogy még az-e*) stb. stb." Az orosz Szernónak nincs sürgősebb dolga, mint Bakunyinnal ezt a levelet ismertetni, Bakunyin pedig felhasználja egy szentimentális belépőhöz!

c) *Az öreg Beckert illetően:*

Nagyon elgaloppírozta magát. Előbb küld nekünk egy négyoldalas levelet, Genf, *dec*[*ember*] *21-i* kelettel, a bázeli históriáról*, de *egyetlenegy pontos tény nélkül.* Mi azonban *rögtön* cselekedjünk. Egyidejűleg azt írja Lessnernek, hogy mi (a Főtanács) már a genfi ügyben „kompromittáltuk" magunkat, ennek nem szabad többé előfordulnia. Avagy, mondja szó szerint (Lessnerhez intézett levelében), „a Főtanács csak az ostobák hitében létezik, mint Isten?" Genfben, úgymond, csak vállvonogatva beszélnek rólunk stb.

* *V. ö. 232. old. – Szerk.*

Erre Becker választ kapott Jungtól, amelyben azt írja neki, hogy négyoldalas episztolája nem tartalmaz *semmit*. Hogyan hiheti, hogy az ilyen vákuumra pénzt lehet kapni Londonban?

Becker dec[ember] 21-i levelében egy további részletes beszámolót jelzett. Ehelyett megkaptuk a „*Vorboté*"-*t*. Magad láthattad, hogy a „*Vorbote*" valójában csak a szalagszövők „véget ért" kizárásáról tudósít, de korántsem magyarázza meg, hogyan bonyolódott azután a további konfliktus. Egyszóval, mind e pillanatig semmi egyebet nem tudunk, mint ami a „Vorboté"-ban áll. Ennek alapján nemcsak a *trade unionoknál* nem lehet lépéseket tenni. Az is lehetetlen, hogy a Főtanács nevében bármit is közzétegyünk erről az ügyről. Csak nem tehetjük ki magunkat annak, hogy a bázeli uzsorások azt válaszolják, mindennemű tárgyismeret nélkül kiabálunk bele a vakvilágba?

Summa summarum, tegnap egy hete a Főtanács elhatározta, hogy megdorgálja mind Beckert, mind Perret-t (Genf *francia* levelezőjét), amiért mindeddig nem közölték velünk a szükséges anyagot a bázeli ügyről. S egyelőre ennyiben is maradunk. Sajnálom az öreg Beckert. De mégiscsak észre kell vennie, hogy a kezünkben tartjuk a gyeplőt, noha amíg csak lehet, tartózkodunk minden közvetlen intervenciótól.

d) *Sztrájkok Rouenban, Vienne-ben stb.*[390] *(Gyapotfonás)*:

Körülbelül 6–7 hetesek. Az érdekes a dologban az, hogy nem sokkal előtte az amiens-i szövödék (és fonodák) tulajdonosai általános kongresszust tartottak az amiens-i polgármester elnökletével. Itt, bizonyos Vidal nevű szédelgő javaslatára, aki hosszabb ideig Angliában tanyázott, elhatározták, hogy konkurrenciát csinálnak az angoloknak Angliában stb. Tudniillik raktárak létesítésével francia fonal stb. számára Angliában, mind ottani eladásra, mind az Angliával közvetlenül kereskedő tengerentúli kereskedőknek való eladásra. Éspedig ezt a *bérek további csökkentésével* kell nyélbeütni, miután már elismerték, hogy csak az (angliaiakhoz képest) alacsony bérekkel tudnak ellenállni magában Franciaországban (a fennálló vámok mellett) az angol konkurrenciának. S ez után az amiens-i kongresszus *után* csakugyan hozzáláttak a bércsökkentéshez Rouenban, Vienne-ben stb. Innen a sztrájkok. Természetesen, Dupont útján, értesítettük az embereket, hogy milyen rosszul állnak az itteni ügyek (speciálisan a gyapotkereskedelem is), s hogy ennélfogva bajos *ez idő tájt* pénzt felhajtani. Időközben, mint a mellékelt (vienne-i) levélből látod, Vienne-ben véget ért a sztrájk. A roueniaknak, ahol még tart a konfliktus, egyelőre 20 £-re szóló utalványt küldtünk, a párizsi bronzmunkások terhére, akik még a kizárásuk idejéből[124] tartoznak nekünk ezzel a pénzzel. Egyébként ezek a francia munkások sokkal

ésszerűbben járnak el, mint a svájciak, és egyúttal sokkal szerényebbek a követeléseikben.

Abban a reményben, hogy a te fejed nem bambult el olyan gyalázatosan a náthától, mint az enyém, maradok híved

K. Moro

143

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 jan. 19.

Kedves Szerecsen,

Bocsáss meg, hogy ilyen késve és ilyen keveset válaszolok, de az utóbbi időben ránk jár a rúd odahaza. Alighogy Sarah jobban lett, Lizzie-nek heves krónikus gyomorhurutja támadt, amit én hosszasan kúrálgattam, s alighogy ez elmúlt, megsértette a lábaujját, aminek folytán gyulladásba jöttek a lábfején és a lábszárán a nyirokerek; ez nagyon csúnyára fordulhatott volna, de most már nagyjából elmúlt – ám még fel sem kelhetett, Mary Ellen betegen jött vissza a szüleitől, ahol néhány napot töltött. Hogy mi a baja, azt csak holnap tudom meg, mert csak akkor jön Gumpert: ő attól tart, hogy skarlát, de mostanáig kiütésnek nyoma sincs. Ráadásul még mindenféle ostoba meghívás, amit nem lehet visszautasítani – sok munka az irodában, s így megérted, hogy éppen elég izgalmam van.

Szívélyes üdvözlettel a hölgyeknek

barátod
F. E.

Ugye, annak idején rendben megkaptad a bort csakúgy mint a „Sozialdemokrat"-okat és Ténot-t stb.?

144

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1869 jan. 23.

Kedves Fred,

Mindnyájan reméljük, hogy a Mornington Street 86. szám alatt beállt a javulás. A skarlát úgy látszik egész Angliában dühöng. De talán Gumpert mégis tévedett Mary Ellennel kapcsolatban. Tussy a legjobb kívánságait küldi neki és Mrs. Burnsnek.

A mi házunkban viszont nátha és köhögés uralkodik. Én annyira rosszul voltam, hogy majdnem 2 hétig állandóan „köhécseltem", hogy Blindné elegáns módján fejezzem ki magamat. Tegnap mentem el először hazulról, és ma *próbaképpen* elszívok egy szivart.

A mellékelt fotót Jennyke küldi neked, aki szintén csúnyán köhécsel. Visszakéri Büchner könyvét, mert Darwint tanulmányozta és most a nagy Büchnert is meg akarja ismerni. A kereszt (Jennyke fényképén) az 1864-es lengyel felkelés emlékkeresztje.[391]

A bor stb. vételének igazolását Tussy vállalta magára, s mind e percig azt hiszi, hogy ezt csakugyan el is intézte.

Mellékelten két borkheimiáda.[392] Hogy valahol mégis levezethesse „szellemének túlcsordulásait" és ne harsogja tele a fülemet, azt ajánlottam neki, hogy írjon „*Orosz leveleket*" a „Zukunft"-ba. Majd meglátjuk.

A „Money Market Review"-ból[393] látom, hogy Knowles 7 shilling 6 pennyt fizet font sterlingenként.* Hogy van ez a jóember?

Szívélyes üdvözlet egész házad népének.

Szerecsened

* *V. ö. 218. old. – Szerk.*

145

Engels Marxhoz

Londonba[89]

Manchester, 7, Southgate
1869 jan. 25.

Kedves Szerecsen,

A legnagyobb sietségben csak annyit közlök, hogy végre mindnyájan újra talpra álltunk, és Gumpert a skarláttal szerencsére vaklármát csapott. Ma alaposan át kell olvasnom a G. Ermennel kötendő szerződés tervezetét, amelyet most kaptam meg, hogy a dolog a lehető leggyorsabban elintéződjék;* ezért ma csak e néhány sort. Mihelyt tisztán áll előttem a jövőm és minden eljutott odáig, hogy nem kell többé a dolog meghiúsulásától félni, néhány napra Londonba megyek.

Szívélyes üdvözlet mindnyájatoknak.

Barátod
F. E.

Ugye, ahogy Jenny köhögni kezdett, azonnal felmondtad a tanításra vonatkozó megállapodást?**

---

* *V. ö. 208. old. – Szerk.*
** *V. ö. 210. old. – Szerk.*

146

Engels Marxhoz

Londonba[89]

Manchester, 7, Southgate
1869 jan. 26.

Kedves Szerecsen,

Ernest Jones ma délben 2 órakor meghalt tüdőgyulladásban. Csütörtök óta beteg volt és péntek óta lemondtak róla az orvosok.

Megint egy a régiek közül!

Barátod
F. E.

147

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 jan. 28.

Kedves Fred,

E. Jones halálhíre természetesen mély megrendülést keltett a házunkban, hiszen egyike volt a kevés régi barátnak.

Küldök egy „Vorboté"-t és egy kis brosúrát, amelyet ma kaptam Berlinből. Szerzője, aki elküldte nekem, a postai borítékon a mezőgazdasági üzemtan docensének nevezi magát.

Jennyke köhögése úgyszólván megszűnt. Nekem az utóbbi napokban megint erős rohamaim voltak, de ma úgy látom, hogy folyékony náthává vált a dolog, s ezzel vége.

Liebknecht azt írja nekem, hogy Svájcban és Németországban lázadás várható Becker (a mi öregünk) ellen, és a nyilvános botrány *csak* akkor kerülhető el, ha Becker szakít Bakunyinnal és felhagy diktátori magatartásával. Nagyon elégedetlenek pénzkezelésével és a pénzek felhasználásáról adott jelentéseivel. Liebknecht szeretné, ha magánlevelet írnék Beckernek, aki nagyon makacs. De a dolog kényes. Wilhelm májusban Bécsbe megy. A „*Vogt úr*"*-ból*[66] az utolsó 50 példány utasításomra deponálva Kugelmann-nál.[394]

A Gurney-ügyön[340] fejedelmien szórakoztam. Minden részletében tanulmányoztam ezt a mocskos ügyet; ezért semmi újat nem találtam a Mansion House-beli[395] tárgyalásokban, a nagy Edwardsot kivéve.

Néhány nappal előbb jelezned kell, hogy mikor jössz, hogy *egy* estére meghívhassam Beesly professzort.

Üdvözlet.

Barátod

Karlo Moro

148

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 jan. 29.

Kedves Szerecsen,

Végre hozzájutok, hogy részletesebben írjak neked.

Az igen tisztelt Gimborn nem mutatkozott. Leírásod szerint a fickó nyilván nem akar mást, mint iparilag szaglászni.

A Bakunyin-csoport, hím- és nőnemű rész (hiszen a különbséget, mármint a nemek közti különbséget Bakunyin szintén meg akarja szüntetni), úgy látszik csendben elhunyt. A dolog oroszosan ravasz volt ugyan, de mégis bután láttak hozzá, túlságosan kilógott a lóláb, és éppen a munkásokat nem lehet ezen a módon megfogni. Az öreg Becker csak nem tud felhagyni a „szervezéssel" és teljességgel alkalmas volt arra, hogy besétáljon a csapdába. Hogy egyébként is csinál butaságokat, azt bízvást elhiszem, csak szeretném, ha erről jobb hírforrásunk lenne, mint Wilhelm, aki nem képes a tényeket olyannak látni, amilyenek. Apropó, Wilhelm újév óta nem küldi nekem a lapocskáját[19]: ha azt hiszi, hogy én majd „megvásárolom" magamnak, nagyot téved. Igazán örülök neki, hogy nem rágják a számba minden héten, hogy nem szabad forradalmat csinálnunk, amíg a szövetségi gyűlés, a vak welf* és a derék hesseni választófejedelem** nincsen restaurálva és az istentelen Bismarckon nem álltak kegyetlen legitim bosszút.

A bázeli história*** nagyon takaros. Egyáltalán jól mennek a dolgok Svájcban. Az ügynek persze csak annyi a jelentősége, hogy ott minden világosan megmutatkozik, amit a kontinens egyéb részein többé vagy kevésbé elnyomnak. De már ez is nagyon jó. A nép által gyakorolt közvetlen törvényhozásnak is megvan az az értelme ott, hogy a törvényhozó tanácsokban szembeszálljanak a burzsoák közvetlen vagy közvetett uralmával.[396] Minthogy ugyanis a svájci munkások a genfi sztrájkig[123] jószerével egyáltalán nem

* V. György. – *Szerk.*

** III. Lajos. – *Szerk.*

*** *V. ö. 232., 235. old.* – *Szerk.*

léteztek mint külön politikai párt, hanem csupán a radikális burzsoázia uszálya voltak, csakis radikális burzsoákat választottak be a tanácsokba, míg másfelől a megválasztott parasztok is könnyű szívvel hagyták, hogy a művelt burzsoák irányítsák őket. Kis kantonoknál az ilyen közvetlen törvényhozás egész jó lehet, de persze nyomban fölöslegessé és gátlóvá válik, mihelyt a proletariátus tömegesen belép a mozgalomba és uralni kezdi.

Szép a bázeli sztrájkban, hogy adományok érkeztek Ausztriából, még Temesvárról is. Megbocsáthatatlan, ahogyan az öreg Becker a sivár deklamációival lezüllesztette ezt a históriát.

A Vogt-féle brosúrába[397] éppen csak bepillantottam, láttam, hogy a lovakat a bolháktól származtatja. Ha így van, honnan származik akkor az a szamár, aki ezt a brosúrát írta?

Ma visszaküldöm neked a „Sozialdemokrat"-okat stb., a „Zukunft" néhány számával együtt.

Nagyon jó, hogy Kugelmann-nál még van 50 példány a „Vogt úr"-ból.[66] Ha Vogt újra előadást tart Berlinben, Kugelmann a brosúrák egy részét küldje oda és *hirdesse az újságokban*. Fogadok, hogy ez elűzi Vogtot onnan.

Sam Moore most buzgón tanulmányozza a Duncker-féle első füzetedet[93], egészen jól érti. Teljesen elsajátította a dialektikus dolgokat a pénzelméletből stb., s azt mondja, hogy elméleti vonatkozásban ez a legjobb az egész könyvben.

Derék Gottfriedommal még mindig húzódik a dolog.* De ha csak lehet, jövő csütörtökön este Londonba megyek és ott maradok vasárnap estig.

A fénykép nagyon tetszett.

A Büchner-könyv Gumpertnél van, a napokban érte megyek, viszolygok a feleségétől, aki egyre nyárspolgáribb lesz.

Meg kell hagyni, hogy a lassalleánusok sokkal különbül értenek az agitációhoz, mint a mi derék Wilhelmünk meg az ő néppártbeli barmai. Nagyon kellemetlen ez, mert szemlátomást jóval túlszárnyalják Wilhelmet és Bebelt, s a tömegek olyan szörnyen ostobák, a vezetők pedig mind semmirekellők.

Holnap temetik Jonest óriási processzióval, ugyanabban a temetőben, ahol Lupus nyugszik. Igazán kár a fickóért. Hiszen a polgári frázisok nála csak képmutatás voltak, s itt Manchesterben nincs senki, aki őt a munkásoknál pótolni tudná. Az emberek megint teljesen szét fognak széledni és most kerülnek csak igazán a polgárok uszályába. Ráadásul a politikusok között mégiscsak ő volt az egyetlen *művelt* angol, aki alapjában véve egészen a mi oldalunkon állt.

---

* *V. ö. 208., 240. old. – Szerk.*

Apropó Beesly: mi van a cikkel a „Westminster" számára? Addig üsd a vasat, amíg meleg.*

Én is kicsit náthás vagyok. Ilyen időjárásban ebből az ember sohasem mászik ki. Remélhetőleg te is már jobban vagy.

Szívélyes üdvözlet a feleségednek és a lányoknak. Hogy van Mrs. Lafargue és a kisbabája**?

Barátod
F. E.

Hogy az orosz*** mindjárt így hirdeti a dolgot: „Marx, K., *Művek*, I. kötet", ez is jó.°

* *V. ö. 180., 182. old. – Szerk.*
** Charles-Étienne Lafargue. – *Szerk.*
*** N. F. Danyielszon. – *Szerk.*
° *V. ö. 168. old. – Szerk.*

149

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 jan. 29.

Kedves Fred,

Eichhoff fivére utánnyomásban ki akarta adni az én „*Brumaire 18*"-*ámat*[265] (és fizetett is volna érte).

Erre szükségesnek tartottam, hogy írjak Meissnernek, mintegy feljogosítását kérve ehhez (ő nem szereti a pamfletokat). Azt írja, hogy rajta kívül senkinek sem szabad kinyomatni a dolgot, mert ex officio* ő az én kiadóm és az is akar maradni. Tehát a dolgot közvetlenül neki kell elküldeni, kisebb változtatások után.

Kérdés: Meg tudnád szerezni nekem a „*Louis Bonaparte*" egy példányát? Lupus hagyatékában nem volt belőle egy?

Barátod
K. M.

* – hivatalból – *Szerk.*

150

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]69 febr. 13.

Kedves Fred,

Köszönet a „Zukunft"-okért.

Mellékelten levél Lugauból, és csatoltan ezeknek az embereknek a szervezeti szabályzata stb. Minthogy ebben a pillanatban nagyon lefoglal a könyvem[61] (a náthaláz miatti több hetes megszakítás után valóban megint nekifogtam a munkának), jó lenne – amennyiben a te időd nincsen ugyancsak lefoglalva –, ha készíthetnél nekem egy rövid beszámolót (lehetőleg angolul, a Főtanáccsal való közlés végett) a mellékelt dokumentumokról.[398] Ezek a derék lugaui bányamunkások az elsők Németországban, akik közvetlenül kapcsolatba lépnek velünk, s nekünk nyilvánosan fel kell lépnünk az érdekükben.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Küldd vissza nekem a dolgot, mihelyt nincs többé szükséged rá.

151

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 febr. 15.

Kedves Fred,

Csatoltan a kölcsönök története Westbury alatt stb. A könyvecskét megtarthatod, a mellékelt angol levelet vissza kell küldened nekem. Borkheimnak azt mondtam, hogy az információra egy *hollandiai ismerősöm* számára van szükségem.

Ne felejtsd el a lehető leggyorsabban eljuttatni hozzám Foster „Foreign Exchanges"-ét. Elolvasás után nyomban visszaküldöm. Itt nem lehet megszerezni.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

152

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 18]69 febr. 17.

Kedves Szerecsen,

A beszámolót elkészítem neked jövő keddre, ámbár nem tudom, hogy elsősorban mi a fontos nektek. A lugaui levél mellékelve.[398]

A Westbury-históriáért hálás köszönet. Mellékelten visszaküldöm a Borkheimnak szóló levelet. Meg fogom kérdezni erről a részvényügynökömet.

Mellékelem az illusztris Gaudissart[219] kivonatát Bakunyinról, megjegyzésekkel együtt.[399] Mint látod, a legerősebb kitételek, amelyeket oroszul idézett nekünk, csak az ő képzeletében léteznek. De a pánszlávizmus mégiscsak kissé több a soknál benne, főként pedig jellemzőek a lengyelekhez címzett fenyegetések. Az orosz birodalom szétesésének ecsetelése is arra irányul, hogy Nagy-Oroszországnak mégis a szláv konföderáció központjává kell válnia.

Barátod

F. E.

153

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 febr. 21.

Kedves Szerecsen,

Nagyon szépen köszönöm a pipát, amelyet ma este mindjárt kipróbálok.

Mellékelten a jelentés.[398] Magukat az írásokat holnap küldöm vissza neked. Ezek a középkorból átszármazott bányamunkásegyletek – a középkori hókuszpókusz még ottragadt rajtuk a „beiktatási- és parádészolgálati szabályzatokban, a bányaünnepségekben és a templomi parádékban" – minden német bányában megvannak.

Minthogy Liebknecht lapocskája[19] mégiscsak a „Moniteur"-je[400] ezeknek a lugauiaknak, elküldhetnéd a jelentést, miután felolvastad, Wilhelmnek lefordítás végett, de nyomatékosan ki kell kötnöd, hogy *legfeljebb két számban* oszthatja el. Hiszen máskülönben nincsen célja. Az eredetit, ha újra kell neked, visszaküldheti.

Wehnertől hallom, hogy a porosz rendőrség egyre komiszabb disznóságokat követ el Hannoverben: levelek felbontása, főként hannoveri tiszteké, akik szász szolgálatba léptek, egészen mindennapos dolog. Persze, hát mit is kezdjen Stieber a titkos alapból való 400 000 tallérral, amit a porosz kamara az exfejedelmek jövedelmeiből megszavazott neki!

Barátod

F. E.

154

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 febr. 24.

Kedves Fred,

Hálás köszönet a jelentésért.[398] Kristályosan világos. Semmit sem változtattam rajta azon kívül, hogy elhagytam a befejező mondatot (illetve annak néhány szavát). Tegnap felolvastam a Központi Tanácsban. Elfogadva. Először a „*Times*"-nak küldjük el (illetve Eccarius viszi el oda). Ha ott nem fogadják el, akkor a „*Daily News*"-nak. Utána az angol lapkivágást elküldjük a „*Zukunft*"-nak, a „*Sozialdemokrat*"-nak és *Wilhelmnek*. A lugaui szegény ördögöknek nagy elégtételül fog szolgálni, hogy az angol sajtóban szerepelnek.

Mellékelten a *határozatok* stb.[236], 6 darab. A helyzet ezzel a következő: (brüsszeli) kongresszusi határozat[401] kötelezett bennünket arra, hogy kinyomassuk a brüsszeli határozatokat. Azzal az ürüggyel, hogy a *genfi* határozatok a program részét alkotják, egyúttal kinyomattuk a genfi kongresszuson[238] a londoni Központi Tanács által előterjesztettek és a genfi kongresszus által elfogadottak egy *részét;* a franciák által Genfben javasolt és *ugyancsak* elfogadott módosítványokat stb. – csupa hülyeség – elhagytuk. Ezt a részt tehát én írtam. Viszont semmi részem nincs az 1868-as határozatok megfogalmazásában. Az egyetlen szó szerint tőlem származó mondat az első *megfontolás* „a gépi berendezés alkalmazásának következményeiről".[402]

Óriási, hogy Bakunyin igényt tart a kurlandi és livóniai „szláv" testvérekre. Sziléziára vonatkozó igényei sem rosszak.

Mi van Foster „Exchanges"-ével?

Meissner szép kis alak. Néhány nappal londoni látogatásod *előtt*[403] elküldtem neki a „Louis Bonaparte"-ot[265]. *Postafordultával* kértem választ. Eddig egyetlen szó se jött.

Wilhelm változhatatlanul ugyanaz marad. Az 50 vagy 60 példányból, amit levele szerint Kugelmann-nak küldött,[394] Kugelmann ténylegesen megkapott hat egész darabot![404]

Üdvözöl barátod

K. M.

155

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 febr. 25.

Kedves Szerecsen,

Az imént küldtem Borkheimnak egy csekket 162 £ 10 sh-ről, ebből 100 £-et az ő előlegének a kifizetésére és 62 £ 10 sh-et számodra, ami a neked vitt 25 £-gel együtt 87 £ 10 sh. = a 350 £ egy negyede.* Március elején, vagy mihelyt egyáltalában tudok március folyamán, megint kapsz 87 £ 10 sh-et, majd július elején ismét stb.

Remélem, hogy a jelentést[398] az angol sajtó közli, de szilárd meggyőződésem, hogy nem így lesz, és hogy legjobb esetben csak a „Bee-Hive" marad. A legjobb esetben is a fickók rettentően le fogják rövidíteni.

A határozatokat[401] még nem olvastam. Első látásra csak azon csodálkozik az ember, hogy miért nincsenek egyúttal kinyomtatva az 1867-es lausanne-i határozatok is.

Nota bene a pénz miatt: csak az a választásom volt, hogy vagy *Borkheim útján* küldöm, vagy pedig olyan módon, ami itt az irodában szóbeszédet okozott volna, tehát a kisebbik rosszat választottam. A jövőben ez persze nem fordul elő többé.

A jelentés befejező mondata** természetesen csak Liebknecht lapjának[19] és közönségének volt szánva.

Foster „Exchanges"-ét ma elküldöm neked a Globe csomagszállító cég útján, hogy postai nyomtatványként küldjem, azt nem tartottam elég biztonságosnak egy pótolhatatlan könyv esetében. Ha szombat reggelig *nem* kapod meg, azonnal reklamálnod kell Globe Parcel Expressnél, Cheapside 150, vagy Leadenhall Street 150. Legjobb, ha a visszaküldést is ugyanezen az úton intézed. A Globe még postavonattal is messze a legolcsóbb szállítási mód *nagyobb* könyvküldeményeknél.

Wilhelmnek pedig azonnal a nyakára másznék a példányok miatt[404], és

---

* *V. ö. 208–209. old. – Szerk.*

** *V. ö. 251. old. – Szerk.*

kategorikusan felvilágosítást követelnék tőle. Ugyanúgy Meissnernek is. A fickónak nyilván meggondolásai támadtak, de minthogy Eichhoff hajlandó kinyomatni*, döntenie kell, igen-e vagy nem.

Itt más sincs mint eső.

Apropó, írtam Borkheimnak Bakunyin miatt, hogy *ő* vesse fel a kérdést, egyáltalán lehetséges-e, hogy mi, nyugatiak valamiképpen együtt haladjunk ezzel a pánszlávista bandával, amíg a fickók a szláv uralmukat prédikálják; ezt Borkheim holnap bizonyára felolvassa neked, amikor a pénzért mégy, de egyébként is megmondtam neki, hogy erről tanácskozzék veled.

Szívélyes üdvözlet a tieidnek.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 246., 251. old. – Szerk.*

156

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1869 március 1.
Csatoltan 2 „Lanterne" és 1 „Réveil".

Kedves Fred,

Köszönöm a pénzt. Borkheim szombaton kifizette. Felolvasta nekem a leveledet, majd az ő válaszát.[405] Nagyon büszke arra, hogy állítólag rád bizonyította a nemek felcserélését (ami alighanem többször előfordul nálad).

Dettó szombat este megkaptam a Fostert. A könyv a maga idejében kétségtelenül jelentős. Először, mert teljesen ki van fejtve benne a ricardoi elmélet, mégpedig jobban, mint Ricardónál – a pénzre, váltóárfolyamra stb. vonatkozóan. Másodszor, mert itt látni, hogy a szamarak, az Angol Bank, a Committee of Inquiry*, a teoretikusok hogyan vesződtek hasztalanul e feladattal: Anglia adósa Írországnak; ennek ellenére a váltóárfolyam állandóan Írország hátrányára alakul, és Írországból pénzt visznek ki Angliába. Foster megoldja számukra a rejtélyt: nevezetesen az ír papírpénz elértéktelenedett. Igaz, hogy két évvel előtte (1802-ben) Blake teljesen tisztázta ezt a *névleges* és a *valóságos* váltóárfolyam között meglevő különbséget, amiről egyébként Petty – csak azóta megint elfelejtették a dolgot – minden szükségeset megmondott.[407]

Az ír amnesztia a legundorítóbb valami, amit ebben a fajtában valaha is csináltak. Először is az amnesztiában részesültek legtöbbje majdnem letöltötte azt az időt, amikor minden fegyencet feltételesen szabadlábra helyeznek. És másodszor a főkolomposokat azért tartották fogva, „mert" a fénianizmus[53] „amerikai" eredetű, tehát annál bűnösebb. Éppen emiatt a jenki íreket, mint Costellót, szabadonbocsátják, az angol íreket pedig lakat alatt tartják.

Ha valaha hegy egeret szült, akkor ez a mostani összes tehetségek kormánya[408], mégpedig minden tekintetben.

---

* – Vizsgálóbizottság[406] – *Szerk.*

Elküldtem neked régebben Pollock és Knox (ugyanaz a tetves londoni rendőrbíró, azelőtt „Times"-ember, aki a Hyde Park-i rumliban annyira kitüntette magát) beszámolóját[409] arról, hogyan bánnak az ír „elítéltekkel" Angliában. Az egyik ilyen „elítélt" kimutatja az *„Irishman"-ben* John Bull[26] hallatlan gyalázatosságait és Ökör Knox [Ochs Knox] hazugságait.

Minthogy Laura egészségi állapota nem egészen olyan jó, mint gondoltuk, szándékomban volt jövő héten néhány napra Párizsba menni. Ezt megírtam Lafargue-nak.* Minek folytán egy ismeretlen, ti. egy rendőrügynök, érdeklődött nála, hogy monsieur Marx megérkezett-e már. Valamit „közölnie kell" vele. Milyen szépen tiszteletben tartják a levéltitkot Párizsban – még mindig! Most nem utazom el.

Lafargue-nak az öt (francia) vizsgájából hármat elengedtek, s engedélyt kapott, vagyis inkább utasították arra, hogy a két hátralevőt Strasbourgban tegye le. De közben úgy látom, hogy túlságosan elmerül a politikában, amiből baja lehet, mert a barátai mind blanquisták. Figyelmeztetni fogom. Előbb tegye le a vizsgáit.

Hogy kikből áll a kompániája, azt láthatod a mellékelt prospektusból.[410] Ami hiányzik nekik, az 250 £ kaució. Valami jó is volt a dologban. Függetlenítette Lafargue-ot Moilintől, mint következik:

„Beszéltem Moilinnal a kaució miatt; ígéretet tett, hogy odaadja, de az utolsó pillanatban megtagadta, ha nem akarjuk kinevezni főszerkesztőnek. Nem mondta ki ezt, de éreztette. Tridon azt mondta nekem: Moilin diplomata, egyébként Fouché vágású ember; ezért sohasem szabad összeveszni vele: előbb puhatolódzni kell nála, tudni, hogy mit akar, hogy az ember mindig résen legyen vele szemben."

A Proudhon-elleni könyvemről[302] ezt írja Lafargue:

„Blanquinak van belőle egy példánya, és kölcsönadja minden barátjának. Így Tridon is elolvasta és boldogan látta, hogy a Szerecsen miképpen látta el Proudhon baját. Blanqui a legnagyobb tisztelettel viseltetik Ön iránt... Proudhonra megtalálta a legszellemesebb szót, amit csak ismerek, hygromètre-nek** nevezi."

Azok után, hogy John Bull az engedményeivel olyan szépen kompromittálta magát az Alabama-szerződésben, Uncle Sam végül még bele is rúg a hátsójába.[411] Ez mindenestül az amerikai *írek műve*, amint erről a jenki

* *V. ö. 579. old. – Szerk.*

** nedvességmérőnek – *Szerk.*

lapokból magam meggyőződtem. Talán ebből meglátja Beesly professzor, hogy az írek az Egyesült Államokban nem a nullával egyenlők.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Te mint összehasonlító nyelvész talán számodra érdekes formákat találsz majd egy XV. század eleji skót krónikából készült következő kivonatban Rothesay hercege (III. Róbert király fia) haláláról:[412]

„Be quhais deith, succedit gret displeseir to hir son, David Duk of Rothesay: for, during hir life, he was haldin in virtews and honest occupatioun: eftir hir deith he began to rage in all maner of insolence: and fulyeit virginis, matronis, and nunnis, be his unbridillit lust. At last, King Robert, informit of his young and insolent maneris, send letteris to his brothir, the Duk of Albany, to intertene his said son, the Duk of Rothesay, and to leir him honest and civill maneris. The Duk of Albany, glaid of thir writtingis, tuk the Duk of Rothesay betwix Dunde and Sanct Androis, and brocht him to Falkland, and inclusit him in the tour thairof, but ony meit or drink. It is said, ane woman, havand commiseratioun on this Duk, leit meill fall daun thraw the loftis of the toure: be quhilkis, his life wes certane dayis savit. This woman, fra it wes knawin, wes put to deith. On the same maner, ane othir woman gaif him milk of hir paup, thraw ane lang reid; and wes slane with gret cruelte, fra it wes knawin. Than wes the Duk destitute of all mortall supplie; and brocht, finalie, to sa miserable and hungry appetite, that he eit, nocht allanerlie the filth of the toure quhare he wes, bot his awin fingaris: to his gret marterdome. His body wes beryit in Lundonis, and kithit mirakles mony yeris eftir; quhil, at last, King James the First began to punis his slayaris: and fra that time furth, the miraklis ceissit."*

* „Halála nagy szerencsétlenséget hozott fiára, Davidra, Rothesay hercegére: mert amíg élt, a herceget erényre és tisztes foglalatosságra nevelte; de a halála (tudniillik Annabella királynő halála) után a herceg tombolni kezdett mindennemű szégyentelenségben: szüzeket, matrónákat és apácákat gyalázott meg fékezhetetlen gerjedelmében. Végül Robert király, értesülvén féktelen és szégyentelen üzelmeiről, levelet küldött fivérének, Albany hercegének, hogy e nevezett fiát, Rothesay hercegét bezárassa és becsületes és tisztes viseletre tanítsa. Albany hercege, megörülvén ez írásnak, elfogatta Rothesay hercegét Dundee és Sanct Andrew között, és Falklandba vitette, és ott egy toronyba záratta, de étel és ital nélkül. Mondják,

Úgy látszik, hogy a „*Times*" nem hozza a jelentést[398]. De végső soron itt van a „*Morning Advertiser*", amely butaságból *mindent* kinyomat.

hogy egy asszony, aki megszánta volt a herceget, lisztet eresztett be a torony lőrésein, miáltal az életét néhány napra megmentette. Ezt az asszonyt, mihelyt ez kitudódott, halálra ítélték. Ugyanilyen módon egy másik asszony tejet adott neki a kebléből egy hosszú csövön át, és őt nagy kegyetlenséggel agyonverték, mihelyt ez kitudódott. Aztán a herceget, miután híjával volt minden földi segítségnek, végül oly siralmas és mohó éhség fogta el, hogy nemcsak a ganéjt ette meg a toronyban, ahol volt, hanem a saját ujjait is, nagy gyötrelmére. A tetemét Londonban földelték el, és csodák történtenek sok évvel utána; míg végül I. Jakab király hozzáfogott a herceg gyilkosainak megbüntetéséhez, s attól fogva megszűntek a csodák." – *Szerk.*

157

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 március 2

Kedves Fred,

El kell küldened nekem a lugaui könyvecskét – vagy pedig, ami még jobb – a szabályzatnak általad idézett cikkelyeit *németül.**

Magam fogom lefordítani a dolgot[398], mert Wilhelmet nem tartom kompetensnek és nem is akarom, hogy ez csak az ő kezébe jusson.

Barátod
K. M.

Apropó. Egy pamflet, amelyet egy hatósági könyvszakértő írt és Mr. Gladstone-hoz adresszált,[413] megállapítja, hogy az életbiztosító társaságoknak legalább $^1/_{10}$-e (az egész életbiztosítási üzletág névleges tőkéje 100 millió £) *csődben* van és nem éri meg azt a papirost, amelyre hirdetményeiket nyomatják.

Mit szólnak majd ehhez a burzsoá urak, akik olyan nagy, nagy örömüket lelték a trade unionok *eljövendő* (mintegy 20 éven belüli) csődjében?

Be fogják fogni a pofájukat.

* *V. ö. 250., 251. old. – Szerk.*

158

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1869 március 3.

Kedves Fred,

Iterum Crispinus![414]

Becses Wilhelmünknek sajátságosak az eljárási módjai.

Előbb kinyomatja a „*Revue der Neuen Rheinischen Zeitung*"-ból Eccarius cikkét, „*Die Schneiderei* in *London*", de Eccarius megkérdezése nélkül és anélkül, hogy a „Revue"-t forrás gyanánt megnevezné. Majd azt írja Eccariusnak, hogy a cikket brosúraként ki akarja nyomatni. Mire Eccarius azt válaszolja neki, hogy ez esetben egy második fejezetre is szükség van, mert, amit Wilhelm a maga utánnyomási szenvedélyében nem vett észre, a viszonyok az utóbbi 19 évben teljesen megváltoztak.

Ámde a második wilhelmi sakkhúzás:

Megírja Eccariusnak, hogy küldje el neki a „Revue"-nek azt a számát, amelyben a „Német Parasztháború"-ról szóló cikked megjelent.[415]

Tehát Wilhelm a te *előzetes tudomásod nélkül* és megint a „*Revue*" *idézése nélkül* akarta kinyomatni a te cikkedet.

Szerencsére Eccarius tegnap este a Központi Tanácsban értesített engem. Azt mondtam neki, hogy írok erről a dologról neked, és Eccarius egyelőre ne küldjön Wilhelmnek semmit.

Ami mármost magát a dolgot illeti, nálam van még egy fölös példány, amit elküldhetnék Wilhelmnek. S úgy gondolom, hogy – még abban az esetben is, ha később együtt kiadjuk különböző munkáinkat – nem árt nekünk, ha Wilhelm lapocskája[19] utánnyomásban közli, s az utánnyomás közvetlen hatása nagyon jó lenne.

De semmi körülmények között nem szabad megengedni Wilhelmnek, hogy a cikket mint külön az ő számára készült írást, nem pedig mint utánnyomást a „Revue"-ből közölje.

Írd meg nekem postafordultával a döntésedet.

Egy másik furcsaság. Talán láttad az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-

ban, hogy mindketten szerepelünk egy Oberwinder által Bécsben kiadandó munkáslap[416] munkatársaiként.

A dolog a következőképpen áll:

Mintegy 4 héttel újév előtt Oberwinder azt íratta nekem Wilhelmmel, hogy egy almanachot óhajt kiadni és ahhoz kéri az életrajzomat. A szükséges dolgokat küldjem el Oberwindernek. Egyszerűen elküldtem neki a tényeket és néhány dokumentumot (kölni per[417] stb.). Többé nem hallottam a dologról.

Most, néhány héttel utóbb, Oberwinder azt írja nekem, hogy az almanachból nem lett semmi. Viszont egy általa kiadandó lapban fogja hozni a dolgot. 6–7000 előfizetője már biztosítva van. Kérte a közreműködésemet. *Elfelejtettem neki válaszolni*, ma megteszem.*

Egyébként jónak látom, ha egyik lábunkkal Bécsben vagyunk.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Apropó. Mit értenek a német kereskedő-barmok azon, hogy:

1. *Primage*?

2. *Courtage* a *rembours*-ért?**

* *V. ö. 585. old. – Szerk.*

** *V. ö. 267. old. – Szerk.*

159

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 márc. 3.

Kedves Szerecsen,

Láthatod, milyen igazam volt, amikor azt tanácsoltam neked, hogy semmilyen körülmények között ne utazz Párizsba. Ennek a söpredéknek a markába kerülni merő őrültség volna, kiváltképpen minthogy senki se tenne panaszt az emberért, a lois de sûreté[418] pedig még fennállnak. Lafarguenak mielőbb el kellene mennie Strasbourg-ba és letennie a vizsgáit; ha ez megvan, akkor már megengedhet magának valamit. Hogy Moilintől függetlenítette magát, az hallatlanul sokat ér; ez a jezsuita biztosan kellemetlenségekbe lovalta volna bele. Amit Lafargue Blanquiról ír, nagyon rendes.

Beeslynek, mint Moore mondja nekem, az új „Fortnightly"-ben megjelent egy cikke a szociális kérdésről, amely állítólag a lehető legzavarosabb.[419]

Az óskót passzusban* nyelvileg csak a havand, habend participium praesentis** új számomra, – azt bizonyítja, hogy ez a forma a XV. század elején, amikor Angliában már rég kiveszett, Skóciában még létezett.

A baklövést az oroszban valóban elkövettem.*** Meglehetősen elfelejtettem az orosz deklinációt.

A lugaui históriák[398] ma postán nyomtatványként visszamennek. Tekintve, hogy magam sem tudom már, milyen passzusokat idéztem, neked sem nevezhetem meg őket, de van valamilyen mutató a brosúrákhoz, ezt én csináltam magamnak, s ebből talán megláthatod, hogy hol kell lenniök.

Mi a címe a biztosítótársaságokról szóló pamfletnak?[413] Ezt mégiscsak be kell szerezni.

Wilhelmke tehát hozzátok apellált Schweitzer ellen.[420] Ebből jó kis história kerekedik, mert Schweitzer nem hagyja magát egykönnyen megfogni.

---

* *V. ö. 256. old. – Szerk.*

** – jelenidejű melléknévi igenév – *Szerk.*

*** *V. ö. 254. old. – Szerk.*

Egyébként jó kis veszekedés lesz; már nem kapod a „Sozialdemokrat"-okat? Eichhoffnak éppen most kellene rendszeresen tájékoztatnia bennünket. Néhány cikket, amelyeket ő (s bizonyosan nem más) írt a „Zukunft"-ba, a napokban elküldök neked.

Közben Essenben a Liebknecht által is támogatott szociáldemokrata Hasenclevert megválasztották; 900 szavazattal többet kapott, mint amennyit a kerületi főnök és a nemzeti liberális jelölt *együttesen szerzett*,[421] Hannoverben pedig (azt hiszem Cellében) szintén kilátás van egy jelölt bejuttatására.

Úgy tűnik egyébként, hogy Wilhelm most többet serénykedik, és Szászországban sikere is van. Ha ez a szamár felhagyna a buta délnémet-föderalista és welf históriáival, akkor, a lassalleánus vezérek Schweitzerrel szembeni bizalmatlanságát tekintve, még a korlátoltsága ellenére is elérhetne valamit, mert a rossz lelkiismerete Schweitzert magát is lefegyverzi, amikor a végsőkig éleződnek a dolgok. De a Néppártjával[138] és a restaurációs mániájával Liebknecht az északnémet munkások körében semmire se megy.

Komikus, hogy most egyszeriben Berlinbe akar menni, tehát elismeri, hogy ezt veszélytelenül *megteheti!*

Egyébként hogy ti mint Főtanács hogyan nyilváníthatjátok magatokat illetékesnek ebben a kérdésben – még ha mindkét fél bele is egyezik –, azt nem látom be, hacsak mindketten ki nem jelentik, hogy a szakszervezetek stb. szervezésére és vezetésére vonatkozóan is hajlandók alávetni magukat döntőbírósági ítéletnek.

Barátod

F. E.

160

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 március 4.

Kedves Szerecsen,

Teljesen rád kell bíznom, hogy a cikk[415] ügyében azt tedd, amit jónak látsz.* A magam részéről azonban *nem* hiszem, hogy a cikk Liebknecht lapocskájában[19], egy- vagy kéthasábos részletekben adagolva, bárminő hatást keltene, hiszen *2 évfolyamra* oszlana el. Ha viszont pamfletként, munkások *számára olcsón* kinyomatná, ez más lenne és hatást is gyakorolhatna. Azt javasolnám neki, hogy ha már haragban van Schweitzerrel, közölje a lapocskájában az utolsó részt a katonai kérdésről szóló brosúrámból[225], vagy akár forduljon Meissnerhez: milyen áron engedné meg neki a maradék eladását (egyszer megkérdezett engem erről Moore útján, de mivel azóta nem volt alkalmam arra, hogy egyébként írjak neki, erre se kapott választ). De ha utánnyomásban közli a cikket, meg kell neveznie a forrást is. Énnekem *nincs* példányom, s te sem adhatod oda a tiédet, egyet mégiscsak meg kell tartanunk magunknak!

Barátod
F. E.

* *V. ö. 259. old. – Szerk.*

161

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]69 március 5.

Kedves Fred,

A mellékelt dokumentumocska *tegnap* érkezett (noha február 27-ről keltezték).[422] Elolvasás után rögtön küldd vissza, mert jövő kedden be kell mutatnom a Tanácsnak. Az „Alliance"[387] urainak sok idejükbe tellett, hogy ezt a művet összehozzák.

Mi valójában szívesebben vettük volna, ha franciaországi, spanyolországi és itáliai „megszámlálhatatlan légióikat" megtartják maguknak.

Bakunyin így gondolkodik: ha jóváhagyjuk „radikális programját", ezt nagydobra verheti és bennünket, ha csak egy kissé is, kompromittálhat. Ha ellene nyilatkozunk, ellenforradalmároknak kiáltanak ki bennünket. Ezenkívül: ha befogadjuk őket, Bakunyin majd gondoskodik róla, hogy a bázeli kongresszuson némi söpredék támogassa. Azt hiszem, válaszoljunk ilyesféleképpen:[423]

A szervezeti szabályzat 1. paragrafusa értelmében minden munkásegyesületet be kell fogadni, amely „ugyanarra a célra, tudniillik a *munkásosztály* védelmére, haladására és *teljes felszabadítására* törekszik".

Minthogy a különböző munkásszekciók fejlődési foka egyazon országban és a munkásosztály fejlődési foka a különböző országokban szükségképpen igen különböző, a valóságos mozgalom is szükségképpen igen különböző elméleti formákban jut kifejezésre.

A cselekvés közössége azonban, amelyet a Nemzetközi Munkásszövetség hív életre, a szekciók különböző szervei által közvetített eszmecsere valamennyi országban, végül pedig az általános kongresszusokon folytatott közvetlen viták fokozatosan létrehozzák majd az általános munkásmozgalom számára a közös elméleti programot is.

Ami tehát az „Alliance" programját illeti, a Főtanácsnak nem kell azt kritikai vizsgálatnak alávetnie. Nem kell kutatnia, vajon adekvát tudományos kifejezése-e a munkásmozgalomnak. Csak azt kell megtudakolnia, hogy *általános tendenciája* nem mond-e ellent a Nemzetközi Munkásszö-

vetség általános tendenciájának, – a munkásosztály teljes felszabadításának!

A programnak csak egy mondatát illetheti ez a szemrehányás, a 2. paragrafust: „az Alliance mindenekelőtt *az osztályok* politikai, gazdasági és társadalmi egyenlővé tételét akarja". Az „osztályok egyenlővé tétele", ha szó szerint értelmezzük, nem más, mint körülírása „a tőke és a munka közötti harmóniának", amelyet a burzsoá szocialisták prédikálnak. A Nemzetközi Munkásszövetség végső célja nem az „osztályok egyenlővé tétele", amely logikailag lehetetlen, hanem az „osztályok megszüntetése", amely történelmileg szükségszerű. Az összefüggésből azonban, amelyben ez a mondat a programban áll, kitűnik, hogy ez csak elírás. A Főtanács ezért nem is kételkedik abban, hogy ezt a mondatot, amely veszélyes félreértésekhez vezethet, kiküszöbölik programjukból.[424]

Ezt előfeltételezve, a Nemzetközi Munkásszövetség alapelveinek megfelel, hogy minden szekcióra rábízza a felelősséget a saját programjáért. Semmi akadálya tehát annak, hogy az Alliance szekciói átalakuljanak a Nemzetközi Munkásszövetség szekcióivá.

Mihelyt ez megtörtént, a szabályzat értelmében el kell küldeni a Főtanácsnak az újonnan csatlakozott szekciók felsorolását ország, székhely és taglétszám szerint.

Ez az utóbbi pont – légióik számbavétele – különösen csiklandozni fogja az urakat. Írd meg a levél visszaküldésekor, mit szeretnél megváltoztatni ezen a választervezeten.

Ami Liebknechtet illeti, tovább fontolgattam a dolgot.* A kinyomtatás ebben a kis kocalapban[19] nem megy. Brosúraként kinyomatni Wilhelm révén – önámítás. Mit szólnál ahhoz, ha Eichhoffnak írnék, hogy a fivére nem hajlandó-e a dolgot olcsón kiadni? A honoráriumot ez esetben felajánlhatnád a Főtanácsnak, amely nagy pénzszűkében van. Nekem van még egy példányom a 6. füzetből, amelyben a „Parasztháború"[415] megjelent (a bekötött „Revue"-mön *kívül*, amely teljes). Ezt elküldhetném Berlinbe. Írj erről postafordultával.

Egyébként nyomassa ki Wilhelm az utolsó részt a katonai kérdésről szóló brosúrából[225]. Meissnerrel a tranzakció lehetetlen (hiszen akkor Wilhelmnek készpénzt kellene felmutatnia! – azonkívül Meissner nagyon kényes az ilyesmiben).

Salut**. Barátod

K. M.

* *V. ö. 263. old. – Szerk.*

** Üdvözlet – *Szerk.*

162

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 március 7.

Kedves Szerecsen,

Az orosznak* és követőinek adott válasz[423] egészen olyan, amilyennek lennie kell. Hiszen a fickók még a saját felhívásukban sem mernek felszólítani benneteket, hogy a programot fogadjátok el a magatokénak, csak közvetve akarnak elcsábítani arra, hogy elméleti bírálatot gyakoroljatok. Buta orosz csapda, amibe mifelénk biztos nem sétál bele senki. Egyebekben teljes ezeknek az embereknek a visszavonulása, és semmi kívánnivalót nem hagy hátra. A fordulat, rákényszeríteni a fickókat, hogy most veletek tartassák meg a szemlét haderőik fölött, nagyon mulatságos, s úgy hat majd, mint egy csöbör hideg víz e frázishősök fejére.

A „Parasztháború"[415]-dolgot nézetem szerint az illendőség kedvéért mégis előbb Meissnernek kellene felajánlani, s ha neki nincs kedve mint népszerű olcsó pamfletot kinyomatni, akkor még mindig ráérünk Eichhoffal. A „Brumaire tizennyolcadikája"[265] miatt bizonyára írnod kell neki, tehát egyúttal ezt is elintézhetnéd. Ha Meissner halogatja a „Brumaire tizennyolcadikájá"-t vagy fél, akkor csinálni kell valamit, és a dolgot Eichhoffhoz juttatni. Különben elvesztegetjük az időt és elszalasztjuk az alkalmat.

Charlesnál felfedeztem a „Brumaire tizennyolcadikája" egy példányát és nyomban elkoboztam. Újra elolvastam, és azonnal beláttam, hogy ezt a könyvet *haladéktalanul* meg kell jelentetni *franciául*. Ennek egész más lesz a hatása, mint ha csak németül van meg, és nyomban ismertté teszi a nevedet a franciák körében, ami minden további nélkül meghozza a könyved[107] lefordítását. Nézz utána, hogy kit szerezhetsz ehhez, de mindenesetre tégy lépéseket ebben az irányban. Ha Brüsszelben nyomják, nagy tömegben eljut majd Franciaországba.

Mielőtt a „Parasztháború" elmegy, küldd el nekem a példányt, hogy ki-

* Bakunyin. – *Szerk.*

javítsam a sajtóhibákat és megnézzem, nem kell-e még egy előszó stb., ill. néhány jegyzet a mesterlegények számára. Nem vagyok biztos benne, hogy a spanyolországi Bergenroth Jungné Bergenrothja-e. Mintha azt hallottam volna, hogy ez utóbbi Amerikába ment.

Oberwindert illetően: írtál valaha Angersteinnak, aki régebben hozzánk fordult?[95] A fickónak még most is van valamilyen lapja[425] Bécsben. Mégis-csak jó lenne elkerülni a felesleges viszályt Oberwinderrel. Wilhelmnek kellene felvilágosítást adnia nekünk, hogy ezek ketten milyen viszonyban vannak egymással, és hogy Angerstein, akit szintén ő ajánlott, most mit művel.

A *primage* szó* váltóárfolyammal vagy váltógyakorlattal kapcsolatban ismeretlen előttem. Fuvardíjnál pótlékot jelent a szokásos fuvardíjhoz, pl. tonnánként 36 shilling a fuvardíj és 10% a primage, tehát valójában 39 shilling 6 penny. – Ha megadod nekem, hogy hol fordul elő, valószínűleg megfejtem.

Courtage a *rembours*-ért szintén nagyon hanyagul megfogalmazott kifejezés, s itt is hasznos lenne, ha ismerném az egész passzust. Valószínűleg courtage-t, azaz brokerage-t** jelent egy megóvatolt váltó összegének a kiállítótól való behajtásáért.

Az augsburgi*** megint tele van a genfi Internacionáléval. Clossmann úgy látszik megkörnyékezte Beckert. Egész hasznos.

Mi van Bázellel? Becker 3–4 brosúrát ír mindezekről a históriákról, de a jelek szerint soha semmit nem küld ide.[426]

Schorlemmer a változatosság kedvéért megint megégette az arcát, egy üveg brómfoszfor, amit preparált, az orra előtt felrobbant. Jól kikészült az arca, de egyéb kárt nem szenvedett.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 260. old.* – *Szerk.*
** – alkuszdíjat; ügynöki jutalékot – *Szerk.*
*** Augsburgi „Allgemeine Zeitung". – *Szerk.*

163

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [18]69 március 14.

Kedves Fred,

Meissner mellékelt leveléből láthatod, hogyan áll a „Louis Bonaparte" ügye.[427] Minthogy Meissner nekem közvetlenül (szóban) azt mondta, hogy brosúrákat már csak hébe-hóba nyomat ki *szívességből*, amiről *neked nem kell tudnod*, szívesebben venném, ha te közvetlenül írnál neki a *„Parasztháború"*[415] miatt. Ha semmi sem lesz belőle, akkor írok Eichhoffnak, akivel „internacionális" kapcsolatban állok.

Liebknechtnek tehetsége van ahhoz, hogy Németország *legbutább embereit* csoportosítsa maga köré. Exempli causa* a *„Die demokratischen Ziele und die deutschen Arbeiter"* szerzőjét.[428] Ezt a vackot az ember még gondolatban, önmagának is csak délnémet dialektusban tudja olvasni. Ez a barom felkéri a munkásokat, hogy rázzák le Bismarckot, s megígéri nekik, hogy akkor kielégíti a *„teljes szabad költözködést"* és *egyéb* szocialista követeléseket! Borzalom!

A „Zukunft"-ember összehasonlíthatatlanul ravaszabb és északnémetebb módon agyafúrt. De ő is oda lyukad ki, hogy a munkások szíveskedjenek a demokrata uraknak kikaparni a gesztenyét a tűzből és egyelőre ne bocsátkozzanak olyan szórakozásokba, mint a trade unionok. Ha ezek az urak ennyire forróvérű barátai a közvetlen *forradalmi* akciónak, miért nem mutatnak *ők* példát ahelyett, hogy óvatosan, alattomosan, kimért „Zukunft"-cikkeket írnak! S az ilyen limlom szítson forradalmi szenvedélyt! Nem kell ez a kutyának sem!

A genfieknek elment a válaszlevél.[423] A francia szövegben még jegesebben hideg és meglehetősen ironikus hangot használtam. Szerencsére az angolok ezt nem vették észre, mert ők természetesen csak az angol fordításomat ismerik.

Az urak a veled ismertetett hivatalos levélen kívül még egy négyoldalas

* – Példának okából – *Szerk.*

magánlevelet is intéztek Eccariushoz, amely szerint csak Becker, Bakunyin és a levelet író Perret erőfeszítései folytán sikerült elkerülni a *közvetlen törést*. Az ő „forradalmi" programjuk néhány hét alatt nagyobb hatást váltott ki Itáliában, Spanyolországban stb., mint a „Nemzetközi Munkásszövetség" programja évek alatt. Ha elvetjük az ő „forradalmi programjukat", akkor *szétválasztjuk* a *„forradalmi" munkásmozgalom* országait (ezek a felsorolás szerint: *Franciaország*, ahol két egész levelezőjük van, *Svájc* (!), *Itália* – ahol a munkások a hozzánk tartozókon kívül puszta uszályát alkotják Mazzininek – és *Spanyolország*, ahol több a pap, mint a munkás) és a munkásosztály *lassú fejlődésének* országait (ezek nevezetesen Anglia, Németország, az Egyesült Államok és Belgium). Tehát szétválás egyfelől a vulkanikus és plutonikus, másfelől a vizenyős munkásmozgalom között.

Hogy a svájciak képviselik a forradalmi típust, ez valóban mulatságos.

Mennyire el kellett butulnia az öreg Beckernek, hogy csakugyan elhiszi, Bakunyin feltalált egy „programot"!

Barátod

K. M.

164

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 18]69 március 15.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten visszaküldöm Meissnert.[427] Ma csak ennyit:

Már régebben az volt a véleményem, hogy a „Bonaparte"-ot[265] tulajdonképpen együtt kellene kinyomatni a „Revue"-ben megjelent 3 cikkeddel az 1848 február és 1850 közötti időszakról[429]; azt gondoltam azonban, hogy ez túlzott időveszteséget okozna. Minthogy azonban *maga* Meissner késlekedik, *még most is megtenném*. Ezáltal az egész valamivel terjedelmesebb lesz – kb. 10–12 ív – és komplettebb.

Ha azonnal írsz Meissnernek, biztosan van még elég idő.

Holnap többet.

Barátod

F. E.

Lizzie ágyban fekszik, bronchitise van és csúnyán megfázott, ma valamivel jobban érzi magát.

165

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 március 18.

Kedves Szerecsen,

A „Parasztháború"[415] miatt én írok Meissnernek.

Úgy látszik, hogy Wilhelm – a „Sozialdemokrat"-ok szerint is (amelyeket a napokban visszaküldök) – Szászországban megtartotta előnyét. A lassalleánusoknak viszont meg kell hagyni, hogy sokkal különb tevékenységet fejtenek ki és tízszer annyit tudnak kihozni korlátozott eszközeikből, mint a „Néppárt"[138]. Még Schweitzer fogsága alatt sem álltak a „Sozialdemokrat"-ban olyan butaságok, amilyeneket Wilhelm közöl[19].

De vajon ahhoz mit szól Wilhelm, hogy Cellében a *hannoveri partikularisták*, akiket a választás első menetében megvertek, a másodikban a bismarckista *nemzeti liberális* Planckra szavaztak, s ezzel Yorck, a munkás *ellenében* behozták a Reichstagba! De ez mit sem számít Wilhelmnek.

Huxley „Fortnightly"-beli híres cikke[366] szinte nem is tartalmaz egyebet, mint élcelődést a comte-izmusról. A comte-isták állítólag nagyon dühösek miatta és, mint Moore-nak egy geológus barátja írja Londonból, dörgedelmes válaszra készülnek.

Mit tartasz arról a javaslatomról, hogy a „Neue Rheinische Zeitung"-beli cikkeket[429] a „Bonaparte"[265] előtt kinyomassuk? És a francia feldolgozásról?

Hálás köszönet a Castille-ért. Csak tegnap tudtam hozzákezdeni az olvasásához. Nyilván kripto-bonapartista pártirat. De mégis óriási haladás, hogy most a júniusi felkelést általánosan annak fogják fel, ami volt.

Tony Moilin bűbájos.[430] Ez az homme de 1869*, aki minden további nélkül dekretálja, hogy senki ne keressen 2400 franknál kevesebbet! Majd hogy betegre nevettem magamat ezen a naiv doktoron, meg az éktelen követelődzésein. Ha Lafargue ezek után még becsülné valamire, a felesége alighanem kinevetné.

* – 1869-nek ez az embere – *Szerk.*

Akartam neked még valami egészen hosszú históriáról írni, de e pillanatban nem tudok rajta gondolkodni, és most haza kell mennem, hogy megtudjam, mit mondott Gumpert Lizzie-ről, aki vasárnap óta ágyban fekszik.

Barátod
F. E.

166

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 március 20.

Kedves Fred,

Mindnyájan reméljük, hogy legközelebbi leveledben jobb híreket küldesz Mrs. Lizzy egészségi állapotáról. Tussy külön kér téged, hogy közöld vele legmelegebb együttérzését. Átkozott ez az idő. Jennyke sem kerül ki a náthából, s néhány napja én is megint megvadulok a náthától és a köhögéstől.

A gyerekek jövő héten (pénteken vagy szombaton) Párizsba mennek Lafargue-ékhoz. Laurával a következő dolog történt: 2 vagy 3 héttel a szülés *előtt elesett*. Emiatt 1–2 héttel ezelőttig ágyban kellett maradnia és csak nagy nehezen kerülte el a veszélyt.

Az a tervem, hogy megkérvényezem az angol *honosságot*, mégpedig azért, hogy biztonságosan utazhassam Párizsba. Enélkül az utazás nélkül sohasem jönne létre a könyvem francia kiadása[68]. Okvetlen szükség van az ottlétemre. A Palmerston-féle törvény szerint, ha valaki akarja, 6 hónap alatt megint levetheti angol-voltát. A honosítottat a törvény nem védi olyan törvénybe ütköző cselekedet tekintetében, amelyet szülőhazájában a honosítás *előtt* elkövetett, amennyiben visszatér hazájába. De ennek az esetnek a kivételével a honosított az angollal egyenlő jogokat élvez idegen kormányok viszonylatában. Valóban nem látom be, miért ne keressem fel Párizst Bonaparte úr *engedelme nélkül*, ha a kezemben van az ehhez való eszköz.

Hálásan köszönöm Schorlemmernek a „Chemie" második kiadását.[153] Holnap kezdem el, vasárnapi szórakozásul, újraolvasni a 2. részt, a szerves kémiát (s feltételezem, hogy itt keresendők a változások).

Ami a *„Louis Bonaparte"-ot*[265] illeti, nem vagyok amellett, hogy az elején kinyomassuk a „Revue"-ből az 1850-ig terjedő írásokat[429]. Egyfelől nem akarok Meissnernek újabb ürügyet szolgáltatni a halogatáshoz. Másfelől igen könnyű lenne később kiderült tények beleszövésével kidolgozni ezt a részt, ez azonban ráér. De Paepe hasztalan keresett francia kiadót a *„Louis*

Bonaparte" számára Brüsszelben. Az ilyen műveletekhez ezek az urak *pénzt* kívánnak a szerzőtől.

A Moilin-féle hamisítatlan csodaszerről[430] Blanqui, *aki most Párizsban van*, igen jól élcelődött Lafargue-éknál. Franciaország, mondta Blanqui, mindig hálátlan a nagy férfiai iránt. Ez a Moilin pl. egész hallatlanul egyszerű módon megoldotta az évszázad rejtélyét – és Párizs, mintha mi sem történt volna, továbbra is a saját ügyeivel foglalkozik.

Castille júniusi felkelő volt, mint ilyent Cayenne-ba deportálták, az általános amnesztia után visszatért. Könyvének első kiadását jóhiszeműen írta. Időközben megvásárolta őt a kormány és megszervezte ezt a második kiadást, szembeállításul Ténot írásaival. Ami megváltozott benne, az 1. a hangja általában polgáribbá, olykor bölcsességontóvá módosult; 2. kimaradtak belőle a decemberi férfiak[321] elleni passzusok; 3. betoldott néhány enyhén apologetikus fordulatot Bonaparte javára. Mindezek ellenére az alap változatlan, és mint mondod, ez továbbra is igen elismerésre méltó írás. Nagyon jó, hogy Bonaparte úr a történetírást visszaszorítja a december 2-a előtti időkre. A különböző pártok harca, a kölcsönös: Et tu, Brute!* kiáltozásuk hozzájárul majd ahhoz, hogy a 48-as és korábbi öreg gazfickók „forradalmi mesterségének" útját állja. – Beeslynek városi postával néhány széljegyzetemmel együtt elolvasásra elküldtem Vermorel pamfletjét, amelyet neked is megküldtem (a Castille-lal együtt). A *mellékelt* levélkével juttatta nekem vissza, amely éppolyan ostoba, mint iskolamesteresen fennhéjázó. Az a gyanúm, hogy a pozitív filozófia egyet jelent a tudatlansággal minden pozitív dolog felől. – A másik mellékelt cédulát Borkheim juttatta el hozzám, a „holland kapcsolataim" számára.

A „bányamunkásegyletekről" szóló jelentést[398] tegnap teljes terjedelmében megtaláltam a „Sozialdemokrat" múlt szerdai számában. Hogy a „Zukunft" hozta-e, nem tudom. A jelentés talán nem áll azon a magaslaton és a bölcsességnek azon a fokán, mely egyedül képes megfelelni a szociálpolitikának. Az e heti Wilhelmet[19] még nem kaptam meg.

Apropó. Itt a legközelebbi jövőben demonstrációt rendeznek E. Jones emlékére. A dolog a hajdani Reformliga[341] clerkenwelli szekciójától indul ki. Vezetői – Weston, Lucraft stb. – tagjai Főtanácsunknak. A Trafalgar Square-en felállítandó öt elnöki szék közül, ahonnan a tömegnek szónokolni fognak, az ünnepély rendezőbizottsága egyet nekem kínált fel. Ezt tisztelettel a legudvariasabban elhárítottam. Viszont nem háríthattam el, hogy a demonstráció költségeihez kisebb pénzhozzájárulásokat ne ígérjek a magam

* – Brutus, te is! – *Szerk.*

és barátaim részéről. Jövő kedden kell fizetni. Ha tehát te és Moore valamivel hozzá akartok járulni, akkor addig kell.

Addio*.

Szerecsened
aki napról napra inkább
egy „fehérre" mosdatott
szerecsen képét nyújtja

*– Isten veled – *Szerk.*

167

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 március 21.

Kedves Szerecsen,

Lizzie-nek mellhártyagyulladása volt, de rendkívül gyors lefolyású, – csak múlt kedden volt az izzadmány a jobb tüdőn kimutatható, s ma reggelre már egészen eltűnt. Ma kel fel első ízben. Valami csodálatos sugallatra már vasárnap mondtam Gumpertnak, hogy szerintem a diagnózis: mellhártyagyulladás, ő megvizsgálta, nem talált semmit, bronchitisnek nyilvánította (volt Lizzie-nek az is), amelyhez tüdőhurut párosult, és persze utólag kissé bosszantó volt számára, amikor mégis kiderült a mellhártyagyulladás. Természetesen nem állítom, hogy már akkor is megvolt, amikor Gumpert nem tudta megtalálni.

Szegény Löhrchennek nehéz időket kellett kiállnia! Tíz hét gyermekágy bizony nem tréfa, és jó, hogy túl van rajta. Tussy és Jenny adják át neki szívélyes üdvözletemet, ha odaérkeznek, úgyszintén Lafargue-nak is.

A Castille-ra vonatkozó felvilágosítások nagyon hasznosak voltak részemre. Beesly-Salamon bölcsességét[419] ezennel visszaküldöm. Magasabbrendű zöldség ez. Az ilyen comte-izmus lassanként magasabb hatványon igazolni fogja ama bonninak a kijelentését a hegeliánusokról, hogy semmiről sem szükséges tudniok semmit ahhoz, hogy mindenről képesek legyenek írni.

A természeti erők átváltozása, nevezetesen a hő átváltozása mechanikai erővé stb., Németországban alkalmat adott egy fölöttébb ízetlen elméletre, amely egyébként bizonyos szükségszerűséggel már a régi Laplace-féle hipotézisből is következik, de most úgyszólván matematikai bizonyítékokkal támasztják alá: hogy a világ egyre hidegebb lesz, a hőmérséklet a világegyetemen belül mindinkább kiegyenlítődik, s ezzel végül beáll az a pillanat, amikor mindennemű élet lehetetlenné válik és az egész világ megfagyott, egymás körül keringő golyókból áll. Csak arra várok, hogy a papok kapjanak ezen az elméleten mint a materializmus netovábbján. Ennél ostobábbat elgondolni sem lehet. Minthogy ezen elmélet szerint a fennálló világban egyre több hőnek kell más erővé átváltoznia, mint amennyi más erő

hővé változhat, természetesen az eredeti *forró állapot*, amelyből a lehűlés bekövetkezik, abszolúte megmagyarázhatatlan, sőt értelmetlen, tehát előfeltételez egy istent. A newtoni első lökés első felizzássá változik át. Mindennek ellenére ez az elmélet a materializmus legkifinomultabb és legmagasabbrendű betetőzésének számít, s ezek az urak inkább egy olyan világot konstruálnak maguknak, amely értelmetlenséggel kezdődik és értelmetlenséggel szűnik meg, semmint hogy ezekben az értelmetlen következtetésekben annak a bizonyítékát látnák, hogy úgynevezett természeti törvényüket mindmáig csak félig ismerik. Ám ez az elmélet szörnyen elterjedt Németországban.

A „Zukunft"-ot még nem láttam.

Holnap küldök neked postabélyegeket egy font értékben az E. Jones-demonstráció számára.

Szívélyes üdvözletekkel

barátod
F. E.

168

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 március 28.

Kedves Szerecsen,

Minden bizonnyal nagyon náthás vagy, hogy ma nem érkezett meg a szokásos vasárnapi levél. Mellékelten az utalvány a londoni Union Bankra a március–júniusi 87 £ 10 sh.-ről*, valamint egy font postabélyegben, amit hétfőn elfelejtettem elküldeni neked, a gyűlés költségeire.**

Ezen a héten meglehetősen belerágtam magamat a holland-fríz nyelvbe és egészen csinos filológiai dolgokra bukkantam. Meg tudod fejteni, hogy mit jelent ez: snieuntojowns? Komikus, hogy a nyugati frízek most sokszor éppen úgy *beszélnek*, ahogy az angolok *írnak*, pl. great, hearre (hallani [hören]) stb. De ez az esetek többségében véletlen és újabb keletű, az ugyanazon vidékről származó ófríz többnyire eltér.

Lizzie újra lábra állt.

Szívélyes üdvözleteimet küldöm – elmentek a lányok Párizsba és mit írnak Löhrchenről? És te brit vagy-e már, aki never shall be slave***?

Barátod

F. E.

* *V. ö. 208. old. – Szerk.*

** *V. ö. 277. old. – Szerk.*

*** – soha nem lesz rab[421] – *Szerk.*

169

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 március 29.

Kedves Fred,

Hálás köszönet a csekkért és a postabélyegekért. Lucraftnak múlt kedden fizettem. Láttad a múlt szombati „*Times*"-*ban* a rövid beszámolót a demonstrációról?[432] Ebben az áll, hogy egy német banda („a mieink!") vörös zászlót vitt ezzel a felirattal: „Proletarier aller Länder, verunreiniget Euch!", ami angolul azt jelenti: „Világ rongyosai, mocskoljátok be egymást!"

Mint jól sejtetted, megvadultam és elbutultam a náthától.

A gyerekek péntek este (az angolok rémületére nagypénteken) elutaztak. Ma reggel kaptunk levelet tőlük. Szerencsésen megérkeztek Párizsba, de viharos átkelésük volt a tengeren.

Freeborn Briton* még nem vagyok. Amíg csak lehet, az ember berzenkedik az ilyesmitől.

A jómodor koronája az, ahogyan Dísz-Wilhelmünk kihúzza magát a „Vogt"-példányok ügyéből.** Ösztönzésemre Kugelmann írt neki erről. Az első levélre semmi válasz, az ismételt levélre a mellékelt firkát küldte, amelynek rövid lényege: ha *én* (Liebknecht) 60 példányt jeleztem, holott csak 6 érkezett meg, akkor pedig Önnek tudnia kell, hogy *én folyvást hazudom*, és a dolog ennyiben marad. Ha azonban K. Hirsch Berlinből jelezte Önnek ezt a példányszámot (Liebknecht persze nem tudja, hogy *én* értesítettem Kugelmannt***), akkor ez egészen más, és a dolgot meg kell vizsgálni.

Hogy a fickó milyen ócskán hazudik, kiderül Hirschnek Kugelmannhoz írt leveléből. Hirsch ugyanis a következőket írja Kugelmann-nak:[433] „Liebknecht valószínűleg nem kíván egyebet, mint hogy Ön a kérdéses könyveket Hannoverben forgalomba hozza avégett, hogy az ottani demok-

* Szabadon született brit[431] – *Szerk.*

** *V. ö. 242. old.* – *Szerk.*

*** *V. ö. 583. old.* – *Szerk.*

rata pártot tájékoztassa Vogt úr üzelmeiről stb." Wilhelm tehát elhallgatta Hirsch előtt, hogy *én* kértem felvilágosítást a dolgok állásáról és a még rendelkezésre álló példányok biztos elhelyezését.

Kugelmann ezt írja:[434] „A küszöbönálló szócsata Liebknecht és Schweitzer között engem nem annyira Lutherre és Eckre emlékeztet, mint inkább José paterra és Juda rabbira..." „Doch es will mich schier bedünken, dass der Rabbi und der Mönch, dass sie beide stinken"*.

Erre a szócsatára vonatkozólag kaptam (ma) a mellékelt levelet *Bebeltől*.[436] Maga Wilhelm a 60-példányos levél óta nem mer nekem írni, amíg több idő el nem telik.

Isteni fickók ezek! Előbb vakmerően belemennek egy olyan helyzetbe, amelyben elkerülhetetlenül elpáholják őket. Aztán én lépjek közbe mint deus ex machina és előkelően utasítsam vissza a Schweitzer által javasolt határozatot az „Internacionálé" programjának elfogadásáról, ha a Schweitzer-féle közgyűlés elfogadja![437] S még hozzá mindezt azok után, hogy Wilhelm és Tsai *a nürnbergi kongresszus*[232] *óta egyetlen lépést* sem tettek az „Internacionálé" ügyében, olyannyira *semmit*, hogy a szegény lugaui ördögök szükségesnek tartották közvetlenül Londonhoz fordulni[356]. Én használhatónak és deréknek tartom Bebelt. Csak az a különös balszerencse érte, hogy Wilhelm úrban találta meg a maga „teoretikusát".

A fickók gondatlansága és léhasága abban is megmutatkozik, hogy eddig egyetlen tényt sem közöltek velem, amellyel bizonyítanák a Schweitzer ellen felhozott árulási stb. vádakat. Szép kis üzletemberek.

A *„Lloyd's Paper"*** az egy héttel ezelőtti vasárnapi számában nagy dicshimnuszokat közöl a határozatainkról és egyáltalában a Nemzetközi Munkásszövetségről.

Levelet kaptam Dietzgentől, aki jómódú tímár Siegburgban.[439] Mihelyt válaszoltam, elküldöm neked a levelét. Dietzgen elmélkedései Meissnernél jelennek meg – akinek biztosította a nyomdaköltségeket – a következő címmel: *„Die Kopfarbeit, dargestellt von einem Handarbeiter etc."*

Salut***. Üdvözlet Mrs. Lizzynek és a két cimborának°.

Barátod
K. M.

---

* – „De úgy vélem, hogy a rabbi és a pap, hogy mind a kettő bűzlik."[435] – *Szerk.*

** „Lloyd's Weekly Newspaper"[438] – *Szerk.*

*** – Üdvözlet – *Szerk.*

° Samuel Moore és Karl Schorlemmer. – *Szerk.*

170

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 április 2.

Kedves Szerecsen,

Ma nem írhatok neked sokat, mert egy idő óta (enyhe) krónikus szemgyulladásom van, és csak a legszükségesebb munkát tudom elvégezni.

Ember tervez, asszony végez. Tegnap este összeraktam neked egy halom „Zukunft"-ot, úgyszintén B. Becker könyvét Lassalle-ról, de ma reggel kisöpörték a szobát, s így elfelejtettem. Egyébként a „Zukunft" a lugaui históriát[398] a tárcarovatban hozta.

Wilhelm ostobaságai mindent felülmúlnak. Bebel vészkiáltása valóban megható volt.[436] Mint a „Zukunft"-ból látni fogod, Liebknecht hannoveri barátai, a partikularisták, a lüneburgi választáskor a (lassalleánus) Yorck *ellen* is a nemzeti liberális jelölt *mellett* szavaztak. A munkásokkal szemben mindez a söpredék egységes, de ez nem zavarja Liebknechtet. A félelmetes vitát feszülten várom.

A „Vogt"* miatt a helyedben közvetlenül a berlini Hirschnek írnék. Itt végre mégiscsak a megfelelő forráshoz jutsz.

Lizzie jobban van, de még nem járhat ki, és erősen fel kell táplálni. Hogy van Mrs. Lafargue?

Szívélyes üdvözlettel

barátod
F. E.

* *V. ö. 279–280. old. – Szerk.*

171

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 április 4.

Kedves Szerecsen,

Hogyan adhatta rá a fejét Applegarth és Odger arra, hogy Lloyd Jones tervezett „Citizen Newspaper"-ében mint résztulajdonos és igazgató szerepeljen?[440] És hogy jön Lloyd Jones ahhoz, hogy hirtelenében ilyen vezérposztot oktrojáljon magának? Mert állítólag *ő* lenne e „mívelt" munkáskispolgárlap szerkesztője. Minél előbb kapok értesítést erről, annál jobb, mert a szamár Kyllman itt házalni jár a prospektussal.

Tegnap végre megtörtént hivatalos főhadiszállásomnak a – régóta tervezett – áthelyezése is a Dover Streetről a Mornington Street 86 alá, nagy örömére Lizzie-nek, aki egyébként tegnap ment el hazulról először.

Semmit nem írsz arról, hogy mit hallasz Löhrchen egészségéről.

Szívélyes üdvözlettel

barátod
F. E.

Mivel nyilván nem tudtad kideríteni, hogy mit jelent a snieuntojown szó*, hát megmondom neked: szombat este [Sonnabendabend]. De miképpen? Ez most a kérdés.

* *V. ö. 278. old. – Szerk.*

172

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [18]69 április 5.

Kedves Fred,

A snieunt-odon (a következő betűt nem tudom elolvasni) és a jown-odon nem igazodom el. Csak a lucus a non lucendo[441] etimológiája szerint magyarázhatom meg neked, hogy a dán nyelvben snoe azt jelenti, hogy forogni, a jeon pedig simát, laposat [eben, even].

Gratulálok neked az energiádhoz, amellyel elvágtad a Dover Streethez fűződő köldökzsinórt.

Laura teljesen felgyógyult. Jennyke holnap vagy holnapután „üzleti okból" visszatér. Tussy legalább 2 hónapig Párizsban marad. Nagyon el van ragadtatva – mint a mellékelt levélből láthatod – Fouchtrától, a Lafargue család legifjabb sarjától.

A Wilhelm–Bebel–Schweitzer-féle szócsata mégsem zajlott le olyan rosszul; hiszen az, hogy 11 000 szavazóból 4500 tartózkodott a Schweitzer *melletti* szavazástól, éppenséggel nem jelentette ennek az úrnak a diadalát.[442]

Ami a „Citizen"-t illeti, [440] amelynek munkatársai között dr. Engel Berlinből és dr. Brentano ugyanonnan szintén szerepelnek, ez halvaszületettnek, vagy – mint az öreg Werner mondotta – „holtanfekvőnek" látszik. Lloyd Jones mesterségére nézve öreg szabó, aki már egy 1824-es sztrájkban szerepelt. Hosszú idő óta a szövetkezetek mellett prédikál és pókhasat növeszt. Odgert és Applegarthot egyaránt megszállta a közvetítési mánia és a tiszteletreméltóság hajhászása. A Központi Tanácsban kellőképpen megmostuk Applegarth úr fejét. Ami speciálisan Odger *közreműködését* illeti, az sohasem terjed túl a prospektuson, s itt csak nevetnek az ő efféle ígérvényein.

A bonapartista (egyenesen Boustrapa[443] *közreműködésével* szerkesztett) „*Peuple*"[444] két számában denunciálja „Internacionálénkat" a Genfben (a nyomdászsztrájk alkalmából[445]) legutóbb elkövetett terror miatt és egyúttal gúnyolódik a tehetetlenségünkön. Persze nagyon jó lenne a

vulkanikus kitörést ilyen feltűnő és egyúttal szűk színtéren fenntartani, *ha meglennének hozzá az eszközök*. De az „Internacionálét" mindig ilyen közvetlenül belelovalni, mint Becker és Tsai teszik, előkészítés nélkül, anélkül, hogy gondoskodnának a hadipénztárról, anélkül, hogy figyelembe vennék, jó vagy rossz idők járnak-e az üzletre Európában, ez mégiscsak kompromittáló. Elküldöm neked a „Peuple" szóban forgó számait azután, hogy holnap bemutatom őket a Főtanácsnak.

Oberwinder előfizetés végett elküldte nekem lapjának[416] a prospektusát. A lap havonta kétszer jelenik meg és 45 krajcárba kerül negyedévenként. Ha tehát az előfizetési lajstromot visszaküldöm – egy példányt rendelek neked, egy példányt Moore-nak, egyet-egyet Borkheimnak és magamnak –, akkor összesen 3 forintot kell küldenünk. Hiszen egyenként el sem lehet a pénzt küldeni, úgy értem egy példányért.

Csatoltan „*Lanterne*" és „*Cloche*" és „*Werker*"[446].

Ugyan küldd el nekem a „*Zukunft*"-*okat*, hogy lássak valamit a Reichstagról.

És ha lehet, manchesteri lapokat is, amelyekben a gyapotárról elmélkednek. Azt mondják, a manchesteri liberális képviselő úr* Stockportban stb. avégett agitál, vagy agitáltat a munkások között, hogy közvetlenül a kormánytól követeljenek Indiában való *gyapottermelést*, vagyis protekcionizmus, más formában.

Üdvözlet Mrs. Lizzynek egészsége helyreállása alkalmából.

Salut**.

Szerecsened

Remélhetőleg elmúlt a szemgyulladásod.

* Thomas Bazley. – *Szerk.*

** – Üdvözlet – *Szerk.*

173

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 április 6.

Kedves Szerecsen,

Liebknechtnek megint kedvezett a buták szerencséje. A szavazás – 6500 szavazat 4500-zal szemben – hatalmas vereség volt[442] Schweitzer számára, ha nem is közvetlen győzelem Wilhelmnek. A „Kölner Zeitung" azt mondja, hogy Schweitzer szörnyen megdöbbent, s noha előtte kijelentette, hogy lelép, ha valamennyire is jelentős kisebbség szavaz ellene, mégis nagyon óvakodott attól, hogy ezt megtegye.

Schweitzernek a szabókirályságért folytatott hadjárata mindenesetre meghiúsult, és helyzete a saját egyletében súlyosan megrendült. N'est pas dictateur qui veut.[447] A sajátlagos lassalleanizmus felbomlási folyamata ezzel megkezdődött és bizonyos, hogy gyorsan halad majd. Ha az arány 6500 : 4500, akkor vagy szakadás következik be, vagy a „feszes" szervezetnek és Schweitzer személyes vezérségének a feladása. És Liebknecht arcátlansága ennyiben jó hatással járt. Hogy *ilyen* körülmények között belemegy az újabb fegyverszünetbe,[448] azt sem veszem tőle rossz néven, noha kettőjük között ez már a harmadik példa arra, hogy az ilyen emberek egyik nap hajbakapnak, másik nap kibékülnek.

A „Zukunft"-okat itt küldöm. Sajnos nagyon rosszul ismertetik benne az ipartörvény Reichstag-beli vitáját. Pedig ez a világon a legkomikusabb, kezdve Schweitzer előadásán a szocialista követelésekről, amelyek azzal a kijelentéssel zárulnak, hogy ő az iparűzés szabadsága mellett van, s végezve Wagener, Miquel és Tsai felszólalásaival. Csupa gyermekded fecsegés. Kimagaslóan a legjobb volt *Bebel*.[449]

A B. Beckert[222] ma elküldöm *Lessnernek*. Mint hallom, a legutóbbi „Fortnightly"-ban van egy cikk erről.[450]

El fogom küldeni neked a Schweitzerrel és Liebknechttel foglalkozó „Zukunft"-ot, mégpedig azonnal, ha valamivel több lesz benne; felteszem, hogy Liebknecht nyomban küldött oda beszámolót.

Barátod

F. E.

174

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London] 1869 április 7.

Kedves Fred,

Mellékelten Wilhelmke levele.[451] Elolvasás után küldd vissza. Mit írjak neki a „Paraszthábor ú"-ról[415]?

Éppen jön Strohn. Tehát addio.

Barátod
K. M.

175

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 április 7.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten visszaküldöm Tussy és Wilhelmke levelét[451]. Az utóbbi hű marad alapelvéhez, miszerint minden ténnyel szemben a legnagyobb megvetést tanúsítja. Aki tényeket egyáltalában valamelyest fontosnak tart, „számol velük", az a siker bálványozója, bismarckista. Tehát ha Schweitzer „disznóságai" olyan olcsók volnának is, mint a szeder[452], mégsem közölne velünk tényeket róluk, mert a Néppárt[138] alapelvei szerint mindezekből a tényekből csupán egy a fontos, hogy Wilhelm „disznóságoknak" nyilvánítja őket. S ebből fakad az az eredmény is, hogy amilyen mértékben koloszszálisak Schweitzer disznóságai, ugyanabban a mértékben zsugorodnak össze a vele való súrlódások. A fickó logikája éppoly mulatságos, mint az a reménye, amelyet még mindig táplál, hogy te őt egy proklamációban a világosság angyalának, Schweitzert pedig a sátánnak nevezed ki.

Az is jó, hogy egy *legalább 4–5 íves* munkát[415] *1 1/2 garasért* akar eladni, s emellett kifejezetten bizonygatja: profit nélkül. „Le représentant a dit: avec du fer et du pain on va jusqu'en Chine. Il n'a pas parlé de chaussures."* Wilhelm pedig nem szólt arról, hogy ki viselje a kárt, ha az ember az önköltségi ár 1/3-áért vagy 1/4-éért ad el dolgokat.

Még nem írtam Meissnernek és nem is tételezhetem fel róla, hogy olyan csodákat művel, amilyenekre Liebknecht vállalkozik. Ha Wilhelm előbb egy *szakértővel* megtanácskozta a nyomdaköltségeket, ésszerű árat állapított meg és megbizonyosodott arról, hogy a nyomdaköltségeket elő tudja teremteni, akkor nem ellenzem, hogy kinyomtassa a dolgot; ezért mondd meg neki, hogy mihelyt teljesíteni tudja ezeket a feltételeket, írjon nekem, s akkor a többit majd csak elrendezzük.

---

* „A képviselő így szólt: vassal és kenyérrel Kínáig is eljuthatsz. De a cipőről nem szólt."[453] – *Szerk.*

Snieuntojown – sun-jown-to-jown – jelentése szombat este (Sonn-abend-zu-abend).*

Ez a szó sok fejtörésembe került, egyáltalán, a nyugatfríz nyelvben igen nehéz dolgok vannak.

A gyapottermesztés állami segélyezését célzó Bazley-agitáció itt még nem lépett annyira a nyilvánosság elé, hogy az újságokban valami érdekes állna róla. Küldök azonban neked legközelebb néhány kivonatot a prestoni sztrájkról[454], amelyet a munkáltatók egyenesen provokáltak, hogy az ottani gyárak általános leállítását idézzék elő. Minthogy egymás között nem tudnak megegyezni a munkaidő lerövidítésében vagy a teljes leállításban, mert egyesek akkor mégis tovább dolgoznának és a többiek mérgelődnének ezen, az egyetlen forma arra, hogy akcióegységet hozzanak létre közöttük, a *sztrájk*, hiszen a bérleszállítási javaslat ellen *egyik gyáros sem tiltakozik*. A legjobb az, hogy ezek a fickók, akik két éven át bevallottan 1–2 pennyt vesztettek egy-egy font fonal-, ill. szövöttárun, s mégsem akartak leállni vagy rövidített munkaidőben dolgoztatni, most létkérdésnek nyilvánítják a 10% bércsökkentést, azaz a £-enkénti $^1/_{10}$–$^1/_6$ *penny* megtakarítást!

Szívélyes üdvözlettel

barátod
F. E.

* *V. ö. 278. old. – Szerk.*

176

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 április 8.

Kedves Fred,

Ma azonnal írtam Wilhelmkének abban az értelemben, ahogy kívántad. Hozzáfűztem, hogy jó volna az árat, ha csak minimálisan is, a költségek *fölött* megállapítani, hogy ezt a többletet egyéni tagsági jegyek (darabonként 1 penny) megfizetésére lehessen felhasználni. A lausanne-i[239] és a brüsszeli[236] határozatok értelmében a küldöttek nem vehetnek részt a kongresszuson[455], ha megbízóik nem járultak hozzá a birodalmi adóhoz.

A „*Zukunft*"-*ban* a *legfelsőbb bíróság* határozata a porosz alattvalók gyülekezési szabadságáról tetszett nekem a legjobban. Ez jóval túlszárnyalja a francia bíróságokat. Ez a tetves Kirchmann a maga tetves recenzensével is megéri a pénzét. Ugyanez a Kirchmann néhány évvel ezelőtt bebizonyította a lélek halhatatlanságát.[456] A művei mindenesetre nem halhatatlanok.

A mellékelt levél[457] mutatja a Rajna-tartomány munkásainak hangulatát a barmen-elberfeldi gyűléssel kapcsolatban. Schweitzer elfelejtette, hogy vádakra Robespierre csak akkor nem felelt, ha biztos volt a dolgában, vagy pedig a guillotine-nal felelhetett. De a Megvesztegethetőnek egyáltalán nem kellene a Megvesztegethetetlent példaképül választania.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

177

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 április 14.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten visszaküldöm a solingeni levelet,[457] amely annyiban is jellemző, hogy rávilágít Liebknecht hencegésére a „Solingenben és Bourscheidban alapított egyletekről". A solingeni egylet már megvolt[458], a bourscheidit pedig a solingeniek szervezik.

A krétai felkelésről szóló cikk a „Diplomatic Review"-ban hosszú idő óta a legjobb, ami ott megjelent, úgyszintén Urquhart levele Fuad pashához. De mint mindig, nem jelölik meg a forrást, hogy honnan vették Brunnov nyilatkozatát a görög jelentésben, azaz hogy ez a jelentés benne van-e valamelyik hivatalos könyvben, ami alig hihető (hacsak nem egy görög könyvben), vagy pedig magánúton került Urquhart kezébe. Ezt érdekes lenne tudni az esetben, ha az ember később idézné. A kijelentés teljesen egybevág azzal, amit mindig állítottam, hogy Oroszország nem kezd háborúba, amíg nincs készen a Fekete-tengerhez és a Pruthoz vezető két vasútvonal. Most vadul építkeznek és eszeveszett pénzkölcsönöket vesznek fel, – három év alatt kb. 47 000 000 £-et! Ezek nagyrészt az eljövendő háború költségei.

E tárgyalások szerint persze úgy tűnik, hogy Beust az osztrák Palmerston, s ez is olyan mozzanat, amely az akció siettetésére ösztönöz.

Eichhoff nem küldi neked most a „Sozialdemokrat"-okat? Hiszen fölöttébb fontos volna látni, hogy Schweitzer most milyen magatartást tanúsít a saját lapjában.

A Lassalle-ról szóló cikket bizonyára olvastad a „Fortnightly"-ban[450] és láttad, hogy abban téged tekintenek a lassalle-i és egyéb szocializmus tulajdonképpeni papájának. Ki ez a Ludlow? Ha a fickót rá lehetne bírni arra, hogy a „Fortnightly"-ba cikket írjon a könyvedről[107], ez mindenesetre több lenne a semminél. – Congreve válasza Huxleynak[459] a legunalmasabb, legbutább és legzavarodottabb dolog, amit valaha láttam; ha ez a comte-

isták legfőbb bölcsessége, akkor csakugyan minden további nélkül eláshatják magukat.

A szememet még mindig nem szabad túlságosan megerőltetnem, s ma megint érzek valamit, mert tegnap este túl sokat olvastam világítás mellett; ezért befejezem. Tussytól szombaton igen vidám levelet kaptunk.

Szívélyesen üdvözlöm a feleségedet és Jennyt.

Barátod

F. E.

178

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1869 április 15.

Kedves Fred,

Jennyke szerdán épségben megérkezett. A visszaúton akkora köd volt a tengeren, hogy a hajójuk hajszál híján megfeneklett.

Wilhelmtől a mellékelt firka. Legelőbb is láthatod, hogy mit válaszolt kérdéseimre a „disznóságokról", amelyeket Schweitzernek a szemére vet. Ebből „politikai" csak a mellékelt két választási dolog. Ezeket feltétlenül küldd nekem vissza, mert Wilhelm maga is visszakéri, s úgy látszik, ez képezi az egész politikai „vádanyagát".

Lafargue elküldte nekem a „Kommunista Kiáltvány"[460] általa készített francia fordítását, hogy nézzük át. Ma postán elküldöm neked a kéziratot. Egyelőre nem sürgős a dolog. Korántsem óhajtom, hogy Lafargue idő előtt megégesse a kezét. Ha azonban a dolgot előbb vagy utóbb kinyomtatják Franciaországban, akkor egyes részeket, mint például a német vagy igazi szocializmusról szólót, néhány sorra kellene csökkenteni, mert ezek ott nem érdekesek.

Visszatérve a Wilhelm-ügyre. *Én* megírom neki, hogy te milyen feltételekkel vagy hajlandó odaadni neki a „Paraszthábo rú"-t*. *Ő* azt írja neked, hogy *Eccarius* (aki mit sem tudott a dologról) közölte vele, hogy te elküldöd, s hogy *ő nem* teljesíti az általad kívánt feltételeket.[461] Továbbá azt írja nekem, hogy Eccariusnak 2 negyedévre 30 tallérral tartozik és ezt *én* előlegezzem meg, hiszen „becsületszóra" bizonyos – meghatározatlan – időn belül visszafizeti. Semmiesetre sem vagyok hajlandó erre a műveletre, mert a szóban forgó összegnél valamivel többet már kölcsönadtam Dupont barátomnak.

Ludlow ügyvéd, a „*Spectator*"[462] egyik főmunkatársa, szövetkezeti ember, vallásos, a comte-isták esküdt ellensége. Beesly, Harrison stb. közreműködése miatt nyilvánosan visszalépett a mi „Commonwealth"-ünktől[463].

---

* *V. ö. 287. old. – Szerk.*

Már régebben is küldött nekem néhányat a kis brosúráiból, barátja Jones Lloydnak vagy Lloyd Jonesnak, vagy hogy is hívják azt a szabót. Néhány nappal ezelőtt, amikor a kezembe került a „Fortnightly" szóban forgó száma[450], elküldtem neki „A tőke" utolsó nálam levő példányát. (Az átvételi elismervényt mellékelem I. sz. alatt.) Természetesen tudtam, hogy olvas németül. Egyúttal levelet is küldtem neki*, ebben kicsit tréfálkoztam a cikkén, amely szerint előbb Lassalle propagálja az *én elveimet Németországban*, majd pedig én propagálom *Lassalle elveit Angliában*. (Válasz a II. sz. mellékletben.) Remélem, hogy ennek az eszköznek a segítségével mégiscsak bejuttathatok valamelyik angol lapba egy ismertetést a könyvemről. Ludlow továbbá nagy tisztelője Ricardónak, ami manapság, amikor Mill mindent összemocskolt, mégis csak kivételes valami.

Ma véletlenül felfedeztem, hogy a „*Neveu de Rameau*"[464] két példányban van meg nálunk, egyiket tehát elküldöm neked. Ez az egyedülálló mesterműű újra élvezetet szerez majd neked. „A tudatnak öntudatos és kifejeződő meghasonlottsága", mondja erről az öreg Hegel, „a gúnykacaj a létezésen és az egésznek a zavarosságán és önmagán; egyúttal ennek az egész zavarosságnak magát még halló kicsengése ... Ez ... minden viszonynak önmagát szétszakító természete és e viszonyok tudatos szétszakítása ... A személyes énbe való visszatérésnek azon az oldalán valamennyi *dolog hiúsága saját hiúsága*, vagyis az valósággal hiú ... de ... mint felháborodott öntudat tud saját szétszakadtságáról s ennek tudatában közvetlenül föléje emelkedett ... E világ minden része ahhoz jut benne, hogy kimondják szellemét, vagy hogy szellemmel beszélnek róla és megmondják, hogy micsoda. – A *becsületes tudat*" (a szerep, melyet Diderot önmagának a Dialógusban ad) „minden mozzanatot maradandó lényegiségnek vesz s az a műveletlen gondolatnélküliség, hogy nem tudja, hogy így épp a fordítottját teszi. A meghasonlott tudat azonban a megfordításnak, mégpedig az abszolút megfordításnak tudata; uralkodó benne a fogalom, amely összehozza azokat a gondolatokat, amelyek a becsületesség számára nagyon távol esnek egymástól, s amelyeknek nyelve ezért szellemes. – A szellem önmagáról szóló beszédének tartalma tehát valamennyi fogalom és realitás megfordítása, önmagának és másoknak általános csalása, az a szemérmetlenség pedig, hogy kimondja ezt az általános csalást, épp ezért a legnagyobb igazság ... A nyugodt tudatnak, amely becsületesen a jó és igaz dallamát a hangok azonosságába, azaz egy hangjegybe helyezi, úgy tűnik ez a beszéd,

* *V. ö. 588–589. old.* – *Szerk.*

mint »üres fecsegés bölcsességről és őrültségről« stb." (következik egy részlet Diderot-ból).[465]

Hegel kommentárjánál mulatságosabb Jules Janin úré, ennek kivonatát a kis kötet függelékében találod. Ez a „cardinal de la mer"* hiányát érzi Diderot „Rameau"-jában az erkölcsi csattanónak és ezért a dolgot azzal a felfedezéssel hozta rendbe, hogy Rameau egész visszássága abból a bosszúságból ered, hogy nem „született nemesember". A Kotzebue-szerű mocskot, amelyet erre a sarokkőre felhordott, Londonban melodráma alakjában előadják. Diderot-tól Jules Janinig – ez minden bizonnyal az, amit a fiziológusok regresszív metamorfózisnak neveznek. Francia szellem a francia forradalom *előtt* és Lajos Fülöp *alatt!*

Collettól megtudakolom Brunnov szentenciájának forrását.** Korántsem csodálkoznék, ha az angol Kékkönyvben[277], az egyik athéni angol követségi levélben fordulna elő. Brunnov hasonló dolgaira egy 1839-es Kékkönyvben akadtam, amely a szíriai–egyiptomi ügyekkel foglalkozik.[467]

Eichhoff mindig nagyobb csomókban küldi nekem a Schweitzert[90]. Tehát bizonyára hamarosan megérkezik.

Thornton úr vaskos könyvet jelentetett meg „Capital and Labour"-ről. Még nem láttam, csak kivonatosan a „*Daily News*"-*ban*; szerinte a tőkének mint a munkától elválasztott hatalomnak az eltűnése a távoli jövőben dereng.

Vigyázz a szemedre.

Üdvözlet!

Barátod
K. M.

* – „a tenger bíborosa"[466] – *Szerk.*

** *V. ö. 290. old.* – *Szerk.*

179

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 április 16.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten visszaküldöm a két Ludlow-t[450] és a 2 „disznóságot"*. Wilhelmtől csak a nekem szóló néhány sort küldted el, a neked szólókat, amelyekre hivatkozol, nem. Ha Wilhelm mást sem tud, mint ezt, akkor még csoda, hogy Barmenban[442] nem járt rosszabbul. Néhány nap múlva elküldöm neked a „Zukunft" beszámolóit a közgyűlésről; ezek igen elkésve jelentek meg és kiderül belőlük, hogy a talaj a Schweitzer-féle egyletben már erősen elő volt készítve és a lázadás Wilhelm nélkül is kitört volna.

A Ludlow-tudósítás nagyon hasznos.

Hálás köszönet a „Rameau"-ért[464], nagy élvezetet szerez majd nekem. Most szinte egyáltalán nem olvasok, hogy a szememet végre rendbehozzam, az irodában is csökkentettem a munkámat.

Wilhelm alaposan felsül, ha azt hiszi, hogy a „Paraszttháború"-t[415] ilyen bizonytalan szólamokra elküldöm neki, hogy aztán utólag egyszercsak jöjjön és azt kiabálja: ha nem küldök neki ennyi meg ennyi pénzt, akkor az utolsó íveket nem lehet kinyomatni. Levele egyenest idétlen, az az igénye pedig, hogy te fizesd ki az ő honoráriumait, szemérmetlen.

Fowler, az itteni fizetett rendőrbíró, aki a fénieket annak idején egymáshoz bilincselve vitette a törvényszékre, feladta állását. Azaz elhagyta a feleségét és két gyermekét, és megszökött Milne-nek, a negyedévi bírósági ülésszakok elnökének a feleségével (Brooksnak, az elhunyt gazdag bankárnak a lánya, értéke a saját jogán 80 000 £), aki viszont szintén 5 gyer-

* *V. ö. 292. old. – Szerk.*

meket hagyott hátra drága hitvesének. Nagy megdöbbenés a filiszterek körében.

Salut*.

Barátod
F. E.

Ez utóbbi história csak etimológiailag magyarázható: fowler [madarász] a fowl = madár szóból származik.

* – Üdvözlet – *Szerk.*

180

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1869 április 16.]

E. = Eichhoff – B. = Borkheim.[468] Megírtam Wilhelmnek, hogy hagyja abba a rosszindulatú szájalást és firkálást Eichhoff ellen, minthogy most maga Borkheim belátta a tévedését. Wilhelm persze nem tudja, hogy én Kugelmann és az öreg Becker révén ismerem az ő Eichhoff ellen irányuló *saját* gyanúsításait.

Ugye megkaptad Lafargue kéziratát*? Mai leveledben nem jelezted.

Apropó: a „*Hermann*" most Stieber hivatalos sajtóorgánuma. Juchot a nagyon „különféle" hitelezői rákényszerítették az eladásra. A mai számban Stieber mindjárt az első oldalon körözőlevelek kinyomtatásával kezdi, pl. bizonyos Jaeger nevű nő ellen törvénytelen magzatelhajtás miatt. Stiebert itt természetesen egy nemzeti liberális alstieber képviseli. A gondosan „eltitkolt" nevet** kitudakolom.

Próbáld meg a szemedet alkohollal mosni. Nekem jót tett. Eleinte kicsit fáj. Az első kísérletnél hígítsd fel az alkoholt egy kevés vízzel. Aztán meglátod, mennyire tudod elviselni. Ezenkívül ezzel a kísérlettel semmit sem kockáztatsz.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 292. old. – Szerk.*

** Heinemann. – *Szerk.*

181

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 április 19.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten visszaszármaztatom Liebknechtet.[461] Szigorúan üzletszerűen írtam neki a „Parasztháború"[415] miatt és majd meghallom, miként hozza összhangba az újság[19] deficitjét a brosúranyomtatási alap kiapadhatatlanságával.

A Lafargue-kézirat* itt van, még nem tudtam megnézni; én is azt hiszem, hogy Lafargue-nak mindenekelőtt a vizsgát kell letennie.

Most itt van a nagy Thesmar Kölnből, Gumpertnak, úgyszintén Borchardtnak Themar néven mutatkozott be, de már beismerte a Thesmar nevet. Ha el tudod küldeni nekem a „Zukunft"-nak azt a számát, amelyben megírták, hogy sikkasztás miatt körözik, tedd meg, különben Schneidernek kell írnom.

Barátod
F. E.

Egy másik fura egyén miatt**, aki Borchardtot mint a „Neue Rheinische Zeitung" „szerkesztőjét" üdvözölte, Borchardt maga ír majd neked.

---

* *V. ö. 292. old. – Szerk.*
** *V. ö. 306. old. – Szerk.*

182

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [18]69 április 24.

Kedves Fred,

Körülbelül 12 napja szörnyen gyötörnek a régi májpanaszaim. Vedelem Gumpert régi orvosságát, de eddig eredménytelenül. Ezáltal szellemileg teljesen megbénultam. Minden tavasszal jelentkezik ez az állapot. Ha nem úszom meg szerencsésen, utána jönnek a karbunkulusok. Kérdezd meg ezért Gumpertot, nem tud-e valami újat számomra? Egy hete nem dohányoztam. Ez elegendő ahhoz, hogy megvilágítsa neked állapotomat.

A Borchardtnak szükséges felvilágosítást csak néhány nap múlva kaphatom meg Dupont-tól. A „Zukunft"-okat nem találom.

Apropó: az új „alstiebert", aki most a „Hermann"-t szerkeszti, „dr." Heinemann-nak hívják, vagy annak nevezi magát, s azt állítja, hogy Manchesterből jött. Tudsz róla valamit?

A dicső „Hillmann" Elberfeldből írt nekem.[469] A levelét hétfőn elküldöm neked. Vádolja Liebknechtet, amiért ismételten fegyverszünetet kötött Schweitzerrel, miáltal a győzelem gyümölcse kárbaveszett. Dísz-Hillmann 1867-ben Schweitzer munkás-ellenjelöltje volt.[470] Hinc illae lacrimae.*

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – Íme, ettől e könnyek.[50] – *Szerk.*

183

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 április 25.

Kedves Szerecsen,

A májadnak mindenekelőtt a levegőváltozás és a szokott életmód megváltoztatása volna hasznára. Ezért tedd meg rögtön, amit kell, tudniillik ülj rögtön vonatra és gyere ide egy-két hétre. Meglehetősen sok szabad időt biztosítottam magamnak, és nagyokat járkálhatunk majd együtt. Azonkívül megvizsgáltathatod és kezeltetheted magadat Gumperttal is, a „teára" szóló meghívásokat pedig „állapotodra" való tekintettel elháríthatod. Akkor rövid idő múlva megint friss és munkaképes leszel és aztán néhány hét alatt többet összedolgozhatsz, mint ebben az állapotban hónapok alatt. Sürgönyözz nekem tehát holnap a raktárba, hogy melyik vonattal érkezel, és legyél itt este. Ez a legegyszerűbb, és *biztosan* ki fog kúrálni.

Barátod
F. E.

184

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]69 április 26.

Kedves Fred,

Hálás köszönet a meghívásért. De abszolúte lehetetlen, hogy e pillanatban elmenjek. A feleségem nagyon köhög, és be kell várnom, amíg ez elmúlik; mihelyt képes elutazni, Párizsba megy Tussyért. Lehet, hogy Tussyval együtt megyek majd át hozzád.

Ezen a héten azonfelül rendezni kell a dolgokat az Internacionálében, amelyek nélkülem nem mennek.

Végül, bármily rosszul halad is, bizonyos cédulákkal el kell készülnöm, mert mindig nehezebb az, ha nem egy új tárggyal folytatom, hanem egy meghatározott téma kellős közepén.

Mindennek ellenére, ha nem leszek jobban, akkor természetesen mégis útra kell kelnem.

Holnap többet.

Barátod

K. M.

185

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 május 1.

Kedves Fred,

A belga titkárunkhoz* intézett mellékelt levelet megérted a csatolt „Cigale"-ból, a Francia Szekció[174] sajtószervéből; egy analóg szekció alakult Brüsszelben és egy (Comité de l'avenir**) Genfben, mindent összevéve néhány tucat ember Pyat vezetésével.

A feleségem még nagyon nem jól van, de úgy gondolja, hogy kedden el tud utazni Párizsba.

Megint éppen Thomas előtt vagyunk, azaz zár a posta.[471] Úgy gondolom, holnap végre hozzájutok, hogy részletesebben írjak neked.

Üdvözlet!

Barátod
K. M.

* Marie Bernard. – *Szerk.*
** – a jövő bizottsága – *Szerk.*

186

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 május 2.

Kedves Szerecsen,

Már régen írtam volna neked, ha nem váratsz a „holnap többet"-re. Remélem, a feleséged állapota javul ebben a szép időben, az utazás aligha fog neki ártani, a levegőváltozás többnyire igen kedvezően hat az ilyen köhögésre, amelyet gégehurut idéz elő.

Elképzelheted, micsoda ujjongást váltott ki itt az a hír, hogy Tussyt magaddal hoznád; most már megígérted és mindenképpen el kell hoznod. De ha esetleg csak néhány nappal elutazásod *után* jöhetne, az sem jelent semmit, mert érte mehetünk az állomásra. Hiszen előfordulhat, hogy te egészségi okokból valamivel hamarabb jössz. Nem írod, hogyan érzed magadat, a helyedben én minden egyebet félretennék és a lehető leghamarább jönnék; miért hagyod, hogy a baj krónikussá váljék és olyan soká kelljen kínlódnod vele, amikor pedig a kúrát bármely nap megkaphatod.

Barátod
F. E.

Szívélyes üdvözlet a feleségednek és Jennynek.
A „Cigale" nem érkezett meg.

187

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 május 7.

Kedves Szerecsen,

Úgy látszik, a májad csúnyán garázdálkodik, hogy se nem látni, se nem hallani rólad semmit. Mi a helyzet, és mikor jöttök? S a feleséged jól van már?

Wilhelmtől nincs válasz. Egészen üzletszerűen írtam neki, úgyhogy többé nem lehetett mellébeszélnie. Ha hamarosan nem felel, utána kell néznünk, hogy Eichhoff* nyomassa ki a dolgot[415]. Ő, ill. W.** úgy látszik szintén nem hallat magáról.

Néhány „Zukunft"-ot ma postán küldök, mellékelten pedig a belga levelet köszönettel visszaküldöm. Furcsa, hogy a kontinensen az Internacionáléra hagyatkozva az emberek mindenfelé belevetik magukat a sztrájkokba, viszont úgy látszik korántsem gondolnak arra, hogy megtöltsék az általános hadipénztárt.

Remélhetőleg holnap végre mégiscsak bekövetkezik a sokat emlegetett „holnap", amikor „végre" hozzájutsz, hogy közelebbit hallass magadról.

Az ipartörvény vitájában[449] Wilhelm egészen siralmas szerepet játszott. Valamennyi javaslat vagy Schweitzertől vagy Bebeltől indult ki, s Wilhelm bölcsen befogta a pofáját, hiszen itt pozitív ismeretek kellettek. Schweitzer is jó volt, amikor bebizonyította, hogy a vasárnapi munka betiltása = a munkás növekvő fogyasztásával = béremeléssel.

Szívélyes üdvözlet.

Barátod
F. E.

---

* Albert Eichhoff. – *Szerk.*
** Wilhelm Eichhoff. – *Szerk.*

188

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 május 8.

Kedves Fred,

A fődologban helyesen értelmezted makacs hallgatásomat, tudniillik *a májammal.* De még különböző egyéb dolgok is járultak hozzá. Először is a feleségem nagyon nem jól volt. Mihelyt valamennyire javult az állapota, múlt kedden, elutazott Párizsba, de egészen megsüketülve érkezett oda. Párizs felvette azt az illetlen szokást, hogy egészen a londoni időjáráshoz igazodik. Ha itt esik, akkor ott is stb. Másodszor pedig ideérkezett Eichhoff és még itt van. Mégpedig egy trióval jött, egy berlini mérnökkel, egy kereskedővel és egy bankárral ugyanonnan. Arról van szó, s ez, úgy látszik, sikerülni is fog, hogy itt neveket találjanak egy, már koncesszionált kelet-poroszországi bank megnyitásához. Végül bekövetkeztek a belgiumi mészárlások. Miután a felhívások, mint a mellékelt lapokban láthatod, mindenfelől áramlottak, végül is szükséges volt, hogy a *Központi Tanács* ebben a valóban fontos ügyben hallassa a szavát. Engem neveztek ki az üzenet szerkesztőjének.[472] Ha elutasítom, akkor a dolog Eccarius kezébe kerül, akihez az ilyen demonstratív iratok úgy illenek, mint szamárra a nyereg. Elfogadtam tehát. A májam jelenlegi állapotát tekintve már az is nagyon bajos volt, hogy angolul megcsináljam – hiszen az ilyesmihez bizonyos szónoki stílus kívántatik –, hát még ráadásul az a szenvedés, hogy utána franciául is megírjam! De szükség törvényt bont, és megcsináltam franciául. Kezdetben angol eredetiben akartam elküldeni a belgáknak a dolgot, de Bernard, a belga titkárunk (francia származású) az egybegyűlt patres conscripti[473] előtt (múlt kedden) kijelentette, hogy ha a belgákra bízzuk a fordítást, akik csak félig-meddig tudnak angolul, franciául pedig egyáltalán nem, akkor jobb lenne hozzá se nyúlni a dologhoz. Így hát engednem kellett. Te majd mindkét nyelven élvezheted. Eccarius úrnak viszont, akinek azonkívül pénzérdeke is fűződik ehhez, átengedtem a német fordítást, amely nekem nem fontos.

Persze a franciául-írás – májjal vagy anélkül – gyerekjáték akkor, ha

olyan franciát tálalnak fel a közönségnek, mint az Urquhart úré a „Diplomatic Review"-nak abban a számában, amelyet ma indítottam útnak hozzád. Ilyen zagyvalékot, – még a nagy és illusztris Gaudissart[219] eredeti gyöngyszeme[25] is semmi ehhez képest!

Nos, a feleségem elutazása után mindjárt elmehettem volna hozzád, s ezzel bizonyára időt is nyerek, hiszen hamarabb hoztam volna rendes működésbe ezt az átkozott hústömeget. De Jennyke annyira örült annak, hogy a feleségem rövid párizsi távolléte alatt teljességgel rendelkezhet velem és önmagát is szabadjára engedheti. Tehát ittmaradni! Apropó Jennyke: azt állítja, hogy te mindent tudsz, tehát tőled akarja megtudni, hogy Mr. „Excelsior" az alpinista klubból miért nem vette feleségül „Lady Clara Vere de Vere-t"?[474]

A franciáról – róla Borchardt a II. sz. lánya útján érdeklődött nálam* – csak most, sok időveszteség után tudtam meg, hogy lumpacius vagabundus**, akinek csakugyan volt egy alárendelt állása a „Glowworm"-nál,[475] egy nagyon alárendelt zuglapnál. Közöld ezt az orvosi pappal vagy papi orvossal.

Ne felejts el beszámolni nekem a manchesteri dr. Heinemannról, a „Hermann" alstieberéről.

Ami Wilhelmet illeti: Eichhoff 10 £ honoráriumot hozott Eccariusnak (azt hiszem, Eichhoff ezt a *saját* zsebéből fizette) az „én Millem"-ért[476], ám velem bizalmasan közölte, hogy az „én Millem" ki van nyomatva, de most elfekszik a lipcsei nyomdásznál***, aki éppen a *duplájá*t kéri a Wilhelm úr által megállapított nyomdaköltségeknek. Lépéseid tehát látnokian helyesek voltak. Meissner több mint két héttel ezelőtt azt írta nekem, hogy hozzákezd[477], de szó sincs róla! Ez mégis csak sok egy kissé.

Eichhoff beszámolója szerint Németországban most annyira eluralkodik a hitelszédelgés és a pénzügyi kapkodás, hogy minden egyebet felemészt, már ami a felsőbb osztályokra vonatkozik. Ami a berlini munkásokat illeti, szerinte ezek a legnyomorultabbak egész Németországban. Azt mondja, az oda importáltak is hamarosan teljesen korrumpálódnak a városban uralkodó hang és az „olcsó" kis szórakozások által. Bismarck, Duncker, Schulze-Delitzsch és dr. Max Hirsch vetélkednek az elsőbbségért ebben a szférában.

---

* *V. ö. 298. old.* – *Szerk.*

** – csavargó – *Szerk.*

*** Otto Wigand. – *Szerk.*

Az öreg Hatzfeldné tetves Mendéje korábban vándor rögtönző és szavaló volt, egy ízig-vérig a lumpenproletariátushoz tartozó barom.

Hasenclever hagyta, hogy Schweitzer behálózza. Eichhoff nagyon dicséri Bebelt.

Harney Bostonból – most Massachusetts Commonwealth-jének (ezek hivatalosan még mindig „Commonwealth"-et és nem „köztársaság"-ot mondanak) belügyminisztériumában államtitkárhelyettes vagy valami ilyesmi – egy £ tagsági díjat küldött az Internacionálé Tanácsának, dettó levelet, amelyben nagyon szeretetteljesen érdeklődik irántad. Továbbá azt mondja, hogy küldjek neki egy példányt „A tőké"-ből. Reméli, hogy New Yorkban talál rá fordítót és kiadót.

Egy francia, aki lefordított több kötet Hegelt és Kantot, írt Lafarguenak, hogy hajlandó franciára fordítani a könyvet, de – micsoda ábrándos ötlet – 60 £ honoráriumért, aminek ellenében azonkívül a könyvkereskedőről is gondoskodik.

Az itteni „International"[478], a bonapartista sajtóorgánum arcátlanul kinyomatta, hogy az „Internacionálé" Főtanácsa már nem Londonban székel; a vezetés most „egy igen magas állású személy" kezébe került Párizsban.

Nagyon jó lenne, ha a belgák javára folyó gyűjtéshez *valamit* ti is küldenétek Manchesterből, mégpedig hamarosan.

Apropó. A mezőgazdaságban foglalkoztatott gyermekekről szóló jelentésben (eddig csak 2 kötet jelent meg, az I. sz. Jelentés és a Tanúvallomások) a biztosok előrebocsátott összefoglalásukban különféléket közölnek a községi földek munkásainak kisajátításáról, egészen az én szellememben.

Szívélyes üdvözletem Mrs. Lizzynek, King Cole-nak vagy Coalnak* és Jollymayernak**.

Szerecsened

* Kelkáposzta- vagy Szén-király (Samuel Moore). – *Szerk.*
** Karl Schorlemmer. – *Szerk.*

189

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1869 május 10.]

Kedves Szerecsen,

Levelet és 2 küldeményt megkaptam. Hálás köszönet; mellékelten sürgősen küldök a holnapi ülésre 1 £-et postabélyegekben a belga gyűjtésetekre tőlünk itteniektől. Az ír pamflet itt nagy szenzációt keltett. Kérdezd meg Eichhoffot, hogy a „Paraszthábor ú"[415] kinyomatható-e a fivérénél. Meissner nyilvánvalóan fél.

Itt a legszebb ipari válságban vagyunk, s a rövidített munkaidő ellenére még mindig túl sokat termelnek. A gyárosoknak egyetlen eszközük van arra, hogy egymás között a rövidített munkaidőben és a leállásban megegyezzenek: a munkások *sztrájkja.* Erre törekednek most már 2 hónap óta tervszerűen. A prestoni[454] volt az első kísérlet, most következik az 5 %-os bércsökkentés Lancashire keleti részében. Ha a munkások ezt elfogadják, akkor újabb bércsökkentés következik és így tovább, *amíg nem sztrájkolnak,* mert egyedül erre megy ki a játék. Az efféle sztrájkokat a derék Watts meg sem említette a pamfletjában,[479] mégpedig okkal.

Mikor jöttök?

Barátod

F. E.

190

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 május 14.

Kedves Fred,

A feleségem csak a jövő hét folyamán jön vissza, tehát nem tudnék idejében Manchesterben lenni.

Eichhoff tegnap elutazott. Javaslata – ami a „*Parasztháború*"-*t*[415] illeti – az, hogy a fivére kinyomatja a dolgot, és a legközelebbi könyvvásár idején a bizományi díj és a költségek levonása után a maradékot befizeti az „Internacionálé" javára. Eichhoff azt mondja, hogy amennyiben a fivére számításba jön, javaslatát *véglegesnek* tekintheted.

A „*Vogt ur*"-*at*[66] illetően: Liebknecht, amikor Berlinben letartóztatták, mindent rendetlenségben hagyott hátra, és a kiutasításakor sem rendezett el semmit. Így „nem is emlékszik arra", hogy mi történt a „Vogt"-tal. Eichhoff végül is felfedezte, hogy egy antikvárius 2 éve hirdeti a könyvet az eladási katalógusában. Elment a fickóhoz, akit Kampfmeyernek hívnak. Ez mindent eladott, „dettó nem emlékszik arra", *hogyan* kerültek hozzá a könyvek. Mindaz tehát, amit Liebknecht *nekünk* mondott – enyhén szólva –, költészet.

Disznó ez az itteni sajtó! Nemcsak hogy *egy* emberként agyonhallgatták *belga* üzenetünknek minden szavát[472] (azok után, hogy a múlt héten viszont valamennyien szándékosan kinyomatták a Cherval szellemében fogant, valószínűleg a brüsszeli különbizottság* „*rendőrtagja*" által fogalmazott néhány hülye sort), hanem ugyancsak *egy* emberként agyonhallgatták az American Labor Unionhoz intézett üzenetünket is (én fogalmaztam, múlt kedden fogadták el)[480], jóllehet abban *elleneztük* az Egyesült Államok és Anglia közötti háborút. De vannak benne dolgok, amelyeket ezek a gazemberek nem kedvelnek.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 302. old. – Szerk.*

191

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 május 19.

Kedves Szerecsen,

Mindenesetre gratulálok neked, hogy ebben a pocsék időben nem jöttél ide már a múlt héten. De ezúttal talán mégiscsak jössz már.

A „*Parasztháború*"-ról[415] szóban.

A Belgiumról szóló üzenet[472] nagyon jó, az amerikaiakhoz szóló[480] még jobb. Láttam őket a „Bee-Hive"-ban.

Ugyan hozd magaddal az 1866-os porosz vezérkari jelentés[14] két füzetét is, össze kell hasonlítanom az osztrákkal[13], így csinos porosz túlzások derülnek ki.

Tehát tudasd velem a lehető leghamarabb, hogy mikor jöttök. Közben a májad is bizonyára javult már valamennyit.

Postazárás.

Barátod

F. E.

192

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 május 21.

Kedves Fred,

Tussy és a feleségem szerdán érkeztek vissza Párizsból, és holnap szándékoztam Tussyval Manchesterbe utazni. Ezt közben egy gazdasági akadály lehetetlenné tette.

Jenny, Tussy és nejem őnagysága különböző párizsi utazásai és az ezekhez szükséges beszerzések természetesen különkiadásokat okoztak nekem. Másodszor hozzájött ehhez 14 £ kölcsönadása, amit a körülmények szerencsétlen egybeesése folytán abszolúte nem kerülhettem el. Dupont, a legderekabb az itteniek közül, nemcsak munka nélkül volt, hanem a felesége is halálos betegen feküdt. Annyira diszkrét ember, hogy senkitől nem kér kölcsönt, kivéve a legnagyobb szükségben, és olyan lelkiismeretes, hogy mindig visszafizeti. Ezért kölcsönöztem neki 6 £-et. Aztán jött Lessner, aki feleségének halállal végződő hosszú betegsége miatt nagyon nehéz körülmények közé került. Nem utasíthattam el, annál kevésbé, minthogy én magam hosszú ideig adósa voltam. Tehát 5 £. Végül írt a dicső Liebknecht magának Eccariusnak (miután nekem *hasztalanul* írt erről), hogy forduljon hozzám előlegért. Kijelentettem Eccariusnak, hogy ezt Wilhelmtől már megtagadtam. De Eccarius siránkozott – és a dolog igaz –, hogy kidobják a házból, ha nem előlegezek neki legalább 2 £-et a lakbértartozására. Ez tehát megtörtént, egyúttal írtam Wilhelmnek, hogy térítse meg nekem. Így 14 £ kikerült a zsebemből. Mindezzel együtt volt még 15 £-em tartalékban. De erre jön tegnap egy bizonyos Drengler (nomen omen*) a Cityből a New York-i Zitschke úr levelével, aki nekem *13 évvel ezelőtt* 15 £-et kölcsönzött, de sikkasztás miatt (kivándorlókat szállított New Yorkba) hirtelen eltűnt Londonból. Most ismét felbukkan a régi pénzkövetelésével, amelyet én a pénztárhiányaival elintézettnek véltem. Kénytelen voltam végrehajtást eszközölni magamnál, annál is inkább, mert az illető közben

* – a név előjel[481] – *Szerk.*

barátságot kötött Heinzen úrral, aki a fizetés megtagadása esetén képes volna engem ki„pionír"ozni.[482] Így aztán zátonyra futottam.

Fox Bécsben ötnapi tüdőbetegség után meghalt. A családját nyomorúságban hagyta hátra. Erről leveleket küldtek nekem Bécsből. Fox anyja (Peter Fox írói álnév, valódi neve Peter Fox André) gazdag asszony, de teljesen cserbenhagyta a fiát, részben azért, mert feleségül vette az ő (most már öreg) szobacicáját, részben az ateizmusa miatt. Most hozzá fordultam és *megfenyegettem*, hogy ha nem ad semmit, nyilvános gyűjtést rendezünk Londonban a fia javára.

Meissner egy hete elküldte nekem a „Brumaire tizennyolcadikája"[265] első ívét, azt írta, hogy most már „gyorsan" fog menni. De a második ív még nincs itt. Úgy látszik, addig halogatja a dolgot, amíg csak lehet.

Salut*.

Barátod
K. M.

* – Üdvözlet – *Szerk.*

193

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 május 23.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten a megígért 3 darab ötfontos első fele, a második felük postazárás után feladandó levelemben követi őket, ez tehát a következő postával érkezik meg. Légy szíves, írd meg nekem, melyik vonattal jöttök kedden, hogy értetek mehessek.[483]

Euston Square	indulás	9	érkezés 2	órakor
	indulás	10	érkezés 3	órakor
	indulás	12	érkezés 5.35	órakor
Kings Cross Great North	indulás	10	érkezés 3.10	órakor
	indulás	12	érkezés 6	órakor
St. Pancras, Midland	indulás	9	érkezés 2.40	órakor
	indulás	10	érkezés 3	órakor

Remélem, legkésőbb 3 körül itt lesztek, hogy még együtt ebédelhessünk. Az idő is megváltozott már, kellemes és meleg, ma első ízben nem a kályha mellett, hanem nyitott ablaknál ülök.

Szívélyes üdvözlet a feleségednek és a lányoknak.

Barátod

F. E.

194

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]69 június 16.

Kedves Fred,

Tegnapelőtt rendben megérkeztem ötórás vonatozgatás után. Manchesterből (azon a vasútvonalon, amelyen én utaztam) *Kentish Town állomásig* kell jegyet váltani. Akkor közvetlenül a lakásomnál van az ember. St. Pancras egy állomással odébb van, beljebb a városban.

Tegnap este az Internacionálében voltam. Levél Párizsból. Embereink közül hármat-négyet letartóztattak (Murat-t, Varlin-t stb.). Azt írják nekünk, hogy az utcai csínytevéseket, a kioszkok feldúlását stb. *rendőrügynökök* követték el; ezek garázdálkodását nyugodtan tűrték, hogy utána nekiessenek a közönségnek, amely kívül maradt a dolgokon. Az volt a cél, hogy „véres eseményeket" idézzenek elő.

A kofferetek ma visszamegy. Megtalálod benne egy levéltárcádat, amely vele vándorolt ide; én viszont egy noteszt Manchesterben hagytam.

Szívélyes üdvözlet mindenkinek.

Szerecsened

195

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 június 22.

Kedves Szerecsen,

Nem tudom, hogy nálatok is olyan szép-e az idő, mint itt nálunk, de a napvilág úgy elkerül bennünket, hogy a leghosszabb napon is már du. 4 órakor meg kellett gyújtanunk a gázt. Az ördög olvas vagy ír ilyenkor, amikor azt sem lehet tudni, nappal van-e vagy éjszaka.

Tussy nagyon vidám. Ma reggel az egész család bevásárolni ment, holnap este színházba készülnek. A „Hermann und Dorotheá"-t[484] Tussy végigolvasta, nem minden nehézség nélkül az idillikus nyárspolgárok locsogása miatt. Most odaadtam neki az újabb „Eddá"-t, amelyben néhány csinos história van; utána a régebbi „Eddá"-ból elolvashatja a Sigurd- és Gudrundalokat.[485] Szorgalmasan zongorázik is. Dán hősköltemények is olvastam vele.

Wilhelm egész sikere tehát annyi, hogy a lassalleánusok férfias-női és teljesen női irányzata egyesült![486] Hát ezt jól megcsinálta. Természetes, hogy Schweitzert újraválasztják – amilyen nyakra-főre csinálják a dolgot –, s akkor megint az általános választójog Kiválasztottja ő. Wilhelm bezzeg makacsul hallgat erről az eseményről.

Hát ez egy egészen fura „Pederaszta",[487] amit itt küldtél nekem. Hiszen ezek fölöttébb természetellenes leleplezések. A homoszexuálisok elkezdik megszámlálni soraikat, és azt látják, hogy hatalmat képeznek az államban. Csak a szervezet hiányzott, de ezek szerint úgy tűnik, hogy titokban már meg is van. Minthogy pedig minden régi, sőt új pártban, Rösingtől Schweitzerig, ilyen jelentékeny emberek vannak a soraikban, győzelmük nem maradhat el. Ezentúl a „guerre aux cons, paix aux trous-de-cul"* lesz a jelszó. Csak az a szerencse, hogy mi személy szerint túl öregek vagyunk, semhogy e párt győzelme esetén még félnünk kellene attól, hogy a győzőknek testi sarcot kell fizetnünk. De az ifjú nemzedék! Egyébként csakis

* „Háború a hüvelyeknek, béke a faroknak" – *Szerk.*

Németországban történhet meg, hogy egy efféle ifjonc fellép, a disznóságból elméletet csinál és hívogat: lépjetek be stb. Sajnos még nincsen meg a kurázsija, hogy nyíltan „annak" vallja magát és coram publico* még mindig „elölről" kell operálnia, ha nem is „elölről befelé", ahogy nyelvbotlásképpen egy ízben mondja. De várd csak meg, míg az új északnémet büntetőtörvény elismeri a hátsórész jogait, akkor egészen másképp lesz. Nekünk, szegény elülső embereknek, a nők iránti gyermeteg hajlamunkkal, bizony rossz sorunk lesz eléggé. Ha Schweitzert használni lehetne valamire, akkor arra, hogy ebből a sajátságos jóemberből kicsikarja a magas és legmagasabb pederaszták személyi adatait, ami neki mint lelki rokonnak bizonyára nem esne nehezére.

Schorlemmer a hét végén Grimsbyn és Rotterdamon át 4 hétre Németországba megy.

Az itteni gyapotgyárakban a sztrájkok ma reggel óta, amikor az oldhamiek újból munkába álltak, megszűntek. A túltermelésnek tehát nincs többé gátja.

Postazárás. Szívélyes üdvözlettel

barátod
F. E.

* – a nyilvánosság előtt – *Szerk.*

196

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 június 26.

Kedves Fred,

Köszönettel igazolom a 90 £ első felének vételét.

Mellékelten 2 levél Tussy számára. Válaszolnia kell a rövidkarú Colletnak.

Sajnos Eichhoff mellékelt leveléből kiderül, hogy a fivére megijedt.[488] Írd meg nekem, hogy most mi történjék?

Az utolsó korrektúra-íveket[265] végre megkaptam és visszaszármaztattam, úgyszintén az előszót is elküldtem. Most derült ki, hogy a huzavona két okból fakadt, 1. Wigand úr a nyomdász Lipcsében, és 2. Meissner úr viszont nem nézett a körmére a lipcseinek. Csakugyan azt hitte, hogy az utolsó íveket már hetekkel ezelőtt megkaptam, egyenesen Lipcséből. Német rendetlenség!

A nemes Wilhelm mély hallgatásba burkolódzik.

Ma végre megjavult az idő.

A Society of Artstól[489] meghívást kaptam a Kensington Museumban július 1-én tartandó estélyre. Ilyen csak egyszer egy évben van, s odamegy az egész londoni arisztokrácia, az udvartól kezdve lefelé stb. Jennyke tehát megnézheti magának ezt a bandát.

Addio.

Barátod
K. M.

Könyvespolcom átrendezésekor újra a kezembe került Rochefoucauld „Réfléxions stb."-jének[490] egy kis régi kiadása. Átlapozásakor találtam ezeket:

„A komolyság a test titokzatos tulajdonsága, amely arra jó, hogy elrejtse a szellem hiányosságait." *Sterne* tehát Rochefoucauld-tól csórta![491]

Szép még:

„Mindannyian elég erősek vagyunk ahhoz, hogy elviseljük mások bajait."

„Az öregek szeretnek jó tanácsokat adni, hogy megvigasztalódjanak, amiért már nem képesek rossz példákat adni."

„A királyok azt teszik az emberekkel, amit a pénzérmékkel; úgy szabják meg az értéküket, ahogy akarják; és az ember kénytelen elfogadni őket árfolyamukon, nem pedig valóságos értékükön."

„Amikor a bűnök elhagynak bennünket, azzal a hittel hízelgünk magunknak, hogy mi hagytuk el őket."

„A mérséklet a szellem ernyedtsége és lustasága, miként a becsvágy annak élénksége és heve."

„Gyakran megbocsátunk azoknak, akik bennünket untatnak, de sosem bocsáthatunk meg azoknak, akiket mi untatunk."

„A szerelmesek azért nem unatkoznak sohasem, amikor együtt vannak, mert mindig önmagukról beszélnek."

Szerdán ott voltam az Exeter Hallban a trade unionok gyűlésén.[492] Beesly valóban pompás, igen vakmerő beszédet mondott, emlékeztetett a júniusi napokra (június 24-e volt) stb. Az újságok persze megölték, vagyis agyonhallgatták. Ráadásul Beesly még azt a bűnt is elkövette, hogy nagyon megvetően szólt az angol újságírókról.

197

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 június 27.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten a legnagyobb sietségben a bankjegyek másik fele. Köszönöm Jennynek a magam és Tussy nevében mindkét levelét. Neked holnap vagy kedden többet írok, Eichhoffot[488] is visszaküldöm. Mégiscsak disznóság, hogy ha a német munkások találtak is egy kiadót, az még csak kitartani sem tud mellettük.

Mindnyájan szívélyesen üdvözlünk mindnyájatokat. Sam Moore arra ítéltetett, hogy ma este a teánál Tussy fogja etetni, mégpedig vajaskenyérrel és siruppal, s igyekszik a szörpöt belekenni a szakállába. Ez a legújabb.

Barátod

F. E.

198

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 július 1.

Kedves Szerecsen,

Hurrá! Mával vége az édes kereskedelemnek, és én szabad ember vagyok.[493] Ezenfelül a drága Gottfrieddal is elkészültem tegnap az összes fődolgokban; mindenben engedett. Tussy és én ma reggel egy nagy mezei sétával ünnepeltük meg első szabad napomat. Ráadásul a szemem is jelentékenyen javult és némi kíméléssel hamarosan bizonyára egészen rendbejön.

A mérleg és az ügyvédek valószínűleg néhány hétig még kissé feszültségben tartanak majd, de ez mégsem jelent többé olyan sok időveszteséget, mint eddig.

Úgy látszik, hogy Beesly valóban nagyon megjavult.* Emlékezz csak vissza, mennyi respektussal viseltetett még az angol sajtó iránt azon az estén, amikor nálad volt.

Mellékelten visszaküldöm Eichhoffot.[488] Úgy látszik, Wilhelm most az ő háta mögé bújik, hogy bűnbocsánatot nyerjen. Hiszen időközben Schweitzer és Wilhelm megint hadat üzentek egymásnak, és az Általános Német Munkásegyletben lázadás van. De mégiscsak szép kis követelés, hogy *mi* álljunk ki Wilhelm és a Néppárt[138] mellett. Wilhelmnek ajánlani kellene, olvassa el a „Kiáltvány"-ban[460], hogy mi a munkáspárt álláspontja, ha az olvasás vagy bármi egyéb segítene! Nagyon kíváncsi vagyok, hogyan zajlik le ez a perpatvar, amely mindenképpen szolgáltat majd egynémely szórakoztató pletykát. Schweitzernek az a követelése bandájával szemben, hogy hagyja juhnyájként áruba bocsátani magát, valóban kolosszális volt.[486]

Felteszem, hogy a bankjegyek második felét hétfőn megkaptad.

Az ír képviselők a Moore-féle javaslat alkalmával megint nyomorúságosan viselkedtek, és Bruce úr megint szépen felsült.[494]

Eichhoff közlése után nagyon kérdéses lett számomra, hogy egyálta-

* *V. ö. 318. old. – Szerk.*

lában kell-e írnunk Meissnernek a könyvedből[107] készítendő népszerű kiadvány végett. Mi a véleményed erről? Mindenesetre, ha már az 5 ezüstgaras árú könyvek sem kelendők, akkor a 8–10 ezüstgarasosak még kevésbé terjeszthetők. Itt csak egy 1–2 íves, két és fél ezüstgaras árú brosúrácska segítene, s ezt munkába kerül megcsinálni, Meissnert pedig nem érdekelné. Mit gondolsz erről? Vagy a személyes megbeszélésre akarod ezt fenntartani, hiszen mindenképpen meglátogatod Meissnert Németországban?

Ugye, Jenny a tengerpartra ment a nemes Monroe-ival?

Mindenki szívélyesen üdvözöl mindenkit.

Barátod

F. E.

199

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 július 3.

Kedves Fred,

Szívélyesen gratulálok az egyiptomi fogságból való menekülésedhez!*

Ennek az eseménynek a tiszteletére felhajtottam „egy-két pohárral", de késő este, nem mint a porosz zsandárok napfelkelte előtt.

Mellékelten Wilhelm tartalmas levele.[495] Megláthatod belőle, hogy hirtelenjében a *gyámommá* nevezte ki magát, s mindent, de mindent előír nekem, amit tennem „**kell**".

El *kell* mennem az augusztusi kongresszusukra[496], meg *kell* mutatnom magamat a német munkásoknak; *postafordultával* el *kell* küldenem az Internacionálé tagsági jegyeit (azok után, hogy *ők* ez ügyben kétszeri érdeklődésre 3 hónapig *nem* válaszoltak), át *kell* gyúrnom a „Kommunista Kiáltvány"-t[460]! el *kell* mennem Lipcsébe!

Nem rendkívül naiv dolog, hogy ugyanabban a levélben, amelyben panaszkodik, hogy az (Eccariusnak helyette átadott) 2£-et *nem* tudja nekem visszaküldeni, felajánlja *nekem* a németországi *utazás költségeinek térítését!* Toujours le même!**

Te úgy látszik erkölcsileg felháborítottad. Már válaszoltam neki, hogy tévesen értelmezte leveledet. Ez az ember képtelen felfogni, hogy a világnézet és az üzleti ügyekkel való foglalkozás korántsem sarkalatos ellentétek, ahogyan ő ezt a saját lapigazgatása alapján felteszi, és ahogyan ezt másoknak is fel kell tenniök, ha nem akarnak gyanússá válni.

Wilhelmünk szangvinikus és hazudozó. Tehát bizonyára megint erős túlzásokba esik a Schweitzer fölött aratott győzelem ecsetelésében. De valami mindenképpen van a dologban. Schweitzer nem lépett volna vissza a Hatzfeld-féle egyházba, ha nem rendül meg a helyzete a saját egyletében. Másfelől siettette az általános felbomlást legutóbbi államcsíny-

* *V. ö. 320. old.* – *Szerk.*

** – Mit sem változik! – *Szerk.*

jének otromba megrendezésével.[486] Remélem, hogy e história következtében a német munkásmozgalom végre kilép a Lassalle-féle gyermekbetegség állapotából, és annak maradványai a puszta szektás elszigeteltségben fognak kimúlni.

Mármost ami Wilhelm különböző „abszolút parancsolatait" illeti, a következő értelemben válaszoltam neki:

Egyáltalán nem érzem szükségét, hogy a német munkásoknak megmutassam magamat, és *nem* megyek el a kongresszusukra. Ha majd valóban csatlakoztak az „Internacionáléhoz" és tisztességes pártszervezetet alakítottak ki maguknak – és a nürnbergi kongresszus[232] megmutatta, hogy milyen kevéssé lehet bízni a puszta ígéretekben, tendenciákban stb. –, akkor lassanként alkalom adódik erre. Ráadásul világosan meg kell érteni, hogy az új szervezet számunkra éppoly kevéssé lehet „Néppárt"[138], mint Lassalle-egyház. Hiszen ha most odamennénk, akkor a *Néppárt ellen* kellene szólnunk, ami Wilhelmnek és Bebelnek igazán nem tetszene! És még ha ők – csodálatosképpen – ezt el is fogadnák, egyenest latba kellene vetnünk *magunkat* Schweitzer és Tsai ellen ahelyett, hogy a fordulat maguknak a munkásoknak a szabad cselekedeteként nyilvánulna meg.

Ami a „Kiáltvány" átfabrikálását illeti, ezt még megfontolnánk, mihelyt láttuk a kongresszusuk határozatait stb.

A 2£-jét tartsa meg magának, s ne okozzon gondot neki az én útiköltségem. A Becker elleni fellépésüket* megdicsérem.

Erről ennyit. –

A Meissner-ügyben bizonyára az lesz a legjobb, ha beszélek vele. Egyébként, ha van időd (főleg, ha a szemedet nem bántja) megcsinálni valamit, akkor könnyebb kézirat*tal*, mint *anélkül* tárgyalni. Annyit tudok, hogy Meissner öt ívet előnyösebbnek tart kettőnél. Minél kisebb a brosúra, mondta nekem ő maga, annál nehezebb a terjesztése.

Mit szólsz az erényes Gladstone és a puritán Bright eljárásához Overend, Gurney és Tsai ügyében?[340]

Igen kedves volt Bruce nyilatkozata is a moldi sortűzről[497], amely korántsem volt olyan ártalmatlan, mint a manchesteri lapok jelentették. Tehát *nem* kell *felolvasni* a Riot Actet.[498] Elég, ha bármelyik fizetés nélküli békebíró rókavadász a fülébe súgja a tisztnek, hogy sózzon oda. És még erre sincs szükség. A katonák önvédelemből (és tőlük függ, hogy megítéljék ennek szükségességét) használhatják puskájukat. De akkor az Arms Act-

* *V. ö. 341. old. – Szerk.*

eket[499] is el kellene törölni, hogy önvédelemből mindenki használhassa a saját puskáját a katonaság ellen.

A Gurney-ügy, ill. a kormány magatartása ez ügyben, úgyszintén a moldi ügy, végül a miniszterek Lamudával és más gazfickókkal együtt elkövetett csalásai a Trade Union-Bill ellen[500] – itt Londonban átkozottul megtörték a Gladstone–Bright nevek varázsát a munkások között.

Laura két hétig ágyban fekvő beteg volt, de állítólag most már rendben van. Felmondták a lakásukat és októberben levegősebb környékre (a Montmartre-ra vagy ilyesmi) költöznek.

Szívélyes üdvözletem mindenkinek.

A Szerecsen

200

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 július 6.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten visszaküldöm Wilhelmet.[495] Valóban őrjítő, hogy szerinte neked mi mindent *kell*, **kell, kell** csinálnod. De mindig a régi história. Ha perpatvarba keveredik Schweitzerrel, mindig téged **kell** segítségül hívnia. Ez még többször is elő fog fordulni.

A bázeli kongresszus[455] ügyében remélem tiszta vizet öntöttél neki a pohárba arról, hogy ott csupán *valóságosan belépetteknek* a képviselői vehetnek részt. Fatális lenne, ha őt és Bebelt formahiba miatt ki kellene zárni.

Ami az én levelemet illeti, Liebknecht siránkozása azon, hogy „szemrehányás pénz helyett" a pontos ellenpárja Bismarck panaszának: uraim, mi kenyeret kérünk, és önök köveket adnak nekünk, – amikor az adóit elvették. A pont, amely Wilhelm urat annyira „bosszantotta", az a kérdés volt, hogyan mondhatja nekem *ugyanabban* a levélben azt, hogy megvan a pénze a „Parasztháború"[415] kinyomtatásához, s egyúttal azt, hogy nincs pénze a lap[19] számára. Továbbá, hogy hogyan is van az, hogy másfél évvel ezelőtt a lap már „biztosítva" volt és most mégsem fizetődik ki? Erről monsieur Wilhelm mélyen hallgat, csak azon háborodik fel erkölcsileg, hogy emlékeztettem őt a részvényekre, amelyeknek a *postafordultával* való *megküldését* akkor *önként* megígérte nekem, s amelyeket természetesen éppen azért nem fogok látni most sem, mert Wilhelm azt mondja, hogy „természetesen megkapom" őket. A részvények megemlítésének csak az volt a célja, hogy Wilhelmet nyilatkozni késztesse a lap helyzetéről; ugyanis meglehetősen világos előttem, hogy Wilhelm és társai az egész dolgot olyan hanyagul rendezték el, hogy a nyomdász vagy bármely másik hitelező lefoglalhatja a lapot és az utcára dobhatja őket, *mihelyt a lap kifizetődik*. Ez esetben Wilhelm úrnak igen kellemes lehetne, ha itt néhány részvényese volna, akik az ő javára érvényesíthetnék jogigényüket. Ha ez a bolond kielégítő módon válaszol nekem (amire aligha volt lehetőség), akkor pénzt is kapott volna; de a puszta felszólításra – amely ráadásul ellentmondott önmagának –, és anélkül, hogy

a korábbi hanyagsága miatt mentegetődzne vagy csak egy szót is szólna a lap körülményeiről, ez eszem ágában sem volt. *Ehhez* azért nem szoktatjuk hozzá Wilhelmet.

Hogy mennyire elhamarkodott volt a diadalkiáltása, azt mutatja a 4 „Sozialdemokrat", amelyeket ma küldtél nekem. Hogy Schweitzer is jócskán hazudik, az biztos, de úgy látszik, hogy *pillanatnyilag* mégis megmentette magának az egyszerű emberek zömét. Közben mégiscsak szépen csúszik lefelé, s ha más ellenfele lenne, mint Wilhelm, az nagyon meggyorsítaná a folyamatot. De persze az a tömény zöldség, amit Wilhelm most mint „beszédét" kinyomat,[501] nem sokat segít majd. Bebel viszont mégis egyenesen nekiront Schweitzernek és néhány rá nézve fatális dologgal hozakodik elő, amelyek szerint mégiscsak lehetséges, hogy Schweitzer megkapta a maga részét a Stieber rendelkezésére bocsátott welf-alapból[310].

Wilhelmmel mindenesetre nincs mit kezdeni, amíg a szervezetét nem választja el egészen határozottan a Néppárttól[138], vagy legfeljebb egy laza kartell-viszonyba lép ezekkel az emberekkel. Az is jó, hogy az Internacionálét oda akarja tenni lapocskájának címébe, s ez akkor *egyidejűleg* lenne a Néppárt *és* a Nemzetközi Munkásszövetség sajtószerve! A német nyárspolgárok *és* az európai munkások sajtószerve!

Szép Wilhelmnek az az álláspontja is, hogy a „mostani államtól" nemcsak elfogadni, de még *kikényszeríteni* sem szabad engedményeket a munkások javára. Ezzel átkozottul sokra fog menni a munkásoknál.

Meissner számára képtelen vagyok idejekorán bármit is elkészíteni neked. Amíg a mérleg nincs kész, hetenként legalább két-háromszor be kell mennem a városba, sőt a legközelebbi hetekben előreláthatólag még gyakrabban, mert pontosan ellenőriznem kell a dolgokat. A szemem sokkal jobban van ugyan, de még mindig kímélésre szorul, ha nem akarom, hogy újra rosszabbodjon. Ráadásul még egy csomó egyéb pénzügyet, a magánkönyvelésemet stb. most egyszer és mindenkorra rendbe kell hoznom, és ez is nagyon feltart. S ezután kívánatos számomra az is, hogy éppen ebben a speciális esetben előbb halljam Meissner véleményét, minthogy azt mondod, hogy ő ezekben a dolgokban kissé finnyás.

Mondd meg Jennynek, válaszolok neki, mihelyt ide befutott az a bizonyos sör, ami eddig nem történt meg.

Tussy azt mondja, holnap ír. Most a szerb népdalokat olvassa német fordításban, és úgy látszik, hogy nagyon tetszenek neki; a zongoratanításban felváltott engem Mary Ellennél, ez utóbbi nagy hasznára. Amikor az idő jó, és nekem nem kell a városba mennem, minden reggel néhány órát sétálunk, egyébként, ha az idő engedi, este.

Tridon brosúrája[502] főleg a második rész miatt érdekelt, mert nem ismerem az első forradalomról szóló újabb dolgokat. Az első rész mindenesetre nagyon zavaros, különösen a centralizációt és a decentralizációt illetően; még jó, hogy egyelőre elnapolták a „Renaissance"[410] kiadását, hiszen ezek az emberek hamarosan egymással kapnának hajba. Komikus az az elképzelés, hogy Párizs diktatúrája Franciaország fölött, amin az első forradalom elbukott, ma minden további nélkül, de más eredménnyel megismételhető.

Bruce nyilatkozata a moldi ügyben[497] persze bebizonyította, hogy az angol törvényhozásra vonatkozó eddigi elképzelések ebben a vonatkozásban teljesen hamisak voltak, és hogy itt teljességgel a porosz álláspontot képviselik. Ezt is jó, ha tudják a munkások.

Remélhetőleg Laura egészségi állapotáról hamarosan jobb hírrel szolgálhatsz. Hogy elköltöznek, az mindenképpen nagyon értelmes dolog.

Szívélyes üdvözlet.

Barátod
F. E.

201

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 július 14.

Kedves Fred,

Múlt kedden este megérkeztem Párizsba, hétfőn (július 12-én) utaztam el onnan.[503] Sikerült teljesen *inkognitóban* maradnom; Dieppe-ben a partraszálláskor elsőnek haladtam át a vámosok és a rendőrök során anélkül, hogy beavatkoztak volna, míg furcsa módon néhány ártatlan embertől (a többi között egy nagyon fekete hajú jenkitől, akit olasznak néztek) elkérték az útlevelét, a francia uraknak pedig, a legújabb szabályzat szerint, be kellett mondaniok a nevüket. Párizsban a rue St. Placide-ban (amely Lafargue-ék szomszédságában van) A. Williams néven laktam egy bútorozott házban.

Laurácska valóban veszélyes betegségen ment keresztül. Most lábadozik, holnap Paullal stb. Dieppe-be megy, ahol egy hónapig tengeri fürdőket vesznek és talán később átjönnek Angliába. Párizsban az volt a dolgom, hogy – az öreg Lafargue egy levelétől indíttatva – körülnézzek, mi a status rerum* és aztán (Párizsból), a fiatallal való megbeszélés után, írjak az öregnek.** Laura egészségi állapota következtében Lafargue-ot természetesen egészen lekötötték a házi teendők, de a legünnepélyesebben *megígérte*, hogy megteszi a szükséges lépéseket, mihelyt Laura újra teljesen rendbejött. Az öreg is bakot lőtt a Párizsba küldött leveleiben. Meglátom, hogy most majd mit ír nekem válaszképpen.

A kicsi*** otthagyta Párizst (ahol inkognitó minden csődületben stb. részt vett) és Brüsszelbe ment; az adott körülmények között távolléte nekem korántsem volt kellemetlen. Ezáltal a lap is „elnapolódott".[410]

Sem Schilyt, sem senki mást nem láttam, hanem pusztán a családra szorítkoztam, velük többé-kevésbé bebarangoltam Párizst. Az az oldal,

---

* – dolgok állása – *Szerk.*

** *V. ö. 611. old.* – *Szerk.*

*** Blanqui. – *Szerk.*

ahol ők laknak (Faubourg St. Germain stb.), nem sokat változott és nincs haussmanizálva[504]. Most is, mint régen, szűk és büdös utcák. Viszont igen nagy a változás a Szajna másik partján, ahol az átalakítás már a Louvre frontjával kezdődik.

Úgy tűnik, mintha a nők sokkal csúnyábbá lettek volna.

A hőség elviselhetetlen volt, főként a vonaton.

A demokrata ellenzék (beleértve a kibékíthetetleneket) nagy bosszúságára a legnagyobb feltűnést *Raspail rövid* beszéde keltette, amelyben választási bizottságának szabadonbocsátását követelte.[505] Az igazságszolgáltatás igazságtalanságáról beszélt. Erre közbeszólások. Folytatta: Önök tagadják azokat az igazságtalanságokat, amelyeket elkövetett ellenem a restauráció? Amelyeket elkövetett ellenem *ez a nevetséges Lajos Fülöp*? stb. Azt akarja, hogy ne legyenek büntetések, kész elégetni a code civilt és a code pénalt[506]; egyelőre változtassák át a hivatalnokok büntetését *pénzbüntetéssé* (azaz *fizetéslevonássá*) és kezdjék a rendőrprefektus úrral, tudniillik a *„pokoli ólmosbot-orgiák"* miatt. Az öreg beszéde kiáltó ellentétben van a koravén fiatalemberek körülményes fecsegésével. És a kormány másnap szabadlábra is helyezte a bizottságát.

A törvényhozó testület ülései viszonylag igen viharosak voltak. Ezért rendelt el Bonaparte elnapolást.

Tussyka írjon nekem arról is, hogy mik a tervei manchesteri tartózkodását illetően. Schnaps, aki aranyos kis kölyök, szívélyesen üdvözölteti.

Addio, old boy*.

A Szerecsen

Üdvözletem Mrs. Burnsnek.

* – Isten veled, öreg fiú – *Szerk.*

202

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 július 17.

Kedves Fred,

Itt a hőség halálos. Nálatok is?

Mellékelten egy csomó holmi Eichhofftól, Wilhelmtől, Fritzschétől.[507]

A derék Wilhelm – mindenkor szeretetre méltóan rendelkezvén afölött, ami nem az övé – természetesen hozzám utasítja Fritzschét, hogy kérjek kölcsön az itteni trade unionoktól 300 £-et! És *ő* kezeskedik a visszafizetésért! És fölöslegesen zavarba hoz engem, amiért el kell utasítanom Fritzschét!

Ezenkívül úgy látszik, hogy még csak pontosan el sem olvassa a leveleket, amelyeket az ember ír neki. 900 tagsági jegyet küldtem neki és megmondtam, hogy jegyenként 1 shilling az évi járulék. Ebből a 900-ból 500-at ingyen bocsátottam a rendelkezésére, hogy a fickók egyáltalán képviseltethessék magukat a kongresszuson[455]. És most azt kérdezi tőlem, hogy fix évi járulékot kell-e fizetni?

Hogy Schweitzer kénytelen megengedni Mendénak, hogy a „Sozialdemokrat"-ban veszekedésbe bocsátkozzék az „Internacionáléval", alighanem a legcsattanósabban bizonyítja, milyen kemény feltételek közepette tért meg Hatzfeldné ölébe. Hiszen ő tudja a legjobban, milyen veszélyes rá nézve ez a művelet!

Egyébként Beckernek, a vén szamárnak nem kellett volna hivatalosan belekevernie a „Internacionálét" a Lassalle-egyház felbomlási folyamatába ahelyett, hogy tárgyilagosan tartózkozó maradt volna.[508] A vén barom sok kárt tesz tettsóvárságával.

Freiligrath családi költő nagy derültséget szerzett nekem „rabló"-jával és „kalóz"-ával – bécsi emberke.[509]

Szívélyes üdvözlet mindenkinek.

Szerecsened

203

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 július 18.

Kedves Szerecsen,

Örülök, hogy az utazásod ilyen simán lezajlott.

Hálás köszönet a küldeményért. A leveleket holnap visszaküldöm.[507]

Ha Schweitzer támadja az Internacionálét, akkor persze megfontolandó, hogy ne leckéztessük-e meg.

Irtóztató mocsok ez, ami a Lassalle-kacat oszlása során kibontakozik. Fritzsche tehát 1800 tallért akart kapni Schweitzertől, s mivel ez megtagadta tőle, teremts elő neki te 3000 tallért! A fickó nyilván éppolyan nagy gazember mint Schweitzer. Lassalle kezdettől fogva bevezette a megvesztegethetőséget, s ez egyre nagyobb lett. De honnan szerezte Schweitzer a pénzt, ha nem a poroszoktól?

Valóban jó kis feltételezés, hogy az angol munkások teremtsenek elő Fritzsche számára 450 £-et, még mielőtt ő és társai csatlakoztak volna a Nemzetközi Munkásszövetséghez. Határozottan azt hiszem, hogy Wilhelm *éppenséggel* a nyakadra uszította Fritzschét.

A két évvel ezelőtt nekem írott híres levelet réges-rég olvastad.[33] A bizonyítás, hogy ő nem tudott, de nem is volt szabad másképp cselekednie, csak a leplezetlen állításra szorítkozott. Az is jó, hogy azt mondja, neki és társainak a néven kívül semmi közük nincs a Néppárthoz[138]! Ezen az emberen nem lehet segíteni!

Hőség? Szörnyű. Tegnap fél éjszaka a padlón feküdtem, mert a szó szoros értelmében túl meleg volt ahhoz, hogy ágyba feküdjem. Akkora a hőség, hogy ettől a néhány sortól teljesen átizzadtam.

Mellékelve Kugelmann.[510] Mi a véleményed a terveiről? Karlsbad neked *egészen kiváló* lenne, de Jenny ezalatt Hannoverban? Mi ez?

Barátod

F. E.

204

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 július 21.

Kedves Szerecsen,

Az egész család, Tussyt is beleértve, elment megnézni az erre kocsizó walesi herceget*. Gratulálok hozzá, ebben a hőségben.

Hogy jön Wilhelm ahhoz, hogy Schweitzert nyilvánosan biztosítsa: a „Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa" a nevezett Schweitzerről éppúgy vélekedik, mint ő, Wilhelm?[511] Ez mégiscsak kissé sok, ha ezt – mint feltételezem – a te engedélyed nélkül tette.

Hogy Schweitzer mégis sok *hívet* vesztett a tömegek körében is, kitűnik abból, hogy nem merte a szavazás számadatait nyilvánosságra hozni.[512] Egyébként – mint *szónok* – továbbra is felülmúlja valamennyi ellenfelét. Az élc a „vörös" köztársasággal nagyon jó volt, úgyszintén a Wilhelm-féle „Néppárt"[138] kiaknázása annak kimutatására, hogy Wilhelm elárulja a munkásokat a polgári demokratáknak; Wilhelm óvakodik attól, hogy e kettőre válaszoljon, és egyáltalán ebben a vitában még tehetetlenebbnek mutatkozik, mint máskor. Milyen abszurd dolog pl. *éppen most* átvenni Svábmayer „Demokratische Korrespondenz"-éből az amerikai *polgári* köztársaság dicsőítését a csendes-óceáni vasút kapcsán.[513]

És hogyan jelentheti be *Wilhelm* Schweitzernek, hogy a bázeli kongresszuson[455] majd kiteszik a szűrét?

Monsieur Bonaparte úgy látszik tökéletesen elvesztette az eszét. Egyik baklövés a másik után. Először ez az üzenet a látszatengedményeivel, aztán a hirtelen elnapolás, és most ez a komikus kormány.[505] Ha az lett volna a szándéka, hogy még a legbutább francia előtt is világossá váljék, hogy Franciaországot gúny tárgyává akarja tenni az egész világ szemében, akkor sem csinálhatta volna jobban. Pontosabban ez az a módszer, amelylyel megingathatja többségének, minisztereinek, prefektusainak, bíráinak és tisztjeinek belé helyezett bizalmát. És mivel ezeknek a fickóknak az

* Albert Edward. – *Szerk.*

egész ragaszkodása megvásárolt és az eddigi siker folyománya, még sokkal hamarabb fognak elpártolni, mint az öreg Napóleon szenátusa és törvényhozó testülete 1814-ben és 1815-ben.[514] Mert ahhoz igazán nem sok kell, hogy monsieur Louis elveszítse a tekintélyét.

Hol marad hát a „Brumaire tizennyolcadikája"[265]? Semmit sem látok, hallok felőle. Apropó! Egy példányt Charles számára is küldened kell nekem, mert az övét (a régi kiadásút) ezzel az ígérettel szedtem el tőle.

Hogy állnak hát most az útiterveid? Jenny azt írja, hogy szombaton visszajön, így hát bizonyára hamarosan elhatározzátok, hogy mikor mégy el. Nálam a mérleg még mindig húzódik-halasztódik. Tegnap azt mondták, legalább 2 hét, amit így fordítok le: legalább 3 hét. Félek, hogy körülbelül augusztus 20-ig itt ragadok.

Az életrajzot,[515] amelyet Kugelmann visszaküldött nekem, helyrepofozom a „Zukunft" tárcarovata számára és elküldöm neki. Ha előtte még egyszer látni akarod, szólj.

A hőség miatt zárom soraimat; szívélyes üdvözlettel

barátod

F. E.

205

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 július 22.

Kedves Fred,

Wilhelm arcátlansága, hogy az Internacionálé Főtanácsa nevében kiátkozó bullákat bocsát ki,[511] valóban kolosszális. Megírtam neki, hogy én személy szerint távoltartom magamat ettől a botránytól (a vén nember Hatzfeldné semmit sem óhajt buzgóbban, mint hogy engem belekeverjen), annál is inkább, mert éppoly határozottan ellene vagyok a Lassalle-klikknek, mint a „Néppártnak"[138]. Hozzáfűztem, hogy Wilhelm bejelentheti (ez Schweitzer ellen irányul), hogy Bázelban[455] (a brüsszeli kongresszus[236] határozatai értelmében) csak *valóságos* tagok képviselőit engedik majd be. Ezt az *utolsó előtti* szám egyik cikkében meg is tette.[516]

Mármost miután hasztalanul szorgalmazta, hogy hivatalos lépéseket tegyek Schweitzer ellen, azt az arcátlanságot követi el, hogy belekényszerít engem ebbe a botrányba! Nyomban miután megkaptam a legutóbbi „Wochenblatt"-ot, írtam neki egy szörnyen goromba levelet, amelyben emlékezetébe idéztem, hogy milyen gyakran kompromittált már engem, s egyenesen kijelentettem, hogy *nyilvánosan dezavuálom*, ha ismét hasonló szemtelenségre vetemedik. (Olyan szemtelenség ez, amely ráadásul egyenes *hazugság*, hiszen a Főtanács a Schweitzer-ügyet stb. sohasem vitatta meg, tehát még kevésbé hozhatott határozatot róla.)

Most minden attól függ, hogy Schweitzer, *akit csúnyán provokáltak*, hogyan lép fel. Wilhelm urat „lerázom", ha harmadszor is disznóságba kever bele. A fickónak még az a mentsége sincs, hogy tűzön-vízen át velünk tart. A butaságait a saját szakállára csinálja, elárul bennünket, amikor jónak tartja, s azonosítja magát velünk, mihelyt másképp nem tud kimászni a bajból.

Körülbelül 6 napja csúnya karbunkulus van a bal karomon, ami „ebbe' a hőségbe" nem kellemes.

Egy másik „családi" kellemetlenségem is volt. Egy ideje ugyanis észrevettem, hogy a feleségem abból a pénzből, amit hetenként adok neki,

nem jön ki, jóllehet a kiadások egyáltalán nem növekedtek. Minthogy semmiképpen nem akarok újból adósságba keveredni, és a pénz, amit múlt hétfőn adtam neki, tegnapra már „fuccsba" ment, felvilágosítást kértem. Ekkor kiderült a női dőreség. Adósságaink jegyzékében, amelyet számodra összeállított nekem*, eltitkolt mintegy 75 £-et, amelyet aztán a háztartási pénzből igyekezett lassacskán törleszteni. Megkérdeztem, miért tette ezt? Felelet: félt attól, hogy azzal a nagy végösszeggel kirukkoljon! A nők nyilván mindenkor gyámságra szorulnak!

Jennyke tegnap hazajött. Noha most már egy fél év letelt, Monroe-né még nem fizetett neki. A skótok nagyon fogják a pénzt!

Nem tudom, hogy az utazással mi legyen. Tudod, hogy ebben a dologban csak az a célom, hogy Jennykét egy számára szinte nélkülözhetetlen szórakozásban részesítsem. De Kugelmann betegsége mindent megváltoztatott. Nem mennék Karlsbadba azért, hogy a betegtársa legyek, még ha szándékomban állt volna is a magam kedvéért odautazni. És akkor meg éppenséggel társalkodónőként csücsültessem a gyereket Kugelmann-nénál? Ebből abszolúte semmi nem sülhet ki. Ugyan írd majd meg nekem, hogy véleményed szerint mi a teendő.

Schweitzer úrnak az a felfedezése, hogy a genfi bizottság elsősorban munkásokból áll, nagyon jó![508] Bakunyin és Schweitzer államtanácsosok!

Bonaparte ingatag lénye hamarosan elpártolást idéz majd elő a tábornokok körében.

Poroszország és Oroszország között úgy látszik nem egészen „megjátszott" veszekedés van.

Meissnernek hétfőn megfelelőképpen gorombán írtam.**

Laura és Lafargue és a kisfiú most elhelyezkedtek Dieppe-ben. Az öreg Lafargue-hoz írt párizsi levelemnek*** megvolt a kívánt hatása.

Üdvözlet.

Szerecsened

Mind Liebknecht, mind pedig Fritzsche leveléből[507] világosan kitűnik, hogy a kedves Wilhelm utasította Fritzschét hozzám a pénz miatt.

Hogy a németeknek egyáltalán milyen elképzeléseik vannak pénzesz-

---

* *V. ö. 208. old. – Szerk.*
** *V. ö. 317. old. – Szerk.*
*** *V. ö. 611. old. – Szerk.*

közeinkről, azt Kugelmann-nak Bracke ügyében írt mellékelt leveléből is láthatod.[517] A fickók soha egyetlen pfenniget sem küldtek ide. A Főtanács 5 heti lakbérrel tartozik, és adós a titkárának. Furcsa elképzelések!

Az életrajzot[515] nem kell látnom. Ez, úgy látszik, Kugelmann-nak valamiféle mániája.

206

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London], 1869 július 24.

Kedves Fred,

Ma csak néhány sort írhatok neked. A dolog teljesen elgennyedt, ezért igen fájdalmas, viszont hamar el is múlik. Újra el kell kezdenem az arzén vedelését.

Ma reggel a mellékelt firkát kaptam Liebknechttől.[518] Vajon mi a bámulatosabb, a buta arcátlanság vagy az arcátlan butaság? Tehát ez a jóember a *hivatalos hazugságot*, mint a Főtanács nemlétező határozatáról szólót, aligha*nem megengedhetőnek tartja a maga szájából*, de fölöttébb elvetendőnek, ha Schweitzer mondja? És miért *békült ki ő* Lausanne-ban a szörnyeteg Schweitzerrel? És az ő cselekvés-elmélete! Ez abban áll, hogy Wilhelm úrnak joga van „önhatalmúlag" felhasználni az én nevemet és a Főtanácsét ott, ahol ő helyénvalónak látja. Ráadásul e jóember bátorsága! Azt állítja, hogy Lassalle ellen van, tehát pártját fogja az „igazi" lassalleánusoknak a „nem-igaziakkal" szemben! Hiszen az ő Brackéja azt veti szemére Schweitzernek, hogy Lassalle államhitel-elméletét puszta agitációs eszköznek nyilvánította és nem hisz ebben a csodaszerben. Liebknecht „harcokba" kevert bele engem! „Botrányba", írtam neki én.

Salut*.

Barátod
K. M.

Sajnálom, hogy *dr. Gusztav Klemm művét – „Die Werkzeuge und Waffen, ihre Enstehung und Ausbildung*, 1858" – nem ismertem első kötetem kiadása előtt. Amire „Munkafolyamat" és később „Munka megosztása" címszó alatt utalok,[519] azt itt gazdag bizonyító anyag támasztja alá.

* – Üdvözlet – *Szerk.*

207

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 július 25.

Kedves Szerecsen,

Nehogy a 75 £-ből gondot csinálj magadnak; mihelyt Gottfried kifizeti legközelebbi járandóságomat, azaz mihelyt a mérleg elkészül és a szerződéseket aláírtuk, elküldöm neked ezt a pénzt. Csak arról gondoskodj, hogy a jövőben ilyesmi ne forduljon elő többé, tudod, hogy számításaink igen szűkre szabottak és abszolúte semmi teret nem hagynak nagyobb ugrásoknak. Július 1. óta én is könyvelem összes kiadásaimat, hogy lássam, mibe kerül nekem az egész, meg hogy tudjam, hol kell szükség esetén valamit lefaragnom.

Az új karbunkulus bizonyítja, hogy haladéktalanul újra arzént kell vedelned. Nehogy egy nappal is elhalaszd. Már a karod alatti karbunkulus, amely itt jelentkezett, figyelmeztetésül szolgálhatott volna számodra, hogy elkezdd. Hiszen az arzénivás semmiben sem zavarja egyébként az életmódodat, szedd tehát nyugodtan 3–4 hónapig, hogy végre megszabadulj ettől a vacaktól.

Ami mármost az utazást illeti, a te helyedben, mihelyt Jenny indulhat és a karbunkulusod meggyógyult, felpakolnék. Útitervedet aztán teljesen a tetszésed szerint állíthatod össze és a tisztelt Kugelmannt is meglátogathatod. Ily módon – ha úgy rendezed, hogy a te utazásod időpontja és az ő kúrájának az ideje ne, vagy csak részben essen egybe – kerülheted el leginkább a karlsbadi históriát. Kugelmann barátunk, ami egészségi állapotát illeti, mindenesetre erősen hipochonder, és csakugyan kissé lehangoló kúrapartner lenne Karlsbadban. Minthogy én augusztus 15–20-a előtt amúgy sem leszek szabad, őrültség lenne, ha valami kombinált dologra spekulálnánk. Ha hamarabb szabadulok, akkor még mindig megláthatjuk, hogy mit csináljunk.

Mrs. Monroe-val szemben viszont valamivel komolyabban szíveskednék fellépni. Jennynek oda kellene mennie és egyenesen megmondania neki, hogy szüksége van a pénzre. Mrs. Monroe netán egy formális számla

benyújtására vár: Mrs. Monroe tartozik Miss Marxnak egy félévi oktatásért stb. Ha azonban Jenny látogatása nem használ, akkor a helyedben udvarias, de kimért levelet írnék neki. Ezeknek a skótoknak meg kell mutatni, hogy az ember tudja, mi az üzlet, akkor annál inkább respektálják.

A derék Wilhelm arcátlansága valóban túllép minden határt.[518] És még azt akarja neked bebizonyítani, hogy a hazug históriájával „leveled keretein belül" maradt! Hogy közben milyen rossz a lelkiismerete, azt bizonyítja, hogy ezúttal az általa különben annyira gyűlölt „számolni vele" kifejezést használja, végül pedig a jó szívedre való hivatkozással akar megindítani. Ez a hígvelejű azt kívánja, hogy a Schweitzer-ügyben mi és az egész Internacionálé végigcsináljuk vele az összes fordulatait, kössünk békét, ha ő békét köt, rontsunk neki Schweitzernek, ha ő nekiront, s közben engedjük meg neki, hogy az Internacionálé nevében összevissza hazudozzon, mihelyt ezt „szükségesnek" tartja. Emellett *ő* akarja a kongresszusnak[455] előírni, hogy kit engedjenek be és kit nem.

Az is remek, hogy a Vogt-históriában[520] *ő* neked „átengedte!" a védekezést, éspedig „pártszempontokra való tekintettel". Ez az ember valóban bizonyos *komolyságot tulajdonít* önmagának.

S milyen ócska ez a história a gyárfelügyelőkkel! A kormány éppenséggel ki akar nevezni néhányat, de Liebknecht *megakadályozta* ebben, a munkások jól felfogott érdekében, nehogy ezzel megvesztegessék őket! Bismarck, akit Liebknecht megakadályoz! De még mennyire! Nem is szólva ennek a politikának az agyafúrtságáról.

A „Brumaire tizennyolcadikájá-t[265] tegnap köszönettel megkaptam. A könyv ebben a tisztességes köntösben és sajtóhibák nélkül sokkal olvasmányosabb. Az előszó nagyon jó. Ez, úgyszintén maga a könyv, nem szerez majd örömet Wilhelmnek. A mód, ahogyan *az* a demokráciát és éppenséggel a szociáldemokráciát tárgyalja, korántsem az ő malmára, hanem éppenséggel a fejére hajtja a vizet. Egyébként most nem mondhatja, hogy nem áll rendelkezésére agitációs anyag; majd meglátjuk, mihez kezd vele.

Most Senior úr „Journals, Conversations and Essays on Ireland" (1843–58) c. művét vettem elő.[521] Egynémely tény és néhány takaros beismerés található benne, de egészében csak azért tarthat számot speciális érdeklődésre, mert egy ilyen „respektábilis" férfiú mondja ki őket. Ezért van értéke számomra, 2 kötet, 1868-as kiadás. Nem hiszem, hogy a te számodra valami újat tartalmazna.

Ha Schweitzernek nem volna olyan rossz a lelkiismerete és nem követi el azt a butaságot, hogy a minap *megfenyegette* az Internacionálét, akkor bizonyosan belebocsátkozott volna Liebknecht kiátkozó bullájába és meg-

interpellálja a Főtanácsot ez ügyben; s akkor mégis *kénytelenek* lettetek volna monsieur Wilhelmet dezavuálni.[511] De Wilhelm – ahelyett, hogy Schweitzert a Nemzetközi Munkásszövetség nevében kiközösíti – miért nem kapaszkodik bele Schweitzernek ebbe a fenyegetésébe, s miért nem próbálja meg ennek révén a Főtanácsot olyan helyzetbe hozni, hogy kénytelen legyen valamit szólni Schweitzer fenyegetései ellen? A fickó túlontúl gyámoltalan.

A Bracke-história is jó.[517] Ezek a Lassalle-legények mindig pénzért és csakis pénzért kiáltoznak. Nézetem szerint egyáltalán nem volna tanácsos, hogy az Internacionálé *akár egyetlen pfenniget is* küldjön a németeknek, mielőtt ők maguk nem fizettek egy időn át állandó tagdíjat. Teljességgel meg kell szüntetni azt a demoralizálódást, amely Lassalle óta és Lassalle révén lábra kapott.

Mellékelten visszaküldöm Kugelmannt és Wilhelmet. Kugelmann-nak bizonyára magad írsz az utazásod miatt. Küldd vissza Kugelmann nekem szóló levelét, hogy válaszolhassak neki, némi orvosi locsogás nélkül nem tágít tőlem.

Tussy a „Götz von Berlichingen"-t olvassa, utána odaadom neki az „Egmont"-ot. A sétafikálást ebben a hőségben nagyjából abbahagytuk, ma valamivel hűvösebb lesz.

Mindnyájan szívélyesen üdvözlünk mindenkit.

Barátod

F. E.

208

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 július 27.

Kedves Fred,

A mellékelt újságok közül nézd meg a „*Vorboté*"-t és különösen az általam megjelölt 105., 106. oldalt.

Látni fogod, hogy az öreg Becker nem tud letenni a fontoskodásról.[522] *Nyelvcsoport-rendszerével* halomra dönti egész szervezeti szabályzatunkat és szervezeti szabályzatunk szellemét, és természetadta rendszerünket *valóságos állami és nemzeti összefüggések* helyett *önkényes nyelvi összefüggések* mesterséges tákolmányává változtatja. Ősreakciós, a pánszlávistákhoz méltó vircsaft! És mindezt azért, mert mi *ideiglenesen* megengedtük *neki*, hogy amíg az „*Internacionálé*" Németországban *megerősödik*, korábbi levelezőinek ő maradjon a központja.

Rögtön megakadályoztam azt a kísérletét, hogy az eisenachi kongresszuson[496] Németország központjává tolja fel magát.

Bebel küldött nekem a belgák számára 25 tallért az ő Munkás Művelődési Egylete részéről. Ma igazoltam küldeményének vételét és felhasználtam az alkalmat, hogy Becker fantasztikus terveiről írjak neki.

Figyelmeztettem őt a *szervezeti szabályzat VI. cikkére*,[523] amely csak a Főtanáccsal *közvetlenül kapcsolatban álló nemzeti központi bizottságokat* ismer el, ahol pedig ez rendőrileg lehetetlen, *az egyes országok helyi csoportjait* kötelezi, hogy közvetlenül levelezzenek a Főtanáccsal. Kifejtettem neki a Becker-féle követelés értelmetlenségét, s végül megmondtam, hogy ha az eisenachi kongresszus – az *Internacionálé* vonatkozásában – elfogadná Becker javaslatát, *mi* ezt mint *szabályzatellenest* nyomban nyilvánosan *érvénytelenítjük*.

Egyébként Bebel és Liebknecht *előzőleg* spontán írtak nekem, hogy *ők* megírták Beckernek, hogy *nem* ismerik el, hanem közvetlenül Londonnal levelezünk.

Maga Becker nem veszélyes. De, mint Svájcból közlik velünk, a titkárát, Remyt, Bakunyin úr oktrojálta rá, és eszköze Bakunyinnak. Ez az orosz

nyilván az európai munkásmozgalom diktátorává akar lenni. Csak vigyázzon. Különben hivatalosan kiközösítjük.

Szerecsened

Mihelyt kapok példányokat[265] Meissnertől, küldök belőlük a manchesteri barátoknak és Charles Roesgennek.

209

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 július 29.

Kedves Fred,

Mellékelten Kugelmann levele.[510]

A karom javul. Az arzént elkezdtem szedni.

A „Bee-Hive" most Samuel Morley ellenőrzése alatt áll, s azóta az üléseinkről szóló beszámolókból kihúznak mindent, ami túlságosan polgárellenes. Így például az én egész fejtegetésemet, amelyet a Főtanács legutóbbi ülésén a római és a német végrendeleti és végrendelet-nélküli örökösödési jogról elmondtam.[524]

Párizsi* tartózkodásom idején[503] a fickók szamárságokat csináltak, vagyis felvettek 5 tagot a Bronterre O'Brien-féle társaságból[525], s ezek éppoly buták, tudatlanok és kötekedők, amilyen beképzeltek a maguk szektás titkos tudományára.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Jennyke megkapta a „pénzecskéjét".** Ez a kedves kislány egészen boldog, hogy „saját keresete" van.

* *A kéziratban:* Londoni. – *Szerk.*

** *V. ö. 335., 338-339. old.* – *Szerk.*

210

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 július 30.

Kedves Szerecsen,

Az öreg Becker alighanem teljesen megőrült. Hogyan dekretálhatja, hogy a trade unionok *legyenek* az igazi munkásegyesülés és mindenfajta szervezetnek az alapja, hogy mellettük a többi egylet csak ideiglenesen áll*hat* fenn stb. Mindezt egy olyan országban, ahol igazi trade unionok még nincsenek is. És micsoda szövevényes „szervezet". Egyrészt minden trade* egy nemzeti csúcsban centralizálódik, másrészt viszont minden helység különböző tradejei egy helyi csúcsban centralizálódnak. Ha állandósítani akarjuk a szüntelen marakodást, akkor ezt a rendszert kell bevezetni. De ez alapjában véve nem egyéb, mint a régi német mesterlegény, aki meg akarja menteni magának minden városban a „szállását" és ezt a szállást tekinti a munkásszervezet egységének. Ha még több efféle javaslat lát napvilágot, akkor az eisenachi kongresszuson[496] takarosan elvitatkozgatják majd az időt.

E nemzetközi terveknek természetesen semmi más céljuk nincs, mint hogy Beckernek biztosítsák a vezetést, „ameddig a németek ajka szól"[526] (az elzászi Mülhausent már annektálta, lásd „Vorbote", 109. old., „Bázel" alatt). A valóságban ez a szép szervezet, amelynek élén Genf áll, megfeneklik a német törvényeken, mivel Becker, szokása szerint, gazda nélkül csinálta a számítást. Hogy ezt a dolgot a nyelvterületi központi bizottságokkal általánosítja, tehát a genfi munkásokat Párizs alá, az antwerpenieket Amszterdam alá akarja rendelni (ha ugyan nem Genfnek kell egész Franciaországot és a vallon Belgiumot is kormányoznia, amit a szabad Genfben igen valószínűleg szintén elképzeltek), ezzel bizonyosan csak az a célja, hogy megerősítse a maga igényét a német nyelvterület fölötti régensségre. De az nagyon jó, hogy ezekben a dolgokban az *eisenachi* és *nem* a nemzetközi *bázeli* kongresszusnak[455] kell döntenie.**

---

* – szakma – *Szerk.*

** *V. ö. 341. old.* – *Szerk.*

Egyébként korántsem akarom azt állítani, hogy Becker tervét helyesen értettem meg; a benne uralkodó németség és logika láttán egyáltalán megáll az ész és az értelem.

Teljesen világos, hogy emögött a hájas Bakunyin rejtőzik. Ha ez az átkozott orosz tényleg arra gondol, hogy intrikáival a munkásmozgalom élére küzdi fel magát, akkor itt az ideje, hogy egyszer alaposan megkapja a magáét és feltegyék a kérdést, hogy egy pánszláv egyáltalán tagja lehet-e egy nemzetközi munkásszövetségnek? Nagyon könnyű megfogni a fickót. Ne képzelje, hogy a munkások előtt eljátszhatja a kozmopolita kommunistát, az oroszok előtt pedig a tüzes nacionalista pánszlávot. Néhány célzás Borkheimnak, aki úgyis éppen kezelésbe vette Bakunyint, egészen helyénvaló lenne; a vaskos célzást Borkheim bizonyára megérti.

Nyilván láttad, hogy a derék svájciak „a nép által történő közvetlen törvényhozást" is meg akarják vitatni a kongresszuson. Takaros lesz.[527]

Mégiscsak gyalázat, hogy majdnem 40 évi politikai munkásmozgalom után Angliában az egyetlen létező munkáslapot[48] felvásárolhatta egy burzsoá, amilyen S. Morley.* De sajnos úgy látszik a proletármozgalom törvénye, hogy mindenütt a munkások vezetőinek egy része szükségszerűen lezüllik, jóllehet olyan általánosságban, amilyenre Lassalle Németországban fejlesztette, ez egyébként sehol sem fordul elő.

Tussy most Firduszit olvassa az igen jó Schack-féle feldolgozásban; eddig nagyon tetszik neki, de hogy egészen keresztülrágja-e magát e roppant köteten, az más kérdés.

Gondolom, hogy a jövő hét végén végre elkészülök a finom Gottfrieddal és akkor kb. két heti szabadság áll előttem. Ezért, ha útitervet akarsz csinálni, csináld meg és közöld velem, akkor, ha akarod, valahol Németországban vagy akár Hollandiában találkozhatunk, vagy akár együtt indulhatunk Londonból. Augusztus végén anyámmal kell találkoznom Ostendében, úgy 20–25-e táján. Tussy közben esetleg ittmaradhatna és szórakoztathatná Lizzie-t? Mit gondolsz?

Barátod
F. E.

A pénzt megkapod, mihelyt Gottfried Ermennel rendben vagyok, sőt lehet, hogy előbb, vagyis ha ő hamarabb kiguberálja. A mellékelt dolgot küldjétek el Tussynak elváltoztatott kézírással; csodálkozni fog, hogy honnan jött.

---

* *V. ö. 343. old. – Szerk.*

211

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 augusztus 2.

Kedves Fred,

Kugelmann miatt az egész útitervem felborult.

Ha Karlsbadba indulása *előtt* érkezem oda, akkor kézzel-lábbal azon igyekezne, hogy erre az unalmas és költséges helyre magával vigyen, – *vagy* pedig megzavarnám őt a saját tervében, amelyet egészségi okokból meg kell valósítania.

Ezért azt írtam neki,* hogy *augusztus végén* családi ügyben Hollandiába *kell* utaznom, s onnan jövet talán még lesz alkalmam arra, hogy őt visszatérte *után* Hannoverben lássam. Csakugyan nem tudtam magamon másképpen segíteni. Az utazás elhalasztása mellett szólt még:

Először: a Lafargue család talán hamarosan Londonba jön.

Másodszor: ha most elutazom innen, akkor teljesen cserbenhagynám a Főtanácsot a bázeli kongresszushoz szükséges munkák tekintetében.[528]

Úgy tűnik, hogy Tussy gyökeret akar ereszteni Manchesterben. Plauzibilis ürügy erre a te kétheti távolléted is. A rajzot egy itteni (angol) fürdőhelyről fogja megkapni.

Mellékelten Bebel és Wilhelm levelei.[529]

Utazásod során remélhetőleg Londonba is eljössz.

Szerecsened

Eddig még nem láttam, hogy Meissner meghirdette volna a „Brumaire tizennyolcadikájá"-t.[265] A mottója: Chi va piano va sano**.

---

* *V. ö. 619. old. – Szerk.*

** – Aki lassan jár, biztonságosan halad – *Szerk.*

212

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 aug. 3.

Kedves Szerecsen,

Wilhelm és Bebel mellékelten vissza,[529] küldök továbbá egy utalványt a londoni Union Bankra 100 £-ről, amivel remélhetőleg mindörökre eltüntetjük a világból az adósságot.

Minthogy Jenny, amint Tussy mondja, még szeptemberben is szabad, utazásodat persze erre a hónapra halaszthatod. Végig azt gondoltam, hogy Jenny miatt csak négy hétre szorítkozhatsz, és ezalatt *kell* lebonyolítanod az utazást.

A Schweitzer és a lipcseiek közötti botrány takaros lesz. A Bebel elleni vád, hogy a welfek[310] megvesztegették, és a schweitzeristák fenyegetése, hogy a kongresszuson verekedéssel kikényszerítik a győzelmet, csinos dolgokkal kecsegtet.

Micsoda ostobaság Wilhelmtől, hogy Goegg-gel is aláíratta kongreszszusi felhívását és így kitette magát a „Sozialdemokrat" támadásának.[530] De Wilhelm csak nem tud meglenni a maga nyárspolgári republikánusai nélkül.

Dokumentumaimra most már állítólag egy héten belül rákerül az aláírás, ha az ügyvédek elkészülnek. Tehát szerda, e hó 1-e előtt semmiképpen sem szabadulok. Az oda- vagy a visszaúton mindenképpen látlak Londonban.

Szívélyes üdvözlet mindenkinek.

Barátod
F. E.

A „Brumaire tizennyolcadikája"[265] hirdetését mindeddig én is hiába kerestem.

213

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 aug. 4.*

Kedves Fred,

A 100 £-et hálás köszönettel megkaptam. Most majd olyan figyelemmel kísérem a dolgok menetét, hogy hasonló tévedések stb.

Egyáltalán nem vagyok még jól. A karomon a história a gyógyulás utolsó stádiumában leledzik. Azt, hogy egyébként rosszul érzem magamat, az időjárással magyarázom és Gumpert májgyógyszerét vedelem ellene.

Tegnap tragikomikus ülése volt a Főtanácsnak. Sürgető levelek, tagsági jegyek, lakbér, hátralékos titkári fizetés stb. stb. Egyszóval internacionális csőd, úgyhogy még nem látjuk, hogyan tudunk majd egy küldöttet meneszteni. *Másrészt* levél Genfből, francia részről, amely a Főtanácsot udvariasan felkéri, bocsásson ki három nyelven egy körlevelet, valamennyi tagot felszólítva (mégpedig azonnal), hogy gyűjtsenek pénzt egy (gyűlésekre szolgáló) genfi épület megvásárlására, ami csak 5000 £-be kerül majd és az „Internacionálé" tulajdona lesz. Hát nem szerény kívánság ezektől a fiúktól, akik a fejenkénti egy pennyjüket még nem fizették be?!

Becker, a német ajkak vezére**, 280 pennyt küld a „miriádjai" nevében.

A história lényege ez: a helyi bizottságok (a központi bizottságokat beleértve) túl sok pénzt adnak ki és túlságosan megsarcolják embereiket a maguk nemzeti, vagy helyi szükségleteire, semhogy a Főtanácsnak valami is maradna. Arra mindig van pénz, hogy hülye üzeneteket nyomassanak a spanyolokhoz[531] stb., meg egyéb bolondságokra. Kénytelenek leszünk a legközelebbi kongresszusnak írásban vagy szóban kijelenteni, hogy a Főtanácsot így nem tudjuk tovább vezetni; szíveskedjenek azonban, mielőtt utódainkról gondoskodnak, a *mi adósságainkat* kifizetni, amelyek

---

* *A kéziratban*: 3. – *Szerk.*

** *V. ö. 344. old.* – *Szerk.*

még többre rúgnának, ha titkáraink többsége nem viselné személyesen a *levelezési költségeket.*

Csak látnék bárhol olyan embereket, akik nem lovalnak bele minket szamárságokba, akkor a legnagyobb örömmel venném, ha a Központi Tanácsot elvinnék innen. A dolog unalmassá válik.

Salut*.

A Szerecsen

Beesly július 24-én megnősült.

* – Üdvözlet – *Szerk.*

214

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 augusztus 10.

Kedves Freddy,

Nagy zavarban vagyok Tussy miatt. Lafargue-ék ugyanis megírták, hogy jövő kedden vagy szerdán érkeznek ide. Ha *nem* közlöm Tussyval, hogy fanatikusan szeretett Fouchtrája idejön, akkor később szemrehányásokat tesz nekem. Ha közlöm, akkor tragikus összeütközésbe kerül az a vágya, hogy megbeszélés szerint Mrs. Lizzynél maradjon, a Fouchtra utáni vágyával. Rád bízom, hogy saját belátásod szerint intézd a dolgot.

A francia rendőrlap – „*L'International*" – cikket közöl „*La Dictature Universelle*" címmel a Nemzetközi Munkásszövetség ellen, amire az egymást követő sok franciaországi sztrájk adta az indítékot. Jerusalemnek ez a cikke a következőképpen zárul:

„Bármint is legyen, most már tudjuk, hogy a Ligától függ a társadalmi élet megszüntetése ott, ahol szándékában áll egyetlen szóval megállítani mindent. Ha akadna egy becsvágyó miniszter, aki meg tudná nyerni a Liga kegyeit, megértjük, hogy mit tehetne a számára kényelmetlen vetélytársai ellen. Szilárd meggyőződésünk, hogy ugyanennek a miniszternek, ha már elérte célját, mi sem lenne sürgősebb, mint radikális intézkedésekkel megsemmisíteni a Ligát; nem tudjuk, hogy ez sikerülne-e neki; a jelent illetően azonban állítjuk, hogy a nemzetközi Liga igazán az egyetemes diktatúra. Várjuk meg a pillanatot, amikor a [pénztárai] [telve]* lesznek." Ha a fickó addig vár, soká várhat.

Wilhelm (*Berlinben* mondott) beszédének a mellékletben kinyomtatott része ostobaságában is tagadhatatlan ravaszságot mutat, hogy előnyösen rendezze el a dolgot.[501] Egyébként nagyon szép! *Mert* a Reichstagot *csak agitációs eszközül* szabad felhasználni, azért ott *sohasem* szabad valami értelmes és a munkásérdekeket közvetlenül érintő dolog mellett *agitálni*! Valóban elragadó a derék Wilhelm illúziója, hogy Bismarck, mert „sze-

* *A papír sérült.* – *Szerk.*

reti" a munkásbarát szólamokat, nem helyezkedne szembe *valódi munkásintézkedésekkel*! „Mintha" – ahogy Bruno Bauer mondaná – Wagener úr a Reichstagban nem nyilatkoznék elméletileg a gyári törvények *mellett*, *gyakorlatilag* azonban ellenük, „mert a poroszországi viszonyok között hiábavalók"! „Mintha" Bismarck úr, ha valóban akarna és *tudna* valamit tenni a munkásokért, nem kényszerítené ki az érvényes törvények *végrehajtását magában Poroszországban*! Pusztán azáltal, hogy az Poroszországban megtörténne, a liberális „Szászország" stb. *kénytelen* lenne a példát követni. Wilhelm nem érti meg azt, hogy a mostani kormányok kacérkodnak ugyan a munkásokkal, de nagyon jól tudják, hogy egyetlen támaszuk a burzsoázia, hogy tehát ez utóbbit munkásbarát szólamokkal ijesztgethetik, de valójában soha nem lép*hetnek* fel ellene.

A barom hisz „**a** *demokrácia* eljövendő *államában*". Ez suba alatt hol az alkotmányos Anglia, hol a polgári Egyesült Államok, hol a nyomorúságos Svájc. Forradalmi politikáról sejtelme sincs az *állatnak*. Amit – Svábmayer nyomán – a demokratikus tetterő bizonyítékául felhoz,[513] a Kaliforniába vezető vasutat úgy építették meg, hogy a burzsoák a kongresszus útján meg*ajándékozták* önmagukat „a nép földjének" roppant tömegével, tehát a munkásokat *kisajátítás* útján megfosztották tőle, továbbá úgy, hogy a bérek leszorítására kínai csőcseléket importáltak, és végül úgy, hogy egy új sarjadékot intézményesítettek – a „fináncarisztokráciát".

Egyébként pimaszságnak tartom Wilhelm részéről, hogy a te nevedet és az enyémet belekeveri a Brass-ügybe.[532] *Nyíltan* elleneztem a Brass-szal való cimborálását, és egyúttal – viva voce* – kijelentettem: ha ez botránnyre vezetne, *nyilvánosan dezavuálni fogjuk őt*.

A következő passzusok *Daniel Defoe „Memoirs of a Cavalier"-jéből*[533] talán érdekelnek téged.

1. Richelieu bíboros lyoni seregszemléjéről szólva azt mondja:

„A *francia gyaloghad*, összehasonlítva azzal a gyalogsággal, amelyet azóta a német és a svéd hadseregekben láttam, nem érdemelte meg, hogy katonának nevezzék őket. Másrészt, a szavojaiakhoz és az itáliai csapatokhoz képest jó katonák voltak."

2. Arról szólva, hogy hogyan kezdődött Gusztáv Adolf beavatkozása a német disznóságba:

„Először ezek" (a protestáns német fejedelmek) „hajlandók voltak szövetkezni vele, legalábbis nem volt kedvük a császárhoz csatlakozni, akinek hatalmával szemben olyan jogos félelem töltötte el őket; kívánták

* – előszóban – *Szerk.*

a svédek sikerét és *nagyon boldogok lettek volna, ha mások végzik el ezt a munkát; de mint igazi németek szívesebben vették, ha megmentik őket, semmint hogy magukat mentsék meg*; ezért húzódoztak és kikötésekhez ragaszkodtak."

Remélem, jövő hétfőn látlak.

Üdvözlet.

A Szerecsen

Ne feledkezz meg a kis noteszről, amelyet nálatok hagytam. Néhány feljegyzés van benne. Dettó a tiszteletreméltó Dühringről sem.

215

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 aug. 12.

Kedves Szerecsen,

Schnaps dolgában átvágtam a gordiusi csomót, amennyiben egyszerűen közöltem Tussyval a tényt*; hogy ezáltal meghasonlott-e önmagával, nem tudom, de sajnos most mással van elfoglalva, ugyanis múlt péntek óta szünet nélkül borzalmas fogfájása van, ez ugyanaz a fog, amely korábban már csúnyán megkínozta. Eddig bámulatos hősiességgel viselte a dolgot, de a kevés alvás és a hosszantartó idegfeszültség mégiscsak megtette a hatását, és ma kissé megviseltnek látszik. Azt mondta, ti nem akartátok, hogy kihúzassa ezt a fogát; de ma – mert ez már nem mehetett így tovább – Lizzie-vel elküldtem az egyik legkiválóbb itteni fogorvoshoz és azt mondtam neki, vesse alá magát az orvos ítéletének. Ez hosszabb vizsgálat után azt mondta, reméli, hogy megmenti a fogat, ha azonban szombat reggelig nem szűnik meg a fájdalom, mégis ki kell húzni. A gyerek semmiképpen sem viselheti el hathónaponként ezt a tartós idegtépő fájdalmat; az általános egészségi állapota ezt jobban megsínyli, mint amennyit az egész fog megér. De úgy gondolom, hogy hamarosan jobb hírt közölhetek.

Mindjárt el kell mennem a Schiller Intézetbe[72], megnézni, hogy mi történt Eisenachban[496]. Úgy látszik, hogy szombaton békésen vált el egymástól a két párt, és így legalább az *általános* verekedést elkerülték.**

Hogy milyen buták és aljasak az urquhartisták, kitűnik abból, hogy sohasem említik:

St. Clair, a 28. ezred volt kapitánya, és Ch. Brophy „A Residence in Bulgaria"-ját (1869).

E könyvet két fickó írta, akik közül St. Clair – hajdani krími tiszt, aki törökül, lengyelül, oroszul és bulgárul tud – három évet töltött az or-

* *V. ö. 350. old. – Szerk.*
** *V. ö. 347. old. – Szerk.*

ságban, a másik pedig másfél évet, sőt most is ott tartózkodnak. A könyv rendkívül eleven és szemléletes és többet ér, mint bármely más könyv, amit erről a tárgyról ismerek. Ahhoz képest, hogy a fickók angolok, meglepően előítéletmentesek, habár közgazdasági téren és politikailag is megvannak a gyengéik. De látni *tudnak*. Mint kereszténypártiak mentek oda – legalábbis Brophy –, és tökéletesen megváltoztatták a véleményüket a törökök javára. De mert a török kormányzati rendszerben *is találnak kivetnivalót* (jóllehet egynémely pontban itt is megegyeznek Urquharttal), az urquhartistáknak nem *szabad* megemlíteniök azt a könyvet, amely többet ér, mint az ő egész „Free Press"-ük, még az ő saját szempontjukból is. A benne levő tények szerintem értékesebbek, mint az urquhartisták összes fecsegése, s a konstantinápolyi orosz és francia politika ábrázolásáért a rövidkarú Collet megirigyelheti a két szerzőt. Hiszen a dolgot úgy fejtik ki, hogy olvastatja magát, sőt érdekes is, és többet fog itt használni, mint a „Free Press" a maga orákulum jellegű szólamaival 10 év alatt.

Tegnapelőtt elkészültem Gottfried Ermennel. Minden aláírva. Végre *egészen* megszabadultam a jóembertől.

Szívélyes üdvözlet mindannyiunktól.

Barátod

F. E.

216

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 aug. 16.

Kedves Szerecsen,

Tegnap este sürgönyt kaptam, amely szerint anyám csak szerda este érkezik Ostendébe. Minthogy most még egy levelet kell megvárnom otthonról, amely közelebbről felvilágosít, és minthogy még egy másik ok is arra kényszerít, hogy holnap még itt legyek, ma sürgönyöztem neked, hogy csak szerdán érkezem. Aggódom azért is, hogy ha közben Lafargue-ék megjönnek, az amúgy is telt házban nem lesz éjjeli szállásom nálad, s ez esetben tudni szeretném, hogy a közeledben elhelyezkedhetnék-e.

Tussy fogát kihúzták; a fogorvos megállapította, hogy a 3 gyökér egyike gyulladásban volt, s ezért csak a foghúzás segíthetett. A fájdalmak most elmúltak.

Az a tervem, hogy a 3 óra 30-as közép-angliai vonattal indulok, amely 8 óra 50-kor érkezik Londonba.

Szívélyes üdvözlettel

barátod

F. E.

217

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 aug. 16.

Kedves Szerecsen,

Confusion worse confounded![534] Újabb sürgöny hazulról, hogy anyám kisebb rosszullét miatt holnap sem lesz Ostendében, és közelebbit csak csütörtökön tudok meg. Minthogy ezek szerint az ostendei história bizonytalan időre elhúzódik, elhatároztam, hogy csütörtök este, ha semmi közbe nem jön, Tussyval és Lizzie-vel elutazom Írországba és ott 10–14 napot töltünk. Ezen csak az változtathatna, ha legkésőbb csütörtökig befut egy levél anyámtól, de az adott körülmények között ezt nemigen tartom valószínűnek.

Szívélyes üdvözlettel

barátod
F. E.

Közelebbit csütörtökön.

A fődolgot majdnem elfelejtettem: mellékelve egy 10 £-es bankjegy, ebből 5 Moore-tól és 5 tőlem, járulék az Internacionálé számára. Moorenak közvetlenül küldd el a nyugtáját, S. Moore, 25 Dover Street, Oxford Road, Manchester.

Y/D 69 237, Manchester, 68 jan. 30.

218

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 augusztus 17.

Kedves Fred,

Itt minden készen várja megérkezésedet.

Ne felejtsd el, hogy a jegyedet csak *Kentish Town állomásig* váltsd meg (ez itt van mindjárt mellettünk), vagy pedig, ha St. Pancras állomásig váltod meg, legalább szállj le Kentish Town állomásnál.

Lafargue úr elvből sohasem jelzi érkezésének napját, azzal a kifogással, hogy így elkerülhető az aggodalom, ha véletlenül késedelem következne be. Ez is egy elv!

Remélem, hogy szegény Tussyka megint teljesen jól van.*

Küldök neked mellékelten schweitzeriádákat,[535] útközben élvezheted.

Barátod

K. M.

Mellékelten (Bonaparte) példányok,[265] 1. Charlesnak, 2. Schorlemmernek, 3. Moore-nak, 4. Gumpertnak.

* *V. ö. 353., 355. old. – Szerk.*

219

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 augusztus 18.

Kedves Fred,

Némi csalódást okozott leveled, mert mindnyájan azt reméltük, hogy ma este itt láthatunk téged. Az írországi terv nagyon szép (Lizzie és Tussy in natura* csodálhatnák meg az „elítélt" országot), ha valami újabb nem jön közbe. Ma este érkezik a Lafargue család, ma 10 óra körül indulnak el Dieppe-ből.

A 10 £-et megkaptam. *Szombat előtt* azonban nem küldhetek nyugtát – ezen a napon ülésezik az albizottság. A pénz rendkívül kapóra jön az utolsó pillanatban.**

Dupont tegnap közölte, hogy a francia (illetve párizsi) trade unionisták (bronzmunkások) 45 £-et visszafizettek, azaz neki visszafizetésre elküldtek.[536] Ezt a pénzt annak idején az itteni uniók a mi közvetítésünkkel részint kölcsönbe adták, részint ajándékba. (Korábban már 20 £-et elküldtek utasításunkra Párizsból Rouenba.) Keresztülvittem, hogy küldötteket meneszszenek az itteni uniókhoz, akik a pénz befizetésekor a lelkükre beszélnek. – Egyébként a párizsi unionisták nagyon rendesen viselkedtek. Azonkívül Ludwig Neumayrtól jött tegnap levél, eisenachi keltezéssel, a következő tartalommal:[537]

„Az eisenachi kongresszus[496] elhatározta, hogy Németország munkásait fel kell szólítani, oly módon csatlakozzanak a Nemzetközi Munkásszövetséghez, hogy a központnál váltsanak ki tagsági jegyet. Minthogy a genfi Joh. Ph. Becker kinevezett engem a »Nemzetközi Munkásszövetség« német nyelvű szekciója megbízottjának *Wiener-Neustadt* és környéke hatáskörrel, pontos utasítást kérek, hogyan kell most viselkednem. Szociálrepublikánus testvéri üdvözlettel stb. Címem: Ludwig Neumayr, a »*Wiener-Neustädter Wochenblatt*«[538] szerkesztője, *Wiener-Neustadt*, Ausztria."

---

* – természetben – *Szerk.*

** *V. ö. 356. old.* – *Szerk.*

Ez csapás az öreg Beckernek, nevezetesen „nyelvcsoport-*pénztárának*" is. De személyes barátságból mégsem lehet magát az ügyet elfuserálni.

Emlékszel a lipcsei *Wernerre* (könyvkötő), akinek Manchesterből írtam. Azóta derekasan dolgozott nekünk.

Tegnap egy (olasz) csoport csatlakozása is érkezett Triesztből. Dettó *Barcelonából;* mellékelek egy példányt ennek az új csoportnak a *lapjából.*[539]

Posenban – mint Żabicki közölte – a *lengyel* munkások (ácsok stb.) berlini kollégáik segítségével győzelmesen zártak egy sztrájkot.[540] Ez a harc monsieur le Capital* ellen – még a sztrájk alantas formájában is – másképpen birkózik meg a nemzeti előítéletekkel, mint a burzsoá urak békeszónoklatai.

Remélem, kapok néhány sort Tussytól egészségi állapotáról. Mrs. Lizzie-t a legszívélyesebben üdvözlöm.

A Szerecsen

Nagyon sajnálatos Sylvisnek, az amerikai Labor Union elnökének a hirtelen halála[541] (41 éves volt), éppen az Union kongresszusának összeülése *előtt*, amelynek érdekében csaknem egy teljes esztendeig keresztül-kasul beutazta és végigagitálta az Egyesült Államokat. Munkájának egy része így veszendőbe megy.

* – Őurasága a Tőke – *Szerk.*

220

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 szept. 5.

Kedves Szerecsen,

Tegnap délben hazaérkeztem Ostendéből. Londonba reggel 6 óra 15-kor értem, találtam egy 7 óra 30-as vonatot ide és átutaztam, mert egész éjjel szinte semmit sem aludtam és semmi másra nem voltam használható. Arra is gondoltam, hogy te meg Jenny távol vagytok*, s csak itt értesültem az ellenkezőjéről. Kissé furcsának érzem elutazásodnak ezt az elhalasztódását, nem gondolhatom, hogy csakis a bázeli kongresszus[455] tehet róla, így hát fel kell tennem magamnak a kérdést, hogy talán nem pénzről van-e szó. Amikor a 75 £-et kérted, küldtem neked 100-at, azzal az elképzeléssel, hogy a maradékot az utazásra fordíthatod, de mert ezt nem mondtam kifejezetten, talán más célra fordítottad, és ha így van, akkor *sürgönyözz* nekem *holnap reggel* (lehetőleg 10 óra előtt), hogy *mennyire van szükséged*. Mi ugyanis holnap este valószínűleg elutazunk Dublinba és én 11–12 óra tájban bemegyek a városba, hogy a pénzügyeket elintézzem; akkor egyúttal még erről is gondoskodhatom.

Néhány napig Engelskirchenben voltam.[542] Németországban egyre butábbak lesznek az emberek. Bár a munkásmozgalom mind közelebbről fenyegeti őket, s valamennyien kacérkodnak vele és mindenfajta csodaszereik vannak, az eszük ettől nem lett élesebb, sőt ellenkezőleg. Igen tisztelt fivérem** például úgy akarta megoldani a szociális kérdést, hogy „amortizálja a munkát" éppúgy, ahogyan a gyári létesítményeket, épületeket, gépi berendezést stb. amortizálja, éspedig oly módon, hogy pl. minden font fonalnál egy garast hozzácsap *az árhoz*, és ezzel elégíti ki a megöregedett, megbetegedett és megrokkant munkásokat! A jóember egészen elcsodálkozott, amikor kifejtettem neki, milyen végtelenül naiv és abszurd ez a história, majd végül megígérte, hogy elolvassa a könyvedet[107]. A porosz bányász-

---

* *V. ö. 362. old.* – *Szerk.*

** *Valószínűleg* Rudolf Engels. – *Szerk.*

pénztárakról ideadott nekem egy cikket Engel statisztikai folyóiratából; eszerint a szász szabályzatok legkiáltóbb gyalázatosságai ott *nem* fordulnak elő, de egyébként minden éppen úgy van.[543]

A legnagyobb ember Németországban feltétlenül Strousberg. A fickó hamarosan német császár lesz. Ahová csak megy az ember, mindenütt mindenki csak Strousbergről beszél. Egyébként nem is olyan rosszul sikerült figura. A fivérem, aki tárgyalt vele, igen elevenen leírta nekem. Jó humora van és bizonyos zseniális vonásai is, és mindenesetre mérhetetlenül fölötte áll Hudson vasútkirálynak. Most felvásárol minden lehető ipari létesítményt, s mindenütt nyomban 10 órára redukálja a munkaidőt, a bér csökkentése nélkül. Emellett világosan tudatában van annak, hogy igen szegény éhenkórászként végzi majd. Fő elve ez: csak a részvényeseket rászedni, szállítókkal és más gyárosokkal azonban előzékenynek lenni. Kölnben kifüggesztve láttam az arcképét, egyáltalán nem rossz, jovális. A múltja egészen homályos, egyesek szerint végzett jogász, mások szerint Londonban bordélyháza volt.

Wilhelmke most olyan mélyre süllyedt, hogy még azt sem meri mondani többé, hogy Lassalle téged plagizált, méghozzá hamisan. Ezzel kiherélte az egész életrajzot, és hogy akkor minek nyomtatja ki mégis, azt csak ő tudhatja.[544]

És a svájci mesterlegények sajtószervévé a nyomorult „*Felleisen*"-t nyilvánította, még csak nem is a „Vorboté"-t![545] Szép kis társaság. V. ö. a vitát a szociáldemokrata, demokrata-szociális, ill. szociáldemokrata+demokrata-szociális munkáspártról az eisenachi kongresszuson. És Rittinghausen az ő prófétájuk![546]

A „Brumaire tizennyolcadikájá"-t[265] Wilhelm még mindig nem említi meg. Itt is kénytelen lenne egyet-mást „kihagyni", ami őrá és másokra nézve „sértő lehetne"!

Szívélyes üdvözlet mindnyájunktól mindnyájatoknak

barátod
F. E.

Mellékelten egy kép, továbbítandó a zoológus Vogtnak. Liebknecht közvetítheti neki barátja, Goegg által. Elölről demokrata, hátulról szocialista, tehát egészen ortodox és demokrata-szocialista.

221

Marx Engelshez

Manchesterbe

Hannover, 1869 szept. 25.

Kedves Fred,

Ma két kellemetlen hírt kaptam hazulról. A kis Schnappi nagyon rosszul érzi magát és rövid távollétünk alatt másfél fontot veszített a súlyából. Kugelmann ragaszkodik ahhoz – és ma ebben az értelemben ír Londonba –, hogy kérjék ki dr. West híres londoni gyermekorvos véleményét, aki feltételezése szerint Lafargue kórházában (St. Bartholomews) professzor. – Másodszor, Laura megint másállapotban van, ami neki magának és Lafargue-nak egyaránt baj.

Egy hete vagyunk itt. Néhány napig Belgiumban tartózkodtunk (Brugesben és Liège-ben), aztán Kölnben. Onnan meglátogattuk Dietzgent, a bölcselőt Siegburgban. Majd Bonnba mentünk, onnan pedig gőzhajóval Mainzba. Ez az utazás elbűvölte Jennykét. Sajnos megzavart bennünket egy tolakodó vendég. Bonnban este meglátogattam Hagent. Nem volt otthon. Eljött másnap reggel, elutazásunk pillanatában. Azzal az ürüggyel, hogy Rolandseckig elkísér bennünket, a nyakunkon maradt egészen Mainzig. Mainzban egy napot töltöttünk Stumpfnál, akinek igen kedves a családja (leánya és nővére). Ebből az alkalomból kiruccantunk Wiesbadenba. Emst kihagytuk. Egy napot voltunk Aachenben Karl Philipsnél.

Belgiumon átutazva, aacheni tartózkodásunk idején és a Rajnán felfelé utaztunkban meggyőződtem arról, hogy a papok ellen, különösen a katolikus vidékeken, energikusan fel kell lépnünk. Ebben az értelemben fogok cselekedni az Internacionálé révén. Ezek a kutyák (pl. Ketteler püspök Mainzban, a düsseldorfi kongresszus papjai stb.), ahol helyénvalónak látják, a munkáskérdéssel kacérkodnak.[547] 1848-ban ténylegesen értük dolgoztunk, csak ők élvezték a forradalom gyümölcseit a reakció idején.

Bárhol is jártam, semmit sem tudtak az én „Louis Bonaparte"-omról. Korántsem illedelmes megjegyzéseket küldtem erről Meissnernek. Eddig nem válaszolt.[548]

Liebknecht megint írt nekem a „Parasztháború"-d[415] miatt, amelyet

propagandairatként akarnak kinyomatni. Minthogy a dolog ezúttal az eisenachi Központi Vezetőség védőszárnyai alatt jelenne meg, azt tanácsolom neked, csináld meg a szükséges javításokat, és *küldd el a dolgot minden tekętória nélkül.* Minthogy néhány napon belül alighanem találkozom Wilhelmmel*, írd meg nekem *postafordultával,* hogy mi a szándékod.

Feuerbach – mutatis mutandis** – a könyvemről[107] hasonló szellemben írt Kappnak New Yorkba, mint Ruge***; Kapp viszont közölte a dolgot a mi St. Louis-i Meyerünkkel°.

Jennyke még nem kapott visszahívóparancsot alkalmazóitól°°. A dolog utálatos. Egyrészt nehéz olyan gyorsan elszabadulni innen. Másrészt a változás igen jót tesz a kedves kislánynak. Egészen ragyogó színben van.

Szívélyes üdvözlet Mrs. Burnsnek és Tussykának.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 366. old. – Szerk.*

** – a megváltoztatandók megváltoztatásával – *Szerk.*

*** *V. ö. 682. old. – Szerk.*

° Sigfrid Meyer. – *Szerk.*

°° A Monroe család. – *Szerk.*

222

Engels Marxhoz

Hannoverbe

Manchester, [18]69 szept. 27.

Kedves Szerecsen,

Minthogy az Eichhoff-dologból nem lett semmi*, még mindig jobb, ha Wilhelm nyomatja ki a „Paraszthábor ú"-t[415], mint ha egyáltalán nem nyomják ki. Ezért nyomban átfutom a dolgot. Egyébként maga Wilhelm írhatna nekem emiatt, még mindig nem válaszolt legutóbbi levelemre, s nem látom be, miért legyek vele szemben előzékeny.

Lafargue nagyobb bolondnak bizonyult az orvoskodásával, mint vártam. Itt aztán valóban teljes eréllyel közbe kell lépned, különben csakugyan baj történhet.**

Múlt hét csütörtökén szerencsésen visszatértünk Írországból, voltunk Dublinban, a wicklow-i hegyekben, Killarney-ban és Corkban. Igen jól szórakoztunk, és a két nőszemély még írebben jött vissza, mint odament. Az idő nagyjából jó volt. Az újságok szerint ott nálatok most még rosszabb, mint itt.

Trench „Realities of Irish Life"-jából megtudtam a titkot, hogy miért annyira „túlnépesedett" Írország. A jóember példákon bebizonyítja, hogy a földet az ír parasztok átlagosan annyira megművelik, hogy az acre-enként 10–15 £ kiadás, amely 1–4 év alatt *teljesen megtérül*, a bérlet értékét 1 shillingről 20 shillingre és 4 shillingről 25–30 shillingre *emeli* acre-enként. *Ezt* a profitot a földesúr zsebébe kell juttatni.

Trench úr viszont jól kontrollálható saját kijelentésein, amelyeket Seniornak tett, s amelyeket ez utóbbi közzétett.[521] A liberális Seniornak azt mondja Trench, ha ő ír paraszt lenne, belőle is ribbonman[549] válna!

Dietzgent meglátogattam volna Engelskirchenből[542], de a Siegburgba vezető utat éppen elmosta az ár, és szinte teljesen megszűnt az összeköttetés.

---

* *V. ö. 309., 317. old. – Szerk.*

** *V. ö. 362. old. – Szerk.*

Nem írhatna Jenny Monroe-éknak? Mégis felteszem, hogy az ügyet el lehetne rendezni.

Írország kereskedelme az utóbbi 14 évben roppantul megnőtt. A dublini kikötőre nem lehetett ráismerni. A queenstowni rakparton igen sok olasz, továbbá szerb, francia és dán, ill. norvég beszédet hallottam. Valóban igen sok az „olasz" Corkban, ahogy a komédia mondja.[550] Maga az ország viszont teljesen elnéptelenedettnek látszik, s az embernek mindjárt az a gondolata támad, hogy itt túl kevés az ember. Mindenütt szembeötlik a hadiállapot is. A Royal Irish[551] emberei mindenütt csapatostul ődöngenek, tőrrel és olykor revolverrel az oldalukon, s nyíltan hordozzák a rendőrbotot a kezükben, Dublinban egy fogatolt üteg vonult át a város közepén, amit Angliában sohasem láttam, s amerre csak néz az ember, katonák.

A legrosszabb az íreknél az, hogy megvesztegethetőkké válnak, mihelyt megszűnnek parasztok lenni és elpolgárosodnak. Persze, a legtöbb parasztnemzetnél így van ez. De Írországban különösen rossz. Ezért olyan ijesztően tetves a sajtó is.

Moore Tirolban van, alighanem a jövő héten jön vissza.

Ugye elmégy Hamburgba és találkozol Meissnerrel?[552] Ha igen, akkor éppenséggel megemlítheted neki, hogy írok valamit Írországról[553] és ezt annak idején majd felajánlom neki.

Szívélyesen üdvözlöm Jennyt és Kugelmannt.

Tussy és Lizzie szintén üdvözletüket küldik.

Barátod

F. E.

[*A levél belső oldalán:*]

Dr. Marx úrnak

223

Marx Engelshez

Manchesterbe

Hannover, 1869 szept. 30.

Kedves Fred,

Leveled tegnap este érkezett.

Ma jobb híreket kaptam Londonból Schnappy egészségi állapotáról.* Laura és Lafargue el akarnak menni Londonból, mihelyt a kisfiú állapota megengedi. Ilyen körülmények között szükségesnek tartom Tussy *haladéktalan visszatérését* Londonba. Laura nagyon rossz néven fogja venni tőle, ha Tussy semmit nem tesz annak érdekében, hogy a Lafargue családot lássa, mielőtt elutaznak Párizsba.

Éppen egy órát fecsegtem el egy négy lassalleánusból álló küldöttséggel, akiket az Általános Német Munkásegylet[202] itteni ágazata küldött hozzám. Természetesen nagyon tartózkodóan és diplomatikusan viselkedtem, de azért sub rosa** elmondtam ezeknek az embereknek, amit kellett.[554] Jó barátokként váltunk el. Az Egylet nevében átadott meghívásukat – hogy tartsak előadást náluk – természetesen visszautasítottam.

Vasárnap egy másik küldöttség jön Braunschweigból: Bracke, Bonhorst, Spier.[555] Ez kevésbé kellemes nekem.

Liebknecht azt írja, hogy a poroszok miatt nem jöhet.[556]

Ámde 1. ezen a módon Hamburgba 2 nap alatt jutok 4 óra helyett. 2. Puszta útiköltségre mintegy 40 tallér különkiadásom van. Ehhez sem kedvem nincs, sem nem engedhetem meg magamnak.

Be kell fejeznem, mert a posta (az első) csak negyed kettőig van nyitva, és most már tíz perccel múlt egy óra.

Meissnerrel beszélni fogok a könyved[553] miatt.

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 362. old. – Szerk.*

** – leplezetten; bizalmasan – *Szerk.*

224

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 okt. 22., péntek

Kedves Szerecsen,

A legnagyobb sietségben mellékelem a fényképeket, amelyekből Jenny válasszon ki magának egyet. Csúnya influenzám van a roppant hőmérséklet-változás folytán, de már kezdek jobban lenni.

Wakefield könyvét[557] „A View of Ireland" címmel, úgyszintén „An Account of Ireland" címmel (2 kötet, 1812 vagy 1813) idézi Butt[558].

Young könyvének címe: „A Tour in Ireland", 2 kötet, év nélkül.

Ranc regénye igen ügyes.

Szívélyes üdvözlet.

Barátod

F. E.

225

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869. okt. 23.

Kedves Fred,

Hálás köszönet a fényképekért.

Nekem is súlyos influenzám van.

Az A. Youngot már megrendeltem, írok majd ugyanannak az embernek (Adams) a Wakefield végett is.

Lafargue levele szerint nagy nyugtalanság uralkodik Párizsban.

Pétervárról küldtek nekem egy 500 oldalas könyvet Flerovszkijtól, az orosz parasztok és munkások helyzetéről szól. Sajnos *oroszul*. Ez az ember 15 évig dolgozott a könyvén.[559]

A nagy Bakunyin most Nápolyba megy, egy ateista kongresszus küldötteként, amelyet ott az ökumenikus zsinat ellen rendeznek.[560]

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

226

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 okt. 24.

Kedves Szerecsen,

Influenzámat – a lényeget tekintve – szerencsésen leküzdöttem a sörfogyasztás korlátozásával, esti otthonmaradással és citromos-mézes lenmagteával.

A Wakefieldet[557] szerencsésen felfedeztem az itteni kölcsönkönyvtáramban – azaz a katalógusban, mert valójában nem lehetett meglelni. De igyekeznek a nyomára bukkanni; megint írok majd neked erről. *Két vastag kvart-kötet.* Egyáltalán úgy találom, hogy egy csomó itt levő dolog, különösen az 1500–1800-as időszakot tekintve, nagyon használható, sőt egyesek igen fontosak, úgyhogy ha a Wakefield előkerül és a Youngot meg lehet szerezni, szinte már csak egészen modern dolgokra lesz szükségem. A Sadler is megvan itt.

A Flerovszkijhoz[559] – a név nem szláv és különösen nem orosz, egyetlen orosz szó sem kezdődik fl-vel, kivéve a flangovij, flot, flankirovaty* stb. szavakat – alighanem Gaudissart-ra[219] lesz szükséged; mert 3 hónap alatt meg lehet ugyan tanulni oroszul annyira, amennyi egy ilyen könyv elolvasásához kell, de erre neked most mégsincs időd. Nézesd meg Gaudissart-ral, s ha van benne valami, akkor talán jövő nyáron felhasználhatom arra, hogy kissé belejöjjek megint az oroszba, mihelyt Írországgal elkészülök. Hiszen Írországból Oroszországba csak egy lépés.

Mellékelem második hannoveri leveled** borítékát, amely a poroszok figyelmének nyomait mutatja, noha érthetetlen számomra, hogy ezek az emberek honnan vették ehhez az időt, hiszen a levelet csak 10 perccel postazárás előtt adtad fel. Ekkortól vonatindulásig persze még tölthettek vele egy pásztorórát.

---

* – szárnytisztes, flotta, oldalozni – *Szerk.*

** *V. ö. 366. old.* – *Szerk.*

Az ír történelemből látható, micsoda balszerencse egy népre nézve, ha egy másikat leigázott. Valamennyi angol disznóság az ír Pale-ből[561] ered. A cromwelli időszakot még át kell bifláznom, de annyit már biztosan látok, hogy Angliában is másként fordult volna a dolog, ha nem lett volna szükség arra, hogy Írországban katonai uralmat tartsanak fenn és egy új arisztokráciát teremtsenek.

Barátod
F. E.

227

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1869 okt. 30.

Kedves Fred,

Bonhorst mellékelt levelét és a Goeggiádát légy szíves átolvasás után visszaküldeni nekem.[562]

Természetes, hogy Szerno maga ölte meg magát. De az, hogy Bakunyin, akivel végig rosszban volt, azonnal lecsapott az irataira, ez természetellenes felfedezés.[563] Apropó. Genfi francia bizottságunk titkára* borzasztóan megelégelte Bakunyint és panaszkodik, hogy a „zsarnokságával" mindent dezorganizál. Az *„Égalité"-ben* Bakunyin úr utal arra, hogy a német és az angol munkások nem érzik szükségét az individualitásnak, ezért elfogadják a mi tekintély-kommunizmusunkat. Ezzel szemben Bakunyin az *anarchikus kollektivizmust* képviseli.[564] Az anarchia persze az ő fejében van, ahol csak egy világos eszmének van helye, hogy Bakunyinnak kell az első hegedűt játszania.

Hogy Goegg és Bonhorst leveleit teljesen megértsd, tudnod kell, hogy a mesterlegények (ill. inkább a képviselőik) egy része Svájcban, Ausztriában és Németországban nagy hűhót csap a bázeli kongresszusnak[455] a *földtulajdonra* vonatkozó határozata miatt.

Az a bárgyúság és erőtlenség (az okosabb Schweitzer ki is aknázza), amellyel Wilhelm és Tsai válaszolnak Svábmayernak és a néppártbeli egyéb ellenzéknek az üvöltözésére,[565] hajmeresztő. Mindeddig még e szamarak egyikének sem jutott eszébe, hogy megkérdezze a liberális üvöltőket, vajon Németországban a kis parasztt tulajdon mellett nem méltóztatik-e nagy földtulajdonnak is létezni, amely az önmagát túlélt feudális gazdálkodás bázisát képezi, vajon egy forradalomban nem kell-e ezt felszámolni, még ha csupán a mostani államgazdálkodásnak akarnak is véget vetni, és vajon megtörténhet-e ez az elavult 1789-es módon?[566] Szó sincs róla.

* Henri Perret. – *Szerk.*

A szamarak elhiszik Svábmayernak, hogy a földkérdésnek közvetlen gyakorlati jelentősége csak Anglia számára van!

A bázeli kongresszus következményének tekinthető a *Land and Labour League*[567] (egyébként közvetlenül a Főtanács által is kezdeményezett) megalakulása, amivel a munkáspárt egészen elkülöníti magát a burzsoáziától; kiindulópontja a föld nacionalizálása. Eccariust ügyvezető titkárrá nevezték ki (Boon mellett, aki tiszteletbeli titkár lett), fizetést kap érte.

Engem megbízott a Főtanács, hogy forduljak néhány szóval az angol munkásosztályhoz, az ír foglyok mellett múlt vasárnap rendezett tüntetés ügyében. Mostani elfoglaltságom miatt egyáltalán nincs kedvem hozzá, de hát meg kell lennie. A londoni lapok egészen hamisan tudósítottak a tüntetésről. Nagyszerű volt.[568]

Szívélyes üdvözlet Mrs. Lizzynek és a vasárnapi vendégeknek.

Barátod
K. M.

A poroszok azért zárták le olyan rosszul a Hannoverból neked küldött levelemet, mert egyrészt nem volt idejük, másrészt bosszankodtak, hogy semmit sem találtak benne.*

* *V. ö. 366. old. – Szerk.*

228

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 nov. 1.

Kedves Szerecsen,

A földtulajdonra vonatkozó határozat[562] igazán csodát művelt. Azóta, hogy Lassalle elkezdte agitációját, először történik meg, hogy a fickók Németországban gondolkodni kénytelenek, amit eddig egészen fölöslegesnek véltek. Ez világosan kitűnik Bonhorst leveléből.[569] A levél egyébként is meglehetősen tetszik nekem, a tetszelgés és félműveltség ellenére van benne bizonyos egészséges népi humor, és a jelzáloggal kétségtelenül rögtön fején találta a szöget. Az emberek egyébként a főkérdésen, azaz a nagy földtulajdon kérdésén kívül azt is elfelejtik, hogy különböző fajta parasztok vannak: 1. a bérlőparaszt, akinek közömbös, hogy az államé vagy a nagybirtokosé-e a föld; 2. a tulajdonos, először a nagyparaszt, akinek reakciós létezése ellen fel kell biztatni a napszámost és a bérest, másodszor a középparaszt, aki szintén reakcióssá válik és nemigen nagyszámú, harmadszor pedig az eladósodott kisparaszt, aki a jelzálogkölcsönnel megnyerhető. Emellett elmondhatjuk, hogy a proletariátusnak egyelőre nem érdeke, hogy a *kis*birtok létjogosultságát vitassa.

Isteni, hogy Goeggöt, ezt a jóemberünket most a saját emberei kihajítják mint túl kommunistát! Emögött a derék Ladendorff rejlik. Beust* papíron kommunista ugyan, de könnyen meg lehet fogni azzal, ha azt mondják neki, hogy nem ilyen célokra adták a pénzt, hanem csak arra, hogy Németországot általában forradalmasítsák. És most még éppenséggel *mi* tartsuk életben a szerencsétlen „Felleisen"-t, amelyről csak azt mondhatjuk, hogy minél hamarabb megy a pokolba, annál jobb.

A német dolgokból küldhetnél nekem néhány jellemzőt, hogy mégis kissé lépést tarthassak az eseményekkel.

A poroszok megint csodálatos porosz csínyt követtek el a cellei Langensalza-emlékmű lerombolásával. Megalázkodóbbat, mint Miquel úr ezzel

* Friedrich von Beust. – *Szerk.*

kapcsolatos interpellációja, a világ nem látott. Roon felhasználta az alkalmat, hogy megállapítsa, Poroszországban a feljebbvaló szolgálati parancsa elegendő ahhoz, hogy egy katona lábbal tiporhasson bármilyen bírósági ítéletet.[570]

Szernót sajnálom, a jelek szerint ez valóban egy tisztességes orosz volt.[563] De még jobban sajnálom Goeggöt, aki nagy véleménnyel van Szerno klaszszikus fanciaságáról, hiszen abból mi is kaptunk ízelítőt.*

Igazán szerencse, hogy a „Bee-Hive" most éppoly pimaszul mint ostobán fitogtatja polgári színezetét. Olyan aljas számot, mint a tegnapi, még nem láttam.[571] Ez a hajbókolás Gladstone előtt és az egész polgárian leereszkedő és emberbaráti hang hamarosan ki kell hogy törje az újság nyakát és szükségletté tegye egy valódi munkáslap létrehozását. Nagyon jó, hogy éppen abban a pillanatban, amikor a munkások felébrednek liberális kábulatukból, egyetlen újságjuk mindjobban elpolgáriasodik. De annyire butának Sam Morleynak mégsem kellene lennie: ostoba fickókat állít oda és hagyja, hogy a polgári mázat ilyen vastagon és szembeszökően rakják fel.

A londoni féni-tüntetés** megint csak azt bizonyítja, hogy mennyit ér a sajtó hivatalos nyilvánossága. Összegyűlik többszázezer ember, és olyan impozáns tüntetést rendez, amilyet London évek óta nem látott, de mert ezt kívánja a respektabilitás érdeke, az egész londoni sajtó kivétel nélkül nyomorúságos felsülésnek állíthatja be a dolgot.

A boltoni fonók mostani sztrájkja alkalmából[572] egy fonodatulajdonos egyenest megmondta Sam Moore-nak: nekünk egyáltalán nem a bérek 5 %-os csökkentése a fontos, amit mi akarunk és amire törekszünk, az a termelés csökkentése (tehát a *sztrájk*).

A Wakefieldet[557] itt még mindig nem találták meg. Mielőtt azonban szükségem lesz rá, mindenekelőtt az alapzatot, tudniillik az 1600 és 1700 közötti történelmet kell behatóbb vizsgálatnak alávetnem.

Hogy az ír forrásaim dolgában a komikum se hiányozzék, a külföldi irodalom könyvtárában megtaláltam itt Jacobus Venedey „Irland"-ját!

Szívélyes üdvözlet. Itt kutyának való idő van.

Barátod
F. E.

---

* *V. ö. 222. old. – Szerk.*
** *V. ö. 372. old. – Szerk.*

229

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1869 nov. 6.

Kedves Fred,

Küldök neked 1 „Pionier"-t, 1 „Volksstaat"-ot és különböző „Sozialdemokrat"-okat.

A „Pionier"-ból látni fogod, hogy Heinzen azt hiszi, csak azért írtam a „Tőké"-t, hogy *ő* ne értse meg.[573]

Schweitzer – kihasználva Liebknecht félénkségét demokrata barátaival szemben* – úgy tesz, mintha a földtulajdon elleni polémia a Lassalle-féle hitvallás alfája lenne! Micsoda arcátlanság! Egyébként Bonhorst jól megfelelt neki a „Volksstaat" egyik számában, amelyet képtelen vagyok megtalálni[574]. Nem tudom, hogy te kapod-e a „Volksstaat"-ot.

Bonhorst letartóztatása, ez jó.[575]

Hallatlanul nevetséges a tiszteletreméltóak félelme a királynő mai átvonulása miatt.[576] Minden meg van spékelve rendőrökkel, mint Franciaországban. Az egész lármát beugratás idézte elő. Néhány felforgató ugyanis azt a tréfát csinálta, hogy hetek óta röpcédulákat köröztetett, amelyeken felszólították az East-End éhező munkásait, hogy tömegestül jelenjenek meg a királynő előtt és ne hagyják átvonulni.

A családom éppen most tért haza a mutatványból. Fagyos hidegség a közönség körében. Azt mondják, a hölgy üres szemmel és savanyú képpel meredt a világba.

A napokban küldök neked egy kötetet, amelyre véletlenül bukkantam rá, s amelyben mindenféle pamflet van Írországról. Ensornál (akit a „Tőké"-ben is idéztem[577]) mindenféle pikantéria. Ensor angol származású közgazdász volt (apja Ensor születésekor még Angliában élt), protestáns, s mindezzel együtt a leghatározottabb repealerek[57] egyike 1830 előtt. Minthogy ő maga vallási dolgokban közömbös, elmésen tudja védelmezni a katolicizmust a protestánsokkal szemben. A könyvben levő

* *V. ö. 371. old. – Szerk.*

első pamflet Arthur O'Connortól való. Többet vártam volna tőle, mert ez az O'Connor 1798-ban jelentős szerepet játszott[578], és Cobbett „Political Register"-ében[579] jó írásait láttam Castlereagh vircsaftjáról. Tussynak egyszer át kell néznie a Cobbettot, hogy mi található benne Írországról.

Ezen a héten Tussy meg én 3 napot elvesztegettünk dolgozószobám rendbehozására. Képtelenül rendetlen volt.

Salut*.

Barátod
K. M.

Tussy szívélyes üdvözleteit küldi a családnak.

* – Üdvözlet – *Szerk.*

230

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 nov. 9.

Kedves Szerecsen,

A régensségről szóló vaudeville-lel[580] valóban vakmerő a dolog. Nemigen vártam volna, hogy a császárság ilyesmit eltűr. De látható, hogy az ember merészséggel mit vihet keresztül, amiről persze a mi Guidoink* és Wilhelmjeink nem vesznek példát.

A „Réforme" erői gyatrák csakúgy, mint a „Réveil"-é és a „Rappel"-é[581], ámbár valamelyes deklamálás most megbocsátható. Csakhogy zavarosak a fickók és különösen Raspail. Az az ötlet, hogy már most válasszák meg az ideiglenes kormányt, jó mint Bonaparte ellen irányuló tréfa, másképpen persze hülyeség. Bonaparte állítólag megint beteg, úgy látszik, hogy valóban fizikailag is a végét járja.

Schweitzer pálfordulása, hogy azonnal felkarolta a bázeli földtulajdonhatározatot és úgy tett, mintha ő és Lassalle mindig is ezt prédikálták volna, igen arcátlan,[574] de mégis nagyon ügyes fogás az olyan jóemberekkel szemben, mint Wilhelm. De mit is tehetnének ők e gazember ellen, akinek elég esze van ahhoz, hogy elméleti kérdésekben mindig korrekt magatartást tanúsítson és aki tudja, hogy amazok ki vannak szolgáltatva, mihelyt egy elméleti pont felmerül. A „Volksstaat"-ot egyébként itt *nem* láttam.

Nem hittem volna, hogy monsieur Carey ennyire szórakoztató olvasmány.[582] Úgy látom, hogy természettudományos rémmeséi nagyon olvasmányosak és sok tápot adnak a nevetésnek. Ennyire butának és tudatlannak mégsem tarthattam ezt az embert. Ez a férfiú a többi között felbontotta a szenet, és az szerinte szénsavból és salakból áll! Ugyanígy a víz gőzzé bomlik fel. A geológia kimutatja, hogy növények, sőt páfrányok régen léteztek már, mielőtt bármilyen állat létezett volna! A fémek felbontása neki semmiség – a Volta-elemmel ugyanis „felbontják" az ónt és a rezet, amelyekből áll. És még vagy száz efféle. Dettó a történelmi rém-

* Guido Weiss. – *Szerk.*

drámái. A fickó azt képzeli, hogy Dél-Lancashire-ben és a többi között Forest of Rossendale-ben (sűrűn lakott ipari kerület) az összjáradék pusztán azért olyan magas, mert a talajnak itt rendkívüli a gabonatermő képessége! Készítek neked egy csomó széljegyzetet stb., és mihelyt a járadékelméletet átolvastam, megírom a véleményemet róla és a könyvet visszaküldöm. A járadék keletkezését természetesen ugyanolyan értelmetlen rémmesével magyarázza, mint Ricardo, akinek az elképzelése arról, hogy ez *hogyan történt*, szintén éppoly ízetlen, mint az összes közgazdászok módszere arra, hogy az ilyesmit elképzeljék. De ez magát a járadékelméletet nem érinti. Hogy Carey mit ért „legjobb földön", megláthatod abból, hogy a saját kijelentése szerint most magukban az északi államokban is *csak kivételesen fizetődik ki* az ún. legjobb földet művelésbe venni!

Postazárás. Szívélyes üdvözlet mindenkinek.

Barátod
F. E.

A vaudeville-t holnap visszaküldöm.

231

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 nov. 12.

Kedves Fred,

E héten némi aggodalmat keltő dolog mutatkozott a bal hónaljamban (mint Manchesterben) és a lábamon. Nyomban megint arzén. Ezenkívül Tussy most mindennap rákényszerít, hogy 1 vagy 2 óra után hosszabb sétát tegyek vele. Végül ma *először* suttyomban bevezettem a flanelzeke hordását, mert a meghűlés ilyen állapotban nem kellemes.

Csodálkozol a franciák merészségén* és némi megvetéssel szólsz rólunk, derék németekről. Hogy mi mit kockáztatunk, azt meglátod a mellékelt extravaganciából.

Freiligrath, szokása szerint, Stuttgartban megint lefotografáltatta magát néhány tucat pózban – szoborként beállítva stb. A legsikerültebb szentkép erről a Classen-Kappelmann-hősről – verbotenus** – az a kép, amelyen *mint oroszlán* egy *tevén* nyargal. Ez nyilván dorgálás Heine tevéjéért, amely megénekli [besingt]*** az oroszlánt.[583]

Liebknecht jövő héten 3 hónapra besétál a börtönbe és Borkheimnak egy kétségbeesett levelet küldött, amelyben pénzt sürget.

Ami engem a franciáknál aggaszt, az a fejekben uralkodó átkozott zavarosság. Ledru üzenete egészen olyan, mint valami trónkövetelőé.[584] Mintha csakugyan komolyan venné a Franciaország fölötti diktatúrát, amelyet Heinzen felajánlott neki. Másfelől a „Zukunft" olyan jóságos, hogy Acollas úrnak, akit Párizsban senki sem ismer, felajánl egy helyet az ideiglenes kormányban, mégpedig azért, mert felszólította a franciákat, hogy az ember és a polgár 1793-as elavult jogai[585] helyett fogadják el dr. J. Jacoby programját. Kéz kezet mos. Úgy vélem azonban, hogy maga az öreg Jacoby az önmaga által diktált szerepét sem tölti be rendesen. Nem kellett volna-e a

* *V. ö. 377. old.* – *Szerk.*

** – szó szerint – *Szerk.*

*** *A kéziratban:* legyőzi [besiegt]. – *Szerk.*

Hannoverban történtek[570] kapcsán felszólítania a porosz őrmesterkormányt – ha már Poroszország „katonaállam" –, hogy a haszontalan és egyszersmind költséges dekorációkat, mint kamarákat, polgári bíróságokat stb. szintén tegye félre? A saját erkölcsi felháborodásába való néma beburkolózása önmagában senkit sem mozgat meg.

A nagyrabecsült oroszok – mint Borkheim egy moszkvai újságban olvasta – nemrégiben időtöltésből tűz alá vettek egy szigetet Korea partjainál.[586] Erről egy szó sincs az angol lapokban. Ha ez így folytatódik, akkor ezek az urak hamarosan birtokba veszik Japánt.

Igen takarosak voltak a legutóbbi írországi gyűlések, ahol a papokat galléron ragadták és eltávolították a szónoki emelvényről. Az Írországgal kapcsolatos felhívás helyett, amelyre nem ez a kellő alkalom*, jövő keddre** (határozathozatal végett) a következőket tűzettem napirendre:

1. Az angol kormány eljárása az ír amnesztia kérdésében!
2. Az angol munkásosztály álláspontja az ír kérdésben.

Salut***.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 372. old. – Szerk.*
** 1869 november 16. – *Szerk.*
*** – Üdvözlet – *Szerk.*

232

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 nov. 17.

Kedves Szerecsen,

Remélem, hogy az arzén és a mozgás gyors visszakozót parancsol annak a bizonyos „aggodalmat keltőnek"*. De éppígy remélem, hogy ezekből az állandóan megújuló visszaesésekből végre levonod a következtetést, hogy ésszerűbb életmódot kell kezdened. Te magad mérgezed a véredet azáltal, hogy lehetetlenné teszed a szabályos emésztést. És emellett biztosan nem dolgozol ugyanolyan mennyiségben (és minőségben), mint normálisabb körülmények között képes lennél.

A „Családi boldogság coram philistaco**" idillikus dráma valóban elbűvölő.*** Az ember nem tudja, hogy mit csodáljon inkább, a beszédek és költemények ízetlenségét (amelyet csak az iszákos Karl Beck rossz szellemű hülyesége szakít meg) vagy pedig a család tolakodását, amely az effélét mint „kéziratot barátok számára" (tehát *nyilvánosan nem-barátok számára*) kinyomatja. De hogy a nemes Freiligrath hogyan engedhette kinyomatni az érzékeny lelkű Walesrode vakmerő szavait – hogy a költő Freiligrath az evilági javakban is vitte valamire (koldulással[71]), – ez nem egészen világos előttem. Szerettem volna látni a családtagok arcát, amikor ezek a szavak elhangzottak.

Monsieur Ledru bizonyosan nem számít másra, mint a diktatúrára. Hiszen ha a kis Louis Blanc is előbukkan megint, mintha mi sem történt volna – hát akkor a többiek miért ne? A burzsoá sajtóból az ilyen pillanatban, mint a mostani, semmi sem látható abból, ami valóban történik, de még a forradalmi sajtó sem képes felvilágosítással szolgálni. Bizonyos, hogy nagy a zűrzavar, de éppoly bizonyos az is, hogy a válság még nincs annyira

---

* *V. ö. 379. old. – Szerk.*

** – filiszterség előtt; filiszterség közepette – *Szerk.*

*** *V. ö. 379. old. – Szerk.*

közel. Mégis ezt mondta Párizsban egy tábornok: császárunk van még, de a császárság már nem létezik.

Az oroszok vígan haladnak előre Ázsiában. Most már szerencsésen háborúba keveredtek a korábban Kínának alávetett, de most függetlenedett kasgari kánnal*. Ha *ezt* leigázzák, akkor olyan országok közvetlen közelébe kerülnek, amelyek már angol fennhatóság alatt állnak (Ladakh, Kasmír), és kb. 200 mérföldnyire lesznek az angol határtól. Bizonyára láttad Vámbéry közlését (az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ból került át az angol lapokba) a mesterkedésekről Bokharában (szerződés szerint ott az orosz áruk 3 %, az angol áruk 40 % vámot fizetnek!), Afganisztánban stb. John Bull[26] felfuvalkodottságában egyre butább lesz.

Az írek legjobb tréfája mégiscsak az, hogy O'Donovan Rossát jelölték Tipperary képviselőjének. Ha az sikerül, Gladstone szép kis kelepcébe kerül.[587] És most még ez az amnesztia Itáliában.[588]

Remélem, hogy az Internacionáléban folyó viták stb.** részleteit vasárnap elolvashatom a „Bee-Hive"-ban. Az esetleges dokumentumokat feltétlenül küldd el nekem. Múlt vasárnap a „Bee-Hive"-ban szó sem esett az Internacionáléról, de annál több Abercorn herceg leányainak esküvőjéről.

Prendergast „Cromwellian Settlement"-je már *elkelt*. Ezért nagyon lekötelezne, ha azonnal *megrendelnéd* nekem egy *antikváriusnál*. Butt „Irish people"-je Londonban nem kapható. Más ír pamfletok, pl. Lord Rosse-é*** és Lord Liffordé[589], nem találhatók. Ezt a választ kapta londoni bizományosától a könyvkereskedőm, aki hozzáfűzte, hogy egyébként is az angol könyvkereskedelem nem foglalkozhat Írországban megjelent dolgok beszerzésével, mivel nem szokás megbízottat tartani Dublinban, hanem csupán Londonban. Most egyenest Duffynek írok majd Dublinba.

Itt még egynémely igen használható dolgot találtam Írországról: Wolfe Tone „Memoárjait" stb., ti. a *katalógusban*. Mihelyt kérem ezeket a dolgokat a könyvtárban, nem találhatók, mint a Wakefield[557]. Bizonyára valami öreg fickónál volt meg egyszer az egész együtt, és együtt is adta vissza, úgyhogy egy rakásban hever valami rejtekhelyen. Mindenképpen meg kell találni a dolgokat.

Goldwin Smith, „Irish History and Irish Character", ő aztán a bölcs burzsoá gondolkodó. A gondviselés Írországot a legelők országának ren-

---

* Mohamed Jakub bég. – *Szerk.*

** *V. ö. 384. old.* – *Szerk.*

*** William Parsons. – *Szerk.*

delte, Léonce de Lavergne próféta is megjövendölte,[590] ergo pereat* az ír nép!

Akartam ma Careyről[582] írni, de megzavartak. Legközelebb.

Szívélyes üdvözlet a hölgyeknek.

Barátod
F. E.

* – tehát vesszen. – *Szerk.*

233

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]69 nov. 18.

Kedves Fred,

Küldök neked ma egy csomagot nyomtatványként, tartalma 1. az ír pamflet-kötet* (némi értéke különösen az *Ensornak* van[577]), 2. a „Sozialdemokrat" és a „Volksstaat", 3. a *Beszámoló a bázeli kongresszusról*[591], három példányban, neked, Moore-nak és Schorlemmernek. Nem tudom, hogy ezt már elküldtem-e egyszer. Ez esetben a példányokat másoknak lehetne átadni.

Megbízásaidat el fogom intézni.

A „*Bee-Hive*" a legutóbbi ülésről szóló beszámolót (Eccariusét) *teljesen kihagyta*, azzal az *ürüggyel*, hogy későn kapta meg. A valódi ok az volt, hogy

1. *nem* akarta *tudtul adni*, hogy a Főtanács a következő ülésen megnyitja az ír kérdés vitáját;

2. mert a beszámolóban neki (ti. Potter úrnak) nem tetsző dolgok voltak a Land and Labour League-ről[567]. Potter úr ugyanis fényesen *megbukott*, amikor e Liga bizottságába jelölték.

Kedden megnyitottam a vitát az I. pontról: *A brit kormány magatartása az ír amnesztia kérdésében*. Mintegy $^{5}/_{4}$ órás beszédet mondtam[592], nagyon megtapsoltak, majd az I. ponthoz a következő határozatokat javasoltam:

Kijelentjük,

hogy Gladstone úr a bebörtönzött ír hazafiak szabadon bocsátására vonatkozó ír követelésekre adott válaszában – amelyet O'Shea úrhoz stb. stb. írott levele tartalmaz – szándékosan megsérti az ír nemzetet;

hogy a politikai amnesztiát olyan feltételekhez köti, amelyek egyaránt megalázóak a rossz kormányzás áldozataira és a népre, amelyhez tartoznak;

hogy Gladstone, miután felelős pozíciója ellenére nyilvánosan és lelkesen, ujjongással fogadta az amerikai rabszolgatartók lázadását,[593] most a passzív engedelmesség doktrínáját prédikálja az ír népnek;

---

* *V. ö. 375. old. – Szerk.*

hogy egész eljárása az ír amnesztia kérdésében annak a „*hódító politikának*" igazi és hamisítatlan sarjadéka, amelynek szenvedélyes megbélyegzésével Gladstone úr kiűzte hivatalukból tory riválisait;[594]

hogy a *Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa* csodálatát fejezi ki azon bátor, határozott és nemes mód iránt, ahogyan az ír nép a maga amnesztia-mozgalmát folytatja;

hogy ezeket a határozatokat közölni kell a *Nemzetközi Munkásszövetség* valamennyi ágazatával és valamennyi vele kapcsolatban álló munkásszervezettel Európában és Amerikában.

Harris (O'Brien követője) kijelentette, hogy *támogatja* a határozatot. Az elnök (Lucraft) viszont az órára mutatott (csak 11 óráig szabad maradnunk); ezért elnapolás jövő keddig. De Lucraft, Weston, Hales stb., lényegében az egész Főtanács egyelőre nem-hivatalosan bejelentette, hogy egyetért.

Egy másik O'Brien-követő – Milner – kijelentette, hogy a határozatok nyelvezete túl erőtlen (azaz nem eléggé szónokias); ezenkívül azt kívánja, hogy mindaz, amit indokolásul elmondtam, kerüljön bele magukba a határozatokba. (Szép kis história!)

Tehát, minthogy kedden további vita lesz, van időd arra, hogy megmondd, ill. megírd nekem, hogy esetleg milyen *változtatást* vagy **kiegészítést** kívánsz a határozatokban. Ez utóbbi esetben, ha pl. még egy §-t akarsz benne az amnesztiákról egész Európában, Itáliában pl., akkor írd meg a dolgot mindjárt határozat formájában!

Közjáték a Tanács legutóbbi ülésén. Holyoake úr – mindenki a maga Cromwellje[595] – megjelenik, majd eltűnése után Westonnal javasoltatja magát. Egyelőre kijelentettük, hogy előbb váltsa ki a Nemzetközi Munkásszövetség tagsági jegyét, mert máskülönben még *javasolni* sem lehet. Célja egyszerűen az, hogy fontoskodjék és – a következő általános kongresszuson küldöttként szerepelhessen! Elfogadásáról viharos vita zajlik majd, mert sok a barátja köztünk, és mint sértődött intrikus sok borsot törhet az orrunk alá. Nézeted szerint milyen taktikát kellene követni?

Mellékelten egy firka Liebknechttől,[596] aki Borkheimnak írt levelében is keserűen felpanaszolja, hogy sem eszmeileg, sem anyagilag nem támogatjuk. Juttasd vissza Wilhelm második mellékelt levelét, amely Borkheimnak szól.

Dundeeben megalakult az „Internacionálé" szekciója, úgyszintén új szekció alakult Bostonban (New-England).

A karbunkulózison még nem vagyok egészen túl.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Apropó L. Blanc: amikor Reclus itt volt,[597] felkereste L. Blanc-t is, s meglátogatása után azt mondta nekem: a Kicsi a nadrágjába csinál a puszta gondolattól, hogy vissza kelljen térnie Franciaországba. Pokolian jól érzi magát itt mint veszélyektől mentesített „petit grand homme"* és – mint Reclus-nek nyíltan megmondta – abszolúte elvesztette minden bizalmát a franciákban.

* – „kis nagy ember" – *Szerk.*

234

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 nov. 19.

Kedves Szerecsen,

Remélem, Eccarius kényszeríteni fogja Pottert, hogy a dolgot utólag még közölje,* éppen a Land and Labour League[567] miatt.

Azt hiszem, egy kiegészítés az Európa többi országában alkalmazott amnesztiákra vonatkozólag csak gyengítené a határozatot,** mert ki kellene emelni, Oroszországon kívül (amely, *egymagában*, nagyon jó lenne), Poroszországot is, a welf-összeesküvésben elítéltek miatt.[598] A nyelvezeten viszont még csiszolnék valamit: a második bekezdésben az „áldozatok" elé még odatenném: „bebörtönzött" vagy ilyesmit, hogy mindjárt az első pillantásra teljesen evidenssé váljék, kikről van szó.

A harmadik bekezdésben: kérdéses, hogy lehet-e azt mondani: „pozíciója ellenére", „most prédikálja" helyett pedig azt mondanám: „most viszont prédikálja".

Negyedik bekezdés. „Amnesztiával *kapcsolatban*" szerintem *pontosabb*, mint „amnesztia *kérdésében*".

Lizzie nyomban köszönetet szavazott neked a határozatért és bosszankodik, hogy kedden nem lehet jelen.

A Holyoake-história fatális. A fickó hamisítatlan középutas a radikális burzsoák és a munkások között. A kérdés ez: olyan-e a Főtanács összetétele, hogy félteni kellene az ilyen banda által való elárasztástól vagy sem? Ha beveszitek Holyoake-ot, akkor még jó néhányan jöhetnek és jönnek is, mihelyt a dolog fontosabbá válik. S ha mozgalmasabb idők járják, akkor ezek az urak biztosan látogatják is majd az üléseket és igyekeznek kézbe kaparintani a vezetést. És az én tudomásom szerint Holyoake úr a munkásosztályért *mint olyanért* soha a legcsekélyebbet sem tette. A priori minden indok a felvétele ellen szól, de ha elutasítása folytán szakadás állna be a

---

* *V. ö. 384. old. – Szerk.*

** *V. ö. 385. old. – Szerk.*

Tanácsban, míg az elfogadása gyakorlatilag talán csak keveset változtatna a Főtanács összetételén, ám legyen! Mindazonáltal nehezen tudok elképzelni egy olyan munkás-tanácsot, amelyben ez a fickó benne van.

Wilhelmnek már a tegnapi leveled vétele előtt küldtem 5 £-et, néhány hűvös sor kíséretében. Ez az ember valóban túlságosan arcátlan. Először minden elképzelhető módon sérteget engem, aztán meg támogassam eszmeileg és anyagilag, küldjek cikkeket a lapocskájának[599], amelynek küldését szó nélkül abbahagyta. Ha írsz neki, tedd meg nekem azt a szívességet, hogy értésére adod, ha cikkeket akar tőlem, szíveskedjék közvetlenül nekem írni. Hogy Wilhelm úr csizmapucolója legyek, csak ez hiányzik! A leveleket mellékelten visszaküldöm.

Hálás köszönet az ír pamfletokért és beszámolókért*, a két példányt továbbadom Moore-nak és Schorlemmernek.

Mikor volt Reclus Londonban?[597] És mi van a könyved francia fordításával?[600] Amióta visszaérkeztem, egy szót se hallok róla.

És most *Careyről*.[582]

Úgy látom, hogy az egész vitakérdés egyáltalán nem érinti közvetlenül a tulajdonképpeni gazdaságtant. Ricardo azt mondja, hogy a járadék a jövedelmezőbb földek hozadékának többlete a legkevésbé jövedelmezőé felett. Pontosan ugyanezt mondja Carey is.

Folytatás következik a második postával!

Barátod
F. E.

Abban tehát, hogy mi a járadék, egyetértenek. Csak arról folyik a vita, hogy hogyan és miáltal keletkezik járadék. Mármost Ricardo leírása a járadék keletkezésének folyamatáról (Carey, 104. old.) ugyanolyan történelmietlen, mint a közgazdászok minden effajta történelmi tákolmánya, és mint Carey saját nagy robinzonádja Ádámról meg Éváról a 96. és következő oldalakon. A régi közgazdászoknak, ideértve Ricardót is, ez még bizonyos mértékig megbocsátható, hisz egyáltalán nem tartanak igényt történelmi ismeretekre, egész szemléletük éppúgy nem történelmi, mint a többi XVIII. századi felvilágosítóé, akiknél az ilyen állítólag történelmi elkalandozás mindig csak kifejezésmód, hogy ennek vagy amannak a keletkezését racionális módon tudják elképzelni, s akiknél az ősemberek mindig pontosan úgy gondolkodnak és cselekszenek, mintha XVIII. századi felvilágo-

* *V. ö. 384. old. – Szerk.*

sítók lennének. Ha azonban Carey, aki önálló történelmi elméletet akar kifejteni, itt Ádámot és Évát mint jenki telepeseket mutatja be nekünk, nem kívánhatja, hogy ezt el is higgyük neki; számára nincs ilyen mentség.

Az egész vitakérdés semmivé foszlana, ha Ricardo a maga naivságában nem nevezte volna a jövedelmezőbb földet egyszerűen „termékenynek". Ricardo szerint először a leginkább *termékeny* és *legkedvezőbb fekvésű* földet veszik művelésbe. Pontosan úgy, ahogyan egy évszázadok óta megművelt ország gondolkodó polgárának a dolgot el kell képzelnie. Most Carey beleakaszkodik a „termékeny" szóba, ráfogja Ricardóra azt az állítást, hogy először a *magán-valóan* legnagyobb hozadékra képes területeket veszik művelésbe, és ezt mondja: nem, ellenkezőleg, a *magán-valóan* legtermékenyebbeket (az Amazon völgye, a Gangesz deltája, a trópusi Afrika, Borneo és Új-Guinea stb.) még most sem művelik meg, az első telepesek mindig az *önmagukat csatornázó*, tehát a magaslatokon és a lejtőkön levő területeket veszik művelésbe, mert nem tehetnek másként, ezek viszont természettől fogva *szegényebbek*. De amikor Ricardo azt mondja: termékeny *és legkedvezőbb fekvésű*, akkor ugyanezt mondja, nem véve észre, hogy hanyagul fejezi ki magát, s hogy az *és-sel* összekötött két minősítés között ellentmondás lehet. Amikor azonban Carey a 138. oldalon egy rajzot közöl és azt állítja, hogy Ricardo a völgybe helyezi első telepeseit, ő, Carey viszont a magaslatokra (a rajzon kopár sziklaormokra és 45 fokos, hasznavehetetlen lejtőkre), akkor egyszerűen rágalmazza Ricardót.[601]

Carey könyvének történelmi példái közül kizárólag az *Amerikára* vonatkozóknak lehet hasznát venni. Mint jenki, maga is átélhette és elejétől kezdve figyelemmel kísérhette a települések folyamatát, ebben tehát tájékozott. Mindazonáltal bizonyára itt is sok kritikátlan dolog akad, amit először ki kellene rostálni. Mihelyt azonban Európába ér, kezdődik a konstrukció és a felsülés. És hogy Carey Amerikát illetően sem elfogulatlan, arra mutat az a hév, amellyel a műveletlen föld értéktelenségét, sőt *negatív* értékminőségét igyekszik bizonyítani (hogy a föld úgyszólván mínusz 10 dollárt ér acre-enként), és azoknak a társaságoknak az önfeláldozását dicsőíti, amelyek a saját biztos romlásukra szűzföldet tesznek az emberiség számára hasznosíthatóvá. Nevetséges benyomást kelt, ha a kolosszális földüzérkedés hazájában ilyesmit mesélnek. Itt egyébként seholsem említi a *prériföldeket*, s különben is nagyon csendesen átsiklik rajtuk. A szűzföld negatív értékminőségéről szóló egész históriára és Carey minden számításos bizonyítékára egyébként maga Amerika a legjobb cáfolat. Ha mindez igaz volna, akkor Amerika szükségképpen nemcsak a legszegényebb ország lenne,

hanem évről évre *viszonylag* szegényebbé is válna, mert egyre több munkát tékozolnak erre az értéktelen földre.

Ami mármost járadékmeghatározását illeti: a járadékként kapott összeg egyenlő a kifejtett munka értékének kamatával, *mínusz* a (járadékfizető föld) termelőereje és az újabb földek azon termelőereje közötti különbözet, amelyet ugyanannyi munka alkalmazásával lehet működésbe hozni, mint amennyit amott fektettek be – 165–166. old. –, ez némely helyen, bizonyos határok közt, igaz lehet, kivált Amerikában. De a járadék, még a legjobb esetben is, olyan bonyolult dolog, annyi más körülmény járul hozzá, hogy e meghatározás még ezekben az esetekben is csak ceteris paribus*, csak két *egymás melletti* telekre lehet érvényes. Hogy a járadékban a kifejtett munka értékének kamata is benne van, azt Ricardo éppolyan jól tudta, mint ő. Ha Carey a földet mint olyant értéktelennél is rosszabbnak nyilvánítja, akkor a járadéknak természetesen a kifejtett munka értéke kamatának *kell* lennie, vagy pedig, ahogy a 139. oldalon olvassuk, lopásnak. A lopásról a kamatra való átmenettel Carey persze adósunk marad.

Úgy látom, hogy a járadék *keletkezése* különböző országokban, sőt még egy és ugyanazon országban is korántsem olyan egyszerű folyamat, amilyennek Ricardo is, meg Carey is képzeli. Ricardónak ezt, mint mondtam, meg lehet bocsátani, a halász és a vadász története ez a mezőgazdaság területére áttéve. Nála tehát éppenséggel nem közgazdasági *dogma*, Carey viszont azt akar csinálni erre vonatkozó elméletéből, és mint ilyet akarja a világnak bebizonyítani, amihez persze egészen más történelmi tanulmányok szükségesek, mint amilyeneket Carey úr végzett. Lehettek éppenséggel olyan helyek, ahol a járadék a Ricardo-féle, és mások, ahol a Carey-féle módon keletkezett, és ismét mások, ahol egész más keletkezésmódok fordultak elő. Meg lehet még említeni Careyvel szemben, hogy ahol a lázt, méghozzá a trópusi lázt számításba kell venni, ott a gazdaságtan mondhatni megszűnik. Hacsak a következőképpen nem érti népesedési elméletét: a népesség gyarapodásával a fölös számú emberek kénytelenek a legtermékenyebb, azaz a legegészségtelenebb területeket művelésbe venni, és ez vagy sikerül nekik, vagy felfordulnak; s ezzel aztán szerencsésen helyreállítaná a harmóniát önmaga és Malthus között.

Észak-Európában a járadék nem keletkezett sem a Ricardo-féle, sem a Carey-féle módon, hanem egyszerűen a feudális terhekből, amelyeket később a szabad konkurrencia a gazdaságilag helyes színvonalukra hozott. Itáliában megint másként, lásd Rómát. Azt kiszámítani, hogy a régi művelt

* – egyébként változatlan körülmények között – *Szerk.*

országokban a járadékból mennyi a tulajdonképpeni eredeti járadék, és mennyi a befektetett munka kamata, lehetetlenség, mert ez esetenként más és más. Ráadásul teljesen közömbös is, mihelyt bebizonyosodott, hogy a járadék anélkül is növekedhet, hogy munkát fektetnének a földbe. Sir Humphrey de Trafford nagyapjának Old Traffordban, Manchester mellett annyi volt az adóssága, hogy azt sem tudta, hol áll a feje. Unokájának az összes adósságok letörlesztése után évi 40 000 £ jövedelme van. Ha mármost ebből levonjuk a háztelkekből származó kb. 10 000 £-et, akkor évi 30 000 £ érték jut a mezőgazdasági birtokra, amely 80 évvel ezelőtt talán 2000 £-et hozott. Ha további 3000 £-et a befektetett munka és tőke kamatának tekintünk, ami még sok is, a növekedés 25 000 £, vagyis ötszöröse a korábbi értéknek, beleértve a javításokat. És mindez nem azért van, mert munkát fektettek a birtokba, hanem mert munkát fektettek valami másba, mellette, mert a birtok közvetlenül határos egy olyan várossal, mint Manchester, és ott a tejet, vajat és zöldséget jól megfizetik. Ugyanez a helyzet nagyban. Attól a pillanattól kezdve, hogy Anglia gabonát és húst importáló ország lett, sőt már korábban is, a népesség sűrűsége egyik tényezője volt a járadék meghatározásának, illetve emelkedésének, teljesen függetlenül attól a munkától, melyet Angliában nagyjában és egészében a földbe fektettek. Ricardo a maga legkedvezőbb fekvésű földjeivel még tekintetbe veszi a *piaccal* való kapcsolatot, Carey ügyet sem vet rá. És ha azután ezt mondaná: magának a földnek csak negatív, de a *fekvésnek* pozitív értéke van, ezzel mégis elismerné – amit tagad –, hogy a földnek, éppen mert monopolizálható, a beléfektetett munkától független értéke van, vagy *lehet*. De erről a kérdésről Carey hallgat, mint a csuka.

Éppily közömbös, hogy a művelt országokban a földbe fektetett munka rendszeresen kifizetődik-e vagy sem. Több mint 20 évvel ezelőtt annak az állításnak adtam hangot, hogy a mostani társadalomban nem létezik olyan termelési szerszám, amely 60–100 évig eltart, nem létezik olyan gyár, olyan épület stb., amely létezésének befejeztéig fedezné termelési költségeit.[602] Még mindig hiszem, hogy ez, egészében véve, tökéletesen helytálló. És ha mindkettőnknek, Careynek is meg nekem is igazunk van, akkor ez semmit sem bizonyít, sem a profit rátájára, sem pedig a járadék keletkezésére vonatkozóan, hanem pusztán azt, hogy a burzsoá termelés még a saját mércéjével mérve is rothadt.

Ezekből a Careyről készített széljegyzetekből alkalmasint eleged is van. Nagyon rendszertelenek, mert nem készítettem kivonatokat. Ami a történelmi-materialista-természettudományos körítését illeti, egész értéke egyenlő annak a két fának, az élet és a tudás fájának értékével, amelyeket ha nem

is Ádámja és Évája számára – ők az őserdőben kénytelenek robotolni –, de ivadékaik számára plántált paradicsomi művébe. A tudatlanság és felületesség itt csak azzal az arcátlansággal mérhető össze, amely megengedi neki, hogy ilyen kacattal álljon elő.

Ne kívánd tőlem, hogy a többi fejezetet is elolvassam. A legtisztább badarság, és a szarvashibák már nincsenek olyan sűrűn elszórva benne. Elküldöm neked a könyvet, mihelyt bemegyek a városba, itt egyetlen postaláda sem elég nagy ahhoz, hogy beledobhassam. Hétfőn vagy kedden.

Wilhelm lapja valóban gyalázatos. A szabadegyházközségbeli papi fecsegésről[603] már nem is akarok beszélni, de az egyleteikről stb. szóló összes hírek mindig egy-kéthetesek, mire kinyomatják őket. Schweitzer *9-én* tart egy gyűlést *Lipcsében* és diadalsürgönyöket küld, amelyek *10-én* megjelennek a „Sozialdemokrat"-ban. *12-én* az áll a „Sozialdemokrat"-ban, hogy Liebknecht Fränkel bankártól 1000 tallért kap. *17-ig semmi válasz!!* S az ilyen ostobaságért és hanyagságért vállaljuk át mi a felelősséget.

Tussy a napokban kap levelet.

Szívélyes üdvözlet.

Barátod

F. E.

235

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 nov. 26.

Kedves Fred,

Ezen a héten nem éreztem jól magamat, és a hónom alatti história még mindig nagyon a terhemre van. Ezért nem köszöntem meg már korábban jegyzeteidet Careyről; tegnap a kötetet[582] is megkaptam.

Proudhon ellen írott munkámban,[302] amelyben még teljesen elfogadtam a *Ricardo-féle* járadékelméletet, már kifejtettem, hogy mi az, ami benne még az ő (Ricardo) álláspontjáról nézve is hibás.

„Ricardo, miután a földjáradék meghatározásához szükségesként előfeltételezte a polgári termelést, a földjáradék fogalmát mégis minden kor és minden ország földtulajdonára alkalmazza. Ez közös tévedése mindazoknak a közgazdászoknak, akik a polgári termelés viszonyait örök kategóriáknak tüntetik fel." Proudhon úr természetesen Ricardo elméletét rögtön az egyenlőség erkölcsi kifejezésévé változtatta, és ezért a Ricardo által meghatározott járadékot úgy fogta fel, mint „egy roppant *katasztert*, amelyet földtulajdonosok és bérlők egymással vitázva állítanak fel... magasabb érdekből, s ennek a kataszternek végeredménye a föld birtoklásának kiegyenlítődése kell hogy legyen stb."

Erre egyebek közt ezt jegyzem meg:

„Ahhoz, hogy a földjáradék által létrehozott valamiféle kataszternek gyakorlati értéke lehessen, örökre meg kell maradni a jelenlegi társadalom feltételei között. Kimutattuk azonban, hogy az *a haszonbér*, amelyet a bérlő a földtulajdonosnak fizet, csak az iparilag és kereskedelmileg leginkább előrehaladott országokban fejezi ki valamennyire is pontosan *a földjáradékot*. E haszonbér azonkívül gyakran magában foglalja még azt a *kamatot* is, amelyet a földtulajdonosnak a földbe fektetett tőkéért fizetnek. A földek fekvése, a városok közelsége és még jó néhány más körülmény ugyancsak befolyásolja a haszonbért és módosítja a földjáradékot... Másrészt a földjáradék nem lehet *állandó* mutatója *valamely földdarab termékenységi fokának*... a vegytan modern alkalmazása minden pillanatban megváltoztatja

a talaj természetét, és geológiai ismereteink éppen napjainkban kezdik *felborítani a viszonylagos termékenységre vonatkozó összes korábbi értékeléseinket*... a termékenység nem annyira pusztán természeti tulajdonság, mint joggal hihetnők: a termékenység szorosan összefügg a mindenkori *társadalmi viszonyokkal.*"

Ami a művelésnek magában az Egyesült Államokban való haladását illeti, Carey úr nem vesz tudomást a legismertebb tényekről sem. Pl. Johnston angol agrokémikus az Egyesült Államokról írt „Notes"-jaiban kifejti: a New York államba bevándorló New England-i földművelők rosszabb földet hagytak el jobbért (nem a Carey értelmében még csak a jövőben megteremtendő jobb földért, hanem kémiai és egyúttal gazdasági értelemben véve jobbért); a New York államból kivándorló földművelők, akik legelőbb a tavakon túl, mondjuk pl. Michiganben telepedtek le, jobb földet hagytak el rosszabbért stb. A virginiai telepesek a főtermékük, a dohány szempontjából legkedvezőbb *fekvésű* és *termékenységű* területet olyan gyalázatosan kizsákmányolták, hogy kénytelenek voltak tovább hatolni Ohióba, olyan területre, amely ugyanezen termék szempontjából rosszabb (noha búza stb. szempontjából nem) stb. A bevándorlók nemzetisége letelepedésükben is megmutatkozott. A Norvégiából és a mi erdős-hegyes vidékeinkről származó emberek Wisconsin zord északi erdőségeit választották maguknak, a jenkik ugyanebben az országban a prériket részesítették előnyben stb.

A préri az Egyesült Államokban is, Ausztráliában is valóban szálka Carey szemében. Szerinte az a föld, amelyet nem nőtt be teljesen erdő, természettől fogva terméketlen, tehát minden természetes rét is terméketlen.

A legszebb az, hogy Careynek (az Egyesült Államokra vonatkozó) mindkét nagy végkövetkeztetése homlokegyenest ellentmond dogmájának. *Először*, Anglia ördögi befolyására az emberek, ahelyett hogy New England jó mintaföldjét művelnék társasan, szétszóródnak a Nyugat rosszabb (!) földjeire. Tehát a jobb földről a rosszabbra térnek át. (Egyébként, erről jut eszembe, ezt a szétszóródást, szembeállítva a társulással, Carey teljesen Wakefieldtől másolta le.) *Másodszor*, az Egyesült Államok déli részén az a baj, hogy a rabszolgatartók (akiket máskülönben Carey úr, mint a harmónia hirdetője, minden korábbi írásában védelmébe vesz) túlságosan korán művelés alá veszik a jobb földet, a rosszabbat pedig átugorják. Tehát a jobb talajjal kezdik, aminek nem volna szabad lennie! Carey ezen a példán maga is meggyőződött arról, hogy a föld valódi megművelőit, ez esetben a rabszolgákat, nem saját, gazdasági vagy más indokaik hajtják, hanem a *külső kényszer*, így hát öt ujján kiszámíthatta volna, hogy ez a körülmény más országokban is előfordul.

Az ő elmélete szerint Európában a művelésnek Norvégia hegyeiből kellett volna kiindulnia és onnan haladnia a Földközi-tenger országai felé ahelyett, hogy fordított irányban meneteljen.

Azt az utálatos gazdasági körülményt, hogy minden más tökéletesített gépi berendezéssel ellentétben a szerinte *állandóan tökéletesedő* föld-gép a maga termékeit – legalábbis periodikusan – *megdrágítja*, nem pedig *olcsóbbítja* (ez egyike volt azoknak a körülményeknek, amelyek Ricardo álláspontját meghatározták; ő sem látott tovább az orránál, nem tekintett messzebb az 1780–1815 körüli angol gabonaárak históriájánál), Carey egy módfelett ízetlen és fantasztikus pénzelmélettel igyekszik a világból kivarázsolni.

Mint a harmónia hirdetője, először is kimutatta, hogy tőkés és bérmunkás között nincs antagonizmus. Második lépésként igyekszik bebizonyítani a harmóniát a földtulajdonos és a tőkés között, ezt pedig úgy viszi véghez, hogy a földtulajdont ott veszi *normálisnak*, ahol *még nem* fejlődött ki. A gyarmat[604] és a régi civilizációjú ország közötti nagy, döntő különbségről, nevezetesen arról, hogy az utóbbiban a nép tömegét a *föld-magántulajdon* elzárja a földtől, akár termékeny az, akár terméketlen, akár megművelt, akár megműveletlen, míg a gyarmaton viszonylag még megvan a lehetősége annak, hogy a földet maga a megművelő sajátítsa el – erről a körülményről a világért sem szabad említést tenni. Ennek abszolúte semmi szerepet nem szabad játszania a gyarmatok gyors fejlődésében. Hisz az utálatos *„tulajdonkérdés"*, mégpedig legutálatosabb formájában, elrontaná a harmóniát.

Ami azt a szándékos ferdítést illeti, amely szerint abból, hogy egy fejlett termeléssel rendelkező országban a föld természetes termékenysége jelentős körülmény az értéktöbblet termelése szempontjából (vagy, mint Ricardo mondja, befolyásolja a profitrátát), megfordítva az következik, hogy akkor a természettől fogva legtermékenyebb területeken kell lennie a leggazdagabb és legfejlettebb termelésnek is, tehát pl. a mexikói termelésnek fölötte kell állnia a new-englandinek – erre már válaszoltam a *„Tőké-"ben*, az 502. skk. oldalakon.[605]

Carey egyetlen érdeme, hogy ugyanolyan egyoldalúan állítja a rosszabb földről a jobb földre való átmenetet, mint Ricardo az ellenkezőjét, holott a valóságban mindig különböző termékenységi fokú földfajtákat művelnek meg egyidejűleg, és ezért a germánoknál, a szlávoknál, a keltáknál erre való tekintettel igen gondosan osztották el a különböző fajtájú földdarabkákat a közösség tagjai között, ami később annyira megnehezítette a közösségi földek szétválasztását. Ami pedig a művelés haladását illeti a történelem folyamán, ez – mindig a körülmények tömegétől függően – hol egyidejűleg mindkét

irányban történik, hol pedig korszakonként az egyik vagy a másik irány uralkodik.

Ami a földbe bekebelezett tőke utáni *kamatot* a *különbözeti járadék* alkotórészévé teszi, az éppen az a körülmény, hogy a földtulajdonos ezt a kamatot olyan tőke után kapja, amelyet nem *ő*, hanem a *bérlő* fektetett a földbe. Ez az egész Európában ismert tény Carey szerint gazdaságilag nem létezik, mert az *Egyesült Államokban* a bérletrendszer *még nem* fejlődött ki. De a dolog ott csak más formában megy végbe. A földspekuláns, nem pedig a bérlő az, aki az utóbbi által kiadott tőkét végül is megfizetteti magának a föld *árában*. A pionírok és a földspekulánsok históriája az Egyesült Államokban[606] valóban gyakran emlékeztet azokra a nagy ocsmányságokra, amelyek pl. Írországban mennek végbe.

De most a pokolba Careyvel! Éljen O'Donovan Rossa!

A múlt keddi ülés igen tüzes, heves, szenvedélyes volt.[607] Muddlehead úr, vagy hogy az ördögbe is hívják a fickót* – chartista, Harney régi barátja –, óvatosságból magával hozta Odgert és Applegarthot. Másfelől Weston és Lucraft nem voltak jelen, mert valami ír bálba mentek. A „Reynolds's" szombati számában közölte határozati javaslataimat**, valamint beszédem kivonatát[592] (amennyire Eccarius, aki nem gyorsíró, fel tudta jegyezni), éspedig mindjárt a lap első oldalán, a vezércikk után. Ez úgy látszik megijesztette a Gladstone-nal enyelgőket. Ez a magyarázata Odger megjelenésének és Mottershead hosszú, összefüggéstelen beszédének, – neki Milner (maga is írországi) alaposan a fejére koppintott. Applegarth mellettem ült, és ezért nem mert a határozat *ellen* beszélni, inkább *mellette* szólalt fel, szemlátomást szorongó lelkiismerettel. *Odger* kijelentette, hogy ha muszáj szavazni, akkor kénytelen a határozati javaslatok mellett szavazni. De mégis jobb lenne az egyhangú határozat, amit néhány kis módosítással el lehetne érni stb. Erre aztán – minthogy éppen *őt* akarom belelovalni – javasoltam, hogy a következő ülésen *ő* terjessze elő a módosításait! Így a legutóbbi ülésen, bár legmegbízhatóbb tagjaink közül sokan távol voltak, *egyetlenegy* szavazat ellenében keresztülvihettük volna a határozatot. Kedden teljes lesz a létszámunk.[609]

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

---

* Thomas Mottershead.[608] – *Szerk.*

** *V. ö. 384. old.* – *Szerk.*

236

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 nov. 29.

Kedves Szerecsen,

Nagyon szép, hogy Carey az egyetlen területen, ahol fel *kellett* tételezni róla némi ismereteket – az Egyesült Államok gyarmatosítási történetében –, szintén használhatatlan.* Ezek után alapjában véve semmi sem marad a fickóból.

A választás Tipperaryben – esemény.[587] Kiszakítja a fénieket a sivár összeesküvésesdiből és kis puccsok fabrikálásából, és az olyan akció pályájára irányítja őket, amely, bár látszólag legális, mégis sokkal forradalmibb, mint az, amit felkelésük balsikere[610] óta tettek. Csakugyan átveszik a francia munkások eljárásmódját, s ez roppant haladás. Hacsak, mint szándékukban áll, folytatják is a dolgot. A félelem, amelyet ez az új fordulat a filiszterekben keltett, és amely végigsivít az egész liberális sajtón, a legjobb bizonyíték arra, hogy ezúttal a fején találták a szeget. Jellemző a „Solicitor's Journal"[611], amely rémülten jegyzi meg, hogy egy politikai fogoly megválasztására *nincsen precedens* a brit birodalomban! Annál rosszabb, hol akad ország Anglián *kívül*, ahol az ilyen eset ne lenne napirenden. A jámbor Gladstone bizonyára szörnyen bosszankodik.

De azért a „Times"-t most meg kellene nézned. Egy hét alatt *három* vezércikk, amelyben felszólítják a kormányt, vagy a kormány maga szólítja fel önmagát, hogy vessen véget az ír nemzeti sajtó kilengéseinek.

Nagyon kíváncsi vagyok a holnap esti vitátokra és annak eredményére, bár nem kétséges.** Igen szép lenne Odgert belelovalni. Remélem, hogy Southwark jelöltjeként rajta kívül Bradlaugh is fellép, és sokkal jobb lenne, ha őt választanák meg. Egyébként, ha az angol munkások nem vesznek példát Tipperary parasztjairól, akkor rosszul áll a szénájuk.

Itt a Nyilvános Könyvtárban és a Chetham Könyvtárban[612] (ismered)

---

* *V. ö. 394. old. – Szerk.*

** *V. ö. 399. old. – Szerk.*

még egy csomó igen értékes forrásra bukkantam (a másodkézből vett információkat tartalmazó könyveken kívül), de sajnos nem találtam meg sem Youngot, sem Prendergastot, sem pedig a Brehon Law-nak[613] az angol kormány gondozásában megjelent angol kiadását. Ezzel szemben a Wakefield[557] előkerült, és előkerültek az öreg Petty különböző dolgai is. Múlt héten átbifláztam az öreg Sir John Davies (Írország főállamügyésze Jakab* idején) értekezéseit, nem tudom, olvastad-e őket, ez a legfőbb forrás, mindenesetre száz helyen láthattad idézni.[614] Szégyen-gyalázat, hogy az ember nem jut mindenhol hozzá az eredeti forrásokhoz; összehasonlíthatatlanul többet lehet megtudni belőlük, mint a feldolgozókból, akik mindent, ami ott világos és egyszerű, kuszává és bonyolulttá tesznek. Ebből a könyvből világosan kiderül, hogy a föld közös tulajdona Írországban még *anno 1600 teljes érvénnyel fennállt*, és a perbeszédekben, amelyeket Davies úr az ulsteri eljátszott földek elkobzása kapcsán mondott, e közös tulajdont annak bizonyítására hozta fel, hogy a föld nem az egyes birtokosoké (parasztoké), és ennélfogva vagy a lordé, aki eljátszotta, vagy pedig eleve a koronáé. Szebbet, mint ez a perbeszéd, még soha nem olvastam. A felosztás minden két-három évben újból megtörtént. Egy másik pamfletban egészen pontosan leírja a clan-főnök jövedelmeit stb. *Sohasem* láttam, hogy ezeket a dolgokat idézték volna, és ha tudod őket használni, részletesen leírom neked. Emellett jól rajtakaptam Goldwin Smith uraságot. Ez az ember ugyanis sohasem olvasta Daviest, és ezért a legképtelenebb dolgokat állítja az angolok mentegetésére. De én nyakon csípem a fickót.

A nemes Louis-Napoléon szónoklatát ma nem sikerült kézhez kapnom, hanem csak a derék Prévost-Paradol édes reménységeit; ez az ember azt képzeli, hogy már megint Lajos Fülöp alatt él, és a konstitucionalizmus ezeréves birodalma ma fog beköszönteni.[615] Javíthatatlan!

A derék Didót** ma este rá akartam venni, hogy Tussy levelére, amely csak ma érkezett meg, válaszoljon; de a bestia kifutott az esőbe és hóba, hogy kivonja magát eme kötelesség alól, most pedig postazárás van, úgyhogy Tussynak holnapig türelemmel kell lennie. De Tussy bizonyára sokkal többet gondol a chathami börtönben tartózkodó O'Donovan Rossára, mint öreg cimborájára, aki éppen most jött be vizesen és sárosan, és szintén pincetömlöcre ítéltetik.

Szívélyes üdvözlet mindenkinek.

Barátod
F. E.

* I. Jakab. – *Szerk.*
** Engels kutyája. – *Szerk.*

237

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 dec. 4.

Kedves Fred,

A határozatokat* egyhangúlag elfogadták, Odger állandó *szöveg*módosításai ellenére. Csupán egyetlen pontban engedtem neki, az első §-ban a „megsérti" előtt elhagytam a „szándékosan" szót. Ezt azzal az ürüggyel tettem meg, hogy mindent, amit egy miniszterelnök nyilvánosan művel, *magától értetődően szándékosnak* kell feltételezni. A valódi ok az volt, hogy tudtam, mihelyt az első §-t a lényeget tekintve elfogadják, minden további ellenállás hasztalan lesz. Elküldöm neked a „*National Reformer*"[616] két számát, beszámol az első két ülésről, a legutóbbiról még nem. Ez a beszámoló is rossz és sok minden egyenesen téves benne (félreértés folytán), de jobb, mint Eccarius beszámolói a „Reynolds's"-ban.[592] Harristól származnak, akinek valutagyógyírját szintén megtalálod a „National Reformer" legutóbbi számában.

Mottershead kivételével, aki John Bullként[26], és Odger kivételével, aki, mint mindig, diplomataként viselkedett, az angol küldöttek magatartása kiváló volt. Kedden megkezdődik az általános vita az angol munkásosztály viszonyáról az ír kérdéshez.[617]

Itt nemcsak az előítéletekkel kell megküzdeni, hanem a dublini *ír* szóvivők butaságával és szánalmasságával is. Az „*Irishman*" (Pigott) a tárgyalásokról és a határozatokról nemcsak a „*Reynolds's*"-*ból* tudott, amelyet járat és gyakran kivonatol. Egy ír már november** 17-én közvetlenül megküldte neki (a határozatokat). Mai napig *szándékosan egyetlen sort se közölt.* Ez a szamár hasonlóképpen járt el a 3 manchesteri miatti vitánk és petíciónk idején is.[618] Az „ír" kérdést mint egészen különálló dolgot, a világ többi részének kizárásával kell kezelni, és *főleg el* kell *hallgatni*, hogy *angol* munkások rokonszenvvel viseltetnek az írek *iránt!* Micsoda vadbarom!

---

* *V. ö. 384–385. old. – Szerk.*

** *A kéziratban:* december. *– Szerk.*

Az „*Internacionáléval*" szemben, amelynek sajtóorgánumai vannak egész Európában és az Egyesült Államokban! Ezen a héten aztán hivatalosan megkapta a határozatokat a külföldi országok ügyeivel megbízott titkárok aláírásaival. Elküldtük a „*People*"-nek* is. Majd meglátjuk. Mottershead járatja az „*Irishman*"-t, és feltétlenül felhasználja majd az alkalmat arra, hogy gúnyolódjék a „*fennkölt gondolkodású*" íreken.

De én megtréfálom Pigottot. Írok ma Eccariusnak, hogy küldje el a határozatokat az aláírásokkal stb. Isaac Buttnek mint az Ír Munkásszövetség elnökének. Butt nem Pigott.

Hogy megmagyarázzam neked Applegarth mellékelt levelét, a következőket:

Miután befejeződött a legutóbbi ülés – ahol Applegarth igen jól viselkedett –, félrevont engem és a következőket közölte: az alsóház egyik kiváló tagja** azt írta neki, hogy a Lordok Háza egyik kiváló tagjának (Lord Lichfieldnek!) a megbízásából megkérdezi tőle, vajon minden magántulajdon eltörlése mellett szavazott-e Bázelban[455]. A válasza döntő a parlamenti pártfogóinak hozzá való viszonya szempontjából. Ő (Applegarth) mármost határozott választ akar adni ezeknek a fickóknak, írjam meg hát neki röviden az „*indokokat*", mégpedig másnap. Igen elfoglalt voltam, azonkívül még mindig fájt a hónaljam, náthámat pedig fokozta a kedd esti ülés utáni szörnyű köd. Ezért szerdán megírtam Applegarthnak, hogy akadályozva vagyok, de készen arra, hogy támogassam őt, ha választ kapott. Angol csökönyösséggel ebbe nem ment bele és megírta a mellékelt levelet. Így hát akarva, nem akarva kénytelen voltam tegnap 8 oldalt, amin soká kérődzhet, sűrűn teleírni neki a földtulajdonról és megszüntetésének szükségességéről. Ez az ember nagyon fontos, mert a parlament mindkét háza őt ismeri el az angol trade unionok hivatalos képviselőjének.

Mellékelten egy levél Brackétól is. Semmi kifogásom nincs Bonhorst ellen, csak azt mondtam Kugelmann-nak, hogy némiképp catilinárius exisztenciának[620] tartom. Kugelmann, szokott tapintatával, ezt felnagyítva közölte Brackéval.

Tussy nagyon köszöni Dido levelét*** és mindenkit üdvözöltet.

Salut°.

Szeretettel

---

* *Feltehetően* a New York-i „Irish People."[619]. – *Szerk.*

** *Valószínűleg* A. J. Mundella. – *Szerk.*

*** *V. ö. 398. old.* – *Szerk.*

° – Üdvözlet – *Szerk.*

238

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 dec. 9.

Kedves Szerecsen,

A „National Reformer" beszámolói* persze egynémely badarságot is adtak a szádba.[592] De hát enélkül nem is megy. A „Bee-Hive", mint látom, tudomásul sem veszi az egész vitát. Ezt nevezik publicitásnak, egészen mint a régi „Didaskalia szellem, érzület és publicitás céljára"[621].

Az „Irishman"-ügyet félig-meddig vártam. Írország még mindig a sacra insula**, amelynek törekvéseit dehogy is szabad egy kalap alá venni a világ többi bűnös részének profán osztályharcaival. Ezeknél az embereknél ez részben bizonyosan őszinte őrültség, részben azonban, a szóvivőknél, ugyanilyen bizonyosan számítás, hogy uralmukat a paraszt fölött fenntartsák. Hozzájárul ehhez, hogy egy parasztnemzet a maga irodalmi képviselőit mindig a városi burzsoák és azok ideológusai közül kénytelen venni, Dublin pedig Írország számára körülbelül ugyanaz, mint Dániának Koppenhága (a *katolikus* Dublint értem). Ezeknek az uraknak azonban az egész munkásmozgalom merő eretnekség, és az ír parasztnak persze nem szabad megtudnia, hogy a szocialista munkások az ő egyetlen szövetségesei Európában.

Az „Irishman" egyébként is nagyon siralmas ezen a héten. Ha a Habeas Corpus Act[622] felfüggesztésével való első fenyegetődzésre *így* kész visszavonulni, akkor a megelőző kardcsörtetés csak azért sem volt helyénvaló. S most ráadásul a félelem, hogy még más politikai foglyokat is megválaszthatnak! Egyrészt, és nagyon helyesen, óva intik az íreket, hogy ne hagyják magukat törvénytelenségekre csábítani; másrészt vissza akarják tartani őket attól, hogy megtegyék az egyetlen helyénvaló törvényes dolgot, amelynek forradalmi jellege van, s amely egyedül képes sikerrel megtörni az állásvadász ügyvédek megválasztásának hagyományos gyakorlatát és impo-

* *V. ö. 399. old. – Szerk.*

** – szent sziget – *Szerk.*

nálni az angol liberálisoknak. Ebben világosan megnyilvánul Pigott félelme attól, hogy megelőzik.

Egyébként emlékszel, hogy O'Connell is hogyan uszította mindig az íreket a chartisták ellen, holott – vagy éppen, mert – a chartisták is zászlajukra tűzték a repealt[57].

Applegarth megkérdezése fenséges.* Látható, hogy ezek a tetves lordok és parlamenti tagok azt képzelik, hogy már a zsebükben van az egész munkásmozgalom, mert Odger és Potter szemeznek velük és a „Bee-Hive" eladta magát. Az urak még majd elcsodálkoznak. De egyelőre jó, hogy új választásokra – a jelek szerint – nem egyhamar kerül sor, az uraknak előbb még blamálniok kell magukat. Applegarthot és Brackét[620] mellékelten visszaküldöm.

A mellékelt solingeni megkeresésből láthatod, hogy mi mindent várnak el tőlem.[623] De hát mit tehetek? Ha 50–100 tallért küldök ezeknek az embereknek, akkor semmi hasznuk belőle, de többet nem kockáztathatok erre, mert hiszen idővel biztosan kidobott pénznek bizonyul. Mi a véleményed?

A harmadik pártbeli derék urak azt hiszik, hogy már a miniszteri székben ülnek, és máris igazán csodálatosan felsültek. Egész vidáman szavaznak Forcade-Laroquette úr prefektusainak igazolása mellett.[624] Ily módon nem látom be, hogy egyáltalán miért van szükség miniszterváltozásra, ha minden teljesen rendben van, amit a mostani miniszterek csináltak. Másfelől Louis** bizonyára azt hiszi, hogy a polgárokat most megint annyira megijesztette a vörös kísértettel, hogy szólamokkal megúszhatja. A dolog egészen takarosan bonyolódik.

Hogy micsoda tetves alakok ezek a poroszok. Alighogy Párizsból látszatra alkotmányos szél fúj, nyomban kis engedményeket tesznek. Eulenburg államköltségből fedezteti azoknak a képviselőknek a helyettesítési költségeit, akik hivatalnokok stb. Ennek fejében Camphausen becsapja a kamarát évi $8\,^2/_3$ millióval, amelyet eddig a törvény értelmében adósság törlesztésére *kellett* fordítani; most eltörli az amortizációt, hacsak *kormány* és kamarák nem határozzák el, hogy amortizálni kell. Az ostoba liberálisok ezt azelőtt *maguk követelték* és most meg kell szavazniok.

Kína, piacának fokozatos expanziójával, úgy látszik ismét megmenti a pamutipart, legalábbis egy időre. Az onnan érkező jelentések lényegesen kedvezőbbek, noha sok árut küldtek oda bizományba; azóta itt újra fellendülés van és megint flottul dolgoznak. Ez persze újra felhajtja majd a

* *V. ö. 400. old. – Szerk.*
** III. Napóleon. – *Szerk.*

gyapotárakat, és az egész profit az importőr zsebébe vándorol. De itt legalább veszteség nélkül dolgoznak.

Gottfrieddal most teljesen rendben vagyok. Tegnap kifizette nekem a pénzem utolsó részét, s mostantól alighanem kölcsönösen a hátunkat mutogatjuk majd egymásnak.

Szívélyes üdvözlettel

barátod
F. E.

Hogy ez a Bracke mennyire fél attól, hogy véleményt mondjon olyanokról, akiket mégiscsak jól kellene ismernie! Úgy látszik, benne is több a jóindulat, mint a határozottság.

239

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1869 dec. 10.

Kedves Fred,

Legelőbb, ami a solingeni dolgot illeti.[623] (Szükség van itt 2 £-re? Azt hiszem, csak egyre.)

Ezek az emberek *engem*, a *Központi Tanácsot*, a *bázeli kongresszust*[455] stb. agyongyötörték felhívásaikkal. Ők maguk beismerik, hogy termelőszövetkezetük csak *helyi* érdekű. Hogyan várhatják el, hogy a külföld – tekintettel az áldozatokra, amelyekbe a sztrájkok stb. *nemzetközileg* kerülnek, tekintettel száz meg száz francia és angol termelőszövetkezet szorongatott helyzetére – *egyetlen garast* is adományozzon nekik? Látták, hogy mit használtak nekik *Becker lelkes felhívásai*.[625]

Másfelől: ezek a solingeniek *neked és nekem* támaszaink a Rajna-tartományban. Ők (a vezetőik) a Szövetséghez[307] tartoznak. Lassalle főhatalma idején, Itzig márki kölni tartózkodása idején, ugyanez a Karl Klein pohárköszöntőt mondott ránk, a „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztőire, Itzig pedig kénytelen volt jó képet vágni ehhez.[626] Továbbá: szövetkezetük szolid volt és évekig tartotta magát. A porosz törvényhozás hülyesége miatt kénytelenek voltak *rögzíteni* a tőkéjüket és ezzel korlátozni a *forgótőkéjüket*. Aztán, amikor a Rajna-vidéki burzsoák bosszúsak lettek, elhatározták, hogy robbantják a társulást, részben *kötvényeinek eladásával*, részben *minden* **kereskedelmi** (nem kötvényen alapuló) *előleg megvonásával*.

Így hát a dolognak van egy általános, számunkra pedig egy személyes jelentősége.

Amit javasolok, az a következő:

Küldesz a fickóknak 50 *tallért kötvényekért* és egyúttal megmondod nekik, maguknak is be kell látniok, hogy te a manchesteri angol burzsoák körében *semmit* sem tehetsz értük. Egyúttal megmondod nekik – és ez *tény* –, hogy *én* Londonban *hiába* tettem meg *értük minden lehető erőfeszítést*. Végül megmondod nekik – és ezt *azonnal* meg fogom próbálni –, hogy megpróbálom, nem tudok-e számukra *német burzsoáktól* pénzt felhajtani. Evégett – ezt

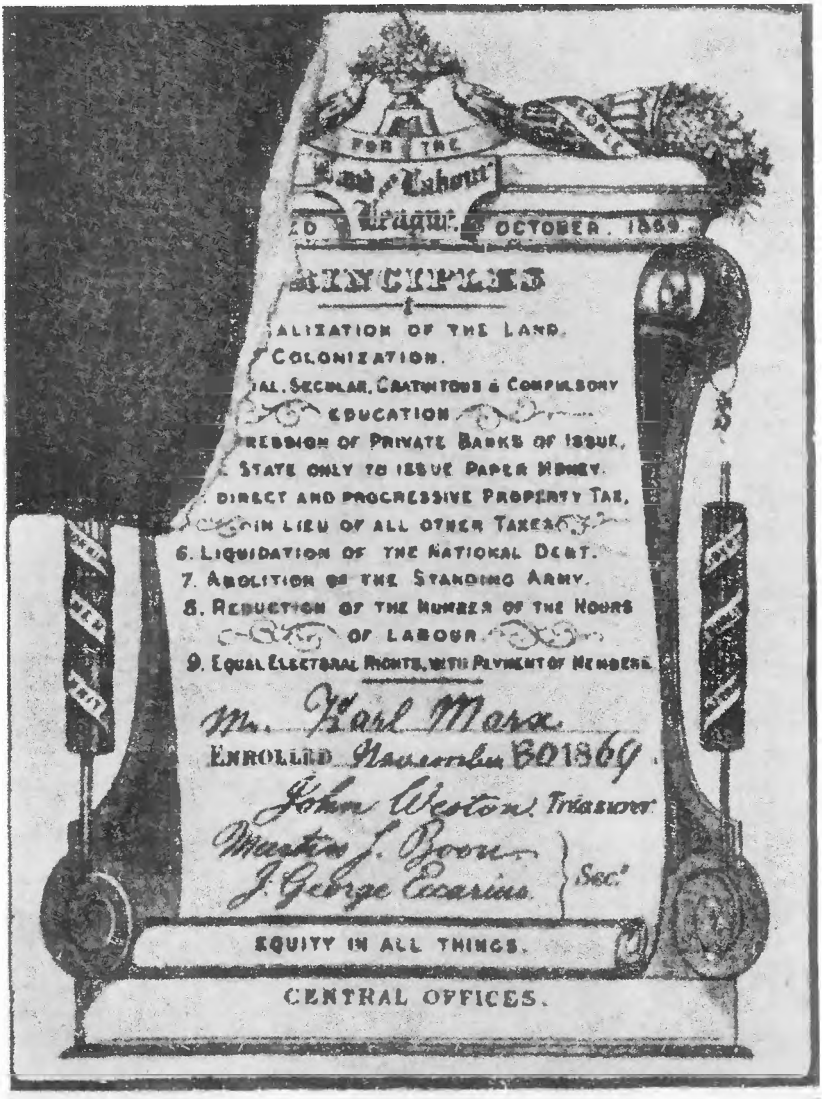

Marx Land und Labour Leage-beli tagsági jegye
(a kiállítás kelte 1869. november 30.)

persze *ne* mondd meg nekik – nyomban írni fogok Menkének Hamburgba. Lehetséges, hogy Menke (aki milliomos és a „*Tőké*"-*t*, mint nekem maga megmutatta, elejétől végig „helyesbítő jegyzetekkel" látta el) tenni fog valamit. 2000 tallér semmi ezeknek az embereknek. Természetesen előbb elküldenek majd valakit Solingenbe, hogy belülről lássák a dolgot. Ha az üzlet *nem életképes, akkor nem kell és nem szabad* támogatni. Ellenkező esetben viszont *biztos vagyok* abban, hogy ezek az emberek (Menke és Tsai) oda fogják adni a pénzt.

Az ír kérdéshez: múlt kedden* nem mentem a Központi Tanácsba. „A családom" nem engedte meg, hogy ebben a *ködben* és mostani egészségi állapotomban elmenjek, – noha vállaltam, hogy én nyitom meg a vitát.

Ami a „*National Reformer*" beszámolóját illeti**, nemcsak értelmetlenséget csempész a szavaimba, hanem amiről *helyesen* tudósít, azt is *helytelenül* tudósítja. De nem akartam reklamálni. Mindenekelőtt ezzel megsérteném a tudósítót (Harrist). És másodszor, amíg bele nem avatkozom, mindezek a beszámolók még csak nem is félhivatalosak. De ha egyvalamit helyreigazítok, ezzel elismerem, hogy a többi helyes. Pedig amit itt közöltek, az mind hamis. Amellett *okom van arra*, hogy ezeket a tudósításokat ne változtassam át *jogi bizonyítékká magam ellen*, pedig ez történne attól a pillanattól kezdve, hogy *részleteket helyesbítenék*.

A dolgot a jövő kedden a következő módon adom majd elő: hogy egészen függetlenül minden „internacionális" és „humánus" „*igazságot Írországnak*"-szólamtól – ami az *Internacionálé Tanácsában* magától értetődik –, *az angol munkásosztálynak közvetlen, feltétlen érdeke, hogy Írországgal való mostani kapcsolatától* **megszabaduljon.** És ez a legmélyebb meggyőződésem, mégpedig olyan okokból, amelyeket részben magukkal az angol munkásokkal *sem* közölhetek. Sokáig azt gondoltam, hogy az ír rezsimet meg lehet dönteni az angol munkásosztály növekvő befolyásával. Mindig ezt a nézetet képviseltem a „*New York Tribune*"-*ban*.[627] A kérdés mélyebb tanulmányozása most az ellenkezőjéről győzött meg. Az angol munkásosztály *soha semmit nem fog elérni*, amíg meg nem szabadult Írországtól. A dolgot Írországban kell megindítani. Ezért olyan fontos az ír kérdés általában a társadalmi mozgalom szempontjából.

A *Daviesből*[614] sokat olvastam kivonatosan. Magát a könyvet csak felületesen lapoztam át a Museumban. Leköteleznél tehát, ha kiírnád nekem a *köztulajdonra* vonatkozó passzusokat. Meg *kell* szerezned magadnak *Curran*

* 1869 december 7. – *Szerk.*
** *V. ö. 399. old.* – *Szerk.*

„Speeches"-jét, Davies kiadásában (London: James Duffy, 22 Paternoster Row). Oda akartam adni neked, amikor Londonban voltál. Most kézről kézre jár a Központi Tanács angol tagjai között, és Isten tudja, mikor látom viszont. Az 1779–1800-as időszak (Unió[57]) szempontjából döntően fontos, nemcsak *Curran „Beszédei"* miatt (főleg *a törvényszéki* beszédei miatt; *Currant* én a XVIII. század *egyetlen nagy ügyvédjének* (népügyvédnek) tartom, a *legnemesebb embernek*, míg *Grattan* parlamenti svihák), hanem mert megtalálsz benne *minden forrást* a *United Irishmenről*[578]. Ez az időszak tudományosan és drámai szempontból is rendkívül érdekes. Először is 1788–89-ben megismétlődnek (talán még fokozottabban) az angolok 1588–89-es disznóságai. Másodszor, magában az ír mozgalomban könnyű kimutatni az osztálymozgalmat. *Harmadszor*, Pitt gyalázatos politikája. *Negyedszer*, ami az angol urakat nagyon bosszantani fogja, annak bizonyítása, hogy Írország azért bukott el, mert forradalmi szempontból – *az angol király- és egyháztisztelő csőcselék szemében – az írek valóban túlságosan progresszívak voltak*, míg az angol reakció Angliában (mint Cromwell korában) Írország leigázásában gyökerezett. *Ezt az időszakot* legalább egy fejezetben tárgyalni kell; pellengérre John Bullt![628]

Mellékelek francia dolgokat, s velük ellentétben Freiligrath-féléket!

Szívesen venném, ha a pénzt a jövő negyedévre a *lehető leghamarabb* küldenéd.

Apropó. Tussy bolondos vállalkozásba fogott: díványpárnát hímez nektek karácsonyra. Nem hiszem, hogy újév előtt elkészül vele. Nem engedi meg sem Mamának, sem Jennykének, sem Lenchennek, hogy egy öltést is tegyenek rajta, ennélfogva hetek óta *semmi* mást nem csinál. Ez azonban *nagy titok*, és természetesen *a leghalványabban sem* szabad utalnod arra, hogy tudsz a dologról. Tussy felfalna engem.

Üdvözlet Mrs. Lizzynek.

Szerecsened

A francia dolgokból, amelyeket küldök neked, a *„Gaulois"* – félig bonapartista, félig ellenzéki – ostoba. A *„Père Duchêsne"*[629] a pimaszságával bámulatba fog ejteni. És a dolgok ilyetén állása mellett előtérbe mer tolakodni ez a némber Eugénia?[630] Mindenképpen azt akarja, hogy felakasszák.

Apropó. A *„Tőke"* fordítása halad.[600] De Keller most félbehagyta. Előbb a *„Brumaire tizennyolcadikájá"-t*[265] akarja kiadni, azt hiszi, hogy a mostani állapotok között ez lehetséges és Franciaország számára fontos.

Ami a mostani *ír mozgalmat* illeti, három fontos mozzanat: 1. oppozíció

az ügyvédek, a kalmárpolitikusok és a frázispufogtatás ellen; 2. oppozíció a papok diktatúrája ellen, akik *(az előkelőek)*, mint O'Connell idején, mint 1798–1800-ban, árulók; 3. a *mezőgazdasági munkások osztályának* fellépése a bérlők osztálya ellen a legutóbbi gyűléseken. (Hasonló jelenség előfordult 1795–1800-ban.)

Az „*Irishman*" csak a *féni* sajtó betiltása következtében került felszínre. Sokáig ellenzéki álláspontot foglalt el a fénizmussal[53] szemben. Luby stb. az „*Irish People*"-*nél*[631] stb. művelt emberek voltak, akik semmibe vették a vallást. A kormány börtönbe csukta őket, és akkor jöttek a Pigottok és Tsaik. Az „*Irishman*" csak addig valami, amíg ezek az emberek ki nem jönnek a börtönből. Ezt Pigott maga is tudja, ámbár most *politikai tőkét* kovácsol abból, hogy az „elítélt bűnösök" érdekében deklamál.

240

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1869 dec. 12.

Kedves Fred,

Éppen postazárás előtt látom, hogy itt fekszik előttem a solingeniek levele; tehát tegnap elfelejtettem elküldeni neked, ami ezennel megtörténik.*

Mellékelek egy levonatot is, amelyet Beesly küldött nekem, de a folytatása hiányzik. A lap a portrékkal – *Párizs* – Jennyéé, tehát megtekintés után vissza kell küldened.

Üdvözlet.

Szerecsened

A „*Bee-Hive*" dolgában különböző határozatokat hozunk majd, egyelőre csak azért, hogy a jegyzőkönyvünkben regisztrálva legyenek, és aztán *alkalomadtán* nyilvánosságra hozzuk őket.**

* *V. ö. 402., 404. old. – Szerk.*

** *V. ö. 478. old. – Szerk.*

241

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]69 dec. 13.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten, amit a Daviesben[614] és egyebütt az 1600 körüli ír földtulajdonról találtam. De mindjárt postazárás, úgyhogy ma rövidnek kell lennem.

A solingeniekkel minden rendben. Hogy *nekünk kettőnknek* speciális érdekeink fűződnek ezekhez az emberekhez, már eleve az én nézetem is volt. Jövő héten valószínűleg Barmenba megyek, mert anyám mindenáron azt akarja, hogy megint egyszer töltsek otthon egy karácsonyt, és akkor könnyen megeshet, hogy egyszerűen elmegyek Solingenbe és magam nézem meg ezeket az embereket.

A pontatlan beszámolók helyesbítése természetesen mit sem használhat.* Hiszen ezt minden héten meg kellene tenni.

A Curran egy valószínűleg sokkal teljesebb kiadásban van meg nekem itt, de azért csak beszerzem az új kiadást is.** Egyelőre még a régi, 1660-ig tartó históriákkal elég dolgom van, amint ezzel elkészülök, akkor persze főleg az 1782–1800-as periódus lesz érdekes számomra. De először a régi limlomot akarom befejezni, különösen mert úgy látom, hogy az 1172 és 1600 közötti ősi viszonyokat mindenütt teljesen hamisan ábrázolják, és csak lassanként derítem fel az eredeti forrásokat.

A Prendergastról még semmi híred? A könyvre hamarosan múlhatatlanul szükségem lesz, illetve a hiánya fölöttébb kínossá válik.

Holnap többet.

Barátod
F. E.

---

* *V. ö. 405. old. – Szerk.*
** *V. ö. 406. old. – Szerk.*

242

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1869 dec. 16.

Kedves Szerecsen,

Mellékelve a kívánt küldvény. Ezúttal száz fontra állíthattam ki, mert a legutóbbi mérlegben egy kis hiba akadt a káromra, amit Sir Godfrey* utólag kénytelen volt megtéríteni nekem, – jól jön majd karácsonyra.

Az átkozott Giraldus Cambrensis úgy futkos előlem, mint valami lidércfény. Meg kell kaparintanom a fickót, mert ő az első külföldi, tehát hiteles forrás Írország állapotáról az angolok megjelenésekor, és az idézetek, amelyeket láttam, azt sejtetik velem, hogy még találok egyet-mást nála. A könyvet sehol sem lehetett megtalálni, „Hibernia expugnata" a címe, de az engem érdeklő első rész megjelent Camden „Britanniá"-jának *frankfurti* (!) kiadásában, hogy más kiadásban is megjelent-e, nem tudom.[632] Ez a kiadás természetesen itt *nincs* meg, a Nyilvános könyvtárbeli angol kiadásban a Giraldus nincsen benne, egy másik kölcsönkönyvtárból a 3. kötet, amelyben megtalálható *lehetne*, elveszett, s így egyetlen reménységem a Chetham Könyvtár[612], ahová holnap elmegyek. Egyébként ez a forrásvadászat mégiscsak sokkal különb élvezet, mint az ügyfelek utáni vadászat volt az átkozott tőzsdén.

Vajon Petty „Political Anatomy of Ireland"-je és „Political Survey of Ireland"-je két különböző mű-e, vagy csak különböző kiadások? Az utóbbi ugyanis megvan itt.

A Kane-nek itt egy későbbi kiadása van meg nekem, a tiéd sajnos csak igen kevéssé használható, mert régi (1846).[633]

Mindegyik periódust azonnal írásba foglalom, amint a tanulmányozásával nagyjából készen vagyok. Így világosabbak az összefüggések az ember fejében, és egyáltalán szemléletesebb az elképzelése az egészről és mégis változtathat még rajta. Ez az oka annak, hogy a forrásbiflázás sorrendjében

* Gottfried Ermen. – *Szerk.*

nagyjából annyira a történelmi periódusokhoz igazodom. 1600-ig majdnem készen vagyok.

Azonkívül olvasom Cannon könyvét Grantnek Richmond elleni hadjáratáról.[634] Grant csökönyös szamár, aki annyira nem bízott önmagában és hadseregében, hogy a fele olyan erős Lee-vel szemben soha a legegyszerűbb oldalmanőverre sem merészkedett, amíg több napi frontális támadással meg nem gyengítette és eredeti állásához oda nem szegezte. Arra az egyszerű számtanpéldára bízta magát, hogy ha ő három embert veszít ott, ahol Lee egyet, Lee emberei még akkor is előbb elfogynak, mint az övéi. Ilyen durva mészárlások, mint akkor, sehol másutt nem fordultak elő. Naphosszat csatároztak az erdőkben, s ez került olyan sok emberéletbe; az erdős terep nagyon megnehezítette a megkerülést, s ez Grant egyetlen mentsége.

Szívélyes üdvözletem a hölgyeknek.

Barátod

F. E.

243

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1869 dec. 17.

Kedves Fred,

Hálás köszönet a 100 £-ért. Tegnap nem tudtam igazolni Strohn hirtelen közbejötte miatt. A szegény ördögnek májusban megint tüdővérzése volt. Azóta egészségi okokból Svájcban stb. kellett lődörögnie; nyomorúságosan néz ki és nagyon kedvetlen. Az orvosok azt tanácsolják, házasodjon meg. Strohn innen visszatér Bradfordba, és szeretné, ha az „Urningokat" vagy hogy a csodába hívják azt a pederaszta-könyvet[487], elküldenéd neki.

Mihelyt elment (hétfőn utazik), magam fogom bejárni a várost, hogy a *Prendergastot* felhajtsam. Múlt héten nem ment, még nem állt helyre az egészségem és így nem kockáztathattam meg, hogy elviseljem a komisz időjárást. Homályosan emlékszem arra, hogy *Prendergast* a bevezetésben ábrázolja az angol–normann periódust, mégpedig, úgy tűnt nekem, fantasztikus-kritikátlan-optimista rózsaszínben. Meg kell hát szerezni, hogy az első periódust is megnézd benne. Az ír határozatainkat* a velünk kapcsolatban álló összes trade unionoknak megküldtük. Közülük csak egy – a bőrkikészítők egyik kis ágazata – tiltakozott azzal, hogy ezek politikaiak és nem tartoznak a Tanács hatáskörébe. Felvilágosításukra egy küldöttséget menesztettünk hozzájuk. Odger úr most észrevette, mennyire hasznára volt, hogy a határozatok *mellett* szavazott, mindenféle diplomáciai kifogása ellenére. Ennek következtében a 3–4000 southwarki ír választó megígérte, hogy reá fog szavazni.

A mellékelt „*Égalité*"-*ból*, amelyet vissza kell kapnom, láthatod, mennyire elszemtelenedik signor Bakunyin.[635] Ez a fickó most az *Internacionálé* 4 sajtóorgánuma fölött rendelkezik („*Égalité*", a locle-i „*Progrès*", a barcelonai „*Federación*" és a nápolyi „*Eguaglianza*"[636]). Németországban igyekszik megvetni a lábát a *Schweitzerrel* való szövetség révén, Párizsban a „*Le Travail*"[637] c. újságnak való hízelgéssel. Azt hiszi, eljött a pillanat,

* *V. ö. 384. old. – Szerk.*

amikor nyilvános veszekedésbe kezdhet velünk. Megjátssza az igazi proletarianizmus őrét. Ámde csodálkozni fog. A jövő héten (szerencsére a Központi Tanács elnapolódott újév utáni keddre, úgyhogy az albizottságban az angolok *kedélyes* beavatkozása nélkül szabadon tényked hetünk) küldünk egy fenyegető üzenetet a Francia-Svájci Föderális Bizottsághoz Genfbe,[638] s mivel ezek az urak (akiknek egyébként a jelentős, talán legnagyobb része Bakunyin *ellen* van) tudják, hogy mi a legutóbbi kongresszus határozatai alapján szükség esetén *felfüggeszthetjük* őket,[639] kétszer is meggondolják majd a dolgot.

A fő kérdés, amellyel üzenetünk foglalkozni fog, ez: Francia-Svájc szekcióit velünk szemben egyedül az ottani *Föderális Bizottság* képviseli. Ennek kell kérdésekkel vagy szemrehányásokkal hozzánk fordulnia *bizalmasan*, titkára, *Perret* útján. Ahhoz abszolúte nincsen joguk, hogy lemondjanak funkciójukról az „*Égalité*" javára (amely *számunkra* nem létezik) és a Központi Tanácstól elvárják, hogy ezzel a helyettessel nyilvános magyarázkodásokba és polémiába bocsátkozzék. Hogy a Főtanács *válaszai* megjelennek-e vagy sem az Internacionálé szekcióinak sajtóorgánumaiban, az teljességgel attól függ, hogy hogyan dönt a Főtanács, amely csakis *közvetlenül* a kongresszusnak tartozik felelősséggel. Ebből az alkalomból csapások hullanak majd bizonyos intrikusokra, akik őket meg nem illető tekintélyt bitorolnak és az *Internacionálét* a maguk magánirányításának akarják alávetni.

Ami a kozákok[640] hangoskodásait illeti a *bulletin* kérdésében, a dolog így áll:

A brüsszeli kongresszus[236] határozatot hozott, hogy a sztrájkokról stb. bulletineket kell kiadnunk „különböző nyelveken", „*valahányszor (a Főtanács) anyagi eszközei ezt lehetővé teszik*".[641] De azzal a feltétellel, hogy mi viszont legalább 3 hónaponként jelentéseket, dokumentumokat stb. kapunk a föderális bizottságoktól. Minthogy pedig sem ezeket a jelentéseket nem kaptuk meg, sem az *anyagi eszközöket* ahhoz, hogy jelentéseket kinyomassunk, ez a határozat természetesen holt betű maradt. Valójában feleslegessé is vált azzal, hogy megalapítottak számos Internacionálé-újságot, amelyek kölcsönösen kicserélik híreiket (a „*Bee-Hive*" mint az angol sztrájkok regisztrálója stb.).

Ezt a kérdést a bázeli kongresszuson[455] ismét felmelegítették. A kongresszus a bulletinről szóló brüsszeli határozatokat *nem létezőnek* tekintette. Máskülönben egyszerűen megbízta volna a Központi Tanácsot a végrehajtásukkal (ami az anyagi eszközök előteremtése nélkül megint holt betű lett volna). Szó esett egy másfajta bulletinről (amely nem a sztrájkok stb.

áttekintésével foglalkozott volna, mint a korábbi terv szerint, hanem inkább általános fejtegetésekkel a mozgalomról). Erről azonban a kongresszuson nem került sor szavazásra. Jelenleg tehát ebben a kérdésben *nem* létezik határozat. De szép kis politika volna, ha az „*Égalité*"-*nak* adott nyilvános replikában elmesélnénk a közönségnek, hogy a brüsszeli határozatok azelőtt *kivihetetlenek* maradtak, 1. mert a tagok nem fizették be a pennyjüket, és 2. mert a föderális bizottságok nem teljesítették funkcióikat!

Ami Schweitzert illeti, Bakunyin úr, aki ért németül, tudja, hogy Schweitzer és bandája *nem* tartozik az Internacionáléhoz. Tudja, hogy Schweitzer *nyilvánosan elvetette* Liebknecht javaslatát, hogy tegyék meg a Főtanácsot döntőbírónak.[420] Kérdésfeltevése tehát annál nagyobb ocsmányság, mert hiszen barátja, Ph. Becker, a német nyelvcsoportok elnöke,[642] benne ül a genfi *Föderális Tanácsban*, hogy ott megadja nekik a szükséges felvilágosítást. Bakunyinnak csak az a célja, hogy Schweitzerben fogódzóra találjon. De majd még meglátja!

De Paepe-nak (a brüsszeli Központi Bizottságnak való előterjesztés végett) részletesen írtam erről az ügyről.

Mihelyt egy ilyen orosz valahová befészkeli magát, mindjárt elszabadul a pokol.

Borkheim most a török nyelvre vetette rá magát.

Utazol Németországba?

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

1870

244

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1870 jan. 9.

Kedves Szerecsen,

Boldog Újévet!

Csütörtökön délben érkeztem ide vissza, miután Barmenban alaposan elcsaptam a gyomromat a rengeteg zabálással.[643] Az emberek túláradóan boldogok ott, ti. a nyárspolgárok. Hiszen a háborús veszélyt végre kiküszöbölték, Louis Napoléon okos engedékenységével megint egyszer ragyogó tanúbizonyságát adta fölényes bölcsességének,[644] Bismarck megint munkaképes, a bizalom visszatér, a kereskedelemnek emelkednie *kell*, és ezért az 1870-es évnek rendkívül áldásosnak kell lennie a német kispolgár számára. Hogy ezek az emberek hogyan képesek évről évre tovább butulni, az felfoghatatlan számomra.

Hühnerbein, az öreg szabó és forradalmi tábornok nagyon megörült, hogy viszontlátott. Még megvan neki a „Neue Rheinische Zeitung" számainak teljes gyűjteménye, vörös kötésben, amit jó tudni. Üdvözöltet téged, két igen csinos lánya van.

Solingenbe nem mentem*, mégpedig a következő okokból:

1. nagyon nehéz lett volna az ünnepek idején egy napra elszabadulnom,

2. mégsem kérhettem volna pontosabb betekintést az üzletbe anélkül, hogy én magam egy nagyobb összeggel ne vegyek részt, ami nem ment, és

3. mint egypártbelinek, mégiscsak sok mindent egyszerűen el kellett volna hinnem ezeknek az embereknek és nem ragaszkodhattam volna olyan szigorúan az összes okmányok és biztosítékok bemutatásához, mint egy *egészen idegen*; viszont Menke, az *én* beszámolóm alapján, talán eltekintene

* *V. ö. 409. old. – Szerk.*

attól, hogy odaküldjön valakit, s ezzel olyan felelősséget hárítana rám, amelyet inkább elhárítok.

Most várom a válaszodat és azután írok ezeknek az embereknek.*

Ha nem lettem volna annyira agyonhajszolt és ráadásul nem aggódtam volna Lizzie miatt, aki nem volt jól elutazásomkor, és akiről egész idő alatt nem volt hírem, akkor a visszaúton még egyszer felkerestelek volna.

Újságot az egész idő alatt szinte egyáltalán nem olvastam, de látom, hogy Hatzfeldné Mende útján megint kiátkozta Schweitzert;[645] most majd hamarosan mégiscsak befellegzik Schweitzernek. Közelebbit alighanem általad tudok meg a lapokból.

Kölnben néhány pillanatra meglátogattam Kleint**. Nagyon hűvös volt. Ezek az emberek annyira elnyárspolgáriasodnak, hogy úgy tűnik, alaposan feszélyezzük őket. Van most egy anti-ultramontán-egyletük; persze benne van boldog-boldogtalan [Krethi és Plethi] (ami Ewald fordítása szerint krétaiakat és filiszteusokat jelent[646]).

Szívélyes üdvözlettel

barátod
F. E.

* *V. ö. 634. old. – Szerk.*

** Johann Jakob Klein. – *Szerk.*

245

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1870 január 19.

Kedves Szerecsen,

Remélem, hogy a gyalázatos karbunkulus felvágása után most már jobban vagy.* Hát ez szörnyű história. Tarts csak ki az arzén mellett, amíg minden tünet el nem múlt, és *aztán legalább még három hónapig.* A napokban elmegyek Gumperthoz és megkérdezem a véleményét, de légy szíves tudasd velem előtte, mikor hagytad abba az arzén szedését és mikor kezdted el újból, hogy Gumpert legeslegelső kérdésére válaszolni tudjak.

Úgy gondolom, végre neked is tisztában kellene lenned azzal, hogy még a második köteted[61] érdekében is szükséged van az életmódod megváltoztatására. Hiszen ha az efféle megszakítások örökösen ismétlődnek, sohasem készülsz el; ha viszont többet mozogsz a szabad levegőn és ezzel távol tartod magadtól a karbunkulusokat, előbb vagy utóbb mégiscsak elkészülsz.

Sajnos most, amikor a raktári csomagolók fölött már nem rendelkezhetem, a borküldést nem intézhetem olyan kényelmesen, mint azelőtt. Várnom kell, mint a braunebergi esetében, amíg egy készen becsomagolt ládát találok, vagy másmilyen véletlentől függök. Ezért sikerült olyan véznára az a ládácska portói bor is, amit ma küldök neked. Ez egy régi Renshaw-féle vajasláda, és 5 üvegnél többet nem tudtam bepréselni arra a keskeny helyre, a vékony deszkák sem bírtak volna ki nagyobb súlyt. De hát egy időre mégiscsak elég lesz neked.

A Pierre-Bonaparte-história pompás felavatása az új érának Párizsban.[647] Louis-nak** határozottan peche van. A polgárokat ez fölöttébb gyengédtelenül felrázza abból az illúzióból, hogy a korrupciónak és a disznóságoknak 18 év óta fáradságosan és lassanként megalapított egész alépítménye nyomban eltűnik, mihelyt a nemes Ollivier átveszi a vezetést. Alkotmányos kormányzás ezzel a Bonaparte-tal, ezekkel a tábornokokkal, prefektusokkal,

---

* *V. ö. 690. old. – Szerk.*

** III. Napóleon. – *Szerk.*

rendőrökkel és decembristákkal[321]! A fickóknak – tudniillik a burzsoáknak – a félelme sehol nem jut kifejezésre csattanósabban, mint Prévost-Paradol levelében a hétfői „Times"-ban.[648]

Ebben a históriában csak az a rossz, hogy Rochefort egészen eltúlzott nimbuszhoz jut általa. De persze a hivatalos republikánusok is túlontúl hitványak.

John Brightnak gratulálni kell. A szegény ördög még annyira gyámoltalan az új fennkölt pozíciójában, hogy minden diszkréció ellenére szabad földet ígér az íreknek, meg a börtönkapuk megnyitását.[649] Ez utóbbit természetesen csak azért, hogy a rákövetkező napon visszavonja, mihelyt a legcsekélyebb kísérlet történik arra, hogy a szaván fogják. Ami a szabad földet illeti, úgy ezt – a brighti értelemben, a szabadkereskedelem módjára – már bevezette az Encumbered Estates Court[650].

A Prendergastból végre felfedeztem egy példányt egy itteni könyvtárban, és merem remélni, hogy meg tudom szerezni. Szerencsémre vagy balszerencsémre a régi ír törvényeknek[613] is éppen most kellett megjelenniök, úgyhogy ezeken is keresztül kell rágnom magamat. Minél mélyebbre hatolok a dologba, annál világosabb lesz előttem, hogy Írországot az angol invázióval elütötték egész fejlődésétől és évszázadokra visszavetették. Éspedig mindjárt a XII. századtól kezdve; emellett természetesen nem szabad megfeledkezni arról, hogy a dánok 300 évig tartó inváziói és fosztogatásai már jelentősen visszavetették az országot; de hiszen ezek már több mint 100 évvel előbb megszűntek.

Az utóbbi években valamivel több kritika is vegyül az ír kutatásokba, különösen Petrie régészeti dolgaiba; ez az ember arra késztetett, hogy kelta-ír nyelven is olvassak egy keveset (persze ott van mellette a fordítás), a dolog nem is tűnik olyan nagyon nehéznek, de mélyebben nem bocsátkozom bele ebbe a históriába, filológiai hülyeség van már elég a tarsolyomban. Hogy a régi törvényeket miképpen tárgyalja, azt a napokban fogom meglátni, amikor megkapom a könyvet.

Az oroszban elért előmeneteledhez gratulálok. Borkheim el lesz ragadtatva tőled; a dolog már csak azért is jó, mert az én orosz tudományom szinte teljesen elpárolgott, és amikor a tiéd fog elpárologni, akkor én újrakezdhetem.

Szívélyesen üdvözlöm a feleségedet és a lányokat. Szörnyen siet ez a Lafargue.*

Barátod
F. E.

* *V. ö. 690. old. – Szerk.*

246

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 jan. 22.

Kedves Fred,

Ma csak ezt a néhány sort írom neked, mert a bal karom kötés és borogatás, vagyis nem az én parancsnokságom alatt van.

Ez tályog volt, amely a mirigyekkel függött össze. Mellesleg még néhány apróság, amelyet tegnap lancettával rendbe hoztak. Ma már minden szépen javul, a doktor nagyon meg volt elégedve.

A tegnap megérkezett portói bor nagy szolgálatokat tesz nekem.

Csak nem képzeled, hogy néhány hét alatt annyit megtanultam oroszul, nem akarom azt mondani, amennyit te elfelejtettél, hanem amennyit még tudnál, ha háromszor annyit felejtettél volna el. Én még csak kezdő vagyok.

Tehát Herzen meghalt. Körülbelül éppen akkor, amikor én befejeztem a „Тюрьма" stb.-t.[651] Az „Internacionáléban" sok mindenféle történt, különösen Bakunyin intrikáival kapcsolatban.[635] De ezt most túl hosszú volna leírni.

A párizsi események szórakoztatóak. Minthogy Ollivier is szabadkereskedő, persze szíve szerint való férfiú az angol filiszternek, aki mindig megfeledkezik arról, hogy ami neki megfelel, annak prima facie* visszataszítónak kell lennie a francia franciák számára.

Üdvözletem Mrs. Lizzie-nek és mindenki másnak.

Szerecsened

Mit szólsz a „*Zukunft*" bölcsességköpködéséhez, amellyel ki akarja húzni magát a tisztán politikai táborból!

Apropó. Még van nálam Liebknechtnek egy kis levélkéje számodra,[652] amely Angliából való távolléted alatt érkezett. De most nem tudom kikeresni a papírtömkelegből. Legközelebb.

---

* – első látásra – *Szerk.*

247

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1870 jan. 25.

Kedves Szerecsen,

Nagyon megkönnyebbültem, amikor megtudtam, hogy ezúttal nem karbunkulusról, hanem csak egy mirigytályogról volt szó. A (hónalji) mirigy megbetegedése a te határozottan antilymphatikus temperamentumodat tekintve csak másodlagos lehetett, és bizonyára semmi jelentősége nincs. Az abból eredő hosszas elhúzódás, hogy te a dolgot karbunkulusnak kezelted, kellőképpen megmagyarázza ezt a körülményt.

A Prendergastot végre megkaptam – és, ahogy ez mindig lenni szokott – egyszerre 2 példányban; a W. H. Smith & Sons cég ugyanis szintén felhajtott egyet. Ma este elkészülök vele. A könyv fontos, mert sok kivonat van benne nyomtatásban ki nem adott dokumentumokból. Nem csoda, hogy nem kapható. A Longman & Co. cég szörnyen dühös lehetett, hogy kénytelen volt a nevét egy *ilyen* könyvön feltüntetni, minthogy pedig Angliában bizonyára igen kicsiny volt a kereslet iránta (Mudie-nak *egyetlen példánya* sincs), valószínűleg minél hamarabb zúzdába adták a példányokat, vagy pedig, ami bizony lehetséges, eladták (ugyanilyen célra) ír földesurak konzorciumának és bizonyosan nem nyomatnak második kiadást. Amit Prendergast az angol–normann periódusról mond, annyiban helytálló, hogy ez a korszak a Pale-től[561] bizonyos távolságra lakó írek és angol-írek számára nagyjából az invázió előtti régi semmittevés folytatását jelentette, és hogy (kevés kivétellel) e korszak háborúi is kedélyesebb jellegűek voltak, nem volt meg az a határozott pusztító jellegük, amelyet a XVI. században öltöttek, s amely aztán szabály is maradt. De az az elmélete, hogy az írek és különösen az ír nők roppant szeretetreméltósága a mégoly ellenséges bevándorlót is *azonnal* lefegyverzi, amolyan ízig-vérig ír dolog, mint ahogy az ír szemlélet nem ismer fokozati különbségeket.

Giraldus Cambrensisnek egy új kiadása jelent meg: Giraldi Cambrensis Opera, edidit J. S. Brewer, London, Longman & Co. 1863, *legalább* 3 kötet; megtudhatnád-e nekem, hogy mi az ára, s hogy másodkézből olcsón meg-

kapható-e az egész, vagy pedig az a kötet, amelyben a „Topographia Hiberniae" és esetleg még a „Hibernia expugnata" is benne van?[653]

De hogy Cromwell-lel kapcsolatban ne blamáljam magamat, alaposan át kell majd bifláznom ennek a korszaknak az angol történelmét is. Ez egyébként persze nem árt, de időt rabló.

A francia lapokat köszönettel és érdeklődéssel olvasom és holnap visszaküldöm őket, néhány „Zukunft"-tal együtt. Ez a lap mind az olvasójában, mind az írójában egyre nyomasztóbb és kínosabb hangulatot kelt.

Postazárás, tehát adieu. Szívélyes üdvözlet mindenkinek.

Barátod
F. E.

248

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 jan. 27.

Kedves Fred,

Még mindig kezelés alatt és szobafogságban vagyok. A dolgot némiképpen bonyolították kisebb karbunkulusok a tályog közelében, ez pedig majdnem tojásnagyságú volt. De néhány nap múlva minden teljesen rendben lesz.

Különös, hogy mennyire különböző nézeten vannak az orvosok. Dr. Maddison, aki Edinburghben egy bőrgyógyászati kórházban dolgozott, s ezt a szakmát a praxisa mellett még most is folytatja egy londoni kórházban, azt mondja, hogy mindkét kórházban az *arzént* teljességgel *ellenzik* karbunkulusok esetében, ámde javasolják bőrkiütéseknél. Amíg az ő oltalma alatt vagyok, ami ezen a héten véget ér, természetesen *az ő* orvosságát szedem. Mihelyt ez abbamarad, 3 hónapig rendszeresen fogom szedni az arzént, mert ennek véget kell vetni.

Mellékelten Wilhelm említett firkája.[652] Ha írsz neki, írd meg mellékesen azt is (hivatkozással a mellékelt, nekem szóló cetlire), hogy 1. ha minden újság olyan sokat emlegeti a „*Brumaire tizennyolcadikáját*"-*t*[265], mint az övé[599], tudniillik egyáltalán nem, akkor nem csoda, hogy senki nem hall róla; 2. ha (én humbugnak tartom) a könyv nem kapható Lipcsében, emiatt nem nekem, hanem *közvetlenül Meissnernek* kell írni.

Mellékelem dr. J. Jacoby levelét Kugelmannhoz és Kugelmann céduláját.[654] A dolog összefüggése a következő: Kugelmann a „*Zukunft*" 18. (január 22.) számának mellékletében látta Jacoby beszédét, amelyben ez a szocializmus hívének vallotta magát; ugyanannak a számnak a fő részében elolvasta annak a gyűlésnek a történetét, ahol ez elhangzott, és ahol Schweitzer, markos legényeinek a segítségével, hatalmába kerítette az elnöki széket és Jacoby beszéde után a többi között azt vetette a szemére, hogy fejtegetéseit tőlem kölcsönözte. Erre Kugelmann, a szokott buzgalmával, nyomban ír Jacobynak, gratulál neki, de egyúttal megmossa a fejét, hogy a legkülönbözőbb embereket idézi, csak éppen engem nem, aki beszédének tulajdonképpeni tartalmát szolgáltattam. Ennek folyománya Jacoby válasza.

A komikus csak az, hogy Jacoby – a gyűlésen, Schweitzernek válaszolva – azt mondja, hogy én magam a műveimben „számtalanszor felhasználom elődeim munkáit". Tehát ha én mindenkit, aki csak egy jottányival is hozzájárult a fejlődéshez, lelkiismeretesen idézek – ebből az következik, hogy Jacoby új hitének lényegét átveheti tőlem anélkül, hogy engem idézne. Egyébként a 70 éves Jacobynak én nem vagyok „*elődje*". Annak, aki pusztán népszerűsít és ellaposít, nincsen „elődje". De mindezzel együtt nagyon szép, hogy Jacoby, csakúgy mint Arnold Ruge, megtértek a *kommunizmushoz*. A „szabadsággal" valahogy már nem megy a dolog!

Elküldöm neked a „*Democratic News*"[655] legutóbbi számát. A lap még nem ér semmit, de a mieink kezében van és a „*Bee-Hive*" *ellensúlyává* tehető, már csak azért is, mert összesen egy félpennybe kerül. Te és Moore fizessetek elő fejenként 12 példányra, mert a Főtanács tagjai is kötelesek ennyire előfizetni. Továbbá egyikötök hetenként vagy kéthetenként rajtam keresztül egészen rövid jelentéseket küldhetne a lapocskának Lancashireről stb.

Salut*.

Barátod
K. M.

* – Üdvözlet – *Szerk.*

249

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 18]70 febr. 1.

Kedves Szerecsen,

Csak tegnap kaptam meg a szóban forgó „Zukunft"-ot, ezért a Jacobyádát[654] csak ma tudom visszaküldeni. Hogy a vén zsidó miért nem nevezett meg téged, az igen világos: úgy szégyellte magát, hogy majd elsüllyedt, de azt mégiscsak tudnia kellett volna, hogy ha már Schweitzert elnökké választották, sőt, ha csak egyáltalán jelen volt, bizonyos, hogy az orra alá dörgölik a plágiumot; de az ilyen vén ravaszdi a maga butaságában folyton azt hiszi, hogy még jól végződhet minden. Ha ez így folytatódik a megtérésekkel, akkor hamarosan kiszorítjuk a rajnai közmondásból az öreg Istent, akinek, úgymond, „nagy az állatkertje".

Igyekszem támogatást felhajtani a „Democratic News" számára. A tizenkétszeres előfizetés semmire sem jó, mert itt ilyen tömegű makulatúrát egyáltalán nem használhatunk. És azt sem tudnám, hogy innen milyen jelentéseket küldhetnénk.

Wilhelmmel közlöm, amit kell; felteszem, hogy a lapocskájában[599] *soha* nem említette a „Brumaire tizennyolcadikáját"-t[265]. Hogy Lipcsében egyetlen példány sem kapható belőle, az biztosan hazugság, hacsak nem adták el az egész kiadást. Apropó, *hogy áll* ennek *a francia fordítása*, meg a könyvedé?[656]

El fogom küldeni Wilhelmnek a „Parasztháború"-t, de a bevezetést majd csak a *külön*lenyomathoz írom meg. Semmi értelme bevezetést írni egy tárcasorozathoz, amely 6 hónapon át, sőt tovább is húzódhat.[652]

Igazi szerencse, hogy G. Flourens ellenére *nem* következett be robbanás Noir temetésén. A „Pays"[657] dühe mutatja a bonapartisták keserű csalódását.* Hiszen jobbat nem is lehet kívánni, mint elkapni Párizs egész forradalmi tömegét en flagrant délit**, a nyílt mezőn, Párizson *kívül*, sőt, az

* *V. ö. 692. old. – Szerk.*

** – tetten érve – *Szerk.*

erődfalakon kívül, amelyekben csak néhány átjáró van. Fél tucat ágyú a bástyaátjáróknál, egy gyalogezred csatárláncban meg egy lovasdandár a támadásra és üldözésre, – s egy fél óra alatt az egész fegyvertelen sokaságot – a néhány pisztoly, amely egyeseknek a zsebében lehet, nem számít – szétugrasztják, szétverik vagy elfogják. Minthogy azonban 60 000 fő katonájuk volt, még be is engedhették volna őket az erődfalak közé, majd azokat megszállva, a sokaságot kartáccsal összelőhették és lovassággal lerohanhatták volna a Champs Élysées és az Avenue de Neuilly nyílt terepén. Isteni! 200 000 fegyvertelen munkásnak kellett volna a nyílt mezőről meghódítania a 60 000 katonával megszállt Párizst!

A francia újságok ma reggel megérkeztek. Hálás köszönet.

Olvastad a „Föld és szabadság"-nak (ennek az orosz dolognak) a teljes fordítását?[182] Nekem most megvan, megkaphatod.

Szívélyes üdvözlet a feleségednek, Jennynek és Tussynak.

Barátod

F. E.

250

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 február 9.

Kedves Szerecsen,

Vagy megint beteg vagy, vagy pedig megint betegre biflázod magadat, különben hallanék rólad.

Az átkozott:

„Ancient Laws of Ireland. – Senchus Mor." Part I and II, Dublin, printed for Her Majesty, Stationery office[613], amiből a II. rész 3–4 hete megjelent, most állítólag „*újranyomás*" alatt van, és miatta egyáltalán nem jutok tovább. A kérdés az, hogy lehet-e ilyesmit Londonban másodkézből megkapni?

Tehát Rochefort-t szép nyugodtan bekasztlizták.[658] Ollivier nyilvánvalóan összetűzésre törekszik, a barikádkísérletekről bizonyára kiderül majd, hogy a „fehérzubbonyosok" cselfogásai[659] voltak. És ha Ollivier nem akarja az összetűzést, akkor a háta mögött akarja Bonaparte.

Szívélyes üdvözlettel

barátod

F. E.

251

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 febr. 10.

Kedves Fred,

Múlt szombaton mentem el először hazulról, de ebben az átkozott ködös időben a nyaki mirigyeim rögtön valahogyan gyulladásba jöttek. A szervezet természetesen érzékeny a sokhetes bezártság után. Errefelé északkeleti szél süvít, amely ilyen körülmények között meghosszabbítja a fogságot. De remélem, hogy még e hét folyamán rendbejön a nyakam.

Vasárnap nálam volt a kis Dakyns (a geológus). Meghívtam a következő vasárnapra. Öltözékében egyedül a skót sapka emlékeztetett Felix Holt, the Rascal-re[660]. Vidám volt, mint mindig, és Tussy nagyon örült, hogy láthatta.

Ami az új dolgokat illeti – mint az ír törvények[613] stb. –, nagyon nehéz itt másodkézből megszerezni őket.

Laura ma többek között azt írja nekünk, hogy tavaly június óta egyre fokozódik Párizsban a nyugtalanság. Különösen a Victor* Noir-féle gyilkosság óta[647] lettek a munkásrétegekbeli nők hirtelenharagúak, és te tudod, hogy ez Párizsban mit jelent.

Flourens, az őrült ifjú, fiacskája a néhai Flourens-nak, az Akadémia örökös titkárának, aki életének csaknem 100 éve alatt végig a mindenkori kormánnyal tartott és felváltva volt bonapartista, legitimista, orléanista és ismét bonapartista. Életének utolsó éveiben még felhívta magára a figyelmet fanatikus Darwin-ellenességével.

Apropó I. Napóleon. Az egyik nálad levő „*Cloche*"-*ban* található egy kivonat, már nem tudom milyen memoárból, a hős siralmas viselkedéséről.[661] Jennyke meg szeretné kapni az idézetet. Vitája volt erről Monroe-ékkal, akik le akarták tagadni a tényeket.

Flerovszkij könyvéből[559] elolvastam az első 150 oldalt (ez a rész Szibériával, Észak-Oroszországgal és Asztrahánnal foglalkozik). Ez az első könyv,

---

* *A kéziratban:* Louis. – *Szerk.*

amely megmondja az igazságot az orosz gazdasági állapotokról. Flerovszkij esküdt ellensége annak, amit ő „orosz optimizmusnak" nevez. Soha nem voltak túl virágos elképzeléseim erről a kommunista Eldorádóról, de Flerovszkij mégis felülmúlja minden várakozásomat. Valóban csodálatos és mindenesetre a fordulat jele, hogy ilyesmi Pétervárott kinyomtatható.

„У нас пролетариев мало, но зато масса нашего рабочего класса состоит из работников, которых участь хуже, чем участь всякого пролетария."*

Az előadásmód egészen eredeti, még leginkább Monteilre emlékeztet néha. Látható, hogy ez az ember maga utazgatott mindenfelé és maga figyelte meg a dolgokat. Izzó gyűlölet ég benne a földesúrral, a tőkéssel és a hivatalnokkal szemben. Semmi szocialista doktrína, semmi parasztmisztikizmus (noha a községi tulajdon formája mellett van), semmi nihilista szertelenség. Itt-ott egy kis jóakaratú fecsegés, mely azonban illik azoknak az embereknek a fejlődési fokához, akiknek a munkát szánta. Mindenesetre ez a legfontosabb könyv, amely a te munkád óta[117] a „munkásosztály helyzetéről" megjelent. Jól ecseteli az orosz paraszt családi életét is – asszonyaik szörnyű félholtra verésével, vodkával és ágyasokkal egyetemben. Éppen kapóra jön ezért nekem, ha most elküldöd Herzen polgártárs fantáziaszüleményeit**.

Bizonyára emlékszel arra, hogy az „*Égalité*" Bakunyin sugallatára megtámadta a Főtanácsot, nyilvánosan mindenféle interpellációkat intézett hozzá és még továbbiakkal fenyegetődzött.*** Erre egy általam fogalmazott levelet intéztünk a genfi Francia-Svájci Bizottsághoz[638] és ezt elküldtük a velünk levelező összes többi francia nyelvű bizottságnak is. Eredmény: az egész Bakunyin-banda kilépett az „*Égalité*"-ből. Maga Bakunyin Tessinben ütötte fel a rezidenciáját és folytatni fogja intrikáit Svájcban, Spanyolországban, Itáliában és Franciaországban. Köztünk most még a fegyverszünetnek is vége, mert Bakunyin tudja, hogy a legutóbbi genfi események alkalmával hevesen megtámadtam és megbélyegeztem őt. Ez a barom csakugyan azt képzeli, hogy mi „*túl polgáriak*" vagyunk és ennélfogva képtelenek arra, hogy megértsük és méltányoljuk fennkölt koncepcióit az „örökösödési jogról", az „egyenlőségről" és az eddigi államrendszer kiszorításáról az „*Internacionálé*" által. Az ő „*Alliance* de la Démocratie Socialiste"-

* – „Nálunk kevés a proletár, ezzel szemben munkásosztályunk zöme olyan dolgozókból áll, akiknek sorsa rosszabb, mint bármelyik proletáré." – *Szerk.*

** *V. ö. 431. old. – Szerk.*

*** *V. ö. 412–413. old. – Szerk.*

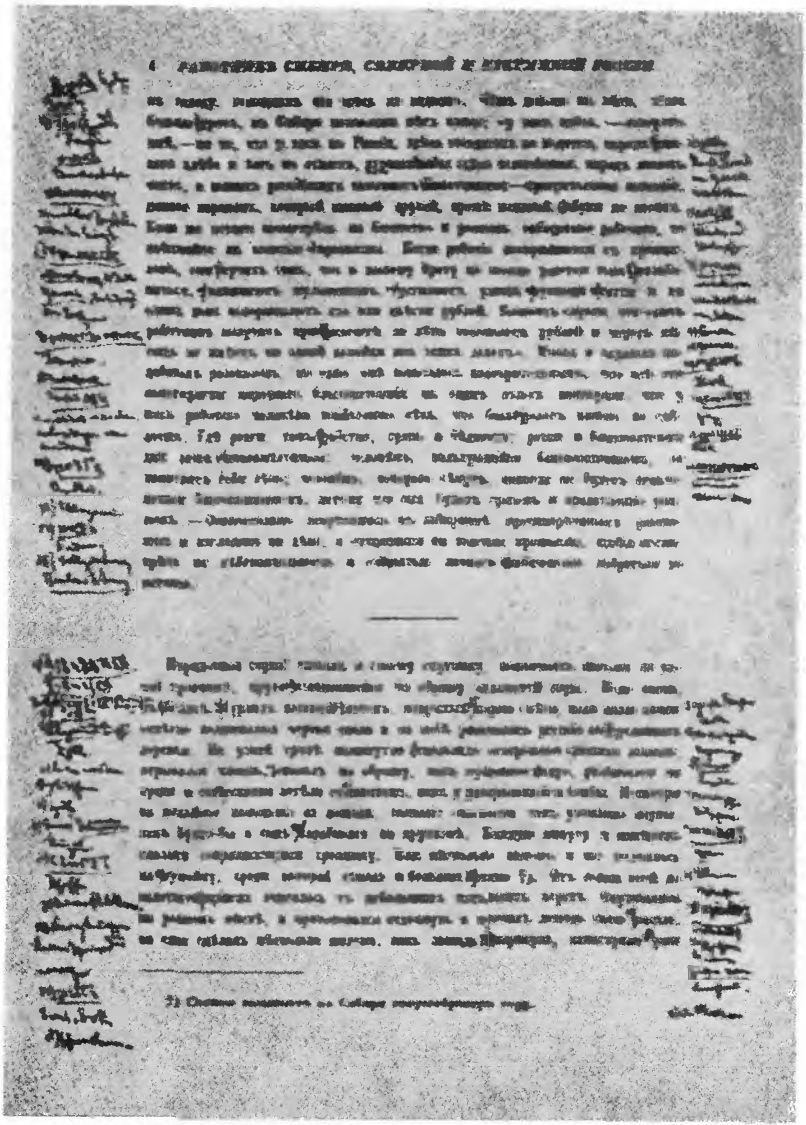

Flerovszkij „A munkásosztály helyzete Oroszországban" c. művének egy oldala Marx széljegyzeteivel

ja[387] névlegesen megszűnt, de ténylegesen továbbra is fennáll. H. Perret, a Francia-Svájci Tanács titkára Junghoz írt levelének[662] mellékelt másolatából (ezt vissza kell küldened nekem) meglátod, hogy Genfben ténylegesen bekövetkezett a katasztrófa, mielőtt az ottaniak megkapták volna levelünket. Ez viszont megszilárdította az új status rerumot*. A *belga „Tanács"* (Brüsszel) hivatalosan teljesen az „Égalité" elleni fellépésünk mellett foglalt állást, de a belga Tanács titkára, Hins (De Paepe sógora, de összeveszett vele) levelet küldött Stepneynek,[663] s ebben Bakunyint pártolja, engem vádol, hogy a genfi munkások közül a reakciósokat támogatom stb. stb.

Észrevetted a neked küldött *„Marseillaise"-ek*[664] egyikében, hogy K. Blind úr reklámot csinált nevezett lapban K. Blind úrnak, amely szerint nevezett Blindet „következtében" Párizsba küldték Schurz tábornokkal (*Schütz* nem hangzott elég jól), Párizsból Bonaparte száműzte,[665] és még mindig számkivetésben van! Egyben pedig azelőtt a *német nemzetgyűlés*[373] *tagja* volt!

Üdvözletem Mrs. Lizzie-nek és a barátoknak.

K. M.

[Eleanor Marx utóirata]

Kedves Engels,

Nagyon hálás vagyok Önnek a hirdetés megküldéséért. Az állás kiválóan megfelel nekem, és haladéktalanul megpályázom. Bizonyos vagyok abban, hogy ad majd nekem ajánlást.

Köszönet és szeretetteljes üdvözlet mindenkinek.

A viszontlátásra.

Tussy

* – dolgok állapotát – *Szerk.*

252

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 febr. 11.

Kedves Szerecsen,

A hónaljmirigy-kelevény után ez a história a nyaki mirigyeiddel nem különösen tetszik nekem. Mindenképpen azt mutatja, hogy a nyirokrendszer körül valami nem egészen kóser. Ha a dolog nem múlik el hamarosan, mégis megkérdezném Allent, aki annakidején az én mirigyhistóriáimmal kapcsolatban olyan helyes diagnózist állapított meg. Nálad a dolog persze nyilvánvalóan krónikus, míg nálam fölöttébb akut volt, de jobb későn, mint soha.

Mellékelten elküldöm azt, amit Liebknechtnek a „Parasztháború" bevezetéseként írtam.[652] Minthogy itt nem lehet megkerülni az 1866-os év megemlítését – amit eddig mellőztünk –, meg kell egyeznünk abban, hogy mit is mondjunk erről. Egyéb megjegyzéseket szintén szívesen vennék.

Továbbá Wilhelmke válasza.[666] Ízig-vérig Wilhelm. Ő nem is *tudta*, hogy a „Brumaire tizennyolcadikája" megjelent.

Viszont *én* küldjem meg neki *postafordultával* a címemet. Minthogy *ő* nem küldte nekem többé a lapját, *én*, az ő mentségére, bizonyára elköltöztem. És most ez a vezeklése, hogy október 1-ig visszamenőleg a fejemhez vágja az egész „Volksstaat"-ot!

Mindkét iromány kérem a lehető leghamarabb vissza, hogy Wilhelmkének megküldhessem, amit kell, és nyugton hagyjon engem.

Ma a Globe Parcel & Co. cég útján visszaküldtem neked az összes nálam levő „Cloche"-okat, „Lanterne"-eket, „Marseillaise"-eket, „Figaró"-kat stb. A „Cloche" szóban forgó száma köztük van. Mivel Jennyke gyűjti ezeket a dolgokat, legjobb, ha az egész együtt van nála. Csak azt a „Marseillaise"-t tartottam itt, amelyben a lőgyapotról van szó,[667] ki akarom faggatni erről a Klórmeiert*.

Dakyns már karácsony előtt fel akart keresni téged és írt Moore-nak a címed miatt. Moore azonban, akinek emberismerete és a körülményekről

* Schorlemmer. – *Szerk.*

alkotott ítélete nem mindig kifogástalan, úgy írta le a te otthoni megközelíthetetlenségedet, hogy mindjárt mondtam, teljesen szükségtelenül el fogja ijeszteni a szegény Dakynst. Ezért már a múltkor meg akartam adni neked Dakyns címét, de elfelejtettem, viszont Moore-nak rögvest megmondtam, hogy ne plántáljon Dakyns fejébe ilyen ostobaságokat.

A Flerovszkijtól idézett mondat* az első orosz mondat, amelyet *teljesen* megértek szótár nélkül. Mi a könyv orosz címe? Megszerzem magamnak. Az, amit neked küldeni akartam, nem *Herzen*, hanem német fordításban a Земля и воля – Föld és szabadság – a *Lilienfeld*** nevű nemestől; ez azt is leírja, hogy a szabadság milyen hátrányos következményekkel jár a parasztokra nézve és hogy ennek folytán hogyan züllik le a mezőgazdasági termelés.[182] Már több mint egy éve írtam neked erről,*** azóta Borkheim is megszerezte, és, úgy hiszem, számodra lefordított részeket belőle. Mihelyt elolvastam, elküldöm neked.

Ugyancsak mellékelten vissza Perret levele.[662] Jó, hogy Bakunyin Tessinbe ment. Ott nem sok bajt kever, és ez mégis bizonyság arra, hogy Genfben lejárt az ideje. Ha már minden mozgalomban akadnak ilyen becsvágyó, hiú tehetetlenek, akkor alapjában véve jó, ha a maguk módján összeállnak és aztán mégis előrukkolnak a maguk világrengető rigolyáival. Akkor aztán hamarosan ország-világ előtt bebizonyítható, hogy mindez levegő. És ez jobb, mint ha a harc a magánpletyka síkján maradna, ahol azok, akiknek dolguk van, sohasem vehetik fel a versenyt azokkal, akik egész nap ráérnek klikkezni. Vigyázni azonban kell a fickókkal, nehogy bárhol is ellenállás nélkül elfoglalják a terepet. Spanyolországot és Itáliát persze alighanem meg kell majd hagyni nekik, legalábbis egyelőre.

Jó volna, ha a tisztelt Rochefort-ra vagy, ahogyan Lizzie mondja, Rushforth-ra[658] most némi feledés borulna a börtönben. Hiszen egészen jó dolog ez a petite presse°, de ha minden mást háttérbe szorít, akkor csömöröm támad tőle. Az egész fajtán érződik, hogy a bas-empire-ből[668] származik. És amikor Rochefort polgárok és munkások egységét prédikálja, akkor különösen szívderítő. Másrészt a mozgalom „szeriőz" vezetői, azok csak az igazán komolyak. Csodálatos ez csakugyan. A kínálat más osztályokból való *koponyákban*, amely a proletariátusnak 48-ig a rendelkezésére állt, azóta úgy

* *V. ö. 428. old. – Szerk.*
** *A kéziratban: Lilienthal. – Szerk.*
*** *V. ö. 106. old. – Szerk.*
° – kis sajtó[382] – *Szerk.*

látszik teljesen megszűnt, éspedig minden országban. Úgy tűnik, hogy a munkások kénytelenek mindinkább *maguk* csinálni a dolgot.

Hát az illusztris Gaudissart[219] mit csinál? Se híre, se hamva. Még nincs újabb üzlete?

Szívélyes üdvözlettel

barátod
F. E.

253

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 febr. 12.

Kedves Fred,

Allen tegnap meglátogatott. Semmi, csak egyszerű meghűlés. De azt tanácsolja, maradjak szobafogságban, amíg nem áll el az orosz szél, amely „senkinek sem tesz jót".

Bevezetésed[652] nagyon jó. Nem tudom, hogy mit lehetne változtatni rajta, vagy hozzátenni. 1866 taglalásával verbotenus* egyetértek. Igen szép a kettős csapás Wilhelmre az ő Néppártjával[128] meg Schweitzerre a hitvány gárdájával!

Ami mármost Wilhelm mentegetőzését illeti,[666] az ember sohasem tudja, hogy szándékosan hazudik-e, vagy pedig a zavaros fejében minden úgy forog, mint a malomkerék. A tény az, hogy Hannoverből írtam Meissnernek, küldjön példányokat[669] Wilhelmnek, a „Zukunft"-nak és Schweitzernek, és hogy az utóbbi *azonnal* közölt is egy részletes hirdetést. Továbbá: Wilhelm barátai – Bonhorst és Bracke – hannoveri látogatásukkor** *látták* az új kiadást *és* elbeszélték nekem, hogy megegyeztek Meissnerrel egy olcsóbb népszerű kiadvány megjelentetésében. Meissner írt nekem erről. Belementem, hogy ez a kiadás 2000 példányból álljon, amiből 1000-et önköltségi áron Bonhorstnak stb. kell leadni. Kötelezték magukat, hogy gondoskodnak ennek az 1000 példánynak az elhelyezéséről. Azóta nem hallottam a dologról. Tegyük most próbára Wilhelmet. Írd meg neki, hogy írjon Meissnernek, hogyan történhetett, hogy a „Brumaire tizennyolcadikájá"-t sem a „Volksstaat"-ban, sem a „Zukunft"-ban nem hirdette meg, úgyszintén, hogy a Hannoverből adott megbízásom ellenére sem neki, sem Weissnek a „Zukunft"-tól nem küldött példányokat? Meissner válasza egyúttal alkalmat adna nekem arra, hogy az utóbbival komolyan beszéljek nemtörődömségéről.***

* – szó szerint; teljesen – *Szerk.*

** *V. ö. 366. old.* – *Szerk.*

*** *V. ö. 492. old.* – *Szerk.*

A francia radikális sajtóra vonatkozó megjegyzéseiddel teljesen egyetértek.* Nemhiába volt Proudhon a császárság szocialistája. Szilárd meggyőződésem, hogy bár az első lökés Franciaországból fog kiindulni, Németország sokkal inkább érett a szociális mozgalomra és jóval a franciák feje fölé fog nőni. Az utóbbiak nagy tévedése és öncsalása, ha még mindig a „kiválasztott népnek" tartják magukat.

Apropó, Jennyke tegnap azt hallotta rebesgetni Monroe-éknál, hogy John Bull Bright úr *nem vidéken* van, mint az újságok jelentik, hanem a városban, egy *elmeorvos* felügyelete alatt. Az agylágyulás megint beállt. Castlereagh öngyilkossága alkalmával Cobbett megjegyzi,[670] hogy Angliát, egyik legválságosabb korszakában, egy őrült kormányozta. És ugyanez ismétlődik most is, az ír válság idején.

Remek, hogy Bouverie, a tiszta whigizmus e megtestesítője, az O'Donovannel kapcsolatos eljárást törvénytelennek minősíti.[671] Bouverie dühös, amiért a hivatali tisztségek elosztásakor semmibe vették.

Флеровский könyvének címe: „Положение рабочего класса в России." С.-Петербург. Издание Н. П. Полякова. 1869.[559]

Ami engem Flerovszkijban a többi között nagyon szórakoztat, az a polémiája a parasztok *közvetlen adói* ellen. Ez teljesen Vauban marsall és Boisguillebert reprodukálása.[672] Ő is érzi, hogy a parasztok helyzete olyan, mint a régi francia monarchia idején (XIV. Lajos óta). Mint Monteilnak, neki is sok érzéke van a népi sajátosságokhoz – a „nyíltszívű kalmük", „a szurtossága ellenére poétikus mordvin" (akit az írekhez hasonlít), az „ügyes, epikureus, élénk tatár", a „tehetséges kisorosz" stb. Mint jó orosz, kioktatja földijeit, mit kellene tenniök, hogy a *gyűlöletet*, amelyet mindezek a törzsek velük szemben táplálnak, az ellentétébe fordítsák. A gyűlölet példájára felhozza többek között azt, hogy hogyan települt át egy valódi *orosz* kolónia Lengyelországból Szibériába. Ezek az emberek csak oroszul tudnak, lengyelül egy szót sem, de lengyeleknek tekintik magukat és az oroszok iránt lengyel gyűlöletet táplálnak stb.

Könyvéből megcáfolhatatlanul kitűnik, hogy a mostani oroszországi állapotok tovább nem tarthatók fenn, hogy a jobbágyfelszabadítás természetesen csak siettette a felbomlási folyamatot, és hogy küszöbön áll egy szörnyű társadalmi forradalom. Elénk tárul itt annak a diák-nihilizmusnak a reális bázisa is, amely most divattá lett az orosz egyetemisták stb. körében. Genfben – mellesleg – száműzött orosz diákokból egy új kolónia alakult, prog-

* *V. ö. 431. old. – Szerk.*

ramjukban harcot hirdetnek a pánszlávizmus ellen és helyette az „Internacionálét" proklamálják.[673]

Flerovszkij egy külön fejezetben kimutatja, hogy az idegen törzsek „eloroszosítása" merő optimista tévhit, *még keleten is.*

Lilienfeldet* nem kell elküldened. Gaudissart-nak[219] megvan oroszul és németül is. Tegnapelőtt jelezte nekem visszatértét. A felesége korábban közölte az enyémmel, hogy új állást talált. De csodálkozom, hogy ezt nem említette meg legutóbbi episztolájában.

Mellékelem visszavárólag *Hins Stepneyhez intézett levelének másolatát.*** Válaszomban kellőképpen megmostam a fickó fejét. Hogy milyen pontosak az értesülései, azt a többi között a következők mutatják: Azt mondja, hogy a *bázeli kongresszusról szóló beszámolónkban elhallgattuk* az *örökösödési jogról* folytatott tárgyalásokat. Ezt valószínűleg Bakunyin mesélte be neki, s ő elhiszi, noha beszámolónk a kezében van, s eleget tud angolul ahhoz, hogy elolvassa! Az „*én*" Genfbe küldött levelemről beszél, holott oda egy sort sem írtam! A Bakunyin üzelmei elleni panaszomat Brüsszelbe írt levelem tartalmazza, oda – azonkívül, hogy ismertettem a Főtanács Genfbe küldött üzenetét[638] – általános jelentést kellett tennem és közölnöm kellett, hogy Belgium számára új titkárt neveztünk ki (Serraillier-t, a marseille-i cipészt). Hins azzal vádol bennünket, hogy mi váltottuk ki a genfi válságot, amelynek – mint az „*Égalité*"-*ből* kitűnik – több mint egy hete *vége volt*, amikor üzenetünk odaérkezett stb. A belga Conseil Général***, Hins ellenére, kijelentette, hogy teljesen egyetért velünk.

Furcsa, hogy a többi bakunyinistával együtt az öreg Becker is bejelenti kilépését az „*Égalité*" szerkesztőbizottságából.[674] Egyidejűleg a „Vorboté"-jában éppen az ellenkezőjét állítja annak, amit Bakunyin állított az „*Égalité*"-*ban*. Vén konfúcius!

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *A kéziratban:* Lilienthal *(v. ö. 431. old.).* – *Szerk.*
** *V. ö. 631. old.* – *Szerk.*
*** *Itt:* Föderális Tanács. – *Szerk.*

254

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1870 febr. 17.

Kedves Szerecsen,

Wilhelmnek megírtam, amit kellett.* Most aztán kíváncsi vagyok, hogyan mászik ki ebből.

Régen nem olvastam nevetségesebbet, mint Flourens levele belleville-i hőstetteiről, ahol „3 órán át egy egész elővárost birtokában tartott". Pompás kezdet, amikor felszólítja az embereket, hogy kövessék, de csak százan mennek vele és ezek is hamarosan hatvanra apadnak, majd ezek is elpárolognak, míg végül összesen „egy ifjúval" elnáspángolják a színházban.

A Bright-história nagyon fura. Egyszer már volt egy ilyen rohama, és két évre vidékre kellett mennie, horgászni.

A lengyellé vált oroszok története egészen olyan, mintha írekről szólna. A Flerovszkijt[559] meg kell szereznem, sajnos egyelőre nem lesz időm, hogy átbiflázzam.

Hinst mellékelten visszaküldöm. A levél nyilvánvalóan csakis a te számodra íródott.[663]

Tegnap finom kis zabáláson vettem részt tizenkettedmagammal, *csupa tory* között – kereskedők, gyárosok, kartonnyomók stb. Ezek az emberek megegyeztek abban, hogy:

1. 3 éve itt Lancashire-ben mindig a munkásoknak volt igazuk, és soha nem a munkáltatóknak (rövidített munkaidő, szemben a bércsökkentéssel);

2. most szükség van a titkos szavazásra a konzervatív választók védelmében;

3. Anglia 25 év múlva köztársaság lesz, és ha a walesi herceg** nem tesz szert *nagy* népszerűségre, akkor már korábban is.

Komikus, mennyire megjön ezeknek az embereknek a tisztánlátása,

---

* *V. ö. 433. old.* – *Szerk.*

** Albert Edward, a későbbi VII. Edward. – *Szerk.*

mihelyt a pártjuk *out* of office, és milyen hirtelen elveszítik, mihelyt a pártjuk *in*.[675]

Apropó. Azt bizonyára tudod, hogy Lady Mordaunt válóperében az a „bizonyos másik személy", akivel bűnös kapcsolatban volt, – a walesi herceg.

A Gladstone-hegy tehát szerencsésen megszülte a maga ír egerét. Csakugyan nem tudom, hogy mi kifogásuk lehet a toryknak e Bill ellen,[676] amely annyira csínján bánik az ír földesurakkal és érdekeiket végül is az ír jogászok kipróbált kezébe teszi le. Mindazonáltal az evikciós szabadságnak[677] még ez a csekély korlátozása is azzal a következménnyel jár majd, hogy abbamarad a mértéktelen kivándorlás és megszűnik a szántóföld átváltoztatása legelővé. De ha a derék Gladstone azt hiszi, hogy a folytonos pereknek ezzel az újonnan megnyílt perspektívájával felszámolta az ír kérdést, akkor ezen derülni kell.

Megszerezhető a Bill szövege? Nagyon fontos lenne nekem, hogy követni tudjam az egyes klauzulák vitáit.

Hogy a távíró mennyire leromlott, amióta a kormány átvette, arról nektek ott Londonban fogalmatok sincs. Gladstone beszédének csak az első harmada állt tegnap az itteni újságokban, és ez is *tiszta hülyeség*.[678] A legfrissebb táviratok mind 24 órával régebbiek, mint máskor, úgyhogy ha az ember tudni akar valamit, várnia kell, amíg a londoni újságok megérkeznek. Egy *távirat*, amelyet csütörtökön adtak fel innen Nottinghambe, hétfőn érkezett oda.

Tudod, hogy most 3–4 év óta nagy vita folyik a porosz és az osztrák történészek között a bázeli békéről,[679] mivel Sybel állítása szerint Poroszország azért volt kénytelen ezt megkötni, mert Ausztria elárulta Lengyelországban. Sybel most megint egy hosszú históriát közöl erről a történeti folyóiratában, az osztrák archívumi anyag alapján. Miközben minden sor kimutatja, hogy Oroszország hogyan uszította egymásra és egyúttal a Franciaország elleni 1792-es háborúba mind Poroszországot, mind Ausztriát, hogyan zsákmányolta ki, csapta be és vetette uralma alá mindkettőt, a buta Sybel ezt egyáltalán nem veszi észre, hanem a becsapás, szerződésszegés és aljasság mindeme mocskos lomhalmazában – amelybe valamennyien egyaránt mélyen belesüppedtek – csak egyvalami után kutat: bizonyítékok után, hogy Ausztria mégis gyalázatosabb volt még Poroszországnál is. Soha ilyen ökröket. Nem Oroszország ellen, nem, csakis Ausztria ellen irányul a mérge, sőt, az itt egészen nyilvánvaló és napnál világosabb orosz politikát is olyan gyermekded indítékokkal magyarázza, mint boszszúság Ausztria kétkulacsosságán.

A Flerovszkijból a jelek szerint mindenképpen az derül ki, hogy az orosz hatalom összeomlásának nagyon rövid időn belül be kell következnie. Urquhart persze azt fogja mondani, hogy a könyvet az oroszok íratták avégett, hogy port hintsenek a világ szemébe.

Tussynak hálásan köszönöm a Bálint-napra[680] küldött porosz kultuszminisztert.

Barátod

F. E.

255

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 febr. 19.

Kedves Fred,

Jóllehet még mindig nagyon nem jó nekem este ebben az időjárásban kitenni a lábamat, tegnap este mégis elmentem Gaudissart-hoz[219]. Ugyanis írt nekem,[681] hogy nagyon fontos közlendője van, és a dokumentumokat nemigen tudná hozzám elcipelni. Mi volt ez? Egy éktelenül hosszú levél orosz dolgokról, egy hetet-havat összehordó mérhetetlen zagyvaság, amelylyel a „Zukunft"-ot boldogítja,[682] s amelyet a lap nem közöl, és még csak nem is válaszol sürgető leveleire, amelyekben az eljárására „magyarázatot" követel. Továbbá: egy levél az itteni „*Hermann*" szerkesztőjétől*, aki felszólítja Borkheimot, hogy írjon valamit a lapja számára Oroszország ellen. Ezek szerint Bismarck mégis nagyon bosszankodik Katkov támadásain.

Végül pedig egy cikk Katkov lapjában,[683] amelyben Katkov Bakunyint 1. bizonyos pénzügyekben gyanúba fogja, 2. szibériai tudósítójának nevezi és 3. a szemére veti, hogy Szibériából vagy kevéssel Szibériába küldése előtt – nem emlékszem pontosan – egy *fölöttébb alázatos levelet* írt *Miklós császárnak*[684]. Gaudissart elküldi nekem a cikk másolatát és én majd továbbítom neked.

Gaudissart-nak megint van üzlete, de még nincs új irodája a Cityben. Ezenkívül újból mozgásba kell hoznia az ügyleteit.

Ma este – holott a tegnapi nem tett jót nekem – megint a városba kell mennem. Meghívtak az albizottságba. És a dolog tényleg fontos, mert a lyoniak kidobták a társaságukból Richard-t, de dönteni a Főtanácsnak kell. Richard, aki eddig vezető volt Lyonban, egészen fiatal ember, nagyon aktív. Bakunyinhoz való túlzott kötöttségén és ezzel összefüggő túlokosságán kívül nem tudom, hogy mit lehetne a szemére vetni. Úgy látszik, hogy legutóbbi körlevelünk[638] nagy szenzációt keltett, s mind Svájcban, mind Franciaországban hajtóvadászatot indítottak a bakunyinisták ellen. De est

* Heinemann. – *Szerk.*

modus in rebus*, és gondoskodni fogok arról, hogy ne történjék igazságtalanság.[686]

Gladstone beszédében[678] a legjobb a hosszú bevezetés, amelyben azt mondja, hogy még az angolok „jótékony" törvényei is a gyakorlatban mindig az ellenkező hatást váltják ki. Kell-e csattanósabb bizonyíték a fickónak arra, hogy Angliának nem hivatása Írország törvényhozójának és kormányzójának lenni!

Rendszabályai takaros tákolmány. Fő céljuk, hogy léprecsalják az ügyvédeket perekre való kilátással, a földesurakat pedig „államsegélyre" való kilátással.

Odger választási botránya kétszeresen hasznos: a disznó whigek most először látták, hogy be kell engedniök a munkásokat a parlamentbe, különben toryk jutnak be. Másodszor azonban ez lecke Odger úrnak és Társainak. Waterlow ellenére[687] bejutott volna, *ha az ír munkások egy része nem tartózkodik a szavazástól* azért, mert Odger a Főtanács vitáján – amelyet a „Reynolds's"-ból ismertek** – annyira köpönyegforgató módon viselkedett.

Az ír Billt[676] jövő héten megkapod.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Apropó. Siebel vagy Sybel úr***, vagy hogy hívják a fickót, úgy látszik elfelejti, hogy a poroszok már cserbenhagyták volt az osztrákokat, hogy őket kirekesztve vegyenek részt Lengyelország *második felosztásában.* Hogy a poroszok ez alkalommal milyen disznó módon jártak el, azt már leleplezte egy 1794-es lengyel könyv, amelyet német fordításban olvastam; azt a teljesen otromba módot pedig, ahogyan Oroszország a két német nagyhatalmat az antijakobinus háborúban engedelmes eszközévé tette és bolonddá tartotta, nagyon jól kifejti egy franciául írt 1848-as lengyel pamflet.[688] A két említett szerző *neve* nem jut eszembe, de feljegyeztem a füzeteimbe.

---

* – van mértéke a dolgoknak[685] – *Szerk.*

** *V. ö. 396., 399. old.* – *Szerk.*

*** *V. ö. 437. old.* – *Szerk.*

256

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 febr. 21.

Kedves Fred,

Mellékelten Borkheim kivonata Katkov cikkéből. Egyúttal láthatod Gaudissart[219] leveléből, amely a *hátoldalon van*, hogy milyen arcátlan kívánalmakat támaszt velem szemben, amiért néhány odavetett kijelentést tettem neki Flerovszkijról – azon az estén, amikor nála voltam*.[689] Mit válaszoljak erre a mohó tettszomjra?

Mellékelten egy levél Imandttól is.[690] Én úgy vélem, hogy ez a porosz követelés elévült. Mi a te véleményed? Nem függ ez attól, hogy milyen formában állította ki kötelezvényét az egyetemi tanároknak**?

Írtam ma De Paepe-nak arról, hogy micsoda disznóságokat követ el az angol kormány a féni foglyokkal szemben. Ezeknek a dolgoknak feltétlenül bele kell kerülniök a kontinentális sajtóba.[691]

Salut***.

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 439. old.* – *Szerk.*
** *V. ö. 641. old.* – *Szerk.*
*** – Üdvözlet – *Szerk.*

257

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 febr. 22.

Kedves Szerecsen,

Ha Imandt azonnal, éppúgy mint az északnémet konzul, ügyvédhez fordul, akkor minden valószínűséggel azt hallotta volna, hogy egy külföldön csinált adósság nem perelhető Skóciában, – vagy netán Skócia kivétel lenne az összes többi országhoz képest? A code civil[692], 2262. cikkely, azt mondja az elévülésről, hogy *minden panasz* 30 év alatt elévül; 2265. cikkely: egy dolog *jóhiszemű* megszerzése esetén az elévülés 10, ill. 20 év; 2271. cikkely: a tudományok és művészetek mestereinek és tanítóinak panasza a *havonta* eszközölt oktatás ügyében *6 hónap* alatt évül el. Minthogy pedig az utóbbi cikkely erre nem vonatkozik, panaszt nyilván csak azért emeltek, hogy a Porosz Rajna-tartományban érvényes elévülést *megszakítsák*, vagy azért is, hogy kipróbálják, megfélemlíthető-e Imandt, és a blamázstól való félelmében nem fizet-e. Lehetséges, hogy kötelezvényeit becsületszóra állították ki, s akkor persze csúnyán blamálhatná magát az állásában. A *bírósági idézés* a 2244. cikkely szerint megszakítja az elévülést.

Katkov felvilágosításai Bakunyinról nem sokat érnek.* Hogy *kinek* írta a bűnbánó leveleket, arról nem esik szó. A pénzkölcsönkérés túlságosan is megszokott megélhetési eszköz, semhogy egyik orosz a másiknak emiatt szemrehányást tehetne. Az pedig, hogy Bakunyin a neki kölcsönadott 6000 rubelt a szökésére fordította, és nem az otkupscsik** kifizetésére, egyenesen nevetséges. És hogy valaki, akit Szibériába száműztek, egyszer Katkovhoz is fordul, bár különben nem sokra tartja, ebből sem lehet sokat kihozni. Bakunyint bosszantani fogja, de alig hiszem, hogy Gaudissart[219] tőkét kovácsolhat belőle.

Flerovszkijt illető szándékával kapcsolatban[689] azt mondhatod Gaudissart-nak, hogy ha egy angol kiadónak kedve van a dologhoz, az majd keres

---

* *V. ö. 439. old. – Szerk.*

** – adóbérlő – *Szerk.*

magának egy fordítót, aki *piaci áron* fordít – ez pedig lényegesen különbözik attól, amit Gaudissart „jól megfizetettnek" nevez –, és akinek nem kell egy egész év a fordításhoz, hanem 2–3 hónap alatt elkészül vele. Csak azt ne higgye Gaudissart, hogy ő az egyetlen ember, aki oroszul tud. A többi pontra még mindig ráérünk visszatérni, ha valóban talált kiadót. Egyébként csöppet sem árt, ha Gaudissart felderítéseket végez a londoni kiadók körében. Ha találna valakit, de ezt alig hiszem, akkor ezt a kapcsolatot később fel lehetne használni. Az előszót egész könnyen elháríthatod azzal, hogy szerénytelenség lenne, ha egy külföldi könyvet be akarnál vezetni az angol irodalomban, amíg te magad nem vagy ott *bevezetve* a saját könyved[107] angol kiadásával.

Apropó, miért nem biztatod Eccariust arra, hogy a börtönbeli disznóságokat vegye elő a „Volksstaat"-ban?

Lengyelországnak Ausztria háta mögött történt 2. felosztását Sybel megemlítette ugyan,* de itt is igyekszik megint kimutatni, hogy Poroszországnak ehhez valamiféle előzetes osztrák árulás miatt joga volt. Egész okoskodása ennyi: ha Poroszország szövetkezik Oroszországgal Ausztria *ellen*, akkor ez rendben van, de ha Ausztria igyekszik Oroszországgal szövetkezni Poroszország ellen, akkor ez árulás. A nagynémetek és az osztrákok, Arneth, Vivenot és Társaik most viszont az ellenkezőjét állítják; úgyhogy a történelemhamisítók e két iskolája most éppen olyan bután viselkedik Oroszországgal szemben, mint annak idején a két német hatalom.

Az átkozott ír törvényeket[613] még mindig nem szereztem meg. Giraldus Cambrensist[653] megtaláltam; Bohnnál 5 shillingért kapható fordításban. Pillanatnyilag a Wakefieldet[557] tanulmányozom, sok jó van benne az éghajlatról, a talajról stb. mindenféle zagyvaság közepette. Ez a férfiú fölöttébb tudományosnak véli magát, előszeretettel idéz németet, holland, dán stb. szemetet.

Régen nem nevettem úgy, mint tegnap, amikor a „Volksstaat"-ban olvastam Moses párizsi levelét Flourens-ről és a többi új „erőről", akik az öreg Blanquit stb. pótolják és háttérbe szorítják. Ez a vén marha örökké hű marad önmagához. Wilhelm dettó: a legfrissebb híreinek kelte *február 19-én*: Hannover, *január 13.*, Lörrach, január 23., München, január 25., Ernstthal, január 17.!

Egyébként Franciaországban gyorsan haladnak a dolgok. Jules Favre nem tehetett volna jobbat, mint hogy ilyen hevesen szembefordul minden erőszakkal és állást foglal a békés – noha korlátozott – haladás mellett.[693]

* *V. ö. 437., 440. old. – Szerk.*

Most már elhatározott dolog, hogy a nyár végén átköltözöm Londonba. Lizzie kijelentette nekem, hogy minél előbb szeretne elmenni Manchesterből, összekülönbözött a rokonaival és ezért megunta az egész itteni vircsaftot. A házunktól szeptemberben szabadulunk meg, tehát július és szeptember között le kell bonyolítanunk a dolgot.

Szívélyes üdvözlet.

Barátod
F. E.

258

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 március 5.

Kedves Fred,

Múlt héten értesítettek bennünket, hogy Lafargue-ék kisebbik gyermeke meghalt.[694] Hozzájárult a rendkívüli hideg Párizsban. A gyerek kezdettől fogva beteges volt.

A féni ügyekben időközben mindenféle történt. A levelet, amelyet a brüsszeli „*Internationale*"*-nak*[695] írtam, s amelyben a francia republikánusokat is megtámadtam korlátolt nacionalista irányzatuk miatt, a szerkesztőség kinyomatta és bejelenti, hogy *ezen* a héten közli hozzá a megjegyzéseit.[696] Tudnod kell, hogy a Központi Tanács levelében a *genfiekhez*[638] – amelyet közöltünk a brüsszeliekkel* és az Internacionálé franciaországi fő központjaival is – részletesen kifejtettem, hogy milyen jelentősége van az ír kérdésnek (az Angliára való visszahatás által) egyáltalában a munkásosztály mozgalma szempontjából.

Kevéssel ezután Jennyke felizgatta magát a „Daily News"-nak, a Gladstone-kormány privátmoniteurjének[697] az aljas cikkén, amelyben ez a gyalázatos lap a franciaországi „liberális" testvérekhez fordul és óva inti őket, nehogy Rochefort ügyét azonosítsák O'Donovan Rossa ügyével. A „*Marseillaise*" csakugyan besétált a csapdába, igazat adott a „*Daily News*"*-nak* és ezenkívül közölt egy hitvány cikket a fecsegő Talandier-től, amelyben ez az exprocureur de la République** – jelenleg franciatanár a woolwichi katonai iskolában (detto exházitanító Herzennél, akiről lángoló nekrológot írt) – megtámadja az íreket a katolicizmusuk miatt és megvádolja őket, hogy Odger bukását – a Garibaldi-bizottságban való részvétele miatt – ők okozták.[698] Ezenkívül hozzáfűzte, hogy ragaszkodnak Mitchelhez annak ellenére, hogy pártját fogta a rabszolgatartóknak, mintha Odger nem ragasz-

* *V. ö. 435., 629., 631. old. – Szerk.*

** – a köztársaságnak ez az exállamügyésze – *Szerk.*

kodna Gladstone-hoz, noha az sokkal komolyabban pártját fogta a rabszolgatartóknak![593]

Jennyke tehát – ira facit poetam* – magánlevél kíséretében egy cikket írt a „*Marseillaise*"-nek, amelyet *közöltek*.[700] Ezenkívül a másolatban mellékelt levelet kapta a szerkesztőség vezetőjétől. Ma megint küld a „*Marseillaise*"-nek egy levelet; ez, kapcsolódva Gladstone (e heti) válaszához, amelyet a foglyokkal való bánásmód miatti interpellációra adott, kivonatokat tartalmaz O'Donovan Rossa egyik leveléből (lásd „*Irishman*", *[18]70 febr. 5.*). Itt nemcsak hogy Rossa levelének segítségével mint szörnyeteget mutatja be a franciáknak Gladstone-t (amennyiben Gladstone, még a toryk alatt is, ténylegesen felelős a foglyokkal való egész bánásmódért), hanem egyúttal mint a „*Prayers*", a „*The Propagation of the Gospel*", a „*The Functions of Laymen in the Church*" és az „*Ecce Homo*" szerzőjét nevetséges álszentnek is ábrázolja.

Ezzel a 2 lappal – az „*Internationale*"-lal és a „*Marseillaise*"-zel – most majd lerántjuk az álarcot az angolokról a kontinens színe előtt. Ha olykor éppen találsz valamit, ami a két lap valamelyikébe való, akkor részt kell venned ebben a mi jó ügyünkben.

Egészségi állapotom eddig nem engedte meg, hogy részt vegyek a Központi Tanács ülésein. De majd jövő kedden, ha nem esik az eső. Az amerikai képviselőház tanácskozásait a féni foglyokról[701] az angol sajtó, amennyire láttam, a leggondosabban elhallgatta.

W. Liebknecht úr ezúttal teljes dicsfényében megmutatkozik. Először nagyon sürgős neki, hogy megkapja a „Parasztháború"-dat[415]. Most húzza-halasztja, kinyomat helyette a „*Volksstaat*" 17. számában egy a *Heinzen-féle* propagandaklikkből származó, *hamburgi* kelettel ellátott cikket, amely szembefordul az „osztálykülönbséget" hirdető felfogással.

Ami Meissnert illeti, a „Brumaire tizennyolcadikájá"-ról[265] sokatmondóan hallgat.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – harag teszi a költőt[699] – *Szerk.*

259

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1870 március 7.

Kedves Szerecsen,

Leveled igen gyanús állapotban érkezett hozzám tegnap és, ami még gyanúsabb, *egy teljes órával* a szokott idő után. Minthogy vasárnap itt csak *egyszer* hordják ki a postát, ez nagyon furcsa. Lehetséges, hogy az igen tiszteletreméltó Bruce úr érdeklődik levelezésünk iránt?

Szombat délután, amikor az „Irishman in Paris" c. cikkben[702] elolvastam a dolgot a „Marseillaise"-ről, mindjárt tudtam, hogy a világ melyik táján keresendő Mr. Williams, csak a keresztnévre nem találtam magyarázatot, bármilyen ostoba volt is ez tőlem. A história nagyon csinos, és a naiv levél Rochefort naiv kívánalmával, hogy O'Donovan Rossától egy levelet kérjen a „Marseillaise" számára, a legjobb alkalmat szolgáltatja Jennynek arra, hogy a foglyokkal való bánásmódhoz kapcsolódjék és felnyissa a jóemberek szemét odaát.

Miért nem hozatod nyilvánosságra a Főtanács levelét a genfiekhez?[638] A genfi, brüsszeli stb. központi szekciók elolvassák ezeket a dolgokat, de amíg ezek nem jelennek meg, nem hatolnak be a tömegekbe. Ugyanúgy németül is meg kellene jelenniök az illetékes sajtóorgánumokban. *Egyáltalán nem publikáltok eleget.*

Ugyan küldd már el nekem néhány napra a szóban forgó „Marseillaise"-eket és „Internationale"-okat*. Jennyke ezirányú sikere itt általános üdvrivalgást váltott ki, és Mr. J. Williams egészségére a kellő tisztelettel ittunk. Nagyon kíváncsi vagyok a história további lefolyására. Az „Irishman" buta párizsi tudósítója próbálná csak meg egyszer, képes-e ilyen dolgokat elhelyezni barátjának, Ollivier-nek a lapjaiban.

A könyvkereskedőm néhány nappal ezelőtt váratlanul elküldte nekem a Senchus Mort, a régi ír törvényeket,[613] mégpedig nem új kiadásban, hanem az *elsőben. Ezt* tehát szerencsésen elértem annyi sürgetés után. S

* *V. ö. 446. old. – Szerk.*

ennyi nehézség egy olyan könyvvel, amelynek címlapján a *Longman* londoni cég neve áll, s amelyet a kormány adott ki! Még nem tudtam megnézni ezt a holmit, mert a közbenső időben különböző modern dolgokba (a XIX. századról szólókba) kezdtem bele, és előbb ezekkel kell végeznem.

Meissnerrel megállapodtam a nyereség megosztásában.[703]

Az imént kaptam egy félig-meddig érthetetlen táviratot Barmenból, dátum nélkül, amelyből csak az derül ki, hogy anyám súlyos beteg. Hogy útban van-e egy levél, vagy elveszett-e egy korábbi távirat, azt nem tudom.[704] Ma Liebknecht lapocskáját[599] sem kaptam meg. Mármost könnyen megtörténhet, hogy néhány nap múlva Németországba kell mennem, ha igen, odautaztamban látlak. Remélem azonban, hogy még minden jóra fordul.

Barátod

F. E.

260

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 március 9.

Kedves Fred,

Csatoltan 2 „*Internationale*". Nem kell visszaküldened, mert mindegyik számból 5–5 példányt küldtek nekem.

A második számban az „*Irishman*"-*ből* vett lefordított tényanyagon kívül[705] semmi nincsen tőlem.

Ami az első számot illeti, ezt magánlevélként gyorsan írtam meg De Paepe-nak, hogy összeüssön belőle egy cikket. Ehelyett szó szerint kinyomatta,[706] zárójelben pedig hülyeségeket fűzött hozzá, pl. hogy O'Donovan testi fenyítésén korbácsolást kell érteni!

Olvastad Huxley okoskodását arról, hogy nincs különbség az angolszászok (vulgo* angolok) és a kelták között?[707] Második előadását jövő vasárnap tartja erről. A kis Dakyns jegyeket küldött nekünk.

Nagyon nyugtalanít bennünket, hogy a párizsiak** a halálhír óta hallgatnak. Remélhetőleg nem történt újabb szerencsétlenség.

Strohn tegnapelőtt itt volt, ugyanaznap elutazott a kontinensre.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – közönségesen; köznyelven – *Szerk.*

** Paul és Laura Lafargue *(v. ö. 445. old.)* – *Szerk.*

261

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 március 10.[708]

Kedves Fred,

Minthogy tudom, hogy ez a dolog mulattat téged, a legnagyobb sietségben (mindjárt postazárás van) a következőt: Jennyke, néhány bevezető széljegyzete kíséretében Gladstone legutóbbi alsóházi kijelentéséhez a bebörtönzöttekről, kivonatban elküldte a „Marseillaise"-nek O'Donovan Rossa egyik régebbi levelét, amelyet az „*Irishman*" február 5-én (azt hiszem, akkor) nyomatott ki. A „*Marseillaise*" viszont (igazi francia módra O'Donovan levelét „*Newgate*"-ből származtatja) ezt kedd esti különkiadásában nyomatja ki, amely csak „politikai foglyok" cikkeit tartalmazza[709] és 50 centime-ba kerül. Erre most újranyomás (visszafordítás angolra) a ma esti „*Echo*"-ban[710] stb. Levy „*Telegraph*"-je is megemlíti párizsi tudósításában. Az „*Irishman*" panaszt emelhet, hogy nem idézik mint forrást. De Jennyke fel fogja ezt használni arra, hogy megmutassa, *hogyan* hallgatja el az angol sajtó a *tényeket*, amelyek az ír lapokban olvashatók, s csak akkor közli őket tényként, amikor mint rendkívüli hírek Párizsból érkeznek. Az angol sajtó hamarosan észreveszi majd, hogy elmúltak a rendszeres hazudozásnak és a tények agyonhallgatásának idilli napjai.

A „*Pays*" megjegyzi, hogy a „Marseillaise" eladási árának felemelése 50 centime-ra teljesen szabályellenes, hiszen „a börtönből származó árut mindig olcsóbban adják el, mint mást".

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

262

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 március 13.

Kedves Szerecsen,

Mr. J. Williamsnek[700] kétségtelenül pompás és jól megérdemelt sikere van. A „Marseillaise" cselfogása, hogy a levelet mint eredetit nyomatta ki*, beugratta az egész angol sajtót és végül az „Irishman"-t is arra kényszerítette, hogy a „Marseillaise"-zel és az „Internationale"-lal szemben elismerje tartozását. Az agyonhallgatásnak vége, és Mr. Bruce – noha a disznó „Daily News"-ban ismét úgy tünteti fel O'Donovan Rossát, mint aki „közönséges fegyenc és semmi más" – a küszöbönálló interpelláció megválaszolásakor valószínűleg mégiscsak egészen más hangot üt majd meg. Bravó Jenny! Lizzie még különösen hálás neked az „Internationale"-ban megjelent cikkekért,[691] amelyek roppantul tetszettek neki.

A mellékelt két levelet Solingenből kaptam. A tisztelt Mollt** azért tegeztem, mert Jupp*** fivérének és a Szövetség[307] régi tagjának véltem, innen a bizalmas hang. Ugyancsak láthatod, hogy már legendák keletkeznek rólunk. Nem tudok sem a Schapper-féle – nagyon kocsmaízű – históriáról, sem pedig a másikról, amely az öregemmel kapcsolatos. Az öregem nagyonis óvakodott volna attól, hogy munkabért, vagy bármi mást velem fizettessen ki, őszerinte ehhez korántsem tudtam elég jól számolni.[711] Minthogy nemsokára válaszolnom kell ezeknek az embereknek, talán meg tudod mondani, hogy időközben hallottál-e valamit Menkéről.

Egész héten készen álltam arra, hogy anyám miatt bármely pillanatban el kell utaznom, de szerencsésen jobban van.°

A következő passzus elegendő ahhoz, hogy a szelíd lelkű Gladstone

---

* *V. ö. 450. old. – Szerk.*

** Friedrich Moll. – *Szerk.*

*** Joseph Moll. – *Szerk.*

° *V. ö. 647. old. – Szerk.*

hosszú földtörvényjavaslatát[676] teljes egészében merő szemétnek nevezhessük:

„A szóban forgó bérletek" (tudniillik olyanok, amilyeneket most Írországban a földesurak a bérlőknek itt-ott adni szoktak) „*éppolyan bizonytalanok, mint a tetszés szerint felmondható bérletek. Semmilyen módon nem hatnak oda, hogy kiküszöböljék a bizonytalanság érzését.* A bérletnek, hogy valamenynyire is megfeleljen e célnak, a további felosztás és az albérletbe adás részleteitől eltekintve, szabadnak és korlátozásmentesnek kellene lennie – mindenekelőtt nem volna szabad *akadályoznia a bérlő részének eladását.* De a jelenkori bérletek ennek az ellenkezői – agyon vannak zsúfolva záradékokkal és kikötésekkel, amelyek előírják a művelés módját és a termék felhasználását, mind pozitív, mind negatív értelemben szabályozzák a bérlő tevékenységét, s teljesen megtiltják a szabad elidegenítés lényegbevágó jogának gyakorlását. Ezeknek az okmányoknak minden soráról nagyobb túlzás nélkül elmondható, hogy az óvatlannak jogi csapdát állítanak, és csakugyan kevesen akadnak, ha ugyan akadnak, akik elkerülhetik az utolsó, záró klauzula kihatását; eszerint *az előző megállapodások bármelyikének a megsértése esetén a bérlet semmisnek nyilváníttatik. Az ilyen bérletek semmilyen biztonságot nem nyújtanak. Éppolyan bizonytalanok és még veszedelmesebbek, mint a tetszés szerint felmondható bérletek.*"

És ki mondja ezt: Mr. Gallway, a Kenmare-birtok *intézője* (!!) Killarney szegényügyi bizottságában, 1869 november 4-én. A Kenmare-birtok azonban Lansdowne márkijáé, akinek főintézője az összes írországi birtokain a „realitások" dísz-*Trenche*!* Különb tekintélyt tehát kívánni sem lehetne. És ezek a bérletek olyan szerződések, amelyek által, e törvényjavaslat elfogadása után, a nemes Gladstone szellemében, minden ír bérlő megkötöttnek tekintendő.

Van-e híretek Lafargue-éktól?

Szívélyes üdvözlet mindannyiotoknak.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 364. old.*[712] – *Szerk.*

263

Marx Engelshez[713]

Manchesterbe

London, 1870 március 19.

Kedves Fred,

Mellékelten egy „*Marseillaise*", amelyet azonban a korábbival együtt vissza kell küldened. Még magam sem olvastam. A cikket Jennyke és én együtt írtuk,[700] mert neki nem állt elég idő a rendelkezésére. Ez az oka annak is, hogy nem válaszol a leveledre és Mrs. Lizzynek egyelőre csak általam küldi köszönetét a shamrockért[714].

A mellékelt levélből, amelyet Jenny Pigott-tól kapott, látni fogod, hogy Mrs. O'Donovan, akinek Jenny egy „*Marseillaise*" kíséretében magánlevelet írt, úrnak vélte őt, noha Jenny Marxként írta alá a levelet. Ma Jennyke megbízásából válaszoltam Pigottnak, s ebből az alkalomból röviden kifejtettem nézeteimet az ír kérdésről is.

Bruce csalárdságára vonatkozó megjegyzésedet* már felhasználtuk abban a levélben, amelyet Jenny tegnap küldött a „*Marseillaise*"-nek.[715] Megvan Knox és Pollock beszámolója[409] (de még nem néztük át) és vannak „nem közismert dolgaink" is. Ezzel szemben leköteleznél, ha *postafordultával* elküldenéd: 1. *Lassalle* írását Schulze-Delitzsch ellen és 2. „Clement", a bolond fríz könyvét.

A feltűnés, amelyet Jennyke második levele (benne O' Donovan levelének összevont fordítása) Párizsban és Londonban keltett, nem hagyta aludni az ellenszenves és tolakodó (de száját és tollát nagyon ügyesen jártató) Talandier-t. Katolikus hülyéknek nyilvánította az íreket a „Marseillaise"-ben. Most éppoly nagyszájúan a pártjukat fogja egy szemlében, amelyben ismerteti mindazt, amit a „*Times*", a „*Daily Telegraph*" és a „*Daily News*" O'Donovan leveléről mondott.[716] Mivel Jennyke második levele (véletlenül) nem volt aláírva, nyilván azzal a gondolattal kecsegteti magát, hogy őt tekintik majd a levél titkos beküldőjének. Ezt meghiúsí-

* *V. ö. 451. old. – Szerk.*

totta Jennyke harmadik levele. A fickó egyébként a francia nyelv oktatója a sandhursti katonai iskolában.

Múlt kedden vettem részt első ízben újra a Főtanács ülésén.[717] Velem volt Felix Holt, the Rascal*. Nagyon jól szórakozott, mert kivételesen csakugyan érdekes dologról volt szó. A párizsi „*pozitivista*" *proletárok* tudvalevően már a bázeli kongresszusra[455] is menesztettek egy küldöttet**. Vita volt, hogy megengedjék-e a kongresszuson való részvételét, mert egy filozófiai társaságot, nem pedig egy munkástársaságot képviselt (jóllehet ő és társai „személyileg" mind a munkásosztályhoz tartoznak). Végül elfogadták mint egyéni „*Internacionálé*"-tagok küldöttét. Ezek a fiúk most Párizsban egy *Internacionálé*-szekciót alakítottak, – ez pedig olyan esemény, amely körül a londoni és párizsi comte-isták nagy zajt csaptak. Azt hitték, hogy ezzel sikerülni fog beékelődniök közénk. A Főtanács, a „pozitivista proletárok" csatlakozási bejelentésére válaszolva, a legudvariasabban emlékeztette őket, hogy belépésüket a Tanács csak programjuk megismerése után engedélyezheti. Küldtek tehát egy – ízig-vérig ortodox comte-ista – programot, amelyet múlt kedden vitattunk meg. Elnökölt Mottershead***, aki igen intelligens (bár ír-ellenes) öreg chartista és a comte-izmus személyes ellensége és ismerője. Hosszabb vita után: minthogy munkásokról van szó, mint egyszerű szekció felvehetők. Viszont nem vehetők fel mint „*pozitivista* szekció", mert a comte-izmus elvei[718] homlokegyenest ellentmondanak a mi szervezeti szabályzatunk elveinek. Egyebekben az ő dolguk, hogy filozófiai magánnézeteiket miként hozzák összhangba szervezeti szabályzatunk elveivel.

A solingeni firkákról legközelebb.

Üdvözlet.

Szerecsened

* Dakyns.[680] – *Szerk.*
** Gabriel Mollin. – *Szerk.*
*** *V. ö. 396. old.* – *Szerk.*

264

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1870 március 21.

Kedves Szerecsen,

Tegnapelőtti leveledet *csak ma* kézbesítették ki nekem, és a (mellékelt) boríték állapota semmi kétséget nem hagy afelől, hogy Bruce, ez a gazfickó szemet vetett a levelezésünkre. E sorokat tehát *nem* postán küldöm, egyidejűleg pedig néhány sor kíséretében postán visszaküldöm neked Pigott levelét.

Zárd le borítékaidat óvatosan és pecsételd le a leragasztás *fölött* pecsétviasszal úgy, hogy a pecsétlenyomat a borítéknak *mind a négy szárnyát* érintse. Erre a te mostani borítékaid nem alkalmasak, a négy szárnynak egészen össze kell érnie, hogy ez lehetővé váljék. Ez megnehezíti a dolgot, úgyhogy a fickóknak, minthogy kevés idő áll a rendelkezésükre, szemmel látható bizonyítékokat kell szolgáltatniok, s akkor nyilvánosan denunciálni lehet őket. Időközben azt, ami *fontos*, írd nekem Schorlemmer címére, Owens College, Manchester, vagy 172 Brunswick Street, Manchester, vagy pedig S. Moore címére, 25 Dover Street, Oxford Street, Manchester, s ne te magad címezd a leveleket. *Egészen titkos* dolgok esetében legjobb csomagot feladni a Globe Parcel Co. útján, mint ezt a levelemet is. Ezen az úton egy másik címet is megadhatnál nekem, a lakásod *nem* lehet. Jó, hogy hamarosan Londonba megyek, ez akkor megszűnik. Éppen most írtam meg a felmondólevelet a házbérletre. Ez a disznó kormány persze keresve sem találhat a mi levelezésünknél jobb eszközt arra, hogy az egész proletárpárt tevékenységéről tájékozódjék, s egy és más olyan dologra is bukkanhat benne, amit kontinentális kollégáinál értékesíthet. Már csak ezért is mindenben óvatosnak kell lennünk. Nem szabad Stieber számára leveleznünk.

Jenny viszont felkiálthat: győzelem az egész vonalon! Nélküle ez a dísz-Gladstone *sohasem* engedélyezte volna az új vizsgálatot. Hogy ez ügyben Moore* megint mennyire hagyta, hogy Gladstone rászedje, kitűnik,

* George Henry Moore. – *Szerk.*

ha az „Irishman" 608. oldalán levő, nyilván Moore-tól származó reménykeltő cikkecskét összehasonlítjuk Gladstone csütörtöki beszédével, amelyben fenntartja magának az összetétel és a módozatok stb. jogát.[719]

A levelet, amelyet Solingenből kaptam,* szintén megpróbálták feltörni, bizonyára Kölnben, de a pecsétviasz helyes alkalmazása folytán nem sikerült.

Szívélyes üdvözlettel

barátod
F. E.

A fickók sietségükben a boríték négy szárnyát *rosszul* hajtották vissza, úgyhogy kész a bizonyíték.

* *V. ö. 451. old. – Szerk.*

265

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 március 24.

Kedves Fred,

Mellékelten két „Marseillaise" (benne egy J. Williams[700]) és egy „*Het Volk*"[720], amelyről többet a levél folyamán.

Ezek a fickók vigyázzanak magukra a levelek feltörésével. A dicső Graham idejének vége.[721] Mihelyt lenne egy egészen cáfolhatatlan bizonyítékom, írnék egyenest a postaügyi miniszternek. Nem kell szégyenlősnek lenni.

Azt hittem, megint teljesen rendben vagyok, az utóbbi két hétben ismét flottul dolgoztam, de először átkozottul köhögni kezdtem a márciusi keleti széltől – még most is ezzel kínlódom –, tegnapelőtt óta pedig egy újabb kellemetlen jelenség mutatkozik a jobb ágyékomon, amely két napja megnehezíti a járást és az ülő helyzetet. Az ördög vinné el!

Mellékelten a genfi *orosz kolónia* levele. Felvettük őket, s én *elfogadtam* a megbízásukat, hogy a Főtanácsban a képviselőjük legyek,[673] rövid válaszlevelet is írtam (hivatalosat, *magán*levéllel együtt) és engedélyt adtam arra, hogy a lapjukban[722] közzétegyék. Furcsa helyzet, hogy én funkcionáljak az ifjú Oroszország képviselőjeként! Az ember sohasem tudhatja, mire viheti és milyen különös társaságba kerülhet. A hivatalos válaszban[723] dicsérem Flerovszkijt[559] és hangsúlyozom, hogy az orosz szekció fő feladata Lengyelországért dolgozni (azaz Európát megszabadítani a saját szomszédságától). Biztonságosabbnak láttam, ha Bakunyint egy szóval se említem, sem a hivatalos, sem a bizalmas levelemben. De azt sohasem fogom a fickóknak megbocsátani, hogy „tiszteletreméltónak" tettek meg engem. Nyilván azt hiszik, hogy 80 és 100 év között vagyok.

A „Volk" kiadójának – itt mellékelt – levele nekem volt címezve, de a borítékon közelebbi cím helyett ez állt: „den Her Karl Marx, *Algemeen Correspondent voor Nederland der Internationale Arbeiders Vereeniging, London*"*. Eddig teljesen ismeretlen volt előttem a „németalföldi álta-

* – „Karl Marx úrnak, a *Nemzetközi Munkásszövetség németalföldi általános levelezőjének, London*" – *Szerk.*

lános levelező" tisztsége. Ámde mielőtt valamiképpen érintkezésbe lépek „Philipp von Roesgen von Floss úrral", biztonságosabbnak láttam, hogy előbb antwerpeni flamand szekciónknak írjak és felvilágosítást kérjek erről a hosszú névről.*

Szívélyes üdvözlet Mrs. Lizzynek.

Szeretettel

Apropó. Az öreg Becker végre írt Jungnak (és néhány sort nekem is,[724] amire holnap válaszolok). Az összes elkövetett szamárságait mélységesen tudatos machiavellizmusnak tünteti fel. A jóember! Itt van még az az érdekes tény, hogy Bakunyin, aki, mint Becker mondja, eddig kígyót-békát kiáltott Herzenre, a halála után nyomban megfújta a dicsőítő harsonát.[725] *Ezzel elérte* a *célját*, nevezetesen azt, hogy a propagandacélokra szánt pénz, mintegy évi 25 000 frank, amelyet a *gazdag* Herzen Oroszországból (az ottani pártja által) fizettetett magának, most Bakunyinra szállt át. Bakunyin úgy látszik szereti az efféle „*örökséget*",[726] noha ellenszenvvel viseltetik az örökösödés iránt.

A *napóleoni* faj szépen lecsúszott, ha minden eszközzel *bizonyítani* igyekszik, hogy *pofonokkal* traktálják.[727]

* *V. ö. 649. old. – Szerk.*

266

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 március 26.

Kedves Fred,

Mellékelten visszaküldöm az „ál"-Moll* leveleit. Menkéről még nem hallottam. Ha írsz a fiúknak, akkor mondd már meg nekik azt is, hogy 1. Lessner többször megírta nekik, hogy a *Központi Tanács* mit sem tehet ebben az ügyben; 2. maguk is kiszámíthatják az 5 ujjukon, hogy az ő szövetkezeti társaságuk csöppet sem érdekli az angolokat, és 3. a Központi Tanácsot Európa minden zugából ostromolják pénzkövetelésekkel anélkül, hogy a kontinens bármely részéből pénzt kapna.

Ma reggeli soraidat nem értem. Ennek nyilván az az oka, hogy a fejem testi bajok folytán nem éppen a legtisztább.

Örülnék neki, ha még holnap este (feltéve persze, hogy a posta vasárnap elmegy, innen ugyanis nem megy el) 5 £-et küldhetnél előlegként a jövő negyedévre. A feleségem ugyanis későn, azaz a pénztár kiürülésének pillanatában jelentette be nekem, hogy hétfőn 2 órakor gázszámla fizetendő.

Azt hiszem, Manchesterben hagytam[483] a *„Queen's Messenger"-nek*[728] azt a számát, amelyben Clanricarde életrajza van. Minthogy ez a barom nagyon fontoskodik az ír Coercion Bill[729] vitájában, időszerű lenne, hogy J. Williams[700] bemutassa a franciáknak Pierre Bonaparte párját.

Láttál már valaha ilyen ronda időt, mint ezen a télen és ősszel? Nem csoda, hogy az ember nem tud rendbejönni.

Salut**.

Barátod
K. M.

---

* Friedrich Moll. *(V. ö. 451. old.)* – *Szerk.*

** – Üdvözlet – *Szerk.*

267

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1870 március 27.*

Kedves Szerecsen,

Ha a tegnapelőtti néhány soromat nem értetted, akkor bizonyára nem volt meg az, amit a borítékba beletettem. Azt írod 24-én, hogy megteszed a lépéseket, mihelyt egész cáfolhatatlan bizonyíték lesz a kezedben, hogy leveleinket feltörik. Éppen e levél borítéka volt a legcsattanósabb bizonyíték, a pecsétviaszt forró vassal meglazították és utána éppoly hanyagul visszakenték a borítékra, úgyhogy a pecsétnek minden nyoma eltörlődött és a fellazított borítékszárnyak még csak nem is fedték egymást rendesen. Tehát *ezt* a borítékot küldtem el neked rögtön és ezzel hozzá akartalak segíteni ahhoz, hogy nyomban lépéseket tehess. Mármost ha a boríték nem volt benne a levelemben, akkor kivették. Ha azonban ez ugyanaz az állapot, amelyben te elküldted, akkor persze nem is kell pecsétviaszt tenned a leveleidre, éppúgy teljesen nyitva is küldheted őket. Minthogy az eset érdekel engem, kérlek, közöld, hogy mi történt.

Szerencsére volt pénzem idehaza, s mellékelten küldök neked 5 £-et, S/7, 29 808, Manchester, 1869. jan. 16., Bank of England. Sajnos, vasárnap lévén, nem küldhetem ajánlottan, a kutyák, akik feltörik a leveleket, képesek a pénzt is ellopni. Már tegnap el akartam intézni a többit, de a bank szombaton olyan korán zár, hogy nem értem volna be idejében a városba. Holnap elintézem.

Nem emlékszem, hogy láttam volna a „Queen's Messenger"-t Clanricarde életrajzával. Úgy tudom, hogy valamennyi „Queen's Messenger"-t stb., amelyeket nem vittél magaddal, a „Cloche"-okkal és a „Lanterne"-ekkel együtt csomagban visszaküldtem, de még egyszer utánanézek.

Philipp von Roesgen von Floss úr már több ízben pöffeszkedett a „Werker"-ben; a hamisítatlan precíz holland kézírás lezüllött közjegyzői ír-

* *A kéziratban:* 29. – *Szerk.*

nokra enged következtetni. Mindenesetre ajánlatos az óvatosság, mielőtt igazolványt kap mint az Internacionálé egyéni tagja.*

Ha Collet barátod megtudná, hogy te most bona fide** és őszinte szívvel orosz ügynök lettél!*** De igazán kedves ezektől a fickóktól, akik persze egészen másfajta oroszoknak látszanak, mint mindazok, akikkel korábban dolgunk volt. Mindaddig meg lehet engedni nekik, hogy a többi szlávot pártfogolni próbálják, amíg Ausztriában és Magyarországon megvetjük a lábunkat, ezzel ez magától megszűnik majd. A szerb Omladináról is jó elképzeléseik vannak, ez egyfajta diákegyesület, amelynek tendenciái körülbelül olyan világosak, mint a hajdani Burschenschafté.[730]

A Bakunyinra vonatkozó információ nagyon jó. De ezzel ártalmatlanná is van téve, azok az oroszok, akik fizetnek, nem fogják megengedni neki, hogy tovább lépjen mint Herzen.[726]

Nálatok bizonyára rosszabb az időjárás, mint nálunk; bár itt meglehetősen hideg van és a szél változóan északnyugati és keleti, de egyébként többnyire szép az idő, és minden nap kiadósan járkálhatok. Csak egy héttel ezelőtt kaptam egy iszonyatos influenzát, amikor hirtelen beállt a meleg, de 3 nap alatt lenmagteával elűztem.

A holland és az orosz leveleket a második postával küldöm vissza, úgyhogy holnap délután megkapod őket.

Valamelyik nap átnéztem a múlt évi levelezésünket és úgy látom, hogy körülbelül július–augusztustól előbb egyes, később kivétel nélkül az összes leveleiden többé vagy kevésbé világos nyoma látható annak, hogy manipuláltak rajtuk. A ma reggel kapott levelet, ha netán fel is törték, legalább tisztességesen visszaragasztották.

Szívélyes üdvözlettel

barátod
F. E.

---

* *V. ö. 458., 649. old. – Szerk.*
** – jóhiszeműen – *Szerk.*
*** *V. ö. 457. old. – Szerk.*

268

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 március 28.

Kedves Szerecsen,

Egy levélben, amelyet, vasárnap lévén, nem tudtam ajánlva feladni, küldtem neked tegnap egy 5 £-es bankjegyet – S/7, 29 808, Manchester, [18]69 jan. 16 – és remélem, hogy a levéllel együtt megkaptad. Mellékelten csatolok most 82. 10 £-et, – látra szóló váltó a londoni Union Bankhez, kiállítva a Manchester and County Bank által F. Engels számlájára, átutalva neked; küldöm továbbá a különböző holland és orosz leveleket. Az itteni Roesgen* azt állítja, hogy korántsem rokona a rotterdaminak**. Ez utóbbinak a zavarossága nem rossz – a *király* és a nép isteni joga, a tiltakozás a mai kommunizmus ellen, az alkotmányos monarchia védelme a köztársasággal szemben (ámbár ebben *Hollandia* vonatkozásában van egy szikrányi történelmi megértés) és végül a védővám. Ilyenformán már hívhatnak valakit Philipp von Roesgen von Flossnak. Az is jó, ahogyan szemére veti a burzsoáziának, hogy előbb a saját pénzeszsákját akarja megtömni, és aztán az általa kiszipolyozott országot eladni az erre vágyakozó *poroszoknak*. Ezt el kellene küldeni Bismarcknak.

Barátod
F. E.

* Charles Roesgen. – *Szerk.*

** Philipp von Roesgen von Floss. – *Szerk.*

269

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 április 13.

Kedves Szerecsen,

Hálás köszönet a parlamenti dolgokért. Egyesek elébe vágtak kívánságaimnak, mások újak voltak számomra és nagyon kapóra jöttek. Küldök neked néhány „Zukunft"-ot, hogy alkalmad legyen megcsodálni a nemzeti liberálisok minden mértéket felülmúlóan aljas viselkedését a politikai bűntettek (büntetőtörvénykönyv) vitája során. Ez mindenen túltesz. A gyáva kutyák azt hiszik, hogy a *közönséges* bűntettekre kiszabott halálbüntetés – ráadásul csak papíron történt – eltörlésével olyan hőstettet vittek véghez, hogy a politikai bűntettek elkövetőit most nyugodtan fegyházba zárhatják és úgy bánhatnak velük, mint a közbűnténysekkel.[731] Hiszen a *politikai* bűntettekre, az ostromállapot révén, továbbra is fenntartják a golyót és puskaport.

Mellékelten egy mulatságos levél Wilhelmtől;[732] visszakérem, hogy válaszolhassak rá. Láthatod, ez az ember úgy tesz, mintha *én* plagizálnám *őt*. Még nem szilárdította meg lipcsei lapocskájának[599] a helyzetét, és máris *napilapot* akar alapítani Berlinben. A fickó mindig az angyalok muzsikáját hallja, csak a földi zörejekre süket.

A Wakefielddel[557] – 1600–1700 kvartoldal – különböző megszakítások után végre elkészültem.

A könyvnek szörnyű az írásmódja és még szörnyűbb a nyomdai kivitele – szinte minden szám és adat hamis –, de ami az anyagot illeti, a gyakorlatomban páratlan. Ilyen hiánytalan anyagot egy országról még sohasem láttam. Amellett szeme van a fickónak, és meglehetősen becsületes. Pompás az angolok Írország miatti félelme 1808–12-ben. A franciák elfogtak és közzétettek Indiába küldött jelentéseket, amelyekben Lord W. Bentinck Írországot *elveszettnek* nyilvánítja Anglia számára.

Az óra 8-at üt, szaladnom kell, hogy a levél még eljusson a postára.

Szívélyes üdvözlettel

barátod

F. E.

270

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 április 14.

Kedves Fred,

Mellékelten visszaküldöm Wilhelmet.[732] Borkheim csatolt leveléből[733] láthatod, hogy Wilhelm micsoda neveletlenségeket üzen nekem. Nem szeretem ezt a grobiánus szentimentalizmust, s mivel Wilhelm született darmstadti, vagyis még az a mentsége sincs, hogy született vesztfáliai lenne, némiképpen nyers hangú választ küldtem neki.

Cikkedben[734] szándékosan elsiklott afölött, hogy a „Néppártot" és a „nemzeti liberálisokat" *egyazon* bornírtság két pólusaként tárgyalod.

Kedden voltam először újra a Központi Tanácsban és ez alkalommal elkaptam Pfändert, aki megint belépett a tagok sorába (újraválasztották), de eddig még nem jelent meg.[735] Közölte velem, hogy egy héttel ezelőtt elhívatták *Schapperhoz*, aki nagyon súlyosan megbetegedett. Schapper szeretett volna látni engem; Pfänder ezt *nem* tudatta velem, *mert* a combomon levő vacak miatt nehezen tudtam járni. De odakocsiztam volna, ha értesít. Ugyanezen az estén (kedden) Lessner közölte, hogy Schapper a halálán van. Remélem, hogy a dolog talán mégsem áll olyan rosszul.

Ha már orvosi területen vagyok, a következőket: a legutóbbi kiütést csupán utófájásnak tekintem, amely meglehetős rendszerességgel fellép és aztán a meleg idő előrehaladtával eltűnik. Így azt hiszem, hogy erre az évre elkészültem vele. De viszont a melegebb időjárással, mint mindig, nyomban újra jelentkezett a májbajom (vagy minek is nevezzem), és ez ellen Gumpert orvosságát vedelem. Kugelmann azt állítja, hogy egyetlen egy módon jöhetek igazán rendbe, ha a nyár végén alávetem magam egy kúrának Karlsbadban. Szerinte az egész a rossz táplálkozáson alapszik, ez pedig a rossz emésztésen, amely viszont a máj rendellenes működésével függ össze. Kérlek tehát, hogy faggasd ki erről Gumpertot. De mondd inkább azt, hogy a karlsbadi javaslat az angol orvosomtól származik, mert talán a „Kugelmann" név puszta említése arra indítaná, hogy akarata és tudása ellenére az esetet ne ítélje meg objektívan. Én érzem, hogy csakugyan

valami határozott megelőző szerhez kell folyamodnom, hiszen az ember minden évben egy évet öregszik, s az effajta betegeskedés sem saját magunknak, sem külső hatásában nem előnyös.

Tudod, hogy Meyen meghalt?

A *„Zukunft"-ok* csakugyan szép képet adnak a porosz-liberális jelenről! De maga a *„Zukunft"* [*„Jövő"*] is *„Gegenwart"-tá* [*„Jelen"-né*] fog átváltozni. Mint *„Zukunft"* ugyanis a lap csődbe ment. Új formájában a frankfurti Sonnemann fennhatósága alá kerül (Weiss továbbra is főszerkesztő marad). Az lesz a feladata, hogy tisztán politikailag képviselje a *Néppártot*[138] Berlinben. Micsoda hülyeség! A meglevő kis befolyását és olvasótáborát a munkások körében a „szociális kérdéssel" való kacérkodás felszámolásával teljesen el fogja veszíteni, a porosz, sajátosan a berlini „polgárokat" pedig bizonyosan nem nyeri meg az erősebb délnémet színezettel.

Csatolok 2 bécsi munkáslapot* és 1 *„Égalité"-t* és kérlek, hogy átolvasás után mindhármat küldd vissza.

A *„Volkswillé"-ben* „csi-i-i-nos" az „építmény", amelyet Frankel Leó zsidócska (Schweitzer párizsi tudósítója, nem tudom, hogy még most is az-e?) az érték-alkotórészekről adott magyarázatomból emel. Például: (Munkaerő+bérmunka – bér = független munkás).

Az *„Égalité"-ből* látni fogod, hogy La Chaux-de-Fonds-ban, a francia-svájci kongresszuson nyílt háborúba keveredtek a bakunyinisták, akiket Guillaume vezetett (ez a marha professzornak nevezi magát, és a *„Progrès"-nak*, Bakunyin házimoniteurjének a szerkesztője Locle-ban) és a (genfi) *Francia-Svájci Tanács.*[737] Az ábrázolás igen zavaros. Kedd este Jung ismertette a Genfi Tanács** hivatalos beszámolóját, amelyet az orosz Utyin, a francia-svájci kongresszus titkára írt. A 2000 főt képviselő antibakunyinistákat kisebbségbe szorították és ezzel különválásra kényszerítették a 600 főt képviselő bakunyinisták, akik viszont per fas et nefas***, a többi között hamisított mandátumokkal, nagyobb számú küldöttet biztosítottak maguknak. Heves kijelentésekre került sor Bakunyin üzelmeiről, akit Utyin és mások lelepleztek. A Francia-Svájci Tanács most – a legutóbbi (bázeli) kongresszus határozatára[639] támaszkodva – azt kívánja, hogy a Központi Tanács döntsön. A mi *válaszunk:* minden tényanyagot, az *ülési jegyzőkönyvekkel* együtt, ide kell küldeniök. Dettó megbíztuk Jungot, írjon Guillaume-nak, hogy ő is terjessze elő védekezését.

---

* „Volkswille"[736]. – *Szerk.*

** Francia-Svájci Föderális Tanács. – *Szerk.*

*** – minden megengedett és meg nem engedett módon – *Szerk.*

A minap ugyanígy egy lyoni viszályban kellett döntenünk.[686] Végül pedig egy bázeli klikk (amelyet Bruhin államügyész vezetett) bepanaszolta nálunk az (inkább proletár) másikat. Az utóbbi ügyet azonban mint *teljesen helyi* jellegűt J. Ph. Beckerhez utasítottuk mint döntőbíróhoz.

Lafargue megismerkedett Párizsban egy nagyon művelt orosz nővel* (barátjának, Jaclardnak, egy kitűnő fiatalembernek a barátnőjével). Ez közölte vele, hogy *Flerovszkijt* – bár könyve[559] a liberális áramlat idején átment a cenzúrán – voltak olyan szívesek emiatt Szibériába száműzni. Az én könyvem fordítását még megjelenése előtt elkobozták és betiltották.[738]

Még e hét folyamán vagy a következő hét elején megkapod tőlem: „*Landlord and Tenant Right in Ireland. Reports by Poor Law Inspectors. 1870*", valamint „*Agricultural Holdings in Ireland. Returns. 1870*".

A poor law inspectorok** jelentései érdekesek. Megmutatják többek között azt is, hasonlóan a már kezedben levő „*Reports on Agricultural Wages*"-hez, hogy az éhínség óta megkezdődött a konfliktus egyrészről a *mezőgazdasági munkások*, másrészről a *farmerek és bérlők* közt.[739] Ami a „Reports on *Wages*"-t*** illeti – feltéve, hogy a mostani béradatok helyesek, ez pedig egyéb források alapján ítélve valószínű –, a *korábbi bértételeket* vagy *túl alacsonyan* adják meg, vagy pedig az ezekre vonatkozó korábbi parlamenti jelentések, amelyeket ki fogok keresni neked parlamenti dokumentumaim közül, *túl magasan* adták meg őket. Egészében véve azonban bebizonyosodik, amit az Írországról szóló szakaszban mondtam[740], hogy a béremelkedés még ki sem egyenlítette a létfenntartási eszközök árának emelkedését, és hogy valójában, a kivándorlás ellenére, az őszi időszak stb. kivételével viszonylagos munkástöbblet jött létre. A „*Landlord and Tenant Right Reports*"-*ban* fontos az a tény is, hogy a gépi berendezés haladása rengeteg kéziszövőt pauperré tett.

Leköteleznél, ha egészen röviden közölnél velem egyet-mást Írország mocsarairól, tőzeglápjairól [bogs, peats] stb. Valamennyi Kékkönyvben[277], amelyeket olvastam, a mocsár hol a hegyen, különösen a hegyek lejtőin fordul elő, hol meg a síkföldön is. Hogy is van ez? Mit értenek az írek townlandeken°?

A szegénytörvény-felügyelők két jelentéséből igen világosan kitűnik: 1. hogy az éhínség óta megkezdődött a birtokok megtisztítása a mezőgazda-

* A. V. Korvin-Krukovszkaja. – *Szerk.*

** – szegénytörvény-felügyelők – *Szerk.*

*** „*Bérekről* szóló Jelentést" – *Szerk.*

° *V. ö. 468–469. old.* – *Szerk.*

sági munkások lakásaitól, *mint Angliában* (ez megkülönböztetendő a 40 shillinges freeholderek 1829 után végbement felszámolásától[741]);

2. hogy az Encumbered Estates proceedingek* rengeteg *kis uzsorást* tettek a csődbe ment, kidobott földbirtokosok helyére. (A földbirtokosok száma ugyanezen jelentések szerint $^1/_6$-dal csökkent.)

Nagyon szeretném, ha te és Moore néhány fontot küldhetnétek nekem *Dupont számára.* A felesége tüdővészes, kórházban van. Őt magát kidobták a régebbi munkahelyéről. Az *ürügy:* politikai irányzata; az *igazi ok:* tőle származik az *összes találmány,* amelyeket a tulajdonos elsajátított magának. Ezért Dupont ennek a szemében régóta persona ingrata** volt (abban a hiedelemben, hogy már egészen kiszipolyozta). Csakhogy ez a gyáros úr alaposan tévedett, amennyiben Dupont-nak egy egészen új találmánya van, mely megoldja a zongorakészítés egyik régen felmerült problémáját. Már adtam Dupont-nak néhány fontot, mert hetek óta puszta száraz kenyérre volt kárhoztatva a három kislányával együtt. Csak néhány hétre kellene segíteni rajta, amíg új állást talál. Ki tudná megírni a *találmányok* miatt utcára dobott munkások történetét!

Emellett a szegény ördögöt még a párizsiak féltékenysége is zaklatja, meg a rágalmazások a Francia Szekció[174] részéről, amely természetesen rögtön megkaparintotta magának Flourens-t.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Apropó. Stirling (Edinburgh) – Hegel Logikájának fordítója,[162] aki a Hegel-emlékműre való brit gyűjtés élén áll – egy kis brosúrát írt *Huxley* és annak *protoplazmája* ellen[742]. A fickó, skót lévén, természetesen elsajátította Hegel hamis vallási és eszmei miszticizmusát (és ezért Carlyle-t is arra indította, hogy nyilvánosan kijelentse áttérését a hegelianizmusra). De Stirlinget a hegeli dialektika ismerete képessé teszi arra, hogy kimutassa Huxley gyengeségeit akkor, amikor az filozofálni kezd. Amit Darwin ellen mond – ugyanebben a pamfletban –, az arra lyukad ki, amit a berlini vérbíró (Blutschulze***) (régivágású hegeliánus) néhány évvel ezelőtt a természetkutatók hannoveri gyűlésén mondott.[743]

---

* – eladósodott birtokokkal kapcsolatos eljárások[650] – *Szerk.*

** – nemkívánatos személy – *Szerk.*

*** Franz Eilhard Schulze. – *Szerk.*

271

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 április 15.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten visszaküldöm Borkheimot.[733] A derék Wilhelm nem gondolta, hogy rád vonatkozó hetvenkedéseit ipsissimis verbis* közlik majd veled. Ökör marad egész életében.

A lapokat vasárnap este küldöm vissza neked. Igyekszem holnap találkozni Gumperttal, de mivel ő maga „túlerőltetés" miatt (miféle munkával?) egy idő óta idegbántalmakban szenved, lehetséges, hogy az ünnepnapok alatt távol van. Addig is azt javasolnám neked, hogy néhány egymás után következő napon nagy sétákkal próbálkozz – 3–4 órát egyfolytában – és, ha az idő engedi, sohase járkálj napi 1–2 óránál kevesebbet, majd pedig hetenként legalább egyszer-kétszer tegyél egy ilyen nagyobb sétát. Én most már egyáltalán nem tudok rendesen dolgozni, amíg egy órát vagy még többet nem járkáltam, egészen pompás a hatása, és bizonyára a te májadat is némiképpen lendületbe hozza. Egyébként teljesen egy véleményen vagyok Kugelmann-nal.

A Fränkelke** igazi zsidócska. Párizsban megtanulta a „formulát" és jó árut szállít.*** Pompás, hogy az általános költségeket, köztük a gépi berendezés kopását, az olajozást, a szenet (amennyiben ez nem nyersanyag), a földjáradékot stb. az értéktöbblet részeként fogja fel.

A bog szó egyszerűen tőzegmocsarat vagy lápot jelent, ezek kétféle helyen fordulnak főleg elő: 1. síkságon, völgyteknőkben (régi tengerek medrében), vagy olyan mélyedésekben, amelyeknek a lefolyása eltömődött; 2. erdőirtás következményeként lapos vagy enyhén hullámos kúpú magaslatokon, ahol a moha, a fű, a hangafélék stb. összegubancolódnak és a víz lassabban folyik le, mint amennyi esőt átlagosan kap. A síkságok lápjain

---

* – saját tulajdon szavaival – *Szerk.*

** Frankel Leó. – *Szerk.*

*** *V. ö. 465. old.* – *Szerk.*

még nagy folyók is átfolyhatnak, amelyek mégsem csapolják le őket (így például több helyen a Shannon mentén, a Duna-mocsár Bajorországban stb.). Nagyon gyakori az is, hogy ilyen mocsarak a folyamok forrásainak gyűjtőmedencéi (az alleni mocsár, amelyből eredeti, ma már nagyon lecsökkent méreteiben kiáramlott a Boyne, a Barrow, és mindkettőnek, valamint a Shannonnek különféle mellékfolyói). A Chat Moss, Liverpool és Manchester között, amelyet ismersz, egy valódi ír minta-bog, amint ezt Wakefield[557] is megerősíti. Legalább 30–40 lábnyival magasabban fekszik, mint a Mersey és az Irwell, amelyek félkörben körülfolyják, úgyhogy a lecsapolás nagyon könnyű feladat; mégis még csak kb. $^1/_3$-dal végeztek, pedig 1800 óta dolgoznak rajta. Ez a földbirtokosoktól függ, hiszen az ilyesmit természetesen csak szisztematikusan és kényszer útján lehet kiszárítani. Hollandiában is találsz ilyeneket – a tőzegmocsarak egész Európában mindenütt egyformák. Nos, az írek a *síkságon* levőt red bognak*, a hegyeken levőt pedig black bognak** nevezik. Mármost a víz leszivárgása még a lejtőkön is – sőt, az igen meredek, 30–40 fokos lejtőkön is – hasonló lápos és idővel tőzegtermelő helyeket hozhat létre. Meredek lejtőn természetesen csupán vékony réteg képződik, laposabbon vastagabbá és még vastagabbá válhat. A legvastagabb persze a lapos kúpokon.

A townlandek a legalsóbb közigazgatási egységek Írországban, ahol mindenütt a régi ír klánfelosztás szolgált alapul; ez északon és nyugaton többnyire még változatlanul fenn is maradt. A grófságok a helyi fejedelemségeket képviselik (Donegal, *the* O'Donnell birodalma, amelynek megint mások, pl. the Mac Swine és népe voltak alárendelve. Tyrone *the* O'Neill birodalma, Fermanagh *the* Maguire birodalma stb.) A bárságok képviselik az egyes klánokat, és ezeken belül a ballybetaghok (így írja Davies) vagy angolra fordítva a townlandek a lakosság által közösen fenntartott egyes falusi markokat. Ezeket pl. Ulsterben teljesen a régi keretek között tartották meg, más részeken többé vagy kevésbé. A parisht***, a poor law Uniont° és más speciális angol felosztási egységeket aztán később csúsztattak be a bárságok és a townlandek közé.

A parlamenti jelentésekből levont következtetéseid°° az én eredményeimmel is megegyeznek. Csak ne felejtsd el, hogy végső soron az az 1846 óta

* – vörös mocsárnak – *Szerk.*
** – fekete mocsárnak – *Szerk.*
*** – egyházközséget – *Szerk.*
° – szegénytörvény-egységet[744] – *Szerk.*
°° *V. ö. 466–467. old.* – *Szerk.*

tartó folyamat, amelynek során a birtokokat megtisztították a mezőgazdasági munkásoktól, eleinte még összekeveredett a 40-shillinges freeholderektől[741] való megtisztítás folyamatával, mégpedig azért, mert 1829 előtt 21 vagy 31 évre, *sőt életfogytiglan* (ha nem tovább) érvényes bérleteket kellett kötni ahhoz, hogy freeholdereket csináljanak; csak akkor vált ugyanis valaki freeholderré, ha – amíg csak élt – *nem lehetett kitenni a szűrét*. Ezek a bérletek szinte sohasem zárták ki a további felosztást. Ezek a bérletek, illetve a következményeik 1846-ban részint még érvényben voltak, azaz a parasztok még mindig ott voltak a birtokon. Ugyanígy állt a helyzet azokkal a földekkel, amelyek akkoriban közvetítők kezében voltak (akiknek a bérlete többnyire 64 évre, három emberöltőre, sőt 99 évre szólt); ezek gyakran csak 1846 és 1860 között áramlottak vissza. Ezért aztán ezek a folyamatok többé-kevésbé összekeverednek, illetőleg az ír földbirtokosnak nem, vagy csak ritkán volt módjában tisztázni azt, hogy speciálisan a mezőgazdasági munkásokat inkább kell-e elűzni, mint a többi megmaradt kisbérlőt. Lényegében Angliában is, Írországban is ugyanarra lyukadnak ki: a földet olyan munkásokkal kell megművelniök, akik *más szegénytörvény-egységekben* laknak, hogy ezáltal a földesúr és bérlője mentesek legyenek a szegényadótól. Ezt Senior is kimondja, vagy helyesebben fivére Edward, aki szegénytörvény-biztos volt Írországban: a nagy eszköz, amely megtisztítja Írországot, a *szegénytörvény*.

Az Eladósodott Birtokok Törvényszékének megalakulása óta eladott föld, feljegyzéseim szerint, az egész föld $^1/_5$-ére is tehető; a vevők valójában nagyobbrészt uzsorások, spekulánsok stb., *többnyire ír katolikusok*. Részben meggazdagodott állattenyésztők is. Ennek ellenére Írországban most már *csak mintegy 8000–9000 földbirtokos* van.

Mit szólsz hozzá, hogy felsült az egész európai burzsoázia, amely esküdött a liberális császárságra és újabban babérokra méltónak ismerte el Louis Bonaparte-ot, amiért őszinte szívvel áttért az alkotmányosságra. És most kiderül, hogy a szándéka csakugyan olyannyira őszinte, hogy a számára megfelelő pillanatban *kifejezetten fenntarthassa* magának az államcsíny, vulgo* népszavazás jogát[745]. Nehogy másodszor is a szemére vessék, hogy felborította az alkotmányt. Ez is kommentár a „közvetlen népkormányzáshoz", amelyet most a svájciak bevezetnek,[396] s amit a franciák végképp nem akarnak. Hogy hívják svájciul a népszavazást, vétónak vagy néphatározatnak? Ezt Wilhelmtől kellene megkérdezni. Ha már Wilhelmről van szó – olvastad a csodálatos hirdetményt a „Volksstaat" 27. számában: *Ki vette*

* – közönségesen; köznyelven – *Szerk.*

kölcsön tőlem Kolb „Statisztikáját"? W. Liebknecht. Nemcsak elfelejt mindent, de még nyilvánosan meg is kell hirdetnie.

„Zukunft" – nagyon szép.* A szamarak!

Szívélyes üdvözlettel.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 465. old. – Szerk.*

272

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 április 19.

Kedves Szerecsen,

Elfelejtettem megírni neked pénteken*, hogy nem volt pénzem otthon, s ezért nem mellékelhettem semmit Dupont, e szegény ördög számára. Mellékelek neki 5 £-et – S/6 11 916, Leeds, 1869 július 15. Remélem, elegendő lesz, amíg újból állást talál.

Schapperről is írd meg nekem, hogy hogy van.

Gumpertot még nem láttam. De szilárd meggyőződésem, hogy az erős mozgás a mostani pompás időben igen jót tenne neked s remek előkúra lenne Karlsbadhoz. Én tegnap Schorlemmerrel körülbelül 17–18 mérföldet jártam, csináld te is így, és hamarosan nem is tudod majd, hogy májad is van.

Visszaküldök neked ma 2 „Marseillaise"-t és az „Égalité"-t, meg a bécsi újságot[736], továbbá csatolok néhány kivágást Írországról az „Examiner and Times"-ból[746], ezek különösen azért figyelemreméltók, mert egy metodistától származnak, aki az izmusai (antialkoholizmus) stb. révén összeköttetésben áll az itteni *izmi*kusokkal, különben az „Examiner" biztosan nem közölte volna őket. Később szükségem lesz rájuk, tehát alkalomadtán visszaküldhetnéd.

Apropó, mit csinál Mr. Williams[700]? Tussy azt írja róla, hogy továbbra is dolgozik, de ebből nem látok semmit.

Jó ideje, hogy megrendeltem a Flerovszkijt[559], de újabbat nem hallottam róla, ezért feltételezem, hogy a könyvet elkobozták és már nem kapható.

Szívélyes üdvözlettel

barátod
F. E.

* 1870 április 15. – *Szerk.*

273

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 április 19.

A legnagyobb sietségben.

Kedves Fred,

Küldök neked 2 parlamenti dolgot Írországról, küldöm továbbá a legutóbbi „*Égalité*"-*t, dettó* „*La Solidarité*"-*t*[747]. Perret-nek, a genfi Föderális Bizottság extitkárának mellékelt leveléből[748] – amelyet *péntekig* vissza kell kapnom – látni fogod, hogy ez a moszkovita állat* hogyan ágál. Most persze arra kényszerül – s ez meg is történt –, hogy főtitkára, Robert útján a Központi Tanácshoz is apelláljon. Ezt a levelet is mellékelem.[737] Mit gondolsz, mit csináljunk a fickókkal?

Mr. Williams[700] üdvözletét küldi neked. Egyik cikkét beküldte a „*Reynolds's*"-*nak*. Bement a városba, hogy egy példányt szerezzen neked, de nem kapható. Két további cikkét más „*Marseillaise*"-*ekkel* együtt e héten elküldi neked.

A feleségem ma reggel elvitte Dupont-nak az 5 £-et. Hálás köszönet érte. A felesége a kórházban haldoklik.

Meglátogattam Schappert. Csúnya tüdőgyulladása van, nagyon lefogyott, de talán még megmenthető.

Salut**.

Barátod
K. M.

Bakunyin üzelmeinek a „*Marseillaise*"-*ben* véget vetünk *Flourens* útján, aki kiismerte a „Francia Szekciót"[174] és hozzánk csatlakozott. Igen határozott ember. Művelt. Túlságosan lobbanékony.

---

* Bakunyin. – *Szerk.*

** Üdvözlet – *Szerk.*

274

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 április 21.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten visszaküldöm a svájci leveleket. A genfiek mindenesetre kissé álomszuszékok voltak, különben nem kerülhettek volna abba a peches helyzetbe, hogy velük szemben a formális jog a bakunyinisták oldalán van. Természetesen ez nem lehet akadálya annak, hogy a genfieknek legyen igazuk; ámde egyelőre a Főtanácsnak semmi oka nincsen beavatkozni, mivel a genfiek a *szekciókban* való szavazáshoz apelláltak, s nektek mégiscsak várnotok kell a döntéstekkel, amíg ez az egyik vagy a másik módon el nem dőlt. A bakunyinisták ebbe a néphatározatba valószínűleg nem mennek bele, mert a föderális szervezeti szabályzatuk[749] bizonyára egy szót sem mond erről, s ezzel lelepleznék magukat, amennyiben az Internacionálé egységét és ezáltal magát az Internacionálét holmi üres formalizmus kedvéért szándékoznának feláldozni. Ez már elegendő okot szolgáltatna a beavatkozásra. Ellenkező esetben a genfieknek ezúttal gondoskodniok kell arról, hogy a népszavazásukon övék legyen a többség. Addig a Főtanács legfeljebb azt tehetné, hogy *mindkét* Központi Bizottságot felfüggeszti és a helyükbe egy semleges ideiglenes bizottságot (Becker stb.) állít.

Világos a dologban az, hogy az Alliance-nak, még ha a Főtanács meg is tűri, nincs helye egy olyan helyi szervezetben, mint a francia-svájci, hiszen szándékában áll minden országgal levelezni és mindenütt alszekciókat fenntartani. Ezért vagy maradjon ki a francia-svájci szervezetből, vagy adja fel nemzetközi jellegét. Ámde ha a dolog Svájcban továbbfejlődik, akkor alighanem odajutunk, hogy az Alliance vagy teljesen kilép az Internacionáléból, vagy pedig kidobható onnan. De azt minden bizonnyal a genfi urak fejébe kellene verni, hogy nem lehet rajtuk segíteni, ha nem segítenek önmagukon. Ha Bakunyinnak sikerülne a francia-svájci munkások többségét a maga oldalára állítania, mit tehetne a Főtanács? Az egyetlen megfogható pont, amit a bakunyinisták ellen fel lehetne hozni, a mindenféle politikától

való abszolút tartózkodás hirdetése, de még ez a fogódzó sem lenne olyan biztos.

A genfi uraknak nem kellett volna előráncigálniok az *Istent* sem.[750]

Barátod

F. E.

275

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 április 28.

Kedves Fred,

Tegnap ismét voltam Schappernál. Attól félek, hogy hamarosan vége. Ő maga befejezett tényként beszélt a haláláról, még azt is elmondta nekem, hogy a feleségének megparancsolta, a jövő vasárnap temettesse el. Tüdővésze van. Schapper valóban kiválóan beszélt és viselkedett. Amíg a felesége és a legidősebb fia a szobában volt, a társalgást franciául folytatta (csak nehezen tud beszélni). Je ferai bientôt la dernière grimace*. Gúnyolódott az öreg Oborskin, aki az utóbbi hónapokban katolizált és imádkozik, dettó Rugén, aki ismét hisz a lélek halhatatlanságában. Ez esetben, mondta, Schapper lelke a másvilágon elnáspángolná Ruge lelkét. Élvezettel tréfálkozott régi históriákon, találkozásain Louis Bonaparte-tal, dr. Conneau-val, Persignyvel, Cavaignac tábornokkal stb., később Willichhel stb. Megnyugtatja őt, hogy a lánya férjnél van, Karl, a legidősebb fia önálló (könyvkötő), a két kisebb (aranyművesek) pedig már 1–1 £-et keres hetenként. Reméli, hogy a legfiatalabb fiát magához veszi a fivére (Nassauban él). Azt a keveset, amije van, a feleségére hagyta, aki a két kisebb fiúval él majd együtt. „Mondd meg a mieinknek mind, hogy hű maradtam elveinkhez. Nem vagyok teoretikus. A reakció idején elég nehéz volt a családomat eltartanom. Mint keményen dolgozó munkás éltem és mint proletár halok meg." Átadtam neki üdvözletedet és azt mondtam, ha te azt hitted volna, hogy a dolog veszélyes, akkor ideutaztál volna, hogy meglátogasd. Ez láthatóan örömet szerzett neki. Schapper most 57 éves. Jellemének valódi férfiassága most ismét világosan és meghökkentően kidomborodik.

Schappertól távoztamban egy második beteglátogatás állt előttem. Borkheim tegnapelőtt írt nekem néhány sort, hogy egész héten otthon betegeskedett és valószínűleg még egy hétig kell feküdnie, aztán vidékre megy stb. Ahogyan a felesége fogadott, mindjárt láttam, hogy a dolog komoly. Tífusza

* – Nemsokára az utolsó grimaszt vágom. – *Szerk.*

volt, de úgy látszik, hogy már javul. A tüdeje mindenképpen meg van támadva. Az angol orvos – egy itteni kórházi orvos – mindent előre megmondott s most megismétli, hogy reméli, sőt szinte biztos abban, Borkheim ezúttal megúszta, de ha nem hagy fel féktelen életével, már egy éve sincs hátra.

A dolog ugyanis úgy áll, hogy Borkheim reggel $^1/_2$ 5-től vagy 5-től 9-ig szenvedélyesen orosszal stb. foglalkozik, este 7-től 11-ig pedig ugyanezt teszi. Aztán tudod, hogy boldog-boldogtalannal polemizál, s amióta egész szép könyvtára van, erőnek erejével tudást akar faragni magából.

A doktor azt kívánja, hogy legalább két évig az *üzleti dolgain kívül* minden mással hagyjon fel és a szabad idejét töltse könnyű olvasmányokkal és *egyéb szórakozásokkal*. Ellenkező esetben vége, *mégpedig feltétlenül*. Nincs annyi testi ereje, hogy két ember munkáját végezze.

Körülbelül 10 percig voltam nála. Rettentő kimerültnek és soványnak látszott. Elmondtam neki, hogy te, amíg kötve voltál az üzlethez, csak nagyon mérsékelten foglalkoztál más dolgokkal. Szándékosan mondtam ezt, mert tudom, hogy téged nagyon respektál. Amikor visszamentem le a nappaliba a feleségéhez, beszámoltam neki erről a beszélgetésről. Azt felelte – és én megígértem, hogy ebben megteszem, ami tőlem telik–, hogy *te* a legnagyobb szívességet tennéd neki, ha írnál a férjének. Először is rendkívül felderítené, hogy ilyen figyelmes vagy vele, másodszor pedig megszívlelné, ha azt tanácsolnád neki, hogy ne tegye tönkre magát különmunkával.

Érzésem szerint Borkheim pillanatnyilag túl van a veszélyen, de átkozottul vigyáznia kell magára. Apropó. Nagyon bosszankodott Liebknecht miatt, aki előbb kinyomatja a Bakunyin-levelet[751], és aztán azt írja neki (Borkheimnak), hogy most ő (Borkheim) *feltétlenül* válaszoljon. Ez a derék Wilhelm mindig készen áll arra, hogy baklövéseket csináljon azért, hogy másoknak dolgozni *kelljen!* Félkegyelmű.

Flourens már többször felkeresett a lakásomon. Nagyon kedves fickó. Uralkodó jellemvonása a vakmerőség. De nagy természettudományos műveltsége van. Egy évig előadásokat tartott a párizsi egyetemen etnológiáról[752], mindenfelé járt Dél-Európában, Törökországban, Kisázsiában stb. Telve van illúziókkal és forradalmi türelmetlenséggel, de mindezzel együtt igen vidám cimbora, nem a „komoly" férfiak iskolájából való. Indítványozták, hogy mint tagot vegyük fel a Tanácsunkba, ahol mint vendég kétszer már megjelent. Nagyon jó lenne, ha tovább ittmaradna. Megéri a fáradságot, hogy az ember próbáljon hatni rá. Ha azonban Bonaparte a népszavazás után amnesztiát rendel el, visszatér Párizsba. Tegnap este a francia szabadkőművespáholy, a Francia Szekció[174] stb. bankettot rendezett Flourens és

Tibaldi tiszteletére. L. Blanc, Talandier stb. is részt akartak* venni. Az itteni egész francia forradalmi söpredék udvarol Flourens-nak, de ő már meglehetősen jól tájékozódott ezekről az urakról.

Hálás köszönet felvilágosításaidért az ír bogot** illetően. Mulattatásomra megvásároltam az 1869-es jelentést a *Vadászati Törvény* alapján hozott ítéletekről *(Anglia és Wales)*. Az ítéletek száma összesen: 10 345. Ezek tehát az angolok és walesiek speciális *agrárbűntényei*. Miért nem függeszti fel Gladstone úr az alkotmányt Angliában is?

Joggal szimatoltál bajt Pigott levelében. A mellékelt *„Flag of Ireland"-ből*[753] (az „Irishman" párizsi tudósítójának leveléből) látható a fickók rosszhiszeműsége. Pigott – mert tudja, hogy *mi* itt az *„Irishman"-t* járatjuk – a *„Flag"-ben* nyomatja ki ezt a mocskot.

A „Flag"-gel együtt néhány példányt küldök az „Internacionálé" spanyol lapjaiból, ti. 2 *„Federación"-t*, 1 *„Obrero"-t* és 1 *„Solidaridad"-ot*[754].

A *„Marseillaise"-eket* csak szombaton küldöm el. Előbb még néhány jegyzetet kell készítenem belőlük a Creuzot-ügyről stb. a Központi Tanács részére.[755]

Múlt kedden a Központi Tanács egyhangúlag elfogadta azt a (Mottershead által támogatott) javaslatomat, hogy szüntessük meg kapcsolatunkat a *„Bee-Hive"-val* és ezt a határozatunkat *publikáljuk*. Applegarth úr lehajtott fővel ült velem szemben, miközben javaslatomat indokoltam. Ő és Odger tagjai a „Bee-Hive" szerkesztőbizottságának. Feltártam, hogy a lapot eladták a burzsoáknak (S. Morley stb.), külön megemlítettem azt is, hogy hogyan járt el az ír határozatainkkal és vitáinkkal kapcsolatban stb.[756] A Tanács határozata szerint jövő kedden kell benyújtanom a *megszerkesztett* határozatot.[757]

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *A kéziratban:* fognak. – *Szerk.*
** *V. ö. 468–469. old.* – *Szerk.*

276

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 április 29.

Kedves Szerecsen,

Borkheimnak azonnal írtam*, mégpedig a következő címre: 10, Brunswick Garden, Kensington W. Ha e cím nem helyes, akkor légy oly jó és értesítsd őt.

Csakugyan szívesen elmentem volna Schappert meglátogatni, s még most is megtenném, ha leveled alapján nem tételezném fel, hogy bizonyára már meg is halt. Mindig volt benne valami ősforradalmi, s ha már a szegény fickónak rá kell mennie, legalább annak örülök, hogy mindvégig ilyen remekül viselkedik. Ha a mellhártyagyulladás következtében tüdővészt kapott, akkor persze nincs mit tenni, és ez igen gyorsan végez vele.

Bakunyin levele valóban igen naiv.[751] Ha nem lenne szörnyű hazugság, bizony balszerencse lenne a világra nézve, hogy Oroszországban 40 000 forradalmi diák van, akik mögött nem áll proletariátus, vagy akár forradalmi parasztság, és akik előtt nem nyílik más kilátás, mint ez a dilemma: Szibéria vagy kivándorlás Nyugat-Európába. Ha van, ami tönkretehetné a nyugat-európai mozgalmat, akkor az ennek a 40 000 többé vagy kevésbé művelt, becsvágyó, éhes orosz nihilistának az importja; csupa tisztjelölt hadsereg nélkül, az utóbbit nekünk kellene állítanunk; remek feltételezés, hogy az európai proletariátusnak orosz kommandó alá kell kerülnie ahhoz, hogy soraiban kialakuljon az egység! S mindamellett, bármily erősen túloz is Bakunyin, napnál világosabb, hogy ez a veszély fennáll. A Святая Русь** évente ontani fog bizonyos számú ilyen „kilátás nélküli" oroszt, és ezek a nemzetköziség elvének ürügyén mindenütt befurakodnak majd a munkások közé, fondorlattal vezető szerephez jutnak, beviszik a szekciókba a náluk, oroszoknál elkerülhetetlen magánjellegű intrikát és marakodást, s akkor aztán lesz munkája bőven a Főtanácsnak. Már mindjárt feltűnt nekem,

---

* *V. ö. 477. old. – Szerk.*

** – Szent Oroszhon – *Szerk.*

hogy Utyinnak máris sikerült a genfieknél pozícióba kerülnie. És ezek az oroszok jajveszékelnek amiatt, hogy náluk otthon minden posztot németek foglalnak el!

Wilhelmnek igen barátian kifejtettem különböző dolgokat, mind a régebbi magatartásáról, mind a mostaniról a Reichstagban. Bonhorstot igazoló okmányok hiánya miatt letartóztatták Eschweilerben azok után, hogy az útlevéleltörlési törvényt mégiscsak a *Reichstag* csinálta, s monsieur Liebknecht elszalasztja ezt az alkalmat, hogy a kormányt egy tettenért törvénytelenség miatt meginterpellálja és annak bevallására kényszerítse, hogy az ilyen törvények a munkásokra egyáltalán nem érvényesek. S emellett ezek a szamarak még azt várják, hogy a munkások újra megválasztják őket. Megírtam egyébként Brackénak is, aki pénzért fordult hozzám a „párt" számára, mennyire fontos, hogy mindenütt munkásjelölteket állítsanak és keresztülvigyék megválasztásukat.* Wilhelm képes azt mondani, hogy erre nincs is szükség.

A spanyol lapokat és a „Flag"-et köszönettel megkaptam. Amikor 1849 őszén Mallorca mellett elhajóztam, álmodni se mertem volna, hogy 20 év múlva lesz ott egy lapunk**. Abban az időben ez a fészek korzikai vadonnak számított.

Pigott ugyanaz a kétszínű fickó, aki volt. Írországban „köztársaságnak" kell lennie, de a franciák maradjanak meg Bonaparte alatt. A könyvemet[553], ha megjelenik, éppúgy agyon fogják hallgatni, mint most a „Marseillaise" ír cikkeit[700].

Az óír törvények[613], amelyekben most böngészek, keserű falatot jelentenek. Először is maga a szöveg nem nagyon világos, mert előfeltételezi az *egész* óír jog ismeretét, holott az most már egyáltalán nem létezik, 2. nagyon el van torzítva, 3. a fordítás rossz és helyenként határozottan téves; de annyi mégis kiviláglik belőle, hogy az agrárviszonyok nem voltak egészen olyan egyszerűek, ahogyan a derék – és érdekelt – *Davies* ábrázolja. De a törvények, már amennyiben kiadták őket, csak a bonyolult, nem az egyszerű oldalt mutatják. Egyébként még nem rágtam át magamat ezen a holmin, olykor kénytelen vagyok a kelta szöveget is megnézni, és minthogy még nyelvtanom sincs, nem valami gyorsan megy. Annyi világos előttem, hogy a kiadók, kelta tudományuk ellenére, a tartalmát nem értik jobban, mint én.

A dolgokat államköltségen adták ki az Ancient Laws and Institutes of Ireland publikációjára alakult bizottság tagjai.[758] Pokoli egy job,[759] ez

---

* *V. ö. 665. old.* – *Szerk.*

** „El Obrero". – *Szerk.*

egészen nyilvánvaló. *Melyik parlamenti iratban lehetne utánanézni, hogy ezek a fickók évente mennyibe kerülnek?* Együtt ülnek 1852 óta, semmit sem csinálnak, csak dolgozó beosztottakat alkalmaznak, és ez a két kötet az egyetlen, ami eddig megjelent.

Szívélyes üdvözletem mindnyájatoknak.

Barátod
F. E.

277

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 április 29.

Kedves Fred,

Szegény Schapper tegnap reggel 9 órakor meghalt.

Mellékelten 3 „*Marseillaise*", J. Williamsszel[700]. *Vissza* kell *kapnom* őket (a svájci „*Égalité*"-*val* és „*Solidarité*"-*val* együtt), hogy jegyzeteket készítsek a Főtanácsnak*, amire eddig még nem akadt időm. (*A spanyol lapokat nem* kell visszaküldeni.) Dettó a legújabb „*Vorboté*"-*t*. Meglátod belőle, hogy Becker nyíltan szakított Bakunyinnal. *(Nem* visszaküldendő.)

Végül egy példánya a mi „Kommunista Kiáltvány"-unk *orosz fordításának* számodra. Láttam a „Werker"-ben stb., hogy a „*Kolokol*" Bakunyinra örökül szállt kiadója „eztet" is közli, hozattam tehát 6 példányt Genfből.[760] Mégiscsak érdekes számunkra.

Addio, öreg fiú. Üdvözletem Mrs. Lizzynek, Jollymeyernek** és Moorenak.

Old Nick[761]

* *V. ö. 478. old.* – *Szerk.*

** Schorlemmer. – *Szerk.*

278

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 18]70 május 1.

Kedves Szerecsen,

Szegény Schapper! Régi bajtársaink soraiban éppenséggel nagy a pusztítás. Weerth, Weydemeyer, Lupus, Schapper – de mindegy, à la guerre comme à la guerre*. Nem tudnál nekem egy fényképet szerezni róla? Vagy ha lehet, kettőt. Tudod, a solingeniek is szeretnének egyet.

Köszönet a lapokért. Minden, amit kérsz, holnap visszamegy. Az „Égalité"-t és a „Solidarité"-t régen elküldtem volna, de azt hittem, hogy a Főtanács *több* példányt kapott belőlük. A spanyol dolgokon, amelyek persze még kissé spanyol álláspontról árulkodnak, átcsillan Bakunyin frazeológiája.

Gumperttal tegnap találkoztam. Amikor felőled érdeklődött és megmondtam neki, hogy megint jelentkezett a májbajod, be sem várta a folytatást, hanem rögtön felfortyant: *Hát miért nem megy Karlsbadba?* Íme, megkaptad a választ.** Úgy véli, legjobb a kora nyár vagy majd csak ősz körül, mert július–augusztusban nagy ott a zsúfoltság és szörnyű meleg van. A porosz trónörökös*** pillanatnyilag ott tartózkodik, nem akarsz társaságul szegődni hozzá? „Mű-ű-velt" ember.

A „Bee-Hive"-határozat[757] nagyon elszórakoztatja majd Sam Moore-t, aki mindeddig járatta a „Bee-Hive"-ot és bosszankodott e nyomorult lapon. Megmondom neki, hogy járassa a „Reynolds's"-t, vagy tudsz jobbat? Létezik még a „Democratic News"?

Mellékelem a legújabbat, amit Wilhelmtől kaptam. Nagyon kardoskodik amellett, hogy Németországban a forradalom *egyetlen komoly* ellenfele Poroszország, és nagyon az ellen, hogy *komoly* ellenfél lenne.[762] Szegény ördög!

---

* – a háború az háború – *Szerk.*

** *V. ö. 464–465. old.* – *Szerk.*

*** Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

Lizzie, akinek rögtön lefordítottam a három Williams-cikket[700], egészen fellelkesült tőlük és hálásan köszöni őket Mr. Williamsnek.

Szívélyes üdvözlettel

barátod

F. E.

A leveleid egy idő óta megint kifogásolhatatlan állapotban érkeznek. Az illetékesek mindenesetre elővigyázatosabbak lettek.

Ugye, gondoskodik valaki arról, hogy a sajtóban rendes nekrológ jelenjék meg Schapperről? Nem tudom, hogy Eccarius-e a megfelelő ember arra, hogy igazságot szolgáltasson a régivágású összeesküvők e legjobb típusának.

279

Marx Engelshez

Manchesterbe[713]

[London,] 1870 május 7.

Kedves Fred,

E héten mindenféle érdekes dolog történt itt. De az angol posta jelen pillanatban túlságosan kíváncsi, én pedig nem érzem elhivatva magamat arra, hogy közvetve hírekkel lássam el. Erről tehát később szóbelileg.

A „*Marseillaise*" ma nem érkezett meg. Lehet, hogy elkobozták. Múlt szerdán sürgönyileg értesítettük, hogy a Főtanács határozatát[763] csütörtökön megkapja francia eredetiben, ne fordítsa le angolból. Ez a sürgöny persze rögtön a párizsi rendőrség szeme elé került, s talán Pietri nem óhajtotta, hogy közleményünk egy nappal a népszavazás előtt megjelenjék.

A Reuter és az Havas hírügynökségek ízetlen táviratai végre megadták nekünk a rég óhajtott alkalmat arra, hogy hivatalosan kijelentsük a párizsi újságokban, az úgynevezett londoni Francia Szekció[174] *nem* tartozik az *Internacionáléhoz*.[764]

A „*Standard*" tegnap és tegnapelőtt két aljas cikket közölt az *Internacionálé* ellen, ezeket egyenest a francia követség diktálta, akárcsak a „*L'International*" c. londoni francia lap cikkeit.

Az összes londoni újságok utasítást kaptak *Bruce-tól* – és mint született kutyák ennek természetesen eleget is tesznek –, hogy szót se ejtsenek hasábjaikon azokról a lépésekről, amelyeket az *angol rendőrség Flourens-nal* és az *Internacionálé Főtanácsával* (a kettőt összekeverik) kapcsolatban az utóbbi héten egészen titokban tett.

Az említett „*Standard*"*-számokból tízezer példányt* küldtek Franciaországba. Ez is egy módja a fizetésnek, vagy tán a December 10-i Társaság[765] egyszeriben megtanult volna angolul?

Kedden elterjedt Londonban az a hír, hogy az üléstermünkben letartóztatnak bennünket. Ezért kivételesen hírszomjas sajtóriporterek is megjelentek.

Angliában a fickók a pánik pillanatában nyomban elfelejtik a saját törvényeiket, s hagyják, hogy a részben tudatlan, részben tudatosan hazug sajtó elragadja őket.

Tételezzük fel a rendőrség kedvéért, hogy szentírás mindaz, amit Grandperret, Reuter és a „Journal officiel"[766] jelentenek. Az angol kormány mégsem tehetne *semmit*, azonkívül, hogy legfeljebb nevetségessé teszi önmagát.

Flourens *kiadatásáról* – a „*Gaulois*" azt mondja, hogy követelik – egyelőre szó sem lehet.[767] Csak *egyetlen* kiadatási szerződés létezik Franciaország és az Egyesült Királyság között, az 1843-as. 1865-ben a francia kormány kijelentette, hogy 6 hónap múlva fel fogja mondani, mert az angol bizonyítási törvények miatt gyakorlatilag kivihetetlen. Ezért 1866-ban megváltoztattak néhány, a bizonyítási eljárással kapcsolatos formalitást, anélkül, hogy a szerződés tartalmán bármit is változtattak volna. A szerződés igen pontosan részletezi a kiadatást maguk után vonó bűntetteket; ezek a többi között gyilkosság (apagyilkosság (parricide), infanticide* és mérgezés), továbbá gyilkos merénylet, nota bene merénylet abban az értelemben, hogy *megkezdődött azon cselekmény végrehajtása*, „amelynek egyenes következménye valószínűleg annak az egyénnek a halála lenne, akinek életére törtek".

E szerződés alapján tehát pl. Beauryt, ha Angliába menekül, *nem* szolgáltathatták volna ki, és annál kevésbé Flourens-t.

Az egyetlen kérdés az, hogy *itt* egy angol törvényszék ítéletet hozhat-e egy idegen ellen, amiért *részt vett gyilkosság bűntettének külföldön való elkövetésére szőtt összeesküvésben?*

1828-ig senkit – sem angolt, sem külföldit – itt nem lehetett üldözni az Egyesült Királyság határain kívül elkövetett gyilkosságért. Az angol párbajozók kihasználták ezt. A IV. György uralkodásának 9. évében hozott 7. törvény előírja, „hogy ha *Őfelsége »alattvalói« közül bárkit* az Egyesült Királyság határain kívül elkövetett gyilkossággal vagy gyilkosságban való részvétellel vádolnak, az ilyen bűntettekért az Egyesült Királyságban kell *bírósági eljárás* alá vonni".

A törvényt ténylegesen az angol párbajozók miatt hozták, s ezért csupán „Őfelsége *alattvalóira*" vonatkozik.

1858-as pere alkalmából tehát dr. Bernard azzal érvelt, hogy „a *törvényszék nem illetékes*". A szervilis törvényszék fenntartással élt e pontban, anélkül hogy döntött volna, s elrendelte, hogy egyelőre vegyék jegyzőkönyvbe a nem-bűnösség elismerésére irányuló kérelmet. A vádlott felmentése azonban megakadályozott minden további döntést e jogi kérdésben.

Palmerston mindjárt az 1858-as Orsini-féle összeesküvés után beterjesztette az alsóházban a *Conspiracy* Billt,[768] „azzal a céllal, hogy gyilkos-

* – gyermekgyilkosság – *Szerk.*

ságnak akár az Egyesült Királyságon belül, akár valamely külföldi állam területén való elkövetésére szőtt *összeesküvést bűntetté* nyilvánítsák". Ezt a billt azzal indokolták, hogy:

1. „az összeesküvést csak vétségnek *tekintették*", s hogy az angol törvény szerint a gyilkosságra való összeesküvés nem több és nem kevesebb, mint egy ember megrágalmazására irányuló összeesküvés;

2. és – ezt nagyon alaposan kifejtette Sir R. Bethell főállamügyész – „a IV. György uralkodásának 9. évében hozott 7. törvény csak *született brit alattvalókra* vonatkozik, az *Egyesült Királyságban élő külföldiek* pedig *büntetlenül szőhettek összeesküvéseket gyilkosság külföldön való elkövetésére*".

A Conspiracy Bill tudvalevően megbukott, s vele együtt egy időre megbukott Lord Palmerston is.

Az angol és a francia sajtó egész lármázása tehát merő hülyeség. A legrosszabb esetben vétséggel vádolhatnák Flourens-t, hogy végre definitív jogi döntésre jussanak IV. György 9. évi 7. törvénye kapcsán, ezzel biztosan megbukjanak és kénytelenek legyenek beterjeszteni egy Conspiracy Billt. Gladstone az ördögöt is megkísérti, ami Palmerstonnak nem sikerült.

Ha ez az összeesküvés Badinguet[159] meggyilkolására nem pusztán rendőri koholmány, akkor mindenesetre az emberileg lehetséges legnagyobb ostobaság. A császárságot szerencsére már ellenségeinek butasága sem mentheti meg.

Robin, Bakunyin ügynöke most Párizsban van; tagja a Párizsi Föderációnak *(Internacionálé)*[769] és ott rögtön javaslatot is tett arra, hogy az új *Francia-Svájci Tanácsot* ismerjék el az igazinak, és a *„Marseillaise"-ben* jelentsék be nyilvánosan, hogy csak e Tanács hívei az *Internacionálé* igazi tagjai. De mi figyelmeztettük párizsi embereinket.* Robin tehát fényesen megbukott a javaslatával. Határozatot hoztak, hogy a *Párizsi Föderáció* egyáltalában nem illetékes a beavatkozásra, a dolog a londoni Főtanács elé tartozik. Az ügy azonban jellemző goszpogyin Bakunyin eljárásmódjára.

A párizsi összeesküvéssel szörnyű véget ért[268] az a már messzemenően megérlelt terv, hogy a *kongresszus* színhelye legyen *Párizs*, s ebből az alkalomból a Főtanácsot is oda helyezzék át.

Megkaptam Bakunyintól a „Kolokol" első 5 számát, a francia melléklettel együtt. Az orosz program mindjárt nagyon jellemző.[770] A lap korántsem egy *kizárólagos párt* kifejezése (выражение какой-либо *исключительной партии*) lesz, hanem minden tisztességes emberé (честных людей), akik „Oroszország felszabadítását" óhajtják és „elégedetlenek a

* *V. ö. 660. old. – Szerk.*

mostani állapotokkal." Nem elveken lovaglás, *gyakorlatiasság* mindenekelőtt! Mi viszont – Nyugat-Európa és az Egyesült Államok – a magunk részéről szorítkozzunk *kizárólag* Bakunyin úr *elméletének* (azaz minden elmélet hiányának) a propagálására, mégpedig oly módon, mintha valamennyi nemzet máris megszűnt volna. Ezért minden beavatkozást is megtilt nekünk, legyen az bel- vagy külpolitika. Micsoda ravaszdi!

Borkheim lassan bár, de gyógyul. Múlt csütörtökön megint nála voltam (ezen a kiránduláson szörnyű náthát szedtem fel, amely szinte megőrjít). Nagyon el volt ragadtatva a leveledtől. Az ő „mellékelt leveléből"[771] láthatod, hogy neki szükséglete, hogy nevetségessé tegye magát. Az az előkelő mód, ahogyan ő – a született Kladderadatsch[772] – Leverről ítéletet mond, olyan leereszkedő volt, még nevetett is olykor és ezt a betegségével mentegette, meg az a naivitás, hogy mint a szedret[452] tucatjával teremthetünk elő neki „Harry Lorrequer"-eket! Ezek után elküldtem neki a „Peter Simple"-t, amelyet csakugyan „sokkal jobbnak" talál.[773]

Schapper temetése múlt szerdán volt. Ami életrajzi adatai a fejedben vannak, írd le nekem. Csinálnunk kell egy rövid nekrológot.

Üdvözletem Mrs. Lizzynek, Moore-nak, Jollymeyernek.

A *Szerecsen*
(akinek a szakálla napról napra
fehérebb lesz)

Egyúttal megkapod: az „*Égalité*" 2 számát, továbbá a népszavazási pamfletokból:

Alceste: „*Aux Electeurs*" (szellemes írás),

Rogeard: „*Le Plébiscite Impérial*" (bűn rossz),

A. Humbert (a **„Marseillaise"** egyik szerkesztője): „*Le Plébiscite de Boquillon*" (pompás burleszk Offenbach zenéjének stílusában).

280

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 május 8.

Kedves Szerecsen,

Érzésem szerint Pietri úr az összeesküvési komédiával erősen túllőtt a célon. Ezeket a régi bohóctréfákat végül már egymásnak sem hiszik el a rendőrök. Nagyon szép ez. Ennek a tetves Bonaparte-nak minden betegségre megvan a kész gyógyszere; népszavazáskor a populusnak* be kell adni egy adag merényletet, ahogyan a kuruzsló minden nagyobb kúrát egy erős hashajtóval kezd. Kíváncsi vagyok a kúra eredményére, hírem eddig csak a párizsi szavazásról van, amely annyira jó volt, hogy a hivatalnokok minden hamisítása sem volt képes teljesen megmásítani.[745]

A „Daily News" és az „Observer"[774] egyenest hírül adta, hogy az angol rendőrség elintézte és megsürgönyözte a franciának, amit kellett. A fénipánikkal az angol rendőrség teljesen ledobta a maszkját és aljasabb mint bármelyik. Nota bene. Ugyan használj már borítéknak vékonyabb papírt, ezeket a vastag borítékokat úgy nyitja és zárja az ember, hogy nyoma sem marad.

Az angol rendőrség hőstetteit az Internacionáléval és Flourens-nal kapcsolatban mégiscsak nyilvánosságra kellene hozatnotok Franciaországban és Németországban.

10 000 példány = 40 £, ez átkozottul olcsó, azt hittem volna, hogy a „Standard" drágábban adja el magát.** De a megvesztegetés efféle módja itt már régen szokásos.

Úgy látszik nem kobozták el a Flerovszkijt[559], legalábbis Lipcsében vannak példányok. Az én szamár könyvkereskedőm nem az orosz eredetit kérte, hanem egy nem létező angol fordítást. Ezért nem érkezett meg.

A „Колоколъ" tehát Bakunyin alatt még szebb lesz, mint Herzen alatt volt.

---

* – népnek – *Szerk.*

** *V. ö. 485. old.* – *Szerk.*

Monsieur Wilhelm dolgait már nem lehet kibírni. Bizonyára láttad, hogy „a szedő távolléte folytán" (aki tehát a tulajdonképpeni szerkesztő) a „Parasztháború"-t[415] olyan összevisszaságban nyomják, hogy Grandperret sem csinálhatná különbül, s amellett ez a barom még széljegyzeteket merészel hozzátenni a szerző megjelölése nélkül, merő hülyeségeket, és ezeket *mindenki szükségképpen nekem tulajdonítja majd.* Ezt egyszer már kikértem magamnak, mire ő a sértődöttet adta, de a marhaság most olyan tömény, hogy nem megy tovább. Ez az ember Hegelhez ezt a jegyzetet fűzi: a nagyközönség előtt közismert mint felfedezője (!) és dicsőítője (!!) a porosz királyi *állameszmének* (!!!). Erre alaposan megmondtam neki a magamét, és a körülményekhez képest igazán szelíd hangú nyilatkozatot küldtem neki kinyomatásra. Ez az állat, aki jog és hatalom nevetséges ellentétén évekig olyan gyámoltalanul lovagolt, mint egy gyalogos, akit egy vad lóra ültettek és bezártak a lovardába, – ez a tudatlan odáig megy arcátlanságában, hogy olyasvalakit, mint Hegel, el akarjon intézni azzal a szóval hogy „porosz", és amellett a közönséggel elhitetni, hogy ezt *én* mondtam. Most már torkig vagyok a dologgal. Ha Wilhelm nem nyomatja ki a nyilatkozatomat, akkor a feljebbvalóihoz fordulok, a „Bizottsághoz"[775], s ha azok is mesterkednek, megtiltom a további nyomtatást. Inkább egyáltalában ne jelenjek meg nyomtatásban, semmint hogy ezzel Wilhelm által szamárnak nyilváníttassam.[776]

Borkheimot[771] mellékelten visszaküldöm. Csakugyan nagyon kegyes ez a férfiú, hogy tréfásnak találja Levert. A „Boquillon"* nagyon takaros, a többi dolgot még nem olvastam el.

Schapperről nem mondhatok neked semmit, amit magad is ne tudnál, illetve sokkal jobban megtudhatsz *Pfändertől.***

A „Kölnische Zeitung" bebeszélteti magának, hogy az Atlanti-óceán fenekét protoplazma fedi be, „egy mozgásban levő és önmagát tápláló nyálka".

Owen a londoni agyagföldben megtalálta egy az új-zélandi szárnyatlan nagy madarakhoz hasonló óriásmadár koponyáját.

Az óir törvényben[413] a legjobb a családjog. Laza erkölcsű idők lehettek. A többnejűség létezett, legalábbis *megtűrten*, s emellett az ágyasokat 6–7 osztályba sorolták, köztük az egyik, az imris, „akit ő (a férfi) a férj engedélyével birtokol". Fölöttébb naivak a vagyon fölötti rendelkezés szabályai is. Ha mindkettőjüknek, férjnek és (első vagy fő) feleségnek egyenlő va-

* *V. ö. 488. old. – Szerk.*
** *V. ö. 488. old. – Szerk.*

gyonuk van, akkor közösen rendelkeznek. Ha minden a férjé, és a feleségnek semmije sincs, akkor a férj rendelkezik. Ha minden a feleségé és a férjnek nincs semmije, akkor „a feleség foglalja el a férj helyét és a férj a feleségét". De ez még mindig civilizáltabb, mint a modern angol törvények.

A kitartott férfiak jogi helyzetét is szabályozzák.

Szívélyesen üdvözöl

barátod
F. E.

Te csak hallgass nekem az ősz hajszálakról. Az én szakállamban éppen elég ősz szál van, de a megfelelő dignitas* valahogy nem akar megjönni.

* – méltóság – *Szerk.*

281

Marx Engelshez

Manchesterbe[713]

[London,] 1870 május 10.

Kedves Fred,

Tegnap kaptam a mellékelt firkát Wilhelmtől.[777] Javíthatatlan délnémet mesterlegény.

Mindenekelőtt láthatod belőle, hogy ez a barom *sohasem* írt Meissnernek*, és ugyanilyen módon teljesítette *összes megbízásaimat*. Éppen ezért most írjak neki „rendszeresen", te pedig menj el „Stuttgartba", – ez éppen olyan, mintha *téged* akarna javasolni az Északnémet Reichstag tagjának!

Megírtam neki, hogy ha Hegelről csak a régi Rotteck–Welcker-féle mocskot[778] tudja elismételni, akkor inkább fogja be a pofáját.** Ezt nevezi ő úgy, hogy Hegellel „kissé kevésbé szertartásosan elbánni stb.", és ha ő szamárságokat ír Engels cikkei alá, akkor „Engelsnek módja van arra (!), hogy *részletesebben* (!!) kifejtse a dolgot". Ez már tényleg sok, hogy ez az ember milyen buta.

A körlevélben,[779] amely olyan „*romantikus*" úton jutott el hozzá, az áll, hogy a Főtanács fenntartja magának, hogy Schweitzerről stb. akkor szóljon „*nyilvánosan*", *amikor* ezt megfelelőnek tartja. Ezt Wilhelm oda módosítja, hogy mi „nyilvánosan akarunk nyilatkozni" – Wilhelm mellett!

A legközelebbi kongresszust illetően mit szólsz Bebel javaslatához, hogy Mainzban vagy Mannheimban tartsuk?[780] Inkább Mainzban. Annyiban jó lenne, hogy Németországban Bakunyin úr és Tsai végképp tehetetlenek volnának.

Az arcátlan Wilhelm, aki a „Bonaparte"-omat[265] egy jegyzetre is alig érdemesítette a lapocskájában[599], engedélyt kér tőlem, hogy a francia forradalomról szóló cikkeimet[781] újranyomassa!

A „*Marseillaise*" múlt *vasárnapi* számából meglátod, hogy az „*Opinion nationale*", a Plon-Plon-lap felfedezte, hogy a nyilatkozatunk[763] általam

---

* *V. ö. 433. old. – Szerk.*

** *V. ö. 490. old. – Szerk.*

írt *francia eredetije* szükségképpen *Párizsban* íródott! Egyébként örülök, hogy ez a lap végre letesz nekünk eddig nyújtott és számunkra igen ellenszenves protekciójáról.

Az óir nőhistória még mindig gyenge ahhoz képest, amit a *walesi* kelták ezen a téren véghezvittek. Ez (a XI–XII. századig) egészen Fourier gyakorlatba átültetett fantáziája[782] volt.

Kugelmann a születésnapomra két kárpitdarabot küldött nekem Leibniz dolgozószobájából, amin jól szórakoztam. Leibniz házát ugyanis múlt télen lebontották, és a buta hannoveriak – akik Londonban üzletet csinálhattak volna az ereklyékkel – mindent eldobáltak. Ez a két darab egy-egy mitológiai jelenetet ábrázol, az egyik Neptunt a hullámaiban stb., a másik Venust, Amort stb., mindezt rossz Louis XIV-stílusban. Ezzel szemben kiderül az akkori manufaktúra-munka jó minősége (szolidsága) a mostanihoz képest. Mindkettőt felakasztottam a dolgozószobámban. Tudod, mennyire csodálom Leibnizet.

Még mindig annyira elővesz a száraz nátha, amelyet Borkheimnál tett legutóbbi látogatásomkor szereztem be, hogy a lányaim *megtiltották* nekem, hogy ma este elmenjek a Főtanácsba és megfenyegettek, ha nem fogadok szót nekik, kegyetlenül leleplezik a magaviseletemet Fred Engels előtt. Pedig most csakugyan nagy szükség lenne arra, hogy ott legyek. Nos, majd meglátjuk.

Apropó. Nemrégiben megszereztem – mindössze négy és fél shillingért – egy (1760-ból származó) 14 kötetes *Swift*-kiadást. Mihelyt tehát utána akarsz nézni Swift *írek*re vonatkozó dolgainak, elküldöm neked a megfelelőt.

Nem lenne hamarosan ideje, hogy itt lakást keressünk számodra és hogy utasítást adj erre vonatkozólag?

Üdvözöl

barátod
K. M.

A franciaországi választások – amennyiben egyáltalán van értelmük – igen remekül sikerültek. Nagy és mindig újra megismételt ostobaság volt a republikánusok részéről, hogy a szegény nyomorult katonákat nem-mel való szavazásra csábították. Mire jó ez? Hogy a kormány megismételje a régi viccet és felfedezze és kiirthassa a tisztátalan elemeket. Milyen hamar el fog tűnni Párizsból a nem-mel szavazó 4000 katona[745] részben Algírba, részben távoleső vidéki büntető-helyőrségekbe!

282

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 május 11.

Kedves Szerecsen,

Az említett Liebknecht-féle dolog kimaradt, nyilván holnap fut be.[777]

A kongresszus Németországban való megtartásának megvannak a maga nehézségei, minthogy egyáltalán nem tudjuk, hogy ott miféle törvények uralkodnak, de azt igen, hogy miféle rendőri gyakorlat. Annyi azonban nagyjából bizonyos, hogy a legrosszabb, ami történhet, a kongresszus rendőri *szétugrasztása* lenne; az emberek, egy huszonnégyórás letartóztatás lehetőségét leszámítva, egyébként biztonságban lennének, és csak le kellene *mindjárt* szögezni, hogy szétugrasztás esetén a kongresszus hol üljön újra össze, Belgiumban-e vagy Svájcban. Máskülönben Mainz egészen alkalmas hely lenne, Mannheim szintén, a badeni kormányzatot a Néppárt és az ultramontán párt annyira szorongatja, hogy bajosan tenne valamit is.

Ha Wilhelm már az én „Paraszthábor ú"-mat is ennyire kikészíti, hát még mit művelne a te cikkeiddel[781]!

Nem tudnál nekem egy jegyzethez való anyagot összeállítani – a források megadásával együtt – a walesi phanerogámiáról?* Éppen most lenne szükségem rá, néhány nap múlva jutok odáig, hogy erről írjak.

Nagyon alpári az a polgári vandalizmus, ahogyan Leibniz házával elbántak. Mindenesetre gratulálok neked az ereklyékhez.

A Swiftre aligha lesz szükségem, amíg Londonba nem megyek.

A franciaországi nagyvárosok döntése nagyon szép. A többit meghamisították és nem számít. Ami a republikánusoknak a hadsereghez intézett felhívását illeti, hogy szavazzon nem-mel, annak csak akkor lehetett volna célja, ha azonnal neki akarnak rontani, de megállapodás szerint *nem* ez volt a helyzet. Ahogyan most történt a dolog, a katonáknak kell fizetniök, Párizsba pedig „biztos" ezredeket küldenek majd.[745]

Ha te és a tieid fel akarjátok kutatni a környéket, hogy lakást találjatok

---

* *V. ö. 493., 496–497. old. – Szerk.*

nekem, az nekünk nagyon kellemes lenne. Az itteni házam szeptember végéig az enyém, ha tehát augusztus végén megyek oda, még idejekorán lesz. Ráadásul még elég anyagot kell itt addig átbifláznom, és ez itt kényelmesebb, mint Londonban. Hogy milyen házra van szükségem, azt tudod: legalább 4, de lehetőleg 5 hálószoba (hiszen Pumps felserdül), és az én dolgozószobámon kívül 2 lakószoba, konyha stb. Szemben lehetőleg ne legyen a közelben magas épület. Kívánatos lenne, hogy ne legyen sokkal magasabb fekvésű, mint a te lakásod, mert Lizzie asztmás ellenszenvvel viseltetik a hegymászás iránt. Ha találtok valamit, akkor odautazhatom. Nem kell olyan nagynak lennie, mint a te házad, és kisebb helyiségek is megfelelnének nekem.

Szívélyesen üdvözlök mindenkit

barátod
F. E.

Úgy látszik, hogy a leveledet megint feltörték és rosszul ragasztották össze, túl sok ragasztógumival, úgyhogy a gumifölösleg hozzátapasztotta egy másik levélhez, és ennek nyoma maradt.

Tudsz valamilyen ír nyelvtanról, vagy kapható antikvár példány? Szörnyen bosszantana, ha egy-egy kelta szót helytelenül idéznék, – netán egyesszám nominativus helyett genitivusban vagy többesszám nominativusban.

283

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 május 11.

Kedves Fred,

Csak ma látom a leveledből, hogy elfelejtettem mellékelni Wilhelmet[777]. Ezennel küldöm, dettó Bracke levelét stb., amelyet vissza kell kapnom kedd előtt, addigra talpra szándékozom állni. Mainz, Darmstadt, Mannheim?[780] Nem Mannheim lenne a legjobb? Mainz porosz erődváros.

Ami a walesieket illeti, a legfontosabb dolgot *nem* találom a füzeteimben. Csak ennyit:

„A javak közösségével együtt járt a kelta házassági köteléknek már az ókorban ismert lazasága, egyúttal viszont a *nők szavazati joga* a törzsi gyűlésben." *(W. Wachsmuth, „Europäische Sittengeschichte". Második rész, Lipcse 1833.)*

Wachsmuth főként Dyonwall Moelmud és Howel Dda királyok törvényeire alapítja fejtegetését. *„Leges Molmutinae.* Fordította *William Probert:* »*The ancient Laws of Cambria*, containing the Institutional Triads of D. Moelmud, the Laws of Howel the good, triadical Commentaries, Code of Education, and the hunting Laws of Wales«, London 1823" és „*Edward Davies*, »*Celtic Researches*«, London 1804."

Mint furcsaságot ezt jegyeztem fel a füzeteimben:

„Szabályok a szüzesség ellenőrzésére. Elegendő, ha egyesek tanúskodnak, pl. a leány a maga szüzességéről." „A férfi, aki az egyik ágyasát eltaszította egy másik kedvéért, annyi dénárral vezekel, amennyi a panaszos nő hátsó felének befedéséhez szükséges. A nő, aki panaszt tesz egy férfira erőszak miatt, baljával megfogja a férfi hímtagját, jobbját ereklyékre helyezi és így esküszik meg vallomására."

„A *királynővel való fajtalankodásért* kétszeres vezeklés jár a királynak."

Az országos szokásjogot tartalmazó könyv első fejezete a nőkről szól. „Ha a feleség egy másik férfival hált, és a *férj megveri*, akkor elveszti igényét a kártérítésre... Hogy a nőnek – társadalmi helyzetétől függően – mit volt szabad *elidegenítenie*, az pontosan meg van adva. A paraszt (taeowgh)

felesége csak a nyakláncát idegeníthette el, és csak a szitáját *adhatta kölcsön*, mégpedig nem távolabbra, mint ameddig a hangját hallani lehetett, ha visszaadásért kiáltott. A nemesember (uchelwr) felesége elidegeníthette a köpenyét, az ingét, a cipőjét stb., és *kölcsönadhatta* az összes háztartási eszközöket. *Az asszony számára elegendő ok volt a váláshoz* a férj tehetetlensége, rühessége és *kellemetlen lehelete.*"

Igen gáláns fiúk ezek a kelták! És született dialektikusok is, mert mindent *triadákba*[783] foglaltak. A phanerogámiának utána nézhetek Wachsmuthnál a Museumban, ha majd újra elmehetek itthonról.

Ez alkalommal találtam még a füzeteimben idézeteket néhány Írországról szóló könyvből, de ezeket te biztosan láttad, vagy éppen fölöslegesek is a jobb források mellett. Az egyik könyv, amelynek címét nem tudom rendesen elolvasni. „*Cgygia*" vagy „*Ogygia*", szerzője *R. O'Flaherty*, London 1685.

Dr. Charles O'Conor: „*Scriptores Rerum Hibernicarum*". *Buckingham* (1814–1826, 4 kötet).

„*The antiquities and history of Ireland*", *Jam. Ware-től, London 1705; Ware*: „*Two Books of the Writers of Ireland*", *Dublin 1709.*[784]

Bakunyinnal vagy *balul sikerült* a dolog, vagy a látszat megóvása kedvéért rendezték így. Miután tüzetesebben megnéztem a dolgot, megállapítottam ugyanis, hogy a szerkesztő Ogarjov.* Bakunyintól az első számokban csak *egyetlen* levél van, amelyben megjátssza a kívülállót, továbbá az elvek hiányával stb. vádolja a szerkesztőséget, henceg azzal, hogy ő szocialista és internacionalista stb.[785] Mindezzel együtt a levele mégis oda lyukad ki, hogy elméletileg minden koalíció kárhozatos, de a gyakorlatban persze Ogarjovnak igaza van. Most mindenekelőtt a cári hatalmat kell megdönteni, ehhez szükség van a vele ellenségesen szembenálló valamennyi párt egyesítésére stb. stb. Később majd verekedhetnek egymással stb. Tehát Oroszországban a „politikát" engedélyezik a szocialistáknak, de Nyugat-Európában semmi szín alatt!

A ma küldött orosz dolgokat megtarthatod, mert dupla példányom van belőlük.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Az ír nyelvtannak utánanézek, mihelyt megint elmehetek itthonról.

A legutóbbi levél állapotában *nem* a posta a hibás.

* *V. ö. 487. old.* – *Szerk.*

284

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1870 május 15.

Kedves Szerecsen,

Mainz nem olyan rossz,[780] a hesseni kormány állandóan hadilábon áll a porosz kormányzóval, s a poroszoknak előbb ki kell hirdetniök az ostromállapotot a városra, mielőtt valamit tehetnek. Darmstadtnak túl kevés a proletariátusa és emellett *kicsi az udvara*, itt nincs mire számítanunk. Mannheimnak sincs annyi proletariátusa, mint Mainznak, és azt hiszem, különben is jó lenne a kongresszust a porosz katonák orra előtt megtartani. Ha szétugrasztják a kongresszust, az egész tisztelt társaság átmegy Brüsszelbe, ahová még a Poroszországban kompromittáltak is 24 óra alatt eljuthatnak Strasbourgon, Metzen és Luxemburgon át, a többiek pedig Kölnön vagy Saarbrücken–Luxemburgon át. Apropó, az Internacionálénak meg kellene próbálnia megvetni a lábát Luxemburgban, ott sok a bányász, tímár stb. Ezt Saarbrückenből vagy Aachenből kell megtenni, a Bizottságot[775] meg kellene bízni ezzel.

Hálás köszönet a kelta anyagokért. Majd néhány órát arra fordítok, hogy közelebbről utánanézzek a Chetham könyvtárban, ahol bizonyára találok egyet-mást.

Az „Ogygia" szörnyen kritikátlan valami; itt-ott akad benne néhány értékes jegyzet, mert a fickónak régi, azóta elveszett művek álltak a rendelkezésére, de ezek megtalálásához legalább 3 évig kellene biflázni ír *kódexeket*. Dr. Ch. O'Conor: „Scriptores" többé-kevésbé jó források, de többnyire már későbbiek; kiadta azonban latin fordítással együtt az „Ulsteri annálészek"-et is, úgyszintén a „Négy magister annálészei"-nek első kötetét, de nem tudom, hogy ezek teljes egészükben bennefoglaltatnak-e. De a „Négy magister annálészei"-t, a fő művet, dr. O'Donovan 1856-ban kiadta és lefordította, s ez itt megvan nekem; tegnap végeztem az első kötettel.[786]

Ware (Sir Jam. Ware, azt hiszem bíró vagy ilyesmi I. Károly alatt) a régebbiek közül messze a legjobb, fordításban neki is rendelkezésére álltak azóta elveszett kéziratok; latinul írt (Waraeus), megvan nekem itt angolul és latinul.

Az ír könyvek – ill. a mellettük álló angol fordítás – állandó olvasását nem lehetett kibírni anélkül, hogy legalább egészen felületesen meg ne ismerkedjem a nyelv hangtani és ragozási törvényeivel. Felfedeztem itt egy 1773-ból való szörnyű ír nyelvtant,[787] ezt tegnapelőtt átböngésztem, ezáltal *egyet-mást* megtanultam, de ennek az embernek magának sem volt sejtelme az ír nyelv tulajdonképpeni törvényeiről. Az egyetlen *jó* ír nyelvtant a fentemlített dr. John O'Donovan írta, aki e század legjobb irológusa. Ha eljutsz a Museumba, egyszer kihozhatnád, hogy lásd, körülbelül mibe kerülne (O'Donovannak az a szokása, hogy nem ad ki mást, mint vaskos, drága negyedrét-könyveket); címe: O'Donovans „Irish Grammar". Továbbá alkalmilag megnézhetnéd még:

„*Genealogies, Tribes, and Customs of Hy-Fiachrak*", az Ír Archeológiai Társaság kiadásában, 1844 (valószínűleg O'Donovantől), és

„*Tribes and Customs of Hy-Many*" (dettó), hogy van-e bennük valami a *társadalmi* viszonyokról, s hogy ezek vastag, drága könyvek-e: ha nem, s van bennük valami, akkor beszerzem őket.[788]

Létezik továbbá egy kiadása (O'Donovantől) a „*Leabhar nag-Ceart*"-nek („Book of Rights"), s ha alkalomadtán ezt éppen csak megnézhetnéd és megmondhatnád nekem, van-e kilátás arra, hogy valamit találjak benne – nota bene *csak a társadalmi* viszonyokról, minden egyéb hidegen hagy –, úgyszintén, hogy ez valami drága díszkiadás-e, akkor leköteleznél. A rendelkezésemre álló idézetek szerint nemigen van benne olyasmi, ami jó erre a célra.

Ezzel azonban, azt hiszem, meglehetősen ki is merült az idevágó *régi* irodalom, már amennyiben publikálták.

Ogarjov már Herzennel együtt is szerkesztője volt a „Kolokol"-nak, és egészen közönséges polgár és poéta. Ha csakugyan Bakunyin kapta meg a pénzt[726] és nem Ogarjov, akkor bizonyos, hogy Ogarjovot mint ellenőrt a nyakára ültették.

Az utóbbi napokban megint sokat üldögéltem a kis alkóvban a négyszögletű pult előtt, ahol 24 évvel ezelőtt ültünk; nagyon szeretem ezt a helyet, a színes ablak miatt ott mindig szép idő van.[612] Még megvan az öreg Jones is, a könyvtáros, de nagyon öreg és már nem csinál semmit, még nem láttam ott újra.

Szívélyesen üdvözöl

barátod
F. E.

Wilhelm levele[777] (a braunschweigival együtt mellékelten visszaküldöm) valóban a legbárgyúbb, amit valaha olvastam. Micsoda marha! Kíváncsi vagyok, hogy most mit fog válaszolni nekem. Végül azt a tanácsot adtam neki, fontolja meg, nem volna-e helyénvaló, ha az ember előbb megtanulná azt, amit tanítani akar.

Melyik parlamenti kiadványban lehet utánanézni annak, hogy évente mennyi pénzt dobnak ki az Ancient Laws and Institutes of Ireland publikációjára alakult bizottság tagjaira?[758] Ez egészen kolosszális job (kicsiben). Azt is fontos lenne tudni, hogy ebből a pénzből mennyit fordítanak 1. remunerációra a semmittevő bizottsági tagoknak, 2. fizetésre a valóban dolgozó beosztottaknak, nyomdaköltségre stb. Hiszen ennek csak benne kell lennie valamelyik parlamenti kiadványban. A fickók *1852 óta* húznak fizetést, és eddig *2 kötet* jelent meg! 3 lord, 3 bíró, 3 pap, 1 tábornok és *1* hivatásos irológus, aki réges-rég meghalt.

285

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 május 16.

Kedves Fred,

Mellékelten egy igen ildomos firka Wilhelmtől![789]

Ez a bolond kezd félelmetessé válni. Legutóbbi levelemben megírtam neki, hogy Borkheim nagyon beteg, a doktor megtiltotta neki, hogy akár még hosszú idővel a felgyógyulása *után* is írogasson, Bakunyin locsogásának a közlését[751] tehát, amelyet el sem kellett volna kezdeni, abba kell hagyni stb.!

És mit tesz ez a barom? A „*Volksstaat*" ma megérkezett számában kinyomatja a csavargó Nyecsajev személyeskedően gyalázkodó cikkét Borkheim ellen![790] Tényleg attól félek, hogy ez Borkheimot veszedelmesen felizgatja. Borkheim írt nekem tegnapelőtt, hogy látni szeretne. Nagyon undok náthám és köhögésem miatt nem tudtam ennek eleget tenni. De a feleségem tegnap ott volt. Borkheim még nagyon gyenge, és az orvos külön megtiltott minden izgalmat! A „*Volksstaat*" megérkezése ma szép jelenetet idézhetett elő!

Nyomban írtam ennek a tenyészbarom Wilhelmnek és kellőképpen megmostam a fejét. Egyúttal megjegyeztem, hogy rád vonatkozó elmefuttatásai „túl gyerekesek", semhogy válaszoljak rájuk. De legyen nyugodt, hogy neked teljességgel közömbös az ő (Wilhelm) „magánvéleménye Hegelről vagy bármi másról", dettó az a körülmény is, hogy „milyen" és „hányféle-fajta tanulmányt néz le" ő (Wilhelm) „egy kissé". Pompás a legénynek az az állítása, hogy ő „22 év óta zaklatott, minden pihenést kizáró életet" folytatott. Mi tudjuk, hogy mintegy 15 évet a 22-ből semmittevéssel töltött el.

Elküldöm neked az „*Echó*"-*t*, amelyet el kell tenned, mert megjelent benne – csakúgy, mint a „*Marseillaise*"-*ben*, az „*Internationale*"-*ban* (Brüsszel) és más sajtószerveinkben – nyilatkozatunk, amelyben dezavuáljuk a *Francia Szekciót*.[791] A körülmények végre annyira kedvezőek voltak, hogy alkalmunk nyílt hivatalosan belerúgni ebbe a csőcselékbe.

Mainz! legyen!*

Hogy Bracke hozzá intézett magánleveled** részleteit *kinyomatja* a „*Volksstaat*"-*ban*, az egy kissé indiszkrét. De a szándék jó, sőt azt hiszem, hogy ez a művelet politikailag helyes volt. Ezzel nyilván bele akart rúgni Schweitzerbe.

A tetves Ír Törvényhozási Bizottságról már mindenféle benne áll az „*Irishman*"-*ben*. Igyekezni fogok megtudakolni róla, amit kell.

Ha állapotom *hamarosan* meg *nem* változik annyira, hogy többé nem zavar a munkámban, akkor lehetséges, hogy 1–2 hétre átmegyek Manchesterbe. Mert ha semmi nem segít, talán segít a levegőváltozás.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 498. old. – Szerk.*
** *V. ö. 665. old. – Szerk.*

286

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 május 17.

Kedves Szerecsen,

Liebknecht aligha fogja neked elküldeni levelemet, mert az éppen az ellenkezője annak, amit Wilhelm mond róla. Kifejezetten óvakodtam attól, hogy bármilyen sértő kifejezést használjak, de az egész levél természetesen ama keserű tény körül forog, hogy Wilhelm az *én* cégérem alatt olyan dolgokról ír, amelyekről (mint most bevallotta) nem tud semmit.* És ezt persze „sértőnek kell éreznie".

Még most is érthetetlen, hogy hogyan nyomtathatta ki Nyecsajev aljas levelét[790], amely merő szitkozódáson kívül semmi egyebet nem tartalmaz, mint a Herzen-féle legbutább orosz közhelyeket. Csakis kolosszális lustasága, hogy erőnek erejével megtöltse a lapot[599], anélkül, hogy maga dolgozna, adhat erre magyarázatot.

Hogy az „állapotodnak" véget vess, a legjobban teszed, ha még e hét folyamán idejössz, éspedig Tussyval. A levegőváltozás mindig jót tett neked, és gondoskodni fogunk arról, hogy itt mozgásban is részed legyen, inkább, mint ott. Aztán a legrosszabb esetben Gumperttal is konzultálhatsz. De hozd magaddal Tussyt. Lizzie már megsütötte a mazsoláskalácsot idejövetelének tiszteletére, s az egész ház örvendezik, amióta megmondtam, hogy megkérlek, hozd őt magaddal. Ha holnap tudtok jönni, annál jobb, csak éppen sürgönyözd meg, több időre nincs is szükség a szobáitok rendbehozatalára. Ha nem, akkor jöjjetek csütörtökön. Mindkettőnknek jót tesz majd, ha nagyokat gyalogolunk a réteken és közben nevetünk a különböző csalafintaságokon, amelyek legutóbbi londoni tartózkodásom[792] óta estek. Lizzie megígérte, hogy minden éjjel – persze a vasárnapok kivételével – 1 órakor feltétlenül nyugovóra tér Tussyval, úgyhogy ez a kérdés sem okoz nehézséget. Végül úgy vélem, hogy az 1857-es rüdesheimi borom éppen

* *V. ö. 490. old. – Szerk.*

most van abban a korszakban, amikor meg kell inni, s ehhez szükségem van a te segítségedre.

Tehát vagy holnap egy távirat és „han selv"*, noha nem 22 000 fővel, mint „han selv" mondta, de mégis Tussyval, – vagy pedig holnapután.

Szívélyesen üdvözöl

barátod
F. E.

Bracke megkérdezett engem a levél kinyomtatása miatt** és megjelölt egy határidőt, amíg letilthatom, de én hagytam, hogy leteljék, mert nem volt fontos nekem.

* „ő maga"[793] – *Szerk.*
** *V. ö. 502., 665. old.* – *Szerk.*

287

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 május 18.

Kedves Fred,

Hétfőn utazunk hozzád két hétre, – nem többre, mert Tussy félbehagyja összes óráit. Ezen a héten nem megy, mert a kedves Jennykének hétfőig szabadsága van, és nem szabad ezalatt magára hagyni.

Heinzen mellékelt piszkából – a Lassalle-hoz való viszonyom hazug meséjénél – kilóg a lóláb, hogy ki volt Heineke, az erős szolga súgója.[794] Az öreg Hatzfeldné, aki valószínűleg a New Yorkban székelő ifj. Weber révén mesterkedik. Heineke egyébként nagyon téved, ha azt hiszi, hogy egyetlen szó viszonválaszra méltatom. Ezen iparkodik immár évek óta – hasztalan!

Francia tagjaink ad oculos* demonstrálják a francia kormánynak, hogy mi a különbség politikai titkos társaság és igazi munkásegyesülés között. Alighogy a kormány lecsukatta a párizsi, lyoni, roueni, marseille-i stb. bizottságok valamennyi tagját[767] (egy részük Svájcba és Belgiumba menekült), máris *kétszerannyi* bizottság jelentkezik utódként az újságokban a legkirívóbb, legdacosabb nyilatkozatokkal (méghozzá biztonság okából a *magáncímeiket* is megadják). A francia kormány végre megtette, amit oly régen kívántunk – azt a politikai kérdést, hogy császárság vagy köztársaság, a munkásosztály számára élet-halál kérdéssé változtatta!

Egyáltalán, a népszavazás megadja a császárságnak a kegyelemdöfést! Minthogy annyian mondtak igen-t az alkotmányosság frázisával felruházott császárságra, Boustrapa[443] most azt hiszi, hogy gátlástalanul helyreállíthatja a frázis nélküli császárságot, azaz a decemberi rezsimet. Párizsban – valamennyi magánértesülés szerint – a December 10-i Társaságot[765] teljesen restaurálták és az a legserényebben működik.

Üdvözöl

barátod

K. M.

A kongresszus áthelyezése Mainzba – tegnap egyhangúlag megszavazták – majd megtáncoltatja Bakunyint!

* – szemléltetően; szemmel láthatóan – *Szerk.*

288

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 május 19.

Kedves Szerecsen,

Tehát hétfőn. Ha tegnap jössz, éppúgy magaddal hozhattad volna Jennykét is, azon a néhány napon – vasárnapig – Tussyval alhatott volna, és hát neki is látnia kell egyszer Manchestert, mielőtt elhagyjuk.

Ez a Bonaparte valóban javíthatatlan szamár. Holmi történelmi mozgalomról fogalma sincs ennek az állatnak; az egész történelem összefüggéstelen véletlenek zűrzavara, amelyben a vén szédelgő kis fortélyai játsszák a döntő szerepet, és micsoda fortélyok! Minden nehéz helyzetre mindig csak egy- és ugyanazon recept. Hogy a December 10-i bandáját[765] újraszervezte, az [...]

Az öreg Heinzen valóban szívderítő. Húsz évig és még tovább ugyanaz a nóta, de szó szerint, ez igazán meghatja az embert. Csak azt kell mondani: kommunista, s Heinzen ugrik, mint béka a sztrichnin-tetanuszban, ha megérintik az asztalt, melyen fekszik. Az öreg Hatzfeldné keze itt félreismerhetetlen, s a dolog[794] biztosan Amerikában készült, hiszen Németországban senki sem ismeri a heinzeni hangot, ti. azt a hangot, amelyen fütyülni kell, hogy a vén Heinzen táncra perdüljön. A mítosz Lassalle forradalmi kísérletéről, amelyet mi hiúsítottunk volna meg Kölnben, túlságosan is ostoba.

Nagyszerű a francia munkások viselkedése. Ezek az emberek most megint akcióban vannak, és ez az elemük, ebben mesterek.

Szívélyesen üdvözöl[795]

289

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 július 5.

Kedves Fred,

Meg kell bocsátanod, hogy levelezésünk Londonba való visszatértem óta félbeszakadt.[796] Nagyon sok Internacionálé- és egyéb ügy terhelt.

Dupont – akinek egyik gyerekét (kisbaba) egyelőre a sógoránál, a másikat Serraillier-nál helyezték el, míg a harmadik nála maradt*, valamennyi kislány – közben két ajánlatot kapott, egyet Párizsból, a másikat Manchesterből, valamiféle vezetői, illetve főfelügyelői állásra (fúvóshangszer-gyárakban). Eltanácsoltam az elsőtől, mert ott nemcsak hogy hamarosan letartóztatnák, hanem teljesen el is merülne az ottani különböző klikkekkel való civakodásba. Ezzel szemben nagyon rábeszéltem a másodikra, noha ettől idegenkedett. Elfogadta tehát az állást J. Highamnél, 131 Strangeways, Manchester (Brass Musical Instruments).

A nehézség az, hogy az egyik gyereket, a középsőt, mindjárt magával kell vinnie, és azt akarja, hogy a másik kettő néhány héten belül utána menjen. Szüksége van ezért egy kis házra Manchesterben és valamilyen megbízható nőszemélyre, aki ellátja a gyerekeit és a háztartást. Dupont jövedelme egyelőre heti 3 £. Nem tudna Lizzy közvetlenül vagy közvetve valamit tenni ebben a dologban?

Dupont politikailag jellem, de a magánéletben roppant gyenge. Először is csak igen kevés alkoholt bír el anélkül, hogy nagy izgalomba ne jönne. Másodszor pedig könnyen hagyja, hogy a környezete uralja és kizsákmányolja.

Talán még e hét folyamán elmegy Manchesterbe. Mindenesetre előre megírom neked érkezésének napját.

Meissner mellékelt leveléből meglátod, hogy ott hogyan áll a dolog. Kugelmann sürgető leveleire – augusztus 12-én utazik Karlsbadba és a lakás kibérelésével vár, amíg értesítem – Meissner levelével válaszoltam.

---

* *V. ö. 473. old. – Szerk.*

Emlékeztettem arra, hogy Meissner az ő jelenlétében határozott ígéretet tett második kiadásra[107] és fizetésre a húsvéti vásárkor, s hozzáfűztem, hogy a jelen körülmények között sem azt nem tudom megmondani, hogy mikor megyek Karlsbadba, sem azt, hogy megyek-e egyáltalán.* Erre írta a mellékelt levelet.[797] Még nem feleltem neki, mert még várjuk a választ Dublinből O'Donovan Rossa fényképe miatt.

Lafargue jelezte nekem, hogy egy fiatal orosz, Lopatyin, ajánlólevelet hoz majd tőle. Lopatyin szombaton keresett fel, meghívtam őt vasárnapra (10 órától este 12-ig volt nálunk) és hétfőn visszatért Brightonba, ott lakik.[798]

Még nagyon fiatal, 2 évig volt börtönben, utána 8 hónap várfogság a Kaukázusban, ahonnan megszökött. Egy szegény nemes fia és kenyerét a szentpétervári egyetemen óraadással kellett megkeresnie. Most nagyon szűkösen él, fordításokat készít Oroszország számára. Brightonban lakik, mert ott – bizonyos távolságra a fürdőzésre kijelölt nyilvános helytől – napjában két-háromszor ingyen fürödhet a tengerben.

Igen eszes, *kritikus* koponya, derűs jellem, sztoikus mint egy orosz paraszt, aki mindennel beéri, ami jut neki. Gyenge pontja *Lengyelország*. Erről egészen úgy beszél, mint egy angol – mondjuk egy régi vágású angol chartista – Írországról.

Elmondta nekem, hogy ez a história Нечаев-ről** (23 éves) egészében szemenszedett hazugság. Нечаев *sohasem* ült orosz börtönben, az orosz kormány sohasem kísérelt meg orgyilkosságot ellene stb.

A dolog így áll. Нечаев (egyike Bakunyin kevésszámú oroszországi ügynökének) egy titkos társasághoz tartozott. Egy másik fiatalember, X.***, gazdag és lelkes, Нечаев útján pénzzel támogatta ezt a társaságot. Egy szép napon X. kijelentette Нечаев-nak, hogy egyetlen kopeket sem ad többé, mert nem tudja, mi történik a pénzzel. Нечаев úr erre azt javasolta titkos szövetségbeli társainak (talán, mert nem tudott elszámolni a pénzzel), hogy gyilkolják meg X-et, mert a *jövőben* megváltoztathatja nézeteit és árulóvá lehet. *És valóban meggyilkolta.* Tehát a kormány egyszerűen *mint* közönséges *gyilkost* üldözi.

Genfben Lopatyin legelőbb személyesen felelősségre vonta Нечаев-et (a hazugságai miatt), aki azzal mentegetőzött, hogy az úgynevezett ügynek politikailag hasznára válik a szenzáció. Lopatyin aztán elbeszélte a históriát Bakunyinnak, aki azt mondta, hogy mint „jóságos öreg" mindent elhitt.

---

* *V. ö. 670. old. – Szerk.*

** Nyecsajev – *Szerk.*

*** Ivan Ivanov. – *Szerk.*

Bakunyin aztán felszólította Lopatyint, hogy ezt ismételje meg Нечаев jelenlétében. Lopatyin azonnal elment Bakunyinnal Нечаев-hez, ahol a jelenet megismétlődött. Нечаев hallgatott. Amíg Lopatyin Genfben volt, Нечаев nagyon szerényen viselkedett, meg sem mukkant többé. Ám alighogy Lopatyin elutazott Párizsba, előlről kezdődött a kutyakomédia. Nem sokkal később Lopatyin ebben az ügyben sértő levelet kapott Bakunyintól. Még sértőbben válaszolt. Eredmény: Bakunyin írt egy pater-peccavi-levelet[799] (ez Lopatyin birtokában van *itt*), de hát – ő már csak egy jóságos, hiszékeny öregember! (Mellesleg: Lopatyin azt mondja, hogy Borkheim orosz szövegében egész mondatok abszolúte érthetetlenek és abszolúte hülyeségek, nemcsak nyelvtanilag hibásak, hanem „egyáltalán nem jelentenek semmit"! És közben ez a bolond Borkheim, amint Lopatyinnal való találkozásom előtt közölte velem, Eichhoff barátunk révén egy berlini némethez fordult – akit a berlini rendőrség orosz tolmácsként használ fel –, elküldte neki tákolmányát, hogy hivatalos tanúsítványt kapjon tőle, miszerint *ő* tud oroszul írni. Gaudissart-unk[219] tehetsége az öntudatlan komikumban mégiscsak párját ritkítja!)

Чернышевский-t*, mint Lopatyintól megtudtam, 1864-ben a szibériai bányákban töltendő 8 évi kényszermunkára ítélték, tehát még két évet kell robotolnia. Az első bíróság elég tisztességes volt ahhoz, hogy kijelentse, abszolúte *semmi* nem hozható fel ellene, s az összeesküvésre bújtogató állítólagos titkos levelek nyilvánvaló *hamisítványok* (ahogy azok is voltak). De a magas *bírósági tanács*, császári parancsra, megsemmisítette ezt az ítéletet, s Szibériába küldte a fortélyos férfiút, aki olyan „ügyes" – így szólt az ítélet –, hogy „írásait törvényesen megtámadhatatlan formával ruházza fel, s mégis nyilvánosan mérget mér ki bennük". Íme az orosz igazságszolgáltatás.

Flerovszkij jobb helyzetben van. Őt csak adminisztratív száműzetésbe küldték egy kis fészekbe Moszkva és Pétervár között!

Helyesen szimatoltad, hogy *Flerovszkij álnév*. De Lopatyin azt mondja, hogy ez a név, jóllehet eredetére nézve nem orosz, gyakran előfordul orosz papok között (főként *szerzeteseknél*, akik a Fleury** orosz fordításának tartják, s éppoly szenvedélyesen vonzódnak a jóillatú nevekhez, mint a német zsidók). Lopatyin eredetileg természetbúvár. Szakmai tanulmányai ezirányúak. De kereskedelmi ügyletekkel is foglalkozott, és szerencse volna,

* Csernisevszkij. – *Szerk.*
** – virágos; virágzó – *Szerk.*

ha találnánk számára ilyesmit. Majd beszélek erről Borkheimmal és Pohllal. Párizsról stb. legközelebb.

Szerecsened

Apropó. Jennyke tudni szeretné, hogy megnevezzen-e téged a jegyzet szerzőjeként?[800]

Ez esetben – nagyon önfejű – a te külön engedélyed nélkül nem akarja megengedni nekem, hogy néhány szót változtassak a kéziraton!

Szívélyes üdvözleteim Mrs. Lizzynek.

[Marx leányának, Jennynek utóirata]

1870 július 5.

Kedves Engels,

Nagyon köszönöm a levelét és az igen érdekes megjegyzéseket. Csak azt remélem, hogy Mr. Rissé meg fogja őket spékelni zsidócseresznyével, amelyből úgy látszik bőséges készlet áll a rendelkezésére. O'Donovan Rossa arcképe miatt írtam Pigottnak. Ha jó fénykép nem kapható, akkor persze, mint mondja, elküldhetem Kugelmann-nak az „Irishman"-ben megjelent lenyomatot.

Hálás köszönettel maradok

szívélyes üdvözlettel

híve

Jenny

290

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 július 6.

Kedves Szerecsen,

Dupont-nal kapcsolatos instrukcióid annyira bizonytalanok, hogy nem tehetek semmit. Béreljek ki neki egy kis házat, – de bútorozva vagy bútorozatlanul? Erről nem mondasz semmit, pedig ez a legfontosabb. Továbbá egy megbízható szolgálót is átkozottul nehéz sebtében felhajtani, és harmadszor Lizzie a térde miatt – amely nyughatatlansága és türelmetlensége folytán nem gyógyul olyan gyorsan mint kellene – nem hagyhatja el a házat.

Ilyen körülmények között egyáltalában nem tartom praktikusnak Dupont tervét, hogy mindjárt az egyik gyerekkel jöjjön ide. Úgy vélem, hogy a sógora vagy Serraillier 1–2 hétre a harmadik gyermeket is elhelyezhetnék, s ez esetben az lenne a legjobb, ha mindjárt *egyedül* eljönne ide és akkor azonnal elindulhatnék *vele együtt* házat keresni, a szolgáló miatt pedig már most elkezdünk tudakozódni. Minthogy a gyerekekért úgyis el kell mennie, vagy valakivel el kell hozatnia őket, mindegy, hogy akkor kettőről vagy háromról van-e szó.

Ha ezt elfogadja, írj postafordultával, hogy szállást szerezzek neki a műhelye közelében, lakást egy hétre, ha kívánja, ellátással – felteszem, hogy csak hálószobát akar, nem kíván még nappali szobára is költeni –, és értesíts, hogy mikor jön. Erre tehát postafordultával kérek választ, hogy tudjam mihez tartani magamat. De mint mondtam, a legnagyobb hülyeség lenne, ha a gyereket mindjárt magával hozná, *sokkal több pénzébe kerülne* és a gyerek mindenütt az útjában lenne az első napokban. És honnan teremjen elő ukmukfukk a szolgáló, ha csak nem akarja felvenni mindjárt az elsőt, aki adódik?

Ami Karlsbadot illeti, én, mint mondtam, mégis amellett vagyok, hogy ezen a nyáron odamenj. Rendelkezésedre bocsáthatok az utazásra 40 £-et. A kúrára feltétlenül szükséged van, még ha egyúttal nem tudod is egészen elkerülni Kugelmannt és az ő izzó hevét. C. Roesgen is volt ott, tegnap találkoztam vele; azt mondja, nem drága hely, különösen, mert a kúra

mellett „semmi alkalom sincs a pénzkiadásra"; a kúra igen jót tett a májának (amely a tiédhez képest makkegészséges), kicsit soványabbnak látszik, de sokkal egészségesebbnek. Ezért hát határozd el magadat, Kugelmannon kívül bizonyára még más érdekes májbajosokat is találsz majd ott, és ha visszafelé Hamburgon át jössz, ráncba szeded Meissnert. Tehát dönts gyorsan, és ugorj behunyt szemmel a karlsbadi hőforrásba és Kugelmann éppoly izzó csodálatába. Nota bene. Az osztrák határon esetleg felmerülő útlevélnehézségek miatt persze talán jó lenne, ha háziorvosod kíséretében utaznál.

Lopatyin históriái az egyéb русские дела* tárgyában nagyon érdekesek és különösen hasznos tudni róluk. Hogy Нечаев közönséges semmirekellőnek bizonyul, az nagyonis kívánatos.

Nem kell, hogy Jennyke megnevezzen engem mint a megjegyzések szerzőjét,[800] hiszen Kugelmann eléggé ismeri a kézírásomat; de azt teheti vele, ami tetszik, a változtatást illetően pedig csinálj ezzel, amit akarsz. A kilátásba helyezett zsidócseresznyéktől persze aligha menekülünk meg.

Apropó Dupont. Lizzie kiszemelt egy mindenben neki való nőt, csak meg tudjuk szerezni; félek, hogy vasárnap vagy hétfő előtt nem tudunk meg semmit. Az unokatestvéréről, Anna Kane-ről van szó; nem fiatal, nem csinos, de rendkívül derék teremtés. Tussy ismeri; péntek előtt azonban bajosan tudjuk meg, hogy e pillanatban hol van, és így e hét vége vagy a jövő hét eleje előtt aligha találkozhatunk vele.

A régi walesi törvényeket megtaláltam és átnéztem itt a kiadásra alakult bizottság hivatalos kiadványában. Még egész jó dolgok vannak benne.[101] Ha a férj a nászéjszakán megállapítja, hogy menyasszonya nem szűz, de vele hál reggelig, akkor semmit sem kap abból, ami az asszonyé, sed si, postquam illam vitiatam deprehenderit, surrexerit ad pronubos, pene erecto, et testaretur eis se illam vitiatam invenisse et non concubuerit cum illa ad crastinum nusque, illa nihil ab eo in crastinum habebit. Si mammae et crines et menses apparuerint, tunc lex pronuntiat neminem posse certe scire num virgo sit necne**, ezért a nőnek 7 eskükezest kell állítania, köztük a szüleit és a testvéreit. Ha ezt nem akarja vagy nem tudja, akkor let her

---

* – orosz dolgok – *Szerk.*

** – de ha a férfi, miután a nőt megszeplősítettnek találta, merev hímtaggal odamegy a násznagyokhoz, s általuk tanúsíttatja, hogy a nőt megszeplősítettnek találta és nem hált vele reggelig, akkor a nő reggel semmit sem kap tőle. Ha a mell, a szőrzet és a menstruáció már jelentkeztek, akkor, így mondja a törvény, senki sem tudhatja bizonyossággal, hogy csakugyan szűzlány-e vagy sem – *Szerk.*

shift be cut off as high as her hip, and let a yearling steer be put in her hand, having his tail greased with tallow, and if she can hold him by his tail, let her take him in lieu of her share of the argyoren (paraphernalia), and if she cannot hold him, let her be without anything*. –

Az ablakunkban ki van írva, hogy „Kiadó". Még nem találtatok semmit?**

Mi a helyzet a londoni könyvtár katalógusával, a dolog nagyon fontos nekem, hogy tudjam, mit hagyhatok itt olvasatlanul.

Szívélyes üdvözlet mindannyiotoknak.

Barátod
F. E.

* – le kell vágni az ingét a csípőjéig és egy egyéves bikaborjút a kezébe adni, miután annak farkát faggyúval bekenték, és ha a farkánál fogva tartani tudja, vegye el az argyoren-nek[801] őt megillető része helyett, és ha nem tudja tartani a borjút, akkor ne kapjon semmit – *Szerk.*

** *V. ö. 495. old.* – *Szerk.*

291

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]70 július 7.

Kedves Szerecsen,

Tegnap Dupont miatt a legnagyobb sietségben kellett neked írnom anélkül, hogy Lizzie-vel jól megfontolhattuk volna az ügyet; egész nap a városban volt dolgom, este pedig részt kellett vennem egy titkos szavazáson a klubban, úgyhogy csak később tudtam a dolgot Lizzie-vel nyugodtan megbeszélni; akkor aztán kiderült, hogy semmi ok sincs akár Seraillier-t, akár Dupont sógorát a kislány miatt fárasztani, hiszen nekik már amúgyis nehéz lehet a másik két gyereket maguknál tartani; a kislány egészen jól elalhat Mary Ellennel és egyáltalán nem fog bennünket zavarni. Dupont is nálam lakhat az első napokban, amíg a segítségünkkel valamennyire berendezkedett, és sokkal jobb, ha ezt vele együtt csinálom, mint egyedül úgy, hogy ő maga nem vesz részt benne. Lizzie azt mondja, van ehhez elég ágyneműje, – anélkül is, amit Mary Ellen a skarlát idején használt, mert azt persze még nem szeretném használatba venni.

Tegnap reggel, amikor írtam neked, mindezt még nem tudhattam, de hogy ma, a tegnapi levelemmel együtt, más értesítést is kapj már, ma reggel ezt sürgönyöztem neked:

Dupont kislányát szívesen látjuk nálunk, irányítsd mindkettőjüket hozzám, jelezd az érkezési időt.

Remélem, hogy ezt a táviratot megkaptad, *mielőtt* még újabb megbeszélésed lett volna Dupont-nal. Meg kell értetned vele, hogy egyáltalán nem kell feszélyeznie magát, elfogadhatja az ajánlatomat (ha erre szükség van, ti. arra, hogy ezt megértesd vele), nemcsak saját magának, hanem *nekem* is megkönnyíti a dolgot azzal, hogy a kicsivel mindjárt hozzám jön. Kérd meg tehát a nevemben, hogy úgy rendezkedjék be, ahogyan én javasolom, csak értesíts, mikor jön, hogy a vonatnál várhassam.

Szívélyesen üdvözöl

barátod

F. E.

292

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1870 július 8.
Szörnyű hőség!

Kedves Fred,

Sürgönyöd vétele után közöltem Dupont-nal, amit kellett. Hétfőn 11 órakor indul a Euston állomásról.

Javasolom, hogy hagyjátok a gyereket vele aludni arra a rövid időre, amíg nálatok lesz. Az anya betegsége és halála óta a kislány némileg el van hanyagolva, és lehetséges, hogy az iskolában felszedett valamit, ami mozog a fején és eleven. Legalábbis az itteni nőtársadalom úgy véli.

Holnap elküldöm neked a francia lapokat a perről szóló beszámolókkal.[802] A *lehető leghamarabb vissza* kell kapnom őket. Frankel zsidócska babérokat szerzett magának. Meglátod mind a vádlottak, mind az újságok stb. tendenciáját arra, hogy maguknak (Párizsnak) sajátítsák ki az *Internacionálé* feltalálását.

A londoni katalógus miatt holnap elmegyek Beeslyhez.

Üdvözöl

barátod
K. M.

(Verte*)

Jenny – Pigott mellékelt levelén kívül – még nem kapott választ Írországból.** Ez a fickó úgy ír, mintha egy *hirdetésre* válaszolna. Jennyke túl finom hozzá. Neki egy vad ír lány kell. Ha a külföldiek itt általában előítélettel viseltetnek az írek iránt, vajon nem az efféle korlátolt nacionalisták tehetnek róla, mint Pigott?

---

* – Fordíts – *Szerk.*

** *V. ö. 698. old.* – *Szerk.*

Második rész

Marx és Engels másokhoz írott levelei

1868 január — 1870 július

1868

1

Engels Jenny Marxhoz

Londonba

Manchester, 1868 jan. 3.

Kedves Marxné,

Bocsánatot kell kérnem, hogy levelét ilyen sokáig megválaszolatlanul hagytam. De a karácsony az egyetlen időszak az egész évben, amely az üzleti életen kívül is érezteti velem, hogy fél lábbal a burzsoáziában állok, s ez itt Manchesterben sok evést-ivást és elrontott gyomrot von maga után, az elmaradhatatlan rosszkedvvel és időpocsékolással egyetemben. Ez most már nagyjából elmúlt, és kezdek fellélegzeni.

Csak azt sajnáltam, hogy pillanatnyilag nem tudtam nagyobb ládát szerezni, de hát azt kellett elővennem, ami a raktárban volt, – legközelebb majd jóváteszem.

Mellékelten a legújabb hírek Siebeltől. Ezt a *levelet*, úgyszintén a Szerecsennek elküldött korábbit, kérem mielőbb vissza, 8-án kell írnom neki, csak kétszer havonta van posta, a szegény ördögnek pedig nagy örömet szerez, ha látja, hogy gondolnak rá. Betegsége ellenére becsületesen megteszi a magáét. Az a dolog a „Barmer Zeitung"-ban tőle származik. Hogy Szerecsen mit gondol a „Kölnische Zeitung"-históriáról[803], megmondhatja nekem; ha úgy véli, jobb, ha *én* írnék evégett Meissnernek, akkor elintézhetem és egyúttal elküldhetem neki a kivágást a „Barmer"-ből.

A Hofstetten-féle pater peccavi[799] fölöttébb mulatságos.[6] Ő persze mindenütt csak Liebknechtet szimatol*. Most mindenesetre meghiúsult az urak kísérlete, hogy a könyvet[107] agyonhallgassák és ugyanakkor kiaknázzák.

* *V. ö. 523. old. – Szerk.*

Wilhelmkének a napokban írok. Kugelmanntól nem hallottam újabbat arról, hogy mi lett a sváb cikkekkel*.

Az eddig megjelent cikkekből[5] Meissner már egészen takaros hirdetményt állíthatna össze, s ez most, a karácsonyi időszak elmúltával, egészen helyénvaló lenne. Főleg azokat a részeket kellene belevenni, amelyek a közgazdászokat védekezésre szólítják fel.

A Szerecsen remélhetőleg megszabadult a karbunkulusától. De mindez nem segíthet, tennie kell valamit, hogy végre túladjon ezen a vacakságon. A második kötet[61], még az elkészülés időpontját tekintve is, csak nyerhet azáltal, ha egy darabig minden erővel harcol a karbunkulusok ellen. Mi lenne, ha megint arzént szedne?

Szívélyes üdvözlet a Szerecsennek és az egész családnak, s mindenkinek boldog újévet kíván

híve
F. E.

* *V. ö. 6. old. – Szerk.*

2

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba[804]

London, 1868 jan. 11.

Kedves Kugelmann,

Mindenekelőtt a legjobbakat kívánom az újesztendőre kedves feleségének, Franziskának és Önnek magának. És aztán hálás köszönet a Jupiterért[805] és azért a tevékenységért és érdeklődésért, amellyel a propagandát űzi és a német sajtót az orránál fogva vezeti[5]. Ahogyan sajnos korán elhunyt Weerth barátunk dalolta:

„Es gibt nichts Schönres auf der Welt
Als seine Feinde zu beissen,
Als über alle die plumpen Gesellen
Seine schlechten Witze zu reissen!"*

Minden tiszteletem az Ön orvosi tekintélyéé, de Ön mégis lebecsüli az *angol, német* és *francia* orvosokat, akikkel én itt felváltva konzultáltam és konzultálok, ha azt hiszi, hogy ezek nem tudják megkülönböztetni az anthraxot (karbunkulus) a furunkulustól, főként itt Angliában – a karbunkulus hazájában, amely tulajdonképpen proletárbetegség! S ha nem különböztetnék meg az orvosok, megtenné ezt a beteg, aki, mint én, a szörnyetegeknek mindkét fajtáját ismeri, mert a szubjektív benyomás nagyon különböző, jóllehet, amennyire tudom, eddig még egyetlen orvosnak sem sikerült a két dolgot *elméletileg* pontosan különválasztani. Csak néhány éve, hogy ez a vacak üldöz engem. Azelőtt egyáltalán nem ismertem. E pillanatban, amikor Önnek írok, még nem álltam egészen talpra és még nem vagyok munkaképes! Megint kárbaveszett sok hét, még csak nem is pour le roi de Prusse**.

* – „A világon szebb dolog nincsen,
Mint megmarni ellenfelünk,
S a durva fickók rovására
Rossz tréfán is nevethetünk." – *Szerk.*

** – ingyen; semmiért, hiába (szó szerint: a porosz király számára)[806] – *Szerk.*

Ami Dühring úr kritikájából[16] mindenekelőtt kicsendül, az – a félelem! Örülnék, ha meg tudná szerezni nekem *Dühring* „Gegen die Verkleinerer Carey's" c. könyvét, úgyszintén *von Thünen* művét, „Der isolierte Staat mit Bezug auf die Landwirtschaft" (vagy valami hasonló) *(ármegjelöléssel együtt)*. Az efféle megrendelések itt túl sokára bonyolódnak le.

Végül arra kell kérnem, hogy szíveskedjék nekem mintegy 12 másolatot küldeni a fényképemről (csak a szembenézőből). Vagy egy tucat barátom kínoz érte.

Mellékelem Mrs. Kugelmann részére Jennynek, a legidősebb lányomnak a fényképét, valamint Eleanorét, aki szívélyesen üdvözölteti Franziskát.

Liebknechtet illetően : hagyja csak egy darabig, hogy a kis nagyembert[807] játssza. Minden a lehető legjobban elrendeződik a létező világok e legjobbikán.[808]

Most elmesélhetnék még mindenféle személyes anekdotát. De ezt fenntartom a következő alkalomra, amikor nem esik többé nehezemre az író testhelyzet.

Üdvözli

híve

K. Marx

Egyik itteni barátom, aki sokat foglalkozik frenológiával, tegnap ezt mondta az Ön feleségének fényképéről: nagyon szellemes! Látja, a frenológia mégsem annyira légből kapott mesterség, mint Hegel vélte.

3

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1868 január 30.

Kedves Kugelmann,

Összeszabdalva, lancettálva stb., egyszóval minden tekintetben secundum legem artis* kezelve. Ennek ellenére ez a vacak újra meg újra kitör, úgyhogy – két-három nap kivételével – teljesen parlagon heverek 2 hónap óta. Múlt szombaton mentem el először hazulról, hétfőn visszaesés. Remélem, hogy e héten véget ér, de ki kezeskedik nekem arról, hogy nem keletkeznek újabb kráterek? Fatális. Ráadásul mindez a fejemre is igen rosszul hatott. Barátom, dr. Gumpert Manchesterben, unszol, hogy szedjek arzént. Mi a véleménye erről?

Az ön Coppelja még nem volt itt.[809]

Kertbeny német-magyar, igazi neve, köztünk szólva, Benkert.[810] A német-magyarok szeretik magyarosítani a nevüket. Személyesen nem ismerem. Minthogy 1860 körül viszálya volt Vogttal, adatokért fordultam hozzá, de nem kaptam semmi hasznavehetőt. (Magyar anyagom részben Szemerétől származik, részben saját személyes londoni tapasztalataimból.) Kertbeny később hozzám fordult, amikor viszálya volt Kossuthtal. Bármennyit is kérdezősködtem, semmi olyat nem tudtam meg róla, ami politikailag gyanús lenne. Sokat irkáló fontoskodónak látszik. A Bonaparte-ot illető eretnekségei sok, egyébként tisztességes keleti barbárnál megtalálhatók. Mindenesetre ügyeljen rá. Azonkívül úgy vélem, diplomatikusabb, ha nem mutatunk vele szemben bizalmatlanságot (amiért is az Ön útján mellékelem számára a kért életrajzi adatokat). „Közben" azonban, mihelyt nem zavar többé az író testhelyzet, máshonnan is „bekérek" felvilágosítást róla.

A „plagizálással" kapcsolatban helyesen fejtette meg a dolgot. Szándékosan írtam gorombán és durván, hogy Liebknechtet gyanúba keverjem Hofstetten szemében és az eredetet leplezzem előtte.[6] Ez maradjon köztünk.

Mint bizonyára tudja, Engels és Siebel szintén elhelyeztek újságcikkeket

---

* – a mesterség szabálya szerint – *Szerk.*

a könyvemről[107] a „Barmer Zeitung"-ban, az „Elberfelder Zeitung"-ban, a „Frankfurter Börsenzeitung"-ban és – Heinrich Bürgers bánatára – a „*Düsseldorfer* Zeitung"-ban[811]. Siebel volt az a barmeni, akivel Önt meg akartam ismertetni. De most egészségi okokból Madeirán van.

Szombaton múlt egy hete, hogy a „*Saturday Review*" – az „előkelőség és kultúra" lapja – az újonnan megjelent német könyvek szemléjében az én könyvemről is megemlékezett. Viszonylag még igen jól megúsztam, mint a következő passzusból láthatja: „Bármily veszedelmesek is szerintünk a szerző nézetei, nem lehet kérdéses logikájának hihető volta, retorikájának ereje és az a báj, amellyel a politikai gazdaságtan legszárazabb kérdéseit is felruházza."[812] Nna!

Szívélyesen üdvözlöm a kedves feleségét és Franziskát. Küldök majd innen másik fényképeket, mert most rájöttek, hogy a használt vízfesték, amely az első nap jól mutat, nyomban utána foltokban szétfolyik.

Írjon nekem, valahányszor az ideje megengedi. Amikor az ember betegeskedik és sok oka van a bosszankodásra, nagyon jól jönnek a barátok levelei.

Salut*.

Híve
K. M.

[Önéletrajzi adatok]

Karl Marx, dr. phil., szül. Trierben, 1818 május 5.

1842–43 előbb munkatársa, majd főszerkesztője a „*Rheinische Zeitung*"-nak[813] (Köln). Szerkesztése idején a kormány kettős cenzúrának veti alá a lapot, a tulajdonképpeni cenzor cenzúrája után a kormányprezidens főcenzúrájának. Végül kabinetparanccsal betiltva. Marx elhagyja Németországot, Párizsba megy.

1844-ben Párizsban A. Rugéval együtt kiadja a „*Deutsch-Französische Jahrbücher*"-t,[30] amelyet Németországban betiltanak.

Továbbá „*A szent család, a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és Társai ellen*"[814] (Majna-Frankfurt, Literarische Anstalt).

1845 januárjában**, miután a porosz kormány ösztönzésére Guizot kiutasítja Franciaországból, Marx Brüsszelbe távozik, 1846-ban megalapítja a Brüsszeli Német Munkásegyletet, ott előadásokat tart politikai gazdaságtanról[815], munkatársa a francia „*Réforme*"-nak[816] (Párizs) stb.

* – Üdvözlet – *Szerk.*

** *A kéziratban:* decemberében. – *Szerk.*

1847. „*A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak »A nyomorúság filozófiája«-ra*".[302]

Dettó: „*Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről*"[817] és más röpiratok.

1848. F. Engelsszel: „*A Kommunista Párt kiáltványa*".[460] Letartóztatják, majd kiutasítják Belgiumból, visszahívják Franciaországba az ideiglenes kormány meghívólevelével. Elhagyja Franciaországot 1848 áprilisában, megalapítja Kölnben a:

„*Neue Rheinische Zeitung*"-*ot* (1848 június — 1849 május). Marxot elűzik Poroszországból, miután a kormány bírósági úton hasztalan üldözi. Az esküdtbíróság kétszer felmenti (egyszer egy sajtóperben, másodszor rebellióra való felhívás miatt indított eljárásban). Marx védőbeszédei nyomtatásban: „*Két politikai per*", Köln.[818]

1849. A „Neue Rheinische Zeitung" utolsó, vörös nyomású száma. Marx Párizsba távozik. Onnan *1849 augusztusában* kiutasítják és Bretagne-ban (Morbihan) akarják internálni; ezt megtagadja, és Franciaországból kiutasíttatván, átköltözik Londonba, ahol mind mostanáig él.

1850-ben jelenik meg: „*Neue Rheinische Zeitung*". *Politisch-ökonomische Revue*" (Hamburg).

1851–52: „*The People's Paper*" c. londoni chartista lap, az Ernest Jones-féle „*Notes to the People*"[819] stb. munkatársa.

1852: „*Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája*", *New York.*[265]

„*Leleplezések a kölni kommunista-perről*", *Bázel.*[417] Minthogy ezt a kiadást a német határon elkobozzák, új kiadás Bostonban, 1853.

1853–54: „*Röpiratok Lord Palmerston ellen*".[820]

1859: „*A politikai gazdaságtan bírálatához*", Berlin.[93]

1860: „*Vogt úr*".[66]

1851–60: állandó munkatársa a „*Tribune*" c. angol-amerikai lapnak *(New York)*. Közreműködés a „*Putnam's Review-ban*[821] (New York) és az új „*Cyclopaedia Americaná*"-*ban*[822] *(New York)*.

1861-ben az amnesztia után látogatást tesz Berlinben; a porosz kormány megtagadja visszahonosítását.

1865-ben a Nemzetközi Munkásszövetség Központi Tanácsának megbízásából közzéteszi: „*Üzenet az európai munkásosztályhoz*".[823]

1867: „*A Tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*". I. köt., Hamburg.[107]

4

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1868 március 6.

Kedves Barátom,

Alighogy Coppel eltűnt, állapotom újra rosszabbodott. Aligha hiszem, hogy az elutazása miatt. Post, nem propter*. (Egyébként Coppel a maga módján egészen kedves ember. Csakhogy maga ez a mód túlságosan egészséges ahhoz, semhogy mostani állapotomban „na-a-a-gyon" harmonizálhatnék vele.) Tehát ez hallgatásom oka, úgyhogy még Thünen könyvének megérkeztét sem jeleztem Önnek.** Az utóbbiban van valami megható. Mecklenburgi junker (egyébként gondolkodásában *német* módon disztingvál), aki birtokát, Tellow-t tekinti *a falunak* és Mecklenburg-*Schwerint a városnak*, s ezekből az előfeltételezésekből kiindulva, megfigyelések, differenciálszámítás, gyakorlati számvitel stb. segítségével önmaga megszerkeszti magának a ricardoi földjáradék-elméletet. Ez tiszteletreméltó és egyszersmind nevetséges.

Most már értem Dühring úr kritikájának[16] furcsán zavart hangját. Egyébként ugyanis igen nagyhangú, pökhendi ifjonc, aki forradalmárrá tolja fel magát a politikai gazdaságtanban. Két dolgot vitt véghez. Kiadott először is (Carey-ből kiindulva) egy „*Kritische Grundlegung der National-ökonomie*"-*t* (500 oldal körül), továbbá egy új „*Natürliche Dialektik*"-*ot* (a Hegelé ellen). Könyvem[107] mindkét vonatkozásban kivégezte őt. Csak Roscher és a többiek iránti gyűlöletből írt róla. Egyébként félig szándékosan, félig pedig értetlenségből hamisításokat követ el. Nagyon jól tudja, hogy kifejtési módszerem *nem* a Hegel-féle, mert én materialista vagyok, Hegel pedig idealista. Hegel dialektikája minden dialektika alapformája, de csak misztikus formájának lehántása *után*, és éppen ez különbözteti meg az *én* módszeremet. Ami Ricardót illeti, Dühring urat éppen az bántotta, hogy előadásomban ezek a gyenge pontok, amelyekre Carey és előtte százan má-

* – Utána, nem miatta – *Szerk.*

** *V. ö. 522. old.* – *Szerk.*

sok Ricardóval szemben rámutattak, *nincsenek* meg. Tehát rosszhiszeműen próbálja a nyakamba varrni Ricardo korlátoltságait. De sebaj. Hálával tartozom neki, mert ő az első szakember aki egyáltalában mondott valamit.

A második kötetben (amely alkalmasint sohasem fog megjelenni,[61] ha állapotom nem változik) egyebek között a földtulajdont is elemzem, a konkurrenciát azonban csak annyira, amennyire a többi téma tárgyalása megköveteli.[824]

Rosszullétem alatt (amely most már remélhetőleg hamarosan teljesen megszűnik) nem tudtam írni, viszont roppant mennyiségű statisztikai és másféle „anyagot" tömtem magamba, amely egymagában beteggé tehetett volna olyan embereket, akiknek a gyomruk nincs hozzászokva az effajta abrakhoz és ennek gyors megemésztéséhez.

Viszonyaim nagyon kínosak, mert nem végezhettem mellékes munkákat, amelyek pénzt hoznak a házhoz, és a gyermekekre való tekintettel mégis mindig fenn kell tartanom bizonyos látszatot. Ha nem kellene megírnom még ezt a két átkozott kötetet (azonkívül nem keresnék *angol* kiadót), ami csak itt Londonban lehetséges, elmennék Genfbe, ahol nagyon jól élhetnék a rendelkezésemre álló anyagi eszközökből. Második lányom* e hónap végén férjhez megy.

Üdvözlöm Franziskát.

Híve

K. M.

* Laura. – *Szerk.*

5

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1868 március 17.

Kedves Barátom,

Levele[825] kellemetlenül és kellemesen érintett (amint látja, mindig a dialektikus ellentmondásban mozgok).

Kellemetlenül, mert ismerem a körülményeit, és gyalázatos lenne tőlem, ha az Ön *családjának rovására* efféle ajándékokat el akarnék fogadni. Ezt a 15 £-et azért *előlegnek* tekintem, amit annak idején visszafizetek.

Kellemesen, nemcsak mint nagy barátságának jele (és a világnak ebben a forgatagában a barátság az egyedüli személyes jelentőségű dolog), hanem azért is, mert nagy zavarból segített ki a küszöbönálló esküvővel kapcsolatban. Az utóbbi 4 hónapban annyi pénzt adtam ki – orvosságtól és doktortól eltekintve – Kékkönyvekre[277], a banküygyről szóló kimutatásokra és jenki jelentésekre stb., hogy csakugyan semmim sem maradt a lányom* számára.

Gondolhatja, hogy a Londonból Genfbe való áttelepülést nemcsak önmagammal és a saját családommal, hanem Engelsszel is gyakran megbeszéltem. Itt évente 4–500 £-et kell kiadnom. Genfben 200 £-ből megélhetnék. De mindent egybevetve ez egyelőre *lehetetlen*. Csak Londonban készíthetem el a munkámat.[107] És *csak itt* remélhetem, hogy ebből a munkából végre megfelelő, de legalábbis tisztességes anyagi hasznot húzzak. Ehhez azonban az szükséges, *hogy itt maradjak*, egyelőre. Eltekintve attól, hogy ha ebben a válságos időben innen elmegyek, az egész munkásmozgalom, amelyre a színfalak mögött befolyást gyakorolok, nagyon rossz kezekbe és tévutakra kerülne.

A sors tehát egyelőre, minden hátrány ellenére, Londonhoz köt engem. Ami Coppelt illeti, ön igazságtalan vele. Ha nem betegeskedem, szórakoztatott volna, a családnak pedig sohasem árt az ilyen szórakozás.

Liebknecht lapjának[19] Engels és én eddig nem írtunk semmit. (Engels

* Laura. – *Szerk.*

most küldött neki 2 cikket a könyvemről[87].) A szokott londoni tudósítója Eccarius. Borkheim írt egy cikket Herzen és Tsai ellen.[88]

Meyer levelének[102] nagyon megörültem. Fejtegetéseimet azonban részben félreértette. Különben észrevette volna, hogy a *nagyipart* nemcsak úgy tárgyalom, mint amely szüli az antagonizmust, hanem úgy is, mint amely megteremti az anyagi és szellemi feltételeket az antagonizmusok megoldására – ami persze nem mehet végbe *kedélyes úton*.

Ami a gyári törvényt illeti – mint első feltételét annak, hogy a munkásosztály szabad teret kapjon a fejlődéshez és mozgáshoz –, ezt az *államtól* követelem, mint *kényszertörvényt* nemcsak a gyárosokkal, hanem magukkal a munkásokkal szemben is. (Az 542. oldalon, az 52. jegyzetben, utalok a munkásnőknek a munkaidő korlátozásával szemben tanúsított ellenállására.) Egyébként, ha Meyer úr ugyanolyan energiát fejt ki, mint Owen, leküzdheti ezt az ellenállást. Hogy *az egyes gyáros* (azonkívül, hogy igyekszik hatni a törvényhozásra) nem sokat tehet ebben az ügyben, azt szintén megmondom a 243. oldalon[826]: „Nagyjában és egészében azonban ez nem is az egyes tőkés jó- vagy rosszakaratától függ stb." és ugyanott a 114. jegyzetben. Hogy mindezek ellenére az egyes ember tehet valamit, ezt olyan gyárosok, mint Fielden, Owen stb. bőségesen bebizonyították. Tevékenységüknek persze főleg nyilvános természetűnek kell lennie. Ami az elzászi Dollfusokat illeti, ezek szélhámosok, akik szerződési feltételeikkel kedélyes és egyúttal a maguk számára igen hasznothajtó *jobbágyviszonyt* tudnak teremteni munkásaikhoz. A párizsi lapok annak rendje és módja szerint kipellengérezték őket, s éppen ezért az egyik ilyen Dollfus a törvényhozó testületben nemrég egy igen gyalázatos paragrafust javasolt és fogadtatott el a sajtótörvényhez,[103] nevezetesen azt, hogy „a magánéletet fallal kell körülkeríteni".

A legszívélyesebben üdvözli kedves feleségét

híve
K. M.

Apropó: Látta, hogy Schweitzer – személyes ellenségem – a „Sozialdemokrat" hat számában *dicshimnuszokkal* halmozott el a könyvem miatt?[109] Keserves ez Hatzfeldné, a vén kurva számára.

6

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1868 április 6.

Kedves Kugelmann,

Az ifjú párnak* múlt csütörtökön megvolt a polgári esküvője (minthogy itt a törvény nem kívánja meg az *egyházi* esketést) és a mézeshetekre elutaztak Franciországba. Önnek és Gertrud asszonynak szívélyes üdvözletüket küldik.

Coppel felkeresett. Sajnos nem tudtam fogadni, mert borogatásokba voltam bugyolálva. Engels az esküvő idején itt tartózkodott és tegnap utazott vissza.[118] Rábeszélésére elhatároztam, hogy végigcsinálom az arzénkúrát, mert ennek az állapotnak végre mégiscsak meg kell szűnnie. Engels egyik manchesteri barátja ezzel a kúrával viszonylag rövid idő alatt rendbejött. Bizonyos előítélettel viseltettem az arzénnal szemben a francia orvosok körében lezajlott vita folytán, amelyről a „Gazette médicale"-ban[827] olvastam.

Itt most az ír kérdés áll előtérben. Gladstone és Tsai természetesen csak arra használják fel, hogy újra a kormányrúdhoz jussanak és mindenekelőtt, hogy legyen egy *kortesjelszavuk* (electoral cry) a legközelebbi, household suffrage-en[828] alapuló választásokon. A dolgoknak ez a fordulata *egyelőre* árt a munkáspártnak. Tudniillik a munkások között található intrikusok, akik be akarnak jutni a legközelebbi parlamentbe, mint Odger, Potter stb., most új *ürügyet* kaptak arra, hogy a polgári liberálisokhoz csatlakozzanak.

Ez azonban csak *büntetés*, amellyel Anglia – tehát az angol munkásosztály is – lakol az Írország ellen elkövetett sok évszázados nagy bűnéért. De végső soron ez majd ismét javára válik magának az angol munkásosztálynak. Ugyanis az *írországi angol* állam*egyház* – vagyis az, amit itt *ír egyháznak* neveznek – az *angol landlordizmus* vallási védőbástyája Írországban, egyúttal pedig magának az angliai államegyháznak (itt az állam-

* Paul és Laura Lafargue. – *Szerk.*

egyházról mint *földtulajdonosról* beszélek) előretolt erődítménye. Ha Írországban az államegyház elbukik, Angliában is elbukik, és mindkettőt követni fogja (a bukásban) először az írországi, aztán az angliai landlordizmus. De én elejétől fogva meg voltam győződve arról, hogy a szociális forradalomnak *komolyan* az alapokon [von Grund aus], vagyis a földtulajdonon [Grund- und Boden-Eigentum] kell kezdődnie.

A dolog ezenkívül azzal a nagyon hasznos következménnyel jár, hogy mihelyt az ír egyház halott, az Ulster-tartománybeli *protestáns* ír bérlők csatlakozni fognak a másik három ír tartomány katolikus bérlőihez és azok mozgalmához, míg eddig a landlordizmus ki tudta aknázni ezt a *vallási* ellentétet.

Tegnapelőtt Freiligrathtól (az esküvői értesítőket persze megküldtük neki) levelet kaptam, amelyben a következő fura mondat fordul elő.[829] – De talán jobban mulattatja Önt, ha *magát a levelet mellékelem*, ami ezennel megtörténik. *Vissza* kell azonban *küldenie* nekem. Hogy a levelet egészen megértse, hozzáfűzöm a következőket: Berlinben kevéssel a könyvem[107] megjelenése előtt megjelent *G. Struve és Gustav Rasch „Zwölf Streiter der Revolution"-ja.* Ebben a nyomtatványban Freiligrathot mint a 12 apostol „egyikét" ünneplik és egyúttal aprólékosan kimutatják, hogy *soha* nem volt kommunista és valójában csak túlzott leereszkedése folytán került összeköttetésbe olyan szörnyetegekkel mint Marx, Engels, Wolff stb.[830] Minthogy itt Wolffot is szidalmazták, levélben felvilágosítást kértem Freiligrathtól, annál is inkább, mert tudtam, hogy G. Rasch (egy semmirekellő alak) Berlinben a Freiligrath-féle koldulóbizottság[71] élén állt. Freiligrath nagyon szárazon és a filiszter kitérő ravaszságával válaszolt nekem.[831] Később elküldtem neki a könyvemet, de nem írtam bele a nevemet, ahogy ez korábban kölcsönösen szokás volt közöttünk. Úgy látszik, megértette a célzást.

Adja át szívélyes üdvözletemet kedves feleségének és Franziskának. Ha csak egy mód van rá, minden körülmények között meglátogatom Önöket.

Híve
K. Marx

Apropó. Borkheim néhány nap múlva felkeresi Önt. Ne feledkezzék meg arról, hogy én, bár barátságban vagyok vele, mindig *tartózkodó maradok* irányában.

Liebknecht lapja[19] túl korlátoltan „délnémet". (Liebknechtben nincs elegendő dialektika, hogy egyszerre kétfelé vagdalkozzon.)

7

Marx Laura és Paul Lafargue-hoz

Párizsba

London, 1868 április 11.

Kedves Kakadum,

Tudod, hogy nehezen szánom rá magamat az írásra, de ezúttal a bal karom tökéletlensége felelős a jobb kezem bűneiért. Ilyen körülmények között még inkább hiányoltam a titkáromat, aki a nevemben a legelbűvölőbb leveleket írhatta volna saját magának.

Hitvesed és a magad irka-firkáiból (elnézést a „terminusért", Borkheim az ő „scribaille"-ával még a fülemben dörömböl) örömmel látom, hogy teljes mértékben élvezitek nászutazástokat, és hogy minden külső körülmény, tavasz és napfény és levegő és a párizsi vigasságok, varázslatosan a kedvetekben járnak. Hogy az említett hitvestárs ilyen kritikus helyzetben könyveket küld nekem, ez köteteknél is többet mond a „fiatalember" veleszületett kedvességéről. Ez az egyszerű tény messzemenően bizonyíthatná, hogy az európainál többet érő fajhoz kell tartoznia. Egyébként ha már könyvekről van szó, benézhetnél Guillauminhez (14, rue Richelieu) és elhozhatnád az 1866–1868-as (gazdasági) *könyvjegyzéket*. Ugyancsak elsétálhatnál a *Librairie Internationale-ba* (15, Boulevard Montmartre) és elkérhetnéd katalógusaikat (1865–68). Persze ha megszerzed ezeket a kívánt dolgokat, ne *küldd el* őket, hanem hozd magaddal, amikor visszatérsz erre a sivár helyre.

Meissnertől három példányt fogok kapni a könyvemből[107]. Ha megkapom, kettőt elküldök Caesar De Paepe-nak, egyet az ő részére, a másikat pedig Altmeyernak. Ha közben tudnál időt szakítani, hogy találkozz Schilyvel (illetve, ha írnál neki 4, rue St. Quentin címre, hogy menjen el hozzátok), légy szíves, kérdezd meg tőle, mi lett azzal a három példánnyal, melyek közül egyet Jaclard-nak, egyet Taine-nek, egyet pedig Réclus-nek küldtem. Ha Jaclard-t nem sikerül megtalálni, az ő példányát odaadhatod Altmeyernak, mivel Meissner **nagyon lassan** szállítja a példányokat. Ebben az esetben azonban tudassátok velem. Bizonyára azt képzeled, kedves gyermekem, hogy nagyon szeretem a könyveket, ha ennyire alkalmatlan időben

háborgatlak téged miattuk. Nagyon tévedsz. Gép vagyok, mely arra ítéltetett, hogy elnyelje, majd, megváltoztatott formában, kiszórja a könyveket a történelem trágyadombjára. Meglehetősen szomorú feladat, de még mindig jobb, mint Gladstone-é, aki arra kényszerül, hogy egyik napról a másikra különböző „komolynak" nevezett „lelkiállapotokba" dolgozza bele magát.

Mi itt eléggé magányosnak érezzük magunkat. Először te tűntél el a déli „csendes emberrel" együtt, azután Engels hagyott el bennünket[118]. „Izgalom" helyett tegnap este nálunk voltak Lormier-ék. Lejátszottam Louis-val két parti sakkot, és hagytam, hogy az egyiket ő nyerje. Mit gondolsz, mit mondott ez a furcsa Caliban-fiú a világ legünnepélyesebb módján, amikor elbúcsúzott? „*Sans rancune*, j'espère!"*

És most, kedves Kakadum, adio.

Old Nick[761]

Eredeti nyelve: angol

Kedves Lafargue,

Nem gondolja, hogy a párizsi tartózkodás egy szeretetreméltó fiatal feleséggel sokkal kellemesebb, mint politikával? Ha édesapja Párizsba érkezik, adja át neki üdvözletemet, és legfőképpen, gondoljanak rá Laurával, hogy ott-tartózkodását a lehető legkellemesebbé tegyék. Tekintve szeme mostani állapotát, szórakozásra van szüksége, és semmi sem fogja jobban szórakoztatni, mint ha a fiatal pár teljesen az öreg úrnak szenteli azt a rövid időt, amit együtt töltenek. Németül írok Önnek, hogy tetszése szerint közölje vagy ne közölje e néhány sor tartalmát a titkárral.** Szívélyes üdvözlettel

híve
K. M.

* — „Remélem, *nincs harag!*" — *Szerk.*
** Laura. — *Szerk.*

8

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1868 április 17.

Kedves Kugelmann,

Bizonyára nagy bűnösnek tart engem, hogy csak ilyen késve válaszolok a kedves felesége és az Ön baráti levelére.[128] A dolog azonban egyszerűen így áll: a régi vérrózsák (hogy költőien fejezzem ki magamat) olyan taktikai ügyességgel támadtak meg, hogy képtelen voltam az íráshoz szükséges pozitúrát elfoglalni. Igaz, diktálhattam volna. De hiszen tudja, az ilyen esetekben az ember mindig azt reméli, hogy másnap reggelre teljesen jól lesz. Ezért a halogatás. És ezért most is csak ez a néhány sor.

Hogy mikor utazom néhány napra Németországba, az még *teljesen bizonytalan*, semmiképpen sem nagyon hamar. Mindenesetre olyan időpontban megyek, amikor tudom, hogy Ön nincs távol.

Virchownak írt soraival nagy szolgálatot tett nekem, bár kételkedem abban, hogy van türelme és ideje egy tőle távol álló témában elmélyedni. Azt tudom, hogy nekem nagy elhatározásomba került elolvasni Manchesterben az ő „Zellularpathologie"-ját, főként írásának modora miatt.

A „*Sozialdemokrat*" eddig megjelent számai közül könyvemmel a következők foglalkoztak: 10. sz. (1868 jan. 22.), 11. sz. (jan. 24.), 12. sz. (jan. 26.), 14. sz. (jan. 31.), 15. sz. (febr. 2.), 24. sz. (febr. 23.), 25. sz. (febr. 26.), 30. sz. (márc. 8.) és még egy szám, amely nincs előttem, de ebben csak kivonatok vannak.[109]

Legszívélyesebb üdvözletem kedves feleségének és Franziskának

híve
K. Marx

Meyer* meglátogatott itt.

* Gustav Meyer. – *Szerk.*

9

Marx Joseph Dietzgenhez

Pétervárra[832]

[London, 1868 május 9.]

... Ha leráztam magamról a közgazdasági terhet, megírok egy „Dialektikát". A dialektika igazi törvényei már Hegelben bennefoglaltatnak; persze misztikus formában. Ezt a formát kell lehántani róluk...

10

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1868 június 24.

Kedves Barátom,

Mindenféle közbejött, ami megakadályozott abban, hogy Önnek írjak. E pillanatban is csak néhány sort.

A legnagyobb és a legkisebb lányom is skarlátot kapott. Eszembe jut, hogy Ön Hannoverban beszélt nekem arról, milyennek kell lennie a kezelésnek, mihelyt elmúlt a krízis és megkezdődött a hámlás. Legyen olyan jó, adjon nekem erről postafordultával felvilágosítást.

Szívélyes üdvözlet kedves feleségének és Franziskának

híve

K. Marx

Liebknecht egyre inkább belesüllyed a délnémet ostobaságba. Nem elég dialektikus, hogy egyszerre kétfelé bíráljon.*

* *V. ö. 531. old. – Szerk.*

11

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1868 július 2.

Kedves Kugelmann,

Hálás köszönet a leveléért.[180] A gyerekek szépen javulnak, noha (ma van a 9. nap) még nem hagyhatják el a házat.

Ami a könyvemet[107] illeti, tegnapelőtt megkaptam az „Elberfelder Zeitung" öt számát, amelyekben dr. Schnacke igen jóindulatú bírálata jelent meg.[833] (A névre emlékszem 1848-ból, személyesen azonban nem ismerem őt.) A tárgy kifejtésében elég zavaros. Másrészt azt írják nekem Berlinből, hogy a paprikajancsi Faucher folyóiratának júniusi számában gúnyolódik a könyvemen.[181] Jó, hogy ezeknek az uraknak a mérge végre kirobban.

Hogy megyek-e Németországba és mikor, azt még nem tudom. A karbunkulusoktól végre megszabadultam.

Engels biztosan odamegy augusztusban vagy szeptemberben.

Salut*! és hódolatom Mrs. Kugelmann-nak és a kislánynak.

Híve
K. M.

* – Üdvözlet – *Szerk.*

12

Marx Sigfrid Meyerhez

New Yorkba

London, 1868 július 4.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Barátom,

Május 20-i levele akkoriban érkezett, amikor hosszabb ideig távol voltam Londontól[171]. Ezért a késedelmes válasz.

Ami Liebknecht kapcsolatait illeti New Yorkkal, erről nem tudok semmit, de majd írok neki evégett.

Sorgénak a mellékelt meghatalmazást küldöm. Közvetlen összeköttetésben Whaleyval, Sylvisszel és Jessuppal állunk.

A „*Commonwealth*" rég megszűnt. A Központi Tanács tárgyalásairól szóló heti beszámolók a „*Bee-Hive*"-*ban* jelennek meg. De azért e lap – egy korlátolt trade union-orgánum – igen távol áll attól, hogy a mi nézeteinket képviselje.

Könyvemet[107] a német sajtóban eddig ismertette – s többnyire nagyon jóindulatúan – a „Zukunft", a stuttgarti „Beobachter", a württembergi „Staatszeitung", a frankfurti „Börsenzeitung", úgyszintén a „Hamburger Börsenzeitung", a hamburgi „Anzeiger" stb., Hannover és a Rajna-tartomány-Vesztfália különböző lapjai; különösen részletesen foglalkozott vele folytatólagos cikkekben Schweitzer „Sozialdemokrat"-ja (Berlin) és az „*Elberfelder Zeitung*".[834] E két utóbbi lap egyenesen állást foglal mellettem, noha az „Elberfelder Zeitung" liberális burzsoá újság.

A nagy burzsoá lapok és a reakciós újságok, mint a „Kölnische", az augsburgi [„Allgemeine Zeitung"], a „Neue Preussische", a „Vossische"[835] stb. gondosan befogják a pofájukat.

Hivatalos közgazdász részről eddig csak a hildburghauseni „Ergänzungsblätter"-ben ez év elején *dr. Dühring* jelentkezett beszámolójával[16] (Dühring magántanár a berlini egyetemen, *Carey híve)* (ez a beszámoló bátortalan, de egészében elismerő) – és a Faucher és Michaelis által kiadott gazdasági folyóirat júniusi száma.[181] Faucher úr természetesen mit sem

mond, csupán olyan megjegyzéseket tesz, amilyenek a német bastiatisták bohócától és fizetett paprikajancsijától elvárhatók.

Örülök, ha időről időre néhány újságot küld nekem. De főként az lenne igen értékes számomra, ha némi polgárellenes anyagot tudna felhajtani az Egyesült Államok földtulajdon-, ill. földművelési viszonyairól. Mivel a II. kötetben a *földjáradékot* tárgyalom,[61] kiváltképpen *H. Carey* „Harmóniái" elleni anyag jönne kapóra nekem.

Üdvözlet.

Híve
K. Marx

[*Meghatalmazás angol nyelven F. A. Sorge számára*]

London, 1868 július 4.

Ajánljuk Sorge urat a Nemzetközi Munkásszövetség összes barátainak, s egyúttal felhatalmazzuk, hogy e Szövetség nevében és érdekében cselekedjék.

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának megbízásából

Karl Marx,
Németország ügyeivel megbízott
titkár

13

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1868 július 11.

Kedves Barátom,

A gyerekek szépen javulnak, noha még mindig megviseltek.*

Küldeményeit hálásan köszönöm.[836] Fauchernak *nehogy* írjon! Ez a Mannequin Pisse amúgy is túlságosan fontosnak képzeli magát.[192] Mindössze annyit ért el, hogy ha sor kerül egy második kiadásra, akkor a vonatkozó, az *értéknagyságról* szóló részben néhány megérdemelt vágást mérek Bastiat-ra.[837] Ez azért nem történt már meg, mert a harmadik kötetben egy külön és részletes fejezet foglalkozik majd a „vulgáris gazdaságtan" uraival[838]. Egyébként Ön természetesnek fogja találni, hogy Faucher és Tsai saját firkálmányaik „csereértékét" nem a *kifejtett munkaerő tömegéből*, hanem e *munkaerőkifejtés elmaradásából*, tudniillik a *„megtakarított munkából"* vezetik le. És az érdemes Bastiat ezt a fenti urak számára oly kedves „felfedezést" még csak nem is maga tette, hanem szokása szerint csupán „lemásolta" sokkal korábbi szerzőkből. Forrásait persze Faucher és Tsai nem ismerik.

Ami a „Zentralblatt"-ot illeti, az az ember[193] a lehető legnagyobb engedményt teszi annak elismerésével, hogy ha értéken egyáltalán értenek valamit, el kell fogadni végkövetkeztetéseimet. A szerencsétlen nem látja, hogy ha könyvemben nem lenne fejezet az „értékről", a valóságos viszonyoknak általam adott elemzése akkor is magában foglalná a valóságos értékviszony bebizonyítását és kimutatását. Az a fecsegés, hogy az értékfogalmat még be kell bizonyítani, csak a legteljesebb tudatlanságon alapul mind a szóbanforgó tárgyat, mind a tudomány módszerét illetően. A gyerek is tudja, hogy minden nemzet felfordulna, ha, nem is mondom, hogy egy évre, hanem csak néhány hétre abbahagyná a munkát. Ugyanúgy tudja azt is, hogy különböző szükséglettömegeknek megfelelő terméktömegek a társadalmi összmunka különböző és mennyiségileg meghatározott tömegét

* *V. ö. 536. old. – Szerk.*

kívánják meg. Hogy a társadalmi munka meghatározott arányokban való *elosztásának* ezt a *szükségességét* a társadalmi termelés *meghatározott formája* korántsem szüntetheti meg, hanem csak *megjelenési módján* változtathat, az magától értetődik. Egyáltalában, természeti törvényeket nem lehet megszüntetni. Ami a különböző történelmi állapotokban megváltozhat, az csak a *forma*, amelyben e törvények érvényesülnek. Márpedig az a forma, amelyben a munkának ez a bizonyos arányokban történő elosztása érvényesül egy olyan társadalmi állapotban, amelyben a társadalmi munka összefüggése az egyéni munkatermékek *magáncseréjeként* jut kifejezésre, nem más, mint ezeknek a termékeknek a *csereértéke*.

A tudomány éppen abban áll, hogy kifejtsük, *hogyan* érvényesül az értéktörvény. Ha tehát eleve meg akarnánk „magyarázni" minden, a törvénynek látszólag ellentmondó jelenséget, akkor a tudomány *előtt* kellene szállítanunk a tudományt. Ricardónak éppen az a hibája, hogy az értékről szóló első fejezetében[839] az összes lehetséges kategóriákat, amelyeket előbb még ki kell fejteni, *adottaknak* előfeltételezi az értéktörvénnyel való egyezésük kimutatása céljából.

Igaz, hogy másrészt az *elmélet története* – mint Ön helyesen feltételezte – azt bizonyítja, hogy az értékviszony felfogása – világosabban vagy homályosabban, illúziókkal felcifrázottabban vagy tudományosan jobban meghatározva – *mindig ugyanaz* volt. Minthogy a gondolkodás folyamata maga is a viszonyokból nő ki, maga is *természeti folyamat*, a valóban értő gondolkodás mindig csak ugyanaz lehet, és csak fokozatilag különbözhetik a fejlődés érettségétől, tehát egyszersmind a gondolkodás szervének az érettségétől függően. Minden egyéb – badarság.

A vulgáris közgazdásznak halvány sejtelme sincs arról, hogy a valóságos, mindennapos csereviszonyok és az értéknagyságok *nem* lehetnek *közvetlenül azonosak*. A polgári társadalom bökkenője éppen az, hogy benne a priori a termelésnek semmiféle tudatos társadalmi szabályozása nem megy végbe. Az ésszerű és természetszerűen szükséges csak mint vakon ható átlag érvényesül. És a vulgáris közgazdász még azt hiszi, nagy felfedezést tesz, amikor a belső összefüggés feltárásával szemben büszkén arra hivatkozik, hogy megjelenésükben a dolgok másképp festenek. Valójában arra büszke, hogy a látszathoz tapad és azt tekinti végsőnek. De hát minek akkor egyáltalában a tudomány?

De a dolognak itt még más háttere is van. Az összefüggés megértésével összeomlik, még a gyakorlati összeomlás előtt, a fennálló állapotok örök szükségszerűségébe vetett minden elméleti hit. Tehát itt abszolút érdeke az uralkodó osztályoknak, hogy örökkévalóvá tegyék a gondolatnélküli

zavarosságot. És mi egyébért fizetik a talpnyaló fecsegőket, akiknek nincs más kijátszható tudományos ütőkártyájuk, mint az, hogy a politikai gazdaságtanban egyáltalában nem szabad gondolkozni!

Hanem satis superque*. Mindenesetre mutatja a burzsoázia e papjainak züllöttségét, hogy munkások, sőt gyárosok és kereskedők is megértették a könyvemet és eligazodtak benne, míg ezek az „írás*tudók*" *(!)* arról panaszkodnak, hogy méltánytalanul sokat kívánok elméjüktől.

A Schweitzer-féle cikkek kinyomatását *nem* tanácsolnám, habár Schweitzer jót nyújtott a maga lapjának.[840]

Nagyon lekötelezne néhány „Staatsanzeiger" elküldésével.

Schnacke címét biztosan megtudja, ha az „Elberfelder"-nél érdeklődik.

Szívélyesen üdvözlöm a feleségét és Franziskát.

Híve
K. M.

Apropó. Kaptam Dietzgentől egy tanulmányt a könyvemről;[194] elküldöm Liebknechtnek.

* – nagyon is elég ebből – *Szerk.*

14

Engels Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

York, 1868 július 31.

Kedves Kugelmann,

Ennek az irkafirkámnak mentségéül szolgáljon az a körülmény, hogy ez idő szerint néhány napja úton vagyok, ugyanis drága nejemet kísérem el Bridlington fürdőhelyre (fogadok, nem találja el, hogyan ejtik e hely nevét), úgyszintén, hogy sietek elküldeni Önnek a mellékelt tákolmányt[841]. A dolog egészen pompás, mármint ha valóra válik és Kertbeny nem füllentett kissé.* A mellékelt iromány lehetőség szerint a lapocska[206] szellemében fogalmaztam, de lehetséges, hogy itt-ott még valamelyest enyhítendő. Marx úgy véli, hogy címnek jobb lenne „Egy német *szocialista*"**, ami nagyon szép volna, ha monsieur Kertbeny nem ütközne meg rajta; pedig *mindenekelőtt* ettől kell óvakodni, s ezért én – mint „enyhébbet" – jobbnak tartom az Ön javaslatát.

Levelét Marx egyelőre magánál tartotta, és minthogy ma már amúgyis később jár az idő és a szállodában mindenki ágyba siet, a jövő héten válaszolok rá. Lupus fotográfiáját már régen félretettem Önnek, szerencsére ez még a régi, jó másolatokból való; nemrég megint lemásoltattam 24 példányt, de a negatív időközben annyira elhalványult, hogy igen rosszul sikerültek. Ami engem illet, két héttel ezelőtt megpattant a bal szemem kötőhártyáján egy kis véredény, s ez még fel nem szívódott vörös foltot hagyott hátra a szemgolyómon (délnyugati oldal), amellyel nem szívesen örökíttetném meg magamat. Erre tehát kicsit még várnia kell.

Nota bene. Az itt utólag írt, A-val és B-vel jelzett két javítást legyen szíves a megfelelő helyen betoldani. Kívánatos volna, hogy Kertbeny se a cikk szerzőjének kilétét ne tudja meg, se az eredeti kézírást ne lássa.

Tehát a jövő hétig.

Híve

F. E.

---

* *V. ö. 120. old. – Szerk.*

** *V. ö. 123. old. – Szerk.*

15

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1868 augusztus 10.

Kedves Kugelmann,

Levelének vétele után körülnéztem, hasztalanul. E pillanatban lehetetlen az itteni trade unionoknál külföldi sztrájkok számára pénzt felhajtani[842]. A lindeni gyárra vonatkozó különböző adatok, amelyeket a legutóbb küldött hannoveri lapok tartalmaztak, nagyon érdekesek számomra.

Családom pillanatnyilag a tengerparton van, amire annál is inkább szükség volt, mert hiszen a két lányka a betegség után nagyon megviseltnek látszott. Lafargue, miután itt Londonban letette a sebészvizsgáját, még néhány hétig mint asszisztens operálni fog a kórházban, majd utána átköltözik Párizsba, ahol viszont a francia doktori vizsgát kell letennie.

Engem ebben a pillanatban jobban foglalkoztat a magán-, mint a közgazdaság. Engels ugyanis felajánlkozott kezesemül egy 5 % kamattal járó 100–150 £-es kölcsön felvételéhez, amelynek első fele januárban, a második júliusban fizetendő vissza. Eddig azonban még nem sikerült hitelezőt találnom.

„Na-a-a-gyon" remélem, hogy *munkáim állása* megengedi majd, hogy a jövő évben, szeptember végén, Londont egyszer és mindenkorra feladjam a kontinens kedvéért. Felkerekedem, mihelyt az itteni Museumot* nélkülözni tudom. Az itteni megélhetési viszonyok drágasága végeredményben egyre terhesebbé válik. Persze az odaáti kisszerű állapotok nemigen vonzók. Ámde „nyugalom a polgár legfőbb kötelessége",[843] s ez az egyetlen mód arra, hogy nyugalomhoz jussunk. Itt mindenféle botrány esett meg a Nemzetközi Munkásszövetség ún. Francia Szekciójával[174] és azon belül; erről legközelebbi levelemben számolok be.**

Most magányos vagyok, és furcsa nekem, hogy nem hallom a sok gyerekzsivajt.

Üdvözli

híve

K. Marx

---

* British Museum. – *Szerk.*

** *V. ö. 567–568. old.* – *Szerk.*

16

Marx Friedrich Lessnerhez

Londonba[844]

London, 1868 augusztus 11.

Kedves Lessner,

A helyesírási hibák miatt a következőkben átírtam az egész felhívást. Most le kell másolnod a *saját kézírásoddal.*

Salut*.

Barátod
K. M.

* – Üdvözlet – *Szerk.*

17

Marx Georg Eccariushoz és Friedrich Lessnerhez

Brüsszelbe[845]

London, 1868 szeptember 10.

Kedves Eccarius és Lessner!

Először is köszönet Lessnernek hosszú és érdekes leveléért.[846]

Nem szabad megengednetek, hogy a kongresszus[236] ennél a hétnél tovább tartson. Eddig – ami Angliát illeti – még semmi baklövés nem történt.

Ha a belgák és a franciák megint új kérdések tömegét tűzik napirendre, értessétek meg velük, hogy ezt nem lehet, mert

1. a németek igen gyengén vannak képviselve, minthogy csaknem egyidejűleg folynak az ő kongresszusaik Németországban;[847]

2. Anglia szinte egyáltalán nincs képviselve a választójogi mozgalom miatt;

3. a német-svájciak még egyáltalán nincsenek képviselve, mert csak most csatlakoztak, a rég fennálló szekciók anyagi eszközei pedig a genfi sztrájkban[123] kimerültek;

4. a vita most egyoldalúan francia nyelven folyik;

5. ezért kerülni kell azt, hogy *általános elméleti kérdésekben határozatokat* hozzanak, mert ez később csak ismételt tiltakozást válthat ki a nem-belgák és a nem-franciák részéről.

A közönséget természetesen a háború ügye érdekli a leginkább. Terjengős deklamációk és felfújt frázisok itt mit sem használnak. Az erről hozandó határozatnak nézetem szerint egyszerűen úgy kellene hangzania, hogy a munkásosztály még nem eléggé szervezett ahhoz, hogy szava döntő súllyal essék latba, de a kongresszus a munkásosztály nevében tiltakozik és megbélyegzi a háború előkészítőit; hogy egy Franciaország és Németország közötti háború polgárháború, vészt hozó mindkét országra és vészt hozó egész Európára. Az a megjegyzés, hogy ez a háború csak az orosz kormánynak használhat, bizonyára aligha vihető keresztül a francia és belga uraknál.*

Üdvözlet Becker barátunknak.

K. Marx

---

* *V. ö. 145. old. – Szerk.*

Ha felvetődik a kölcsönös hitel kérdése, Eccariusnak egyszerűen ki kell jelentenie, hogy Anglia, Németország és az Egyesült Államok munkásainak semmi dolguk nincs a proudhonista dogmákkal és a hitelkérdést másodrendűként kezelik.

A kongresszus határozatait táviratilag közölni kell a londoni lapokkal. Tehát semmi baklövést!

K. M.

18

Marx Sigfrid Meyerhez

New Yorkba

London, 1868 szept. 14.,
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Meyer,

Mellékelten a *„Times"-nak* az a száma, amely a Főtanács (*általam* írt) negyedik évi jelentését tartalmazza[848], valamint a *„Times"* fölöttébb érdekes *első vezércikkét* erről a dokumentumról. Első ízben fordult elő, hogy e lap felhagy a gúnyolódó hanggal a munkásosztállyal szemben és a munkásosztályt „na-a-a-gyon" komolyan veszi. Terjessze ezt a dolgot. Közölje Jessuppal is. Két példányt küldök a *„Times"-ból*, egyet az Ön számára, a másikat Jessupnak.[849]

Két levelére kell válaszolnom, az elsőre, amelyet hozzám intézett és a másodikra, amely Eccariusnak szólt, de távollétében (még nem tért vissza Brüsszelből) nekem adták át.

Ami az első levelet illeti, az Ön hibája, ha *Sorge* (akit én *egyáltalán nem ismerek*) megkapta a meghatalmazást.* Ha csak meghatározott célra akart neki ajánlást adni, akkor ezt határozottan meg kellett volna írnia. Levelének megfogalmazása alapján azt hittem, hogy Sorge *az Ön és A. Vogt embere*. Ezért a jövőben több elővigyázatosságot! Azután pedig Ön egy második hibát követett el, amikor a meghatalmazást *átadta* Sorgénak, ahelyett hogy előzőleg írt volna nekem a félreértésről!

A balfogás megtörtént, de jóvátehető.

A brüsszeli kongresszus[236] újból Londont jelölte ki a Főtanács székhelyéül. De most *új* Tanácsnak kell tekinteni, amely minden *régi* meghatalmazást *felülvizsgál*. Írja meg nekem tehát, hogy Ön és A. Vogt akarnak-e meghatalmazást. Írja meg továbbá, hogy *milyen módon* vonjuk vissza Sorge meghatalmazását, illetve vele is közöljük-e azt, hogy az új Főtanács a meghatalmazásokat megváltoztatta.

---

* *V. ö. 539. old. – Szerk.*

Drury itt volt egy ideig. Itt nemrégiben, kevéssel a brüsszeli kongresszus előtt, őt *javasolták a Nemzetközi Munkásszövetség* meghatalmazottjának az Amerikai Labor Unionban[480] és annak kongresszusán. *Akkor ezt nem fogadtuk el*, mert *gyanúsak* voltak nekünk azok, akiktől a javaslat kiindult. Előbb figyelje meg Ön maga, vagy figyeltesse barátaival ezt az embert közelebbről.

A „Commonwealth"-ből nincs több lappéldány. A mi szellemünkben való *agitációs* írások Angliában éppen az utóbbi években *nincsenek*. *A könyvem*[107] *még nincs lefordítva angolra*. Eccarius, aki máskülönben nagyon rendes, de egyúttal igen becsvágyó, a *„Commonwealth"-ben* és egyéb alkalmakkor *szándékosan nem* beszélt *róla*. Szereti az én fejtegetéseimet *magának* eltulajdonítani. A brüsszeli kongresszuson Lessner a gépi berendezésről szóló beszédében megemlékezett az *én könyvemről*. A *„Daily News"* tudósítója beszámol erről. Eccarius, aki a *„Times"-nak* számol be a kongresszus üléseiről, *elhallgatta*. Eljárása annál is inkább együgyű, mert nemcsak a tudását köszönheti nekem, hanem főtitkári posztját is a Főtanácsban. Egyedül én támogattam őt (a „Commonwealth"-nél is) az angolok és a franciák támadásaival szemben.[262] Arra a saját tapasztalatára épít, hogy én csak az ügyet tartom szem előtt és személyes butaságokat elnézek! Az Ön levelét *nem* fogom neki átadni.

Minél több angol kivonatot tud elhelyezni könyvemből az amerikai sajtóban, annál jobb. Küldje el ezeket nekem!

Mellékelek Önnek egy kártyát. Egy levél kíséretében küldték nekünk, hogy kapcsolatba lépjenek velünk. Cím: G. W. Randall, a Munkásintézet titkára, 3 Tremont Row, room 52., *Boston*, N. E.

Amerikai ismerőseimtől évek óta elszakadtam. Már csak a St. Louis-i Meyerrel* állok kapcsolatban, aki barátja volt a mi (múlt évben elhunyt) J. Weydemeyerünknek.

Írja meg nekem mindazt, amit megtudhat a vasutak és a földtulajdon kapcsolatáról. Talán látta, hogy az Általános Német Munkásegylet hamburgi kongresszusán külön határozattal elismerte a könyvemet.[203]

Randall-lel közölje, hogy én – mint a Főtanács németországi ügyekkel foglalkozó titkára – bíztam meg Önt a válasz megírásával.

Szívélyes üdvözlet A. Vogtnak és Önnek magának.

Híve
K. Marx

* Hermann Meyer. – *Szerk.*

19

Marx Hermann Junghoz

Londonba

London, 1868 szept. 14.

Kedves Jung,

A „*Times*" ma közli Eccarius 9-i és 10-i beszámolóit.

A gépi berendezésről szóló vitában Eccarius *elrontotta* Lessner beszédét, amelyet sokkal jobban közölt a „*Daily News*". Lessner, mint Ön a „*Daily News*"-ból láthatta, idézte a könyvemet[107]. Eccarius *agyonhallgatja* a idézetet.*

Sőt, mi több. A „*Daily News*"-ban a gépekről stb. szóló határozat a *Főtanács javaslataként* szerepelt.[850] A „*Times*"-ban Eccarius úr átváltoztatta a maga *személyes javaslatává.*** Ez az a pont, amelynél meg kell őt fognia. Önzésére csapást kell mérni, hogy helyrejöjjön.

Híve
K. M.

---

* *V. ö. 549. old. — Szerk.*
** *V. ö. 144. old. — Szerk.*

20

Marx Nyikolaj Francevics Danyielszonhoz

Pétervárra

London N. W., 1868 október 7.
1, Modena Villas, Maitland Park

Tisztelt Uram,

Válaszul nagybecsű levelére[290] a következőket közlöm:

1. Nem várhat a második kötetre[61], amelynek megjelenése talán még hat hónapot is késik. Nem készülhetek el vele, amíg bizonyos hivatalos vizsgálatokat, amelyeket az elmúlt évben (és 1866-ban) Franciaországban, az Egyesült Államokban és Angliában megindítottak, be nem fejeznek, illetve közzé nem tesznek. Egyébként az első kötet lezárt egész.

2. Mellékelten a fényképem.

3. Szocialista irodalom az Egyesült Államokban nem létezik. Csak munkásújságok léteznek.

4. Írásaimból, amelyeket különböző nyelveken írtam, és amelyek különböző helyeken kerültek kinyomtatásra, nekem magamnak sincs gyűjteményem. Legtöbbjük már nem kapható a könyvkereskedelemben.

Mivel e pontra vonatkozó kívánságának ezért nem tudok eleget tenni – la plus belle fille de France ne peut donner que ce qu'elle a*–, arra kell szorítkoznom, hogy irodalmi-politikai tevékenységemről rövid feljegyzést adjak Önnek, amelyet talán felhasználhat fordításának előszavában.[851]

Dr. K. Marx, szül. 1818-ban Trierben (Porosz-Rajnatartomány).

1842–43: a „*Rheinische Zeitung*" (Köln) főszerkesztője.

Ezt az újságot erőszakkal betiltotta a porosz kormány. Marx Párizsba távozik, itt Arnold Rugéval együtt kiadja a „*Deutsch-Französiche Jahrbücher*"-t[30] *(Párizs 1844)*. Marxot 1844 végén Guizot kiutasítja Franciaországból, *Brüsszelbe* távozik. Publikálja *Friedrich Engelsszel* együtt „*A szent család vagy a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és Társai ellen*" c. írást *(Majna-Frankfurt 1845)*[814]. (Ez a mű, valamint Marxnak a „Deutsch-Französische Jahrbücher"-ben megjelent cikkei a hegeli és egyáltalában

* – Franciaország legszebb leánya sem adhat mást, mint amilye van – *Szerk.*

a spekulatív filozófia ideológiai miszticizmusa ellen irányulnak.) Brüsszelből Marx közzétette még *„A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak »A nyomorúság filozófiájá«-ra"* c. könyvet *(Brüsszel és Párizs 1847)*.[302]

„Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről" (Brüsszel 1848*).[817] Végül 1848 elején, *Friedrich Engelsszel* együtt: *„A Kommunista Párt kiáltványa"* (London).[460]

Marx, akit kevéssel a februári forradalom kitörése után kiutasítanak Belgiumból, egyidejűleg meghívást kap a francia ideiglenes kormánytól, hogy térjen vissza Franciaországba; Párizsba megy, majd 1848 áprilisában *Kölnbe* (Németország), ahol kiadja a:

„Neue Rheinische Zeitung"-ot (1848 júniusától 1849 májusáig). Ugyanott jelenik meg a:

„Két politikai per" (Köln 1849). (Tartalmazza a perek tárgyalásait és Marx védőbeszédeit az esküdtek előtt.[818] Marxot egyszer a királyi ügyész megsértése miatt vádolják, másodszor a porosz (Manteuffel-féle) államcsíny után rebellióra való felhívással. Az esküdtszék mindkét perben felmenti Marxot.)

1849 májusában a porosz kormány elhallgattatja a *„Neue Rheinische Zeitung"-ot* és kiűzi Marxot Poroszországból. Ismét Párizsba távozik. Megint kiutasítják Franciaországból, *1849* október végén *Londonba* megy, ahol jelenleg is tartózkodik. Innen a következőket publikálta:

„Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" (1850, Hamburg és New York).

„Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" (New York 1852).[265]

„Leleplezések a kölni kommunista-perről" (1853, két kiadás, egyik Bázelban, a másik Bostonban, Egyesült Államok).[417]

„Röpiratok Lord Palmerston ellen" (London, Birmingham, Glasgow 1853–1854).[820]

„A politikai gazdaságtan bírálatához" (Berlin 1859).[93]

„Vogt úr" (London 1860).[66]

1851–1861: Folyamatos közreműködés *angol* nyelven a *„New York Tribune"-ban*, a *„Putnam's Review"-ban* és a *„New American Cyclopaediá"-ban.*

1864: A „Nemzetközi Munkásszövetség" alapító programja, mégpedig: *„Üzenet az európai munkásosztályhoz"*[823] és a Szövetség *Szervezeti szabályzata*[852], amelyet később (1866) véglegesen szentesített a Nemzetközi Munkásszövetség genfi kongresszusa. Marx mindmostanáig folyamatosan tagja

* *A kéziratban*: 1847. – *Szerk.*

a Nemzetközi Munkásszövetség *Főtanácsának*, s Németország ügyeivel megbízott titkára.

1867: „A tőke stb."[107]

Tisztelettel híve

Karl Marx

21

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1868 okt. 12.
1, Modena Villas, Maitland Park

Kedves Barátom,

Makacs hallgatása teljesen érthetetlen számomra. Netán legutóbbi levelemben* okot adtam erre? Remélem nem. És semmiképpen sem szándékosan. Nem kell Önnek nyomatékosan kijelentem, hiszen *tudja*, hogy Ön a legmeghittebb barátom Németországban, s nemigen látom be, hogy inter amicos** kölcsönösen fennakadhatnánk valami csekélységen. Legkevésbé Önnek van *joga erre* velem szemben, mert tudja, hogy mennyire le vagyok kötelezve Önnek. Minden személyes dologtól eltekintve, többet tett a könyvemért, mint egész Németország együttvéve.[5]

De talán azért hallgat olyan erélyesen, hogy bebizonyítsa nekem, Ön nem olyan, mint az ún. barátok csürhéje, amely hallgat, amikor a dolgok rosszul mennek, és akkor szólal meg, amikor jól haladnak. Ám ezt Önnek nem kell demonstrálnia.

Ha azt mondom, hogy „a dolgok jól állnak", ezt elsősorban azzal a propagandával kapcsolatban teszem, amelyet a könyvem csinált, és az elismeréssel kapcsolatban, amellyel a német munkások fogadták, amióta Ön legutóbb írt nekem. Másodszor pedig azzal a csodálatos haladással kapcsolatban, amelyet a Nemzetközi Munkásszövetség, sajátlag Angliában is tett.

Néhány napja egy pétervári könyvkiadó*** azzal a hírrel lepett meg, hogy a „Tőke" orosz fordítása most sajtó alatt van.[290] A fényképemet kérte hozzá a címlapra, és ezt a csekélységet nem tagadhattam meg „jó barátaimtól", az oroszoktól. A sors iróniája, hogy az oroszok, akik ellen 25 éve szakadatlanul, s nemcsak németül, hanem franciául és angolul is harcoltam, mindig „jóakaróim" voltak. 1843–44-ben Párizsban az ottani orosz arisz-

* *V. ö. 544. old.* – *Szerk.*
** – barátok közt – *Szerk.*
*** Ny. P. Poljakov. – *Szerk.*

tokraták a tenyerükön hordoztak. Proudhon elleni írásom, (1847)[302] valamint az, amelyik Dunckernál jelent meg (1859),[93] sehol nem volt kelendőbb, mint Oroszországban. És az első idegen nemzet, amely „A tőké"-t lefordítja, az orosz. De mindezt nem kell túlbecsülni. Az orosz arisztokrácia német egyetemeken és Párizsban nevelkedik ifjúkorában. Mindig a Nyugat által nyújtott legszélsőségesebbet hajszolja. Merő ínyencség ez, mint a XVIII. századi francia arisztokrácia egy részénél. Nem szabóknak és cipészeknek való, mondta akkoriban Voltaire a saját felvilágosító munkájáról. Ez nem akadályozza meg ugyanezeket az oroszokat abban, hogy gazemberekké váljanak, mihelyt állami szolgálatba lépnek.

Sok „veszkelődésem" van Németországban éppen most a vezetők civakodása miatt, mint ezt látni fogja a mellékelt levelekből, amelyeknek szíves visszaküldését kérem.* Az egyik oldalon Schweitzer, aki engem kinevez pápává in partibus infidelium[853], hogy én Németország munkáscsászárává kiáltsam ki őt. A másik oldalon Liebknecht, aki elfelejti, hogy ténylegesen Schweitzer kényszerítette őt rá arra, hogy eszébe jusson, létezik egy a kispolgári demokratikus mozgalomtól különböző proletármozgalom.

Remélem, hogy Ön és családja jól van. Remélem, hogy nem lettem kegyvesztett a kedves feleségénél. Apropó. A Nemzetközi Hölgyszövetség, amelynek vezére Goeggné (olvasd: Piperkőcné [Geck]), levelet intézett a brüsszeli kongresszushoz[236], amelyben aziránt érdeklődött, hogy a hölgyek is csatlakozhatnak-e hozzánk? A válasz persze udvariasan igenlő volt. Ezért, ha Ön továbbra is hallgatni fog, meghatalmazást küldök a feleségének, legyen ő a Főtanács levelezője.

A májam miatt sokat szenvedtem a hőségtől, de most egyelőre egészséges vagyok.

Salut**.

Híve
Karl Marx

Ui. I. A spanyol forradalom[266] deus ex machinaként jött, hogy megakadályozza a máskülönben elmaradhatatlan és végzetes porosz–francia háborút.

Ui. II. Ön azt írta nekem egyszer, hogy megkapom Büchner egyik könyvét[854]. Mikor és hogyan?

---

* *V. ö. 173. old. – Szerk.*

** – Üdvözlet – *Szerk.*

22

Marx Johann Baptist von Schweitzerhez

Berlinbe

(Vázlat)

Von Schweitzerhez

London, 1868 október 13.

Tisztelt Uram!

Hogy szeptember 15-én kelt levelére nem kapott választ, annak oka a részemről történt félreértés. Úgy értelmeztem ezt a levelet, hogy „javaslatait" betekintésre akarta közölni velem. Erre vártam. Azután összeült az Önök kongresszusa,[258] és akkor – (mivel nagyon túl voltam terhelve munkával) – már nem tartottam sürgősnek a választ. Mint az Internacionálé németországi ügyekkel megbízott titkára, már az Ön október 8-án kelt levelének vétele előtt *többször* felhívást intéztem a *béke* érdekében. Azt válaszolták nekem (és bizonyító passzusokat küldtek hozzá a „Sozialdemokrat"-ból), hogy Ön maga provokálta a *háborút*. Én kijelentettem, hogy e párbajban szerepemnek szükségszerűen a „pártatlanságra" kell korlátozódnia.*

Azt hiszem, a nagy bizalmat, amelyet Ön a leveleiben irányomban kifejez, nem viszonozhatom jobban, mint azzal, hogy nyíltan, minden diplomatikus köntörfalazás nélkül közlöm nézetemet az ügy állásáról. Emellett feltételezem, hogy Önnek, éppúgy mint nekem, csakis az ügy a fontos.

Feltétlenül elismerem azt az intelligenciát és erélyt, amellyel Ön a munkásmozgalomban tevékenykedik. Ezt a nézetemet egyik barátom előtt sem titkoltam el. Ahol nyilvánosan kell szólnom – a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsában és az itteni német kommunista egyletben[3] – ott Önt állandóan mint pártunk egyik emberét kezeltem, és *soha egy szót sem* ejtettem arról, hogy közöttünk bizonyos *pontokban nézeteltérések* vannak.

Ennek ellenére fennállnak ilyen eltérési pontok.

Mindenekelőtt, ami a Lassalle-féle Egyletet[202] illeti, azt a reakciós idők-

* *V. ö. 173. old. – Szerk.*

ben alapították. Tizenötévi szendergés után Lassalle – és ez halhatatlan érdeme marad – ismét felélesztette Németországban a munkásmozgalmat. De nagy hibákat követett el. Nagyon is a közvetlen korviszonyok befolyása alá került. A kis kiindulópontot – ellentétét egy olyan törpével, mint Schulze-Delitzsch[855] – agitációjának középpontjává tette: államsegélyt szemben az önsegéllyel. Ezzel csak azt a jelszót vetette fel újra, amelyet *Buchez*, a *katolikus* szocializmus[856] vezére 1843-ban és az azt követő években a valódi munkásmozgalom ellen adott ki Franciaországban. Lassalle sokkal intelligensebb volt, semhogy ezt a jelszót másnak tartotta volna, mint átmeneti szükségmegoldásnak, s csak közvetlen (állítólagos!) kivihetőségével igazolhatta. E célból azt kellett állítania, hogy ezt a jelszót a *legközelebbi* jövőben meg lehet valósítani. *Az* „állam" ezért a porosz állammá változott. Arra kényszerült tehát, hogy engedményeket tegyen a porosz királyságnak, a porosz reakciónak (a feudális pártnak), sőt, a klerikálisoknak is. A szövetkezeteknek nyújtandó Buchez-féle államsegéllyel összekapcsolta az általános választójog chartista jelszavát.[857] Nem vette figyelembe, hogy mások a feltételek Angliában és mások Németországban. Nem vette figyelembe a tanulságokat, amelyeket a bas-empire[668] a franciaországi általános választójoggal kapcsolatban adott. Továbbá – mint mindenki, aki azt állítja magáról, hogy a tömegek szenvedésére csodaszer van a zsebében – eleve vallási szektás jelleget adott agitációjának. Voltaképpen minden szekta vallási. Továbbá, éppen, mert szektaalapító volt, megtagadott minden természetes összefüggést a korábbi németországi és külföldi mozgalommal. Beleesett Proudhon hibájába, agitációjának reális bázisát nem az osztálymozgalom valóságos elemeiben kereste, hanem egy bizonyos doktrinér recept szerint akarta előírni az osztálymozgalom menetét.

Amit itt post festum* mondok el, azt nagyrészt előre megmondtam Lassalle-nak, amikor 1862-ben Londonba jött és felszólított, hogy álljak vele együtt az új mozgalom élére.

Ön saját személyében tapasztalhatta a szektamozgalom és osztálymozgalom közötti ellentétet. A szekta a maga létjogosultságát és becsületbeli ügyét nem abban keresi, ami benne az osztálymozgalommal *közös*, hanem abban a *különös ismertetőjelben*, amely tőle *megkülönbözteti*. Ezért, amikor Ön Hamburgban[203] kongresszus összehívását javasolta szakszervezetek alapítására,[258] a szektaellenállást csak azzal a fenyegetéssel tudta leverni, hogy lemond az elnöki tisztről. Azonkívül kénytelen volt személyét megkettőzni,

* – ünnep után; utólag – *Szerk.*

kijelenteni, hogy egyszer mint a szekta feje, másszor pedig mint az osztálymozgalom szerve cselekszik.

Az Általános Német Munkásegylet feloszlatása[269] megadta Önnek a *[történelmi*]* alkalmat ahhoz, hogy egy nagy lépést tegyen előre és kijelenthesse, ha kellett, bebizonyíthassa, hogy most a fejlődés új stádiuma következett el és a szektamozgalom megérett arra, hogy feloldódjék az osztálymozgalomban és minden „izmusnak" véget vessen. Ami a szekta igazi tartalmát illeti, azt, mint minden korábbi munkásszekta, gazdagító elemként bevitte volna az általános mozgalomba. Ehelyett Ön valójában azt követelte az osztálymozgalomtól, hogy rendelje alá magát egy különös szektamozgalomnak. Ebből azok, akik Önnek nem barátai, arra következtettek, hogy Ön minden körülmények között konzerválni akarja a „saját munkásmozgalmát"**.

Ami a berlini kongresszust illeti, először is nem sürgetett az idő, mert a koalíciós törvényt[858] még nem szavazták meg. Szót kellett volna tehát értenie a lassalleánus körön *kívül* álló vezetőkkel, s velük közösen kidolgoznia a tervet és egybehívnia a kongresszust. Ehelyett Ön csak azt a választást engedte nekik, hogy vagy nyíltan *Önhöz* csatlakoznak, vagy *Ön ellen* frontot alkotnak. Maga a kongresszus csak a hamburgi kongresszus bővített kiadásának mutatkozott.

Ami a szervezeti szabályzat tervezetét[295] illeti, azt elvileg elhibázottnak tartom, márpedig, úgy gondolom, szakszervezeti téren van annyi tapasztalatom, mint bármelyik kortársamnak. Anélkül, hogy itt további részletekbe bocsátkoznék, csak azt jegyzem meg, hogy a *centralisztikus* szervezet igen alkalmas ugyan titkos társaságok és szektamozgalmak számára, de ellentmond a szakszervezetek lényegének. Még ha lehetséges volna is ez – s kijelentem, hogy egyszerűen lehetetlen –, nem volna kívánatos, kiváltképp Németországban nem. Itt, ahol a munkást gyerekkorától fogva bürokratikusan rendszabályozzák, és ahol a munkás hisz a tekintélyekben, a felettes hatóságokban, mindenekelőtt *önállóságra kell őt megtanítani.*

Az Ön terve különben is gyakorlatiatlan. Három különböző eredetű független hatalom van az „Egyletben": 1. a *bizottság*, amelyet a *szakmák* választanak; 2. az *elnök* (egy itt teljesen fölösleges személy), akit *általános szavazati joggal* választanak; 3. a kongresszus, amelyet a *helységek* választanak. Tehát mindenütt összeütközés – és ez segítse elő a „gyors akciót"! {A Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti szabályzatában szintén szere-

* *Az eredeti kéziratban aláhúzott vagy áthúzott szó. – Szerk.*

** *V. ö. 173. old. – Szerk.*

pel a Szövetség elnöke. A valóságban azonban soha más funkciója nem volt, mint hogy a Főtanács ülésein elnökölt. Indítványomra ezt a tisztséget, amelyet 1866-ban elutasítottam, 1867-ben teljesen megszüntették, és ehelyett a Főtanács minden heti ülésén választanak elnököt (chairman). A *London Trades' Councilnak*[47] szintén csak chairmanje van. Állandó tisztviselője csak a *titkár*, mivel ez folyamatosan intézi az ügyeket.} Lassalle nagy balfogást követett el azzal, hogy a „président élu du suffrage universel"*-t átvette az 1852-es francia alkotmányból. Hát még egy szakszervezeti mozgalomban! Ez a mozgalom nagyrészt pénzkérdések körül forog, s Ön hamarosan rá fog jönni, hogy itt vége minden diktátorságnak.

De bármelyek is a szervezeti hibák, ésszerű gyakorlattal talán többékevésbé kiküszöbölhetők. Mint az Internacionálé titkára, kész vagyok a közvetítő szerepét játszani – persze ésszerű alapon – Ön és a nürnbergi többség között, amely közvetlenül csatlakozott az Internacionáléhoz[232]. Ugyanezt megírtam Lipcsébe**. Nem ismerem félre az Ön helyzetének nehézségeit, és sohasem felejtem el, hogy mindannyian jobban függünk a körülményektől, mint a magunk akaratától.

Megígérem Önnek, hogy minden körülmények között pártatlan leszek – ami kötelességem. Másrészt azonban nem ígérhetem meg, hogy nem fogok egy napon – mihelyt úgy látom, hogy a munkásmozgalom érdeke feltétlenül megköveteli – mint *magáníró* nyílt bírálatot gyakorolni a Lassalle-féle babona felett, ahogy ezt annak idején a Proudhon-féle babonával megtettem[859].

Biztosítom Önt, hogy személyileg a legjobb indulattal vagyok az Ön irányában és maradok

kész híve
K. M.

* – „általános szavazással megválasztott elnök" – *Szerk.*
** Liebknechtnek. – *Szerk.*

23

Marx Hermann Junghoz

Londonba

[London,] 1868 okt. 19.

Kedves Jung,

Csak semmi botrányt, ami az „Internacionáléra" üthetne vissza. Sértegetni sértegethet, ha a szíve erre kényszeríti. De semmi tettlegességet.[860]

A legjobb lenne úgy tenni, mintha a fickók (Besson és Le Lubez) ellen a levél miatt rágalmazási pert indítana. Ezt a tréfát meg lehetne rendezni Merrimannel. Meglátja, mennyire összehúzzák magukat a gyávák, hiszen a bíróság előtt azonkívül annak a veszélynek is ki lennének téve, hogy szépséges bandájukról hivatalosan kérdezősködnek.

Híve

K. M.

24

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1868 okt. 26.

Kedves Barátom,

Minthogy ebben a pillanatban, amikor levele[861] megérkezett, látogatók ülnek a nyakamon, válaszul csak e néhány sort.

Kertbeny címe: Behrenstrasse 11/III. (hogy a III. mit jelent, nem tudom, talán emeletet).

Mármost szabadjon egy szót szólnom. Az Ön és Engels véleménye alapján, hogy a dolog hasznos, engedtem ennek a „*Gartenlaube*"-reklámnak az ügyében.* A meggyőződésem *határozottan tiltakozott ellene.* Most pedig *nyomatékosan* felkérem Önt, hogy ezt a tréfát *véglegesen ejtse el!* Ez csak arra vezet, hogy az efféle fickók, mint Keil és a „Daheim"[862] azt hiszik, hogy az irodalmi és egyéb nagyságok bandájából való az ember, és szüksége van a protekciójukra vagy kívánja azt.

Az ilyesmit inkább károsnak, mint hasznosnak tartom és *méltatlannak* egy tudományos ember jellemében. Pl. a *Meyers Konversationslexikon*[863] már régebben írásban kért tőlem életrajzot. Nemcsak hogy nem küldtem el, hanem a levélre nem is válaszoltam. Mindenkinek a maga módján kell üdvözülnie.

Ami Kertbenyt illeti, ő fontoskodó, zavaros, tolakodó irodalmi léhütő, s minél kevesebb dolga van az embernek vele, annál jobb.

Üdvözli

híve
K. M.

* *V. ö. 120. old. – Szerk.*

25

Marx Sigfrid Meyerhez és August Vogthoz

New Yorkba

London, 1868 október 28.

Kedves Meyer és Vogt,

A Meyernek szóló mellékelt meghatalmazásból (egyet Önnek is csatoltam)[864] láthatják, hogy kívánságuknak már f. é. okt. 13-án eleget tettünk. A „Bee-Hive" október 13-i* számában megtalálható nyomtatásban Meyer kinevezése. A Főtanács elhatározta, hogy a német levelezők velem, Pelletier (a franciák nevében) Dupont-nal, Eccarius pedig Jessuppal levelezzen. Én magam javasoltam így, mert nincs időm több levelezésre. A mellékelt sorokat átadhatják Jessupnak**, s egyúttal bemutathatják neki a saját meghatalmazásaikat.

Ami Eccariust illeti, itt némi félreértés van. *Én soha* nem vesztem össze vele, ellenkezőleg, *mind ez ideig* pártoltam őt az angolok stb. támadásaival szemben. *Ő* azonban – a túlzott, gyakran bornírt önzése talán körülményei folytán keletkezett – időről időre kellemetlen ostobaságokat csinál. Általában tudomást sem veszek róluk. Vannak kivételek, amikor elfogy a türelmem. Akkor megmosom a fejét, s megint minden rendben van – a továbbiakig. A szegény ördög most nagyon beteg, s az ilyen alkalmakat mindig felhasználja arra, hogy elmondja a pater peccaviját[799]. Az, amire Vogt levele szerint Liebknecht céloz, teljesen ismeretlen előttem. *Én legalábbis* soha egyetlen embernek sem írtam egy szót sem Eccarius *ellen*, kivéve Meyerhez intézett levelemben***, egy olyan pillanatban, amikor felizgattak a brüsszeli kongresszuson[236] részt vett küldötteink levelei, amelyekben Eccariust denunciálták. De könnyen lehet, hogy Eccarius tudtomon kívül olyan értelemben írt Liebknechtnek, ami az utóbbit a Vogtnak tett kijelentésekre indította. Ez furcsa volna, mert én éppen abban az időben nagy perpatvarban voltam az angolokkal Eccarius miatt és *érte*.

---

* *A kéziratban:* 10-i. – *Szerk.*

** *V. ö. 564. old.* – *Szerk.*

*** *V. ö. 549. old.* – *Szerk.*

Ami *Sorgét* illeti, itt további tennivaló nincsen. Jessupnak írt soraim megmagyarázzák a meghatalmazások időleges jellegét.

Tagsági jegyeink elfogytak, újakat kell nyomatni. Liebknecht túl sokat sürgölődik délnémet patriotizmusban, s olyan együgyűségeket sem kellene kinyomatnia „*Államról és társadalomról*"*, amelyek éppen az ellenkezőjét tartalmazzák a mi nézeteinknek. Salut**. A legnagyobb sietségben.

Hívük
K. Marx

Apropó. Ismerik Dietzgent? Most tért vissza Pétervárról a Rajna-vidékre, hogy kis tímárműhelyt nyisson. Egyike a legzseniálisabb munkásoknak, akiket ismerek, mármint levélből. Személyesen nem ismerem őt.

Könyvem orosz fordítása most jelenik meg Pétervárott.[290] Vagy ezt már közöltem Önökkel?

[Melléklet]

256 High Holborn, W. C.

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa 1868 október 13-án A. Vogt polgártársat kinevezte a Nemzetközi Munkásszövetség (amerikai német szekció) levelező titkárává az 1868–1869 évre.

[London,] 1868 október 13.

A Főtanács megbízásából
Karl Marx
Németország ügyeivel megbízott
titkár

* *V. ö. 177. old. – Szerk.*
** – Üdvözlet – *Szerk.*

26

Marx William Jessuphoz

New Yorkba[865]

London, 1868 okt. 28.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Tisztelt Uram,

Eccarius úr az Ön hozzá intézett f. hó 3-i levelének tartalmát szabályszerűen közölte a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsával. Eccarius urat ismét kinevezték Amerika ügyeivel megbízott titkárunkká, ez idő szerint azonban túlságosan beteg ahhoz, hogy funkcióját betölthesse.

A Főtanács S. Meyer és August Vogt urakat nevezte ki német-amerikai levelezőjévé, Pelletier urat pedig francia-amerikai levelezőjévé. Szíves figyelmébe ajánlom ezeket a polgártársakat.

Minthogy magát a Főtanácsot minden évben az általános kongresszus választja meg, magától értetődik, hogy a Főtanács által eszközölt összes kinevezések, ha nem újítják meg őket, csak a folyó évre érvényesek.

Testvéri üdvözlettel
híve
Karl Marx

William J. Jessup, New York állambeli levelező,
National Labor Union
11 Norfolk Street, New York City

Eredeti nyelve : angol

27

Marx Bassot-hoz

Párizsba

London, 1868 október 30.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Tisztelt Uram,

A Frank könyvkiadó céghez fordultam a nekem járó összeg miatt; az új tulajdonos, Vieweg úr, Önhöz utasított mint Frank úr utódjához.* Kérem, legyen szíves e levél átnyújtójához, *Paul Lafargue* úrhoz eljuttatni a „*Nyomorúság filozófiája stb. Proudhon úr ellen*" c. brosúrám[302] eladásából járó összeget attól az időponttól kezdve, amikor Frank úr, ill. helyesebben Frank úr cége ezt a brosúrát átadta.

Van szerencsém üdvözölni Önt

Karl Marx

Mr. Bassot-nak,
58, rue de Bondy,
Párizs

Eredeti nyelve: francia

* *V. ö. 179. old. – Szerk.*

28

Marx Hermann Junghoz

Londonba

London, 1868 nov. 14.

Kedves Jung,

Mielőtt Brüsszelbe ment, odaadtam Önnek az „*États-Unis de l'Europe*" *titkos körlevelét* (Stepney példányát), amely annak szükségességéről szól, hogy együttműködjenek a „*Nemzetközi Munkásszövetséggel*".[866] Minthogy Gustav Vogt – azaz e lap – most szemtelenkedik velünk, legyen szíves visszaküldeni a dolgot. Fel fogom használni G. Vogt ellen Liebknecht lapjában[19].

Miért nincs a „*Bee-Hive*" utolsó két számában egy szó sem a genfi és a brüsszeli kongresszus határozatairól?[401]

Üdvözlet Önnek és családjának.

Híve

K. Marx

29

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1868 dec. 5.

Kedves Kugelmann,

Megvan Önnek Dietzgen címe? Meglehetősen régen elküldte nekem a „gondolkodási képességről" szóló kéziratának töredékét,[289] amely, bizonyos zavarosság és túl gyakori ismétlések ellenére, sok kiváló, sőt – egy munkás önálló termékeként – éppenséggel bámulatos dolgot tartalmaz. Az átolvasás után nem válaszoltam rögtön, mert Engels ítéletét is hallani akartam. Ezért elküldtem neki a kéziratot. Soká tartott, amíg visszakaptam.* És most Dietzgen *levelét sehol sem találom* az új címével. A legutóbbi pétervári levelében ugyanis azt írta nekem, hogy visszatér a Rajnához, hogy ott telepedjék le. Talán Ön megkapta a címét? Ha igen, szíveskedjék nekem postafordultával megküldeni. Gyötör a lelkiismeret – az ilyesmitől az ember sohasem szabadul meg egészen –, hogy Dietzgent ilyen sokáig válasz nélkül hagytam. Ön is megígérte nekem, hogy közöl egyet-mást az ő személyéről.

Megkaptam *Büchner* előadásait a darwinizmusról. Ő nyilvánvalóan „könyvcsináló" [„Buchmacher"] és valószínűleg ezért hívják „Büchnernek". A materializmus történetéről szóló felületes fecsegést nyilvánvalóan Langéból másolta ki. A mód, ahogyan az ilyen törpe pl. *Arisztotelészt* elintézi – aki másképp kutatta a természetet, mint Büchner –, igazán elcsodálkoztató. Igen naiv az is, amikor Cabanisról ezt mondja, „az ember szinte azt hihetné, hogy Karl Vogtot hallja".[336] Valószínűleg Cabanis plagizált Vogttól!**

Már régebben megígértem Önnek, hogy néhány szót írok a Francia Szekcióról[174]. Ezeknek a semmirekellőknek a fele vagy a kétharmada maquereau*** és hasonló csőcselék, de mind valahányan – miután a mi embe-

* *V. ö. 168., 188. old. – Szerk.*

** *V. ö. 195–196. old. – Szerk.*

*** – kitartott férfi; strici – *Szerk.*

reink visszavonultak – a forradalmi frázis hősei, akik királyokat és császárokat ölnek, különösen pedig Louis-Napoléont – persze biztos távolságból. Mi az ő szemükben természetesen reakciósok vagyunk, s annak rendje és módja szerint vádiratot készítettek ellenünk, melyet a brüsszeli kongresszuson – zárt üléseken – csakugyan be is nyújtottak. E csirkefogók dühe fokozódott azáltal, hogy hatalmába kerítette őket Felix Pyat, egy balsikerű negyedrangú francia melodrámaíró, akit a 48-as forradalomban csak *toastmaster* gyanánt használtak – (így nevezik ugyanis az angolok a *megfizetett* férfiakat, akiknek díszebédeken pohárköszöntőt kell mondaniok, ill. a pohárköszöntők sorrendjére kell ügyelniök) –, s akinek valóságos monomániája, hogy „suttogva kiáltson" és megjátssza a veszélyes összeesküvőt. Pyat ezzel a bandával a maga uszályává akarta változtatni a „*Nemzetközi Munkásszövetséget*". Elsősorban kompromittálni akart minket. Így hát egy nyilvános gyűlésen, amelyet a *Francia Szekció* falragaszokon a *Nemzetközi Szövetség* gyűléseként hirdetett meg és kürtölt világgá, *formálisan halálra ítélték* Louis-Napoléont, azaz Badinguet-t,[159] a végrehajtást természetesen az ismeretlen párizsi Brutusokra bízva.* Minthogy az angol sajtó nem vett tudomást erről a bohózatról, mi is lenyeltük volna hallgatással. De a banda egyik tagja – bizonyos Vésinier, aki zsaroló irodalmat művel – az egész szennyest széltében-hosszában kiteregette egy belga lapban – „*La Cigale*" –, amely az „Internacionálé" sajtószervének tünteti fel magát; ez olyanfajta „komikus" lap, amilyen bizonyára nincs még egy Európában. Nincs ugyanis benne semmi komikus, kivéve a komolyságát. A „*Cigale*"-ból utat talált a dolog a „*Pays, Journal de l'Empire*"-ba. Ez persze kapóra jött Paul de Cassagnacnak. Erre mi – azaz a Főtanács – 6 soros hivatalos nyilatkozatot tettünk a „*Cigale*"-ban, hogy *F. Pyat semmiféle* kapcsolatban nem áll az „*Internacionáléval*", amelynek még csak nem is tagja. Hinc illae irae![50] A békaegérharc[867] azzal végződött, hogy a Francia Szekció duzzogva hátat fordított nekünk és saját szakállára csinálja üzleteit Pyat védőszárnyai alatt. Fiókként alakíttattak itt Londonban egy ún. *Német Agitációsegyletet*, amely másfél tucat emberből áll és vezetője egy öreg pfalzi menekült, a félbolond *Weber* órás. Most hát mindent tud, amit erről az ünnepélyes, fennkölt és fontos eseményről jelenthetek. Csak még egyet. Megvolt az az elégtételünk, hogy Blanqui, egyik barátja révén, szintén a „Cigale"-ban, halálosan nevetségessé tette Pyat-t[868] és csak azt az alternatívát hagyta nyitva neki, hogy vagy monomániás vagy pedig rendőrügynök!

Schweitzertől tegnap este levelet kaptam,[355] amelyben jelzi, hogy megint

* *V. ö. 108–109. old. – Szerk.*

a dutyiba fog vándorolni, s hogy polgárháború kitörése – tudniillik háború közte és W. Liebknecht között – elkerülhetetlen. Meg kell mondanom, hogy Schweitzernek egy pontban igaza van, nevezetesen Liebknecht tehetségtelenségét illetően. Liebknecht lapja[19] valóban siralmas. Érthetetlen lenne, hogy egy ember, akit 15 éven át élőszóval sulykoltam (az olvasáshoz eleve túl lusta volt), kinyomathat olyasmit, mint pl. „*Társadalom és állam*"[300], amely „*a társadalmit*" (ez is csinos kategória!) másodlagosként és a „*politikait*" lényegesként tárgyalja, ha Liebknecht nem volna délnémet és nem tévesztett volna engem eleve össze – mint látszik – régi feletteséével, a „nemes" *Gustav Struvéval.*

Lafargue és neje 2 hónapja Párizsban. Ott azonban nem akarják elismerni a Londonban szerzett orvosegyetemi fokozatokat és azt kívánják, hogy Lafargue 5 újabb „párizsi" vizsgát tegyen le!

„Gazdasági" (nem politikai gazdasági) viszonyaim egy elrendezés folytán a jövő évtől *kielégítő* formába jutnak.*

Szívélyes üdvözletem kedves feleségének és Franziskának

híve
K. Marx

Az Ön felesége is részt vesz a nagy német hölgyemancipációs kampányban? Azt hiszem, a német asszonyoknak azzal kellene kezdeniök, hogy férjeiket az önemancipációra serkentsék.

* *V. ö. 208. old. – Szerk.*

30

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1868 dec. 12.

Kedves Barátom,

Részletesebben akartam Önnek írni, de váratlan külföldi „ügyletek" megakadályoztak ebben. Ez azonban ne tartsa vissza Önt attól, hogy hamarosan megint tollat ragadjon.

Freund levele (mellékelten köszönettel vissza) nagyon érdekelt.* Ideje, hogy Németországban más emberek kerüljenek előtérbe, mint a tudomány mostani „hordozói".

Mellékelten visszaszármaztatom Dietzgen portréját is. Az élettörténete nem egészen olyan, amilyennek gondoltam. De mindig úgy rémlett nekem, hogy „nem olyan munkás, mint Eccarius". Az ilyenfajta filozófiai szemlélethez, amilyet ő önmagának kidolgozott, csakugyan kell bizonyos nyugalom és idővel való rendelkezés, amit a mindennap dolgozó munkás nem élvez. Két nagyon jó munkásom tanyázik New Yorkban, A. Vogt cipész és Sigfrid Meyer bányamérnök, mindkettő korábban Berlinben élt. Egy harmadik munkás, aki könyvemről[107] előadásokat tarthatna, *Lochner* asztalos (egyszerű munkásember), aki mintegy 15 éve itt Londonban tartózkodik.

Mondja meg kedves feleségének, hogy sohasem „gyanúsítottam" azzal, hogy Piperkőc [Geck] generálisné** alá tartozik. Kérdezősködésem csak tréfa volt. Egyébként a hölgyek nem panaszkodhatnak az „*Internacionáléra*", hiszen egy hölgyet, Madame Law-t a *Főtanács* tagjává választott. A tréfát félretéve, az amerikai „*Labor Union*"[480] legutóbbi kongresszusán igen nagy haladás mutatkozik többek között abban is, hogy a nőmunkásokat teljes egyenlőséggel kezeli, míg az angolokat, de még inkább a gáláns franciákat a szűkkeblűség szelleme terheli e tekintetben. Mindenki, aki valamit is tud a történelemből, azt is tudja, hogy nagy társadalmi átalakulások lehetetle-

* *V. ö. 217. old. – Szerk.*

** Marie Goegg. – *Szerk.*

nek a női erjesztő elem nélkül. A társadalmi haladás pontosan lemérhető a szépnem (a csúnyákat is beleértve) társadalmi helyzetén.

Ami a „rendezést" illeti,* nálam eleve sohasem lehetett szó valamely üzlet átvételéről, amíg a könyvem el nem készül. Máskülönben már rég kimászhattam volna kínos helyzetemből. A dolog egyszerűen az – de ez **maradjon köztünk** –, hogy egyfelől a családommal, másfelől tudtomon kívül Engels révén, aki megállapodott üzlettársával a saját bevételeire vonatkozóan (mert júniusban kilép az üzletből), olyan rendezés jött létre, amelynek folytán a jövő évtől nyugodtan dolgozhatom.

Szívélyes üdvözlettel

híve
K. M.

* *V. ö. 208., 569. old. – Szerk.*

31

Marx Asher & Co.-hoz

Londonba

(Vázlatok)[869]

[London, 1868 december 12. után]

Az egyetlen hely, ahol a „*Vogt* úr" néhány példánya még megszerezhető, Berlin. Néhány héttel ezelőtt legalábbis még volt ott néhány példány.

Az egyetlen hely, ahol néhány héttel ezelőtt a „*Vogt úr*" néhány példánya még megszerezhető volt, Berlin. Írok majd oda, és ha kapható egy példány, el fogják küldeni 11, Unter den Linden címre.

Őszinte hívük
K. M.

Eredeti nyelve: angol

32

Engels Hermann Engelshez

Barmenba

Manchester, 1868 dec. 18.

Kedves Hermann,

F. Ris Mittlödenben céget alapított N. Dürst Fiai (a kölninek a fiai) néven, s onnan Zürichbe távozott. Azt hiszem, hogy korábban Dürst alkalmazásában állt, és a fiatal Dürst, aki akkoriban itt volt, igen kedvezően nyilatkozott róla. Glarusi bankfelvilágosítás szerint Ris hitelképessége 10 000 frank.

E. Burghardt unokaöccse és veje a Burghardt, Krenels és Tsa Burghardtjának (aki korábban a Burghardt, Aders és Tsa társtulajdonosa volt), akit bizonyára ismersz. Itt üzletet alapított és egyszer biztosan, de lehet, hogy kétszer is csődbe ment, amiből jószerével semmi sem jött ki. Hosszú évekkel ezelőtt néha esténként találkoztam vele egy vendéglőben; amióta megnősült, úgyszólván egyáltalában nem láttam többé, és hogy azóta mit művelt, abszolúte nem tudom. De minek is kell nektek Münchenben egy ügynök?

Mondd meg Anyának, hogy G. Ermentől még mindig nem kaptam meg a szerződéstervezetet, az ügyvédre fogja a dolgot.* A vicc az, hogy szeretne engem arra késztetni, hogy már most jócskán vegyek ki pénzt az üzletből, akkor a markában tartana, de ilyen zöldfülűek mi sem vagyunk.

Légy oly jó, küldd el nekem január folyamán a folyószámlámat, mert szívesen kifizetném azt, amivel még tartozom, mihelyt G. Ermennel rendben vagyok. Azt is megmondhatnád, hogy Funkénak utaljam-e át, vagy nektek.

Ha a végsőkig akartam volna vinni a dolgot G. Ermennel, vagyis megkockáztatom, hogy szakítunk és valami mást kell kezdenem, akkor bizonyára kb. 750 £-gel többet húz*hattam* volna ki belőle. De korántsem óhajtottam még 10 évre – hiszen rövidebb időre nem lett volna érdemes új üzletbe belefogni – hozzáláncolni magamat az édes kereskedelemhez.

---

* *V. ö. 223., 229. old. – Szerk.*

Mellékelten egy csomó fénykép, amelyekből kettőt elküldhettek Engelskirchenbe és a többit ott eloszthatjátok. Anyának mindegyik fajtából egyet szántam.

Szívből üdvözlöm Anyát, a feleségedet és az összes testvéreket, és mulassatok jól az ünnepek alatt.

Szívélyes üdvözlettel

Friedriched

33

Marx Hermann Junghoz

Londonba

[London,] 1868 dec. 28.

Kedves Jung,

Alighogy Ön elment, levelet kaptam Bakunyintól,[389] amelyben különleges barátságáról biztosít.

Bakunyin leveléből látom, hogy megint részletesen írt De Paepe-nak, hogy az *Alliance Internationale-hoz*[387] csalogassa. Szükséges tehát későbbi bajok vagy az idejekorán való információ hiánya miatti későbbi panasz elhárítására, hogy Ön mielőbb *elküldje* De Paepe-nak az Alliance-ról hozott határozatunk[375] egy példányát. Természetesen egyúttal meg kell neki mondania, hogy a svájci ügyek jelenlegi állása miatt, és hogy a szakadásnak még a látszatát is elkerüljük, a határozatot *nem* akarjuk *nyilvánosságra hozni*, hanem arra szorítkozunk, hogy bizalmasan közöljük a különböző országok illetékes központi tanácsaival.

Ne felejtse el *Applegarthot* idejekorán meghívni a szombati ülésre.[870] Nyilván jó lenne ugyanezt megtenni *Odgerral* is.

Híve

K. M.

1869

34

Engels Emil Blankhoz

Engelskirchenbe

Manchester, 1869 febr. 4.

Kedves Emil,

Az imént kaptam Anyától a szomorú hírt, hogy a mi kedves Marie Bartelsünk hétfő este skarlátban meghalt. A hír mélyen megdöbbentett és megrendített. Őt, mint egyáltalában a te gyermekeidet, inkább láttam kicsiny koruktól felnőni, mint a többi fivérem és nővérem gyerekeit, s ennélfogva élénkebben és melegebben ragaszkodtam is hozzá; még utoljára az esküvőjén láttam, amikor oly rendkívül boldog volt és hosszú boldog éveket remélhetett, és most mindennek vége szakadt! Mit érezhetsz te és Marie*, mit érezhet szegény Robert** a két kisgyerekkel! Te és Marie több mint húsz éven át annyira élveztétek a szerencse kegyét, oly kevés alkalmatok volt a tragikus oldaláról megismerni az életet, hogy titeket az ilyen csapás – mint derült égből a villám – bizonyára kétszeresen sújt. Ilyen esetekben semmilyen vigasztaló szó nem segít, az embernek gyermek módjára ki kell sírnia magát, amíg az idő a sebeket behegeszti. Nem is azért írok neked, hogy megvigasztaljalak, hanem csak azért, mert tudom, hogy jól esnek a részvét megnyilvánulásai azoktól, akiktől elvárhatjuk. És én egész szívemmel veletek vagyok és együtt érzek fájdalmatokkal, ezt elhihetitek nekem.

Üdvözlöm Marie-t, szegény Robertet és összes gyerekeidet. Tiszta szívből

Friedriched

---

* Marie Blank. – *Szerk.*

** Robert Bartels. – *Szerk.*

35

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1869 febr. 11.

Kedves Barátom,

E levél elhúzódása két körülménynek tulajdonítható. Először az itteni átkozott ködös időjárástól – minden csupa köd – egy majdnem négyhetes, egészen rendkívül rosszindulatú influenzát kaptam. Másodszor a mellékelt fotográfiákat már legalább 7 héttel ezelőtt csináltattam, de ugyanezen időjárás és a légköri sötétség miatt csak a napokban lehetett őket a lemezről lemásolni.

A. Ruge mellékelt levelét* Strohn barátom Bradforban egyik üzletbarátjától kapta. Ruge nyilvánvalóan nem tudott a „tagadás tagadásának" ellenállni. Nyomban vissza kell küldenie hozzám a levelet, mert Strohnnak ismét el kell juttatnia a címzettjéhez.

Főtanácsunk itteni pénztárnoka – Cowell Stepney, aki nagyon gazdag és előkelő ember, de szívvel-lélekkel, bár némiképp bolondos módon híve a munkások ügyének – tudakozódott egy bonni barátjánál a munkáskérdés és a szocializmus (német) irodalmáról. Ez válaszul egy (írásbeli) összeállítást küldött neki, amelyet dr. Held, a politikai gazdaságtan bonni professzora készített. Megjegyzései mutatják e tudós mandarinok roppant korlátoltságát. Rólam és Engelsről (Held) ezt írja: „*Engels.* »*A munkásosztály helyzete* stb.«, a német szocialista-kommunista irodalom legjobb terméke." „Engelsszel közeli kapcsolatban áll Karl Marx. Tőle származik a legtudományosabb, legszínvonalasabb mű, amelyet a szocializmus egyáltalán felmutathat, nevezetesen »*A tőke* stb.« Bár csak nemrég jelent meg, ez a könyv mégis az 1848 előtti mozgalom utórezgése"(!). „Ezért említem itt Engelsszel kapcsolatban. A mű egyszersmind" (!) „a jelenkor számára is fölöttébb érdekes, mert" (!!) „itt tanulmányozható, hogy Lassalle honnan merítette alapgondolatait." Szeretem a hajnalt!

Az egyik német egyetem politikai gazdaságtani magántanára azt írja

---

* *V. ö. 682. old. – Szerk.*

nekem, hogy teljesen meggyőztem, de – de az állása azt parancsolja neki, „mint más kollégáknak is", hogy meggyőződését *ne mondja ki*.

A szakmandarinoknak ez a gyávasága, másrészt pedig a polgári és a reakciós sajtó agyonhallgatási összeesküvése nagy kárt okoz nekem. Meissner azt írja, hogy az őszi vásár elszámolása rosszul ütött ki. Még több mint 200 tallér *hiányzik* költségeiből. Hozzáfűzi: ha csak néhány nagyobb helyen, mint Berlin stb., feleannyit tettek volna, mint Kugelmann tett Hannoverban, akkor már második kiadásunk volna.

Január 1-én nagyapa lettem, egy kisfiú* volt az újévi ajándék. Lafargue végre elérte, hogy három vizsgát elengedtek neki és már csak kettőt kell Franciaországban letennie.

Szívélyesen üdvözlöm kedves feleségét és Franziskát

híve
Karl Marx

A kereszt, amelyet legidősebb lányom, Jenny a fényképen visel, az 1864-es lengyel felkelés keresztje.[391]

* Charles-Étienne Lafargue. – *Szerk.*

36

Marx Laura és Paul Lafargue-hoz

Párizsba

London, 1869 febr. 15.

Kedves Paul és szeretett Kakadum,

Ismeritek Falstaff véleményét az öreg emberekről.[871] Valamennyien cinikusok. Úgyhogy nem fogtok meglepődni, ha átsiklok a makacs tényen — hosszas hallgatásomon. Azonnal in medias res* ugrom, hátat fordítva a múlt bűneinek.

Mindenekelőtt őszintén meg kell mondanom, hogy nagyon aggaszt Laura egészsége. Nem tudom, hogyan magyarázzam tartós visszavonultságát. Az, hogy nem mutatkozik barátaim, mint például Dupont előtt, csak fokozza nyugtalanságomat. Mihelyt bizonyos körülmények megengedik, átutazom hozzátok abból az egyetlen célból, hogy egy pillantást vethessek gyermekemre. A „Louis Bonaparte brumaire 18-ája" megjelenése után nemigen leszek teljes biztonságban Párizsban. Leveleitekben ne tegyetek semmi célzást titkos tervemre.

Nagyon hálás vagyok a kis Fouchtrának, aki mindent megtesz, hogy nagyapja lépést tartson az aktuális irodalommal. Vermorel könyve nagyon elszórakoztatott. Általában egyetértek vele azoknak az embereknek az értékelésében, akik 1848-ban olyan szerepet játszottak, amelyet a természetes kiválasztódás nem nekik szánt. Néhány embert túl komolyan vesz, például Odilon Barrot-t, ezt a nullité grave-ot**. Ami hiányzik belőle, az a finomabb osztályárnyalatok ismerete, amelyeket — többé vagy kevésbé öntudatlanul, mint például Ledru-Rollin esetében — ezek az ideiglenes, de nem az idők küldötte emberek képviseltek. Van benne olyan, ami sántít — állandó törekvése, hogy igazolja, mégpedig nagyon agyafúrt módon, az iparlovag, az utópista és a kritikus e furcsa keverékét. *E. Girardinre* gondolok. Ami nem az emberekre, hanem az intézkedésekre vonatkozó kritikáját illeti, a proudhonista tudatlanság és önteltség lépten-nyomon kiütközik.

---

* — a dolgok (kellős) közepébe — *Szerk.*

** — jelentőségteljes senkit — *Szerk.*

Ami a munkás-művészt illeti, nem az én esetem. Egy dolgot szeretek tőle, Blanqui portréját, amelyet elküldtem Beeslynek, hogy kigyógyítsam furcsa előítéleteiből, amelyeket annak a vén kokottnak, Daniel Sternnek a könyvéből szívott magába. Amikor nálunk ebédelt, naivan megkérdezte tőlem, nem volt-e Blanqui is egyike az olyan *tisztességtelen* embereknek, mint Bradlaugh. Magamban nevetnem kellett a forradalmár jellemeknek ezen a valóban John Bullhoz[26] méltó megítélésén. Megkérdeztem, vajon az ő hőse, Catilina, „tisztességes" ember volt-e?[872]

Ami a legjobban szórakoztat a „Le Peuple"-ben, az a körülmény – jó példája a történelem iróniájának –, hogy ezek a tanult proudhonisták kénytelenek mint *gens de lettre** fellépni, olyan szerepben, amelyet oly nagyon megvetnek, s amely mégis az egyetlen igazi *szerepük*, az egyetlen dolog, amire alkalmasak.

Paul eleven beszámolója mlle Royer-val való kalandjáról[873] jól megnevettette Engelst és szerény személyemet. A balsikere egyáltalán nem lepett meg. Emlékezni fog rá, hogy amikor elolvastam mlle Royer Darwinhoz írt előszavát, nyomban megmondtam, hogy a hölgy burzsoá. Darwint az angol társadalombeli létért való harc – mindenki versengése mindenkivel, bellum omnium contra omnes[874] – vezette arra a felfedezésre, hogy a létért való harc az „állati" és növényi élet uralkodó törvénye. A darwinizmus viszont döntő érvnek tekinti ezt arra nézve, hogy az emberi társadalom soha nem szabadulhat meg állatiasságától.

Ami „A filozófia nyomorúságá"-t illeti, valóban nem látom, mit tehetek még ebben az ügyben. A dolog kezdettől fogva el volt rontva. Rögtön köszönettel át kellett volna venni a könyveket, de most már késő helyrehozni a dolgot. Írtam Meissnernek, hogy keresse meg Voglert, de aligha nyerünk bármit is, ha felkutatjuk ezt a csavargót. Az a legrosszabb, hogy Vieweg nemcsak őrzi, hanem zár alatt is tartja a könyvet. Ha újból meghirdetné két frankért darabját, talán el tudná adni. Lafargue-nak beszélnie kellene vele ebben az értelemben.[302]

Attól félek, nem sokat tehetek a tervbe vett új lap[410] érdekében. Mindenesetre megpróbálom, ami tőlem telik. Cowell Stepney sosem fog kölcsönözni 12 000 frankot. Jóhiszemű bolond, aki a leggroteszkebb módon elfecsérli a pénzét. A „Social Economist"[875] – az öreg Holyoake rettentően ostoba kiadványa, aki önmaga Cromwellje[595] – Stepney zsebéből él. Nincs olyan filantróp látszatú kétes vállalkozás, amelyben ne lenne benne Stepney

* – *irodalmárok* – *Szerk.*

keze, illetve a zsebe. De ha az ember valami nagyobb szabású dolognak akarja megnyerni, sem nem akarja, sem nem tudja megtenni.

Internacionálénk nagy léptekkel halad előre Németországban. Az az új tervünk, amelyet én javasoltam, hogy csak egyéni tagságot fogadjunk el és 1 pennyért adjuk el a tagsági jegyeket, amelyeknek a hátlapjára rányomattuk az elveinket német, francia és angol nyelven, jól bevált. Jung napról napra inkább játssza a kiskirályt. Az a kenetteljesség, affektálás és önhittség, amellyel arany szavait elejti és hosszadalmas meséket mond, valóban egyre elviselhetetlenebb. Dupont meg is mondta neki és hozzátette, hogy ő (Jung) felvette azt a szokást, hogy beszéd közben zsebre vágja a kezét és az erszényét csörgeti. De azért valójában nem olyan rossz ember.

Régi ismerősöm – az orosz Bakunyin – szép kis összeesküvést szőtt az Internacionálé ellen. Miután összekülönbözött a Béke- és Szabadságligával és annak legutóbbi, berni kongresszusán[876] kilépett a Ligából, Genfben belépett Szövetségünk francia szekciójába. Igen hamar behálózta a derék öreg Beckert, aki él-hal a cselekvésért, valami sürgölődésért, de nem különösebben kritikus elme; rajongó, mint Garibaldi, könnyen félre lehet vezetni. Nos, Bakunyin kieszelte az „Alliance Internationale de la Démocratie Socialiste"[387] tervét, hogy az egyidejűleg legyen Internacionálénk egy szekciója és egy új, független nemzetközi társaság, amely „speciális küldetéséül" tűzte ki, hogy „kidolgozza" a proletármozgalom „magasabb rendű filozófiai stb. elveit", és lényegében, egy ravasz fogással, társaságunkat az orosz Bakunyin vezetése és legfelsőbb iniciatívája alá helyezze. Igen jellemző volt a mód, ahogyan munkához láttak. Új programjukat – az öreg Becker nevével az aláírók élén – és megbízottaikat is a hátunk mögött elküldték Párizsba, Brüsszelbe stb. Csak az utolsó pillanatban juttatták el a dokumentumokat a londoni Főtanácsnak. Szabályszerű ítélettel[375] megsemmisítettük a moszkovita kakukktojást. Valamennyi szekciónk helyeselte a határozatot. Persze az öreg Becker neheztel most rám (és ezt teszi Schily is), de Becker iránti minden személyes barátságom ellenére nem engedhettem, hogy ez a társaságunk dezorganizálására irányuló első kísérlet sikerrel járjon.

Elmondta Dupont, hogy a vitéz Vésinier-t kikergették az illusztris Francia Szekcióból mint aljas és hitvány rágalmazót? Cserébe a „La Cigale" elismert hőse lett, amely nyíltan szembefordult a „gyanús londoni Főtanáccsal" és brüsszeli cinkosaival.

És most, kedves gyermekeim, isten veletek, csókoljátok meg a kis Fouchtrát a nevemben és ne feledjétek

Old Nicket[761]

Eredeti nyelve: angol

37

Marx Hermann Junghoz

Londonba

[London,] 1869 febr. 17.

Kedves Jung,

Mellékelten a német.*

Lafargue levele Önhöz és a Stepneynek szóló levél. Azt hiszem jobb, ha az utóbbit nem adja tovább. Viszont küldje el Stepneynek a mellékelt programot.[877] Bizonyára jegyez majd valamennyit.

Salut**.

Híve
K. M.

* *V. ö. 247. old. – Szerk.*
** – Üdvözlet – *Szerk.*

38

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1869 március 3.

Kedves Kugelmann,

Az átkozott fényképész megint hetekig az orromnál fogva vezetett és még mindig nem szállított újabb másolatokat. De emiatt nem akarom tovább halogatni ezt a válaszlevelet.

Ami a „Vogt ur"-at[66] illeti, szükség esetére a Liebknecht kezéből még megmenthető példányokat biztonságba akartam helyezni (300 példányt, azaz az összes akkor még meglevő példányokat elküldtem neki Londonból Berlinbe). Ezért bátorkodtam úgy rendelkezni, hogy Önhöz kerüljenek elraktározásra. De oldd meg nekem Örindur, a természetben mily rejtély dúl!?[878]

Liebknecht Önnek 6 egész példányt küldött, nekem viszont 50 példány elküldését jelezte. Volna szíves őt felkérni e rejtély megfejtésére?

Quételet most *túl öreg*, hogy még bármiféle kísérletet tegyünk vele. Nagy érdeme a múltban annak bebizonyítása, hogy még a társadalmi élet látszólagos véletleneinek is megvan a belső szükségszerűségük a periodikus visszatérésük és periodikus átlagszámaik révén. De ennek a szükségszerűségnek a megmagyarázása *sohasem* sikerült neki. Nem is haladt előre, csak kiterjesztette megfigyelésének és számításának anyagát. Ma sem tart tovább, mint ahol 1830 *előtt* volt.

Amíg a második kötettel[61] elkészülök, az bizonyára eltart nyárig. Aztán – a kézirattal – elmegyek Németországba a lányommal* együtt és akkor látom majd Önt. Illetve, pontosabban, meglátogatom Önt.

Franciaországban igen érdekes mozgalom megy végbe.

A párizsiak ismét szabályosan tanulmányozzák forradalmi közelmúltjukat, hogy előkészüljenek a küszöbönálló új forradalmi ügyre. Először a *császárság eredete* – aztán a *decemberi államcsíny*[321]. Ez már teljesen feledésbe

* Jenny. – *Szerk.*

ment, ahogyan Németországban is sikerült a reakciónak teljesen kiirtani 1848–49 emlékét.

Ténot könyvei az államcsínyről Párizsban és vidéken ezért keltettek oly hallatlan feltűnést, hogy rövid idő alatt tíz kiadást értek meg. Aztán tucatszámra következtek más könyvek ugyanerről az időszakról. Valóságos láz volt ez, és ezért csakhamar spekulációs üzletté lett a könyvkereskedők számára.

Ezek az írások az *ellenzéktől* származtak – Ténot pl. a „*Siècle*"[879] embere (a liberális burzsoá újságot értem, nem századunkat). Valamennyi liberális és nem liberális csirkefogó, aki a hivatalos ellenzékhez tartozik, támogatta ezt a mozgalmat. A republikánus demokraták is, olyan emberek, mint pl. *Delescluze*, aki régebben Ledru-Rollin szárnysegéde volt és most mint republikánus patriarcha a „*Réveil*" szerkesztője Párizsban.

Eddig mindenki tobzódott ezekben az utólagos leleplezésekben, vagy helyesebben visszaemlékezésekben, mindenki, aki nem bonapartista.

De azután jött az érem másik oldala.

Először maga a francia kormány tétette közzé a renegát Hippolyte Castille-jal a „*Les Massacres de Juin 1848*"-t. Ez ökölcsapás volt a Thiers-ek, Falloux-k, Marie-k, Jules Favre-ok, Jules Simonok, Pelletanok stb., egyszóval a franciaországi úgynevezett „Liberális Unió" vezetőinek arcába, akik – a gyalázatos vén kutyák! – szélhámoskodni akarnak a legközelebbi választásokon.[880]

Akkor aztán jött a szocialista párt, amely „leleplezte" az ellenzéket és a régi vágású republikánus demokratákat.

Így pl. *Vermorel*: „*Les Hommes de 1848*" és „*L'Opposition*".

Vermorel proudhonista.

Végül jönnek a blanquisták, pl. *G. Tridon*: „*Gironde et Girondins*".

És így fortyog az egész történelmi boszorkányüst.

Mikor jut a dolog *nálunk* idáig!

Hogy lássa, milyen jól szolgálják ki a francia rendőrséget:

A jövő hét elején Párizsba szándékoztam menni, hogy a leányomat meglátogassam.

Múlt szombaton egy rendőrügynök kérdezősködött Lafargue-nál, hogy Marx úr megérkezett-e már. Üzenete van számára. Figyelmeztettek!

Legszívélyesebb üdvözletem kedves feleségének és Franziskának.

Mit csinál madame Tenge?

Híve

K. M.

39

Marx Heinrich Oberwinderhez

Bécsbe

(Vázlat)

London, W. C., 1869 március 3.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Igen tisztelt Uram,

Bocsássa meg, hogy február 14-i levelére rosszullétem miatt késve válaszolok.

Nem szükséges biztosítanom Önt arról, hogy a legnagyobb érdeklődéssel figyelem a bécsi munkásmozgalmat*. Ha tehát szabadon gazdálkodhatnék időmmel és erőimmel, azonnal rendelkezésére állnék a lapjában[416] való közreműködésemmel. Munkaképességemet azonban folyton visszaveti betegségem. Ezért a kevés szabad időmet, amelyet „*A tőke*" c. művem második kötetének[61] befejezése hagy nekem, teljesen felemésztik a Nemzetközi Munkásszövetség ügyei.

A *legközelebbi időre* ezért nem ígérhetem meg Önnek kilátásként a közreműködésemet.

Kiváló tisztelettel**

Karl Marx

---

* *A kéziratban törölve:* és ennélfogva az Ön lapját is. – *Szerk.*

** *A kéziratban törölve:* A legközelebbi időben ezért nem számíthat a közreműködésemre, de ezt mint kilátást megígérem Önnek. – Kész híve. – *Szerk.*

40

Engels Friedrich Lessnerhez

Londonba

Manchester, 1869 április 4.
86, Mornington St.

Kedves Lessner,

Nagyon örültem, hogy hallottam rólad, s mellékelten küldöm a kívánt fényképet. A Beckert[222] immár egy hete más dolgokkal együtt sürgősen összeraktam, hogy elküldjem Szerecsennek, de az asszonynép reggelente mindig máshova tette a dolgokat, s így napról napra megfeledkeztem róla. Holnap azonban beviszem a csomagot a városba és a Beckert közvetlenül neked küldöm el.

A bókok, amelyekkel engem oly meg nem érdemelten elhalmoztál, annál is inkább megszégyenítettek, mivel sajnos az utóbbi 18 évben úgyszólván semmit sem tudtam tenni ügyünkért *közvetlenül* és egész időmet polgári tevékenységnek kellett szentelnem. De ez most remélhetőleg hamarosan másképp lesz, azt hiszem néhány hónap múlva megint ura leszek időmnek és akkor biztosan megteszem a magamét, hogy bókjaidat kiérdemeljem; mindig öröm lesz nekem olyan régi bajtárssal, mint te, ugyanazon a harctéren és ugyanazt az ellenséget csépelni. Igazad van, az ügy jobban halad, mint valaha is ezelőtt, és nekünk, Szerecsennek és nekem, igazunk volt, amikor már évekkel ezelőtt, amikor az ostoba demokrata banda panaszkodott a reakció miatt és amiatt, hogy a nép velük szemben közömbös, ebben a reakcióban előre láttuk az utóbbi 18 év roppant ipari fejlődését és kijelentettük, hogy ennek eredménye a munka és a tőke ellentétének kiéleződése, a hevesebb osztályharc lesz. Amellett meg kell szakadni a nevetéstől, látván, hogy ezeket a buta demokratákat most tették csak igazán lóvá és a világ egyetlen országában sem akad már egy tisztességes helyecske sem számukra. A haladópárt Németországban, a republikánusok Franciaországban, a radikálisok Angliában, mind valahányan egyaránt át vannak ejtve. Mi sem komikusabb, mint hogy keserédes bókokat kénytelenek a társadalmi

mozgalomnak mondani, miközben egész pontosan tudják, hogy ez a társadalmi mozgalom egy szép napon a nyakukra hág.

Régi barátsággal

híved

F. Engels

41

Marx John Malcolm Ludlow-hoz

Londonba

[London,] 1869 április 10.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, N. W.

Tisztelt uram,

Ismerve a munkásosztálynak tett szolgálatait, már korábban megszereztem volna magamnak azt az örömet, hogy elküldjem Önnek legújabb művemet, „A tőké"-t (a 2. és 3. kötet még nem jelent meg),[61] ha tudtam volna, hogy Ön olvas németül.

A „Fortnightly"-ban Lassalle-ról megjelent cikkében[450] Ön először azt mondja, hogy Lassalle az én elveimet hirdette Németországban, aztán pedig azt, hogy én „lassalle-i elveket" hirdetek Angliában. Ez valóban az volna, amit a franciák úgy neveznek: „un échange de bons procédés"*.

A kötetben, amelyet elküldök Önnek, az előszóban, a VIII. oldalon, az *1.* jegyzetben meg fogja találni a puszta tényállást, azt ugyanis, hogy „Lassalle *valamennyi általános elméleti tételét* majdnem szó szerint írásaimból vette", hogy nekem azonban „*hasznosításukhoz* semmi közöm nincsen."[881] Gyakorlati receptjeit – államsegély a szövetkezeteknek – udvariasságból nevezem az *övéinek*. Az, akitől valójában erednek és aki buzgón prédikálta őket Lajos Fülöp idején, nem más, mint *Buchez* úr, egy volt saint-simonista, a Robespierre-t *és* a szent inkvizíciót egyaránt dicsőítő „Histoire Parlementaire de la Révolution Française" szerzője. Buchez úr az akkori francia kommunizmus radikális nézeteivel *szemben* hirdette nézeteit, például a „*L' Atelier*" c. folyóiratban.

Ön idézi Proudhonnak adott válaszomat: „*A filozófia nyomorúságá*"-t, tehát bizonyára tudja ennek utolsó fejezetéből, hogy 1847-ben, amikor minden közgazdász és minden szocialista csupán egyetlen kérdésben értett

* – „kölcsönös udvariaskodások" – *Szerk.*

egyet – a *trade unionok* elítélésében –, én kimutattam történelmi szükségességüket.

Őszinte híve
Karl Marx

J. M. Ludlow, Esq.

Eredeti nyelve : angol

42

Marx leányához, Eleanorhoz

Párizsba

[London,] 1869 április 26.

Kedves kicsi Quoquóm,[882]

Igazán bocsásd meg hosszú hallgatásomat. Nyakig vagyok a munkában.

Nos, először az állataidról. Sambo szinte elválaszthatatlan tőlem, hogy valamiképpen kárpótolja magát legfőbb urának távollétéért. Blacky mindig gentleman módra viselkedik, igaz, hogy egy nagyon unalmas gentleman módjára. Tommy megint megtesz minden tőle telhetőt, hogy bizonyítsa a Malthus-elmélet igazát. Helen azt hiszem ma meg fogja gyilkolni ennek a vén boszorkának az új ivadékát. Whiskey, ez a nagy és kiváló személyiség, eleinte, mint Calipso, vigasztalhatatlan és elkeseredett volt távozásod miatt. Visszautasította a legfinomabb csontokat, nem mozdult a hálószobából, és általában egy „széplélek" mély szenvedéseinek minden tünete mutatkozott rajta. Ám ha a nevedet kiejtik, teljesen megbolondul. – Dicky igen kiváló énekes lett és ő meg én kölcsönös „gyakorlatokkal" bátorítjuk egymás zenei tehetségét. Néha azonban, amikor fütyürészni kezdek, Dicky azt teszi velem, amit Luther tett az ördöggel – ...t fordítja felém. Jocko megint előkerült, de a hangulata a lehető legrosszabb. Miután megbizonyosodott arról, hogy nem vagy itt, szabadjára engedte spleenjét és meghiúsította Helen minden csitítgatási kísérletét. Jocko bosszúságának másik oka az volt, hogy a kertész rendbehozta a kis kertet, azt a világot, amelyet Jocko joggal tekintett a maga tartózkodási helyének és birodalmának. Jockónak hiányoznak a kis buckái, üregei, hasadékai, az az egész kedélyes rendetlenség, amit úgy élvezett.

Ami a többi „állatot" illeti – minthogy ők nem tartoznak a néma fajtába, hanem inkább nagyon beszédes természetűek és tökéletesen be tudnak számolni a saját dolgaikról, – most egy árva szót sem fogok vesztegetni rájuk.

Péntek este Beeslyéknél vacsoráztam. Rajtam kívül ott volt Crompton ügyvéd, Jung és Dupont. Jung beszámolt cselekedeteiről. Elmondta, micsoda „*boldog* (szó szerint) *beszédeket*" mondott itt és micsoda „elmés

célzásokat" tett amott. A „világfájdalom", elégedetlenség és nyugtalanság e világában örül az ember szíve, hogy ismer egy olyan egyént, aki „boldog", sőt, nemcsak egy ing van a birtokában, hanem azonfelül Sarah-t és más jó dolgokat is a magáénak mondhat.

Az „Irishman"-t holnap elküldöm neked.

Köszönet Kakadu leveléért.

Sokszor csókolom Fouchtrát.

És üdvözlöm az Afrikait[883]. Örömmel fogja hallani, ha ugyan még nem olvasta a francia lapokban, hogy Grant kinevezte az Egyesült Államok első „fekete" nagykövetét. Adio, kicsi Quoquóm,

a te

Old Nicked[761]

Eredeti nyelve: angol

43

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1869 május 11.

Kedves Kugelmann,

Meg kell bocsátania tartós hallgatásomat. Először is sok hétig *májbántalmakban* szenvedtem, amelyek mindig a tavaszi hónapokban sújtanak és annál is inkább rossz hangulatot okoznak, mert szinte teljesen képtelenné tesznek a szellemi munkára. Másodszor pedig napról napra lestem a fényképet, amelyet Ön kíván, s amelyet Fahrenbach úr, egy német csavargó, mind a mai napig nem szállított.

Feleségem és legkisebbik lányom ez idő szerint látogatóban vannak Lafargue-éknál Párizsban, úgyhogy mi itt nagyon elárvultak vagyunk.

Palmerston-pamfletokat (az enyémeket)[820] a legjobb akarattal sem tudtam Önnek előkeríteni. Az Urquhart-féle közlemények Oroszország ellen és Palmerston ellen[884] sok helyes dolgot tartalmaznak ugyan, de aztán mindent elrontanak a nagy „Dávid" rigolyáival.

Értekezését elküldtem Engelsnek.* Mivel teljesen el vagyunk szigetelve a respektábilis sajtótól, nehéz lesz e téren kezére járnunk, de megkíséreljük.

Az a szándékom, hogy kb. augusztus végén látogatom meg Önt leányommal** együtt és szeptember végéig ott tanyázom Önnel Németországban, ahol akarja,[885] még ha ez azzal a veszéllyel jár is, hogy kéziratom befejezését[61] félbe kell szakítanom. De persze ennél hosszabb idő nem áll rendelkezésemre.

Olvastam Borkheimhoz írt levelét. Helyesen jegyzi meg Ön, hogy a Szent-Bertalan-fecsegés a belga mészárlásokról mit sem ér. Ön viszont félreismeri ezeknek az eseményeknek a fontosságát és különleges értelmét. Belgium, ezt tudnia kell, az egyetlen ország, ahol kard és muskéta *rendszeresen*, évről évre az utolsó szó minden sztrájkban. Az itteni Főtanács üzenete, amelyet én írtam franciául és angolul, megvilágítja a dolgot.[472] Holnapra

---

* *V. ö. 610. old. – Szerk.*

** Jenny. – *Szerk.*

(az angol szöveg) minden bizonnyal megjelenik nyomtatásban. Azonnal el fogom küldeni Önnek.

Az imént írtam egy angol üzenetet is a Nemzetközi Szövetség itteni Főtanácsa részére; az Egyesült Államok Országos Munkásszervezetéhez szól[480] és az Angliával való háborúra vonatkozik, amelyet az odaáti burzsoá republikánusok éppen most akarnak színre vinni.

Meissner úrnál január vége óta ott van a „Brumaire tizennyolcadikája"[265] (nyomtatott és javított) kézirata, de mind mostanáig állandóan húzta-halogatta a kinyomtatást. Kellemes dolog ez is! Ostoba könyvkereskedői okokból kivárja, amíg elmúlik a lehetséges hatás ideje.

Szívélyes üdvözlet kedves feleségének és Franziskának.

Híve

K. Marx

44

Engels Hermann Engelshez

Engelskirchenbe

Manchester, 1869 május 13.

Kedves Hermann,

Fogadd legjobb szerencsekívánataimat a családi szaporulathoz, aminek annál is jobban örülök, mert ezzel végre megtört a varázs, amely nektek annyi gondot okozott. Most be kell hoznod az elvesztett időt.

A folyószámla rendben volna, csak arra nem tudok rájönni, hogy 27 924,29,4 tallér 5%-os kamata miért 1396,25,5 tallér 1396,7,6 tallér helyett. Minthogy azonban nem többről van szó, mint egy palack moseli bor áráról, nem érdemes sokat változtatni rajta.

Gottfrieddal szerződésileg még egyetlen lépéssel sem jutottam előbbre. Az ügyvédek szörnyen elhúzzák a dolgot, az enyém azt tanácsolja, hogy egyáltalán ne siessek, mert Gottfriednak inkább érdeke a dolgot lezárni, mint nekem, amit el is hiszek, mert én, mihelyt megkapom a pénzemet, a legrosszabb esetben bármikor belefoghatok megint egy üzletbe és konkurrenciát csinálhatok neki; ehhez nem kell előbb sok mintát és feljegyzést gyűjtenem, a dolgok mind a fejemben vannak. Közben nagyobbrészt már most kivettem a pénzemet az üzletből és részvényekbe fektettem, mégpedig úgy, hogy magának Gottfriednak most szűkösen lesz pénze és én éppen tőle vettem kb. 2400 £-ért részvényeket; előbb buzdított, hogy bátran vegyek ki pénzt, de elállt a lélegzete, amikor kb. 7500 £-et vettem ki, s így ő maga volt kénytelen nekem a fenti részvényeket eladni, minthogy ezek éppen abból a fajtából valók voltak, amelyek nekem kellettek.

Nagyon sajnálom, hogy a nálatok bevezetett súlyreform históriájában[886] annyira csalódtam. Azt gondoltam, hogy ilyen dolgot nem vezetnek be, ha nem hajtják végre *abszolúte* és nem teszik érvényessé *mindenki* számára. De ezzel a Németországon kívüli piacról egészen kizártátok volna magatokat, s ebből arra következtettem, hogy nem nagyon fontos nektek a Németországon kívüli üzlet. Ha nem így lett volna, akkor, mint ezt már két évvel ezelőtt megemlítettem Adolfnak* és még a múlt évben is Anyának, előbb

* Adolf von Griesheim. – *Szerk.*

megkérdeztem volna tőletek, hogy konveniál-e nektek Németországon kívüli üzlettel foglalkozni, s ha igen, hogyan rendezhetnénk el a dolgot. Így viszont az ellenkezőjét kellett feltételeznem és ezért elintéztem a magam ügyét G. Ermennel; most pedig, miután ez elrendeződött, azt írja Anya, hogy ti ezt a súlyreformot *csak* Németország számára csináltátok. De akkor a ti helyetekben egyáltalában meg sem csináltam volna, mert Hollandiában, Svájcban, Ausztriában, Olaszországban stb. mindent kívánnak, csak éppen vámsúlyt nem, s a Németországon kívüli üzleteitek kiterjesztésénél ugyanannyi fáradságotok és bonyodalmatok lesz, mint azelőtt.

Anya azt írja nekem, hogy április 1-én 4000 tallért a javamra írtatok ott. Ezzel a kontóm kb. 17 000 tallérra csökkenne, amiből még lemennek az olcsón megvásárolt és hamarosan elkészülő csévék. Ezt július elején *tallérban* fogom remittálni nektek, mert ideje, hogy végre én is profitáljak valamit az árfolyamon. De ha inkább font sterlinget akartok, nekem az is jó, feltéve, hogy akkor az egész árfolyamnyereséget, amelyre 1860 óta a küldvényeimnél szert tettetek, s a 35/-8 % diszkontót is, amelyet akkor a nyakamba varrtatok, becsületesen megosztjuk, a fele a tiétek, a fele az enyém.

Ami mármost a csévéket illeti, nincs szó közvetlen kapcsolatról fonodatulajdonossal, mert ezek az emberek szállításról és avizálásról semmit sem tudnak és nem is *akarnak* tudni. A 1 $^1/_2$ % jutalékot meg kell majd fizetnetek valamely bizományi cégnek, s ez jól kifizetődik majd nektek, mert hiszen itt mégiscsak változik a minőség a fonodákban, amiről ti mit sem tudtok stb. Pl. a 45-öst évek óta Samuel Taylor és Fiától vettem Oldhamben, most viszont hirtelen olcsóbb lett a stalybridge-i John Wagstaffe és Tsa ugyanilyen fonala, amelyet ti és én azelőtt használtunk, s ezért újból ezt veszem. Az 55-ös és ennél finomabb fonalak mind Boltonból származnak John Knowlestől (korábban J. és G. Knowles), és meg is kell maradnotok ennél a fonalnál, vagy pedig fivérének – G. Knowles és Fia, Bolton – fonalánál. Ha mármost bizományost akarsz magadnak keresni, vagy esetleg én javasolok valakit, ennek az embernek, amint kiválasztottátok, szóbelileg mindent megmagyarázhatok. A fonodatulajdonosok nevét egyébként mindig feltüntettem a számlákon.

Irataim között megtaláltam a Peter Ermennel kötött 1862-es eredeti szerződést és el akartam nektek küldeni, de úgy látom, hogy ez az, amely csupán az *itteni* üzletre vonatkozik, nektek tehát semmire sem lenne jó. Itt tartom tehát, de ha valaha mégis szükségetek lenne rá, most már tudod, hol van. Az *ottaniakra* vonatkozó megállapodás megvan nektek ott.

G. Ermen nemrég azt mondta unokaöccsének, Heinrichnek*: „Antonnal** már semmit sem lehet kezdeni, a feje egészen el van nyűve." Úgy számolom, hogy a fickó itt közvetlenül és közvetve évi 1000–2000 £ kárt okozott nekünk.

Szívélyesen üdvözlöm Emmát és a kicsiket, úgyszintén Anyát.

Friedriched

A csévék ára $\frac{45\text{-ös}}{16\,^3/_4}$, $\frac{55\text{-ös}}{21\,^3/_4}$ penny

* Henry Ermen. – *Szerk.*

** Anton Ermen. – *Szerk.*

45

Marx Paul Lafargue-hoz

Párizsba

Manchester, 1869 június 2.

Kedves Paul,

Természetesen tetszése szerint *felhasználhatja a nevemet.* Van azonban néhány ellenvetésem. Először is, az, amit kíván, olyan munka, amelyet pillanatnyilag képtelen vagyok elvégezni, Engels pedig még mindig szemgyulladásban szenved, s ez bizonyos ideig feltétlenül akadályozza az írásban. Persze, ha valami nagyon sürgető kérdés merülne fel, a „Renaissance"-hoz folyamodnánk, de ezt meg lehet tenni anélkül is, hogy a nevem szerepelne a szerkesztők között. Pusztán névleges részvétel a szerkesztésben aligha bizonyulna hasznosnak.[410] A legkomolyabb ellenvetésem azonban kizárólag magántermészetű, és belátására bízom, hogy döntsön a dologban. A tervezett lap bizonyára bírósági konfliktusba sodorja majd Önt és barátait a kormánnyal, és édesapja, aki előbb vagy utóbb meg fogja tudni, hogy az én nevem is szerepel a lap szerkesztői között, valószínűleg azt a következtetést vonja majd le, hogy én taszítottam Önt túl korai politikai ténykedésbe és akadályoztam meg az ahhoz szükséges lépések megtételében (holott állandóan ösztökélem Önt e lépésekre), hogy átmenjen orvosi vizsgáin és hivatásában megvesse a lábát. Az én feltételezett befolyásomat édesapja joggal úgy tekintené, hogy az ellentmond világos kölcsönös megállapodásunknak.

Ami a Kicsi* aggodalmait illeti, teljesen alaptalanok. Poroszországnak ahhoz, hogy felkészüljön Franciaország megtámadására, *a legkedvezőbb körülmények között* is nem nyolc napra, hanem legalább egy hónapra lenne szüksége. De a körülmények most mindennek nevezhetők, csak Poroszországra nézve kedvezőeknek nem. Voltaképpen *nincs német egység.* Ezt csak egy német forradalom teremthetné meg, elsöpörve a porosz dinasztiát, amely a moszkovitának a szolgája volt, az most is és mindig is annak

* Blanqui. – *Szerk.*

kell lennie. Csak „Poroszország" megdöntése útján lehet Németországot valóban központosítani.

Poroszország nem olvadt fel Németországban. Ellenkezőleg, meghódította Németország egy részét és úgy kezeli – a közvetlenül annektált tartományokat éppúgy mint az Északnémet Szövetségbe kényszerítetteket – mint meghódított országot. Ezért igen nagy elégedetlenség uralkodik az újonnan megszerzett területeken. Egy Franciaország ellen irányuló *támadó (nem védelmi)* háború esetén Poroszország arra lenne kénytelen felhasználni hadseregének egy nagy részét, hogy kordában tartsa ezeket a tartományokat, amelyek annál is veszélyesebbek, minthogy a Franciaországgal való érintkezésének eszközei, úgy mint vasutak, távíró stb. áthaladnak ezeken, és a poroszok visszavonulási útjai a Rajnától is ezeken keresztül vezetnek. Ami a Hannoverból, Schleswig-Holsteinból, Szászországból, Kurhessenből, Nassauból stb. állított katonai kontingenst illeti, erre nem lehet számítani és nem az erő, hanem a gyengeség forrásának bizonyulna.

Eltekintve ezektől a részben közvetlenül annektált, részben az Északnémet Szövetségbe belekényszerített tartományoktól, ott van még *Dél-Németország* (Baden, Württemberg, Bajorország, Hessen-Darmstadt) 9 millió lakossal. Itt a néptömegek ízig-vérig poroszellenesek. Egy Franciaország elleni háború esetén ezért Poroszországnak hadserege egy másik részét is ki kellene különítenie, hogy biztos lehessen Dél-Németország azon része felől, amely hosszan határos Franciaországgal.

És végül, de nem utolsósorban, Poroszország kénytelen lenne erős megfigyelő hadsereget összpontosítani Ausztria ellen. Ne felejtse el, hogy a Habsburg-dinasztiának nagyon fájnak a parvenü poroszoktól elszenvedett megaláztatások és veszteségek. Még ha elfogadjuk is azt a *teljesen abszurd hipotézist*, hogy a Habsburg-dinasztia kész megbocsátani a múltat, akkor is képtelen volna támogatni Poroszországot. Az osztrák császárnak* semmiféle befolyása nincs többé nemzetközi ügyekre. Most a magyar országgyűlésnek kell döntenie, és Franciaország javára, Poroszország ellen döntene. Ezt tenné a bécsi parlament is. Tehát bármilyen barátságos lenne is látszólag a bécsi kabinet magatartása, Poroszország nem hagyatkozhatna és nem is hagyatkozna erre, hanem mindig kénytelen lenne egy erős megfigyelő hadsereget kikülöníteni azzal a hadsereggel szemben, amelyet Ausztria bizonyára Csehországban fog összpontosítani.

Kezdettől fogva nyilvánvaló tehát, hogy Poroszország látszólag félelmetes katonai erejének igen nagy része nem lesz bevethető Franciaország

* I. Ferenc József. – *Szerk.*

ellen, hanem, ellenkezőleg, ezt a részt kénytelenek lesznek elaprózni különböző irányokban.

Poroszországnak nem lenne más szövetségese mint Oroszország, amely nem képes bevetni hadseregét *hirtelen veszély* esetén. Mire kontingensei mozgósítva lennének és elérnék Poroszországot, már az egész hadjárat eldőlne.

Már maga a gondolat, hogy Poroszország ilyen körülmények között *egymagában*, márpedig így kénytelen, megkockáztatna egy inváziót Franciaország, mégpedig egy forradalmi Franciaország ellen, helytelen.

Mindeddig a kérdésnek csak a szigorúan katonai és diplomáciai vonatkozásait vizsgáltam, de a leghalványabb kétség sem fér ahhoz, hogy egy francia forradalom esetén Poroszországnak ugyanúgy kellene eljárnia most, mint 1848-ban. Ahelyett, hogy külföldön vetné be erőit, kénytelen lenne *belső expedíciókban* lekötni őket.

Ha 1848-ban a németországi mozgalom megbénította a porosz kormányt, mi történne most, amikor Poroszországban és Németország más részeiben a néptömegek sokkal fejlettebbek és, ugyanakkor, a porosz kormány, akárcsak a többi német kormány, nem abszolút többé, és meggyengítették egy látszat-alkotmányosság nyűgei?

Ami a német dolgozó osztályokat illeti, véleményem szerint jobban szervezettek, mint a franciák. Eszméik *nemzetköziebbek*, mint bármely más országban. *Ateizmusuk* hangsúlyozottabb, mint bármely más országban. Franciaország iránti rokonszenvük általános.

Poroszország *semmit sem tehet* egy francia forradalom esetében. (Az *északnémet parlamentben* egy munkásképviselő nemrégiben a francia forradalom közeledésével *fenyegette őket.*[887]) Csak *a „Haza" császári inváziója* esetében válhat Poroszország Franciaország veszélyes ellenfelévé.

Adio
Old Nick[761]

Eredeti nyelve: angol

46

Marx leányához, Jennyhez

Londonba

[Manchester,] 1869 június 2.

Kedves Császárom,

Az a dolog a hónom alatt nem karbunkulus volt, hanem másfajta kelés, amely nagyon zavart, de tegnap óta gyorsan gyógyul. Szerencse, hogy Manchesterben voltam. Máskülönben kellemetlenné fajulhatott volna. Most teljesen egészséges vagyok.

Remélem, a jövő hét folyamán nálatok leszek. Tussy valószínűleg valamivel tovább marad Manchesterben.[483] A párizsi korlátozottság után[888] itt olyan szabadnak érzi magát, mint egy éppen szárnyra kapott madár.

Remélem, Lessner még nem határozta el véglegesen, hogy Brazíliába utazik. Nagyon sajnálom, hogy nem tehetek semmit érte. Szokásos kedvességeddel, úgy látszik, feláldoztad magadat a múlt vasárnapi végeérhetetlen tête-à tête-ben*. Ami Lafargue lapját[410] illeti, elég kínos helyzetben vagyok. Egyrészt szeretnék szívességet tenni Blanquinak. Másrészt egyéb elfoglaltságaim nem fogják lehetővé tenni, hogy sokat tegyek értük, de mindenekelőtt félek, nehogy az *öreg* Lafargue meggyanúsítson engem, hogy fiát túl korai politikai tevékenységre ösztökéltem és rávettem szakmai kötelességeinek elhanyagolására. Ahogy a dolgok állnak, nincs sok oka, hogy örüljön a Marx családdal való kapcsolatának.

És most, kedves By-Bye, a viszontlátásra és mindenkit üdvözlök.

Csatlósod
Old Nick[761]

Eredeti nyelve: angol

* – négyszemközti beszélgetésben – *Szerk.*

47

Marx leányához, Jennyhez

Londonba

Manchester, 1869 június 10.

Kedves Gyermekem,

Szilárdan elhatároztam, hogy tegnap elutazom Manchesterből. De azzal az ürüggyel, hogy itt-tartózkodásom első hetében invalidus voltam, Engels annyira ragaszkodott hozzá, hogy maradjak jövő hétfőig, hogy be kellett adnom a derekamat[483]. Valóban, annyira kedves hozzám, hogy nem tudtam komolyan visszautasítani ezt a szeszélyét.

A Bolton-apátság közelében levő Devonshire Armshoz tett háromnapos kirándulásunkon megismerkedtem egy igen furcsa fickóval, Dakyns úrral, aki geológus és átmenetileg Yorkshire-nak ezen a részén él, hogy geológiai felmérést készítsen róla. Egyébként tudnod kell, hogy a kormány rendeletére geológiai térképet készítenek egész Angliáról a Jermyn street-i[889] Ramsay professzor vezetésével. Moore maga is geológus. Engels és Schorlemmer általa ismerkedett meg Dakynsszel, aki egy bérlő házában lakik a yorkshire-i pusztaság kellős közepén. Maga a ház is egy régi apátság volt, alsó szintje most is kápolna. Azért vágtunk neki a világ e részének, hogy lássuk Dakynst. Dakyns úgy fest, mint egy satnya termetű német paraszt, arcán örökké széles vigyor ül, fejformájában van valami majomszerű, semmi brit jellege nincs, kivéve előreálló felső fogsorát, amely a boldogult Seilernére emlékeztetett engem. Ruházata teljesen elhanyagolt, olyasfajta, mint egy lompos és „*rosszul* öltözött" béreslegényé. A nyakkendő és más civilizációs kellékek teljesen idegenek tőle. Első pillantásra faragatlan paraszt benyomását kelti, akinek jó szíve majd kiugrik a szemén és ott vigyorog az ajkán, de akiről az ember nem tételezne fel intelligenciát. Mégis, igen nagy tudású ember, sőt rajong a tudományáért, és neve már kezd áthatolni a riválisok tömegén. Naiv mint egy gyermek, a legkisebb elbizakodottság nélkül mindig kész közölni tudományos felfedezéseit az első jöttmenttel, aki ki akarja szipolyozni. Valóban mindig ott rajzik körülötte néhány más geológiai felmérő azzal a kifejezett céllal, hogy pénzt szedjenek ki belőle vagy hírnevet, kutatásainak eltulajdonításával. Mi is két ilyen fickó társaságában

találtuk őt, az egyik, bizonyos Ward, félénk ifjú volt, a másik pedig, Green, arcátlan, törtető ember. Ott vacsoráztunk a farmon – múlt vasárnap – egy olyan szobában, amely közvetlenül a kápolna fölött van. A szoba annak idején bizonyára a szerzetesek gyülekező helye volt, nagy falakkal (úgy értem, vastag falakkal körülvéve), kilátással a gyönyörű fákra és az amfiteátrumszerűen elhelyezkedő hegycsoportra, egyik hegy a másik fölé magasodik és az egészet beburkolja az a kékes fátyol, amelytől Currer Bell* annyira el van ragadtatva. Az igen vidám és falusias egyszerűsége ellenére ízletes vacsora alatt felhallatszott az ifjak zsolozsmája a kápolnából, és a mélyből jövő hang, amelyet a vastag falak visszafogtak, mintha a távolból szólna, egy kicsit emlékeztetett engem a keresztény énekre a Faustból[890].

Nos, Dakyns barátunk afféle Felix Holt[660], mínusz annak az embernek az affektáltsága és plusz a tudás (egyébként itt a toryk így mondják: „Felix Holt, a gazember" (rascal), ahelyett, hogy „a radikális" (radical)). Hetenként egyszer meghívja a gyári fiúkat, sörrel és dohánnyal kínálja őket és elbeszélget velük társadalmi kérdésekről. „Természetadta" kommunista. Persze nem álltam meg, hogy ne tréfálkozzam vele egy kicsit és ne figyelmeztessem, hogy óvakodjék bármilyen találkozástól Mrs. Eliottal, aki nyomban lecsapna rá és irodalmi tulajdonává tenné. Már írt Moore-nak, hogy be akar lépni az Internacionáléba. Így hát vittem neki egy tagsági jegyet, és ő 10 shillinget adományozott belépési hozzájárulásként, ami tőle komoly összeg. Ezek az emberek csak 150 £-et kapnak egy évre, és nagyon kemény munkát végeznek, szellemileg is, fizikailag is. A kormány nem kaphatná meg ezeket az embereket ilyen áron, ha ez csak egyszerűen konkurrencia kérdése lenne, de a legtöbbjük tele van „geológiai" hévvel és megragadja ezt a felkínált alkalmat, hogy kutatásokat végezhessen. Igazolvánnyal látták el őket, amely kötelez minden földtulajdonost, bérlőt stb., hogy engedjék meg nekik a birtokukon, bérletükön való közlekedést és a talaj szerkezetének megvizsgálását. Dakyns, akiben jó adag bohózati humor van, gyakran bemegy egy gazdaságba, előveszi a műszereit és munkához lát, amikor pedig a tulajdonos felbukkan, morog a pimasz betolakodóra és megparancsolja, hogy takarodjék, ha nem akar megismerkedni a kutyája fogaival vagy a cséphadaró lendületével, Dakyns úgy tesz, mintha nem törődne vele, folytatja a munkáját és valamilyen rossz tréfával felingerli a parasztot. Amikor tetőpontra ér a komédia, előveszi az igazolványát, és a cerberus lecsillapodik. Ott-tartózkodásunk alatt ideadta nekem, éppen jókor, a „Fortnightly Review" legutóbbi számát – Huxley cikkét, amely-

* Charlotte Brontë írói álneve. – *Szerk.*

ben vígan elpáholja az öreg Congreve-et[891]. Dakyns is esküdt ellensége a comte-istáknak vagy pozitivistáknak. Neki is az a véleménye, mint nekem, hogy nincs bennük semmi pozitív, kivéve arroganciájukat. Ami Beesly barátomat illeti, őt a „doktrinérek" között emlegette, akik szeszélyes rögeszméiket összetévesztik a tudománnyal. – A „Fortnightly" ugyanazon számában jelent meg Mill második cikke Thornton „Tőke és munká"-járól.[892] A kritikából láttam, hogy mindketten egyaránt jelentéktelenek. Dakyns a szomszédunk. Tudniillik Kilburnben lakik (ha Londonban van) az apjánál, aki ügyvéd.

Tegnap este Gumpertéknál voltam az elkerülhetetlen teán. Gumpertnét nagyon megtépázta az idő vasfoga. Még soha nem voltam tanúja ilyen gyors változásnak. A magát görögösnek álcázó orr átadta a helyét az igazi zsidó típusúnak, az egész asszony összeaszottnak és kiszáradtnak látszik, és azon a torokhangon beszél, amellyel a kiválasztott nép bizonyos mértékben meg van verve. Amikor arról beszéltünk, hogy milyen kellemetlen omnibuszon lenni vagy tűzijátéknál vagy akár a színházban, a hátsó sorok közelében – mindez a hitvány tömeg rossz szaga miatt –, Gumpertné ezt mondta: „I like the clean million, but not the dirty million"*. Úgy tettem, mintha „clear million"-t** értettem volna és megjegyeztem, hogy az emberiség általában hajlamos arra, hogy jobban szeressen egy millió font sterlinget tisztán, mint egy millió embert, akár megmosakodtak, akár nem.

És most, kedves gyermekem, adio. Add át legjobb kívánságaimat mindenkinek. Hétfőn feltétlenül elutazom. Ami Tussyt illeti, valósággal kivirult, és jót fog tenni neki, ha kicsit tovább marad Manchesterben.

A te
Old Nicked[761]

Eredeti nyelve: angol

* – „Szeretem a tiszta milliókat, de nem szeretem a piszkos milliókat" – *Szerk.*
** – „egy milliót tisztán" – *Szerk.*

48

Engels Elisabeth Engelshez

Engelskirchenbe

Manchester, 1869 július 1.
86, Mornington Street, Stockport Road

Drága Anyám,

A mai napot, szabadulásom első napját nem tölthetem hasznosabban, mint hogy neked írok. Tegnap végre minden fő dolgot tisztáztam Gottfried Ermennel. A szerződéstervezet, ahogyan az ügyvédje megfogalmazta, olyan volt, hogy *így* sohasem írtam volna alá. Köteleztem magamat, hogy 5 éven át nem csinálok neki konkurrenciát, azaz nem készítek és nem adok el fehérített, festett vagy kikészített gyapotfonalat. Ez rendben volt. De az ügyvéd ezt most úgy rögzítette, hogy ha egyik vagy másik kikötést megszegem, eleve büntetést kell fizetnem, amely az egyes esetekben 100 £-től 1 000 £-ig terjedne. Úgyhogy ezekkel a pénzbüntetésekkel *többet* kellett volna visszafizetnem G. Ermennek, mint a nekem kifizetett 1750 £, a perköltségekről nem is szólva. Ügyvédem határozottan azt tanácsolta, hogy ebbe semmiképpen ne menjek bele, s így aztán töröltük ezt az egész históriát, majdnem a felét az egész tervezetnek. Ekkor még egy pont volt, tudniillik hogy Gottfried tovább vezeti az Ermen & Engels céget. Ügyvédem azt mondta nekem, hogy amennyiben ezt *kifejezetten* megengedem neki, csőd esetén még társtulajdonosnak tekinthetnek és felelőssé tehetnek. Ezért azt kívántam, hogy ehhez való *kifejezett* beleegyezésemet ugyancsak 5 évre korlátozzuk, s ezt is csak annyiban, amennyiben maga Gottfried ezen idő alatt aktív társtulajdonos az üzletben.

Gottfriedom, akinek kezdetben nagyon sürgős volt a tárgyalás, igen hamar halogatni kezdte a dolgot, sőt, egyszer még a tervezetet is 3 hétig elfektette magánál, anélkül hogy egy szót szólt volna róla, úgyhogy a második szerződéstervezetet (Gottfried Ermen, Anton Ermen és köztem, s amely a szétválást rendezi az én kilépésem alkalmából) csak kb. 3 héttel ezelőtt kaptam meg, és a szokásos ügyvédi formalitások miatt csupán 1 héttel ezelőtt kezdhettem tárgyalni róla. Ráadásul G. Ermen az utóbbi napokban gyakran kerülni látszott engem, mintha halogatni akarná a dolgot

addig, amíg nem vagyok kint az üzletből, amikor aztán remélhette, hogy könnyebben elkészül velem. Csak tegnap reggel került sor tárgyalásunkra, s ekkor Gottfried *minden pontban* engedett, viszont én is engedtem neki annyiban, hogy az 5 év alatt *40-esen aluli* gyapotfonalat nem fonatok és nem dublíroztatok; *kereskedni* kereskedhetek azonban ilyen fonallal, ha *nyers* állapotban van. Ennek az engedménynek számomra semmi gyakorlati jelentősége nincsen, megtettem tehát neki ezt a szívességet.

Ezzel mármost a dolog néhány formai jogi kérdés kivételével elintéződött, s úgy gondolom, 3 héten belül minden befejeződ*het*, de számítok arra, hogy még augusztusig eltart, mert előbb a mérlegnek kell elkészülnie, és az ügyvédek mindig mindent oly szörnyen húznak-halogatnak.

Tegnap délután elmentem Gottfrieddal a gyárba és megnéztem magamnak a raktárt meg a felvevő helyiséget, utána elmentünk hozzá, ahol egy palack igen pompás scharzhofbergit tett elém. Éppoly boldog, mint én, hogy végzett a dologgal és most egyedüli úr az üzletben, és hogy nem lesz huzakodása velem, mert 1., ha a fivéreimmel társultam volna, akkor mi, mint ügyvédem mondja, *itt is* vezethetnénk az Ermen & Engels céget, neki pedig megtilthatnánk, 2. egyáltalán nagyon fél a konkurrenciától és 3. most derült ki, hogy egy ideig még nagy szüksége van rám, ha nem akarja, hogy csúnya baklövések forduljanak elő az üzletben, s ezért meg is hívott, hogy jöjjek be az irodába, valahányszor csak akarok és megkért, hogy hébe-hóba adjak felvilágosítást az embereknek, amit természetesen megígértem. Levelezőnek egy fiatal stuttgartit alkalmazott, de ez csak 3 hete van ott, és persze még nagyon zöldfülű. Lesz mit vesződnie elég.

Gottfried még Charlesszal sem végzett, felmondási határideje 1 hét múlva jár le, s kíváncsi vagyok, megegyeznek-e. Gottfried 5 évvel ezelőtt megígérte Charlesnak a cégjegyzőséget, de ezt sohasem kapta meg, most ezért 1000 £ kártérítést követel, ám ezt Gottfried sohasem fogja megadni.

Úgy látszik, hogy Antont sem akarja megtartani társnak. Legalábbis a második szerződéstervezet éppúgy felbontja a társulást vele, mint velem, s Gottfried nem fáradoznék ezen, ha nem állna valóban szándékában. Egyrészt felismerte, hogy Anton a gyakorlati üzlethez, azaz a pénzkereséshez abszolúte semmit sem ért, másrészt pedig Anton oly sok pénzt vesz ki állandóan Gottfried háta mögött és küld el Júliájának*, hogy Gottfried mégis-csak attól fél, Anton egyszer majd elkezd egyenesen a bankból pénzt felvenni, amíg aláírási joga van. Amikor Anton belépett, Gottfried 500 £-et előlegezett neki, ez képviselte Anton tőkéjét, de monsieur Anton, akinek éven-

* Anton Ermen későbbi felesége. – *Szerk.*

te 250 £-et kellett volna a nyereségéből bent hagynia, ezt nemcsak hogy nem tette meg, hanem még az 500 £-et is réges-rég elverte.

Újdonsült szabadságom roppantul megfelel nekem. Tegnap óta egészen más fickó vagyok és 10 évet fiatalodtam. A sivár város helyett ma reggel a csodaszép időben néhány órára kimentem a mezőre, íróasztalomnál pedig, a kényelmesen berendezett szobában – ahol ablakot lehet nyitni anélkül, hogy a füst mindenütt fekete foltokat hagyna, virágok állnak az ablakban és néhány fa a ház előtt – egészen másképpen lehet dolgozni, mint a raktárbeli komor szobámban, amelyből egy kocsmaudvarra nyílt kilátás. Tíz percnyire lakom a klubtól, éppen elég messze a németek és egyéb bútorozott szobabérlők negyedétől, hogy biztos lehessek abban, nem rohanhatnak meg. Este 5 vagy 6 órakor otthon eszem, a konyha igen jó, és utána többnyire néhány órára a klubba megyek újságot olvasni stb. De mindezt csak akkor tudom majd tisztességesen elrendezni, ha nem kell többé a mérleg stb. miatt a városba járkálnom.

Most pedig Isten veled, drága Anyám, mindenkit nagyon szívélyesen üdvözlök, s ha útiterveitek vannak, közöljétek velem, hogy lehetőleg ahhoz igazodjam; ahogy még most állok, nem kell rám tekintettel lennetek.

Szívből köszönt fiad

Friedrich

49

Marx François Lafargue-hoz

Bordeaux-ba

London, 1869 július 7.

Kedves Barátom,

Levele arra késztetett, hogy haladéktalanul Párizsba utazzam.[503] Ott megítélhetem a dolgok állapotát és az Ön által jelzett értelemben cselekedhetem. Teljesen osztom az Ön nézeteit. Írok majd Önnek Párizsból*, ahol két vagy három napig fogok tartózkodni. Az Ön egészségi állapotáról kapott hírek mélységesen elszomorítottak engem és egész családomat, amely őszintén szereti Önt.

Kérem, adja át üdvözletemet madame Lafargue-nak.

Kész híve
Karl Marx

Eredeti nyelve: francia

* *V. ö. 611–612. old. – Szerk.*

50

Engels Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

Manchester, 1869 július 10.
86*, Mornington Street, Stockport Road

Kedves Kugelmann,

Mint a melléklet bizonyítja, mégis megtartom a szavamat és réges-rég megtartottam volna, ha nem történtek volna a következők: 1. noha megvolt még nekem Lupus csatolt fotográfiája, nem volt fényképem magamról, s csak többszöri ülés után jutottam múlt télen egy tűrhetőhöz, 2. azután azonban rájöttem, hogy a Lupus-kép elkallódott és hiába kerestem, nem tudtam megtalálni. Tehát 3. a fényképésszel, akinél a negatív volt, még 24 levonatot készíttettem, de ezek, mivel a negatív nagyon elhalványult, pocsékul sikerültek, ebből hát nem akartam küldeni. Végül 4. előkerült az eredeti, s íme itt van mindkettő.

Marxtól sajnálattal értesültem arról, hogy műtétnek kellett alávetnie magát és most a nyáron az egészségének akar élni, ami bizonyára nagyon hasznos és időnként talán kellemes is. Remélhetőleg ez teljesen talpra állítja Önt, de ennek folytán úgy adódhat, hogy Schorlemmer barátunk, aki két hete Németországban van és kb. 10–12 nap múlva utazik keresztül Hannoveren és fel akarta keresni Önt, nem találja majd odahaza. Marx előreláthatólag e hó végén vagy jövő hó elején érkezik Németországba leányával, Jennyvel,[885] hogy velem hogyan lesz, azt még nem tudom, éspedig a következő okokból:

F. é. június 30-án lejárt a szerződésem eddigi társammal. Eredeti kalkulációm szerint, a szerződéses időszak kezdetén, arra számítottam, hogy lejártáig annyit sajtolok ki a nemes kereskedelemből, hogy abból, jóllehet az itteni fogalmak szerint igen szerényen, megélhetek és ilyeténképp istenhozzádot mondhatok a kereskedelemnek. Ez persze nem teljesedett be egészen, de a társammal folytatott különböző tárgyalások után végül megegyeztünk abban, hogy megengedem neki 5 évre a nevem használatát a cég-

* *A kéziratban:* 89. – *Szerk.*

jelzésben és kötelezem magamat arra, hogy ezen 5 év alatt nem csinálok neki konkurrenciát, aminek ellenében ő egészen csinos kerek összeget fizet, úgyhogy mégiscsak elérkeztem arra a pontra, ahová el akartam jutni. F. hó 1-ével tehát kiléptem az üzletből, s az időm végre megint az enyém – azaz egyelőre csak elméletileg, hiszen amíg a szétválási mérleg el nem készül és a szükséges okmányokat az ügyvédek rendbe nem hozzák, nem mehetek el innen, és még sok időt kell vesztegetnem ezeknek a dolgoknak a rendezésére. De a jövő hónap folyamán úgy gondolom elkészülök, s ha tudatja velem, hogy ebben az időben hol tartózkodik, igen könnyen lehetséges, hogy valamennyien találkozunk valahol Németországban. Hogy mennyire örülök annak, hogy megszabadultam az átkos kereskedelemtől és megint magamnak dolgozhatom, azt minden bizonnyal mondanom sem kell Önnek. És főleg annak örülök, hogy ez éppen most történhetett, amikor az európai események egyre jobban kiéleződnek és a vihar egy szép napon egészen váratlanul kitörhet.

Úgy látszik, hogy a lassalleánus szekta, nem minden dialektikus irónia híján, éppen névleges újraegyesülésében akarja megtalálni valóságos feloszlását.[486] Schweitzer pillanatnyilag még összetarthatja az emberek többségét, de semmilyen párt vagy szekta nem viseli el a vezetők egyre ismétlődő kihajigálását. Ráadásul ezúttal ennek a fölöttébb tisztátalan klikknek a szennyeséből még mindenféle furcsaság kerül majd ki, amelyek Schweitzernek csak árthatnak. A lassalleánus szekta feloszlása, másrészről pedig a szász és a délnémet munkások megszabadítása a „Néppárt"[138] járszalagjától – ez a két alapfeltétele annak, hogy új, valóságos német munkáspárt alakuljon. A lassalleánusok most már megteszik majd a magukét és egymást falják fel, sokkal nehezebb azonban elszakadni a Liebknecht által rendszeresen a munkások fejébe vert délnémet-republikánus-nyárspolgári korlátoltságoktól. Már maga az az ostobaság, hogy ezt írja a lapjára[19]: a Néppárt sajtószerve, azaz a délnémet nyárspolgároké! Ha Bebelnek csak némi elméleti képzettsége volna, nem történhetett volna meg ilyesmi, őt egész derék fickónak látom, csak éppen megvan ez a fogyatékossága. S Liebknecht még jön és azt követeli, hogy egyenesen pártoljuk őt és a Néppártot Schweitzerrel szemben! Holott mégiscsak magától értetődik, hogy 1. a Néppárttal mint polgári párttal még sokkal kevesebb a közösségünk, mint a Schweitzer-féle lassalleánusokkal, akik mégis munkás-szekta, s hogy 2. Marx – mint a Nemzetközi Munkásszövetségnek a németországi ügyekkel megbízott titkára – *köteles* illendően kezelni *minden* vezetőt, akit elegendő számú munkás választ vezérének és parlamenti képviselőjének.

Kérem, hogy leveleit mostantól mindig a fent megadott lakáscímemre küldje.

Múltkoriban elküldte nekem Marx az Ön értekezését a kiütéses betegség szellőztetéssel való kezeléséről. Nézetem szerint Ön a szellőztetést még mindig túl mérsékelten alkalmazza. Itt a hálószoba ablakát minden további nélkül még 3–12 hüvelyknyire is nyitvatartják, spanyolfal stb. nélkül, s csak arról gondoskodnak, hogy a beteg ne feküdjék *közvetlen huzatban*. Éspedig télen-nyáron. Hozzá húskivonat és portói bor erős adagokban, máskülönben szinte semmi gyógyszer. Így kezelték a szolgálómat múlt év novemberében, amikor tífusza volt, és Marx két hajadon lányát múlt nyáron, amikor skarlátban betegedtek meg. Azt hittem, ez a kezelési mód Németországban is régóta általánosan elfogadott, de az Ön közlése szerint a régi melegben- és büdösben-tartási módszer úgy látszik még eluralkodik.

Hallasson hamarosan magáról. Szívélyes üdvözlettel

híve

F. Engels

51

Marx François Lafargue-hoz

Bordeaux-ba

Párizs, 1869 július 10.

Kedves Barátom,

Csütörtökön este érkeztem ide és hétfőn térek vissza Londonba.[503] Leveléből ítélve – melyet még egyszer elolvastam – Ön úgy látszik azt hiszi, hogy Marxné még itt van. Ez tévedés.*

A legjobban az döbbentett meg, hogy Laura még nagyon beteg és egészsége egyáltalán nem kielégítő.

Ezzel a megjegyzéssel kezdem, minthogy ez megmagyarázza Paulunk látszólagos közönyét. Nem szakította félbe tanulmányait, de elmulasztotta megtenni a szükséges intézkedéseket vizsgáinak letételéhez.

Emiatt tett szemrehányásaimra azt válaszolta – és meg kell mondanom, joggal: „Mielőtt a jövőre gondolnék, a jelennel kellett foglalkoznom. Laura egészségi állapota a leggondosabb ápolást kívánta meg tőlem. Ez még csak egy kissé hosszasabb távollétet sem tesz lehetővé nekem. Hogy ne keltsek aggodalmat Önben és az én családomban, el akartam titkolni a dolgot. Sőt, Laura meg én mindent megtettünk, hogy ne adjunk okot gyanúra Marxnénak."

Beszéltem egy nagyon jó orvossal, aki jár Paulhoz. Azt mondta nekem, hogy Laurának feltétlenül tengeri fürdőre van szüksége, és Dieppe-et javasolta, mert ennél hosszabb utazás ártana.

Másrészt Paul megígérte nekem, hogy Dieppe-ből való visszatérése után megtesz minden tőle telhetőt, hogy lerövidítse a doktorátusának letételéhez stb. szükséges időt.

Őszintén meg kell mondanom Önnek, hogy nagyon aggódom a leányom egészségi állapota miatt.

Unokánk bájos kisfiú. Még soha nem láttam ilyen szépen formált gyermekfejet.

---

* *V. ö. 311. old. – Szerk.*

Hódolatom madame Lafargue-nak.
Fogadja, kedves barátom, szívélyes üdvözleteimet

híve
Karl Marx

Eredeti nyelve: francia

52

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1869 július 15.

Kedves Kugelmann,

Június 2-i levele akkor érkezett ide, amikor Manchesterben voltam.[483] Elfelejtették utánam küldeni és később teljesen megfeledkeztek a létezéséről. Én *csak most* kaptam kézhez, amikor az Ön július 6-i levele felhívta a figyelmemet rá. Az utóbbi levelet is csak tegnap kaptam meg, mert Laurám betegeskedése miatt egy hétig *inkognitó* Párizsban voltam[503], ahol, mellékesen megjegyezve, kézzelfogható a mozgalom növekedése. Máskülönben siettem volna, hogy Önnek betegsége idején írjak.

Ami a „Brumaire tizennyolcadikájá"-t[265] illeti, Meissner bizonykodásai merő füllentések.[893] Január vége óta nála van a dolog. Az előszót természetesen nem kapta meg, mert a két utolsó korrektúra-ívet nem küldte el. Az utóbbiakat végre megkaptam június 23-án és még aznap visszaküldtem korrigálva, az előszóval együtt. Tehát megint több mint 3 hét eltelt, amíg csakugyan beérkeztünk a könyvkereskedelem uborkaszezonjába!

Németországba csak szeptemberben megyek.[885] Főként a lányom* kedvéért utazom. De mindenképp meglátogatnám Önt Helgolandban (Hannoveren keresztül utazom).

Ami az Engels-féle életrajzot illeti, szíveskedjék nekem visszaküldeni. Engelsnek át kell dolgoznia, mert most más közönségnek van szánva.[894]

Szívélyesen üdvözlöm kedves feleségét és Franziskát

híve
Karl Marx

* Jenny. – *Szerk.*

53

Engels Hermann Engelshez

Engelskirchenbe

Manchester, 1869 július 15.

Kedves Hermann,

Szép kis cimbora vagy! Hogy veled az árfolyamhistória miatt csakis mint *Anya üzletvezetőjével* leveleztem, az magától értetődik.* De éppen *mert* az ő üzletvezetője vagy, nem jöhetsz nekem azzal a kijelentéssel, hogy ebben az ügyben közvetlenül Anyához forduljak. Szép is volna, ha minden alkalommal le akarnál tenni az üzletvezetőségedről, mihelyt a másik félnek más a véleménye, mint neked, vagy pedig kifogysz az érvekből. Nem, barátocskám, te csak mindenképpen maradj nekem a posztodon.

A tárgyra tehát: mit jelentett az, amiben megállapodtunk, hogy mindent 6 tallér 20 ezüstgarasban számolunk? Csakis azt, hogy mindkét fél, Anya éppúgy, mint én, lemondunk arról, hogy ennél a 10 000 £-nél árfolyamnyereségre tegyünk szert. De minthogy az általam visszafizetett 7000 £ esetében Anya mégis határozott árfolyamnyereségre *tett* szert, természetes volt, hogy rendben levőnek találjam, ha én is szert teszek a magaméra a kis maradéknál. Te persze sokkal egyszerűbben oldod meg a kérdést, amennyiben kurtán-furcsán azt állítod, hogy árfolyamnyereségre egyedül Anyának van joga.

Nem gondolod meg egyébként, hogy mennyire magad alatt vágod a fát a leszámítolási ügyben, amikor, igen helyesen, Anyát tünteted fel a tulajdonképpen egyedül érdekelt félnek. Visszafizetek Anyának 1000 £-et, s érdeklődésemre azt a választ kapom, hogy küldjem el R. Funke & Co.-nak, tetszés szerinti látra szóló váltókban. Ezt meg is tettem, és ezáltal igényem támadt arra, hogy e váltók az esedékességük napján teljes összegben a javamra írassanak. Hogy utána Funke mit csinált a váltókkal valamely, az R. Funke & Co. és a barmeni Ermen & Engels cég közötti, előttem ismeretlen és reám nem tartozó megállapodás folytán (ehhez a két céghez, mint írod, semmi közöm), az egyáltalán nem az én dolgom

* *V. ö. 595. old. – Szerk.*

többé, és az sem, hogy a bank, amelynél Funke leszámítoltatta a váltókat, mit csinált velük. Ez talán végre világossá válik előtted.

„Csalafintaságról" egyáltalában nincs szó. De hivatásos kereskedők, éppúgy mint hivatásos ügyvédek, könnyen hozzászoknak, hogy az ügyet, amelyet éppen képviselnek, csak a számukra legelőnyösebb oldaláról nézzék, míg tudományos dolgokkal foglalkozva erről a tulajdonságról kell legelőbb leszokni. A leszámítolási história sejtette velem, hogy látásmódod ebben a vonatkozásban nem egészen elfogulatlan, s ezért gondoltam azóta arra, hogy az érdekeimmel magamnak kissé többet kell törődnöm.

Hogy *én kívántam* volna azt, hogy a számlát a *te* kényelmedre tallérban vezessék, erre semmiképpen nem emlékszem. Csak azt nem veszed figyelembe, hogy egész bizonyításod, mely pusztán azon a tényen alapul, hogy a 10 000 £ az *én* javamra maradt itt Manchesterben, szintén azt bizonyítja, hogy nekem, ha az árfolyam 6 tallér 12 ezüstgarason áll, kötelességem lett volna *tallérban* téríteni, minthogy mégsem lehet kívánni, hogy Anya ezen pénzt veszítsen. Magad is megmondhatod, mit ér az olyan érvelés, amely azt bizonyítja, hogy magas árfolyamkor sterlingben, alacsony árfolyamkor pedig tallérban kell fizetnem.

Egyébként még meg szeretnélek kérdezni, hogy a csévéket és a varróselymet, amit számotokra vettem, napi árfolyamon vagy pedig 6 tallér 20 ezüstgarasban írtátok-e jóvá Anyának, bár Anya árfolyamnyeresége iránti buzgalmad alapján nem kételkedem abban, hogy az előbbi történt.

De elég ennyi. Minthogy úgy látszik, fogytán a türelmed és a dolog egyáltalán szóra sem érdemes, megteszem neked a szívességet, hogy sterlingben térítek. Gottfrieddal való megegyezésem szerint augusztus 1-én és aztán kéthavonként 1000–1000 £ lesz esedékes, s ebből az első részleteket, amennyire lehetséges, úgy fogom felhasználni, hogy Anyának térítsek. Az persze valószínű, hogy Gottfried az első részletet visszatartja, amíg a mérleg nem készül el és a szerződések nincsenek aláírva, ami még két héttel meghosszabbíthatja a dolgot, miért is kérlek, ne számíts erre biztosan és meghatározott napra. Légy szíves küldj hát nekem egy június 30-ával lezárt folyószámlát, az itteni kontóm a sok pénzfelvétel miatt olyan körülményes, hogy inkább nem hagyatkozom rá, kiváltképpen mert még nincs meg a kivonatom, az irodában pedig csak felületesen tudtam utánanézni. Aztán az egész körülbelüli szaldót megkapod: 1. augusztusban kb. 8–900 £-et, 2. októberben 1000 £-et és 3. decemberben a maradékot; kérem tehát, idejekorán közöld velem, hogyan és hová kívánod a váltókat.

Az imént érkezett meg 13-i leveled, alá fogom a dolgot írni, mihelyt bejutok a városba és megtalálom az alkonzult, valószínűleg holnap. De

tedd meg nekem a szívességet és érdeklődd meg, mit kell tennem, hogy Bochum királyi kerület törvényszéke megkíméljen minden további küldeménytől a Vereinigte Engelsburg ügyeiben. Időről időre megérkezik ide egy vaskos iromány, súlyos, rossz konceptuspapíron, akkora pecséttel, mint egy kéttalléros, „portómentes szolgálati ügyként" címezve nekem; ezért aztán az angol posta, amely fenét sem törődik Bochum kerületi törvényszékével, 3–5 shilling portót számít fel. Egy hete kaptam ilyen csomagot a Vereinigte Engelsburg összes részvényeseinek a nevével és az egyesülés tervezetével és azzal a felszólítással, hogy nyilatkozzam erről. Ezekből megtudtam, hogy talán később egyszer abban az élvezetben lehet részem, hogy 3 $\frac{601}{672}$ kux* nyolcadrészének birtokába jutok, de úgy vélem, hogy 4 shilling 9 penny portóval ez a közlés mégis kissé túl drágán van megfizetve. Ha csak el tudnám olvasni a derék kerületi bíró névaláírását, írnék neki egy igen udvarias levelet és megkérném, hogy szíveskedjék békén hagyni a Vereinigte Engelsburggal, dehát a porosz hivatalnokok éppen ezért írják alá a nevüket olyan olvashatatlanul, hogy minden választól megkíméljék magukat. Tedd meg ezért nekem a szívességet, hogy tudatod az olvashatatlan nevű férfiúval, hogy itt nem ismerik el Dortmund és Bochum kerületi törvényszékének portómentességét, és hálás leszek neki azért, ha a meghatalmazás értelmében minden közleményt Anyához irányít.

A céggel így áll a dolog: Gottfried súlyt helyez arra, hogy megtartsa, ameddig *ti* megtartjátok, mert máskülönben igényt formálhatnátok a manchesteri Ermen & Engels örökségének egy részére. Hogy értetek közbelépjek, azt szükségképpen nemcsak fölöslegesnek, hanem károsnak is tartottam, hiszen nektek megvan 1. P. Ermen beleegyezése, amely titeket *itt* fedez, és 2. a jogászok szakvéleménye, amit készpénznek vettem. Amíg P. Ermen *él*, most biztosítva vagytok G. Ermennel szemben; ha tudtam volna, hogy jogotok nem olyan egészen bombaálló, akkor éppenséggel óvakodtam volna Gottfriedot javaslatokkal erre figyelmeztetni; olyan kötelezettségbe pedig, hogy P. Ermen halála *után* sem teszi vitássá a jogotokat, G. Ermen nem ment volna bele. Ámde mégis a kezünkben van azzal, hogy én a cég jogát neki csak 5 évre adtam meg, és noha megígértem, hogy később sem állok az útjába, ez mégis, mint pl. az én diszkrécióm is üzleti titkokban stb., egészen az ő viselkedésétől – nevezetesen a veletek szembeni viselkedésétől is – függ, amit kereken megmondtam neki.

A 10 000 £-en, amit már részvényekbe fektettem, június 30-án árfolyam-

* – bányarészjegy – *Szerk.*

emelkedés révén nettó legalább 170 £-et nyertem. Átlagosan a befektetett tőke 5 $^{7}/_{8}$ %-át hozzák. A többségük gázrészvény, aztán vízmű- és vasútrészvény, valamennyi angol társaság.

Napról napra jobban tetszik nekem, hogy szabad vagyok. Sajnos még túl sok futkározni valóm van, semhogy valamely meghatározott tanulmánnyal alaposan elkezdhessek foglalkozni, de hamarosan ez is megy majd.

A csévék ügyében beszéltem Schunck beszerzőjével és küldtem neki egy feljegyzést, amelyből használatotokra egy másolatot mellékelek. Ami a varróselymet illeti, a legutóbbi bevásárlásaim óta a minőségek annyira megváltoztak, hogy a legjobb, ha minták alapján rendeltek, amennyiben szükségetek van rá. Éppúgy a csévéknél a legjobb, ha *megkötitek* Schunckékat, hogy a feljegyzésben említett fonalféléket szállítsák, ezek ugyanazok, amelyeket itt 20 éve használunk és *nektek pótolhatatlanok*, ameddig a minőséget nem változtatják meg.

Szívélyes üdvözlet Emmának, a kicsinyeknek és az összes testvéreknek. Mellékelten 2 sor E. Blankhoz.

Friedriched

54

Engels Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

Manchester, 1869 július 28.

Kedves Kugelmann,

Mellékelten az életrajz[894] a „Zukunft" számára átszabva és utalással a „Brumaire tizennyolcadikájá"-ra[265]. Nagyon szívesen veszem, hogy ott előbb lemásolják, mert jobb, ha Weiss *nem* tudja, hogy tőlem származik.

Az utazás miatt Marx fog írni Önnek, talán már írt is. Karlsbadba biztosan nem tudja őt elcipelni, ami pedig engem illet, a mérlegzárási stb. história annyira elhúzódik, hogy egyáltalában nem tudom, *mikor* távozhatom majd, augusztus 15–20. előtt úgyszólván biztosan *nem*. Ez nagyon kellemetlen, de mivel utolsó ízben fordul elő, hogy a kereskedelem így meggyötör, nem szabad túlzottan morgolódnom. Ily módon ebben az évben nyilván nem találkozhatom Önnel, mert Karlsbadba bajosan vetődöm el.

Hogy az életrajz még ma útnak induljon, ezennel zárnom kell soraimat – tehát legközelebb, és kívánom, hogy Karlsbad használjon epekövei ellen. Egyik barmeni sógornőmnek is voltak egyszer epekövei, de szerencsésen megszabadult tőlük és megint jó húsban van, meghízott és jókedvű.

Híve

F. E.

55

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

[London,] 1869 július 30.

Kedves Barátom,

Mintegy 12 napja (karbunkulusszerű) kelés volt a bal karomon (még nem múlt el egészen), amilyenhez hasonló volt a bal hónaljam alatt, amikor Manchesterben tartózkodtam Engelsnél[483]. De nem ez az oka, hogy mostanáig halasztottam a választ f. hó 17-i levelére. Mivel éppenséggel nem szívesen keresztezném az Ön terveit, sőt személyesen is érdekelve voltam abban, hogy társaságát élvezhessem, különböző lépéseket tettem, hogy a dolgot ilyen értelemben intézzem. De *ez teljesen lehetetlen.* Augusztus végén *Hollandiában kell* lennem a rokonaimnál, ahol mindenféle, engem igen jelentősen érdeklő és nekem fontos ügy vár rendezésre. Javaslatomat, hogy ezt a találkát más időpontra helyezzük át, teljességgel elvetették, mert mindazokat, akikkel össze kell jönnöm, köti az üzletük és csak bizonyos idejük szabad arra, hogy Zalt-Bommelban összetalálkozhassunk.

Ezért augusztus végén utazom el Londonból.[885] Írja meg nekem, hogy mikor tér vissza Hannoverba. Meglátom, mennyire igazíthatom ehhez a további utazásomat.

Szívélyes üdvözlet kedves feleségének és Franziskának

híve

K. M.

Ui. Ráadásul még augusztus folyamán Lafargue és neje, valamint fiacskája Londonba jönnek.

56

Marx Hermann Junghoz

Londonba

[London, 1869] augusztus 13.

Kedves Jung,

Éppen most kaptam meg levelét (2 órakor).

Feltétlenül menjen.[895] Az, hogy Applegarthot a saját szövetsége küldi, megmutatja majd a kontinensieknek, hogy az angol munkások nem olyan közömbösek az Internacionálé iránt, mint ahogyan rosszakaróik állítják. Csak az a kár, hogy Applegarth még csak részt sem vesz mostani megbeszéléseinken, hogy képviselni tudná nézeteinket.

Ha nem vigyázunk, a Denmark streeti szamarak bajt csinálhatnak. Levelet kellene írni lengyelünknek* is – nekem nincs meg a címe.

Őszinte híve
K. M.

Eredeti nyelve: angol

* Antoni Żabicki. – *Szerk.*

57

Marx Laura Lafargue-hoz

Londonba

Hannover, [18]69 szept. 25.

Kedves Kakadum,

Sajnálom, hogy nem ünnepelhettem otthon kedves madárkám születésnapját, de Old Nick[761] gondolatai veled vannak.

Du bist beslôzen
In mînem Herzen.[896]

Örömmel értesültem arról Möhmchen* leveléből (amelyet a maga szokott szórakoztató módján írt, a levélírás valóságos virtuóza), hogy javul az egészséged. Remélem, drága kis Schnappynk is hamarosan jobban lesz. Ugyanakkor teljesen egyetértek Kugelmann-nal abban, hogy *azonnal* meg kell hívni dr. Westet konzultációra (vagy más orvost, ha ő nincs ott). Bízom benne, hogy ebben az esetben te és Lafargue alávetitek magatokat apai tekintélyemnek, amelyre, jól tudod, nem szoktam hivatkozni. Senkit sem nehezebb kezelni, mint egy kisgyereket. Nincs olyan eset, amelyben nagyobb szükség van azonnali cselekvésre és amelyben minden halogatás ennyire káros lehet. Semmilyen körülmények között nem szabad sürgetned a Londonból való elutazást. Valóban veszélyes lenne a gyermeknek, és neked sem tenne jót. Ezzel kapcsolatban minden orvos ugyanezt a tanácsot adná neked.

Örülök, hogy a bázeli kongresszus[455] véget ért és hogy viszonylag jól zajlott le. Mindig nyugtalankodom, amikor a párt ilyen alkalmakkor közszemlére kerül „minden kelevényével együtt". A szereplők egyike sem állt az elvek magaslatán, de a felsőbb osztályok hülyesége elhomályosítja a munkásosztály baklövéseit. Nem haladhattunk át egyetlen olyan német kisvároson sem, amelynek zuglapja tele ne lett volna „annak a félelmetes kongresszusnak" a viselt dolgaival.

Bizonyos fokig dilemmában vagyunk itt. Kugelmannék hallani sem akarnak arról, hogy hamarosan búcsút mondjunk. Ugyanakkor Jenny egészsége

* Marx felesége. – *Szerk.*

sokat javult a levegőváltozás és a körülmények megváltozása következtében.

Liebknechttel valószínűleg néhány napon belül találkozom Braunschweigban. Én nem vagyok hajlandó Lipcsébe utazni, ő meg nem jöhet Hannoverba, mivel a poroszok bizonyára ingyen szállást biztosítanának neki a Reichstag üléseinek elnapolása idejére.[556]

Nagyon köszönöm Paul részletes levelét.[897] Szívélyesen üdvözlöm az egész családot, sokszor csókollak téged és az én drága kis Schnappymat.

Adio, kedves gyermekem!

Old Nicked

Eredeti nyelve : angol

58

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1869 okt. 12.

Kedves Kugelmann,

A legnagyobb sietségben, mert éppen most érkezett meg Tussyka és Engels. Láthatod ezekből a sorokból, hogy szerencsésen megérkeztünk Angliába, a tegnapi nap folyamán.[885] Volt néhány tengeri és egyéb kalandunk, amiről Jennyke fog részletesen beszámolni.

Egyelőre szívélyesen üdvözöljük az egész családot.

Barátod
K. M.

Külön üdvözlet madame la comtesse-nak* és Käuzchennak**! Dettó üdvözlet Engelstől, Lafargue-tól, Mrs. Marxtól stb. A kicsi*** jobban van.

---

* – a grófné őnagyságának (Gertrud Kugelmann) – *Szerk.*

** – kismacskának (Franziska Kugelmann) – *Szerk.*

*** Charles-Étienne Lafargue. – *Szerk.*

59

Marx Paul és Laura Lafargue-hoz

Párizsba

London, [18]69 okt. 18.

Kedves Paul és Laura,

Ma elküldöm nektek Keller úr kéziratát.[600] Nem vagyok képes megtalálni a címét. Így hát Schily segítségével nektek kell megszereznetek a címet M. Hesstől.

Mondjátok meg Keller úrnak, hogy folytassa a munkát. Egészében meg vagyok elégedve a fordításával, bár híjával van az eleganciának és túl felületes.

Az lesz a legjobb, ha minden fejezetet *általatok* küld el nekem. Ami a IV. fejezetet illeti, további részekre fogom osztani.[898]

Azok a változtatások, amelyeket ebben a II. fejezetben eszközöltem, nem kötelezőek, de megmutatják, milyen irányú javításokat kívánok.

A „*Verwertung*"* szót illetően lásd megjegyzésemet Keller kéziratának 12. oldalán. Ehhez jegyzetet kell készítenie a francia olvasó számára.

Kétlem, hogy a *szavak* gyakori *ritkítása* jó megoldás lesz a francia nyomdászok számára.

Németben a „Prozess" (procès)** szót használjuk gazdasági mozgásokra, ahogyan ti „vegyi folyamatról" beszéltek, ha nem tévedek. Keller jelenségeknek [phenomena] fordítja, ami értelmetlenség. Ha nem talál más szót, fordítsa mindig a „mouvement"*** szóval vagy valami hasonlóval.

Csókoljátok meg helyettem a drága Schnappyt.

A ti
Old Nicketek[761]

---

* – „értékesítés" – *Szerk.*
** – folyamat – *Szerk.*
*** – „mozgás" – *Szerk.*

Levelet kaptam Szentpétervárról. Egy orosz elküldte nekem a munkáját (orosz nyelven*) a parasztság és a munkásosztály helyzetéről abban a sötétbe borult országban.[559]

Eredeti nyelve: angol

[*Lafargue megjegyzése*]

Figyelmeztetni kell Kellert, hogy a pontozott vonallal aláhúzott szavak benne maradnak a szövegben.

* *A kéziratban:* német nyelven. – *Szerk.*

60

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1869 nov. 29.

Kedves Kugelmann,

Jennyke kb. 5 héttel ezelőtt küldött neked egy – voltaképpen két – levelet*, egyet neked és egyet a grófné asszonyságnak.** A levélhez mellékelve volt *G. Weerth* portréja, s minthogy ezt nehéz pótolni és nem lehet másikat küldeni, Jennyke minél hamarabb tudni szeretné, hogy a küldeményt megkaptátok-e vagy sem.

Itt az keltett némi gyanút a postaforgalom sérthetetlenségét és biztonságát illetően, hogy egy levelet, amelyet Engelsnek Hannoverből írtam, letagadhatatlanul feltörtek és utána igen ügyetlenül zártak vissza.*** Engels megőrizte a borítékot, hogy szemrevételezéssel győződjem meg róla.

Hosszú és bizonyos fokig bűnös hallgatásomat magyarázd azzal, hogy rengeteg munkát kellett pótolnom, nemcsak tudományos tanulmányaimban, hanem az *Internacionáléval* kapcsolatban is, hogy azonkívül *oroszul* tanultam, mert Pétervárról kaptam egy könyvet a dolgozó osztályok helyzetéről (beleértve persze a parasztokat is) Oroszországban[559], végül pedig, hogy egészségi állapotom korántsem kielégítő.

Valószínűleg láttad a „*Volksstaat*"-*ban* az általam indítványozott határozatokat Gladstone ellen az ír amnesztia kérdésében.[568] Most ugyanúgy megtámadtam Gladstone-t – ami itt feltűnést keltett –, mint korábban Palmerstont.[820] Az itteni demagóg emigránsok szeretnek biztos távolságból nekirontani a kontinentális zsarnokoknak. Az ilyesmi engem csak akkor csábít, ha vultu instantis tyranni° történik.

De fellépésemnek ebben az ír amnesztia-kérdésben éppúgy, mint a Főtanácsban tett további indítványomnak, hogy vitassuk meg az angol mun-

---

* *V. ö. 685–686. old.* – *Szerk.*

** Gertrud Kugelmann. – *Szerk.*

*** *V. ö. 366., 369. old.* – *Szerk.*

° – szemtől szembe a fenyegető zsarnokkal[899] – *Szerk.*

kásosztály viszonyát Írországhoz és hozzunk róla határozatokat*, természetesen más céljai is vannak, mint az, hogy hangosan és határozottan szót emeljünk az elnyomott írekért elnyomóikkal szemben.

Mindinkább arra a meggyőződésre jutottam – és most az a fődolog, hogy ezt a meggyőződést beleverjük az angol munkásosztályba –, hogy a munkásosztály itt, Angliában soha nem cselekedhet valami döntő dolgot, amíg Írországra vonatkozó politikáját a leghatározottabban el nem választja az uralkodó osztályok politikájától úgy, hogy nemcsak közösséget vállal az írek ügyével, hanem éppenséggel kezdeményezi az 1801-ben létrehozott Unió[57] felbontását és szabad föderális viszonnyal való helyettesítését. Mégpedig ezt nem mint az Írország iránti rokonszenv ügyét kell szorgalmazni, hanem mint az angol proletariátus érdekében fogant követelést. Ha ez nem történik meg, akkor az angol nép az uralkodó osztályok járszalagján marad, mert *neki* velük közösen Írország ellen kell arcvonalat alakítania. A munkásosztály minden mozgalmát magában Angliában megbénítja az írekkel való viszály, akik magában Angliában is igen jelentős részét alkotják a munkásosztálynak. Az itteni felszabadulás *első feltétele* – az angol földbirtokos oligarchia megbuktatása – megvalósíthatatlan marad, mert itteni hadállása nem rohamozható meg mindaddig, amíg jól megerősített előretolt állása van Írországban. Ott azonban, mihelyt az ügyet magának az ír népnek a kezébe teszik le, mihelyt az ír népet saját törvényhozójává és kormányzójává teszik, mihelyt autonóm lesz, a földbirtokos arisztokrácia (nagyrészt *ugyanazok a személyek*, mint az angol landlordok) megsemmisítése hasonlíthatatlanul könnyebb, mint itt, mert Írországban ez nemcsak egyszerűen gazdasági kérdés, hanem egyúttal *nemzeti* kérdés is, mert a landlordok ott, Angliától eltérően, nem a hagyományos méltóságai és képviselői, hanem a halálosan gyűlölt elnyomói a nemzetiségnek. És az Írországhoz fűződő mostani viszony nemcsak Anglia belső társadalmi fejlődését bénítja meg, hanem külpolitikáját is, főként Oroszországgal és az Amerikai Egyesült Államokkal kapcsolatos politikáját.

Minthogy pedig az angol munkásosztály feltétlenül a döntő súlyt veti a társadalmi felszabadulás serpenyőjébe, itt kell a dolgot megfogni. Az angol köztársaság Cromwell alatt valójában Írországon szenvedett hajótörést.[900] Non bis in idem!** Az írek pompásan megtréfálták az angol kormányt azzal, hogy beválasztották a parlamentbe a „convict felon"*** O'Donovan Rossát.

---

* *V. ö. 384–385. old.* – *Szerk.*

** – Ne történjék meg ugyanaz másodszor![901] – *Szerk.*

*** – „elítélt gonosztevő" – *Szerk.*

A kormánylapok már a Habeas Corpus Act[622] újabb felfüggesztésével, újabb rémuralom-rendszerrel fenyegetőznek! Valójában Anglia sohasem uralkodott másként Írországban és nem is uralkod*hatik* ott másként, amíg a mostani helyzet tart – csak a legocsmányabb rémuralommal és a leggaládabb korrupcióval.

Franciaországban eddig jól mennek a dolgok. Egyrészt kompromittálják magukat a legkülönbözőbb irányzatú kivénhedt demagóg és demokrata üvöltözők. Másrészt Bonaparte az engedményeknek olyan vágányára szorult, ahol a nyakát kell szegnie.

A porosz kamara Eulenburg-botránya[902] kapcsán megjegyzi a tegnapi „*Observer*" (ez a hetilap a *kormányé*): Napóleon azt mondta: „Grattez le Russe, et vous trouverez le Tartare."* Poroszországgal kapcsolatban még csak kaparni sem kell ahhoz, hogy előbújjon – az *orosz*.

Apropó. Dr. med. Reich keresztneve Eduard, s könyvének előszava szerint úgy látszik Gothában lakik.[903]

Szívélyes üdvözletem a grófné őnagyságának** és Franziskának

barátod
K. Marx

Nem kaphatnánk meg a bielefeldi „ünnepi Freiligrath-brosúrát"?

* – „Kapard meg az oroszt, és előbújik a tatár." – *Szerk.*
** Gertrud Kugelmann. – *Szerk.*

1870

61

Marx Hermann Junghoz

Londonba

[London,] 1870 január 8.

Kedves Jung,

Előbb Shaw temetése,[904] azután más események akadályoztak abban, hogy korábban küldjem el Önnek a Genfnek szóló körlevelet[638].

A szövegben vannak változtatások – kihúztam, illetve hozzáírtam néhány mondatot és igen sok helyen módosítottam a kifejezéseket.

Ezért újból le kell írnia az egészet (amilyen gyorsan csak lehetséges), hogy az a szöveg, amelyet ma Brüsszelbe küldök, megegyezzék a Genfbe küldött szöveggel. Amint elkészül, adja át a dolgot Dupont-nak.

Üdvözletem a családjának.

Őszinte híve
Karl Marx

A genfi körlevél másolatán kívül teljes beszámolót készítettem a brüsszeli bizottságnak[905], „kedvcsinálóul", meg egy kicsit azért is, hogy megmutassam nekik azt az elméleti badarságot, amelyet Genfben prédikálnak.

Eredeti nyelve: angol

62

Marx César De Paepe-hoz

Brüsszelbe

London, 1870 január 24.

Kedves De Paepe Polgártárs,

Kissé nehézkesen írok Önnek; ugyanis a bal karom kötésben van. A múlt hónap vége óta a hónaljamnál egy mirigykelés kezdett kialakulni. Elhanyagoltam a dolgot, s abban bűnhődöm, amiben vétkeztem. Néhány nappal azután, hogy elküldtem a levelet Brüsszelbe*, tűrhetetlenné vált a fájdalom és az orvosok karmai közé kerültem. Két műtétet kellett elviselnem. Javul a dolog, de még mindig kezelés alatt állok és nem hagyhatom el a szobát.

Elsősorban azért írom ezt a levelet, hogy személyes szívességet kérjek Öntől. Valószínűleg tudja, hogy az angol burzsoázia egy része afféle *Földligát*[906] alakított a munkások *Föld- és Munkaligája*[567] ellen. Látszólagos céljuk az, hogy az angol földtulajdont átváltoztassák parcellatulajdonná, és a nép nagyobb javára egy parasztságot teremtsenek. Valódi céljuk a támadás a földbirtokos arisztokrácia ellen. A földet szabad forgalomba akarják dobni, hogy így a landlordok kezéből átmenjen a tőkések kezébe. Evégett kiadnak egy sorozat népszerű értekezést „*Cobden Treaties*"** címmel, amelyekben a kistulajdont rózsás színekben ecsetelik. Állandó vesszőparipájuk *Belgium* (főként a *flamandok*). Az a látszat, mintha abban az országban a parasztok paradicsomi körülmények között élnének. Összeköttetésbe léptek Laveleye úrral, aki az adatokat szolgáltatja nekik szavalataikhoz. Mármost, mivel a „*Tőke*" második kötetében tárgyalom a földtulajdont,[907] úgy vélem, hasznos lesz kitérnem kissé a földtulajdon belgiumi szervezetének és a belga mezőgazdaságnak a részleteire. Lenne olyan kedves megírni nekem azoknak a *legfontosabb könyveknek a címét*, amelyeket meg kell néznem?[908]

Betegségem persze megakadályozott abban, hogy a Főtanács ülésein az

---

* *V. ö. 629. old. – Szerk.*

** – „Cobden-értekezések" – *Szerk.*

utóbbi hetekben részt vegyek.* Tegnap este meglátogatott az albizottság (a végrehajtó bizottság), amelynek tagja vagyok. Egyebek között ismertették velem Hins úr Stepneyhez intézett levelének tartalmát. Mivel Stepney azt hitte, hogy módomban lesz részt venni a Főtanács (január 25-i) ülésén, nem adott nekem semmiféle kivonatot ebből a levélből. Csak hallomásból tudok róla.[663]

Legelőbb is Brüsszelben nyilván azt hiszik, hogy a genfi katasztrófát, a változást az „Égalité" szerkesztőségében[674] a Főtanács határozatai[638] idézték elő. Ez tévedés. Jungot az órásmunkája annyira lefoglalta, hogy *január 16-ig* nem talált időt a Genfnek szóló határozatok lemásolására és elküldésére. A *közbenső időben* két levelet kapott Perret úrtól, a Francia-Svájci Bizottság titkárától. Az első levél, amely *január 4-én* kelt, hivatalos. Ez a Francia-Svájci Bizottság közleménye a Főtanácsnak, amely elmondja, hogy az „*Égalité*" néhány szerkesztője megállapodott abban, hogy nyilvános hadjáratot indítanak a Főtanács *és* a svájci bizottságok ellen, amelyekkel nem értettek egyet, de a Francia-Svájci Bizottság akarata *ellenére* cselekszenek.

A második levél, amely későbbi keletű, de szintén az *előtt* érkezett, mielőtt Jung elküldte a Főtanács határozatait, bizalmas levél, amelyet Perret Junghoz intézett.[909] Szó szerinti kivonatokat adok Önnek, hogy folyamatosan tájékoztassam az ügyekben. Minthogy magánlevélről van szó, mondanom sem kell Önnek, hogy ezeket a kivonatokat nem szabad közölni a belga Tanáccsal, s szerzőjük nevének is titokban kell maradnia.

„... Bakunyin elhagyta Genfet. Annál jobb. Ezek az emberek szakadást idéznek elő köztünk. Ők voltak az *Alliance*[387] feje. Ezek a demokraták önkényeskedők, nem akarnak ellenzéket, ilyenek Bakunyin, Perron és Robin; mindhárom az »*Égalité*« élén állt. Bakunyin, a személyes támadásaival, 200–300 genfi előfizetőnkbe került. Robin még nála is önkényeskedőbb, mindent meg akart változtatni nálunk; nem fog neki sikerülni, nem akarjuk, hogy uralkodjanak fölöttünk ezek az uraságok, akik nélkülözhetetleneknek hiszik magukat. Megpróbáltak nyomást gyakorolni a Föderális Bizottságra, de ez nem járt sikerrel, nem akarunk kalandokba bocsátkozni velük és megoszlást előidézni szekcióinkban. Higgye el nekem, az *Alliance* veszélyes számunkra, különösen most. Tervük Genfben az, már régen átláttam, hogy az összes társaságok élére az *Alliance* embereit állítsák, hogy uralomra tegyenek szert a föderációban. Ha ismerné cselekvési módszereiket – *becsmérelni* a szekciókban azokat, akik nem vetik alá magukat nekik; mindent

* *V. ö. 652. old. – Szerk.*

megtettek, hogy elgáncsolják jelölésemet Bázelban; Grosselinnal ugyanez történt... Láthatja, azon mesterkedtek, hogy Bázelba csakis az Alliance tagjait küldjék, Hengét, Brosset-t, Bakunyint. Ez nem sikerült teljesen. Ő* azonkívül még kikoldult meghatalmazást Lyontól, Nápolytól; az ilyen módszerek nem erkölcsösek. Hamarabb utaztak el, mint mi, hogy előkészítsék intrikáikat Bázelban... Megtörtént tény volt a kongresszuson,[455] amit előre sejtettem, de nem voltak megbízható bizonyítékaim rá. Martinaud-nak, a neuchâteli szekció küldöttének Guillaume fivére által aláírt, hazug, hamis mandátuma volt,[910] *a bizonyítékok a kezünkben vannak*. A neuchâteli szekció ekkor még nem alakult meg végleges formában, és az ideiglenes bizottság azt írta nekünk, hogy nem ismeri sem Guillaume-ot, sem Martinaud-t. Íme az *Alliance* apostolainak erkölcse, hiszen Guillaume és néhányan Le Locle-ból az ő barátaik. Ezenkívül a »*Progrès*« létrehozása előfizetőket vont el az »*Égalité*«-*tól*, holott újságunkat mindnyájan együtt alapítottuk és nekünk kell fenntartani.

A legutóbbi újdonság – az *Alliance* fenegyerekei az imént kiváltak az »Égalité«-ből, Perron, Robin és néhány más kisebb-nagyobb tehetség. Egy kis államcsíny Bakunyin és Robin módján. *Rá akarták kényszeríteni a Föderális Bizottságot, hogy bocsássa el* a szerkesztőség egy tagját, aki ellenállt nekik és megbélyegezte a különböző bizottságok és a Főtanács ellen intézett támadásokat. Nem akarunk a tekintéllyel élni ezeknek az embereknek a javára, még leplezett harcunk lesz velük; de úgy tűnik, hogy az Alliance sok tagot veszít, kisebbedik; annál jobb."

Eddig a kivonatok Perret leveléből.

Ha Hins úr még nem közölte levelemet (és a Főtanács határozatait) a belga Tanáccsal**, *jól teszi, ha teljesen kihagyja a Bakunyinnal kapcsolatos paragrafust*. Egyetlen másolatom sincs belőle, de tudom, hogy fizikai fájdalom okozta ingerültségben írtam. Így nem kételkedem abban, hogy Hins úr éppen ennek a paragrafusnak a formáját kifogásolja. Ami viszont a lényeget, ami a tényeket illeti, ezek függetlenek az én rossz kifejezési módomtól és Hins úrnak Bakunyinról alkotott jó véleményétől. A tény az, hogy az *Alliance*, amelynek megteremtője Bakunyin, s amelyet csak *névlegesen* oszlattak fel, veszéllyel fenyegeti a *Nemzetközi Szövetséget*, bomlasztó elem.

Mondták nekem, hogy a Bakunyinra vonatkozó paragrafusból Hins úr a „le bonhomme Richard"*** kifejezést is kifogásolja. Ez csak *slip of the pen*°,

* Bakunyin. – *Szerk.*

** *V. ö. 629. old.* – *Szerk.*

*** –„a jóember Richard" (Albert Richard) – *Szerk.*

° – *tollhiba* – *Szerk.*

amit annál is inkább sajnálok, mert Richard egyike a Szövetség legaktívabb tagjainak. Ezt a szót csupán azért alkalmaztam, mert meg akartam mondani, hogy az idézett levelezésben ő túl sok jóindulattal [bonhomie] fogad el véleményeket, amelyeknek sohasem nézett a mélyére. Egyébként amikor ezt írtam, Richard újabb bizonyságát adta hebehurgyaságának. Küldött a Tanácsnak egy levelet egy teljesen megfogalmazott ítélettel, amelyben bizonyos személyeket, akik egy lyoni úgynevezett szakadár szekcióhoz tartoznak, *aljasnak*, *árulónak* és a Szövetségből *kizártnak* nyilvánít. Tőlünk pedig azt kívánják, másoljuk le ezt az ítéletet, lássuk el pecsétünkkel és aláírásunkkal, és küldjük vissza postán. És mindezt bizonyítékok nélkül, dokumentumok nélkül, anélkül, hogy az elítélteknek jogot adnának a védekezésre!

Azt is mondták nekem, hogy Hins úr kifogásolja a bázeli kongresszusról szóló angol jelentésben[591], hogy kihagyta mindazt, ami összefügg az örökösödési kérdéssel. Ez nyilvánvaló félreértés. A 26–29. oldalon megtalálható mind a Főtanács beszámolója,[911] mind a Bázelban kijelölt bizottság beszámolója, mind pedig a kérdésről szóló vita rövid összefoglalása. Egyébként a kongresszus munkáiról szóló angol jelentést Eccarius írta. A tanács bizottságot nevezett ki e jelentés felülvizsgálására. Engem kineveztek ugyan a bizottság tagjává, de visszautasítottam a részvételt, mert nem voltam jelen a kongresszuson és ezért nem voltam illetékes a jelentés pontosságát megítélni. Egész együttműködésem tisztán irodalmi korrekciókra szorítkozott.

Végül, ha a Főtanács által elfogadott határozatoknak nincs szerencséjük kielégíteni Hins urat, nyilvánvalóan kielégítették a Francia-Svájci Tanácsot, minthogy két héttel kézhez vételük előtt határozatot hozott, hogy megszabadul az Alliance diktatúrájától.

Kész híve
K. M.

Eredeti nyelve: francia

63

Engels Karl Kleinhez és Friedrich Mollhoz

Solingenba

Manchester, 1870 febr. 8.
86, Mornington Street, Stockport Road

Kedves Barátaim,

Bocsánatot kell kérnem, hogy december 3-i levelükre mindmáig nem válaszoltam.[623] Mentségem csak az, hogy szívesen írtam volna valami kellemeset és ezért amúgyis előbb körül kellett néznem a szövetkezet érdekében. Ha most még sincsenek nagyon örvendetes híreim, akkor ez, mint látni fogják, nem az én hibám.

Solingen még 48-ból és 49-ből jó emlékezetemben van. Akkoriban a solingeni munkások nemcsak messze a legfejlettebbek és a leghatározottabbak voltak a Rajna-tartományban, ahogyan ez az elberfeldi históriában[912] is megmutatkozott; én személyesen különös hálára vagyok kötelezve iránt uk, mert a solingeni menetoszlop, amellyel Elberfeldbe vonultam, támogatott engem és megvédett ott a „radikális" burzsoák gyáva és áruló biztonsági bizottságával szemben. A solingeniak nélkül ezek a burzsoák dutyiba zárat nak, ahol aztán valószínűleg hátrahagytak volna engesztelő áldozatként a porosz uraknak. Azt is igen jól tudom, hogy a solingeniak a Lassalle-féle diadalmenetek egész ideje alatt nem mint az új tan neveltjei viselkedtek, hanem mint olyan emberek, akik már évek óta a szocialista mozgalomhoz tartoztak, s akik csatlakozhattak ugyan az új Egylethez[202], de semmit sem kellett tőle tanulniok. És éppoly jól tudom, hogy Klein barátunk, éppen amikor Lassalle-t messiásként imádták, elég bátor volt, hogy őt és a munkásokat emlékeztesse arra, hogy azért már a „Neue Rheinische Zeitung" emberei is hozzájárultak egyben-másban a munkások önállósulásához.[626]

Mindezzel szemben kétszeresen fájdalmas volt nekem, hogy saját eszközeim nem tették lehetővé a szövetkezetet olyan módon felkarolnom, amely különösebb haszonnal járhatna számára. A magam kis pénze olyan szilárdan le van kötve, hogy a legjobb akarattal sem férhetek hozzá – és legalábbis a legközelebbi években biztosan nem –, még a személyes céljaimra sem. Csak a bevételeimmel rendelkezhetem tehát, és azok az itteni körülmények-

hez viszonyítva szintén nem ragyogók. Hogy azonban legalább jó szándékomat bizonyítsam, mellékelek *50 tallért*, az I. Lit, C. N. 180,126 sz. porosz bankjegy formájában, és kérem, hogy ennek fejében küldjék meg a megfelelő kötvénycímletet, de a kamatokat ne az én javamra, hanem a szövetkezet tartalékalapjának javára írják.

Mármost Marxszal együtt, akivel a dolgot megbeszéltem,* körülnéztem, hogy nem tudunk-e másképpen pénzt felhajtani a szövetkezet részére. Marx ismer is olyanokat, akiknek megvannak az eszközeik, és akikről fel lehet tételezni a jóakaratot. De az az ember, akinek révén a dolgot nyélbe kellene ütnünk, több hónapra elutazott, és *addig* nincs mit tenni. Tervünk mármost a következő: ha sikerül ezeknek az embereknek az érdeklődését felkeltenünk a dolog iránt, felszólítjuk őket, hogy küldjenek valakit Solingenba, aki maga felülvizsgálja a szövetkezet állapotát. Akkor szükséges lenne az illetőnek az összes könyveket és bizonylatokat bemutatni, minden szükséges felvilágosítást a lehető legnyíltabban megadni. Mert különben nem kívánható, hogy emberek pénzt fektessenek egy üzletbe, és ha én magam abban a helyzetben volnék, hogy nagyobb összeget előlegezhetek, én is elmennék előbb Solingenba és ugyanezt az igényt támasztanám. Üzleti ügyekben mindenkinek kötelessége, hogy maga nézzen utána a dolgoknak, hiszen mindenki tévedhet, és különösen az, aki a dologban érdekelve van. Amellett egy ilyen embernek – aki természetesen vadidegen lenne Solingenban – becsületszavát kellene adnia, hogy a vele közlendőket semmiképpen sem használja fel. És ha ez az ember meggyőződött az üzlet szolid voltáról és az üzletvezetés megbízhatóságáról, akkor reméljük, hogy csinos összegű kötvény helyezhető el.

Ezt persze csak mint hadműveleti tervünket mondom el Önöknek, s nem szeretném, ha már most nagy reményeket fűznének ehhez, hiszen világos, hogy mások pénzével korántsem rendelkezhetünk. A világért sem szeretném, hogy a szövetkezet, efféle kilátások reményében, amelyek legkorábban csak hónapok múltán válnak valóra, de talán egyáltalán nem, olyan üzletekbe bocsátkoznék, amelyek lekötik az eszközeit és ezáltal zavarba kerülne. Éppen csak annyit ígérhetek meg, hogy ebben a dologban minden tőlünk telhetőt megteszünk. A legjobbakat kívánom a szövetkezet fellendüléséhez és az összes tagok boldogulásához.

Üdvözlettel és kézszorítással

Friedrich Engels

Címem most a fenti.

* *V. ö. 402., 404–405. old. – Szerk.*

64

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1870 febr. 17.

Kedves Kugelmann,

Hosszú idő után tegnap jutottam először szabad levegőre.

Először az üzletieket: légy oly jó és küldj el te *közvetlenül* egy példány „Vogt"-ot[66] Asher és Tsának, Unter den Linden 11, Berlin. Szeretném, ha a könyv elküldésekor postai átvételi elismervényt állíttatnál ki magadnak és azt *elküldenéd* nekem. Továbbá lekötelezne, ha körülbelül ki tudnád deríteni, *mikor* írt neked K. Hirsch a „Vogt" ügyében.

A brosúra, amelyet nekem küldtél, ama védőbeszédek közül való, amelyekkel a német-orosz-balti tartományok kiváltságos rendjei ez idő szerint a németek rokonszenvéhez folyamodnak.* Ezek a *bitangok*, akik kezdettől fogva kitűntek szolgálati buzgalmukkal az orosz diplomáciában, a hadseregben és a rendőrségnél és akik, amióta a tartományok Lengyelországtól Oroszországhoz kerültek, nemzetiségüket készséggel bocsátották áruba a parasztság kizsákmányolásának törvénybeli szentesítése fejében, most elkezdenek ordítani, mert úgy látják, hogy kiváltságos helyzetüket veszély fenyegeti. A régi rendiség, ortodox lutheranizmus és a parasztok kiszipolyozása, – ez az, amit ők *német kultúrának* neveznek, és ennek védelmére mozduljon most meg Európa. Ebből fakad ennek a brosúrának az utolsó szava is – a *földtulajdon a civilizáció bázisa*, méghozzá olyan földtulajdon, amely, magának a nyomorult pamfletírónak a bevallása szerint, nagyrészt közvetlen urasági birtokokból vagypedig *szolgáltatásokra kötelezett* parasztbirtokokból áll.

Idézeteiben – amennyiben az orosz közösségi tulajdonra vonatkoznak – a fickó egyaránt megmutatja tudatlanságát és a lólábat. Schédo-Ferroti egyike azoknak a fickóknak, akik a földközösséget okolják az orosz parasztok siralmas helyzetéért (természetesen a landlordizmus érdekében), éppúgy, mint ahogy régebben a nyugat-európai *jobbágyrendszer megszünteté-*

* *V. ö. 190. old. – Szerk.*

sét – és nem azt, hogy a jobbágyok elvesztették földjüket – kiáltották ki a pauperizmus okának. Ugyanilyen kaliberű a „*Föld és szabadság*" c. orosz könyv. Szerzője egy keleti-tengeri parlagi nemes, *von Lilienfeld**. Ami az orosz parasztságot nyomorba dönti, az ugyanaz, ami a franciát döntötte nyomorúságba XIV. Lajos stb. alatt – *állami adók és a nagybirtokosoknak fizetett obrok***. Nem a közösségi tulajdon hozta létre a nyomort, hanem ellenkezőleg, egyedül az mérsékelte.

Történelmi hazugság továbbá, hogy ez a *közösségi tulajdon mongol*. Mint írásaimban többhelyütt rámutattam,[98] *indiai* eredetű, és ezért minden európai kultúrnépnél megtalálható fejlődése kezdetén. Sajátosan *szláv* (nem mongol) formája Oroszországban (ez a *nem orosz délszlávoknál* is ismétlődik), mutatis mutandis***, leginkább az indiai közösségi tulajdon *ónémet* változatához hasonlít.

Hogy a lengyel *Duchiński* Párizsban a nagyorosz törzset *nem szlávnak*, hanem *mongolnak* nyilvánította és ezt sok tudálékosság bevetésével igyekezett bebizonyítani, az egy lengyelnek az álláspontjáról rendben volt. Mindamellett a dolog hamis. Nem az orosz parasztság, hanem csak az orosz nemesség keveredett el erősen mongol-tatár elemekkel. A francia *Henri Martin* elméletét Duchińskitól vette át és „a lelkes Gottfried Kinkel" lefordította Martint[913] és megjátssza a lengyelrajongót, hogy a demokrata párttal elfeledtesse Bismarck iránti szolgai alázatát.

Hogy az orosz állam viszont *politikájában* a *mongolizmust* képviseli Európával és Amerikával szemben, az persze most már közhellyé lett igazság, tehát még olyan emberek számára is érthető, mint Gottfried és a keleti-tengeri parlagi nemesek, a nyárspolgárok, papok és professzorok. A balti-német jajkiáltás botrányát ennek ellenére ki kell aknázni, mert a német nagyhatalmat – *Poroszországot* – „kínos" helyzetbe hozza. Mindaz, ami bennünk ellenszenvet kelt a „német kultúra" ama „képviselői" iránt, Poroszország szemében éppenséggel az oltalomra érdemessé kell hogy tegye őket!

Még egy példa a pamfletíró kiáltó tudatlanságára! Az ő szemében Észak-Amerika orosz részének átengedése csupán diplomáciai furfangja volt az orosz kormánynak, amely, mellesleg megjegyezve, igen súlyos pénzügyi nehézségekkel küzdött.[914] De a fő csattanó ez: az amerikai kongresszus múltkoriban nyilvánosságra hozta ennek a tranzakciónak az irományait.

---

* *A kéziratban: Lilienthal. – Szerk.*

** *– úrbér – Szerk.*

*** – a megváltoztatandók megváltoztatásával – *Szerk.*

Ezek sorában többek között az amerikai ügyvivőnek egy jelentése is található, amelyben kifejezetten megírja Washingtonba: A szerzemény egyelőre *gazdaságilag* egyetlen centet sem ér, de – de Angliát a jenkik ezáltal elvágják egyik oldalon a tengertől, s ez meggyorsítja azt, hogy Észak-Amerika egész brit területe az Egyesült Államok kezébe jusson. Itt van a kutya eltemetve!

Levelezésedet Jacobyval* érdemileg helyeseltem, csak abszolúte megdöbbentett az én tevékenységem túlzott dicsőítése. Est modus in rebus!**, ha egyáltalán dicsérni akarsz. Maga az öreg Jacoby nagyon dicséretre méltó. Hol akadt még egy öreg radikális Európában, akiben ennyi a becsületesség és a bátorság, hogy ilyen nyíltan a proletár mozgalom oldalára álljon? Hogy az ő átmeneti rendszabályai és részletjavaslatai nem sokat érnek, az teljesen mellékes. Magunk között szólva – mindent egybevetve – a társadalmi mozgalom számára többet várok Németországtól, mint Franciaországtól!

Nagy tusakodásom volt az intrikus Bakunyinnal. De erről a következő levélben.

Legszívélyesebb üdvözletem a grófné őnagyságának*** és Franziskának.

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 422. old. – Szerk.*

** – Van mértéke a dolgoknak![685] – *Szerk.*

*** Gertrud Kugelmann. – *Szerk.*

65

Marx Charles Dobson Collethoz

Londonba[915]

London, 1870 febr. 19.

Tisztelt Uram,

Amikor legutóbbi levelét megkaptam, súlyos beteg voltam és ezért nem tudtam válaszolni.

Az oroszországi vasúti kölcsön összege *minimum* 100 millió £. Ezt az összeget nagyrészt Hollandiában, Majna-Frankfurtban, Londonban, Berlinben és Párizsban vették fel.

Ahogy a moszkvai lapokból kitűnik, az orosz kormány, ha lehetséges, *a következő két év folyamán legalább 50 millió* £-*et* szándékozik felvenni.

Ami a *legutóbbi*, 12 millió £ összegű vasúti kölcsönt illeti, ennek története a következő:

Amint bizonyára tudja, az orosz kormány több ízben, de hasztalan próbált pénzt felvenni először Thompsontól és Bonartól, majd Baringtól. Minthogy nagy szüksége volt a pénzre, végül sikerült körülbelül 2 millió £ kölcsönt kapnia *Rothschildtól*, annak berlini képviselője, *Bleichröder* révén.

Rothschild, hogy további biztosítékokat kapjon e kölcsön visszafizetésére, vállalta a legutóbbi vasúti kölcsön kibocsátását.[916]

Szerződésben kikötött

1) 4% jutalékot magának, ami 12 millió £-re szép kerek summa: 480 000 £;

2) további 5000 £-et, amelyet évente kell fizetni neki 80 éven át, amiért gondoskodik a szelvények kifizetéséről.

Rothschild nagyon óvatosan járt el. A kölcsön *angol* hányadát mindössze 4 millió £-re korlátozta, amelynek egy részét a saját számlájára jegyezte, míg a többit kizárólag a vele együtt dolgozó tőzsdéseknél és a City-beli barátainál helyezte el. Így, amikor a kölcsönt kidobták a nyílt piacra, gyerekjáték volt gyorsan felsrófolni 4% felárra.

Az eredmény azonban Rothschild minden várakozását felülmúlta. Annyira elárasztották a részvényigénylések, hogy sajnálkozását fejezte ki, amiért nem azonnal 20 millió £ kölcsönt bocsátott ki.

Az orosz kormány jelenlegi szorult pénzügyi helyzetére az alábbi tényekből lehet következtetni:

Körülbelül egy évvel ezelőtt az orosz kormány egy „sorozat" papírpénzt bocsátott ki 15 millió rubel összegben azzal, hogy majd néhány év múlva *konvertálják*. Az új kibocsátás hivatalos indoka az volt, hogy ezen eljárás révén 15 millió rubel *régi papírasszignátát* vonnak majd ki a forgalomból és helyettesítik stabilabb pénzzel. Ám alighogy kibocsátották a „sorozatot" állami kifizetések formájában, a *pétervári hivatalos lap*[917] egy rövid, szűkszavú közleményben kijelentette, hogy egyelőre *semmilyen* papírasszignátát nem vonnak ki.

Az *utóbbi néhány hónapban* az orosz kormány ismét legalább 12 „sorozatot" bocsátott ki ebből az újfajta papírpénzből, összesen 36 millió rubel összegben.

Londonban az orosz pénz árfolyama most 28–29 penny egy rubelre, holott az *átváltási paritás* 40 penny lenne.

A dolgok ilyetén állásának egyik okát *maga az orosz sajtó is elismeri*, nevezetesen azt, hogy az észak-keleti tartományok több évi rossz termése miatt, és még inkább *az amerikai konkurrencia újjáéledése* miatt az orosz gabonaexport $^1/_3$-dal esett.

Őszinte híve
Karl Marx

Eredeti nyelve : angol

66

Marx Peter Imandthoz

Dundeeba[918]

[London,] 1870 febr. 23.

Kedves Imandt,

Tudomásom szerint külföldön csinált adósságok Skóciában nem perelhetők. Azt hiszem, hogy bármelyik ottani ügyvéd meg fogja neked ezt erősíteni.

A code civil[506] – 2262. cikkely – azt mondja az elévülésről*, hogy *minden panasz* 30 év alatt elévül; 2265. cikkely: egy dolog *jóhiszemű* megszerzése esetén az elévülés 10, ill. 20 év; *2271. cikkely*: a tudományok és művészetek mestereinek és tanítóinak panasza a *havonta* eszközölt oktatás ügyében *6 hónap* alatt évül el.

A poroszok egész tolakodása nyilvánvalóan *puszta megfélemlítési kísérlet*, s egyenest kinevetheted a fickókat. Az egyetlen kellemetlen ügy az volna, ha a kötelezvényt *becsületszóra* állítottad ki. Ez jogilag mit sem változtatna, de kompromittáló lenne. Ám nyilván nem így áll a dolog?

Dronke, mint talán tudod, nagy csődbe jutott, utána eltűnt, egyesek szerint megint Liverpoolban rontja a levegőt, mások szerint viszont Párizsban vagy Spanyolországban kódorog. A legbiztosabb és legmegbízhatóbb híreket mindenképpen *Schily útján* kapod meg róla.

A gazember Biscamp továbbra is beragyogja az *augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ot* és a *„Weserzeitung"-ot*, dettó a Juch által újév óta kiadott *„Post"-ot*[919] (a „Hermann" bismarcki kezekbe ment át**). Mindezekből egyiket sem olvasom, s még kevésbé van velük bármilyen személyes kapcsolatom. Úgy tudom, a kurhesseni*** valahol London környékén tanyázik és ismét „férj". Minthogy te...

---

* *V. ö. 442. old. – Szerk.*

** *V. ö. 297. old. – Szerk.*

*** Biscamp. – *Szerk.*

67

Marx Laura és Paul Lafargue-hoz

Párizsba

London, 1870 március 5.

Kedves Laura és Paul,

Bizonyára mélyen és jogosan fel vagytok háborodva hosszú hallgatásom miatt, de meg kell bocsátanotok mint természetes következményét egyrészt a betegségemnek, másrészt a pótlólagos munkának, hogy behozzam az elvesztett időt.

A szomorú újság, amelyet Paul közölt velünk, nem ért váratlanul*. A levél megérkezése előtti estén mondtam a családnak, hogy komolyan aggódom a kicsi gyerekért. Magam is túl sokat szenvedtem ilyen veszteségektől, semhogy ne éreznék mélységesen együtt veletek. De ugyancsak személyes tapasztalatból tudom azt is, hogy mindazok a bölcs közhelyek és elcsépelt vigasztalások, amelyeket ilyen alkalomkor mondani szoktak, csak növelik az igazi bánatot, ahelyett, hogy csillapítanák.

Remélem, jó híreket küldtök majd a kis Schnappyról, fő kedvencemről. Szegény drága kis kölyök sokat szenvedhetett „a sötétbőrű természetre" olyan ártalmas hidegtől. Apropos. Bizonyos de Gobineau úr, körülbelül ztí éve, kiadott egy négykötetes művet „*Az emberi fajok egyenlőtlenségéről*", amelyet elsősorban azért írt, hogy bebizonyítsa, a „fehér faj" valamiféle isten a többi emberi faj között és, természetesen, a „fehér fajon" belül a nemes családok „a krém krémje". Erős a gyanúm, hogy de Gobineau úr, aki annak idején „Franciaország svájci követségének első titkára" volt, nem egy ősi frank harcostól, hanem egy mai francia ajtónállótól származik. De bármint legyen is, a „fekete fajjal" szemben érzett gyűlölete ellenére – (az efféle emberek számára mindig nagy elégtételül szolgál, ha találnak valakit, aki szerintük méltó a megvetésre) – kijelenti, hogy a „néger" vagy „a fekete vér" a művészet anyagi forrása, és a fehér nemzetek minden művészi produkciója a „fekete vérrel" való keveredésüktől függ.

* *V. ö. 445. old. – Szerk.*

Nagyon élveztem édes extitkárom legutóbbi levelét és nagyon jót mulattam Paul leírásán Moilin estélyéről.[920]

Úgy látszik, ez a „nagy ismeretlen" végre megtalálta a titkot, hogyan lehet megragadni a „dicsőséget", amely mindeddig olyan álnokul kisiklott a kezéből abban a pillanatban, amikor éppen fülöncsípte. Felfedezte, hogy a siker a világban teljesen attól függ, be tudja-e szorítani a világot a maga négy fala közé, ahol kikiálthatja magát elnöknek és olyan hallgatóságot gyűjthet össze, amely esküszik in verba magistri*.

Itt, idehaza, mint jól tudjátok, a féniek uralkodnak mindenek fölött. Tussy az egyik fő központjuk,[921] Jenny az ő érdekében ír a „*Marseillaise*"-*be* J. Williams álnéven.[700] Én nemcsak a brüsszeli „*Internationale*"-*ban* foglalkoztam ugyanezzel a témával[691] és elértem, hogy a Főtanács határozatokat fogadott el börtönőreik ellen.[568] Egy körlevélben,[638] amelyet a Főtanács az egyes országokban levő bizottságainkhoz küld, megmagyaráztam az ír kérdés lényegét.

Persze megértitek, hogy nem pusztán humánus érzésektől vezérelve cselekszem. Van itt valami egyéb is. Hogy meggyorsítsuk a társadalmi fejlődést Európában, elő kell mozdítani a hivatalos Anglia katasztrófáját. Ehhez Írországban kell támadni Angliát. Ez a leggyengébb pontja. Ha Írország elvész, vége a brit „birodalomnak", és az osztályháború, amely most krónikusan szunnyadozik, akut formákat ölt majd Angliában. Márpedig Anglia a landlordizmus és a kapitalizmus központja az egész világon.

Mi hír Blanquiról? Párizsban van?

Természetesen semmit sem hallottatok fordítómról, Keller úrról. Változatlanul benne vagyok a pácban.

Flerovszkij könyve – „A dolgozó osztályok helyzetéről Oroszországban" – rendkívüli könyv. Valóban örülök, hogy már többé-kevésbé folyékonyan tudom olvasni szótár segítségével. Ez az első eset, hogy Oroszország egész gazdasági állapotát feltárták. Lelkiismeretes munka. A szerző 15 éven keresztül utazgatott Nyugatról a legtávolabbi Szibériáig, a Fehértengertől a Kaspi-tengerig, kizárólag azzal a céllal, hogy tanulmányozza a tényeket és felfedje a konvencionális hazugságokat. Persze táplál némi illúziót, ami la perfectibilité perfectible de la nation russe, et le principe providentiel de la *propriété communale* dans sa forme russe-t** illeti. De hagyjuk ezt. Munkájának tanulmányozása után az embernek az a mély

* – a mester szavaira – *Szerk.*

** – az orosz nemzetnek a tökéletesedésre való határtalan képességét és a *közösségi tulajdon* orosz formájának gondviselésszerű elvét[922] – *Szerk.*

meggyőződése támad, hogy Oroszországban elfojthatatlan egy közeli rettenetes szociális forradalom – olyan alacsonyabb rendű formákban persze, amelyek megfelelnek a jelenlegi moszkovita fejlődési állapotnak. Ezek jó hírek. Oroszország és Anglia a jelenlegi európai rendszer két nagy pillére. A többi mind másodlagos jelentőségű, még a szép Franciaország és a tudós Németország is.

Engels el fog költözni Manchesterből és jövő augusztustól végleg Londonban telepszik le. Ez nagy jótétemény lesz számomra.

És most búcsúzom, kedves gyermekeim. Ne felejtsétek el megcsókolni a derék kis Schnappyt helyettem

Old Nick[761]

Eredeti nyelve : angol

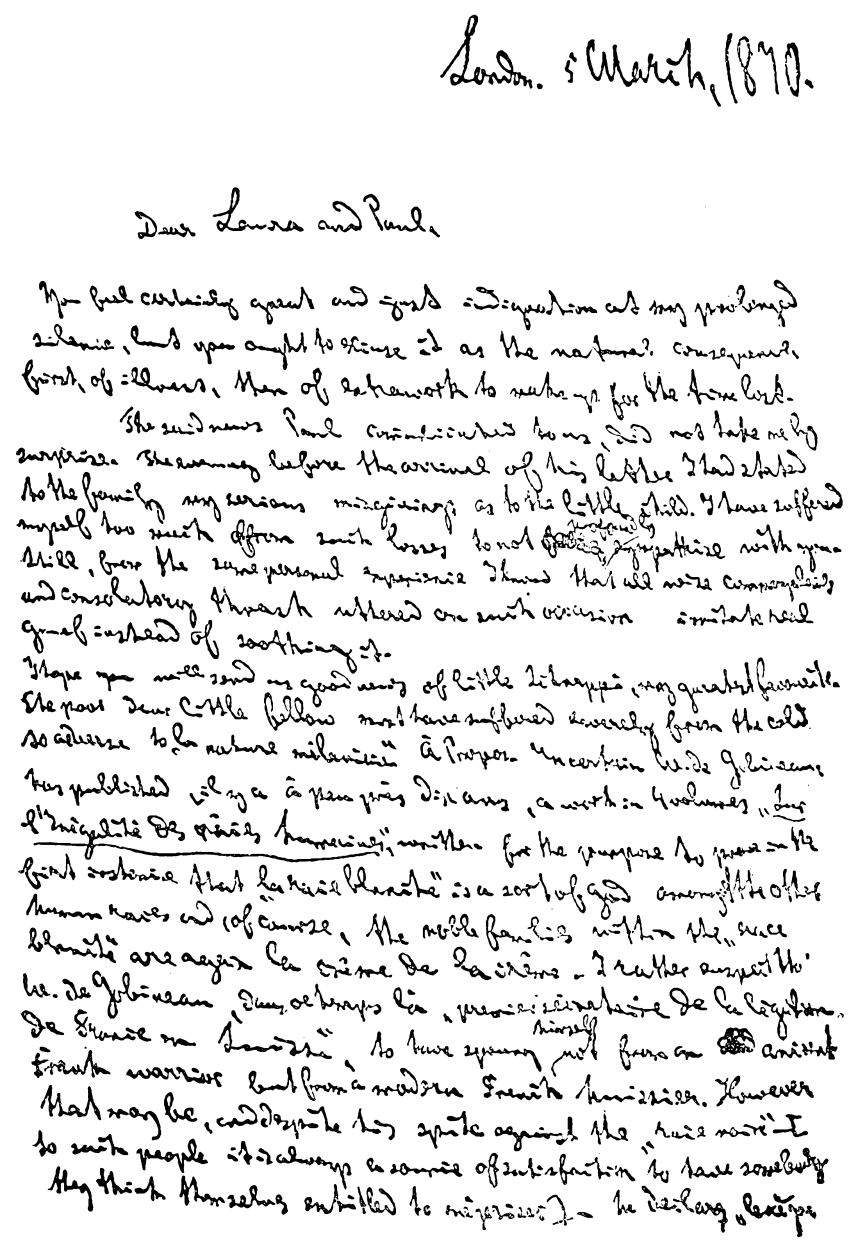

London. 5 March, 1870.

Dear Laura and Paul,

You feel certainly great and just indignation at my prolonged silence, but you ought to excuse it as the natural consequence, first, of illness, then of extra work to make up for the time lost.

The said news Paul communicated to us, did not take me by surprise. The evening before the arrival of his letter I had stated to the family my serious misgivings as to the little child. I have suffered myself too much after such losses to not profoundly sympathise with you. Still, from the same personal experience I know that all wise commonplaces and consolatory thrash uttered on such occasion imitate real grief instead of soothing it.

I hope you will send us good news of little Schnappi, my greatest favourite. The poor dear little fellow must have suffered severely from the cold so adverse to "la nature mélanienne". À propos. Uncertain W. de Gobineau has published, il y a à peu près dix ans, a work in 4 volumes "Sur l'inégalité des raies humaines", written for the purpose to prove in the first instance that "la raie blanche" is a sort of god among the other human races and, of course, the noble families within the "race blanche" are again la crème de la crème. I rather suspect that W. de Gobineau, dans ce temps là, "premier secrétaire de la légation de France en Suisse", to have sprung himself not from an ancient Frank warrior but from a modern French huissier. However that may be, and despite his spite against the "raie noire" — to such people it is always a source of satisfaction to have somebody they think themselves entitled to mépriser. — Le Deilarg, "lexèque

Marx 1870 március 5-i levele
Laura és Paul Lafargue-hoz
(Első oldal)

68

Engels Rudolf Engelshez

Engelskirchenbe

Manchester, 1870 március 8.

Kedves Rudolf,

Sürgönyödet ma néhány perccel 5 előtt kaptam meg, eszerint alig 3 órányi idő kellett hozzá, mert 1 óra 52 percről van keltezve. Eddig jók a híreid, és remélem, továbbra is azok lesznek.

Hermann szombati levelét csak ma reggel kaptam meg, a viharok bizonyára visszatartották a vasárnapi ostendei hajót. Ha a dolgok szabályosan mennek, a levelet tegnap délután néhány órával Hermann sürgönye *előtt* kaptam volna meg, s akkor híreitek jól egymáshoz illeszkedtek volna.* A dolog mégis rendkívül aggasztónak tűnik nekem, és – ami a legrosszabb – nagyon elhúzódhat és Anya az ő korában nagyon szenvedhetne tőle, még ha máskülönben ezúttal minden jól megy is. Hogy a doktor teljesen meg van elégedve, azt úgy értelmezem, hogy éppenséggel a fennálló körülmények között; egy vérzés, amely szerdától a következő keddig tart, mindenképpen igen komoly természetűnek látszik. Ámde reméljük a legjobbakat, és főként, hogy a dolog nem ismétlődik meg, ha ezt átvészelte.

Minden pillanatban útra készen állok, és amennyiben odamenetelem kívánatos volna, a sürgönyötök vételétől függően elutazhatom innen akár délben és a következő este érkezem oda, akár pedig késő este úgy, hogy a napi hajóval Ostendébe és még aznap Kölnbe mehetek, ahol valószínűleg éjszakáznom kell.

Igyekezzetek Anyát lehetőleg vidám és jó hangulatban tartani.

Szívélyesen üdvözöl

Friedriched

* *V. ö. 448. old. – Szerk.*

69

Marx Wilhelm Brackéhoz

Braunschweigba[923]

[London, 1870 március 24.]

Kedves Barátom,

Tegnap 3000 tagsági jegyet küldtem Önnek *von Bonhorst* címére.[924]

Az „Internacionálé" belső történéseiről igen érdekes közlendőim vannak az Ön számára. Közvetett úton jutnak majd el Önhöz.* A szervezeti szabályzat szerint minden nemzeti bizottság, amely a Főtanáccsal összeköttetésben áll, háromhavonta köteles jelentést küldeni neki a mozgalom állásáról. Amikor ezt emlékezetébe idézem, kérem, hogy az ilyen jelentésnél vegye fontolóra, hogy *nem* a közönség számára íródik, s ezért a tényeket kendőzetlenül, egészen tárgyilagos hűséggel kell kifejtenie.

Borkheimtól és Bonhorst legutóbbi leveléből tudom, hogy az „eisenachiak" pénzügyei rosszul állnak.[925] Vigaszul közlöm, hogy a Főtanács pénzügyei a nulla pont alatt állnak, folytonosan növekvő *negatív* nagyságokkal.

* *V. ö. 651. old. – Szerk.*

70

Marx Philippe Coenenhez

Antwerpenbe[926]

London, 1870 március 24.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill

Polgártárs,

Tegnap megkaptam a Rotterdamban megjelenő „*Het Volk*" próbaszámát és *egy levelet* kiadójától, Philipp von Roesgen von Flosstól*, amelyben egyebek között az *Internacionálé* tagsági jegyét kéri. Én nem ismerem sem Ph. von Roesgen urat, sem ügyeink állását Rotterdamban. Felteszem, hogy Ön jobban van informálva, s ezért kérem, hogy legyen szíves válaszolni nekem a következő két pontra: 1. Mi az *Internacionálé* helyzete Rotterdamban? 2. Kapcsolatba léphet-e a Főtanács Phil. von Roesgen von Floss úrral?

Üdvözlet és testvériség
Karl Marx

Eredeti nyelve: francia

* *V. ö. 457–458., 460–461. old. – Szerk.*

71

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

[London,] 1870 március 26.

Kedves Kugelmann,

Ma csak néhány sort írok neked, mert mindjárt jön egy francia, éppen abban a pillanatban, amikor olyan hosszú idő után nekikészülődtem, hogy levelet írjak neked. Ettől az embertől ma délután már nem szabadulok meg és $^1/_2$ 6-kor postazárás van.

De holnap vasárnap, tehát egy jó kereszténynek, mint nekem, szabad megszakítania a munkát és részletesebben beszámolnia neked, különösen az orosz ügyről, amely csinosan továbbfejlődött.

Jennykének, a mi illusztris J. Williamsünknek,[700] megvan Goethe papa egy egészen jó kiadásban.[927] Mellesleg nemrég meg volt híva madame Vivantihoz, egy gazdag olasz kereskedő nejéhez. Ott nagy társaság volt, köztük számos angol is. Jennykének fergeteges sikere volt Shakespeare-szavalásával.

Kérlek, üdvözöld a nevemben a grófné őnagyságát és köszönd meg a szeretetreméltó sorokat, amelyeket hozzám intézni szíveskedett. A legcsekélyebb oka sincs rá, hogy sajnálja, amiért előnyben részesítette a latint a franciával szemben.[928] Ez nemcsak klasszikus és fölöttébb fejlett ízlésről tanúskodik, hanem megmagyarázza azt is, hogy madame-ot miért nem hagyja soha cserben a latin tudománya.

Franziskát is szívélyesen üdvözlöm.

A Szerecsen

72

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba[929]

London, 1870 március 28.

Kedves Kugelmann,

Mivel egy kelés a jobb ágyékomon lehetetlenné teszi a hosszabb üldögélést, ahelyett, hogy kétszer írnék, elküldöm neked a mellékelt, a *braunschweigi bizottságnak*[775], *Brackénak és társainak szánt levelet.* Legjobb, ha elolvasás után személyesen adod át a dolgot, és még egyszer emlékeztesd őket arra, hogy ez bizalmas, nem a nyilvánosságnak szánt közlés.

73

Marx Sigfrid Meyerhez és August Vogthoz

New Yorkba

London, 1870 április 9.

Kedves Meyer és kedves Vogt,

Itt láthatnak engem mindenféle pozitúrában, egyszer a legidősebb leányommal, Jennyvel együtt. Mindezeket a históriákat Kugelmann másoltatta le régebbi fényképekről. Nem én vagyok a felelős szerzője ezeknek a bolondságoknak.

Legelőbb is, ami azt illeti, hogy olyan régen tartozom Önöknek levéllel, láthatják Eccarius mellékelt irományából, hogy a Főtanács votum of condolence-t[930] fogadott el egészségi állapotom miatt. (Mint látják, gyakorlom magamat a pennsylvaniai németben.) Csakugyan, az állandó visszaesések miatt december eleje óta csak kétszer vehettem részt a Főtanács ülésein, úgyhogy annak minden fontosabb ügyében az albizottság *nálam* jött össze. Ilyen körülmények között a szabad pillanataimat (és még mindig nem vagyok egészen rendben) a szó szoros értelmében elnyelték olyan munkák, amelyek a levelezésemet a legelkerülhetetlenebbre korlátozták.

Mindenekelőtt Sorgéról: Két levelet küldött Eccariusnak mint főtitkárnak. Eccarius ismertette ezeket a Főtanáccsal. Az utóbbi azonban arra utasította Eccariust, hogy a leveleket hozzám juttassa el megválaszolásra, mivel én vagyok az egyesült államokbeli német szekciók ügyeivel megbízott titkár. Szándékosan késlekedtem, mert úgy tudtam, hogy Meyer úton van Nyugat-Indiába, Vogt magáncímét pedig nem találtam.

A magánleveleket, amelyeket Sorge Eccariushoz intézett, nem ismerem. Valószínűleg csak a pénzkérdéssel foglalkoznak, Eccarius fizetségével az „Arbeiterunion"-ban[931] való közreműködéséért. Eccarius a főtitkári pozícióját túlságosan eszköznek tekinti arra, hogy *pénzt csináljon*, mégpedig olyan módon, amely *minket németeket* gyakran kompromittál a franciák és az angolok előtt. Lásd pl. Lessner nekem szóló mellékelt céduláját.[932] Ez az oka annak is, hogy Meyer levelét nem fogom ismertetni Eccariusszal.[933] Előfordul benne ugyanis az az Eccarius számára ellenállhatatlan szó, hogy Sorgénak vannak „*pénzeszközei*".

Ami mármost Sorge két hivatalos levelét illeti, ezek az Általános Német Munkásegylet – „Labor Union", No. 5. – nevében íródtak, *aláírásuk* pedig „levelező titkár".

Az egyik levél tartalma a Főtanács jelentéseinek megrendelése és egyéb szokásos fecsegés.

A másik levél lényegileg nem tartalmaz egyebet, mint a bejelentést, hogy az az Egylet csatlakozott az „Internacionáléhoz".

Ma írok néhány sort Sorge úrnak, elküldöm neki a Főtanács legutóbbi jelentésének kívánt 15 példányát.[591]

Bizonyos *Robert William Hume (Astoria, Long Island, New York)* a múltkoriban, a Főtanácsnak az ír amnesztiáról hozott határozata[568] alkalmából, hosszabb levelet küldött nekünk, ez jobb, mint bármi más, amit eddig angol-amerikai részről kaptunk. Javaslatomra kineveztük őt angol-amerikai levelezőnek és ő el is fogadta. Felkérem ezért Önöket, ismerkedjenek meg ezzel az emberrel és ebből a célból mellékelek néhány neki szóló sort.

Az április 2-i „*Marseillaise*" mellékelt kivágásából láthatják, hogy F. Carl és F. Jubitz – itt nálunk ismeretlen személyek – üzenetet küldtek Párizsba a német munkások nevében.[934] Szeretném tudni, hogy ezek az emberek Önökhöz tartoznak-e? Ami itt – a Főtanácsban – aggasztó körülményként feltűnt, az az, hogy ebben az üzenetben egy szóval sem említik az *Internacionálét*, sőt úgy tesznek, mintha nem létezne.

Cluseret tábornok New Yorkból francia levelezőként felajánlkozott a Főtanácsnak. Nem tudom, hogy elfogadták-e ajánlatát, de azt hiszem, ezt hallottam. Cluseret szeles, felületes, tolakodó, hetvenkedő fickó. Pl. a „*Marseillaise*"-*nek* írt egyik legutóbbi levelében New York munkásainak elismert képviselőjeként mutatkozik be! Ámde ez az ember mégis valamennyire fontos számunkra, éppen a „*Marseillaise*"-*zel* való összeköttetése miatt. Arra az esetre, ha meg akarnak ismerkedni e „hőssel", akár csak azért, hogy a veséjébe pillantsanak, mellékelek Önöknek *egy ajánlólevelet*, amelynek máskülönben is hasznát vehetik.

A pénzt, amelyet Meyer Stepneynek küldött, megkapta a Főtanács. Stepney nagyon pedáns, de derék angol. Elküldte nekem Meyer levelét a melléklettel együtt, úgyhogy megint vissza kellett származtatnom a dolgot a Főtanácshoz.

Holnapután (április 11-én) elküldöm Önöknek az Internacionálé iratai közül azokat, amelyek a kezem ügyében vannak. (Ma már túlságosan késő van ahhoz, hogy postára adjam őket.) A „bázeliek"[455] közül is elküldök néhányat.

A küldeményben megtalálják továbbá néhány példányát a Főtanács Önök által már ismert *november 30-i* határozatainak *az ír amnesztiáról*, amelyek tőlem indultak ki, valamint egy ír pamfletot arról, hogyan bánnak az elítélt féniekkel.

Az volt a szándékom, hogy további határozati javaslatokat terjesztek be arról, hogy a jelenlegi Uniót[57] (azaz Írország rabszolgaságát) feltétlenül át kell változtatni szabad és egyenjogúságon alapuló föderációvá Nagy-Britanniával. Ennek az ügynek az előbbrevitele – ami a nyilvános határozatokat illeti – egyelőre megakadt, mivel kénytelen voltam távol maradni a Főtanács üléseiről. A Főtanács többi tagja között egy sincs, aki kellőképpen ismerné az ír ügyeket s elegendő tekintélye volna a Főtanács *angol* tagjai előtt, hogy ebben a dologban engem helyettesíthessen.

Egyébként az idő nem múlt el kihasználatlanul, és kérem, fordítsanak különös figyelmet a következőkre:

Miután évekig foglalkoztam az ír kérdéssel, arra az eredményre jutottam, hogy az angliai uralkodó osztályokra a döntő csapást (és ez döntő az egész világ munkásmozgalmára nézve) *nem Angliában*, hanem *csak Írországban* lehet mérni.

1870 január* 1-én a Főtanács bizalmas körlevelet adott ki, amelyet én fogalmaztam meg franciául[635] – (az Angliára való visszahatás szempontjából csak a francia lapok fontosak, a németek nem) – az ír nemzeti harcnak a munkásosztály felszabadulásához való kapcsolatáról, és arról, hogy ennek folytán milyen álláspontot kell elfoglalnia a Nemzetközi Szövetségnek az ír kérdésben.

Itt egészen röviden csak a döntő pontokat közlöm Önökkel. Írország az *angol földbirtokos arisztokrácia* bástyája. Ennek az országnak a kizsákmányolása nemcsak anyagi gazdagságának egyik fő forrása. Legnagyobb *erkölcsi* ereje is. Az angol arisztokrácia képviseli valójában *Anglia Írország feletti uralmát*. Írország tehát az a hatalmas eszköz, amellyel az angol arisztokrácia az *uralmát* magában *Angliában* fenntartja.

Másrészt: ha az angol hadsereg és rendőrség holnap kivonulna Írországból, ott azonnal agrárforradalom törne ki. Az angol arisztokrácia bukása Írországban azonban meghatározza és szükségszerűen maga után vonja bukását Angliában is. Ezzel teljesülne Angliában a proletárforradalom előfeltétele. Mert Írországban mindmáig a *földkérdés* a társadalmi kérdés *kizárólagos formája*, mert létkérdés, mert *élet vagy halál kérdése* az ír nép roppant többsége számára, mert egyszersmind elválaszthatatlan a *nemzeti*

* *A kéziratban:* 1869 december – *Szerk.*

kérdéstől, ezért végtelenül könnyebb művelet az angol földbirtokos arisztokráciát Írországban megsemmisíteni, mint magában Angliában. Nem is szólva az íreknek az angolokénál szenvedélyesebb és forradalmibb természetéről.

Ami az angol *burzsoáziát* illeti, annak, először is, az angol arisztokráciával közös érdeke, hogy Írországot puszta legelők országává változtassa, amely a lehető legolcsóbb áron szállít húst és gyapjút az angol piacra. Ugyanúgy érdeke, hogy az ír lakosság számát evikcióval[677] és kényszerkivándorlással annyira csökkentse, hogy az *angol tőke* (bérlőtőke) „biztonságosan" funkcionálhasson ebben az országban. Ugyanúgy érdeke a clearing the estate of Ireland*, mint ahogy ez érdeke volt Anglia és Skócia mezőgazdasági vidékein. A 6000–10 000 £-es absentee- és egyéb írországi jövedelmek, amelyek most évente Londonba ömlenek, szintén ideszámítandók.[935]

De az angol burzsoáziának még sokkal fontosabb érdekei is fűződnek a mostani írországi gazdálkodáshoz. Írország a bérletek folyton növekvő koncentrációja következtében embertöbbletét folytonosan az angol munkapiacra szállítja, és ezzel az angol munkásosztály béreit, anyagi és erkölcsi helyzetét lenyomja.

És a legfontosabb! Anglia minden ipari és kereskedelmi központjának most olyan munkásosztálya van, amely két *ellenséges* táborra *szakad*, angol proletárokra és ír proletárokra. Az egyszerű munkás gyűlöli az ír munkást mint konkurrensét, aki lenyomja az életszínvonalat. Vele szemben az *uralkodó nemzet* tagjának érzi magát, és éppen ezáltal a maga arisztokratáinak és tőkéseinek eszközévé válik *Írországgal szemben*, ezzel pedig megszilárdítja uralmukat *saját maga felett*. Vallási, társadalmi és nemzeti előítéletekkel viseltetik az ír munkással szemben. Körülbelül úgy viszonylik hozzá, mint a poor whites** a négerekhez az Amerikai Unió egykori rabszolgatartó államaiban. Az ír kamatostul megfizet neki a maga módján. Az angol munkást az *Írország feletti angol uralom* bűnrészesének és egyszersmind ostoba eszközének tekinti.

Ezt az antagonizmust mesterségesen ébren tartják és fokozzák a sajtó, a templomi szószék, a vicclapok útján, röviden, minden eszközzel, amely az uralkodó osztályok rendelkezésére áll. *Ez az ellentét* a *titka annak*, hogy szervezettsége ellenére *miért tehetetlen az angol munkásosztály*. Ez a titka annak, hogy miért tudja a tőkésosztály a hatalmat megtartani. A tőkések ennek teljesen tudatában is vannak.

---

* – az ír birtok megtisztítása (a parasztok elűzése útján) – *Szerk.*

** – szegény fehérek[936] – *Szerk.*

De a bajnak ezzel még nincsen vége. Átcsap az Óceánon túlra is. Az angolok és írek közötti antagonizmus a titkos alapja az Egyesült Államok és Anglia összeütközésének. Lehetetlenné tesz minden komoly és őszinte együttműködést a két ország munkásosztálya között. Lehetővé teszi mindkét ország kormányának, hogy a társadalmi összeütközés élét, amikor csak jónak tartják, a két ország közötti kölcsönös fenyegetésekkel vagy szükség esetén háborúval tompítsa le.

Anglia, mint a tőke metropolisa, mint a világpiac mind mostanáig uralkodó hatalma, egyelőre a legfontosabb ország a munkásforradalom számára, ezenkívül az *egyetlen* ország, amelyben ennek a forradalomnak az anyagi feltételei már bizonyos érettségi fokig fejlődtek. Ezért a társadalmi forradalom meggyorsítása Angliában a Nemzetközi Munkásszövetség legfontosabb célja. A meggyorsítás egyetlen eszköze Írország függetlenségének kivívása. Ezért az „Internacionálé" feladata, hogy az Anglia és Írország közötti összeütközést mindenütt előtérbe állítsa és mindenütt nyíltan Írország pártjára álljon. A londoni Központi Tanács különleges feladata, hogy az angol munkásosztályban felébressze azt a tudatot, hogy *számára Írország nemzeti felszabadítása* nem az elvont igazság vagy humánus érzés kérdése, hanem *saját társadalmi felszabadulásának legelső feltétele.*

Körülbelül ezek a fő pontjai a körlevélnek, amely egyúttal megvilágította ezzel az ír amnesztia kérdésében hozott központi tanácsi határozat indokait is. Kevéssel ezután Gladstone-t stb. támadó, éles, aláírás nélküli cikket[691] küldtem az *„Internationale"-nak* (belga Központi Tanácsunk brüsszeli sajtószervének) arról, mint bánnak az angolok a féniekkel stb. Ugyanebben a cikkben vádat emeltem a francia republikánusok ellen – (a *„Marseillaise"* ostoba cikket közölt Írországról, amelyet itt írt a nyomorult Talandier*) –, hogy nemzeti önzésükben minden dühüket a császárság ellen tartogatják.

Ennek volt is foganatja. Jenny lányom J. Williams néven (a szerkesztőséghez intézett privátlevelében Jenny Williamsnek nevezte magát) cikksorozatot helyezett el a *„Marseillaise"-ben,*[700] egyebek között közzététette O'Donovan Rossa levelét. Ez nagy port vert fel. Hosszú évek cinikus vonakodása után *Gladstone ezek következtében* végül kénytelen volt hozzájárulni a bebörtönzött féniekkel való bánásmód *parlamenti vizsgálatához.* Jenny ma már a „Marseillaise" állandó tudósítója ír ügyekben. *(Ez persze köztünk marad.)* Az angol kormányt és az angol sajtót halálra dühíti, hogy az ír kérdés most Franciaországban ennyire napirenden van, s hogy Párizson

* *V. ö. 445. old. – Szerk.*

keresztül az egész kontinens felfigyel most erre a csőcselékre és pellengérre állítja őket.

Egy csapással két legyet is ütöttünk. Rákényszerítettük a dublini ír vezetőket, újságírókat stb., hogy összeköttetésbe lépjenek velünk, ami eddig nem sikerült a *Főtanácsnak!*

Önöknek Amerikában széles terük van arra, hogy ugyanebben a szellemben dolgozzanak. A legfőbb, amit most kezdeményezhetnek, a *német munkások koalíciója az ír munkásokkal* (természetesen azokkal az angol és amerikai munkásokkal is, akik erre hajlandók). Ennek az „Internacionálé" nevében kell történie. Meg kell világítani az ír kérdés társadalmi jelentőségét.

Legközelebb egyet-mást külön írok az angol munkások helyzetéről.

Salut et fraternité!*

Karl Marx

* – Üdvözlet és testvériség! – *Szerk.*

74

Marx Paul és Laura Lafargue-hoz

Párizsba

[London,] 1870 április 18.

Kedves Paul-Laurent[937],

Mellékelten küldöm a megbízólevelet H. Verlet úrnak.[938] Ne adjon az új szekciónak, amelyet megalapítani készül, semmilyen *szektás „nevet"*, se kommunistát, se másmilyent. El kell kerülni a Nemzetközi Szövetségben a szektás *„címkéket"*. A munkásosztály általános törekvései és irányzatai azokból a valóságos körülményekből erednek, amelyek között él. Ezek tehát közösek az egész osztály számára, habár a munkások fejében a mozgalom a legkülönbözőbb – többé vagy kevésbé fantasztikus, többé vagy kevésbé adekvát – formákban tükröződik. Éppen azok, akik a legjobban magyarázzák a szemünk előtt lejátszódó osztályharc rejtett értelmét – éppen a kommunisták fogják a legkevésbé elkövetni azt a hibát, hogy helyeslik és táplálják a szektásságot.

Verlet úr jól tenné, ha összeköttetésbe lépne barátunkkal, Jules Johannard-ral, 126, rue d'Aboukir.

A lehető leggyorsabban meg kellene tenni, és Paul-Laurent megtehetné, hogy a *„Libre Pensée"-ban*[939] megjelenteti az *Internacionálé szervezeti szabályzatának* hű és szó szerinti fordítását. A meglevő francia fordítás, amelyet első párizsi bizottságunk, Tolain és Tsai készített, tele van *szándékos* hibákkal. Elhallgattak mindent, ami nem tetszett nekik. Ha hű fordítás készülne, jó lenne, ha elküldenétek nekem, *mielőtt* megjelenik.[940]

Németországban nagyon csodálkoznának azon, hogy Verlet dicséri Büchnert.[941] Minálunk kizárólag, és jogosan, csak *vulgarizálónak* tekintik.

Tudjátok, mennyire szeretem az „Egy összeesküvés regényé"-t. Ezért nagyon örültem, amikor láttam, hogy Paul-Laurent milyen nagyra értékeli.[942]

Most kénytelen vagyok olyasmiről szólni néhány szót, ami Paul-Laurent-t kicsit bosszantani fogja, de nem tehetek másként.

Apja írt nekem egy levelet Hannoverba, amelyre még nem válaszoltam, mert nem tudtam, hogy mit mondjak.

Teljesen bizonyos vagyok abban, hogy Paul letett minden abbéli szándékáról, hogy befejezze orvosi tanulmányait, illetve ezzel foglalkozzék. Amikor Párizsban voltam, más szellemben írtam édesapjának*, és erre Paul saját ígérete jogosított fel engem. Úgyhogy igencsak fonák helyzetbe kerültem idősebb Lafargue úr előtt. Nem maradhatok benne a pácban. Nem látok más lehetőséget arra, hogy kikászálódjam belőle, mint hogy megírom neki, éppoly kevés befolyásom van szeretett fiára, mint neki. Ha láttok bármilyen más kiutat számomra vagy más módot helyzetem tisztázására, kérlek, közöljétek velem.

Véleményem szerint – persze se nem igénylem, se nem remélem, hogy elfogadjátok és aszerint cselekedtek – Paul-Laurent-nak a kisfiúval együtt meg kellene látogatniok szüleiket Bordeaux-ban és meg kellene kísérelniök megbékíteni őket mindazon eszközökkel, amelyeket a személyes találkozás lehetővé tesz.

Szeretettel**

Eredeti nyelve: angol

* *V. ö. 611. old. – Szerk.*

** *A levél befejező része az aláírással hiányzik. – Szerk.*

75

Marx Paul és Laura Lafargue-hoz

Párizsba

London, 1870 április 19.

Kedves Paul-Laurent[937],

Jövő kedden Dupont révén javasoltatni fogom.[943]

Közben felhívom a figyelmét arra, hogy bizottságukban van egy bizonyos *Robin*, *Bakunyin* ügynöke, aki Genfben minden tőle telhetőt megtett, hogy *lejárassa a Főtanácsot* (nyilvánosan támadta az *„Égalité"-ban*[635]) és előkészítse Bakunyin diktatúráját a Nemzetközi Szövetségben. Kifejezetten azért küldték Párizsba, hogy ott ugyanebben a szellemben tevékenykedjék. Ezért szigorúan figyelni kell a fickót anélkül, hogy észrevegye.[944]

Hogy tájékoztassam a dolgokról, tömör áttekintést kell adnom Bakunyin intrikájáról.

Bakunyin csak mintegy másfél éve tartozik az *Internacionáléhoz*. Újonnan jött. A *Béke- és Szabadságliga*[42] berni* kongresszusán (1868 *szeptember*) (a végrehajtó bizottság tagja volt ebben a nemzetközi polgári szövetségben, amelyet a proletár Internacionálé ellensúlyozására alapítottak) eljátszotta egyik kedvelt szélhámos-szerepét. Előterjesztett egy sor javaslatot, amelyek önmagukban ostobák voltak, de arra a számításra épültek, hogy a hencegő radikalizmus látszatát keltve megrémítik a burzsoá kreténeket.[384] Így, minthogy a többség leszavazta, lármásan kivonult a Ligából és diadalmasan bejelentette ezt a nagy eseményt az európai sajtóban. Jól érti a reklámot, akárcsak Victor Hugo, aki, ahogy Heine mondja,[945] nem egyszerűen egoista, hanem hugoista.

Aztán belépett Szövetségünkbe – a genfi francia szekcióba. Már első lépése összeesküvés volt. Megalapította az *„Alliance de la Democratie Socialiste"-ot*. E társaság programja nem volt egyéb, mint azok a javaslatok, amelyeket Bakunyin a Békeliga berni kongresszusán előterjesztett. A szervezet szekta jellegű volt, genfi székhellyel, *nemzetközi* szövetségként alakult meg, amelynek saját általános kongresszusai vannak és független nemzet-

* *A kéziratban*: lausanne-i – *Szerk.*

közi testületet képez, és *ugyanakkor* integráns tagja a mi *Internacionálénknak*. Egyszóval, ez a befurakodó titkos társaság fokozatosan átváltoztatta volna szövetségünket az orosz Bakunyin eszközévé. Az volt az ürügy, hogy ezt az új társaságot speciálisan „az elméleti propaganda végzésére" alapították. Valóban nagyon mulatságos, tekintetbe véve, hogy Bakunyinnak és tanítványainak fogalmuk sincs az elméletről. De Bakunyin programja „*az* elmélet" volt. Lényegében három pontból állt:

1) A társadalmi forradalom első követelménye — *az örökösödési jog eltörlése*, Saint-Simon-féle ócskaság[946], amelynek a sarlatán és *tudatlan* Bakunyin lett a felelős kiadója. Nyilvánvaló: ha hatalmunkban lenne véghezvinni a szociális forradalmat egy nap alatt, népszavazás útján, nyomban eltörölnénk a földtulajdont és a tőkét és következésképpen egyáltalán nem volna alkalom arra, hogy az *örökösödési joggal* foglalkozzunk. Másfelől, ha nincs ilyen hatalmunk (és persze ostobaság ilyen hatalmat feltételezni), az *örökösödési jog eltörlésének* proklamálása nem lenne komoly cselekedet, hanem ostoba fenyegetés, amely az egész parasztságot és az egész kispolgárságot a reakció köré gyűjtené. Tegyük fel például, hogy a jenkik nem tudták karddal eltörölni a rabszolgaságot. Micsoda gyengeelméjűség lett volna proklamálni a *rabszolgák örökösének eltörlését!* Az egész dolog alapja az a túlhaladott idealizmus, amely a jelenlegi jogtudományt tekinti gazdasági állapotunk bázisának, és nem látja, hogy gazdasági állapotunk a bázisa és forrása jogtudományunknak! Ami Bakunyint illeti, ő mindössze egy saját gyártmányú programot akart rögtönözni. Ez minden. Alkalmi program volt.

2) „A különböző *osztályok egyenlősége*".[947] Annak feltételezése, hogy egyrészt továbbra is léteznek *osztályok*, másrészt *egyenlőség* lehetséges az osztályok tagjai között, melléfogás, amely nyomban megmutatja a szégyentelen tudatlanságát és felületességét ennek a fickónak, aki „speciális küldetésének" tekinti, hogy felvilágosítson bennünket az „elmélet" terén.

3) A munkásosztálynak nem szabad *politikával* foglalkoznia. Csak trade unionokba kell szerveződnie. Egy szép napon, az *Internacionálé* segítségével, helyébe lépnek valamennyi létező államnak. Látjátok, milyen karikatúrát csinált tanaimból! Minthogy a létező államoknak társulássá való átalakítása a végcélunk, meg kell engednünk a kormányoknak, az uralkodó osztályok e nagy trade unionjainak, hogy azt tegyék, amit jónak látnak, mert ha foglalkoznánk velük, ez azt jelentené, hogy elismerjük őket. No lám. A régi szocialisták ugyanígy ezt mondták: Ne foglalkozzunk a bérkérdéssel, hiszen meg akarjuk szüntetni a bérmunkát és ha harcolunk a tőkéssel a bérráta kérdésében, ez azt jelentené, hogy elismerjük a bérrendszert! A szamár még

azt sem látta, hogy minden osztálymozgalom *mint* osztálymozgalom szükségszerűen *politikai* mozgalom és az is volt mindig.

Hát ez Mohamed-Bakunyinnak, ennek a Korán nélküli Mohamednek az egész elméleti poggyásza.

Összeesküvését titokban tovább folytatta. Volt néhány követője Spanyolországban és Olaszországban, néhány bolondja Párizsban és Genfben. A jó öreg Becker elég ostobán megengedte, hogy Bakunyin némileg előretolja főszereplőnek. Most már bánja ezt a baklövését.

A Főtanácsot csak akkor értesítették és kérték fel az „*Alliance*" szervezeti szabályzatának szentesítésére, amikor Bakunyin már fait accomplinak* tekintette vállalkozását. De tévedett. A Főtanács egy gondosan kidolgozott okmányban[375] az „Alliance"-ot a bomlasztás eszközének nyilvánította és minden vele való kapcsolatot elutasított. (Majd elküldöm nektek az okmányt.)

Néhány hónappal később az „Alliance" *irányító bizottsága* levelet intézett a Főtanácshoz ilyen értelemben: ezek a nagy emberek hajlandók lennének feloszlatni szervezetüket és beleolvasztani az *Internacionáléba*, másfelől azonban nekünk kategorikusan ki kellene jelentenünk: *Igen vagy nem*, szentesítjük-e elveiket, vagy sem? Ha nem, nyilvánosan elszakadnak tőlünk, és mi leszünk a felelősek ezért a szerencsétlenségért!

Azt feleltük, hogy a Főtanács nem a pápa, mi minden szekciónak megengedjük, hogy saját elméleti nézeteik legyenek a valóságos mozgalomról, feltéve, hogy semmi olyat nem tartalmaznak, ami egyenesen ellentmondana szervezeti szabályzatunknak. Finoman utaltunk arra, hogy „elméletüket" sarlatánságnak tekintjük. Ragaszkodtunk ahhoz, hogy „az osztályok egyenlőségét" változtassák meg „az osztályok megszüntetésére", amit meg is tettek.[424] Felhívtuk őket, hogy adják meg, hány tagjuk van, amit azóta sem teljesítettek. (Meg fogjátok kapni ezt a második okmányt is.)

Így az „Alliance" *névleg* feloszlott. Ténylegesen továbbra is imperium in imperio** volt. Szekcióinak semmiféle kapcsolatuk nem volt a Főtanáccsal, csak konspiráltak ellene. Bakunyin diktatúrája alatt tevékenykedtek. Bakunyin mindent előkészített, hogy a bázeli kongresszuson[455] lecsapjon. Egyrészt rávette a genfi bizottságot, hogy terjessze elő az *öröklösödési kérdést*. A kihívást elfogadtuk.[948] Másrészt mindenütt konspirált, hogy lejárasson bennünket és áttétesse a Főtanács székhelyét Londonból Genfbe. Azon a kongresszuson ez a sarlatán úgy szerepelt mint „Nápoly és Lyon küldötte"

---

* – befejezett ténynek – *Szerk.*

** – állam az államban – *Szerk.*

(az utóbbi helyen hű tanítványa *Albert Richard*, aki máskülönben igen aktív és jóakaratú fiatalember). Hogy honnan vette a fickó a pénzt összes titkos mesterkedéseihez, az utazásokhoz, ügynökök küldéséhez stb., mind ez ideig titok maradt. Szegény, mint a templom egere, egész életében egy vasat sem keresett saját munkájával.

A kongresszuson kudarcot vallott. A kongresszus után nyilvánosan támadni kezdett bennünket magán-moniteurjében[400], a *„Le Progrès"-ben* (Locle), amelyet inasa, James Guillaume, egy svájci iskolamester ad ki, és az *„Égalité"-ban* (Genf)[635]. Egy ideig hagytuk ezt, azután levelet küldtünk a genfi Föderális Tanácsnak[638]. (Ez az okmány – a másolata – *Varlin* kezében van.) De még mielőtt körlevelünk megérkezett, a genfi Föderális Tanács, amely sohasem volt jó viszonyban Bakunyinnal és az *Alliance-szal*, szakított vele. Robint és társait kiűzték az *„Égalité"* szerkesztőségéből. A Francia-Svájci Szekció Föderális Tanácsa nyilatkozatot tett az „Alliance" és moszkovita diktátora intrikái ellen.

Közben Bakunyin Genfből Tessinbe költözött. Körülményei megváltoztak. Herzen váratlanul meghalt. Bakunyin, aki az utóbbi időben hevesen támadta Herzent (valószínűleg azért, mert Herzen pénztárcája zárva volt előtte), egy csapásra Herzen lángoló apologétájává lett a francia és egyéb sajtóban.[725] Miért? Azért, mert Herzen (noha milliomos volt) *„Cloche"* című lapjára és „orosz propagandára" évente meglehetősen nagy összeget kapott az oroszországi „demokrata pánszlávistáktól".[726] Bakunyin, az „örökösödés" dühödt ellensége, örökölni akarta Herzen pozícióját és fizetését. A halottról írt dicshimnuszok sikert hoztak. Magához ragadta a „Cloche"-t, a szubvenciót stb.

Másrészt Genfben kialakult orosz emigránsok egy kolóniája,[673] akik szemben álltak Bakunyinnal, mert tudták, hogy ennek a nagyon középszerű embernek (bár tökéletes intrikusnak) csak személyes ambíciói vannak, és tudták, hogy *„orosz"* írásaiban az *Internacionálé* elveivel teljesen ellentétes tanításokat propagál.

A La Chaux-de-Fonds-ban (ez év április 5-én) megtartott *francia-svájci kongresszust* Bakunyin és nyája arra használta fel, hogy nyílt szakadást idézzen elő.[737] A kongresszus két kongresszusra szakadt, egyfelől a bakunyinisták kongresszusára, amely minden politikától való tartózkodást hirdetett és körülbelül 600 főt képviselt, másfelől a Genfi Föderális Tanács kongresszusára, amely 2000 főt képviselt. Utyin (a fiatal oroszok egyike) nyilvánosan leleplezte Bakunyin intrikáit. Bakunyin emberei Francia-Svájc „föderális központi bizottságának" nyilvánították magukat és *„La Solidarité"* címmel saját lapot alapítottak, Bakunyin lakája, James Guillaume

szerkesztésében. E lap „*princípiuma*" – „Bakunyin". Mindkét párt a Főtanácshoz fellebbezett.

Így sikerült ennek az átkozott moszkovitának nagy nyilvános botrányt előidéznie sorainkban, így sikerült személyiségét jelszóvá tennie, megmérgezni Munkásszövetségünket a szektarianizmus mérgével és megbénítani tevékenységét titkos intrikáival.

Reméli, hogy következő kongresszusunkon erős képviselete lesz. Hogy magára irányítsa Párizs figyelmét, levelezésbe kezdett a „Marseillaise"-zel. De beszéltünk Flourens-nal, véget fog vetni ennek.

Most már eléggé tájékozottak vagytok ahhoz, hogy megakadályozzátok Bakunyin lépéseit párizsi szekciónkon belül.

Köszönöm Laurent levelét.[949] Máskor próbáljatok küldeményeitekhez olyan borítékot szerezni, amelyet nem lehet ilyen könnyen felnyitni.

Apropó. Nézzetek utána, megvan-e még nektek a „*Queen's Messenger*"-*ben* Lord Clanricarde-ról megjelent cikk. Szükségünk van rá itt, és sehol másutt nem tudjuk megszerezni.

Old Nick[761]

Eredeti nyelve: angol

76

Engels Wilhelm Brackéhoz

Braunschweigba[950]

[Manchester, 1870 április 28.]

Nagyon örültem a részletes és pontos pénztári jelentésnek.[951] Itt Angliában a szemem előtt olyan sok munkásmozgalmi és szervezeti kezdeményezés ment tönkre rossz pénztárkezelésen és könyvelésen és az erre – megérdemelten vagy meg nem érdemelten – szabályosan rákövetkező sikkasztási stb. szemrehányásokon, hogy ebben az esetben minden bizonnyal illetékesnek nyilváníthatom magamat e pont megítélésének fontosságában. A munkások minden fillért megkoplalnak, s ezért teljes joguk van arra is, hogy tudják, minden fillér mire megy, amíg még nem kellenek nekik éppenséggel *titkos* alapok és nem teremtik meg ezeket. És ezt éppen Németországban igen nagy fontosságúnak tartom, amióta ott is napirendre került a munkásoknak züllött agitátorok által való kizsákmányolása. Üres kifogás azt mondani, hogy az ilyen pénztárbeszámolók nyilvánosságra hozatalával eláruljuk az ellenfélnek saját pártunk gyengeségét. Ha az ellenfelek egy munkáspárt erejét a sajátlagosan gyenge oldaluk – a pénztári viszonyok – szerint akarják megítélni, akkor amúgy is folyvást elszámítják majd magukat. És az a kár, amelyet az ilyen dolgokban való titkolódzás a *saját* sorainkban okoz, mérhetetlenül nagyobb annál, ami a nyilvánosságra hozatalból származhatna.

Bonhorst panaszkodik a munkások eltompultsága miatt[952] – én, ellenkezőleg, úgy látom, hogy az ügy Németországban nem remélt lendülettel halad előre. Az egyes sikereket persze fáradságosan kell kiharcolni, s akiknek ez a dolguk, azoknak az ügy mindig túl lassan halad. De hasonlítsa össze 1860-at és 1870-et, és hasonlítsa össze a dolgok mostani németországi állását a franciaországival és az angliaival – számbavéve azt az előnyt, amelyben ez a két ország velünk szemben volt! A német munkások több mint féltucat embert juttattak be a parlamentbe, a franciák és az angolok *egyetlen egyet sem.* Engedtessék meg nekem egyúttal az a megjegyzés, hogy *mi itt valamennyien* fölöttébb fontosnak tartjuk, hogy az új választásoknál annyi munkásjelöltet állítsanak, amennyit csak lehetséges, és annyit juttassanak be, amennyit csak lehetséges.

77

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

[London, 1870 május 8.]

Kedves Kugelmann,

Minthogy egy csúnya köhögés pillanatnyilag írásképtelenné tesz, itt csak leghálásabb köszönetem a szép születésnapi ajándékokért.*

Híved
Karl Marx

* *V. ö. 493., 694. old. – Szerk.*

78

Marx leányához, Jennyhez

Londonba

Manchester, 1870 május 31.

Kedves Gyermekem,

Már kezdtünk némileg nyugtalankodni London makacs hallgatása miatt, de leveled[953] ismét felderítette a látóhatárt. Nem hiszem, hogy a jövő hét elejénél tovább maradnánk.

Meghűlésem még nem múlt el teljesen, de általános egészségi állapotom csodálatosan megjavult a levegőváltozás következtében. Gumpertot szinte naponta látom, és tanácsai annál értékesebbek, minél kevesebb pénzt kap értük.

Itt a dolgok nagyjából a régi kerékvágásban mennek, Fred nagyon jókedvű, amióta megszabadult az „átkozott kereskedelemtől". Írországról szóló könyve,[553] amely egyébként valamivel több idejébe kerül, mint eleinte feltételezte, fölöttébb érdekes lesz. A kiváló W.,[954] aki olyan jól ismeri a legújabb ír történelmet és olyan kiemelkedő szerepet játszik benne, a régészeti anyagot készen megtalálja majd benne.

Lange könyve abban a nevezetes pontban különbözik az „ír gulyástól", hogy csupa lé és semmi lényeg. Ez a zavaros kotnyeleskedő szemlátomást némi dicséretet szeretne kihúzni belőlem az *ő* „édelgéséért" cserébe, de keservesen csalódik. Hogy mennyit értett meg a „*Tőké*"-*ből*, az világosan látszik abból a felfedezéséből, hogy az én „érték"-elméletemnek semmi köze a „munkanapról" stb. szóló fejtegetésekhez.

Gumpert barátunk mindinkább liberális, városi pletykákat terjesztő, közhelyeket szajkózó fickóvá higgad le. Amin maga teremtette és „örökölt" családját tekintve alig lehet csodálkozni. A jóból is megárt a sok.

Tussy ragyogó színben van és nagyon jókedvű. Szerencsésen felfedezte, hogy a Mornington Palace[955] állatállománya egy új szállítmány kismacskával stb. gyarapodott. Persze keresztkérdéseket tett fel a „fenyegető leveleket" illetően Frednek; az utóbbi veszélyesnek tartja, hogy ilyen dologról említést tegyünk postán küldött levélben, amely valamilyen Stieber szeme elé kerülhet. Az igazi Stieber, úgy látom, buzgón dolgozik Párizsban egy

újabb összeesküvés kiköltésén, amelyben a Nemzetközi Munkásszövetség játszaná a főszerepet, s amelyben én, mint régi pártfogoltja és „valóságos titkos fővezér", természetesen meg kell, hogy jelenjek.

Miközben ezeket a sorokat írom, az az átkozott Fred állandóan zaklat az ónorvég sagákból vett „töredékekkel". Apropó norvég sagák, Möhmchen *múlt vasárnap részt vett K. Blind költészeti előadásán?*

A kis Dakyns szombat este átjött és itt maradt vasárnap. Ez a látogatása Tussynak és nekem szólt. A derék gnóm egész idő alatt nyerítve nevetett. Öltözéke hanyagabb volt mint valaha: papiros állógallér nyakkendő nélkül, piszkos fehér kalap a skót sapka helyett és olyanfajta fehér cipő, amilyet a tengerparton hordanak. Vasárnapi sétánkon – természetesen Schorlemmer és Moore is csatlakozott – a nagyközönség körében megérdemelt sikert aratott. Valóságos szenzációt keltett.

És most, kiváló W., add át legjobb kívánságaimat Möhmchennek és Lenchennek. Nagyon hiányolom itt a „*Marseillaise*"-*t* és a párizsi híreket. A Schiller Klubban[72] a „*Le Temps*"-*t*[956] járatják, valamennyi francia lap talán legunalmasabbikát. Főszerkesztője valami Nefftzer, egy elzászi.

Adio, kiválóságom,
Old Nick[761]

Eredeti nyelve: angol

79

Marx Victor-P. Le Lubez-hez

Londonba[957]

(Vázlat)

Manchester, 1870 június 14.
86, Mornington Street, Stockport Road

Uram,

Június 11-én kelt levelét utánam küldték Londonból.

Szeretném, ha tájékoztatna, ki adta Önnek azt az *abszurd* információt, hogy a „Volksstaat" londoni tudósítója, valamint egy Önről szóló cikk szerzője én vagyok. Hadd jegyezzem meg, hogy időmet általánosabb érdekű témákra fordítom.

Maradok, Uram,
az Ön stb.
K. M.

Mr. Le Lubez

Eredeti nyelve : angol

80

Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, 1870 június 27.

Kedves Vencel Császár,

E hét folyamán tértem vissza ide egyhónapos manchesteri tartózkodás után, és itt találtam legutóbbi leveledet[958].

Elutazásom dátumát illetően valóban nem tudok válaszolni, sőt még arra a kérdésre sem – amelyet nem tettél fel –, *hogy egyáltalán utazom-e?*

Tavaly arra számítottam, hogy a húsvéti vásár után a könyvemből[107] második kiadás lesz, következésképpen megkapom majd az első kiadás *jövedelmét*. De Meissner idecsatolt, ma érkezett leveléből* láthatod, hogy mindez még messze van. (A levelet légy szíves visszaküldeni.)

A német professzor urak az utóbbi időben ráfanyalodtak, hogy itt-ott, ha nagyon bárgyú módon is, de tudomást vegyenek rólam, pl. A. Wagner a földtulajdonról írott brosúrájában, Held (Bonn) pedig a Rajna-tartomány falusi pénztárairól szóló brosúrájában.

Lange úr (Über *die Arbeiterfrage* etc., 2. kiad.) agyba-főbe dicsér, de csak azért, hogy a saját fontosságát kidomborítsa. Lange úr ugyanis nagy felfedezésre jutott. Az egész történelem egyetlen nagy természeti törvényben foglalható össze. Ez a természeti törvény a „struggle for life", a „létért való harc" *frázisa* (– a darwini kifejezés ebben az alkalmazásban puszta frázissá válik –), e frázis tartalma pedig a Malthus-féle népesedési, ill. helyesebben túlnépesedési törvény. Tehát annak elemzése helyett, hogy ez a „struggle for life" hogyan mutatkozik meg történelmileg, különböző meghatározott társadalomformákban, nincs más teendő, mint minden konkrét küzdelmet átváltani a „struggle for life" frázisára, ezt a frázist pedig Malthus „népesedési fantáziájára". Meg kell adni, ez nagyon jövedelmező módszer – a pöffeszkedő, tudományoskodó, fennhéjázó tudatlanság és a rest gondolkodás számára.

Amit ugyanez a Lange a hegeli módszerről és annak általam való alkal-

* *V. ö. 507–508. old. – Szerk.*

mazásáról mond, igazán gyerekes. Először is, semmit sem ért Hegel módszeréből, és ezért, másodszor, még annál is kevésbé érti azt a kritikai módot, ahogyan én azt alkalmazom. Egy tekintetben Moses Mendelssohnra emlékeztet engem. A húgyhólyagnak ez az őstípusa ugyanis azt írta Lessingnek: hogyan juthat eszébe komolyan venni „Spinozát, ezt a döglött kutyát"[51]! Ugyanígy csodálkozik Lange úr, hogy Engels, jómagam stb. komolyan veszszük Hegelt, ezt a döglött kutyát, holott Büchner, Lange, dr. Dühring, Fechner stb. réges-rég egyetértésre jutottak abban, hogy ők régóta eltemették szegény párát. Lange oly naiv, hogy azt mondja, én az empirikus anyagban „ritka könnyedséggel mozgok". Sejtelme sincs arról, hogy ez a „könnyed mozgás az anyagban" éppenséggel nem egyéb, mint körülírása annak a *módszernek*, amellyel az anyagot kezelem – tudniillik a *dialektikus módszernek*.

Hálás köszönetem a grófné őnagyságának* szeretetreméltó soraiért. Ez igazán jóleső oly korban, „mikor egyre kevesebb a nemes kebel". De komolyan szólva, mindig örülök neki, ha kedves feleségednek néhány sora arra a derűs időre emlékeztet, amelyet körötökben töltöttem.

Ami a Meissner által sürgetett második kötetet[61] illeti, nemcsak a betegség akadályozott egész télen. Szükségesnek tartottam, hogy oroszul magoljak, mert a földkérdés tárgyalásánál elkerülhetetlenné vált az orosz földtulajdonviszonyok tanulmányozása eredeti források alapján. Ráadásul az ír földkérdés alkalmából az angol kormány kiadott egy sorozat Kékkönyvet[277] (csakhamar befejezték) az összes országok agrárviszonyairól. Végül pedig – ez maradjon köztünk – előbb második kiadást szeretnék az első kötetből. Csak zavarna, ha erre a második kötet végleges kidolgozása közben kerülne sor.

Szívélyes üdvözlet Jenny és a magam nevében a Kugelmann család valamennyi tagjának.

Barátod
K. M.

* Gertrud Kugelmann. – *Szerk.*

81

Marx Hermann Junghoz

Londonba[959]

[London,] 1870 július 14.

Kedves Jung,

Mellékelten a program. A kérdések olyan *sorrendbe* vannak *szedve*, hogy ez *megkönnyítse* a következő kongresszus *munkáját*. Ön meg fogja érteni szándékomat.

Kész híve
K. M.

I. Az államadósság eltörlésének szükségességéről. Vita a kártalanításra való jogról.

II. A munkásosztály politikai akciójának és társadalmi mozgalmának összefüggéséről.

III. Gyakorlati eszközök a földtulajdonnak társadalmi tulajdonná való átváltoztatására *(lásd a megjegyzést)*.

IV. A jegybankok átváltoztatása nemzeti bankokká.

V. A szövetkezeti termelés feltételei nemzeti szinten.

VI. Az *általános munkastatisztika* elkészítésének szükségességéről a munkásosztály számára, az 1866-os genfi kongresszus határozatainak értelmében.

VII. A háború kiküszöbölését szolgáló eszközök kérdésének újrafelvetése a kongresszuson.

Megjegyzés a III. ponthoz: A *belga Főtanács* a következő kérdést javasolta: „Gyakorlati eszközök *földmunkásszekciók* alakítására az *Internacionálé* keretén belül és a szolidaritás megteremtésére a mezőgazdasági proletárok és az egyéb iparágak proletárjai között." A *Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa* úgy véli, hogy ez a kérdés a III. pont alá tartozik.

Az itt következőt *nyilvánosságra hozni nem* szabad, csak levélben kell közölni a különböző szekciókkal.

Bizalmas közlés valamennyi szekciónak

1. A Főtanács kéri valamennyi szekciót, adjanak küldötteiknek formális utasításokat, célszerű-e megváltoztatni a Főtanács székhelyét az 1870–71-es évre.

2. Arra az esetre, ha a megváltoztatás mellett határoznak, a Főtanács Brüsszelt ajánlja a Főtanács székhelyéül az említett évre.

Eredeti nyelve : angol és francia

MELLÉKLETEK

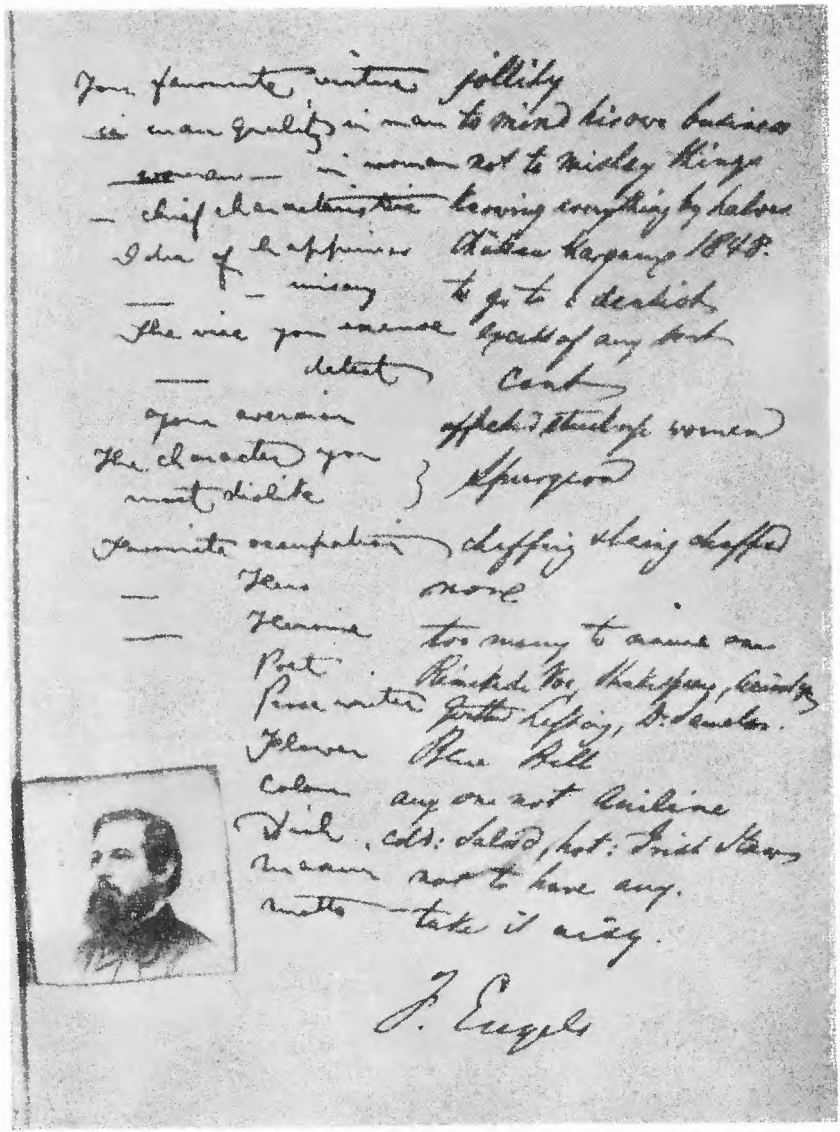
Your favourite virtue fidelity
his or her favourite quality in man to mind his own business
— woman — in woman not to mind things
— chief characteristic knowing everything by halves
Idea of happiness Rather Hagany 1848.
— misery to go to Berlich
The vice you excuse least of any but
— detest Cant
you overrate Affected Pedantic women
The character you most dislike } Spurgeon
Favourite occupation Cuffing Cheeky Cheeses
— Jews more
— Jesuits too many to count on
Poet Richard Tee Shakspeare, Lessing
Prose writer Gutta Cuffing, Dickens.
Flower Blue Bell
Colour any one not Caroline
Dish Cold: Salad, Hot: Fried Steak
Maxim never to have any.
motto take it easy.

F. Engels

Jenny (Marx leánya) albumának egy oldala
Engels „Vallomásaival" (681. old.)

1

Jenny Marx Johann Philipp Beckerhez

Genfbe

[London, 1868 január 10 után]
1, Modena Villas, Maitland Park

Drága Becker Úr,

Ne haragudjon rám, hogy nem köszöntem meg már korábban legutóbbi kedves levelét. Sajnos, elnémulásom oka csöppet sem örvendetes. Szegény férjem ugyanis hetek óta megint fekszik a régi, súlyos, fájdalmas és az állandó megismétlődés folytán veszélyes baja miatt, amely megbénítja kezét-lábát. Semmi sem nyomasztja annyira, mint az, hogy mindig újból semmittevésre van kárhoztatva, éppen most, amikor annyi a tennivaló, amikor várják a második részt[61], s egyszóval a világ ismét égni és lobogni kezd, jóllehet egyelőre még csak „görögtűzzel" és nem a „vörös kakassal". A resteknek és semmittevőknek tele az erszényük és makkegészségesek, azok az emberek pedig, akik az új világhoz tartoznak és testestül-lelkestül már kiálltak érte, azok betegek és szegények, így hát elég „karperec" szorítja őket. „Shame, Shame"*, ahogy az angolok kiáltozzák a gyűléseken. Nem is hiszi, hogy milyen gyakran és milyen bensőséges tisztelettel és csodálattal gondol Önre a férjem. Az Ön lapocskáját[383] egészen határozottan a legjobbnak és a leghatékonyabbnak tartja, és valahányszor hírt kapunk hazai gyermekkertünkből, helyesebben „Kertilugas"-unkból [„Gartenlaube"[206]], így kiált fel: „Ó, ha a németek közt több olyan férfi volna, mint az öreg Becker!!" Átmeneti titkárként az imént írtam Schilynek és elküldtem neki annak az embernek a levelét, aki fordításra ajánlkozik.[960] Tudniillik Moses Hess is ajánlkozott Schily útján fordítónak[68] és néhány kísérleti léggömböt akart megereszteni egyelőre a „Courrier francais"-ban[91]. De már régen nem hallottunk erről a két úrról, és az imént említett levél folytán most válik majd el a dolog. Filozófiai képzettsége és a dialektikus ugró- és egyensúlyozóművészetben való jártassága miatt Hesst előnyben kellene részesíteni némely más, pusztán irodalmi fordítókkal szemben, másfelől azonban misztikus rabbi rabbónink** gyakran nem egészen megbízható (nem egészen kóser) és gyakran hanyag, úgyhogy mégis helytelen lenne miatta más ajánlkozásokat elutasítani. Schily most ügyvivőként fog fellépni, s majd ő meglátja, melyikük az igazi.

Legutóbbi cikke a béke-mihasznákról[961] kiváló volt és istenemre mondom (az

* – „Gyalázat, Gyalázat" – *Szerk.*
** – tanítómesterünk – *Szerk.*

Úristen nolens volens* mindig újra kicsúszik az ember száján és a tolla alól, habár a szívünkben réges-rég elvesztette díszhelyét) a legjobb, ami eddig a szemünk elé került.

„Goegg" itt még mindig műveli propaganda-kiruccanásait. Borkheim is tehetett volna okosabbat, mint hogy 100 frank útiköltséget ad neki. Ha a pénzdarabok annyira csiklandozzák és égetik a zsebét, akkor keressen más helyet, ahol becsapódnak és gyújtanak. Azt hiszem, jobbat is lehetne tenni, mint ezeket az apostolokat támogatni. Bezzeg Engelsnél Manchesterben más fogadtatásra talált Amand**. Szórakozására közlök Önnel egy erre vonatkozó részt Engels leveléből.***

„Ráadásul tegnap meglátogatott Amand Goegg, az ex-diktátor, aki a nevetséges Békeliga[42] ügyében utazik és elrontotta az estémet. Szerencsére véletlenül megjelent Schorlemmer is" (egy igen jelentékeny vegyész, egy a „mieink" közül), „aki csak ámult és bámult ezen az ásatag darab föderális köztársaságin; nem hitte, hogy ilyesmi lehetséges. Az ostoba barom ugyanazoknak a frázisoknak gondolattalan ismételgetése által még tízszerte ostobább lett és egyetlen ponton sem érintkezik már a józan emberi értelem világával (a tulajdonképpeni gondolkodásról nem is szólva). Az effajták számára Svájcot és a badeni kantont kivéve még mindig semmi sincs a világon. De hamar megbizonyosodott arról, hogy mennyire igazad volt az első válaszodban, amikor ő felszólított a támogatásra: hogy minél távolabb lakunk egymástól és minél kevesebb dolgunk van egymással, annál jobban jövünk ki egymással. Elismerte, hogy Blind *gyáván* viselkedett a Vogt-ügyben[43], de szerinte mégiscsak derék fickó, sőt azzal fenyegetődzött, hogy ki akar békíteni téged Blinddel! Vogt, mondja, nem politikus, de végtelenül jó, derék fickó, aki csak úgy belefirkál a vakvilágba és nem fontolja meg, hogy mit – ha mi ketten egy órát együtt töltenénk vele, összebratyiznánk; hogy bonapartista, azt elismeri, de nem megfizetett. Mire én: *minden* bonapartistát megfizetnek, meg nem fizetett bonapartista nincsen, és ha *egyetlen* egyet tud mutatni nekem, akit nem fizetnek meg, akkor elfogadom annak a *lehetőségét*, hogy Vogtot nem fizetik meg, máskülönben nem. Ez meghökkentette, de végül felfedezett egyet – *Ludwig Bambergert*! Egyébként, mondta, Vogtnak mindig nagyon rosszul ment a sora, a felesége egy parasztlány a berni felföldről, akit *erényességből* vett el. A ravaszdi Vogt szemlátomást jól rászedte ezt a szamarat. De amikor Schorlemmer és én kijelentettük, hogy Vogt mint természetkutató sem nyújtott semmit, akkor látnod kellett volna, milyen dühös volt: hát nem *népszerűsített*? Hát ez nem érdem?"

Eddig Engels. Erre Goegg üres kézzel elvonult. Most más városokban keresi a szerencséjét. Nem tud Ön valamit Bakunyinról? A férjem elküldte neki mint régi hegeliánusnak a könyvét[107] – közel s távol semmi jel. Vajon megkapta-e? Ezekben az oroszokban nemigen lehet megbízni. Ha nem tartanak az „atyuskával" Oroszországban, akkor „*Herzen* atyuskával"[962] tartanak vagy általa tartatnak, ami végül is egyre megy. Csöbörből vödörbe.

---

* – akarva, nemakarva – *Szerk.*

** Goegg. – *Szerk.*

*** *V. ö. 13. old.* – *Szerk.*

Itt szép a helyzet, az angolok rettegésükben saját árnyékuktól is megfutamodnak, és ahol valaki egy dugó pukkanását hallja, azt görögtűznek véli, ha egy ártatlan kénesgyufácskát lát, John Bull[26] azt glicerinbe, paraffinba, nikotinba és Isten tudja még mibe mártottnak hiszi és futni kezd, egyszóval mindenki fut és a végén az igazi konstáblerek is elfutnak a hamis bobbyk, az úgynevezett speciálisok elől, akik most ólmosbotjaikkal tartják fenn a rendet az utcákon. Írország lépett az egész politikai program élére, Írország mellett ordítanak az *angolok* már a gyűléseken, már szinte a jólneveltséghez tartozik a szeretetreméltó Erin* hétszáz éves *hársfáiért* jajveszékelni, üvöltözni, s mindezt egy kénesgyufa meg egy kötél tette.[963] Milyen könnyen lehet ezeket az urakat sarokba szorítani?! A rövid félelem a fizikai eszközöktől többet tett az évszázados morális fenyegetőzéseknél.**

* Írország régi neve. – *Szerk.*

** *A kézirat itt megszakad.* – *Szerk.*

2

Laura Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]68 január 13.

Kedves Engels,

Minthogy a Szerecsen ismét régi ellenségei, a karbunkulusok áldozata, és ezek jelentkezése folytán nagyon kényelmetlenül érzi magát ülő helyzetben, megkért, hogy írjam meg Önnek helyette ezt a néhány sort.

Ami a „Fortnightly Review"-nak szánt cikket[21] illeti, meg kell hogy mondjam Önnek, hogy nem olyan rövid jegyzetről van szó, amilyenek az e folyóirat végén általában található könyvismertetések, hanem egy szokásos terjedelmű cikkről.

Továbbá arra is meg kell kérnem Önt, hogy mihelyt lehetséges, küldje vissza a „Courrier Français" régebbi számait.

Tolmácsolva mindannyiunk szívélyes üdvözleteit és abban a reményben, hogy az a nagyszámú karácsonyi mulatság, amelyen „átesett", nem ártott meg az egészségének, maradok, kedves Engels,

őszinte szeretettel

Laura Marx

Eredeti nyelve: angol

3

Friedrich Engels

Vallomások[964]

[London, 1868 április eleje]

Kedvenc erénye	Vidámság
Kedvenc tulajdonsága férfiaknál	A saját dolgával törődni
Kedvenc tulajdonsága nőknél	Nem elhányni dolgokat
Fő jellemvonása	Mindent félig tudni
Mit tart boldogságnak	Château Margaux, 1848-as évjárat
Mit tart boldogtalanságnak	Fogorvoshoz menni
A bűn, amelyet megbocsát	Mindenfajta szertelenség
A bűn, amelyet utál	Képmutatás
Ellenszenvének tárgya	Affektált, felfuvalkodott nők
A személy, akit leginkább utál	Spurgeon
Kedvenc időtöltése	Ugratni és ugratva lenni
Kedvenc hőse	Senki
Kedvenc hősnője	Túl sok, semhogy egyet megnevezzek
Kedvenc költője	Reineke de Vos[965], Shakespeare, Ariosto stb.
Kedvenc írója	Goethe, Lessing, dr. Samelson
Kedvenc virága	Harangvirág
Kedvenc színe	Mindegyik, kivéve az anilint
Kedvenc étele	Hideg: saláta, meleg: ír gulyás
Kedvenc életszabálya	Hogy egy se legyen
Kedvenc jeligéje	Nem mellre szívni semmit

F. Engels

Eredeti nyelve: angol

4

Arnold Ruge Steinthalhoz

Manchesterbe[966]

Brighton, 1869 január 25.
7, Park Crescent

Igen tisztelt Steinthal Úr,

E levéllel egyidejűleg elküldöm Önnek nyomtatványként Marx könyvét a tőkéről.

Hálás köszönetem! Ez a könyv egész idő alatt szüntelenül foglalkoztatott, habár közben mindenfélét kellett dolgoznom.

Ez *korszakalkotó mű* és ragyogó, gyakran vakító fényt vet a társadalmi periódusok fejlődésére, hanyatlásaira, vajúdására és szenvedéseik szörnyű napjaira.

Az *értéktöbblet* megmagyarázása meg nem fizetett munkával, a *maguknak* dolgozó munkások kisajátításáról és a *kisajátítók* eljövendő *kisajátításáról* adott magyarázat klasszikus.

Az utóbbiról a 745. oldalon ez áll:[967] „A tőkés termelési és elsajátítási mód, ennélfogva a *tőkés* tulajdon az első tagadása az *egyéni, a saját munkán alapuló magántulajdonnak*. E *tagadás tagadása* aztán helyreállítja az egyéni tulajdont, de a tőkés korszak vívmánya, tudniillik a *szabad munkások kooperációja és a föld, valamint a maga a munka által termelt termelési eszközök feletti közös tulajdonuk alapzatán!*"

Marxnak széles körű tudása és pompás dialektikus tehetsége van. A könyv meghaladja sok embernek és újságírónak a horizontját; de egészen bizonyosan utat fog törni magának és átfogó koncepciója ellenére, sőt, éppen ezáltal óriási hatást gyakorol majd.

A vallásra utalva a szerző nagyon találóan mondja, 608. old:[968] „Ahogy a vallásban saját fejének szüleménye uralkodik az ember felett, úgy a tőkés termelésben saját kezének készítménye uralkodik rajta."

És hogy az embert ettől megszabadítsák, ahhoz korántsem elég a bagolynak a szemébe világítani; sőt, ha valaha elveszti urát, mint a francia vagy a spanyol, akkor ő maga állít megint urat maga fölé.

Ennek ellenére sok boldogságot az 1869-es évre! Váljék méltóvá elődeihez! Legszívélyesebb üdvözleteimet küldöm Steinthalné asszonynak és Heydemann úrnak!

Kész híve
Dr. A. Ruge

5

Jenny Marx Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, [1869] szeptember 15.

Kedves Kugelmann Úr!

Karlsbadi baráti soraira régen válaszoltam volna, ha nem remélem napról napra, hogy biztosabb híreket kapok a mi kedves vándorainktól.[885] Első és utolsó, Liègeből kelt levelük óta teljesen nyomukat vesztettük. De azt hiszem, hogy némi ideoda utazgatás után e héten most már bizonyára befutnak Önökhöz, s így hát közös olvasmányul elküldöm a „Times" mai és a „Pall Mall Gazette"[969] egy régebbi számát. Az itteni sajtó agyonhallgatta a kongresszust[455], a mellékelt „Pall Mall" teljesen zavaros, ostoba cikkének kivételével. Ma első ízben törte meg a jeget a „Times", mégpedig nagyon kedvező, tárgyilagos és velős cikkel, amely itt és főként Franciaországban az amerikai küldött* beszéde folytán nagy feltűnést fog kelteni. Egyes fordulatokban, kifejezésekben és „Eccariádákban" mintha „Georgunkat" szimatolnám, ha egyáltalán ennyi taktikai érzék feltételezhető róla.[970]

Közben itt egész arzenálnyi újság és levél gyülemlett fel; és valóban nem tudom, megérik-e a kontinensre küldés fáradságát és költségét. Tartalmuk most többnyire már elévült. Lessner 3 nagyon rendes, részletes beszámolót írt a kongresszusról és Liebknecht 2 locsogó levelet, amelyeket jobb olvasatlanul hagyni.[971] Eccarius azt a furcsa tényt közölte, hogy egy amerikai – aki állítólag a „New York Tribune" londoni tudósítójától, Mr. Slacktól hallotta – azt mondta neki, hogy „Bright minden londoni újságszerkesztőségnek írt és megkérte őket, ne fogadjanak el *semmilyen* beszámolót tárgyalásainkról". Ez némiképp megmagyarázná a sajtó hallgatását. De ha a „Times" még néhány beszámolót közöl, akkor a többi vezérürü követi, és akkor a kongresszus sikere biztosítva van. Mindenesetre jobb következményekkel jár majd, mint az eisenachi[495], amelynek mintha az lenne az egyetlen hatása, hogy „nagy mesterünket, Ferdinandot"** a hivatalos „Moniteur"-jén[400], a „Sozialdemokrat"-on kívül még egy második, félhivataloshoz is hozzásegítette Liebknecht lapocskája[19] révén. Még Bázelban is újra a siralmas Schweitzer-botrányt igyekeznek előtérbe nyomni, úgyhogy azt lehetett volna hinni, az „Internacionálénak" nincsen más küldetése, mint a „Vasember" elveit – a *feszes szervezet* kivételével – *internacionálissá tenni.*[972]

---

* Andrew Cameron. – *Szerk.*

** Lassalle. – *Szerk.*

Néhány érdekesebb magánlevelet azonnal elküldök Hannoverba, mihelyt meghallom, hogy a kedves „csavargók" megérkeztek Önökhöz. Laura a férjével és aranyos kicsi fiacskájával éppen ma 4 hete tartózkodik nálunk; most kezdenek készülődni, hogy hazatérjenek Párizsba. Sajnos anya és fia nincsenek olyan jól, mint szeretném. A kedves kis fiúcskának sok kínja van, jönnek az első fogai, az összes szokott tünetekkel. Barátságos arcocskája olyan keskeny és kicsi lett, ragyogó szemecskéje mintha kétszer akkora lenne és hatalmasan világít a sápadt arcocskából. Olyan derűs, szelíd ez a fiúcska, nagyon hiányzik majd nekünk a kis majom.

Adja át szívélyes üdvözletemet kedves feleségének, csókolja meg helyettem Franziskát, Önnek pedig baráti üdvözlet

Jenny Marxtól

6

Jenny, Marx leánya Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

[London, 18]69 okt. 30.

Drága Doktorom!!!

Nagyon köszönöm levelét és drága édesanyja portréjának másolatát. Csodálatosan jól sikerült, jobb mint az eredeti festmény. Nagyon örültem neki. – Nagy örömet okozott nekem, hogy írja, jobban érzi magát – bárcsak az idő fokozatosan csillapítaná a nagy veszteséget, amely Önt érte. Gondoljon erre: „Lenn a sírban nem gyötri többé a lázroham élet . . . semmi őt már el nem éri".[973] Nem vigasztaló-e ez a gondolat?

Írtam néhány sort Menkénének. Nagyon hálás vagyok Önnek az idejekorán érkezett figyelmeztetésért, bár, mentségemre legyen mondva, még levele megérkezte előtt gondoltam arra, hogy írok „Mariechen"-nek – . . . de valahogy, – nos, ahogy mondják, a pokolba vezető út is jószándékkal van kikövezve. Szerecsen is írt neki néhány sort. Ő sokkal jobban van és már csaknem teljesen megszabadult attól a kínzó köhögéstől, amely Hannoverban annyira gyötörte. Szívélyes üdvözletét küldi Önnek és reméli, hogy megbocsát, amiért most nem ír, ugyanis ez idő szerint igen buzgón olvas egy könyvet (most jelent meg orosz nyelven és elolvasása nem kevés nehézséget okoz neki) az orosz parasztság helyzetéről[559], amely, úgy tetszik, pontosan az ellenkezője annak, ahogyan a képzeletdús Carey ábrázolja – korántsem irigylésre méltó. „Nem terem boldogság Oroszországban." Ez a könyv a legjobbkor jelent meg, nagyon fontos. Szerecsen a második kötetben[61] ismertetni akarja a benne foglalt tényeket. Közben rendszeresen halad az első kötet francia fordítása.[600] Egy hónapon belül átnézésre kész lesz a harmadik fejezet, legalábbis ezt írta Paul (Lafargue), aki néhány nappal ezelőtt meglátogatta a fordítót. „Egy szegényes házban, egy még annál is szegényebb szobában, amelyben mindössze két szék, egy asztal, egy ágy és néhány könyvespolc volt", írja Paul, ott találta Keller urat (a fordítót), munkájába mélyedve. Fiatal, intelligens, lelkes, Paul el van ragadtatva tőle és különösképpen csodálja „nagy munkabírását és energiáját"; és valóban, ki ne csodálná? Ez a fiatalember, hogy folytathassa tanulmányait (különböző tudományokkal foglalkozik, de főleg a társadalomtudománnyal), viszonylagos nyomorúságban él. Apja gazdag gyáros, az ő gyárában felügyelősködött hét esztendőn át, de megundorodott ettől a „börtönőr szakmától" és feladta állását. Paul két másik szocialistával is találkozott Keller úr lakásán. „A szocialista párt" – írja nekünk – „Párizsban alakulóban van és kezd az élre törni; minthogy nincs újságjuk, népgyűléseket ren-

deznek és személyes agitációt folytatnak." A szocialista párt kétségtelenül a Simonok, Pelletanok, Bancelek, Gambetták romjain emelkedett fel. A francia nép felfedezte, hogy üres hordó jobban kong, látta ezeknek a nagyszájú handabandázóknak a megfutamodását és nem fog hitelt adni jó szándékaiknak, reményeiknek, nem fogja elhinni, „that they who run away, may live to fight another day"*.

Londonban a hét eseménye egy féni tüntetés volt, amelyet abból a célból rendeztek, hogy az ír foglyok szabadon bocsátását kérjék a kormánytól.[568] Mivel Tussy úgy jött haza Írországból, hogy rendíthetetlenebb ír mint valaha,[974] nem nyugodott addig, amíg meg nem győzte a Szerecsent, Mamát és engem, hogy menjünk el vele a Hyde Parkba, a gyűlés kijelölt helyére. A Park, London legnagyobb parkja, zsúfolásig volt férfiakkal, asszonyokkal és gyermekekkel, még a fák legmagasabb ágait is megszállták. A jelenlevők számát a lapok mintegy 70 ezerre becsülték, de mivel ezek angol lapok, a számot kétségtelenül túl alacsonyan állapították meg. A felvonulók vörös, zöld és fehér zászlókat vittek; a legkülönbözőbb feliratokkal ellátva: „Tartsd szárazon a puskaport! A zsarnoknak való engedetlenség Isten iránti kötelesség." És a zászlóknál is magasabban lengettek számtalan vörös jakobinus sapkát, viselőik a „Marseillaise"-t énekelték – ez a látvány és ezek a hangok bizonyára nagymértékben csökkentették a portói élvezetét a klubokban. – Másnap, hétfőn, az összes lapok dühödten támadták azokat a nyavalyás „külföldieket" és átkozták a napot, amikor partra szálltak Angliában, hogy demoralizálják a józan John Bullt[26] vérvörös zászlóikkal, zajos kórusaikkal és más szörnyűségekkel...

Itt a délutáni tea ideje, és megígértem, hogy gesztenyét sütök Tussynak; köszönje hát jó csillagának, vagy inkább a gesztenyének, hogy ez a macskakaparás nem tart örökké. – (Biztos vagyok benne, hogy azt gondolta, sohasem hagyom abba.)

Szívélyes üdvözlettel az itthoniaktól, maradok, kedves „Doktor"*)

őszinte híve
Jenny Marx

*)Bizonyára meglepi Önt, hogy hangzatos címével illetem. Higgye el, *nem* sajnálom Öntől. „Új társadalmunkban" nem lesz nagy szükség papokra. A test papjai tönkremennek majd fivéreikkel, a lélek orvosaival együtt; – addig is, kívánom, élvezze ki rangját, amíg tart! Mellékelem Weerth fényképét.

Eredeti nyelve: angol

* – „hogy szégyen a futás, de hasznos"; *szó szerint:* „hogy akik ma megfutamodnak, egyszer még harcolhatnak" – *Szerk.*

7

Jenny, Marx leánya Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

London, [18]69 dec. 27.

Drága Doktorom,

Remélem, nem képzeli, hogy bizonyos ősatyáim törvénykönyvéhez híven átadom magamat a bosszú szellemének. Az egyetlen ok, amiért ilyen sokáig nem válaszoltam kedves levelére, az, hogy nem volt egyetlen szabad órám sem. Két óráig, mint tudja, mindennap el vagyok foglalva, azután, minthogy szegény Helenünk nagyon rosszul volt, délutánjaimat igen gyakran házimunkával töltöttem, ezenkívül átnéztem több száz újságot, hogy kivonatokat készítsek belőlük Szerecsen részére a szédelgő pénzügyi vállalkozásokról stb. – (Egyébként Overendet és Gurneyt éppen most felmentették.[340] A burzsoázia országszerte örvendezik ezeknek a „mártíroknak" a kiszabadulásán, akik ellen, így állítják, többet vétkeztek, mint amennyit ők vétettek. Csöppet sem lennék meglepve, ha egy szép napon ezek a jólöltözött tolvajok visszatérnének a parlamentbe, hogy törvényt hozzanak honfitársaiknak. A bíró olyan szembeszökően részrehajló volt a vádlottak iránt, hogy még a korlátolt esküdtszéknek is feltűnt és egy alkalommal tiltakoztak is ellene.) – Látja, vannak mentségeim hallgatásomra. Mégis bevallom, hogy bár igaza volt, amikor feltételezte, hogy nem hajtok fejet a bosszúállás istene előtt, éppoly kevéssé vagyok hajlandó imádni a szelíd báránykát; hogy bebizonyítsam Önnek, hogy nem szokásom „a rosszért jóval" fizetni, büntetésül egy fölöttébb emészthetetlen keverék, a valódi angol karácsonyi puding megevésére ítélem Önt, amely hőstett végrehajtásáért valamennyi bűne alól felmentik Önt.

Itthon mindenki jókívánságait küldi Önnek az újévre, s ehhez én is szívből csatlakozom. Nagyon sajnáltuk, amikor meghallottuk, hogy beteg, és bízunk benne, hogy mostanra már teljesen kiheverte a betegség következményeit. Szerecsen jelenleg nagyon jó egészségnek örvend, persze viszonylagosan. – Néhány nappal ezelőtt Engels meglátogatott bennünket néhány órára. Útban volt Barmenba, ott szándékszik tölteni a karácsonyt édesanyjával.[643] Igen jó színben volt és nagyon boldog, hogy sikerült megszöknie az irodából, ahol úgy érezte magát, mint a szárazra vetett hal. Keményen dolgozik Írországról szóló könyvén.[553] Erre a könyvre vonatkozó kérdéseire nem tudok válaszolni, minthogy egyáltalán nem ismerem a tartalmát. Feltételezem, hogy „A munkásosztály helyzete Angliában"[117] című munkájának a párja lesz. Nagyon örültünk, hogy rokonszenvez velünk az ír kérdést illetően. Mi mindnyájan meggyőződéses féniek vagyunk. Azon a napon, amikor értesültünk Donovan megválasztásáról,[587] táncra perdültünk örömünkben – Tussy egészen meg-

vadult. Képzelheti, micsoda megrökönyödést keltett Angliában egy féni megválasztásának a híre. A sajtó, „Reynolds's" és a „National Reformer" kivételével, először csak kórusban üvöltött: „Egy elítélt gonosztevőt megválasztottak – borzalmak borzalma"! Majd miután minden szólamban elénekelték ezeket a számukra bűvös szavakat, a zsoldos banda egymásnak esett: a tory lapok Gladstone-t gyalázták, mondván, hogy ez a választás az ő politikájának gyümölcse, a whig sajtó nagy hangon hálátlanságról beszélt és siránkozott az ország sorsán, ahol a békeüzenetekre és a jószándékra ez a válasz, ahol árulás pöffeszkedik fényes nappal és a gyilkosság dicséretét zengik. A brit kormány nyomban katonák ezreit küldte a testvérszigetre.

El kell ismerni, hogy, amint a toryk mondják, Gladstone intézkedései az egyház és az állam szétválasztására[975] már hoztak gyümölcsöket. A vallási fanatizmus természetes halállal múlik ki, a katolikusok és a protestánsok ellenségeskedése a végét járja, szakadás van az orangisták[976] táborában és az orangisták, a ribbonisták[549] és a féniek[53] egyesülnek közös ellenségük, a brit kormány ellen. Következésképpen a papok befolyása enyészőben van, az ír mozgalom már kicsúszott a kezükből és Donovan Rossa megválasztása egyenesen a klerikális párt *ellenére* történt. Ezek az urak például ellenezték a politikai foglyok szabadon bocsátását, gyűléseket hívtak össze valamilyen földtörvény összeeszkábálására, de a nép erővel feloszlatta ezeket a gyűléseket és kijelentette, hogy nem hajlandó semmiféle megállapodásra a brit kormánnyal, amíg a foglyokat nem bocsátják szabadon. Minthogy a kormánynál süket fülekre találtak az amnesztiát követelő gyűlések stb., a nép megválasztotta a féni Donovan Rossát, kihívásképpen a brit kormánnyal és az ír világi és egyházi hivatásos agitátorokkal szemben, akiknek hamisságát végre felismerte.

Közben a legnemesebb írek brit tömlöcökben sínylődnek. Lehetetlen leírni ezeknek az embereknek a szenvedéseit. O'Donovan Rossát egyszer 35 napig tartották sötét zárkában éjjel-nappal a hátára bilincselt kezekkel, és még ahhoz sem oldották meg a kezét, hogy magához vegye a táplálékát – híg zabkását –, amelyet ott hagytak neki cellája padlóján. Egészében, kedves Doktor, Anglia jelenleg a borzalmak hazája. A londoni East Endben éhtífusz tört ki – a dologházakban a pauperokat tömegesen gyilkolják. Az orvosok már nem elégszenek meg a pauperok *hulláival*, kísérleteiket *élőkön* folytatják, pedig még frissen él emlékezetemben az az idő, amikor az angol sajtó a legmélyebb felháborodás hangján szólt arról a gyakorlatról, hogy Franciaországban elevenen boncolnak állatokat. Múlt héten Walesben történt egy eset, amelytől égnek mered az ember haja. Egy walesi bérlő azt a hírt terjesztette, hogy a lánya, egy *12 éves* kislány, két éve táplálék nélkül él. Nos, bár ez a szegény walesi pénzt kapott gyermeke mutogatásáért, lehetséges (Walesben még hisznek boszorkányokban stb.), hogy félőrült és elhitte a saját meséjét. De hogy a legjobb londoni kórházak orvosai is elhiggyék, ez hihetetlennek látszik. Akármint volt is, bizottságot alakítottak és nővéreket küldtek a Guy's Hospitalból Walesbe, hogy két héten át figyeljék ezt az állítólag böjtölő kislányt. Ezek az orvosok naponta adtak ki tájékoztatót a közönség számára a kislány állapotáról. *Hat* napig élelem nélkül tartották, és a hetediken a szerencsétlen gyermek meghalt. A gyermek halála előtti este Davies doktor azt mondta a kislány apjának, hogy nincs veszély, és a kihallgatáson ez az úr

kijelentette, hogy azért nem rendelte el az élelmezést, mert nem szerette volna *„megbántani"* az apát. Valóban, milyen udvarias és előzékeny! – Megpróbálom megszerezni Önnek az egész ügy anyagát. Kétségtelenül nem kelt valami jó benyomást az angliai orvosi karról. Azt hiszem, ha valaki kijelentené, hogy *sértetlenül* tud járni vörösen izzó vasrudakon vagy kiugrani az ablakon, akadnának orvosok, hogy megvizsgálják a dolgot. Egy szép napon még visszatérünk az istenítélethez!

A legjobbakat kívánom az új esztendőre és maradok

őszinte szeretettel

híve

Jenny Marx

Eredeti nyelve : angol

8

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, kb. 1870 január 17.]

Kedves Engels Úr,

Ritkán jött küldemény annyira jókor, mint a tegnapi. A ládát éppen kipakoltuk, és az 50 karcsú legény glédában sorakozott a konyhában, amikor dr. Allen és társa, egy fiatal skót doktor megérkeztek, hogy szegény Szerecsent megoperálják, úgyhogy mindjárt a műtét után Szerecsen a két Aesculapjával erőt meríthetett a kiváló braunenbergiből. Megint nagyon csúnya história volt. Nyolc napja minden eszközt alkalmaztunk, borogatást, bazsalikomot stb. stb., amelyek már annyiszor segítettek: csakhogy teljesen hasztalanul. A daganat állandóan nőtt, a fájdalmak tűrhetetlenné váltak és képtelenek voltunk elérni, hogy megnyíljon és kiürüljön. Muszáj volt vágni, s így aztán Szerecsen végre elhatározta magát az elkerülhetetlen lépésre, hogy orvost hívjon. Mindjárt nagy megkönnyebbülést érzett az igen mély bemetszés után, s noha ma reggel még nem fájdalommentes, egészében sokkal jobban érzi magát és remélhetőleg néhány nap múlva meggyógyul. Most azonban valóságos bűnlajstrommal kell előhozakodnom ellene. Amióta visszajött Németországból, s főleg a hannoveri kampány óta,[885] rosszul volt, állandóan köhögött, és ahelyett, hogy óvta és ápolta volna magát, elkezdett sebbel-lobbal oroszul tanulni, már ritkán ment el itthonról, rendszertelenül evett, és csak akkor mutatta meg a karbunkulust a karja alatt, amikor már jelentősen megdagadt és megkeményedett. Évek óta hányszor kívántam titokban, kedves Engels úr, hogy Ön itt legyen!!! Sok minden másképp volna. Most azt remélem, hogy ezt a legutóbbi tapasztalatot figyelmeztetésnek tekinti majd. Kérem, kedves Engels úr, most *semmilyen megjegyzést* ne tegyen neki erről leveleiben. E pillanatban olyan könnyen felingerül és nagyon mérgelődne miattam. De nekem olyan megkönnyebbülés volt, hogy kiönthettem Önnek a szívemet, hiszen teljesen képtelen vagyok bármit is változtatni az életmódján. Talán Gumpert révén lehetne egyszer komolyan beszélni vele, ha megint eljut Manchesterbe. Ez még az egyetlen orvos, akiben megbízik. Házunkban most olyan általános megvetés uralkodik minden gyógyszerrel és orvossal szemben; holott ez mégiscsak szükséges rossz, ami nélkül nem boldogulunk. Mit szólt a második karácsonyi ajándékhoz, amelyet Laura szerzett nekünk! Remélem, hogy ez a gyors tempó véget ér; hiszen máskülönben hamarosan azt énekelhetnénk:

1, 2, 3, 4, 5–6 – – – / 10 little nigger-boys!*

* – 10 kicsi négergyerek! (*V. ö. 691. old.*) – *Szerk.*

9

Jenny, Marx leánya Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

[London, 18]70 január 30.

Drága Doktorom,

Azért írom ezeket a sorokat, hogy megmondjam, miért nem válaszolt Szerecsen az Ön leveleire. Mintegy három hétig karbunkulusok voltak a hóna alatt, olyan fájdalmasak, hogy szegény Szerecsen képtelen volt mozgatni a karját. Az orvos két alkalommal vágott. Ez az operáció szinte pillanatok alatt enyhülést hozott. Most örömmel mondhatom, hogy kedves betegünk ismét majdnem jól van már, bár természetesen még nagyon gyenge, ami szükségszerű következménye az elszenvedett nagy fájdalmaknak. Most, hogy már túl vagyunk rajta, azt hiszem, jó, hogy a betegség eljutott a krízishez, hiszen Szerecsen már hónapok óta kínlódott, – emlékszik, egyáltalán nem volt jól Hannoverban sem, és ugyanolyan állapotban volt egészen mostanáig, hol egy kicsit jobban, hol egy kicsit rosszabbul érezte magát.

Az Ön levelezése Jacobyval nagyon szórakoztatta őt.* E tiszteletreméltó úr zavaros válaszából ítélve az Ön hozzá írt levelei meglehetősen érzékenyen sújthatták.

Ugyancsak el kell ismernem, hogy megkaptam nekem írt levelét, amelynek tartalma nagyon meglepett és alig várom, hogy értesüljek a „Művészegylet" filiszterei-nek végleges döntéséről. Tekintve, hogy ez az egylet a hannoveri társaság krémjéből alakult, a felsőbb osztályok „műveltsége", amelynek révén annyival felsőbbrendűnek érzik magukat a dolgozó osztályoknál, valóban olyasmi, amire igencsak büszkék lehetnek! Csak az a kár, hogy ezek a tökfejek felidegesíthették Önt és oly sok idejét elrabolhatták.

Bocsánatot kell kérnem Öntől és a kedves Trautchentől, amiért nem értesítettem Önöket korábban arról, hogy a Lafargue család egy kis jövevénnyel gyarapodott. Január másodikán Paul közölte velünk, hogy a rue Cherche-Midi-be egy kislány érkezett. Pontosan egy évvel fiatalabb** a fivérénél, minthogy a két gyermek születésnapja ugyanarra a napra esik***. Néhány nappal ezelőtt Laura azt írta, hogy már sokkal jobban van. Leveléhez egy csomó nagyon érdekes francia újságot mellékelt – a „Marseillaise"-t, a „Cloche"-t, a „Réforme"-ot, a „Rappel"-t és a „Pays"-t.

---

* *V. ö. 422. old. – Szerk.*

** *A kéziratban:* idősebb – *Szerk.*

*** Január 1. – *Szerk.*

Ezek a lapok nagyszerű képet adnak Franciaország jelenlegi állapotáról. A fővárosban uralkodó zűrzavar és izgalom hihetetlen. A pártok, sőt, az egyes emberek mind egymásnak esnek. Rochefort hadilábon áll egykori barátaival és híveivel, Vermorellel, Villemessant-nal stb. stb., akiket nyilvánosan mouchard-nak* bélyegez, azok meg lapjukban, a „Figaró"-ban hasonlóképpen válaszolnak. Ami a Banceleket, Gambettákat, Pelletanokat, Favre-eket stb. illeti, a hangzatos frázisok nagyszájú csépelőinek ez a bandája teljesen eltűnt – sehol sincsenek. A tapasztalat megtanította a népet arra, mit várhat a hetvenkedő „baloldaltól". Egyikük sem mert mutatkozni Victor Noir temetésén[647] vagy felemelni a szavát a parlamentben. Rochefort, a derék öreg Raspail támogatásával, megsemmisítette, – élő hullákká változtatta őket. Még ha Liebknecht az ellenkezőjét mondja is, Rochefort fölényesen uralkodik Párizsban, és most már mindenki világosan látja, milyen bölcsen járt el, amikor megakadályozta a katonasággal való összeütközést a temetés napján.[977] Ha Liebknecht olvasná a „Pays"-t, látná, hogy *Cassagnac*, és következésképpen a kormány nem is leplezi dühét azon a tényen, „hogy a nép *nem tudott meghalni* meggyőződéséért", „hogy nem emelték magasra a vörös zászlót". Azelőtt, üvölt Cassagnac, ez a vérengző bohóc, „a forradalmárok olyan emberek voltak, akiknek helyén volt a szívük, akiknek elveik voltak, akik *harcoltak* eszméikért és tudták, hogy sem ágyúk, sem puskák, sem szuronyok nem állnának meg a jogát követelő nép csupasz mellével szemben".[978] Ez a „csupasz mell", ez valóban csemege lett volna „december hőse"[321] ágyúinak és hátultöltő puskáinak, annál is inkább, mivel Párizs peremén voltak, ahol nem lehet barikádokat emelni és ahol, következésképpen, a 100 000 katona nem lett volna kitéve, mint Párizs szűk utcáiban, a néppel való kézitusának. Ezenkívül a „Volksstaat" hamis beszámolót ad a creuzot-i sztrájkról is.[979] Nem igaz, hogy a munkások magasabb bért és a munkaidő csökkentését követelték. Csak azt kérték, hogy betegsegélyezési alapjukat ők maguk kezelhessék, nem pedig Schneider úr, továbbá, hogy munkástársukat, egy bizonyos *Assit*, ne bocsássák el, és küldjenek el egy művezetőt, aki sanyargatta őket. Ezek a sztrájk igazi okai. A francia kormány és a hivatalos sajtó a sztrájkokat „mesterséges izgatás" következményének nyilvánítja. Guéroult úr az „Opinion nationale"-tól felhívja a figyelmet bizonyos „nagyhatalmú titkos társaságokra, amelyek jelszavakat és utasításokat adnak ki"[980]. Ezeken a társaságokon természetesen az Internacionálét értik, amelytől Assi, a sztrájk vezetője, állítólag 55 000 frankot kapott. A „Times" közli és helyesli ezeket az állításokat. Bárcsak igazak volnának! Ezerszeresen kár, hogy az Internacionálé cselekedeteiben nem tud lépést tartani ezeknek az érdemes koponyáknak a ragyogó képzelgéseivel.

Jelentős tény, hogy a Creuzot-ba küldött katonák közül néhányan azonnal összebarátkoztak a bányászokkal. Négyet közülük bíróság elé fognak állítani, amiért megkísérelték megnyerni bajtársaikat a nép ügyének.

Yorkshire-ban is sztrájk volt, a munkások maguknak követelték betegsegélyezési alapjuk kezelését és tiltakoztak az ellen, hogy a munkáltatók nem engedték egyesülni

* – rendőrspiclinek – *Szerk.*

az embereket. Amióta 1824-ben Angliában törvénybe foglalták az egyesülés jogát, a vállalkozók közvetlenül szembeszegülnek az ország törvényeivel, és ennek ellenére a kormány kérésükre katonaságot bocsát a rendelkezésükre.

A sztrájk részletei pontosan olyanok mint Creuzot-ban – a szabad, alkotmányos Anglia és a zsarnok által elnyomott Franciaország nem különböznek –, mindkét országban készen áll a katonaság, hogy lelője azokat az embereket, akik bátorkodnak azt állítani, hogy elég intelligensek ahhoz, hogy maguk kezeljék pénzalapjukat, megtakarított pénzüket, amelyet nehéz munkával kerestek meg.

Az egyik angol lap *Creuzot-ba* kiküldött tudósítójának becslése szerint a sztrájkban a munkások napi *8000* £-et (munk bért) veszítettek, míg a vállalkozók vesztesége napi *40 000* £ körül van!!!

Kérem, adja át Trautchennek szívélyes üdvözletemet és köszönetemet leveléért. Hamarosan írok neki. Kérem, mondja meg neki azt is, hogy meg fogom kérni, adjon át egy bizonyos kis karkötőt Käuzchennek*, akinek szántam. Minthogy ő a kommunisták esküdt ellensége, értékelni fogja a magántulajdon iránti tiszteletemet. De félre a tréfával, valóban nem szívesen látnám a karkötőt Trautchen karján, túl „primitív" ahhoz.

Szerecsen is jókívánságait küldi a „grófné őnagyságának"**, Käuzchennek és a plasztikus mozgás emberének***.

Maradok őszinte híve
Jenny Marx

Eredeti nyelve: angol

* Franziska Kugelmann. – *Szerk.*
** Gertrud Kugelmann. – *Szerk.*
*** Ludwig Kugelmann. – *Szerk.*

10

Jenny, Marx leánya Ludwig és Gertrud Kugelmannhoz

Hannoverba

[London,] 1870 május 8.

Nagyon-nagyon köszönöm, kedves Kugelmann úr és Kugelmann-né asszony, a gyönyörű ajándékokat, amelyeket küldtek nekem. Nem is tudom, mi szerzett nagyobb örömet – a metszetek vagy a dalok –, sem a szemem, sem a fülem nem tud betelni. Szerecsen nagyon örül a kézelőgomboknak, és valóban, a virágok kidolgozása fölöttébb művészi. El van ragadtatva Leibniz kárpitjától is és máris talált neki helyet a dolgozószobájában, ahol fel is erősítettük a falra a kandallópárkány fölé.* Sajnos, a kék papír megrongálta a Caesar halálát ábrázoló gyönyörű metszetet, kékre színezte. A metszetek általában megrongálódtak a csomagolás által – Kaulbach históriája félig-meddig elszakadt. De reméljük, hogy a képkeretező helyre tudja majd hozni. A láda csak tegnap (szombaton) délután ért el rendeltetési helyére, úgy hogy bizonyára nagyon hosszú ideig volt úton.

Úgyszintén meg kell köszönnöm – végül, de nem utolsósorban – kedves leveleiket és a születésnapomra küldött jókívánságaikat. Sajnálattal hallom, hogy Ön, kedves „doktor", megint nincs jól, és remélem, hogy hamarosan jobb híreket kapok. Szerecsen sincs jól, nagyon csúnyán megfázott. Modena Villa összes többi lakói, négy macskát és egy kutyát is beleértve, jól vannak, de nagy izgalomban múlt vasárnap óta, amikor megjött Párizsból a hír, hogy feltártak egy Bonaparte élete ellen irányuló összeesküvést. A német újságokból persze látta, hogy a hülye francia kormány először megkísérelte belekeverni ebbe az ügybe az Internacionálét, és hogy az Internacionálé párizsi és lyoni szekcióját alkotó tagok közül sokat letartóztattak.[767] Az angol és a francia sajtóban a szolganépség persze kihasználta ezt az alkalmat, hogy dühödt támadásokat indítson az Internacionálé ellen és felszólítsa kormányát e gyűlöletes szövetségnek, mint minden rossz gyökerének a betiltására. Ennek ellenére a francia kormány arra a kijelentésre kényszerült, hogy az Internacionálénak semmi köze az összeesküvéshez, és tagjait kizárólag azért a bűnért üldözik, hogy egy „tiltott társasághoz" tartoznak. Szerecsen írt egy nyilatkozatot,[763] amelyet a Főtanács egyhangúlag elfogadott, s ebben tagadja, hogy az Internacionálénak bármi része lenne az ügyben.

A francia kormány szerint m. Gustave Flourens alaposan belekeveredett az össze-

* *V. ö. 493. old. – Szerk.*

esküvésbe, és minthogy ez az úr Angliában tartózkodik, a francia kormány titokban a kiadatását kérte az angol kormánytól; de Mr. Gladstone, aki nagyon jól tudja, hogy ha megtenné, ez miniszterelnöki állásába kerülne (ahogy Palmerstonnak Simon Bernard esetében), kijelenti, hogy a kormány semmit nem tehet az ügyben m. Flourens bűnösségének további bizonyítékai nélkül. Valójában azonban a francia kormány kezében nincs semmi bizonyíték m. Flourens ellen, mert még ha bebizonyosodnék is, hogy pénzt küldött Párizsba, abból a célból, hogy bombákkal fegyverezzék fel a népet egy felkelés kitörése esetére, ez nem jelenti azt, hogy bármi köze volna a császár tervezett meggyilkolásához. Múlt vasárnap (a születésnapomon), amikor a felfedett „összeesküvés" hírét meghallottuk, m. Flourens nálunk volt – elképzelheti, hogy a születésnapom mindennek volt nevezhető, csak nyugodtnak vagy vidámnak nem. Nem tudtuk akkor, nem fenyegeti-e m. Flourens-t azonnali letartóztatás. M. Flourens az azonos nevű híres természettudós fia és maga is írt egy etnográfiai könyvet és előadásokat tartott a Collège de France-ban. A legkülönösebb keveréke a tudósnak és a tett emberének.

Az összeesküvésnek megvan az a jó eredménye, hogy rákényszerítette december hősét[321] arra, hogy ledobja liberális álarcát és igazi színeiben mutatkozzék meg. Párizsban a „fehér terror" rendszere uralkodik. Tegnap elkobozták az összes ellenzéki lapokat, a népet elkeseredett állapotba sodorják. Nem lehet tudni, mi történik ma.

Továbbra is írok a „Marseillaise"-be, néhány levelemet idézte az „Irishman", Írország nemzeti lapja.[981] Most híreket várok Írországból a politikai foglyokkal való bánásmódról. Ha nem kapok hamarosan választ, kénytelen leszek azt gondolni, hogy a foglyok feleségeinek írt levelemet a brit kormány elfogta. Sajnos, a valódi nevemet írtam alá!

Viszik a postát.

Kedves jó Trautchen, csókolja meg helyettem a drága Franziskát, és nagyon-nagyon köszönöm kedvességüket,

őszinte szeretettel

Jenny

Mama és Tussy jókívánságaikat küldik. – Elfelejtettem megmondani, hogy dr. Ganz háromszor felkeresett bennünket. Jegyeket küldött néhány operaelőadásra.

Eredeti nyelve: angol

11

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1870 július 12.]
Kedd este

Drága Engels Úr,

Éppen most érkezem egy újabb kutatókörútról és sietek rögtön beszámolni Önöknek. Találtam most egy házat, amelytől mindnyájan el vagyunk ragadtatva csodaszép szabad fekvése miatt. Jenny és Tussy éppen velem voltak, és mindketten rendkívül kedvesnek találják. Fekvése és belső berendezése miatt természetesen valamivel drágább, mint a Shrewsbery Villa, amelyért a tulajdonos okvetlenül 55 £-et akar kapni. Ez a mostani ház 60 £-be kerül. *Közvetlenül Primrose Hill mellett van*, úgyhogy az összes homlokzati szobáknak pompás, szabad kilátásuk és levegőjük van. Emellett köröskörül a mellékutcákban mindenféle bolt, úgyhogy a felesége mindent maga beszerezhet. Mármost a belső berendezés. Az alagsorban nagy, csinos konyha nagy tűzhellyel. Mellette egy igen tágas fürdőszoba nagy fürdőkáddal, és kémény, külső konyha, mindenfajta szekrény, szenespince és egy *mélyebben fekvő pince*, amelynek ugyan pillanatnyilag még nincs padlózata, de nagyon jó, hűvös borpince lehetne, kicsi, nagyon kicsi kert, nem nagyobb, mint amekkora a mosás stb. kiteregetéséhez kell. Aztán földszint: 2 nagyon csinos szoba, szárnyasajtóval elválasztva, a hátsó szobának ablak helyett igen szép télikertje van, vagy – ha úgy akarja – dupla ablaka, ami nagyon világossá és barátságossá teszi. Első emelet: elöl egy igen szép nagy szoba és mellette egy kisebb, szárnyasajtó nincsen. Második emelet: 3 hálószoba, 2 nagyon tágas, a harmadik valamivel kisebb, minden teljesen jó állapotban. A két alsó szobát éppen tapétázzák. Azt hiszem, aligha talál ennél jobb házat és meg vagyok győződve arról, hogy a feleségének nagyon fog tetszeni. Nagyon is derűs és vonzó az egész. Ki sem kell lépni a házból, hogy az ember a szabadban legyen és ezernyi embert lásson.

Persze a legfontosabb, hogy Ön és felesége maguk is lássák, mégpedig amilyen hamar csak lehet, mert egy ilyen jó fekvésű ház biztosan gyorsan elkel. De ha nem felelne meg Önöknek, találtam még két másikat a közelben, de ezek nem ennyire barátságosak. Legjobb volna, ha a felesége mindjárt Önnel jönne és maga nézné meg a dolgot. Tudják, hogy mindnyájan szívből örülünk, ha vendégül láthatjuk Önöket. Írjon erről azonnal, hogy tudjuk, keressünk-e még tovább, vagy pedig jönni akarnak.

Szeretném ezeket a sorokat még ma este postára adni, hogy a nap folyamán mindjárt megfontolhassák a dolgot.

Ezért csak egy röpke istenhozzádot küld

híve

Jenny Marx

12

Jenny, Marx leánya Ludwig Kugelmannhoz

Hannoverba

[London,] 1870 július 17.

Drága Doktorom,

Remélem, nem hiszi, hogy lustaságnak vagy nemtörődömségnek némi köze van hallgatásomhoz. A tény az, hogy közvetlenül levelének kézhez vétele után írtam Pigott úrnak, az „Irishman" szerkesztőjének, hogy megérdeklődjem, hol szerezhetném meg O'Donovan Rossa fényképét. Pigott úr megírta, hogy semmi felvilágosítást nem tud adni a dologról (a brit kormány nem engedi meg a féniek arcképeinek árusítását), de elküldte levelemet Mrs. Rossának, mert a hölgy talán tud szerezni nekem egy fényképet a férjéről. Nos, napról napra vártam Mrs. Rossa levelét, de hiába, és azt hiszem, nincs értelme tovább várni. Azért írom Önnek ezeket a sorokat, hogy megkérdezzem, vajon tudja-e használni Rissé úr a mellékelt nyomatot[982], amely nemrégiben jelent meg az „Irishman"-ben? Bizonyára nagyon kevéssé hasonlít, de jobb a semminél. Nagyon nagy kár volna feladni azt a kitűnő tervet, hogy közöljék Rossa portréját. Közzététele nagyon idegesítené John Bullt[26], – mert a brit kormány semmitől sem retteg annyira, mint attól, hogy a kontinensen tudomást szereznek arról, milyen gyalázatosan bánik a féni foglyokkal. Valóban, a börtönök felülvizsgálásának az az egyetlen célja, hogy eltussolják a kiszivárgó kellemetlen igazságokat. A vizsgálat küszöbén, amelynek állítólag meg kell világítania a dolgokat, a foglyokat még *szigorúbban őrzik, mint valaha*, nehogy informálhassák barátaikat arról, hogy milyen bánásmódban van részük. Néhány nappal ezelőtt Mrs. Luby, az egyik fogoly felesége, meglátogatta a férjét, hogy hírül vigye neki Luby anyjának halálát (a fia szenvedései fölötti bánkódás siettette Mrs. Luby halálát), és noha a szerencsétlen asszony *három* éve nem látta a férjét, nem engedték, hogy négyszemközt, börtönőr nélkül találkozzék vele. Mrs. Lubyt egy súlyos vasrudakkal berácsozott, nagy vasketrecbe vezették, Lubyt a cellájából egy másik, szintén súlyos vasrudakkal berácsozott ketrecbe vitték, távolabb attól, amelyben a feleségét tartották. Egy börtönőr állt szorosan a fogoly mellett, fülelve, készen a beavatkozásra, ha csak egyetlen szót is merészel kiejteni a börtönbeli bánásmódról. De szegény Lubynak nem volt szüksége a panaszkodásra – sápadt, összeaszott és lesoványodott alakja mindennél ékesszólóbban beszélte el a borzalmak történetét. Tény az, hogy Mrs. Luby meg sem ismerte a férjét, annyira megváltozott, annyival idősebbnek látszik. – Minthogy tehát a foglyok barátait gondosan távoltartották, a foglyok tanúvallomását pedig elfojtották, nem nehéz kitalálni, hogy az egész vizsgálóbizottság mindenestül szabályos csalásnak bizonyul

majd. Mivel az eljövendő vizsgálatban a börtönigazgatók, felügyelők, őrök a maguk módján tüntetik majd fel a dolgokat, az egésznek az lesz a vége, hogy a sajtó megvásárolható firkászainak módjuk lesz ragyogó színekkel megfesteni az angol börtönélet kellemességeit és megannyi hazugságnak bélyegezni O'Donovan Rossa állításait.

A Rissé úr könyvének előszavához szükséges jegyzetekért Engelshez fordultam, aki szokásos kedvességével és készségességével azonnal elküldte nekem a mellékelt megjegyzéseket, amelyek, azt hiszem, érdekelni fogják a német közönséget.[800]

Ami Karlsbadot illeti, sajnálattal közlöm, hogy hála annak a mindenre elszánt párizsi szerencsejátékosnak*, régóta tervezett utazásunkból nem lett semmi. Útlevél nélkül utazni természetesen képtelenség a dolgok jelen állása mellett, és útlevelet szerezni hasonlóképpen szóba sem jöhet. A brit kormány még honosított angoloktól is megtagadja az útlevelet. De erről maga Szerecsen ír majd Önnek. Mondja meg Trautchennak, hogy néhány nap múlva én is írok neki, hogy kiadjam magamból csalódásomat, – és legyen szíves, mondja meg a hölgynek azt is, hogy véleményem szerint felelőtlenül lusta lett. Hónapok óta nem hallottam róla.

Mit szól a háborúhoz? Mi még nem tértünk magunkhoz meglepetésünkből és felháborodásunkból, hogy milyen fordulatot vettek a dolgok. Nem könnyű belenyugodni abba a gondolatba, hogy a francia nép ahelyett, hogy a császárság megsemmisítéséért harcolna, hatalmassá tételéért áldozza magát, ahelyett, hogy felkötnék Bonaparte-ot, készek felsorakozni a zászlaja alatt. Ki álmodott volna ilyesmiről néhány hónappal ezelőtt, amikor a forradalom Párizsban ténynek látszott. A *sovinizmusnak* ez az újjáéledése a XIX. században valóban förtelmes komédia![983]

Ideje postára adni ezt a hosszú levelet, – szeretettel üdvözlöm a kedves Trautchent és Franziskát, és maradok, kedves „Doktor",

őszinte híve
Jenny Marx

Eredeti nyelve: angol

* III. Napóleon. – *Szerk.*

FÜGGELÉK

Jegyzetek*

[1] 1867 decemberének második felében Marx súlyos beteg volt, de ezalatt is folytatta munkáját a „Tőké"-n. – *3*

[2] A „Beobachter" 1867 dec. 27-i számában Engels egy recenziót tett közzé a „Tőke" első kötetéről (v. ö. 16. köt.). – „Der Beobachter" – ezen a címen Stuttgartban 1833 óta megjelenő napilap; a XIX. sz. hatvanas éveiben „Ein Volksblatt aus Schwaben" alcímmel a kispolgári demokraták orgánuma, szerkesztője Karl Mayer volt. – *3*

[3] A londoni Német Munkás Művelődési Egyletről van szó, amely a Great Windmill Streeten székelt; 1840 febr. 7-én alapította Karl Schapper, Joseph Moll és az Igazak Szövetségének más tagjai. Az Egyletben az Igazak Szövetségének, ill. később a Kommunisták Szövetségének tagjai vitték a vezető szerepet; 1847-ben és 1849 szeptemberétől Marx és Engels is tevékenyen részt vettek munkájában. Az Egylet szoros kapcsolatot tartott az angol szocialistákkal és chartistákkal, az angol Testvéri Demokratákkal és a francia szociáldemokratákkal. 1850 szept. 17-én Marx, Engels és több harcostársuk kilépett az Egyletből, amely a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségében folyó harcban a kispolgári Willich–Schapper-frakciót támogatta. Az ötvenes évek végétől Marx és Engels ismét részt vettek a Munkás Művelődési Egylet tevékenységében. A Nemzetközi Munkásszövetség (v. ö. 40. jegyz.) megalapításával az Egylet az Internacionálé egyik londoni német szekciója lett. 1918-ig állott fenn, amikor az angol kormány feloszlatta. – Több tagja, pl. Eccarius, Lessner, Kaub, Bolleter, Lochner és Pfänder, akik dolgoztak az Internacionálé Főtanácsában, Marx irányvonalát támogatta. – *3 108 556*

[4] „Barmer Zeitung" – liberális német napilap, 1834-től jelent meg Barmenban. – *3*

[5] Engels több recenziót írt a „Tőke" első kötetéről (v. ö. 16. köt.), amelyek elősegítették a mű gyorsabb terjesztését és legfontosabb eszméinek népszerűsítését. E cikkek elhelyezése a német lapokban elsősorban Ludwig Kugelmann érdeme volt. – *3 520 521 554*

[6] Marx „Plagizálás" c. cikke, amely 1867 dec. 12-én aláírás nélkül jelent meg a „Zukunft" mellékletében (v. ö. 16. köt.), válasz a lassalleánus J. B. von Hofstettennek 1867 nov. 24-én a lassalleánusok szervezetében, az Általános Német Munkásegyletben tartott beszédére. Ebben szinte szó szerint átvett több passzust Marx „Tőké"-jéből, de a mű címét és szerzőjét nem említette és a plagizált részek értelmét meghamisította. – „Die Zukunft" – polgári demokrata napilap, a Néppárt (v. ö. 138. jegyz.) lapja, alapította J. Jacoby. 1867-ben Königsbergben, 1868-tól 1871-ig Berlinben jelent meg. 1867

---

* Csak azokhoz a nevekhez, művekhez stb. adtunk jegyzetet, amelyekről a mutató egymagában nem adna kellő tájékoztatást. A jegyzettel nem magyarázott nevek és művek közvetlenül a mutatóban keresendők, ugyanígy a jegyzetekben említett személyek és források részletesebb adatai is.

szeptemberében közölte a „Tőke" első kötetének előszavát, októberben pedig Engels egyik recenzióját a „Tőké"-ről (v. ö. 16. köt. 187–189. old.). – *3 10 519 523*

[7] V. ö. K. Fraas: „Die Natur der Landwirtschaft", I–II. köt., München 1857. – *3 5*

[8] V. ö. Marx: „A tőke", Harmadik kötet, Második rész, Hatodik szakasz: „Az extraprofit átváltozása földjáradékká". – *3*

[9] Urquhart említett cikkei valószínűleg a „Diplomatic Review"-ban jelentek meg. – „The Diplomatic Rewiev" – angol külpolitikai folyóirat, ezzel a címmel a Palmerstonnal szembenálló „The Free Press" folytatásaként 1866-tól 1877-ig jelent meg Londonban, 1870 júliusáig havonta, később negyedévenként. A lap irányítója D. Urquhart volt. – „Le Courrier français" – politikai hetilap, 1867 júniusától napilap; 1861-től 1868-ig jelent meg Párizsban; 1866 májusától a proudhonista O. Vermorel volt a lap szerkesztője. Ebben az időben a „Courrier français" ténylegesen az Internacionálé franciaországi sajtóorgánuma volt; közölte az Internacionálé dokumentumait, Dupont Angliából küldött tudósításait és – Paul és Laura Lafargue fordításában – a „Tőke" első kötetének előszavát. – 1867 szeptemberében a lap közölte Cluseret amerikai tábornok cikksorozatát az Egyesült Államokban kialakult helyzetről. – *4 16*

[10] „Staatsanzeiger für Württemberg" – német konzervatív napilap, 1850-től „Gewerbeblatt aus Württemberg" c. heti melléklettel jelent meg Stuttgartban; a württembergi kormányzat sajtószerve. – *5*

[11] Seubert alezredes 1867 nov. 28-i levelében megígérte Kugelmann-nak, hogy segít elhelyezni német újságokban, a többi között a „Schwäbischer Merkur"-ban Engels „Tőke"-recenzióit. – „Schwäbischer Merkur und Schwäbische Kronik" – német liberális napilap, 1785-től 1885-ig jelent meg Stuttgartban. – *5 6 7*

[12] Okos Efraimon Lassalle értendő; Engels itt valószínűleg azért utal rá, mert Lassalle is franciásította eredeti vezetéknevét (Lassal). – *5*

[13] V. ö. „Österreichs Kämpfe im Jahre 1866 etc.", I–V. köt., Bécs 1867–69. – *5 310*

[14] V. ö. „Der Feldzug von 1866 in Deutschland etc.", Berlin 1867. – *5 17 310*

[15] 1866 június 28-áról és 29-éről van szó. – *5*

[16] Dühring recenziót írt a „Tőke" első kötetéről, amely az „Ergänzungsblätter zur Kenntnis der Gegenwart" 1867. évi 3. füzetében jelent meg. – „Ergänzungsblätter zur Kenntnis der Gegenwart" – német népszerű tudományos folyóirat, 1865-től 1871-ig jelent meg Hildburghausenban. – *6 7 9 522 538*

[17] Marx a „Tőke" első kötetében megbírálta Roscher vulgáris közgazdasági nézeteit. (V. ö. 23. köt.) – *6 9*

[18] „Internationale Revue" – osztrák polgári demokratikus havi folyóirat, 1866-tól 1867-ig jelent meg Bécsben. – *6*

[19] „Demokratisches Wochenblatt" – német munkáslap, amely Wilhelm Liebknecht szerkesztésében 1868 januárjától 1869 szeptemberéig jelent meg Lipcsében. 1868 decemberétől a Német Munkásegyletek Szövetségének lapja. Kezdetben bizonyos mértékben a Néppárt (v. ö. 138. jegyz.) kispolgári befolyása alatt állt, de Marx és Engels fáradozásainak eredményeképpen hamarosan harcot indított a lassalleanizmus ellen, szembeszállva Bis-

marck politikájával küzdött Németország demokratikus egyesítéséért, terjesztette az Internacionálé eszméit és közölte legfontosabb dokumentumait. A „Wochenblatt" jelentős szerepet játszott a Szociáldemokrata Munkáspárt megalapításában. Az 1869-es eisenachi kongresszuson (v. ö. 496. jegyz.) „Der Volksstaat" néven a Szociáldemokrata Munkáspárt központi lapjává nyilvánították (v. ö. 599. jegyz.). – *6 20 26 31 32 34 54 58 62 177 186 188 212 214 243 250 252 259 263 265 271 274 298 325 531 566 569 609 683*

[20] Liebknecht 1868 jan. 3-i levelében megírta Marx leányának, Jennynek, hogy foglalkozik a Bécsbe való átköltözés gondolatával és erről tanácskozni akar Marxszal. – *6*

[21] Marx és Engels el akartak helyezni egy recenziót a „Tőke" első kötetéről a „Fortnightly Review"-ban. Engels 1868 június végén el is készült vele (v. ö. 16. köt.), a szerkesztőség azonban nem vállalta a közlést. Marx és Engels leveleikben több ízben tanácskoztak a cikkről, amelynek Samuel Moore aláírásával kellett volna megjelennie. – „The Fortnightly Review" – angol történeti, filozófiai és irodalmi folyóirat; 1865-ben alapította polgári radikálisok egy csoportja; később liberális irányvonalat követett; a fenti címmel 1934-ig, „Fortnightly" címmel pedig 1954-ig jelent meg Londonban. – *6 11 14 18 24 25 38 46 52 55 79 81 82 83 85 94 97 100 103 104 115 118 120 127–129 180 680*

[22] Paul Lafargue-ról van szó. – *6*

[23] Marx tréfásan receptnek nevezi Engelsnek a „Tőké"-ről írott recenzióit. – *7*

[24] V. ö. Lorenz Stein: „System der Staatswissenschaft", Stuttgart és Augsburg 1852–56, és „Die Verwaltungslehre", Stuttgart 1867–68. – *7*

[25] Borkheimnak a Béke- és Szabadságliga (v. ö. 42. jegyz.) kongresszusán tartott beszéde 1867-ben „Ma perle devant le Congrès de Genève" címmel brosúraként jelent meg Brüsszelben, 1868-ban pedig „Meine Perle vor dem Genfer Kongress" címmel németül Zürichben. – *7 306*

[26] John Bull (Bika János) – az angolok gúnyneve. – *8 16 255 382 399 580 679 686 698*

[27] Utalás Rodomonte nagyotmondó fecsegőre, Ariosto „L'Orlando furioso" c. művének egyik alakjára. – *8*

[28] Marx „Az úgynevezett eredeti felhalmozás" c. szakaszra utal, amely a „Tőke" első kötetének első kiadásában a hatodik fejezetben volt. Ennek a szakasznak a második kiadástól kezdve a 24. fejezet felel meg. (V. ö. 23. köt.) – *9*

[29] Free-traderek (szabadkereskedők) – a gazdasági élet teljes szabadságának szükségességét hirdető, az állam gazdasági beavatkozását elutasító közgazdasági irányzat képviselői a XIX. sz. első felében. – *9*

[30] V. ö. Engels: „A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata" (1. köt.). – A „Deutsch-Französische Jahrbücher"-t Marx és Ruge szerkesztésében adták ki Párizsban, német nyelven. Csak első (kettős) füzete jelent meg, 1844 februárjában. Marx és Engels írásain kívül Ruge, Bakunyin, Feuerbach, Hess, Heine, Herwegh és Bernays írásait és leveleit tartalmazta. A folyóirat megszűnésének fő oka a Marx és Ruge között kiéleződő elvi nézeteltérés volt. Marxnak és Engelsnek a folyóiratban megjelent írásait v. ö. 1. köt. – *10 524 551*

[31] „Neues Wiener Tagblatt" – német liberális demokrata újság, 1867 júliusától jelent meg. – *10 32*

[32] Marx a „Tőke" első kötetének Ausztriában való terjesztésével kapcsolatban arra utal, hogy Ausztria 1866-os katonai veresége után kiéleződött a belpolitikai válság, és az uralkodó osztrák reakciós körök a növekvő nemzeti felszabadító mozgalom folytán engedményekre kényszerültek. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1867-ben történt megalakulása után megélénkült a gazdasági és politikai élet; az 1867-es új alkotmány bizonyos szabadságjogokat és polgári reformok megvalósítását biztosította a burzsoáziának. – *10*

[33] Liebknecht 1867 dec. 11-i levelében közölte Engelsszel Richter professzor címét. – *10 331*

[34] Liebknecht 1855-től 1862-ig, Berlinbe való költözéséig az augsburgi „Allgemeine Zeitung" londoni tudósítója volt. – „Allgemeine Zeitung" – konzervatív német napilap, 1798-ban alapították; 1810-től 1882-ig Augsburgban jelent meg; az ötvenes–hatvanas években támogatta Németországnak Ausztria uralma alatti egyesítését. – *10*

[35] „Deutsche Arbeiterhalle" – német munkásfolyóirat, 1867 júniusától 1868 decemberéig havonta jelent meg Mannheimban; a Bebel vezette Német Munkásegyletek Szövetségének sajtószerve; a „Demokratisches Wochenblatt" (v. ö. 19. jegyz.) elődje. – *10*

[36] A „Demokratisches Wochenblatt" (v. ö. 19. jegyz.) részvényeiről van szó. – *11*

[37] Liebknecht, miután 1862-ben visszatért Németországba, a „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" egyik szerkesztője volt. Minthogy a kezdetben ellenzéki lap Bismarck hatalomra jutása után kormánypárti lett, Liebknecht kilépett a szerkesztőségből. – „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" – német napilap, 1861-től 1918-ig jelent meg Berlinben; a hatvanas–nyolcvanas években a Bismarck-kormány hivatalos lapja. – *11*

[38] „Neue Freie Presse" – német polgári liberális újság, 1864-től 1939-ig jelent meg Bécsben. – „Die Presse" – osztrák napilap, 1848-tól 1896-ig jelent meg Bécsben; kezdetben a liberális burzsoázia mérsékelt szárnyának szócsöve; külpolitikai kérdésekben antibonapartista álláspontot képviselt és az osztrák kormány reakciós belpolitikája ellen is fellépett. Marx 1861-től tudósította a lapot. – „Neue Oderzeitung" – német polgári demokratikus napilap, ezzel a címmel 1849-től 1855-ig jelent meg Boroszlóban; az ötvenes években Németország egyik legradikálisabb lapja volt, és a kormányszervek állandóan zaklatták; Marx 1854 december végén lett a lap munkatársa. – *11*

[39] F. Pyat üzenete „The French Democrats and the Fenians" címmel a „Times" 1868 jan. 8-i számában jelent meg; eredeti címe „Adresse des Democrats Français à leur Frères d'Irlande et d'Angleterre", Paris, 2 Décembre 1867 (v. ö. még 53. jegyz.). – „The Times" – a legnagyobb angol konzervatív irányzatú napilap; 1785-ben alapították Londonban „Daily Universal Register" címmel, 1788 óta jelenik meg „The Times" címmel. – *11*

[40] 1864 szept. 28-án a londoni St. Martin's Hallban nagy nemzetközi munkásgyűlést tartottak, amelyet a londoni trade unionok vezetői és a párizsi munkások egy proudhonista csoportja készített elő. Angol és francia munkásokon kívül részt vettek ezen Londonban élő német, olasz és más munkások képviselői, valamint az európai kispolgári és forradalmi demokrata emigráció vezető egyéniségei. A gyűlés határozatot hozott a Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionálé) megalapításáról és ideiglenes bizottságot választott, amely mint a Szövetség vezető szerve Központi Tanáccsá alakult (1866-tól Főtanács a neve). Marxot mint a német munkások képviselőjét beválasztották a bizottságba, ennek

első, okt. 5-i ülésén pedig a Szövetség program-okmányait kidolgozó albizottságba. (V. ö. még 823., 852. jegyz. és 16. köt.) – 1867 dec. végén az Internacionálé párizsi szekciójának vezető tagjainál házkutatást tartottak. A francia rendőrség által lefoglalt iratok között volt Dupontnak, a Franciaország ügyeivel megbízott titkárnak 1867 nov. 23-i levele Murathoz, amely tájékoztatta az Internacionálé párizsi tagjait a bebörtönzött féniek érdekében folytatott kampányról. A francia hatóságok felhasználták a levelet arra, hogy az Internacionálét féni összeesküvés előkészítésével vádolják. 1868 márciusában a bíróság feloszlatta az Internacionálé párizsi szekcióját, vezetőségének 15 tagját pedig 100–100 frank pénzbüntetésre, ill. 30 napi börtönre ítélte. A vádlottak fellebbeztek. 1868 áprilisában másodfokon is jóváhagyták az ítéletet. (V. ö. még 53., 187. jegyz. és 16. köt.) – *11 58*

[41] Engels az 1853–56-os krími háborúról szóló számos cikkében elemezte Szevasztopol ostromának és védelmének katonai műveleteit (v. ö. 10., 11. köt.); a porosz–osztrák háborúról 1866-ban cikksorozatot írt „Jegyzetek a németországi háborúról" címmel (v. ö. 16. köt.). – *12*

[42] A Nemzetközi Béke- és Szabadságligát (Ligue de la Paix et de la Liberté) 1867-ben alapították Genfben kispolgári és polgári republikánusok és liberálisok (V. Hugo, Garibaldi stb.); egy időben Bakunyin is tagja volt. E polgári pacifista szervezet elképzelései szerint „Európai Egyesült Államok" létrehozásával kellene és lehetne véget vetni a háborúknak és biztosítani az európai békét. A Liga vezetői a saját céljaikra kívánták hasznosítani az Internacionálé befolyását és a vezető tagokat – köztük Marxot is – meghívták 1867-es genfi kongresszusukra. A Főtanács elvi okokból a hivatalos részvétel ellen határozott, de a tagoknak lehetővé tette, hogy mint magánszemélyek részt vegyenek a kongresszuson. Az I. Internacionálé küzdött a Liga megtévesztő illúziói ellen, amelyekkel a munkásmozgalmat maga alá akarta rendelni és el akarta terelni az osztályharctól. – *13 30 235 660 678*

[43] Karl Blind volt a szerzője a „Zur Warnung" c. névtelen röplapnak, amely 1859 júniusában jelent meg az „Allgemeine Zeitung"-ban és a „Volk"-ban. Minthogy Blind nem akart nyíltan fellépni Vogt ellen, tagadta szerzőségét. Blind gyávaságát Marx leleplezte a „Vogt úr"-ban (v. ö. 66. jegyz.) és több nyilatkozatában (v. ö. 14. köt.), valamint a „Levél a »Beobachter« szerkesztőjének" című írásában (v. ö. 16. köt.). – *13 678*

[44] Marx és Engels gyakran „Geck"-nek (piperkőc) nevezték – a szó hasonló hangzására célozva – Amand Goeggöt. – *15*

[45] A Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionálé) Főtanácsáról van szó (v. ö. még 40. jegyz.). – *15*

[46] Az elnöki tisztség eltörléséről szóló határozatot a Nemzetközi Munkásszövetség (v. ö. még 40. jegyz.) Főtanácsának 1867 szept. 24-i ülésén elfogadták, s az Internacionálé bázeli kongresszusa (v. ö. 455. jegyz.) jóváhagyta. – *15 174*

[47] Council of all London Trades' Unions (London Trades Council) – a trade unionok Londoni Tanácsa; első ízben 1860 májusában, a londoni trade unionok küldötteinek konferenciáján választották meg. A Tanács, amelynek vezetése alatt több ezer fővárosi szakszervezeti tag egyesült, egész Anglia munkásosztályára befolyást gyakorolt. A hatvanas évek első felében a Tanács vezette az angol munkások tüntetéseit az egyesült államokbeli intervenció ellen, Lengyelország és Olaszország mellett, később pedig a trade unionok legalizálása érdekében. A Londoni Tanácsban a fő szerepet a legerősebb trade unionok vezetői játszották, vagyis az ácsoké (Cremer és később Applegarth), a cipészeké (Odger), a kőműveseké (Coulson és Howell) és a gépgyártóké (Allan). Közülük csupán

Allan nem volt tagja az Internacionálé Főtanácsának. – Marx az Internacionálé megalapítása óta (v. ö. 40. jegyz.) harcolt a trade unionista vezetők reformizmusa és céhkorlátoltsága ellen, és arra törekedett, hogy minél több angol munkást vonjon be az Internacionáléba. Ezért is fáradozott annak érdekében, hogy mind a trade unionok alsóbb szervezetei, mind pedig a trade unionok Londoni Tanácsa (egy brit szekció jogaival) csatlakozzék az Internacionáléhoz. A Főtanács angol tagjainak kezdeményezésére a Londoni Tanács több ülésén megvitatta az Internacionáléhoz való csatlakozás kérdését. A Londoni Tanács 1867 jan. 14-én határozatot hozott, amely jóváhagyta ugyan a Nemzetközi Munkásszövetség alapelveit, de ugyanakkor világosan állást foglalt a szervezeti egyesülés ellen. A trade unionok Londoni Tanácsa továbbra is a Főtanácsban működő tagjai útján tartott fenn kapcsolatot az Internacionáléval. – *15 559*

[48] Eccarius cikke „The Geneva Peace Congress" címmel jelent meg a „Bee-Hive Newspaper" 1868 jan. 4-i számában. – „The Bee-Hive Newspaper" – a trade unionok hetilapja, 1861-től 1876-ig jelent meg Londonban „The Bee-Hive", „The Bee-Hive Newspaper" és „The Penny Bee-Hive" címmel. Erős polgári radikális és reformista befolyás alatt állt; a Központi Tanács 1864 nov. 22-i ülésén az Internacionálé (v. ö. 40. jegyz.) lapjának nyilvánította. A lap közölte a Nemzetközi Munkásszövetség hivatalos okmányait és beszámolókat a Központi, ill. Főtanács üléseiről. Marx gyakran kényszerült tiltakozni amiatt, hogy a „Bee-Hive" elferdítve vagy hiányosan közölte az Internacionálé okmányait; a lappal, amely 1869-től polgári sajtóorgánummá lett, a Főtanács 1870 áprilisában Marx javaslatára minden kapcsolatot megszakított. – *15 345*

[49] „Természetes dialektikának" nevezte Dühring a maga „dialektikáját", ellentétben Hegelével, hogy „kifejezetten elhatárolja magát mindennemű közösségtől a német filozófia züllött részének kusza jelenségeivel", vagyis Hegel „természetellenes" dialektikájával (v. ö. Dühring: „Natürliche Dialektik, neue logische Grundlegungen der Wissenschaft und Philosophie", Berlin 1865). – *16*

[50] Idézet Publius Terentius Afer „Andria" (Az androszi lány) c. színművéből. – *16 299 568*

[51] Ezt a kifejezést Hegel használja „Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse" (A filozófiai tudományok enciklopédiája alapvonalakban) c. műve II. kiadásának előszavában: „Lessing annak idején azt mondta, hogy az emberek úgy bánnak Spinozával, mint egy döglött kutyával." (Lessing 1780 júl. 7-én ezt mondta Jacobinak: „Az emberek végtére mindig úgy beszélnek Spinozáról, mint egy döglött kutyáról"; v. ö. Jacobi: „Werke" [Művei], IV. köt., I. rész, Lipcse 1819, 68. old.) – *16 671*

[52] Jóllehet az Internacionálé (v. ö. 40. jegyz.) évi kongresszusainak előkészítése a Főtanács dolga volt, a párizsi szekció vezetősége már 1867 dec. 11-én közzétette a „Courrier français"-ban a brüsszeli kongresszusra előkészített programját, amely kifejezetten proudhonista jellegű volt. – A Főtanács 1868 jan. 21-i ülésén megállapította a brüsszeli kongresszus ideiglenes napirendjét, majd valamennyi szekciónak előterjesztette megvitatásra. A Főtanács helyes intézkedése lehetővé tette, hogy a brüsszeli kongresszuson az Internacionálé forradalmi proletár magvának politikája jutott érvényre a proudhonistákkal szemben. (V. ö. még 236. jegyz.) – *16*

[53] A XIX. sz. ötvenes–hatvanas éveiben nagy agrárfordulat következett be Írországban. A kis gazdaságokat tömegesen kiszorították a nagy legelők. A nagyiparral egyáltalán nem rendelkező ország visszamaradottsága az ír parasztok százezreit kényszerítette kivándorlásra, főképpen Észak-Amerikába. E folyamat következtében az ötvenes évek végén az amerikai ír emigránsok körében, később pedig magában Írországban létrejött a fenjek

titkos szervezete, más néven ír forradalmi (vagy republikánus) testvériség. A féniek célja független ír köztársaság megteremtése volt; valójában az ír parasztság érdekeit képviselték, de főképpen a városi kispolgárság és a demokratikus értelmiség soraiból kerültek ki. Összeesküvő taktikájuk és szektás, polgári-nacionalista hibáik elszigetelték őket a tömegektől. Tevékenységüket nem kapcsolták össze az Angliában kibontakozó általános demokratikus mozgalommal, mindenekelőtt az angol munkásoknak a választójogi reformért vívott harcával. Marx és Engels sokszor rámutattak a féni mozgalom hibáira, de becsülték forradalmiságát és arra törekedtek, hogy a fénieket elvezessék a tömegharchoz és az angol munkásosztállyal kötendő szövetséghez. 1865 szeptemberében az angol kormány letartóztatott több féni vezetőt (Lubyt, O'Learyt, O'Donovan Rossát stb.) és betiltotta újságaikat. A Habeas Corpus törvényt (v. ö. 622. jegyz.), amelynek értelmében minden letartóztatási parancsot indokolni kell, a letartóztatottat pedig záros határidőn belül bíróság elé kell állítani, ill. szabadon bocsátani, hatályon kívül helyezték és a bebörtönözöttekkel kegyetlenül bántak. 1867 február–márciusában a féniek régóta előkészített fegyveres felkelését leverték; az elszigetelt megmozdulásokat elnyomták, a mozgalom további vezetőit is letartóztatták és bíróság elé állították. Manchesterben szept. 18-án két letartóztatott féni vezető, Kelley és Deasy kiszabadítására fegyveresen megtámadták a rabszállító kocsit. A két vezető elmenekült, de az összetűzés során egy rendőr életét vesztette. A tett színhelyén elfogott öt fénit gyilkosság vádjával halálra ítélték; egyikük kegyelmet kapott, egy másikat felmentettek, a többieket 1867 nov. 23-án kivégezték. A halálos ítélet Írországban és Angliában nagy tiltakozást váltott ki. A tiltakozó mozgalomba az Internacionálé Főtanácsa is bekapcsolódott; nyilvánosan a letartóztatottak védelmére kelt és megbélyegezte az angol kormány terrorját. Marx és Engels, valamint Marx leánya, Jenny számos cikkben és beszédben leleplezték az angol kormány írországi kegyetlen gyarmati politikáját. (V. ö. még 618. jegyz. és 16. köt.) – *16 17 254 407 688*

[54] A Downing Street utca a londoni kormánynegyedben, a szomszédos Whitehall-lal együtt a miniszterelnökség, külügyminisztérium és pénzügyminisztérium székhelye. – *16*

[55] V. ö. Moltke: „Der russisch-türkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828 und 1829 etc.", Berlin 1845. – *16*

[56] Marx 1861 márc. 17-től ápr. 12-ig Berlinben tartózkodott. Lassalle-lal egy németországi újság közös kiadásáról tárgyalt és lépéseket tett, hogy visszaszerezze porosz állampolgárságát. Kérését a porosz hatóságok visszautasították, jóllehet az I. Vilmos trónralépésekor meghirdetett 1861 jan. 12-i amnesztia minden politikai emigránsnak biztosította az akadálytalan visszatérést a porosz területekre. (V. ö. 15. köt. 595–609. old.) – *16*

[57] Repealnek nevezték az angol–ír unió eltörléséért indított mozgalmat. Az unió, amelyet az 1798-as ír felkelés után kényszerített Írországra az angol kormány, 1801 jan. 1-én lépett életbe, feloszlatta az ír parlamentet, felszámolta Írország autonómiájának utolsó maradványait és megszilárdította az írországi angol gyarmati uralmat. Az unió egyik következménye volt a védővámok eltörlése, amelyeket az ír parlament a XVIII. sz. végén a kibontakozó írországi ipar védelmében bevezetett. A védővámok eltörlése teljesen tönkretette az írországi ipart. – Az unió eltörlésének követelése a húszas évektől kezdve a legnépszerűbb követelés lett Írországban. A nemzeti mozgalom élén álló ír liberálisok (O'Connell stb.) az unió eltörléséért folytatott agitációban csak eszközt láttak arra, hogy az angol kormánytól kisebb engedményeket kapjanak az ír burzsoázia számára. O'Connell 1835 februárjában a whigek vezetőivel megkötötte a Lichfield-House-szerződést (a tárgyalások Lord Lichfield londoni házában folytak, innen az elnevezése); ebben az ír vagyonos osztályoknak juttatott néhány kedvezmény fejében kötelezte magát arra, hogy a parlamentben támogatja a whigeket és elősegíti az írországi tömegmozgalom korlátozását. O'Connell és hívei a szerződésnek megfelelően beszüntették az unió eltörléséért folytatott

agitációjukat. A tömegmozgalom nyomására 1840-ben az ír liberálisok kénytelenek voltak megalkotni a repeal-szövetséget (Repeal Association), de ezt az angol uralkodó osztályokkal való kompromisszum útjára igyekeztek terelni. A szövetség a negyvenes évek végén feloszlott. – „The Irishman" – ír polgári nacionalista hetilap, 1858-tól 1885-ig jelent meg, eleinte Belfastban, majd Dublinban. Fellépett a féniek érdekében. – *16 375 402 406 627 654*

[58] „Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London" – a londoni német kispolgári demokrata emigráció hetilapja; 1859 januárjától jelent meg Kinkel, majd júliustól Juch irányítása alatt. – A lap névadója, Hermann, a cheruszkok vezére volt, akinek vezetésével a germánok 9-ben a teutoburgi erdőben megsemmisítő vereséget mértek Quintilius Varus római légióira. – *16*

[59] Engels az 1861–65-ös amerikai polgárháborúra utal, amelyet a gazdasági és társadalmi tekintetben fejlettebb északi államoktól való elszakadást (a szecessziót) követelő rabszolgatartó déli államok robbantottak ki. – *18*

[60] Liebknecht 1868 jan. 20-i levelében azt írta Engelsnek, hogy egyetért a délnémet Néppárt (v. ö. 138. jegyz.) és a Béke- és Szabadságliga (v. ö. 42. jegyz.) képviselőiről vallott nézeteivel, de taktikai megfontolásból nem szakíthat ezekkel az emberekkel. Közölte továbbá, hogy milyen lépéseket tett a „Tőke" terjesztése érdekében. – Utóiratában Liebknecht hozzáfűzte: „Dorgáljatok, amennyit csak akartok. Én mindig meghallgatom. De ne csak dorgáljatok. Én itt kivívtam egy pozíciót – ezt megtartani és megszilárdítani mindenekelőtt az én feladatom; hogy ezt a *mi* pártunk érdekében *használjuk fel, az a ti dolgotok*. Rajta hát!" – *20 22*

[61] Marx ebben az időben a „Tőke" második kötetén dolgozott, amely tervei szerint a tőke forgalmi folyamatát (II. könyv) és a tőkés termelés összfolyamatát (III. könyv) tartalmazta volna. Marx halála után Engels a II. könyvet 1885-ben mint második kötetet, a III. könyvet pedig 1894-ben mint harmadik kötetet adta ki. – *20 68 166 197 247 417 520 527 539 551 583 585 588 671 677 685*

[62] Engels nem írta meg a tervezett borsúrát Marxról és Lassalle-ról. – *21*

[63] A „Tőke" első kötetéről szóló cikk a „Saturday Review" 1868 jan. 18-i számában jelent meg. – „The Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art" – angol hetilap, 1855-től 1938-ig jelent meg Londonban; konzervatív irányzatú. – *22 25*

[64] A „Tőke" első kötetéhez írt előszó egy része, amelyet Meissner kiadó a sajtó rendelkezésére bocsátott, megjelent a „Zukunft" 1867 szept. 4-i, a „Beobachter" szept. 7-i, a „Vorbote" 9–11. (szept.–nov.) számaiban, valamint a „Demokratisches Wochenblatt" 1868 jan. 4-i és jan. 11-i számaiban. A Meissner-féle kivonat Eccarius angol fordításában megjelent a „Bee-Hive Newspaper" 1867 szept. 7-i számában, a Paul és Laura Lafargue által készített francia fordítás pedig a „Courrier français" 1867 okt. 1-i és a „Liberté" okt. 13-i számában. A kivonatot a „Libertà e Giustizia" c. olasz újság 1867 okt. 27-i száma is közölte. – *22*

[65] „Volkszeitung" – német demokratikus napilap, 1853-tól jelent meg Berlinben, Duncker kiadásában. – *22*

[66] A „Vogt úr" (14. köt.) megírását Marx 1860 jan. végén kezdte el, miután 1859 decemberében megjelent Vogt könyve: „Mein Prozess gegen die »Allgemeine Zeitung«", és 1860 januárjában a berlini „Nationalzeitung" két cikkben kolportálta a Vogt könyvében foglalt rágalmakat. A Vogt elleni könyv és a „Nationalzeitung" elleni per anyagának

összegyűjtése végett Marx kiterjedt levelezést folytatott németországi és emigrációban élő személyiségekkel, és február közepétől kezdve folyamatosan kuldte berlini ugyvédjének, Weber igazságugyi tanácsosnak a perhez szukséges anyagokat. Egyidejúleg tanulmányozta a XVIII–XIX. század politikai és diplomáciai történetét, számos konyv- és újságkivonatot készített és Manchesterbe utazva tanulmányozta az Engelsnél levő dokumentumokat is. A könyv megírásával szeptemberre lényegében elkészult, de miután április–október folyamán a porosz bíróságok minden szinten elutasították a per tárgyalását, Marx még átdolgozta és kiegészítette a szoveget. A kotet 1860 dec. 1-én jelent meg Londonban, a Petsch és Tsa kiadónál, a Hirschfeld-féle nyomdában. Marx és Engels életében a konyv nem ert meg újabb kiadást. – *22 62 149 183 225 242 244 309 525 552 583 636*

[67] Kugelmann 1868 jan. 17–18-i leveléről van szó, amelyhez Marx csatolta Kertbeny hozzá intézett levelét (v. o. még 810. jegyz.). – *22 24*

[68] Marx nagy jelentőséget tulajdonított a „Tőke" első kotete francia nyelvu megjelentetésének, „hogy a franciák megszabaduljanak azoktól a téves nézetektől, melyekbe Proudhon a maga idealizált kispolgárságával elmerítette őket" (lásd 31. kot. 540. old.). Schily kozvetitesevel már 1867-ben folytatott tárgyalásokat Elisée Reclus-vel, aki Moses Hess-szel egyutt hozzáfogott a fordításhoz. Schilynek Marxhoz írt 1868 jan. 24-i leveléből kitunik, hogy Reclus és Hess nemcsak lefordítani akarták a művet, hanem a szovegét lerovidíteni és a francia kozonség ízléséhez szabni. A tárgyalások három evig húzódtak es nem vezettek eredményre. 1869 októberében Charles Keller, az Internacionálé párizsi szekciojának tagja hozzákezdett a fordításhoz, de nem fejezhette be munkáját (v. o. még 600. jegyz.). A francia fordítast, amelyet végul is Joseph Roy készített el, Marx átnézte, módosította, kiegeszítette, és az fuzetsorozatban jelent meg Párizsban 1872 és 1875 kozott (v. o. még 23. kot. 23–24. old.). – *23 24 26 273 677*

[69] „Nagy-Németország" hívei az osszes német államok egyesítését tuzték ki célul, ellentétben „Kis-Németország" híveivel, akik Ausztria nélkul, a porosz monarchia vezetése alatt képzelték el Németország egyesítését. – *24*

[70] Engels recenzioját a „Tőke" első kotetéről, amelyet valószínúleg a „Frankfurter Zeitung und Handelsblatt" számára írt, eddig nem sikerult megtalálni. – „Frankfurter Zeitung und Handelsblatt" – német kispolgári demokratikus napilap, 1856-ban alapították, ezzel a címmel 1866-tól 1943-ig jelent meg Majna-Frankfurtban. – *24 26 28*

[71] Freiligrath számára, aki a svájci Banque Générale londoni fiókjának feloszlatása kovetkeztében elvesztette állását, 1867 tavaszán tobb országban gyujtést indítottak. Mindenekelőtt Németországban, de Angliában és Amerikában is Freiligrath-bizottságok alakultak a gyujtes lebonyolítására A londoni „Hermann" rendszeresen beszámolt a gyujtés állásáról. – *24 381 531*

[72] A Schiller Intézetet (Schiller Egyletet) 1859 novemberében, Schiller századik szuletesnapján alapították Manchesterben. Feladatául tuzte ki, hogy a manchesteri német kolónia kulturális és társadalmi életének kozpontjává legyen. Engels kezdetben kerulte az érintkezést az Intézettel, melynek tevékenységére még nagyon kihatott a porosz burokratizmus. 1864-ben, amikor némileg megváltoztatták az Intézet alapszabályait, Engels tagja lett az igazgatóságnak, sőt később az elnoki tisztet is betoltotte. Sok időt szentelt az Intézetnek és jelentős befolyást gyakorolt működésére. – 1867–68-ban az Intézet ugyei kulonosen erősen igénybe vették Engelst, mert új épület létesítését határozták el. 1868 szeptembereben, amikor Engels távol volt Manchestertől, az igazgatóság elhatározta, hogy Karl Vogtot meghívja egy előadás megtartására. Ez arra indította Engelst, hogy lemondjon az elnoki tisztről és kiváljon az igazgatóságból; a vezetőség kérése ellenére ki-

tartott elhatározása mellett és csak 1870 áprilisában lett újból tagja a Schiller Intézet vezetőségének; munkájában azonban már nem vett aktívan részt. – *25 46 97 110 143 159 353 668*

[73] 1868 jan. 17-i levele szerint Kertbeny a „Tőke" első kötetének megjelenésekor Marx rövid életrajzát és arcképét akarta közöltetni az „Illustrierte Zeitung"-ban, de elhatározását nem valósíthatta meg. – „Illustrierte Zeitung" – német hetilap; 1843-tól 1944-ig jelent meg Lipcsében; a XIX. sz. közepén mérsékelten liberális irányzatú. – *25*

[74] Card valódi neve J. Cwierciakiewicz volt. – *26*

[75] „Les Etats-unis d'Europe" – a Béke- és Szabadságliga (v. ö. 42. jegyz.) sajtószerve; 1867-től 1870-ig és 1872-től 1919-ig adták ki, előbb Bernben, majd Genfben és 1896-tól ismét Bernben; váltakozva németül és franciául, vagy egyidejűleg németül, franciául és olaszul jelent meg. – *26*

[76] A „Demokratisches Wochenblatt"-ban (v. ö. 19. jegyz.) 1868 jan. 11-én „Das Preussische und das Schweizer Heersystem" címmel megjelent cikkről van szó; ennek alapja Karl Grün „Armées permanentes ou milices" c. cikke, amelyet 1868 elején közölt az „Etats-Unis d'Europe" c. lap (v. ö. 75. jegyz.). – *26 34*

[77] Poroszország, miután 1866-ban legyőzte Ausztriát, a következő területeket annektálta: Schleswig-Holsteint, Hannover királyságot, Hessen-Kassel választófejedelemséget, Nassau nagyhercegséget, Majna-Frankfurt szabad várost. – *26 47*

[78] Levélpapírként Engels egy cégjelzéses papírt használt, amelyen nyomtatásban ez állt: „Memorandum from Ermen & Engels to M" (Ermen & Engels memoranduma M-hez). Engels az „Ermen &"-et kihúzta, az M-et (Mr.) pedig Mohr (Szerecsen) megszólítássá bővítette ki. – *30*

[79] Hermann Meyer 1868 jan. 26-án St. Louisból értesítette Marxot, hogy Louise Weydemeyer meghalt. – *30*

[80] „Debatte" – német nyelvű bécsi politikai napilap, megjelent 1864 novemberétől 1869 októberéig. – *30*

[81] Az említett cikk sorsáról nem tudunk semmit. – *30*

[82] Engels összehasonlítja Dühringnek „Marx. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie" c. cikkét (v. ö. 16. jegyz.) „Die Verkleinerer Carey's und die Krisis der Nationalökonomie" c. brosúrájával. – *30*

[83] A porosz–osztrák háború döntő csatáját 1866 júl. 3-án vívták Königgrätz mellett, Sadowa falu közelében. A csata az osztrák hadsereg vereségével végződött. – *30*

[84] Karl Schurz 1868 januárjában egy berlini megbeszélés során biztosította Bismarckot, hogy III. Napóleon népszerűtlen Amerikában és az Egyesült Államok nem támogatnák, ha Németország és Franciaország között háború törne ki. – Schurzról v. ö. még Marx és Engels: „A számkivetés nagyjai" (8. köt.). – *30*

[85] Laura, Marx leánya és Paul Lafargue házasságkötéséről van szó; Lafargue szülei Bordeaux-ban éltek. – *31*

[86] Az említett levelek nem maradtak fenn; Marx feltehetően 1868 február elején és márc. 6-án írt a Philips családnak, anyai ági hollandiai rokonainak. – *31 36 38 41 83 141*

[87] Engels 1868 március elején a „Demokratisches Wochenblatt" számára recenziót írt a „Tőke" első kötetéről. Két cikkben jelent meg, a lap 1868 márc. 21-i és 28-i számaiban (v. ö. 16. köt.). – *32 34 36 39 529*

[88] Borkheim „Russische politische Flüchtlinge in West-Europa" c. cikkét a „Demokratisches Wochenblatt" folytatásokban közölte 1868 febr. 1-i, febr. 8-i, ápr. 25-i és máj. 16-i számaiban. – *32 184 529*

[89] Engels az Ermen & Engels cég üzleti levélpapírjára írta a levelet. – *33 240 241*

[90] „Der Sozialdemokrat" – a lassalleánus Általános Német Munkásegylet orgánuma, 1864 dec. 15-től 1871-ig jelent meg, eleinte hetenként háromszor, 1865-től napilap, 1864–65-ben J. B. von Schweitzer szerkesztésében. Az 1865 júl. 1-i, 79. számtól kezdve a lap címe „Sozialdemokrat". Marx és Engels, nem állván rendelkezésükre egyéb sajtóorgánum, amelyben a német munkásokhoz szólhattak volna, megígérték, hogy a lap munkatársai lesznek, miután Schweitzer 1864 novemberében megküldte nekik a lap programját ismertető prospektust és ez nem tartalmazott lassalleánus téziseket. Nem hivatalos formában Liebknecht is részt vett a lap szerkesztésében. – Marx és Engels elérték, hogy a lap az Internacionálé számos dokumentumát közzétegye. De Liebknechttel együtt kezdettől fogva tiltakoztak az ellen, hogy Schweitzer támogatja Bismarck politikáját és Lassalle-kultuszt folytat. Amikor ez a „Sozialdemokrat" fő irányvonala lett, Marx és Engels kijelentették, hogy nem hajlandók többé a lap munkatársai lenni. – *36 161 294*

[91] Moses Hess már 1867 novemberében elkezdett egy cikket írni a „Tőke" első kötetéről a francia sajtó számára. Marx javasolta neki, hogy a „Tőke" alapján fejtse ki röviden az értékelméletet. 1868-ban Hess több hónapon át megpróbálta elhelyezni a cikket különböző újságoknál, köztük a „Courrier français"-nál és a „Morale indépendante"-nál. A cikk további sorsáról nem tudunk. – *36 124 677*

[92] Wilhelm Eichhoff 1868 februárja és májusa között előadásokat tartott „Die Ursachen der Handelsstockungen der Gegenwart" (A jelenkori kereskedelmi pangások okai) címmel; ezekben a „Tőké"-t és a „Kommunista Párt kiáltványát"-t idézte. A „Zukunft" és a „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" beszámolókat közölt előadásairól. – *36 38 58 85*

[93] V. ö. Marx: „A politikai gazdaságtan bírálatához", 13. köt., 41., 108–109. old. – *37 244 525 552 555*

[94] A „Times" 1868 márc. 3-i számában közlemény jelent meg, amely szerint a cári kormány utasította törökországi és balkáni képviselőit, akadályozzák meg, hogy Törökországgal bármiféle konfliktus keletkezzék. – *38*

[95] Wilhelm Angerstein 1868 márc. 9-i levelében javasolta Engelsnek, hogy működjék közre egy új munkáslap szerkesztésében. 1868 márc. 11-én Marxnak ugyanezt az ajánlatot tette és felkérte, hogy írjon rendszeresen a bécsi „Telegraph" és „Arbeiterzeitung" számára. – *39 41 267*

[96] Engels útmutatásokat adott Liebknechtnek, hogy hogyan propagálhatja Marx „Tőké"-jének első kötetét az északnémet Reichstagban az ipartörvény javaslatának vitája során. Liebknecht márc. 29-én közölte Engelsszel, hogy megfogadja tanácsait (v. ö. még 449. jegyz.). – *39 78*

[97] V. ö. Maurer: „Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland", I–IV. köt., Erlangen 1862–63 és „Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland", I–II. köt., Erlangen 1865–66. – *40*

[98] V. ö. 13. köt., 17. old., lábjegyzet és 23. köt., 80. old., lábjegyzet. – *40 637*

[99] V. ö. Dühring: „Die Verkleinerer Carey's und die Krisis der Nationalökonomie", Boroszló 1867. – *41 44 47*

[100] V. ö. Dühring: „Die Schicksale meiner sozialen Denkschrift für das Preussische Staatsministerium". – *41*

[101] V. ö. „Ancient Laws and Institutes of Wales", I–II. köt., 1841. – *42 512*

[102] Kugelmann 1868 márc. 13-i leveléhez csatolta Meyer bielefeldi gyárosnak Marxhoz intézett levelét (v. ö. még 529. old.). – *43 529*

[103] A francia sajtótörvény 11. cikkelye, amelyet több képviselő (köztük Jean Dollfus) 1868 febr. 11-én terjesztett a törvényhozó testület elé, s amelyet 1868 márc. 6-án fogadtak el, kimondja, hogy az időszakos sajtó minden olyan közleménye, amely a magánéletet érinti, törvénysértésnek minősül és 500 frank büntetéssel sújtandó. – *43 529*

[104] R. Pigottot, az „Irishman" kiadóját és A. M. Sullivant, a „Weekly News" tulajdonosát 1867-ben és 1868-ban börtönbüntetésre ítélték, mert cikkeket közöltek a féniek (v. ö. 53. jegyz.) védelmében. – „The Weekly News" – ír polgári radikális hetilap, 1855-től jelent meg Dublinban. (V. ö. még 57. jegyz.) – *43*

[105] A londoni St. Bartholomew kórházban működő híres orvosképző intézetről van szó. – *45*

[106] Marx a „Lex Baiuvariorum"-ból idéz (X. törvény, 18. szakasz), amely a bajor szokásjog VIII. századból származó kódexe. – *45*

[107] A „Tőke" első kötetéről van szó (v. ö. 23. köt.). – *47 54 83 124 126 129 142 147 150 177 188 217 266 290 321 360 363 443 508 519 524 525 526 528 531 532 537 538 549 550 553 570 670 678*

[108] Utalás a „Times" 1868 márc. 17-i számában megjelent poroszországi tudósításra. – *47*

[109] Schweitzer „Das Werk von Karl Marx" címmel a „Sozialdemokrat"-ban 12 folytatásban (1868 jan. 22-től máj. 6-ig) számolt be a „Tőke" első kötetéről. – *48 57 58 529 534*

[110] A „nemes tudat" Hegelre utal, aki szerint a nemes tudat szükségképpen az aljas tudatba csap át; v. ö. „Phänomenologie des Geistes", VI. B. I. a. – (V. ö. még Marx: „A nemes tudatú lovag", 9. köt.) – *48*

[111] Az eredetiben: „Luft macht eigen" (a levegő tulajdonná, illetve jobbággyá tesz). V. ö. Justus Möser: „Patriotische Phantasien", Berlin 1820, III. köt. 329. skk. old. – *50*

[112] V. ö. Tacitus: „Germania", 26. fej. – *50*

[113] Leges Barbarorum (a barbárok törvényei) – a volt római birodalom területén letelepülő germán törzsek szokásjogának írásba foglalt gyűjteménye; az V–IX. században keletkeztek. – *50*

[114] V. ö. Caesar: „Commentarii de bello Gallico", VI. könyv, 22. fej. – *50*

[115] V. ö. Fraas: „Geschichte der Landwirtschaft", Prága 1852, 12. old. és „Klima und Pflanzenwelt in der Zeit etc.", Landshut 1847, XVI. old. – *51*

[116] Schorlemmer felfedezése „Researches on the Hydrocarbons of the Series $C_nH_{2n}+2$" címmel megjelent a Royal Society (v. ö. 152. jegyz.) közleményeinek 1867. 94. és 1868. 102. számában; ugyanezzel a címmel tartotta meg előadását 1868 máj. 14-én a Royal Societyben. – *52 81*

[117] V. ö. Engels: „A munkásosztály helyzete Angliában" (2. köt.). – *54 428 687*

[118] Engels 1868 ápr. 1-től ápr. 5-ig (Laura Marx és Paul Lafargue esküvője alkalmából) Londonban tartózkodott. – *54 530 533*

[119] A „Demokratisches Wochenblatt" 1868 ápr. 4-i számában „Auswanderung und Bürgerrecht" címmel megjelent cikkről van szó. Az Északnémet Szövetség és az Egyesült Államok között a bevándorlók állampolgárságának rendezéséről kötendő szerződéssel foglalkozott, amelynek tervezetét 1868 áprilisában vitatta meg az északnémet Reichstag. – *54*

[120] V. ö. I. E. Horn: „Frankreichs Finanzlage", Pest, Bécs, Lipcse 1868. – *56 58*

[121] V. ö. M. Aycard: „Histoire du crédit mobilier 1852–1867", Párizs 1867. – *56*

[122] Marx az 1856–57-ben a „New York Daily Tribune"-ban megjelent cikkeire utal: „A francia Crédit mobilier" és a „A Crédit mobilier" (v. ö. 12. köt.). – „New York Daily Tribune" – amerikai polgári napilap, 1841-től 1924-ig jelent meg, Horace Greeley alapította. Az ötvenes évek közepéig az amerikai whigek balszárnyának, majd a köztársasági (republikánus) pártnak a lapja. A negyvenes–ötvenes években haladó, rabszolgaságellenes nézeteket képviselt. Munkatársai között számos jelentős amerikai író és újságíró volt. Az utópikus szocializmussal rokonszenvező Charles Dana a negyvenes évek végén lett a lap szerkesztője, s 1851 augusztusában szólította fel Marxot arra, hogy működjék közre a „Tribune"-ban. Marx munkássága az újságnál 1851 augusztusától 1862 márciusáig tartott. Az aláírásával ellátott cikkek egy részét – Marx kérésére – Engels írta. Marx és Engels az európai reakció újbóli megerősödése idején teret kaptak ebben a közismert lapban, hogy kifejthessék nézeteiket a munkásmozgalomról, a kül- és belpolitikáról, a közgazdasági és gyarmati kérdésekről, az elnyomott népek nemzeti szabadságharcáról stb. – Véglegesen az amerikai polgárháború idején (v. ö. 59. jegyz.), 1862 márciusában szűnt meg Marx kapcsolata a „Tribune"-nal; ebben döntő szerepe volt annak, hogy a szerkesztőség összetétele megváltozott, és a lap irányzata egyre inkább hajlott a rabszolgatartó déli államokkal való kompromisszum felé. – *56*

[123] 1868 márciusában és áprilisában Genfben 3000 építőmunkás sztrájkolt. Követelték a munkaidő csökkentését 10 órára, a bérek emelését és napibér helyett az órabér bevezetését. A sztrájkot, amely a munkások győzelmével végződött, az Internacionálé genfi német és francia Központi Bizottsága vezette. – „A Nemzetközi Munkásszövetség negyedik évi jelentése" (v. ö. 16. köt.), amelyet Marx az 1868-as brüsszeli kongresszusra írt, megállapítja, hogy a genfi építőmunkások harcában úgyszólván a N. M. SZ. svájci létéről volt szó. Az Internacionálé több országban szolidaritási megnyilvánulásokat szervezett a sztrájkolók támogatására, felhívásokat bocsátott ki stb. (v. ö. 130. jegyz.). Az Internacionálé németországi szekcióit megszervezték a német munkások első nagyobbszabású szolidaritási akcióját a külföldi munkások támogatására. – *57 58 243 546*

[124] A bronzmunkások párizsi sztrájkja idején, 1867 február–márciusában a Főtanács széles körű szolidaritási mozgalmat szervezett az angol trade unionok körében s ezzel jelentősen hozzájárult a sztrájk sikeréhez. – Marx ironikusan Feme-törvényszéknek nevezi az Internacionálé Főtanácsát, utalva a középkori Németország titkos bíróságaira, az ún. Feme-törvényszékekre, amelyek a pallosjog alapján ítélkeztek főbenjáró bűntettekben. – *57 236*

[125] 1868 tavaszán a charleroi-i bányászok sztrájkba léptek, mert a bánytulajdonosok heti 4 napra korlátozták a termelést és 10 %-kal csökkentették a béreket. Márc. 26-án véres összetűzés volt a sztrájkoló munkások és a zsandárok között. 22 munkást, közöttük 5 nőt, bíróság elé állítottak. – Az Internacionálé belga szekciója az országon belül és a határokon kívül széles körű akciót indított a sztrájkolók érdekében. A „Tribune du Peuple", a „Liberté" és más újságok nagy figyelemmel kísérték a sztrájkot. A Főtanács az egész Internacionálé ügyének nyilvánította a belgiumi bányászok ügyét és megszervezte a sztrájkolóknak nyújtandó segítséget. Mindennek következtében Belgiumban jelentősen megnőtt az Internacionálé tagjainak száma. – *58 108*

[126] Bolognában 1868 április 14-től 17-ig a munkások általános sztrájkba léptek; a sztrájkolók ellen katonaságot vetettek be és sok munkást letartóztattak. – *58*

[127] Engels 1868 folyamán, valószínűleg a „Fortnightly Review" számára tervezett hosszabb recenzióval kapcsolatban (v. ö. 21. jegyz.) készítette „Karl Marx: »A tőke«. Első kötet. (Kivonat)" c. írását; töredék maradt, a könyv első két harmadát öleli fel, a „Gépi berendezés és nagyipar" c. szakaszig bezárólag (v. ö. 16. köt.). – *58*

[128] A Kugelmann házaspár 1868 ápr. 8-i levelében örömét fejezte ki afölött, hogy Marxnak szándékában áll meglátogatni őket. Ludwig Kugelmann arról is beszámolt, hogy megpróbálta Rudolf Virchow érdeklődését felkelteni Marx „Tőké"-jének első kötete iránt, elmondva, hogy Marx az áruformából mint sejtből kiindulva elemzi a polgári társadalmat és a politikai gazdaságtanban „ugyanazzal a módszerrel jár el, mint Virchow az orvostudományban, úgyhogy a »Tőké«-t méltán lehetne a polgári társadalom sejtpatológiájának nevezni stb.". – *59 534*

[129] Valószínűleg Engels 1868 április elején londoni látogatása során (v. ö. 118. jegyz.) esett szó az említett utazásról. – *59*

[130] J. Ph. Becker 1868 ápr. 11-én „Zuruf an alle Arbeiter deutscher Sprache" (Felhívás minden német ajkú munkáshoz) címmel felhívást adott ki a német nyelvű szekció genfi Központi Bizottságának megbízásából (v. ö. még 123. jegyz.). – *60 61*

[131] Valószínűleg a „Neues Wiener Tagblatt"-ról van szó (v. ö. 31. jegyz.). – *61*

[132] Marx megjegyzései a „Demokratisches Wochenblatt" 1868 ápr. 11-i és ápr. 18-i számában megjelent „Politikai szemlék"-re vonatkoznak. – *62*

[133] Marx a „Tőke" harmadik könyve 1864–65-ben megfogalmazott változatának első részére utal; Engels a kéziratnak ezt a részét később a harmadik kötet első kiadásának előszavában elemezte. – *63*

[134] „Le Nain jaune" – francia irodalmi, művészeti és tudományos folyóirat; megjelent Párizsban 1814 és 1869 között, a kormány üldözései miatt hosszabb megszakításokkal; 1867-től a liberális ellenzék lapja; 1868-ban bonapartista lett, hamarosan elvesztette befolyását és megszűnt. – *65*

[135] Engels itt Lichnovski jobboldali képviselőnek az 1848-as frankfurti nemzetgyűlésben mondott szavaira utal: „Für das historische Recht gibt es *keinen* Datum *nicht*." („A történelmi jog számára *semmilyen* dátum *nincs*.") A németben indokolatlan kétszeres tagadás és a hibásan ragozott névelő nagy derültséget váltott ki és a fordulatot szállóigévé tette. – *66*

[136] A Kotze szó hányadékot, a Sauerhering pedig savanyított heringet jelent. – *66*

[137] A Vámparlament a Vámegylet 1867-ben alakult legfelsőbb szerve, amelyet az 1866-os háború után és a délnémet államoknak Poroszországgal kötött 1867 júl. 8-i szerződése alapján átalakítottak. A Vámparlament az északnémet Reichstag tagjaiból és Bajorország, Baden, Württemberg és Hessen képviselőiből jött létre és illetékessége kizárólag kereskedelem- és vámpolitikai kérdésekre terjedt ki; Bismarcknak az a törekvése, hogy a Vámparlament hatáskörét politikai kérdésekre is kiterjessze, Dél-Németország képviselőinek makacs ellenállásába ütközött. – *67*

[138] A Német Néppárt (Deutsche Volkspartei) 1865-ben alakult (mint laza szervezet már 1863 óta létezett); a kispolgárság demokratikus elemeiből, részben pedig – főleg a délnémet államokban – burzsoá elemekből tevődött össze. Ellenezte Poroszország hegemóniáját és a föderatív Nagy-Németország híve volt, amelybe Poroszország és Ausztria egyaránt beletartozott volna. A poroszellenes politikát folytató és általános demokratikus jelszavakat hirdető párt egyben néhány német állam partikularista törekvéseinek szószólója volt s ellenezte Németországnak centralizált demokratikus köztársaságként való egyesítését. 1866-ban a Német Néppárthoz csatlakozott a Szász Néppárt, amelynek magva munkásokból állt. A Néppárt e balszárnyának lényegében semmi más köze nem volt a Néppárthoz, mint hogy szintén poroszellenes volt és az ország demokratikus úton való nemzeti egyesítésére törekedett. Ez a szárny később szocialista irányban fejlődött tovább, nagyobb része, miután különvált a kispolgári demokratáktól, 1869 augusztusában az eisenachi kongresszuson csatlakozott a Szociáldemokrata Munkáspárthoz. – *67 145 262 271 287 320 323 326 331 332 334 433 465 609*

[139] Marx az abszolút földjáradék elméletére utal (v. ö. „A tőke", III. köt., második rész, hatodik szakasz, 45. fejezet). – *71*

[140] Marx a „Tőke" harmadik könyvének 1864–65-ös kéziratában a szöveget hét nagy fejezetre osztotta. A „Tőke" Engels által 1894-ben kiadott harmadik kötetében az említett fejezetnek a második szakasz felel meg (v. ö. „A tőke", III. köt. első rész, második szakasz: „A profit átalakulása átlagprofittá"). – *71*

[141] A „Tőke" első kötetének első kiadásában az itt említett változásokkal a hatodik fejezet 1. c) pontja foglalkozik. A későbbi kiadásokban ezek az elemzések alkotják a 23. fejezetet: „A tőkés felhalmozás általános törvénye" (v. ö. 23. köt.). – *71*

[142] Termelőtőkén Marx itt az ipari tőkét érti, ellentétben a kereskedelmi tőkével. A „Tőke" második kötetének első szakaszában a termelőtőkét az ipari tőke egyik formájaként tárgyalja, és ennek többi formájával, a pénztőkével és az árutőkével állítja szembe (v. ö. 24. köt., 27–140. old.). – *71*

[143] A Primrose Hill nevű londoni park közelében lakott Engels is, amikor 1870-ben Manchesterből Londonba költözött. – *72*

[144] Kugelmann 1868 ápr. 27-i levelében ismételten meghívta Marxot Hannoverba és javasolta, hogy a furunkulózis ellen tartson nála egy fürdőkúrát. – Leveléhez mellékelte Lud-

wig Büchnernek hozzá intézett levelét. – Schily 1868 ápr. 26-i leveléhez csatolta Elisée Reclus levelét, amelyből kitűnt, hogy Reclus-nek egy Marxról szóló cikkhez életrajzi adatokra volt szüksége. – *72 77*

[145] Nisi prius-Court-nak nevezik Angliában az alsófokú polgári bíróságot; itt: ideiglenes, átmeneti, feltételes. – *72*

[146] Schweitzer 1868 ápr. 29-i levelében tanácsot kért Marxtól a vasvámoknak a Vámparlament (v. ö. 137. jegyz.) által tervbe vett leszállítása ügyében. Marx eleget tett a kérésnek, de levele nem maradt fenn. Schweitzer „An die Mitglieder des Allgemeinen Deutschen Arbeitervereins (die Herabsetzung der Eisenzölle betreffend)" (Az Általános Német Munkásegylet tagjaihoz (A vasvámok leszállításáról)) c. cikkben, amelyet a „Sozialdemokrat" 1868 máj. 13-i száma közölt, „irányzatunk legjelentősebb tudományos tekintélyének szakvéleményére" hivatkozott. Ugyanaznapról kelt levelében elküldte a cikket Marxnak és megköszönte neki „értékes szakvéleményét". – *73 77 79*

[147] „Elberfelder Zeitung" – német napilap, 1834-től 1904-ig jelent meg Elberfeldben; a XIX. sz. hatvanas éveiben a liberális burzsoázia lapja. – *77*

[148] A „Tőke" első kötetének a „Mannheimer Zeitung"-ban aláírás nélkül megjelent recenziójáról van szó, amelyet Engels írt és feltehetőleg Karl Siebel segítségével tett közzé. – *77*

[149] V. ö. Ovidius: „Remedia amoris" (A szerelem orvoslása). – *77*

[150] Marx olyan adatokra hivatkozik, amelyek a „Tőke" első kötetének első kiadásában a 186. oldalon vannak. A második német kiadásban Marx, Engels útmutatása alapján, kisebb változtatásokat hajtott végre (v. ö. 23. köt. 205. old.). – *79 83*

[151] G. Ermen fonodájának adatairól van szó (v. ö. 150. jegyz.). – *79 80 84*

[152] Az 1662-ben alapított londoni Royal Society (Királyi Társaság) akadémiai jelleggel főleg a természettudományok művelésére alakult. – *81*

[153] V. ö. H. E. Roscoe: „Kurzes Lehrbuch der Chemie nach den neuesten Ansichten der Wissenschaft. Deutsche Ausgabe, unter Mitwirkung des Verfassers bearbeitet von Karl Schorlemmer", Braunschweig 1867. – *81 273*

[154] Kobes Jakob Venedey gúnyneve, utalással Heine „Kobes I." c. szatirikus költeményére, amelyben Venedeyt mint a nyárspolgár mintaképét figurázza ki (Kobes a kölni nyelvjárásban Jakobot jelent, s Venedey kölni születésű volt). – *82*

[155] Ebergényi Júlia bárónőt, Chorinsky gróf szeretőjét azzal a váddal fogták perbe, hogy megölte Chorinsky feleségét. A per során Chorinsky bűnrészességét bizonyították Ebergényi bárónőhöz intézett levelei. – *82*

[156] V. ö. Plutarkhosz: „Párhuzamos életrajzok". – Decuriónak nevezték a régi Rómában 10 lovasnak, majd egy lovas alosztálynak a vezetőjét; később a municípiumok és kolóniák szenátusainak tagjait mint a lakosság egy-egy részének képviselőit ugyanezzel a címmel ruházták fel. – *83*

[157] Vizsgálóbiztosokon (commissioners) a parlamenti vizsgáló bizottságok tagjai értendők. – *84*

158 „Essener Zeitung" – német polgári napilap, ezzel a címmel 1860-tól 1883-ig jelent meg. – *84*

159 Badinguet – III. Napóleon gúnyneve; onnan származik, hogy 1846-ban egy Badinguet nevű kőműves ruhájában szökött meg a börtönből. – *84 224 487 568*

160 Lasker kijelentése a Vámparlament (v. ö. 137. jegyz.) 1868 máj. 18-án tartott ülésén hangzott el. – *86*

161 „Westminster Review" – angol polgári folyóirat, 1824 és 1914 között negyedévenként jelent meg Londonban. – *87*

162 V. ö. J. H. Stirling: „The Secret of Hegel etc.", London 1865. – *87 467*

163 Marx itt a „Tőke" első kötete első kiadásának második fejezetére utal („A pénz átváltozása tőkévé"). A második kiadástól kezdve ennek a második szakasz felel meg (v. ö. 23. köt., 141–167. old.). – *87*

164 A „Tőke" első kötete első kiadásának első fejezete („Áru és pénz") a második kiadástól kezdve az első szakasznak felel meg (v. ö. 23. köt. 41–140. old.). – *87*

165 V. ö. Thomas Tooke: „An Inquiry into the Currency Principle etc.", London 1844. – *88*

166 V. ö. James Steuart: „An Inquiry into the Principles of Political Economy", London 1767. – *88*

167 A „currency-principle" (forgalmi eszköz-elv) a XIX. sz. első felében Angliában erősen elterjedt pénzügyi elmélet volt. A mennyiségi pénz-elméletből indult ki, amely azt állította, hogy a pénznek nincs saját, belső szubsztanciája, értékét és az áruk árát a forgalomban levő pénz mennyisége határozza meg. Currencynek (forgalmi eszköznek) tekintették az ércpénzen kívül a bankjegyeket is. Úgy vélték, hogy a bankjegyek teljes aranyfedezete útján stabil pénzforgalmat érhetnek el, tehát a papírpénz-kibocsátást a nemesfémimport és -export alapján kell szabályozni. – *88*

168 V. ö. Adam Smith: „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", Aberdeen és London 1848. – *88 113*

169 V. ö. Turgot: „Réflexions sur la formation et la distribution des richesses", I. köt., Párizs 1844. – *88*

170 Marx 1868 máj. 20-án a londoni Német Munkás Művelődési Egyletben (v. ö. 3. jegyz.) előadást tartott a munkabérről. – *88*

171 Marx és leánya, Eleanor 1868 máj. 29-től kb. jún. 15-ig Engels vendégei voltak Manchesterben (v. ö. még 129. jegyz.). – *92 538*

172 V. ö. Vergilius: „Georgica", IV. könyv, 176. sor. – *92 224*

173 Az Internacionálé 1867-es lausanne-i kongresszusa a következő, 1868-as kongresszus színhelyéül Brüsszelt szabta meg. A Főtanács 1868 febr. 24-én valamennyi szekciót felszólította, hogy készítse elő e kongresszus programját. Jules Bara belga igazságügyminiszter azonban 1868. máj. 16-án a képviselőházban kijelentette, nem tűri, hogy a kongresszust Brüsszelbe hívják össze. Felszólította a képviselőket, szavazzák meg annak

az 1835-ös törvénynek a meghosszabbítását, amelynek értelmében minden politikailag gyanús külföldi kiutasítható az országból. Marx ezért a Főtanács máj. 25-i ülésén felvetette a kongresszus színhelyének megváltoztatását. A Főtanács jún. 2-i ülésén felolvasták erre vonatkozó határozati javaslatát. Bara eljárása és a külföldiekre vonatkozó törvény meghosszabbítása nagy felháborodást váltott ki Belgiumban. Az Internacionálé brüsszeli szekciója tiltakozó levelet intézett Barához, amelyet a „Tribune du Peuple" 1868 máj. 24-i száma közölt. Minthogy De Paepe és Vandenhouten, a brüsszeli szekció vezetői, levélben javasolták, hogy az Internacionálé ne tegyen engedményeket a belga kormánynak, mert ez veszélyeztetné további belgiumi létét, a Főtanács jún. 16-i ülésén visszavonta a jún. 2-i határozatot. A következő kongresszus helye Brüsszel maradt. (V. ö. még Marx: „Határozat az Internacionálé 1868-as kongresszusának áthelyezéséről", 16. köt.) – *92*

[174] Az Internacionálé londoni Francia Szekciója 1865 őszén alakult. A proletár elemek (Eugène Dupont, Hermann Jung, Paul Lafargue és mások) mellett a szekciónak olyan kispolgári emigránsok is tagjai voltak, mint Pierre Vésinier, Victor-P. Le Lubez és később Félix Pyat. – 1868 nyarán, amikor a Főtanács kénytelen volt elhatárolni magát Pyattól (v. ö. Marx: „A Főtanács határozata Félix Pyat szereplésével kapcsolatban", 16. köt.), a proletár elemek kiléptek a szekcióból, mert helytelenítették Pyat kalandorpolitikáját. A Pyat körüli csoport, amelynek többé semmiféle kapcsolata nem volt az Internacionáléval, továbbra is annak nevében lépett fel és többször is támogatott olyan proletárellenes csoportosulásokat, amelyek harcoltak a Főtanács marxi vonala ellen. A Főtanács 1870 máj. 10-én hivatalosan megtagadta a csoportot (v. ö. Marx „A Főtanács határozati javaslata a »Londoni Francia Föderális Szekció« ügyében", 16. köt.). (V. ö. még 188. jegyz.) – *95 108 110 121 124 137 145 184 302 467 473 477 485 544 567*

[175] A brüsszeli „Cigale" 1868 jún. 21-i számában közölte Vésinier londoni tudósítását a Főtanács jún. 9-i vitájáról, amely a kongresszus áthelyezésével foglalkozott (v. ö. 173. jegyz.). Vésinier elferdítette a tényeket és megrágalmazta Dupont-t és Jungot, a Főtanács tagjait. Az Internacionálé brüsszeli szekciója jún. 22-én egyhangú határozatban minden felelősséget elhárított magáról e tudósítással kapcsolatban és tiltakozott Vésinier rágalmai ellen. A határozat 1868 jún. 28-án jelent meg a „Cigale"-ban. – „La Cigale" – belga hetilap, 1867 decemberétől 1869 júliusáig jelent meg Brüsszelben; baloldali francia republikánusok adták ki; szoros kapcsolatban állt a londoni Pyat-csoporttal. – *95*

[176] V. ö. Adam Smith: „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", Aberdeen és London 1848, 40–41., 45. old. – *95*

[177] Wilhelm Eichhoff 1868 jún. 6-án felkérte Marxot, segítsen neki néhány cikket írni az Internacionálé történetéről, amelyeknek a segítségével propagálhatná eszméit és tevékenységét. Marx jún. 27-én nagyobb mennyiségű anyagot (az Internacionálé dokumentumait, újságkivágásokat, brosúrákat, saját kezű kivonatokat és feljegyzéseket) küldött Eichhoffnak, aki brosúrát írt belőle. Eichhoff leveleiből kitűnik, hogy a brosúrába, amelynek megszerkesztésében Marx közvetlenül is részt vett, belefoglalta a Marxtól kapott egész kézirati anyagot, hogy Marx ezenfelül még számos kérdésre is válaszolt, tanácsokat adott, javaslatokat tett és egyes szövegrészeket maga írt meg. A brosúra 1868 júl. 29-én készült el és augusztusban jelent meg „Die Internationale Arbeiterassoziation. Ihre Gründung, Organisation, politisch-soziale Tätigkeit und Ausbreitung" címmel. – *100 124 126 143*

[178] A constable of the vestry (egyházközségi presbiter) fizetetlen tiszteletbeli állást töltött be az egyházközségnél. Az általában egyévi időtartamra választott presbiter feladatkörébe tartozott a szegények segélyezésének megszervezése, városrendészeti tennivalók ellátása,

kocsmák felügyelete, a vestry egybehívása stb. – Az elnevezés eredete a latin „comes stabuli" (főistállómester, később lovassági parancsnok). – *102 103*

[179] Az említett cikket eddig nem sikerült megtalálni. – *103*

[180] Kugelmann 1868 jún. 26-i levelében Marx kérésére részletesen leírta a skarlát kezelésének módját (v. ö. 536. old.). – *104 537*

[181] „Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie von Karl Marx. Erster Band, Buch I. Der Produktionsprozess des Kapitals. Hamburg, Otto Meissner 1867" címmel aláírás nélküli recenzió jelent meg a Faucher által kiadott „Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte" c. folyóiratban (v. ö. még 16. köt. 305. old. és 218. jegyz.). – „Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte" – liberális gazdasági folyóirat, 1863-tól 1893-ig negyedévenként jelent meg Berlinben. – *105 112 131 537 538*

[182] V. ö. Pavel Lilienfeld: „Zemlja i Volja", Szentpétervár 1868. A német fordítás „Land und Freiheit" címmel megjelent J. Eckhardt könyvében: „Russlands ländliche Zustände seit Aufhebung der Leibeigenschaft". – *106 190 425 431*

[183] A „Proceedings of the Royal Society" két füzetéről van szó, amelyek Schorlemmer tanulmányait közölték (v. ö. 116. jegyz.). – *107*

[184] A londoni Német Munkás Művelődési Egylet (v. ö. 3. jegyz.) néhány más londoni szervezettel együtt minden évben megünnepelte a párizsi proletariátus 1848 júniusi felkelését; az ünnepségeken a Főtanács tagjai is részt vettek. – *108*

[185] 1868 jún. 29-én a londoni Cleveland Hallban ünnepségeket tartottak a júniusi felkelés 20. évfordulója alkalmából (v. ö. 184. jegyz.). Félix Pyat felolvasott egy „Liberté, Egalité, Fraternité. République française. Commune révolutionnaire" (Szabadság, Egyenlőség, Testvériség. Francia Köztársaság. Forradalmi Kommün) c. kiáltványt, amelyet állítólag a Párizsi Kommün nevében fogalmazott. A belga újságok a gyűlést mint az Internacionálé rendezvényét, Pyat-t pedig mint az Internacionálé egyik vezetőjét tüntették fel. – *108*

[186] „La Cigale" – v. ö. 175. jegyz. – „L'Espiègle" – szatirikus hetilap, megjelent 1864 márciusától 1868 decemberéig Brüsszelben, kezdetben flamand, 1865 óta francia nyelven; az Internacionálé sajtószerve, antibonapartista és antiklerikális irányzatú; szerkesztésében francia politikai emigránsok, baloldali republikánusok vettek részt. Kapcsolatot tartottak a Marxszal szemben álló londoni Francia Szekcióval, amelynek anyagait gyakran közölték (v. ö. még 174., 175. jegyz.). – *108*

[187] Az Internacionálé párizsi szekciója második vezetőségének 9 tagjáról van szó, akiket 1868 márciusában az első vezetőség letartóztatott 15 tagja (v. ö. 40. jegyz.) helyett választottak meg. 1868 májusában a 9 vádlottat három-három havi börtönre és fejenként 100 frank pénzbüntetésre ítéltek. – *108*

[188] A Főtanács Marx javaslatára 1868 júl. 7-én hozott határozatát (16. köt.) több belga lap is közölte, köztük a „Liberté", a „Cigale" és a „Tribune du Peuple" (v. ö. még 174. jegyz.). – *108*

[189] „Le Charivari" – francia élclap, 1832-től 1866-ig jelent meg Párizsban, munkatársai közé tartozott Daumier is; a júliusi monarchia idején élesen kormányellenes, 1848-ban a polgári republikánus kormányt és Cavaignac diktatúráját támogatta, később antibonapartista karikatúrákat közölt. – A harmincas–negyvenes években Pyat is a lap munkatársa volt. – *109*

[190] A manicheusok a III. században Közel-Keleten elterjedt vallási tan hívei voltak; a fény és a sötétség, a szellem és a test dualizmusát hirdették. – A német diákzsargonban manicheusnak nevezték a kellemetlen, tolakodó hitelezőt. – *110*

[191] V. ö. „Der Feldzug der preussischen Mainarmee im Sommer 1866", Bielefeld és Lipcse 1867. – *111*

[192] Kugelmann 1868 júl. 9-i levelében közölte Marxszal, hogy „nyilatkozatot" szándékozik küldeni Fauchernak a „Tőké"-ről írt recenziója miatt (v. ö. 181. jegyz.); Marx véleményét kérte a leveléhez mellékelt fogalmazványról. Arra kérte továbbá Marxot, hogy lehetőleg ne maga válaszoljon „ezekre az ostobaságokra". – Marx Mannequin Pisse-nek nevezi Fauchert, egy brüsszeli szökőkút-szobrocskáról, amely vizelő kisfiút ábrázol. – *112 540*

[193] A „Literarisches Zentralblatt für Deutschland" 1868 júl. 4-i számában „h"-val aláírt recenzió jelent meg a „Tőke" I. kötetéről. – „Literarisches Zentralblatt für Deutschland" – német hetilap, 1850-től 1944-ig jelent meg Lipcsében; tudományos közleményeket, értekezéseket és kritikákat közölt. – *112 540*

[194] Joseph Dietzgen 1868 máj. 22-i (jún. 3-i) levelében elküldte Marxnak a „Tőke" első kötetéről írt recenziójának első részét. A recenzió teljes szövege folytatásokban jelent meg a „Demokratisches Wochenblatt" 1868 aug. 1-i, 22-i, 29-i és szept. 5-i számaiban. – *112 542*

[195] V. ö. Frédéric Bastiat: „Harmonies économiques", Párizs 1851, 125–126. old. – *112*

[196] Utalás Th. A. H. Schmalz: „Staatswirtschaftslehre in Briefen an einen deutschen Erbprinzen" c. művére, I. rész, Berlin 1818, 274–275. old. és annak francia fordítására: „Economie politique, ouvrage traduit de l'Allemand", I. rész, Párizs 1826, 304. old. (v. ö. még 16. köt., 306. old. és Értéktöbblet-elméletek. Első rész, 167. old.). – Demagóg-vadász – demagógoknak nevezte Németországban a reakció 1848 előtt a haladó eszmék képviselőit. A német szövetségi államok 1819-es miniszteri konferenciáján Metternich osztrák kancellár szorgalmazására több határozatot hoztak (karlsbadi határozatok) a napóleoni háborúk idején kialakult viszonylagos liberalizálódásnak és a nemzeti és demokratikus mozgalmaknak a felszámolására. A határozatok előírták az egyetemek legszigorúbb felügyeletét, a diákegyesületek betiltását, fokozott cenzúrát vezettek be a folyóiratokra és könyvekre, és központi vizsgáló bizottságot hívtak életre az ún. demagóg üzelmek felderítésére. Hasonló szellemben rendelkezett az 1832-es demagóg-törvény (Demagogengesetz) is. – *113*

[197] Germain Garnier: „Abrégé élémentaire des principes de l'économie politique", Párizs 1796. – *113*

[198] Charles Ganilh: „Des systèmes d'économie politique, de la valeur comparative de leurs doctrines etc.", 2. kiad., I–II. köt., Párizs 1821. – *113*

[199] Marx „Plágiumom F. Bastiat ellen" c. cikkében leplezte le Bastiat-t (v. ö. 16. köt.). – *114*

[200] V. ö. Karl Boruttau: „Gedanken über Gewissensfreiheit", Königsberg 1867; a szerző bizonyos moszkvai Ottilie Schurzel kisasszonynak ajánlotta művét. – *117 118*

[201] Ernest Jones az 1868-as parlamenti választásokon a manchesteri munkások nevében jelöltette magát, de nem kapott elegendő szavazatot (v. ö. 139., 177., 198. old.). – *117*

[202] Az Általános Német Munkásegylet 1863 máj. 23.-án alakult meg Lipcsében az 1848–49-es hagyományokat őrző német munkásegyletek kezdeményezésére. Szervezője és (1864-ben bekövetkezett haláláig) vezetője Lassalle volt, aki a haladó német munkásokat a burzsoáziától független politikai szervezetbe tömörítette. Lassalle számos kérdésben téves nézeteket képviselt, például, hogy a fennálló állam segítségével lehetséges a békés belenövés a szocializmusba. Tárgyalásokat folytatott Bismarckkal, egyoldalúan szembefordult a polgári ellenzékkel, tagadta a parasztsággal való szövetség szükségességét és a nemzeti kérdésben Poroszország álláspontját képviselte. A szervezeti szabályzatban diktatórikus szervezeti elveket kényszerített az Egyletre és egyebek között ez is késleltette a forradalmi német munkáspárt kialakulását. Minthogy azonban Németországban az Általános Német Munkásegylet volt az egyetlen független politikai munkásszervezet, Marx, Engels és harcostársaik a német munkások körében végzett munkájukban reá összpontosították figyelmüket; 1864–65-ben igyekeztek forradalmi proletár párttá átalakítani az Egyletet, hogy az csatlakozhasson az Internacionáléhoz. – *118 366 556 634*

[203] Az Általános Német Munkásegylet (v. ö. 202. jegyz.) 1868 aug. 22-től 26-ig Hamburgban tartotta közgyűlését. Minthogy ebben az időben az Egylet haladóbb elemei távolodni kezdtek a lassalleánus dogmáktól, a lassalleánus vezetők, befolyásuk elvesztésétől félve, manőverezni próbáltak. A hamburgi közgyűlés programja (megjelent a „Sozialdemokrat" 1868 aug. 21-i számában és a „Zukunft"-ban) több olyan kérdést tartalmazott, amelyek ellentétben álltak Lassalle tanaival: a politikai szabadság mint a munkásosztály eredményes társadalmi törekvéseinek előfeltétele, a normálmunkanap, a munkabeszüntetések és a trade unionok, a munkásmozgalom nemzetközi jellege és Marx műve. – Bracke, az Általános Német Munkásegylet ellenzékének legkiemelkedőbb képviselője mondta el a „Tőké"-ről szóló referátumot. – Schweitzer és Fritzsche szakszervezeti kongresszus egybehívását javasolták; a közgyűlés résztvevői ez ellen tiltakoztak, de végül felhatalmazták Schweitzert és Fritzschét, hogy mint a Reichstag képviselői összehívják a kongresszust (v. ö. 258. jegyz.). – A hamburgi közgyűlés fontos határozatokat hozott: elvileg elfogadta a sztrájkmozgalom jogosultságát; egyhangúlag elismerte, hogy Marx a „Tőke" megírásával felbecsülhetetlen szolgálatot tett a munkásosztálynak; végül pedig rámutatott a különböző országokbeli munkások összehangolt akcióinak szükségességére. Gyakorlatilag azonban a lassalleánus vezetők továbbra is megakadályozták az Általános Német Munkásegylet csatlakozását az Internacionáléhoz. – *118 121 149 152 161 164 549 557*

[204] Liebknecht 1868 júl. 17-i levelében megírta Marxnak, hogy az Általános Német Munkásegylet számos tagjának sürgetésére, figyelembe véve számos körülményt (nem utolsósorban Marxnak Schweitzerhez írt levelét, amellyel ez utóbbi eldicsekedett), „bizonyos fajta szövetséget" kötött Schweitzerrel. A szövetség feltételei a következők voltak: 1. Marx a vezető; 2. az Általános Német Munkásegylet vagy belép a Nemzetközi Munkásszövetségbe, vagy pedig (ha ez lehetetlen) elismeri azt. Ez – írta Liebknecht – „az Általános Német Munkásegylet legközelebbi konferenciáján történik majd meg. A Hatzfeld-csoportot két tűz közé szorítjuk. ... Az Egylet legközelebbi kongresszusán Nürnbergben (szept. 6-án és 7-én) elhangzik és *el is fogadják* majd *a javaslatot az Internacionáléba való belépésről*. De nem áll módunkban sokat fizetni, vagy éppenséggel valamit is azon felül, amit fizetnünk kell. *Ezért kívánatos lenne, ha egyszerűen mint az Internacionálé német szekciója alakulhatnánk meg*. Akkor nem lennének külön kiadásaink, vagy csak nagyon csekélyek. Természetesen szükség lenne az *állandó együttműködésre* a többi szekcióval. Tudasd velem *azonnal*, hogy ez lehetséges-e (a Népegylet következő gyűlésén, csütörtökön, választ kell adnom), és közöld velem azt is, *hogy a szokásos ügyeket Genffel vagy közvetlenül Londonnal kell-e rendeznünk*. Az utóbbit gondolom." – Liebknecht a Német Munkásegyletek Szövetségének megbízásából meghívta Marxot vagy Eccariust mint az Internacionálé hivatalos képviselőit a nürnbergi kongresszusra (v. ö. 232. jegyz.). – *120 155*

[205] Kugelmann 1868 júl. 26-án közölte Engelsszel, hogy Kertbeny állítása szerint Keil, a „Gartenlaube" kiadója hajlandó közölni Marx életrajzát. De a szerkesztőség nem közölte az Engels által írt rövid életrajzot. Engels 1869 júliusában átdolgozta a „Zukunft" számára, s ott 1869 aug. 2-án „Karl Marx" címmel meg is jelent (v. ö. 16. köt.) (v. ö. még 894. jegyz.). – Liebknecht a „Demokratisches Wochenblatt" 1869 aug. 21-i számának mellékletében is közölte Engelsnek ezt az első Marx-életrajzát, de elhagyta belőle azt a részt, amelyben Engels kifejti, hogy Lassalle nem volt eredeti gondolkodó, hanem Marxtól vette át írásainak tartalmát és vulgarizálta Marx műveit. – *120 126*

[206] A „Die Gartenlaube" c. lapról van szó. – „Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt" – német irodalmi hetilap, 1853-tól 1903-ig jelent meg Lipcsében, majd 1903-tól 1943-ig Berlinben. – *120 543 677*

[207] Bebel mint a Német Munkásegyletek Szövetségének (v. ö. 273. jegyz.) elnöke 1868 júl. 23-án meghívást küldött az Internacionálé Főtanácsának a nürnbergi kongresszusra (v. ö. 232. jegyz.). Marx javaslatára a Főtanács 1868 aug. 25-én úgy döntött, hogy Eccariust küldi Nürnbergbe. – *121*

[208] Az Ausztria–Magyarország valamennyi nemzetiségét egyesítő munkástestvériség ünnepét 1868 szeptemberére tervezték Bécsben, de az osztrák–magyar kormány betiltotta. – *122*

[209] Marx válaszlevelét ez ideig nem sikerült megtalálni. – Schweitzer 1868 jún. 28-án bizalmasan érdeklődött Marxnál, hogy hajlandó volna-e elfogadni egy „díszvendégként" való meghívást az Általános Német Munkásegylet hamburgi közgyűlésére (v. ö. 203., 226. jegyz.). – *122*

[210] Marx megjegyzései az Engels által írt Marx-életrajzra (v. ö. 205. jegyz.), valamint a „Rheinische Zeitung"-ra vonatkoznak. – „Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe" – német napilap, 1842 jan. 1-től 1843 márc. 31-ig jelent meg Kölnben. A porosz abszolutizmussal szemben ellenzéki rajnai burzsoázia képviselői alapították. Az újság munkatársai közé bevontak néhány baloldali hegeliánust is. Marx 1842 áprilisától kezdve munkatársa, októbertől főszerkesztője volt a lapnak, amely Engels cikkeit is közölte. Marx szerkesztősége alatt a lap egyre határozottabban forradalmi demokrata jelleget öltött; a kormány különösen erős cenzúra alá vetette, majd betiltotta. (V. ö. még 813. jegyz.) – *122*

[211] Az Általános Német Munkásegylet elnökének felhívása „An die Vorstandsmitglieder des Allgemeinen Deutschen Arbeitervereins" címmel a „Sozialdemokrat" 1868 aug. 2-i számában jelent meg (v. ö. még 209., 226. jegyz.). – *124*

[212] Spiegelberger – Schiller „Die Räuber" c. színművének egyik haramia-szereplője. – *124*

[213] Jakobinus klubnak nevezték a nagy francia forradalom híres klubját, amely összejöveteleit a jakobinusok régi kolostorában tartotta (Párizs, rue Saint-Honoré); 1794-ben szűnt meg. – *124*

[214] „La Morale indépendante" – francia hetilap, filozófiai és erkölcsi kérdésekkel foglalkozott, M.-A. Massol adta ki 1865-től 1870-ig Párizsban. – *125*

[215] „La Coopération" – francia folyóirat, 1866 nyarától 1868 végéig jelent meg Párizsban, havonta kétszer „Organe du progrès social" alcímmel; a polgári republikánusok hatása alatt álló munkásszövetkezetek lapja; folytatása volt a Párizs–Brüsszelben 1864–66-ban megjelent „L'Association"-nak; az 1869-től kiadott „La Réforme" (v. ö. 581. jegyz.) elődje. – *125*

[216] Marx és Engels leveleikben gyakran nevezték Írországot és lakosait „Szegény elhanyagolt ország"-nak, illetve „nép"-nek, „elítélt nép"-nek stb. – *125 225*

[217] Engels a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének Londonban 1850 szept. 15-én hozott határozatára utal, amelynek értelmében a Központi Vezetőséget áthelyezték Londonból Kölnbe; v. ö. „A Központi Vezetőség 1850 szeptember 15-i ülése" (7. köt.). – *126*

[218] V. ö. Titus Livius: „Ab urbe condita", 38. könyv, 25. fej. – *130*

[219] Gaudissart a főhőse Balzac „L'Illustre Gaudissart" c. regényének, az ügyes vigéc megszemélyesítője. – *130 150 152 167 168 171 249 306 369 432 435 439 441 442 509*

[220] V. ö. Biblia, Mózes 2,1,8. – „Semmit sem tanult (semmit sem felejtett)" („Rien appris, rien oublié") – Panat ellentengernagy szállóigévé vált jellemzése 1796-ban a royalistákról. (Állítólag Talleyrand is mondta az 1815-ös restauráció után Franciaországba visszatérő arisztokrata emigránsokról.) – *131*

[221] Marx 1868 augusztusában néhány napig Ramsgate-ben üdült. – *132*

[222] V. ö. Bernhard Becker: „Enthüllungen über das tragische Lebensende Ferdinand Lassalle's", Schleiz 1868. – „La Lanterne" – francia antibonapartista republikánus hetilap, H. Rochefort adta ki Párizsban 1868 jún. 1-től; miután a bonapartista hatóságok betiltották, 1868 augusztusától 1869 novemberéig Brüsszelben jelent meg; élesen bírálta a második császárságot; 1877 ápr. 22-től Rochefort szerkesztésében politikai napilap jelent meg ezzel a címmel. – *133 135 139 158 285 586*

[223] Bernhard Becker, akit Lassalle a végrendeletében az Általános Német Munkásegylet (v. ö. 202. jegyz.) elnökének javasolt, „Enthüllungen etc." c. könyvének (v. ö. 222. jegyz.) címlapján „Lassalle végrendelet szerinti utódának" nevezte magát. – *133*

[224] Marx és Engels külső munkáikban bírálták Schweitzer és Bernhard Becker politikai magatartását (v. ö. pl.: „Nyilatkozat (a »Sozialdemokrat« szerkesztőségének)", „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt", „Az »emberiség elnöke«", 16. köt.). – *233*

[225] V. ö. Engels: „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" (16. köt.). – *135 156 263 265*

[226] Schweitzer 1868 aug. 13-án küldte el Marxnak a júl. 6-án kelt hivatalos meghívást (v. ö. 209. jegyz.) az Általános Német Munkásegylet hamburgi közgyűlésére (v. ö. 203. jegyz.). A meghívót közölte a „Sozialdemokrat" 1868 aug. 14-i száma, s felolvasták a Főtanács aug. 17-i ülésén. – *135*

[227] Marx válaszlevelét (16. köt.) az Általános Német Munkásegylet hamburgi közgyűlésének 1868 aug. 24-i zárt ülésén olvasták fel (v. ö. 226. jegyz. és „Az Általános Német Munkásegylet elnökének és vezetőségének", 16. köt.). – *135*

[228] 1868-ban az Internacionálé nápolyi tagjai Dupont révén tartották a kapcsolatot a Főtanáccsal és őt jelölték mint küldöttjüket a Nemzetközi Munkásszövetség brüsszeli kongresszusára (v. ö. 236. jegyz.). – *137*

[229] Róma közelében, Mentanánál francia csapatok a pápai zsoldosgárdával együtt 1867 nov. 3-án vereséget mértek Garibaldi szabadcsapataira, amelyek Róma felé meneteltek, hogy fel-

szabadítsák a várost a francia megszállás alól és a pápai állam területét egyesítsék Itáliával. – *137*

[230] Marx az Internacionálé olasz tagjainak közléseire utal. A Főtanács 1868 aug. 18-i ülésén például felolvastak egy levelet, amelyben a többi között ez állt: „Bolognában és környékén az összejöveteleket betiltották, a munkásegyletek vezetői börtönben ülnek." – *137*

[231] Minthogy az Internacionálé párizsi szekciójának vezetői börtönben voltak (v. ö. 40., 187. jegyz.), a brüsszeli kongresszusra (v. ö. 236. jegyz.) elsősorban az Internacionáléhoz csatlakozott francia szakmai egyesületek menesztettek küldötteket. A kongresszuson több mint tíz szakmai küldött vett részt, köztük a gépgyártók, a bádogkovácsok, a kocsikészítők, a kartonnyomók, a könyvkötők, a bútorasztalosok, a márványművesek, az aranyművesek, a bronzművesek és a mezőgazdasági munkások képviselői. – *137*

[232] A Német Munkásegyletek Szövetségének (v. ö. 273. jegyz.) 1868 szept. 5–7-i nürnbergi kongresszusán a programvita „a Nemzetközi Munkásszövetség törekvéseihez" való csatlakozással zárult. A kongresszuson németországi, ausztriai és svájci küldöttek vettek részt, összesen 115 küldött 93 egylet képviseletében. A Főtanács hivatalos küldötte Eccarius volt. – Elnökké Bebelt választották. A programról szóló referátum megtartásával Bebel és Liebknecht Robert Schweichelt, a „Demokratisches Wochenblatt" egyik szerkesztőjét bízták meg. A programindítványt elfogadta 69 küldött (= 61 egylet), ellene szavaztak 46-an (= 32 egylet). A kisebbség, amely főként a liberális burzsoázia képviselőiből állt, szept. 7-én kilépett a Német Munkásegyletek Szövetségéből és külön szervezetet alakított, amely nem sokáig maradt fenn. – A nürnbergi program legtöbb pontjában az Internacionálé marxi Szervezeti Szabályzatának bevezető részén alapult, amely a Nemzetközi Munkásszövetség programjának első, általános megfogalmazása volt. A német munkásmozgalomnak Bebel és Liebknecht vezette forradalmi része ezzel az elvi nyilatkozattal magáévá tette az Internacionálé legfontosabb alapelveit. Ezenkívül nagy jelentősége volt még a szakszervezetek megalakításáról és a militarizmus elleni harcról szóló határozatoknak. – *137 145 161 164 174 280 323 559*

[233] Az Internacionálé Főtanácsának a brüsszeli kongresszust (v. ö. 236. jegyz.) megelőző utolsó ülését 1868 szept. 1-én tartották. Felolvasták és egyhangúlag jóváhagyták a Főtanácsnak Marx által megfogalmazott kongresszusi beszámolóját: „A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának negyedik évi jelentése" (v. ö. 16. köt.). – *138*

[234] Engels 1868 szeptember elején néhány napot édesanyjával Ostendében töltött. Átutazásakor felkereste Marxot Londonban. – *139 141*

[235] „The Daily News" – az angol ipari burzsoázia lapja, ezzel a címmel 1846-tól 1930-ig jelent meg Londonban; az ötvenes–hatvanas években liberális irányzatú. – *140*

[236] Az Internacionálé III. kongresszusa 1868 szept. 6-tól 13-ig ülésezett Brüsszelben. Marx közvetlenül részt vett a kongresszus előkészítésében, de Brüsszelben nem volt jelen. A kongresszus, amelyen csaknem 100 angol, francia, német, belga, svájci, olasz és spanyol küldött vett részt, határozatot hozott a vasutak, a természeti kincsek, a bányák, az erdők és a szántóföld társadalmi tulajdonba vételének szükségességéről. Ez a határozat arról tanúskodott, hogy a francia és belga proudhonisták nagy része áttért a kollektivizmusra, és hogy az Internacionálében a proletár szocializmus győzött a kispolgári reformizmus fölött. A kongresszus Marx által javasolt további határozatokat is elfogadott: a nyolcórás munkanapról, a gépek alkalmazásáról, az Internacionálénak a Béke- és Szabadságliga (v. ö. 42. jegyz.) kongresszusával kapcsolatos álláspontjáról (v. ö. 16. köt. 186., 492. old.), továbbá elfogadta azt a Lessner által a német küldöttség nevében előterjesztett határoza-

tot, amely javasolta valamennyi ország munkásainak, hogy tanulmányozzák Marx „Tőké"-jét és támogassák a mű lefordítását németről más nyelvekre. A Főtanács Marx készítette jelentését (v. ö. 233. jegyz.) a kongresszus szept. 7-i ülésén olvasták fel. – *140 141 144 162 204 235 251 289 334 413 546 548 555 562*

[237] A „Times" 1868 szept. 9-i számában megjelent a Marx által megfogalmazott „negyedik évi jelentés" (v. ö. 233. jegyz.), valamint Eccarius első, aláírás nélküli tudósítása „The International Working Men's Congress" címmel. A lap e számának vezércikke is a brüsszeli kongresszussal foglalkozott. Eccarius további tudósításait a „Times" 1868 szept. 11-i, 14-i, 15-i és 17-i száma közölte. – *140 144*

[238] Az Internacionálé első, genfi kongresszusát 1866 szept. 3-a és 8-a között tartották meg. 60 küldötte a Központi Tanácsot, az Internacionálé különböző szekcióit és angol, francia, német és svájci munkástársaságokat képviselt. A kongresszuson Hermann Jung elnökölt. A legfontosabb határozatok Marx instrukcióin alapultak („Instrukciók az Ideiglenes Központi Tanács küldöttei számára", v. ö. 16. köt.), amelyeket mint a Központi Tanács hivatalos jelentését olvastak fel. A proudhonisták, akik a kongresszuson a szavazatok egyharmadával rendelkeztek, az „Instrukciók"-kal szembeállították a napirend minden kérdését felölelő saját programjukat. A kongresszus a marxi „Instrukciók" alapján határozatot hozott az erőfeszítések nemzetközi egyesítéséről, a munkanap korlátozásáról, a gyermek- és női munkáról, a szövetkezeti munkáról, a szakszervezetekről és a hadseregekről. A kongresszus jóváhagyta a Nemzetközi Munkásszövetség Szervezeti Szabályzatát (v. ö. 16. köt.) és Ügyviteli Szabályzatát. Az Ideiglenes Központi Tanácsot a régi összetételében újjáválasztották (a kongresszus után már Főtanács volt a neve) és megbízták a kongresszusi anyagok hivatalos közzétételével. A genfi kongresszussal lezárult az Internacionálénak mint a nemzetközi munkásosztály tömegszervezetének a kialakulási korszaka. – *141 251*

[239] Az Internacionálé lausanne-i kongresszusa 1867 szept. 2-a és 8-a között ülésezett. 64 küldötte Angliából, Franciaországból, Németországból, Svájcból, Belgiumból és Olaszországból érkezett. – Az általános részből és az egyes országokról szóló beszámolókból álló jelentést („A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának jelentése az 1867-es lausanne-i kongresszusnak", v. ö. 16. köt.), amely az Internacionálé szervezeti megszilárdulásáról tanúskodott, a Főtanács 1867 aug. 20-án hagyta jóvá és a kongresszuson szept. 3-án olvasták fel. – A proudhonisták a Főtanács javaslataival szemben saját napirendjüket kényszerítették a kongresszusra, és bár elérték néhány javaslatuk elfogadását, az Internacionálé vezetését nem sikerült kezükbe kaparintaniok. A kongresszus a régi összetételben újraválasztotta a Főtanácsot, amelynek székhelye London maradt. – *141 289*

[240] Feltehetően „A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának negyedik évi jelentése" (v. ö. 233. jegyz.) szövegén végzett változtatásról van szó. – *141*

[241] Az Internacionálé brüsszeli kongresszusán (v. ö. 236. jegyz.) a német küldöttek határozati javaslatban ajánlották minden ország munkásainak Marx „Tőké"-jének tanulmányozását és olyan nyelvekre való lefordításának kezdeményezését, amelyeken még nem jelent meg. A javaslatot a kongresszus egyhangúlag elfogadta, és a „Times" 1868 szept. 15-i száma Eccarius tudósításában közzétette. – Az 1868 szept. 12-i „Demokratisches Wochenblatt" beszámolt a Német Munkásegyletek Szövetségének nürnbergi kongresszusáról (v. ö. 232. jegyz.) és közölte Liebknecht zárszavát a programvitához, amelyben méltatta a „Tőke" első kötetének jelentőségét. – *142 144*

[242] Moses Hess a brüsszeli kongresszuson (v. ö. 236. jegyz.) szept. 11-én tartott beszédében Marx „A filozófia nyomorúsága" c. művére hivatkozva támadta Proudhon „ingyenes hitel"- és „cserebank"-elméletét. – *143 145*

[243] V. ö. Engels: „A Schiller Intézet Igazgatóságához" (16. köt.) (v. ö. még 72. jegyz.) – *143*

[244] J. M. Levy a „Daily Telegraph" kiadója és egyik alapítója volt. – „The Daily Telegraph" – angol napilap, 1855 óta jelenik meg Londonban; a nyolcvanas években liberális, azóta konzervatív irányzatú; 1937-ben fuzionált a „Morning Post"-tal, azóta „Daily Telegraph and Morning Post" címmel jelenik meg. – *144*

[245] „The Morning Advertiser" – angol napilap, 1794 óta jelenik meg Londonban; a XIX. sz. derekán a radikális burzsoázia lapja. – *144*

[246] „Star"-on a „The Evening Star" értendő. – „The Evening Star" – angol napilap, a „The Morning Star" esti lapja, amely a szabadkereskedők sajtószerveként 1856-tól 1869-ig jelent meg Londonban. – „The Standard" – angol napilap, 1827-től az első világháborúig jelent meg Londonban, 1857-től a konzervatív párt lapja. – *144*

[247] „Journal des Débats politiques et littéraires" – francia polgári napilap, 1789-től kezdve jelent meg Párizsban különféle címekkel; a júliusi monarchia alatt kormánylap, az orléanista burzsoázia lapja. – *144*

[248] A brüsszeli kongresszus (v. ö. 236. jegyz.) szept. 13-i határozata a föld, a bányák, a vasutak stb. társadalmi tulajdonba vételéről első ízben hirdette meg konkrét formában a Nemzetközi Munkásszövetség szocialista elveit a tulajdon kérdésében. A határozat a mezőgazdasági tulajdonnal kapcsolatban hangsúlyozta a földek társadalmi tulajdonba vételének és a földműves munkásszövetkezet létrehozásának szükségességét. – *144*

[249] Eccarius hosszabb időn át betegeskedett, ezért a Főtanácsban nem tarthatták meg a vitát „Times"-beli tudósításairól (v. ö. 237. jegyz.). – *144*

[250] Friedrich Lessner sűrűn tájékoztatta Marxot a brüsszeli kongresszusról (v. ö. 236. jegyz.); 1868 szept. 11-i levelében sérelmezte Eccarius magatartását. – *144*

[251] A brüsszeli kongresszus jegyzőkönyve teljes szövegében tartalmazza a háborúra vonatkozó határozatot, amelyet a németek terjesztettek a kongresszus elé. A határozat megjelent a „Peuple Belge" 1868 szept. 22-i mellékletében, valamint a „Vorbote" 1868. 10. számában. A hiányos és meghamisított szöveg, amelyre Marx utal, Eccarius tudósításában megjelent a „Times" szept. 17-i számában. – *144*

[252] Az Internacionálé brüsszeli kongresszusa bizottságot nevezett ki azoknak a vádaknak a kivizsgálására, amelyeket Vésinier emelt az Internacionálé néhány tagja ellen (v. ö. 175. jegyz.). A Főtanács 1868 nov. 3-i ülésén felolvasták a bizottság levelét, amely alaptalannak nyilvánította Vésinier vádjait. A bizottság szerint a kongresszusnak Vésinier-t mint rágalmazót ki kellene zárnia az Internacionáléból. – *145*

[253] Marx zavaros locsifecsinek nevezi J. Ph. Becker „Was wir wollen und sollen" c. cikkét' amely a „Vorbote" 1868. 1. számában jelent meg. A Német Munkásegyletek Szövetségének nürnbergi kongresszusa (v. ö. 232. jegyz.) előtt a „Deutsche Arbeiterhalle" 1868 júl. 27-i és aug. 12-i száma és (utánnyomásként) a „Demokratisches Wochenblatt" aug. 1., 8. és 15-i száma félreértésből mint az Internacionálé programját közölte ezt a cikket. De a nemzetközi és főként a német és a svájci munkásmozgalom céljait és feladatait zavarosan kifejtő cikk a nürnbergi kongresszuson semmilyen szerepet nem játszott. Még a kongresszus előtt helyesbítették a hibát. A „Demokratisches Wochenblatt" 1868 aug. 29-i száma közölte az Internacionálé programját, amelyet a kongresszus változtatás nélkül elfogadott. Néhány küldött, köztük Leopold Sonnemann, a kongresszuson bejelentette,

hogy Becker programját tévedésből nevezték az Internacionálé programjának. – Erről Liebknecht 1868 szept. 20-i levelében a következőket írta Marxnak: „A quid pro quo akkor történt, amikor nászúton, tehát *távol* voltam. Utasítást adtam arra, hogy a *te* »Üzenet«-edet" (a Nemzetközi Munkásszövetség Alapító Üzenetét) „nyomassák ki; Bebel, aki nem találta, írt Beckernek és kérte a »Program«-ot; erre megkapta azt a szerencsétlen dokumentumot, amely ezt a zavart okozta nekünk Nürnbergben. Amikor a hibát felfedeztem, már késő volt a kijavításához, különösen, mert nemigen *dezavuálhattuk* az öreg Beckert. Pfeiffert és Tsait szerencsére annyira megzavarta a mi heves támadásunk, hogy egészen elfelejtették *megvizsgálni* az ál-program butaságait. Most már tisztázódott a dolog, és a mieink tudják, hogy ilyen körülmények között a tévedés megbocsátható volt." – *145*

254 Loan Society (kölcsönző egylet) – a munkás-segélyegyletek (friendly societyk) egyik válfaja. Az 1835-ben külön törvény által legalizált kölcsönző egyletek, amelyeknek pénzalapja kizárólag a munkás-segélyegyletek esetében, tagsági járulékokból állt, célul tűzték ki, hogy a munkásoknak kedvező feltételek (alacsony százalék) biztosításával hitelt nyújtanak, amelyet részletekben fizethetnek vissza. A kölcsön rendszerint nem haladta meg annak az összegnek a felét, amelyet az egyleti tag életbiztosításra befizetett. Kölcsönt kaphattak kívülállók is, de azoktól, akik nem voltak egyleti tagok, két megbízható kezest kértek. – *146*

255 Bismarck porosz miniszterelnök 1868 aug. 22-én lovaglás közben súlyos balesetet szenvedett és ideiglenesen visszavonult; ezalatt I. Vilmos porosz király szokatlan aktivitást fejtett ki: beutazta az országot, díszszemléket tartott, ünnepségeket rendezett, fogadásokat adott stb. – *147*

256 A garde municipale (községi őrség) az 1830-as júliusi forradalom után alakított párizsi lovas csendőrség, amely a rendőrfőnöknek volt alárendelve. – A garde mobile-t (mozgó őrséget) az ideiglenes kormány 1848 febr. 25-i rendeletével hozta létre a forradalmi tömegek elleni harc céljaira. Olyan hadköteles férfiakból állt, akik tényleges vagy katonai állományba nem tartoztak, de fegyveres szolgálatra alkalmasak voltak; határőri, hátországi vagy helyőrségi szolgálatra osztották be őket. – *148 202*

257 Schweitzer 1868 szept. 15-i levelében kifejtette Marxnak, hogy őt tekinti az európai munkásmozgalom fejének, és Marx számíthat arra, hogy szándékait lehetőleg mindenkor támogatja. Eddigi véleménykülönbségeikben is utólag mindig Marxnak adott igazat. – „Híveivel azonban – írta Schweitzer –, azaz közülük egyesekkel nem tudok megbarátkozni." – *149 152*

258 Az úgynevezett általános német munkáskongresszust 1868 szept. 26–29-én tartották Berlinben. Schweitzer és Fritzsche hívták össze az Általános Német Munkásegylet hamburgi közgyűlésének (v. ö. 203. jegyz.) előzetes felhatalmazása alapján, hogy szakszervezetek alapításáról tanácskozzanak. Schweitzer megtiltotta, hogy a Német Munkásegyletek Szövetségének (v. ö. 273. jegyz.) képviselői részt vegyenek a kongresszuson. Ezzel megakadályozta az egységes fellépést a szakszervezeti kérdésben (amire Bebel és Liebknecht törekedtek) és szakadást idézett elő a szakszervezeti mozgalomban. A kongresszus határozatot hozott a Német Munkásszervezetek Szövetségének (Verband Deutscher Arbeiterschaften) megalapításáról. A Szövetség elnöke Schweitzer lett, a még csak megalakítandó egyes munkásszervezetek elnökeivé az Általános Német Munkásegylet vezetőit nevezték ki. A Munkásszervezetek szervezeti szabályzata, amelyet Schweitzer dolgozott ki, az ő diktatúrájának és a szektás lassalleánus politikának vetette alá a szakszervezeti mozgalmat. Marx élesen megbírálta a szabályzatot. – *149 152 158 164 171 173 556 557*

259 A katolikus szocializmus eklektikus irányzat volt, amely, nem ismerve el az osztályharcot, össze akarta egyeztetni a nagy francia forradalom elveit a katolikus vallással, és azt hirdette, hogy a társadalmi fejlődés előremozdító ereje a „klerikalizmustól megtisztított" katolicizmus. A katolikus szocializmus a harmincas–negyvenes években Franciaországban meglehetősen széles tömegmozgalommá vált; fő képviselője Buchez volt. – *149*

260 „L'Atelier. Organe spécial de la classe laborieuse, rédigé par des ouvriers exclusivement" – a katolikus szocialisták (v. ö. 259. jegyz.) havi folyóirata, 1840-től 1850-ig jelent meg Párizsban, kiadói Buchez és Corbon; a szerkesztőségbe havonként választott három munkásképviselőt delegáltak. – *149*

261 Marx említett levelét ez ideig nem sikerült megtalálni. Kérdésére Liebknecht már 1868 szept. 20-án közölte, hogy a „Vogt úr" néhány tucat példánya minden bizonnyal megtalálható Berlinben; ő maga kénytelen volt otthagyni a könyveket, amikor kiutasították. A legtöbb példányt politikailag érdekelt személyek között osztotta szét, eladásra csak igen kevés került belőlük. – *149*

262 Peter Fox, James Carter és Robert Shaw már az 1867 okt. 8-i főtanácsi ülésen azzal vádolták Eccariust, hogy a „Times" 1867 szept. 6-i, 9-i, 10-i és 11-i számaiban a valóságnak meg nem felelő beszámolókat közölt a lausanne-i kongresszusról (v. ö. még 237., 239., 249. jegyz.). – *149 549*

263 „L'Opinion nationale" – francia napilap, 1859-től 1874-ig jelent meg Párizsban, alapította Adolphe Guéroult III. Napóleon támogatásával; „liberális" bonapartista lap. – *150*

264 „L'Emancipation" – belga napilap, 1830-ban alapították Brüsszelben; katolikus egyházi körök lapja. – „Journal de Bruxelles" – katolikus konzervatív újság, 1820-tól jelent meg. – *151*

265 Marx a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájá"-t (v. ö. 8. köt.) 1851 decemberétől 1852 márciusáig írta. A művet a „Revolution" c. hetilapban akarta közöltetni, amelynek kiadását Weydemeyer készítette elő New Yorkban. Pénzügyi nehézségek miatt azonban csak két szám jelenhetett meg (1852 januárjában). Marx javaslatára Weydemeyer a művet 1852 májusában a „Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften" c. folyóirat első füzetében jelentette meg. Szorult anyagi helyzete miatt Weydemeyer a kinyomott példányok túlnyomó részét nem tudta kiváltani a nyomdatulajdonostól. Európába csak csekély számú példányt szállítottak. A könyv németországi és angliai kiadásának kísérletei nem jártak sikerrel. A mű második kiadására, amelyhez Marx a szöveget újból átdolgozta, csak 1869-ben került sor Hamburgban. – *152 159 246 251 266 270 271 273 312 317 333 339 342 346 347 357 361 406 422 424 446 492 525 552 593 613 618*

266 Az 1868–74-es spanyol polgári forradalom 1868 szept. 18-án kezdődött Cádizban egy flottalázadással. A II. Izabella reakciós monarchiája ellen fellázadt néptömegekhez a kormánycsapatok is szinte teljes létszámban csatlakoztak. A hatalom a burzsoázia és az elpolgáriasodott földbirtokosok kezébe ment át. Okt. 3-án Serrano tábornok vezetésével ideiglenes kormány alakult. Az 1869-ben egybehívott alkotmányozó cortes polgári monarchista alkotmányt fogadott el, amely magában foglalta az általános választójogot. Az osztályharc éleződött és 1873-ban föderatív polgári demokratikus köztársaság létesült; 1874-ben azonban a nagyburzsoázia és a földbirtokosok restaurálták a Bourbon-dinasztiát. – *152 160 162 166 172 178 555*

267 Liebknecht 1868 szeptember közepén ezt írta Marxnak: „Az Általános Német Munkásegyletet feloszlatták; most érkezett el a pillanat, hogy mindent egybefogjunk. Schweitzer

ellenzi, a »párt vezetőjének« maszkírozza magát. A német munkásokhoz intézett üzenetedben *követeld* a szociáldemokrata elemek *egyesülését* (a legszigorúbb program alapján) és nyilváníts mindenkit *árulónak*, aki szektásságból, személyi kultuszból vagy hiúságból, ha ugyan nem még rosszabb indokokból bármilyen ürüggyel akadályozni próbálja az egyesülést. Keresd meg a megfelelő formát; *de meg kell mondani*, mégpedig *neked* kell megmondanod, és **haladéktalanul**." – *154 155 158*

[268] V. ö. Biblia, Zsolt. 73. – *154 487*

[269] A lipcsei rendőrség 1868 szept. 16-án feloszlatta az Általános Német Munkásegyletet (v. ö. 202. jegyz.), amelynek központja Lipcsében volt. Egy lassalleánus csoport Schweitzerrel az élén már három héttel később, 1868 okt. 10-én Berlinben újjáalakította az Egyletet, amely a régi nevén működött tovább, most már a porosz rendőrség közvetlen felügyelete alatt. – *154 156 181 558*

[270] A „Sozialdemokrat" 1868 szept. 20-i száma adott hírt az Általános Német Munkásegylet feloszlatásáról és közölte Schweitzer felhívását a tagokhoz. – *154*

[271] A nápolyi királyságban a polgári forradalom 1848 jan. 12-én a II. Ferdinánd feudális abszolutista uralma ellen irányuló palermói népfelkeléssel kezdődött; ez indította el az 1848–49-es európai forradalmak egész láncolatát. (V. ö. még 266. jegyz.) – *154*

[272] Deus ex machina (isten a gépből) – a görög színjátszásban gépezet segítségével a színen megjelenített isten; átvitt értelemben a cselekménybe való közvetlen isteni beavatkozás. – *154*

[273] A Német Munkásegyletek Szövetségét 1863 jún. 7–8-án alapították Majna-Frankfurtban mint az 1863 máj. 23-án Lipcsében megalakult Általános Német Munkásegylet (v. ö. 202. jegyz.) ellenpárját. Laza csúcsszervezet volt, amelyben, bár magában foglalta a munkásegyletek többségét, eleinte még a liberális burzsoák voltak a hangadók. A munkások, főként az iparilag fejlett Szászországban, ahol a munkásegyletek sűrű hálózata létezett, fokozatosan leváltak róluk. A Német Munkásegyletek Szövetsége, miután Bebel és Liebknecht döntő befolyásra tettek szert benne, 1868-ban csatlakozott az Internacionáléhoz (v. ö. 232., 253. jegyz.); belőle alakult ki később a Szociáldemokrata Munkáspárt (v. ö. 496. jegyz.). – *155*

[274] Engels 1868 szeptember végén cikket írt a „Demokratisches Wochenblatt" számára „A lassalleánus munkásegylet feloszlatásához" címmel (v. ö. 16. köt.), amelyben kivonatokat közölt „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" c. brosúrájából (v. ö. 225. jegyz.). – *156 158 161 163*

[275] Bernhard Becker az Általános Német Munkásegylet hamburgi tagjainak 1865 márc. 22-i gyűlésén beszédet mondott, amelyben megrágalmazta az Internacionálét, főképpen Marxot, Engelst és Liebknechtet. A beszédet a „Sozialdemokrat" 1865 márc. 26-i száma közölte. Marx „Az »emberiség elnöke«" c. cikkében (v. ö. 16. köt.) leplezte le Becker rágalmait (v. ö. még 224. jegyz.). – *158*

[276] Engels 1868 október elején Marx tanácsára egy „Kiegészítés"-t írt „A lassalleánus munkásegylet feloszlatásához" c. cikkéhez (v. ö. 16. köt.). Ebben leleplezte a Becker brosúrájában (v. ö. 222. jegyz.) foglalt vádaskodásokat. – *158*

[277] V. ö. „Report from the Select Committee on the Bank Acts etc., 1 July 1858". – Kékkönyveknek (Blue Books) nevezték kék borítólapjukról az angol parlamenti és külügyminisztériumi diplomáciai dokumentum-kiadványokat. – *159 174 294 466 528 671*

[278] Peelistáknak nevezték Robert Peel (1788–1850) államférfi híveit; Peel eredetileg a mérsékelt torykból általa újjászervezett Konzervatív Pártra, valamint a whigek jobboldali csoportjára támaszkodott; 1846 után a Konzervatív Párt felbomlott, s a peelisták csak egy kisebb parlamenti csoportot alkottak. – *159*

[279] 1868 júniusában Manchesterben ülésezett a brit trade unionok első országos kongresszusa, amelyet a következőkben évenként megtartottak. 1871-ben a kongresszus parlamenti bizottságot alakított s ezt bízta meg a trade unionok legalizálásáért folytatott harc vezetésével. – London Trades Council – lásd 47. jegyz. – A London Workingmen's Association 1866-ban keletkezett Georg Potter és híveinek kezdeményezésére. Programja reformista volt és szétforgácsolta a munkásosztály erőit az általános választójogért folytatott harcban, amelyet a Reformliga (v. ö. 341. jegyz.) vezetett. – Amalgamated Trades Unionsnak nevezi Marx a trade unionok nemzeti egyesülését (United Kingdom Alliance of organised Trades), amelyet a trade unionok küldötteinek 1866 júniusi sheffieldi konferenciáján alapítottak. 53 trade uniont foglalt magában, amelyek csaknem 60 000 tagot számláltak. 1870 végéig állt fenn. – *161*

[280] V. ö. Horatius: „Epistolae", I. könyv, 1, 14. Itt a „mester"-en Lassalle értendő. – *162*

[281] Eichhoff 1868 szept. 27-én beszámolt Marxnak az általános német munkáskongresszuson (v. ö. 258. jegyz.) szerzett benyomásairól. Szerinte Schweitzernek sikerült „bizonyos jelentőséggel felruháznia" a kongresszust azzal, hogy vitát provokált Schulze-Delitzsch-csel, aki a 12 főnyi nem-lassalleánus kisebbséghez tartozott. – *163 168*

[282] „Staatsbürgerzeitung" – német napilap, 1863-tól jelent meg Berlinben, 1865-től 1871-ig F. W. A. Held szerkesztésében radikális demokrata irányzatú, védelmezte a munkások és a kézművesek érdekeit. – *163*

[283] Utalás arra az előadásra, amelyet Karl Vogt 1868 szeptemberében tartott a manchesteri Schiller Intézetben (v. ö. még 72. jegyz.). – *165*

[284] Nervus rerum (ta neura tón pragmatón) = a dolgok idege(i), ina(i) – Demoszthenésztől, ill. Aiszkhinésztől eredő kifejezés a pénz megjelölésére. – (Itt: a dolgok idegeinek dolgában.) – *165*

[285] A bonapartista államcsíny után bevezetett 1852-es francia alkotmányról van szó. – *166*

[286] Eichhoff 1868 okt. 2-i levelében megköszönte Marxnak, hogy megtették őt az Internacionálé Főtanácsa meghatalmazottjának; ismertette azt a Liebknechttel megegyező nézetét, hogy Schweitzer ellen, aki diktatórikusan lép fel, harcolni kell. Eichhoff tájékoztatta Marxot arról is, hogy a berlini nyomdászsegédek egyletében három előadást akar tartani a munkásmozgalomról és ezt különlenyomatban kiadni. Célja, hogy a munkásoknak megmagyarázza a szocialista mozgalom erőteljes újjáéledését az 1849-es és 1850-es erőszakos elnyomás után, és adott harci feltételeit a kialakult gazdasági és politikai helyzetben. Szándékában áll továbbá, hogy megvilágítsa Marx „Tőké"-jének, mint a mozgalom tudományos alapjának a jelentőségét és elemezze a művet. Eichhoff kérte Marxot, hogy ajánljon neki megfelelő anyagot további tanulmányaihoz. – *168*

[287] Liebknecht 1868 okt. 20-i levelében vádolta Schweitzert, hogy nem él a kölcsönös megértés és megegyezés lehetőségeivel, hanem nyilvános vitát indított a „Sozialdemokrat"-ban. „Így nem maradt más választásom, mint belemenni a háborúba, és a *mi* szervezetünkben *már most* sokkal több munkás van, s szervezetünk legalább olyan elterjedt, mint az Általános Német Munkásegylet volt a legjobb napjaiban." Liebknecht kérte

Marxot, hogy támogassa Schweitzer elleni harcát a „Demokratisches Wochenblatt"-nak küldött cikkekkel és újból sürgette, forduljon kiáltványban a német munkásokhoz s tekintélyével járuljon hozzá a konfliktus megoldásához (v. ö. még 167. jegyz.). – *168*

[288] Borkheim 1868 okt. 3-án egyebek között ezt írta Marxnak: „Még tegnap este átolvastam a »Neue Rheinische Zeitung« cikkeit. Elejétől végig nagyon helyes. Felhasználom! Megérdemlik a különlenyomatot. Az a tervem, hogy ha összefabrikáltam 20–30 ívet, a gyűjteményt kellő átolvasás után megjelentetem németül, franciául, angolul, oroszul. Akkor majd megkérdezem Engelst, hogy *ezeket* a cikkeket is kinyomathatom-e." – *168*

[289] Dietzgen, aki 1864–1869 között Pétervárott élt, megbírálásra elküldte Marxnak „Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit" c. művének kéziratát. A könyv először 1869-ben jelent meg Hamburgban. – *168 171 186 188 190 567*

[290] Ny. F. Danyielszon 1868 szept. 30-i levelében tájékoztatta Marxot, hogy Poljakov orosz könyvkiadó, felismerve „A tőke" jelentőségét, tervbe vette a mű oroszra fordíttatását és hogy bizonyos külső körülmények kívánatossá tették volna, hogy az első kötettel egyidejűleg a második is megjelenjék. Danyielszon mint a kiadó meghatalmazottja ezért arra kérte Marxot, hogy a második kötet egyes íveit, miután nyomtatásban megjelentek, küldje el neki. Ezenkívül kérte Marx arcképét és útmutatást arra vonatkozólag, hogy hogyan juthatna hozzá a korábbi Marx-művekhez, amelyekről ismertetést kívánna írni. (V. ö. még 738 jegyz.) – *168 171 551 554 563*

[291] V. ö. Engels: „A demokratikus pánszlávizmus" (6. köt.). – „Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie" – 1848 jún. 1-től 1849 máj. 19-ig Kölnben megjelenő német napilap. Főszerkesztője Marx volt, munkatársai közé tartozott Engels, Wilhelm Wolff, Georg Weerth, Ferdinand Wolff, Ernst Dronke, Ferdinand Freiligrath és Heinrich Bürgers. A vezércikkeket, amelyek útmutatást adtak a német és az európai forradalom legfontosabb kérdéseiben, rendszerint Marx és Engels írta. – A lap polgári részvényeseinek nagy része mindjárt az újság harcos hangú első száma után visszavonult, amikor pedig a „Neue Rheinische Zeitung" a párizsi júniusi felkelés folyamán nyíltan állást foglalt a proletariátus ügye mellett, a még megmaradt részvényesek többsége is megvonta támogatását. A hatóságok megfosztották Marxot porosz állampolgárságától és a szerkesztők ellen sorozatos eljárásokat indítottak (v. ö. 6. köt. 57., 213. skk. old.). A poroszországi ellenforradalmi fordulat után még fokozódott a lap szerkesztőinek üldözése, s 1849 májusában, amikor az ellenforradalom általános támadásba lendült, a Marx és a többi szerkesztő ellen indított eljárások a szerkesztőséget a lap megszüntetésére kényszerítették. A „Neue Rheinische Zeitung" utolsó (1849 máj. 19. (301.)) száma, amely vörös nyomással jelent meg, búcsúfelhívást intézett Köln munkásaihoz, s ebben a szerkesztők kijelentették, hogy „utolsó szavuk mindig és mindenütt ez lesz: *a munkásosztály felszabadítása!*" (v. ö. 6. köt. 506. old.). – *168 188 190 192*

[292] „Weserzeitung" – német liberális újság; 1844-től 1930-ig jelent meg Brémában. (V. ö. még 34. jegyz.) – *169*

[293] V. ö. Marx: „A Nemzetközi Munkásszövetség kapcsolatai az angol munkásszervezetekkel" (16. köt.). – *169 177*

[294] „Kölnische Zeitung" – német napilap, ezzel a címmel 1802-től 1945-ig jelent meg Kölnben; a múlt század harmincas éveiben és a negyvenes évek elején a katolicizmust védelmező, ugyanakkor a liberalizmussal kacérkodó újság, 1842–43-ban dühödt ellenfele a „Rheinische Zeitung"-nak (v. ö. 210. jegyz.), 1848–49-ben pedig a „Neue Rheinische Zeitung"-nak (v. ö. 291. jegyz.). – *171*

[295] Schweitzer 1868 okt. 8-i levelében Marxnál, „mint az Internacionálé titkáránál" panaszt tett Bebelre, Liebknechtre és híveikre, akik szembeszállnak az ő politikájával. Schweitzer azzal érvelt, hogy az Általános Német Munkásegylet a hamburgi közgyűlésen (v. ö. 203. jegyz.) *„a törvény engedélyezte határokon belül"* csatlakozott a Nemzetközi Munkásszövetséghez, Marx tehát támogassa őt Bebel és Liebknecht híveivel szemben, máskülönben „nyílt hadiállapotra" kerülne sor. – Schweitzer a leveléhez csatolta az 1868 okt. 4-i „Sozialdemokrat"-ot, amelynek mellékletében megjelentek a Német Munkásszervezetek Szövetségének az általános német munkáskongresszuson (v. ö. 258. jegyz.) határozatba hozott alapszabályai és a munkásszervezetek mintaszabályzata. – *173 176 558*

[296] A Főtanács 1868 okt. 14-i ülésén jóváhagyott levél, amelyet Marx fogalmazott meg, tudomásunk szerint nem maradt fenn. – *174*

[297] A munkásszervezetek mintaszabályzatáról van szó (v. ö. 295. jegyz.). – *176*

[298] Az 1868 okt. 12-i „Kölnische Zeitung" vegyes híreiben rövid tudósítás jelent meg „Essen, okt. 8." és „Gladbach, okt. 10." címmel. – *177*

[299] Essenben 1868 szept. 14-e és 22-e között 13 000 bányász sztrájkolt. Követelték a bércsökkentés visszavonását és a nyolcórás munkaidő bevezetését. A sztrájk a munkások győzelmével végződött. – *177*

[300] A „Demokratisches Wochenblatt" 1868 okt. 10-i számában „Der Staat und die soziale Frage" címmel megjelent cikkről van szó. – *177 569*

[301] Naturam expellas furca, [tamen usque recurret] = A természetet furkósbottal kikergetheted, [mégis mindig visszatér] (v. ö. Horatius: „Epistolae", I. könyv, 10., 24.). – *177*

[302] V. ö. Marx: „A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak »A nyomorúság filozófiája«-ra" (v. ö. 4. köt.). Marx a művet, amely kritikai leszámolás Proudhon nézeteivel és ezzel kapcsolatban a forradalmi munkásmozgalom fontos elméleti és taktikai kérdéseinek pozitív kifejtése a francia közönség számára, 1846–47-ben írta Brüsszelben; egyidejűleg két kiadónál jelent meg: Brüsszelben C. G. Voglernál (aki a Kommunisták Szövetségének tagja volt) és Párizsban A. Franknál, aki 1865-ben F. Vieweg kiadónak adta el a vállalatát. Minthogy fokozódott a harc a proudhonista elemek ellen az Internacionálében, 1868-ban nagy kereslet mutatkozott a könyvnek már igen ritka példányai iránt. Marx ezért 1868 októberében a párizsi kiadóhoz fordult, aki a könyv terjesztését beszüntette. Hogy Lafargue tárgyalásai milyen eredménnyel jártak, nem ismeretes. – A mű németül 1885-ben jelent meg először, Engels előszavával. – *179 182 255 393 525 552 555 565 580*

[303] Vieweg levele Marxhoz 1868 okt. 12-én kelt. – *179*

[304] J. B. A. Charras „Monsieur Napoléon Bonaparte (Jerôme)" c. brosúrája 1861-ben névtelenül jelent meg Svájcban. – *179*

[305] Az általános német munkáskongresszusról (v. ö. 258. jegyz.) szóló beszámolók a „Sozialdemokrat" 1868 szept. 30-i, okt. 2-i, 4-i, 7-i és 9-i számaiban jelentek meg. – *181*

[306] Az 1850 márc. 11-i reakciós porosz egyesülési törvényről van szó. (V. ö. még 269. jegyz.) – *181*

[307] Titkos Szövetségen a Kommunisták Szövetsége értendő. – A Kommunisták Szövetsége (Bund der Kommunisten) az Igazak Szövetségéből (Bund der Gerechten) alakult. 1847

január végén a Szövetség londoni vezetősége meghívta Marxot és Engelst, hogy csatlakozzanak a Szövetséghez. Az 1847 június elején Londonban megtartott kongresszuson a Szövetség átalakult a Kommunisták Szövetségévé; a régi jelszót – „Minden ember testvér" – felváltották a proletárpárt nemzetközi harci jelszavával: „Világ proletárjai, egyesüljetek!" Marx és Engels részvételével kidolgozták a Szövetség szervezeti szabályzatát (v. ö. 4. köt.); ebben szabatosan megfogalmazták a kommunista mozgalom végcéljait, kiküszöbölték a régi Szövetség összeesküvő vonásait és a Szövetséget demokratikus elvekre alapozták. A szervezeti szabályzatot az 1847 nov. 29-től dec. 8-ig Londonban tartott második kongresszus hagyta jóvá, amely egyúttal megbízta Marxot és Engelst a pártprogram megírásával; ennek eredményeképpen jött létre a „Kommunista Párt kiáltványa" (v. ö. 460. jegyz.). – A Kommunisták Szövetsége mint az első nemzetközi forradalmi proletár szervezet a Nemzetközi Munkásszövetség (az I. Internacionálé) előfutára volt. V. ö. még Engels: „A Kommunisták Szövetsége történetéhez" (21. köt.). – *181 404*

308 1868 október elején Berlinben az Internacionálé berlini szekciójának tagjai megalakították a Demokratikus Munkásegyletet, miután a Berlini Munkásegylet, amelyben a szekció addig tevékenykedett, 32 szavazattal 28 ellenében elutasította a nürnbergi programot. A kisebbség okt. 6-án kilépett és új egyletet alakított, amelynek tagjai között volt Wilhelm Eichhoff, Karl Hirsch, Ferdinand Jozewicz stb. Marx 1868 nov. 3-án a Főtanácsban beszámolt az egylet megalakulásáról. A Demokratikus Munkásegylet tevékenyen részt vett a lassalleanizmus elleni harcban és később csatlakozott a Szociáldemokrata Munkáspárthoz, amelynek megalapításában szintén része volt. – *181*

309 Dissenterek (disszidensek) az angol államegyháztól eltávolodó protestánsok (presbiteriánusok, independensek, unitáriusok stb.) közös neve; többé-kevésbé eltértek a hivatalos anglikán egyház dogmáitól, ezért az államegyház és az állam hosszú ideig üldözte őket. – *181*

310 A „Demokratisches Wochenblatt" 1868 okt. 3-i száma részleteket közölt III. Lajos hesseni választófejedelem emlékirataiból Bismarck politikájáról az 1866-os porosz–osztrák háború idején. Az ismeretlen hannoveri levele, amely védelmezte az ugyanebben a háborúban detronizált hannoveri dinasztiát, a lap 1868 okt. 17-i számának mellékletében jelent meg. – Hannover e háború után elvesztette függetlenségét, Poroszországhoz csatolták. V. György hannoveri exkirály a Welf-dinasztiát vissza akarta helyezni a trónra és 1867-ben Franciaországban hannoveri emigránsokból megalakította az úgynevezett welf légiót. A porosz bíróság néhány tisztet, akik részt vettek a légió alapításában, 1868 áprilisában 10 évi börtönre ítélt, de a porosz kormány taktikai okokból néhány hét múlva amnesztiában részesítette őket. – *182 326 347*

311 „A tőke felhalmozási folyamata" c. rész a „Tőke" első kötetének első kiadásában a hatodik fejezetet alkotta; a későbbi kiadásokban ez lett a könyv hetedik szakasza (v. ö. 23. köt.). – *182*

312 V. ö. Darwin: „The Variation of Animals and Plants under Domestication", London 1868. – *182*

313 Kugelmann 1868 okt. 15-i levelében tájékoztatta Marxot, hogy Hansen berlini nemzetgazdaságtan-professzor a „Tőké"-t az évszázad „legkiemelkedőbb jelenségének" nyilvánította. Hansen afelől is érdeklődött, hogy Marx elfogadna-e egy professzori kinevezést. – *183 185*

314 Liebknecht 1868 okt. 20-i leveléről van szó. – *183 185*

[315] Freiligrath két verses leveléről van szó, amelyekben Gottfried Kinkelt támadja. 1852-ben „An Joseph Weydemeyer" címmel jelentek meg a „Revolution" (v. ö. 265. jegyz.) második számában. – *183*

[316] V. ö. Donizetti: „Belizár" (szövegkönyvíró Cammarano). – *184*

[317] A londoni Francia Szekció (v. ö. 174. jegyz.) 1868 okt. 20-ára gyűlést hívott egybe. A Félix Pyat köré csoportosult kispolgári emigránsok, akiknek már nem volt kapcsolatuk az Internacionáléhoz, szembefordultak a brüsszeli kongresszus (v. ö. 236. jegyz.) határozatával, amely kimondta, hogy a nemzetközi munkásmozgalom vezetésére igényt tartó Béke- és Szabadságligát (v. ö. 42. jegyz.) az Internacionálé léte fölöslegessé tette. A Ligának javasolták, hogy csatlakozzék az Internacionáléhoz, tagjai pedig lépjenek be az Internacionálé szekcióiba. Marx 1868 okt. 20-án számolt be a Főtanácsnak a Francia Szekció tervezett gyűléséről. A Főtanács az albizottságra mint végrehajtó szervére bízta a kérdést és felhatalmazta, hogy szükség esetén leplezze le a gyűlés szervezőit. – *184*

[318] A londoni szabósztrájkban (1867 április–október) mintegy 3000 ember vett részt. Az angol szabók szakszervezeteinek azért a jogáért harcoltak, hogy egész Anglia területére egységes bértarifát állapítsanak meg. Követelésüket nem tudták keresztülvinni. A sztrájk, amelyet az Internacionáléhoz tartozó londoni szabószakszervezet vezetett, nem járt eredménnyel. A Főtanács a szakszervezet kérésére szolidaritási gyűjtést szervezett, amely különösen Németországban nagy sikerrel járt. – *184*

[319] Eichhoff Marxhoz írt 1868 okt. 31-i és nov. 1-i leveleiben állást foglalt azzal a váddal kapcsolatban, hogy összeköttetésben áll a porosz rendőrséggel. A félreértés abból származott, hogy a „Zukunft" 1868 okt. 15-i és a „Demokratisches Wochenblatt" okt. 24-i száma pontatlanul közölte Eichhoffnak a berlini Demokratikus Munkásegylet (v. ö. 308. jegyz.) első ülésén mondott beszédét. – *186 188*

[320] A „Demokratisches Wochenblatt" 1868 okt. 31-i mellékletében jelent meg az „Adresse an die Demokraten Spaniens" (Üzenet a spanyol demokratákhoz) c., Szászország szociáldemokratái nevében írt felhívás a polgárháborúban (v. ö. 266. jegyz.) részt vevő spanyol demokratákhoz. – *187*

[321] Júniusi csatának nevezi Engels a párizsi munkások felkelését 1848 júniusában. – 1851 dec. 2-a volt Louis Bonaparte államcsínyjének napja. A bonapartista hatalom kiszolgálóit decembristáknak is nevezték. (V. ö. még 765. jegyz.) – *187 274 418 583 692 695*

[322] Borkheim 1868 nov. 4-i leveléről van szó. – *188*

[323] Az „Adresse au peuple et au Congrès des Etats-Unis d'Amérique" (Felhívás az Amerikai Egyesült Államok népéhez és kongresszusához) című üzenetet felolvasták a Pyat, Le Lubez, Weber és más kispolgári demokraták által 1868 nov. 2-án rendezett londoni gyűlésen; megjelent a „La Cigale" és a „L'Espiègle" c. lapok 1868 nov. 8-i számában. – *191*

[324] Borkheim 1868 nov. 9-i leveléről van szó. – *193 199 203*

[325] Marx a bandarendszert a „Tőke" első kötetében írta le (v. ö. 23. köt. 650–653. old.). – *193*

[326] Engels a „Romance del conde Claros, hijo de Reynaldos de Montalvan" c. spanyol románcból idéz, amelyet egy Bécsben, 1831-ben Jakob Grimm kiadásában megjelent gyűjtemény („Silva de romances viejos") közölt. – *193*

[327] A Haimonfiak Haimon (Aimon, Aymond) grófnak, Nagy Károly sógorának a négy fia: Adelhar(s)t (Alard), Ritsart (Richard), Witsart (Guichard) és Reinolt (Renaut) de Montalban (Montauban), egy karoling monda fő hősei. – *193*

[328] „The People's Paper" – a chartisták hetilapja; Ernest Jones, a forradalmi chartizmus egyik vezetője, Marx és Engels barátja alapította Londonban, 1852 májusában. Marx és Engels 1852 októbere és 1856 decembere között cikkeket írtak a lap számára, amelyet 1858 júniusában polgári üzletemberek vettek át. – *194*

[329] A manchesteri liberálisok a XIX. sz. első felében a gazdasági élet teljes szabadságának szükségességét hirdető s az állam gazdasági beavatkozását elutasító ún. manchesteri iskola képviselői. Agitációjuk központja Manchester volt; a mozgalom élén két textilgyáros: Cobden és Bright állott, akik 1838-ban megalakították a Gabonatörvény-ellenes Ligát. A negyvenes–ötvenes években a szabadkereskedelem hívei politikailag külön csoportosultak, belőlük alakult az angol liberális párt balszárnya. – *194*

[330] 1868 okt. 10-én néhány francia közgazdász és újságíró, köztük I. E. Horn nyilvános vitát rendeztek „Le Capital et l'Intérêt, du point de vue du Travail" (A tőke és a kamat a munka szemszögéből) címmel. A „Figaro" párizsi krónikarovatában 1868 okt. 11-én tudósított erről. – „Le Figaro" – konzervatív francia újság, 1826-tól jelent meg Párizsban, összeköttetésben állt a második császárság kormányával. – *195*

[331] V. ö. I. E. Horn: „Bankfreiheit", Stuttgart, Lipcse 1867. – *195*

[332] „The Economist" – angol gazdasági és politikai hetilap, 1843 szeptembere óta jelenik meg Londonban; az ipari nagyburzsoázia lapja. – *195*

[333] William Thomas Thornton „A New Theory of Supply and Demand" c. cikke a „Fortnightly Review" 1866 okt. 1-i számában jelent meg. Marx a továbbiakban az „Economist" 1866 nov. 3-i számában „The »Law« of Demand and Supply" címmel, „J. E. C." aláírással megjelent cikkre utal. – *195*

[334] Marx kb. 1867 ápr. 17-től máj. 15-ig a Kugelmann család vendége volt Hannoverban. – *195*

[335] V. ö. Friedrich Albert Lange: „Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart", Iserlohn 1866. – *195 567*

[336] V. ö. Ludwig Büchner: „Sechs Vorlesungen über die Darwin'sche Theorie von der Verwandlung der Arten etc.", Lipcse 1868. – Marx 1868 nov. 14-i levelében a könyv 374–375. oldaláról idéz. – *195 196 198 206 207 567*

[337] Jean-Baptiste-Alphonse-Victor Baudin orvos, a törvényhozó nemzetgyűlés tagja 1851 dec. 3-án a párizsi Saint-Antoine negyed munkásait fegyveres ellenállásra szólította fel Louis Napoléon államcsínye ellen. Baudin elesett a barikádharcokban. Emlékére a republikánusok tüntetéseket rendeztek a sírjánál. Néhány újság pénzgyűjtést kezdeményezett, hogy Baudinnak emlékművet állítsanak. A gyűjtés kezdeményezőit 1868-ban bíróság elé állították, bűnösnek találták a kormány elleni gyűlölet szításában és elítélték. Baudin emlékművét csak 1872-ben leplezték le. – Bankett-mozgalomnak nevezték Franciaországban a választójog reformjáért folytatott mozgalmat, mert megmozdulásait nyilvános bankettek formájában szervezte. Az 1848 februári polgári demokratikus forradalmat közvetlenül megelőző mozgalom folyamán a demokrata elemek fokozatosan felülkerekedtek a polgári liberálisokkal szemben. – Engels több cikket írt a bankett-mozgalomról, pl. „A reform-mozgalom Franciaországban", „Louis Blanc beszéde a dijoni banketten" stb. (v. ö. 4. köt.). – *196*

[338] Az 1844 júl. 19-i Banktörvényt (Bankact) az angol kormány Robert Peel kezdeményezésére fogadta el. A törvény az Angol Bankot két egymástól független, külön készpénzalappal rendelkező főosztályra osztotta: egy bankügyletekkel foglalkozó és egy bankjegykibocsátási főosztályra (Banking Department és Issue Department). A bankjegyek szilárd fedezetéül meghatározott aranyalapnak kellett rendelkezésre állnia. Az 1847-es, 1857-es és az 1866 tavaszi gazdasági válságok idején, amikor különösen nagy volt a pénzhiány, az angol kormány ideiglenesen hatályon kívül helyezte az 1844-es törvényt, és felemelte az arannyal nem fedezett bankjegyek összegét. – *196 204*

[339] Marx a „Tőke" III. könyvének „A profit széthasadása kamatra és vállalkozói nyereségre. A kamatozó tőke" c. fejezetére utal, amelynek kéziratát 1864–65-ben írta. A „Tőke" Engels által kiadott III. kötetében ennek a fejezetnek az ötödik szakasz felel meg. – *197*

[340] Overend, Gurney & Co., Limited, az egyik legnagyobb angol bankház 1866-ban csődbe jutott. Sokan, akik itt helyezték el a pénzüket, tönkrementek. Bírósági vizsgálatra került sor, de 1869 decemberében felmentették az igazgatókat. – *198 242 323 687*

[341] A Reformliga 1865 tavaszán alakult meg Londonban; az Internacionálé Központi Tanácsa nemcsak részt vett a Liga megalakításában, hanem kezdeményező szerepet is vállalt ebben. A Liga Tanácsában és Végrehajtó Bizottságában a Központi Tanács tagjai, elsősorban trade unionista vezetők is helyet foglaltak. A Liga vezette reform-mozgalom programját és a polgári pártokkal szemben alkalmazandó taktikáját maga Marx dolgozta ki. A burzsoázia követelése arra szorítkozott, hogy a választójogot terjesszék ki a saját házban vagy bérlakásban levő önálló háztartások fejeire; a Reformliga azonban az ország egész felnőtt férfilakosságának választójogot követelt. Ez az Internacionálé által újra megragadott, de eredetében chartista jelszó az angol munkásosztály körében erős visszhangra talált és a Liga mellé állította a politikailag addig közömbös trade unionokat. Valamennyi nagyobb angol iparvárosban és vidéken is működtek Liga-fiókok. A Reformliga vezetőségében részt vevő polgári radikálisok ingadozása és a trade unionista vezetők opportunizmusa azonban megakadályozta a Ligát abban, hogy a Központi Tanács által kijelölt feladatait teljesítse. Az angol burzsoáziának sikerült megosztania a mozgalmat; az 1867-es reform csupán a kispolgárságnak és a munkásosztály legfelső rétegének adott választójogot. – *198 274*

[342] Az angol alsóház üléseit 1547-től 1834-ig a St. Stephen-kápolnában tartották; később is gyakran mint „St. Stephen's"-t emlegették az alsóházat. – *198*

[343] V. ö. Gustav Jäger: „Zoologische Briefe", Bécs 1864; Ernst Haeckel: „Generelle Morphologie der Organismen etc.", Berlin 1866, valamint „Monographie der Moneren", Lipcse 1868. – *198*

[344] „Le Constitutionnel" – francia napilap, 1815-től 1870-ig jelent meg Párizsban; a negyvenes években a mérsékelt orléanisták lapja, Thiers szerkesztésében, 1848–49-ben a Thiers vezette ellenforradalmi burzsoázia lapja, 1851 után bonapartista. – *199*

[345] Marx és Engels 1848-ban a „Neue Rheinische Zeitung"-ban leplezték le a „Constitutionnel" kirohanásait a párizsi munkások ellen (v. ö. 5. köt. 131., 133., 416. old.). – *199*

[346] Rotten boroughs (korhadt választókerületek) volt a neve a XVIII. és a XIX. században azoknak az elnéptelenedett községeknek, amelyeknek évszázados kiváltságok alapján joguk volt parlamenti képviseletre. Ezeknek a választókerületeknek a képviselőit voltaképpen a földesurak nevezték ki, akiktől a helyi lakosság függött. Az 1832., 1867. és 1884. évi reformok megszüntették ezeket a kiváltságokat. – Engels itt a „half rotten boroughs" (félig korhadt választókerületek) kifejezést használja. – *200*

[347] Collet levele Marxhoz 1868 nov. 21-én kelt. – *204*

[348] Ernest Jones levele Marxhoz 1868 nov. 21-én kelt. – *204*

[349] Marx „Hogyan szerzett Gladstone úr 1866-ban az Angol Bankhoz intézett levele hatmilliós kölcsönt Oroszországnak" c. cikke (v. ö. 16. köt.) a „Diplomatic Review" 1868 dec. 2-i számában jelent meg. A lap szerkesztősége a cikk előtt jegyzetet közölt, amelyben bemutatta Marxot mint a „Tőke", valamint számos külpolitikai cikk szerzőjét. – *204*

[350] Vasárnapi Liga (National Sunday League) – emberbaráti művelődési szervezet, amely a múzeumok, koncerttermek és más kulturális intézmények vasárnapi nyitvatartásáért harcolt, hogy a dolgozók látogathassák ezeket. Az anglikán egyház és az egyházközségek ellenezték a Liga tevékenységét. – A Vasárnapi Liga helyiségében (256, High Holborn, London, W. C.) tartotta üléseit a Főtanács 1868 júniusa és 1872 februárja között. – *204*

[351] „Reynolds's Newspaper. A Weekly Journal of Politics, History, Literature, and General Intelligence" – angol radikális hetilap, amelyet Reynolds alapított 1850-ben Londonban; az ötvenes évek elején a chartistákat támogatta; jelenleg a szövetkezeti mozgalom lapja. – *205*

[352] Karl Speyer 1868 novemberében közölte Marxszal, hogy a londoni Német Munkás Művelődési Egyletben (v. ö. 3. jegyz.) levő lassalleánusok szorgalmazására az Egylet levelet intéz a német munkásokhoz. Hogy mentse, ami menthető, írta Speyer, ő maga vállalta el a levél megírását. Marx tanácsát és útmutatását kérte a levél megfogalmazásához. – *205*

[353] Marx 1868 nov. 23-án jelentette be Speyernek, hogy kilép a londoni Német Munkás Művelődési Egyletből (v. ö.: „Nyilatkozat a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek" (16. köt.)). Miután megbeszélést folytatott Speyerrel, megváltoztatta a Munkásegylet üzenetét a német munkásokhoz olyan értelemben, hogy azt ne tekinthessék a Schweitzer szakszervezeti politikáját támogató és Liebknecht hívei ellen irányuló bizalmi szavazatnak, majd visszavonta kilépési nyilatkozatát. A Munkás Művelődési Egylet Marx által megváltoztatott üzenete 1868 dec. 24-én jelent meg a „Der Botschafter" c. lapban. – *205*

[354] V. ö. Horatius: „Satirae", I. könyv, 1., 106. – *210*

[355] Schweitzer 1868 dec. 2-án válaszolt Marx okt. 13-i levelére (v. ö. 556–559. old.). Válaszában védelmébe vette a lassalleánus szakszervezetek szervezeti szabályzatát, amelyet ő dolgozott ki és Marx megbírált. Igazolni próbálta az Általános Német Munkásegyletben (v. ö. 202. jegyz.) folytatott politikáját és kijelentette, hogy a nyílt harc Liebknechttel elkerülhetetlen. Állást foglalt amellett, hogy a munkásmozgalom vezetése egy kézben összpontosuljon, és Liebknechttel szemben önmagát nyilvánította a német munkásmozgalom hivatott vezetőjének. – *212 214 568*

[356] A szászországi Lugau, Niederwürschnitz és Ölsnitz bányászbizottsága 1868 nov. 15-i levelében értesítette Marxot, hogy a bizottság egyhangúlag elhatározta az Internacionáléhoz való csatlakozást. A levelet a Főtanács 1868 nov. 24-i ülésén olvasták fel. – *212 214 280*

[357] Szerno-Szolovjevics 1868 nov. 20-i levelében tájékoztatta Marxot az 1868 tavaszán lezajlott genfi építőmunkássztrájk utáni helyzetről és a munkásmozgalom fejlődéséről Svájcban. Felkérte Marxot, legyen állandó munkatársa az „Egalité"-nak, az Internacionálé francia-svájci szekciója által kiadandó hetilapnak és küldjön mindenekelőtt elméleti

cikkeket. Bírálta Goeggöt, aki az építőmunkások sztrájkjának idején a „Journal de Genève"-ben közölt levelében kölcsönös engedményekre és társadalmi békére buzdította a munkásokat és a vállalkozókat. Válaszul erre írta meg Szerno-Szolovjevics (A. Ebéniste álnéven) Goegg elleni pamfletjét: „À propos de la grève. Réponse à M. Goegg". – *212 214 215 222*

[358] Bebel mint a Német Munkásegyletek Szövetségének elnöke körlevélben ismertette a nürnbergi kongresszus (v. ö. 232. jegyz.) határozatát a Nemzetközi Munkásszövetséghez való csatlakozásról. A körlevél szerint a tagsági járulék nem kötelező. J. Ph. Becker tiltakozott ez ellen és 1868 nov. 29-én értesítette a Főtanácsot. A Főtanács 1868 dec. 15-i ülésén állást foglalt a kérdésben. Marx közölte, hogy már felkérte Liebknechtet, vonja vissza a tagsági járulékkal kapcsolatos bejelentést. – *212*

[359] Marx megjegyzése valószínűleg arra vonatkozik, hogy Robert Lowe és John Bright, akik korábban (így a választójogi törvény kérdésében is) elkeseredett ellenfelek voltak, az 1868 decemberében megalakult Gladstone-kormányban mint elvbarátok foglaltak helyet. Az ír államegyházról folytatott alsóházi vitában például mindketten az államegyház-jelleg megszüntetése mellett szavaztak. – *213*

[360] A levélpapíron a Főtanács bélyegzője található. – Sigfrid Meyer 1868 nov. 24-én válaszolt Marx okt. 28-i levelére (v. ö. 562–563. old.). Beszámolt a munkásmozgalom fejlődéséről New Yorkban és közölte, hogy August Vogttal együtt az Internacionálé New York-i szekciójának megalakítását készíti elő. – *215 222 230*

[361] Borkheim 1868 dec. 8-án értesítette Marxot, hogy visszatért Bordeaux-ból és hogy odautaztában meglátogatta a Lafargue családot Párizsban. – *215*

[362] Gyapotéhségnek nevezi Marx a gyapotválságot, amelyet az amerikai gyapotszállítások beszüntetése okozott; ez annak a következménye volt, hogy az északi államok a polgárháború idején (v. ö. 59. jegyz.) blokád alá helyezték a déli államokat. (V. ö. pl. Marx: „Az angliai válság", 15. köt.) – *216*

[363] Marx a felsorolt adatokat az „Economist" 1866 ápr. 14-i számában „J. E." aláírással, „A Phase of the Cotton Trade during the Civil War" címmel megjelent cikkből vette. – *216 220*

[364] Kugelmann 1868 dec. 7-i levelében behatóan ismertette Dietzgen fejlődését; mellékelte Dietzgen fényképét, címét és dr. Freund levelét. – *217*

[365] V. ö. John Watts: „The Facts of the Cotton Famine", London, Manchester 1866. – *219*

[366] Thomas Henry Huxley 1868 nov. 8-i edinburghi előadásának szövege „On the Physical Basis of Life" (Az élet fizikai alapjáról) címmel 1869 febr. 1-én jelent meg a „Fortnightly Review"-ban. – *221 271*

[367] Kénesbandának eredetileg egy jénai egyetemi hallgatókból álló diáktársaságot neveztek, amely a XVIII. sz. hetvenes éveiben botrányairól vált hírhedté. 1848–49-ben Kénesbandának neveztek Genfben egy német kispolgári emigránsokból álló kört, amelyhez Borkheim is tartozott. 1859-ben Karl Vogt megrágalmazta Marxot és híveit, hogy összeköttetésben álltak ezzel a „Kénesbandával". (V. ö. Marx: „Vogt úr", 14. köt.; v. ö. még 66. jegyz.) – *222*

[368] Az „Egalité"-ről van szó. – „L'Egalité" – svájci hetilap, az Internacionálé franciasvájci föderációjának lapja; Genfben jelent meg, francia nyelven, 1868 decemberétől

1872 decemberéig. – 1868 novemberétől 1870 januárjáig Bakunyin, Perron, Robin és társaik, akik beléptek az újság szerkesztőségébe, megpróbálták az „Egalité"-t a Főtanács elleni támadásokra felhasználni, de 1870 januárjában a francia-svájci Föderális Tanácsnak sikerült a szerkesztőség összetételét megváltoztatnia és a bakunyinistákat kizárnia. Ez után a lap a Főtanács irányvonalát támogatta. – *222*

[369] Papírblokádnak (paper blockade) nevezték (a valódi blokáddal ellentétben) a csupán kinyilatkoztatott blokádot. – Itt arról a blokádról van szó, amelyet az amerikai polgárháború alatt, 1861 áprilisában az északi államok hirdettek meg a déli államok kikötői ellen (v. ö. még 59., 362. jegyz.). – *223*

[370] V. ö. „Affaire de la souscription Baudin. Appel", Párizs 1868 (v. ö. még 337. jegyz.). – *224*

[371] Quaestorkérdésnek nevezi Marx az 1851 nov. 6-án a francia törvényhozó nemzetgyűlés royalista quaestorai (a gyűlés gazdasági ügyeivel, pénzügyeivel és védelmével megbízott személyek) által beterjesztett törvénytervezetet, amelyet nov. 17-én éles viták után elvetettek. – *224*

[372] 1851 dec. 2-án (Louis Bonaparte államcsínyjének napján) a nemzetgyűlés ún. rendpártjának küldöttei gyűlést tartottak a párizsi 10. kerületi elöljáróságon és egyhangú határozatot hoztak, hogy Louis-Napoléon Bonaparte-ot megfosztják elnöki tisztségétől és a hatalmat a nemzetgyűlésre ruházzák át. A képviselők nem voltak hajlandók támogatásért a néphez fordulni. A rendőrség és a katonaság közbelépése meghiúsította ezt a kísérletet az államcsíny törvényes elutasítására; a gyűlés résztvevőit letartóztatták. – A gyűlésről részletesen beszámol Ténot „Paris en décembre 1851. Etude historique sur le coup d'Etat" c. művében (Párizs 1868, 142–164. old.). – *225 227*

[373] Az össznémet nemzetgyűlés az 1848-as márciusi forradalom után május 18-án Majna-Frankfurtban ült össze. A liberális többség megalkuvása és a kispolgári balszárny következetlensége miatt a gyűlés nem tudott Németország egységes központi szervévé válni, hanem hatalom nélküli vitaklub lett. Tétlen volt az ellenforradalommal szemben és erőszakos eszközöket alkalmazott a demokratikus népmozgalom ellen. Amikor a nagyobb német államok visszahívták képviselőiket, a megmaradt baloldali képviselőknek pedig a városi hatóságok megtiltották, hogy továbbra is Frankfurtban ülésezzenek, ezek Stuttgartba tették át székhelyüket; a katonaság azonban már 1849 jún. 18-án szétkergette ezt a csonkaparlamentnek is nevezett nemzetgyűlést. – Csonkaparlamentnek eredetileg az angol polgári forradalom idején 13 évig (1640–1653) újjáválasztás nélkül ülésező ún. hosszú parlament folytatását nevezték, amikor a király (I. Károly) legyőzése után Cromwell a parlament 200 békülékeny tagját kizáratta. – *225 429*

[374] V. ö. „Annual Statement of the Trade and Navigation of the United Kingdom with foreign Countries and British Possessions in the Year 1861 etc.", London 1862. – *225*

[375] A Bakunyin által 1868 októberében Genfben alapított Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülése (Alliance Internationale de la Démocratie Socialiste) (v. ö. még 387. jegyz.) programjáról és szervezeti szabályzatáról van szó. J. Ph. Becker, aki átmenetileg csatlakozott Bakunyinhoz, 1868 nov. 29-én a két okmányt jóváhagyásra beküldte a Főtanácsnak. A Főtanács dec. 15-én úgy határozott, hogy nem veszi fel az Alliance-ot az Internacionáléba. Marx, figyelembe véve Engelsnek a két dokumentumhoz fűzött megjegyzéseit (v. ö. 227–228. old.), megfogalmazta „A Nemzetközi Munkásszövetség és a Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülése" c. körlevelet (v. ö. 16. köt.), amelyben leleplezte az Alliance szakadár tevékenységét. A Főtanács 1868 dec. 22-i ülésén kisebb változtatásokkal elfogadta a körlevelet, és mint bizalmas közlést megküldte az Internacionálé összes szekcióinak. – *226 227 575 581 662*

[376] „The Manchester Guardian" – angol napilap, 1821-től jelenik meg; a szabadkereskedők, majd a liberális párt lapja. Néhány éve a címe: „The Guardian". – *226*

[377] „Neue Preussische Zeitung" – német napilap, 1848 júniusától jelent meg Berlinben; az ellenforradalmi udvari kamarilla és a porosz junkerok érdekeit képviselte. („Kreuzzeitung"-nak is nevezték, mert címlapján rajta volt a Landwehr-vaskereszt.) – *227*

[378] Engels, Marx kívánságára, megjegyzéseket fűzött az Alliance okmányaihoz (v. ö. 375. jegyz.). A megjegyzések nagy részét francia nyelven írta meg. – *228 230*

[379] „Le Réveil" – a francia baloldali republikánusok hetilapja, 1869 májusától napilap; 1868 júliusától 1871 januárjáig jelent meg Párizsban, Charles Delescluze szerkesztésében; közölte az Internacionálé okmányait és a munkásmozgalom híreit. – *230*

[380] Belga munkások és demokraták 1848-ban összeálltak Párizsban, hogy republikánus inváziót kíséreljenek meg hazájukba. A légiót áruló vezetői 1848 márc. 29-én nem messze a francia határtól, a belga Risquons-Tout falunál egy erdőbe vitték, ahol leshelyről ágyúk vártak rájuk; szétlőtték őket és nagy részüket foglyul ejtették (v. ö. 5. köt. 362. old.). – *230*

[381] 1868 novemberében a trade unionok néhány reformista vezetője, köztük Robert Applegarth, részt vett egy bizottság megalakításában, amely a munkások nevében bankettot akart rendezni Johnson londoni amerikai nagykövet tiszteletére. A Főtanács 1868 dec. 1-i ülésén felolvasták Applegarth kérését, hogy a Főtanács küldjön képviselőt a bizottságba. Marx ellenezte, hogy a Főtanács és a munkások ebben részt vegyenek és hangsúlyozta, hogy Johnson nem az amerikai munkásosztály képviselője. A Főtanács határozatára Robert Shaw és Hermann Jung elment a bizottság üléseire; felvilágosító tevékenységükkel megakadályozták, hogy Johnsont a munkások nevében ünnepeljék. – *230*

[382] „La Cloche" – a francia liberális republikánus ellenzék orgánuma, 1868 augusztusától 1872-ig adták ki Párizsban; előbb heti-, majd 1869 decemberétől napilap; 1871-ben a versailles-iakat támogatta. – „Le Diable à quatre" – francia polgári republikánus hetilap, 1868-tól 1870-ig jelent meg Párizsban; antibonapartista. – Marx „kis sajtó"-nak (petite presse) nevezi a kis példányszámú – nagyrészt baloldali – lapokat, brosúrákat stb., szemben az ún. „nagy sajtó"-val (grande presse). – *232 431*

[383] Marx elküldte Engelsnek az 1868 decemberi „Vorboté"-t, amely beszámolt a bázeli munkások sztrájkharcáról (v. ö. 235–236. old.). Marx „A Főtanács beszámolója a Nemzetközi Munkásszövetség IV. általános kongresszusának Bázelben" c. referátumában (v. ö. 16. köt.) jellemezte a bázeli munkások harcát. – „Der Vorbote" – az Internacionálé svájci német szekcióinak hivatalos havi folyóirata; Genfben jelent meg, 1866-tól 1871-ig. Felelős szerkesztője J. Ph. Becker volt. A folyóirat általában Marx és a Főtanács vonalát követte, rendszeresen közölte az Internacionálé okmányait és tudósított a különböző országok szekcióinak munkájáról. – *232 233 677*

[384] Mihail Bakunyin a „Kolokol" („La Cloche") 1868 dec. 1-i számában közzétett beszédeiben védelmébe vette a Béke- és Szabadságliga (v. ö. 42. jegyz.) berni kongresszusán 1868 szeptemberében elhangzott határozati javaslatát a Liga programtervezetéhez. Ebben a többi között az osztályok és egyének gazdasági és társadalmi egyenlővé tételét, az állam teljes megszüntetését, a kommunizmusnak mint a szabadság tagadásának az elvetését és az örökösödési jog eltörlését követelte a társadalmi forradalom előfeltétele gyanánt. – „Kolokol" – orosz forradalmi demokrata lap, megjelent 1857-től 1867-ig A. I. Herzen és N. P. Ogarjov szerkesztésében orosz nyelven, majd 1868–69-ben francia nyelven „Kolokol" („La Cloche") címmel, orosz függelékkel; 1870 április–májusában ismét megjelent néhány száma; 1865-ig Londonban, utána Genfben adták ki. – *233 660*

385 Herzen Ogarjovhoz intézett levelében közölte, hogy nem hajlandó tovább részt venni a „Kolokol" c. lap szerkesztésében. A levél a „Kolokol" 1868 dec. 1-i számában jelent meg. – *233*

386 Seven Dials – (azelőtt rossz hírű) szegénynegyed és tér Londonban a Charing Cross és az Oxford Street között, ahol 7 utca találkozásánál régebben egy oszlop állt, hét irányjelzővel. – *234*

387 Az „Alliance Internationale de la Démocratie Socialiste" (a „Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülése") programjával és szervezeti szabályzatával a Főtanács 1868 dec. 15-i és dec. 22-i ülésein foglalkozott (v. ö. 375., 388. jegyz.). – *234 264 429 575 581 631*

388 V. ö. Marx: „A Nemzetközi Munkásszövetség és a Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülése" (16. köt.) (v. ö. még 375. jegyz.). – *234*

389 Bakunyin 1868 dec. 22-i levelében biztosította Marxot a barátságáról, patetikus szavakkal a tanítványának vallotta magát, vezérelvének „a gazdasági forradalmat", hazájának pedig az Internacionálét. – „Azt mondod Szernónak írt leveledben – írta Bakunyin –, hogy Bernben, az osztályok és egyének egyenlővé tételéről szólva, helytelenül vetettük fel a kérdést. Ez tökéletesen helytálló, ami a kifejezéseket, a megfogalmazást illeti, amellyel éltünk . . . Egyébként őszintén bevallom, hogy jobban tettük volna, ha másképp fejezzük ki magunkat, például így: a különböző osztályok létezése gazdasági okainak radikális megszüntetése, és a környező világ, a lét- és fejlődési feltételek gazdasági, társadalmi és politikai egyenlővé tétele minden egyén számára, nemre, nemzetiségre és fajra való tekintet nélkül." – *235 575*

390 1868 decemberében Franciaország különböző területein a munkások sztrájkba léptek, tiltakozásul a gyapotipari bércsökkentések ellen; legjelentősebb a Sotteville-lès-Rouen-i sztrájk volt. A sztrájkolók az Internacionálé roueni szekciójának segítségével támogatást kaptak Rouenból és Párizsból más iparágak munkásaitól. A roueni szekció segítségért a Főtanácshoz fordult; ez 1869 jan. 5-én megtárgyalta a kérdést és Marx javaslatára egyhangú határozatban tiltakozott a francia vállalkozók önkénye ellen, felhívta az angol munkásokat, hogy segítsék a sztrájkolókat, és további intézkedéseket is tett anyagi támogatásukra. – Marx „A Főtanács beszámolója a Nemzetközi Munkásszövetség IV. általános kongresszusának Bázelban" c. referátumában (v. ö. 16. köt.) behatóan foglalkozik a franciaországi sztrájkokkal. (V. ö. még 870. jegyz.) – *236*

391 Jenny, Marx leánya a születésnapjára olyan keresztet kapott ajándékba, amilyet a lengyel nép 1864-es nemzeti felszabadító harcának résztvevői viseltek. 1867 nov. 23-a – a féni foglyok kivégzése – után a gyász jeléül zöld szalagon hordta a keresztet (a zöld Írország nemzeti színe). – *239 578*

392 Valószínűleg Borkheim Marxhoz írt 1869 jan. 18-i és jan. 22-i leveleiről van szó. – *239*

393 „The Money Market Review" – angol polgári hetilap, kereskedelmi és pénzügyi kérdésekkel foglalkozott; ezzel a címmel 1860 jún. 9-től 1921 jún. 25-ig jelent meg Londonban. – *239*

394 Liebknecht 1869 jan. 22-i levelében a J. Ph. Beckerre vonatkozó észrevételeihez hozzáfűzte, hogy a genfi német szekció taglétszáma nagyon leapadt a korábbihoz képest. Közölte még, hogy a „Vogt úr" (v. ö. 66. jegyz.) megmaradt példányaiból „megmentette, ami menthető volt". . . . „Ha nem tévedek – írta – (a számot nem írták meg nekem), Kugelmann 50 példányt kapott, ezeket Schlingmann könyvkereskedőnél helyeztem le-

tétbe." – Liebknecht közölte még, hogy május végén valószínűleg végleg Bécsbe megy. „Megtettem, amit itt megtehettem, és ott tágabb teret nyerek. Anyagilag is jobban állok majd. Mindmostanáig teljesen proletár maradtam." – *242 251*

395 Mansion House – a londoni polgármester székháza. – *242*

396 Az 1848 szept. 12-i svájci alkotmány közvetlen törvényhozási joggal ruházta fel állampolgárait, akik élhettek a „népi indítvány" és a „törvénykezdeményezési kívánság" lehetőségeivel. – *243 470*

397 V. ö. Charles Vogt: „Mémoire sur les microcéphales ou hommes-singes etc.", Genf 1867. – *244*

398 A lugaui Adolph Bachmann 1869 jan. 31-i leveléhez, amelyet Marxhoz mint az Internacionálé levelező titkárához írt, mellékelte az Internacionáléhoz csatlakozni kívánó lugaui, niederwürschnitzi és ölsnitzi bányászok belépési nyilatkozatait (v. ö. 356. jegyz.), valamint néhány bányamunkásegylet szervezeti szabályzatát. – Engels a Lugauból kapott anyag alapján Marx kérésére megírta a „Jelentés a szászországi szénbányák bányamunkásegyleteiről" c. beszámolót (v. ö. 16. köt.), amelyet Marx 1869 febr. 23-án terjesztett a Főtanács elé. – *247 249 250 251 252 257 258 261 274 281*

399 Borkheim 1869 febr. 10-én véleményezésre elküldte Engelsnek Bakunyinról írandó és a „Zukunft"-nak szánt cikkének anyagát. – *249*

400 Marx és Engels gyakran „Moniteur"-nek nevezik valamely szervezet vagy politikus hivatalos vagy félhivatalos lapját, a „Moniteur universel" c. francia kormánylapra utalva. – „Le Moniteur universel" – francia napilap, 1789-től 1901-ig jelent meg Párizsban; 1799-től 1814-ig és 1816-tól 1868-ig hivatalos kormánylap; közölte a parlamenti tudósításokat és a kormányrendeleteket. – *250 683*

401 A Főtanács 1868 októberében elhatározta, hogy a genfi kongresszus legfontosabb határozatait a brüsszeli kongresszus határozataival együtt teszi közzé. A brosúra, amelynek összeállításával Marxot bízták meg, „The International Working Men's Association. Resolutions of the Congress of Geneva, 1866, and the Congress of Brussels, 1868" címmel 1869-ben jelent meg Londonban. – *251 252 566*

402 V. ö. Marx: „A Főtanács határozattervezete a brüsszeli kongresszusra a gépek tőkés alkalmazásának következményeiről" (v. ö. 16. köt.). (V. ö. még 16. köt. 223. jegyz.) – *251*

403 Engels kb. 1869 febr. 4-e és 7-e között Marxnál tartózkodott Londonban. – *251*

404 Kugelmann 1869 febr. 14-i levelében megírta Marxnak, hogy néhány nappal előbb Berlinből, Liebknecht megbízásából 6 példány „Vogt úr"-at (v. ö. 66. jegyz.) kapott. Érdeklődésére Liebknecht azt válaszolta, hogy ez Marx kívánságára történt (v. ö. még 394. jegyz.). – *251 252*

405 Borkheim levele Engelshez 1869 febr. 26-án kelt. – *254*

406 Marx az angol alsóháznak arra a különbizottságára utal, amelyet az 1797-es ún. Bank Restriction Act (Bankkorlátozási törvény) hatásának kivizsgálásával bíztak meg. A törvény megszüntette a bankjegyek aranyra való átválthatóságát és kényszerárfolyamot állapított meg a bankjegyekre. Az 1819-es banktörvény újra bevezette a bankjegyek átválthatóságát; gyakorlatilag csak 1821-ben lépett teljes érvénybe. – *254*

[407] William Blake „Observations on the Principles which regulate the Course of Exchange etc." c. műve (London 1810) kifejti a különbséget névleges és valóságos váltóárfolyam között. 1802-ben megjelent Londonban Henry Thornton könyve: „An Inquiry into the Nature and Effects of the Paper Credit of Great Britain" (Vizsgálódás Nagy-Britannia papírhitelének természetéről és hatásairól). A valóságos és névleges váltóárfolyamról szóló részekben Blake állandóan Thornton művére hivatkozott. – Petty erre vonatkozó nézeteivel Marx az „Értéktöbblet-elméletek" első kötetében foglalkozik. – *254*

[408] Marx a Gladstone-kormányt (1868–74) az ún. „összes tehetségek kormányához" hasonlítja. Ezen a gúnynéven emlegették a koalíciós Aberdeen-kormányt (1852 december–1855 január). (V. ö. erről például Marx és Engels: „A néhai brit kormány", 11. köt. 19. old.) – *254*

[409] V. ö. „Report of Commissioners on the Treatment of the Treason-Felony Convicts in the English Convict Prisons", London 1867. – *255 453*

[410] Paul Lafargue értesítette Marxot, hogy 1869-től politikai hetilapot szándékoznak kiadni „La Renaissance" címmel. A munkatársak között blanquisták (Jaclard, Tridon és mások) és republikánusok (pl. Ranc) is lettek volna. Lafargue tevékeny részt vállalt az előkészítő munkából, többek között két cikk megírásával: az egyikben a proudhonizmust bírálta, a másikban röviden kifejtette a „Kommunista Kiáltvány" főbb gondolatait. Marxot is igyekezett megnyerni a „Renaissance"-ban való közreműködésre (v. ö. 597. old.); a lap kiadására azonban nem került sor. – *255 327 328 580 597 600*

[411] Az Egyesült Államok és Anglia képviselői 1868 nov. 23-án szerződést írtak alá az amerikai polgárháborúban angol hajók – különösen az „Alabama" cirkáló – okozta károk megtérítéséről. Amerikai részről azonban nem találták kielégítőnek a szerződést és elvetették; Anglia újabb engedményekre kényszerült. – Uncle Sam (Samu bácsi) – az amerikaiak gúnyneve. – *255*

[412] Marx Hector Boethius költő és krónikás XVI. századi skót krónikájából idéz. John Bellenden skót író ültette át skót nyelvjárásra. A fordítás 1536-ban jelent meg Edinburghben „The History and Chronicles of Scotland" címmel, újból kiadták 1821-ben. Maga a krónika latinul először 1527-ben, majd kiegészítésekkel 1574-ben jelent meg Párizsban. – *256*

[413] V. ö. „An Actuary. Life Assurance Companies: their financial Condition. Discussed, with Reference to impendig Legislation, in a Letter adressed to the Right Hon. W. E. Gladstone, M. P., First Lord of the Treasury", London 1869. – *258 261 490*

[414] [Ecce] iterum Crispinus – ([Íme] ugyanaz a Crispinus) – v. ö. Juvenalis: „Satirae", I. könyv, 4., 1. – (Átvitt értelme: megint ugyanaz a személy vagy dolog.) – *259*

[415] „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" – német folyóirat, amelyet Marx és Engels 1849 decemberében alapítottak és 1850 novemberéig adtak ki. A folyóirat a „Neue Rheinische Zeitung" (v. ö. 291. jegyz.) folytatása volt. 1850 márciusától novemberig összesen hat füzet jelent meg, az utolsó kettős számként. A folyóiratot Londonban szerkesztették és Hamburgban nyomtatták, de borítólapján New Yorkot is feltüntették, mert Marx és Engels azt remélték, hogy kelete lesz az amerikai emigránsok körében. A folyóirat azt a feladatot tűzte maga elé, hogy történelmi materialista elemzés alapján levonja az 1848–49-es forradalom következtetéseit, meghatározza az új történelmi helyzet jellegét és kidolgozza a forradalmi proletárpárt további taktikáját. A lapban megjelent cikkek, irodalmi kritikák stb. nagy részét Marx és Engels írták, de harcos-

társaikat – Wilhelm Wolffot, Joseph Weydemeyert és Georg Eccariust – is bevonták a munkába. – Engels: „A német paraszthábo rú" c. írása (7. köt.) megjelent 1850-ben a „Neue Rheinische Zeitung" („Revue") május–októberi (5–6.) számában. – *259 263 265 266 268 271 286 287 295 298 304 308 309 310 325 362 364 446 490*

[416] „Die Volksstimme" – osztrák munkásújság, megjelent 1869 ápr. 11-től dec. 5-ig havonta kétszer Bécsben. A szociáldemokrata párt lapja, támogatta az Internacionálé Főtanácsát. – *260 284 585*

[417] V. ö. Marx: „Leleplezések a kölni kommunista-perről" (8. köt.). – *260 525 552*

[418] Lois de sûreté-nek (biztonsági törvényeknek) nevezi Engels az ún. loi des suspects-t (törvény a gyanúsakról-t), amelyeket 1858 febr. 19-én hozott a törvényhozó testület, s amely korlátlan jogot adott a császárnak és kormányának arra, hogy a Második Császársággal szemben ellenséges magatartással gyanúsított személyeket bebörtönözze, Franciaország és Algéria különböző helyeire száműzze vagy a francia területekről teljesen kiutasítsa. – *261*

[419] Beesly cikke „The Social Future of the Working Class" címmel a „Fortnightly Review" 1869 márc. 1-i számában jelent meg. – *261 276*

[420] Az 1869 febr. 20-i „Demokratisches Wochenblatt"-ban Liebknecht nyilatkozatban javasolta, hogy a közte és Schweitzer között fennálló nézeteltérést terjesszék a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa elé döntés végett. A „Sozialdemokrat" 1869 febr. 24-i számában azt válaszolta, hogy sem az Általános Német Munkásegylet, sem annak elnöke nem egyezhet bele az ilyen döntésbe. – *261 414 663*

[421] Wilhelm Hasenclevert az északnémet Reichstag pótválasztásain 1869-ben nem Essenben, hanem a duisburgi választókörzetben választották meg. 6792 szavazatot kapott, míg a nemzeti liberális dr. Hammacher 2665-öt, Kessler kerületi főnök pedig 2142-őt, vagyis ketten együtt 4807-et. Engels valószínűleg az 1869 febr. 28-i „Sozialdemokrat"-ból tájékozódott, ahol a helyes szám – 1985 – helyett tévesen azt írták, hogy Hasenclever 992 szavazattal kapott többet. – *262*

[422] A Szocialista Demokrácia Egyesülésének (v. ö. 375., 387., 388. jegyz.) Központi Irodája 1869 febr. 27-én fordult levélben a Főtanácshoz. Készségét nyilvánította arra, hogy az Alliance-ot feloszlassa, ha a Főtanács jóváhagyja programját, valamennyi helyi szekcióját pedig felveszi az Internacionáléba. A levelet 1869 márc. 4-én Eccarius kapta kézhez és nyomban továbbította Marxhoz. – *264*

[423] Az Alliance-nak küldendő válaszlevél tervezetét Marx fogalmazta angolul és franciául, és a Főtanács 1869 márc. 9-i ülésén egyhangúlag elfogadta. V. ö. Marx: „A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa a Szocialista Demokrácia Egyesülése Központi Irodájának" (16. köt.). – *264 266 268*

[424] Az Alliance programjának 2. cikkét a Főtanács kívánságára 1869 áprilisában a következőképpen módosították: Az Egyesülés „mindenekelőtt az osztályok teljes és végleges megszüntetését és a mindkét nembeli egyének politikai, gazdasági és társadalmi egyenlővé tételét akarja". – *265 662*

[425] „Allgemeine Volkszeitung" – osztrák munkáslap, 1868 márciusától jelent meg Bécsben Wilhelm Angerstein szerkesztésében; a munkásegyletek újságja, szocialista eszméket terjesztett. – *267*

[426] 1868 nov. 9-én sztrájkba léptek a bázeli kelmefestők, majd a szalagszövők. A sztrájk 1869 tavaszáig elhúzódott, veszély fenyegette az Internacionálé létét Bázelban, amely a brüsszeli kongresszus (v. ö. 236. jegyz.) határozata alapján az Internacionálé következő kongresszusának kijelölt színhelye volt. Az Internacionálé tagjai számos országban kiterjedt szolidaritási mozgalmat szerveztek a sztrájkoló bázeli munkások megsegítésére. – A „Vorbote" 1868 decemberi számában megjelent részletes beszámolón kívül J. Ph. Becker 1869-ben Genfben brosúrát adott ki a sztrájkról „Die Internationale Arbeiterassoziation und die Arbeiterbewegung in Basel im Winter 1868 auf 1869" címmel. – *267*

[427] Otto Meissner 1868 márciusában közölte Marxszal, hogy a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" (v. ö. 265. jegyz.) kinyomtatását üzleti megfontolásból még halogatta, mert az újév és húsvét közötti időszak nem alkalmas egy könyv megjelentetésére, most azonban Marx hamarosan számíthat a korrektúrára. – *268 270*

[428] Az említett cikk aláírás nélkül jelent meg a „Demokratisches Wochenblatt" 1868 aug. 22-i, szept. 5-i és 21-i, nov. 28-i és 1869 márc. 6-i számaiban. – *268*

[429] Marx említett cikkei: „Az 1848 júniusi vereség", „1849 június 13" és „1849 június 13 következményei" a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" első három füzetében jelentek meg és fő részét alkották a később „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" címmel megjelent Marx-műnek. – *270 271 273*

[430] V. ö. Tony Moilin: „La liquidation sociale", Párizs 1869. – *271 274*

[431] Tulajdonképpen: Britons never, never will be slaves (A britek soha, soha nem lesznek rabszolgák) – a „Rule Britannia" c. angol nemzeti dal egyik sora; Engels arra utal, hogy Marx kérvényezni akarta az angol honosságot (v. ö. 273. old.). – *278 279*

[432] Marx a „Times" 1869 márc. 27-i számában „The Demonstration in Trafalgar-Square" címmel megjelent beszámolóra utal. – *279*

[433] Karl Hirsch levele Ludwig Kugelmannhoz 1869 febr. 8-án kelt. – *279*

[434] Kugelmann levele Marxhoz 1869 márc. 22-én kelt. – *280*

[435] V. ö. Heine: „Disputation" („Romanzero"). – *280*

[436] Bebel 1869 márc. 27-i levelében tájékoztatta Marxot, hogy Schweitzer, tekintettel az Általános Német Munkásegyletben vele szemben álló ellenzék fokozódó erejére, kénytelen volt engedélyezni Bebel és Liebknecht hozzászólását az Egylet elberfeld-barmeni közgyűlésén (v. ö. 442. jegyz.). Schweitzer, attól tartva, hogy elveszíti befolyását az Egyletben, javasolni akarta a gyűlésnek, hogy lépjenek szorosabb összeköttetésbe az Internacionáléval. Bebel figyelmeztette Marxot Schweitzer demagóg sakkhúzásaira (például arra a javaslatára, hogy a közgyűlés fogadja el az Internacionálé programját), amelyeknek célja az Egyleten belüli ellenzék elhallgattatása és Bebel és Liebknecht híveinek legyőzése volt. „Ezért Liebknecht és valamennyi itteni barátunk nevében is arra kérem Önt – írta Bebel –, hogy egyelőre hagyja figyelmen kívül vagy legalábbis csak nagyon óvatosan válaszoljon arra, ha Schweitzer esetleg ratifikálja a közgyűlés erre vonatkozó határozatát..." – *280 281*

[437] Schweitzer az Általános Német Munkásegylet elberfeld-barmeni közgyűlésén (v. ö. 436., 442. jegyz.) az alábbi szövegű javaslatot tette az Internacionáléhoz való csatlakozásra (megjelent a „Sozialdemokrat" 1869 febr. 3-i számában): „a) Az Egylet csatlakozik a Nemzetközi Munkásszövetség programjához és törekvéseihez. b) Az Egylet csupán azért

nem lép be a Szövetségbe, mert tekintettel van a Németországban érvényben levő gyülési törvényekre. c) Az Egylet kötelességének ismeri el, hogy e törvény eltörlésének és a teljes és korlátlan egyesülési és gyülekezési szabadságot biztosító törvény bevezetésének érdekében tevékenykedjék, különösen pedig azt a meggyőződést terjessze, hogy az államnak nem áll jogában törvényeivel gátolni a békés munkásmozgalom szabad fejlődését. d) Amíg a Szövetségbe való belépés nem valósulhat meg, az Egylet állandóan törekedni fog arra, hogy a Szövetséggel lehetőleg fenntartsa a tényleges egyetértést és a tényleges együttműködést." – A javaslatot a közgyülés a következő kiegészítéssel fogadta el (Julius Bremer, az Internacionálé magdeburgi szekciójának vezetője terjesztette elő): „e) Az Általános Német Munkásegylet minden tagjának jogában áll, hogy belépjen a Szövetség tagjainak sorába." – Bremer további kiegészítő javaslatát a Német Munkásegyletek Szövetségével való együttműködésre a közgyülés Schweitzer szorgalmazására elutasította. – 1869 júniusa után Schweitzer nyíltan ellenséges magatartást tanúsított az Internacionáléval szemben. Az Általános Német Munkásegylet sohasem lett a Nemzetközi Munkásszövetség tagja. – *280*

[438] „Lloyd's Weekly Newspaper" – angol polgári radikális újság, 1842-től 1918-ig ezzel a címmel jelent meg Londonban, 1842 novemberétől 1843 januárjáig „Lloyd's Illustrated London Newspaper" volt a címe. – *280*

[439] Joseph Dietzgen 1869 márc. 20-i levelében megköszönte Marxnak, hogy baráti elismeréssel fogadta „Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit" c. kéziratát, és jelezte, hogy műve hamarosan megjelenik a könyvesboltokban. Dietzgen arról is beszámolt, hogy Siegburgban és környékén sikerült egy Internacionálé-szekciót alapítania. – *280*

[440] Lloyd Jones tervbe vette a szövetkezetek és a trade unionok közös lapjának kiadását, de terve nem valósult meg. – *282*

[441] Lucus a non lucendo – Quintilianusból merített tréfás szólás, amely szerint a berek neve azért *lucus*, mert *non lucet* (nem világít). Értelmetlen, zavaros magyarázatokra szokták alkalmazni. – *283*

[442] Az Általános Német Munkásegylet 1869 márc. 28-a és márc. 30-a között Elberfeld-Barmenban tartott közgyülésén (v. ö. 436., 437. jegyz.) Bebel és Liebknecht azzal vádolták Schweitzert, hogy kapcsolatban áll a Bismarck-kormánnyal és akadályozni igyekszik az egységes német munkáspárt megteremtését. A közgyülésen való szereplésükkel megerősítették az ellenzéket és hozzájárultak Schweitzer elszigetelődéséhez. Amikor Schweitzer bizalmi szavazatot követelt, 14 küldött (4635 tag képviseletében) tartózkodott a szavazástól, és 42 küldött (7400 tag képviseletében) bizalmat szavazott neki. A gyülés több határozatot hozott Schweitzer diktátori hatalmának korlátozására, például egy 12 tagú vezetőséget nevezett ki mellé, amelynek székhelye Hamburg lett. – *283 285*

[443] Boustrapa – III. Napóleon gúnyneve; Boulogne, Strasbourg és Párizs neveinek első szótagjaiból képezték és Bonaparte strasbourg-i (1836 okt. 30.) és boulogne-i (1840 aug. 6.) puccskísérleteire, valamint párizsi (1851 dec. 2.) államcsínyére utal. – *283 505*

[444] „Le Peuple" – francia napilap, bonapartista, 1868 októberétől 1870 szeptemberéig jelent meg Párizsban, 1869 februárjától „Le peuple français" címmel. – *283*

[445] A genfi betűszedők sztrájkja 1869 márciusában tört ki, amikor a nyomdatulajdonosok vonakodtak eleget tenni a munkások 10 éves béremelési követeléseinek. Az Internacionálé megszervezte a sztrájkolók anyagi támogatását Svájcban, Franciaországban, Németországban és Olaszországban. A svájci és a külföldi polgári sajtó (a bonapartistát beleértve) rágalomhadjáratot folytatott a sztrájkolók és az Internacionálé ellen. (Marx a „Le

Peuple" 1869 márc. 29-i és 30-i számaira utal.) – A sztrájkról v. ö. Marx: „A Főtanács beszámolója a Nemzetközi Munkásszövetség IV. általános kongresszusának Bázelban" (16. köt.). – *283*

[446] „De Werker" – flamand nyelvű hetilap, megjelent 1868-tól 1914-ig Antwerpenben, alapította Philipp Coenen; 1868-tól 1874-ig az Internacionálé flamand szekciójának lapja, közölte az Internacionálé okmányait. – *284*

[447] N'est pas dictateur qui veut (nem mindenki diktátor, aki az akar lenni); v. ö. Victor Hugo: „Napoléon le petit" (nem mindenki szörnyeteg, aki az akar lenni). – *285*

[448] A „Demokratisches Wochenblatt" 1869 ápr. 3-i számának „Politikai szemle" c. rovata rövid jegyzetben közölte a következőket: „Minthogy most megalapozott kilátásunk van a szociáldemokrácia különböző frakcióinak egyesülésére, ha nem is egybeolvadására, mi, hogy az egyesülés munkáját ne nehezítsük, mostantól kezdve a »Demokratisches Wochenblatt«-ban nem közlünk további támadásokat von Schweitzer úr ellen, természetesen feltételezve azt, hogy a másik fél is beszünteti ellenünk irányuló támadásait." – *285*

[449] Schweitzer az északnémet Reichstagban az ipartörvényről folytatott általános vitában 1869 márc. 17-én felhívta a kérdés tudományos oldalával foglalkozó képviselők figyelmét Marx „Tőké"-jére. – Bebel, az „Alapító Üzenetre" (v. ö. 16. köt.) és a „Tőké"-re hivatkozva, hangsúlyozta a munkásosztály harcának szükségességét és történelmi jogosultságát. – A törvénytervezet további vitájában Bebel és Liebknecht több előterjesztést tett (v. ö. 96. jegyz.); követelték a kötelező gyári rendtartást a 10 munkásnál többet foglalkoztató üzemekben, a tízórás normálmunkanap bevezetését, a 14 éven aluli gyermekek gyári foglalkoztatásának betiltását, a teljes egyesülési szabadság biztosítását a szakszervezeteknek és a munkakönyvek megszüntetését. A legtöbb követelésüket elutasították. – Marx 1869 ápr. 13-án a Főtanácsban beszámolt erről a vitáról és kiemelte, hogy Bebel a Reichstagban hitet tett a Nemzetközi Munkásszövetség mellett. – *285 304*

[450] V. ö. J. M. Ludlow: „Ferdinand Lassalle, the German Social-Democrat", megjelent a „Fortnightly Review" 1869 ápr. 1-i számában. – *285 290 293 295 588*

[451] Liebknecht 1869 ápr. 3-i levelében bizakodóan számolt be Marxnak az Általános Német Munkásegylet közgyűlésén Schweitzer ellen elért sikerekről (v. ö. 442. jegyz.). Liebknecht úgy vélte, hogy Schweitzer diktatúrája megtört, és a vezetés máris a hamburgi Bizottság kezében van. Az Általános Német Munkásegylet mindössze 11 000 főnyi tagsága többségében zavaros, politikai tekintetben bismarckista. „A *mi* Egyletünk – írta Liebknecht – számosabb és intelligensebb." – Liebknecht közölte még, hogy Engels engedélyével külön brosúraként 2000 példányban kiadni szándékozik „A német parasztháború"-t (v. ö. 415. jegyz.). – *286 287*

[452] V. ö. Shakespeare: „Henry IV.", I. rész, II. felv. 4. szín. – *287 488*

[453] Az idézet forrását eddig nem sikerült megtalálnunk. – *287*

[454] A prestoni (Lancashire) gyapotmunkások sztrájkja 1869 márciusában kezdődött, az után, hogy a vállalkozók elhatározták a munkabérek 10 %-os csökkentését. Minthogy a Főtanács és a trade unionok megszervezték, hogy a sztrájkolók anyagi támogatást kapjanak más angol városok munkásaitól, a sztrájk 1869 augusztusáig tartott. A „Bee-Hive" rendszeresen tudósított a prestoni eseményekről. – *288 308*

[455] A Nemzetközi Munkásszövetség negyedik kongresszusa Bázelban, 1869 szept. 6–11-én ülésezett. 78 küldött volt jelen Angliából, Franciaországból, Németországból, Svájcból,

Belgiumból, Ausztriából, Olaszországból, Spanyolországból és Észak-Amerikából. Liebknecht mint a Szociáldemokrata Munkáspárt hivatalos képviselője jelent meg. – Marx nem volt jelen a kongresszuson, de előkészítésében tevékenyen részt vett. Fennmaradtak az egyes napirendi kérdésekről mondott beszédeinek főtanácsi jegyzőkönyvei: az 1869 júl. 6-i beszéd a földtulajdonról, a júl. 20-i beszéd az örökösödési jogról és az aug. 10-i, illetve 17-i beszéd a művelődésről. (V. ö. 16. köt. 518–525. old.) – A kongresszus, amely újra tárgyalta a földtulajdon kérdését, szótöbbséggel a föld magántulajdonának megszüntetése és társadalmi tulajdonba vétele mellett foglalt állást. Határozatot hozott továbbá a szakszervezetek nemzeti és nemzetközi összefogásáról, az Internacionálé szervezeti megerősítéséről és a Főtanács jogkörének bővítéséről. – Bakunyin ráerőltette a kongresszusra az örökösödési jog kérdését, hogy elterelje a figyelmet az európai munkásosztály legsürgősebb elvi és taktikai kérdéseiről. Ekkor került sor első ízben nyílt összecsapásra a marxi tudományos szocializmus hívei és a bakunyini anarchizmus képviselői között. Bakunyinnak nem sikerült magához ragadnia az Internacionálé vezetését. A bázeli kongresszus ismét Londont jelölte ki a Főtanács székhelyéül. – *289 325 330 332 334 339 344 360 371 400 404 413 454 621 632 653 662 683*

[456] V. ö. J. H. von Kirchmann: „Aesthetik auf realistischer Grundlage", Berlin 1868. A műről a „Zukunft" 1869 márc. 25-i és 26-i számában „Von Kirchmann's Aesthetik" (Von Kirchmann esztétikája) címmel névtelen recenzió jelent meg; Kirchmann „Über die Unsterblichkeit. Ein philosophischer Versuch" c. műve, amelyre Marx szintén utal, 1865-ben jelent meg. – *289*

[457] Friedrich Wilhelm Moll az Internacionálé solingeni szekciójának megbízásából 1869 ápr. 6-án beszámolt Marxnak az Általános Német Munkásegylet barmen-elberfeldi közgyűléséről. Moll szavai szerint a közgyűlés azzal, hogy kimondta a Nemzetközi Munkásszövetséghez való csatlakozást, nagyjából „szétrombolta" a Schweitzer körül teremtett személyi kultuszt. – Moll beszámolt még Bebel és Liebnecht erélyes állásfoglalásáról az Internacionálé elvei mellett, és a küldöttek jelentékeny részének öntudatos fellépéséből azt a tanulságot vonta le, hogy az Egyletben sok *életképes* elem akad: „. . . a mi szekciónk csakúgy, mint az egész Nemzetközi Munkásszövetség – írta – meg fog erősödni, hiszen mi mást tehetnek az elszigetelt és szétforgácsolt munkáspártok, mint hogy csatlakoznak a Nemzetközi Munkásszövetséghez". (V. ö. még 442. jegyz.) – *289 290*

[458] A Nemzetközi Munkásszövetség solingeni szekcióját 1866 február–márciusában alapították. Állandó összeköttetésben volt a német nyelvű szekciócsoport genfi Központi Bizottságával és több ízben kérte a Főtanács és személyesen Marx és Engels tanácsát és segítségét. A solingeni szekció 1867-ben a J. Ph. Becker által kidolgozott szervezeti szabályzat alapján létrehozott egy acél- és fémárukkal foglalkozó termelőszövetkezetet, amely a szekció tevékenységében nagy szerepet játszott. – *290*

[459] V. ö. Richard Congreve: „Mr. Huxley on M. Comte"; megjelent a „Fortnightly Review" 1869 ápr. 1-i számában. – *290*

[460] V. ö. Marx és Engels: „A Kommunista Párt kiáltványa" (4. köt.). – *292 320 322 525 552*

[461] Liebknecht Marxhoz írt 1869 ápr. 12-i leveléhez mellékelt egy Engelshez ugyanazon a napon írt levelet. Ebben közölte, hogy 1500 példányban szándékozik kinyomatni Engels „Német parasztháború"-ját (v. ö. 415. jegyz.), és „az Internacionálénak szánt csekély haszonnal" szeretné árusíttatni. Úgy gondolta, hogy a példányok mind elkelnek, sőt, hogy hamarosan második kiadásra is sor kerül. Szívesen venné, írta, ha Engels előszót írna a kiadványhoz. Liebknecht érdeklődött még, hogy mikor jelenik meg „A munkásosztály

helyzete Angliában" (v. ö. 117. jegyz.) új kiadása, amelynek szerinte nagy keletje volna, és kérte Engelst, hogy támogassa a „Demokratisches Wochenblatt"-ot pénzzel és cikkekkel, mert az újság erősen eladósodott. – *292 298*

462 „The Spectator" – liberális angol hetilap. 1828-tól jelenik meg Londonban; jelenleg konzervatív irányzatú. – *292*

463 „The Commonwealth" – angol napilap, az Internacionálé Központi, ill. Főtanácsának orgánuma; 1866 februárjától 1867 júniusáig adták ki Londonban. Marx 1866 júniusáig volt tagja a szerkesztő bizottságnak, 1866 februárjától áprilisig Eccarius volt a szerkesztő. A lap beszámolókat közölt a Főtanács üléseiről és ismertette az Internacionálé dokumentumait. A vezetőségbe bekerült trade unionista funkcionáriusok megalkuvó politikája következtében a választójogi reformért vívott harc során a „Commonwealth" irányzata megváltozott: a lap lényegében a radikális burzsoázia orgánuma lett. – *292*

464 V. ö. Diderot: „Le neveu de Rameau etc.", Párizs 1865. – *293 295*

465 V. ö. Hegel: „Phänomenologie des Geistes"; „Werke", II. köt. – *294*

466 „A tenger bíborosa" (tulajdonképpen „a tengerek bíborosa") kifejezést eredetileg maga Jules Janin használta a homárra, abban a hiszemben, hogy ennek a ráknak már a tengerben is megvan az a bíbor színe, amelyet a főzés során felvesz. – *294*

467 V. ö. „Correspondence, 1839–1841, relative to the Affairs of the East, and the Conflict between Egypt and Turkey", 4 részben (v. ö. még 277. jegyz.). – *294*

468 Marx ezeket a sorokat Liebknecht 1869 ápr. 12-i levelének (v. ö. 461. jegyz.) üresen maradt részére írta. A rövidítések magyarázata Liebknecht levelének következő mondatára vonatkozik: „Én mindig védelmeztem E.-t B.-vel szemben." – *297*

469 Hugo Hillmann 1869 ápr. 15-i levelében azzal vádolta Liebknechtet és Bebelt, hogy Schweitzer vereségét az Általános Német Munkásegylet közgyűlésén (v. ö. 436., 442. jegyz.) nem használták ki Schweitzer teljes elszigetelésére, hanem kompromisszumot kötöttek vele. Valójában Bebel és Liebknecht nem kompromisszumot, hanem – Schweitzer unszolására – megállapodást kötöttek vele; ennek értelmében az egyleti szervekben és gyűléseken a jövőben kölcsönösen sem személyeket, sem szervezeteket nem támadnak. Az erre vonatkozó közlemény 1869 ápr. 3-án jelent meg a „Demokratisches Wochenblatt"-ban (v. ö. 448. jegyz.) és 1869 ápr. 16-án a „Sozialdemokrat"-ban. Schweitzer követelését, hogy a két párt tagjai nem állhatnak egymással politikai kapcsolatban és nem indíthatnak közös akciókat, Bebel és Liebknecht visszautasították. – Hillmann a levele végén ismételten állást foglalt a Schweitzerral és társaival való megbékélés ellen, erős kifejezésekkel bélyegezte meg Schweitzerékat és az Internacionáléhoz való csatlakozásért emelt szót. – *299*

470 Hugo Hillmann 1867 febr. 12-én, az alkotmányozó északnémet Reichstag választásai során Elberfeld-Barmenban mint Schweitzer szociáldemokrata ellenjelöltje lépett fel. Ezt a Schweitzer elleni hadjáratot Hatzfeld grófné szervezte, akinek kezdeményezésére 1867-ben ortodox lassalleánusok egy csoportja kivált az Általános Német Munkásegyletből (v. ö. 202. jegyz.), és megalakította a Lassalle-féle Általános Német Munkásegyletet. Hillmann jelölését a munkások nem támogatták: csak 52 szavazatot kapott. Schweitzer a 4668 szavazatával szintén vereséget szenvedett Bismarckkal és Forckenbeckkel, konzervatív és liberális ellenjelöltjével szemben. – *299*

471 „Thomas előtt vagyunk" – ebben az összefüggésben valószínűleg utalás arra, hogy a Tamás-nap az év legvégén (tehát év-„zárás" előtt) van. – *302*

[472] 1869 áprilisában a belga hatóságok lemészároltatták a seraing-i Cockerill-vasművek és a frameries-i bányák sztrájkoló munkásait. A Főtanács 1869 ápr. 20-i, ápr. 27-i és máj. 4-i ülésén foglalkozott a belgiumi eseményekkel. Marxot bízták meg azzal, hogy a Főtanács nevében írjon a belga kormány rémtetteit leleplező üzenetet. Marx javaslatára határozatot hoztak, hogy nemcsak a felhívást bocsátják ki, hanem széles körű tiltakozási mozgalmat szerveznek és anyagilag támogatják az áldozatok hozzátartozóit. (V. ö. Marx: „A belgiumi mészárlások", 16. köt.) – *305 309 310 592*

[473] Patres conscripti (tulajdonképpen: patres et conscripti) (atyák és besoroltak) – a római szenátus megszólítása. Itt Marx a Főtanács tagjaira alkalmazza ezt az elnevezést. – *305*

[474] „Excelsior" – Longfellow azonos c. költeményének hőse. – „Lady Clara Vere de Vere" – Tennyson költeménye. – *306*

[475] „Glowworm" – angol esti újság, megjelent 1865 júniusától 1869 februárjáig Londonban. – *306*

[476] Az „én Millem" kifejezés Eccarius 1869 ápr. 29-i levelére vonatkozik, amelyben közölte Marxszal, hogy megjelent az „Eines Arbeiters Widerlegung der nationalökonomischen Lehren John Stuart Mill's" c. könyve (Berlin 1869) (első ízben a „Commonwealth"-ben jelent meg 1866 végén–1867 elején). – A mű megírásában Marx sokat segített Eccariusnak. – *306*

[477] Marx „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" c. művének (v. ö. 265. jegyz.) második kiadásáról van szó. – *306*

[478] „L'International" – francia nyelvű napilap, 1863 jan. 30-tól 1871 nov. 15-ig jelent meg Londonban; a francia kormány szócsöve volt. – *307*

[479] V. ö. John Watts: „Trade Societies and Strikes etc.", Manchester 1865. – *308*

[480] A National Labor Union (az Egyesült Államok Országos Munkásszervezete) 1866 augusztusában alakult meg a baltimore-i kongresszuson. Ebben tevékeny része volt W. H. Sylvisnek, az amerikai munkásmozgalom kiváló képviselőjének. A National Labor Union kezdettől fogva támogatta a Nemzetközi Munkásszövetséget; 1867 augusztusi chicagói kongresszusán az Internacionálé következő kongresszusának küldöttévé választotta meg Trevellicket, aki azonban nem volt jelen a lausanne-i kongresszuson. Cameron mint a Labor Union küldötte 1869-ben részt vett a bázeli kongresszus utolsó ülésein. 1870 augusztusában a Labor Union cincinnati kongresszusán olyan határozatot fogadtak el, hogy a Labor Union egyetért a Nemzetközi Munkásszövetség elveivel és kijelenti, hogy csatlakozni kíván a Szövetséghez. A határozat azonban nem valósult meg. – Marx a Főtanács üzenetét az Egyesült Államok Országos Munkásszervezetéhez (v. ö. 16. köt.) abból az alkalomból írta, hogy 1869 tavaszán angol–amerikai háború veszélye fenyegetett; az üzenetet a Főtanács 1869 máj. 11-i ülésén olvasták fel; angol szövege megjelent röpiratként, továbbá a „Bee-Hive" 1869 máj. 15-i számában. Német nyelven megjelent a „Demokratisches Wochenblatt" 1869 máj. 22-i és a „Vorbote" 1869 augusztusi számában. – *309 310 549 570 593*

[481] Marx megjegyzése a Drengler családnév és a Dränger (tolakodó, szorongató) szó rokon hangzására vonatkozik. – *311*

[482] Marx a ki„pionír"ozni szóval arra a lehetőségre utal, hogy a szóban forgó ügyet Heinzen esetleg közzéteszi a „Pionier" c. újságban, amelynek főszerkesztője volt. – „Der Pionier" – német nyelvű hetilap, 1854 októberétől 1858-ig New Yorkban, majd 1859 januárjától 1879-ig Bostonban jelent meg; a német kispolgári demokrata emigráció lapja. – *312*

[483] Marx, és leánya, Eleanor 1869 máj. 25-től jún. 14-ig Engels vendége volt Manchesterben. Marx távozása után Eleanor még ott maradt (valószínűleg október elején tért vissza Londonba). – *313 459 600 601 613 619*

[484] V. ö. Goethe: „Hermann und Dorothea". – *315*

[485] „Edda" – skandináv mitikus és mondai tárgyú dalok gyűjteménye a VII–XIII. századból; kéziratban fennmaradt a XIII. századból, ezt (a „régebbi Eddá"-t) Sveinsson izlandi püspök fedezte fel 1643-ban; az „újabb Eddá"-t – egy értekezést a szkáldok költészetéről – Snorri Sturluson költő és krónikás állította össze a XIII. század elején. Az „Edda" dalai, amelyek germán mondák anyagát dolgozzák fel, bemutatják a skandináv társadalmat a nemzetségi rend felbomlása és a népvándorlás korában. – *315*

[486] Schweitzer, az Általános Német Munkásegylet elnöke és Fritz Mende, a Hatzfeld grófné befolyása alatt álló Lassalle-féle Általános Német Munkásegylet (v. ö. 470. jegyz.) elnöke 1869 jún. 18-án a „Sozialdemokrat"-ban proklamációt tettek közzé az egymással addig szembenálló két egylet egyesüléséről; felszólították a tagokat, hogy 3 napon belül adják ehhez a beleegyezésüket. (Ezt a manővert elnevezték Schweitzer „államcsínyének".) – Schweitzer azt remélte, hogy az ortodox lassalleánus csoport beolvasztásával meggyengítheti az Egyleten belüli erősödő ellenzéket, amely a Német Munkásegyletek Szövetségével (v. ö. 273. jegyz.) való egyesülést követelte, másrészt megerősítheti személyes diktatúráját, amelyet az elberfeld-barmeni közgyűlés (v. ö. 436., 442. jegyz.) jócskán megnyirbált. – Az Általános Német Munkásegylet ellenzékének vezetői – Bracke, Bremer, Spier és Yorck – keresztülhúzták Schweitzer számításait: 1869 jún. 22-én tanácskoztak Magdeburgban Liebknechttel és Bebellel, majd felhívással fordultak az Általános Német Munkásegylet tagjaihoz; egy kongresszus összehívását javasolták, amely egyesítené Németország összes szociáldemokrata munkásait. A Német Munkásegyletek Szövetsége 1869 jún. 27-én hivatalosan csatlakozott a felhíváshoz, amelyet követtek az eisenachi kongresszus (v. ö. 496. jegyz.) előkészületei. – *315 320 323 609*

[487] V. ö. Karl Heinrich Ulrichs: „»Argonauticus«. Zastrow und die Urninge des pietistischen, ultramontanen und freidenkenden Lagers", Lipcse 1869. – *315 412*

[488] Wilhelm Eichhoff 1869 jún. 24-i levelében tájékoztatta Marxot arról, hogy „Die Internationale Arbeiterassoziation etc." brosúrájának (v. ö. 177. jegyz.) terjesztése nehézségekbe ütközik; egyúttal megírta, hogy a fivére anyagi okokból nem tudja kiadni Engels „Német parasztháború"-ját (v. ö. 415. jegyz.). – Levelében Eichhoff feltette a kérdést: „Nem lenne itt az ideje a Schweitzer–Mende-féle klikk mérhetetlen arcátlanságával szemben támogatni Bebelt és Liebknechtet?" – *317 319 320*

[489] Society of Arts and Trades (a Művészetek és Mesterségek Társasága) – a felvilágosodáshoz közelálló emberbaráti társaság, 1754-ben alapították Londonban. – *317*

[490] François de la Rochefoucauld: „Réflexions, sentences et maximes morales", Párizs 1853. – *317*

[491] Laurence Sterne azt írja „Tristram Shandy" c. regényében, hogy a méltóság nem jobb – inkább rosszabb – „mint aminek egy francia élc elismeri: »a testen alkalmazott titokzatos díszítés, hogy elrejtse a szellem hiányosságait«". – *317*

[492] Marx 1869 jún. 23-án részt vett a trade unionok Exeter Hall-beli tömeggyűlésén, amelynek az volt a célja, hogy nyomatékot adjon a trade unionok jogi helyzetére vonatkozó

parlamenti törvényjavaslatnak. – Beesly beszédében megemlékezett a francia munkások 1848 júniusi felkeléséről. – *318*

[493] Engels 1869 jún. 30-án bontotta fel szerződését a manchesteri Ermen & Engels céggel, amelynek társtulajdonosa volt. – *320*

[494] George Henry Moore, a parlament egyik ír képviselője 1869 jún. 29-én az alsóházban elítélte azt a kegyetlen elbánást, amelyben az angol hatóságok a bebörtönzött fénieket részesítették; vizsgálatot és a börtönállapotok megjavítását követelte. Bruce brit belügyminiszter igazolni próbálta a kormány eljárását, az alsóház többi ír képviselője pedig emberséges bánásmódot kért ugyan a foglyok számára, de támogatták a kormány intézkedéseit. Moore követelését elutasították. – *320*

[495] Liebknecht 1869 jún. 29-i levelében többek között ezt írta: „Schweitzerral a szakítás bekövetkezett, és *a győzelmet már* kivívtuk; az Általános Német Munkásegylet $^3/_4$-e már velünk van, jövő vasárnap lesz a konferenciánk Braunschweigban, augusztusban pedig kongresszust tartunk, amelyre téged, Engelst és Eccariust meghívjuk. **El kell jönnöd.** *Szükség esetén előteremtjük a pénzt.* Meg **kell** mutatnod magadat a német munkásoknak. Írj nekem postafordultával, hogy leveledet már Braunschweigban felmutathassam. (A földalatti harcokról, kezdve az elberfeldi utazáson egészen a mostani csinnadrattáig, majd máskor – remélhetőleg szóban. Csak annyit, hogy elberfeldi szereplésünk erkölcsileg megsemmisítette Schweitzert és lehetővé tette a mostani diadalt; hogy a »békébe« csak az *Általános Német Munkásegylet tagjai iránti jól megfontolt* tapintatból *mentünk bele;* s hogy *Hatzfeldné* félőrült a bosszúságtól.) – Postafordultával el *kell küldened* az Internacionálé tagsági jegyeit. Hónapok óta kínlódva várok erre. *Most már az egész német szociáldemokrácia »internacionális« lesz;* a csatlakozás legkedvezőbb formáit megtanácskozzuk a kongresszusunkon, esetleg a *bázelin,* amelyre Bebellel együtt elmegyek. – *A »Kommunista Kiáltvány«-t át* **kell** *dolgoznod agitációs használatra.* Az *ellenségre* sohasem voltam tekintettel; de a barátok, és azok, akik barátokká akarnak válni, megérdemlik, hogy tekintettel legyünk rájuk. – *Becker* mindenáron azt akarja, hogy *neki* rendeljük alá magunkat; én kategorikusan megmondtam neki, hogy *közvetlenül* a Főtanáccsal érintkezünk." – Liebknecht ezenkívül ecsetelte a „Demokratisches Wochenblatt" pénzügyi nehézségeit, hogy megindokolja, miért kérte Engelstől a lap anyagi megsegítését. – *322 325*

[496] 1869 aug. 7–9-én zajlott le Eisenachban az általános német szociáldemokrata kongresszus, a Szociáldemokrata Munkáspárt alapító kongresszusa. Németország, Ausztria és Svájc mintegy 200 helységének 263 küldötte tárgyalt a megalakítandó párt programjáról és szervezetéről, viszonyáról a Nemzetközi Munkásszövetséghez, a pártlapról és a szakszervezetekről. A referátumot Bebel tartotta. A kongresszus elnökei Geib, Bebel, Oberwinder és Quick voltak. Előzetesen kizárták a kongresszusi tanácskozásokról az Általános Német Munkásegylet képviselőit, akiket Schweitzer arra utasított, hogy zavarják meg a kongresszust és akadályozzák meg a proletárpárt megalakítását. – Az eisenachi kongresszus határozatot hozott a Szociáldemokrata Munkáspárt programjáról és szervezeti szabályzatáról. A „Demokratisches Wochenblatt"-ot, amely 1869 októberétől „Der Volksstaat" címmel jelent meg (v. ö. 599. jegyz.), a párt sajtóorgánumának nyilvánította, Braunschweigot jelölte ki a pártbizottság, Bécset pedig az ellenőrző bizottság székhelyéül. Az ideiglenes pártbizottság tagjaivá Brackét, Ehlerst, Neidelt és Spiert választották meg. – A program és a szervezeti szabályzat tervezetét 1869 júl. 31-én közölte a „Demokratisches Wochenblatt". Bebel a programtervezetben felhasználta az Internacionálé szervezeti szabályzatának marxi irányelveit, amelyek már a nürnbergi kongresszus (v. ö. 232. jegyz.) programjába is bekerültek. Így az eisenachi program jellegét, bizonyos lassalleánus és vulgáris demokrata maradványoktól eltekintve, az Internacionálé elvei határozták meg. Bebel amellett figyelembe vette a bonyolult német-

országi egyesülés-jogi feltételeket, amelyek megnehezítették a párt szervezeti felépítését. – Az eisenachi kongresszus jóváhagyta és csekély változtatásokkal határozatilag elfogadta a programtervezetet. – *322 341 344 353 358 683*

[497] V. ö. Marx: „A Főtanács beszámolója a Nemzetközi Munkásszövetség IV. kongresszusának Bázelban", 16. köt. 369–370. old. – *323 327*

[498] Az 1715-ben életbe lépett Riot Act (Zendüléstörvény) megtiltott minden „lázadó csoportosulást", amelyen több mint 12 ember van jelen; ilyen esetekben a hatóság képviselői kötelesek felolvasni egy figyelmeztetést, és ha a gyülekezők egy órán belül nem oszlanak szét, a hatóság erőszakot alkalmaz. – *323*

[499] Az Arms Act (Fegyverviselési törvény) szerint rendbontásnak és büntetendőnek számított az engedély nélküli fegyverviselés. A XVIII. sz. végén III. György törvényt bocsátott ki, amely szerint a fegyverforgatásra való kiképzés is tilos előzetes engedély nélkül. – *324*

[500] Az angol trade unionok nyomására 1869 elején törvényjavaslatot terjesztettek a parlament elé a trade unionok törvényes védelmére. – *324*

[501] A „Demokratisches Wochenblatt" 1869 júl. 3-i száma „Über die politische Stellung der Sozialdemokratie" címmel közölte Liebknecht 1869 máj. 31-én a berlini Demokratikus Munkásegyletben mondott beszédének első felét; a beszéd második fele csak aug. 7-én jelent meg. – Bebel cikke „An Herrn Dr. Schweitzer in Berlin" (Dr. Schweitzer úrhoz Berlinbe) címmel szintén 1869 júl. 3-án jelent meg a „Demokratisches Wochenblatt"-ban. – *326 350*

[502] V. ö. Edme-Marie-Gustave Tridon: „Gironde et Girondins", Párizs 1869. – *327*

[503] Marx A. Williams néven 1869 júl. 6-tól 12-ig tartózkodott Párizsban Lafargue-éknál. – *328 343 607 611 613*

[504] Utalás Haussmann francia politikusra, aki Párizs városrendezési munkáit irányította. – *329*

[505] Az 1869 május–júniusi törvényhozó testületi választások során az antibonapartista ellenzék, III. Napóleon kormányának megtorló intézkedései ellenére, jelentős sikert vívott ki. 1869 júliusában a liberális ellenzék és a balközép 116 képviselője nyilatkozatot írt alá arról, hogy felelős kormányt kell alakítani és a törvényhozó testület jogait ki kell bővíteni. A júl. 5-i és a júl. 8-i ülésen Raspail képviselő feltárta, hogy a bonapartista hatóságok durván megsértették a választási szabadságot, hogy az egyház választási propagandát fejt ki a szószékről, hogy a rendőrség a választási időszakban túllépte jogkörét és barbár vérfürdőt rendezett Párizsban (Marx a levélben ezekből a beszédekből idéz). III. Napóleon júl. 12-i üzenetében megígérte, hogy kibővíti a törvényhozó testület jogait és miniszstereket nevez ki a képviselők köréből, de a felelős kormány kérdését megkerülte és csak a maga császári hatalmának rendíthetetlenségét hangsúlyozta. Júl. 13-án bizonytalan időre elnapolta a törvényhozó testület üléseit; júl. 17-én a kormányposztok felére új embereket nevezett ki; az új miniszterek ugyan kényelmetlenek voltak a nagyburzsoáziának és a klérusnak, de nem tartoztak közvetlenül az ellenzékhez. – *329 332*

[506] Code civil des Français (a franciák polgári törvénykönyve) – 1804-ben lépett életbe, 1807-ben Code Napoléon (Napóleon törvénykönyve) néven újjáalakították; a formális polgári egyenlőség talaján állt. – Code pénal (büntető törvénykönyv) – 1810-ben léptették életbe Franciaországban. – *329 641*

[507] Fritzsche 1869 júl. 11-i levelében kérte Marxot, hogy támogassa a lipcsei szivarkészítő munkások sztrájkját. Beszámolt arról, hogy hetenként 100 birodalmi tallérra van szükség a sztrájkolók támogatására, és ezt az összeget elő is tudják teremteni, ám a győzelemhez ez elégtelen... Szerinte Schweitzernak erkölcsi kötelessége lett volna felhívással fordulni a többi szakmák munkásaihoz és ily módon pénzt szerezni a sztrájkolóknak. Schweitzer „ezt nem tette meg – írta Fritzsche –, s ez a bukására fog vezetni, különösen, ha az általa titokban támadott Nemzetközi Munkásszövetség közvetítésével segítségben részesülünk angol testvéreinktől. Arra kérjük Önt, szíveskedjék a *becsületes* németországi szociáldemokrácia érdekében az angol trade unionokhoz fordulni, hogy bizonyos időre adjanak kölcsön nekünk 3000 birodalmi tallért..." 1869 júl. 7-i és 12-i leveleiben Liebknecht is kérte Marxot, hogy szerezzen anyagi segítséget a lipcsei szivarkészítő munkásoknak. Minthogy azonban Európa-szerte jelentős sztrájkokra került sor, a Főtanács nem tudott eleget tenni a kérésnek. – Wilhelm Eichhoff 1869 júl. 14-i levelében a német munkásmozgalomra vonatkozó anyagokat küldött Marxnak és értesítette, hogy valószínűleg küldöttnek választják az eisenachi kongresszusra (v. ö. 496. jegyz.). – *330 331 335*

[508] Az Internacionálé német nyelvű szekciócsoportjának genfi Központi Bizottsága (v. ö. 642. jegyz.) 1869 júl. 1-én határozatot hozott (a „Vorbote" 1869 júliusi száma közölte), amelyben elítélte Schweitzer magatartását és üdvözölte az általános német szociáldemokrata munkáskongresszus (v. ö. 496. jegyz.) egybehívását. Erre a „Sozialdemokrat" 1869 júl. 14-i számában cikk jelent meg, amely azzal vádolta Beckert és az Internacionálét, hogy beavatkoznak az Általános Német Munkásegylet ügyeibe. – *330 335*

[509] Utalás Freiligrath „Banditenbegräbnis" és „Piratenromanze" c. költeményeire. – *330*

[510] Kugelmann 1869 júl. 13-i levelében közölte Engelsszel, hogy meg akarta kérni Marxot, toldja meg tervezett hannoveri utazását egy közös karlsbadi kúrával. Marx leánya, Jenny ezalatt Hannoverban maradna Gertrud Kugelmann-nál. – Kugelmann Marxhoz írt 1869 júl. 17-i levelében megismételte kérését. – *331 343*

[511] A „Demokratisches Wochenblatt" 1869 júl. 17-i számának egyik cikke biztosította olvasóit, hogy a Nemzetközi Munkásszövetség *Főtanácsa* éppúgy vélekedik Schweitzerről, mint a cikk írói, ámde, hogy meghagyja a német munkásmozgalom teljes függetlenségét, nem tartja célszerűnek, hogy most tevékenyen beavatkozzék. Ha Schweitzer csakugyan elmerészkedne a legközelebbi nemzetközi munkáskongresszusra, miként ezt bejelentette, akkor ajtót mutatnának neki. – *332 334 340*

[512] Schweitzer az „államcsínyje" alkalmából (v. ö. 486. jegyz.) azt követelte a tagságtól, hogy nyomban szavazzon az összeolvadó egyletek elnökéről. De a szavazás eredményéről a „Sozialdemokrat" 1869 júl. 9-én hivatalosan csak annyit közölt, hogy Schweitzert „abszolút többséggel" „erős kisebbség" ellenében választották meg elnökké. – *332*

[513] Utalás a „Demokratisches Wochenblatt" 1869 júl. 17-i számának mellékletében „Was Bürger drüben können und hüben könnten" címmel megjelent cikkre. – „Demokratische Korrespondenz" – német kispolgári demokrata hetilap, 1867–1870-ben jelent meg Stuttgartban; a Néppárt sajtószerve. – *332 351*

[514] Talleyrand a franciaellenes koalíció csapatainak bevonulása után, 1814 április elején egybehívta a szenátust, amely kimondta I. Napóleon trónfosztását. A waterlooi vereség után, 1815 júniusában a kamarák többsége azt követelte, hogy mondjon le a trónról. – *333*

[515] V. ö. Engels: „Karl Marx" (16. köt.). – *333 336*

[516] A „Demokratisches Wochenblatt" 1869 júl. 10-i száma közölte, hogy a Nemzetközi Munkásszövetség bázeli kongresszusán (v. ö. 455. jegyz.) csak valóságos tagok vehetnek részt. – *334*

[517] Kugelmann 1869 júl. 17-i levelében megírta Marxnak, hogy Bracke az Internacionálé anyagi támogatását szeretné kérni a Schweitzer-ellenes agitációhoz, de ő (Kugelmann) igyekezett lehűteni Bracke ez irányú reményeit. – *336 340*

[518] Liebknecht 1869 júl. 22-i levelében indokolni igyekezett önhatalmú eljárását a Schweitzer elleni harcban, többek között a „Demokratisches Wochenblatt" 1869 júl. 10-i számában közölt nyilatkozatot (v. ö. 516. jegyz.), amelyre szerinte azért volt szükség, mert Schweitzer Marxhoz és Eccariushoz fűződő barátságával hencegett. Ha Schweitzer lehetőséget kap arra, írta, hogy részt vegyen a kongresszuson, ez eleve a német munkások többségének távoltartását jelenti. – *337 339*

[519] Marx a „Munkafolyamat és értékesítési folyamat" és „A munka megosztása és a manufaktúra" c. szakaszokra utal. A „Tőke" első kötetének második és következő kiadásaiban ezeknek az 5. és a 12. fejezet felel meg. – *337*

[520] Feltehetően Marx „Vogt úr" c. művének (v. ö. 66. jegyz.) Berlinben levő példányairól van szó (v. ö. még 261. jegyz.). – *339*

[521] Maró a „Tőke" első kötete 1872-ben megjelent második német kiadásának előkészítése során használta fel Senior itt említett művét. – *339 364*

[522] Az 1869 júliusi „Vorboté"-ban J. Ph. Becker a német nyelvű szekciócsoport (v. ö. 642. jegyz.) Központi Bizottsága nevében javaslatot tett az eisenachi kongresszusnak (v. ö. 496. jegyz.); ebben Becker, aki időnként bakunyinista befolyás alatt állt, tagadta a proletariátus politikai pártjának és nemzeti keretben való megszervezésének szükségességét. A munkásmozgalom tulajdonképpeni szervezeti formájának a szakszervezeteket minősítette, és a német szociáldemokráciát a német nyelvű szekciócsoport Központi Bizottságának kívánta alárendelni. – *341*

[523] V. ö. 16. köt. 483. old. – *341*

[524] Marx a Főtanács 1869 júl. 20-i ülésén, a bázeli kongresszust előkészítő vita során, beszélt az örökösödési jog megszüntetésének kérdéséről. A beszéd a Főtanács jegyzőkönyvében, Eccarius feljegyzésében maradt fenn. (V. ö. 16. köt.) – A „Bee-Hive Newspaper" 1869 júl. 24-i száma beszámolt a Főtanács üléséről és rövid tartalmi ismertetést közölt a beszédről. – *343*

[525] A Nemzeti Reformligáról van szó, amelyet James O'Brien (Bronterre) és más chartista vezetők alapítottak 1849-ben Londonban. A Liga az általános választójogért és társadalmi reformokért küzdött. 1866-ban, miután csatlakozott a Reformligához (v. ö. 341. jegyz.), belépett a Nemzetközi Munkásszövetségbe. Vezetői, Alfred Walton és George Milner tagjai voltak a Főtanácsnak és részt vettek az Internacionálé több kongresszusán. – *343*

[526] Idézet E. M. Arndt „Des Deutschen Vaterland" (A német ember hazája) c. verséből. – *344*

[527] A „Vorbote" 1869 júliusi száma beszámolt a svájci munkásegyletek 1869 júl. 4-i bázeli küldöttgyűléséről, ahol megtárgyalták az eisenachi kongresszusra induló küldöttek feladatait (v. ö. 496. jegyz.). Helyes határozatokat hoztak az Internacionálé és a szakszervezetek melletti agitációról, de a küldöttek egyidejűleg azt a megbízatást is kapták, hogy vitassák meg a kongresszuson „a nép által történő közvetlen törvényhozást" is. – *345*

[528] A Főtanács Marx irányításával 1869 júliusától szeptember elejéig megfeszítetten dolgozott az Internacionálé bázeli kongresszusának (v. ö. 455. jegyz.) előkészítésén. Részletesen megvitatta a kongresszus programját, Marx beszédét az örökösödési jogról (v. ö. 524. jegyz.), amelyet a Főtanács nevében terjesztettek a kongresszus elé, a Főtanács beszámolóját a kongresszusnak (v. ö. 16. köt.), valamint a művelődésre és az örökösödési jogra vonatkozó határozati javaslatokat. – *346*

[529] Bebel és Liebknecht 1869 július végén írott leveleikben válaszoltak Marx 1869 júl. 27-i levelére (v. ö. 341. old.), amely nem maradt fenn. Egyetértettek Marx véleményével Becker javaslatáról (v. ö. 522. jegyz.). Bebelnek szándékában állt, hogy a kongresszuson harcoljon ellene. Liebknecht azt is megírta, hogy egyletüket a törvények adta lehetőségeken belül a Nemzetközi Munkásszövetség részeként szervezik és felszólítják tagjaikat, csatlakozzanak közvetlenül a Nemzetközi Munkásszövetséghez. – *346 347*

[530] A „Demokratisches Wochenblatt" 1869 júl. 17-i száma „An die deutschen Sozialdemokraten" címmel felhívást közölt az eisenachi kongresszus (v. ö. 496. jegyz.) egybehívására. Német, osztrák és svájci munkásszervezetek képviselőinek neve mellett Amand Goegg aláírása is szerepelt. A „Sozialdemokrat" 1869 júl. 21-i számának egyik cikke Liebknechtet és harcostársait azonosította Goegg kispolgári nézeteivel. – *347*

[531] A genfi Központi Bizottság (v. ö. 642. jegyz.) 1868 okt. 21-én üzenetben üdvözölte a spanyol forradalmárokat; az üzenet megjelent a „Vorbote" 1868 decemberi számában, és röplapként német és francia nyelven. – *348*

[532] Liebknecht a berlini Demokratikus Munkásegylet 1869 máj. 31-i ülésén mondott beszédében (v. ö. 501. jegyz.) kijelentette, hogy August Brass, a „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" szerkesztője, lapjának napi két hasábját bocsátja Marx, Engels és Liebknecht rendelkezésére és ott szocializmusról és kommunizmusról „mindenre való tekintet nélkül" írhatnak. Liebknecht hozzáfűzte, hogy ezt visszautasította, nem akarván elősegíteni, hogy a munkásmozgalom az isten kegyelméből való királyság kezére jusson. (V. ö. még 37. jegyz.) – *351*

[533] V. ö. D. Defoe: „Memoirs of a Cavalier or a Military Journal of the Wars in Germany and the Wars in England from the Year 1632, to the Year 1648", London 1720, 19., 36. old. – *351*

[534] Confusion worse confounded (A zavart még jobban összezavarják) – v. ö. Milton: „Paradise Lost", 2. könyv. – *356*

[535] Marx valószínűleg a „Sozialdemokrat" 1869 aug. 10-i, 13-i és 15-i számait nevezte schweitzeriádáknak; ezek cikkeket közöltek az eisenachi kongresszusról (v. ö. 496. jegyz.). – *357*

[536] Dupont a Főtanács 1869 aug. 17-i ülésén számolt be a pénz visszafizetéséről. – *358*

[537] Ludwig Neumayr levele az Internacionálé Főtanácsához 1869 aug. 14-én kelt. – *358*

[538] „Wiener-Neustädter Wochenblatt" – osztrák liberális újság, 1869-től jelent meg. – *358*

[539] „La Federación" – az Internacionálé barcelonai szekciójának (későbbi föderációjának) hetilapja, 1869 augusztusától 1873-ig jelent meg Barcelonában; a bakunyinisták befolyása alatt állt. – *359*

[540] Anton Żabicki a Főtanács 1869 aug. 17-i ülésén számolt be a lengyel ácsok és téglagyári munkások 1869-es poseni sztrájkjáról; az ülésen Marx is jelen volt. – *359*

[541] Eccarius 1869 aug. 14-én adott hírt a „Bee-Hive Newspaper"-ben W. Sylvis július végén bekövetkezett haláláról. A Főtanács aug. 17-én megbízta Eccariust, hogy a National Labor Unionhoz (v. ö. 480. jegyz.) intézett üzenetben fejezze ki a Főtanács részvétét. Az üzenet a „Bee-Hive Newspaper" 1869 aug. 21-i számában jelent meg. Az 1869 aug. 21-i „Demokratisches Wochenblatt" mellékletében (London, aug. 16-i kelettel) szintén nekrológot közölt Sylvisről. – *359*

[542] Engels kb. 1869 aug. 19-től szeptember elejéig Németországban tartózkodott és néhány napot rokonainál töltött Engelskirchenben. – *360 364*

[543] Hiltrop „Über die Reorganisation der Knappschaftsvereine" c. cikke a „Zeitschrift des königlich preussischen statistischen Bureaus" c. folyóirat 1869 áprilisi, májusi és júniusi számaiban jelent meg. A szászországi szénbányák bányamunkásegyleteiről Engels 1869 februárjában beszámolót írt a Főtanácsnak (v. ö. 398. jegyz.). – „Zeitschrift des königlich preussischen statistischen Bureaus" – német havi folyóirat, 1860 októberétől 1905-ig jelent meg Berlinben; Poroszország hivatalos statisztikai folyóirata. – *361*

[544] Liebknecht 1869 aug. 21-én tette közzé a „Demokratisches Wochenblatt" mellékletében Marx életrajzát, amelyet Engels a „Zukunft" számára írt (v. ö. 16. köt.). Liebknecht az utánnyomásnál kihagyta a következő, Lassalle-ra vonatkozó mondatot: „Írásainak egész tartalmát mástól vette át, mégpedig nem félreértések nélkül; volt egy szellemileg felette álló elődje, akinek létezését ő mindenesetre elhallgatta, miközben írásait vulgarizálta, s akinek neve – Karl Marx" (v. ö. 16. köt. 351. old.). – Liebknecht 1869 aug. 17-én ezt írta Marxnak: „Engels rólad szóló írását ezen a héten közlöm, de kihagyok belőle egy részt, amely túlságosan sértené a »lassalleánusokat« (azt, hogy Lassalle rosszhiszeműen agyonhallgatott téged)." – *361*

[545] A „Demokratisches Wochenblatt" 1869 aug. 28-án a következő hírt közölte: „Eisenachban elrendelték, hogy a közös sajtószerven kívül (»*Volksstaat*«, most még »*Demokratisches Wochenblatt*«) Ausztriában a »*Volksstimme*« és Svájcban a »*Felleisen*« tekintendő pártlapnak." – „*Felleisen*" – német nyelvű hetilap, 1862–1874 között jelent meg Zürichben és Genfben, a német munkásegyletek sajtószerve Svájcban; 1868 augusztusában közel állt az Internacionáléhoz, adatokat közölt tevékenységéről. – *361*

[546] Az eisenachi kongresszuson (v. ö. 496. jegyz.) nagy vita folyt az alapítandó párt nevéről; a vitában Moritz Rittinghausen kispolgári demokrata is részt vett. Végül a Szociáldemokrata Munkáspárt (Sozialdemokratische Arbeiterpartei) név mellett döntöttek. A vitáról a „Demokratisches Wochenblatt" 1869 aug. 21-i számának melléklete számolt be. – *361*

[547] A Porosz Rajna-tartományban, Badenban és más német területeken katolikus papok a hatvanas években demagóg agitációt folytattak az általános választójogért, a munkástörvényhozásért stb. A katolikus propagandával akarták megakadályozni a szocialista eszmék elterjedését a munkások körében. Düsseldorfban, Németország katolikus egyleteinek 20. közgyűlésén 1869 szeptemberében határozatot hoztak, hogy valamennyi réteg kereszténveitől el kell várni a munkásosztállyal való törődést. – *362*

[548] Utalás a „Brumaire tizennyolcadikája" (v. ö. 265. jegyz.) második kiadására; Marx levelére (amelyet eddig nem sikerült megtalálni) Otto Meissner kiadó 1869 szept. 28-án azt válaszolta, hogy valamennyi példányt szétküldte, csak 25-öt tartott magánál. – *362*

[549] A ribbonmanek, ribbonisták (szalagviselők; jelükről, a zöld szalagról) a katolikus ír parasztok észak-írországi titkos társaságának tagjai voltak; sok helyütt megtámadták a landlordokat és ezek intézőit. Mozgalmukból hiányzott a szervezettség. – *364 688*

[550] Az idézet forrását eddig nem sikerült megtalálnunk. – *365*

[551] Royal Irish (Constabulary) (Királyi Ír Rendőrség) – az ír lakosság megfélemlítését, az angol uralom fenntartását szolgáló rendőri alakulat. – *365*

[552] Marx 1869 okt. 8–9-én folytatott tárgyalásokat Otto Meissnerrel Hamburgban. – *365*

[553] V. ö. Engels: „Írország története" (16. köt.). – Az elkészült töredék annak a nagyobb történeti munkának a része, amelyet Engels erről a témáról írni szándékozott; 1869 utolsó hónapjaiban és 1870 első felében dolgozott e művén. Írország történetének példáján le akarta leplezni az angol gyarmati uralom rendszerét és módszereit, és be akarta mutatni, hogy ezek milyen súlyos következményekkel járnak mind az elnyomott, mind az elnyomó nemzet sorsára. Ezenkívül bírálni szándékozott az angol polgári történészek, nemzetgazdászok és földrajztudósok munkáit, akik soviniszta szellemben meghamisították az ír valóságot. – Engelst már 1869 nyara óta foglalkoztatta a gondolat, hogy könyvet ír Írország történetéről. 1869 szeptemberében beutazta az országot, hogy jobban megismerje. Tervezett könyvéhez terjedelmes irodalmat és számos történeti forrásmunkát dolgozott fel: ókori és középkori szerzők műveit, annálészeket, régi törvénytárakat, törvényeket, folklorisztikus és irodalmi emlékeket, útleírásokat, történeti, régészeti, gazdaságtörténeti, földrajzi, geológiai stb. műveket. Az a bibliográfiai jegyzék, amelyet Engels Írország történetéhez összeállított, több mint 150 címet foglal magában. Ebben az időben teleírt 15 kivonatfüzetének legnagyobb részét a tervezett könyv előkészületi anyaga tölti meg, nem számítva a különálló lapokra írott töredékeket, jegyzeteket és az újságkivágásokat. Engels az ír források tanulmányozásához megtanulta az óír nyelvet. Az ír annálészek és óskandináv sagák egyes passzusait maga fordította le németre. Marx állandóan segítette Engelst Írország történetének tanulmányozásában és nagy jelentőséget tulajdonított a tervezett műnek. Közös vitáik során alakult ki nézetük az ír történelem legfontosabb problémáiról. – Engelsnek csak az első fejezet („Természeti feltételek") megírására volt ideje. A második fejezet („Az ősi Írország") befejezetlen maradt, és az utolsó két fejezet megírását Engels el sem tudta kezdeni, bár lényegében a mű valamennyi részéhez összegyűjtötte az anyagot. – *365 366 480 667 687*

[554] Az Általános Német Fémmunkásszervezet a Német Munkásszervezetek Szövetségének (v. ö. 258. jegyz.) egyik legerősebb tagja volt. Vezetői, akik ellenzékben voltak Schweitzer politikájával szemben, felhasználták Marx hannoveri tartózkodását arra, hogy tőle tanácsot kérjenek. Marx az 1869 szept. 30-i megbeszélésen útmutatásokkal látta el őket a szakszervezetek politikai jelentőségéről. J. Hamann főpénztáros a Fémmunkásszervezet vezetősége nevében körlevélben számolt be a Marxszal folytatott megbeszélésről; szövege megjelent a „Volksstaat" 1869 nov. 27-i számában. – *366*

[555] A Szociáldemokrata Munkáspárt braunschweigi választmányának tagjai (Bracke, Spier és Bonhorst) 1869 okt. 3-án keresték fel Marxot Hannoverban. Bonhorst Marxhoz írott 1869 okt. 25-i leveléből kitűnik, hogy többek között a földkérdésben hozott bázeli határozat (v. ö. 562. jegyz.) németországi alkalmazásáról tárgyaltak. – *366*

[556] A kormány 1865 júliusában „általános politikai okokból" kiutasította Liebknechtet Poroszországból. Mint az északnémet Reichstag képviselője mentelmi jogot élvezett ugyan, de csak a Reichstag üléseinek idején. – A tervezett találkozás Marx és Liebknecht között nem jött létre (v. ö. még 622. old.). – *366 622*

[557] V. ö. Edward Wakefield: „An Account of Ireland, Statistical and Political", 2 köt., London 1812. – *367–369 374 382 398 443 463 469*

[558] V. ö. Isaac Butt: „The Irish People and the Irish Land", Dublin 1867, 69., 84. old. – *367 382*

559 Flerovszkij „Положение рабочего класса в России" c. könyvét (megjelent Pétervárott 1869-ben, Ny. P. Poljakov kiadásában) Ny. F. Danyielszon küldte el Marxnak 1869 őszén; Danyielszon kifejezte azt a reményét, hogy a könyv hasznos anyaggal szolgál majd a „Tőke" további részeihez. Flerovszkij műve arra késztette Marxot, hogy komolyan foglalkozzék az orosz nyelv megtanulásával. – *368 369 427 434 436 457 466 472 489 625 626*

560 Az ateista kongresszust 1869 dec. 8-ra hívták össze Nápolyba a Béke- és Szabadságligához (v. ö. 42. jegyz.) közelálló kispolgári demokraták, ellensúlyozni akarván az 1869 dec. 8-tól 1870 okt. 20-ig ülésező vatikáni ökuménikus zsinatot. A hatóságok feloszlatták az ateista kongresszust. – *368*

561 Pale (palánk) – Írország azon részének neve, amely a középkorban angol gyarmat volt. Ez a sziget délkeleti részén létesült, az angol-normann feudális urak XII. századi sikeres hódító hadjáratának eredményeképpen. Az erődítésekkel (innen az elnevezés) körülvett terület kiindulópontul szolgált a sziget még nem meghódított része elleni angol hadjáratokhoz, amelyek a XVI–XVII. században az egész ország meghódításával zárultak le. – *370 420*

562 A bázeli kongresszus (v. ö. 455. jegyz.) után a délnémet Néppárt vezetői és a „Felleisen" c. lap (v. ö. 545. jegyz.) heves polémiába kezdtek a föld magántulajdonának eltörlésére vonatkozó bázeli kongresszusi határozat ellen. A befolyásuk alatt álló munkásokat rá akarták venni, hogy emeljenek szót a magántulajdon mellett. Goegg, a „Felleisen" főszerkesztője igyekezett kibékíteni kispolgári olvasóit a bázeli határozattal és a „Volksstaat" 1869 okt. 9-i számának egyik cikkében megpróbálta elkenni a határozat forradalmi jelentőségét (Marx bizonyára ezt a cikket nevezi a levélben „Goeggiádá"-nak). – Liebknecht elvileg egyetértett a bázeli határozattal, de úgy vélte, ha a párt hivatalosan állást foglal mellette, a délnémet Néppárt proletár hívei elszakadnának a Szociáldemokrata Munkáspárttól. 1869 szept. 29-én a „Demokratisches Wochenblatt"-ban kijelentette, hogy minden párttagnak állást lehet és kell foglalnia a határozathoz, amely azonban a pártot nem kötelezi. Liebknecht taktikája a párton belül elutasításra talált; hamarosan ő maga is a határozat szellemében kezdett tevékenykedni. – A pártválasztmány Liebknechttel ellentétben a bázeli határozat nyílt elfogadása mellett emelt szót. Bonhorst, Bracke és Spier Hannoverben Marxszal is beszéltek a kérdésről (v. ö. 555. jegyz.). Bonhorst 1869 okt. 25-én azzal a kéréssel fordult Marxhoz, fejtse ki a földkérdést olyan világosan, hogy ezt vezérfonalként felhasználhassák a német parasztok körében folytatott agitáció során. Marx Bonhorst levelét is elküldte Engelsnek. (V. ö. még 569. jegyz.) – *371 373*

563 A. A. Szerno-Szolovjevics 1869 augusztusában öngyilkos lett. A hírt, hogy irodalmi hagyatéka Bakunyinra száll, Marx az „Egalité" 1869 okt. 1-i számának egyik közleményében olvasta. Ebben felkérték mindazokat, akiknél az elhunyt kéziratai, levelei és más dokumentumai vannak, bocsássák ezeket az újság rendelkezésére közzétételre és egy életrajz megírására. – *371 374*

564 Marx valószínűleg a párizsi és lyoni tudósításokra utal, amelyeket Bakunyin átdolgozott és az „Egalité" 1869 okt. 16-i számában a külföldi hírek rovatában közölt. – *371*

565 V. ö. Hermann Greulich: „Die Heulmaierei gegen den Basler Kongress", megjelent a „Volksstaat" 1869 okt. 16-i számában (v. ö. még 562., 599. jegyz.). – *371*

566 Elavult 1789-es módnak nevezi Marx a francia forradalom által elkobzott feudális földbirtokok felparcellázását; egy számszerűleg jelentős kisparaszti réteg kialakulását eredményezte, amely hosszú elnyomorodási folyamatra volt kárhoztatva (v. ö. 7. köt. 243. old. és 16. köt. 386–388. old.). – *371*

567 A Land and Labour League (Föld- és Munkaliga) 1869 októberében alakult meg Londonban a Főtanács részvételével. A Liga végrehajtó bizottságában a Főtanácsnak több mint 10 tagja foglalt helyet. Programjába, amelyet Marx útmutatásai alapján Eccarius fogalmazott meg (v. ö. 16. köt. 526–529. old.), általános demokratikus követeléseken (a pénz- és adóügyek reformja, művelődésügyi reform stb.) kívül felvette a föld társadalmi tulajdonba vételének és a munkanap megrövidítésének követelését, valamint az általános választójogra és mezőgazdasági kolóniák alakítására vonatkozó chartista követeléseket. Marx arra számított, hogy a Liga tevékenysége elősegíti majd az angol munkásosztály forradalmasítását és az angliai önálló proletárpárt megalapítását. De már 1870 őszén megerősödött a Ligában a polgári elemek befolyása és a szervezet fokozatosan elszakadt az Internacionálétól. – *372 384 387 630*

568 Írországban 1869 nyarán és őszén széles körű mozgalom bontakozott ki a bebörtönzött fémek (v. ö. 53. jegyz.) szabadon bocsátása érdekében. Számos gyűlésen petíció benyújtását határozták el, amelyekben az ír forradalmárok szabadon bocsátását követelték az angol kormánytól. Gladstone miniszterelnök azonban elutasította ezeket a követeléseket. 1869 okt. 24-én Londonban tömegtüntetést rendeztek a fémek érdekében (v. ö. 686. old.). A Főtanács ezután elhatározta, hogy felhívást intéz a brit néphez a bebörtönzött írek védelmében. A megírásával Marxot, Lucraftet, Jungot és Eccariust bízták meg. Marx javaslatára elhatározták, hogy a kérdést átfogóbban vizsgálják meg. A Főtanács 1869 novemberében részletesen megvitatta a brit kormány magatartását a bebörtönzött írekkel szemben. Marx a vitában kétszer szólalt fel (v. ö. 16. köt. 530–533. old.); határozati javaslatát – „A Főtanács határozati javaslata a brit kormány magatartásáról az ír amnesztia kérdésében" –, amelyről Engelsnek is beszámolt (v. ö. 384–385. old.), a Főtanács 1869 nov. 30-án fogadta el (v. ö. még 16. köt. 372. old.). – *372 626 643 653 686*

569 Leonhard Bonhorst 1869 okt. 25-én egyebek közt ezt írta Marxnak: „Önnek, aki már régóta és alaposan tanulmányozta az összes statisztikákat, kell a legjobban tudnia, hogy a *német* parasztot hol szorítja leginkább a cipő... Ha aztán ott ígérünk neki operációt, akkor azt hiszem, árkon-bokron keresztül velünk jön. – Pl. azt hiszem (bocsásson meg, ha netán újonc vagyok), a jelzálog kérdése sikeres lehetőség volna. Éppúgy a földek termőképességének növelése. Kölcsönös biztosítások. Versenyképesség a nagybirtokokkal. Iskolaügy. Mindez az állam elvére alapozva." – *373*

570 Bírósági határozat ellenére 1869 okt. 16-án Cellében (Hannover) a porosz katonai hatóságok parancsára lerombolták a porosz–osztrák háborúban (a Langensalza melletti csatában) 1866 júniusában elesett hannoveriak emlékművét. Roon hadügyminiszter így nyilatkozott erről az északnémet Reichstagban: „*Poroszország katonai állam*, Celle katonai hatóságai csak a házitörvényüket gyakorolták." – *374 380*

571 A „Bee-Hive Newspaper" 1869 okt. 30-i számának „Ministers and the Fenian Prisoners" c. vezércikke helyeselte Gladstone-nak az ír nemzeti felszabadító mozgalommal szembeni politikáját. – *374*

572 A boltoni fonók sztrájkja 1869 okt. 19-től nov. 4-ig tartott és a munkások vereségével végződött. – *374*

573 Marx valószínűleg a bostoni „Pionier" 1869 okt. 13-i számának „Unser Redakteur" c. cikkére utal, amely kirohanásokat tartalmazott Marx „Tőké"-je ellen. – *375*

574 Schweitzer kihasználta Liebknecht kezdeti következetlenségét a bázeli kongresszus (v. ö. 455. jegyz.) határozatainak propagálásában és a „Sozialdemokrat" 1869 októberi számaiban cikksorozatot közölt, amelyben azzal vádolta az eisenachiakat (v. ö. 496. jegyz.), hogy

elárulták a munkásosztályt, elszakadtak a szocialista programtól és a Néppárt (v. ö. 138. jegyz.) uszályába kerültek. Bonhorst a „Der famose Diktator und eine der Braunschweiger »Strohpuppen« im Lichte der Baseler Beschlüsse" c. cikkel, amely a „Volksstaat" 1869 okt. 27-i és 30-i számaiban jelent meg, válaszolt Schweitzer vádjaira. Ebben kimutatta, hogy a lassalleánus Általános Német Munkásegylet csak deklarálja a szocialista elveket, de semmit sem tett megvalósításukért, Schweitzer pedig, aki úgy tesz, mintha a falusi proletariátus érdekeit képviselné, a porosz junkerok támogatását élvezi. – *375 377*

575 Bonhorstot 1869 okt. 27-én Magdeburgban letartóztatták azzal a váddal, hogy egy magdeburgi gyűlésen támadta a porosz katonai rendszert. 28 napi vizsgálati fogság után 4 heti börtönbüntetésre ítélték. – *375*

576 1869 nov. 6-án Viktória királynő jelenlétében ünnepélyesen felavattak egy új londoni Temze-hidat (a Blackfriars-Bridge-et) és a Holborn-viaduktot. – *375*

577 Marx a „Tőke" első kötetében (v. ö. 23. köt. 683. old.) idézi George Ensor művét: „An Inquiry concerning the Population of Nations: containing a Refutation of Mr. Malthus's Essay on Population", London 1818. – *375 384*

578 Arthur O'Connor egyik vezetője volt a United Irishmen elnevezésű titkos forradalmi szervezetnek, amely célul tűzte ki a független ír köztársaság megalakítását. A United Irishmen 1798 május–júniusában felkelést szervezett a brit uralom ellen. O'Connort a felkelés előestéjén letartóztatták, 1803-ban Franciaországba emigrált. A felkelést kegyetlenül leverték, és Írország maradék függetlenségét is elvesztette (v. ö. még 57. jegyz.). – *376 406*

579 „Cobbett's Weekly Political Register" – angol radikális hetilap; különböző címekkel 1802-től 1835-ig jelent meg Londonban. – *376*

580 Feltehetően a „La régence de Decembrostein" c. vaudeville-ról (Párizs 1869) van szó. – *377*

581 „La Réforme" – francia hetilap, 1869-ben jelent meg Párizsban; folytatása volt a „L'Association" c. folyóiratnak (Párizs–Brüsszel 1864–1866) és a „La Coopération" c. újságnak (Párizs 1866–1868); a polgári republikánusok lapja. – „Le Rappel" – francia napilap, a baloldali republikánusok orgánuma, alapították Victor Hugo és Henri Rochefort; 1869-től 1928-ig jelent meg Párizsban; élesen bírálta a II. császárságot, támogatta a Párizsi Kommünt. (V. ö. még 379. jegyz.) – *377*

582 V. ö. H. C. Carey: „Principles of Social Science", Philadelphia 1868–1869. – *377 383 388 393*

583 Marx Freiligrathot Classen-Kappelmann gyároshoz, a kölni magisztrátus tagjához hasonlítja, aki a Haladópárt más tagjaival együtt 1865 júliusában egy reformünnepély előkészítésében vett részt, de miután azt betiltották, a letartóztatástól való félelmében Belgiumba utazott. A Kölnbe érkezett vendégek zárt ajtókra találtak és kénytelenek voltak az állatkertben gyülekezni. A gyűlést a rendőrség szétkergette. – A Heine tevéjére való utalás az „Atta Troll" c. költemény V. fejezetére vonatkozik, amelyben „az oroszlánt megénekli a teve". – *379*

584 Ledru-Rollin 1869 nov. 7-én felhívással fordult a francia választókhoz, amely a „Réveil" 1869 nov. 10-i számában „Aux électeurs" címmel jelent meg. Marx arra utal, hogy

Ledru-Rollin az 1848 dec. 10-i elnökválasztás során a kispolgári demokraták elnökjelöltje volt. – *379*

585 Az „Ember és a Polgár Jogai"-ról van szó. – Az Ember és a Polgár Jogainak Nyilatkozata (Déclaration des droits de l'homme et du citoyen) a francia forradalmi alkotmányok első, elvi bevezető része. Az 1792-ben egybegyűlt Nemzeti Konvent által a jakobinus diktatúra első hónapjaiban kidolgozott 1793-as köztársasági alkotmány bevezető nyilatkozata kihirdette a nép szuverenitását, forradalomra való jogát, garantálta a személyes szabadságjogokat, megszüntette a vagyoni cenzust, bevezette az általános választójogot, és bár sérthetetlennek nyilvánította a magántulajdont, túllépett a formális demokrácián és a társadalom kötelezettségének nyilvánította, hogy munkát és a munkaképteleneknek ellátást biztosítson. Az alkotmány a polgárháború és az ellenforradalmi intervenció miatt nem lépett életbe; később az ellenforradalmi burzsoázia eltörölte. – *379*

586 A Korea partjainál 1869 áprilisában történt eseményekről a „Московские ведомости" számolt be 1869 szept. 23-án. – *380*

587 Jeremiah O'Donovan Rossát, az ír nemzeti felszabadító mozgalom egyik bebörtönzött tagját, Tipperary parasztjai 1869 nov. 25-én megválasztották az angol alsóház tagjának. – *382 397 688*

588 Engels arra a részleges amnesztiára utal, amelyet 1869 novemberében hirdettek meg Itáliában némely hivatali stb. vétségre. – *382*

589 V. ö. William Parsons, Earl of Rosse: „Letters on the State of Ireland", London 1847 és „A few Words on the Relation of Landlord and Tenant in Ireland etc.", London 1867, valamint James Hewitt, Viscount Lifford: „Ireland and the Irish Church", London 1842, „Thoughts on the present State of Ireland", London 1849 és „A Plea for Irish Landlords etc.", Dublin 1867. – *382*

590 V. ö. Léonce de Lavergne: „The rural Economy of England, Scotland and Ireland" Edinburgh és London 1855. – *383*

591 „A Főtanács beszámolója a Nemzetközi Munkásszövetség IV. általános kongresszusának Bázelban" angolul „Report of the Fourth Annual Congress of the International Working Men's Association, held at Basle, in Switzerland" címmel jelent meg 1869-ben Londonban. (V. ö. még 455., 497. jegyz.) – *384 633 653*

592 Marx beszédei a brit kormány politikájáról az ír amnesztia kérdésében a Főtanács nov. 16-i és 23-i ülésein hangzottak el, és Eccariusnak, a Főtanács titkárának kézírásos jegyzőkönyvében maradtak fenn (v. ö. 16. köt. 530–533. old.). A Főtanács nov. 30-án egyhangúlag elfogadta Marx határozati javaslatát; szövegét csak egy helyen változtatták meg: az első bekezdésből Odger indítványára törölték a „szándékosan" szót. A Főtanács nov. 16-i üléséről beszámolt a „Reynolds's Newspaper" 1869 nov. 21-i és a „National Reformer" nov. 28-i száma; a nov. 23-i ülésről beszámolt a „Reynolds's Newspaper" nov. 28-i és a „National Reformer" dec. 5-i száma. (V. ö. még 568. jegyz.) – *384 396 399 401*

593 Gladstone 1862 okt. 7-i newcastle-i beszédében üdvözölte Jefferson Davist mint a rabszolgatartó déli államok konföderációjának elnökét. A beszéd a „Times" 1862 okt. 9-i számában jelent meg. – *384 446*

594 Gladstone liberális kormánya 1868 decemberében lépett a tory Disraeli-kormány helyébe. A liberálisok választási győzelmét elősegítette Gladstone ígérete, hogy megoldja az ír

problémát. A választási harc hevében az ellenzéki képviselők az alsóház ülésein bírálták a toryk írországi politikáját és I. Vilmos XI. századi hódító politikájához hasonlították. – *385*

595 Mindenki a maga Cromwellja (be every man his own Cromwell) – angol szólás, értelme körülbelül: mindenki úr a maga szemétdombján. – *385 580*

596 Liebknecht 1869 nov. 13-i levelében sürgősen tudományos cikkeket kért Marxtól és Engelstől. Sajnálkozott, hogy Marx németországi tartózkodása során (v. ö. 885. jegyz.)t nem találkoztak, és hozzáfűzte, hogy Marx sok mindent, amit most helytelenít, másként ítélne meg. – *385*

597 Elisée Reclus 1869 július–augusztusában Londonban tartózkodott; júl. 6-án és aug. 17-én részt vett az Internacionálé Főtanácsának ülésein. – *386 388*

598 Az oroszországi amnesztiarendeletet 1868 máj. 25-én (jún. 6-án) írták alá. Amnesztiát kaptak azok, akiket 1866 jan. 1-e előtt ítéltek el politikai vétségek miatt, ezenkívül néhány bebörtönzött külföldi, akiket a cár parancsára örökre kiutasítottak az országból. Az amnesztia alapján néhány lengyel is visszatérhetett hazájába, akiket húsz évnél rövidebb szabadságvesztésre ítéltek. – A welf-összeesküvésről v. ö. 310. jegyz. – *387*

599 „Der Volksstaat" – a Szociáldemokrata Munkáspárt (az eisenachi párt) lapja, 1869 okt 2-től 1876 szept. 29-ig jelent meg Lipcsében (eleinte kétszer, 1873 júliusától háromszor hetenként). Az eisenachi kongresszuson (v. ö. 496. jegyz.) a „Demokratisches Wochenblatt" (v. ö. 19. jegyz.) nevét változtatták „Der Volksstaat"-ra. A lap a német munkásmozgalom forradalmi irányzatának nézeteit tükrözte. A rendőrség és a kormány folytonosan üldözte a lapot, így a szerkesztőség összetétele a szerkesztők letartóztatása miatt gyakran változott; az általános vezetést azonban Liebknecht tartotta kézben. A lap jellegére Bebelnek is nagy befolyása volt, ő vezette a „Volksstaat" kiadóvállalatát. – Marx és Engels a lapnak megalapítása óta munkatársai voltak; segítették a szerkesztőség munkáját és bírálatukkal előmozdították a forradalmi vonalvezetés fenntartását. A „Volksstaat", bizonyos gyengeitől és hibáitól eltekintve, a hetvenes évek egyik legjobb munkáslapja volt. – *388 422 424 448 463 492 503 685*

600 A „Tőke" első kötetének francia fordítását 1869 októberében Charles Keller, az Internacionálé párizsi szekciójának tagja kezdte el. A fordítás kéziratát elküldte Marxnak, aki néhány helyen kijavította (v. ö. 624. old.). – Keller részt vett a Párizsi Kommünben és annak leverése után Svájcba emigrált. A fordítást nem fejezte be. A „Tőke" első kötetének teljes francia fordítása Joseph Roy munkája (v. ö. 68. jegyz.). – *388 406 624 685*

601 V. ö. Ricardo: „On the Principles of Political Economy and Taxation", harmadik kiad., London 1821. – *389*

602 V. ö. Marx 1851 aug. 14-i levelét Engelshez (27. köt. 292–294. old.). – *391*

603 A „Volksstaat" 1869 nov. 10-i számának melléklete és a nov. 13., 17. és 20. számok közölték G. S. Schäfer, egy szabadegyházközségbeli prédikátor „Vom Rechte, das mit uns geboren" című előadását. – *392*

604 Carey elleni polémiájában Marx a „gyarmat" szót ugyanabban az értelemben használja, mint Carey: az új, még be nem telepített földet nevezi így. – *395*

605 Az oldalszámok a „Tőke" első kötetének első kiadására vonatkoznak. V. ö. ehhez *23.* köt. 477. skk. old. – *395*

606 Észak-Amerika gyarmatosítása elválaszthatatlan a tőke eredeti felhalmozásának folyamatától. Az indiánok tömeges kiirtása, földjeik elrablása, a kisfarmerek előzése, a munkások kegyetlen kizsákmányolása, a fehérek kényszermunkája és a négerrabszolgaság kísérőjelenségei voltak a polgári rend kialakulásának az észak-amerikai gyarmatokon és később az Egyesült Államokban. – *396*

607 A Főtanács 1869 nov. 23-i ülésén folytatták a vitát az ír politikai foglyok kérdéséről (v. ö. még 568., 592. jegyz.). – *396*

608 Muddlehead angolul zavarosfejűt jelent. – *396*

609 Kedden, azaz nov. 30-án fogadta el a Főtanács a Marx által előterjesztett javaslatot az ír kérdésről (v. ö. még 592. jegyz.). – *396*

610 1867 február–márciusában a féniek (v. ö. 53. jegyz.) fegyveres felkelésre készültek. Az angol hatóságok tudomást szereztek erről s így az egyes grófságokban könnyen elfojthatták az elszigetelt felkeléseket. Számos féni vezetőt elfogtak és bíróság elé állítottak. – *397*

611 „Solicitor's Journal and Weekly Reporter" – angol liberális jogi folyóirat, ezzel a címmel 1857 és 1927 között jelent meg Londonban. – *397*

612 Chetham Könyvtár (Chetham Library) – Manchester legrégibb, a XVII. században alapított könyvtára; Marx 1845-ben, első angliai tartózkodása idején ott dolgozott Engelsszel. – *397 410 499*

613 Bővebbet Engels Írország történetével kapcsolatos kutatásairól v. ö. 553. jegyz. – A Brehon Law volt a régi írországi törvénygyűjtemény általános megjelölése; a brehonokról, a régi ír jogszokások őrzőiről és kommentátorairól nevezték el így. A Brehon Law 1605-ig volt érvényben Írországban, ekkor a brit kormány hatálytalanította. 1852-ben kinevezett egy bizottságot a régi ír törvénygyűjtemény kiadására. Az első három kötet („Ancient Laws of Ireland") 1865-ben, 1869-ben és 1873-ban jelent meg „Senchus Mor" (A régi idők nagy könyve) gyüjtőcímmel. A törvények kiadását 1901-ig folytatták. – *398 418 426 427 443 447 480*

614 V. ö. John Davies: „Historical Tracts", Dublin 1787. Engels a továbbiakban John Daviesnek Salisbury grófhoz intézett két leveléből idéz. – *398 405 409*

615 III. Napóleon 1869 nov. 29-én, a törvényhozó gyűlés rendkívüli ülésszakának megnyitásán mondott beszédét a „Journal des Débats" és más francia újságok 1869 nov. 30-án közölték. Prévost-Paradol edinburghi beszédei, amelyeket 1869 novemberében, angliai utazása során mondott, az angol sajtóban és több francia újságban, köztük a „Journal des Débats" 1869 nov. 16-i és 18-i számaiban jelentek meg. – Az „ezeréves birodalom" („millennium") hirdetői különböző bibliai helyekre (pl. János Jel., 20, 4–5.) hivatkozva azt jövendölték, hogy Jézus vissza fog térni és ezer évig uralkodni fog a földön. Ez az „ezeréves birodalom" az igazságosság, az általános egyenlőség és jólét megvalósulása lesz. – *398*

616 „The National Reformer" – angol hetilap. 1860-tól 1893-ig jelent meg Londonban; a polgári radikálisok sajtószerve. – *399*

617 Marx november elején az ír kérdésben két témát javasolt a Főtanácsnak megvitatásra: 1. Az angol kormány eljárása az ír amnesztia kérdésében. 2. Az angol munkásosztály álláspontja az ír kérdésben (v. ö. 380. old.). Az első kérdés vitájáról v. ö. 384–385. old.

A második kérdés megvitatását Marx betegsége miatt elhalasztották; a Főtanács később már nem tért vissza rá, mert a német–francia háború kitörésével más feladatok kerültek napirendre. V. ö. még 637–638., 654–657. old. – *399*

618 Az 1867-es ír felkelés leverését (v. ö. 610. jegyz.) követő véres terrorhullám nagyszabású tiltakozó mozgalmat indított el Írországban és Angliában, amelybe az Internacionálé Főtanácsa is bekapcsolódott (v. ö. 53. jegyz.). Marx arra törekedett, hogy kidolgozza a proletariátus egységes taktikáját a nemzeti kérdésben és elterjessze a proletár internacionalizmus eszméit az angol munkások körében; ragaszkodott ahhoz, hogy a Főtanács nyilvános vitát rendezzen az ír kérdésről. Erre az ír és az angol sajtó képviselőit is meghívták. A vita 1867 nov. 19-én kezdődött. A Főtanács 1867 nov. 20-i rendkívüli ülésén jóváhagyta „A Manchesterben bebörtönzött féniek és a Nemzetközi Munkásszövetség" c. emlékiratot (v. ö. 16. köt.), amelyet Marx szövegezett meg. – *399*

619 „Irish People. Weekly Journal of News, Politics and Literature" – angol nyelvű ír hetilap, megjelent 1864-től 1873-ig New Yorkban. – *400*

620 Bracke 1869 nov. 11-i levelében azt írta Marxnak, hogy Bonhorst választmányi titkár letartóztatása (v. ö. 575. jegyz.) a Szociáldemokrata Munkáspártnak újabb nehézségeket okoz. – Catilinárius egzisztencia – minden szélsőségre kapható kalandor, deklasszált elem. – *400 402*

621 „*Didaskalia*. Blätter für Geist, Gemüt und Publizität" – 1823–1903 között a „Frankfurter Journal" c. német lap napi melléklete. – *401*

622 A Habeas Corpus törvényt 1679-ben fogadta el az angol parlament. Minden angol alattvalónak jogot ad arra, hogy ne lehessen ítélet nélkül letartóztatni és kötelez minden hatóságot, hogy bírói parancsra (Writ of Habeas Corpus) a letartóztatott személy testét záros határidőn belül (3–20 nap alatt) a főtörvényszék elé állítsa a letartóztatás törvényességének megállapítására. A főtörvényszék ezután vagy szabadon bocsátja a letartóztatottat, vagy óvadék ellenében szabadlábra helyezi vagy határozatilag megerősíti a letartóztatást. A Writ of Habeas Corpus a törvény értelmében felségárulás esetére nem terjed ki; a törvény hatályát a parlament időlegesen felfüggesztheti. – *401 628*

623 Karl Klein és Friedrich Wilhelm Moll 1869 dec. 3-án megírták Engelsnek, hogy a solingeni vas- és acéláru szövetkezet (v. ö. 458. jegyz.) anyagi és pénzügyi nehézségekkel küzd és támogatást kértek tőle. Engels a levélre feljegyezte: „Megválaszolva 70. 2. 8-án, 50 tallér ajánlottan elküldve. A kamatok a szövetkezet *tartalékalapjának* javára írandók." – *402 404 634*

624 Jules Favre a törvényhozó testület 1869 nov. 30-i ülésén meginterpellálta a kormányt néhány törvénysértő cselekménye tárgyában, úgymint a testület üléseinek elnapolása, a hatóságok beavatkozása az 1869 május–júniusi törvényhozó testületi választásokba stb. A dec. 7-i ülésen napirendre került Durand képviselő megbízatásának felülvizsgálása. Forcade-Laroquette belügyminiszter támogatta Durand jelöltségét, Favre pedig javasolta, hogy vizsgálják felül a Durandra leadott szavazatokat. A francia burzsoázia parlamenti ellenzékéhez, az ún. harmadik párthoz (tiers parti) tartozó liberális képviselők nem támogatták Favre-t és tartózkodtak a szavazástól. Favre javaslatát 135 ellenszavazattal elvetették. – *402*

625 A német nyelvű szekciócsoport genfi Központi Bizottsága (v. ö. 642. jegyz.) a „Vorbote" 1868. 11. és 1869. 10. számában tette közzé felhívásait a solingeni termelőszövetkezet támogatására. – *404*

626 Karl Klein 1864 májusában mondott pohárköszöntőt Marxra és Engelsre, a „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztőire, az Általános Német Munkásegylet megalapításának évfordulóján rendezett kölni ünnepségen, ahol Lassalle is jelen volt. – *404 634*

627 V. ö. például Marx: „Kényszerkivándorlás – Kossuth és Mazzini – A menekült-kérdés – Választási vesztegetés Angliában – Cobden úr" (8. köt.), amely 1853 tavaszán jelent meg a „New York Daily Tribune"-ban. – *405*

628 Marx segített Engelsnek Írországról írandó könyvének (v. ö. 553. jegyz.) összeállításában és kivonatokat készített Írország történetével foglalkozó művekből. Engels „Az angol uralom" c. fejezet „Felkelés és unió. 1780–1801" című alfejezetében szándékozott tárgyalni a levélben kiemelt időszakot. (V. ö. még 26. jegyz.) – *406*

629 „Le Gaulois" – francia konzervatív monarchista napilap, 1867-től 1929-ig jelent meg Párizsban; a nagyburzsoázia és az arisztokrácia sajtószerve. – „Le vrai Père Duchêsne" – francia munkáslap, szerkesztette Eugène Vermersch, aki később, a Párizsi Kommün leverése után támadta az Internacionálét. – *406*

630 Marx feltehetően arra utal, hogy Eugénia császárné 1869 dec. 9-én jelen volt a francia kabinet ülésén, ami nagy felháborodást váltott ki a párizsi liberális és demokrata ellenzéki körökben. – *406*

631 „The Irish People" – hetilap, a féniek fő sajtószerve; 1863-tól jelent meg Dublinban. Az angol kormány 1865-ben betiltotta a lapot és szerkesztőit letartóztatta. – *407*

632 Giraldus Cambrensis „Topographia hibernica et expugnatio hibernica" (Engelsnél „Hibernia expugnata") c. műve a kiadás V. kötetében jelent meg. Camden „Britannia" c. könyvét 1590-ben adták ki Majna-Frankfurtban; ennek mellékletében megjelent Giraldus Cambrensis „Hiberniae et insularum Britanniae adiacentium descriptio" c. műve. – *410*

633 Robert Kane „The industrial Resources of Ireland" c. könyvének első kiadása 1844-ben, a második 1845-ben jelent meg. – *410*

634 V. ö. John Cannon: „History of Grant's Campaign for the Capture of Richmond (1864–1865)", London 1869. – *411*

635 Miután Bakunyinnak a bázeli kongresszuson (v. ö. 455. jegyz.) nem sikerült a Főtanácsot Genfbe áthelyeztetnie és ezáltal magához ragadnia az Internacionálé vezetését, taktikát változtatott és nyílt támadásba lendült a Főtanács ellen. Híveinek egy csoportja többségbe jutott a svájci „Egalité" szerkesztőségében. Már a lap 1869 nov. 6-i számának vezércikke azzal vádolta a Főtanácsot, hogy megsértette a szervezeti szabályzat 2. és 3. cikkét, amely tájékoztató bulletin kiadását írta elő. Az „Egalité" nov. 13-i számának vezércikke javasolta, hogy az Internacionálé alakítson külön angol regionális tanácsot, állítólag azért, hogy a Főtanácsnak megkönnyítse funkciói gyakorlását. A lap nov. 27-i számának vezércikke a politikai tevékenységtől való tartózkodást prédikálta és ennek során a szervezeti szabályzat elferdített francia fordítására hivatkozott. Végül a lap dec. 11-i számának egy kommentárja hevesen támadta az ír amnesztiára vonatkozó főtanácsi határozatot (v. ö. 568. jegyz.). A „Progrès" is közölt hasonló, a Főtanácsot támadó cikkeket. – A Főtanács először 1869 dec. 14-i ülésén tárgyalta a két lapban megjelent támadásokat. 1870 jan. 1-i rendkívüli ülésén jóváhagyta azt a körlevelet, amelyet „A Főtanács a Francia-Svájci Föderális Tanácshoz" címmel Marx szövegezett meg (v. ö. 16. köt.). – *412 419 654 660*

636 „Le Progrès" – francia nyelvű bakunyinista hetilap; Le Locle-ban jelent meg, Guillaume szerkesztésében, 1868 decemberétől 1870 áprilisáig. – „L'Eguaglianza" – olasz hetilap,

az Internacionálé nápolyi szekciójának orgánuma; 1869 novemberétől 1870 januárjáig jelent meg; bakunyinista befolyás alatt állt. (V. ö. még 368., 539. jegyz.) – *412*

637 „Le Travail" – francia hetilap, 1869 okt. 3-tól dec. 12-ig jelent meg Párizsban; az Internacionálé párizsi szekciójának sajtószerve, legközvetlenebb munkatársai közé tartozott Eugène Varlin. – *412*

638 V. ö. Marx: „A Főtanács a Francia-Svájci Föderális Tanácshoz" (v. ö. 635. jegyz.). A Francia-Svájci Föderális Tanács, még mielőtt kézhez vette volna a Főtanács körlevelét, már 1870 január elején határozottan szembefordult a bakunyinistákkal; a harc eredményeképpen az Alliance hívei kiváltak az „Egalité" szerkesztőségéből. – *413 428 435 439 445 447 629 631 643 663*

639 Utalás a bázeli kongresszuson (v. ö. 455. jegyz.) 1869 szept. 9-én hozott határozatokra. – V. ö. még Marx és Engels: „Az állitólagos szakadások az Internacionáléban" (18. köt.). – *413 465*

640 Kozákokon Marx Bakunyint és híveit érti. – *413*

641 V. ö. „A Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti szabályzata és ügyviteli szabályzata" és „A Főtanács a Francia-Svájci Föderális Tanácshoz" (16. köt.). – *413*

642 Az Internacionálé genfi szekciója 1865 januárjában svájci Központi Bizottságot hozott létre, amely 1865 augusztusában német és francia részlegre oszlott. A német részleg, a német nyelvű szekciócsoport Központi Bizottságának élén J. Ph. Becker állt. A Főtanács 1866 januárjában ideiglenesen a németországi szekciók és tagok irányításával is megbízta ezt a Központi Bizottságot. – *414*

643 Engels 1869 december végén édesanyjához utazott Barmenba és 1870 jan. 6-án tért vissza Manchesterbe; Németországba utaztában meglátogatta Marxot Londonban. – *415 687*

644 Engels valószínűleg arra utal, hogy 1870 jan. 2-án Franciaországban a liberális Ollivier-kormány került uralomra. Németországban az új kormány kinevezését úgy értelmezték, hogy III. Napóleon rendezni kívánja Franciaország és az Északnémet Szövetség kapcsolatait. – *415*

645 Fritz Mende „Herr J. B. von Schweitzer und die Organisation des Lassalle'schen Allg. Deutschen Arbeitervereins" (Lipcse 1869) c. könyvében azzal vádolta Schweitzert, hogy nem tartotta be a két lassalleánus szervezet egyesülésekor (v. ö. 486. jegyz.) megállapított feltételeket. Mende Schweitzernek az Általános Német Munkásegyletből való kizárását és még 1869-ben egy közgyűlés egybehivását követelte. – *416*

646 V. ö. Biblia, Sám. II., 8, 18. – *416*

647 Pierre-Napoléon Bonaparte herceg 1870 jan. 10-én megölte Victor Noir újságírót, a „La Marseillaise" c. republikánus lap munkatársát. Noir mint a blanquista Pascal Grousset – ugyancsak a „Marseillaise" munkatársa – párbajsegédje kereste fel Pierre-Napoléont, akit megbízója egy sértés miatt párbajra hívott ki. A gyilkosság néhány nappal azután történt, hogy hatalomra jutott a liberális Ollivier-kormány, amelytől a liberális burzsoázia számos reform megvalósítását remélte. Noir meggyilkolása demokrata körökben nagy felháborodást keltett és a republikánus mozgalom megerősödését eredményezte Franciaországban. – *417 427 692*

[648] Prévost-Paradol cikke hétfőn, 1870 jan. 17-én jelent meg a „Journal des Débats"-ban. – *418*

[649] John Bright kereskedelmi miniszter jan. 11-i birminghami beszédét a „Times" 1870 jan. 12-i száma közölte. – *418*

[650] Az 1849 júliusában elfogadott Encumbered Estates Act (Eladósodott birtokokra vonatkozó törvény) lehetővé tette, hogy az eladósodott birtokosok az ugyane törvény által kirendelt bírósághoz (Encumbered Estates Court, Eladósodott birtokok törvényszéke) forduljanak birtokaik eladása végett. A bíróság eredeti rendeltetése a nehéz helyzetbe jutott bérlők védelme lett volna, de valójában a tulajdonosok érdekeit képviselte. Az első Encumbered Estates Court 1849 októberében, az utolsó 1858 júliusában ült össze Dublinban. – *418 467*

[651] Herzen „Тюрьма и ссылка" c. műve először „Iszkander" álnéven jelent meg Londonban és Párizsban. Később Herzen „Былое и Думы" c. könyvének egy fejezetét alkotta. Engels a saját példányát széljegyzetekkel látta el és beleírta egyes orosz szavak német jelentését. Ezt a könyvet használta Marx is, amikor oroszul tanult. – *419*

[652] Liebknecht 1869 dec. 20-i levelében Engels engedélyét kérte arra, hogy a „Volksstaat"-ban közölhesse és különlenyomatként is kiadhassa „A német parasztháború"-t (v. ö. 415. jegyz.). – Liebknecht 1870 febr. 8-i leveléből kitűnik, hogy Engels egyetértett a kiadással és bevezetés megírására is vállalkozott. Liebknecht ugyanebben a levelében kérte Engelst, hogy írja meg a bevezetést mielőbb. Az „Előzetes megjegyzés"-t és a mű 5 fejezetét a „Volksstaat" 1870 ápr. 2-a és jún. 25-e között közölte; 1870 októberében megjelent az egész mű brosúra formájában. – *419 422 424 430 433*

[653] 1863-ban megjelent Giraldus Cambrensis nyolc kötetben összegyűjtött műveinek („Giraldi Cambrensis Opera", v. ö. még 632. jegyz.) III. kötete. J. S. Brewer, J. F. Dimock és G. F. Warner adták ki. – Giraldus Cambrensis „Expugnatio hibernica" és „Topographia hibernica" c. művei az V. kötetben jelentek meg. – *421 443*

[654] Johann Jacoby, a porosz Landtag képviselője 1870 jan. 20-án egy berlini választási gyűlésen beszédet mondott a munkásmozgalom céljairól. Kijelentette, hogy a jövő kultúrtörténészei számára a legkisebb munkásegylet megalapítása is nagyobb értékkel bír majd, mint a sadowai csata napja. – Kugelmann, miután értesült e gyűlésről, jan. 23-án írt Jacobynak és kérdőre vonta, hogy ha már idézi a gondolkodók egész sorát, miért nem nevezi meg Marxot, aki mellett a többi idézett gondolkodó – Arisztotelész kivételével – eltörpül, s akinek ő maga – Jacoby – a fejtegetéseihez szükséges lényegi ismereteket köszönheti. Jacoby jan. 24-i válaszában elismerte Marx vitathatatlan érdemeit és azzal magyarázta eljárását, hogy ő Marx tanítását népszerű formában fejtette ki, s így a „tudományos apparátus" nem lett volna helyénvaló. Marx elküldte Engelsnek Kugelmann és Jacoby leveleit. – *422 424*

[655] „Democratic News" – angol szocialista hetilap, 1870-ben jelent meg Londonban. – *423*

[656] A „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" (v. ö. 265. jegyz.) első francia fordítását Charles Keller kezdte el 1869 decemberében. Emiatt félbe is hagyta a „Tőke" francia fordítását (v. ö. 600. jegyz.), de ezt a munkát sem fejezte be. Franciául a „Brumaire" csak 1891-ben jelent meg, januártól novemberig közölte a francia munkáspárt lapja („Le Socialiste"); ugyanebben az évben könyv alakban is kiadták Lille-ben. – *424*

[657] „Le Pays" – francia napilap, 1849-ben alapították Párizsban; a második császárság idején (1852 dec. 2-től) „Journal de l'Empire" alcímmel jelent meg. – *424*

[658] Henri Rochefort-t, a „Marseillaise" főszerkesztőjét 1870 febr. 8-án egy párizsi munkásnegyedben tartott választási gyűlésen letartóztatták. A Victor Noir meggyilkolásáról (v. ö. 647. jegyz.) írott cikke miatt már jan. 22-én hathavi börtönre ítélték. – *426 431*

[659] „Fehérzubbonyosoknak" nevezték Franciaországban azokat a rendőrügynököket, akik fehér inget viseltek és munkásoknak adták ki magukat. 1869 júniusában a rendőrség a segítségükkel megpróbálta kiprovokálni a párizsi munkások felkelését. – *426*

[660] Felix Holt – George Eliot „Felix Holt, the Radical" c. regényének hőse. – V. ö. még Marx 1869 jún. 10-i levelét leányához, Jennyhez (602. old.). – *427 454 602*

[661] Valószínűleg P. Lanfrey „Histoire de Napoléon Ier" c. művéről van szó, amelynek 4. kötetéből („Le Guet-apens de Bayonne") a „La Cloche" c. újság 1870 február elején kivonatokat közölt. – *427*

[662] Utalás Henri Perret 1870 jan. 4-i bizalmas levelére Hermann Junghoz, amelyet Marx kivonatosan idéz César De Paepe-hez írt 1870 jan. 24-i levelében (v. ö. 631–632. old.). – *429 431*

[663] Hins Stepneyhez írt 1870 jan. 21-i levelét Eccarius juttatta el jan. 27-én Marxhoz. – *429 436 631*

[664] „La Marseillaise" – francia napilap, 1869 decemberétől 1870 szeptemberéig jelent meg Párizsban, a baloldali republikánusok lapja, főszerkesztője Henri Rochefort volt; cikkeket közölt az Internacionálé tevékenységéről és a munkásmozgalomról. – *429*

[665] A „Marseillaise" 1870 febr. 2-i számának Karl Blind ösztönzésére megjelent cikke amnesztiát követelt Blind, az egykori német nemzetgyűlés állítólagos tagja és a frankfurti parlament diplomáciai képviselője számára. Valójában Blind és Jakob Friedrich Schütz (Blind Schurzot ír Schütz helyett, mert az előbbi mint az északi államok dandártábornoka és későbbi amerikai belügyminiszter nevet szerzett magának) sohasem voltak a német nemzetgyűlés tagjai. Schützöt annak idején pfalzi „ügyvivőként" küldték Párizsba, hogy Franciaországgal diplomáciai kapcsolatot létesítsen, tábornokokat toborozzon és muníciót szerezzen; Blindet kísérőként adták mellé. – *429*

[666] A „Brumaire" (v. ö. 265. jegyz.) második kiadásáról Liebknecht 1870 febr. 8-i levelében azt írta, hogy Otto Meissner sem a „Volksstaat"-nak, sem a „Zukunft"-nak nem jelezte a mű megjelenését, így még egy héttel ezelőtt sem tudta biztosan, hogy a könyv megjelent. – Engels Liebknechthez írt levelét eddig nem sikerült megtalálni. – *430 433*

[667] V. ö. Alfred Naquet: „La révolution et la science. De la fabrication du coton poudre et de son application etc."; megjelent a „Marseillaise" 1870 jan. 30-i számában. – *430*

[668] Bas-empire – a bizánci birodalom, tágabb értelemben a hanyatló és szétesőben levő állam megjelölése; Marx és Engels gyakran alkalmazták a második francia császárságra. – *431 557*

[669] A „Brumaire" (v. ö. 265., 666. jegyz.) második kiadásának példányairól van szó. – *433*

[670] Valószínűleg Cobbett „To the Boroughmongers" c. cikkéről van szó; megjelent a „Cobbett's Weekly Register" 1822 aug. 24-i számában. – *434*

[671] E. P. Bouverie 1870 febr. 10-én az alsóházban szembefordult a kormány javaslatával,

hogy vonják vissza O'Donovan Rossa képviselői mandátumát (v. ö. 587. jegyz.). Beszédét a „Times" 1870 febr. 11-i száma közölte. – *434*

672 V. ö. Vauban: „Projet d'une dîme royale" és Boisguillebert: „Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs", Párizs 1843. – *434*

673 Az Internacionálé orosz szekcióját 1870 tavaszán Svájcban élő orosz politikai emigránsok egy csoportja alapította; tagjai olyan fiatalok voltak, akik Csernisevszkij és Dobroljubov forradalmi demokrata tanításán nőttek fel. A szekció megalakulásának előkészítésében nagy szerepet vitt Szerno-Szolovjevics, az Internacionálé 1869-ben elhunyt tagja. A szekció bizottsága 1870 márc. 12-én programját és szervezeti szabályzatát elküldte a Főtanácsnak, Marxot pedig levélben felkérte, hogy képviselje a szekciót a Főtanácsban. A szekció programja így határozta meg feladatait: „A Nemzetközi Munkásszövetség eszméinek és elveinek hirdetése minden eszközzel, amelyek Oroszország helyzetét tekintve alkalmazhatók. 2. Internacionálé-szekciók alapítása az orosz munkások körében. 3. Szilárd szolidaritási kapcsolat elősegítése Oroszország és Nyugat-Európa dolgozó osztályai között, kölcsönös támogatás a közös cél, a felszabadulás mielőbbi elérése érdekében" („Народное дело", 1870 ápr. 15.). – A Főtanács 1870 márc. 22-i ülésén az orosz szekciót felvette az Internacionáléba, Marx pedig vállalta képviseletét a Főtanácsban. Az orosz szekció támogatta Marx és Engels harcát a bakunyinisták szakadár tevékenysége ellen. Nyikolaj Utyin, Anton Truszov, Jekatyerina Bartyenyeva, G. Bartyenyev, Jelizaveta Dmitrijeva-Tomanovszkaja és Anna Korvin-Krukovszkaja, a szekció tagjai aktívan részt vettek a svájci és a nemzetközi munkásmozgalomban. A szekció igyekezett kapcsolatot teremteni az oroszországi forradalmi mozgalommal. 1872-ben feloszlott. – *435 457 663*

674 A Francia-Svájci Föderális Tanács már a Főtanács körlevelének megérkezte előtt megváltoztatta az „Egalité" szerkesztőségének összetételét (v. ö. 638. jegyz.), és a bakunyinisták kilépése után a Főtanács irányvonalát támogatta. A közlemény a hét szerkesztő kilépéséről „Aux sections romandes" címmel 1870 jan. 8-án jelent meg az „Egalité"-ban. Jan. 15-én megjelent a szerkesztők nyilatkozata is; az aláírók között Johann Philipp Becker is szerepelt. – *435 631*

675 Out of office – Angliában szokásos megjelölés a hivatalon kívül, ellenzékben levőkre; in office = hivatalban, kormányon levő. – *437*

676 Land Bill – Írországra vonatkozó törvényjavaslat, amelyet az angol parlament 1870 első felében vitatott meg. Az angol kormány nevében Gladstone terjesztette be a törvényjavaslatot, amelyet állítólag az írországi bérlők megsegítésére szántak; a javaslat azonban a különféle korlátozások és fenntartások következtében lényegében érintetlenül hagyta az angol földtulajdonosok írországi nagybirtokának alapjait. A landlordoknak továbbra is lehetőségük volt arra, hogy emeljék a járadékot és előzzék a bérlőket. Csupán némi kártérítésre kötelezték őket a bérlőkkel szemben az időközben végzett talajjavítási munkáért, és be kellett tartaniok bizonyos jogi eljárást. A törvényt 1870 augusztusában elfogadták. A landlordok minden módon szabotálták a Land Billt. A törvény elősegítette a nagybérletek kifejlődését és koncentrációját Írországban és a kis ír bérlők tönkretételét. – *437 440 452*

677 Evikciónak nevezik az erősebb jog címén való birtokelperlést olyan dolog esetében, amelynek birtoklását jogi szerződés szabályozza. – *437 655*

678 Gladstone-nak 1870 febr. 15-i alsóházi beszédét a febr. 16-i „Times" rövidítve közölte; megjelent még a „Manchester Daily Examiner & Times" febr. 17-i számában. – *437 440*

[679] Bázeli béke – a Franciaország és Poroszország között 1795 ápr. 5-én megkötött különbéke. A szerződés megkötésére és Poroszország kiválására az első franciaellenes koalícióból nemcsak a francia hadsereg győzelmeinek következményeként került sor, hanem azért is, mert a koalíción belül (különösen Poroszország és Ausztria között) egyenetlenségek mutatkoztak. Ez a különbéke indította meg az első koalíció szétesését; 1795 júl. 22-én Bázelban Spanyolország is különbékét kötött Franciaországgal. – *437*

[680] A Bálint-naphoz (febr. 14.) több országban, így Angliában is ősi babonákon, hiedelmeken stb. alapuló komoly és tréfás népszokások fűződnek (pl. tréfás levelek küldése ellenkező neműeknek stb.). – *438*

[681] Borkheim levele Marxhoz 1870 febr. 17-én kelt. – *439*

[682] A „Zukunft" 1869–70-ben közölte Borkheim cikksorozatát „Russische Briefe" címmel. Marx feltehetően a XI. levélre utal, amely „Ein russischer Penny-a-liner" alcímmel 1870 febr. 22-én, 23-án és 25-én jelent meg a „Zukunft" mellékletében és márc. 10-én magában a lapban. – *439*

[683] „Moszkovszkije Vedomosztyi" – egyik legrégibb orosz napilap, 1756-tól 1917-ig jelent meg; az ötvenes–hatvanas években a földbirtokosok és a papság reakciós monarchista nézeteit képviselte. – *439*

[684] Bakunyin 1851-ben a Péter-Pál-erőd börtönéből levélben fordult I. Miklóshoz. Azt írta, hogy bánja tévelygéseit, forradalmi tevékenységét pedig „politikai meggondolatlanságnak" nevezte. Marx a „Moszkovszkije Vedomosztyi" 1870 jan. 6-i számában megjelent cikket említi. – *439*

[685] V. ö. Horatius: „Satirae", I. könyv, 1, 106. – *440 638*

[686] A Főtanács, élve azzal a jogával, hogy az Internacionálé egyes szekciói közötti vitás kérdéseket rendezze, 1870 márc. 8-án az albizottság jelentése alapján határozatot hozott a lyoni konfliktusról, amely a régi szekciónak a baloldali republikánusokhoz csatlakozott tagjai (Schettel és mások) és a bakunyinista Albert Richard csoportja között keletkezett. A Főtanács megállapította, hogy a vádak alaptalanok, és megerősítette Albert Richardot mint az Internacionálé levelező titkárát. A Főtanács nyilatkozata hozzáfűzte, hogy a személyes ellenségeskedést gondosan kerülni kell, mert szakadásra vezet, és minden erőfeszítést a Nemzetközi Munkásszövetség elveinek mielőbbi győzelmére kell összpontosítani. – *440 466*

[687] 1870 februárjában a parlamenti választások alkalmából Southwarkban 3 jelöltet állítottak: a konzervatív párt W. C. Beresfordot, a munkások George Odgert, a liberális párt S. H. Waterlow-t. Beresford 4686, Odger 4382, Waterlow 2966 szavazatot kapott. – *440*

[688] V. ö. L.-L. Sawaszkiewicz: „Tableau de l'influence de la Pologne sur les destinées de la Révolution française et l'Empire", Párizs 1848. – *440*

[689] Marx ezt a levelet Borkheim 1870 febr. 19-i levelének borítékjára írta. Borkheim közölte, hogy angolra akarja fordítani Flerovszkij „Положение рабочего класса в России" c. művét, és javasolta Marxnak, hogy írjon hozzá előszót. – *441 442*

[690] Peter Imandt 1870 febr. 18-án megírta Marxnak, hogy a porosz kormány évek óta felszólító levelekkel zaklatja egy adósság – bonni kollégiumi óradíjak – miatt, amelyet a a bonni egyetem reklamál; eddig visszautasította a leveleket, de az Északnémet Szövetség

konzulja most a legkomolyabban szorongatja, és a következő napokban a serif elé idézik. Az adósság csak 50 sh., de követhetik más reklamációk Greifswaldéból. „Az adósság – írta Imandt – 1844–45-ben keletkezett, tehát 26 éve. Gondolod, hogy fizetnem kell?" – *441*

691 Marx 1870 febr. 21-i levelében leleplező anyagokat küldött César De Paepe-nak (a „L'Internationale" c. lap szerkesztőjének) az angol kormány kegyetlenkedéseiről az ír szabadságharcosokkal szemben. De Paepe az anyagból nem cikket írt, hanem szó szerint, két részben közölte a Marxtól kapott adatokat. 1870 febr. 27-én és március 6-án jelentek meg „Az angol kormány és a bebörtönzött féniek" címmel (v. ö. 16. köt.). V. ö. még 696. jegyz. – *441 643 656*

692 A code civilt (v. ö. 506. jegyz.) a franciák az elfoglalt nyugat- és délnyugat-németországi területen is bevezették, és az a Rajna-tartományban még a Poroszországgal való egyesítés után is érvényben maradt. – *442*

693 Engels utal Jules Favre-nak a törvényhozó testületben 1870 febr. 21-én mondott beszédére, amelyet a „Journal des Débats" febr. 22-i száma közölt. – *443*

694 Lafargue-ék kislánya, aki 1870 jan. 1-én született, február végén meghalt. – *445*

695 „L'Internationale" – hetilap, az Internacionálé belgiumi szekcióinak lapja; megjelent 1869-től 1873-ig Brüsszelben; egyik fő munkatársa De Paepe volt. – *445*

696 Marx levelének első részéhez (v. ö. 691. jegyz.), amely „Az angol kormány és a bebörtönzött féniek" címmel 1870 febr. 27-én jelent meg az „Internationale"-ban, a szerkesztőség zárójelben néhány jelentéktelen magyarázatot fűzött és az alábbi befejezéssel látta el: „Következő számunkban közöljük majd a Michael Terbert *meggyilkolásával* kapcsolatos vizsgálat eredményeit, továbbá nézetünket a bebörtönzött féniek rendkívül fontos ügyében. Magától értetődik, hogy teljes szolidaritást vállalunk tudósítónk felháborodásával, amelyet az ennyire kegyetlen bánásmód fölött érez." – *445*

697 Marx a „Daily News"-t a Gladstone-kormány privátmoniteurjének, vagyis hivatalos lapjának nevezi (v. ö. 400. jegyz.). – *445*

698 Alfred Talandier cikke az ír nemzeti szabadságharc ellen „L'Irlande et le catholicisme" címmel 1870 febr. 16-án jelent meg a „Marseillaise"-ben; a „Daily News" egyik cikkének rövid tartalmi ismertetését a lap febr. 18-án közölte. Talandier nekrológja Herzenről a párizsi „Démocratie"-ban, majd a brüsszeli „Internationale" 1870 febr. 6-i számában jelent meg. – *445*

699 V. ö. Juvenalis: „Satirae", I. könyv, 1, 79. – *446*

700 Jenny, Marx leánya 1870 febr. 27. és ápr. 19. között cikksorozatot írt a „Marseillaise" számára (v. ö. 16. köt., mellékletek), amely tartalmilag szervesen összefügg Marx „Az angol kormány és a bebörtönzött féniek" c. cikkével (v. ö. 691., 696. jegyz.). A sorozat harmadik cikkét Marx a leányával együtt írta. Jenny Marx cikkei J. Williams aláírással jelentek meg (minthogy Marx konspirációs okokból az A. Williams nevet használta). – *446 451 453 457 459 472 473 480 482 484 643 650 656*

701 Az Egyesült Államok kongresszusának képviselőháza 1870 febr. 15-én határozatot hozott, amelyben az elnöktől információt kért a brit börtönökbe zárt és fénizmussal vádolt amerikai állampolgárokról. – *446*

[702] Az „Irishman" 1870 márc. 5-i számában, az „Irishman in Paris" c. rovatban párizsi tudósítás jelent meg, amely kedvezően értékelte Jenny Marxnak a „Marseillaise"-ban megjelent első cikkét (v. ö. 700. jegyz.). – *447*

[703] Valószínűleg Engels „Írország története" c. művének kiadásáról van szó. (V. ö. 553. jegyz.) – *448*

[704] Hermann Engels 1870 márc. 5-i levelében értesítette Engelst édesanyjuk megbetegedéséről; a levél márc. 8-án érkezett meg (v. ö. 647. old.). – *448*

[705] Marx a Michael Terbert halálával kapcsolatos tényanyagot az „Irishman" 1870 febr. 19-i számából vette (v. ö. 691., 696. jegyz.). – *449*

[706] V. ö. 691. és 696. jegyz. – *449*

[707] Thomas Henry Huxley 1870 jan. 9-én tartotta első nyilvános előadását Manchesterben az angol nép őseiről és elődeiről; a „Manchester Daily Examiner & Times" 1870 jan. 12-én „Professor Huxley on political Ethnology" (Huxley professzor a politikai etnológiáról) címmel részletesen ismertette. – *449*

[708] Marx tévesen február 9-ét írt; a keltezést Engels javította ki. – *450*

[709] A „Marseillaise" 1870 márc. 9-i különkiadásában közölte francia, spanyol és más fogva tartott republikánusok és nemzeti szabadságharcosok, többek között Henri Rochefort, Raoul Rigault, Jeremiah O'Donovan Rossa és Victor Noir börtönből írott leveleit. – *450*

[710] „The Echo" – angol polgári liberális napilap; 1868-tól 1907-ig jelent meg Londonban. – *450*

[711] Friedrich Wilhelm Moll és Karl Klein 1870 febr. 28-i levelükben megköszönték Engelsnek a termelőszövetkezet számára küldött 50 tallért (v. ö. 634–635. old.) és megírták, hogy náluk járt Bonhorst és szemügyre vette termelőszövetkezetüket. Megbizonyosodott annak életképességéről és javasolta, hogy mind ez, mind az újonnan alakítandó termelő- és fogyasztási szövetkezetek is egy központi szerv irányítása alá kerüljenek és közösen aknázzák ki őket. – Klein még arról is írt, hogy amikor Engels és Schapper 1849-ben Solingenban tartózkodott, Schapper állítólag azt mondta Engelsnek: „Kedves Engels, mit veszekszel itt ezekkel a glaszékesztyűs kutyákkal, rántsd ki a kardodat és kaszabold le a fejüket!" A következőkben Klein elbeszélte, hogy Engels fiatal emberként „kommunista elv szerint" minden munkásnak egyenlő bért fizetett ki, apja szemrehányására pedig állítólag azt válaszolta, hogy „a lustálkodó művezetők még örülhetnek, hogy az *igazi* munkásokkal egyenlő bért kapnak". – *451*

[712] V. ö. W. S. Trench: „Realities of Irish Life", London és New York 1868. (V. ö. 364. old.) – *452*

[713] Marx a levelet a Főtanács hivatalos levélpapírjára írta. – *453 485 492*

[714] Shamrock (lóherelevél) – az írek nemzeti jelvénye, amelyet márc. 17-én védőszentjük, Szent Patricius tiszteletére a kalapjuk mellé tűznek. – *453*

[715] Utalás Jenny Marx negyedik cikkére a „Marseillaise"-ben megjelent cikksorozatból (v. ö. 700. jegyz.). – *453*

[716] Talandier cikke „»La Marseillaise« et la presse anglaise" címmel 1870 márc. 15-én jelent meg a „Marseillaise"-ben. Áttekintést nyújtott a „Times"-ban, a „Daily Telegraph"-ben és a „Daily News"-ban márc. 10-én és 11-én megjelent cikkekről. – *453*

[717] A Főtanács 1870 márc. 15-i üléséről van szó; Marx betegsége miatt 1870 jan. 11-től nem vehetett részt a Főtanács ülésein. – *454*

[718] A Főtanács 1870 márc. 15-i ülésén foglalkozott a párizsi pozitivisták programjával, amely a társadalmi megújhodást a pozitivista tanok propagandájával kívánta elérni. Marx (és rajta kívül többek között Mottershead) ellenezte a párizsi pozitivisták felvételét az Internacionáléba, mert szervezeti szabályzatuk ellentmond az Internacionálé szervezeti szabályzatának. Dupont mint a Franciaország ügyeivel megbízott levelező titkár megbízást kapott arra, hogy világítsa meg a csoport tagjai előtt a saját következetlenségüket. – Comte-izmus (pozitivizmus) – a polgári filozófiának és szociológiának Auguste Comte által alapított irányzata. – *454*

[719] Miután a „Marseillaise" közölte Jenny Marx első három cikkét az ír politikai foglyokkal való bánásmódról (v. ö. 700. jegyz.), George Henry Moore, az alsóház ír képviselője 1870 márc. 17-én „teljes, szabad és nyilvános vizsgálatot" követelt a kormánytól. Gladstone a közvélemény nyomására kénytelen volt beleegyezni, de a vizsgáló bizottságot illetően lényeges megszorítással élt. Kijelentette, hogy „magára vállalja a felelősséget a vizsgálat formájáért". Ezzel jogot nyert arra, hogy királyi és nem parlamenti bizottságot nevezzen ki, s ez nem tartozott felelősséggel a parlamentnek. Moore interpellációja és Gladstone válasza 1870 márc. 18-án jelent meg a „Times"-ban. Márc. 19-én az „Irishman" „Probable Inquiry" címmel közölte az Engels levelében említett cikket, amely, Gladstone nyilatkozatával ellentétben, parlamenti bizottságról beszél. – *456*

[720] „Het Volk" – holland újság, amelyből 1870 márciusában egy próbaszám jelent meg Rotterdamban; a továbbiakban feltehetően nem adták ki. – *457*

[721] James Graham angol belügyminiszter 1844-ben utasította a postai hatóságokat, hogy az olasz politikai emigránsok leveleit kézbesítés előtt nyissák fel és tartalmukat közöljék az osztrák hatóságokkal. 1846-ban Graham lemondásra kényszerült, mert szégyenletes intézkedésével magára vonta a közvélemény haragját. – *457*

[722] „Narodnoje Gyelo" („Народное Дело") – folyóirat (1870 áprilisától újság), amelyet 1868-tól 1870-ig adtak ki Genfben orosz forradalmi emigránsok. Az első számot Bakunyin készítette elő, de 1868 októberében a szerkesztőség, amelybe többek között Utyin is belépett, szakított Bakunyinnal. A lap 1870 áprilisától kezdve az Internacionálé orosz szekciójának (v. ö. 673. jegyz.) orgánuma volt, Marx és a Főtanács vonalát képviselte; közölte az Internacionálé dokumentumait. – *457*

[723] Marx hivatalos válasza „A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa a genfi Orosz Szekció Bizottságának tagjaihoz" címmel megjelent a „Narodnoje Gyelo" 1870 ápr. 15-i számában (v. ö. 16. köt.). – *457*

[724] Becker Hermann Jungnak 1870 márc. 12-én és Marxnak márc. 13-án írt. – Jungnak írt levelében azzal magyarázta magatartását az „Egalité"-ügyben (v. ö. 635., 674. jegyz.), hogy Bakunyin révén olaszországi és spanyolországi Internacionálé-szekciók megalakulását kívánta elősegíteni. Csendes propagandájával elérte, hogy szekciója Központi Bizottságának tagjai (akik nagyrészt az Általános Német Munkásegyletnek is tagjai) segítsék őt Schweitzer pozíciójának aláásásában. Az ő tevékenységének gyümölcsei, írta, a nürnbergi kongresszuson (v. ö. 232. jegyz.) és az eisenachi kongresszuson (v. ö. 496. jegyz.) a Szociáldemokrata Munkáspárt ölébe hullottak. – *458*

[725] Bakunyin 1870 márc. 2-án és 3-án a „Marseillaise"-ben nekrológot tett közzé Herzenről, akit a barátjának nevezett, halálát pedig óriási veszteségnek az egész emberiség felszabadítása szempontjából. Azt írta, hogy 30 éve szoros kapcsolatban állt Herzennel. A nekrológ teljes szövege a „Progrès" 1870 márc. 5-i, 12-i és 19-i számaiban jelent meg. – *458 663*

[726] P. A. Bahmetyev orosz földbirtokos 1858-ban pénzt adott át Herzennek propagandacélokra (az ún. Bahmetyev-alapot). Bakunyin és Ogarjov rábeszélésére Herzen 1869-ben beleegyezett az alap megosztásába. Ogarjov a pénz egy részét átutalta Nyecsajevnek, aki 1869–71-ben szoros kapcsolatban állt Bakunyinnal. Herzen halála után, 1870-ben Nyecsajev a pénz másik részét is megkapta Ogarjovtól. – *458 461 499 663*

[727] Utalás Pierre-Napoléon Bonaparte vallomására a Victor Noir újságíró meggyilkolásával kapcsolatos perben (v. ö. 647. jegyz.). 1870 márciusában a bíróság előtt kijelentette, hogy Noir megpofozta, Noir kísérője pedig, Ulric de Fonvielle, pisztolyt fogott rá. – *458*

[728] „The Queen's Messenger" – angol konzervatív hetilap, politikai és irodalmi kérdésekkel foglalkozott; 1869 januárjától júliusig jelent meg Londonban. – *459*

[729] Az 1870 márc. 17-én benyújtott és elfogadott Coercion Bill (Kivételes törvény) elrendelte az alkotmányos biztosítékok időleges felfüggesztését és ostromállapot bevezetését Írországban, és rendkívüli teljhatalmat adott az angol hatóságoknak az ír nemzeti felszabadító mozgalom elfojtására. – Clanricarde a törvényjavaslat felsőházi vitájában szemére vetette a kormánynak, hogy túlságosan elnéző politikát folytat Írországgal szemben, és határozottabb intézkedéseket követelt az írországi „társadalmi rend" helyreállítására. – *459*

[730] Omladina (Ifjúság) – a szerb értelmiség 1848-ban Pozsonyban alakult politikai egyesülése. 1866-ban mint a liberális szerb burzsoázia politikai szervezete az akkor Ausztria–Magyarországhoz tartozó Novisadban (Újvidék) újjáalakult: hivatalosan kulturális és felvilágosító célokat követett és követelte a szerb országrészek politikai egységét. Az előtérben levő liberális áramlat mellett egy következetesen demokrata szárny is szóhoz jutott. Vezetője, Svetozar Markovič szerb író részt vett az Internacionálé munkájában és sokat tett a munkásmozgalom szervezéséért. – A Burschenschaftok német diákszervezetek voltak; a Napóleon elleni felszabadító háború hatására keletkeztek és Németország egyesítésére törekedtek. – *461*

[731] 1870 febr. 22-től máj. 28-ig vitatta meg az északnémet Reichstag az Északnémet Szövetség büntető törvénykönyvét. A Reichstag márc. 1-én megszavazta a halálbüntetés eltörlését; márc. 15-én a liberálisok javasolták, hogy a politikai foglyok megszégyenítő fegyházbüntetését változtassák át várfogsággá, ha azonban a politikai büntény „becstelen érzületből fakadt", maradjon meg a fegyházbüntetés. Ezt a javaslatot a Reichstag elfogadta. A büntető törvénykönyv vitáját 1870 máj. 25-én lezárták, miután máj. 23-án a kormány követelésére megszavazták a halálbüntetés megtartását. – *463*

[732] Liebknecht 1870 ápr. 5-én elismerőleg nyilatkozott Engelsnek a „Német parasztháború" második kiadásához írt bevezetéséről (v. ö. 652. jegyz.). Közölte továbbá, hogy ki akarja adni az 1869 októbere óta több ízben megtartott előadását a bázeli kongresszus földkérdés-határozatáról (v. ö. 455. jegyz.) és hogy Berlinbe szándékozik menni, mert ott egy olcsó napilapot akar alapítani. – *463 464*

[733] Borkheim 1870 ápr. 8-án megírta Marxnak, hogy Liebknecht neheztel rá. „Mindenkinek a maga módján kell üdvözülnie – idézi Liebknechtet –, és ha én a politikai vagy kommunista üdvösség útjairól nem egészen úgy gondolkodom, mint Marx, ez igazán

nem ok arra, hogy csirkefogónak vagy kreténnek tartson engem. Megtettem, ami tőlem telt, s ezzel kész!" – *464 468*

[734] V. ö. Engels: „Előzetes megjegyzés »A német parasztháború« második, 1870-es kiadásához" (v. ö. 652. jegyz. és 16. köt.). – *464*

[735] Karl Pfändert 1864 nov. 1-én választották be a Főtanácsba, amelynek 1867-ig tagja maradt. 1870 jan. 18-án újra megválasztották, de 1870 ápr. 12-ig nem vett részt a Főtanács munkájában. – *464*

[736] „Volkswille" – osztrák munkáslap, 1870 jan. 30-tól 1874 jún. 27-ig jelent meg Bécsben, hetenként egyszer. – *465 472*

[737] Miután az „Egalité" szerkesztősége átalakult (v. ö. 674. jegyz.), a bakunyinisták, hogy visszahódítsák elvesztett pozícióikat, a Francia-Svájci Föderáció 1870 ápr. 4–6-i La Chaux-de-Fonds-i kongresszusán névleges szavazattöbbséget biztosítottak maguknak. A napirenden a politikai harc kérdése volt. A bakunyinisták a szervezeti szabályzat meghamisított francia szövegére hivatkozva, ellentétben a genfi szekciókkal, a politikai harctól való teljes tartózkodást hirdették. A kongresszus, Bakunyin sürgetésére, azzal kezdte meg munkáját, hogy az újonnan alakult szekciókat felvette a Francia-Svájci Föderációba. Heves harc alakult ki a „Szocialista Demokrácia Egyesülése. Központi Szekció" és a La Chaux-de-Fonds-i bakunyinista szekció felvétele körül. Bakunyin szakadár tevékenységét Utyin leplezte le. Szakadásra került sor: a genfi küldöttek és a Főtanács többi hívei önállóan folytatták munkájukat. A kongresszuson történtekről az „Egalité" 1870 ápr. 9-én tudósított. – Az Alliance hívei kisajátították a Francia-Svájci Kongresszus elnevezést, új föderális bizottságot választottak és annak székhelyét La Chaux-de-Fonds-ba tették át. Francia-Svájcban tehát két föderális bizottság alakult meg: a genfi és a La Chaux-de-Fonds-i. A bakunyinisták „La Solidarité" címmel saját lapot is indítottak, amely James Guillaume szerkesztésében 1870 ápr. 11-től 1871 máj. 12-ig előbb Neuchâtelban, majd Genfben jelent meg és a „Progrès" folytatása volt. – A Francia-Svájci Föderális Bizottság tagjai és az Alliance hívei 1870 ápr. 7-én a La Chaux-de-Fonds-i Föderális Bizottság titkára, Fritz Robert által aláírt levélben döntést kértek a Főtanácstól a szakadás kérdésében. A Főtanács ápr. 12-én megbízta Hermann Jungot, hogy gyűjtsön további adatanyagot. Ezek több áprilisi és májusi ülésen kerültek a Főtanács elé; jún. 28-án a genfi bizottság tagjainak sürgetésére a Főtanács elfogadta Marx határozati javaslatát. A határozat („A Főtanács határozata a Francia-Svájci Föderális Bizottságról", kelt jún. 29., v. ö. 16. köt.) a Genfben székelő régi Föderális Bizottságnak meghagyja címét és funkcióit, a La Chaux-de-Fonds-ban székelő Föderális Bizottságnak pedig azt ajánlja, hogy tetszése szerinti más címet vegyen fel. – A határozatot Hermann Jung, a Svájc ügyeivel megbízott titkár megküldte mindkét föderális bizottságnak; megjelent a „Solidarité" 1870 júl. 23-i és a „Mirabeau" júl. 24-i számában. – *465 473 663*

[738] A „Tőke" első kötetének orosz fordításáról van szó (v. ö. 290. jegyz.). 1869 végén Bakunyin hozzákezdett a fordításhoz, de hosszas halogatás után abbahagyta a munkát. 1870 elején Lopatyin lefordította az első német kiadás 2–5. fejezetét (amelynek a második kiadás II–VI. szakasza felel meg), de nem fejezte be a fordítást, mert 1870 végén Oroszországba ment, hogy megszervezze Csernisevszkij szökését Szibériából. Az első kötet lefordítását Danyielszon fejezte be kb. 1871 októberében. A „Tőke" első kötetének első orosz fordítása 1872 márc. 27-én (ápr. 8-án) jelent meg Péterváron (ez volt egyúttal a könyv első külföldi megjelenése is). – Az orosz fordítás elkobzásáról és betiltásáról szóló hír nem felelt meg a tényeknek. – *466*

[739] 1845–47-ben szörnyű éhínség pusztított Írországban, amelyet a burgonya rossz termése

és a mezőgazdasági termékek kiterjedt exportja okozott. Az 1851-es adatok szerint 1841 és 1851 között több mint egymillió ember pusztult el az éhínség és a kisbérlők földjeikről történt egyidejű elűzetése folytán; ezenkívül kb. egymillió ember vándorolt ki. – *466*

[740] V. ö. 23. köt., 653–667. old. – *466*

[741] Freeholdernek nevezték a „teljes, független földtulajdon" (freehold property) birtokosait; eredetük szerint a középkori „yeomanekre" (szabad parasztokra) vezethetők vissza, akik kezdetben katonai szolgálatokért, később pénzjáradékért földet kaptak a földesúrtól. A freeholderek számára alacsony választási cenzust állapítottak meg: akkor volt választójoguk, ha teljesen független földjükön 40 shilling (2 font sterling) évi tiszta jövedelmet értek el. 1829-ben ezt a cenzust az ötszörösére emelték, és a 40 shillinges freeholderek elvesztették választójogukat. A harmincas–negyvenes években a freeholdereket fokozatosan tönkretették, földjük a földesurak kezébe ment át. – *467 470*

[742] V. ö. J. Stirling: „As Regards Protoplasm in Relation to Prof. Huxley's Essay on the physical Basis of Life", London 1869. – *467*

[743] A természetkutatók, tudósok és orvosok 1865 szept. 18–23-i hannoveri kongresszusán F. E. Schulze támadta Darwin elméletét. – *467*

[744] A szegénytörvények szerint, amelyeket Angliában a XVI. században hoztak, minden egyházközség külön szegényadót vetett ki. Az egyházközségek voltak felelősek a maguk szegényeiért, akik között megkülönböztettek támogatandó munkaképteleneket és munkába állítandó munkaképeseket. 1834 augusztusában új szegénytörvényt hoztak Angliában, amely bevezette a szegények dologházba utalását; a dologházakat, amelyekben olyan körülmények uralkodtak, mint a fegyházban, „a szegények bastille-ának" nevezték. – *469*

[745] III. Napóleon az 1870 máj. 8-i franciaországi népszavazással meg akarta szilárdítani ingatag helyzetét. 1870 ápr. 20-án a kormány nyilvánosságra hozta az új alkotmány szövegét, amely kompromisszum volt a tekintélyi és a parlamentáris rendszer között. Az ápr. 23-i dekrétum szerint a nép általános népszavazással válaszoljon arra a kérdésre, hogy helyesli-e a liberális reformokat, amelyeket a császár 1860 óta a legfelsőbb állami szervek közreműködésével az alkotmányba felvett, és jóváhagyja-e a szenátus 1870 ápr. 20-i határozatát. A kérdést úgy fogalmazták meg, hogy az igenlő szavazat a második császárság teljes politikai rendszerének helyeslését jelentette. Mintegy 3,5 millió szavazó szembefordult a császársággal (1,9 millió tartózkodott a szavazástól, kb. 1,6 millió ellene szavazott). Az ellenszavazatok nagy részét francia katonák adták le; egyedül Párizsban 46 000 katona szavazott „nem"-mel. – *470 489 493 494*

[746] „Manchester Daily Examiner & Times" – angol liberális újság, 1848-ban alapították a „Manchester Times" és a „Manchester Examiner" egybeolvasztásával; a negyvenes–hatvanas években a szabadkereskedelmet támogatta. 1894-ig jelent meg, különböző címekkel. – *472*

[747] „La Solidarité" – bakunyinista hetilap, 1871 ápr. 11-től máj. 12-ig jelent meg Neuchâtelban és Genfben; folytatása a Le Locle-i „Progrès"-nek (v. ö. még 737. jegyz.). – *473*

[748] Marx elküldte Engelsnek Henri Perret 1870 ápr. 15-i levelét Hermann Junghoz. Perret részletesen beszámolt a La Chaux-de-Fonds-i kongresszusról (v. ö. 737. jegyz.) és a bakunyinisták bomlasztó tevékenységéről az Internacionálé svájci szekcióiban. – *473*

[749] Utalás a francia-svájci szekciók föderációjának szervezeti szabályzatára, amelyet a genfi francia-svájci kongresszuson (1869 jan. 2., 3. és 4.) fogadtak el. – *474*

[750] Engels bírálja François Dupleix kijelentését a La Chaux-de-Fonds-i kongresszuson (v. ö. 737. jegyz.). Dupleix a bakunyinisták ateizmusával polemizálva kijelentette, a munkások nem kívánják, hogy hitük kérdéseit bolygassák. – *475*

[751] Liebknecht a „Volksstaat" 1870 ápr. 16-i és ápr. 20-i számaiban közzétette Bakunyin „Briefe über die revolutionäre Bewegung in Russland"-jának első részét. – *477 479 501*

[752] V. ö. Gustave Flourens: „Histoire de l'homme. Cours d'histoire naturelle des corps organisés au Collège de France", Párizs 1863. – *477*

[753] „The Flag of Ireland" – féni hetilap, 1868 szept. 5-től 1881 aug. 6-ig jelent meg Dublinban, Richard Pigott kiadásában. – *478*

[754] „El Obrero" – hetilap, 1869 és 1871 között jelent meg Palmán (Mallorca-sziget); az Internacionálé sajtószerve; 1871 januárjában, miután a kormány betiltotta, „La Revolución social" címmel adták ki; csak három száma jelenhetett meg, mert szerkesztőjét felségsértés vádjával bíróság elé állították. – „La Solidaridad" – hetilap, 1870 januárjától jelent meg Madridban, az Internacionálé madridi szekcióinak sajtószerve; 1871 januárjában a kormány betiltotta. (V. ö. még 539. jegyz.) – *478*

[755] A creuzot-i Schneider-acélművekben 1870 márciusában sztrájk zajlott le, a résztvevőket elítélték; a Főtanács tiltakozni kívánt ez ellen és a tiltakozás írásbeli megfogalmazásával Marxot és Dupont-t bízta meg. De minthogy április végén Franciaországban tömegesen üldözni kezdték a Nemzetközi Munkásszövetség tagjait, a tiltakozás helyett röplapot adtak ki „A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának nyilatkozata a francia szekció tagjainak üldözéséről" címmel (v. ö. 16. köt.). – *478*

[756] V. ö. „Feljegyzés Marxnak a »Bee-Hive« ügyében mondott beszédéről", 16. köt. – *478*

[757] V. ö. Marx: „A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának határozata a »Bee-Hive« ügyében", 16. köt. – *478 483*

[758] A régi írországi törvények és intézmények publikációjára alakult bizottságot 1852-ben nevezte ki az angol kormány; tevékenységét Engels részletesen elemzi „Írország története" c. munkájában (v. ö. 16. köt., 448. old.). – *480 500*

[759] Engels a következőképpen jellemzi a jobot: „Jobberynek nevezik Angliában az állami tisztségeknek magánelőnyökre vagy rokonok és barátok előnyére való felhasználását, továbbá állami pénzek igénybevételét pártcélokból történő közvetett megvesztegetésre. Az egyes cselekedetet jobnak hívják. Az írországi angol kolónia a jobbery minden válfajának fő melegágya." (V. ö. 16. köt., 448. old. lábjegyz.) – *480*

[760] A „Kommunista Kiáltvány" első orosz kiadása 1869-ben jelent meg Genfben. A fordítást Bakunyin végezte, aki néhány helyen eltorzította a „Kiáltvány" tartalmát. Plehanov új fordítása, amely 1882-ben jelent meg Genfben, kiküszöbölte az első orosz kiadás hibáit. – *482 591*

[761] Old Nicknek nevezik angolul tréfásan az ördögöt. – *482 533 581 599 600 603 624 644 664 668*

[762] Liebknecht említett levele 1870 ápr. 27-én kelt. – *483*

763 A Főtanács határozatát („A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának nyilatkozata a francia szekció tagjainak üldözéséről") maga Marx fordította franciára; a „Marseillaise"-ben 1870 máj. 7-én jelent meg (v. ö. még 755. jegyz.). – *485 492 694*

764 1870 máj. 3-án a londoni Francia Szekció bankettot adott a Franciaországból elmenekült Gustave Flourens tiszteletére. Az Havas és a Reuter hírügynökségek révén a hír eljutott Franciaországba, Németországba stb. A „Journal des Débats" 1870 máj. 5-i közleménye szerint a bankett elnöke „Le Lubez úr, a Nemzetközi Szövetség elnöke" volt. Le Lubezt azonban rágalmazásai miatt már 1866-ban kizárták az Internacionáléból. „A Főtanács határozati javaslata a »Londoni Francia Föderális Szekció« ügyében" (v. ö. 16. köt.), amelyet Marx fogalmazott és a Főtanács 1870 máj. 10-én hagyott jóvá, leszögezi, hogy a Főtanács elhatárolja magát a Francia Szekció tevékenységétől. – *485*

765 December 10-i Jótékonysági Társaság – a burzsoázia lezüllött, kalandor elemeiből és lumpenproletárokból 1849-ben létrehozott, titkos szekciókban szervezett társaság, amelynek segítségével Louis Bonaparte 1851-ben államcsínyjét végrehajtotta; elnevezése onnan ered, hogy a későbbi III. Napóleont 1848-ban ezen a napon választották meg köztársasági elnökké. – Marx „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" c. művében (v. ö. 265. jegyz.) jellemzi a Társaságot (v. ö. 8. köt. 150–152. old.). – *485 505 506*

766 „Journal officiel de l'Empire français" – 1869 jan. 1-től jelent meg Párizsban mint hivatalos kormánylap a „Moniteur universel" (v. ö. 400. jegyz.) helyett; 1870 szeptemberében, a császárság bukása után a neve „Journal officiel de la République française" lett; 1871 márc. 19-től máj. 24-ig a Párizsi Kommün hivatalos lapja (a Kommün idején a Thiers-kormány hivatalos lapjaként ugyenezzel a címmel jelent meg Versailles-ban). – *468*

767 A franciaországi népszavazás (v. ö. 745. jegyz.) előkészítésének és lebonyolításának idején, április végén az egész országban letartóztattak szocialistákat azzal a váddal, hogy az Internacionálé tagjai, és hogy részt vettek a párizsi rendőrfőnök által megrendezett állítólagos császárellenes összeesküvésben. 1870 máj. 5-én a „Journal officiel" közzétette Grandperret főügyész vádiratát. Gustave Flourens-t is azzal vádolták, hogy részt vett az állítólagos összeesküvésben. Ugyanazon a napon a „Gaulois" azt írta, hogy az Angliában tartózkodó Flourens-t az angol rendőrség üldözi, úgyhogy bujkálnia kell. – *486 505 694*

768 Conspiracy Bill (Összeesküvés elleni Törvény) – III. Napóleon ellen az itáliai forradalmárok több merényletet szerveztek, mert megszegte az itáliai felszabadító mozgalom támogatására tett ígéreteit; így 1855 áprilisában Pianori pisztolyos, 1858 januárjában Orsini pokolgépes merényletet kísérelt meg ellene. Orsinit 1858 márc. 13-án Párizsban kivégezték. – Palmerston Orsini merénylete után, 1858 februárjában, állítólag a francia kormány nyomására, egy Billt terjesztett az alsóház elé, amely szerint mindenki, akár angol, akár külföldi, aki megszervezett vagy részt vett összeesküvésben bármely, Angliában vagy másutt tartózkodó személy ellen, angol bíróság elé állítandó és szigorú büntetésnek vetendő alá. A nagyarányú tiltakozási mozgalom hatására az alsóház elutasította a Billt, Palmerstonnak vissza kellett lépnie. – *486*

769 Az Internacionálé párizsi föderációja 1870 ápr. 18-án alakult meg a párizsi Internacionálé-szekciók gyűlésén, amelyen Louis-Eugène Varlin elnökölt. Az 1200–1300 főnyi gyűlés elfogadta a Föderáció szervezeti szabályzatát. De minthogy a népszavazással kapcsolatban (v. ö. 745. jegyz.) 1870 április végétől egész Franciaországban üldözték és letartóztatták az Internacionálé tagjait, a Föderáció nem folytathatta munkáját. – *487*

[770] A „Kolokol" új szerkesztőségének programnyilatkozata „К русской публике от редакции" (A szerkesztőség az orosz közönséghez) címmel 1870 ápr. 2-án jelent meg. – *487*

[771] Borkheim 1870 máj. 3-i levelében megköszönte Marxnak a küldött regényt (Charles Lever: „Harry Lorrequer") és kérte, hogy küldjön neki egy másik, hasonló könyvet. – *488 490*

[772] „Kladderadatsch" – német szatirikus hetilap, 1848-tól 1944-ig jelent meg Berlinben; alapította David Kalisch; eredetileg baloldali liberális irányzatú, később a reakciót szolgálta. – *488*

[773] V. ö. Frederick Marryat: „Peter Simple". – *488*

[774] „The Observer" – konzervatív irányzatú hetilap, 1791 óta jelenik meg Londonban. – *489*

[775] A Szociáldemokrata Párt braunschweigi választmányáról van szó. – *490 498 651*

[776] A „Volksstaat", amelynek felelős szerkesztője Liebknecht volt (v. ö. 599. jegyz.), 1870 ápr. 2-től részletekben közölte utánnyomásban „A német paraszthábor"-t (v. ö. 415. jegyz.). Máj. 4-én a szerkesztőség tévedés folytán közölte a második fejezet végét, a megelőző részt azonban kihagyta és csak máj. 7-én nyomatta ki. A szerkesztőség a következő magyarázatot adta ehhez: „A mai számunkban megjelent rész az előbbi számban megjelent résznek az *elejére* való. Ez a rendkívül kellemetlen tévedés annak a szedőnknek (agitációs körúton való) távolléte folytán keletkezett, akinek feladata a cikkek összeállítása és az oldalak tördelése." – Liebknecht megjegyzése Hegelről a „Volksstaat" 1870 ápr. 30-i számában jelent meg. – *490*

[777] Liebknecht 1870 máj. 7-i levelében megköszönte Marxnak egyik levelét (amelyet eddig nem sikerült megtalálni); a sok pártmunkával magyarázta, hogy nem írt Otto Meissnernek, és kérte Marxot, továbbítsa Engelsnek a meghívást a Szociáldemokrata Munkáspárt 1870 jún. 4–7-én tartandó stuttgarti kongresszusára. – *492 496 500*

[778] Marx valószínűleg a Rotteck–Welcker-féle „Staatslexikon"-ra utal. – *492*

[779] V. ö. Marx: „Bizalmas közlés" (16. köt.). – *492*

[780] A bázeli kongresszus határozatot hozott arról, hogy az Internacionálé 1870-es kongresszusát Párizsban tartják. A francia kormány erőszakos intézkedései (v. ö. 767. jegyz.) ezt lehetetlenné tették. Liebknecht ezért 1870 máj. 7-én azt írta Marxnak, hogy Bebellel együtt felhívja a Főtanácsot, tartsák a kongresszust Németországban, Mainzban vagy Mannheimban. Bracke máj. 9-én a pártválasztmány nevében elküldte a hivatalos meghívást. A Főtanács máj. 17-én egyhangúlag elhatározta, hogy a kongresszust Mainzban tartják. – A német–francia háború kitörése megakadályozta a kongresszus megtartását. – *492 496 498*

[781] V. ö. Marx: „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" (7. köt.). – *492 494*

[782] V. ö. Charles Fourier: „Le nouveau monde industriel et sociétaire etc.", Párizs 1829. – *493*

[783] A „triádák" középkori walesi művek; sajátságos, az ősi walesi kelták költészetéből átvett formában íródtak. Jellemzőjük a hármas szám alkalmazása a bennük előforduló személyeknél, tárgyaknál és jelenségeknél. A „triádák"-at tartalmuk szerint történelmiekre,

teológiaiakra, jogiakra, költőiekre és oktatókra osztják. A legkorábbiak nem keletkezhettek később mint a X. században, de fennmaradt írásos rögzítésük a XII–XV. századból való. – *497*

784 A következő művekről van szó: Roderic O'Flaherty: „Ogygia: seu, rerum hibernicarum chronologia", London 1685; „Rerum Hibernicarum Scriptores [veteres]", Buckingham 1814–1826, Ch. O'Conor kiadásában; J. Ware: „Inquiries concerning Ireland, and its Antiquities", Dublin 1705; J. Ware: „Two Books of the Writers of Ireland", Dublin 1704. – *497*

785 V. ö. Bakunyin: „Редакторам »Колокола«", megjelent a „Kolokol" 1870 ápr. 9-i számában. – *497*

786 Az „Ulsteri annálészek"-ben („Annales Ultonienses") XV–XVII. századi krónikások írtak le eseményeket az V. század közepétől kezdve; Ch. O'Conor adta ki a „Rerum Hibernicarum Scriptores" c. gyűjtemény IV. kötetében. – „A négy magiszter annálészei" („Annales IV Magistrorum") c. gyűjteményt a donegali kolostorban 1632 és 1636 között négy szerzetes állította össze. Első része Ch. O'Conor gyűjteményének III. kötetében jelent meg; a teljes szöveget John O'Donovan adta ki az angol fordítással együtt („Annala Rioghachta Eireann. Annals of the Kingdom of Ireland, by the Four Masters, from the earliest Period to the Year 1616") (v. ö. 16. köt. 446. old.). – *498*

787 V. ö. Charles Vallancey: „A Grammar of the Iberno-Celtic, or Irish Language", 2. kiad., Dublin 1782. – *499*

788 V. ö. „The Genalogies, Tribes, and Customs of Hy-Fiachrach, commonly called O'Dowda's Country. With a Translation and Notes ... by John O'Donovan", Dublin 1844; „The Tribes and Customs of Hy-Many, commonly called O'Kelly's Country... With a Translation and Notes ... by John O'Donovan", Dublin 1843. – *499*

789 Liebknecht 1870 máj. 11-i levelében megmagyarázta a Hegellel kapcsolatos megjegyzését és a többi hibát is, amelyeket a „Volksstaat"-ban Engels „Német parasztháború"-jának közlésekor elkövettek (v. ö. 776. jegyz.). Magyarázó jegyzet közlését ígérte, amelyben megírja, hogy a jegyzetek nem Engelstől, hanem a szerkesztőségtől származnak. Nem tartotta szükségesnek, hogy Engels külön nyilatkozatot közöljön (v. ö. 490. old.). – *501*

790 A „Volksstaat" 1870 márc. 16-i száma közölte Borkheim „Ein Brief Netschajeffs" (Nyecsajev levele) c. cikkét „A berlini »Zukunft«-ban megjelent orosz levelek szerzője" aláírással. Borkheim „Russische Briefe" c. cikksorozata 1869–70-ben jelent meg a „Zukunft"-ban (v. ö. 682. jegyz.). – Marx itt Nyecsajev válaszleveléről beszél, amelynek eleje máj. 14-én jelent meg a „Volksstaat"-ban. – *501 503*

791 V. ö. „A Főtanács határozati javaslata a »Londoni Francia Föderális Szekció« ügyében", 16. köt. (v. ö. 764. jegyz.). A határozat angol szövegét, Marx kézirásában, beragasztották az 1870 máj. 10-i főtanácsi ülés jegyzőkönyvébe. Megjelent a „Penny Bee-Hive" 1870 máj. 14-i számában. Francia fordítása fennmaradt A. Serraillier másolatában; megjelent a „Marseillaise" 1870 máj. 14-i, az „Internationale" 1870 máj. 15-i és az „Egalité" 1870 máj. 21-i számában. A német fordítás a „Volksstaat" 1870 máj. 21-i számában jelent meg. – *501*

792 Németországba utaztában Engels 1869 december végén meglátogatta Marxot Londonban. – *503*

793 Az utalás forrását eddig nem sikerült megtalálni. – *504*

794 Marx egy aláírás nélküli cikket („Das Treiben der deutschen Kommunisten") küldött el Engelsnek az amerikai „Der Pionier" c. lap 1870 ápr. 27-i számából (a lap – v. ö. 482. jegyz. – főszerkesztője Karl Heinzen volt). A cikkíró megrágalmazta Marxot, Engelst, Liebknechtet és Eccariust, és a kommunistákkal szembeállította a „német forradalmi demokráciát"; hazugságokat közölt Marx, Engels, Wilhelm Wolff és a Kommunisták Szövetsége más tagjainak 1848–49-es és későbbi tevékenységéről. Lassalle-ról azt állította, hogy 1849-ben teljesen előkészített Kölnben egy felkelést, de Marx becsapta, mert hasonló felkelések előkészítését ígérte meg Düsseldorfban és más városokban, de nem tette meg. – „Henneke (Heineke) Knecht" – régi alnémet költemény; szerepel Arnim és Brentano „Des Knaben Wunderhorn" c. gyűjteményében. V. ö. még Marx: „A moralizáló kritika és a kritizáló morál. Adalék a német kultúrtörténethez Karl Marxtól Karl Heinzen ellen" (4. köt.). – *505 506*

795 A levél alsó részéről leszakadt egy darab, úgyhogy az első oldalon (alul jobbra) csak néhány szót lehet kibetűzni; a második oldalról hiányzik az aláírás. – *506*

796 Marx és leánya, Eleanor 1870 máj. 23-tól kb. jún. 22-ig Manchesterben tartózkodtak Engelsnél. – *507*

797 Kugelmann 1870 jún. 29-i levelében ismételten sürgette Marxot, hogy menjenek együtt Karlsbadba. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy Marx egészségi állapota megköveteli a kúrát. – *508*

798 German Lopatyin 1870 júl. 6-i levelében számolt be Lavrovnak Marxnál tett látogatásáról; élénken lefestette rendkívül kedvező benyomásait, Marx közvetlen szívélyességét és segítőkészségét, és szó szerint idézte Marxnét, aki meghívta, hogy londoni tartózkodásai idején legyen a vendégük. Lopatyin azt is leírta, hogy Marx néhány nappal e látogatás után megküldte neki a „Народное Дело" legújabb számát, meleg hangú kommentárt fűzött a lap egyes közleményeihez és felajánlotta Lopatyinnak, hogy segítségére lesz könyvelői állás keresésében. – Marx levelét Lopatyinhoz eddig nem sikerült megtalálni. – *508*

799 Pater peccavi (atyám, vétkeztem) – v. ö. Biblia, Lukács, 15, 21. – *509 519 562*

800 Engels a megjegyzéseket Marx leányának, Jennynek a felkérésére írta az „Erins-Harfe. Irländische Volksmelodien nach Thomas Moore" c. dalgyűjtemény előszava számára. Joseph Rissé énekes (akivel Marx és Jenny 1867-ben ismerkedtek meg a Kugelmann családnál tett látogatásukkor) állította össze a gyűjteményt és 1870-ben kiadta Hannoverban. Engels megjegyzéseit („Megjegyzések egy ír népdalgyűjtemény előszavához", v. ö. 16. köt.) Jenny Marx 1870 júl. 17-én elküldte Kugelmann-nak Hannoverba, hogy továbbítsa Rissének. Az „Erins-Harfe" 1870-es kiadásából ítélve, Engels megjegyzéseit az előszóban nem használták fel; Engels ugyanis, akit nyilván nem tájékoztattak kellően a dalgyűjtemény tartalmáról, bárdok és hárfások XII–XVIII. századi óir népdalairól írt, míg Rissé Thomas Moore 1808–1834-ben keletkezett versgyűjteményének német fordítását („Irische Melodien") (Ír dallamok) adta ki. – Engels megjegyzései először 1955-ben a „Movimento Operaio" c. olasz folyóirat 2. számában, később pedig 1957-ben a „Pensée" c. francia folyóirat 75. számában jelentek meg. – *510 512 699*

801 Argyoren (paraphernalia) – a nő személyes, nem a hozományhoz tartozó tulajdona. – *513*

802 1870 jún. 22-től júl. 5-ig zajlott le az Internacionálé párizsi szekciójának tagjai elleni harmadik per (a letartóztatásokkal kapcsolatban v. ö. 767. jegyz.). Az összeesküvési vád tarthatatlannak bizonyult, s a vádlottakat nem az állítólagos összeesküvésben való részvétel miatt, hanem mint a Nemzetközi Munkásszövetség tagjait ítélték el. – *515*

[803] Karl Siebel 1867 dec. 13-án megírta Engelsnek, hogy maga írt egy recenziót a „Tőke" első kötetéről a „Barmer Zeitung" számára. Dec. 20-i leveléhez mellékelte a „Barmer Zeitung"-ból kivágott cikket. – Siebel leveleiben azt is felvetette, hogy ha Engels és Marx fontosnak tartják, Meissner révén a „Kölnische Zeitung"-ban is megpróbálna elhelyezni egy kritikát a „Tőké"-ről, és megnevezte E. Eynernt, a „Kölnische Zeitung" munkatársát, aki a recenziót megírná. Mellékelte Meissner Eynernhez írandó levelének fogalmazványát, amely a többi közt ezt mondja: „minden kritika – még a legélesebben ellenző is – kívánatos". – *519*

[804] Marx levele válasz Kugelmann 1868 jan. 3-i levelére. – *521*

[805] Kugelmann karácsonyra Marxéknak ajándékozott egy antik istenszobrot, amely addig a Kugelmann család lakását díszítette. – *521*

[806] Marx itt továbbfejleszti a szójátékot; a mondat jelentése: „még csak nem is a porosz király számára". – *521*

[807] V. ö. Victor Hugo: „Napoléon le petit" (v. ö. még 447. jegyz.). – *522*

[808] V. ö. Voltaire: „Candide". – *522*

[809] Kugelmann 1868 jan. 17–18-i levelében jelezte Marxnak Karl Coppel fiatal hannoveri bankár látogatását. – *523*

[810] Kugelmann 1868 jan. 17–18-i levelében arról is értesítette Marxot, hogy meglátogatta őt Kertbeny; érdeklődött, hogy ismeri-e Kertbenyt és milyen magatartást tanúsítson vele szemben (v. ö. még 67. jegyz.). – *523*

[811] „Düsseldorfer Zeitung" – német napilap, ezzel a címmel 1826-tól 1926-ig jelent meg (1745-ben alapították „Düsseldorfer Stadtanzeiger" címmel); a negyvenes–hatvanas években liberális irányzatú. – *524*

[812] A „Saturday Review"-ban megjelent cikket Marx a „Tőke" első kötetének második német kiadásához írt „Utószavában" is megemlíti (v. ö. 63. jegyz. és 23. köt. 15. old., lábjegyz.). – *524*

[813] Marxnak és Engelsnek a „Rheinische Zeitung"-ban megjelent cikkeit v. ö. 1. köt. (v. ö. még 210. jegyz.). – *524*

[814] V. ö. Marx és Engels: „A szent család vagy a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és társai ellen" (2. köt.). – A „Szent család" (a Bauer testvérek és híveik gúnyos elnevezése) Marx és Engels első közös műve (v. ö. még 2. köt. 1. jegyz.). – *524 551*

[815] Utalás Marx előadásaira, amelyeket 1847 decemberének második felében a brüsszeli Német Munkás Művelődési Egyletben tartott. V. ö. a „Munkabér" c. kéziratot (6. köt.) és a „Neue Rheinische Zeitung"-ban 1849 folyamán cikksorozatként megjelent „Bérmunka és tőké"-t (6. köt.), amelyeknek alapjául a brüsszeli előadások szolgáltak. – *524*

[816] „La Réforme" – francia napilap, 1843-tól 1850-ig jelent meg Párizsban Ledru-Rollin és Flocon szerkesztésében; a kispolgári demokraták, republikánusok és kispolgári szocialisták lapja; 1847 októberétől 1848 januárjáig több cikket közölt Marxtól és Engelstől. – *524*

[817] A „Beszéd a szabadkereskedelem kérdéseiről" a brüsszeli Demokrata Társaság 1848 jan. 9-i nyilvános gyülésén hangzott el; 1848 elején tették közzé Brüsszelben, francia nyelven, külön brosúrában (v. ö. 4. köt.). – *525 552*

[818] V. ö. Marx: „Két politikai per" (6. köt.). – *525 552*

[819] „Notes to the People" – angol chartista hetilap, 1851-től 1852-ig jelent meg Londonban, Ernest Jones szerkesztésében. Marx és Engels közreműködtek a lap szerkesztésében és kiadásában; 1851 júniusától 1852 áprilisáig több cikkük jelent meg benne. – *525*

[820] A „Lord Palmerston" c. pamfletot, amely az angol oligarchiát egyik legnevesebb képviselőjének bemutatásával leplezi le, Marx cikksorozatnak tervezte a „New York Daily Tribune" számára, s egyben hozzájárult ahhoz, hogy ezt egyidejűleg a „People's Paper" is közzétegye (v. ö. 9. köt.). – *525 552 592 626*

[821] „Putnam's Monthly Magazine" – amerikai republikánus havi folyóirat, 1853-tól 1857-ig jelent meg New Yorkban; 1855-ben közölte Engels „Európa hadseregei" c. cikksorozatát (v. ö. 11. köt.). – *525*

[822] „The New American Cyclopaedia: a Popular Dictionary of General Knowledge" – a „New York Daily Tribune" köréhez tartozó amerikai haladó polgári személyiségek adták ki. 16 kötetben 1858-tól 1863-ig jelent meg New Yorkban. Marxot az általa javasolt címszójegyzék alapján megbízták több (elsősorban katonai tárgyú) címszó megírásával. A címszók nagy részét Marx helyett Engels írta meg (v. ö. 14. köt.). – *525*

[823] V. ö. Marx: „A Nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete" (16. köt.). – *525 552*

[824] A konkurrencia kérdésével Marx a „Tőke" harmadik kötetének második szakaszában, a földtulajdon kérdésével a harmadik kötet hatodik szakaszában foglalkozik. – *527*

[825] Kugelmann 1868 márc. 13-i leveléről van szó. – *528*

[826] Itt és fentebb Marx a „Tőke" első kötetének első német kiadására hivatkozik; v. ö. 23. köt. 516. és 253. old. – *529*

[827] „Gazette médicale de Paris" – francia orvosi hetilap, 1830 jan. 2-től 1916-ig jelent meg. – *530*

[828] Angliában az 1868 novemberi parlamenti választásokat az 1867-es választási reform alapján hajtották végre. Az új törvény alapján szavazhattak mindazok a háztulajdonosok és bérlők, akik bizonyos összegű adót fizettek (household suffrage). A választók száma megkétszereződött. De a felnőtt férfilakosságnak mintegy kétharmada (azok, akik évi 10 £-nél kevesebb lakbért fizettek, ill. nem volt saját házuk) nem kapott szavazati jogot; a nők sem szavazhattak. A törvény Skóciára és Írországra nem vonatkozott. – Gladstone a választások előtt megígérte, hogy rendezi az ír kérdést, amely az írországi forradalmi mozgalom újabb fellendülésével még jobban kiéleződött. Néhány angol munkásvezér (Odger, Cremer, Howell és mások) a polgári propaganda hatása alatt az ír kérdésben a liberálisok álláspontját támogatta. – *530*

[829] Freiligrath 1868 ápr. 3-i levelében egyebek között a „Tőke" első kötetéről is írt, amelynek egy példányát Marx megküldte neki: „Ez bizony olyan könyv, amelyet tanulmányozni kell, s ezért a siker talán nem lesz túl gyors és túl zajos, de a hatása csendben annál mélyebb és tartósabb lesz. Tudom, hogy a Rajna vidékén sok fiatal kereskedő és gyáros

lelkesedik a könyvért. Ezekben a körökben tölti majd be tulajdonképpeni rendeltetését, – mellesleg a tudós számára mint forrásmunka nélkülözhetetlen lesz." – *531*

830 V. ö. G. Struve és G. Rasch: „Zwölf Streiter der Revolution", Berlin 1867. – *531*

831 Marx 1867 júl. 20-án írt Freiligrathnak (v. ö. 31. köt., 550. old.). Freiligrath ugyanaznap röviden válaszolt neki. – *531*

832 Marx levelét eddig nem sikerült megtalálni; az idézett töredék alapja Dietzgen „Sozialdemokratische Philosophie" című cikke (megjelent a „Volksstaat" 1876 jan. 9-i sz ámában), amelyben idéz Marx leveléből. – *535*

833 Az „Elberfelder Zeitung" 1868 jún. 17-i, 20-i, 23-i, 25-i, 27-i és júl. 2-i és 3-i számaiban E. F. S. aláírással megjelent Friedrich Schnacke részletes ismertetése a „Tőke" első kötetéről. – *537*

834 Engels aláírás nélküli recenziói a „Tőke" első kötetéről a többi között megjelentek a „Zukunft"-ban, a „Beobachter"-ban, a „Staatsanzeiger für Württemberg" „Gewerbeblatt aus Württemberg" c. mellékletében (v. ö. 16. köt.) és a „Frankfurter Zeitung und Handelsblatt"-ban (ezt a recenziót eddig nem sikerült megtalálni). – A Meissner kezdeményezésére megjelent recenziót aláírás nélkül közölte a hamburgi „Börsenhalle" 1868 febr. 14-i száma. (V. ö. még 109. és 833. jegyz.) – „Börsenhalle. Hamburger Abendzeitung. Zeitung für Handel, Schiffahrt, Kurse und Politik" – német újság, amely 1805 júl. 19-től jelent meg megszakításokkal és változó címekkel. – *538*

835 „Vossische Zeitung" – „Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen" – német napilap, 1751-ben Christian Friedrich Voss tulajdonába került és róla kapta közhasználatú nevét. 1704-től 1934-ig jelent meg, különböző címekkel. – *538*

836 Kugelmann 1868 júl. 9-i leveléhez mellékelt néhány német sajtórecenziót a „Tőke" I. kötetéről. – *540*

837 Marx a „Tőke" I. kötete 1872-es, második kiadásának utószavában és magában a műben is több helyütt megbírálta Fréderic Bastiat francia polgári közgazdásznak és német követőinek vulgáris nézeteit. – *540*

838 Marx eredeti tervei szerint a „Tőke" III. kötetébe került volna a mű negyedik könyve. V. ö. „Értéktöbblet-elméletek", 3. rész. – *540*

839 V. ö. Ricardo: „On the Principles of Political Economy, and Taxation" (harmadik kiad., London 1821.), I. fej.: „On Value", 1–52. old. (v. ö. még 601. jegyz.). – *541*

840 Kugelmann 1868 júl. 9-i levelében érdeklődött, hogyan vélekedne Marx arról, ha Schweitzer recenzióit a „Tőke" I. kötetéről (v. ö. 109. jegyz.) külön brosúrában kinyomatnák. – Közölte még, hogy Engels recenzióját a „Tőke" I. kötetéről, amely a „Staatsanzeiger für Württemberg"-ben jelent meg, sikerült újra kinyomatnia a »Hannoverscher Kurier« júl. 4-i számában. Terjesztésre 25 különlenyomatot készíttetett magának. Végül Schnacke (v. ö. 833. jegyz.) címét kérte Marxtól. – *542*

841 Kugelmann 1868 júl. 26-i levelében javasolta Engelsnek, hogy a „Gartenlaube"-ban közlendő Marx-életrajz (v. ö. 205. jegyz.) címe – a lap stílusának megfelelően – legyen „Egy német nemzetgazdász" vagy valami hasonló. – *543*

842 Kugelmann 1868 aug. 2-i levelében anyagi támogatást kért Marxtól a Hannover melletti Linden sztrájkoló szövői számára. Elmondta, hogy a szövők heti munkabére 3 tallér, 14 órás munkaidőre, és hogy az Általános Német Munkásegylet már foglalkozik a dologgal. „... minthogy immár ez is erős tendenciát mutat a Nemzetközi Munkásszövetséghez való csatlakozásra, *nagyon fontos* lenne Németország számára, ha Angliában történhetne valami a gépi szövőde sztrájkoló munkásainak érdekében." – Az Internacionálé Főtanácsa 1868 aug. 4-i ülésén tárgyalta Kugelmann kérését. – *544*

843 „Nyugalom a polgár legfőbb kötelessége" – Schulenburg porosz miniszter szavai abból a felhívásból, amelyet Berlin lakosaihoz intézett az 1806 okt. 17-i jénai vereség után. – *544*

844 A levélhez mellékelve volt a „Felhívás a londoni német munkásokhoz" (v. ö. 16. köt.), amelyet Friedrich Lessner a londoni Német Munkás Művelődési Egylet (v. ö. 3. jegyz.) nevében szövegezett meg az Internacionálé küszöbönálló brüsszeli kongresszusa (v. ö. 236. jegyz.) alkalmából. – *545*

845 E levél eredetijét eddig nem sikerült megtalálni. Friedrich Lessner idézi „Vor 1848 und nachher" (1848 előtt és után) c. emlékirataiban (megjelent 1898-ban a bécsi „Deutsche Worte" (Német szavak) c. lapban. Lessner tévesen 1868 aug. 10-ről keltezte Marx levelét. – *546*

846 Utalás Lessner 1868 szept. 8-i levelére, amelyben Brüsszelből részletesen beszámolt Marxnak az Internacionálé kongresszusáról. – *546*

847 A Német Munkásegyletek Szövetsége 1868 szept. 5–7-én tartotta kongresszusát Nürnbergben (v. ö. 232. jegyz.), a lassalleánusok által egybehívott általános német munkáskongresszus pedig 1868 szept. 26–29-én ülésezett Berlinben (v. ö. 258. jegyz.). – *546*

848 „A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának negyedik évi jelentése" (v. ö. 16. köt.) a „Times" 1868 szept. 9-i számában jelent meg. (V. ö. még 237. jegyz.) – *548*

849 Ez a mondat az eredetiben a levél elejére, a „Kedves Mayer" megszólítás elé került. – *548*

850 V. ö. Marx: „A Főtanács határozattervezete a brüsszeli kongresszusra a gépek tőkés alkalmazásának következményeiről" (16. köt.). V. ö. még 236. jegyz. – *550*

851 Marx feljegyzése irodalmi-politikai tevékenységéről belekerült a „Tőke" I. kötete orosz kiadásának előszavába (v. ö. még 738. jegyz.). – *551*

852 V. ö. Marx: „A Nemzetközi Munkásszövetség ideiglenes szervezeti szabályzata" (16. köt.). – *552*

853 In partibus infidelium (a hitetlenek tartományaiban) – a nem-katolikus országokbeli egyházmegyékbe kinevezett püspökök (címzetes püspökök) címének kiegészítése; átvitt értelme: csak látszólag létező; sehol sem létező. – *555*

854 Ludwig Büchner „Sechs Vorlesungen über die Darwin'sche Theorie von der Verwandlung der Arten" c. könyvéről van szó (v. ö. 336. jegyz.). – *555*

855 Schulze-Delitzsch a munkások saját eszközeiből létesítendő szövetkezetek és hitelegyletek (önsegély) mellett agitált; a tőkések és a munkások érdekeinek összhangját hirdette és azt állította, hogy a szövetkezetek a kapitalizmus keretein belül megjavítják a munkások helyzetét és megmentik a kézműveseket a tönkremeneteltől. – *557*

[856] A katolikus szocializmusról v. ö. Marx 1868 szept. 19-i levelét Engelshez (149. old.) és 259. jegyz. – *557*

[857] A chartisták választójogi követeléseit a Népcharta (People's charter) foglalta össze. Ezek a következők: 1. általános választójog (21 éven felüli férfiaknak); 2. évenkénti parlamenti választások; 3. titkos szavazás; 4. a választókerületek kiegyenlítése; 5. a képviselőjelöltek vagyoni cenzusának eltörlése; 6. napidíj fizetése a képviselőknek. – *557*

[858] Koalíciós törvény – Marx az új ipartörvényre utal, amely rendezte a munkások sztrájk- és egyesülési jogát. 1869 máj. 29-én határozta el az északnémet Reichstag. – *558*

[859] V. ö. Marx: „A filozófia nyomorúsága" (302. jegyz.) és „Proudhonról" (16. köt.). – *559*

[860] Besson és Le Lubez, az Internacionálé londoni Francia Szekciójának (v. ö. 174. jegyz.) tagjai 1868 októberében levelet írtak Hermann Jungnak, amelyben tiltakoztak az ellen, hogy a brüsszeli kongresszus rágalmazás miatt kizárta Vésinier-t az Internacionáléból (v. ö. 252. jegyz.). A levél támadta Jungot és Eugène Dupont-t, a Főtanács tagjait. Jung 1868 okt. 19-én megírta Marxnak, hogy a Francia Szekció összejövetelén vissza akarja utasítani a Nemzetközi Munkásszövetségről terjesztett rágalmakat. – *560*

[861] Ludwig Kugelmann levele Marxhoz 1868 okt. 24-én kelt. – *561*

[862] „Daheim" – német illusztrált irodalmi hetilap, 1864-ben alapították Lipcsében; keresztény-konzervatív irányzatú. – *561*

[863] Meyers Konversationslexikon – a Joseph Meyer által alapított német könyvkiadóvállalatnál számos kiadásban megjelent sokkötetes lexikon. – *561*

[864] Az August Vogtnak szóló meghatalmazás a Sigfrid Meyer által készített másolatban maradt fenn. – *562*

[865] A levél fordítása a Sigfrid Meyer által készített másolaton alapszik. – *564*

[866] A Béke- és Szabadságliga (v. ö. 42. jegyz.) irodája 1868 szept. 22-én röplap formájában bizalmas közleményt adott ki Gustav Vogt aláírásával, aki az iroda elnöke és a Liga hetilapjának („Les Etats-Unis d'Europe") szerkesztője volt. A közlemény harcra szólította fel a Ligát azokért a gazdasági és társadalmi érdekekért és elvekért, amelyeket „Európa és Amerika munkásainak nagy Nemzetközi Szövetsége most olyan győzedelmesen kifejt és terjeszt". – *566*

[867] „Békaegérharc" (Batrakhomüomakhia) – ismeretlen szerzőtől származó görög komikus eposz, az „Iliasz" paródiája; szintén Homérosznak tulajdonítják (keletkezési ideje kb. i. e. VI. sz. vége). – *568*

[868] A blanquista G. Tridon „La Commune révolutionnaire de Paris" c. cikkéről van szó, amely 1868 júl. 19-én jelent meg a „Cigale"-ban. – *568*

[869] Az Asher & Co., Foreign Booksellers & Publishers cég 1868 dec. 12-i levelében az iránt érdeklődött Marxnál, hogy hogyan lehetne hozzájutni „Vogt úr"-példányokhoz. Marx válaszlevelének csak a vázlatai maradtak fenn. – *572*

[870] Az Internacionálé Főtanácsának 1869 jan. 5-i ülésén a roueni gyapotmunkások sztrájkharcát és a bázeli sztrájkot vitatták meg (v. ö. 383., 390. jegyz.). – *575*

[871] V. ö. Shakespeare: „King Henry IV", II. rész, III. felv., 2. szín. – *579*

[872] V. ö. Edward Spencer Beesly: „Catiline as a Party Leader"; megjelent a „Fortnightly Review" 1865 máj. 15–aug. 1-i számában; a cikk Catilinát forradalmárnak ábrázolja. – *580*

[873] Paul Lafargue 1868 decemberében megírta Jenny Marx asszonynak, hogy Clémence-Auguste Royer írónővel tárgyalt a „Tőke" első kötetének francia fordításáról. A tárgyalások nem vezettek eredményre, mert Marx, tekintettel az írónő polgári nézeteire, lemondott arról, hogy a fordítást ő végezze el. A francia fordításról v. ö. még 68., 600. jegyz. – *580*

[874] Bellum omnium contra omnes (mindenki háborúja mindenki ellen) – v. ö. Hobbes: „De cive", Előszó. – *580*

[875] „The Social Economist. Industrial Partnerships' Record and Cooperative Review" – angol havi folyóirat, 1867-ben alapították Manchesterben; ezzel a címmel 1868 márciusától 1869 szeptemberéig jelent meg Londonban; a szövetkezeti társaságok lapja. – *580*

[876] A Béke- és Szabadságliga (v. ö. 42. jegyz.) berni kongresszusát 1868 szept. 23-án tartották. A program megvitatása során Bakunyin védelmezte a saját határozatait. V. ö. még 384. jegyz. – *581*

[877] A „La Renaissance" c. francia hetilap programjáról van szó (v. ö. még 410. jegyz. és 580–581. old.). – *582*

[878] V. ö. Adolph Müller: „Die Schuld", 2. felv., 5. szín. – *583*

[879] „Le Siècle" – francia napilap; 1836-tól 1939-ig jelent meg Párizsban; a negyvenes években a mérsékelt reformokat óhajtó kisburzsoázia, az ötvenes–hatvanas években a mérsékelt republikánusok lapja; 1870–71-ben egyidejűleg Párizsban és Tours-ban, majd Bordeaux-ban jelent meg. – *584*

[880] „Liberális Unió" („L'Union Libérale") – a polgári republikánusok, az orléanisták és a legitimisták egy részének koalíciója; a császárság közös ellenzékét alkotta az 1863-as törvényhozó testületi választásokon; 1869-ben újjá akarták szervezni, de a pártok között nézeteltérés támadt. A mérsékelt pogári republikánusok (Jules Favre, Jules Simon) a monarchistákkal való szövetség mellett szálltak síkra és az orléanista J. A. Dufaure jelöltségét támogatták, akit azonban nem választottak meg. – *584*

[881] V. ö. 23. köt., 5. old.: „Előszó az első kiadáshoz", lábjegyzet. – *588*

[882] Eleanor Marxot a családban tréfásan Quoquónak nevezték (az ilyen nevű kínai herceg után). – Marx gyermekei egyébként nagy állatbarátok voltak. Volt többek között egy Jocko nevű sündisznójuk, egy Whiskey nevű kutyájuk és két madaruk, Calipso és Dicky. – *590*

[883] Célzás Paul Lafargue származására: Santiago-de-Cubában született, apai nagyanyja mulatt volt, anyai nagyanyja indián. – *591*

[884] Kugelmann 1869 márc. 4-i levelében, amelyre Marx itt válaszol, irodalmat kért Oroszország befolyásáról az európai államokra. – David Urquhart a harmincas évektől kezdve diplomáciai és külpolitikai anyagokat tett közzé, amelyek könyv és borsúra formájában,

valamint az Urquhart szerkesztése alatt álló lapokban („The Portfolio", „The Morning Advertiser", „The Free Press", 1866-tól „The Diplomatic Review") jelentek meg. – *592*

885 Marx és leánya, Jenny 1869-ben (kb. szept. 10-én) Németországba utazott, hogy meglátogassa Kugelmannt. (Az utazásról v. ö. 362. old.) Október 7-ig maradtak Hannoverban. Visszautaztukban okt. 8-án megálltak Hamburgban, ahol Marx találkozott Otto Meissner kiadóval. – *592 608 613 619 623 683 690*

886 Az 1868-as németországi mérték- és súlyreformról van szó. – *594*

887 Az északnémet Reichstag 1869 márc. 17-i ülésén Schweitzer ezt mondta: „Az a pillanat, amikor a párizsi Tuileriákra kitűzik a vörös zászlót, átveti lángját Európára, mint ahogy a francia burzsoázia forradalmai lángra gyújtották Európát." – *599*

888 Eleanor Marx 1869 márc. 27-től máj. 19-ig Laura és Paul Lafargue-nál volt Párizsban; utána Marxszal Engelshez utazott Manchesterbe (v. ö. 483. jegyz.). – *600*

889 A londoni Jermyn Street az angol Geológiai Múzeum és az angliai Geológiai Felmérő Hivatal székhelye. – *601*

890 V. ö. Goethe: „Faust", I. rész, 1. szín (Angyalok kara). – *602*

891 V. ö. T. H. Huxley: „The scientific Aspects of Positivism", megjelent a „Fortnihgtly Review" 1869 jún. 1-i számában. – *603*

892 V. ö. John Stuart Mill: „Thornton on Labour and its Claims"; a recenzió Thornton „On Labour, its wrongful Claims etc." (London 1869) c. könyvével foglalkozik. – *603*

893 Kugelmann 1869 jún. 2-án azt írta Marxnak, hogy – Marx nevének említése nélkül – írt Meissnernek, közölve, hogy már hónapok óta agitál a „Brumaire tizennyolcadikája" mellett és nagyon várja annak megjelenését. Meissner, írta Kugelmann, azt válaszolta neki, hogy már elküldte Marxnak az első ívet korrektúrára, és hogy a könyv két hét múlva megjelenik. – *613*

894 Kugelmann, miután tárgyalt Guido Weiss-szal, a „Zukunft" szerkesztőjével, 1869 júl. 6-i levelében javasolta Marxnak, hogy Engels Marx-életrajzát jelentessék meg a „Zukunft"-ban (v. ö. még 205. jegyz.). – *613 618*

895 Hermann Jung a Főtanács 1869 aug. 17-i ülésén közölte, hogy az Ácsok és Asztalosok Egyesült Szövetsége küldöttet akar menesztení a bázeli kongresszusra (v. ö. 455. jegyz.). Marx kérte Jungot, hogy vegyen részt a Szövetség gyűlésén, amelyen a kongresszusi küldöttet kijelölik. – Bázelba Robert Applegarthot, a Szövetség főtitkárát, a Főtanács tagját delegálták. – *620*

896 Marx egy XII–XIII. századi német népdalból idéz. – *621*

897 Paul Lafargue 1869 szept. 14-e után írott levelében beszámolt Marxnak a Főtanács 1869 szept. 14-i üléséről. Ez volt a Főtanács első ülése a bázeli kongresszus (v. ö. 455. jegyz.) után. – *622*

898 A „Tőke" I. kötete IV. fejezetének a francia kiadás IV., V. és VI. fejezete felel meg; Marx attól tartott, hogy a francia olvasók a IV. fejezet eredeti formájával nem birkóznának meg. – *624*

[899] V. ö. Horatius, Carmina, III. 3. – *626*

[900] 1641 októberében, az angol polgári forradalom előestéjén Írországban nemzeti felkelés tört ki, amelynek eredményeképpen a sziget nagyobbik része majdnem teljesen elszakadt Angliától. A felkelést, amely 1649-től 1652-ig tartott, Oliver Cromwell vérbe fojtotta. Ez a folyamat, valamint az ír parasztok földjeinek elkobzása és angol tisztek, katonák közti szétosztása hozzájárult az „új nemesség" megerősödéséhez és az angol királyság 1660-ban történt restaurációjához. – *627*

[901] Non bis in idem – római jogi szabály; tulajdonképpeni jelentése: ugyanazon ügy ismételt bírói döntés alá ne kerüljön. – *627*

[902] Eulenburg-botrány – a porosz Landtag egyik ülésén von Eulenburg belügyminiszter nyilatkozatot tett, amelyben egyetértését fejezte ki a cellei porosz katonai hatóságok jogsértő eljárásával (v. ö. még 570. jegyz.). – *628*

[903] Ludwig Kugelmann 1869 okt. 21-i levelében kérte Marxtól Eduard Reich címét, mert el akarta küldeni neki a „Tőke" I. kötetét. Reich könyvét („Über die Entartung des Menschen etc.", Erlangen 1868) Marx Kugelmanntól kapta, amikor 1869 szeptember–októberében Németországban tartózkodott. – *628*

[904] Marx 1870 jan. 5-én mint a Főtanács delegációjának tagja részt vett az 1869 dec. 31-én elhunyt Robert Shaw temetésén; a Főtanács megbízásából nekrológot írt Shaw-ról, amely a belga „Internationale" 1870 jan. 16-i számában jelent meg (v. ö. 16. köt.). – *629*

[905] A brüsszeli bizottság számára készült beszámolót eddig nem sikerült megtalálni. – *629*

[906] John Stuart Mill patronálásával 1869 júliusában megalakult a Land Tenure Reform Association (Földreform-Egyesület). – *630*

[907] Marxnak eredetileg az volt a szándéka, hogy a „Tőke" II. és III. könyvét együtt adja ki mint II. kötetet; a III. kötet (IV. könyv) tárgyalta volna az elmélet történetét. Engels a későbbiekben mint II. és III. kötetet adta ki a II. és III. könyvet. A földtulajdont és a földjáradékot a III. kötet 6. szakasza tárgyalja. – *630*

[908] César De Paepe teljesítette Marx kérését és 1870 febr. 1-i levelében 11, Belgiumban megjelent könyvet nevezett meg, amelyek a földtulajdon kérdését tárgyalják. – *630*

[909] Henri Perret mindkét levele Hermann Junghoz 1870 jan. 4-én kelt. – *631*

[910] Henri Perret 1870 ápr. 15-i levelében részletesebben leírja Jungnak a történeteket. Guillaume apja a neuchâteli államtanács titkára volt, és ő írta alá Martinaud mandátumát. – *632*

[911] V. ö. Marx: „A Főtanács jelentése az örökösödési jogról" (16. köt.). Marx jelentése annak a vitának az eredményeként született, amelyet a Főtanácsban a bázeli kongresszus (v. ö. 455. jegyz.) előkészítéséről folytattak (v. ö. 524. jegyz.); a kongresszuson Eccarius olvasta fel a jelentést 1869 szept. 11-én. – *633*

[912] Utalás az elberfeldi 1849 májusi forradalmi eseményekre. (V. ö. „Elberfeld", 6. köt.) Engels „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" című írásában (7. köt.) részletesen ismerteti az elberfeldi stb. harcokat. – *634*

[913] Franciszek Duchiński 1854 és 1861 között írott műveiben, pl. „Les origines slaves. Pologne et Ruthénie" (A szlávok eredete. Lengyelország és Ruténia) c., Párizsban 1861-ben kiadott könyvében fejtette ki azt az elméletét, hogy az orosz nép a mongoloktól származik. Henri Martin „La Russie et l'Europe" c. könyvében foglalkozik ezzel az elmélettel; a mű 1866-ban jelent meg Párizsban, és Kinkel 1869-ben lefordította németre. – *637*

[914] Az 1867 márc. 30-án kötött szerződés szerint Oroszország 7 200 000 dollárért (az akkori árfolyam szerint 11 millió rubelért) adta át észak-amerikai birtokait (Alaszka) az Egyesült Államoknak. – *637*

[915] A levél válasz Collet 1870 jan. 20-i levelére, amelyben kérte Marxot, hogy közöljön vele részleteket az orosz vasúti kölcsönökről. – *639*

[916] Rothschild 1870 jan. 27-én 12 millió £ értékű orosz vasúti kölcsönkötvényt bocsátott eladásra Párizsban. – *639*

[917] »Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyi« (»Санкт-Петербургские Ведомости«) – orosz hivatalos kormánylap, ezzel a címmel 1728-tól 1914-ig, 1914-től 1917 októberéig „Petrogradszkije Vedomosztyi" („Петроградские Ведомости") címmel jelent meg hetenként kétszer. – *640*

[918] A levél, amelynek eddig csak az első oldalát sikerült megtalálni, válasz Imandt 1870 febr. 18-i levelére (v. ö. 441., 442. old.). – *641*

[919] „Londoner Deutsche Post" – német nyelvű hetilap, 1870 jan. 1-től 1870 szept. 6-ig jelent meg Londonban, E. Juch kiadásában. (V. ö. még 34. és 292. jegyz.) – *641*

[920] Paul Lafargue 1870 januárjában leírta Marxnak a J. A. Moilinnél lezajlott esti összejövetelt, amelyen szociális reformok terveit vitatták meg. – *643*

[921] Főközpont (Head Centre) – a titkos féni-szervezet vezetőjének megjelölése (v. ö. még 53 jegyz.). – *643*

[922] Marx itt a francia felvilágosítók és utópisták egyik jellemző gondolatára és szóhasználatára utal. V. ö. pl. Condorcet: „Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain" (Az emberi szellem haladásának történelmi vázlata). – *643*

[923] Bracke ezt a levélkivonatot „Der Braunschweiger Ausschuss der sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Lötzen und vor dem Gericht" c., 1872-ben megjelent könyvében közölte. Marx kéziratát eddig nem sikerült megtalálni. A levélpapíron nyomtatásban ez állt: „General Council of the International Working Men's Association, 256, High Holborn, London W. C.". – *648*

[924] A Szociáldemokrata Munkáspárt választmánya az eisenachi kongresszus (v. ö. 496 jegyz.) határozata értelmében erőteljesen támogatta a párttagok egyéni belépését a Nemzetközi Munkásszövetségbe; erre azért volt szükség, hogy a pártot a németországi egyesülési törvények megkerülésével szervezetileg hozzákapcsolják az Internacionáléhoz. Bracke a választmány 1870 márc. 17-i levelének (v. ö. 952. jegyz.) utóiratában megjegyezte, hogy Eccariusnál már régebben megrendeltek 3000 tagsági jegyet, de minthogy a megrendelt küldemény még nem érkezett meg, a választmány esetleg maga nyomatna ki tagsági jegyeket. Marx a kért tagsági jegyeket nyomban elküldte Bonhorstnak, a pártválasztmány titkárának. – *648*

925 Bonhorst 1870 febr. 21-én elküldte Marxnak a párt 1869. évi pénztári jelentését. A kísérőlevélben köszönetet mondott a Marxtól kapott segítségért és ecsetelte a párt válságos anyagi helyzetét. Bonhorst márc. 17-i levele, amelyet Borkheim útján küldött el Marxnak, szintén a párt nehézségeivel foglalkozik. – *648*

926 A levél fordításának alapjául egy ismeretlen kéztől származó másolat szolgált. A levélpapír a Főtanács hivatalos papírja volt (v. ö. 923. jegyz.). – *649*

927 Kugelmann 1870 márc. 21-i levelében postafordultával választ kért Marxtól arra a kérdésre, hogy leánya, Jenny örülne-e, ha születésnapi ajándékul szép kiadásban megkapná Goethe összes műveit. – *650*

928 Marx a Kugelmann családnak elmesélte egy fiú történetét, aki panaszolta, hogy latin helyett nem franciául tanult. Gertrud Kugelmann a Marx családnak írt 1870 márc. 21-i levelében maga is ugyanezt panaszolta, ezért tér rá vissza Marx. – Az eredetiben a „... Madame-ot... nem hagyja soha cserben a latin tudománya" helyett ezek a francia szavak állnak: „... Madame ne se trouve jamais au bout de son latin". Átvitt értelme: „Madame sohasem fogy ki a bölcsességből." – *650*

929 A levél fordításának alapjául a „Die Neue Zeit" 15. száma (20. évfolyam, 2. köt., 1901–1902) szolgált. – Marx Kugelmannhoz írott 1870 márc. 28-i leveléve legyütt a „Bizalmas közlés" (v. ö. 16. köt.) egyik példányát is elküldte, a Szociáldemokrata Munkáspárthoz való továbbítás végett. – *651*

930 Marx súlyos betegsége miatt 1869–70 telén csak három ízben vehetett részt a Főtanács ülésein: dec. 14-én, jan. 4-én és márc. 15-én. Márc. 29-én a Főtanács Lucraft javaslatára együttérzését és sajnálatát nyilvánította Marxnak hosszan tartó betegsége miatt. – *652*

931 „Arbeiterunion" – munkáslap, 1868 jún. 13-tól hetenként jelent meg New Yorkban. 1868 októberétől a National Labor Union sajtószerve, 1869 májusától az országos Munkásszövetségek napilapja; közölte az Internacionálé dokumentumait, anyagot az európai és az amerikai munkásmozgalomról és kivonatokat a „Tőke" I. kötetéből. – *652*

932 Lessner 1870 ápr. 6-i levelében beszámol arról a Főtanács egyik ülésén elhangzott javaslatról, hogy alakítsanak pénzügyi bizottságot, „nehogy a titkárnak" (Eccarius), „aki megint szörnyen jajveszékelt, mindig a saját fizetéséről kelljen beszélnie". – *652*

933 Sigfrid Meyer elküldte Marxnak azt a levelet, amelyet 1870 márc. 26-án írt Eccariusnak; Marxra bízta, hogy belátása szerint járjon el vele. – *652*

934 F. Carl és F. Jubitz „L'Union des travailleurs allemands de New York aux ouvriers de Paris" c. cikkükben üdvözölték a párizsi munkások forradalmi erélyét és a szabadság és egyenlőség forradalmi előharcosainak nevezték őket. – *653*

935 Absentee-knek nevezték azokat az írországi angol nagybirtokosokat, akik munka nélkül szerzett jövedelmüket az országon kívül költötték el és többnyire távol tartózkodtak birtokaiktól. – *655*

936 Szegény fehéreknek (poor whites) nevezték az Egyesült Államok rabszolgatartó államaiban a föld nélküli fehéreket. Az ültetvényesek „white trash"-nek (fehér söpredék) is nevezték őket. – *655*

937 Paul-Laurent – Paul Lafargue irodalmi álneve. Marx a Paul és Laura megszólítás helyett használja mindkettőjük keresztnevének összekapcsolását. – *658 660*

938 A Főtanács Marx javaslatára 1870 ápr. 12-én megbízólevelet adott Henri Verlet-nek, hogy az Internacionálé levelezőjeként működjék Franciaországban. – *658*

939 „La Libre Pensée" – francia hetilap, 1870 januárjától júliusig jelent meg; blanquisták alapították (Tridon, Flourens, Rigault, Verlet); Lafargue is munkatársa volt a lapnak, amely élesen bírálta a második császárságot. – *658*

940 Paul Lafargue 1870 ápr. 19-én azt válaszolta Marxnak, hogy a „Libre Pensée"-ban nem közöltetheti az Internacionálé szervezeti szabályzatát, mert a lap kizárólag irodalmi kérdésekkel foglalkozik. Ennek ellenére sikerült nyilvánosságra hozatnia a javított szöveget, amely ápr. 20-a után jelent meg Párizsban; a fordítást Lafargue javította ki. A francia rendőrség fokozódó zaklatásai miatt a szervezeti szabályzat kiadását meg kellett gyorsítani, ezért Lafargue nem küldhette el a korrektúrát Marxnak. – *658*

941 Henri Verlet „Force et matière" c. cikke (megjelent a „Libre Pensée" 1870 ápr. 16-i számában) igen kedvezően értékeli Büchner „Kraft und Stoff" c. könyvét, amely 1869-ben a tizedik kiadást érte meg Lipcsében. – *658*

942 Paul Lafargue cikke A. Ranc „Le roman d'une conspiration" c. könyvéről a „Libre Pensée" 1870 ápr. 16-i számában jelent meg. – *658*

943 Lafargue 1870 ápr. 18-án értesítette Marxot az Internacionálé párizsi föderációjának megalapításáról (v. ö. 769. jegyz.). Egyebek között ezt írta: „Kineveztethetném magamat az egyik szekció által a Föderális Tanács tagjává, de úgy hiszem, jobb lenne, ha a londoni Főtanács képviselőjeként lépnék fel. Kineveztetne engem jövő kedden a Főtanács képviselőjévé a párizsi szekcióban?" Lafargue-ot 1870 máj. 17-én, tekintettel a párizsi letartóztatásokra, a Főtanács különtudósítójává nevezték ki. – *660*

944 Paul Lafargue 1870 ápr. 29-i válaszlevelében közölte Marxszal, hogy Bakunyin megpróbálta Robin révén a francia-svájci kongresszuson történt szakadást (v. ö. 737. jegyz.) átvinni a párizsi föderációba. „Megmondtam Robinnak – írta Lafargue –, hogy ez semmiképpen sem tartozik a párizsi szekcióra, hanem a Főtanácsra, és rosszul teszi, ha a föderációt állandó viszálykodással megzavarja; előbb meg kell várnia a Főtanács határozatát, mielőtt itt belefog valamibe." – *660*

945 Heine a „Lutetiá"-ban ezt írja Victor Hugóról: „. . . ő egoista, s hogy még rosszabbat mondjak, hugoista." – *660*

946 A XIX. sz. húszas éveiben Saint-Simon tanításait követői terjesztették és továbbfejlesztették. Az örökösödési jog eltörlésének követelését Saint-Amand Bazard fejtette ki „Saint-Simon tanítása" c. könyvében (Párizs 1830). – *661*

947 Az Alliance programja ezt mondja: „l'égalisation politique, économique et sociale des classes" (az osztályok politikai, gazdasági és társadalmi egyenlővé tétele). – *661*

948 A Főtanács az örökösödési jog kérdését felvette a bázeli kongresszus (v. ö. 455. jegyz.) napirendjére (v. ö. még 911. jegyz.). – *662*

949 Laura Lafargue 1870 ápr. 18-i leveléről van szó (v. ö. még 937. jegyz.). – *664*

950 Bracke és Bonhorst 1870 máj. 3-án engedélyt kértek Engelstől arra, hogy Brackénak írt 1870 ápr. 28-i levelét közölhessék a „Volksstaat"-ban, „amennyiben az közérdeklődésre tart számot, – azaz amennyiben a többi tehetős elvbarátot tettre indítani képes. . ."

Engels levele 1870 máj. 14-én kivonatosan megjelent a „Volksstaat"-ban (v. ö. még 502. old.). A fordítás ezen a kivonaton alapszik. – *665*

951 Bonhorst mint a Szociáldemokrata Munkáspárt választmányának titkára 1870 márc. 17-én Engelsnek is elküldte az 1869. évi pénztári jelentést és tájékoztatta a párt rossz anyagi helyzetéről (v. ö. még 925. jegyz.). – *665*

952 Bornhorst mint a választmány titkára 1870 márc. 17-én azonos szövegű levelet írt Marxnak és Engelsnek, amelyben a párt erkölcsi nehézségeivel is foglalkozott, hangsúlyozva a munkások tompaságát és szellemi tunyaságát. – *665*

953 Jenny, Marx leánya 1870 máj. 30-án írt Manchesterbe. – *667*

954 Jenny, Marx leánya használta a Williams álnevet cikkeiben (v. ö. még 700. jegyz.). – *667*

955 Mornington Palace-nek (Mornington-palota) nevezi Marx a házat, ahol Engels manchesteri tartózkodásának utolsó éveiben lakott (Mornington Street 86. sz.); Marx és Eleanor 1870 május–júniusában ott vendégeskedtek. – *667*

956 „Le Temps" – konzervatív francia napilap, a nagyburzsoázia sajtószerve; szemben állt a Második Császársággal; 1861-től 1943-ig jelent meg Párizsban. – *668*

957 A levél válasz Le Lubez 1870 jún. 11-i levelére, amelyben az iránt érdeklődött Marxnál, hogy nem ő írta-e a „Volksstaat" 1870 máj. 11-i számában „Aus England" címmel megjelent tudósítást. A „Volksstaat" cikke élesen bírálja az ún. londoni Francia Szekció mesterkedéseit, különös tekintettel arra, hogy az 1870 máj. 3-i banketton (v. ö. 764. jegyz.) a Szekció az Internacionálé nevével takarózott. – *669*

958 Kugelmann 1870 jún. 13-i levelében megkérdezte, hogy a Marx család részére is rendeljen-e szobát Karlsbadban, és ha igen, hányat. Kifejezte azt a reményét, hogy hamarosan bizonyosat hall majd Marxtól a közös utazásról. – *670*

959 A levelet Marx angol nyelven írta és mellékelte hozzá a „Bizalmas közlés valamennyi szekciónak" és „Az Internacionálé mainzi kongresszusának programja" c. (francia nyelvű) dokumentumokat (16. köt.). – *672*

960 Jozef Card (Cwierciakiewicz) 1868 jan. 10-i leveléről van szó. – *677*

961 Johann Philipp Becker „Zur Friedens- und Freiheitsliga" c. cikke a „Vorbote" 1867 decemberi, 12. számában jelent meg. (V. ö. még 42. jegyz.) – *677*

962 „Herzen atyuska" – Jenny Marx részben Bakunyin és Herzen barátivá lett viszonyára utal, részben pedig Herzen nevével játszik (Herzensväterchen = szívbéli, szeretett atyuska). – *678*

963 Jenny Marx asszony két eseményre utal: a 3 féni fogoly akasztásos kivégzésére 1867 nov. 23-án Manchesterben (v. ö. 53. jegyz.) és egy lőporos hordó felrobbantására 1867 decemberében, a londoni Clerkenwell-börtönben; a féniek hívei robbantották fel, akik ki akarták szabadítani a bebörtönzötteket. (V. ö. még 618. jegyz.) – *679*

964 A „Vallomások" kedvelt társasjáték volt Angliában és Németországban a XIX. század második felében. Engels válaszai Marx leányának, Jennynek az albumából származnak. (V. ö. Marx: „Vallomások", 31. köt.) – *681*

[965] Reineke Fuchs (Reineke, a róka) – egy számos változatban ismert középkori germán állatmonda hőse; a monda legjelentősebb feldolgozása 1498-ban jelent meg Lübeckben „Reynke de Vos" címmel; az ismeretlen szerző (valószínűleg pap) a klérus és a nemesség ellen irányuló szatírává formálta; 1544-ben jelent meg az állatmonda első felnémet változata. Goethe is feldolgozta a témát „Reineke Fuchs" című humoros eposzában. – *681*

[966] Arnold Ruge levelét Marx 1869 febr. 4-én kapta meg Wilhelm Strohntól, Steinthal egyik barátjától. Marx a levél tartalmát ismertette Engelsszel, Borkheimmal és Kugelmann-nal, akinek 1869 febr. 11-én el is küldte (v. ö. 557. old.). – *682*

[967] Arnold Ruge pontatlanul idéz egy bekezdést a „Tőke" I. kötete első kiadásának 744–745. oldaláról (v. ö. 23. köt. 713. old.). – *682*

[968] V. ö. 23. köt. 581. old. – *682*

[969] „The Pall Mall Gazette" – angol napilap, 1865-től 1920-ig jelent meg Londonban, szerkesztője Frederick Greenwood; a hatvanas–hetvenes években konzervatív; 1870 júliusától 1871 júniusáig Marx és Engels összeköttetésben álltak vele; ebben az időben közölte Engels „Jegyzetek a háborúról" c. cikksorozatát (v. ö. 17. köt.). – *683*

[970] Eccarius beszámolójában a bázeli kongresszus (v. ö. 455. jegyz.) első üléseiről (megjelent a „Times" 1869 szept. 15-i számában) teljes terjedelmében közölte Andrew Cameron amerikai küldött beszédét. – *683*

[971] Friedrich Lessner összesen öt levélben (1869 szept. 6., 7., 8., 9., 11.) tájékoztatta Marxot a bázeli kongresszus (v. ö. 455. jegyz.) üléseiről. Liebknechtnek a kongresszusról küldött két levele közül csak az 1869 szept. 7-i maradt fenn. – *683*

[972] Liebknecht a bázeli kongresszuson (v. ö. 455. jegyz.) a német munkásmozgalomról tartott beszámolójában (1869 szept. 7.) támadta Schweitzert. – A „Vasember"-en Lassalle értendő, utalással ún. „vasbértörvényére". – *683*

[973] V. ö. Shakespeare: „Macbeth", III. felv., 2. szín. – *685*

[974] Eleanor Marx 1869 szept. 6-a és 23-a között Engelsszel és Lydia Burnsszel beutazta Írországot (v. ö. még 553. jegyz.). – *686*

[975] A Gladstone-kormány 1869-ben valósította meg az egyház és az állam szétválasztását Írországban. – *688*

[976] Orangisták – egy reakciós írországi terrorszervezet tagjai; a szervezetet 1795-ben földesurak és a protestáns egyház alapította az ír nép felszabadító harca és az ír katolikusok ellen. Nevét III. (óraniai) Vilmosról kapta, aki az 1688–89-es ír felkelést elnyomta. – *688*

[977] Henri Rochefort megakadályozta, hogy Victor Noir temetésének napján vérfürdőre kerüljön sor; a „Volksstaat" 1870 jan. 22-i számának politikai szemle-rovatában elítélte Rochefort magatartását. – *692*

[978] Jenny, Marx leánya a „Le Pays" 1870 jan. 15-i vezércikkéből idéz, amelyet Granier de Cassagnac írt. – *692*

[979] 1870 januárjának második felében 10 000 munkás szüntette be a munkát a creuzot-i Schneider-féle kohó- és bányaművekben, tiltakozásul néhány bányász elbocsátása miatt. Az elbocsátottak egy delegáció tagjai voltak, amely az igazgatósággal a biztosítási pénztár-

ról akart tárgyalni. Amikor Le Creuzot-ban megjelentek a kormánycsapatok, a sztrájk politikai jelleget öltött; a bonapartista kormány tömeges letartóztatásokkal elfojtotta. Adolphe-Alphonse Assi a sztrájk egyik vezetője volt. Az eseményekről a „Volksstaat" 1870 jan. 26-án számolt be. – *692*

[980] Jenny, Marx leánya Adolphe Guéroult „Les grèves" c. cikkéből idéz, amely a „L'Opinion nationale" c. lap 1870 jan. 28-i számában jelent meg. – *692*

[981] Az „Irishman" 1870 ápr. 2-i számában kivonatokat közölt Jenny, Marx leánya Írországról szóló második cikkéből. A hatodik cikket – „Az írországi agrárbűntény" – az „Irishman" 1870 máj. 7-i száma teljes terjedelmében közölte. (V. ö. még 700. jegyz.) – *695*

[982] A levél elejére Kugelmann feljegyezte: „Rossa képe hiányzik". – *698*

[983] Ez a levél két nappal a német–francia háború kitörése előtt íródott. A francia hivatalos sajtó csakugyan soviniszta tüntetésekről számolt be; Paul Lafargue viszont 1870 júliusában ezt írta erről Marxnak: „A rendőrség maga volt kénytelen megrendezni a lelkesedést, hogy elhihetővé tegye . . ." – *699*

Mutató

*(Nevek – idézett művek; hatóságok közleményei, újságok és folyóiratok)**

A

ABERCORN, James Hamilton, Duke of (1811–1885) – Írország alkirálya 1866–68 és 1874–76. – *382*

ACOLLAS, Emile (1820–1891) – francia jogász, publicista és politikus; kispolgári demokrata. – *379*

An Actuary. Life Assurance Companies: their financial Condition. Discussed, with Reference to impending Legislation, in a Letter addressed to the Right Hon. W. E Gladstone, M. P; First Lord of the Treasury (Statisztika. Életbiztosító társaságok: pénzügyi helyzetük. Tárgyalja, tekintettel a küszöbönálló törvényalkotásra az igen tiszteletreméltó W. E. Gladstone parlamenti képviselőnek, a kincstár első Lordjának címzett levél), London 1869. – *258 261* (413)

Adresse an die Demokraten Spaniens (Üzenet a spanyol demokratákhoz); „Demokratisches, Wochenblatt", 1868 okt. 31., Melléklet. – (320)

Adresse au peuple et au Congrès des Etats-Unis d'Amérique (Üzenet az Amerikai Egyesült Államok népéhez és kongresszusához); „La Cigale", 1868 nov. 8., „L'Espiègle", 1868 nov. 8. – *191* (323)

Affaire de la souscription Baudin. Appel (Felhívás a Baudin-féle gyűjtés ügyében); III. kiad., Párizs 1868. – *196 224 227* (337 370)

ALBANY, Robert Stewart, Duke of (kb. 1345–1420) – III. Róbert skót király öccse, Skócia régense 1406–20. – *256–257*

ALBERT EDWARD (1841–1910) – Viktória angol királynő fia, VII. Edward néven Nagy-Britannia és Írország királya 1901–1910. – *332 436 437*

Alekszejev *lásd* Bartyenyev, Viktor Ivanovics

ALLEN – a Marx család kezelőorvosa. – *5 95 101 430 433 690*

Allgemeine Augsburger *lásd* Allgemeine Zeitung

„Allgemeine Volkszeitung" (Általános Népújság), Bécs. – *267* (425)

„Allgemeine Zeitung" (Általános Újság), Augsburg. – *10 169 259 267 382 538 641* (34 43)

---

* Az idegen nyelvű szövegeket itt és mindenütt – nyelvi sajátszerűségeiket érintetlenül hagyva – mai helyesírásuk szerint adtuk. A művek kiadási adatait csak ott tüntettük fel, ahol Marx és Engels az általuk használt kiadást megjelölik, vagy az kétséget kizáróan megállapítható.

– 1869 febr. 24.: *Neueste Posten* (Legújabb hírek). – *267*
– 1869 márc. 4.: *Schweiz* (Svájc). – *267*

Allgemeiner Deutscher Arbeiterkongress (Általános Német Munkáskongresszus); „Der Sozialdemokrat", 1868 szept. 30., okt. 2., 4., 7. – *181* (305)

ALTMEYER, Jean Jacques (1804–1877) – belga történész; liberális. – *532*

A Monsieur Bara, ministre de la justice (Bara igazságügy-miniszter úrhoz) (a belga szekció vezetősége és Föderális Tanácsa tagjainak aláírásával); „La Tribune du Peuple", 1868 máj. 24. – *92* (173)

The ancient Laws of Cambria: containing the Institutional Triads of Dyonwal Moelmud, the Laws of Howel the Good, triadical Commentaries, Code of Education, and the hunting Laws of Wales (Cambria régi törvényei: Dyonwal Moelmud institucionális triádái, Jó Howel törvényei, triadikus kommentárok, nevelési kódex és Wales vadászati törvényei); walesi nyelvből fordította William Probert, London 1823. – *496*

Ancient Laws and Institutes of Wales etc. (Wales régi törvényei és törvénytárai stb.), I–II. köt., 1841. – *42 512* (101)

Ancient Laws of Ireland. Senchus Mor (Írország régi törvényei. Régi idők nagy könyve), 1–II. köt., Dublin–London 1865–1873. – *398 418 426 427 443 447 480 490* (613)

An die deutschen Sozialdemokraten (A Német Szociáldemokratákhoz); „Demokratisches Wochenblatt", 1869 júl. 17. – *347* (530)

An die Vorstandsmitglieder des Allgemeinen Deutschen Arbeitervereins (Az Általános Német Munkásegylet vezetőségi tagjaihoz); „Der Sozialdemokrat", 1868 aug. 2. – *124* (211)

ANGERSTEIN, Wilhelm – osztrák író és újságíró, a bécsi „Allgemeine Volkszeitung" főszerkesztője. – *267* (95 425)

An Herrn Karl Marx in London. Berlin, 6. Juli 1868 (Karl Marx úrhoz Londonba. Berlin, 1868 július 6.); „Der Sozialdemokrat", 1868 aug. 14. – *135* (226)

ANNABELLA Drummond of Stobhall (kb. 1350–1402) – skót királyné, III. Róbert felesége. – *256*

Annala Rioghachta Eireann. Annals of the Kingdom of Ireland, by the Four Masters, from the earliest Period to the Year 1616 (Az ír királyság annálészei. A legrégibb időktől 1616-ig, a négy magiszter tollából); szerk. John O'Donovan, II. kiad., I–VII. köt., Dublin 1856. – *498* (786)

Annales IV Magistrorum (A Négy Magiszter annálészei); „Rerum Hibernicarum Scriptores", III. köt., Buckingham 1826. – *498* (786)

Annales du Sénat et du Corps législatif (A Szenátus és a Törvényhozó Testület annálészei), Párizs 1869. – *329* (505)

Annales Ultonienses (Ulsteri annálészek); „Rerum Hibernicarum Scriptores", IV. köt., Buckingham 1826. – *498* (786)

Annual Statement of the Trade and Navigation of the United Kingdom with foreign Countries and British Possessions in the Year 1861 (Évi kimutatás az Egyesült Királyság 1861-ben külföldi országokkal és brit birtokokkal folytatott kereskedelméről és hajózásáról), London 1862. – *225* (374)

APPLEGARTH, Robert (1833–1925) – angol ács, trade unionista, az ácsok és asztalosok egyesült szövetségének főtitkára, a London Trades Councilnak és az Internacionálé Főtanácsának tagja (1865, 1868–72), 1869-ben küldött a bázeli kongresszuson; a Reform-

liga egyik vezetője; 1871-ben megtagadta a Főtanács „A Polgárháború Franciaországban" című üzenetének aláírását; később visszavonult a munkásmozgalomtól. – *282 283 396 400 402 478 575 620* (47 381 895)

»*Arbeiterunion*« (Munkásegyesülés), New York. – *652* (931)

ARIOSTO, Lodovico (1474–1533) – olasz reneszánsz költő, fő műve a „L'Orlando furioso" (Az őrjöngő Roland). – *681* (27)

ARISZTOTELÉSZ, sztageirai (i. e. 384–322) – görög filozófus. – *195–196 567* (654)

ARNETH, Alfred. Ritter von (1819–1897) – osztrák történész és politikus. – *443*

ASSI, Adolphe-Alphonse (1841–1886) – francia forradalmár, gépész; az 1870-es creuzot-i bányászsztrájk egyik vezetője; a nemzeti gárda központi bizottságának és a Párizsi Kommünnek tagja, a Kommün leverése után Új-Kaledóniába deportálták. – *692* (979)

L'Association internationale des Travailleurs de Genève aux Ouvriers d'Espagne (A genfi Nemzetközi Munkásszövetség a spanyol munkásokhoz), Genf 1868 okt. 21., röplap. – *348* (531)

– *Der Internationale Arbeiterbund von Genf an die Arbeiter Spaniens* (A genfi Nemzetközi Munkásszövetség a spanyol munkásokhoz), Genf 1868 okt. 21.; „Der Vorbote", 1868 dec. – *348* (531)

»*L'Atelier. Organe spécial de la classe laborieuse, rédigé par des ouvriers exclusivement*« (A Műhely. A dolgozó osztály külön lapja, szerkesztik kizárólag munkások), Párizs. – *149 588* (260)

Augsburger, Augsburgerin, augsburgi *lásd* Allgemeine Zeitung

Aux sections romandes (A francia-svájci szekciókhoz); „Egalité", 1870 jan. 8. – *435* (674)

AYCARD, M. – párizsi bankár.

– *Histoire du Crédit mobilier 1852–1867* (A Crédit Mobilier története 1852-től 1867-ig), Párizs 1867. – *56* (121)

B

Badinguet *lásd* Napóleon, III.

BAKUNYIN, Mihail Alekszandrovics (1814–1876) – orosz forradalmár, emigráns Nyugat-Európában; 1848–49-ben részt vett a németországi forradalomban; később az anarchizmus ideológusa, harcolt a marxizmus és Marx politikai irányvonala ellen; 1851–61 orosz börtönben és száműzetésben, 1861-től Angliában élt; 1869-ben csatlakozott az I. Internacionáléhoz; 1872-ben bomlasztó tevékenysége miatt kizárták. – *168 183 184 188–190 226 228 233 235 242 243 249 251 253 264 266 269 335 341 345 368 371 412–414 419 428 429 431 435 439 442 457 458 461 465 473 474 477 479 482 483 487–489 492 497 499 501 505 508 509 575 581 631 632 638 660–664 678* (30 42 368 375 384 389 399 455 563 564 635 640 684 722 724 726 737 738 760 876 944 962)

– *Aufruf an die Slawen* (Felhívás a szlávokhoz), Koethen 1848. – *190*

– *Русским, польским и всем славянским друзьям* (Az oroszokhoz, a lengyelekhez és minden szláv barátunkhoz); „Колокол", 1862 febr. 15., Melléklet. – *249 251*

– *Discours au deuxième Congrès de la Paix, à Berne* (Beszéd a második békekongresszuson Bernben); „La Cloche", 1868 dec. 1. – *233 660* (384)

– *Hertzen;* „La Marseillaise", 1870 márc. 2., 3., „Le Progrès", 1870 márc. 5., 12., 19. – *457 663* (725)

– *Редакторам „Колокола"* (A „Колокол" szerkesztőihez); „Колокол", 1870 ápr. 9. – *497* (785)

– *Briefe über die revolutionäre Bewegung in Russland. I.* (Levelek az oroszországi forradalmi mozgalomról. I. levél); „Der Volksstaat", 1870 ápr. 16., 20. – *477 479 501* (751)

BALZAC, Honoré de (1799–1850) – francia realista regényíró.
– *Le Curé de Village* (A falusi plébános). – *225*
– *L'Illustre Gaudissart* (Az illusztris Gaudissart). – *130 150 152 167 168 171 249 306 369 432 435 439 441 442 509* (219)

BAMBERGER, Ludwig (1823–1899) – német publicista és jogász, polgári demokrata; 1848-ban a „Mainzer Zeitung" szerkesztője; részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, majd emigráns Angliában, Belgiumban és Hollandiában; Párizsban egy német nagybank vezetője, hazatérése után nemzeti liberális, huzamosabb időn át Bismarck pénzügyi politikai tanácsadója, a német szabadkereskedők vezére. – *13 678*

BANCEL, Baptiste-François-Désiré (1822–1871) – francia újságíró és politikus, polgári radikális; 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az 1851 decemberi államcsíny után száműzték; 1869-től a törvényhozó testület tagja. – *686 692*

BANGYA János (1817–1868) – magyar katonatiszt; 1839-ig császári tiszt, majd részt vett a szabadságharcban; 1849-ben alezredes a komáromi várőrségben, utána Kossuth megbízottja külföldön, egyidejűleg osztrák rendőrügynök; később Mehemed bej néven török szolgálatba lépett; 1855–58 a cserkeszek Oroszország elleni háborújában a törökök megbízottjaként a Kaukázusban működött. – *107*

BARA, Jules (1835–1900) – belga liberális politikus, 1865–70 és 1878–84 igazságügyminiszter. – *92* (173)

BARING, Thomas (1799–1873) – angol bankár és konzervatív politikus, 1848-tól az angol Baring-bankház cégfőnöke; parlamenti képviselő. – *639*

»*Barmer Zeitung*« (Barmeni Újság). – *3 519 524* (4 803)

BARROT, Camille-Hyacinthe-Odilon (1791–1873) – francia ügyvéd és politikus, a júliusi monarchia idején a liberális dinasztikus ellenzék vezetője, 1848 dec.–1849 okt. miniszterelnök. – *579*

BARRY, Charles Robert (szül. 1834) – ír jogász; parlamenti képviselő; 1859–65 dublini közvádló, 1869–70 írországi államügyész, 1870–71 Írország legfőbb államügyésze. – *199*

BARTELS, Marie (megh. 1869) – Engels unokahúga, Karl Emil és Marie Blank leánya. – *576*

BARTYENYEV, Viktor Ivanovics (Alekszejev, Nyetov) (szül. 1838) – orosz katonatiszt; részt vett az 1863-as lengyel felkelésben, majd hamarosan nyugállományba vonult; 1867-ben Svájcba emigrált; az Internacionálé genfi orosz szekciójának tagja, aktív szerepet vitt a bakunyinisták elleni harcban. – *228*

BASSOT – az A. Frank párizsi kiadóvállalat hagyatékának gondozója. – *179 565*

BASTIAT, Frédéric (1801–1850) – francia vulgáris közgazdász, a szabadkereskedelem híve. – *112–114 540* (199 837)
– *Harmonies économiques* (Gazdasági harmóniák), II. kiad., Párizs 1851. – *112* (195)

BAUDIN, Jean-Baptiste-Alphonse-Victor (1801–1851) – francia orvos, republikánus politikus; a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, 1851 december 3-án egy párizsi külvárosban a barikádharcokban életét vesztette. – *196 224 227* (337)

BAUER, Bruno (1809–1882) – német filozófus, bibliakritikus; idealista, ifjúhegeliánus; 1866 után nemzeti liberális. – *42 351*

BAUER, Edgar (1820–1886) – német ifjúhegeliánus filozófus és publicista, Bruno Bauer öccse; 1858–59 a londoni „Neue Zeit" szerkesztője; az 1861-es amnesztia után porosz állami tisztviselő. – *62*

BAZLEY, Thomas (1797–1885) – angol gyáros, politikus; szabadkereskedő, a Gabonatörvény-ellenes Liga egyik alapítója; 1845–59 a manchesteri kereskedelmi kamara elnöke, a parlament tagja. – *194 200 284 288*

BEALES, Edmond (1803–1881) – angol jogász, polgári radikális; a Lengyelország Függetlenségéért Küzdő Brit Nemzeti Liga elnöke, az amerikai polgárháború idején az északiakat támogató és a rabszolgaság megszüntetéséért harcoló brit társaság egyik vezetője, 1865–69 a Reformliga elnöke. – *15 204*

BEAURY, Camille (szül. kb. 1848) – francia katona, altiszt. – *486*

BEBEL, August (1840–1913) – német esztergályos, a II. Internacionálé és a német szociáldemokrácia egyik alapítója és vezére; 1867-től Reichstag-képviselő. – *10 121 152 244 280 281 283 285 304 307 323 325 326 341 346 347 492 609* (35 207 232 253 258 273 295 358 442 457 469 486 488 496 599 780)

– *An Herrn Dr. Schweitzer in Berlin* (Dr. Schweitzer úrhoz Berlinbe); „Demokratisches Wochenblatt", 1869 júl. 3. – *326* (501)

BECK, Karl Isidor (1817–1879) – német kispolgári költő; a negyvenes években „igazi szocialista". – *381*

BECKER, Bernhard (1826–1882) – német publicista; 1864–65 az Általános Német Munkásegylet elnöke; 1872-ben küldött az Internacionálé hágai kongresszusán. 1874 után elfordult a munkásmozgalomtól, 1879-ben a Párizsi Kommünt gyalázó írást jelentetett meg. – *24 41 133 135 158 281 285 586* (224 275 495 508)

– *Rede des Vereinspräsidenten Bernhard Becker, gehalten in der Versammlung der Hamburger Mitglieder des Allgemeinen Deutschen Arbeitervereins am 22. März 1865* (Bernhard Becker egyleti elnök beszéde az Általános Német Munkásegylet hamburgi tagjainak gyűlésén, 1865 március 22-én); „Der Sozialdemokrat", 1865 márc. 26. – *158* (275)

– *Enthüllungen über das tragische Lebensende Ferdinand Lasalle's* (Leleplezések Ferdinand Lassalle életének tragikus befejezéséről), Schleiz 1868. – *133 135 139 158 285 586* (222 223)

BECKER, Johann Philipp (1809–1886) – német kefekötő; az 1830–40-es németországi és svájci demokratikus mozgalmak és az 1848–49-es német forradalom aktív résztvevője, svájci katonatiszt, 1849-ben a badeni-pfalzi felkelésben mint ezredes a badeni néphadsereg főparancsnoka; a hatvanas években az I. Internacionálé egyik vezetője Svájcban, a „Vorbote" szerkesztője, az 1865-ös londoni konferencia és az Internacionálé valamennyi kongresszusának küldötte; Marx és Engels barátja. – *41 60 126 145 183 184 212 226 227 232 234 236 242–244 267 269 284 297 323 330 341 344 345 348 358 359 404 414 435 458 466 474 482 581 662 677–679* (130 253 375 383 394 458 529)

– (Névtelenül:) *Was wir wollen und sollen* (Amit akarunk és amit tennünk kell); „Der Vorbote", 1866 jan. – *145* (253)

– (Névtelenül:) *Zur Friedens- und Freiheitsliga* (A Béke- és Szabadságligához); „Der Vorbote", 1867 dec. – *677* (961)

– *Programm der Internationalen Arbeiterassoziation* (A Nemzetközi Munkásszövetség programja); „Demokratisches Wochenblatt", 1868 aug. 1., 8., 15. – *145* (253)

– *Die Internationale Arbeiterassoziation und die Arbeiterbewegung in Basel im Winter 1868 auf 1869* (A Nemzetközi Munkásszövetség és a bázeli munkásmozgalom 1868–69 telén), Genf 1869. – *267* (426)

– (Névtelenül:) *An die deutschen Sozialdemokraten* (A német szociáldemokratákhoz); „Der Vorbote", 1869 júl. – *341* (522)

»*The Bee-Hive Newspaper*« (Kaptár Újság), London. – *15 252 310 343 374 382 384 401 402 408 413 423 478 483 538 566* (48 64 454 480 524 541)
– 1868 okt. 13.: *The International Working Men's Association* (A Nemzetközi Munkásszövetség). – *562*
– 1869 okt. 30.: *Ministers and the Fenian Prisoners* (Miniszterek és a féni foglyok). – *374* (571)
– 1869 nov. 13. – *382*

BEESLY, Edward Spencer (1831–1915) – angol történész és politikus, polgári radikális, pozitivista, a londoni egyetem tanára; Marx barátja, az Internacionálé alapító gyűlésének elnöke; 1870–71 a francia köztársaság elismerését követelő mozgalom egyik vezetője; a sajtóban kiállt az I. Internacionálé és a Párizsi Kommün mellett. – *6 11 14 55 83 100 118 120 128 129 180 182 242 245 256 261 274 276 292 318 320 349 408 580 590 603* (492)
– *Catiline as a Party Leader* (Catilina mint pártvezér); „The Fortnightly Review", I. köt., 1865 máj. 15.–aug. 1. – *580* (872)
– *The Social Future of the Working Class* (A munkásosztály társadalmi jövője); „The Fortnightly Review", 1869 márc. 1. – *261 276* (419)

BENEDEK, Ludwig August von (1804–1881) – osztrák tábornok; 1846-ban a galíciai parasztok felkelésének leverésében, 1848–49-ben az itáliai és a magyarországi forradalom leverésében vett részt; 1859-ben az itáliai háborúban hadtestparancsnok, 1860-ban az osztrák hadsereg vezérkari főnöke, Magyarország polgári és katonai kormányzója; az 1866-os porosz–osztrák háborúban az osztrák hadsereg parancsnoka. – *5 12 17*

BENTINCK, William Cavendish, Lord (1774–1839) – angol tábornok és politikus; részt vett a Napóleon elleni háborúkban; 1803–07 Madras kormányzója, 1827–35 India főkormányzója. – *463*

»*Der Beobachter. Ein Volksblatt aus Schwaben*« (A Figyelő. Svábföldi Néplap), Stuttgart. – *3 5 6 7 538* (2 64)

BERGENROTH, Gustav Adolph (1813–1869) – német történész és publicista, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban, 1850-ben emigrált. – *267*

BERNARD, Marie – belga munkás, festő; az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1868–69 Belgium ügyeivel megbízott levelező titkár. – *302 305*

BERNARD, Simon-François (1817–1862) – francia politikus, republikánus; Angliába emigrált; 1858-ban a francia kormány megvádolta, hogy Orsini bűntársa volt a III. Napóleon elleni merényletben, de az angol bíróság felmentette. – *486 695*

BERVI, Vaszilij Vasziljevics (N. Flerovszkij) (1829–1918) – orosz közgazdász és szociológus, felvilágosító és demokrata, narodnyik utópikus szocialista. – *368 369 427 428 431 434–436 441 457 466 509 643*
– [Flerovszkij:] *Положение рабочего класса в России* (A munkásosztály helyzete Oroszországban), Szentpétervár 1869. – *368 369 427 431 434 436 441 442 457 466 472 489 625 626 643 685* (559 689)

BESSON, Alexandre – francia lakatos, londoni emigráns; 1866–68 az Internacionálé Főtanácsának tagja; Belgium ügyeivel megbízott titkár, a londoni francia szekció egyik vezetője; csatlakozott Felix Pyat csoportjához. – *560*

BETA, Heinrich (Bettziech) (1813–1876) – német író és újságíró; kispolgári demokrata, 1851–61 londoni emigráns, Kinkel híve. – *120*

BETHELL, Richard, (1861-től) Baron Westbury of Westbury (1800–1873) – angol jogász és államférfi; liberális; 1852–56 főállamügyész; 1856–58, 1859 és 1861 koronaügyész; 1861–65 lordkancellár (igazságügy-miniszter). – *248 249 487*

Bettziech *lásd* Beta, Heinrich

BEUST, Friedrich von (1817–1899) – porosz katonatiszt, politikai meggyőződése miatt nyugállományba vonult; 1848-ban a kölni Munkásegylet bizottsági tagja; 1848 szept.–1849 febr. a „Neue Kölnische Zeitung" szerkesztője; 1849-ben a badeni-pfalzi felkelés katonai bizottságának tagja; utána Svájcba emigrált. – *373*

BEUST, Friedrich Ferdinand, Graf von (1809–1886) – szászországi és osztrák politikus, reakciós; a porosz hegemónia ellenfele; Ausztria–Magyarországon 1866–71 külügyminiszter, 1867–71 kancellár, 1871–78 londoni, 1878–82 párizsi nagykövet. – *107 110 290*

Biblia. – *131 154 398 416* (220 268 615 646)

BISCAMP (Biskamp), Elard – német demokrata újságíró; részt vett az 1848-as forradalomban, majd Londonba emigrált; 1859-ben Marx közreműködésével részt vett a „Das Volk" szerkesztésében. – *168 169 171 641*

– *Grossbritannien. London, 25. Sept.* (Nagy-Britannia. London, szept. 25.); „Allgemeine Zeitung", 1868 szept. 29. – *169*

BISMARCK, Otto, 1865-től Graf, 1871-től Fürst von (1815–1898) – porosz politikus, 1851–59 porosz meghatalmazott a Szövetségi Gyűlésben, 1862-ben párizsi követ; 1862–72 miniszterelnök, 1871–90 birodalmi kancellár. – *17 30 38 52 54 66 147 182 186 243 268 306 325 339 350 351 415 439 462 637 641* (19 37 84 90 137 202 255 310 442 470)

BLAKE, William (XVIII–XIX. sz.) – angol közgazdász; pénzforgalomról és szegényügyről szóló írások szerzője. – *254*

– *Observations on the Principles which regulate the Course of Exchange; and on the present depreciated State of the Currency* (Megjegyzések a pénzforgalmat szabályozó elvekről és a forgalom jelenlegi lanyhulásáról), London 1810. – *254* (407)

BLANC, Jean-Joseph-Louis (1811–1882) – francia történész és újságíró, kispolgári szocialista; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja és a Luxemburg-bizottság elnöke; 1848-ban Angliába menekült, ahol a kispolgári emigráció egyik vezetője volt; 1871-ben a versailles-iak mellé állt és a nemzetgyűlés tagja lett. – *381 386 478*

BLANK, Karl Emil (1817–1893) – német kereskedő; a negyvenes–ötvenes években a szocialista eszmékkel rokonszenvezett; Marie Engels férje. – *576 617*

BLANK, Marie (1824–1901) – Engels húga, Karl Emil Blank felesége. – *576*

BLANQUI, Louis-Auguste (1805–1881) – francia forradalmár, több titkos társaságot és összeesküvést szervezett; részt vett az 1830-as forradalomban, 1848-ban a francia forradalmi proletariátus egyik vezére; utópikus kommunista; életéből 36 évet börtönben töltött. – *159 255 261 274 328 443 568 580 597 600 643*

BLEICHRÖDER, Gerson von (1822–1893) – berlini német bankvezér; Bismarck magánbankárja és nem hivatalos tanácsadója különböző pénzügyi műveletekben. – *639*

BLIND, Friederike – Karl Blind felesége. – *93 239*

BLIND, Karl (1826–1907) – német író és újságíró, kispolgári demokrata; 1848–49-ben részt vett a badeni forradalmi mozgalomban; 1849-ben a badeni ideiglenes kormány tagja; az ötvenes években a londoni német kispolgári emigráció egyik vezetője; később nemzeti liberális. – *13 15 62 108 110 120 144 429 668 678* (43 665)

BOETHIUS (Boece), Hector (1465–1536) – skót teológus és történész, az aberdeeni egyetem tanára.

– *The History and Chronicles of Scotland* (Skócia története és skót krónikák), Edinburgh 1536. – *256* (412)

BOISGUILLEBERT, Pierre Le Pesant, sieur de (1646–1714) – francia közgazdász, a fiziokraták előfutára. – *434*

– *Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs etc.* (Értekezés a gazdagság, a pénz és az adók természetéről stb.); „Economistes financiers du XVIII. siècle" (A XVIII. század közgazdászai), Daire kiad., Párizs 1843. – *434* (672)

Bonaparte *lásd* Napóleon, III.

BONAPARTE, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul (Napóleon herceg) (Plon-Plon) (1822–1891) – III. Napóleon unokafivére, a második köztársaság idején képviselő az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlésben, 1854–55 hadosztályparancsnok a Krímben, 1858-ban algériai és gyarmatügyi miniszter, 1859-ben hadosztályparancsnok az itáliai háborúban. – *47 179 224 492*

BONAPARTE, Pierre-Napoléon (1815–1881) – III. Napóleon unokafivére. – *417 458 459* (647 727)

BONHORST, Leonhard von (szül. 1840) – német technikus és géptervező; a hatvanas évek közepétől a wiesbadeni Munkás Művelődési Egyletben tevékenykedett, 1867 tavaszán kapcsolatba lépett az Internacionálé genfi központi bizottságával; 1867 őszétől az Általános Német Munkásegylet wiesbadeni meghatalmazottja; 1869-ben kivált az Egyletből; küldött az eisenachi kongresszuson, a Szociáldemokrata Munkáspárt braunschweigi választmányának titkára, vádlott az 1871-es braunschweigi hazaárulási perben; később visszavonult a politikai tevékenységtől. – *366 371 373 375 400 433 480 648 665* (562 574 575 620 711 950 951)

– *Der famose Diktator und eine der Braunschweiger „Strohpuppen" im Lichte der Baseler Beschlüsse* (A híres diktátor és az egyik braunschweigi „szalmabábu" a bázeli határozatok fényénél); „Der Volksstaat", 1869 okt. 27., 30. – *375 377* (574)

BOON, Martin James – angol gépész, chartista, O'Brien híve; 1869–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja; a Land and Labour League titkára; 1872-ben a brit Föderális Tanács tagja. – *372*

BORCHARDT, Louis – német orvos Manchesterben, Engels és Wilhelm Wolff ismerőse. – *26 27 46 67 201 207 298 299 306*

BORKHEIM, Sigismund Ludwig (1825–1885) – német újságíró, demokrata; részt vett az 1849-es badeni-pfalzi felkelésben, majd emigrált; 1851-től kereskedő Lodonban; baráti viszonyban volt Marxszal és Engelsszel. – *7 10 11 15 16 21 22 32 41 84 86 105 106 116 118 127 130 131 134 142 146 147 150 152 165–169 171 183 184 186 188 190 192 193 199 203 215 216 218 222 223 225 226 235 239 248 249 252–254 274 284 297 306 345 369 379 380 385 414 418 431 432 435 439 441–443 464 468 476 477 479 488 490 493 501 509 510 529 531 532 592 648 678* (288 361 367 392 399 689 966)

– *Ma perle devant le Congrès de Genève* (Gyöngyöm a genfi kongresszus előtt), Brüsszel 1867. – *7* (25)

– *Meine Perle vor dem Genfer Kongress. Von einem literarischen Diplomaten* (Gyöngyöm a genfi kongresszus előtt. Egy irodalmi diplomatától), Zürich 1868. – *7* (25)

– *Russische politische Flüchtlinge in West-Europa* (Orosz politikai menekültek Nyugat-Európában); „Demokratisches Wochenblatt", 1868 febr. 1., 8., ápr. 25., máj. 16. – *32 184 529* (88)

– *Russische Briefe* (Orosz levelek). – *239* (682)

– – I–VII. *Russische Eisenbahnen* (Orosz vasutak); „Die Zukunft", 1869 jan.–jún. (23., 36., 49., 68., 82., 158. sz.) – VIII–X. *Michael Bakunin;* „Die Zukunft", 1869 júl. 21., aug. 13., 15., nov. 2. – XI. *Ein russischer Penny-a-liner* (Egy orosz bértollnok); „Die Zukunft", 1870 febr. 22., 23., 25., márc. 10. – *239 249 439* (399 682)

BORUTTAU, Karl (megh. 1873) – német orvos és publicista, lassalleánus; később a Szociáldemokrata Munkáspárt tagja, a „Volksstaat" munkatársa. – *117 118*

– *Gedanken über Gewissensfreiheit* (Gondolatok a lelkiismereti szabadságról), Königsberg 1867. – *117 118* (200)

BOUVERIE, Edward Pleydell (1818–1889) – angol politikus, a parlament tagja, whig; 1855-ben kereskedelem- és közlekedésügyi miniszterhelyettes, 1855–58 a szegényügyi hivatal vezetője. Később ellenzékben volt a Gladstone-kormánnyal szemben. – *434* (671)

»*Börsenhalle. Hamb. Abendzeitung. Zeitung für Handel, Schiffahrt, Kurse und Politik*« (Tőzsdecsarnok. Hamburgi esti újság. Kereskedelmi, hajózási, árfolyam- és politikai lap). – *538* (834)

Börsenzeitung *lásd* Frankfurter Zeitung und Handelsblatt

BRACKE, Wilhelm (1842–1880) – német könyvkiadó, szociáldemokrata; 1865-ben az Általános Német Munkásegylet braunschweigi szervezetének megalapítója, a Schweitzerrel szembenálló ellenzék, majd az eisenachiak egyik vezetője, a braunschweigi pártválasztmány tagja; vádlott az 1871-es braunschweigi hazaárulási perben; 1877–79 a Reichstag tagja. Közel állt Marxhoz és Engelshez. – *336 337 340 366 400 403 433 480 496 502 504 648 651 665* (203 486 496 562 620 780)

BRADLAUGH, Charles (1833–1891) – angol újságíró és politikus, polgári radikális; a „National Reformer" szerkesztője. – *198 397 580*

BRAMWELL, George William Wilshere, Baron (1808–1892) – angol jogász. – *72*

BRASS, August (1818–1876) – német újságíró, részt vett az 1848-as forradalomban, majd Svájcba emigrált; 1859–60 a „Neue Schweizer Zeitung" főszerkesztője; később Bismarck híve, 1862–71 a „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" szerkesztője, 1871–73 a „Post" szerkesztője. – *11 351* (532)

BRENTANO, Lujo (Ludwig Joseph) (1844–1931) – német közgazdász, katedraszocialista, 1872-ben részt vett a szociálpolitikai egyesület alapításában; polgári reformokkal akarta ellensúlyozni a munkásmozgalmat. – *283*

BREWER, John Sherren (1810–1879) – angol történész és filológus, a londoni Queen's College tanára. – *420*

BRIGGS, John (1785–1875) – angol tábornok; 1801–35 a Kelet-Indiai Társaság szolgálatában állt; 1853-ban a Kelet-Indiai Társaság felügyelő bizottságának tagja; szabadkereskedő, több könyvet írt, ill. fordított Indiáról és Perzsiáról. – *43*

BRIGHT, Jacob (1821–1899) – angol radikális politikus, parlamenti képviselő. – *194*

BRIGHT, John (1811–1889) – angol gyáros és politikus; szabadkereskedő, a Gabonatörvény-ellenes Liga egyik alapítója, több ízben miniszter; a hatvanas évektől a liberális párt baloldalának vezére. – *194 207 213 323 324 418 434 436 683* (329 359 649)

BRONNER, Eduard – német orvos, kispolgári demokrata; 1849-ben a badeni alkotmányozó gyűlés képviselője; később Angliába emigrált. – *110*

BRONTË, Charlotte (Currer Bell) (1816–1855) – angol írónő. – *602*

BROPHY, Charles – bulgáriai angol rezidens. – *353 354*

BROSSET, François – svájci lakatos, az Internacionálé tagja, a Szocialista Demokrácia Egyesületéhez tartozott, küldött az 1869-es bázeli kongresszuson. – *632*

BRUCE, Henry Austin, (1873-tól) Lord Aberdare (1815–1895) – angol liberális politikus, 1868–73 belügyminiszter. – *320 323 327 447 451 453 455 485* (494)

BRUHIN, Kaspar Aloys (szül. 1824) – svájci publicista és politikus; 1864-től a bázeli kanton főállamügyésze; az Internacionálé tagja, küldött a bázeli kongresszuson. – *466*

BRUNNOV (Brunnow), Ernst Philipp (Filipp Ivanovics), báró (gróf) (1797–1875) – orosz diplomata; 1840–54, 1858–60 londoni követ, 1860–74 londoni nagykövet. – *290 294*

BRUTUS, Lucius Junius (megh. i. e. kb. 509) – a hagyomány szerint a római köztársaság megalapítója, consul; kivégeztette saját fiait, mert összeesküvést szőttek a köztársaság ellen. – *109 568*

BRUTUS, Marcus Junius (i. e. kb. 85–42) – római államférfi, a Julius Caesar elleni összeesküvés egyik kezdeményezője. – *274*

BUCHEZ, Philippe-Joseph-Benjamin (1796–1865) – francia politikus és történész; polgári republikánus, Saint-Simon tanítványa, az „újkatolikus" szocializmus hirdetője; 1848-ban az ideiglenes kormány elnöke. – *149 557 588* (259 260)

– és P. C. ROUX: *Histoire Parlementaire de la Révolution Française, ou journal des assemblées nationales, depuis 1789 jusqu'en 1815* (A Francia Forradalom parlamenti története, vagy a Nemzetgyűlés naplója 1789-től 1815-ig), 1–40. köt., Párizs 1834–38. – *588*

BUGEAUD DE LA PICONNERIE, Thomas-Robert, marquis, (1844-től) duc d'Isly (1784–1849) – francia tábornagy, orléanista; 1834-ben leverte a párizsi köztársasági felkelést; 1841–47 Algéria főkormányzója; az algériai és a marokkói háború egyik szervezője; több katonai mű szerzője. – *196*

BURKE, Richard (megh. 1870) – féni, az észak-amerikai hadsereg tisztje; az 1867-es írországi felkelés egyik szervezője; 1867-ben elfogták, a börtönben meghalt. – *72*

BURNS, Lydia (Lizzy, Lizzie) (1827–1878) – ír munkásnő; Engels második felesége. – *4 51 99 101 102 104 105 126 176 185 193 206 207 225 238 239 270 272 273 276 278 281 282 284 345 350 353 356 358 387 431 444 451 453 484 495 503 507 511 512 514 543 696* (974)

BURNS, Mary Ellen (Pumps) – Engels feleségének unokahúga. – *105 126 185 238 239 326 495 514*

BUTT, Isaac (1813–1879) – ír ügyvéd és politikus, liberális, a parlament tagja; a hatvanas években kiállt a bebörtönzött féniek mellett; a hetvenes években az ír önkormányzatért küzdő (Home Rule) mozgalom egyik szervezője. – *367 382 400*

– *The Irish People and the Irish Land* (Az ír nép és az ír föld), Dublin 1867. – *367 382* (558)

BÜCHNER, Friedrich Karl Christian Ludwig (1824–1899) – német fiziológus és filozófus, vulgáris materialista; részt vett az 1848–49-es forradalomban, kispolgári demokrata. – *77 195 196 198 199 206 555 567 658 671* (144)

– *Sechs Vorlesungen über die Darwinsche Theorie usw.* (Hat előadás a darwini elméletről stb.), II. kiad., Lipcse 1868. – *195 196 198 199 206 207 555 567* (336 854)

– *Kraft und Stoff. Empirisch-naturphilosophische Studien* (Erő és anyag. Empirikus természetfilozófiai tanulmányok), X., bőv. és jav. kiad., Lipcse 1869. – *658* (941)

BÜRGERS, Heinrich (1820–1878) – kölni radikális publicista, 1842–43 a „Rheinische Zeitung", 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa; 1850-ben a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének tagja, a kölni kommunista-per egyik fővádlottjaként hat évre ítélték; 1867 után nemzeti liberális, a porosz képviselőház tagja. – *524* (291)

C

CABANIS, Pierre-Jean-Georges (1757–1808) – francia orvos és filozófus. – *196 567*
– *Rapports du physique et du moral de l'homme* (A testi és a szellemi összefüggése az embernél); „Mémoires de l'institut national des sciences et arts etc. Sciences morales et politiques" („A nemzeti tudományos és művészeti intézet közleményei stb. Erkölcsi és politikai tudományok"), I. köt., Párizs 1797–98. (1802.) – *196 567*

CAESAR, Cajus Julius (i. e. kb. 100–44) – római hadvezér és államférfi. – *50 694*
– *Commentarii de bello Gallico* (Feljegyzések a galliai háborúról). – *50* (114)

CAMDEN, William (1551–1623) – angol történész. – *410*
– *Britannia, sive florentissimorum regnorum Angliae, Scotae, Hiberniae et insularum adiacentium ex intima antiquitate Chorographica descriptio* (Britannia, avagy a virágzó angol, skót és ír királyságok, valamint a szomszédos szigetek térképészeti leírása a legrégibb koroktól), Frankfurt 1590. – *410* (632)
– *Britannia or Chorographical Description of the most flourishing Kingdoms England, Scotland and Ireland and the Island adjoining* (Britannia, avagy a virágzó angol, skót és ír királyságok, valamint a szomszédos szigetek térképészeti leírása), London 1637. – *410* (632)

CAMERON, Andrew – amerikai nyomdász, részt vett a munkásmozgalomban, a chicagói „Workingman's Advocate" szerkesztője, az Internacionálé 1869-es bázeli kongresszusán az amerikai National Labor Union képviselője. – *683* (480)

CAMPERIO, Philipp (1810–1882) – olasz származású svájci politikus, jogász; 1847–70 a Nagy Tanács tagja, a genfi államtanács elnöke, az igazságszolgáltatás és a rendőrség vezetője. – *58*

CAMPHAUSEN, Ludolf (1803–1890) – német bankár, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1847-ben az Egyesült Landtag tagja; 1848 márc.–jún. porosz miniszterelnök; az ellenforradalmi erőkkel való kiegyezés politikáját követte. – *402*

CANNON, John – amerikai katonai író. – *411*
– *History of Grant's Campaign for the Capture of Richmond (1864–1865)* (Grant hadjárata Richmond bevételére) (1864–1865), London 1869. – *411* (634)

Card, Jozef *lásd* Cwierciakiewicz, Józef

CARDWELL, Edward, Viscount (1813–1886) – angol politikus, tory, majd a peelisták egyik vezére, később liberális; 1852–55 kereskedelmi miniszter, 1859–61 az ír ügyek minisztere, 1864–66 gyarmatügyi miniszter, 1868–74 hadügyminiszter. – *159*

CAREY, Henry Charles (1793–1879) – amerikai közgazdász, antiricardiánus; kezdetben szabadkereskedő, majd védővámos. – *7 9 28 41 377 378 383 388–396 397 526 538 539 685*
– *The Harmony of Interests, agricultural, manufacturing, and commercial* (A mezőgazdasági, az ipari és a kereskedelmi érdekek harmóniája), II. kiad., New York 1856. – *539*
– *Principles of Social Science* (A társadalomtudományok alapelvei), I–III. köt., Philadelphia 1868–69. – *377 383 388 393* (582)

CARL, F. – egy New York-i német munkásegylet tagja. – *653*
– és F. JUBITZ: *L'Union des travailleurs allemands de New York aux ouvriers de Paris* (A New York-i német munkásegylet a párizsi munkásokhoz); „La Marseillaise", 1870 ápr. 2. – *653* (934)

CARLYLE, Thomas (1795–1881) – angol publicista, történész és idealista filozófus, tory; romantikus álláspontról bírálta a burzsoáziát; 1848 után a munkásmozgalom nyílt ellensége. – *467*

CARTER, James – angol fodrász; a Reformliga tagja, 1864–67 az Internationálé Főtanácsának tagja, 1866–67 Itália ügyeivel megbízott titkár; részt vett az 1865-ös londoni konferencián, az 1866-os genfi és az 1867-es lausanne-i kongresszuson. – *149* (262)

Cassagnac *lásd* Granier de Cassagnac, Paul-Adolphe-Marie-Prosper

CASTILLE, Charles-Hippolyte (1820–1886) – francia író és publicista; kezdetben republikánus, a második császárság alatt bonapartista; a francia történelemmel foglalkozó művek szerzője. – *274 276 584*
– *Les massacres de juin 1848* (Az 1848 júniusi mészárlások), Párizs 1869. – *271 274 584*

CASTLEREAGH, Henry Robert Stewart, Lord, (1821-től) Marquess of Londonderry, Viscount (1769–1822) – angol politikus, tory; leverte az 1798-as ír felkelést; 1799–1801 az ír ügyek államtitkára, 1805–06, 1807–09 hadügyminiszter és gyarmatügyi miniszter, 1812–22 külügyminiszter; öngyilkos lett. – *376 434*

CATILINA, Lucius Sergius (i. e. kb. 108–62) – római politikus; összeesküvést szervezett az arisztokrata köztársaság ellen. – *580*

CAVAIGNAC, Louis-Eugène (1802–1857) – francia tábornok és politikus, mérsékelt polgári republikánus; a harmincas–negyvenes években részt vett Algéria meghódításában; 1848-ban Algéria kormányzója, májustól hadügyminiszter, jún.–dec. miniszterelnök; az alkotmányozó nemzetgyűlés által diktátori teljhatalommal felruházva véres kegyetlenséggel elnyomta a párizsi júniusi felkelést; az 1851 dec. 2-i államcsíny után ellenzékbe vonult. – *476* (189)

»*Le Charivari*« (A Zenebona), Párizs. – *109* (189)

Charles *lásd* Roesgen, Charles

CHARRAS, Jean-Baptiste-Adolphe (1810–1865) – francia ezredes, katonai író, mérsékelt polgári republikánus; az alkotmányozó és törvényhozó nemzetgyűlés tagja, részt vett a párizsi júniusi felkelés elfojtásában; később fellépett Louis Bonaparte ellen, az államcsíny után száműzték. – *179*
– *Monsieur Napoléon Bonaparte* (*Jérôme*) (Napoléon Bonaparte úr (Jérôme)), III. kiad., Fribourg 1861. – *179* (304)

CHERVAL, Julien (Joseph Crämer) – porosz rendőrügynök; beférkőzött a Kommunisták Szövetségébe, majd a szakadás után a Willich–Schapper-frakcióban működött; az ún. német–francia összeesküvési ügy egyik vádlottja, a rendőrség segítségével megszökött a börtönből; ezután Svájcban Nugent néven működött, majd Angliába ment. – *309*

CHMOULEVITCH, Jakob (szül. 1841) – orosz fiziológus. – *5*

CHORINSKY, Gustav, Graf von – osztrák–magyar katonatiszt, 1868-ban feleséggyilkosság vádjával perbe fogták. – *82* (155)

»*La Cigale*« (A Tücsök), Brüsszel. – *95 108 124 302 568 581* (175 186 188 323)
– 1869 ápr. 18.: *Association Internationale des Travailleurs* (Nemzetközi Munkásszövetség). – *302 303*

CLANRICARDE, Ulick John de Burgh, (1825-től) Marquess of (1802–1874) – angol diplomata és politikus, whig; 1838–41 pétervári nagykövet; 1846–52 főpostamester, 1857–58 lordpecsétőr. – *459 460 664* (729)

CLASSEN-KAPPELMANN, Johann (kb. 1817–1879) – német gyáros, kölni városi képviselő, a hatvanas években haladópárti. – *379* (583)

CLAUREN, Heinrich (Karl Heun) (1771–1854) – német író, szentimentális regények és novellák szerzője. – *8*

CLEMENT, Knut Jungbohn (1803–1873) – német nyelvész és történész, a kieli egyetem professzora. – *453*

– *Schleswig, das urheimische Land des nicht dänischen Volks der Angeln und Friesen und Englands Mutterland, wie es war und ward* (Schleswig, az angolok és frízek nem dán népének őshazája és Anglia anyaországa, amilyen volt és amilyen lett), Hamburg 1862. – *453*

Cloche *lásd* Колокол

»*La Cloche*« (A Harang), Párizs. – *232 233 284 427 430 460 691* (382 384)

CLOSSMANN, A. von (megh. 1871) – német katonatiszt, kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, majd Svájcba emigrált. – *267*

CLUSERET, Gustave-Paul (1823–1900) – francia politikus, az Internacionálé tagja; csatlakozott a bakunyinistákhoz; 1870 végén részt vett a lyoni és marseille-i forradalmi megmozdulásokban, a Párizsi Kommün tagja, 1871 áprilisában hadügyi megbízott; a Kommün leverése után Belgiumba emigrált. – *4 16 17 653*

– [*Cikksorozat az Amerikai Egyesült Államok belső helyzetéről*]; „Le Courrier français", 1867 szept. 1–17. – *4 16* (9)

– *Aux travailleurs americains* (Az amerikai dolgozókhoz); „La Marseillaise", 1870 ápr. 2. – *653*

COBBETT, William (1762–1835) – angol politikus, író és publicista, a kispolgári radikalizmus képviselője; az angol politikai rendszer demokratizálásáért harcolt; 1802–35 kiadta a „Cobbett's Weekly Political Register" című hetilapot. – *376 434*

– *To the Boroughmongers etc.* (A mandátumkufárokhoz stb.); „Cobbett's Weekly Register", 43. köt., 1822 aug. 24. – *434* (670)

»*Cobbett's Weekly Political Register*« (Cobbett Heti Politikai Tudósítója), London. – *376* (579)

COENEN, Philippe – belga cipész, a Nemzetközi Munkásszövetség tagja, a „De Werker" c. antwerpeni lap szerkesztőségi titkára; küldött az 1868-as brüsszeli kongresszuson és az 1871-es londoni konferencián; a hágai kongresszuson a bakunyinistákat támogatta; később a belga szocialista párt egyik alapítója. – *649* (446)

COLLET, Charles Dobson – angol radikális újságíró, 1859–65 az urquhartista „The Free Press" szerkesztője; 1866 után a „The Diplomatic Review" kiadója; kapcsolatban állt Marxszal. – *196 204 294 354 461 639–640* (347)

»*The Commonwealth*« (A Köztársaság), London. – *292 538 549* (463 476)

COMTE, Isidore-Auguste-François-Marie (1798–1857) – francia matematikus, filozófus és szociológus; a pozitivizmus megalapítója. – *271 276 290–291 292 454* (718)

CONGREVE, Richard (1818–1899) – angol filozófus és publicista, pozitivista, Comte követője. – *290 603*

– *Mr. Huxley on M. Comte* (Mr. Huxley M. Comte-ról); „The Fortnightly Review", 1869 ápr. 1. – *290* (459)

CONNEAU, Henri (1803–1877) – III. Napóleon háziorvosa és bizalmasa. – *476*

»*Le Constitutionnel*« (Alkotmányos Újság), Párizs. – *199* (314)

CONTZEN, Karl Wilhelm – német közgazdász, Roscher követője, a lipcsei egyetem magántanára. – *22 32*

„*La Coopération*« (A Szövetkezés), Párizs. – *125* (215 581)

COPPEL, Karl – hannoveri bankár. – *22 29 523 526 528 530* (809)

Correspondence, 1839–1841, relative to the Affairs of the East, and the Conflict between Egypt

and Turkey (Levelezés – 1839–1841 – a keleti ügyekről és az Egyipton és Törökország közötti konfliktusról), 4 részben. – *294* (467)

COSTELLO, Augustin – ír féni, az amerikai hadsereg tisztje; 1867-ben Írországba utazott, hogy részt vegyen a felkelésben; letartóztatták és 12 évi kényszermunkára ítélték. – *254*

»*Le Courrier français*« (Francia Hírnök), Párizs. – *4 16 17 24 36 62 65 677 680* (9 52 64 91)

CREMER, William Randall (1838–1908) – angol trade unionista, részt vett a pacifista mozgalmakban, reformista; az ácsok és asztalosok egyesült szövetségének egyik alapítója és vezetője, tagja a trade unionok Londoni Tanácsának, a Lengyelország Függetlenségéért küzdő Brit Nemzeti Ligának és a Föld- és Munkaligának; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; a Központi Tanács tagja és 1864–66 főtitkára, részt vett az 1865-ös londoni konferencián és az 1866-os genfi kongresszuson; a Reformliga végrehajtó bizottságának tagja; ellenezte a forradalmi taktikát, a választójogi reformért vívott harc idején lepaktált a burzsoáziával; később a liberális párt tagja lett; 1885–95, 1900–08 parlamenti képviselő. – *15 215* (47 828)

CROMPTON, Henri (1836–1904) – angol jogász és politikus, polgári radikális, pozitivista; részt vett a trade unionista mozgalomban; E. S. Beesly sógora. – *590*

CROMWELL, Oliver (1599–1658) – angol államférfi; az angol polgári forradalom vezetője; Anglia, Skócia és Írország lordprotektora (államfője) 1653–1658. – *370 385 406 421 580 627* (373)

CSERNISEVSZKIJ, Nyikolaj Gavrilovics (1828–1889) – orosz forradalmi demokrata, író és kritikus, az orosz szociáldemokrácia egyik legjelentősebb előfutára. – *509* (673 738)

CURRAN, John Philpot (1750–1817) – ír jogász, polgári radikális, az ír parlament tagja, védőügyvéd a „United Irishmen" elnevezésű forradalmi társaság tagjai elleni perekben.
– *The Speeches of the Right Honorable John Philpot Curran* (Az igen tiszteletreméltó John Philpot Curran beszédei), II. kiad., Dublin 1855. – *406 409*

Currer Bell *lásd* Brontë, Charlotte

CUVIER, Georges-Léopold-Chrétien-Frédéric-Dagobert, baron de (1769–1832) – francia zoológus, anatómus és paleontológus; az összehasonlító anatómia megalapítója; a „kataklizmaelmélet" álláspontján állt. – *50*

CWIERCIAKIEWICZ, Józef (1822–1869) – lengyel újságíró, az 1863 januári lengyel felkelés résztvevője; később genfi emigráns, az Internacionálé tagja, az 1866-os genfi kongresszus küldötte. – *23–25* (74 960)

Cyclopaedia Americana *lásd* The New American Cyclopaedia

D

»*Daheim*« (Odahaza), Lipcse. – *561* (862)

»*The Daily News*« (Napi Hírek), London. – *140–142 251 294 445 451 453 489 550* (235 697 698 716)
– 1868 szept. 8–12.: *The Congress of the International Association of Workmen. From our special Correspondent. Brussels, sept. 6, 7, 8, 9, 10.* (A Nemzetközi Munkásszövetség Kongresszusa. Különtudósítónktól. Brüsszel, szept. 6., 7., 8., 9., 10.). – *140–142*
– 1870 márc. 11. – *451 453*

»*The Daily Telegraph*« (Napi Távíró), London. – *450* (95 244 716)
– 1870. márc. 11. – *453*

DAKYNS – angol geológus; 1869-től az Internacionálé tagja, baráti viszonyban volt Marxszal és Engelsszel. – *427 430 431 449 454 601–603 668*

DANIELS, Roland (1819–1855) – német orvos; 1850-től a Kommunisták Szövetsége kölni központi vezetőségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja; az esküdtszék felmentette; Marx és Engels barátja. – *83*

DANYIELSON, Nyikolaj Francevics (Nyikolaj-on) (1844–1918) – orosz író és közgazdász, a nyolcvanas–kilencvenes években a liberális narodnyik irányzat ideológusa; több éven át levelezett Marxszal és Engelsszel, oroszra fordította a „Tőke" három kötetét (az első kötetet G. A. Lopatyinnal). – *168 245 551–553* (290 738)

DARWIN, Charles Robert (1809–1882) – angol természettudós. – *50 182 199 239 427 467 567 580 670* (743)

– *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (A fajták eredete természetes kiválogatódás révén, vagy az előnyben levő fajok megőrződése az életért folyó küzdelemben), London 1859. – *239*

– *De l'origine des espèces ou des lois du progrès chez les êtres organisés. Traduit en français avec l'autorisation de l'auteur par Mlle Clémence-Aug. Royer* (A fajták eredete, avagy az élőlények fejlődésének törvénye. A szerző jóváhagyásával franciára fordította Mademoiselle Clémence-Aug. Royer), Párizs 1862. – *580*

– *The Variation of Animals and Plants under Domestication* (Az állatok és növények megváltozása a háziasítás állapotában), I–II. köt., London 1868. – *182* (312)

DAVIES, Edward (1756–1831) – angol pap, több művet írt a régi keltákról.

– *Celtic Researches on the Origin, Traditions & Language of the ancient Britons etc.* (Kelta kutatások a régi britek eredetéről, hagyományairól és nyelvéről stb.), London 1804. – *496*

DAVIES, Sir John (1569–1626) – angol politikus, költő, Írország történetével foglalkozó művek szerzője; 1609–19 Írország koronaügyésze; Írország gyarmatosításának híve. – *398 469*

– *Historical Tracts* (Történelmi traktátusok), Dublin 1787. – *398 405 409 469 480* (614)

DAVIS, Thomas Osborne (1814–1845) – ír költő, politikus és könyvkiadó. – *406*

DAVISSON, A. N. – a hatvanas évek végén a manchesteri Schiller Intézet jegyzője. – *165*

»*Debatte*« (Vita), Bécs. – *30* (80)

DEFOE (De Foe), Daniel (kb. 1660–1731) – angol regényíró és radikális publicista, a „Robinson Crusoe" szerzője. – *351*

– *Memoirs of a Cavalier or a Military Journal of the Wars in Germany and the Wars in England; from the Year 1632, to the Year 1648* (Egy lovag emlékei avagy katonai naplójegyzetek a németországi és angliai háborúkból; az 1632-es évtől az 1648-as évig), London 1720. – *351* (533)

DELESCLUZE, Louis-Charles (1809–1871) – francia újságíró, kispolgári forradalmár; 1848-ban az ideiglenes kormány kormánybiztosa a Département du Nord-ban; a forradalom veresége után emigrált; 1871-ben a Párizsi Kommün tagja, a barikádharcokban esett el. – *230 584* (379)

»*Democratic News*« (Demokratikus Hírek), London. – *423 424 483* (655)

»*Demokratische Korrespondenz*« (Demokratikus Tudósító), Stuttgart. – *332* (513)

»*Demokratisches Wochenblatt*« (Demokratikus Hetilap), Lipcse. – *6 20 26 31 32 34 54 58 62 86 177 184 186 212 214 243 250 252 259 263 265 271 274 531 566 569 609 683* (19 35 36 64 87 88 119 205 232 241 253 287 319 320 420 461 469 480 495 496 501 541 544 562 599)

– 1868 jan. 11.: *Das Preussische und das Schweizer Heersystem* (A porosz és a svájci katonai rendszer). – *26* (76)
– 1868 ápr. 11.: *Politische Übersicht* (Politikai szemle). – *62* (132)
– 1868 ápr. 18.: *Politische Übersicht* (Politikai szemle). – *62* (132)
– 1868 aug. 22., szept. 5., nov. 28., 1869 márc. 6.: *Die demokratischen Ziele und die deutschen Arbeiter* (A demokratikus célok és a német munkások). – *268* (428)
– 1868 szept. 12.: *Der fünfte Vereinstag deutscher Arbeitervereine zu Nürnberg (5.–7. September)* (A német munkásegyletek ötödik kongresszusa Nürnbergben) (szeptember 5–7.). – *142* (241)
– 1868 okt. 3.: *Politische Übersicht* (Politikai szemle). – *181* (305)
– 1868 okt. 3., 10.: *Der Staat und die soziale Frage* (Az állam és a társadalmi kérdés). – *177 569* (300)
– 1868 okt. 17. (Melléklet): *Ein Hannoveraner* (Egy hannoveri). – *182* (310)
– 1869 ápr. 3.: *Politische Übersicht* (Politikai szemle). – *285* (448)
– 1869 júl. 10. – *334* (516)
– 1869 júl. 17. – *332 334 340* (511)
– 1869 júl. 17.: *An die deutschen Sozialdemokraten* (A német szociáldemokratákhoz). – *347* (530)
– 1869 júl. 17. (Melléklet): *Was Bürger drüben können und hüben könnten* (Amit polgárok odaát tehetnek és itt tehetnének). – *332 351* (513)
– 1869 aug. 14., 21. (Melléklet): *Protokoll des Kongresses am 8. und 9. August* (Kongresszusi jegyzőkönyv, augusztus 8. és 9.). – *361* (546)
– 1869 aug. 28. – *361* (545)

DEMUTH, Helene (1823–1890) – a Marx család házvezetőnője és hűséges barátja. – *406 590 668 687*

DE PAEPE, César (1842–1890) – belga szedő, majd orvos; az Internacionálé belga szekciójának egyik megalapítója, a belga Föderális Tanács tagja, küldött az Internacionálé 1865-ös és 1871-es londoni konferenciáján, az 1867-es lausanne-i, az 1868-as brüsszeli és az 1869-es bázeli kongresszuson; az 1872-es hágai kongresszus után egy ideig a bakunyinistákat támogatta; 1885-ben a belga munkáspárt egyik megalapítója. – *92 273 414 429 441 449 532 630–633* (173 691 695 908)

»*Deutsche Arbeiterhalle*« (Német Munkásfórum), Mannheim. – *10* (35 253)

Deutsche Post *lásd* Londoner Deutsche Post

»*Deutsch-Französische Jahrbücher*« (Német–Francia Évkönyvek), Párizs. – *10 524 551* (30)

»*Le Diable à quatre*« (Pokolzene), Párizs. – *232 233* (382)

»*Didaskalia. Blätter für Geist, Gemüt und Publizität*" (Útmutatások a szellemnek, a lelkületnek és a nyilvánosságnak), Frankfurt. – *401* (621)

DIDEROT, Denis (1713–1784) – a francia felvilágosodás legkiemelkedőbb filozófusa, az enciklopédisták vezetője, harcos materialista és ateista. – *293 294*
– *Le neveu de Rameau, précédé d'une étude de Goethe sur Diderot, suivi de l'analyse de „La fin d'un monde et du neveu de Rameau" de M. Jules Janin par N. David* (Rameau unokaöccse; elöljáróban Goethe tanulmánya Diderot-ról, zárszóban N. David elemzése J. Janin úr „Egy világ vége és Rameau unokaöccse" című írásáról), Párizs 1865. – *293 295* (464)

DIETZGEN, Josef (1828–1888) – német tímármunkás, szocialista; Oroszországban és Észak-Amerikában élt; az Internacionálé siegburgi szekciójának megalapítója és a Szociáldemokrata Munkáspárt tagja; autodidakta filozófus, aki önállóan eljutott a dialektikus materializmus alapvető felismeréséhez; 1872-ben küldött az Internacionálé hágai kongresszusán. – *104 112 168 171 188 190 280 362 364 535 542 563 567 570* (194 289 364 832)

– *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie von Karl Marx. Hamburg 1867* (Karl Marx: A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Hamburg 1867); „Demokratisches Wochenblatt", 1868 aug. 1., 22., 29., szept. 5. – *112 542* (194)
– (Névtelenül:) *Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit. Dargestellt von einem Handarbeiter. Eine abermalige Kritik der reinen und praktischen Vernunft* (Az emberi fejmunka lényege. Is.m erteti egy kétkezi munkás. A tiszta és gyakorlati ész újólagos kritikája), Hamburg 18 69. – *168 171 186 188 190 280 567* (289 439)

Dilinós *lásd* Borkheim, Sigismund Ludwig

»*The Diplomatic Review*« (Diplomáciai Szemle), London. – *4 5 204 290 306* (9 349)

DOLLFUS – elzászi nagytőkés család. – *529*

DOLLFUS, Jean (1800–1887) – elzászi nagyiparos, Mulhouse polgármestere. – *43 529* (103)

DÖNNIGES, Helene von (1845–1911) – F. A. F. W. von Dönniges lánya, Racowiţa román nemes felesége. – *133*

DRONKE, Ernst (1822–1891) – német író és publicista, kezdetben „igazi szocialista", később a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, a kölni biztonsági bizottság tagja; a forradalom leverése után Svájcba, majd Angliába emigrált; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Marxhoz és Engelshez csatlakozott; később visszavonult a politikától és kereskedőként élt. – *641* (291)

DRURY – az Internacionálé londoni Francia Szekciójának tagja, 1867-ben Amerikába emigrált. – *215 549*

DUCHIŃSKY, Franciszek (1817–1893) – lengyel történész és etnográfus, az 1830–31-es felkelés után párizsi emigráns, több művet írt Lengyelország és a keleti szlávok történelméről és etnográfiájáról. – *637* (913)

DUFFY, James (1809–1871) – ír könyvkiadó. – *382 406*

DUNCKER, Franz Gustav (1822–1888) – német könyvkiadó, a haladópárt tagja; 1868-ban Max Hirschsel megalapította a reformista Hirsch–Duncker-féle szakegyleteket, amelyek 1933-ig álltak fenn. – *37 244 306 555* (65)

DUPONT, Eugène (kb. 1831–1881) – francia hangszerkészítő; részt vett az 1848-as párizsi júniusi felkelésben; 1862-től Londonban élt, 1864–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1865–71 Franciaország ügyeivel megbízott titkár, részt vett az 1865-ös londoni konferencián és az 1866-os genfi kongresszuson, 1867-ben a lausanne-i kongresszus alelnöke, küldött az 1868-as brüsszeli kongresszuson, az 1871-es londoni konferencián és az 1872-es hágai kongresszuson; Marx irányvonalát képviselte; 1870-ben Manchesterben alapított Internacionálé-szekciót; 1872–73 az Internacionálé Brit Föderális Tanácsának tagja; 1874-ben az Egyesült Államokba költözött. – *11 16 95 124 137 144 149 236 292 299 311 358 467 472 473 507 511 512 514 515 562 579 581 590 629 660* (9 40 174 175 228 536 718 755 860)

DÜHRING, Eugen Karl (1833–1921) – német eklektikus filozófus, vulgáris közgazdász. – *7 9 10 16 28 30 36 41 44 47 118 352 522 526 538 671* (16 49 99)
– *Kapital und Arbeit. Neue Antworten auf alte Fragen* (Tőke és munka. Új válaszok régi kérdésekre), Berlin 1865. – *28*
– *Natürliche Dialektik, neue logische Grundlegungen der Wissenschaft und Philosophie* (Természetes dialektika, a tudomány és filozófia új logikai alapvetései), Berlin 1865. – *16 526* (49)
– *Kritische Grundlegung der Volkswirtschaftslehre* (A népgazdaságtan kritikai alapvetése), Berlin 1866. – *526*
– *Die Verkleinerer Carey's und die Krisis der Nationalökonomie. 16 Briefe* (Carey kritikusai és a nemzetgazdaságtan válsága. 16 levél), Boroszló 1867. – *28 30 41 44 47 522* (82 99)

– *Marx, Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie, I. Band, Hamburg 1867* (Marx: „A tőke, a politikai gazdaságtan bírálata", I. köt., Hamburg 1867) (recenzió); „Ergänzungsblätter zur Kenntnis der Gegenwart", III. köt., 3. füz., Hildburghausen 1867. – *6 7 9 30 522 538* (16 82)
– *Die Schicksale meiner sozialen Denkschrift für das Preussische Staatsministerium, zugleich ein Beitrag zur Geschichte des Autorrechts und der Gesetzesanwendung* (A porosz államminisztérium számára írt társadalmi emlékiratom sorsa, egyszersmint adalék a szerzői jog és a törvényalkalmazás történetéhez), Berlin 1868. – *41* (100)

»*Düsseldorfer Zeitung*« (Düsseldorfi Újság). – *524* (811)

E

Ebéniste, A. *lásd* Szerno-Szolovjevics, Alekszandr Alekszandrovics

EBERGÉNYI, Júlia, bárónő – 1868-ban életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték, mert Chorinsky gróffal együtt megmérgezte annak feleségét. – *82* (155)

ECCARIUS, Johann Georg (1818–1889) – német szabó, publicista, londoni emigráns; az Igazak Szövetségének, majd a Kommunisták Szövetségének tagja; a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik vezetője; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén, 1864–72 a Főtanács tagja, 1867–71 főtitkára, 1870–72 Amerika ügyeivel megbízott titkár, az Internacionálé minden konferenciájának és kongresszusának küldötte; később trade unionista. – *15 121 137 142 144 145 147 149 154 162 251 259 269 292 305 306 311 322 372 384 387 396 399 400 443 484 529 546–550 562 564 570 633 652 683* (3 48 64 207 232 237 241 249 250 251 262 415 422 463 495 518 524 541 567 568 592 663 794 911 924 932 933 970)
– *Die Schneiderei in London oder der Kampf des kleinen und des grossen Kapitals* (A szabóság Londonban vagy a nagy és a kis tőke harca); „Neue Rheinische Zetiung. Politisch-ökonomische Revue", 1850. V–VI. füzet, május–október; „Demokratisches Wochenblatt", 1869 jan. 9., 16., 23., 30., febr. 13. – *259*
– (Névtelenül:) *The Geneva Peace Congress. To the Editor of the Bee-Hive* (A genfi békekongresszus. A „Bee-Hive" szerkesztőjéhez); „The Bee-Hive Newspaper", 1868 jan. 4. – *15* (48)
– (Névtelenül:) *The International Working Men's Congress* (A nemzetközi munkáskongreszszus); „The Times", 1868 szept. 9., 11., 14., 15., 17. – *140* (237)
– *Eines Arbeiters Widerlegung der nationalökonomischen Lehren John Stuart Mill's* (John Stuart Mill nemzetgazdasági tanításainak cáfolata egy munkás tollából), Berlin 1869. – *306* (476)
– (Névtelenül:) *The International Working Men's Congress* (A nemzetközi munkáskongresszus); „The Times", 1869 szept. 15. – *142 550* (970)

»*The Echo*« (A visszhang), London. – *450 501* (710)

ECK, Johann (Johann Maier) (1486–1543) – katolikus teológus, a reformáció ellenfele. – *280*

»*The Economist*« (A Közgazdász), London. – *195* (332)
– 1866 ápr. 14.: *A Phase of the Cotton Trade during the Civil War* (A pamutipar egy időszaka a polgárháború alatt). – *216 220 222–223* (363)
– 1866 nov. 3.: *The „Law" of Demand and Supply* (A kereslet és kínálat „törvénye"). – *195* (333)

Die Edda – die ältere und jüngere. . ., übersetzt und mit Erläuterungen begleitet von Karl Simrock (Az Edda, a régebbi és az újabb . . ., fordította és magyarázatokkal ellátta Karl Simrock), Stuttgart és Tübingen 1851. – *315* (485)

EDWARDS, Edward Watkin – angol hivatalnok. – *242*

»*L'Egalité*« (Az Egyenlőség), Genf. – *222 371 412 413 428 435 465 472 473 482 483 488 631 632 660 663* (357 368 563 638 674 724 791)
– 1869 okt. 16.: *Nouvelles de l'étranger. France* (Külföldi Hírek. Franciaország). – *371* (564)
– 1869 dec. 11.: *Réflexions* (Megjegyzések). – *412* (635)
– 1870 jan. 15.: *Annexe aux statuts généraux* (Függelék a Szervezeti Szabályzathoz). – *435* (674)
– 1870 ápr. 3.: *Nouvelles du congrès* (A kongresszus hírei). – *465* (737)

»*L'Eguaglianza*« (Az Egyenlőség), Nápoly. – *412* (636)

EICHHOFF, Albert – német könyvkiadó, Wilhelm Eichhoff fivére. – *36 38 246 253 265 266 304 308 309 317 364* (488)

EICHHOFF, Karl Wilhelm (1833–1895) – német szocialista; az ötvenes évek végén leleplezte Stieber rendőrfőnök provokációs tevékenységét, ezért perbe fogták; az Internacionálé tagja és egyik első történetírója, 1869-től a Szociáldemokrata Munkáspárt tagja. – *36 38 58 84 85 100 105 124 126 143 163 165 168 181 186 189 199 262 265 268 290 294 297 304–309 317 320 330 509* (92 281 286 308 319 507)
– *Die Internationale Arbeiterassoziation. Ihre Gründung, Organisation, politisch-soziale Tätigkeit und Ausbreitung* (A Nemzetközi Munkásszövetség. Alapítása, szervezete, politikai-társadalmi tevékenysége és elterjedése), Berlin 1868. – *100 124 126 143* (177 488)

Einhorn *lásd* Horn, Eduard (Ignác)

»*Elberfelder Zeitung*« (Elberfeldi Újság). – *77 104 524 537 538 542* (147 833)

ELIOT, George (Mary Ann Evans) (1819–1880)– angol realista regényírónő. – *602*
– *Felix Holt, the Radical* (Felix Holt, a radikális). – *602* (660)

Ellen *lásd* Burns, Mary Ellen

ELPIGYIN, Mihail Konsztantyinovics (1835–1908) – a hatvanas években részt vett a kazahsztáni diákmozgalmakban; 1865-ben Genfbe emigrált, orosz nyomdát alapított, ott nyomták a „Narodnoje Gyelo" c. folyóiratot; az Internacionálé és az Alliance tagja. – *228*

»*L'Emancipation*« (A felszabadulás), Brüsszel. – *151* (264)
– 1868 szept. 10. – *151*

ENGEL, Ernst (1821–1896) – statisztikus, 1860–82 a berlini királyi porosz statisztikai hivatal igazgatója. – *283 361*

ENGELS, Elisabeth Franziska Mauritzia (szül. van Haar) (1797–1873) – Engels anyja. – *82 133 136 139 345 355 356 448 451 573 574 576 594 595 596 604–606 614–616 647 687* (234)

ENGELS, Friedrich (Sen.) (1796–1860) – Engels apja; 1847-ben az angol Ermen-céggel közös vállalkozásként először Manchesterben, majd Engelskirchenben pamutfonodát létesített. – *451*

ENGELS, Friedrich (1820–1895).
– *Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie* (A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata); „Deutsch-Französische Jahrbücher", Párizs 1844. (1. köt. 497–522. old.) – *10* (30)
– *Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen* (A munkásosztály helyzete Angliában. Személyes megfigyelések és hiteles forrásmunkák alapján), Lipcse 1845. (2. köt. 211–473. old.) – *54 428 577 687* (117)
– (Névtelenül:) *Der demokratische Panslawismus* (A demokratikus pánszlávizmus); „Neue Rheinische Zeitung", 1849 febr. 15., 16. (6. köt. 260–276. old.) – *168 188 190 192* (291)
– *Der deutsche Bauernkrieg* (A német parasztháború); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-

ökonomische Revue", 1850 máj.–okt.; II. kiad. „Der Volksstaat", 1870 ápr. 2.–30., máj. 4.–28., jún. 4.–25. és külön borsúrában, Lipcse 1870. (7. köt. 319–401. old.) – *259 263 265 266 268 271 286 287 292 295 298 304 308 309 310 325 362 364 424 446 490 494* (415 461 488)
– [*Előzetes megjegyzés „A német parasztháború" második, 1870-es kiadásához*]; „Der Volksstaat", 1870 ápr. 2., 6. és külön kötetben, Lipcse 1870. (16. köt. 381–388. old.) – *419 422 424 430 433 464* (652 734)
– *Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei* (A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt), Hamburg 1865 február. (16. köt. 33–72. old.) – *135 156 263 265* (224 225 274)
– (Névtelenül:) [*Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Zukunft" számára*] [1857. okt. 12.]; „Die Zukunft", 1867 okt. 30. (16. köt. 187–189. old.) – *3 520 521 554* (5)
– (Névtelenül:) [*Recenzió a „Tőke" első kötetéről az „Elberfelder Zeitung" számára*] [1867 okt. 22.]; „Elberfelder Zeitung", 1867 nov. 2. (16. köt. 194–195. old.) – *3 520 521 554* (5)
– (Névtelenül:) [*Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Düsseldorfer Zeitung" számára*] [1867 november]; „Düsseldorfer Zeitung", 1867 nov. 17. (16. köt. 196–197. old.) – *3 520 521 554* (5)
– (Névtelenül:) [*Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Beobachter" számára*] [1867 december 12–13]; „Der Beobachter", 1867 dec. 27. (16. köt. 224–226. old.) – *3* (2)
– (Névtelenül:) [*Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Gewerbeblatt aus Württemberg" számára*] [1867 december]; „Staatsanzeiger für Württemberg", Melléklet („Gewerbeblatt aus Württemberg"), 1867 dec. 27. (16. köt. 227–228. old.) – *3 520 521 554* (5)
– (Névtelenül:) [*Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Demokratisches Wochenblatt" számára*] [1868 március]; „Demokratisches Wochenblatt", 1868 márc. 21., 28. (16. köt. 231–237. old.) – *32 34 36 39 529* (87)
– [*Kivonat a „Tőke" első kötetéből*] (1868). (16. köt. 239–282. old.) – *58* (127)
– [*Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Fortnightly Review" számára*] [1868 máj. 22.–júl. 1.] (16. köt. 283–302. old.) – *6 11 14 18 24 25 38 46 52 55 79 81–85 94 97 100 103 104 115 118 120 127–129 180 680* (21)
– *An das Direktorium der Schiller-Anstalt* (A Schiller Intézet igazgatóságához), 1868 szept. 16. (16. köt. 316–317. old.) – *143* (243)
– (Névtelenül:) *Zur Auflösung des Lassalleanischen Arbeitervereins* (A lassalleánus munkásegylet feloszlatásához); „Demokratisches Wochenblatt", 1868 okt. 3. (16. köt. 318–321. old.) – *156 158 161 163* (274 276)
– *Bericht über die Knappschaftsvereine der Bergarbeiter in den Kohlenwerken Sachsens* (Jelentés a szászországi szénbányák bányamunkásegyleteiről); „Der Sozialdemokrat", 1869 márc. 17., „Demokratisches Wochenblatt", 1869 márc. 20., „Die Zukunft" 1869 márc. 20., 21. (16. köt. 333–338. old.) – *247 249 250–252 257 258 261 274 281* (398)
– *Karl Marx*; „Die Zukunft", 1869 aug. 2., „Demokratisches Wochenblatt", 1869 aug. 21. (16. köt. 351–355. old.) – *333 336 613 618* (205 515 544 894)
– *Die Geschichte Irlands* (Írország története) (1869–1870). (16. köt. 423–461. old.) – *366 480 667 687* (553 703 758)
– [*Megjegyzések egy ír népdalgyűjtemény előszavához*] [1870 július] (16. köt. 464–465. old.). – *510 512 699* (800)

ENGELS, Hermann (1822–1905) – Engels öccse, barmeni gyáros. – *573–574 594–596 614–617 647* (704)

ENGELS, Rudolf (1831–1903) – Engels öccse, barmeni gyáros. – *360 361 647*

ENSOR, George (1769–1843) – angol író és publicista, Malthus ellenfele, küzdött Írország angol leigázása ellen. – *375*
– *An Inquiry concerning the Population of Nations; containing a Refutation of Mr. Malthus's*

Essay on Population (Vizsgálódás a nemzetek népesedéséről; tartalmazza Malthus úr népesedésről írott tanulmányának cáfolatát), London 1818. – *375 384* (577)

„*Ergänzungsblätter zur Kenntnis der Gegenwart*" (Kiegészítő lapok a jelenkor ismeretéhez), Hildburghausen. – *538* (16)

Erins-Harfe. Irländische Volksmelodien nach Thomas Moore; Deutsch herausgegeben und arrangiert von Joseph Rissé (Erin hárfája. Ír népi dallamok Thomas Moore nyomán; német nyelven kiadta és összeállította Joseph Rissé), Hannover 1870. – *510 699* (800)

ERMEN, Anton – a manchesteri Ermen & Engels cég társtulajdonosa. – *84 181 596 604 605*

ERMEN, Gottfried – a manchesteri Ermen & Engels cég társtulajdonosa. – *80 81 139 147 206 208 209 219 223 240 244 320 338 345 354 403 410 573 594–596 604 605 615 616* (78 89 151)

ERMEN, Henry – bridgewhateri fonógyáros. – *80 81 596*

ERMEN, Peter (Pitt) (szül. 1810) – a manchesteri Ermen & Engels cég társtulajdonosa. – *595 616*

»*L'Espiègle*« (A Kópé), Brüsszel. – *108* (186 323)
– 1868 júl. 5.: *Documents historiques* (Történelmi dokumentumok). – *108*

»*Essener Zeitung*« (Esseni Újság). – *84* (158)

»*Les Etats-Unis d'Europe*« (Az Európai Egyesült Államok), Genf–Bern. – *26 34 566* (75 76)

EUGÉNIA (Eugénie-Marie de Montijo de Guzmán, comtesse de Teba) (1826–1920) – francia császárné, III. Napóleon felesége. – *406* (630)

EULENBURG, Friedrich Albert, Graf von (1815–1881) – porosz politikus és diplomata, 1862–78 belügyminiszter. – *402 628* (902)

»*The Evening Star*« (Az Esthajnalcsillag), London. – *114* (246)
– 1868 szept. 15.: *The International Congress of Workmen* (A nemzetközi munkáskongresszus). – *144* (236)

EWALD, Georg Heinrich August (1803–1875) – német orientalista, bibliamagyarázó és -kritikus. – *416*

Examiner and Times *lásd* Manchester Daily Examiner & Times

EYNERN, Ernst von (1838–1906) – német politikus és kereskedő, 1879-től porosz képviselő, nemzeti liberális, a szociáldemokrácia ellensége. – *39 41*

F

FAILLY, Pierre-Louis-Charles de (1810–1892) – francia tábornok, a német–francia háborúban az ötödik hadtest parancsnoka; Sedannál fogságba esett. – *84*

FALLMERAYER, Jakob Philipp (1790–1861) – német orientalista. – *40*

FALLOUX, Alfred-Frédéric-Pierre, comte de (1811–1886) – francia politikus, klerikális író, legitimista; kezdeményezésére oszlatták fel 1848-ban a nemzeti műhelyeket; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1848–49 közoktatásügyi miniszter. – *584*

FAUCHER, Julius (Jules) (1820–1878) – német publicista, vulgáris közgazdász; ifjúhegeliánus, szabadkereskedő; 1850–60 emigráns Angliában, 1856-tól a „The Morning Star"

munkatársa; 1861-ben visszatért Németországba; előbb polgári anarchista, majd haladópárti. – *105 112 131 183 537 538 540* (181 192)
– *Bücherschau. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie von Karl Marx. Erster Band. Buch I. Der Produktionsprozess des Kapitals. Hamburg, Otto Meissner 1867* (Könyvszemle. Karl Marx: A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Első kötet. I. könyv. A tőke termelési folyamata. Hamburg, Otto Meissner 1867); „Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte", XX. köt., Berlin 1868. – *105* (181)

FAVRE, Jules-Gabriel-Claude (1809–1880) – francia ügyvéd és politikus, az ötvenes évek végétől a burzsoá republikánus ellenzék egyik vezetője; 1858-ban Orsini ügyvédje, 1870–71 a nemzeti védelem kormányának külügyminisztere, részt vett a Párizsi Kommün leverésében. – *443 584 692* (624 880)

FECHNER, Gustav Theodor (1801–1887) – német fizikus, fiziológus; idealista filozófus a pszichofizika megalapítója. – *671*

La Federación (A Föderáció), Barcelona. – *359 412 478* (539)

Der Feldzug der preussischen Mainarmee im Sommer 1866 (A majnai porosz hadsereg 1866-os nyári hadjárata), Bielefeld és Lipcse 1867. – *111* (191)

Der Feldzug von 1866 in Deutschland. Redigiert von der kriegsgeschichtlichen Abteilung des Grossen Generalstabes (Az 1866-os németországi hadjárat. Szerkesztette a nagyvezérkar hadtörténeti részlege), Berlin 1867. – *5 17 310* (14)

»*Felleisen*« (Tarisznya), Zürich–Genf. – *361 373* (545 562)

FERENC JÓZSEF, I. (1830–1916) – osztrák császár és (1867-ig koronázatlanul) magyar király 1848–1916. – *598*

FEUERBACH, Ludwig (1804–1872) – német materialista filozófus. – *16 188 190 363* (30)

FIELDEN, John (1784–1849) – angol gyáros és parlamenti képviselő; radikális burzsoá, a gyári törvényhozás híve. – *529*

»*Le Figaro*«, Párizs. – *195 430 692* (330)
– 1868 okt. 11.: *Chronique de Paris* (Párizsi krónika). – *195*

FIRDUSZI, Abulkászim Manszur (kb. 940–kb. 1020) – perzsa költő. – *345*
– *Heldensagen. In deutscher Nachbildung nebst einer Einleitung... von Adolf Friedrich von Schack. 2. verm. Aufl. der „Heldensagen" und der „Epischen Dichtungen"* (Hősi mondák. Németre átdolgozta és... bevezetővel ellátta Adolf Friedrich von Schack). A „hősi mondák" és „epikus költemények" második, bőv. kiad.), Berlin 1865. – *345*

FIRKS, Fjodor Ivanovics (Schédo-Ferroti, D. K.), báró (1812–1872) – liberális orosz publicista; az oroszországi agrárviszonyokról szóló művek szerzője. – *190 636*
– [Schédo-Ferroti, D. K.:] *Études sur l'avenir de la Russie. Dixième étude: Le patrimoine du peuple* (Tanulmányok Oroszország jövőjéről. Tizedik tanulmány: A nép öröksége), Berlin 1868. – *190 636*

»*The Flag of Ireland*« (Írország lobogója), Dublin. – *478 480* (753)

FLAVIGNY de, Marie, comtesse d'Agoult (Daniel Stern) (1805–1876) – francia írónő és publicista. – *580*
– [Daniel Stern:] *Histoire de la révolution de 1848* (Az 1848-as forradalom története), II. kiad., I–II. köt., Párizs 1862. – *580*

Flerovszkij, N. *lásd* Bervi, Vaszilij Vasziljevics

FLOURENS, Gustave (1838–1871) – francia természettudós és forradalmár, blanquista; az 1870 okt. 31-i és az 1871 jan. 22-i felkelés egyik vezetője, a Kommün tagja; 1871

ápr. 3-án a versailles-iak elfogták és megölték. – *424 427 436 443 467 473 477 478 485–487 489 664 694 695* (752 764 767)

– *Histoire de l'homme. Cours d'histoire naturelle des corps organisés au Collège de France* (Az ember története. Előadássorozat a szerves lények természettörténetéről a Collège de France-ban), Párizs 1863. – *477 695* (752)

FLOURENS, Pierre-Jean-Marie (1794–1867) – francia orvos és fiziológus, 1828-tól a párizsi Tudományos Akadémia tagja, 1833-tól állandó titkára; 1846–48 Franciaország pairje; Gustave Flourens apja. – *427 695*

FONVIELLE, A., de

– *Une dénonciation* (Egy leleplezés); „La Marseillaise", 1870 máj. 8. – *492*

FONVIELLE, Ulric, de

– [*Közlemény Karl Blindről*]; „La Marseillaise", 1870 febr. 2. – *429* (665)

FORCADE-Laroquette (Forcade de la Roquette), Jean-Louis-Victor-Adolphe de (1820–1874) – francia politikus; bonapartista; 1860–61 pénzügyminiszter, szenátor, majd az államtanács alelnöke; 1867–69 földművelés-, közmunka- és kereskedelemügyi, majd belügyminiszter. – *402* (624)

»*The Fortnightly Review*« (A Félhavi Szemle), London. – *6 11 14 18 21 24 25 38 52 79 81 82 83 85 87 118 127 128 129 182 195 261 271 285 290 293 588 602 603 680* (21 333 366 450 459)

FOSTER, John Leslie (kb. 1780–1842) – ír jogász, tory.

– *An Essay on the Principle of commercial Exchanges, and more particularly of the Exchange between Great Britain and Ireland; with an Inquiry into the practical Effects of the Bank Restrictions* (Értekezés a kereskedelmi cserék elvéről, különös tekintettel a Nagy-Britannia és Írország közti cserére, vizsgálódással a bankkorlátozások gyakorlati hatásairól), London 1804. – *159 248 251 252 254*

FOUCHE, Joseph (1759–1820) – francia politikus, pap, a forradalom idején jakobinus, majd thermidorista, a direktórium és I. Napóleon alatt rendőrminiszter, 1814-ben átállt a Bourbonokhoz, a Száz Nap alatt ismét Napóleon rendőrminisztere, majd XVIII. Lajos kormányának tagja. – *255*

Fouchtra *lásd* Lafargue, Charles-Etienne

FOURIER, François-Marie-Charles (1772–1837) – francia utópikus szocialista. – *51 493* (782)

FOX, Peter (Peter Fox André) (megh. 1869) – angol újságíró, pozitivista; a Lengyelország Függetlenségéért küzdő Brit Nemzeti Liga egyik vezetője; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–69 a Főtanács tagja, 1865-től a Főtanács hivatalos sajtótudósítója, 1866 szept.–nov. a Tanács főtitkára, 1866–67 Amerika ügyeivel megbízott titkár; 1866-ban a „Commonwealth" egyik szerkesztője; a Reformliga végrehajtó bizottságának tagja. – *11 24 28 32 41 60 122 149 312* (262)

FRAAS, Karl Nikolaus (1810–1875) – német botanikus és agronómus, müncheni egyetemi tanár. – *3 5 40 41 50 51*

– *Klima und Pflanzenwelt in der Zeit, ein Beitrag zur Geschichte beider* (Éghajlat és növényvilág az időben, adalék mindkettőnek a történetéhez), Landshut 1847. – *51* (115)

– *Historisch-enzyklopädischer Grundriss der Landwirtschaftslehre* (A mezőgazdaságtan történelmi-enciklopédikus alapvonalai), Stuttgart 1848. – *41*

– *Geschichte der Landwirtschaft, oder: Geschichtliche Übersicht der Fortschritte landwirtschaftlicher Erkenntnisse in den letzten 100 Jahren* (A mezőgazdaság története, avagy történeti áttekintés a mezőgazdasági ismeretek fejlődéséről az utóbbi száz évben), Prága 1852. – *41 51* (115)

– *Die Natur der Landwirtschaft. Beitrag zu einer Theorie derselben* (A mezőgazdaság természete. Adalék egy mezőgazdasági elmélethez), I–II. köt., München 1857. – *5 41 51* (7)
– *Die Ackerbaukrisen und ihre Heilmittel. Ein Beitrag zur Wirtschaftspolitik des Ackerbauschutzes* (Földművelési válságok és gyógymódjaik. Adalék a földművelés védelmére irányuló gazdaságpolitikához), Lipcse 1866. – *41 51*

FRANK, A. – párizsi könyvkiadó, kiadta Marx „A filozófia nyomorúsága" című művét. – *179 565* (302)

FRANKEL Leó (1844–1896) – magyar ötvösműves; a Párizsi Kommün munkaügyi minisztere; 1871–72 a Főtanács tagja, Marx irányvonalának követője; 1876-ban visszatért Budapestre, 1876–83 a Magyarországi Általános Munkáspárt egyik megszervezője és vezetője; 1883-ban elhagyta Magyarországot és részt vett a II. Internacionálé szervezésében és irányításában; 1889-ben Magyarországon részt vett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt szervezésében. – *465 468 515*
– *Ein belauschtes Zwiegespräch* (Egy kihallgatott párbeszéd); „Volkswille", 1870 ápr. 2. – *465*

Frankfurter Börsenzeitung *lásd* Frankfurter Zeitung und Handelsblatt

»*Frankfurter Zeitung und Handelsblatt*« (Frankfurti Újság és Kereskedelmi Lap), Majna-Frankfurt. – *24 26 28 30 524 538* (70)

FRANKLAND, Sir Edward (1825–1899) – angol vegyész, szerves kémikus; egyetemi tanár, 1853-tól a londoni Royal Society tagja. – *81 102*

Fränzchen, Franziska *lásd* Kugelmann, Franziska

»*The Free Press*« (A Szabad Sajtó), London. – *354* (9)

FREILIGRATH, Ferdinand (1810–1876) – német forradalmár költő; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, a Kommunisták Szövetségének tagja; az ötvenes évektől kispolgári radikális. – *7 8 24 36 56 82 103 107 120 183 330 379 381 406 531 628* (71 291 583 829)
– *Banditenbegräbnis* (Banditatemetés). – *330* (509)
– *Piratenromanze* (Kalózrománc). – *330* (509)
– *An Joseph Weydemeyer* (Joseph Weydemeyerhez). – *183* (315)

FREILIGRATH, Katharina (Käthe, Kätchen, Kate) (1854–1904) – német írónő, Ferdinand Freiligrath leánya. – *7 8*

FREUND, Wilhelm Alexander (1833–1918) – német nőgyógyász. – *217 570* (364)

FRIEDLÄNDER, Max (1829–1872) – német publicista, polgári demokrata; a boroszlói „Neue Oderzeitung" és a bécsi „Presse" egyik szerkesztője, a „Neue Presse" társalapítója és szerkesztője; Lassalle unokafivére. – *11*

FRIGYES KÁROLY herceg (1828–1885) – porosz tábornok, majd vezérőrnagy, az 1864-es dán háborúban a porosz, majd a porosz–osztrák hadsereg főparancsnoka; az 1866-os porosz–osztrák háborúban az első porosz hadsereg parancsnoka. – *17*

FRIGYES VILMOS (1831–1888) – porosz trónörökös, 1888-ban III. Frigyes néven porosz király és német császár; az 1866-os porosz–osztrák háborúban a második porosz hadsereg parancsnoka. – *5 17 483*

FRIGYES VILMOS, IV. (1795–1861) – porosz király 1840–61. – *78*

FRITZSCHE, Friedrich Wilhelm (1825–1905) – német dohányipari munkás; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban, 1863-ban az Általános Német Munkásegylet alapító tagja; 1878-ig a Szivarkészítő Munkások Szakszervezetének elnöke; 1869-ben

küldött az eisenachi, 1875-ben a gothai egyesülési kongresszuson; 1868–71 az északnémet Reichstag, 1877–78 a Reichstag tagja; 1881-ben az Egyesült Államokba emigrált. – *166 330 331 335* (203 258 507)

FUAD effendi, Mehmed (1814–1869) – török politikus, 1848-ban a dunai fejedelemségekbe kiküldött kormánybiztos; később külügyminiszter és nagyvezír. – *290*

G

GAMBETTA, Léon (1838–1882) – francia politikus, mérsékelt republikánus; 1870–71 a nemzeti védelem kormányában belügyminiszter; a tours-i kormánydelegáció vezetője; 1871-ben megindította a „République française" című újságot; 1881–82 miniszterelnök és külügyminiszter. – *224 686 692*

– *Plaidoirie de M. Gambetta, avocat de M. Delecluze* (Gambetta úrnak, Delecluze úr ügyvédjének védőbeszéde); „Affaire de la souscription Baudin" (A Baudin-féle gyűjtés), III. kiad., Párizs 1868. – *224*

GANILH, Charles (1758–1836) – francia politikus és vulgáris közgazdász, újmerkantilista. – *113*

– *Des systèmes d'économie politique, de la valeur comparative de leurs doctrines, et de celle qui paraît la plus favorable aux progrès de la richesse* (A politikai gazdaságtan rendszereiről, tanaik viszonylagos értékéről, és arról a rendszerről, amely legalkalmasabbnak látszik a gazdagság növelésére), II. kiad., I–II. köt., Párizs 1821. – *113* (198)

GARIBALDI, Giuseppe (1807–1882) – olasz forradalmi demokrata; az itáliai nemzeti felszabadító mozgalmak és az Itália újraegyesítéséért folyó harcok szervezője és vezére. – *445 581* (42 229)

GARNIER, Germain, comte de (1754–1821) – francia közgazdász; bonapartista szenátor; A. Smith fordítója és kiadója. – *113* (978)

– (Névtelenül:) *Abrégé élémentaire des principes de l'économie politique* (A politikai gazdaságtan alapelveinek elemi vázlata), Párizs 1796. – *113* (197)

»*Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt*« (A Lugas. Képes családi lap), Lipcse–Berlin. – *120 122 543 561 677* (205 206 841)

Gaudissart *lásd* Borkheim, Sigismund Ludwig

»*Le Gaulois*« (A Gall), Párizs. – *406 486* (629 767)

»*Gazette médicale de Paris*« (Párizsi Orvosi Újság). – *530* (827)

– 1868 jan. 11.: *Traitement arsénial de la phthisie pulmonaire* (A tüdővész arzénes kezelése). – *530*

The Genealogies, Tribes, and Customs of Hy-Fiachrach, commonly called O'Dowda's Country. With a Translation and Notes by John O'Donovan (Az általában O'Dowda országának nevezett Hy-Fiachrach genealógiája, törzsei és szokásai. John O'Donovan fordításával és jegyzeteivel), Dublin 1844. – *499* (788)

Die Generalversammlung des Allg. deutsch. Arbeitervereins (Az Ált. Német Munkásegylet közgyűlése); „Der Sozialdemokrat", 1868 aug. 28., 30., szept. 2. – *149*

GENTZ, Friedrich von (1764–1832) – reakciós osztrák politikus és publicista, Metternich tanácsadója és bizalmasa. – *16*

– *Aus dem Nachlasse Friedrichs von Gentz* (Friedrich von Gentz hagyatékából), I–II. köt., Bécs 1867–68. – *16*

Gewerbeordnung für den Norddeutschen Bund (Az Északnémet Szövetség ipartörvénye), 1869. – *39 78 285 304* (96 449)

GIBSON, Thomas Milner (1806–1884) – liberális angol politikus, szabadkereskedő; 1846–48 kereskedelmi államtitkár, 1859–66 mint a Board of Trade elnöke kereskedelmi miniszter és a szűkebb kabinet tagja. – *200*

GIRALDUS Cambrensis (Sylvester Gerard Barry) (1146–kb. 1220) – angol főesperes, író; 1185-ben részt vett az Írország elleni hadjáratban. – *410 420 421 443*
– *Topographia hibernica et expugnatio hibernica* (Írország topográfiája és Írország elfoglalása) „Opera" (Művei), V. köt., kiadta J. Sh. Brewer, J. F. Dimock és G. F. Warner, London 1861–91. – *410 421 443* (632 653)

GIRARDIN, Emile de (1806–1881) – francia politikus és publicista; 1836–57 megszakításokkal a „Presse" szerkesztője; orléanista, burzsoá republikánus, majd bonapartista. – *579*

GLADSTONE, William Ewart (1809–1898) – angol államférfi és író; tory, majd peelista, 1865–75 a liberális párt vezére; 1843–45 kereskedelmi, 1845–46 gyarmatügyi, 1852–55 és 1859–66 pénzügyminiszter, 1868–74, 1880–85, 1886 és 1892–94 miniszterelnök. – *139 194 200 207 258 323 324 374 382 384 385 396 397 437 440 445 446 450–452 455 456 478 487 530 533 626 656 688 695* (359 408 568 571 593 676 697 719 828)
– *A Letter to the Right Rev. William Skinner, d. d., Bishop of Aberdeen, and Primus, on the Functions of Laymen in the Church* (Levél a főtiszteletű William Skinner aberdeeni püspökhöz, a hittudományok doktorához, a püspöki tanács elnökéhez a laikusoknak az egyházban viselt funkcióiról), London 1852. – *446*
– *Ecce Homo* (Ímhol az ember), London 1868. – *446*
– *Land Tenure (Ireland)* (Földbirtoklás (Írország)); „The Times", 1870 febr. 16. – *440* (678)
– [*Alsóházi beszéd*, 1870 márc. elején]: „The Times", 1870 márc. 4. – *446*

»*Glowworm*« (Szentjánosbogár), London. – *306* (475)

GOBINEAU, Joseph-Arthur, comte de (1816–1882) – reakciós francia szociológus, író és diplomata; a fajelmélet egyik megalapítója. – *642*
– *Essai sur l'inégalité des races humaines* (Értekezés az emberi fajok egyenlőtlenségéről, I–IV. köt., Párizs 1853–55. – *642*

GOEGG, Amand (1820–1897) – német újságíró, kispolgári demokrata; 1849-ben a badeni ideiglenes kormány tagja; az emigrációban a pacifista Béke- és Szabadságliga egyik vezetője; hazatérése után a hetvenes években szociáldemokrata. – *13 34 58 212 347 361 371 373 374 678* (44 530 562)
– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Der Volksstaat", 1869 okt. 9. – *371 373* (562)

GOEGG, Marie (szül. 1826) – a Nemzetközi Nőszövetség elnöke. – *555 570*

GOETHE, Johann Wolfgang von (1749–1832) – német költő és tudós. – *650 681*
– *Egmont.* – *340*
– *Faust.* – *602* (890)
– *Götz von Berlichingen.* – *340*
– *Hermann und Dorothea.* – *315* (484)

GOLDSTÜCKER, Theodor (1821–1872) – német szanszkritológus, 1851-től londoni egyetemi tanár. – *110*

Gottfried *lásd* Ermen, Gottfried

GRAFF, Eberhard Gottlieb (1780–1841) – német germanista, az ófelnémet nyelvi formákkal foglalkozó mű szerzője. – *46*
– *Althochdeutscher Sprachschatz oder Wörterbuch der althochdeutschen Sprache* (Ófelnémet nyelvkincs avagy az ófelnémet nyelv szótára), I–VI. köt., 1834–42. – *46*

GRAGLIA, François – az Internacionálé genfi szekcióbizottságának tagja, az 1868-as brüsszeli kongresszus küldötte. – *57*

GRAHAM, Sir James Robert George, of Netherby (1792–1861) – angol politikus, whig, majd peelista; 1841–46 belügyminiszter, 1830–34, 1852–55 az admiralitás első lordja. – *457* (721)

GRANDPERRET, Michel-Etienne-Anthelme-Théodore (1818–1890) – francia politikus, bonapartista; 1867-től párizsi főállamügyész. – *486* [*490* (767)]

GRANIER DE CASSAGNAC, Paul-Adolphe-Marie-Prosper (1843–1904) – francia újságíró és politikus, bonapartista; a „Le Pays" című lap főszerkesztője. – *568 692*

– [*Vezércikk*]; „Le Pays", 1870 jan. 15. – *692* (978)

GRANT, Ulysses Simpson (1822–1885) – amerikai tábornok és politikus, a Republikánus Párt tagja; a polgárháborúban az északi államok csapatainak parancsnoka Kentuckyban és Tennesseeben, 1864-től hadseregfőparancsnok; 1867–68 hadügyminiszter, 1869–77 az Egyesült Államok elnöke. – *411 591*

GRATTAN, Henry (1746–1820) – ír politikus; 1775–1800 a mérsékelt liberális ellenzék vezére az ír parlamentben; 1798-ban részt vett az írországi felkelés elnyomásában; elismerte az 1801-es angol–ír uniót; 1805-től az angol parlament tagja. – *406*

GREEN, Alexander Henry (1832–1896) – angol geológus. – *602*

GREULICH, Hermann

– *Die Heulmaierei gegen den Basler Kongress* (Üvöltözés a bázeli kongresszus ellen); „Der Volksstaat", 1869 okt. 16. – *371* (565)

GRIESHEIM, Adolf von (1820–1894) – gyáros, az Ermen & Engels cég társtulajdonosa, Engels húgának, Elisének a férje. – *594*

GRIMM, Jakob Ludwig Karl (1785–1863) – német filológus, a germanisztika és az összehasonlító néprajz úttörője, a berlini egyetem professzora, mérsékelt liberális; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (közép). – *40 46 49 50 193*

– *Deutsche Rechtsaltertümer* (Német jogi régiségek) (1828), II. kiad., Göttingen 1854. – *40 46 50*

GROSSELIN, Jacques (1835–1892) – svájci órás; az Internacionálé tagja, küldött a bázeli kongresszuson. – *632*

GRÜN, Karl (Ernst von der Haide) (1817–1887) – német kispolgári publicista, a negyvenes években az „igazi szocializmus" egyik fő képviselője; 1848–49 kispolgári demokrata; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés tagja (baloldal), 1849-ben polgári biztos Badenban. – *26 34*

– *Armées permanentes ou milices. IV. Ce que l'Allemagne du Sud a fait et ce qu'elle pourrait faire* (Állandó hadseregek vagy milíciák. IV. Amit Dél-Németország tett és amit tehetne); „Les Etats-Unis d'Europe", 1868 febr. 16. – *26 34* (76)

Guardian *lásd* The Manchester Guardian

GUEROULT, Adolphe (1810–1872) – francia publicista és politikus, bonapartista, 1859–71 az „Opinion nationale" főszerkesztője. – *692* (263)

– *Les grèves* (A sztrájkok); „L'Opinion nationale", 1870 jan. 28. – *692* (980)

GUILLAUME, James (1844–1916) – svájci tanító; bakunyinista, az Internacionálé tagja; részt vett az 1866-os genfi, az 1867-es lausanne-i, az 1869-es bázeli és az 1872-es hágai kongresszuson; az Alliance egyik szervezője, a „Progrès", a „Solidarité" és a „Bulletin de la Fédération Jurassienne" szerkesztője; a hágai kongresszuson bomlasztó tevékenysége miatt kizárták az Internacionáléból; az első világháború idején szociálsoviniszta. – *465 663* (636 737)

GUIZOT, François-Pierre-Guillaume (1787–1874) – francia történész és politikus, orléanista; 1830-tól belügyminiszter, 1832–37 közoktatásügyi miniszter, 1840-ben londoni nagykövet, 1840–47 külügyminiszter, 1847–48 miniszterelnök; a finánctburzsoázia érdekeinek képviselője. – *524 551*

GUMPERT, Eduard (megh. 1893) – manchesteri német orvos; Marx és Engels barátja. – *5 12 18 46 54 62 67 93 101 119 121 166 193 207 238 240 244 272 276 298–300 348 357 417 464 468 472 483 503 523 603 667 690*

GUSZTÁV ADOLF, II. (Vasa) (1594–1632) – svéd király 1611–1632. – *351*

GYÖRGY, IV. (1762–1830) – régensherceg 1811–1820, angol és hannoveri király 1820–1830. – *486 487*

GYÖRGY, V. (1819–1878) – hannoveri király 1851–1866. – *29 66 243* (310)

H

HABSBURGOK (1780-tól Habsburg-Lotaringiaiak) – osztrák uralkodóház 1273–1918; tagjai osztrák hercegek 1278–1389, főhercegek 1389–1804, császárok 1804–1918; német királyok és német–római császárok megszakításokkal 1273–1806; magyar királyok 1437–40, 1444–57 és 1526–1918; spanyol királyok 1507–1700, portugál király 1580–98, toszkánai nagyhercegek 1765–1801 és 1814–59, mexikói császár 1864–67. – *598*

HAECKEL, Ernst Heinrich (1834–1919) – német darwinista biológus és filozófus; ateista, szociáldarwinista. – *198*

– *Generelle Morphologie der Organismen. Allgemeine Grundzüge der organischen Formenwissenschaft, mechanisch begründet durch die von Charles Darwin reformierte Deszendenztheorie* (Az organizmusok általános morfológiája. A szerves formatudomány általános alapvonásai, mechanikailag megalapozva a Charles Darwin által megreformált leszármazáselmélet révén), I–II. köt., Berlin 1866. – *198* (343)

– *Monographie der Moneren* (A monerák monográfiája); „Jenaische Zeitschrift für Medizin und Wissenschaft", IV. köt., 1868. – *198* (348)

AGEN, Theodor (1823–1871) – a Kommunisták Szövetségének tagja Hamburgban; a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" kiadója. – *362*

HALES, John (szül. 1839) – angol szövőmunkás, trade unionista, 1866–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja és 1871 máj.–1872 júl. titkára; tagja a Reformliga végrehajtó bizottságának és a Föld- és Munkaligának (Land and Labour League); küldött az 1871-es londoni konferencián és az 1872-es hágai kongresszuson; 1872-től a brit föderális tanács reformista szárnyának élén áll; 1873-ban kizárták az Internacionáléból. – *385*

Hamburger Börsenzeitung *lásd* Börsenhalle. Hamb. Abendzeitung

HARNEY, George Julian (1817–1897) – angol politikus, a chartista balszárny egyik vezetője; a „Northern Star" és más chartista lapok és folyóiratok szerkesztője; kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – *307 396*

HARRIS, George – angol munkásmozgalmi vezető, a chartista O'Brien híve, 1869–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1870–71 pénzügyi titkára. – *385 399 405*

– *International Working Men's Association* (A Nemzetközi Munkásszövetség); „The National Reformer", 1869 nov. 28., dec. 5. – *399*

– *Yours or mine; or short Chapters, showing the true Basis of Property and the Causes of its unequal Distribution* (A tied vagy az enyém; avagy rövid fejezetek a tulajdon igazi alapjáról és egyenlőtlen elosztásának okairól); „The National Reformer", 1869 dec. 5. – *399*

HARRISON, Frederic (1831–1923) – angol jogász és történész, polgári radikális; pozitivista; részt vett a hatvanas évek demokratikus mozgalmaiban, az Internacionálé tagja. – *292*

HASENCLEVER, Wilhelm (1837–1889) – német tímár, szociáldemokrata, lassalleánus; az Általános Német Munkásegylet titkára, később pénztárosa, 1871–75 elnöke; 1870-től a „Sozialdemokrat" társszerkesztője, 1876–78 Liebknechttel együtt a „Vorwärts" szerkesztője; 1874–87 a Reichstag tagja. – *262 307* (421)

HATZFELD(T), Sophie, Gräfin von (1805–1881) – Lassalle barátnője. – *41 48 307 322 330 334 416 505 506 529* (470 486 495)

HAUSSMANN, Georges Eugène, baron de (1809–1891) – francia politikus, bonapartista, a párizsi újjáépítési munkálatok irányítója. – *329* (504)

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831) – német objektív idealista filozófus. – *7 16 48 50 87 191 293 294 307 467 490 492 501 522 526 535 551 670 671* (49 51 776 789)

– *Phänomenologie des Geistes* (A szellem fenomenológiája) (1807); „Werke" (Művei), II. köt. (1832.), II. kiad., Berlin 1841. – *48* (110 465)

HEINE, Heinrich (1797–1856) – német költő és író; 1843-tól Marx barátja. – *379 660* (30)

– *Atta Troll. Ein Sommernachtstraum* (Atta Troll. Nyáréji álom). – *379* (583)

– *Disputation* (Hitvita). – *280* (435)

– *Kobes I.* (I. Kóbi). – *82* (154)

– *Lutetia.* – *660* (945)

HEINEMANN – porosz rendőrügynök és kém Angliában, 1869-től a „Hermann" című hetilap főszerkesztője. – *216 297 299 306 439*

HEINZEN, Karl Peter (1809–1880) – német radikális publicista, republikánus, a „Leipziger Allgemeine Zeitung" és a „Rheinische Zeitung" munkatársa; 1849-ben rövid ideig részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, utána Svájcba, majd Angliába emigrált; 1850 őszén az Egyesült Államokban telepedett le, Cincinnatiben, majd Bostonban kiadta a „Pionier" című német nyelvű újságot; Marx és a kommunizmus heves ellenfele. – *48 312 375 379 446 505 506* (482 794)

HELD, Adolf (1844–1880) – német vulgáris közgazdász, a politikai gazdaságtan történeti iskolájának képviselője; katedraszocialista, 1867-től magántanár, később professzor a bonni egyetemen. – *577 670*

– *Die ländlichen Darlehenskassenvereine in der Rheinprovinz und ihre Beziehungen zur Arbeiterfrage* (A Rajna-vidéki önsegélyző takarékpénztár-egyletek és kapcsolatuk a munkáskérdéssel), Jéna 1869. – *670*

Helen *lásd* Demuth, Helene

HENG, Fritz – svájci vésnök, az Alliance egyik vezetője, az Internacionálé tagja; küldött az 1869-es bázeli kongresszuson. – *632*

HENRY, Mitchel (1826–1910) – liberális ír politikus, részt vett az ír önkormányzatért (Home Rule) indított mozgalomban. – *139 200*

»*Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London*« (Hermann. Londoni német hetilap). – *16 107 297 299 306 439 641* (58 71)

HERZEN, Alekszandr Ivanovics (1812–1870) – orosz forradalmi demokrata filozófus, publicista és író; a „Kolokol" és a „Poljarnaja Zvezda" szerkesztője és kiadója; 1852-től angliai emigrációban élt. – *233 419 428 445 458 461 489 499 503 529 663 678* (383 385 726 962)

– [Iszkander:] „*Тюрьма и ссылка*" (Börtön és száműzetés), II. kiad., London 1858. – *419* (651)

– *Lettre a N. Ogareff* (Levél N. Ogarjovhoz); „Kolokol" 1868 dec. 1. – *233* (385)

HESS, Moses (1812–1875) – német publicista; a „Rheinische Zeitung" egyik alapítója és

munkatársa; a negyvenes évek közepén „igazi szocialista", a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott, később lassalleánus. – *23 24 26 36 124 143 145 443 624 677* (30 68 91 242)
– *Aus Frankreich* (Franciaországból); „Der Volksstaat", 1870 febr. 19. – *443*

HEWITT, James, Viscount Lifford. – *382*
– *Ireland, and the Irish Church* (Írország és az ír egyház), London 1842. – *382* (589)
– *Thoughts on the present State of Ireland* (Gondolatok Írország jelenlegi állapotáról), London 1849. – *382* (589)
– *A Plea for Irish Landlords* (Az ír földesurak védelmében), Dublin 1867. – *382* (589)

HILBERG, Arnold – osztrák újságíró, az „Internationale Revue" kiadója és szerkesztője. – *11*

HILLMANN, Hugo (1823–1898) – német sörfőző és kocsmáros, demokrata; Elberfeldben részt vett az 1848–49-es német forradalomban, 1849-ben Londonba emigrált; a Német Munkás Művelődési Egylet tagja; 1863-ban az Általános Német Munkásegylet alapító tagja és elberfeldi meghatalmazottja; 1868-ban belépett a Német Munkásegyletek Szövetségébe; küldött az 1869-es eisenachi kongresszuson. – *299*

HILTROP – német bányaintéző.
– *Über die Reorganisation der Knappschaftsvereine* (A bányászegyletek újjászervezéséről); „Zeitschrift des königlich preussischen statistischen Bureaus", 1869 ápr.–jún. – *361* (543)

HINS, Eugène (1839–1923) – belga újságíró, az Internacionálé belga szekciójának egyik vezetője, küldött az 1868-as brüsszeli és az 1869-es bázeli kongresszuson, a belga föderális tanács tagja, proudhonista, később bakunyinista. – *429 435 436 631–633*

HIRSCH, Karl (1841–1900) – német újságíró, a Szociáldemokrata Munkáspárt egyik szervezője, 1868-ig az Általános Német Munkásegylet tagja, majd a berlini Demokratikus Munkásegylet egyik alapítója; az eisenachi kongresszus küldötte; 1872 után több szociáldemokrata lapot tudósított Párizsból. – *279 280 281 636* (433)

HIRSCH, Max (1832–1905) – német közgazdász, a haladópárt tagja; 1868-ban Franz Dunckerral megalapították a reformista Hirsch–Duncker-féle szakegyleteket, amelyek 1933-ig álltak fenn; 1869–93 a Reichstag tagja. – *169 177 306*

»*Historische Zeitschrift*« (Történelmi Folyóirat), München. – *437*

HOFSTETTEN, Johann Baptist von (megh. 1887) – bajor katonatiszt, lassalleánus; 1864–68 a „Sozialdemokrat" kiadója és egyik szerkesztője; küldött az eisenachi kongresszuson; később visszavonult a munkásmozgalomtól. – *519 523* (6)

Hohenzollern *lásd* Frigyes Vilmos, IV.

HOLYOAKE, George Jacob (1817–1906) – angol publicista; owenista, később a szövetkezeti mozgalomban tevékenykedett. – *385 387 580*

HORATIUS Flaccus, Quintus (i. e. 65–8) – római költő.
– *Carmina* (Dalok). – *626* (899)
– *Epistolae* (Levelek). – *162 177* (280 301)
– *Satirae* (Szatírák). – *210 440 638* (354 685)

HORN, Eduard (Ede) (Einhorn Ignác) (1825–1875) – magyar közgazdász és publicista, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es magyar forradalomban és szabadságharcban; később emigráns Németországban, Belgiumban és 1855-től Párizsban; a hatvanas években különböző francia folyóiratok munkatársa; 1869-ben visszatért Magyarországra. – *56 58 195* (330)
– *Bankfreiheit* (Bankszabadság), Stuttgart, Lipcse 1867. – *195* (331)

– *Frankreichs Finanzlage* (Franciaország pénzügyi helyzete), Pest, Bécs és Lipcse 1868. – *56 58* (120)

HOWEL Dda („a Jó") (megh. 950) – walesi király és törvényhozó. – *496*

HUDSON, George (1800–1871) – angol nagytőkés és vasútkirály, tory; a parlament tagja. – *361*

HUGO, Victor (1802–1885) – francia író és költő, az 1848-as forradalom után az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, Louis Bonaparte ellenfele; az államcsíny után emigrált. – *660* (42 581)
– *Napoléon le petit* (A kis Napóleon), London 1852. – *285 522* (447 807)

HULECK – a londoni francia szekció és 1868-ig az Internacionálé Főtanácsának tagja; a szekció 1868-as szakadásakor a Főtanács ellen fordult. – *215*

HUMBERT, Albert (1835–1886) – francia író és karikaturista, 1870-ben a „Marseillaise" szerkesztőségének tagja.
– *Le Plébiscite de Boquillon* (Favágó népszavazás), Párizs 1870. – *488 490*

HUME, David (1711–1776) – angol agnosztikus filozófus, történész és közgazdász, a merkantilisták ellenfele. – *221*

HUME, illiam– amerikai kispolgári radikális, az Internacionálé tagja. – *653*

HUXLEY, Thomas Henry (1825–1895) – angol természettudós, biológus; Darwin barátja és munkatársa; következetlen materialista. – *221 271 290 449 467 602*
– *On the physical Basis of Life* (Az élet fizikai alapjairól); „The Fortnightly Review", 1869 febr. 1. – *221 271* (366)
– *The scientific Aspects of Positivism* (A pozitivizmus tudományos aspektusai); „The Fortnightly Review", 1869 jún. 1. – *603* (891)
– *The Forefathers and Forerunners of the English People* (Az angol nép ősei és előhirnökei); [„The Manchester Daily Examiner & Times", 1870 jan. 12. – *449* (707)]

HÜHNERBEIN, F. W. – badeni szabó, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1849 májusában, az elberfeldi felkelés idején a biztonsági bizottság katonai bizottságának tagja. – *415*

»*Illustrierte Zeitung*« (Képes Újság), Lipcse. – *25* (73)

IMANDT, Peter – német tanító, demokrata; a krefeldi Munkásegylet elnöke; részt vett az 1848-as forradalomban, utána Svájcba, majd Londonba emigrált; a Kommunisták Szövetségének tagja, kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – *441 442 641* (690)

»*L'International*« (Nemzetközi Újság), London. – *307 350 485* (478)
– 1869 ápr. 22.: Dernières nouvelles. Berlin (Legújabb Hírek. Berlin). – *307*

»*L'Internationale*« (Az Internacionálé), Brüsszel. – *445 446 447 449 451 454 501 643 656* (691 695 698 791)

Internationale Arbeiterassoziation. Zuruf an alle Arbeiter deutscher Sprache (Nemzetközi Munkásszövetség. Felhívás minden német ajkú munkáshoz), Genf 1868 ápr. 11. – *60* (130)

„*Internationale Revue*" (Nemzetközi Szemle), Bécs. – *6 11* (18)

The International Working Men's Association. Resolutions of the Congress of Geneva, 1866 and the Congress of Brussels, 1868 (A Nemzetközi Munkásszövetség. Az 1866-os genf

kongresszus és az 1868-as brüsszeli kongresszus határozatai), London 1869. – *251 252 566* (401)
– [Határozatok bulletinek kiadásáról]; „Rules of the International Working Men's Association" (A Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti szabályzata és ügyviteli szabályzata), London 1867., 2. és 3. cikkely. – *413* (641)

»*The Irishman*« (Az Ír), Dublin. – *16 43 255 399 400 401 407 446 449–451 456 478 502 510 591 695 698* (57 104)
– 1870 febr. 19.: *Inquest at Spike Island; Condemnation of the Prison Treatment* (Vizsgálat Spike szigetén; a börtönbeli bánásmód elítélése). – *449* (705)
– 1870 márc. 5.: *Irishman in Paris* (Az Ír Párizsban). – *447* (702)
– 1870 márc. 12.: *Current Notes* (Időszerű jegyzetek). – *451*
– 1870 márc. 19.: *Treatment of Political Prisoners. Probable Inquiry* (A politikai foglyokkal való bánásmód. Vizsgálat várható). – *456* (719)
– 1870 ápr. 2.: *Rochefort's „Marseillaise" and the fenian Prisoners* (Rochefort „Marseillaise"-e és a féni foglyok). – *695* (981)

»*The Irish People*« (Az Ír Nép), Dublin. – *407* (631)

Iszkander *lásd* Herzen, Alekszandr Ivanovics

Itzig *lásd* Lassalle, Ferdinand

IVANOV, Ivan Ivanovics (megh. 1869) – orosz diák; részt vett a hatvanas évek diákmozgalmában és a Nyecsajev-összeesküvésben; Nyecsajev megölte. – *508*

IZABELLA, II. (1830–1904) – spanyol királynő 1833–1868. – *153 160 162 166 178* (266)

J

JACLARD, Charles-Victor (1843–1903) – francia publicista, blanquista; a hetvenes évek elejétől az Internacionálé tagja, Marx híve; a Párizsi Kommün idején a nemzeti gárda központi bizottságának tagja és egyik légiójának parancsnoka; a Kommün leverése után emigrált Svájcba, majd Oroszországba; az 1880-as amnesztia után hazatért és folytatta politikai tevékenységét. – *466 532* (410)

JACOBY, Johann (1805–1877) – német orvos, publicista és politikus, demokrata; 1848-ban az előparlament tagja, a porosz nemzetgyűlés baloldalának egyik vezetője; 1849-ben a frankfurti nemzetgyűlés és a második kamara tagja (szélsőbaloldal); a „Zukunft" c. lap alapítója; 1870-ben letartóztatták, mert fellépett Elzász-Lotaringia annektálása ellen; 1872-től szociáldemokrata. – *379 422–424 638 691* (6 51)

JAKAB, I. (1394–1437) – skót király 1424–1437. – *257*

JAKAB, I. (1566–1625) – angol és ír király 1603–1625; VI. Jakab néven skót király 1567–1625. – *398*

JAKUB bég, Mohamed (1820–1877) – kasgari uralkodó 1865–1877. – *382*

JANIN, Jules-Gabriel (1804–1874) – francia író, publicista és kritikus. – *294*

JÄGER, Gustav (1832–1916) – német zoológus, darwinista. – *198*
– *Zoologische Briefe* (Zoológiai levelek), Bécs 1864. – *198* (343)

Jenny, Jennyke *lásd* Marx, Jenny

JERUSALEM
– *La dictature universelle* (Az egyetemes diktatúra); „L'International", 1869 aug. 3. – *350*

JESSUP, William J. – amerikai hajóács; az amerikai Országos Munkásszervezetnek (National

Labor Union) 1866-tól alelnöke, 1867-től New York állam ügyeivel megbízott titkára, a New York-i Munkásegylet egyik vezetője; síkraszállt az Internacionáléhoz való csatlakozás mellett. – *538 548 562–564*

JOHANNARD, Jules (1843–1888) – francia litográfus, blanquista; 1868–69, 1871–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1868–69 Itália ügyeivel megbízott titkár, 1870-ben Saint-Denis-ben megalapította az Internacionálé szekcióját; a Párizsi Kommün tagja, a Kommün leverése után Londonba emigrált; 1872-ben küldött az Internacionálé hágai kongresszusán. – *124 658*

JOHNSON, Reverdy (1796–1876) – amerikai jogász és politikus, a Demokrata Párt tagja; 1849–50 igazságügyminiszter, 1868–69 londoni követ. – *230* (381)

JOHNSTON, James Finlay Weir (1796–1855) – angol kémikus, főként agrokémiával foglalkozott. – *394*

– *Notes on North America, agricultural, economical and social* (Mezőgazdasági, gazdasági és társadalmi jegyzetek Észak-Amerikáról), I–II. köt., Edinburgh és London 1851. – *394*

Jollymeyer *lásd* Schorlemmer, Karl

JONES, Ernest Charles (1819–1869) – angol proletárköltő és publicista; a chartisták balszárnyának egyik vezetője; több chartista lap szerkesztője és kiadója; az Internacionálé tagja; az ötvenes évek derekáig szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel, de 1858-ban a polgári radikálisokkal kötött kompromisszuma egy időre eltávolította tőlük. – *72 117 139 177 194 198 200 204 207 241 242 244 274 277* (201 328 348)

JONES, Lloyd (1811–1886) – angol újságíró, Owen híve, az angol szövetkezeti mozgalomban tevékenykedett. – *142 282 283 293*

»*Journal de Bruxelles*« (Brüsszeli Újság). – *151* (264)

»*Journal des Débats politiques et littéraires*« (A politikai és irodalmi viták lapja), Párizs. – *144* (247 615 648 693 764)

„*Journal officiel de l'Empire français*" (A Francia Császárság hivatalos lapja), Párizs. – *486* (766 767)

JUÁREZ (Garcia), Benito Pablo (1806–1872) – indián származású mexikói politikus; az 1858–61-es polgárháborúban a liberálisok élén harcolt; 1861–67 sikerrel szembeszállt a francia intervencióval; 1858–61 Mexikó alelnöke, 1861–72 elnöke és diktátora. – *62*

– *Mexico, 9 mars 1868* (Mexikó, 1868 március 9.); „Le Courrier français", 1868 ápr. 21. – *62*

JUBITZ, F. – egy New York-i német munkásegylet tagja. – *653*

– és CARL, F.: *L'Union des travailleurs allemands de New-York aux ouvriers de Paris* (A New York-i német munkásegylet a párizsi munkásokhoz); „La Marseillaise", 1870 ápr. 2. – *653*

JUCH, E. – német újságíró, kispolgári demokrata; 1859-től a „Hermann" szerkesztője; Kinkel híve. – *297 641* (58 919)

JUNG, Georg Gottlob (1814–1886) – német publicista, kispolgári demokrata, ifjúhegeliánus; 1842-ben a „Rheinische Zeitung" társkiadója; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés baloldalának egyik vezetője; később nemzeti liberális. – *234 236*

JUNG, Hermann (1830–1901) – svájci órás, részt vett a svájci munkásmozgalomban és az 1848–49-es németországi forradalomban, majd Londonba emigrált; 1864–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja és Svájc ügyeivel megbízott titkára, 1871–72 a Főtanács pénztárnoka, 1865-ben a londoni konferencia alelnöke, a genfi, a brüsszeli és a bázeli kongresszus és az 1871-es londoni konferencia elnöke; a brit föderális tanács tagja; az 1872-es hágai kongresszusig Marx híve, később csatlakozott a trade unionok reformista

szárnyához; 1877 után visszavonult a munkásmozgalomtól. – *95 124 141 429 458 465 550 560 566 581 582 590 629 631 672* (174 175 238 381 568 737 748 909 910)

JUVENALIS, Decimus Junius (kb. 60–140) – római szatíraköltő.
– *Satirae* (Szatírák). – *259* (414)

K

Kakadu *lásd* Lafargue, Laura

KANE, Anna – Lydia Burns unokanővére. – *512*

KANE, Sir Robert John (1809–1890) – ír kémia- és fizikaprofesszor. – *410*
– *The Industrial Resources of Ireland* (Írország ipari erőforrásai), II. kiad., Dublin 1845. – *410* (633)

KANT, Immanuel (1724–1804) – német filozófus. – *307*

KAPP, Friedrich (1824–1884) – német történész és politikus, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban, majd az Egyesült Államokba emigrált. – *363*

KÁROLY, I. (Stuart) (1600–1649) – angol király 1625–1649. – *498* (373)

KÁROLY, I. (Nagy) (kb. 742–814) – frank király 768–800, római császár 800–814. – *193* (327)

KÁROLY TIVADAR MIKSA ÁGOST (1795–1875) – bajor herceg; tábornagy, az 1866-os porosz–osztrák háborúban az Ausztriával szövetséges délnémet csapatok főparancsnoka. – *111*

KATKOV, Mihail Nyikiforovics (1818–1887) – orosz reakciós publicista; 1850–55 és 1863–87 a „Moszkovszkije Vedomosztyi" szerkesztője. – *439 441 442*

KAULBACH, Wilhelm von (1805–1874) – német festő. – *694*

KEIL, Ernst (1816–1878) – német publicista, kiadó és könyvkereskedő, kispolgári demokrata; a „Die Gartenlaube" című folyóirat kiadója. – *120 561* (205)

KELLER, Charles (1843–1913) – francia szocialista, az Internacionálé tagja; 1869–70 a „Tőke" első kötetének egy részét franciára fordította; részt vett a Párizsi Kommünben, utána Svájcba emigrált. – *406 624 625 643 685* (68 600 656)

KERTBENY Károly Mária (Benkert) (1824–1882) – magyar író, polgári liberális; a magyar irodalom külföldi népszerűsítője; kapcsolatban állt a forradalmi emigráció több képviselőjével. – *22–25 120 523 543 561* (67 73 205)

KETTELER, Wilhelm Emanuel, Freiherr von (1811–1877) – 1850-től mainzi püspök. – *362*

KINKEL, Gottfried (1815–1882) – német költő és publicista, kispolgári demokrata; az 1849-es badeni–pfalzi felkelés résztvevője; a porosz bíróság életfogytiglani várbörtönre ítélte; a fogságból megszökött és Londonba emigrált, ott a kispolgári emigráció egyik vezetője lett; a „Hermann" kiadója, Marx és Engels ellenfele. – *120 183 637* (58 918)

KIRCHMANN, Julius Hermann von (1802–1884) – német jogász, politikus és filozófus; haladópárti képviselő. – *289*
– *Über die Unsterblichkeit. Ein philosophischer Versuch* (A halhatatlanságról. Filozófiai tanulmány), Berlin 1865. – *289* (456)
– *Aesthetik auf realistischer Grundlage* (Esztétika realista alapon), Berlin 1868. – *289* (456)

»*Kladderadatsch*« (Durr-bele), Berlin. – *488* (722)

KLEIN, Johann Jakob (kb. 1818–kb. 1895) – kölni orvos, a Kommunisták Szövetségének tagja, a kölni kommunista-per egyik vádlottja, az esküdtszék felmentette. – *416*

KLEIN, Karl Wilhelm – munkás, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1849-ben részt vett az elberfeldi és a solingeni felkelésben; 1853-ban átmenetileg az Egyesült Államokban élt és részt vett munkásegyletek szervezésében; a hatvanas–hetvenes években aktívan részt vett a német munkásmozgalomban, az Internacionálé solingeni szekciójának vezetője, küldött az 1867-es lausanne-i és az 1868-as brüsszeli kongresszuson. – *404 634–635* (623 626 711)

KLEMM, Friedrich Gustav (1802–1867) – német kultúrtörténész. – *337*

– *Die Werkzeuge und Waffen, ihre Enstehung und Ausbildung* (A szerszámok és fegyverek, keletkezésük és kifejlődésük), Sondershausen 1858. – *337*

KNOX, Alexander Andrew (1818–1891) – angol újságíró és rendőrbíró, tagja egy különbizottságnak, amely 1867-ben jelentést terjesztett a parlament elé az angol fogházak politikai foglyaival való bánásmódról. – *255 453*

– és G. D. POLLOCK: *Report of Commissioners on the Treatment of the Treason-Felony Convicts in the English Convict Prisons* (A biztosok jelentése a hazaárulásért elítéltekkel való bánásmódról az angol börtönökben), London 1867. – *255 453* (409)

Kobes *lásd* Venedey, Jakob

KOLB, Georg Friedrich (1808–1884) – német publicista, statisztikus; polgári demokrata. – *471*

– *Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde. Für den allgemeinen praktischen Gebrauch* (A népességtani és államtudományi összehasonlító statisztika kézikönyve. Általános gyakorlati használatra), V. kiad., Lipcse 1868. – *471*

»*Колоколъ*« (Harang), London, majd Genf. – *233 499 663* (384 385)

»*Колоколъ, Органъ русскаго освобожденія, основанный А. И. Герценомъ*« (Harang. Az orosz felszabadulás orgánuma, alapította A. I. Herzen), Genf. – *482 487 489 499* (384 770 785)

– 1870 ápr. 2.: *К русской публике от редакции* (A Szerkesztőség az Orosz Közönséghez). – *487–488*

KORVIN-KRUKOVSZKAJA (Jaclard), Anna Vasziljevna (1843–1887) – orosz forradalmár, tagja az Internacionálé orosz szekciójának, a Párizsi Kommün résztvevője; Ch. V. Jaclard felesége. – *466* (673)

KOSSUTH Lajos (1802–1894) – a magyar liberális nemesi mozgalom vezetője; 1848-ban az első független felelős magyar kormány pénzügyminisztere, szeptembertől az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, majd elnöke, 1849 ápr.–aug. Magyarország kormányzóelnöke; a szabadságharc leverése után Törökországba emigrált, majd Angliába és Amerikába utazott; 1865-től Torinóban élt. – *523*

KOTZEBUE, August Friedrich Ferdinand von (1761–1819) – német színműíró, az orosz cár ügynöke, a liberális mozgalmak ellensége. – *294*

Kölner Zeitung *lásd* Kölnische Zeitung

»*Kölnische Zeitung*« (Kölni Újság). – *171 177 227 285 490 519 538* (294)

– 1868 okt. 12.: *Essen, 8. Okt. und Gladbach, 10. Okt.* (Essen, okt. 8. és Gladbach, okt. 10.). – *177* (295)

– 1870 máj. 3.: *Die Tiefseeuntersuchungen* (A mélytengeri vizsgálatok). – *490*

»*Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen*« (Királyi kiváltsággal rendelkező berlini állami és tudományos újság). – *538* (835)

Kreuzzeutung *lásd* Neue Preussische Zeitung

KUGELMANN, Franziska (szül. 1858) – Ludwig Kugelmann leánya. – *521 522 623 693*

KUGELMANN, Gertrud (szül. Oppenheim) (szül. kb. 1839) – Ludwig Kugelmann felesége. – *335 521 522 530 534 555 569 570 623 626 650 671 691 693 694–695 699* (510)

KUGELMANN, Ludwig (1830–1902) – német orvos; részt vett az 1848–49-es forradalomban, az I. Internacionálé tagja, küldött az 1867-es lausanne-i és az 1872-es hágai kongresszuson; szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel, nagy propaganda-tevékenységet fejtett ki a „Tőke" első kötete érdekében; Marx és Engels barátja. – *5–7 14 22 24 28 29 43 56–57 59 60 72 77 104 112 120 124 126 183 195 217 242 244 251 279 280 297 333 335 336 338 340 343 346 362 400 422 464 468 493 507 510–512 520 521–522 523–527 528–531 534 536 537 540–542 543 544 554–555 561 567–569 577–578 583–584 592–593 608–610 613 618 619 621 623 626–628 636–638 650 651 652 666 670–671 683–684 685–686 687–689 691–693 694–695 698–699* (5 11 67 102 128 144 180 192 205 334 797 810)

L

LADENDORF, August – német kispolgári demokrata, 1848–49-ben részt vett a forradalomban; a hatvanas években a svájci német munkás művelődési egyletek egyik vezetője, küldött az Internacionálé 1867-es lausanne-i kongresszusán, az 1868-as nürnbergi kongresszuson és az 1869-es eisenachi kongresszuson. – *373*

LAFARGUE, Charles-Etienne (1868–1872) – Paul és Laura Lafargue fia. – *245 283 329 335 350 353 358 362 366 578 579 591 611 619 621 623 644 659 684 691*

LAFARGUE, François (megh. 1870 vagy 1871) – Paul Lafargue apja. – *36 45 328 335 533 597 600 607 611–612 658 659* (85)

LAFARGUE, Laura (1845–1911) – Marx középső leánya, a francia munkásmozgalom résztvevője; 1868-tól Paul Lafargue felesége. – *17 20 30 31 36 45 46 48 56 67 72 118 121 141 146 148 150 169 191 209 215 245 255 271 273 276 278 281 282 324 327 328 335 346 350 355 358 362 366 427 449 452 454 527 528 530 532–533 569 579–581 584 591 592 611 613 619 621–622 642–644 658–659 660–664 684 690 691* (9 64 85 118 888)

LAFARGUE, Paul (1842–1911) – francia szocialista, Marx és Engels tanítványa, a francia munkáspárt egyik megalapítója, az Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx veje. – *6 11 21 24 36 41 44 45 56 65 67 72 83 88 94 95 100 101 103 118 121 124 125 147 149 150 179 191 195 198 210 215 232 255 260 271 273 274 276 292 297 298 307 328 335 346 350 355 357 358 362 364 366 368 418 449 452 454 466 508 530 532–533 544 565 569 578 579–581 582 584 591 592 597–599 600 611 619 621–622 623 624–625 642–644 658–659 660–664 684 685 691* (9 22 64 85 118 174 302 361 410 503 694 873 883 888 920 937 939 983)

– [Lafargue, Paul-Laurent:] *[Recenzió A. Ranc „Le Roman d'une conspiration" című könyvéről]*; „La Libre Pensée", 1870 ápr. 16. – *658* (942)

LAJOS, III. (1806–1877) – hesseni nagyherceg 1848–1877. – *62 182 243* (310)

LAJOS, XIV. (1638–1715) – francia király 1643–1715. – *434 493 637*

LAJOS FÜLÖP (1773–1850) – 1793-tól orléans-i herceg, francia király 1830–48. – *149 196 294 329 398 588*

LALOR, John (1814–1856) – angol publicista és közgazdász, protekcionista. – *87*

LANFREY, Pierre (1828–1877) – francia író, polgári politikus és diplomata, 1871-től a nemzetgyűlés tagja.
– *Le Guet-apens de Bayonne. Histoire de Napoléon J^er T. IV.* (A bayonne-i csapda. I. Napóleon története, IV. köt.); „La Cloche", 1870 febr. 1., 2., 3. – *427* (661)

LANGE, Friedrich Albert (1828–1875) – német filozófus és szociálreformista, 1864-ig a duisburgi kereskedelmi kamara titkára, kispolgári demokrata; 1864–66 a Német Munkásegyletek Szövetsége állandó választmányának tagja, csatlakozott az Internacionáléhoz, küldött az 1867-es lausanne-i kongresszuson; 1866-ban Svájcban települt le, különböző svájci újságok munkatársa; 1870-től zürichi, 1872-től marburgi egyetemi tanár. – *195 196 670 671*
– *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart* (A materializmus története és mostani jelentőségének bírálata), I–II. köt., Iserlohn 1866. – *195 567* (335)
– *Die Arbeiterfrage. Ihre Bedeutung für Gegenwart und Zukunft* (A munkáskérdés. Jelentősége a jelen és a jövő szempontjából), II. kiad., Winterthur 1870. – *667 670*

LANGLEY, J. Baxter – angol polgári radikális. – *204*

LANSDOWNE, Henry Charles Keith Petty Fitzmaurice, marquess of (1845–1927) – brit politikus, a hetvenes évektől több ízben miniszter. – *452*

»*La Lanterne*« (A Lámpás), Párizs, majd Brüsszel. – *133 179 284 430 460* (222)

LAPLACE, Pierre-Simon, marquis de (1749–1827) – francia matematikus, csillagász és fizikus; Kanttól függetlenül kifejtette és matematikailag megalapozta a naprendszer gázszerű ködtömegből való keletkezésének hipotézisét. – *276*

LA ROCHEFOUCAULD, François, duc de, prince de Marsillac (1613–1680) – francia író. – *317*
– *Réflexions, sentences et maximes morales* (Gondolatok, elmélkedések és erkölcsi igazságok), Párizs 1853. – *317*

LASKER, Eduard (1829–1884) – német politikus, a nemzeti liberális párt egyik alapítója, Bismarck politikájának támogatója, majd védővám-politikájának ellenzője. – *86* (160)

LASSALLE, Ferdinand (1825–1864) – német író és politikus; Párizsban ismerkedett meg az utópikus szocializmus eszméivel; 1848-ban részt vett a német forradalomban; 1848 nov.–1849 máj. letartóztatásban volt; az Általános Német Munkásegylet megalapítója (1863), támogatta Németország „felülről" való egyesítését, titkos egyezségre lépett Bismarckkal; a német szociáldemokráciában az opportunista irányzat első képviselője. – *5 11 16 20 22 24 28 41 133 135 139 149 162 165 166 174 176 198 224 281 290 293 323 331 334 337 345 361 373 375 377 404 453 505 506 556 557 559 577 588 609 634 683* (12 56 62 90 202 203 205 223 470 486 544 626 794 972)
– *Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder: Kapital und Arbeit* (Bastiat-Schulze von Delitzsch úr, a közgazdasági Julianus, vagy: Tőke és munka), Berlin 1864. – *453*

LASSASSIE, F. de – francia fodrász, londoni emigráns; 1865–68 az Internacionálé Főtanácsának tagja, részt vett az 1865-ös londoni konferencián, a londoni francia szekcióban a Főtanács irányvonalát támogatta. – *124*

Laura *lásd* Lafargue, Laura

LAVELEYE, Emile-Louis-Victor, baron de (1822–1892) – belga történész és közgazdász, katedraszocialista. – *630*

LAVERGNE, Louis-Gabriel-Léonce Guilhaud de (1809–1880) – francia közgazdász és politikus, monarchista. – *383*

– *The rural Economy of England, Scotland and Ireland* (Anglia, Skócia és Írország mezőgazdasága), angol fordításban, Edinburgh–London 1855. – *383* (590)

LAW, Harriet (1832–1897) – angol publicista, az ateista mozgalom egyik vezetője, híres szónoknője; 1867–72 a Főtanács tagja, 1872-ben az Internacionálé manchesteri szekciójának tagja. – *93 570*

LAW of Lauriston, John (1671–1729) – skót közgazdász, 1719–20 a pénzügyek főellenőre Franciaországban; csekély fémfedezetű papírpénzt bocsátott ki a francia államadósságok kifizetésére; vállalkozása 1720-ban kudarccal végződött. – *56*

Leabhar nag-Ceart, or the Book of Rights (Leabhar nag-Ceart, avagy a jogok könyve), fordította és jegyzetekkel ellátta John O'Donovan, Dublin 1847. – *499*

LEDRU-ROLLIN, Alexandre-Auguste (1807–1874) – francia ügyvéd, publicista, a kispolgári demokraták egyik vezetője, a „Réforme" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány belügyminisztere és a végrehajtó bizottság tagja; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti); az 1849 jún. 13-i tüntetés után Angliába emigrált. – *230 379 381 579 584*

– *Aux électeurs* (A választókhoz); „Le Reveil", 1869 nov. 10. „Journal des Débats", 1869 nov. 11. – *379* (584)

LEE, Robert Edward (1807–1870) – amerikai tábornok; 1846–47 részt vett a Mexikó elleni háborúban, majd a John Brown-féle 1859-es felkelés leverésében; a polgárháborúban a déli államok virginiai seregeinek parancsnoka, utána hadsereg-főparancsnok. – *411*

LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm, Freiherr von (1646–1716) – német matematikus, objektív idealista filozófus. – *493 494 694*

Leipziger Illustrierte *lásd* Illustrierte Zeitung

LE LUBEZ, Victor (szül. kb. 1834) – londoni francia emigráns, radikális; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–66 a Központi Tanács tagja, 1864–65 Franciaország ügyeivel megbízott titkár, részt vett az 1865-ös londoni konferencián; az 1866-os genfi kongresszuson intrikái és rágalmai miatt kizárták a Központi Tanácsból. – *15 560 669* (174 323 764)

Lenchen *lásd* Demuth, Helene

LESSING, Gotthold Ephraim (1729–1781) – a német felvilágosodás kiemelkedő képviselője, drámaíró, költő és kritikus. – *671 681* (51)

LESSNER, Friedrich (1825–1910) – német szabó, a Kommunisták Szövetségének tagja; részt vett az 1848–49-es forradalomban; a kölni kommunista-perben három évi várbörtönre ítélték; 1856-ban Angliába emigrált; a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik vezetője; az I. Internacionálé Főtanácsának tagja; küldött az Internacionálé 1865-ös és 1871-es londoni konferenciáin és valamennyi kongresszusán 1867 és 1872 között; az Independent Labour Party egyik alapítója; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *3 144 145 168–170 173 198 205 235 285 311 459 464 545 546–547 549 550 586–587 600 652 683* (3 236 250 844 845 846 932)

– *Beszéd a Nemzetközi Munkásszövetség brüsszeli kongresszusának ülésén a gépek használatáról a kapitalizmusban*, „The Daily News", 1868 szept. 11. – *549*

LESSNERNÉ – Friedrich Lessner felesége. – *198 205 311*

LEVER, Charles James (1806–1872) – ír romantikus író. – *488 490*

– *Harry Lorrequer*. – *488* (771)

LEVY, Joseph Moses (1812–1888) – a „The Daily Telegraph" egyik alapítója és kiadója. – *144 450* (244)

LEWES, George Henry (1817–1878) – angol fiziológus, író és pozitivista filozófus, Comte híve; 1865–66 a „Fortnightly Review" szerkesztője. – *6*

»*La Libre Pensée*« (A Szabad Gondolat), Párizs. – *658* (939 940 942)

LICHFIELD, Thomas George Anson, Earl of (szül. 1825) – brit politikus, liberális. – *400* (57)

LIEBIG, Justus, (1845-től) Freiherr von (1803–1873) – német kémikus, az agrokémia megalapítója.
– *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie* (A kémia, a mezőgazdaságra és a fiziológiára való alkalmazásában), VI. kiad., Braunschweig 1846. – *3*

LIEBKNECHT, Wilhelm (1826–1900) – német szocialista, a Kommunisták Szövetségének tagja, az 1848-as forradalom résztvevője; 1848–49 fogságban, majd 1862-ig emigráns Svájcban és Angliában; az I. Internacionálé tagja, a német szociáldemokrata munkáspárt egyik alapítója, a „Demokratisches Wochenblatt", a „Volksstaat" és a „Vorwärts" szerkesztője, később a II. Internacionálé egyik fő szervezője; az észak-német és 1875-től a birodalmi Reichstag tagja; Marx és Engels barátja. – *6 7 10 11 14 20 22 26 31 32 34 36 39 48 54 57 58 62 66 67 78 86 89 120 122 145 149 152 154–156 158 159 161 163 164 168 169 171–173 177 182–188 212 214 225 242–244 251 258–263 265 267 268 271 279–281 283 285 286 289 290 292 295 297 299 304 306 309 311 315 317 320 322 323 325 326 330–332 334 335 337 339–341 346 347 350 351 361–364 366 371 375 377 379 385 388 392 414 419 422 424 430 433 436 443 446 463 464 468 470 471 477 480 483 490 492 494 500 501 503 519 520 522 523 528 536 538 542 555 559 562 563 569 583 609 622 683 692* (19 20 33 34 37 60 90 96 204 205 232 241 253 258 261 267 273 275 286 287 295 314 353 355 358 394 404 420 436 442 449 455 457 461 468 469 486 488 495 501 507 530 532 544 562 574 599 733 776 780 794 972)
– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Demokratisches Wochenblatt", 1869 febr. 20. – *261 414 663* (420)
– *Über die politische Stellung der Sozialdemokratie* (A szociáldemokrácia politikai helyzetéről); „Demokratisches Wochenblatt", 1869 júl. 3., aug. 7. – *326 350* (501)

Lifford *lásd* Hewitt, James

LILIENFELD-TOAL, Pavel Fjodorovics (1829–1903) – balti földbirtokos, magas rangú cári hivatalnok; vulgáris szociológus. – *106 431 435 637*
– [П. П.] *Земля и воля* (Föld és szabadság), Szentpétervár 1868. – *106 190 425 435 637* (182)
– *Land und Freiheit* (Föld és szabadság); „Russlands ländliche Zustände seit Aufhebung der Leibeigenschaft" (Oroszországi vidéki állapotok a jobbágyság megszüntetése óta), fordította és magyarázó jegyzetekkel ellátta Julius Eckhardt, Lipcse 1870. – *425 431 435* (182)

LIST, Friedrich (1789–1846) – német közgazdász, védővámos, a német Vámegylet előharcosa. – *28*

»*Literarisches Zentralblatt für Deutschland*« (Németországi Központi Irodalmi Lap), Lipcse. – *112 540* (193)
– 1868 júl. 4.: *Marx, Karl, das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. (In 3 Bdn.) Erster Bd. Buch I. Der Produktionsprozess des Kapitals. Hamburg 1867. O. Meissner* (Marx, Karl, A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. (Három kötetben.) Első kötet. I. könyv. A tőke termelési folyamata. Hamburg 1867. O. Meissner). – *112 540* (193)

LIVIUS, Titus (i. e. 59–i. sz. 17) – római történetíró.
– *Rerum Romanorum ab Urbe condita libri* (Könyvek a rómaiak viselt dolgairól a Város alapításától kezdve). – *130* (218)

Lizzy, Lizzie *lásd* Burns, Lydia

Lloyd *lásd* Jones, Lloyd

Lloyd's Paper *lásd* Lloyd's Weekly Newspaper

„*Lloyd's Weekly Newspaper*« (Lloyd heti újsága), London. – *280* (438)

LOCHNER, Georg (szül. kb. 1824) – német asztalos; a Kommunisták Szövetségének, a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek, később az I. Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx és Engels harcostársa. – *570* (3)

»*Londoner Deutsche Post*« (Londoni Német Posta). – *641* (919)

LONGFELLOW, Henry Wadsworth (1807–1882) – amerikai költő. – *Excelsior*. – *306* (174)

LOPATYIN, German Alekszandrovics (1845–1918) – orosz közgazdász, forradalmár; Csernisevszkij tanítványa, Londonban Marx köréhez tartozott; 1870-ben az Internacionálé Főtanácsának tagja; a „Tőke" első kötetének orosz fordítója, munkáját letartóztatása után N. F. Danyielszon folytatta. – *508 509 512* (738 798)

Louis-Napoléon *lásd* Napóleon, III.

LOWE, Robert (Bob), Viscount Sherbrooke (1811–1892) – angol államférfi és publicista, whig, majd liberális; a parlament tagja; 1855–58 a kereskedelmi miniszter helyettese; a hatvanas években a „Times" munkatársa; 1868–73 pénzügyminiszter; 1873–74 belügyminiszter. – *213* (359)

Löhrchen (Löhr) *lásd* Lafargue, Laura

LUBY, Thomas Clarke (1821–1901) – ír publicista, féni, az „Irish People" munkatársa; 1865-ben húszévi kényszermunkára ítélték; 1871-ben kiszabadult és az Egyesült Államokba emigrált, ahol mint újságíró tevékenykedett. – *407 698* (53)

LUCRAFT, Benjamin (1809–1897) – angol asztalos, trade unionista; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–71 a Főtanács tagja; küldött az 1868-as brüsszeli és az 1869-es bázeli kongresszuson; a Reformliga végrehajtó bizottságának tagja; 1871-ben szembefordult a Párizsi Kommünnel és kilépett a Főtanácsból. – *274 279 385 396* (568 930)

LUDLOW, John Malcolm Forbes (1821–1911) – angol jogász és publicista, keresztényszocialista, a szövetkezeti mozgalomban tevékenykedett. – *290 292 295 588–589* – *Ferdinand Lassalle, the German Social-Democrat* (Ferdinand Lassalle, a német szociáldemokrata); „The Fortnightly Review", 1869 ápr. 1. – *285 290 293 295 588* (150)

Lupus *lásd* Wolff, Wilhelm

LUTHER, Martin (1483–1546) – a német reformáció vezére; a parasztháborúval szemben a katolikus ellenforradalommal szövetkezett; a Biblia fordítója. – *280 590 636*

M

MACHIAVELLI, Niccolò (1469–1527) – itáliai államférfi, történetíró és író; a feltörekvő burzsoázia ideológusa. – *458*

MACLEOD, Henry Dunning (1821–1902) – angol bankár, vulgáris közgazdász. – *6 37 87* – *The Theory and Practice of Banking etc.* (A bankügy elmélete és gyakorlata stb.), I–II. köt., London 1855–56. – *37*

Mahnruf. An unsere Bundesgenossen und die Arbeiter und Arbeitervereine aller Länder (Intő szózat szövetséges társainkhoz és minden ország munkásaihoz és munkásszövetségeihez).

A német nyelvű szekciócsoport megbízásából aláírta: Becker, Jähring, Kannenberg; Genf 1869 okt. 21.; „Der Vorbote", 1869 okt. – *404* (625)

MALTHUS, Thomas Robert (1766–1834) – angol pap és reakciós közgazdász, a dolgozók nyomorát szükségszerűnek feltüntető népesedési elmélet szerzője. – *217 390 590 670*

»*Manchester Daily Examiner & Times*« (Manchesteri Napi Vizsgáló és Idők). – *472* (678 746) – 1870 márc. 30.: *The Irish Roman Catholic Bishops on the Land Question* (Az ír római katolikus püspökök a földkérdésről). – *472*

»*The Manchester Guardian*« (A Manchesteri Figyelő). – *226* (376)

MANTEUFFEL, Otto Theodor, Freiherr von (1805–1882) – reakciós porosz politikus; 1848 nov.–1850 dec. belügyminiszter, 1850–58 miniszterelnök és külügyminiszter; 1864-től a felsőház tagja. – *552*

MARIE de Saint-Georges, Alexandre-Thomas (1795–1870) – francia ügyvéd, polgári republikánus; 1848-ban az ideiglenes kormány közmunkaügyi minisztere, a végrehajtó bizottság tagja, az alkotmányozó nemzetgyűlés elnöke, a Cavaignac-kormány igazságügyminisztere. – *584*

MARRYAT, Frederick (1792–1848) – angol regényíró, tengerész, kalandregények szerzője – *Peter Simple*. – (773)

»*La Marseillaise*« (A Marseillaise), Párizs. – *429 430 445–447 450 451 453 457 472 473 478 480 482 485 492 501 643 653 656 664 668 691 695* (647 658 664 665 667 698 702 709 725 791)

MARTIN, Bon-Louis-Henri (1810–1883) – francia polgári történész, 1871-től nemzetgyűlési képviselő, republikánus; 1876-tól szenátor. – *637*
– *La Russie et l'Europe* (Oroszország és Európa), Párizs 1866. – *637* (913)
– *Russland und Europa* (Oroszország és Európa), Hannover 1869. – *637* (913)

MARTINAUD – volt francia pap, később betűszedő; anarchista, az Internacionálé párizsi szekciójának tagja, küldött az 1869-es bázeli kongresszuson. – *632* (910)

MARX, Eleanor (Tussy) (1855–1898) – Marx legfiatalabb leánya, 1884-től dr. E. Aveling felesége; részt vett az angol és a nemzetközi munkásmozgalomban. – *4 8 16 19 54 56 59 60 85 88 89 93 95 98–102 104 105 107 108 110 112 116 118 121 132 137 186 196 206 223 225 232 239 273 276 278 279 283 287 291 301 303 311 315 317 319 320 326 329 332 340 347 350 353 355–359 366 376 379 392 398 400 406 427 429 438 472 503–505 506 512 522 537 540 544 590–591 592 600 603 623 643 667 668 686 688 695 696* (171 483 796 882 888 955 974)

MARX, Heinrich (1782–1838) – Marx apja, ügyvéd, igazságügyi tanácsos Trierben. – *49*

MARX, Henriette (szül. Pressburg) (1787–1863) – Marx anyja. – *72*

MARX, Jenny (szül. von Westphalen) (1814–1881) – Marx felesége és munkatársa. – *36 88 112 118 120 121 125 130 132 141 161 210 233 301–303 305 306 309 311 334 406 473 501 519–520 592 611 621 668 683–684 686 690 695* (873 936)

MARX, Jenny (1844–1883) – Marx legidősebb leánya, 1872-től Charles Longuet felesége. – *7 10 62 66 95 98–100 102–105 107 108 110 112 116 118 121 132 195 210 211 239 240 242 273 276 278 279 283 292 306 311 317 338 339 343 347 360 362 363 365 367 406 408 427 430 434 445–447 450 451 453–455 457 459 472 473 482 484 505 506 510 512 515 522 537 540 544 578 583 592 600 601–603 608 613 621 623 626 643 650 652 656 667–668 685–686 687–689 691–693 694–695 696 698 699* (20 53 391 510 702 800 885 954 962 964)

– [*Cikkek az ír kérdésről*]; „La Marseillaise", 1870 márc. 1., 9., 19., 21., 29., ápr. 12., 17., 24., (16. köt., 534–552. old.) – *446 451 453 457 459 472 473 480 482 484 643 650 656* (700)
– [*Cikkek az ír kérdésről*]; „The Echo", 1870 márc. 11. – *450*
– [*Cikkek az ír kérdésről*]; „The Irishman", 1870 ápr. 2., máj. 7. – *695* (981)

MARX, Karl Heinrich (1818–1883).
– *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosphie. Einleitung* (A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés); „Deutsch-Französische Jahrbücher", Párizs 1844. (1. köt., 378–391. old.) – *551* (30)
– és Friedrich ENGELS: *Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Konsorten* (A szent család, vagy a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és társai ellen), Majna-Frankfurt 1845. (2. köt. 1–210. old.) – *524 551* (814)
– *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon* (A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak „A nyomorúság filozófiájá"-ra), Párizs–Brüsszel 1847. (4. köt. 59–174. old.) – *179 182 255 393 525 552 555 559 565 580 588* (302 859)
– *Discours sur la question du libre échange, prononcé à l'Association Démocratique de Bruxelles, dans la séance publique du 9 janvier 1848* (Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről. Elhangzott a brüsszeli Demokrata Társaság 1848 január 9-i nyilvános gyűlésén), Brüsszel 1848. (4. köt. 422–435. old.) – *525 552* (817)
– és Friedrich ENGELS: *Manifest der Kommunistischen Partei* (A Kommunista Párt kiáltványa), London 1848. (4. köt. 437–470. old.) – *292 320 322 482 525 552*
– *Манифест Коммунистической партии* (A Kommunista Párt kiáltványa), Genf 1869. – *482*
– és Friedrich ENGELS: *Zwei politische Prozesse* (Két politikai per), Köln 1849. (6. köt. 213–246. old.) – *525 552* (818)
– *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850* (Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 jan.–okt. (7. köt. 7–103. old.) – *270 271 273 492 494* (429 781)
– *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* (Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája); „Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften", New York 1852. (8. köt. 101–196. old.) – *152 159 246 251 270 271 273 525 552* (265)
– – II. kiad., Hamburg 1869. – *266 312 317 333 339 342 346 347 357 361 362 406 422 424 430 433 446 492 579 593 613 618* (265)
– [*Előszó a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" második, 1869-es kiadásához*], Hamburg 1869. (16. köt. 349–350. old.) – *317 339 613*
– (Névtelenül:) *Enthüllungen über den Kommunistenprozess zu Köln* (Leleplezések a kölni kommunista-perről), Bázel–Boston 1853. (8. köt. 389–452. old.) – *260 525 552* (117)
– *Forced Emigration – Kossuth and Mazzini – The Refugee Question – Election Bribery in England – Mr. Cobden* (Kényszerkivándorlás – Kossuth és Mazzini – A menekültkérdés – Választási vesztegetés Angliában – Cobden úr); „New York Daily Tribune", 1853 márc. 22. (8. köt. 524–530. old.) – *405* (627)
– *Lord Palmerston*; „The People's Paper", 1853 okt. 22.–dec. 24., valamint más lapokban és külön brosúrában. (9. köt. 333–390. old.) – *525 552 592 626* (820)
– *The French Crédit Mobilier* (A francia Crédit Mobilier); „New York Daily Tribune", 1856 jún. 21., 24., júl. 11. (12. köt. 17–34. old.) – *56* (122)
– [A Crédit mobilier]; „New York Daily Tribune", 1857 máj. 30., jún. 1., szept. 26. (12. köt. 187–194. és 273–276. old.) – *56* (122)
– *Zur Kritik der Politischen Ökonomie. Erstes Heft* (A politikai gazdaságtan bírálatához. Első füzet), Berlin 1859. (13. köt. 1–147. old.) – *37 244 525 552 555* (93)
– *Herr Vogt* (Vogt úr), London 1860. (14. köt. 319–627. old.) – *22 62 149 183 225 242 244 251 279 281 309 525 552 572 583 636* (66 394 404)

– *Address of the Working Men's International Association* (A Nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete), London 1864 nov. (16. köt. 3–11. old.) – *525 552* (823)
– *Provisional Rules of the Working Men's International Association* (A Nemzetközi Munkásszövetség ideiglenes szervezeti szabályzata), London 1864 nov. (16. köt. 12–14. old.) – *552* (852)
– *Über P.-J. Proudhon* (Proudhonról); „Der Sozialdemokrat", 1865 febr. 1., 3., 5. (16. köt. 22–28. old.) – *559* (859)
– *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata), I. köt., I. könyv: *Der Produktionsprozess des Kapitals* (A tőke termelési folyamata), Hamburg 1867. (23. köt.) – *6 9 10 14 20 22 28 32 34 39–41 44 47 54 77 79 83 87 118 121 124 126 129 142 144 147 150 168 171 177 188 193 204 217 266 273 290 293 307 321 337 360 363 375 388 395 405 443 466 519 525 526 531 532 534 537 538 540 549–551 553 554 563 570 577 588 670 678 682* (28 32 63 70 107 148 164 203 290 325 577 600 605 738)
– *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata), II. köt., II. könyv: *Der Zirkulationsprozess des Kapitals* (A tőke forgalmi folyamata), Friedrich Engels kiad., Hamburg 1885. (24. köt.) – *9 20 22 68 79 166 197 247 417 520 527 539 551 583 585 588 671 677 685* (61)
– *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata), III. köt., III. könyv: *Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion* (A tőkés termelés összfolyamata), Friedrich Engels kiad., Hamburg 1894. (25. köt.) – *6 68 540 588* (838)
– *Vorwort. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Von Karl Marx. Erster Band. Hamburg 1867* (Előszó. A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Írta Karl Marx. Első kötet. Hamburg 1867); „Demokratisches Wochenblatt", 1868 jan. 4. és 11. (23. köt. 5–10. old.) – *22 588* (64 881)
– *The Fenian Prisoners at Manchester and the International Working Men's Association* (A Manchesterben bebörtönzött féniek és a Nemzetközi Munkásszövetség), London 1867 nov. 20. (16. köt. 198–199. old.) – *445* (696)
– *Plagiarismus* (Plagizálás); „Die Zukunft", 1867 dec. 12. (16. köt. 219–223. old.) – *3 519 523* (6)
– [*Határozat az Internacionálé 1868-as kongresszusának áthelyezéséről*]; „The Bee-Hive Newspaper", 1868 jún. 6. (16. köt. 303. old.) – *92* (173)
– [*A Főtanács határozata Félix Pyat szerepelésével kapcsolatban*]; „La Liberté", 1868 júl. 12. (16. köt. 304. old.) – *108 564* (174)
– *Mein Plagiat an F. Bastiat* (Plágiumom F. Bastiat ellen), 1868 július 11. (16. köt. 305–306. old.) – *114* (199)
– [*A Főtanács határozattervezete a brüsszeli kongresszusra a gépek tőkés alkalmazásának következményeiről*]; „The International Working Men's Association, Resolutions of the Congress of Geneva 1866 etc.", London 1868. (16. köt. 308. old.) – *550* (850)
– *Aufruf an die deutschen Arbeiter Londons* (Felhívás a londoni német munkásokhoz); „Hermann", 1868 aug. 15. (16. köt. 515–516. old.) – *545* (844)
– *An den Präsidenten und Vorstand des Allgemeinen Deutschen Arbeitervereins* (Az Általános Német Munkásegylet elnökének és vezetőségének); „Der Sozialdemokrat", 1868 aug. 28. (16. köt. 309. old.) – *135* (227)
– *Vierter jährlicher Bericht des Generalrats der Internationalen Arbeiterassoziation* (A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának negyedik évi jelentése), London 1868 szeptember 1. (16. köt. 311–315. old.) – *140 144 548* (237 848)
– [*A Nemzetközi Munkásszövetség kapcsolatai az angol munkásszervezetekkel*]; „Demokratisches Wochenblatt", 1868 okt. 17 (16. köt. 323–324. old.) – *169 177* (293)
– [*Nyilatkozat a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek*], London 1868 nov. 23. (16. köt. 328–329. old.) – *205* (353)
– *How Mr. Gladstone's Bank Letter of 1866 procured a Loan of Six Millions for Russia* (Hogyan szerzett Gladstone úr 1866-ban az Angol Bankhoz intézett levele hatmilliós kölcsönt

Oroszországnak); „The Diplomatic Review", 1868 dec. 2. (16. köt. 325–327. old.) – *204* (349)
– *L'Association Internationale des Travailleurs et l'Alliance Internationale de la Démocratie Socialiste* (A Nemzetközi Munkásszövetség és a Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülése), 1868 dec. 22. (16. köt. 330–332. old.) – *226 227 575 581 662* (375)
– *Le Conseil Général de l'Association Internationale des Travailleurs au Bureau Central de l'Alliance Internationale de la Démocratie Socialiste* (A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa a Szocialista Demokrácia Egyesülése Központi Irodájának), 1869 márc. 9. (16. köt. 339–340. old.) – *264 266 268* (423)
– *The Belgian Massacres* (A belgiumi mészárlások), London 1869 május (16. köt. 341–345. old.) – *305 309 310 592* (472)
– *Address to the National Labor Union of the United States* (Üzenet az Egyesült Államok Országos Munkásszervezetéhez); „The Bee-Hive Newspaper", 1869 máj. 15. és röpiratként, London 1869. (16. köt. 346–348. old.) – *309 310 549 570 593* (480)
– [*Feljegyzés Marxnak az örökösödési joggal foglalkozó beszédéről*], 1869 júl. 20. (16. köt. 521–523. old.) – *343* (524)
– *Report of the General Council* (A Főtanács jelentése az örökösödési jogról); „Report of the Fourth Annual Congress etc.", London 1869. (16. köt. 356–358. old.) – *633* (911)
– [*Feljegyzés Marxnak az ír kérdésben tanúsított brit kormánypolitikával foglalkozó két beszédéről*], 1869 nov. 16. és nov. 23.; „Reynolds's Newspaper", 1869 nov. 21., 28., „National Reformer", 1869 nov. 28. (16. köt. 530–533. old.) – *384 396 399 401* (592)
– [*A Főtanács határozati javaslata a brit kormány magatartásáról az ír amnesztia kérdésében*]; „Reynolds's Newspaper", 1869 nov. 21., „Der Volksstaat", 1869 nov. 27. és „National Reformer", 1869 nov. 28. (16. köt. 372. old.) – *372 626 643 653 686* (568)
– *Le Conseil Général au Conseil Fédéral de la Suisse Romande* (A Főtanács a Francia–Svájci Föderális Tanácshoz), 1870 jan. 1. (16. köt. 373–379. old.) – *413 428 435 439 445 447 629 643 663* (638)
– *Le gouvernement anglais et les prisonniers fénians* (Az angol kormány és a bebörtönzött féniek); „L'Internationale", 1870 febr. 27., márc. 6. (16. köt. 389–394. old.) – *446 451 453 457 459 472 473 480 482 484 643 650 656* (700)
– *Генеральный Совет Международного Товарищества Рабочих – членам Комитета Русской секции в Женеве* (A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa a genfi Orosz Szekció Bizottságának tagjaihoz); „Народное Дело", 1870 ápr. 15. (16. köt. 395–396. old.) – *457* (723)
– [*Feljegyzés Marxnak a „Bee-Hive" ügyében mondott beszédéről*], 1870 ápr. 26. (16. köt. 553. old.) – *478* (756)
– *Konfidentielle Mitteilung* (Bizalmas közlés), 1870 márc. 28. előtt (16. köt. 397–408. old.). – *492* (779)
– *Declaration of the General Council of the International Working Men's Association* (A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának nyilatkozata a francia szekciók tagjainak üldözéséről), 1870 máj. 3. (16. köt. 410. old.) – *478 485 492 694* (755 763)
– *Beschluss des Generalrats der Internationalen Arbeiterassoziation bezüglich des „Bee-Hive"* (A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának határozata a „Bee-Hive" ügyében); „Der Volksstaat", 1870 máj. 11. (16. köt. 409. old.) – *478 483* (757)
– [*A Főtanács határozati javaslata a „Londoni Francia Föderális Szekció" ügyében*]; „The Penny Bee-Hive", 1870 máj. 14., „L'Egalité", 1870 máj. 21., „Der Volksstaat", 1870 máj. 21. (16. köt. 413. old.) – *485 501* (764 791)
– [*Az Internacionálé mainzi kongresszusának programja*]; „The Fifth Annual Congress etc.", „La Liberté", 1870 júl. 31., „Der Volksstaat", 1870 aug. 13. (16. köt. 422. old.) – *672* (959)

Marx, Laura *lásd* Lafargue, Laura

Mary Ellen *lásd* Burns, Mary Ellen

MASSOL, Marie-Alexandre (1805–1875) – francia újságíró, utópikus szocialista; 1833–34 Egyiptomban és Szíriában utazott; 1848–50 a „La Réforme" és a „Voix du Peuple" munkatársa, 1865–70 a „Morale indépendante" főszerkesztője; Proudhon híve. – *124* (214)

MAURER, Georg Ludwig, Ritter von (1790–1872) – német történész és politikus; a németországi földmagántulajdon történelmi kialakulását vizsgálta. – *40–42 46 49* (97)
– *Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadtverfassung und der öffentlichen Gewalt* (Bevezetés a Mark-, telek-, falu- és városberendezkedés és a közhatalom történetéhez), München 1854. – *40–42 46 49*
– *Geschichte der Markenverfassung in Deutschland* (A Mark-berendezkedés története Németországban), Erlangen 1856. – *40–42 46 49*
– *Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland* (A jobbágytelkek, a parasztteltkek és a telekberendezkedés története Németországban), I–IV. köt., Erlangen 1862–63. – *40 46 49* (97)
– *Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland* (A faluberendezkedés története Németországban), I–II. köt., Erlangen 1865–66. – *40 46 49* (97)

MAYER, Karl (1819–1889) – német kispolgári demokrata; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja, majd Svájcba emigrált; a hatvanas években a stuttgarti „Beobachter" szerkesztője. – *332 351 371 372* (2)

MAZZINI, Giuseppe (1805–1872) – olasz polgári demokrata forradalmár, az itáliai nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezetője; 1849-ben a Római Köztársaság ideiglenes kormányának elnöke, 1850-ben Londonban az Európai Demokrácia Központi Bizottságának egyik alapítója; az ötvenes évek elején III. Napóleonnál keresett támogatást, majd határozottan szembefordult vele. 1864-ben megpróbálta befolyása alá vonni az Internacionálét. – *269*

MEISSNER, Otto Karl (1819–1902) – hamburgi könyvkiadó; a „Tőke" és más Marx- és Engels-művek kiadója. – *3 5 26 34–36 38 39 41 48 54 85 105 120 124 142 143 145 147 150 246 251 253 263 265 266 268 270 271 273 280 287 306 308 312 317 321 323 326 335 342 362 365 366 422 433 446 448 492 507 508 512 519 520 532 580 593 613 670 671* (64 427 548 552 666 777 834 893)

MENDE, Fritz (megh. 1879) – az Általános Német Munkásegylet tagja; 1869–72 a Hatzfeld grófné által alapított lassalle-i Általános Német Munkásegylet elnöke; 1869-ben képviselő az észak-német Reichstagban. – *307 330 416* (486 488)
– *Herr J. B. von Schweitzer und die Organisation des Lassalle'schen Allg. Deutschen Arbeitervereins* (J. B. von Schweitzer úr és a lassalle-i Ált. Német Munkásegylet szervezete), Lipcse 1869. – *416* (645)

MENDELSSOHN, Moses (1729–1786) – német idealista filozófus. – *671*

MENKE, Theodor Heinrich – német gyáros és statisztikus, Kugelmann barátja, az Internacionálé tagja; érdeklődött Marx munkái iránt. – *405 415 451 459*

MERRIMAN, J. J. – 1864 november–1867 az Internacionálé Főtanácsának tagja. – *560*

MEYEN, Eduard (1812–1870) – német publicista, ifjúhegeliánus, kispolgári demokrata; az 1848-as forradalom leverése után Angliába emigrált, az amnesztia után visszatért Németországba; 1861–63 a „Berliner Reform" szerkesztője; később nemzeti liberális. – *465*

MEYER, Gustav – bielefeldi gyáros, Kugelmann ismerőse. – *43 51 529 534* (102)

MEYER, Hermann (1821–1875) – német kereskedő, szocialista, részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban; 1852-ben az Egyesült Államokba emigrált, az ötvenes–

hatvanas években fontos szerepet vitt a négerek felszabadításáért folyó harcban; az Internacionálé St. Louis-i szekciójának egyik alapítója, Weydemeyer barátja. – *30 549* (79)

MEYER, Karl Joseph (1796–1856) – német publicista és könyvkiadó; 1826-ban bibliográfiai intézetet alapított, amely több ízben kiadta a róla elnevezett lexikont. – *561* (863)

MEYER, Sigfrid (kb. 1840–1872) – német bányamérnök, szocialista, Marx híve; az Általános Német Munkásegylet berlini tagozatában a proletár ellenzék tagja; az Internacionálé berlini szekciójának egyik alapítója, 1866-ban saját költségén kiadta a „Kommunista Kiáltvány"-t; 1866-ban kivándorolt az Egyesült Államokba, a New York-i Német Kommunista Klub tagja, az Internacionálé amerikai szekcióinak egyik szervezője. – *35 363 538–539 548–549 562–563 564 570 652–657* (102 360 864 865)

MICHAELIS, Otto (1826–1890) – német vulgáris közgazdász és publicista, a porosz képviselőház, majd 1867-től az észak-német Reichstag tagja; 1867-től nemzeti liberális, a „Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte" című folyóirat egyik kiadója. – *538*

MICHEL, Louis Chrysostome (1797–1853) – francia ügyvéd és politikus, kispolgári republikánus; 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti); a júliusi monarchia idején többször védőügyvéd republikánusok elleni perekben. – *224*

MIKLÓS, I. (1796–1855) – orosz cár 1825–1855. – *439* (684)

MILL, John Stuart (1806–1873) – angol filozófus és közgazdász; szabadkereskedő, a klasszikus gazdaságtan epigonja. – *28 30 204 603* (906)
– *Thornton on Labour and its Claims* (Thornton a munkáról és annak igényeiről); II. rész, „The Fortnightly Review", 1869 jún. 1. – *603* (892)

MILNER, George – ír származású szabó, James O'Brien híve, a Nemzeti Reformliga, a Föld- és Munkaliga (Land and Labour League) és 1868–72 a Főtanács tagja; küldött az 1871-es londoni konferencián; 1872 őszétől a brit Föderális Tanács tagja. – *385 396* (525)

MILTON, John (1608–1674) – angol költő.
– *The Paradise Lost* (Az elveszett Paradicsom). – *356* (534)

MIQUEL, Johannes von (1828–1901) – német jogász és politikus; a Kommunisták Szövetségének tagja, később nemzeti liberális; 1867–77 a porosz képviselőház és a birodalmi gyűlés tagja, 1890–1901 pénzügyminiszter. – *183 285 373*

MITCHEL, John (1815–1875) – a Young Ireland nevű ír nemzeti mozgalom forradalmi szárnyának vezetője, támogatta a chartistákkal kötendő szövetséget; 1848-ban deportálták, 1853-ban megszökött és az Egyesült Államokba emigrált; a polgárháborúban a déliek híve. – *445*

MOELMUD, Dyonwall (V–VI. sz.) – legendás törvényhozó a régi Britanniában. – *496*

MOILIN, Jules-Antoine (Tony) (1832–1871) – francia orvos és publicista, kispolgári szocialista; részt vett a Párizsi Kommünben, a versailles-iak agyonlőtték. – *255 261 271 274 643* (920)
– *La liquidation sociale* (Társadalmi felszámolás), Párizs 1869. – *271 274* (430)

MOLL, Friedrich Wilhelm (kb. 1835–1871) – solingeni munkás, az Ált. Német Munkásegylet vezetőségi tagja; 1864-ben az Egyesült Államokba emigrált; a New York-i Német Munkás Művelődési Egylet egyik alapítója; később visszatért Németországba; a Nemzetközi Munkásszövetség tagja, 1866-ban küldött a genfi kongresszuson. – *451 459 634–635* (457 623 711)

MOLL, Joseph (1812–1849) – német órás, az Igazak Szövetségének és a Kommunisták

Szövetségének vezető tagja; 1848 júl.–szept. a kölni Munkásegylet elnöke; a demokraták rajnai kerületi bizottságának és a kölni biztonsági bizottságnak tagja; 1849-ben elesett a badeni-pfalzi felkelésben. – *451* (3)

MOLLIN, Gabriel – francia munkás, aranyozó, az Internacionálé tagja; küldött az 1869-es bázeli kongresszuson. – *454*

MOLTKE, Helmuth Karl Bernhard, Graf von (1800–1891) – porosz vezértábornagy, katonai szakértő és író, a porosz militarizmus ideológusa; 1835–39 a török hadseregben szolgált; 1857–71 a porosz, 1871–88 a birodalmi vezérkar főnöke. – *16*
– *Der russisch-türkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828 und 1829* (Az 1828–1829-es orosz–török hadjárat az európai Törökországban), Berlin 1845. – *16* (55)

»*The Money Market Review*« (A pénzpiac szemléje), London. – *239* (393)

MONROE család – skót származású londoni család, amelynek gyermekeit Jenny, Marx leánya tanította. – *210 321 335 338 339 363 427 434*

MONTEIL, Amans-Alexis (1769–1850) – francia történész. – *428 434*
– *Histoire des Français des divers états aux cinq derniers siècles* (A különféle rendekbeli franciák története a legutóbbi öt évszázadban), I–X. köt., Párizs 1828–44. – *428 434*

Montijo, Eugénie *lásd* Eugénia

MOORE, George Henry (1811–1870) – ír politikus, a bérlők jogaiért küzdő mozgalom egyik résztvevője; a parlament tagja; fellépett a bebörtönzött féniek érdekében. – *320 455 456* (494 719)

MOORE, Samuel (kb. 1830–1912) – angol bíró, Marx és Engels barátja, a „Kommunista Kiáltvány"-nak és a „Tőke" első kötetének angol fordítója. – *4 47 95 103 126 129 137 139 141 159 184 187 214 244 261 263 271 275 284 319 356 357 365 374 384 388 423 430 431 455 467 483 601 602 668* (21)

»*La Morale indépendante*« (A Független Erkölcs), Párizs. – *125* (91 214)

MORLEY, John Viscount (1838–1923) – liberális brit politikus és publicista, 1867–83 a „Fortnightly Review" főszerkesztője. – *118 128 129 142 180*

MORLEY, Samuel (1809–1886) – angol gyáros és politikus, liberális; 1865, 1868–85 a parlament tagja, 1869-től a „Bee-Hive Newspaper" kiadója. – *343 345 374 478*

»*The Morning Advertiser*« (A Reggeli Közlöny), London. – *144 257* (245)
– 1868 szept. 16.: *London, Wednesday, September 16.* (London, szerda, szept. 16.). – *144*

Moses *lásd* Hess, Moses

»*Московские Ведомости*« (Moszkvai Közlöny). – *439* (683)
– 1869 szept. 23.: *Бомбардирование корейской крепости винтовой лодкой „Соболь"* (A „Coboly" csavarnaszád bombázott egy koreai erődöt). – *380* (586)
– 1870 jan. 6.: *Москва, 5 января* (Moszkva, január 5.). – *439 441 442* (684)

MOTTERSHEAD, Thomas – angol szövőmunkás, 1869–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1871–72 Dánia ügyeivel megbízott titkár, küldött az 1871-es londoni konferencián és az 1872-es hágai kongresszuson; a reformisták mellé állt; 1873-ban kizárták az Internacionáléból. – *396 399 400 454 478* (718)

Möhmchen *lásd* Marx, Jenny (szül. von Westphalen)

MÖSER, Justus (1720–1794) – német politikai író és történész; reakciós. – *40 50*
– *Osnabrückische Geschichte* (Osnabrück története), I. köt., Berlin és Stettin 1780. – *50* (111)

MUNDELLA, Anthony John (1825–1897) – angol államférfi és gyáros; 1868-tól a parlament tagja, több ízben miniszter. – *400*

MURAT, André-Pierre (1833–1893) – francia mechanikus, proudhonista, az Internacionálé párizsi szekciójának tagja, küldött több kongresszuson; az Internacionálé elleni 1868-as és 1870-es perek vádlottja. – *314* (40)

MÜLLER, Friedrich Max (1823–1900) – német származású angol filológus, indológus, indiai irodalommal, történelemmel, vallással és összehasonlító mitológiával foglalkozott. – *110*

MÜLLNER, Adolph (1774–1829) – német drámaíró.
– *Die Schuld* (A bün). – *583* (878)

MÜNSTER, Georg Herbert, Fürst von Dorneburg, Reichsgraf zu M.-Ledenburg, Freiherr von Grotthaus (1820–1902) – német politikus, 1857–64 Hannover pétervári követe; 1866-ban átállt a poroszok oldalára, 1867-től a porosz főrendiház örökletes tagja, az északnémet, majd a német Reichstag képviselője. – *16*
– *Politische Skizzen über die Lage Europas vom Wiener Kongress bis zur Gegenwart (1815–1867)* (Politikai vázlatok Európa helyzetéről a bécsi kongresszustól a jelenkorig (1815–1867)), Lipcse 1867. – *16*

N

»*Le Nain jaune*« (A Sárga Törpe), Párizs. – *65* (134)

NAPÓLEON, I. (Bonaparte) (1769–1821) – francia császár 1804–1814 és 1815. – *18 333 427* (514)

NAPÓLEON, III. (Louis Bonaparte) (1808–1873) – I. Napóleon unokaöccse; 1848–52 a második köztársaság elnöke; francia császár 1852–70. – *16 30 84 92 108 148 150 153 162 166 202 224 232 273 274 283 329 332 335 377 398 402 415 417 426 429 470 476 477 480 487 489 505 506 523 568 628 692 694 695* (84 159 263 321 337 372 505 615 644 730 745 765 768)

NAQUET, Alfred (1834–1916) – francia vegyész és politikus.
– *La révolution et la science. De la fabrication du coton poudre et de son application, soit comme poudre de guerre, soit comme poudre de mine* (A forradalom és a tudomány. A lőgyapot gyártásáról és alkalmazásáról akár katonai, akár bányászati robbanószerként); „La Marseillaise", 1870 jan. 30. – *430* (667)

»*Народное Дело*« (A Nép Ügye), Genf. – *457* (722)

»*The National Reformer*« (A Nemzeti Reformer), London. – *399 401 405 688* (592 616)

NEFFTZER, Auguste (1820–1876) – francia publicista, a „Le Temps" főszerkesztője. – *668*

NELATON, Auguste (1807–1873) – francia sebész, egyetemi tanár, az Orvostudományi Akadémia tagja. – *15*

»*Neue Freie Presse*« (Új Szabad Sajtó), Bécs. – *11 18 20* (38)

»*Neue Oderzeitung*« (Új Oderai Újság), Boroszló. – *11* (38)

»*Neue Preussische Zeitung*« (Új Porosz Újság), Berlin. – *227 538* (377)

»*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*« (Új Rajnai Újság. A demokrácia orgánuma), Köln. – *168 298 525 551 552* (291 294 345)

»*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*« (Új Rajnai Újság. Politikai-gazdasági szemle), London–Hamburg–New York. – *188 259 265 270 271 273 404 415 525 552* (415 429 626)

»*Neues Wiener Tagblatt*« (Új Bécsi Napilap). – *10 17 20 32* (31 131)

NEUMAYR, Ludwig – osztrák szociáldemokrata publicista, az Internacionálé tagja; küldött az Internacionálé 1869-es bázeli kongresszusán; a „Wiener-Neustädter Wochenblatt" szerkesztője. – *358*

The New American Cyclopaedia : a Popular Dictionary of General Knowledge (Az új amerikai enciklopédia: az általános tudás népszerű szótára), kiadta G. Ripley és Ch. A. Dana, New York, London 1858–63. – *525 552* (822)

News *lásd* The Weekly News

NEWTON, Sir Isaac (1642–1727) – angol fizikus, csillagász és matematikus, a klasszikus mechanika alaptörvényeinek megállapítója. – *277*

»*New York Daily Tribune*« (New York-i Napi Híradó). – *56 405 525 552 683* (122 627)

New York Tribune *lásd* New York Daily Tribune

NIEBUHR, Barthold Georg (1776–1831) – német ókortörténész és diplomata. – *92*

NIEBUHR, Karsten (1733–1815) – német utazó, a Közel-Kelettel foglalkozó tudományos művek szerzője. – *92*
– *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern* (Útleírás Arábiáról és a körülötte elterülő országokról), I–II. köt., Koppenhága 1774–78. – *92*

NOIR, Victor (1848–1870) – francia újságíró, polgári republikánus, a „Marseillaise" munkatársa; Pierre Bonaparte herceg 1870 január 10-én meggyilkolta. – *424 427 692* (647 658 709 727)

»*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*« (Északnémet Általános Újság), Berlin. – *11* (37 92 532)

»*Notes to the People*« (Feljegyzések a nép számára), London. – *525* (819)

NYECSAJEV, Szergej Gennagyijevics (1847–1882) – orosz anarchista; 1868–69 részt vett a pétervári diákmozgalmakban; 1869-ben Moszkvában megalapította a „Népbíróság" (Narodnaja raszprava) nevű titkos szervezetet, majd Svájcba emigrált; 1869–71 szoros kapcsolatban állt Bakunyinnal; 1872-ben a svájci hatóságok kiszogáltatták a cári kormánynak, elítélték és a Péter-Pál erődben halt meg. – *501 503 508 509 512* (726 790)
– [*Nyecsajev a „Volksstaat"-hoz*] ; „Der Volksstaat", 1870 máj. 14. – *501 503*

O

OBERWINDER, Heinrich (1846–1914) – osztrák újságíró, lassalleánus, később az eisenachiakhoz csatlakozott; küldött a bázeli és az eisenachi kongresszuson, a „Volksstimme" és a „Volkswille" c. munkáslapok szerkesztője; a hetvenes években kétértelmű szerepet játszott a munkásmozgalomban, majd visszavonult tőle. – *260 267 284 585* (496)

OBORSKI, Ludwik (1787–1873) – lengyel forradalmár, ezredes; részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben, majd Londonba emigrált; 1849-ben a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben hadosztályparancsnok; 1865–67 az Internacionálé Főtanácsának tagja, a lengyel emigránsok egyesületében a londoni tagozat elnöke. – *476*

»*El Obrero*« (A Munkás), Palma. – *478 480* (754)

O'BRIEN, James (Bronterre) (1802–1864) – angol publicista, chartista; a harmincas években a „Poor Man's Guardian" szerkesztője; szociálreformista tervezeteket készített; az 1848–49-es forradalom után visszavonult a chartista mozgalomtól; 1849-ben megalapította a Nemzeti Reformligát. – *343 385* (525)

»*The Observer*« (A Figyelő), London. – *489 628* (774)
– 1869 nov. 28. – *628*

O'CONNELL, Daniel (1775–1847) – ír ügyvéd és politikus; az ír függetlenségi mozgalom jobbszárnyának vezére. – *402 407* (57)

O'CONNOR, Arthur (1763–1852) – az ír nemzeti szabadságmozgalom képviselője, 1797–98 az Egyesült Írek Társasága egyik vezetője és „Press" című orgánumának szerkesztője; 1798-ban a felkelés előestéjén letartóztatták, 1803-ban Franciaországba emigrált. – *376* (578)

O'CONOR, Charles (1764–1823) – ír pap és régiséggyűjtő, az ír krónikák első kiadásának fordítója és szerkesztője. – *497 498*

Oderzeitung *lásd* Neue Oderzeitung

ODGER, George (1820–1877) – angol cipész, trade unionista; egyik alapítója és 1862–72 titkára a Trade Unionok Londoni Tanácsának; tagja a Lengyelország Függetlenségéért küzdő Brit Nemzeti Ligának, a Föld- és Munkaligának és a Munkásképviseleti Ligának; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–71 a Főtanács tagja, 1864–67 a Tanács elnöke, részt vett az 1865-ös londoni konferencián és az 1866-os genfi kongresszuson; a Reformliga végrehajtó bizottságának tagja; az angol választójogi reformért folyó harc során kompromisszumra lépett a burzsoáziával; 1871-ben szembefordult a Párizsi Kommünnel és a Főtanács üzenetével, majd kilépett a Főtanácsból. – *15 93 161 174 282 283 396 397 399 402 412 440 445 478 530 575* (47 592 687 828)

O'DONOVAN, John (1809–1861) – ír filológus és történész, a kritikai irányzat képviselője; 1852-től tagja az ősi ír törvények fordítására és kiadására alakult kormánybizottságnak. – *499*
– *A Grammar of the Irish Language* (Ír nyelvtan), Dublin 1845. – *499*

O'DONOVAN ROSSA, Jeremiah (1831–1915) – az írországi féni társaság egyik alapítója és vezére, 1863–65 az „Irish People" kiadója, 1865-ben életfogytiglani börtönre ítélték, 1870-ben amnesztiát kapott; az Egyesült Államokba emigrált, ahol a féni szervezeteket vezette; a nyolcvanas években visszavonult a politikától. – *199 382 396 398 434 445–447 449–452 453 508 510 627 656 688 698 699* (53 587 709)
– *Letter from the Member for Tipperary* (Tipperary képviselőjének levele); „The Irishman", 1870 febr. 5., „La Marseillaise", 1870 márc. 9., „The Echo", 1870 márc. 11. – *450 656*

O'DONOVAN ROSSA – Jeremiah O'Donovan Rossa felesége; 1865–66 gyűjtést szervezett az ír politikai foglyok családjainak támogatására; Írország asszonyaihoz írt felhívását a Főtanács határozatára közölte a „Workman's Advocate". – *453 698*

OFFENBACH, Jacques (1819–1880) – francia zeneszerző. – *488*

O'FLAHERTY, Roderic (1629–1718) – ír történetíró.
– *Ogygia : seu rerum hibernicarum chronologia* (Ogygia: avagy az írországi események krónológiája), London 1685. – *497 498* (784)

OGARJOV, Nyikolaj Platonovics (1813–1877) – orosz költő és publicista; forradalmi demokrata; A. I. Herzen barátja. – *497 499* (384 385 726)

Okos Efraim *lásd* Lassalle, Ferdinand

OLLIVIER, Emile (1825–1913) – francia ügyvéd, író, szónok és politikus, mérsékelt republikánus; 1857-től a törvényhozó testület tagja, a hatvanas évek végén bonapartista; 1870 jan.–aug. miniszterelnök, igazságügy- és kultuszminiszter; Liszt Ferenc veje. – *417 419 426 447* (644 647)

»*L'Opinion nationale*« (A Nemzeti Vélemény), Párizs. – *150 492 692* (263)
– 1868 szept. 10. – *150–151*

OPPENHEIM, Heinrich Bernhard (1819–1880) – német politikus és újságíró, kispolgári demokrata; 1848-ban a berlini „Reform" egyik szerkesztője; 1849–50 emigráns; később nemzeti liberális. – *130*

ORSINI, Cesare – olasz politikai emigráns; 1866–67 az Internacionálé Főtanácsának tagja; az Egyesült Államokban propagálta az Internacionálé eszméit; Felice Orsini fivére. – *107* (768)

ORSINI, Felice (1819–1858) – olasz polgári republikánus; 1858-ban Párizsban sikertelen merényletet követett el III. Napóleon ellen; kivégezték. – *107 486*

O'SHEA, William Henry (1840–1905) – ír liberális parlamenti képviselő, 1869-ben fellépett a bebörtönzött féniek érdekében. – *384*

Outine *lásd* Utyin, Nyikolaj Iszaakovics

OWEN, Sir Richard (1804–1892) – angol zoológus és paleontológus, eredetileg orvos, antidarwinista. – *199 490*

OWEN, Robert (1771–1858) – angol utópikus szocialista. – *529*

Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. Nach Feldakten bearbeitet durch das k. k. Generalstabsbüro für Kriegsgeschichte (Ausztria harcai az 1866-os évben. Harctéri dokumentumok alapján a Császári és királyi vezérkar hadtörténeti irodájának feldolgozásában), I–V. köt., Bécs 1867–69. – *5 310* (13)

P

»*The Pall Mall Gazette*« (Pall Mall Újság), London. – *683* (969)

PALMERSTON, Henry John Temple, Viscount (1784–1865) – angol politikus, eleinte tory, 1830-tól a whigek jobbszárnyának egyik vezetője; 1807–09 tengerészetügyi államtitkár, 1809–28 hadügyminiszter; 1830–34, 1835–41, 1846–51 külügyminiszter, 1852–55 belügyminiszter, 1855–58 és 1859–65 miniszterelnök. – *83 110 198 273 290 486 487 592 626 695* (9 768)

PARKER, Sarah – Engels háztartási alkalmazottja. – *193 238*

PARSONS, William Earl of Rosse (1800–1867) – angol csillagász. – *382*

– *A few Words on the Relation of Landlord and Tenant in Ireland, and in other Parts of the United Kingdom* (Néhány szó a földesurak és a bérlők viszonyáról Írországban és az Egyesült Királyság más részein), London 1867. – *382* (589)

»*Le Pays. Journal de l'Empire*« (Az Ország. Birodalmi Újság), Párizs. – *424 450 568 691 692* (657 978)

PEEL, Sir Robert (1788–1850) – angol államférfi és közgazdász, a mérsékelt toryk (a róla elnevezett peelisták) vezetője; 1822–27, 1828–30 belügyminiszter, 1834–35, 1841–46 miniszterelnök; 1846-ban a liberálisok támogatásával keresztülvitte a gabonatörvények eltörlését. – *159 196 204* (278 338)

PELLETAN, Pierre-Clément-Eugène (1813–1884) – francia publicista és politikus, polgári republikánus; a második császárság idején több újságba és folyóiratba antibonapartista cikkeket írt; 1870–71 a nemzeti védelem kormányának tagja. – *584 686 692*

PELLETIER, Claude (1816–1881) – francia demokrata, 1848–51 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az 1851 december 2-i államcsíny után kiutasították Franciaországból; az Egyesült Államokba emigrált, az Internacionálé ottani francia levelezője. – *562 564*

»*The People's Paper*« (A Nép Újsága), London. – *194 525* (328)

PERRET, Henri – vésnök, az Internacionálé egyik vezetője Svájcban; 1868–69 az Alliance tagja, 1868–73 a Francia–Svájci Föderális Bizottság titkára, az „Egalité" szerkesztőségének tagja; küldött az 1866-os genfi, az 1869-es bázeli kongresszuson és az 1877-es londoni konferencián; 1869-ben szakított a bakunyinistákkal, de 1872-ben a hágai kongresszuson békülékeny álláspontot foglalt el velük szemben. – *236 269 371 413 429 431 473 631 632* (662 909 910)

PERRON, Charles-Eugène (1837–1919) – svájci zománcfestő, később térképész; bakunyinista; küldött az Internacionálé 1867-es lausanne-i és 1868-as brüsszeli kongresszusán; az Alliance központi irodájának tagja; 1869-ben az „Egalité" szerkesztője és a „Solidarité" szerkesztőségének tagja, a Jurai Föderáció vezetője; később visszavonult a munkásmozgalomtól. – *631 632* (368)

PERSIGNY, Jean-Gilbert-Victor Fialin, comte, (1863-tól) duc de (1808–1872) – francia politikus, bonapartista; 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, az 1851 dec. 2-i államcsíny egyik szervezője; 1852–54, 1860–63 belügyminiszter, 1855–58, 1859–60 londoni nagykövet. – *476*

PETRIE, George (1789–1866) – ír archeológus, a Királyi Ír Akadémia tagja, 1852-től tagja az ősi ír törvények fordítására és kiadására alakult kormánybizottságnak. – *418*
– *The Ecclesiastical Architecture of Ireland, anterior to the Anglo-Norman Invasion* (Az angol–norman invázió előtti írországi egyházi építészet); „The Transactions of the Royal Irish Academy" (A Királyi Ír Akadémia közleményei), XX. köt., Dublin 1845. – *418*

PETTY, Sir William (1623–1687) – angol klasszikus közgazdász és statisztikus. – *254 398 410* (407)
– *The Political Anatomy of Ireland etc.* (Írország politikai anatómiája stb.) (1672), London 1691. – *410*
– *Political Survey of Ireland* (Írország politikai áttekintése), London 1719. – *410*

»*Le Peuple*« (A Nép), Párizs. – *580*

»*Le Peuple*« (A Nép), Párizs. – *283 284* (444)
– 1869 márc. 29–30.: *La grève à Genève* (A genfi sztrájk). – *283*

PFÄNDER, Karl (kb. 1818–1876) – német munkás, miniatúrafestő; az Igazak Szövetségének tagja, a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik alapítója; a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének, majd az I. Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *464 490* (3)

PHILIPS – Marx anyai ági rokonai Hollandiában. – *36 38 41 118 619* (86)

PHILIPS, August (megh. 1895) – amszterdami ügyvéd; Marx unokafivére. – *118 130*

PHILIPS, Karl – aacheni kereskedő; Marx unokafivére. – *130 362*

PIETRI, Joseph-Marie (1820–1902) – francia politikus, bonapartista; az államcsíny résztvevője; 1866–70 Párizs rendőrfőnöke. – *485 489*

PIGOTT, Richard (kb. 1828–1889) – ír publicista, 1865–79 a féniek mellett síkraszálló „Irishman" kiadója; a nyolcvanas években átállt az angol kormány oldalára. – *43 399 400 407 455 478 480 510 515 698* (104 753)

»*Der Pionier*« (Az Úttörő), New York, majd Boston. – *312 375* (482)
– 1869 okt. 13.: *Unser Redakteur* (Szerkesztőnk). – *375* (573)
– 1870 ápr. 27.: *Das Treiben der deutschen Kommunisten* (A német kommunisták garázdálkodása). – *505* (794)

Piperkőc *lásd* Goegg, Amand

PITT, William, Jun. (1759–1806) – angol politikus, tory; 1782-től pénzügyminiszter, 1783–1801 és 1804–06 miniszterelnök és pénzügyminiszter. – *406*

PLANCK, Gottlieb (1824–1910) – német jogász és politikus, nemzeti liberális; 1867-től az északnémet és a német Reichstag, valamint a porosz képviselőház tagja. – *271*

Plon-Plon *lásd* Bonaparte, Jérôme Napoléon-Joseph-Charles-Paul, Napóleon herceg

Political Register *lásd* Cobbett's Weekly Political Register

POLJAKOV, Nyikolaj Petrovics (kb. 1841–1905) – orosz könyvkiadó, 1865–73 Csernisevszkij híveivel állt kapcsolatban, 1872-ben megjelentette a „Tőke" első kötetének első orosz nyelvű kiadását. – *554* (290)

POLLOCK, George D. – angol katonaorvos, egy különbizottság tagja, amely 1867-ben jelentést tett a parlamentnek a politikai foglyokkal való bánásmódról az angol fogházakban. – *255 453*

Post *lásd* Londoner Deutsche Post

POTTER, George (1832–1893) – angol ács, a Trade Unionok Londoni Tanácsának tagja, az Építőmunkások Egyesült Szövetségének egyik vezetője; alapítója és kiadója a „Bee-Hive"-nak, amelyben a liberális burzsoáziával való egyezkedés politikáját folytatta. – *161 384 387 402 530*

PRENDERGAST, John Patrick (1808–1893) – liberális ír történész, Írország történetével foglalkozó művek szerzője. – *382*

– *Cromwellian Settlement of Ireland* (A Cromwell-féle írországi rendezés), London 1865. – *382 398 409 412 418 420*

»*Die Presse*« (A Sajtó), Bécs. – *11* (38)

PREVOST-PARADOL, Lucien-Anatole (1829–1870) – francia publicista és politikus; liberális. – *398 418* (615)

– *Paris, 16 janvier* (Párizs, január 16.); „Journal des Débats", 1870 jan. 17. – *418* (648)

PROBERT, William (1790–1870) – angol pap, a régi walesi törvények és szokások szakértője. – *496*

Procès-verbaux du congrès de l'Association Internationale des Travailleurs, réuni à Lausanne du 2 au 8 septembre 1867 (A Nemzetközi Munkásszövetség 1867 szeptember 2-től 8-ig Lausanne-ban tartott kongresszusának jegyzőkönyve), Chaux-de-Fonds 1867. – *252 289*

Programm der Generalversammlung des Allgemeinen Deutschen Arbeitervereins, stattfindend in Hamburg, vom 22. bis 28. August 1868 (Az Általános Német Munkásegylet 1868 augusztus 22-től 28-ig Hamburgban tartott közgyűlésének programja); „Der Sozialdemokrat", 1868 aug. 21., „Die Zukunft", 1868 aug. 22–25. – *121 135* (203)

Programme et Règlement de l'Alliance Internationale de la Démocratie Socialiste (A Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülésének programja és szervezeti szabályzata), Genf 1868. – *228 264 581 661–662* (387)

»*Le Progrès*« (A Haladás), Le Locle. – *412 465 632 663* (635 636 725 737)

PROKESCH (Prokesch-Osten), Anton, Graf von Osten (1795–1876) – osztrák diplomata; 1849–52 berlini követ, 1855-ben Ausztria megbízottja a bécsi konferencián, 1855–67 internuncius, 1867–71 nagykövet Konstantinápolyban. – *16*

– *Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung des Hellenischen Königreichs* (A görögök török birodalomtól való 1821-es elszakadásának és a hellén királyság megalapításának története), I–V. köt., Bécs 1867. – *16*

PROUDHON, Pierre-Joseph (1809–1865) – francia publicista, szociológus és közgazdász, kispolgári szocialista; az anarchizmus egyik megalapítója. – *49 144 255 434 557 559 588* (68 242)

– *Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère* (A gazdasági ellentmondások rendszere, vagy a nyomorúság filozófiája), I–II. köt., Párizs 1846. – *393*

»*Putnam's Monthly Magazine*« (Putnam Havi Folyóirata), New York. – *525 552* (821)

Putnam's Revue *lásd* Putnam's Monthly Magazine

PYAT, Félix (1810–1889) – francia publicista, drámaíró és politikus, kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as forradalomban; 1849-ben Svájcba, majd Belgiumba és Angliába emigrált; az önálló munkásmozgalom ellenzője, rágalomhadjáratot folytatott Marx és az Internacionálé ellen; a Párizsi Kommün tagja, majd ismét Svájcba és Londonba emigrált. – *11 92 108–110 121 137 184 186 191 196 302 568* (174 175 185 189 317 323 868)

– *Lettre aux étudiants* (Levél a diákokhoz), London 1866. – *108*

– *The French Democrats and the Fenians* (A francia demokraták és a fénik); „The Times", 1868 jan. 8. – *11* (39)

Q

»*The Queen's Messenger*« (A Királynő Hírnöke), London. – *459 460 664* (728)

QUETELET, Lambert-Adolphe-Jacques (1796–1874) – belga matematikus és szociálstatisztikus. – *583*

– *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale* (Az emberről és képességeinek fejlődéséről, vagy kísérlet a társadalmi fizika terén), I–II. köt., Párizs 1835. – *583*

R

RACOWITA, Janko von (megh. 1865) – román nemes; 1864-ben párbajban megölte Lassalle-t. – *133*

RAMSAY, Sir Andrew Crombie (1814–1891) – angol geológus, londoni egyetemi tanár; 1862-től geológiai kutatásokat irányított Angliában és Walesben. – *601*

RANC, Arthur (1831–1908) – francia politikus és publicista, mérsékelt polgári republikánus; a küldöttkamara, majd a szenátus tagja. – *367* (410)

– *Le roman d'une conspiration* (Egy összeesküvés regénye), Párizs 1869. – *367 658* (942)

RANDALL – a bostoni munkásegylet titkára, az Internacionálé tagja. – *549*

»*Le Rappel*« (A Felhívás), Párizs. – *377 691* (581)

RASCH, Gustav (1825–1878) – német jogász és publicista, demokrata; részt vett az 1848-as németországi forradalomban, majd Svájcba és Franciaországba emigrált; később a Szociáldemokrata Munkáspárt tagja. – *531*

RASPAIL, François-Vincent (1794–1878) – francia természettudós és publicista, szocialista republikánus; részt vett az 1830-as és az 1848-as forradalomban; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; mint az 1848 május 15-i megmozdulás egyik vezetőjét ötévi börtönre ítélték, majd száműzték és Belgiumban élt; 1855 után polgári radikális. – *329 377 692*

– [*Beszéd a törvényhozó testület 1869 július 8-i ülésén*]; „Annales du Sénat et du Corps légis-

latif. Session extraordinaire du 28 juin au 6 septembre 1869" (A szenátus és a törvényhozó testület évkönyvei. Az 1869 június 28-tól szeptember 6-ig tartó rendkívüli ülésszak), Párizs 1869. – *329* (505)

RECLUS, Jean-Jacques-Elisée (1830–1905) – francia geográfus; az 1851 dec. 2-i államcsíny után el kellett hagynia Franciaországot és csak 1858-ban tért vissza; a Párizsi Kommünben való részvételéért 1871-ben deportálásra ítélték; kegyelmet kapott, utána Olaszországban és Svájcban élt. – *24 26 77 125 386 388 532* (68 144)

»*La Réforme*« (A Reform), Párizs. – *524* (816)

»*La Réforme*« (A Reform), Párizs. – *377 691* (215 581)

La régence de Decembrostein (A decembrosteini régenség), Párizs 1869. – *377* (580)

REICH, Eduard (1836–1919) – német orvos, a közegészségvédelemmel és a higiéniával foglalkozó írások szerzője. – *628*

– *Über die Entartung des Menschen. Ihre Ursachen und ihre Verhütung* (Az ember elkorcsosulásáról. Okai és megelőzése), Erlangen 1868. – *628* (903)

Reineke de Vos (Reineke, a róka) – *681* (965)

REMY, Theodor – német demokrata és szocialista, 1860-ban harcolt Garibaldi itáliai szabadcsapataiban; 1868–70 az Internacionálé genfi központi bizottságának tagja; egy ideig bakunyinista befolyás alatt állt. – *341*

Reports from Poor Law Inspectors. Agricultural Holdings in Ireland (A szegénytörvényügyi felügyelők jelentései. Mezőgazdasági birtokok Írországban), 1870. – *466 469*

Reports from Poor Law Inspectors. Landlord and Tenant Right in Ireland. 1870 (A szegénytörvényügyi felügyelők jelentései. A földesurak és bérlők jogai Írországban, 1870). – *466 469*

Reports from Poor Law Inspectors on the Wages of Agricultural Labourers in Ireland (A szegénytörvényügyi felügyelők jelentései az írországi mezőgazdasági munkások béréről), Dublin 1870. – *466 469*

Report from the Select Committee on the Bank Acts; together with the Proceedings of the Committee, Minutes of Evidence, Appendix and Index. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 1 July 1858 (A banktörvényekkel foglalkozó szűkebb bizottság jelentése; a bizottság tanácskozásaival, a vallomások jegyzőkönyvével, függelékkel és mutatóval. Kinyomtatva az Alsóház rendeletére, 1858 július 1.). – *159* (277)

Report of Commissioners on the Treatment etc. *lásd* Knox, Alexander Andrew és G. D. Pollock

Report of the Fourth Annual Congress of the International Working Men's Association, held at Basle, in Switzerland. From the 6th to the 11th September 1869 (A Nemzetközi Munkásszövetség 1869 szept. 6-tól 11-ig a svájci Bázelban tartott negyedik évi kongresszusának jelentése), London 1869. – *384 387 435 633 653* (591)

– [*Határozat a földtulajdonról*]. – *413 465*

– [*Határozat a szekciókon belüli konfliktusok megoldásáról*]. – *371 373 377 400* (562)

Rerum Hibernicarum Scriptores [*veteres*] (Régi ír történetírók), I–IV. köt., kiadta Ch. O'Conor, Buckingham 1814–1826. – *497 498* (784)

Resolution der Hamburger Generalversammlung des Allgemeinen Deutschen Arbeitervereins über Marx' Buch [„Das Kapital"] (Az Általános Német Munkásegylet hamburgi közgyűlésének határozata Marx a „Tőke" c. könyvéről); „Der Sozialdemokrat", 1868 aug. 30., melléklet. – *549*

Resolution der Hamburger Generalversammlung des Allgemeinen Deutschen Arbeitervereins über das Verhalten zur Arbeiterbewegung anderer Länder (Az Általános Német Munkásegylet hamburgi közgyűlésének határozata a más országokbeli munkásmozgalomhoz való viszonyról); „Der Sozialdemokrat", 1868 szept. 2. – *164*

REUSCHE, Friedrich – német újságíró, az Általános Német Munkásegylet tagja, 1864–65 a „Nordstern" és a „Sozialdemokrat" munkatársa. – *41*

REUTER, Paul Julius, (1871-től) Freiherr von (1821–1899) – 1849-ben Aachenban megalapította a Reuter-hírügynökséget; 1851-ben Londonba helyezte át. – *485 486*

»*Le Réveil*« (Az Ébredés), Párizs. – *230 377 584* (370)

Revue, Revue der Neuen Rheinischen Zeitung *lásd* Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue

Reynolds's *lásd* Reynolds's Newspaper

»*Reynolds's Newspaper. A Weekly Journal of Politics, History, Literature, and General Intelligence*« (Reynolds újsága. Politikai, történelmi, irodalmi és általános hírközlő hetilap), London. – *204–205 396 399 440 473 483 688* (351 592)

»*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*« (Rajnai Újság – politika, kereskedelem és ipar), Köln. – *524 551* (210 294)

RICARDO, David (1772–1823) – angol klasszikus közgazdász. – *9 254 293 378 388–391 395 526 527 541*

– *On the Principles of Political Economy and Taxation* (A politikai gazdaság és az adózás alapelveiről), III. kiad., London 1821. – *388 393–394 541* (839)

RICHARD, Albert (1846–1925) – francia újságíró, az I. Internacionálé lyoni szekciójának egyik vezetője, a bakunyinista „Alliance" tagja; 1870-ben részt vett a lyoni felkelésben; a Párizsi Kommün leverése után bonapartista, a nyolcvanas években az allemanistákhoz, a francia szocialista mozgalom egyik opportunista szárnyához csatlakozott. – *439 632 633 663* (686)

RICHELIEU, Armand-Jean du Plessis, duc de (1585–1642) – francia államférfi, bíboros; 1624–42 XIII. Lajos főminisztere, a Francia Akadémia alapítója.– *351*

RICHTER, Heinrich Moritz Karl (szül. 1841) – liberális osztrák történész és publicista, a bécsi kereskedelmi akadémia tanára, több osztrák újság munkatársa. – *6 10 14 20 30* (33)

RISSÉ, Joseph (szül. 1843) – német énekes, 1870-ben összeállított és kiadott egy ír népdalgyűjteményt. – *510 698 699* (800)

RITTINGHAUSEN, Moritz (1814–1890) – német publicista, demokrata; 1848-ban a kölni Demokrata Társaság és a biztonsági bizottság tagja, a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa, 1849-ben a „Westdeutsche Zeitung" egyik kiadója; az I. Internacionálé és a Szociáldemokrata Munkáspárt tagja, küldött a bázeli és az eisenachi kongresszuson, 1877–78 és 1881–84 képviselő; 1884-ben kilépett a Szociáldemokrata Munkáspártból. – *361* (546)

ROBERT, III. (kb. 1340–1406) – skót király 1390–1406. – *256*

ROBERT, Fritz – svájci tanító, bakunyinista; küldött az Internacionálé 1868-as brüsszeli és 1869-es bázeli kongresszusán; a „Solidarité" szerkesztőségének tagja. – *473* (737)

ROBESPIERRE, Maximilien-Marie-Isidore de (1758–1794) – francia forradalmár, a jakobinusok vezetője; 1793–94 a forradalmi kormány feje. – *289 588*

ROBIN, Paul (szül. 1837) – francia tanító, bakunyinista; 1869-től az Alliance egyik vezetője;

1870–71 az Internacionálé Főtanácsának tagja, küldött az 1869-es bázeli kongresszuson és az 1871-es londoni konferencián. – *487 631 632 660 663* (368 944)

ROCHEFORT, Victor-Henri, marquis de Rochefort-Luçay (1830–1913) – francia publicista és politikus, baloldali republikánus; 1868–69 a „Lanterne", 1869–70 a „Marseillaise" kiadója; 1870 szept.–nov. a nemzeti védelem kormányának tagja; elítélte a kormány ellenforradalmi politikáját, de szembefordult a Kommünnel; a Kommün leverése uán Új-Kaledóniába deportálták; a nyolcvanas évek végétől monarchista. – *232 426 431 445 447 692* (222 581 664 709)

ROESGEN, Charles – a manchesteri Ermen & Engels cég alkalmazottja. – *126 129 166 266 333 342 357 462 511 605*

ROESGEN von Floss, Philipp von – holland újságíró, a munkásmozgalom résztvevője. – *458 460 462 649*

ROGEARD, Louis-Auguste (1820–1896) – francia radikális demokrata publicista, 1864-ben a „Rive gauche" egyik alapítója és szerkesztője; 1865-ben egy antibonapartista pamfletja miatt emigrációba kényszerült (előbb Belgiumban, majd Németországban élt); a Párizsi Kommün tagja.
– *Le Plébiscite Impérial* (A császári népszavazás), Párizs 1870. – *488*

ROON, Albrecht Theodor Emil, Graf von (1803–1879) – porosz katona és politikus, 1873-tól vezértábornagy; 1859–73 hadügyminiszter, 1861–71 haditengerészeti miniszter, 1873-ban miniszterelnök; újjászervezte a porosz hadsereget. – *374* (570)

ROSCHER, Wilhelm Georg Friedrich (1817–1894) – német vulgáris közgazdász. – *6 9 28 30 32 526* (17)
– *Die Grundlagen der Nationalökonomie. Ein Hand- und Lesebuch für Geschäftsmänner und Studierende* (A nemzetgazdaságtan alapzatai. Kézi- és olvasókönyv üzletemberek és egyetemi hallgatók részére), III. kiad., Stuttgart–Augsburg 1858. – *9 28*

ROSCOE, Sir Henry Enfield (1833–1915) – angol kémikus.
– *Kurzes Lehrbuch der Chemie nach den neuesten Ansichten der Wissenschaft* (A kémia rövid tankönyve, a tudomány legújabb nézetei szerint), átdolgozta K. Schorlemmer, Braunschweig 1867. – *81 273* (153)

Rosse *lásd* Parsons, William

Rothesay, Duke of *lásd* Stewart, David, Duke of Rothesay

ROTHSCHILD – nemzetközi bankház. – *29*

ROTHSCHILD, Karl, Freiherr von (1820–1886) – a majna-frankfurti Rothschild-bankház feje, a Vámparlament, az északnémet és a német Reichstag tagja. – *67*

ROTHSCHILD, Lionel Nathan, baron de (1808–1879) – a londoni Rothschild-bankház vezetője; whig; 1858-tól a parlament tagja. – *639*

ROTTECK, Karl Wenzeslaus Rodecker von (1775–1840) – német történész, a badeni liberálisok egyik vezetője. – *492*
– (és K. WELCKER [kiad.]:) *Das Staatslexikon. Enzyklopädie der sämtlichen Staatswissenschaften* etc. (Államlexikon. Az összes államtudományok enciklopédiája stb.), I–XII. köt., Altona 1845–48. – *492* (778)

ROYER, Clémence (1830–1902) – francia filozófiai, szociológiai és politikai gazdaságtani írónő, Darwin „A fajták eredete" című művének első francia fordítója. – *580* (873)

RÖSING, Johannes (szül. 1791) – német kereskedő, a harmincas–negyvenes években részt vett a demokratikus mozgalomban; 1848-tól a brémai demokrata egylet vezetője. – *315*

RUGE, Arnold (1802–1880) – német publicista, ifjúhegeliánus, kispolgári demokrata; 1832-ben egyetemi magántanár, a „Hallische", majd a „Deutsche Jahrbücher" szerkesztője; 1844-ben Marxszal együtt a „Deutsch-Französische Jahrbücher" kiadója; 1848-ban a frankfurti nemzetgyülés tagja (baloldal); az ötvenes években az angliai kispolgári emigráció egyik vezetője, 1866 után nemzeti liberális. – *110 363 423 476 524 551 577 682* (30)

Rundschreiben des Zentralkomitees der Sektionsgruppe deutscher Sprache an die Sektionen und zeitgenössischen Gesellschaften (A német nyelvű szekciócsoport központi bizottságának körlevele a szekciókhoz és a jelenkori társaságokhoz), Genf 1868 nov. 12.; „Der Vorbote", 1868 nov. – *404* (625)

Rules of the International Working Men's Association. Founded September 28th 1864 (Az 1864 szeptember 28-án alapított Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti szabályzata), London 1867. – *121 227–228 234 264 454 558–559 658*

RÜSTOW, Friedrich Wilhelm (1821–1878) – porosz tiszt és katonai író; demokrata, részt vett az 1848–49-es forradalomban, majd Svájcba emigrált; 1860-ban Garibaldi vezérkari főnöke, Lassalle barátja. – *133*

S

SADLER, Michael Thomas (1780–1835) – angol politikus és publicista, szociálreformer; tory. – *369*

– *Ireland, its Evils and their Remedies* (Írország, bajai és azok orvossága), II. kiad., London 1829. – *369*

SAINT-CLAIR, S. G. B. – bulgáriai angol rezidens. – *353*

– és Charles A. BROPHY: *A Residence in Bulgaria; or, Notes on the Resources and Administration of Turkey* (Egy bulgáriai rezidensség, avagy jegyzetek Törökország erőforrásairól és közigazgatásáról), London 1869. – *353*

SAINT-PAUL, Wilhelm (kb. 1815–1852) – porosz belügyminisztériumi tisztviselő, a „Rheinische Zeitung" cenzora. – *122*

SAINT-SIMON, Claude-Henri de Rouvroy, comte de (1760–1825) – francia utópikus szocialista. – *661* (946)

SAMELSON, Adolf (1817–1888) – német szemsebész, liberális; 1857-től emigráns Manchesterben, az ottani irodalmi klub tagja. – *681*

SÁNDOR LAJOS GYÖRGY, hessen-darmstadti herceg (1822–1888) – osztrák tábornok, részt vett az 1859-es itáliai háborúban; az 1866-os porosz–osztrák háborúban a szövetségi hadsereg parancsnoka. – *111*

Sarah *lásd* Parker, Sarah

»*The Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art*« (Szombati politikai, irodalmi, tudományos és művészeti szemle), London. – *22 25 524* (63 812)

– 1868 jan. 18. – *22*

SAWASZKIEWICZ, Leopold – lengyel emigráns; a XIX. sz. negyvenes éveiben Párizsban élt; az ötvenes évek elején a lengyel demokraták londoni állandó bizottságának tagja.

– *Tableau de l'influence de la Pologne sur les destinées de la Révolution française et de l'Empire* (Körkép Lengyelország befolyásáról a francia forradalom és a császárság sorsára), III. kiad., Párizs 1848. – *440* (688)

SCHACK, Adolf Friedrich, Graf von (1815–1894) – német költő és irodalomtörténész; orientalista, arab klasszikusok fordítója. – *345*

SCHAPPER, Karl (kb. 1812–1870) – német forradalmár, az Igazak Szövetsége és a Kommunisták Szövetsége vezető tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" korrektora, 1849 febr.–máj. a kölni Munkásegylet elnöke; 1850-ben, a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Willichhel együtt a Marx-ellenes frakció vezetője; 1856-ban újra csatlakozott Marxhoz; 1865-től az I. Internacionálé Főtanácsának tagja, küldött az 1865-ös londoni konferencián. – *451 464 472 473 476 479 482–484 488 490* ([3 711])

SCHAPPERNÉ – Karl Schapper felesége. – *476 477*

SCHÄFER, G. S.
– *Vom Rechte, das mit uns geboren* (Velünkszületett jogunkról); „Der Volksstaat", 1869 nov. 10. (melléklet), 13., 17., 20. – *392* ([603])

Schédo-Ferroti, D. K. *lásd* Firks, Fjodor Ivanovics

SCHILY, Viktor (1810–1875) – német ügyvéd, demokrata; részt vett az 1849-es badeni, pfalzi felkelésben, majd emigrált; később az I. Internacionálé tagja, küldött az 1865-ös londoni konferencián. – *23 24 26 72 77 179 215 216 328 532 581 624 677* ([68 144])

SCHLÖFFEL, Friedrich Wilhelm (1800–1870) – sziléziai gyáros, demokrata; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben a badeni-pfalzi felkelés résztvevője; Svájcba, majd Amerikába emigrált. – *155*

SCHMALZ, Theodor Anton Heinrich (1760–1831) – porosz titkos tanácsos, közgazdász, 1815 után a reakció egyik fő képviselője. – *113*
– *Staatswirtschaftslehre in Briefen an einen deutschen Erbprinzen* (Államgazdaságtan levelekben egy német trónörököshöz), I–II. köt. Berlin 1818. – *113* ([196])
– *Economie politique, ouvrage traduit de l'Allemand* (Politikai gazdaságtan. A német mű fordítása), I–II. köt., ford. H. Jouffroy, Párizs 1826. – *113* ([196])

SCHMELLER, Johann Andreas (1785–1852) – német germanista, müncheni egyetemi tanár, az ófelnémet nyelvvel foglalkozó művek szerzője. – *46*
– *Bayerisches Wörterbuch. Sammlung von Wörtern und Ausdrücken* (Bajor szótár. Szó- és kifejezésgyűjtemény), I–IV. köt., Stuttgart és Tübingen 1827. – *46*

SCHNACKE, Friedrich – német újságíró, a negyvenes években „igazi szocialista"; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban. – *104 537 542* ([833 840])

Schnaps *lásd* Lafargue, Charles-Etienne

SCHNEIDER, Eugène (1805–1875) – francia nagyiparos, a creusot-i vaskohóművek alapítója. – *692*

SCHNEIDER, II. Karl – kölni ügyvéd, kispolgári demokrata; 1848-ban a kölni Demokrata Társaság elnöke, a demokraták rajnai kerületi bizottságának és a kölni biztonsági bizottságnak tagja; 1849-ben Marx és Engels védője a „Neue Rheinische Zeitung" elleni perben; 1852-ben védő a kölni kommunista-perben. – *298*

SCHORLEMMER, Karl (1834–1892) – német kémikus, a manchesteri egyetem professzora; dialektikus materialista; a német Szociáldemokrata Párt tagja; Marx és Engels barátja. – *3–5 13 29 52 59 81 83 85 107 139 165 184 267 273 316 357 384 388 430 455 472 601 608 668 678* ([183])
– *Researches on the Hydrocarbons of the Series* C_nH_{2n+2} (Kutatások a C_nH_{2n+2} szénhidrogénsorozatra vonatkozóan); „Proceedings of the Royal Society" (A Royal Society közleményei), 1867. 94. sz., 1868. 102. sz. – *52 81* ([116])

SCHRAMM, Konrad (kb. 1822–1858) – német forradalmár, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1849-től emigráns Londonban; a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökono-

mische Revue" felelős kiadója; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Marx oldalán állt. – *83*

SCHULZE, Franz Eilhard – német hegeliánus. – *467* (743)

SCHULZE-DELITZSCH, Franz Hermann (1808–1883) – német közgazdász és politikus, kispolgári demokrata; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (balközép); a forradalom után szövetkezeti rendszerével akarta ellensúlyozni a munkásmozgalmat; a Nemzeti Egylet egyik alapítója, a hatvanas évektől a haladópárt egyik vezetője. – *24 163 306 453 557* (281 855)

SCHUNCK – egy manchesteri kereskedőcég társtulajdonosa. – *617*

SCHURZ, Karl (1829–1906) – német kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben; 1850-ben megszöktette Kinkelt a börtönből; Svájcba, majd 1852-ben az Egyesült Államokba emigrált, 1862-től az északiak oldalán mint tábornok részt vett a polgárháborúban; később az Egyesült Államok madridi követe, 1875-től szenátor, 1877–81 belügyminiszter. – *30* (84)

SCHÜTZ, Jakob Friedrich (1813–1877) – német kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, a badeni ideiglenes kormány képviselője Párizsban; később Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált. – *429* (665)

»*Schwäbischer Merkur und Schwäbische Chronik*« (Sváb Merkur és Sváb Krónika), Stuttgart. – *5* (11)

SCHWEITZER, Johann Baptist von (1834–1875) – német ügyvéd, publicista, 1865–71 az Általános Német Munkásegylet elnöke, a „Sozialdemokrat" kiadója és főszerkesztője; 1872-ben kizárták az Általános Német Munkásegyletből. – *48 57 58 73 77 79 86 118 120–122 133 135 149 152 154 155 158 161–166 171–174 176 177 179 181 183 205 212 214 261–263 280 283 285 287 289 290 292 295 299 304 307 315 316 320 322 323 325 326 330–332 334 335 337 339 340 347 357 371 375 392 412 414 416 422–424 433 465 492 502 529 538 542 555 556–559 568 569 609 683* (90 203 204 209 224 226 257 258 267 269 270 281 286 287 295 353 420 436 437 449 451 457 469 486 488 495 496 507 508 511 512 517 518 554 574 724 887 972)

– (Névtelenül:) *Das Werk von Karl Marx* (Karl Marx műve); „Der Sozialdemokrat", 1868 jan. 22., 24., 26., 31., febr. 2., 23., 26., márc. 8., 29., ápr. 24., 29., máj. 6. – *48 57 58 529 534* (109)

– *An die Mitglieder des Allgemeinen Deutschen Arbeitervereins* (Az Általános Német Munkásegylet tagjaihoz); „Der Sozialdemokrat", 1868 szept. 18., 20. – *73 77 79* (146)

SEILER, Sebastian – német publicista; 1846-ban a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottságnak és a Kommunisták Szövetségének tagja; részt vett az 1848–49-es forradalomban, utána Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált. – *133*

SENIOR, Nassau William (1790–1864) – angol vulgáris közgazdász, a kapitalizmus apologétája. – *339 364 470*

– *Journals, Conversations and Essays relating to Ireland* (Naplók, beszélgetések és tanulmányok Írországról), London 1868. – *339 364* (521)

SERRAILLIER, Auguste (szül. 1840) – francia kaptafakészítő; 1869–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja; 1870-ben Belgium és 1871–72 Franciaország ügyeivel megbízott titkár; 1870 szept. a Főtanács megbízottjaként Párizsba utazott; a Párizsi Kommün tagja; küldött az 1871-es londoni konferencián és az 1872-es hágai kongresszuson; Marx híve. – *435 507 511 514* (791)

SEUBERT, Adolf Friedrich (1819–1890) – a württembergi hadügyminisztérium tisztviselője, író, részt vett az 1866-os porosz–osztrák és az 1870–71-es német–francia háborúban;

Kugelmann ismerőse, elősegítette Engels a „Tőke" első kötetéről írt recenzióinak megjelentetését. – *6* (11)

SEWARD, William Henry (1801–1872) – amerikai politikus, a republikánus párt jobbszárnyának egyik vezére; 1839–43 New York állam kormányzója, 1830–38 és 1849–61 szenátor, 1861–69 külügyminiszter; a déli rabszolgatartókkal kötendő kompromisszum híve. – *230*

SHAKESPEARE, William (1564–1616) – angol drámaíró és költő. – *650 681*
– *King Henry IV.* (IV. Henrik). – *287 488 579* (452 871)
– *Macbeth.* – *685* (973)

SHAW, Robert (megh. 1869) – angol festőmunkás; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–69 a Főtanács tagja, a trade unionokban propagálta az Internacionálé eszméit; 1867–68 a Tanács pénztárnoka, 1867–69 Amerika ügyeivel megbízott titkár; részt vett az 1865-ös londoni konferencián és az 1868-as brüsszeli kongresszuson. – *141 629* (262 904)

SHEE – a brüsszeli C. G. Vogler kiadó társtulajdonosa; könyvkereskedő. – *179*

SIEBEL, Karl (1836–1868) – német költő, propagálta a „Tőke" első kötetét; Engels távoli rokona. – *3 14 54 57 77 82 83 120 519 523 524*
– *Karl Marx: Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Hamburg, Otto Meissner, 1867* (Karl Marx: A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Első kötet. Hamburg, Otto Meissner 1867.); „Barmer Zeitung", 1867 dec. 19. – *524* (803)

»*Le Siècle*« (A Század), Párizs. – *584* (879)

Silva de romances viejos (Régi románcok gyűjteménye); kiadta Jakob Grimm, Bécs 1831. – *193* (326)

SIMON, Jules (Jules-François-Simon Suisse) (1814–1896) – francia politikus, filozófus és publicista, mérsékelt republikánus; 1848–49 az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; 1870–73 a nemzeti védelem kormányában és a Thiers-kormányban oktatásügyi miniszter, 1876–77 miniszterelnök; a Kommün elleni harc egyik kezdeményezője. – *584 686* (880)

SLADE, Sir Adolphus (1804–1877) – angol tengerésztiszt, majd tengernagy; 1849–66 török szolgálatban állt, a krími háború kitörése előtt a török flotta ellentengernagya. – *180*
– *Turkey and the Crimean War; a Narrative of historical Events* (Törökország és a krími háború; történelmi események elbeszélése), London 1867. – *180*

SMITH, Adam (1723–1790) – angol klasszikus közgazdász. – *9 72 88 95 113*
– *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Vizsgálódás a nemzetek gazdagságának természetéről és okairól) (1776), Aberdeen–London 1848. – *88 95 113* (168 176)

SMITH, Goldwin (1823–1910) – angol történész, publicista és közgazdász; védelmezte Anglia írországi gyarmatosító politikáját; 1868-ban az Egyesült Államokba költözött; 1871-től Kanadában élt. – *382 398*
– *Irish History and Irish Character* (Ír történelem és ír jellem), Oxford–London 1861. – *382*

»*The Social Economist*« (A Közgazdász), Manchester, majd London. – *580* (875)

»*Solicitor's Journal and Weekly Reporter*« (Ügyvédek újsága és heti tudósítója), London. – *397* (611)

»*La Solidaridad*« (A Szolidaritás), Madrid. – *478* (754)

»*La Solidarité*« (A Szolidaritás), Neuchâtel–Genf. – *473 482 483 663* (737 747)

SONNEMANN, Leopold (1831–1909) – német lapkiadó és politikus, kispolgári demokrata;

1856-ban megalapította a „Frankfurter Handelszeitung"-ot, 1859-ben a Nemzeti Egylet egyik alapítója; a Néppárt és a Német Munkásegyletek Szövetsége állandó választmányának tagja; fellépett az ellen, hogy a német egységet porosz vezetés alatt valósítsák meg; 1871–76 és 1878–84 a Reichstag képviselője. – *145 465*

SORGE, Friedrich Adolf (1828–1906) – német kommunista, részt vett az 1849-es badeni felkelésben; az Internacionálé tagja, az amerikai szekciók szervezője; 1872-ben küldött a hágai kongresszuson; 1870-ben az Internacionálé észak-amerikai Központi Bizottságának egyik alapítója, a Főtanács New Yorkba való áthelyezése után 1872–74 annak főtitkára; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *538 539 548 563 652 653*

»*Der Sozialdemokrat*« (A Szociáldemokrata), Berlin. – *36 124 149 154 155 163 164 173 179 181 238 244 251 262 271 274 290 326 330 347 375 392 529 534 538 683* (90 109 146 203 226 270 275 287 295 420 421 437 469 486 512 535 574)

– 1868 aug. 2.: *An die Vorstandsmitglieder des Allgemeinen Deutschen Arbeitervereins* (Az Általános Német Munkásegylet vezetőségi tagjaihoz). – *124* (211)

– 1868 szept. 6.: *Der allgemeine deutsche Arbeiterkongress* (Az általános német munkáskongresszus). – *149*

– 1868 szept. 30., okt. 2., 4., 7., 9. – *181* (305)

– 1869 febr. 17., 19., 24., 26., márc. 10., 12., 14.: *Zur Agitation in Sachsen* (A szászországi agitációhoz). – *271*

– 1869 júl. 14.: *Schwindel* (Szédelgés). – *330 335* (508)

– 1869 júl. 21.: *Politischer Teil* (Politikai rovat). – *347* (530)

– 1869 okt. 20., 22., 27.: *Der Baseler Beschluss wegen des Grundeigentums* (A földtulajdonra vonatkozó bázeli határozat). – *377* (574)

– 1869 nov. 10. – *392*

– 1869 nov. 12. – *392*

»*The Spectator*« (A Szemlélő), London. – *292* (462)

SPENCER, Herbert (1820–1903) – angol pozitivista filozófus és szociológus. – *87*

SPEYER, Karl (szül. 1845) – német asztalos, a hatvanas években a londoni Német Munkás Művelődési Egylet titkára, az Internacionálé tagja; 1870-ben az Egyesült Államokba emigrált, 1872-től az Internacionálé Főtanácsának tagja New Yorkban. – *205* (352 353)

SPIER, Samuel (1838–1903) – német tanár, 1867-től az Általános Német Munkásegylet, 1869-től a Szociáldemokrata Munkáspárt tagja Wolfenbüttelben; az Internacionálé braunschweigi szekciójának küldötte az 1869-es bázeli kongresszuson; 1870-ig a pártválasztmány tagja; az 1871-es braunschweigi hazaárulási per egyik vádlottja. – *366* (486 496 562)

SPINOZA, Benedictus de (Baruch Despinoza) (1632–1677) – németalföldi filozófus, materialista, bibliakritikus. – *671* (51)

SPURGEON, Charles Haddon (1834–1892) – befolyásos angol baptista prédikátor. – *681*

»*Staatsanzeiger für Württemberg*« (Württembergi Állami Értesítő), Stuttgart. – *5 7 538 542* (10 840)

»*Staatsbürgerzeitung*« (Az Állampolgár Lapja), Berlin. – *163* (282)

Staatszeitung *lásd* Staatsanzeiger für Württemberg

STALDER, Franz Josef (1757–1833) – svájci filológus, a svájci nyelvjárások kutatója. – 46

– *Versuch eines Schweizerischen Idiotikon mit etymologischen Bemerkungen untermischt* (Kísérleti svájci nyelvjárási szótár, etimológiai megjegyzésekkel bővítve), I–II. köt., Aarau 1812. – *46*

»*The Standard*« (A Zászló), London. – *144 485 489* (246)

– 1868 szept. 15. – *144*
– 1870 máj. 5., 6. – *485*

Star *lásd* The Evening Star

Statuten und Reglement der Internationalen Arbeiterassoziation (A Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti szabályzata és ügyviteli szabályzata) (16. köt., 482–485. old.). – *341 658* (523)

Statut. Geschäftsreglement (Szabályzat. Ügyrend); „Der Sozialdemokrat", 1868 okt. 11. – *181*

STEIN, Lorenz von (1815–1890) – német filozófus, közgazdász és államjogász, 1846-tól professzor Kielben, később Bécsben; a porosz kormány titkos ügynöke. – *7*
– *System der Staatswissenschaft* (Az államtudomány rendszere), I–II. köt., Stuttgart és Augsburg 1852–1856. – *7* (24)
– *Die Verwaltungslehre* (Közigazgatástan), I–VII. köt., Stuttgart 1867–68. – *7* (24)

STEINMETZ, Karl Friedrich (1796–1877) – német tábornok, 1871-től vezértábornagy, a német–francia háborúban (1870 szept.-ig) az első hadsereg parancsnoka. – *17*

STEINTHAL – egy manchesteri kereskedőcég tulajdonosa; Georg Weerth 1852–56 az ő alkalmazásában állt. – *682*

STEPNEY, Cowell William Frederick (1820–1872) – angol munkásmozgalmi vezető; a Reformligának és 1866–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1868–70 a Tanács pénztárnoka, küldött az 1868-as brüsszeli, az 1869-es bázeli kongresszuson és az 1871-es *londoni konferencián, 1872-ben a brit föderális tanács tagja.* – *141 429 435 566 577 580 582 631 653*

STERN, Daniel *lásd* Flavigny de, Marie, comtesse d'Agoult

STERNE, Laurence (1713–1768) – angol realista és szatirikus regényíró. – *317*
– *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman* (Tristram Shandy úr élete és véleményei). – *317* (491)

STEUART (Stewart), Sir James (Denham), Bart. (1712–1780) – angol klasszikus közgazdász, merkantilista. – *88*
– *An Inquiry into the Principles of Political Economy etc.* (Vizsgálódás a politikai gazdaságtan alapelveiről stb.), I–III. köt., London 1767. – *88* (166)

STEWART, David, Duke of Rothesay (kb. 1378–1402) – III. Robert skót király fia, 1399–1402 Skócia kormányzója. – *256*

STIEBER, Wilhelm (1818–1882) – porosz rendőrtanácsos, 1850–60 a porosz politikai rendőrség főnöke; a kölni kommunista-per egyik megszervezője és koronatanúja; a német–francia háborúban a katonai rendőrség és a kémiroda főnöke. – *84 250 297 455 667*

STIRLING, James Hutchinson (1820–1909) – skót filozófus, a hegeli filozófia angliai népszerűsítője. – *87 467*
– *The Secret of Hegel: being the Hegelian System in Origin, Principle, Form, and Matter* (Hegel titka: a hegeli rendszer eredete, elve, formája és tárgya), I–II. köt., London 1865. – *87 467* (162)
– *As Regards Protoplasm in Relation to Prof. Huxley's Essay on the physical Basis of Life* (A protoplazmáról, kapcsolódva Huxley professzornak az élet fizikai alapjáról szóló tanulmányához), London 1869. – *467* (742)

STROHN, Eugen (megh. 1868) – Wilhelm Strohn fivére. – *226 227*

STROHN, Wilhelm – a Kommunisták Szövetségének tagja, Marx és Engels barátja, bradfordi emigráns. – *11 20 154 158 183 185 226 286 412 449 577* (966)

STROUSBERG (Stroussberg), Bethel Henry (1823–1884) – német vasúti vállalkozó, spekuláns; 1875-ben csődbe jutott. – *361*

STRUVE, Gustav von (1805–1870) – német ügyvéd és publicista, kispolgári demokrata; 1848–49-ben a badeni és a badeni-pfalzi felkelés egyik vezetője; a forradalom leverése után Angliába, később az Egyesült Államokba emigrált; az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *34 155 156 569*

– és Gustav RASCH: *Zwölf Streiter der Revolution* (A forradalom tizenkét harcosa), Berlin 1867. – *531* (830)

STUMPF, Paul (kb. 1827–1913) – német gépész; 1847-ben tagja a brüsszeli Német Munkásegyletnek és a Kommunisták Szövetségének; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban; az Internacionálé tagja és mainzi szekciójának alapítója, 1867-ben küldött a lausanne-i kongresszuson; a Szociáldemokrata Párt tagja, Marx és Engels barátja. – *362*

SULLA, Lucius Cornelius (i. e. 138–78) – római államférfi és hadvezér, 82–79 diktátor. – *83*

SULLIVAN, Sir Edward (1822–1885) – ír politikus, jogász; 1865-ben a féniek elleni per ügyésze; 1868–70 Írország főállamügyésze, az írországi bírósági levéltár főfelügyelője; 1883–85 Írország lordkancellárja. – *43*

Svábmayer *lásd* Mayer, Karl

SWIFT, Jonathan (1667–1745) – ír származású angol szatirikus író.

– *The Works* (Művei), I–XIV. köt., London 1760. – *493 494*

SYBEL, Heinrich von (1817–1895) – német történész és politikus, nemzeti liberális; porosz soviniszta, a porosz állami levéltárak igazgatója. – *437 440 443*

– *Östreich und Deutschland im Revolutionskrieg. Erg. H. zur Geschichte der Revolutionszeit 1789 bis 1795* (Ausztria és Németország a forradalmi háborúban. Kiegészítő füzetek a forradalmi idők történetéhez 1789-től 1795-ig), Düsseldorf 1868. – *437 440 443*

– *Polens Untergang und der Revolutionskrieg* (Lengyelország hanyatlása és a forradalmi háború); „Historische Zeitschrift", XXIII. köt., München 1870. – *437 440 443*

SYLVIS, William (1828–1869) – amerikai vasöntő, 1859-ben a Vasöntők Nemzetközi Szövetségének egyik alapítója és 1863–69 elnöke; 1861–65 az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban; 1866-ban egyik alapítója az Egyesült Államok Országos Munkásszervezetének, 1868–69 elnöke; pártolta a szervezet csatlakozását az Internacionáléhoz. – *359 538* (480 541)

»*Санкт-Петербургские Ведомости*« (Szentpétervári Közlöny). – *640* (917)

SZEMERE Bertalan (1812–1869) – magyar politikus, 1848-ban a Batthyány-kormány belügyminisztere, 1849-ben miniszterelnök és belügyminiszter; a szabadságharc leverése után emigrált, Angliában kapcsolatba került Marxszal; 1851-ben in contumaciam halálra ítélték, 1865-ben hazatért; élesen bírálta Kossuth magatartását az emigrációban. – *523*

SZERNO-SZOLOVJEVICS (Serno-Solowiéwič), Alekszandr Alekszandrovics (Ebéniste, A.) 1838–1869) – orosz forradalmi demokrata, Csernisevszkij híve; a hatvanas évek elején részt vett az oroszországi forradalmi mozgalomban, majd Genfbe emigrált; az Internacionálé tagja, a svájci munkásmozgalomban tevékenykedett. – *212 214 225 235 371 374*

– [Ebéniste, A.:] *A propos de la grève. Réponse à M. Goegg* (A sztrájkról szólva. Válasz Goegg úrnak), Genf 1868. – *212* (357)

T

TACITUS, Publius Cornelius (kb. 55–kb. 120) – római történetíró. – *50* – *Germania*. – *50* (112)

TAINE, Hippolyte-Adolphe (1828–1893) – francia filozófus, comte-ista; az ötvenes–hatvanas években mérsékelt liberális, a Párizsi Kommün leverése után az ellenforradalmi burzsoázia ideológusa. – *532*

TALANDIER (Tallandier), Pierre-Théodore-Alfred (1822–1890) – francia újságíró, kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as franciaországi forradalomban, az 1851-es államcsíny után Londonba emigrált; Herzen barátja; 1864-ben az Internacionálé Központi Tanácsának tagja; 1876–80, 1881–85 francia parlamenti képviselő. – *445 453 478 656*

– *Nécrologie. Alexandre Hertzen* (Nekrológ. Alexandre Herzen); „L'Internationale", 1870 febr. 6. – *445* (698)

– *L'Irlande et le catholicisme* (Írország és a katolicizmus); „La Marseillaise", 1870 febr. 18. – *445* (698)

– *„La Marseillaise" et la presse anglaise* (A „Marseillaise" és az angol sajtó); „La Marseillaise", 1870 márc. 15. – *453 656* (716)

Telegraph *lásd* The Daily Telegraph

»Le Temps« (Az Idő), Párizs. – *668* (956)

TENGE (szül. kb. 1833) – Gertrud Kugelmann barátnője, egy vesztfáliai földbirtokos felesége; 1867-ben Marx Hannoverban ismerte meg és baráti levelezést folytatott vele. – *584*

TENNYSON, Alfred, Lord (1809–1892) – angol költő.
– *Lady Clara Vere de Vere*. – *306* (474)

TENOT, Pierre-Paul-Eugène (1839–1890) – francia publicista, polgári republikánus. – *274 584*

– *Paris en décembre 1851. Etude historique sur le coup d'Etat* (Párizs 1851 decemberében. Történelmi tanulmány az államcsínyről), IV. kiad., Párizs 1868. – *194 206 215 224* (372)

– *La province en décembre 1851. Etude historique sur le coup d'Etat* (A vidék 1851 decemberében. Történelmi tanulmány az államcsínyről), IX. kiad., Párizs 1868. – *194 224 227 230 238*

THIERS, Louis-Adolphe (1797–1877) – francia történész és politikus, orléanista; 1832, 1834 belügyminiszter, 1836, 1840 miniszterelnök, 1848–49 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1871–73 köztársasági elnök; a Párizsi Kommün vérbefojtója. – *584* (344 766)

THOMPSON, John (1802–1891) – amerikai könyvkiadó és bankár. – *639*

THORNTON, William Thomas (1813–1880) – angol közgazdász, John Stuart Mill követője. – *195 294*

– *A New Theory of Supply and Demand* (A kereslet és kínálat új elmélete); „The Fortnightly Review", VI. köt., 1866 okt. 1. – *195* (333)

– *On Labour, its wrongful Claims and rightful Dues, its actual Present and possible Future* (A munkáról, jogtalan igényeiről és jogos követeléseiről, adott jelenéről és lehetséges jövőjéről), London 1869. – *294 603* (892)

THÜNEN, Johann Heinrich von (1783–1850) – német közgazdász, mecklenburgi földbirtokos. – *522 526*

– *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie* (Az elszigetelt állam mezőgazdasági és nemzetgazdasági vonatkozásban), I–III. köt., Rostock 1842–63. – *522 526*

TIBALDI, Paolo (1825–1901) – olasz forradalmár, Garibaldi híve, a Párizsi Kommün résztvevője. – *478*

»*The Times*« (Az Idők), London. – *11 47 57 137 140 142 144 145 154* (39 94 108 237 241 249 251 262 432 593 649 671 678 716 719)

– 1868 márc. 17.: *Prussia. (From our own Correspondent.) Berlin, March 14* (Poroszország.) (Saját tudósítónktól.) (Berlin, március 14.). – *47* (108)

– 1868 ápr. 11.: *Switzerland. Geneva, April 10* (Svájc. Genf, április 10.). – *57* (123)

– 1869 márc. 27.: *The Demonstration in Trafalgar-Square* (A Trafalgar Square-i tüntetés). – *279* (432)

– 1869. nov. 22., 23., 25.: *[Vezércikk].* – *397*

– 1870. jan. 22.: *France* (Franciaország). – *692*

– 1870. jan. 24.: *The great Strike in France* (A franciaországi nagy sztrájk). – *692*

– 1870. márc. 10.: *The Fenian Convict O'Donovan Rossa* (O'Donovan Rossa, a féni fegyenc). – *453* (716)

TOLAIN, Henri-Louis (1828–1897) – francia vésnök, jobboldali proudhonista; az Internacionálé párizsi szekciójának egyik vezetője; küldött az 1865-ös londoni konferencián, az 1866-os genfi, az 1867-es lausanne-i, az 1868-as brüsszeli és az 1869-es bázeli kongresszuson; 1871-ben nemzetgyűlési képviselő; a Párizsi Kommün idején átállt a versailles-iakhoz; 1871-ben kizárták az Internacionáléból. – *141 145 658*

TONE, Theobald Wolfe (1763–1798) – ír forradalmi demokrata, az Egyesült Írek Társaságának alapítója és vezére, az 1798-as írországi felkelés egyik szervezője. – *382*

– *Memoirs of Theobald Wolfe Tone. Written by himself* (Theobald Wolfe Tone emlékiratai. Saját leírásában), I–II. köt., London 1837. – *382*

TOOKE, Thomas (1774–1858) – angol közgazdász és statisztikus, a currency-elmélet ellenfele; ártörténész. – *87 88*

– *An Inquiry into the Currency Principle; the Connection of the Currency with Prices and the Expediency of a Separation of Issue from Banking* (Vizsgálódás a currency-elvről; a forgalmi eszközök kapcsolata az árakkal, valamint a bankjegykibocsátás és banküzlet szétválasztásának célszerűsége), II. kiad., London 1844. – *88* (165)

Trautchen *lásd* Kugelmann, Gertrud

»*Le Travail*« (A Munka), Párizs. – *412* (637)

TRENCH, William Steuart (1808–1872) – ír hivatalnok, angol birtokok intézője, több könyvet írt Írországról. – *452*

– *Realities of Irish Life* (Az ír élet realitásai), London és New York 1868. – *364* (712)

The Tribes and Customs of Hy-Many, commonly called O'Kelly's Country (Hy-Many, közönséges nevén O'Kelly országának törzsei és szokásai), fordította és jegyzetekkel ellátta John O'Donovan, Dublin 1843 – *499* (788)

Tribune *lásd* New-York Daily Tribune

TRIDON, Edmé-Marie-Gustave (1841–1871) – francia politikus és publicista, blanquista; az Internacionálé tagja; küldött az 1871-es nemzetgyűlésben, mandátumáról lemondott; a Párizsi Kommün tagja; a Kommün leverése után Belgiumba emigrált. – *255* (410 939)

– *La Commune révolutionnaire de Paris* (Párizs forradalmi kommünje); „La Cigale", 1868 július 19. – *568* (868)

– *Gironde et Girondins* (A Gironde és a girondisták), Párizs 1869. – *327* (502)

Troisième Congrès de l'Association Internationale des Travailleurs. Compte-rendu officiel

(A Nemzetközi Munkásszövetség harmadik kongresszusa. Hivatalos jelentés), Brüsszel 1868. – *289* (236)
– [*Határozat a Béke- és Szabadságligáról*]; „Le Peuple belge", 1868 szept. 18., melléklet. – *235*
– [*Határozat a gépek alkalmazásának következményeiről*]; „Le Peuple belge", 1868 szept. 14., melléklet. – *144*
– [*Határozat a háborúról*]; „The Times", 1868 szept. 17., „Le Peuple belge", 1868 szept. 22., „Der Vorbote", 1868 okt. – *144* (251)
– [*Határozat a kollektív tulajdonról*]; „Der Vorbote", 1869 március. – *144* (248)
– [*Határozat Marx „Tőké"-jéről*]; „The Times", 1868 szept. 15. – *144* (241)
– [*Határozat a szekciók tagdíjfizetési kötelezettségéről*]; „Le Peuple belge", 1868 szept. 24., melléklet. – *289 334*

TURGOT, Anne-Robert-Jacques, baron de l'Aulne (1727–1781) – francia államférfi és közgazdász; fiziokrata, Quesnay híve; 1774–76 pénzügyminiszter. – *88*
– *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses* (Észrevételek a gazdagság keletkezéséről és elosztásáról); (1766), „Oeuvres" (Művei), I. köt., Daire kiad., Párizs 1844. – *88* (169)

Tussy *lásd* Marx, Eleanor

U

ULRICHS, Karl Heinrich
– *„Argonauticus." Zastrow und die Urninge des pietistischen, ultramontanen und freidenkenden Lagers* (Argonauticus. Zastrow és a pietista, az ultramontán és a szabadgondolkodó tábor homoszexuális tagjai), Lipcse 1869. – *315 412* (487)

URQUHART, David (1805–1877) – angol diplomata, politikus és publicista, tory, törökbarát; 1847–52 a parlament tagja, a „Free Press" és a „Diplomatic Review" szerkesztője. – *4 5 16 40 79 196 204 290 306 354 438 592* (9 884)

UTYIN, Nyikolaj Iszaakovics (1845–1883) – orosz forradalmár; a diákmozgalmak résztvevője, a „Föld és Szabadság" narodnyik szervezet tagja, 1863-ban emigrált Angliába, majd Svájcba; az Internacionálé orosz szekciójának egyik megszervezője; 1868–70 a „Narodnoje Gyelo" szerkesztőségének tagja, 1870–71 az „Egalité" szerkesztője, harcolt a bakunyinisták ellen, küldött az 1871-es londoni konferencián; a hetvenes évek közepén visszavonult a forradalmi mozgalomtól. – *465 480 663* (673 722 737)

V

VALLANCEY, Charles
– *A Grammar of the Iberno-Celtic, or Irish Language* (Az iberkelta, avagy ír nyelv nyelvtana), II. kiad., Dublin 1782. – *499* (787)

VÁMBÉRY Ármin (1832–1913) – magyar orientalista és utazó; a hatvanas évek elején beutazta Közép-Ázsiát; a közel-keleti és közép-ázsiai népek történelmével és kultúrájával foglalkozó művek szerzője. – *382*
– *Eine neue Wendung in der zentralasiatischen Frage* (Új fordulat a közép-ázsiai kérdésben); „Allgemeine Zeitung", 1869 nov. 4. – *382*

VANDENHOUTEN, Alphonse – belga festőmunkás; 1865-ben az Internacionálé belga szekciójának egyik alapítója, a belga föderális tanács tagja; a külföldi kapcsolatok titkára, a charleroi-i bányamedence több városának levelezője. – *92* (173)

VARLIN, Louis-Eugéne (1839–1871) – francia könyvkötő, baloldali proudhonista; az Internacionálé franciaországi szekcióinak egyik vezetője; küldött az 1865-ös londoni konferencián, az 1866-os genfi és az 1869-es bázeli kongresszuson; tagja a Nemzeti gárda Központi Bizottságának és a Párizsi Kommünnek; 1871 május 28-án a versailles-iak agyonlőtték. – *314 663* (637 769)

VAUBAN, Sébastien le Prêtre (Prestre), marquis de (1633–1707) – francia tábornagy, hadmérnök és közgazdász; a bástyarendszer alkalmazója a várépítésben. – *434*
– *Projet d'une dîme royale* (Egy királyi tized tervezete), Daire kiad., Párizs 1843. – *434* (672)

VENEDEY, Jakob (1805–1871) – német radikális politikus és publicista; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal), később liberális. – *66*
– *Irland* (Írország), I–II. köt., Lipcse 1844. – *374*

VERGILUS Maro, Publius (i. e. 70–19) – római költő.
– *Georgica* (Költemény a földművelésről). – *92 224*

VERLET, Henri (Place) – francia újságíró, blanquista, az Internacionálé tagja. – *658* (939)
– *Force et matière* (Erő és anyag); „La Libre Pensée", 1870 ápr. 16. – *658* (941)

VERMOREL, Auguste-Jean-Marie (1841–1871) – francia publicista, proudhonista; a Párizsi Kommün tagja; az 1871 májusi utcai harcokban súlyosan megsebesült, fogságban halt meg. – *274 579 584 692*
– *Les Hommes de 1848* (Ezernyolcszáznegyvennyolc emberei), III. kiad., Párizs 1869. – *274 579 584*

VESINIER, Pierre (1826–1902) – francia publicista, kispolgári szocialista, az Internacionálé londoni Francia Szekciójának egyik szervezője; 1865-ben részt vett a londoni konferencián, 1868-ban a brüsszeli kongresszuson a Főtanács megrágalmazása miatt kizárták az Internacionáléból; a Párizsi Kommün tagja, a Kommün után Angliába emigrált; a „Fédération" kiadója, a Marx, Engels és a Főtanács ellen harcoló Föderalista Világtanács tagja. – *92 95 108 124 137 145 568 581* (174 252 860)
– *Bulletin du travailleur* (Munkás Közlöny); „La Cigale", 1868 jún. 21. – *95* (175)

»*Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte*« (Negyedévi Népgazdasági és Kultúrtörténeti Folyóirat), Berlin. – *105 112 131 537 538* (181)

VIEWEG, F. – párizsi könyvkiadó. – *179 182 565 580* (302 303)

VIKTÓRIA (1819–1901) – angol királynő 1837–1901. – *375* (576)

VILLEMESSANT, Jean-Hippolyte-Auguste Cartier de (1812–1879) – francia reakciós újságíró, monarchista; 1854-től kiadta a „Figaro"-t, a második császárság idején a bonapartizmussal rokonszenvezett. – *692*

VILMOS, I. (1797–1888) – porosz herceg; királyi helytartó 1857–58; porosz régensherceg 1858–61; porosz király 1861–88; német császár 1871–88. – *66 147* (56 255 594)

VIRCHOW, Rudolf (1821–1902) – német természettudós és politikus, a sejtpatológia megalapítója; kezdetben Darwin híve, majd a darwinizmus ellensége; a német haladópárt egyik alapítója, 1871 után a szocializmus ellensége. – *59 534*
– *Die Zellularpathologie in ihrer Begründung auf physiologische und pathologische Gewebelehre* (A sejtpatológia, fiziológiai és patológiai szövettanra alapozva), II. kiad., Berlin 1859. – *534*

VIVENOT, Alfred, Ritter von (1836–1874) – osztrák történész. – *443*

VOGLER, C. G. – brüsszeli kiadó és könyvkereskedő, a Kommunisták Szövetségének tagja; Marx „Misère de la Philosophie"-jának kiadója. – *179 580* (302)

VOGT, August (kb. 1830–kb. 1883) – német cipész, Marx és Engels híve, a Kommunisták

Szövetségének tagja; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban; az Általános Német Munkásegyletben a proletár ellenzékhez tartozott; az Internacionálé berlini szekciójának tagja; 1867-ben az Egyesült Államokba emigrált, a New York-i Német Kommunista Klub tagja, az Internacionálé amerikai szekciójának egyik szervezője, Amerika ügyeivel foglalkozó levelező titkár. – *548 549 562–563 564 570 652–657* (360 864)

VOGT, Gustav (1829–1901) – svájci közgazdász és jogász, publicista és politikus, radikális; részt vett a Béke- és Szabadságliga megszervezésében, 1867–70 az „Etats-Unis d'Europe" szerkesztője; Karl Vogt fivére. – *566* (866)

VOGT, Karl (1817–1895) – német természettudós, vulgáris materialista, kispolgári demokrata; giesseni egyetemi tanár, 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben az ideiglenes birodalmi régenstanács tagja, majd Svájcba emigrált; Genfben egyetemi tanár, III. Napóleon titkos ügynöke. – *13 58 62 143 146 150 159 165 196 216 280 361 523 567 678* (43 66 283 367)

– *Mémoire sur les microcéphales ou hommes-singes* (Értekezés a mikrokefálokról avagy az emberszabású majmokról), Genf 1867. – *244* (397)

»*Het Volk*« (A Nép), Rotterdam. – *13 457 649* (43 720)

»*Der Volksstaat*« (A Népállam), Lipcse. – *375 377 384 430 433 443 446 448 463 470 492 501 503 626 669 692* (496 515 554 562 574 599 603 652 666 790 791 832 950)

– 1870 jan. 22.: *Politische Übersicht* (Politikai szemle). – *692* (977)
– 1870 jan. 26.: *Politische Übersicht* (Politikai szemle). – *692* (979)
– 1870 febr. 26.: *Hamburg*. – *446*
– 1870 ápr. 2.: *Anfrage* (Tudakozódás). – *470*
– 1870 ápr. 30.: *Der deutsche Bauernkrieg* (A német parasztháború). – *490* (776)
– 1870 máj. 11.: *Aus England* (Angliából). – *669* (957)

»*Die Volkstimme*« (A Nép Hangja), Bécs. – *260 284 585* (416 545)

»*Volkswille*« (Népakarat), Bécs. – *465 472* (707)

»*Volkszeitung*« (Népújság), Berlin. – *22* (65)

VOLTAIRE (François-Marie Arouet) (1694–1778) – francia író és történész, deista filozófus, felvilágosító. – *555*

– *Candide*. – *522* (808)

Vorlagen für den Allgemeinen Deutschen Arbeiterkongress, stattfindend vom 26. September 1868 ab zu Berlin (Javaslatok az 1868 szeptember 26-tól Berlinben ülésező általános német munkáskongresszusnak); „Der Sozialdemokrat", 1868 szept. 25., melléklet. – *173 176*

»*Der Vorbote*« (Az Előfutár), Genf. – *232 233 242 341 344 361 435 482* (64 251 253 383 426 480 508 522 531 625)

– 1868 nov.: *Zur Geschichte der Internationalen Arbeiterassoziation* (A Nemzetközi Munkásszövetség történetéhez). – *233*
– 1868 dec.: *Bericht über die Arbeiterbewegung in Basel* (Tudósítás a bázeli munkásmozgalomról). – *232 233*
– 1869 júl.: *Zur Geschichte der Inter. Arbeiterassoziation* (A Nemzetközi Munkásszövetség történetéhez). – *345* (527)
– 1870 ápr.: *Zur Geschichte der Internationalen Arbeiterassoziation* (A Nemzetközi Munkásszövetség történetéhez). – *482*

Vossische Zeitung *lásd* Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen

»*Le vrai Père Duchèsne de 1848*« (Az Igazi Duchèsne Apó, 1848), Párizs. – *406* (629)

W

WACHSMUTH, Ernst Wilhelm Gottlieb (1784–1866) – német történész, lipcsei professzor, az ókorral és Európa történelmével foglalkozott. – *496 497*
– *Europäische Sittengeschichte* (Európai erkölcstörténet), II. köt., Lipcse 1833. – *496 497*

WAGENER, Hermann (1815–1889) – német publicista és politikus; a porosz konzervatív párt egyik alapítója, az államszocializmus híve; 1848–54 a „Neue Preussische Zeitung" főszerkesztője. – *41 285 351*
– *Denkschrift über die wirtschaftlichen Assoziationen und sozialen Koalitionen* (Emlékirat a gazdasági társulásokról és a társadalmi egyesülésekről), II. kiad., Neuschönefeld an Leipzig 1867. – *41*

WAGNER, Adolph (1835–1917) – német vulgáris közgazdász, katedraszocialista, a keresztényszocialista párt alapítója; Bismarck politikájának híve. – *670*
– *Die Abschaffung des privaten Grundeigentums* (A földmagántulajdon megszüntetése), Lipcse 1870. – *670*

WAKEFIELD, Edward (1774–1854) – angol statisztikus és agronómus.
– *An Account of Ireland, statistical and political* (Statisztikai és politikai beszámoló Írországról), I–II. köt., London 1812. – *367–369 374 382 398 443 463 469* (557)
– (Névtelenül:) *England and America. A Comparison of the Social and Political State of both Nations* (Anglia és Amerika. A két nemzet társadalmi és politikai állapotának összehasonlítása), I–II. köt., London 1833. – *394*

WALESRODE, Ludwig Reinhold (1810–1889) – német publicista, polgári radikális; 1860–61 a „Demokratische Studien" kiadója. – *381*

WARD, James Clifton (1843–1880) – angol geológus. – *602*

WARE, Sir James (1594–1666) – ír történész és politikus, 1632–49 és 1660–66 a Legfelső Számvevőszék elnöke, ír történelmi tárgyú művek szerzője. – *498*
– *Inquiries concerning Ireland, and its Antiquities* (Vizsgálódások Írországról és régiségeiről), Dublin 1705. – *497* (784)
– *Two Books of the Writers of Ireland* (Két könyv az ír szerzőkről); „Inquiries concerning Ireland and its antiquities", (1704), Dublin 1705. – *497* (784)

WATERLOW, Sydney Hudley (1822–1906) – liberális angol politikus. – *440* (687)

WATTS, John (1818–1887) – angol publicista, utópikus szocialista, Owen követője; egy néptakarékpénztár alapítója, később polgári liberális. – *219 308*
– *Trade Societies and Strikes, their good and evil Influence on the Members of Trades Unions etc.* (Szakszervezetek és sztrájkok; jó és rossz befolyásuk a szakszervezetek tagjaira stb.), Manchester 1865. – *308* (479)
– *The Facts of the Cotton Famine* (A gyapotínség tényei), London, Manchester 1866. – *219* (365)

WEBER, Josef Valentin (1814–1895) – német órás, 1848-ban részt vett a badeni forradalmi mozgalomban; Svájcba, majd Londonba emigrált, a londoni Munkás Művelődési Egylet tagja. – *186 191 196 568*

WEBER, Wilhelm – német órás, lassalleánus; 1864-től New York-i emigráns, 1866-ban a New York-i Általános Német Munkásegylet elnöke; Josef Valentin Weber fia.– *505*

»*The Weekly News*« (Heti Hírek), Dublin. – *43* (104)

WEERTH, Georg Ludwig (1822–1856) – német proletárköltő és publicista, a Kommunisták Szövetségének tagja, 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" tárcaszerkesztője; Marx és Engels barátja. – *83 165 483 521 626 686* (291)
– *Es gibt nichts Schönres auf der Welt* (A világon szebb dolog nincsen). – *521* (808)

WEHNER, J. G. – manchesteri német emigráns, a hatvanas években a Schiller Intézet pénztárosa, Engels ismerőse. – *250*

WEISS, Guido (1822–1899) – német újságíró, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban, a hatvanas években a haladópárt baloldalához tartozott, 1863–66 a „Berliner Reform", 1867–71 a „Zukunft" főszerkesztője. – *377 433 465 618* (894)

WELCKER, Karl Theodor (1790–1869) – badeni jogász és publiciszta, liberális; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép); 1848 októberében birodalmi biztos Ausztriában; *lásd még* Rotteck. – *492*

»*De Werker*« (A Munkás), Antwerpen. – *284 460 482* (446)

WERNER, Ernst – német könyvkötő, az Internacionálé lipcsei szekciójának tagja, 1869-ben a Könyvkötők Nemzetközi Egyletének alapítója és elnöke, küldött az 1869-es eisenachi kongresszuson. – *359*

WERNER, Johann Peter – koblenzi ügyvéd; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (balközép). – *283*

»*Weserzeitung*« (Weseri Újság), Bréma. – *168–169 641* (292)

WEST, Charles (1816–1898) – angol gyermekorvos. – *362 621*

WESTBURY *lásd* Bethell, Richard

»*The Westminster Review*« (Westminsteri Szemle), London. – *87 180 182 245* (161)

WESTON, John – angol ács, majd vállalkozó, owenista; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–72 a Főtanács tagja, 1865-ben küldött a londoni konferencián; a Reform-liga végrehajtó bizottságának tagja, a Föld- és Munkaliga egyik vezetője, 1872-ben a brit föderális tanács tagja. – *274 385 396*

WESTPHALEN, Edgar von (1819–1890) – 1846-ban a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottság tagja; az ötvenes–hatvanas években az Egyesült Államokban élt emigrációban; Jenny Marx féltestvére. – *51*

WEYDEMEYER, Joseph (1818–1866) – német forradalmár, volt tüzértiszt; a Kommunisták Szövetségének tagja, Marx és Engels barátja; részt vett az 1848-as forradalomban, 1849–50 a „Neue Deutsche Zeitung" szerkesztője; 1851-ben az Egyesült Államokba emigrált, részt vett az amerikai polgárháborúban, az északiak ezredese; a marxizmus első propagátora az Egyesült Államokban. – *30 83 483 549* (265 415)

WHALEY, J. C. – 1867-ben az amerikai National Labor Union elnöke. – *538*

»*Wiener-Neustädter Wochenblatt*« (Wiener-Neustadti Hetilap). – *358* (538)

Wiener Tagblatt *lásd* Neues Wiener Tagblatt

WIGAND, Otto (1795–1870) – lipcsei kiadó és könyvkereskedő; radikális írók műveinek kiadója. – *306 317*

Williams, J. *lásd* Marx, Jenny (Marx leánya)

Wilhelm, Wilhelmke *lásd* Liebknecht, Wilhelm

WILLICH, August (1810–1878) – volt porosz hadnagy, politikai meggyőződése miatt nyugalomba vonult; a Kommunisták Szövetségének tagja; 1849-ben egy szabadcsapat parancsnoka a badeni-pfalzi felkelésben; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Schapperral együtt a Marx-ellenes frakció vezetője; 1853-ban az Egyesült Államokba emigrált, az amerikai polgárháborúban az északiak tábornoka. – *476*

Wochenblatt *lásd* Demokratisches Wochenblatt

WOLFF (Wolf), Wilhelm (Lupus) (1809–1864) – német tanító és újságíró, Marx és Engels barátja, a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja; az 1848-as forradalom alatt a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a forradalom után Párizsba, majd 1851-ben Angliába emigrált; emlékének ajánlotta Marx a „Tőke" I. kötetét. – *82 83 244 246 483 531 543 608* (291 415 794)

Y

YORK (Yorck), Theodor (1830–kb. 1874) – német asztalos, a Szociáldemokrata Munkáspárt egyik alapítója és vezető tagja; 1863–69 az Általános Német Munkásegylet vezetőségi tagja és harburgi meghatalmazottja; a proletár ellenzékhez tartozott; haláláig az asztalosok szakszervezetének elnöke; küldött az 1869-es eisenachi kongresszuson, 1870-ben a párt ellenőrző bizottságának tagja; 1871–73 a pártválasztmány titkára; 1874-ig küldött minden pártkongresszuson. – *271 281* (486)

YOUNG, Arthur (1741–1820) – angol író, közgazdász és statisztikus. – *367*
– *A Tour in Ireland* (Utazás Írországban), London 1780. – *367–369 398*

Z

ŻABICKI, Antoni (kb. 1810–1871) – lengyel betűszedő, demokrata, részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben és a magyar szabadságharcban; 1851-ben Angliába emigrált; a londoni Demokrata Társaság egyik vezetője, 1863-tól a „Głos Wolny" kiadója; a Lengyel Nemzeti Bizottság titkára; 1866–71 az Internacionálé Főtanácsának tagja, Lengyelország ügyeivel megbízott titkár. – *359 620* (540)

»*Zeitschrift des königlich preussischen statistischen Bureaus*« (A Porosz Királyi Statisztikai Hivatal Folyóirata), Berlin. – *361* (543)

Zentralblatt *lásd* Literarisches Zentralblatt für Deutschland

»*Die Zukunft*« (A Jövő), Berlin. – *3 10 26 27 36 58 82 85 103 121 124 142 145 155 172 234 239 244 247 251 262 268 274 277 281 284 285 289 295 298 299 304 333 379 419 421 422 424 433 439 463 465 471 538 618* (6 64 92 203 205 319 399 666 682)
– 1868 júl. 25., 29.: *Ökonomische Briefe* (Gazdasági levelek). – *124*
– 1868 aug. 28. – *142*
– 1869 febr. 7., 11., 13., 17., 25.: *Die Gewerksgenossenschaften* (Az ipari társulások). – *262 268*
– 1869 márc. 25., 26. – *289* (456)
– 1870 jan. 22. – *422*
– 1870 jan. 22. (Melléklet). – *422*

ZSUKOVSZKIJ, Nyikolaj Ivanovics (1833–1895) – orosz anarchista; a hatvanas évek elején a pétervári forradalmi körök tagja, később svájci emigráns; a Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülése genfi szekciójának titkára. – *228*

Tartalom

Előszó a harminckettedik kötethez V

Első rész

Marx és Engels egymáshoz írott levelei
1868 január–1870 július

1868

1. Marx Engelshez. Január 3. 3
2. Engels Marxhoz. Január 6. 5
3. Engels Marxhoz. Január 7. 6
4. Marx Engelshez. Január 8. 7
5. Marx Engelshez. Január 8. 9
6. Engels Marxhoz. Január 10. 13
7. Marx Engelshez. Január 11. 15
8. Engels Marxhoz. Január 16. 17
9. Engels Marxhoz. Január 23. 20
10. Marx Engelshez. Január 25. 22
11. Marx Engelshez. Február 1. 24
12. Engels Marxhoz. Február 2. 25
13. Marx Engelshez. Február 4. 28
14. Engels Marxhoz. Február 30
15. Marx Engelshez. Február 15. 31
16. Marx Engelshez. Február 20. 32

17. Engels Marxhoz. Február 20. 33
18. Engels Marxhoz. Március 1. 34
19. Marx Engelshez. Március 4. 35
20. Marx Engelshez. Március 6. 36
21. Engels Marxhoz. Március 10. 38
22. Engels Marxhoz. Március 13. 39
23. Marx Engelshez. Március 14. 40
24. Marx Engelshez. Március 16. 43
25. Engels Marxhoz. Március 17. 44
26. Marx Engelshez. Március 18. 45
27. Engels Marxhoz. Március 19. 46
28. Marx Engelshez. Március 23. 48
29. Marx Engelshez. Március 25. 49
30. Engels Marxhoz. Március 29. 52
31. Engels Marxhoz. Április 10. 54
32. Marx Engelshez. Április 11. 56
33. Engels Marxhoz. Április 17. 58
34. Marx Engelshez. Április 18. 60
35. Engels Marxhoz. Április 20. 61
36. Marx Engelshez. Április 21. 62
37. Marx Engelshez. Április 22. 63
38. Engels Marxhoz. Április 26. 66
39. Marx Engelshez. Április 30. 68
40. Marx Engelshez. Május 4. 73
41. Engels Marxhoz. Május 6. 77
42. Marx Engelshez. Május 7. 79
43. Engels Marxhoz. Május 10. 80
44. Engels Marxhoz. Május 15. 82
45. Marx Engelshez. Május 16. 83

46. Engels Marxhoz. Május 22. 85
47. Marx Engelshez. Május 23. 87
48. Engels Marxhoz. Május 25. 90
49. Marx Engelshez. Május 27. 91
50. Marx Engelshez. Június 20. 92
51. Engels Marxhoz. Június 22. 94
52. Marx Engelshez. Június 23. 95
53. Engels Marxhoz. Június 24. 97
54. Marx Engelshez. Június 24. 98
55. Engels Marxhoz. Június 25. 99
56. Marx Engelshez. Június 26. 100
57. Engels Marxhoz. Június 26. 101
58. Marx Engelshez. Június 27. 102
59. Engels Marxhoz. Június 28. 103
60. Marx Engelshez. Június 29. 104
61. Marx Engelshez. Július 2. 105
62. Engels Marxhoz. Július 2. 106
63. Marx Engelshez. Július 4. 107
64. Marx Engelshez. Július 7. 108
65. Engels Marxhoz. Július 10. 110
66. Marx Engelshez. Július 11. 112
67. Engels Marxhoz. Július 14. 115
68. Engels Marxhoz. Július 21. 116
69. Marx Engelshez. Július 23. 118
70. Engels Marxhoz. Július 29. 120
71. Marx Engelshez. Július 29. 121
72. Marx Engelshez. Augusztus 4. 124
73. Engels Marxhoz. Augusztus 6. 126
74. Marx Engelshez. Augusztus 10. 128

75. Engels Marxhoz. Augusztus 12. 129
76. Marx Engelshez. Augusztus 13. 130
77. Engels Marxhoz. Augusztus 14. 131
78. Marx Engelshez. Augusztus 21. 132
79. Engels Marxhoz. Augusztus 22. 133
80. Marx Engelshez. Augusztus 26. 135
81. Engels Marxhoz. Augusztus 28. 136
82. Marx Engelshez. Augusztus 29. 137
83. Engels Marxhoz. Szeptember 1. 139
84. Marx Engelshez. Szeptember 9. 140
85. Marx Engelshez. Szeptember 12. 141
86. Engels Marxhoz. Szeptember 16. 142
87. Marx Engelshez. Szeptember 16. 144
88. Engels Marxhoz. Szeptember 18. 147
89. Marx Engelshez. Szeptember 19. 149
90. Engels Marxhoz. Szeptember 21. 152
91. Marx Engelshez. Szeptember 23. 154
92. Engels Marxhoz. Szeptember 24. 155
93. Marx Engelshez. Szeptember 25. 157
94. Marx Engelshez. Szeptember 25. 158
95. Engels Marxhoz. Szeptember 25. 160
96. Marx Engelshez. Szeptember 26. 161
97. Marx Engelshez. Szeptember 29. 163
98. Engels Marxhoz. Szeptember 30. 164
99. Engels Marxhoz. Október 2. 166
100. Marx Engelshez. Október 4. 168
101. Engels Marxhoz. Október 6. 170
102. Engels Marxhoz. Október 8. 171
103. Marx Engelshez. Október 10. 173

104. Engels Marxhoz. Október 12. 176
105. Engels Marxhoz. Október 14. 177
106. Marx Engelshez. Október 15. 179
107. Engels Marxhoz. Október 22. 181
108. Marx Engelshez. Október 24. 183
109. Engels Marxhoz. Október 28. 185
110. Marx Engelshez. November 4. 186
111. Engels Marxhoz. November 4. 187
112. Engels Marxhoz. November 6. 188
113. Marx Engelshez. November 7. 190
114. Marx Engelshez. November 8. 192
115. Engels Marxhoz. November 10. 193
116. Engels Marxhoz. November 13. 194
117. Marx Engelshez. November 14. 195
118. Marx Engelshez. November 14. 197
119. Marx Engelshez. November 18. 198
120. Engels Marxhoz. November 18. 200
121. Engels Marxhoz. November 20. 202
122. Marx Engelshez. November 23. 204
123. Engels Marxhoz. November 23. 206
124. Engels Marxhoz. November 25. 207
125. Engels Marxhoz. November 29. 208
126. Marx Engelshez. November 30. 210
127. Marx Engelshez. December 5. 212
128. Marx Engelshez. December 6. 213
129. Engels Marxhoz. December 8. 214
130. Marx Engelshez. December 9. 215
131. Marx Engelshez. December 10. 217
132. Engels Marxhoz. December 11. 218

133. Marx Engelshez. December 12. 220
134. Engels Marxhoz. December 13. 222
135. Marx Engelshez. December 14. 224
136. Marx Engelshez. December 15. 226
137. Engels Marxhoz. December 18. 227
138. Marx Engelshez. December 19. 230
139. Marx Engelshez. December 23. 231

1869

140. Marx Engelshez. Január 1. 232
141. Engels Marxhoz. Január 3. 233
142. Marx Engelshez. Január 13. 234
143. Engels Marxhoz. Január 19. 238
144. Marx Engelshez. Január 23. 239
145. Engels Marxhoz. Január 25. 240
146. Engels Marxhoz. Január 26. 241
147. Marx Engelshez. Január 28. 242
148. Engels Marxhoz. Január 29. 243
149. Marx Engelshez. Január 29. 246
150. Marx Engelshez. Február 13. 247
151. Marx Engelshez. Február 15. 248
152. Engels Marxhoz. Február 17. 249
153. Engels Marxhoz. Február 21. 250
154. Marx Engelshez. Február 24. 251
155. Engels Marxhoz. Február 25. 252
156. Marx Engelshez. Március 1. 254
157. Marx Engelshez. Március 2. 258
158. Marx Engelshez. Március 3. 259
159. Engels Marxhoz. Március 3. 261

160. Engels Marxhoz. Március 4. 263
161. Marx Engelshez. Március 5. 264
162. Engels Marxhoz. Március 7. 266
163. Marx Engelshez. Március 14. 268
164. Engels Marxhoz. Március 15. 270
165. Engels Marxhoz. Március 18. 271
166. Marx Engelshez. Március 20. 273
167. Engels Marxhoz. Március 21. 276
168. Engels Marxhoz. Március 28. 278
169. Marx Engelshez. Március 29. 279
170. Engels Marxhoz. Április 2. 281
171. Engels Marxhoz. Április 4. 282
172. Marx Engelshez. Április 5. 283
173. Engels Marxhoz. Április 6. 285
174. Marx Engelshez. Április 7. 286
175. Engels Marxhoz. Április 7. 287
176. Marx Engelshez. Április 8. 289
177. Engels Marxhoz. Április 14. 290
178. Marx Engelshez. Április 15. 292
179. Engels Marxhoz. Április 16. 295
180. Marx Engelshez. Április 16. 297
181. Engels Marxhoz. Április 19. 298
182. Marx Engelshez. Április 24. 299
183. Engels Marxhoz. Április 25. 300
184. Marx Engelshez. Április 26. 301
185. Marx Engelshez. Május 1. 302
186. Engels Marxhoz. Május 2. 303
187. Engels Marxhoz. Május 7. 304
188. Marx Engelshez. Május 8. 305

189. Engels Marxhoz. Május 10. 308
190. Marx Engelshez. Május 14. 309
191. Engels Marxhoz. Május 19. 310
192. Marx Engelshez. Május 21. 311
193. Engels Marxhoz. Május 23. 313
194. Marx Engelshez. Június 16. 314
195. Engels Marxhoz. Június 22. 315
196. Marx Engelshez. Június 26. 317
197. Engels Marxhoz. Június 27. 319
198. Engels Marxhoz. Július 1. 320
199. Marx Engelshez. Július 3. 322
200. Engels Marxhoz. Július 6. 325
201. Marx Engelshez. Július 14. 328
202. Marx Engelshez. Július 17. 330
203. Engels Marxhoz. Július 18. 331
204. Engels Marxhoz. Július 21. 332
205. Marx Engelshez. Július 22. 334
206. Marx Engelshez. Július 24. 337
207. Engels Marxhoz. Július 25. 338
208. Marx Engelshez. Július 27. 341
209. Marx Engelshez. Július 29. 343
210. Engels Marxhoz. Július 30. 344
211. Marx Engelshez. Augusztus 2. 346
212. Engels Marxhoz. Augusztus 3. 347
213. Marx Engelshez. Augusztus 4. 348
214. Marx Engelshez. Augusztus 10. 350
215. Engels Marxhoz. Augusztus 12. 353
216. Engels Marxhoz. Augusztus 16. 355
217. Engels Marxhoz. Augusztus 16. 356

218. Marx Engelshez. Augusztus 17. 357
219. Marx Engelshez. Augusztus 18. 358
220. Engels Marxhoz. Szeptember 5. 360
221. Marx Engelshez. Szeptember 25. 362
222. Engels Marxhoz. Szeptember 27. 364
223. Marx Engelshez. Szeptember 30. 366
224. Engels Marxhoz. Október 22. 367
225. Marx Engelshez. Október 23. 368
226. Engels Marxhoz. Október 24. 369
227. Marx Engelshez. Október 30. 371
228. Engels Marxhoz. November 1. 373
229. Marx Engelshez. November 6. 375
230. Engels Marxhoz. November 9. 377
231. Marx Engelshez. November 12. 379
232. Engels Marxhoz. November 17. 381
233. Marx Engelshez. November 18. 384
234. Engels Marxhoz. November 19. 387
235. Marx Engelshez. November 26. 393
236. Engels Marxhoz. November 29. 397
237. Marx Engelshez. December 4. 399
238. Engels Marxhoz. December 9. 401
239. Marx Engelshez. December 10. 404
240. Marx Engelshez. December 12. 408
241. Engels Marxhoz. December 13. 409
242. Engels Marxhoz. December 16. 410
243. Marx Engelshez. December 17. 412

1870

244. Engels Marxhoz. Január 9. 415
245. Engels Marxhoz. Január 19. 417
246. Marx Engelshez. Január 22. 419
247. Engels Marxhoz. Január 25. 420
248. Marx Engelshez. Január 27. 422
249. Engels Marxhoz. Február 1. 424
250. Engels Marxhoz. Február 9. 426
251. Marx Engelshez. Február 10. 427
252. Engels Marxhoz. Február 11. 430
253. Marx Engelshez. Február 12. 433
254. Engels Marxhoz. Február 17. 436
255. Marx Engelshez. Február 19. 439
256. Marx Engelshez. Február 21. 441
257. Engels Marxhoz. Február 22. 442
258. Marx Engelshez. Március 5. 445
259. Engels Marxhoz. Március 7. 447
260. Marx Engelshez. Március 9. 449
261. Marx Engelshez. Március 10. 450
262. Engels Marxhoz. Március 13. 451
263. Marx Engelshez. Március 19. 453
264. Engels Marxhoz. Március 21. 455
265. Marx Engelshez. Március 24. 457
266. Marx Engelshez. Március 26. 459
267. Engels Marxhoz. Március 27. 460
268. Engels Marxhoz. Március 28. 462
269. Engels Marxhoz. Április 13. 463
270. Marx Engelshez. Április 14. 464
271. Engels Marxhoz. Április 15. 468

272. Engels Marxhoz. Április 19. 472
273. Marx Engelshez. Április 19. 473
274. Engels Marxhoz. Április 21. 474
275. Marx Engelshez. Április 28. 476
276. Engels Marxhoz. Április 29. 479
277. Marx Engelshez. Április 29. 482
278. Engels Marxhoz. Május 1. 483
279. Marx Engelshez. Május 7. 485
280. Engels Marxhoz. Május 8. 489
281. Marx Engelshez. Május 10. 492
282. Engels Marxhoz. Május 11. 494
283. Marx Engelshez. Május 11. 496
284. Engels Marxhoz. Május 15. 498
285. Marx Engelshez. Május 16. 501
286. Engels Marxhoz. Május 17. 503
287. Marx Engelshez. Május 18. 505
288. Engels Marxhoz. Május 19. 506
289. Marx Engelshez. Július 5. 507
290. Engels Marxhoz. Július 6. 511
291. Engels Marxhoz. Július 7. 514
292. Marx Engelshez. Július 8. 515

Második rész

Marx és Engels másokhoz írott levelei

1868 január–1870 július

1868

1. Engels Jenny Marxhoz. Január 3. 519
2. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Január 11. 521
3. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Január 30. 523

4. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Március 6. 526
5. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Március 17. 528
6. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Április 6. 530
7. Marx Laura és Paul Lafargue-hoz. Április 11. 532
8. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Április 17. 534
9. Marx Joseph Dietzgenhez. Május 9. 535
10. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Június 24. 536
11. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Július 2. 537
12. Marx Sigfrid Meyerhez. Július 4. 538
13. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Július 11. 540
14. Engels Ludwig Kugelmannhoz. Július 31. 543
15. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Augusztus 10. 544
16. Marx Friedrich Lessnerhez. Augusztus 11. 545
17. Marx Georg Eccariushoz és Friedrich Lessnerhez. Szeptember 10. 546
18. Marx Sigfrid Meyerhez. Szeptember 14. 548
19. Marx Herman Junghoz. Szeptember 14. 550
20. Marx Nyikolaj Francevics Danyielszonhoz. Október 7. 551
21. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Október 12. 554
22. Marx Johann Baptist von Schweitzerhez. Október 13. 556
23. Marx Hermann Junghoz. Október 19. 560
24. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Október 26. 561
25. Marx Sigfrid Meyerhez és August Vogthoz. Október 28. 562
26. Marx William Jessuphoz. Október 28. 564
27. Marx Bassot-hoz. Október 30. 565
28. Marx Hermann Junghoz. November 14. 566
29. Marx Ludwig Kugelmannhoz. December 5. 567
30. Marx Ludwig Kugelmannhoz. December 12. 570
31. Marx Asher & Co.-hoz. December 12. után 572
32. Engels Hermann Engelshez. December 18. 573
33. Marx Hermann Junghoz. December 28. 575

1869

34. Engels Emil Blankhoz. Február 4. 576
35. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Február 11. 577
36. Marx Laura és Paul Lafargue-hoz. Február 15. 579
37. Marx Hermann Junghoz. Február 17. 582
38. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Március 3. 583
39. Marx Heinrich Oberwinderhez. Március 3. 585
40. Engels Friedrich Lessnerhez. Április 4. 586
41. Marx John Malcolm Ludlow-hoz. Április 10. 588
42. Marx leányához, Eleanorhoz. Április 26. 590
43. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Május 11. 592
44. Engels Hermann Engelshez. Május 13. 594
45. Marx Paul Lafargue-hoz. Június 2. 597
46. Marx leányához, Jennyhez. Június 2. 600
47. Marx leányához, Jennyhez. Június 10. 601
48. Engels Elisabeth Engelshez. Július 1. 604
49. Marx François Lafargue-hoz. Július 7. 607
50. Engels Ludwig Kugelmannhoz. Július 10. 608
51. Marx Frnaçois Lafargue-hoz. Július 10. 611
52. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Július 15. 613
53. Engels Hermann Engelshez. Július 15. 614
54. Engels Ludwig Kugelmannhoz. Július 28. 618
55. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Július 30. 619
56. Marx Hermann Junghoz. Augusztus 13. 620
57. Marx Laura Lafargue-hoz. Szeptember 25. 621
58. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Október 12. 623
59. Marx Paul és Laura Lafargue-hoz. Október 18. 624
60. Marx Ludwig Kugelmannhoz. November 29. 626

1870

61. Marx Hermann Junghoz. Január 8. 629
62. Marx César De Paepe-hoz. Január 24. 630
63. Engels Karl Kleinhez és Friedrich Mollhoz. Február 8. 634
64. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Február 17. 636
65. Marx Charles Dobson Collethoz. Február 19. 639
66. Marx Peter Imandthoz. Február 23. 641
67. Marx Laura és Paul Lafargue-hoz. Március 5. 642
68. Engels Rudolf Engelshez. Március 8. 647
69. Marx Wilhelm Brackéhoz. Március 24. 648
70. Marx Philippe Coenenhez. Március 24. 649
71. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Március 26. 650
72. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Március 28. 651
73. Marx Sigfrid Meyerhez és August Vogthoz. Április 9. 652
74. Marx Paul és Laura Lafargue-hoz. Április 18. 658
75. Marx Paul és Laura Lafargue-hoz. Április 19. 660
76. Engels Wilhelm Brackéhoz. Április 28. 665
77. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Május 8. 666
78. Marx leányához, Jennyhez. Május 31. 667
79. Marx Victor-P. Le Lubez-hez. Június 14. 669
80. Marx Ludwig Kugelmannhoz. Június 27. 670
81. Marx Hermann Junghoz. Július 14. 672

Mellékletek

1. Jenny Marx Johann Philipp Beckerhez. 1868 január 10. után 677
2. Laura Marx Engelshez. 1868 január 13. 680
3. Friedrich Engels. Vallomások. 1868 április eleje 681

4. Arnold Ruge Steinthalhoz. 1869 január 25. 682
5. Jenny Marx Ludwig Kugelmannhoz. 1869 szeptember 15. 683
6. Jenny, Marx leánya Ludwig Kugelmannhoz. 1869 október 10. 685
7. Jenny, Marx leánya Ludwig Kugelmannhoz. 1869 december 27. 687
8. Jenny Marx Engelshez. 1870 január 17. 690
9. Jenny, Marx leánya Ludwig Kugelmannhoz. 1870 január 30. 691
10. Jenny, Marx leánya Ludwig és Gertrud Kugelmannhoz. 1870 május 8. 694
11. Jenny Marx Engelshez. 1870 július 12. 696
12. Jenny, Marx leánya Ludwig Kugelmannhoz. 1870 július 17. 698

Függelék

Jegyzetek 703
Mutató 799

Képmellékletek

Karl Marx (1867) 36/37
Friedrich Engels a hatvanas években 52/53
Marx feljegyzése a Belgiumba irányuló exportról 75
Karl Marx leányával, Jennyvel 196/197
Marx Land und Labour Leage-beli tagsági jegye (a kiállítás kelte 1869 november 30.) 404/405
Flerovszkij „A munkásosztály helyzete Oroszországban" c. művének egy oldala Marx széljegyzeteivel 428/429
Marx 1870 március 5-i levele Laura és Paul Lafargue-hoz. (Első oldal.) 645
Jenny (Marx leánya) albumának egy oldala Engels „Vallomásaival" 676/677

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
A MARXIZMUS-LENINIZMUS KLASSZIKUSAINAK
SZERKESZTŐSÉGE

74/3383. Franklin Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vértes Ferenc igazgató